

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI**

DOKTORA TEZİ

**İTİLAFA DEVLETLERİNİN İSTANBUL'DA
İŞGAL YÖNETİMİ**

**HAZIRLAYAN
ABDURRAHMAN BOZKURT
2502030184**

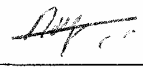

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ALİ ARSLAN**

İSTANBUL 2009

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TARİH ANABİLİM** Dalında **250203184** numaralı **ABDURRAHMAN BOZKURT'UN** hazırladığı "**İTİLAFA DEVLETLERİNİN İSTANBUL'DA İŞGAL YÖNETİMİ**" konulu **YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 35. Maddesi uyarınca **11.12.2009 CUMA** günü saat **10.00**'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulü**.....'ne* **OYBİRLİĞİ - OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF. DR. ALİ ARSLAN	Kabulü	
PROF. DR. SÜLEYMAN BEYOĞLU	Kabulü	
DOÇ.DR. HALİL BAL	Kabulü	
DOÇ.DR. ARZU TERZİ	Kabulü	
DOÇ.DR. DENİZ EKİNCİ	Kabulü	

ÖZ

İTİLAFA DEVLETLERİNİN İSTANBUL'DA İŞGAL YÖNETİMİ

ABDURRAHMAN BOZKURT

I. Dünya Savaşının ardından imzalan Mondros Ateşkes Antlaşması sadece Çanakkale ve Boğaziçi'nde bulunan tahkimatların işgaline izin veriyordu. Fakat büyük bir müttefik donanması gelerek Osmanlının başkentini işgal etmişti

İtilaf Devletlerini temsilen Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayan Amiral Calthorpe İngiliz Hükümeti tarafından İstanbul'a ilk Yüksek Komiser olarak tayin edilmişti. Bundan sonra Fransız Hükümeti Amet'i İtalyan Hükümeti de Sforza'yı Yüksek Komiser olarak atamıştı.

İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'ni esaret altına almayı amaçlamışlardı. İtilaf Devletleri Yüksek Komiserler haftalık toplantılar yaparak idari kararlar almış, özel işlevi olan kontrol komisyonları tesis etmiş, aldıkları kararları Osmanlı Hükümeti'ne dikte etmişlerdi. Böylece İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin başkentinde idari bir mekanizma kurmayı başarmışlardı.

Bu çalışma İtilaf Devletleri tarafından işgal İstanbul'unda kurulan yönetim mekanizmasının işleyişi ve teferruatı hakkında sağlam verilere ulaştığı zaman amacına ulaşmış olacaktır. Çalışma esnasında İngiliz, Türk Arşiv belgelerinden, Yüksek Komiserlerin düzenledikleri toplantı tutanaklarından yerli ve yabancı çok sayıda eserden istifade edilmiş, elde edilen verilerin karşılaştırılmasıyla işgal yönetimi çözümlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, İtilaf Devletleri, Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti, İngiliz Yüksek Komiserliği, Fransız Yüksek Komiserliği, İtalyan Yüksek Komiserliği.

ABSTRACT

ALLIED ADMINISTRATION OCCUPATION'S IN İSTANBUL

ABDURRAHMAN BOZKURT

The Mondros Armistice which signed after World War I just allow to occupy the Straits forts by the allied. But a large Allied Fleet went to İstanbul and occupied the capital of the Ottoman Empire.

Admiral Calthorpe, who signed the armistice in the name of Allied, was appointed as first High Commissioner by British Government. After that French Government appointed Amet and İtalian Government Sforza as their High Commissioners.

Allied Governments had aimed Ottoman Empire to get under their Domination. They thought that Ottoman Empire deserved punishment because of her performance and task in World War I. The High Commissioners meet every week to establish some control committees that have special duty, taking administrative decisions and notified this decisions to Ottoman Government. The High Commissioners succed to create an administrative mechanism in Ottoman Capital.

Key Words: İstanbul, Allied, Mondros Armistice, The Ottoman Empire, British High Commission, French High Commission, İtalian High Commission.

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılması nedeniyle İtilaf Devletlerinden ateşkes talebinde bulunan Osmanlı Devleti, Mondros'taki ateşkes müzakerelerine Rauf Bey başkanlığında bir heyet göndermişti. İtilaf Devletlerini temsilen müzakere masasında bulunan Calthorpe, İtilaf Devletlerinin planlarını hemen gerçekleştirebilecekleri bir mütareke metni ile Osmanlı heyetinin karşısına çıkmıştı. İtilaf Devletlerinin savaş sırasındaki kayıplarını bir an evvel telafi etmek istediklerini gösteren bu metnin büyük bir kısmını Osmanlı heyeti kabul etmek istememiş, ancak Calthorpe'un dikte ettirircesine bildirdiği metni kabul etmek zorunda kalmıştı. Uzman diplomatlar tarafından hazırlandığı belli olan ateşkes şartları, sona eren savaşın yarattığı beklentilerin kısa süre içerisinde yok olmasına neden olmuştu.

Çanakkale Savaşları sırasında geçit vermeyen Boğazların mütareke ile açılması bir gün bile sürmemişti. Mondros Ateşkes Antlaşması 31 Ekim 1918 öğleden sonra yürürlüğe girecekti. İtilaf Devletleri 1 Kasım 1918 sabahı Boğazın kilidi olan mayınları temizlemek amacıyla Boğazlardan içeri girmişlerdi. Ateşkes, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki tahkimatların işgali için İtilaf Devletlerine izin veriyordu. Fakat İstanbul'a doğru yönelen İtilaf Devletleri donanmasının amacı sadece bu değildi. İlerleyen birkaç gün içerisinde İtilaf Devletlerinin ateşkesi; savaşa son vermek için değil, başkent dahil hedeflerindeki Osmanlı topraklarını rahatlıkla işgal etmek için imzaladıkları anlaşılmıştı.

Öncü subaylardan sonra, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a varan müttefik donanmasının karaya çıkardığı askerler, İstanbul'u fiilen işgal etmişlerdi. İşgal birlikleri sadece Boğazlardaki tahkimatları değil İstanbul'un stratejik noktalarını baştanbaşa işgal etmişlerdi. İtilaf Devletleri temsilcileri talepleri ve hareket tarzları ile Padişah ve Hükümete varlıklarını hissettirmişlerdi. Emperyalist Devletler tarihte ilk defa bir başkenti bu şekilde müşterek operasyonla işgal etmişlerdi. Bu işgal devletler arası rekabetlere yeni bir boyut getirebilir, yeni bir model olabilirdi.

Osmanlı Devleti sadece dışarıdan gelen tehlike ile karşı karşıya değildi. II. Meşrutiyetin siyasi laboratuvarlarında milli faaliyetleri ile umut olan siyasi hareket, hedeflerini gerçekleştiremediğinden kan kaybetmiş, yaşam mücadelesi vermeye başlamıştı. Bu fırsattan istifade ederek ortaya çıkan muhalifler hiç sırası olmadığı halde ülkeyi siyasi bir kargaşa ortamına sürüklemişlerdi. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u kuşattığı sırada "Meleklerin dişi mi

erkek mi olduğunu tartışan Bizanslılar” misali, siyasi çevreler geçmişte yapılan yanlışların hesabını sormaya kalkışmışlardı. İtilaf Devletleri’nin İstanbul’a ilerledikleri sırada ülkede İzzet Paşa Hükümeti istifa etmiş, Tevfik Paşa yeni Hükümetini kurmakla meşguldü. Savaş sonrası iktidarları tarafından İçerideki rakipler dışarıdan gelen düşmanlardan daha tehlikeli görülmüş olacak ki; ülke böyle bir hükümet krizinin içine saplanmıştı.

İtilaf Devletleri karşılarında direnecek bir idare bulmadıklarından programlarını hemen yürürlüğe koymuşlar, İstanbul’da kurmak istedikleri işgal mekanizmasını, aralarındaki ihtilaflara rağmen kısa sürede kurmayı başarmışlardı. 13 Kasım 1918-16 Mart 1920 arasındaki fiili işgal dönemi ile 16 Mart 1920-6 Ekim 1923 tarihleri arasındaki resmi işgale rağmen araştırmacıların çoğu, yaklaşık beş yıl işgal altında geçen bu döneme “mütareke dönemi” zihniyetiyle yaklaşmaktadır. Söz konusu dönem yabancı gözüyle “mütareke dönemi” olarak yorumlanabilir, ancak önyargılarla hazırlanan mütarekenin neredeyse bütün maddelerinin ateşkesi hazırlayanlar tarafından çiğnenmesi ve sadece İstanbul’un değil, Musul, Batum İskenderun, Urfa, Antep, Maraş ve daha birçok vatan parçasının sebepsiz yere işgal edilmesi yapılan ateşkesin işlevsel olarak hiçbir hükmünün olmadığını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında ve titiz bir şekilde incelendiğinde dönemin “mütareke” değil bir “işgal dönemi” olduğu, bu dönemde işgal yönetimi tarafından teşkil edilen kurumların, sadece kontrol amacıyla kurulmadıkları anlaşılacaktır. İşgal dönemi kurumlarının tarihte o güne kadar örneği olmayan bir işgal yönetiminin çarkları olduğu da görülecektir.

Bu çalışmada, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İngiliz arşivi, dönemin hatıraları araştırma ve inceleme eserlerinden yararlanılmıştır. Gerek konunun tespiti ve gerekse çalışmalarım esnasında engin bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim danışmanım Prof. Dr. Ali Arslan’ın çok değerli yardımları olmuştur. Ayrıca, Prof. Dr. Mehmet Saray, Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu, Prof. Dr. Cezmi Eraslan ve Doç. Dr. Halil Bal’ın tavsiye ve yönlendirmelerinden de çok yararlandım. Bu nedenle kendilerine teşekkürü bir borç bilirim. Arkadaşım Halil Ersin Avcı’ya da teşekkürlerimi sunarım. Diğer yandan, İ.Ü. Merkez Kütüphanesi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, İSAM, ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve İngiliz Arşivi çalışanlarına da teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Çalışmamdaki hatalar sadece bana aittir.

ABDURRAHMAN BOZKURT

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

İSTANBUL'DA FİİLİ İŞGAL DÖNEMİ (13 KASIM 1918-16 MART 1920)

A. İŞGAL KUVVETLERİNİN İSTANBUL'A GELİŞİ (13 KASIM 1918) ve İTİLAFLI DEVLETLERİNİN YÜKSEK KOMİSERLİKLERİNİN KURULMASI	8
1. İşgal Kuvvetlerinin İstanbul'a gelişi (13 Kasım 1918)	8
2. İşgal Kuvvetleri karşısında İstanbul Yönetimi; Hükümet, Meclis-i Mebusan, Meclis-i Ayan ve Padişah.....	15
3. İşgal Kuvvetlerinin ilk uygulamaları.....	20
4. İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliklerinin Kurulması.....	24
a. İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğinin Kurulması	24
b. İstanbul Fransız Yüksek Komiserliğinin Kurulması.....	34
c. İstanbul İtalyan Yüksek Komiserliğinin Kurulması.....	36
d. İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliğinin Kurulması.....	37
e. İstanbul Japon Yüksek Komiserliğinin Kurulması	46
f. İstanbul Yunanistan Yüksek Komiserliğinin Kurulması	47
g. İstanbul'daki Diğer Temsilcilikler	54
h. İstanbul'da Askeri Kumanda Meselesi	55
i. Osmanlı Hükümeti ile Yüksek Komiserlikler Arasındaki ilişkiler	81

B. İSTANBUL'DA ORTAK YÖNETİM KURULMASI VE YÜKSEK KOMİSERLER ARASI KONSENSÜS SAĞLANMASI	83
1. Yüksek Komiserler arası Konsensüsün Sağlanması	83
2. Mondros Mütarekesi'nin Tatbikatına Yönelik Faaliyetler	85
a. Tatbikatta karşılaşılan problemler	85
b. Paris Konferansı	111
c. Müttefik Temsilcilerinin Bazı Memur ve Kumandanların görevden alınmasına yönelik talepleri	118
d. İstanbul'daki Halkın Silahsızlandırılması ve İtilaf Devletleri Tarafından Silah Ruhsatı Dağıtılması	131
e. İşgal Kuvvetlerinden Kaynaklanan Asayiş Sorunları	135
f. İtilaf Devletleri Vatandaşlarının İstanbul'a Dönüşü	136
g. İtilaf Devletleri Vatandaşları'nın Malvarlıkları Hakkındaki "bloke" Kararının Kaldırılması	137
h. İttifak Devletleri Vatandaşlarının Durumu	139
i. İttifak Devletleri Vatandaşlarının Mallarına El Konulması	150
j. Hindistan Müslümanlarının İstanbul'un İşgaline Tepkisi	153
k. İttihat Ve Terakki Cemiyeti'nin Varlığına Son Verme Çalışmaları	154
C. İŞGAL YÖNETİMİNİN AZINLIK POLİTİKALARI	170
1. İşgal Yönetimi ve Ermeniler	170
2. İşgal Yönetimi ve Rumlar	181
3. İşgal Yönetimi ve Yahudiler	194
4. Gayrimüslimlerin Askere Alınması	203
5. Gayrimüslimlere Ait Emlakin İadesi ve Karma İade Komisyonu	205
6. İşgal Yönetimi ve Amerikan Yardım Heyetleri	214
7. İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhaneleri, Asuri, Keldani ve Nasturi Milli Meclisleri arasında Kutsal İttifak	226
8. İşgal Yönetiminin Sevk ve İskan Kanununun İlgasından Sonra İstanbul'a Dönen Göçmenlere Yönelik Faaliyetleri	237
9. İşgal Yönetiminin Müslüman Olmak Zorunda Bırakıldıkları İddia Edilen Hıristiyanlar Hakkındaki Uygulamaları	241

10. Ayasofya Camisinin Kiliseye Çevrilmesine Yönelik Talepler ve İşgal Yönetiminin Tutumu	249
D. İZMİR'İN İŞGALİ	255
E. İŞGAL YÖNETİMİ VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN 3. ORDU MÜFETTİŞLİĞİ'NE ATANMASI.....	261

II. BÖLÜM

İSTANBUL'DA RESMİ İŞGAL DÖNEMİ VE OSMANLI HÜKÜMETLERİ İLE İLİŞKİLER (16 MART 1920-6 EKİM 1923)

A. İSTANBUL'DA DOĞRUDAN İŞGALİN KURULMASI	279
1. İstanbul ve Boğazlar Devleti Projesi	276
2. Akbaş Cephaneliği Baskını ve İtilaf Devletlerinin Tepkileri.....	294
3. Maraş Olayları.....	297
4. İstanbul'un Resmen İşgali Öncesinde Harbiye Nezareti'nin Tavrı	300
5. İstanbul İdaresinin Uluslararası Hale Getirilmesi Konusundaki Çalışmalar ve Tepkiler	311
6. İnfaz Kararının Alınması.....	320
7. İnfaz: İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920).....	331
8. Resmi İşgal Döneminde kurulan Harbiye, Bahriye Nezaretleri ile Posta ve Telgraf İdaresi Kontrol Komisyonları.....	340
9. Resmi İşgal Kararı Karşısında Osmanlı Hükümeti ve Padişah.....	351
10. Resmi İşgal Döneminde Tutuklamalar.....	358
11. Kuva-yı Milliye'nin İstanbul'un Resmen İşgaline Tepkisi.....	363
12. İstanbul'un Resmen İşgaline Karşı Basının Tepkisi	370
13. İstanbul'un Resmen İşgali Karşısında İngiliz Muhipleri Cemiyeti.....	370
14. İstanbul'un Resmen İşgaline Karşı İslam Dünyasından Tepkiler	371
B. İŞGAL YÖNETİMİ VE İSTANBUL HÜKÜMETLERİ	371
1. Ferid Paşa'nın Yeniden İktidara Yükselişi ve İşgal Yönetimi	371
2. Kuva-yı Milliye'nin İstanbul ve Boğazlar Bölgesine Yönelik Faaliyetleri	383

3.	Ferid Paşa Hükümeti ve İşgal Yönetimi Arasındaki Anlaşmazlıklar	396
4.	Mali İlişkiler	410
5.	Bolşeviklerin İstanbul'daki Faaliyetleri	413
6.	Yurt Dışında Yaşayan Türklerin İstanbul'a Dönüşü	423
7.	Amerikan Mandası	425
8.	Osmanlı-İngiliz Gizli Antlaşması (12 Eylül 1919)	428
9.	Padişah Vahdettin	433
10.	Velihaht Abdülmecid Efendi	440

III. BÖLÜM

İŞGAL YÖNETİMİ VE KURUMLARI

A.	İDAREYE DOĞRUDAN MÜDAHALELER	445
1.	Muhtelit Mütareke Komisyonu	445
2.	Haberleşmeye Uygulanan Sansür; Telgraf ve Telsiz İstasyonlarının İşgali	450
3.	Müttefikler Arası Matbuat Kontrol Komisyonu ve Matbuata Uygulanan Sansür	457
4.	Osmanlı Polis, Jandarma ve Sağlık İdarelerine El Konulması	473
5.	Müttefikler arası Polis Komisyonu	480
6.	Müttefikler Arası Sağlık Komisyonu	503
7.	İşgal Yönetiminin Osmanlı Jandarmasını Teşkilatlandırma Faaliyetleri	528
8.	Kır Bekçiliği (Polisi)Sisteminin Uygulanması	531
9.	İstanbul'da İaşe Sıkıntısı ve Müttefikler Arası İaşe Komisyonu	533
10.	Müttefikler Arası Pasaport Bürosu ve Pasaport Kontrolü	560
11.	Hukuki Sorunlar ve Muvakkat Düzenlemeler	576
a.	Konsolosluk Mahkemelerinin Yeniden Kurulması	578
b.	Cemaat Mahkemeleri	587
c.	Müttefik Polis Mahkemeleri	588
d.	Müttefik Divan-ı Harpleri	591
e.	Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adli	596
f.	Müttefikler arası Muvakkat Muhtelit Divan-ı Harbi	631
12.	İstanbul Hapishaneleri ve Müttefikler Arası Hapishaneler Komisyonu	638
13.	Müttefikler Arası "Düşman" (İttifak) Bankaları Umumi Kontrol Komisyonu	651
14.	İstanbul'da Kömür Sorunu ve Müttefikler Arası Kömür Komisyonu	678

15. Müttefikler arası Demiryolları Komisyonu.....	686
16. Liman ve Tersanelere El Konulması ve Müttefikler Arası Tersane Komisyonu	700
17. Müttefikler arası Deniz Taşımacılığı Kontrol Servisi	709
18. Müttefikler Arası Maliye Komisyonu	715
19. Türk Diline karşı Yapılan Çalışmalar	739
20. Kapitülasyon ve Ayrıcalıkların Yeniden Düzenlenmesi	739
21. Müttefikler arası Teknik Komisyon	754
22. Müttefiklerarası Talep Kayıt Komisyonu	756
23. İşgal Yönetiminin Masrafları	776
24. İşgal Yönetiminin Vergi Politikaları	778
a. Gümrük Vergileri	781
b. İstihlak Resmi.....	785
c. Emlak Vergileri	791
d. Temettü vergisi.....	792
e. Fukara vergisi.....	795
f. Belediye Vergileri	796
g. Kira artışları.....	801
25. Müttefikler arası Veteriner Kontrol Komisyonu	802
26. Müttefik Devletler ve Yabancı Postaneleri	802
a. Posta Pulları.....	809
27. İşgal Yönetiminin Yerel Faaliyetleri.....	811
a. Karayolları ve Köprülerle ilgili Faaliyetler	811
b. Deniz Taşımacılığı ile ilgili Faaliyetler.....	814
c. İtfaiye ve Yangınlarla İlgili Faaliyetler	817
d. İstanbul'un Su ve Aydınlatma Sorunları	819
e. Belgrad Ormanları	822
f. Hava Sahası	823
28. Boğazlar Komisyonu	824
B. SEVR ANTLAŞMASI'DAN SONRA İSTANBUL ve BOĞAZLAR BÖLGESİNDE KURULMAK İSTENEN İDARİ SİSTEM.....	827

IV. BÖLÜM

İŞGAL YÖNETİMİ TBMM İLİŞKİLERİ

A.	İŞGAL YÖNETİMİNİN İSTANBUL VE ANKARA HÜKÜMETLERİNİ UZLAŞTIRMA ARAYIŞLARI.....	866
B.	SEVR ANTLAŞMASI'NDA TADİLAT ARAYIŞLARI	881
C.	MUDANYA ATEŞKES ANTLAŞMASI.....	901
D.	TBMM TEMSİLCİSİ REFET PAŞA'NIN İSTANBUL'A GELİŞİ VE TBMM'NİN İSTANBUL'DA FİİLİ YÖNETİMİ.....	904
E.	TBMM'NİN TRAKYA'DA YÖNETİMİ DEVRALMASI SONRASINDA İSTANBUL YÖNETİMİNDE YAŞANAN DEĞİŞİM	911
F.	LOZAN ANTLAŞMASI.....	915
G.	İŞBİRLİKÇİ VE YANDAŞLARIN SONU	916
H.	İŞGAL YÖNETİMİ TARAFINDAN EL KONULAN EMLAK VE EMTİA'NIN İADESİ.....	923
I.	İŞGAL YÖNETİMİ'NE AİT EMTİANIN DURUMU	925
J.	KURTULUŞ (6 EKİM 1923).....	925
	SONUÇ.....	930
	KAYNAKÇA	937
	ÖZGEÇMİŞ.....	949

KISALTMALAR

A.B.D.	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ş.	: Anonim Şirketi
ATESE	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DH. EUM. 5. Şb.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube
DH. KMS.	: Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH. ŞFR.	: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi
Düz.	: Düzenleyen
Ed.	: Editör
F.	: Fasikül
FO	: Foreign Office
Haz.	: Hazırlayan
İ.	: İçtima Senesi
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
İtc.	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
K.	: Kısım
Km.	: Kilometre
m.	: Metre
MEB	: Milli Eğitim Basımevi

M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
MV.	: Meclis-i Vükela Zabıtları
p.	: Page
pp.	: Papers Page
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TVYY	: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
vd.	: ve devamı
Vol.	: Volume
W.O	: War Office
Yay.	: Yayınları/Yayınevi
y.t.	: Yayın tarihi yok
y.y.	: Yayın yeri yok
Y.y.	: Yazarı yok.

GİRİŞ

1876 yılındaki başarısız I. Meşrutiyet denemesinin ardından yaşanan 30 yıllık Saltanat süreci ve bu sürecin ardından ilan edilen II. Meşrutiyet Osmanlı Devleti'nde klasik yönetim anlayışında köklü değişimler yaşanmasına neden olmuştu. II. Meşrutiyetin ilanında önemli bir rolü olan İttihad ve Terakki Cemiyeti, özellikle II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkışından sonra yapılandırılan yeni yönetim mekanizması içerisindeki ağırlığını giderek arttırmıştı. Yeni dönemin Padişahı V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkışı esnasında İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin hakim olduğu Mebusan Meclisi belirleyici olmuştu. Bu etken ve bundan sonra yapılan Anayasal değişiklikler Saltanat, Hükümet, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan arasındaki yetki dağılımında dengeleri Meclis-i Mebusan lehine değiştirmişti.

II. Meşrutiyetten sonraki dönemde, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Hükümet ve Meclis-i Ayan'daki ağırlığını arttırmış, Saltanat makamını ise Kanun-i Esasi'de sınırlandırılmış yetkileriyle donatılmış bir onay makamı olmaya zorlamıştı. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na böyle bir yönetim mekanizması ile katılmıştı.

Savaş sırasında yönetim içerisindeki ağırlığını daha da arttıran İttihad ve Terakki Cemiyeti savaşta olmanın da verdiği cesaretle iç ve dış politikada önemli kararlar almıştı. Bu kararlardan belki de en önemlileri, İtilaf Devletleri ile kesilen ilişkilerin tabii bir sonucu olarak devletin mali ve siyasi bağımsızlığı ile ilgili olanlardı.

Savaşın başlamasıyla Boğazlar bölgesi İtilaf Devletlerine kapatılmıştı. Bundan başka Hükümet, yüzyıllarca Osmanlı maliyesine ve hukukuna büyük darbe vuran kapitülasyonları kaldırmış, gümrük tarifeleri yeniden düzenlenmiş, borç ödemeleri askıya alınmış Düyun-u Umumiye İdaresi saf dışı bırakılmıştı.

Özellikle, Boğazların kapalı kalması İtilaf Devletlerine vurulmuş büyük bir darbe idi. Boğazların yeniden açılması için yapılan Çanakkale Savaşları siyasi ve mali sonuçları ile İtilaf Devletlerinin planlarında büyük değişimler yaşanmasına neden olmuştu. Savaş sonrasında işgal kuvvetlerinin ilk hedeflerinden bir tanesinin Boğazlar olması gayet doğaldı. İtilaf Devletleri işgal altına alacakları Boğazlar

bölgesinde, daha önce yaşanan hadiselerin tekerrürünü önlemek amacıyla bu bölgeye yeni bir statü kazandırmaya çalışacaklardı.

Savaşın başlamasıyla İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya ve daha sonra İtilaf Devletlerine katılan devletlerle ilişkiler kesildiğinden bu ülke vatandaşları ve şirketlerine tanınan ayrıcalıklar iptal edilmiş ya da yeniden düzenlenmişti. Bu düzenlemelerden kaynaklanan boşluğu Hükümet kendi eliyle ya da yerli sermaye ile doldurmaya çalışmıştı. Boşluğu doldurulamayan alanlarda ise başta Almanya olmak üzere diğer İttifak Devletleri ve tarafsız devletlere ait mali müesseselere kapılar açılmıştı. Devletin yaşadığı acı tecrübeler ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yürüttüğü milli politikalar yeni müesseselere daha önceliklere oranla sınırlı ayrıcalıklar verilmesini sağlamıştı.

Savaş dönemi, bir yönüyle ülkenin yıkımını hazırlarken diğer yönü ile milli devlet olma vasıflarının kazanılmaya başlandığı bir dönem olmuştu. Ekonomik alanda yapılan bu hamleler, Osmanlı coğrafyasında büyük çıkarları olan İtilaf Devletlerine karşı açılan ikinci bir savaştı. Savaş meydanlarında Osmanlı Devleti'ni yenilgiye uğratan İtilaf Devletleri savaş sırasında kurulan ekonomik düzene karşı yeni bir savaş başlatacaklardı.

İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında kesilen ilişkiler işgal döneminde yapılan antlaşmaların geçerlilik kazanamaması nedeniyle daha karmaşık bir hale gelmiş, İtilaf Devletleri yaklaşık altı yıl boyunca Osmanlı Devleti'ni doğrudan muhatap kabul etmemiş, taraflar arasında irtibat, Yüksek Komiserler ve üst düzey kumandanlar aracılığıyla sağlanabilmişti.

Savaş öncesi dönemde kapitülasyonlar devletin mali bağımsızlığı ile birlikte hukuki bağımsızlığı için de büyük bir tehlike unsuru haline gelmişti. Kapitülasyonların kaldırılması ile birlikte bu sistemin bir parçası olan Konsolosluk Mahkemeleri de kapatılmıştı. İşgal yönetimi, İtilaf Devletleri vatandaşları için önemli ayrıcalıklar sağlayan bu mahkemeleri yeniden canlandırmaya çalışacaklardı.

Osmanlı hukuki bağımsızlığı için tehdit oluşturan diğer bir mahkeme de 1848 yılında yabancı devletlerin baskısıyla tesis edilen 7 yerli 7 yabancı olmak üzere toplam 14 üyeden oluşan Karma Ticaret Mahkemeleri idi. Savaşın başlamasıyla yabancı üyeler ülkeyi terk ettiğinden bu mahkemelerin faaliyetleri kendiliğinden

durmuştu¹. Bundan sonra sayıları giderek azalmış olsa da İtilaf Devletleri vatandaşları Osmanlı hukukuna tabii hale gelmişlerdi. Savaşın ardından İtilaf Devletleri vatandaşları, İstanbul'a akın edecek, Osmanlı Devleti'nin onlar üzerindeki hukuki yetkisi tartışma konusu olacaktı. İstanbul İşgal Yönetimi de İstanbul'da yeni ve orijinal bir hukuki sistem tesis etmeye çalışacaktı. İstanbul'da yaşayan gayrimüslimler de bu sistem içerisinde yer alabilmek için yoğun bir mesai harcayacaklardı.

Savaş öncesi dönemde dış faktörlerin yönlendirdiği gayrimüslimler I. Dünya Savaşı'nda alınan önlemlerle kontrol altına alınmış, sosyal yaşamda karşılaşılan bazı sıkıntılara rağmen gayrimüslimlerle Müslüman nüfus arasında dengeler yerine oturmaya başlamıştı. İşgal kuvvetlerinin İstanbul'a gelmesi ile birlikte, gayrimüslimlerle işgal yönetimi arasında kurulacak organik ilişkiler onları Osmanlı Devleti'nden ve milletinden kopma noktasına getirecek, kurulan dengeler uzun süre yerine oturmayacak şekilde sarsılacaktı.

I.Dünya Savaşı'nı kaybeden İttifak Devletleri yaşam mücadelesi verirken İtilaf Devletleri yeni gelişmeler karşısında önceden yaptıkları hesaplarını gözden geçirme ihtiyacı hissetmişlerdi. Savaş İttifak Devletlerinin felaketine yol açacak şekilde sonuçlanmışsa da, savaştan İtilaf Devletleri de ağır darbeler alarak çıkmışlardı. Savaş sonundaki ekonomik gelişmelerden hareketle galiplerin, yenilmişlerden pek farklı olmadığını ileri süren Arnold J. Toynbee² pek de haksız sayılmazdı.

Bolşeviklerin dünya kamuoyuna ilan ettiği bildirimler, Osmanlı- Alman propagandaları, Wilson ilkeleri, savaş sırasında güçlü İtilaf Devletleri ordularının aldığı yenilgiler, milliyetçilik duygularının gelişmeye başladığı müstemlekelerde bağımsızlık arzularını ortaya çıkarmıştı. Savaş sırasında müstemlekelerden asker ve malzeme toplanmış, ağır vergiler alınmıştı. Özetle savaştan bir beklentileri olmadığı halde en ağır yük müstemlekelerin sırtına binmişti. Savaş sonrasında İtilaf Devletleri aynı yöntemleri kullanamayacaklardı.

Uzun süren savaşın ardından her iki tarafta da silah altında kalmak istemeyen askerler sorun olmaya başlamıştı. 1919 yılı başlarında Fransız ordusu tarafından izne

¹ Ali Arslan, "Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adli –Bir İşgal Dönemi Mahkemesi (1921-1922)", Tarih Enstitüsü Dergisi, S.15; **Edebiyat Fakültesi Basımevi**, 1997, s. 585-588.

² Arnold J. Toynbee, **Osmanlı İmparatorluğu'na Batının Etkisi (1774-1919), Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900-1920)**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2005, s. 34-35.

gönderilen 12,500 dolayında asker izinlerini bir hafta daha uzatmak istemiş, Fransız Hükümeti gelen talepler üzerine ordusunu hızla terhis etmeye başlamıştı³. Bu olay Fransız Hükümetinin büyük prestij kaybetmesine neden olmuştu.

İtalya da galip devletlerarasında yer almasına rağmen maliyesi iflasın eşiğine gelmişti⁴.

Savaşa en güçlü devlet olarak giren İngiltere’de de işlerin yolunda olduğu söylenemezdi. Muhalefet ve kamuoyu uzun süredir savaştan ordunun terhisi için baskılarını yoğunlaştırmıştı. Bu baskılar bir yana, İrlanda, Hindistan, Afganistan ve Mısır’da bağımsızlık yanlısı hareketler gelişmeye başlamıştı⁵. İtilaf Devletleri savaştan galip çıkarak dış politikada avantajlı hale gelmiş olsalar da iç politikaları için aynısını söylemek mümkün değildi.

Osmanlı Devleti’nin savaş meydanlarında aldığı yenilgi savaş sırasında yönetim içerisindeki ağırlığını arttıran İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin iktidarının sallanmasına neden olmuştu. Bu sıralarda V. Mehmed Reşad vefat etmiş, yerine 4 Temmuz 1918 tarihinde VI. Mehmed Vahdettin geçmişti. Vahdettin tahta çıktığında eski gücünü ve etkisini kaybetmiş olan İttihad ve Terakki Cemiyeti ile karşı karşıya kalmıştı. Yenilginin kesinleşmesi üzerine Talat Paşa Hükümeti 8 Ekim 1918’de iktidardan çekilmiş, 14 Ekim 1918’de hükümeti Ahmed İzzet Paşa kurmuştu. Ancak İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin, Mebusan Meclisi’ndeki ağırlığı devam ettiğinden yeniden yapılanmayı amaçlayan cemiyet, İzzet Paşa ve ondan sonraki hükümetler üzerindeki etkisini sürdürmek için uğraşacak, buna karşılık muhalifler kendilerini daha rahat bir şekilde ifade etme imkanı bulacaklardı. Bu sıralarda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması yeni bir dönemin başlangıcı olacaktı.

Görüşmelere giden Osmanlı Heyetinin, Mondros Ateşkes Antlaşması’nı bir çeşit dayatma sonucunda imzalamış olması, antlaşmadaki ağır ve muğlak maddeler, gerçeklerin yavaş yavaş ortaya çıkmasını sağlayacaktı. 6 Kasım 1918 tarihinde İtilaf Devletlerinin İstanbul’a askeri kuvvet gönderme talepleri şehre hakim olan iyimser

³ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1923)**, C.I, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.228.

⁴ Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 24.

⁵ Akşin, **a.g.e.**, C.I, s.228-230.

havanın kısa süre içerisinde yok olmasına neden olacak, savaşın bitmesi ile oluşan beklentiler, yerini belirsizliğe ve endişeye bırakacaktı.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nda İtilaf Devletleri Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılması ile ilgili maddeye Boğazlardaki tahkimatları işgal edeceklerine dair bir madde eklemişler, İstanbul'un işgal edileceğine dair bir hükme yer vermemişlerdi. Hatta görüşmeler sırasında sonradan İngiltere'nin⁶ ilk İstanbul Yüksek Komiseri olacak Somerset Arthur Gough Calthorpe⁷, Rauf Bey'e ateşkes şartlarına riayet edeceklerine ve İstanbul'un işgal edilmeyeceğine dair sözlü teminata bulunmuştu⁸. Fakat yazılı hükümlerin dahi sıradan gerekçelerle uygulanmadığı devletlerarası münasebetlerde sözlü bir teminata güvenilemeyeceği zamanla anlaşılacaktı.

İstanbul'da şehrin işgal edilmeyeceğine dair bir beklenti oluşması gayet normaldi. 30 Ekim 1918 tarihinde ateşkesin imzalandığını Hükümeti'ne bildiren Calthorpe dahi Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesine atıfta bulunarak, İtilaf Devletlerinin güvenliğini tehdit edecek bir durum yaşanmaması halinde İstanbul'un işgalinin mevzubahis olamayacağını özellikle belirtmişti. Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması münasebetiyle İngiliz Savaş Kabinesi Calthorpe'a gönderdiği tebrik mesajında, ateşkes koşullarından, İstanbul'a yapılacak askeri harekate Yunanlıların dahil edilmeyeceğinin, anlaşıldığını ifade etmişti. Askeri harekattan ne kastedildiğine mesajın diğer kısmındaki ifadelerde açıklık getirilmişti. Savaş Kabinesi, Calthorpe'a Osmanlı Hükümeti'ne İstanbul'un işgal edilmeyeceğine dair herhangi bir teminat vermemesini tembih ettikten sonra, Türklerin ancak böyle bir işgal ile durumun gerektirdiği gerçekleri görebileceklerini hissettiklerinin altını çizmişti. İşgalin vuku bulması halinde Ayasofya ve Müslümanların diğer kutsal mekanlarına da saygı

⁶ Türkiye'de genellikle Büyük Britanya ve ya Birleşik Krallık yerine devlet ismi olarak İngiltere bu devlet halkı için İngiliz kelimesi kullanıldığından biz de İngiltere ve İngiliz kelimelerini kullanmayı tercih ettik.

⁷ Somerset Arthur Gough Calthorpe, İtilaf Devletleri Akdeniz Donanma Komutanı olarak Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştı. Ateşkes Antlaşması sonrasında İstanbul'a ilk İngiliz Yüksek Komiseri olarak atanmıştı. Yüksek Komiserlikteki performansı İngiliz Hükümeti tarafından yeterli bulunmamış olacak ki; 10 ayını tamamlamadan bu görevden alınmıştı.

⁸ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni –Siyasi Hatıralarım-**, C.I, İstanbul, Emre Yayınları, 1993, s. 146-147.

gösterilmesi gerektiği önemle belirtilmişti⁹. Bunun anlamı gayet açıktı. Calthorpe'un düşündüğünün aksine sadece Çanakkale ve İstanbul Boğazlarındaki tahkimatlar işgal edilmeyecek, Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesindeki koşullar oluşsun ya da oluşmasın İstanbul kesinlikle işgal edilecekti.

İngiliz Savaş Kabinesi Yunanlıların İstanbul'a gidecek İşgal kuvvetlerine iştirak etmemesinden yana iken, İngiliz Donanma Bakanlığı, Yunan gemilerinin arka saflarda da olsa İstanbul'a mutlaka gönderilmesinden yana tavır almıştı. Neticede Donanma Bakanlığı'nın görüşü kabul edilmiş, Yunan gemilerinin İşgal kuvvetleri ile birlikte İstanbul'a gönderilmesine karar verilmişti. Calthorpe, 10 Kasım 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'na katılmış olan Kurmay Yarbay Sadullah Bey ile yaptığı görüşmede, Yunan gemilerinin İstanbul'a getirilmemelerinin mümkün olmadığını ancak bu gemileri İstanbul'dan uzak tutabileceklerini ve Selimiye limanı ağzında bekletebileceklerini dile getirmişti¹⁰. Ateşkes Antlaşması'nın altında imzası olan, Yunan gemilerinin Boğazlardan gece kimse göremeden geçirileceğine söz veren ve İstanbul'un işgal edilmeyeceğine dair teminat vermiş olan Calthorpe iki hafta dahi dolmadan verdiği bütün sözleri çiğnemişti.

Savaşın son günlerinde tahta oturan Vahdettin, yaşanan siyasi değişimlere bağlı olarak, II. Meşrutiyet'ten sonra bir onay makamı haline gelen Saltanat makamını, Hükümet, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan karşısında daha etkili bir hale getirmeye çalışacaktı.

II. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı Devleti'nde Saltanat, Hükümet, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan arasında yetkinin paylaşıldığı meşruti bir rejim kurulmuştu. Ancak savaşın sonunda alınan yenilgiye bağlı olarak kurulan rejim zayıflamıştı. Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayan İzzet Paşa Hükümeti iktidarda fazla kalamamış, onun yerine 11 Kasım 1918'de Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuştu.

İşgal Kuvvetleri 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldiklerinde karşılarında, yaklaşık dört ay önce tahta çıkan bir Padişah ve iktidarda iki gününü dahi doldurmamış zayıf bir Hükümet bulacaklardı. İstanbul'daki Osmanlı yönetiminin bu

⁹ **Türk İstiklal Harbi, C.I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı (TİH I)**”, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1962, s.117; Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 28.

¹⁰ **TİH I**, s.119; Jaeschke, **a.g.e.**, s.28-29.

hali kısa süre içerisinde tesis edilecek işgal yönetimine geniş bir hareket alanı bırakacaktı.

13 Kasım 1918'de İstanbul'u fiilen işgal eden İtilaf Devletleri atadıkları askeri ve diplomatik temsilcilerle İstanbul'da daha önce tarihte benzeri görülmemiş bir yönetim mekanizması kuracaklardı. Görünürde icra makamları Padişah ve İstanbul Hükümetleri olduğu halde, esas icrai faaliyetleri İtilaf Devletleri tarafından tesis edilen İstanbul İşgal Yönetimi yürütecekti.

I. BÖLÜM

İSTANBUL'DA FİİLİ İŞGAL YÖNETİMİ (13 KASIM 1918-16 MART 1920)

A. İŞGAL KUVVETLERİNİN İSTANBUL'A GELİŞİ (13 KASIM 1918) ve İTİLAFA DEVLETLERİ YÜKSEK KOMİSERLİKLERİNİN KURULMASI

1. İşgal Kuvvetlerinin İstanbul'a gelişi (13 KASIM 1918)

İtilaf Devletlerinin 31 Ekim 1918 tarihinde yürürlüğe giren Mondros Ateşkes Antlaşması'na sadık kalmayacakları birkaç gün içerisinde gerçekleşen işgallerle anlaşılmıştı. İşgali gerektirecek herhangi bir durum olmamasına rağmen, 3 Kasım 1918'de Musul'un, 9 Kasım 1918'de de İskenderun'un işgal edilmesi ve buralardaki mülki idarelere son verilmesi ateşkes sonrasında elde kalan toprakların korunabileceğine dair kuşkuları arttırmıştı¹. Mondros Ateşkes Antlaşması'na aykırı bu işgallerin gerçekleştiği sırada iktidarda bulunan Ahmet İzzet Paşa ve Tevfik Paşa Hükümetleri işgallere karşı ciddi bir tepki gösterememişlerdi

İtilaf Devletleri, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen ardından İstanbul'a sadece asker göndereceklerini bildirmekle yetinmişler, Osmanlı Hükümeti'nin İstanbul'a ne amaçla asker gönderildiğini anlayabilmek için yaptığı müracaatları cevapsız bırakmışlardı. 1 Kasım 1918'de Milne, Hükümetine bir telgraf göndererek Çanakkale ve Boğaziçi tahkimatlarının iki üç gün içerisinde, bir piyade birliği ile işgal edilmesini önermişti. Bu telgraf, müttefik hükümetlere de bildirilmiş, durumdan haberdar edilen d'Esperey de Çanakkale ve Boğaziçi tahkimatlarını bir alayla işgal etmek istediğini bildirmişti. İngiliz birlikleri denizden Fransız birlikleri karadan olmak üzere aşağı yukarı aynı anda İstanbul'a doğru yola çıkmışlardı. d'Esperey'in İstanbul ve Boğazlar bölgesinde kumandayı ele geçirme niyetini anlayan Milne; "müttefiklerin taleplerini usulüne uydurmak" ve ateşkesin uygulanmasını sağlamak

¹ Ali Arslan, "Ülkenin Kurtarılmasında Kuva-yı Milliye'nin Görüşü ve Yalnız Siyaseten Müdafaanın İflası (1918-1920)" **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi**. Sayı: 36, İstanbul 2000, s.7.

üzere İstanbul'a yüksek rütbeli bir subayın atanmasını tavsiye etmişti². Bölgede bulunan en üst düzey İngiliz subayı olarak Milne, İstanbul Müttefik Kuvvetler Başkumandanlığı'na aday olduğunu göstermişti. Milne, "Usulüne uydurmak" sözleri ile İtilaf Devletlerinin Ateşkes Antlaşması'nın muallakta bırakılan maddeleri ile ilgili hedeflerini açığa vurmuştu.

31 Ekim 1918 öğleden itibaren yürürlüğe giren Mondros Ateşkes Antlaşması'nın üzerinden henüz 24 saat geçmeden bölgede bulunan Müttefik donanması Boğazlar bölgesine doğru harekete geçmişti. Ateşkes, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki tahkimatların işgaline izin verdiğinden bu hareket ateşkes şartlarının bir tezahürü gibi gelişmekteydi. Ancak, tahkimatların kim tarafından ve nasıl işgal edileceği belirlenmemiş olduğundan daha ilk günlerden İtilaf Devletleri arasında ayrılıklar çıkacaktı.

2 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri subayları Gelibolu Yarımadası'na vararak tahkimatların işgali ve mayın tarlalarının temizlenmesi için gerekli hazırlıkları yapmaya başlamışlardı³.

6 Kasım 1918'de d'Esperey, İstanbul'a doğru ilerleyen ve Wilson'un kumandasında olması gereken 26. ve 122. Fransız Bölüğü'ne Çanakkale ve Boğaziçi tahkimatlarını işgal etme emri vermişti. Buna göre 26. bölük Çanakkale'deki tahkimatları, 122. Bölük de Bakırköy, Üsküdar ve Yeşilköy'ü işgal edecekti⁴. Tahkimatların işgalini ilk kez Milne önermişti, ama d'Esperey daha erken davranmıştı. Bu talimat d'Esperey'in, İstanbul Müttefik Orduları Başkumandanlığı ile ilgili iddiasının bir tezahürüydü.

Calthorpe ve Milne, d'Esperey'in İstanbul'da bir an önce üs kurmak istediğini anlamışlardı. Ateşkes Antlaşması'nı imzalayan Calthorpe, bunun Türklerde İstanbul'un işgal edildiğine dair bir izlenim bırakacağını, belirterek, Ateşkes Antlaşması'nda buna izin veren hiçbir hüküm bulunmadığını ifade etmişti⁵.

² "Türkiye ile yapılan Ateşkes Antlaşması'nın uygulanması, 30 Ekim-30 Kasım 1918", **Public Record Office War Office (WO), 106/1578**, 3.a.

³ "Türkiye ile yapılan Ateşkes Antlaşması'nın uygulanması, 30 Ekim-30 Kasım 1918, **WO, 106/1578**, 4.a.

⁴ "Türkiye ile yapılan Ateşkes Antlaşması'nın uygulanması, 30 Ekim-30 Kasım 1918, **WO, 106/1578**, 8.a..

⁵ "Türkiye ile yapılan Ateşkes Antlaşması'nın uygulanması, 30 Ekim-30 Kasım 1918, **WO, 106/1578**, 9.a..

Fransızların çok sayıda askeri İstanbul'a göndermeye teşebbüs etmesi de Calthorpe'un tepkisine neden olmuş, Calthorpe Fransızları "Ateşkes Antlaşması ahkâmını çarpıtmakla" itham etmişti⁶. İtilaf Devletleri adına Ateşkes Antlaşması müzakerelerini yürüten Calthorpe İstanbul'un işgaline izin veren bir madde olmadığını sözleri ile tescil etmişti. Ancak, İngiliz yetkililer İstanbul'a vardıklarında bu sözlerini unutacak, İstanbul'un hemen her noktasını işgal etmek üzere kıtalarına talimat vereceklerdi.

Calthorpe ve Milne'nin aksine İngiliz Savaş Bakanlığı, Milne'e bir talimat göndererek İstanbul'un işgalinin gerekli olabileceğini vurgulayarak bunun da Fransızlarla işbirliği içerisinde yapılmasını emretmişti⁷. İstanbul'un işgaline karar verildiğini izah eden bu talimat İstanbul'un işgalinde İtalya'ya aktif bir rol verilmeyeceğini göstermişti.

26 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'daki gelişmeler hakkında Hükümetine bilgi veren İtalyan Yüksek Komiseri Sforza, Osmanlı Hükümeti ateşkes hükümlerini yerine getirmesine karşın şehirde bir "işgal havası var" şeklinde bir değerlendirme yapmıştı⁸. Güney ve Batı Anadolu'nun işgaline yoğunlaşan İtalya Hükümeti, müttefiklerinin İstanbul'un işgali ile ilgili planlarını çözememişti. İstanbul'a az sayıda kuvvet gönderen İtalyanlar işgal İstanbul'unda etkili olamayacaklar, müttefiklerinin çok gerisinde kalacaklardı.

Öncü birliklerin hazırlıklarını sürdürdüğü sıralarda Çanakkale'ye gelen İngiliz Heyeti Başkanı General Fuller ile Müstahkem Mevki Komutanı Albay Selahattin Adil Paşa arasında, istihkamların boşaltılmasına dair bir protokol hazırlanmış, 7 Kasım 1918 tarihinde küçük bir müttefik⁹ donanması mayın temizleme gerekçesi ile Çanakkale Boğazı'ndan içeri girerek, İstanbul'a doğru ilerlemeye başlamıştı. Bir gün sonra "Aryan" isimli bir torpil taharri gemisi İstanbul'a gelip Çinili Köşk civarına yanaşmış, dört gemiden inen dört Fransız subayı yaya oldukları halde Galata'ya, oradan da Beyoğlu'na doğru hareket etmişlerdi. Beyoğlu'nda gayrimüslimler gelen işgal askerlerini coşku içerisinde karşılamış, Rumlar "zito" sayhaları atarak ev ve

⁶ Türkiye ile yapılan Ateşkes Antlaşması'nın uygulanması, 30 Ekim-30 Kasım 1918, **WO, 106/1578**, 23.a..

⁷ "Türkiye ile yapılan Ateşkes Antlaşması'nın uygulanması, 30 Ekim-30 Kasım 1918, **WO, 106/1578**, 10.a..

⁸ Çelebi, **a.g.e.**, s. 26-27.

⁹ Müttefik kavramı ile İstanbul'u işgal eden İngiltere, Fransa ve İtalya kastedilmektedir.

işyerlerine Fransız bayrakları asmışlardı. Dahiliye Nazırı Fethi Bey'in gerekli tedbirleri alması sayesinde olaylar daha fazla büyümemişti¹⁰.

Bu arada aynı gün akşama doğru "Basra" adlı Torpido İstanbul'a yönelmiş Albay Murphy, Binbaşı Chilton, Yüzbaşı Hoylet ve Teğmen Dveyk'ten oluşan bir İngiliz Heyeti İstanbul'a gelerek tersaneye el koymuştu. Gayrimüslimler bu heyetin gelişini de haber almış ve daha onlar karaya çıkar çıkmaz ellerinde bayraklarla "Yaşasın İtilaf Devletleri" sedaları ile gelenleri coşkulu bir şekilde karşılamışlardı. Hükümet de gönderdiği bazı memurlar aracılığıyla bu heyeti karşılamış, heyet için Pera ve Tokatlıyan otellerinde 80 oda ayrılmıştı. Heyet adına basına bir demeç veren Albay Murphy, İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında bir ihtilaf kalmadığını ve Türklerle dost kalmak istediklerini dile getirmişti¹¹. Bundan sonra donanmaya katılmak üzere yeni gemiler Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmeye başlamışlardı. 12 Kasım 1918 tarihinde Yunan gemisi Averof zırhlı kruvazörü beraberinde üç Yunan torpido muhribi¹² olduğu halde Çanakkale'den Marmara Denizi'ne girmişti¹³.

Murphy'nin ilk işi esirlerin serbest bırakılması için Harbiye Nezareti ile temasa geçmek olmuştu¹⁴. Ateşkes Antlaşması'na uygun bu teşebbüs İstanbul'da, Müttefik kuvvetlerinin Ateşkes Antlaşması'nı uygulamaya geldiklerine dair bir yanılığın ortaya çıkmasına neden olacaktı.

İngiliz ve Fransızlar adeta birbirleri ile yarışırca İstanbul'a geliyorlardı. 10 Kasım 1918'de İngiliz Generallerinden Gory ve Vaugh ile Fransız Generali Brunoust İstanbul'a gelmişti¹⁵.

¹⁰ **TİH I**, s. 170-179; Galip Kemali Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1939, s.21-22.

¹¹ **Sabah Gazetesi**, 8,9 Kasım 1918.

¹² Calthorpe Rauf Bey'e İstanbul'a gönderilecek donanma içerisinde Yunan gemilerinin bulunmayacağına dair söz vermiş değildi. O sadece bu konuda hükümeti nezdinde teşebbüslerde bulunacağına dair teminat vermişti. Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki gün Calthorpe Hükümeti'ne, Türk temsilcilerinin Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesinde öngörülen koşullar gerçekleşmedikçe, Yunan askerlerinin İstanbul ve İzmir'e girmelerine izin verilmemesini ve İstanbul'un işgalinin mevzubahis olmamasını rica ettiklerini bildirmekle yetinmişti. İtilaf Devletlerinin Osmanlı temsilcilerinin bu ricasını kabul etmeleri için zorlayıcı bir neden yoktu. Bu nedenle Yunan gemilerinin arka saflarda olmak koşuluyla İtilaf Devletleri Donanması arasında yer almasına karar vermişlerdi.Orbay, **a.g.e., C.I**, s. 12; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.I, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1973, s. 32-38; Jaeschke, **a.g.e.**, s.28-29.

¹³ **TİH I**, **a.g.e.**, s.21.

¹⁴ "Türkiye ile yapılan Ateşkes Antlaşması'nın uygulanması", 30 Ekim-30 Kasım 1918, **WO**, **106/1578**, 12.a.

¹⁵ **TİH I**, s.179.

10 Kasım 1918'de Harbiye Nezareti 13,500 Alman ve 1,500 civarında Avusturya vatandağını Nikolaiev ve Trieste'ye göndermeyi teklif ederek¹⁶, İtilaf Devletlerinin taleplerine gerek kalmadan Ateşkes Antlaşması'nı uygulama niyetinde olduğunu göstermişti.

İngilizlerin deniz yolu ile İstanbul'a gelmek için hazırlık yaptıkları sıralarda Selanik'te bulunan Fransız birlikleri Uzunköprü'ye doğru karadan ilerlemişlerdi. 7 Kasım 1918'de Uzunköprü'ye gelen bir Fransız Mühendisi, demiryolu hattını muayene etmeyi talep etmiş, ertesi gün bir Fransız müfrezesinin hattı işgal etmek üzere Uzunköprü'ye geleceğini bildirmişti¹⁷. Aynı gün Uzunköprü'ye gelen Fransız Miralay Fah, buradan İstanbul'a hareket edeceklerini bildirmiş, fakat esas niyetleri hakkında malumat vermemişti. 20 Kasım 1918'de Wilson, Harbiye Nazırı'na bir mektup göndererek, emrinde bulunan 122. Fransız Fırkası'nın bir kısmının Ayestefanos'a yerleştirileceğini kara yolu ile İstanbul'a gelen bakiyesinin de onlara katılacağını bildirmişti. 23 Kasım 1918 tarihinde de Franchet d'Esperey de İstanbul'a gelerek bu birliklerin kumandasını üstlenmişti¹⁸.

Fransızlar Uzunköprü Müfrezesi Komutanı Binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey'den 10 Kasım 1918'de gelecek üç bölük¹⁹ için konaklayacak yer 70 kadar oda ve yiyecek temin etmesini talep etmişlerdi. Konaklama için ücret ödemeyecek olan Fransızlar yiyecekleri satın alacaklardı. Fransızlar, Osmanlı topraklarına girerken Osmanlı Hükümeti'ni bilgilendirmeye dahi gerek duymamış, yüksek rütbeli sayılmayacak bir subayı muhatap almışlardı. Yapılan talepleri karşılama yetkisi olmayan Hüseyin Hüsnü Bey durumu derhal merkeze bildirmiş, buna karşılık Sadrazam Ahmet İzzet Paşa işgal için bir sebep olmadığını, bununla birlikte Fransızların kuvvet kullanmaları halinde karşılık verilmemesini ve protesto ile yetinilmesini emretmişti.

¹⁶ “Türkiye ile yapılan Ateşkes Antlaşması'nın uygulanması, 30 Ekim-30 Kasım 1918”, **WO**, **106/1578**, 12.b.

¹⁷ Hudut müfettişliği bu kuvvetlerden pasaport talep edilip edilmeyeceğini sormuş, Dahiliye Nezareti pasaporta gerek olmadığını bildirmişti. “Hududu Emniyet Müfettişliğinden Dahiliye Nezareti'ne 7 Teşrinî sani 1334 (7 Kasım 1918) tarihli Şifre Dahiliye Nezareti'nin aynı tarihli cevabı”, **DH.EUM.SSM**, 35/35, 1-3.

¹⁸ Gelişmelerden haberdar edilen Rauf Bey, Mondros'ta bulunan Kıdemli Yüzbaşı Şevket Bey'den Calthorpe'a müracaat ederek Fransızların emelleri hakkında malumat istemesini emretmişti. Calthorpe malumat verinceye kadar Fransız birliklerinin İstanbul'a gelişine izin verilemeyecekti. Bu teşebbüsten bir netice alınmamış, İstanbul karadan ve denizden işgal edilmişti. Hüsnü Himmetoğlu, **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları**, C.I, İstanbul, Ülkü Matbaası, 1975, s. 70-71.

¹⁹ Toplam 70 subay 3000 askerden oluşuyordu.

Tarihler 10 Kasım 1918'i gösterdiğinde Fransız 45. Piyade alayından 100 kişi Uzunköprü'ye gelmişti²⁰. Burada birkaç gün kalan müfreze Hüsnü Bey'in protestosuna aldırmadan demiryolu vasıtasıyla İstanbul'a hareket etmişti.

12 Kasım 1918 günü Uzunköprü'den İstanbul'a gelen Fransız müfrezesinden birkaç subay bir gün sonra savaş sırasında Osmanlı Devleti tarafından ganimet olarak ele geçirilmiş olan M. Ojier'e ait üç römorköre zorla Fransız bayrağı çekmişlerdi²¹. Osmanlı Hükümeti ve Genelkurmayı buna tepki gösterememişti. Çünkü bir sonraki gün büyük bir müttefik donanmasının geleceği haber verilmişti

13 Kasım 1918 tarihinde yerel saat sabah sekizde öncü 4 İngiliz torpidosunun ardından donanma komutanı Calthorpe'un içinde bulunduğu "Superb Dretnotu" ve onları takiben 61 parçadan oluşan büyük bir müttefik donanması Dolmabahçe Sarayı'nın önünden geçerek İstanbul'a demir atmıştı. Kabataş, Ortaköy, Beşiktaş, Kadıköy, Haydarpaşa, Fenerbahçe açıkları bir anda düşman gemileri ile dolup taşmıştı. İstanbul'a gelen bu donanmayı İtilaf Devletlerine ait iki uçak havadan desteklemişti. Osmanlı Genelkurmayı'na göre bu donanmada 15 muharebe gemisi, 11 kruvazör, 29 muhrip ve 6 denizaltı bulunmaktaydı. Yine dönemin kaynaklarına göre bu donanma 22 İngiliz, 18 Fransız, 17 İtalyan ve 4 Yunan gemisinden ibaretti. Aynı gün gemi sayısı 73'ü bulmuştu. Birkaç gün içerisinde gemi sayısı 167 olmuştu²². 13 Kasım 1918'de karaya 2,616 İngiliz, 540 Fransız, 470 İtalyan olmak üzere toplam 3,626 asker, General F.M. Wilson'un kumandasında çıkarılmıştı. Wilson bu birliklerin işgal tasavvuru ile değil askeri hareket için İstanbul'a geldiklerini bildirmişse de işgal kuvvetleri İstanbul'un farklı noktalarına dağıtılmışlardı. İngiliz birlikleri Beyoğlu'nu ve Haliç'in kuzeyinden itibaren Karadeniz Boğazı'nın Rumeli tarafını, Fransız birlikleri İstanbul-Çekmece hattı ile bu bölgeden itibaren Marmara Denizi'nin Rumeli tarafını, İtalyan birlikleri ise İstanbul'un Anadolu yakası ile Marmara Adalarını işgal etmişlerdi. İngilizler Harbiye Mektebi'ni, Fransızlar İstanbul'daki Şehremaneti binasını, İtalyanlar ise

²⁰ Himmetoğlu, a.g.e., s.68-69; Nurcan Fidan, "İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından Resmen İşgali (16 Mart 1920)", Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000, s. s.20; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.I, Ankara, 1982, s. 16; **TİH**, s. 120.

²¹ Akşin, a.g.e., C.I, s.83.

²² **Sabah Gazetesi**, 14 Kasım 1918; **TİH I**, s.170. Türkmen, a.g.m., s. 332-333.

Nişantaşı'nda Cevdet Paşa Konağı'nı işgal ederek karargah olarak kullanmaya başlamışlardı²³. Böylece İstanbul fiilen işgal edilmişti.

15 Kasım 1918 tarihinde İtilaf Devletleri Donanma Komutanlığı ile İstanbul Boğaz Komutanlığı arasında yapılan bir antlaşma ile Boğazlardaki müstahkem mevkilerin İtilaf Devletlerine teslim edilmesini öngören bir protokol hazırlanmıştı. Yapılan protokol gereği İtilaf Devletleri askerleri yalnızca müstahkem mevkileri işgal edeceklerdi²⁴. Aynı gün İstanbul'da müstahkem mevkileri işgal eden müttefik kuvvetleri²⁵ İstanbul'a dağılarak şehrin belirli bölgelerini işgal etmeye başlamışlardı. Böylece İstanbul fiilen İtilaf Devletlerinin işgali altına girmişti.

Müttefik donanmasının geliş gidişi esnasında yaşanabilecek olası çatışmaların önüne geçmek ve bu donanmanın serbestçe manevra yapabilmesini sağlamak amacıyla Harbiye Nezareti, 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul limanını sabah sekiz ila öğleden sonra iki arasında deniz trafiğine kapatmıştı. Halka ise müttefik donanmasının İstanbul'a gelip kısa süre içerisinde ayrılacağı bildirilmişti²⁶.

Müttefik donanmasının geldiği gün Osmanlı Hükümeti adına Bahriye Nezareti'nden Kurmay Başkanı Albay Rıza Bey başkanlığındaki heyet Superb Dretnotu'na giderek Calthorpe'ü karşılamıştı²⁷.

13 Kasım 1918 tarihinde emrindeki bir birlikle hareket eden bir İngiliz Albayı Karadeniz Müstahkem Mevki Karargahı'nı işgal etmek üzere Anadolu Kavağı'na gitmişti. Burada Müstahkem Mevki Komutanı Yarbey Keramettin (Kocaman) ile imzalanan protokol sonucunda Müstahkem Mevki Komutanlığı boşaltılmış ve İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmişti²⁸. Ateşkes Antlaşması'na göre işgalin bununla sınırlandırılması gerekiyordu. Ancak işgal kuvvetlerini durdurmak mümkün olmayacaktı.

²³ Himmetoğlu, **a.g.e.**, s.73-75; Mehmet Temel, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, s.11

²⁴ **TİH I**, s.172-173; Türkmen, **a.g.m.**, s. 332.

²⁵ 1919 yılı sonlarına doğru sadece İstanbul'da bulunan İngiliz kuvvetlerinin sayısı 4,469 kişi olmuştu. "Robeck'ten Curzon'a 23 Aralık 1919 tarihli mektup", Further Correspondence Respecting Eastern Affairs (F.C.R.E.A.) Part IV, 1920, No.8, **Public Record Office Foreign Office (FO)**, 406/43.

²⁶ **Sabah Gazetesi**, 13 Kasım 1918.

²⁷ **Sabah Gazetesi**, 14 Kasım 1918.

²⁸ Fidan, **a.g.e.**, s.30.

İngiliz kumandanlarının da kendisi gibi İstanbul'a hakim olmak istediklerini anlayan d'Esperey, 27 Kasım 1918'de İngiliz General Bridges'e müracaat ederek Trakya'da görevlendirilmek üzere bir İtalyan birliği ile İstanbul'da görevlendirilmek üzere bir İtalyan taburu sevk etme önerisinde bulunmuştu. Türkiye'ye gönderilecek asker sayısı ile gidecekleri yerleri belirleme yetkisinin kendisine ait olduğunu ileri süren Milne, bu kararı, d'Esperey'in kendi kendine aldığını düşünmüş, Ateşkes Antlaşması'nın sadece Çanakkale ve Boğazların işgaline izin verdiğini ifade etmişti²⁹. Milne bu konuda haklıydı Ateşkes Antlaşması sadece Çanakkale ve Boğazlardaki tahkimatların işgaline izin veriyordu. Ancak sonradan İstanbul'un işgalinde önemli bir rol oynayan Milne'nin, Fransızları İstanbul'dan uzaklaştırmak amacıyla bu gerçekleri dile getirdiği anlaşılacaktı.

İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından Milne ve Wilson'a verilen talimatlarda ateşkes ahkâmının uygulanması esnasında Osmanlı Hükümeti'nden gelebilecek şikâyetlerin dikkate alınmaması, Türk yetkililerle tartışmaya girilmemesi ve onlara torelans gösterilmemesi sıkı sıkı tembih edilmişti³⁰. Zaten başka türlü İtilaf Devletlerinin haksız taleplerini uygulamaları mümkün değildi.

2. İşgal Kuvvetleri karşısında İstanbul Yönetimi; Hükümet, Meclis-i Mebusan, Meclis-i Ayan ve Padişah

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı ilk günlerde ortaya çıkan muhalifler İtilaf Devletlerine karşı izlenmesi gereken politikaları tartışmak yerine geçmişten hesap sormaya kalkışmışlardı. 4 Kasım 1918 günü Meclis-i Ayan toplantısında Çürüksulu Mahmut Paşa, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sorumlu olanların tespit edilmesi amacıyla tahkikat yapmak üzere siyasi ve askeri komisyonlar kurulmasına, sorumluların cezalandırılmasına dair bir önerge vermişti. Bu önergeye tepki olarak, İttihatçılardan ve eski Sadrazamlardan Said Halim Paşa ile eski Nazırlardan İbrahim Bey verilmeyecek hesapları olmadığını haykırırçasına

²⁹ “Türkiye ile yapılan Ateşkes Antlaşması'nın uygulanması, 30 Ekim-30 Kasım 1918, WO, 106/1578; 29.a.

³⁰ “İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından Selanik Başkumandanlığı'na gönderilen 19 Kasım 1918 tarihli telgraflar”, F.C.R.E.A. Part I, 1918, Ek 8, No.39, **FO, 406/40**.

kendi haklarında Divan-ı Ali kurulmasını teklif etmişlerdi³¹. Osmanlı Devleti, savaştan yenilgiyle çıkmış ve ağır bir Ateşkes Antlaşması imzalamıştı. Normal koşullarda devlet adamlarının hangi tedbirleri alacaklarını müzakere etmeleri gerekiyordu. Oysa onlar hiç yapılmaması gereken bir anda bir intikam alma kampanyası başlatarak siyasi çatışmaları körüklemişlerdi. Başkentte yaşanan siyasi belirsizlik ve çatışmalara bir de hükümet bunalımının eklenmesi İstanbul'a doğru ilerleyen işgal kuvvetlerinin işini kolaylaştırmaktan başka bir fayda sağlamayacaktı.

Padişah'ın da, İzzet Paşa Hükümeti'nde yer alan İttihatçı kökenli üyelerden Fethi, Rauf ve Cavit Bey gibi nazırların Hükümetten çekilmesini talep etmesi üzerine Ahmet İzzet Paşa Hükümeti 8 Kasım 1918 tarihinde görevden çekilmiş, hükümeti kurma görevi Ahmet Tevfik Paşa'ya verilmişti³². İstanbul'un karadan ve denizden işgal tehdidi altında olduğu bir dönemde yaşanan hükümet değişikliği İtilaf Devletlerine karşı izlenecek politikaların belirlenmesinde sıkıntı yaratacağı

İşgal kuvvetlerinin hareket tarzı ve faaliyetleri karşısında 17 Kasım 1918 tarihinde Harbiye Nazırı Sadrazam'a müracaat ederek, İstanbul'da İtilaf Devletleri askerlerinin bulunmasının şehrin askeri işgali altına girdiğini gösterdiğini ve bu konuda hükümetin nasıl bir tavır sergileyeceğini sorduktan sonra, İtilaf Devletlerine mensup subayların taleplerini önleyebilmek amacıyla ne yapılacağını sormuştu³³. İtilaf Devletlerinin hareket tarzı karşısında yeni kurulan hükümet bocalamış ve ne yapacağını şaşırılmıştı. İşgale karşı ani bir reaksiyon verilememesi işgal kuvvetleri tarafından zaafiyet belirtisi olarak algılanmış ve işgal acımasız bir hale gelmişti.

İtilaf Devletlerinin gelişinden sonra 18 Kasım 1918 tarihinde toplanan Meclis-i Mebusan'da da farklı değerlendirmeler yapılmış, işgal kuvvetlerine ve hükümete karşı sert tepkiler yükselmişti. Divaniye Mebusu Fuad Bey, "elinden kılıcı alınan milletin hakkını ve hukukunu müdafaa etmesi" gerektiğini ifade ettikten sonra Hükümetin yaşananlar karşısında nasıl bir tavır sergileyeceğini sormuştu. Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, bu tür konuların gizli bir celsede görüşülmesini teklif ederken, Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey, Ateşkes Antlaşması'ndaki bazı maddelerin

³¹ Akşin, **a.g.e.**, **C.I**, s. 46-47.

³² Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, yay. haz; Cemal Kutay, İstanbul 1980, s. 257, Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, İstanbul, 1980, s.30-39; Zekeriya Türkmen, "Ateşkes Antlaşması Döneminde (1918-1923), Ordu, Ateşkes Antlaşması Döneminden Milli Mücadele'ye Geçişte Ordunun Yeniden Yapılanması", **Askeri Tarih Bülteni**, 1996, S.41, s. s. 332.

³³ **TİH I**, s.183.

yoruma dayalı olduğunu ve meclisin dikkatinden kaçtığını anlatmaya çalışmıştı. Şurayı Devlet Reisi Şerif Paşa ise düz bir mantıkla, İstanbul'a iki üç tabur asker geldiğini ve bunların iskanı için bazı mekanların tahsis edildiğini, işgal kuvvetlerinin resmi binaları işgal etmediklerini iddia ederek³⁴ yanı başında yaşananlardan ne derece habersiz olduğunu göstermişti.

Hükümetin işgal karşısında uygulayacak bir önlem planının olmadığını kavrayan mebuslar hükümete karşı eleştirilerinin dozajını giderek arttırmışlardı. Ateşkes Antlaşması'nın tatbikatı esnasında hükümeti fazla müsamaha göstermekle suçlayan Trabzon mebusu Mehmet Emin Bey böyle bir hükümetin sulh masasında devletin hukukunu nasıl koruyacağını sormuştu. Her halükarda "Milli onurun" müdafaa edilmesi gerektiğini vurgulayan Mehmet Emin Bey; ölecekse bile milletin "zilletle değil namusuyla ve şerefiyle ölmesinin ehveni şer olduğunu" dile getirmişti³⁵.

Meclis-i Mebusan'daki tepkilerden sonra, 19 Kasım 1918 tarihinde İngiliz ve Fransız³⁶ Yüksek Komiserlerine bir nota veren Osmanlı Hükümeti, Boğazlardaki istihkamları işgal etmesi gereken İtilaf Devletlerinin, ateşkes koşullarına aykırı bir şekilde başkentin farklı noktalarını işgal ettiklerini vurgulayarak yapılan işgalleri protesto etmişti³⁷. Bu protestoya 21 Kasım 1918 tarihinde Türkiye'deki İşgal Kuvvetleri Kumandan Yardımcısı sıfatıyla karşılık veren General Brunoust; işgalin Ateşkes Antlaşması'nın 1. ve 7. maddelerine dayandığını iddia etmişti³⁸. Brunoust'un iddialarının aksine Calthorpe, Hariciye Nazırı'na askerlerin "işgal amacıyla değil o günkü şartlarda yapılan askeri bir hareket dolayısıyla İstanbul'a çıkarılmasına gerek duyulduğu şeklinde bir cevap vermişti"³⁹. Ateşkes Antlaşması'nın 1. maddesinin Çanakkale Boğazı ve İstanbul'daki istihkamların işgalini, 7. maddesinin ise İtilaf Devletlerinin güvenliğini tehlikeye atacak bir durumun oluşması halinde stratejik noktaların işgal edilebileceğini öngördüğünü

³⁴ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre 3, C.1, İçtima Senesi 5, 14'üncü İnikad, 18 Ekim 1918, s.138-139.

³⁵ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre 3, C.1, İçtima Senesi 5, 14'üncü İnikad, 18 Ekim 1918, s.148-149.

³⁶ Bu tarihlerde İtalya Yüksek Komiseri henüz İstanbul'a gelmemişti.

³⁷ **TİH I**, s.125-183; Jaeschke, **a.g.e.**, s. 30.

³⁸ **TİH I**, s.125; Jaeschke, **a.g.e.**, s. 30.

³⁹ Himmetoğlu, **a.g.e.**, s.75.

bilmeyen yoktu. Buna rağmen verilen cevap, işgal uygulamalarının devam edeceğini hatta daha da artacağını göstermekteydi.

Hükümetin yaptığı protestodan bir netice alınamaması ve işgal uygulamalarının artarak devam etmesi Meclis-i Mebusan'daki tartışmaları daha da şiddetlendirmişti. Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey, yapılan işgalin medeni milletler meclisleri nezdinde protesto edilmesine dair bir önerge vermişti. Meclis-i Mebusan Başkanı'nın, İtilaf Devletlerinin ateşkesi ihlal ettiklerine dair yazılı bir belge olmadığı gerekçesiyle protestonun uygun olmayacağını iddia etmesi ve mesele hakkında hükümetten bilgi alınması gerektiğini ifade etmesi üzerine Kadri Bey önergesini geri çekmişti⁴⁰.

Ard arda iktidara gelen Ahmet İzzet Paşa ve Tevfik Paşa Hükümetleri işgal kuvvetlerinin taleplerine karşı alınması gereken tedbirler hakkında ilgili makamlara net bir açıklama yapamamışlardı. Her iki Hükümet de, İtilaf Devletlerine bağlı efrat ve zabitanın hangi durumlarda idare ve halkla temasta bulunacaklarına dair bir talimat tebliğ edememişti. Bu da İstanbul'daki yetkililerin, işgal kuvvetlerinin faaliyetlerine ve taleplerine karşı farklı tepkiler vermelerine neden olacaktı.

Damat Ferid Paşa Hükümeti döneminde yetkililere gönderilen talimatla, İtilaf Devletlerine bağlı efrat ve zabitanla “münasebet-i hassene tesis ve idamesine çalışılarak mucibi şikayeti ahvalin hudusuna mahal bırakılmaması, mezkur devlet efrat ve zabitanının muamelat-ı hükümete ve umuru dahiliyeye ait meselelere müdahalelerine meydan verilmemesi ve bu tür taleplerinin sureti münasebete ve cemilekaranede reddedilmesi, ahvalin nezaket ve ehemmiyetinin nazarı itibara alınmak suretiyle her türlü çatışmadan kaçınılması” emredilmişti⁴¹. Ferid Paşa Hükümeti işgal kuvvetlerinin taleplerinin güzellekle bertaraf edilmesini istemişti. Ancak bunun nasıl yapılacağına dair bir izahatta bulunulmamıştı. İlgili makamların karşısında, Ateşkes Antlaşması'nı uyguladıklarını ileri süren, eli silahlı işgal kuvvetleri vardı. Geçen altı aylık süre bu kuvvetlerin amaçlarına ulaşmak için her türlü baskı ve şiddete müracaat edebildiklerini göstermişti. Dolayısıyla Hükümetin

⁴⁰ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre 3, C.1, İçtima Senesi 5, 18'inci İnıkad, 25 Ekim 1918, s.195.

⁴¹ “İstanbul Vilayeti'nden 31 Mart 1335 Tarihli Tezkire ve Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti'nden İstanbul Vilayetine 7 Nisan 1335 Tarihli Tezkire”, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi Belgeleri (BOA, DH.EUM.AYŞ)**, 3-79.

yaptığı izahat yeterli olmamış, yetkililer işgal kuvvetleri temsilcileri ile karşı karşıya bırakılmıştı.

Lütfi Simavi'nin naklettiğine göre; İstanbul'un işgali karşısında Padişah endişelenmekle kalmamış işgal kuvvetlerinin gelişi ile yaşanabilecek sorunlara karşı tedbir alma ihtiyacı hissetmişti. Padişah, Simavi aracılığı ile İstanbul Merkez Komutanı Ahmet Fevzi Paşa ve Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'ya; Rumların olası taşkınlıklarını ve İtilaf Devletlerinin müdahaleleri neticesinde yaşanabilecek Rumların "çirkin tutum ve gösterilerine" engel olunması, bu tür durumların yaşanması halinde İtilaf Devletlerinin olaylara karıştırılmaması konusunda uyarılarda bulunmuştu. Her iki Paşa da gerekli tedbirleri aldıklarını ve bu tür hadiselerle müsaade etmeyeceklerini ifade etmişti⁴². Yalnız alınacak tedbirlerden ve hadiselerin nasıl engellenebileceğinden bahsedilmemişti.

Padişah halka yayınladığı bildiride; işgal kuvvetleri ile iyi münasebet kurulması halinde memlekete medeniyet geleceğini, halkın refaha kavuşacağını, işgal kuvvetlerinin "Türk misafirperverliğine yakışır bir biçimde karşılanmasını", halkın tahrik, teşvik ve kışkırtmalara kapılmamasını ve gelecek misafirlere karşı muhalefet ve onlarla hiçbir şekilde çatışmaya girilmemesi gerektiğini bildirmişti⁴³. Padişah'ın ateşkesin 7. ve 24. maddelerden duyduğu endişeyle kaleme alındığı anlaşılan bu bildiride halk sükunete davet edilmiş ve ateşkese sadık kalınması özellikle vurgulanmıştı. Ancak unutulmuş bir nokta vardı ki o da İtilaf Devletlerinin Ateşkes Antlaşması'na ne kadar sadık kalacaklarıydı.

İstanbul önlerine demir atan müttefik gemilerini sevinç gösterileri yaparak ziyaret eden Rum ve Ermeni kalabalıkların gürültüsü nedeniyle Padişah, Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılarak kısmen daha sessiz olan Yıldız Sarayı'na taşınmak zorunda kalmıştı⁴⁴.

⁴² Lütfi Simavi, **Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri**, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2006, s.285-286.

⁴³ Ergun Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İzmir, 1984, s.110.

⁴⁴ "Dahiliye Nezareti'nin 1 Rebiyülahır 1338(24 Aralık 1919) tarihli talimatı", **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Kalemi Mahsus Müdüriyeti Belgeleri (BOA, DH/KMS)**, 56-2, 30; Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s.23. Stanford J. Shaw, **From Empire to Republic**, Volume I (V.I), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, V.I, s. 149.

3. İşgal Kuvvetlerinin ilk uygulamaları

13 Kasım 1918’de İstanbul önlerine gelen işgal kuvvetlerinin bir kısmı 14 Kasım 1918’de bando eşliğinde tören geçidi yaparmışçasına kendi elçiliklerine doğru harekete geçmişlerdi. İşgalin ilk günlerinden itibaren Müttefik Yüksek Komiserleri idareye müdahale etmeye başlamışlardı. 15 Kasım 1918 tarihinde sonradan Fransız Yüksek Komiseri olarak atanacak Amiral Jean Amet, Osmanlı Hükümeti’nden, Credit Lyonnaise’in serbestçe kambiyo işlemleri yapmasını önleyen kısıtlandırmaların kaldırılmasını talep etmişti⁴⁵. Bu hareket, Yüksek Komiserlerin daha sonraki taleplerinin ve yapacakları müdahalelerin öncüsü olmuştu. İşgal kuvvetleri asıl antlaşma yapılana kadar savaş sırasında menfaatleri aleyhine yapılan düzenlemeleri değiştirmek amacıyla faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardı. Bir başka deyişle savaş sırasında İttihad ve Terakki Hükümetleri’nin kurmaya çalıştığı milli ekonomiyi, dışa bağımlı hale getirmek için harekete geçmişlerdi.

16 Kasım 1918 tarihinde İngilizler, Bahriye Nezareti’nden kendilerine 4 adet otomobil tahsis edilmesini talep etmişlerdi. Aynı gün 400 civarında İngiliz askeri İngiliz Büyükelçiliği’ni muhafaza etmek gerekçesiyle karaya çıktıklarında, Bab-ı Ali, müttefik kuvvetlerinin İstanbul’u işgal etmek için geldiklerini anlamaya başlamıştı. Eski elçilik binaları Yüksek Komiserler ve yüksek memurlar için tahsis edilecekti. Yüksek Komisyonlar bu binaları kurmayı düşündükleri işgal idaresi için karargah olarak kullanacaklardı. Fransız birlikleri 16 Kasım 1918 tarihinde Sirkeci’de bulunan Üsküdar vapur iskelesi ile Topkapı Sarayı arasında kalan rıhtım üzerinde yer alan bütün bina ve depoların iki gün içerisinde kendilerine teslim edilmesini talep etmişlerdi. Fransızlar aynı gün hastane yapmak üzere Bakırköy’de bulunan belediye dairesinin beş saat, Beyoğlu belediyesine müracaat ederek yedi sekiz büyük binanın on beş saat içerisinde boşaltılarak kendilerine teslimini talep etmişlerdi. Fransızlar sadece bina istemekle kalmamışlar, Beyoğlu Hastanesinde bulunan levazımın bir kısmı ile emanet garajında bulunan benzinlere el koymuşlardı. İşgal kuvvetleri başlangıçta Osmanlı Hükümeti’ne müracaat ederek taleplerini iletmişlerdi. Fakat işgal kuvvetleri birkaç gün içerisinde taleplerini hükümete değil, sert bir üslupla

⁴⁵ Akşin, **a.g.e.**, C.I, s.84.

muhtelif dairelerde çalışan küçük memurlara yönelmişlerdi. Dahiliye Nazırı, bu tutumdan rahatsız olmuş İtilaf Devletlerinin taleplerini doğrudan Osmanlı Hükümeti'ne bildirmeleri gerektiği konusunda hükümetin dikkatini çekmişti⁴⁶. Bu uyarıya rağmen yeni kurulan Osmanlı Hükümeti nasıl bir tepki verilebileceğini belirleyememişti. Verilecek her türlü tepkinin ne gibi sonuçlar getireceği belli değildi. Hükümet taleplerini yerine getirmediği takdirde işgal kuvvetleri, taleplerini güç kullanarak gerçekleştirebilirlerdi. Bu durumda tesis edilmek istenen barış tehlikeye girecekti. Tepkisiz kalınması ve taleplerin kabul edilmesi halinde ise işgal kuvvetlerinin taleplerinin sonu gelmeyecekti. Osmanlı Hükümeti bu çelişkiler arasında gidip gelirken, işgal kuvvetleri hükümeti muhatap almayarak fiili bir işgal idaresi kuracaklardı.

17 Kasım 1918 tarihinde Fransız Amiral Amet, beraberinde Yunan subayları ve İtalyan temsilcisi bulunduğu halde Pangaltı Rum Kilisesi'ndeki ayine katılmıştı. Bu esnada Amet'in yaptığı konuşma Rumları heyecanlandırırken, Müslüman halkta büyük bir korku ve infiale neden olmuştu. Konuşması sırasında Amet, "Parthenondan bir zeytin dalı ile anayurttan Türkiye'deki Rumlara selam getirmenin onurunu yaşadıklarını", Yunan Hükümeti'nin kralı tahttan indirmek gibi yaptığı birçok hatadan sonra Yunan bayrağını İstanbul'a getirmeye muvaffak olduğunu dile getirdikten sonra bu bayrağın barış ve refahın simgesi olması gerektiğini vurgulamıştı. Amet sözlerini "biz buraya kılıç değil zeytin dalı getirdik" sözleri ile tamamlamıştı⁴⁷. Ancak kullandığı üslup hiç de zeytin dalı getirmiş olan birinin üslubuna benzemiyordu.

İstanbul'a sadece denizden değil karadan Uzunköprü yolu ile de Fransız askerleri geliyordu. Fransız Amirali Amet, sürekli olarak, bu askerlerin kalmaları için bazı mekanların boşaltılarak kendilerine tahsis edilmesini talep etmekteydi. Calthorpe ile görüşmesinden birkaç gün sonra Amet'e mahsus olmak üzere bir yazı gönderen Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, İstanbul'a gönderilen birliklerin Boğazlardaki tahkimatlarla Karadeniz'deki limanlara ve Osmanlı toprakları dışına sevk edilmeleri gerektiğini vurgulamış, mekan tahsis edilmesinin daha kolay bir hale

⁴⁶ Akşin, a.g.e., C.I, s.84-90.

⁴⁷ M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sivas Kongresi'ne**, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 4-6; Shaw, a.g.e., V.I, s. 149.

getirilmesi için İstanbul'a gönderilecek asker sayısı ile kalmaları gereken mekanların önceden bildirilmesini talep etmişti⁴⁸. İngilizlerden sonra Fransızlar da yapılan ateşkese riayet etmeleri konusunda uyarılmıştı. Kullanılan üslup oldukça yumuşak olduğundan caydırıcı bir etki yaratamayacaktı. Karadan öncü birliklerini gönderen Franchet d'Esperey 23 Kasım 1918'de deniz yolu ile İstanbul'a gelmişti. İstanbul Müttefik Kuvvetler Başkumandanı olduğunu ileri süren d'Esperey'i gemisinde Amiral Amet karşılamış, Kabataş önlerine demirleyen gemiden iki Amiral birlikte inmişlerdi. d'Esperey'i Kabataş iskelesinde İngiliz, Fransız, İtalyan ve Türk birlikleri törenle karşılamış ve tören sırasında Fransız marşı çalınmıştı⁴⁹. İtilaf Devletleri açısından gayet anlamlı bir törenle karşılanmış olsa da d'Esperey'in yapılan karşılamadan memnun kalmadığı İstanbul'a ikinci kez geldiğinde daha iyi anlaşılacaktı.

14 Ocak 1919 tarihinde Hadımköy-Kuleli Burgaz arasında kalan demiryolu istasyonlarını işgal eden Yunan askerleri bu hat üzerinde yer alan Uzunköprü, Lüleburgaz, Muratlı, Çorlu, Çatalca, Hadımköy ve civarındaki şehirlere yerleştirilmişlerdi⁵⁰. Böylece İstanbul'da Yunan varlığını yakından hissedilmeye başlanmıştı. İngiltere, Yunanistan'a kritik bir dönemde önemli bir vazife vermişti. Bu işgaller, hem Trakya ve İstanbul ile ilgili iddiaları bulunan Fransa'ya karşı hem de İtilaf Devletlerinin taleplerini karşılamada sorun çıkaran hükümete karşı koz olarak kullanılacaktı.

İtilaf Devletleri İstanbul'da resmi ve özel mülkiyete ait mekanların teslimini isteyerek sistemli bir şekilde şehri işgal etmişlerdi⁵¹. Bundan sonra da İtilaf

⁴⁸ Akşin, **a.g.e.**, C.I, s.90-100.

⁴⁹ **Sabah Gazetesi**, 24 Kasım 1918.

⁵⁰ Yunanlıların Trakya'daki faaliyetleri için bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, C.I-II, Ankara, 1987.

⁵¹ Deniz Kuvvetlerinin 13 Kasım 1918 tarihinde karaya çıkardıkları askerlerin İstanbul'da işgal ettikleri yerler; Taksim Kışlasına 237 İngiliz süvarisi, Cadde-i Kebir'de Tokatlı bitişiğindeki Ayarlı Apartmanı'na 120 İngiliz piyadesi ve muhtelif sınıflar, Bursa Sokağında Fransız okuluna 250 Fransız Piyade ve topçusu, Tepebaşı Bevü Oteline 150 İngiliz piyadesi, Polonya sokaktaki Fransız okuluna 250 İngiliz piyadesi, Posta sokaktaki Fransız okuluna 250 Fransız askeri, Tulumba sokaktaki eski Hukuk mektebine 400' yakın İtalyan piyadesi, Asmalı Mescit Kohut birahanesine 80 kadar İngiliz piyadesi, Merkez Rıhtım hana 100 İngiliz askeri, Kuledibi Hastanesine 60 İngiliz askeri, İtalyan Hastanesine 70 İtalyan askeri, Şişli Fransız Hastanesine 10 Fransız askeri, Karaköy Fransız Yetimhanesine 8 Fransız askeri, Mühendis mektebine 12 Fransız askeri, Bebek Darüleytam Binasına 10 Fransız askeri, Rumelikavağı Topçu kışlasına 720 İngiliz askeri, Rumelikavağı Sarıtabya kışlasına 170 İngiliz askeri, Rumelikavağı Tellitabya kışlasına 42 İngiliz askeri, Yenimahalle kışlasına 25 İngiliz askeri, Büyükdere Çayırbaşı askerlik şubesinde

Devletleri ihtiyaç duydukça resmi ve özel mekanları işgal etmeye devam edeceklerdi⁵². Bu işgallerden sonra Müttefik İşgal Kuvvetleri Kumandanı Henry Maitland Wilson, emrindeki kuvvetlerle Beyoğlu'na doğru harekete ederek İngiliz Kız Lisesi'ndeki karargahına yerleşmişti⁵³. İşgal edilen mekanlar arasında kışla, otel, özel haneler bir yana okul, hastane ve hatta yetimhane gibi kurumların bulunması İtilaf Devletlerinin insani faktörleri hiçe saydıklarının göstergesi idi.

1919 Yılı içerisinde İngilizler, Yusuf İzzettin Efendi ve Halil Rıfat Paşa gibi önde gelen devlet adamlarının konaklarına göz dikmişlerdi. Bu konaklar da koşulsuz teslim edilmişti⁵⁴. Hiç şüphesiz devlet adamlarının özel yaşamlarına yönelik bu işgaller diğerlerine oranla çok daha onur kırıcı idi.

Enver Paşa'nın Hanımı Naciye Sultan'a ait otomobil, İtalyan Albay Vitelli tarafından müsadere edilmiş, Muhtelit Mütareke Komisyonu Başkanı Galip Kemali Bey'in, Naciye Hanım'ın, Padişah'ın yeğeni olduğunu hatırlatması ile otomobil iade edilmişti. Ancak bu olaydan birkaç gün sonra Fransızlar aynı otomobili müsadere ederek Franchet d'Esperey'e tahsis etmişlerdi⁵⁵.

İngilizler sadece askerleri için değil, zorla Müslümanlaştırıldığı⁵⁶ iddia edilen Ermeni çocuklarını yerleştirmek amacıyla da bazı mekanları işgal etmiş ve bu mekanları Ermeni Yetimhanesi olarak kullanmışlardı. Nakliye Umum Müfettişliğinde görevli Kaymakam Esat Bey'in evi⁵⁷, Beşiktaş Erkek Lisesi ve Kuleli Askeri İdadisi⁵⁸ bu maksatla işgal edilmiş binalar arasındaydı⁵⁹.

Yüzbaşı Ali'nin hanesine 12 İngiliz askeri, Büyükdere Nektar Bira Fabrikasına 100 İngiliz askeri, Büyükdere Madam Hepy'nin Hastanesine 150 İngiliz askeri, Büyükdere İtalyan Salomon'un hanesine 175 İngiliz askeri, Bebek'te Corcaki Sokağı'ndaki İtalyan Okuluna ve Cadde-i Kebir'deki Lüksemburg sineması üzerindeki 124 nolu haneye 150 kadar İngiliz askeri yerleştirilmişti. Himmetoğlu, **a.g.e.**, C.I, s.67-68.

⁵² 1918 Kasım ayı içerisinde İngilizler, Harbiye Mektebi binasını, Askeri Mektepler Müfettişliği binası Pendik ve Maltepe'deki talimhahlarını, Süleymaniye Kışlası, Medresetü'l -kuzat binalarını Fransızlar, Ahırkapı İnşaat Fabrikası, otomobil taburu ve Müze-i Hümayun'u işgal etmişlerdi. Himmetoğlu, **a.g.e.**, s.438.

⁵³ Tansel, **a.g.e.**, s.62; Türkmen, a.g.m., s. 334.

⁵⁴ Türkmen, **a.g.m.**, s. 335.

⁵⁵ Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s.26.

⁵⁶ İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal ettikten sonra bazı şahısların Hükümet politikaları ile zorla Müslüman yapıldıklarını iddia etmişlerdi. Bu durumda olan şahıslar için dönemle ilgili yabancı vesikalar da ihtidadan farklı olduğunu belirtmek için "İslamised" kavramı kullanılmıştır. Biz de "Müslümanlaştırılmış" kavramını kullanmayı uygun bulduk

⁵⁷ Türkmen, **a.g.m.**, s. 335.

⁵⁸ Mezkur mektep talebesi Kuleli ve Beylerbeyi'nde müsait olmayan üç binada tahsile devam etmek zorunda kalmıştı. Harbiye Nezareti Ermeni Yetimhanesine dönüştürülen mektebin iadesi için

İtilaf Devletleri İstanbul'da işgal yönetimini tesis ettikten sonra uygulamalarını daha sistemli hale getirecekler, Osmanlı Hükümetlerinin yetki sahası her geçen gün biraz daha daraltılacaktı.

4. İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliklerinin Kurulması

a. İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğinin Kurulması

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra, İngiliz Dışişleri ve Savaş Bakanlıkları arasında yapılan yazışmalardan sonra İstanbul'da görevlendirilecek personel ve bu personelin yetkileri şekillenmeye başlamıştı. 6 Kasım 1918 tarihinde yapılan görüşmeler sonrasında Amiral Calthorpe'un İstanbul Yüksek Komiseri, Amiral Richard Webb'in, Yüksek Komiser Yardımcısı⁶⁰ ve Calthorpe'un olmadığı durumlarda Yüksek Komiser Vekili olarak atanmasına karar verilmişti⁶¹.

Bu iki yüksek yetkili dışında onlara vazifelerinin diplomatik kısmını uygulamaları sırasında yardımcı olmaları, gereken tavsiyeleri yapmaları ve gerekebilecek bilgileri sağlamaları için iki ya da üç uzmanın daha eklenmesine karar verilmişti. 8 Kasım 1918 tarihinde Amiral Calthorpe'a Dışişleri Bakanlığı tarafından İstanbul Yüksek Komiseri olarak atandığına dair bir talimat verilmişti. Verilen talimatta; ateşkes ile yapılacak olan barış antlaşması arasındaki geçiş döneminde İstanbul Yüksek Komiseri'nin, İngiltere Hükümeti ile Osmanlı Hükümeti arasında "resmi iletişim kanalı" olacağı ve ateşkes ile ilgili uygulamalarda Türkiye'deki İngiliz çıkarlarını korumak üzere görevlendirildiği açık ve net olarak bildirilmişti⁶². Savaş yıllarında Müttefik Akdeniz Donanma Kuvvetleri Komutanı olarak görev

teşebbüsatta bulunulmasını talep etmişse de Hükümet siyasi mahzurlarından dolayı böyle bir teşebbüste bulunamamıştı. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükela Mazbataları (BOA, MV)**, 223/155, 9 Ramazan 1341 (7 Mayıs 1922).

⁵⁹ Türkmen, **a.g.m.**, s. 335.

⁶⁰ Richard Webb genelde İngiliz Yüksek Komiserliğinde çalışan sıradan bir memur olarak bilinmesine rağmen aslında İngiliz Yüksek Komiser yardımcılığı görevine atanmıştı. Calthorpe'un olmadığı zamanlarda ona vekalet eden Webb, bir yardımcından öte Yüksek Komiserlik faaliyetlerini yürüten üst düzey bir memur olarak ön plana çıkmıştı.

⁶¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Hükümeti'nin 8 Kasım 1918 tarihli Talimat, P.1", **FO, 371/3415**, 185243.

⁶² "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Hükümeti'nin 8 Kasım 1918 tarihli Talimatı, P.2", **FO, 371/3415**, 185243.

yapan, müttefik menfaatlerini koruyan Calthorpe'tan, İstanbul Yüksek Komiseri olarak sadece İngiliz menfaatlerini koruması istenmiş, donanma komutanı olduğu İtilaf Devletleri menfaatlerine değinilmemişti. Bu nüans, Fransız ve İtalyanlara haber vermeden İstanbul'da Yüksek Komiserlik teşkilatı kurmayı planlayan İngiliz Hükümeti'nin politikalarında yaşanacak değişimin ilk işaretleri idi.

İngiliz Yüksek Komiseri, diplomatik konularda, askeri yetkililer ise askeri konularda Osmanlı Hükümeti'ni sıkıştırarak, ateşkesin İngiltere lehine en faydalı şekilde uygulanmasını sağlayacaklardı. İngiltere Savaş Bakanı, İstanbul'a gönderilen yetkililere verdiği talimatta; Ateşkes Antlaşması'na uygun olarak talep edilecek her şeyin Türkler tarafından kabul edilmesi amacıyla gerekli tedbirlerin alınmasını ve ilk tedbir olmak üzere İstanbul'un "askeri işgal" altına alınmasını emretmişti⁶³. Osmanlı Devleti diplomatik ve askeri taktiklerle çifte kısıka alınacak, İstanbul'un askeri işgali, İngilizlerin emellerine ulaşmasında ilk adım olacaktı.

General Wilson, ateşkesle ilgili gelişmeler hakkında Osmanlı Hükümeti ile temasa geçmek istemiş, Calthorpe buna itiraz etmişti. Ancak Akdeniz Müttefik Orduları Başkumandanı Milne, Wilson'dan kendilerine, askeri meseleler hakkında Osmanlı Hükümeti ile temas kurma talimatı verildiğini belirterek Yüksek Komiserlere hatırlatılmasını istemişti⁶⁴. Bundan sonra askeri yetkililer de kendilerini ilgilendiren meseleler hakkında doğrudan Osmanlı Hükümeti'ne müracaat edebileceklerdi.

Diplomatik görevlerde Calthorpe ve yardımcısı Webb'e, Politik personel şefi olarak T.B. Hohler, ikinci politik Memur olarak İstanbul'da daha önce baş tercümanlık görevi yapmış olan Andrew Ryan atanmış olup, askeri ataşe statüsünde askeri bir memur olan W.S. Edmons da Amiral Webb'in özel sekreteri olarak görevlendirilmişti. Türkiye'de sahip oldukları tecrübelere göre seçilen bu memurlar, Yüksek Komiserin diplomatik vazifelerinin detayları hakkında gerekli tavsiyeleri vererek ona yardım edeceklerdi⁶⁵.

⁶³ "İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından Milne ve Wilson'a gönderilen 24 Kasım 1918 tarihli telgraflar", F.C.R.E.A Part I, 1918, Ek 5, No.39, **FO, 406/40**.

⁶⁴ "Selanik Başkumandanlığı tarafından İngiliz Savaş Bakanlığı'na gönderilen 21 Kasım 1918 tarihli telgraf", F.C.R.E.A. Part I, 1918, Ek 1, No.39, **FO, 406/40**.

⁶⁵ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Hükümeti'nin 8 Kasım 1918 tarihli Talimatı, P.3", **FO, 371/3415**, 185243.

Bununla birlikte Calthorpe, Türk kamuoyunun eğilimini, Türkiye’deki mali ve siyasi gelişmeleri, Türk devlet adamlarının mizaç ve hareketlerini izleyerek rapor edecekti. Calthorpe, Türkiye’deki umumi siyasi gelişmeler ve görevinin uygulanmasına ilişkin raporları Dışişleri Bakanlığı’na gönderecekti⁶⁶. Calthorpe bu bilgilere İstanbul’daki istihbarat ağını genişleterek sahip olabilecekti. İşgal konusunda fazlasıyla tecrübeye sahip İngilizler, işgal yandaşlarını ve karşıtlarını bu şekilde tespit edecek, buna göre işgale yön vereceklerdi.

Talimatta Calthorpe’a Osmanlı Hükümeti ile ilişkilerinin nasıl olması gerektiği konusunda da açıklamalar yapılmıştı. Buna göre, bütün sorunların Türkiye ile yapılacak olan Barış Konferansı kararlarına bırakıldığı, bu nedenle Osmanlı Hükümeti ile yaşanacak politik meselelerde İngiliz Hükümeti’nin görüşünü alması gerektiği vurgulanmıştı⁶⁷. Yüksek Komiserlik başlangıçta İstanbul’daki politikalar hakkında karar alma ve uygulama mekanizması olarak düşünülmemiş, İngiliz Hükümeti’nin İstanbul’daki politik temsilciliği şeklinde tasarlanmıştı. Diğer müttefiklerin de İstanbul’da Yüksek Komiserlik ağı kurmaları ve akabinde gelişen olaylar bu yapıda büyük değişiklikler meydana getirecekti.

Calthorpe’a, diğer müttefiklerin de Yüksek Komiser statüsünde temsilciler atamaya karar vermeleri halinde Fransız, İtalyan, Amerikan çalışma arkadaşlarıyla yakın temas kurması ve onlarla işbirliği yapması salık verilmiş, yaşanacak sorunlarda sadece İngiliz menfaatleri söz konusu olduğunda tartışmalara dahil olması bildirilmişti⁶⁸. Calthorpe’a verilen talimattan İngiltere’nin, müttefikleri ile İstanbul’a asker gönderilmesi ve Yüksek Komiser atanması konusunda bir düzenleme yapmadığı anlaşılmaktadır. Diğer müttefiklerin de benzer şekilde teşkilat kuracağını bilen İngilizler daha erken davranıp avantaj sağlamayı hedeflemişlerdi.

Yüksek Komiserin yetki sahası sadece İstanbul ve çevresi ile sınırlandırılmış, “son derece acil olaylar hariç” Suriye ve Mezopotamya’daki diğer ordu kumandanlarıyla doğrudan bağlantı kurması yasaklanmıştı. Yüksek Komiserler

⁶⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Hükümeti’nin 8 Kasım 1918 tarihli Talimatı, P.4”, **FO, 371/3415**, 185243.

⁶⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Hükümeti’nin 8 Kasım 1918 tarihli Talimatı, P.5”, **FO, 371/3415**, 185243.

⁶⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Hükümeti’nin 8 Kasım 1918 tarihli Talimatı, P.6”, **FO, 371/3415**, 185243.

Ermenistan ve Kafkasya ile mecbur kalmadıkça irtibat kuramayacaklardı⁶⁹. İngilizler Osmanlı Devleti'nin merkezinde kendi işgal idarelerini kurmak üzere hazırlıklarını yapmışlardı. İngiliz Hükümeti, işgal edilmiş Osmanlı topraklarındaki müttefik komutanlarının, kurulacak idare üzerinde yetkiye ve güce sahip olmalarını istememişti. Çünkü İngilizler İstanbul'da ayrı bir işgal politikası takip etmeyi amaçlıyorlardı.

Yüksek Komiserlik, Calthorpe'un, donanmadaki kumandanlığından ve sorumluluğundan bağımsız bir görev idi. Şartların gerektirmesi halinde Calthorpe, işgal kuvvetlerine İstanbul'dan ayrılma emri verebilecekti⁷⁰. İngilizler İstanbul'a rahat bir şekilde girmiş olsalar da kendilerine karşı oluşabilecek olası bir direnişi hesaba katmışlardı.

Savaş Bakanlığı yetkililerinin hazırlamış olduğu ek talimat taslağında, İngiliz Hükümeti'nin, İstanbul'a İtilaf Devletlerinin özellikle de Fransızlardan habersiz kuvvet göndermesinin-Yüksek Komiserlik teşkilatı kurmasının- doğurabileceği sıkıntılar ele alınmıştı. Çanakkale Savaşı sırasında İstanbul'u ele geçirme olasılığına karşın Fransız Hükümeti, İstanbul'da uygulanacak prosedür ile ilgili görüşünü oldukça kesin olarak ifade etmişti. Bu nedenle İngiliz Hükümeti'nin, müttefiklerine danışmadan Yüksek Komiser atamasının şikâyetlere neden olabileceği belirtilmişti⁷¹. Dikkat edileceği üzere yaşanabilecek sorunlar bilinmesine rağmen İngiliz Hükümeti Yüksek Komiserlik teşkilatı kurma planları hakkında müttefiklerine bilgi vermemişti.

Bu arada ateşkes yapılmış olsa bile Osmanlı Devleti, müttefiklerin nazarında teknik olarak hala düşman bir ülke olduğundan taraflar arasında olağan diplomatik ilişkiler başlatılamayacaktı. Bu nedenle İngiliz Savaş Bakanlığı, Amiral Calthorpe'un Büyükelçi ya da Yüksek Komiser değil, sadece Komiser olarak atanmasını teklif etmişti. Savaş Bakanlığı ayrıca, atanması gereken askeri yetkililerin de aykırılık yaratılmaması için askeri ataşe olarak görevlendirilmesini, İstanbul'daki yetkililerle Mezopotamya ve Suriye'de bulunanların birbirlerinden bağımsız hareket etmelerini

⁶⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Hükümeti'nin 8 Kasım 1918 tarihli Talimatı, P.7”, **FO, 371/3415**, 185243.

⁷⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Hükümeti'nin 8 Kasım 1918 tarihli Talimatı, P.8”, **FO, 371/3415**, 185243.

⁷¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 9 Kasım 1918 tarihli ek Talimat, P.1”, **FO, 371/3415**, 186801.

önermişti⁷². Savaş Bakanlığı'nın işaret ettiği teknik konulara takılmayan İngiliz Hükümeti, müttefiklerine sezdirmeden İstanbul'da yapı olarak işgal edilmiş bölgelerdekine benzer, fakat idari olarak bağımsız bir teşkilat kurmak istiyordu.

9 Kasım 1918 tarihinde Dışişleri Bakanlığı tarafından Calthorpe'a gönderilen ek talimatta, eski talimatla bağlantılı olarak faaliyet sahası ve ortaya çıkabilecek zorluklara ilişkin değerlendirmeler yapılmış ve kendisine bazı tavsiyelerde bulunulmuştu. Buna göre Calthorpe'a, misyonunun temelde ateşkesin tatbik edilmesi, İngiliz menfaatlerinin ve Türkiye'deki varlıklarının korunmasıyla ilgili olduğu bildirilmişti. İngiliz politikasının değişmez parçası, işgal edilmiş olan Mezopotamya, Suriye ve Arabistan'ın gelecekte yeniden Türk hâkimiyetine veya idaresine girmemesi idi. Bu nedenle Calthorpe'a, Osmanlı Hükümeti ile toprakların geleceğine dair herhangi bir tartışmaya girmemesi tavsiye edilmişti. Beklenmeyen bir vakanın ortaya çıkması ve ya Osmanlı Hükümeti'nin müracaatı halinde Osmanlı Hükümeti ile temas kurulmasının kaçınılmaz hale gelmesi durumunda, kendisine Londra'dan talimat verilecekti⁷³. Yüksek Komiserlerin yetki sahaları belirlenirken görev süreleri ile ilgili bilgiler yer almamıştı. Yüksek Komiserliğin ateşkes süreci sonunda vazifesini tamamlayacağına dair bir emarenin talimatta yer almaması bilinçli olsa gerektir.

Osmanlı Devlet adamlarının olası hamlelerine karşı da Calthorpe uyarılmıştı. Türklerin “şark geleneklerine uygun olarak gerçek yüzlerini saklamak için her türlü çabayı sarf edecekleri”, Müslüman dünyası içerisinde ateşkesin savaş alanlarında kendilerini yenilgiye uğratmadığını, hatta kendi dilekleri ile ateşkes koşullarını hazırladıkları izlenimini yaratacaklarını ifade eden İngiliz Hükümeti, buna izin verilmemesi gerektiğini de sıkı sıkıya tembih etmişti. Hindistan ve Mısır'daki Müslüman İngiliz vatandaşlarının Türklerin tamamen yenildiğini anlamalarının sağlanması özellikle arzulanmaktaydı⁷⁴. İngiliz Hükümeti talimatın bu bölümünde o günü şartlarda en güçlü İslam devleti konumunda bulunan Osmanlı Devleti'nin kesin olarak yenildiğini İslam alemine kabul ettirmeyi ve savaş sonrasında Müslümanlar

⁷² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 9 Kasım 1918 tarihli ek Talimat, P.2”, **FO, 371/3415**, 186801.

⁷³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 9 Kasım 1918 tarihli ek Talimat, P.5”, **FO, 371/3415**, 186801.

⁷⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 9 Kasım 1918 tarihli ek Talimat, P.6”, **FO, 371/3415**, 186801.

arasında yayılması muhtemel İslamcılık cereyanının etkilerini yok etmeyi amaçlıyordu.

İngiliz Hükümeti, Türk devlet adamlarının kadim İngiliz dostluğundan dem vuracaklarını, kendilerini eskiden beri “saygın birer İngiliz yanlısı” gibi göstermeye çalışacaklarını, bu şekilde kendisi ile temas kurarak, İtilaf Devletlerinin davranışlarına ve niyetlerine ilişkin bazı sözler almaya çalışacakları konusunda da Calthorpe’u uyarıyordu. Hatta Türk devlet adamlarının, bazı taktiklerle kendisiyle - Türkiye’ye gelmeleri halinde- İtilaf Devletleri arasında sıkıntılar ve zorluklar yaratmaya çalışacakları belirtilmiş, Calthorpe’tan bu tartışmaların içine girmekten kaçınması istenmişti⁷⁵. Sonraları Türk devlet adamlarının çare olur diye başvuracakları bu taktikler, daha baştan hesap edilmiş ve gerekli tedbirler alınmıştı.

Calthorpe’a, Padişah ve diğer hanedan üyeleri ile ilişkileri konusunda da talimat verilmişti. Ona Padişah ve diğer hanedan üyeleri ile sosyal ilişkilerinin, sınırlandırılmış resmi kimliğiyle olması ve hanedan üyelerinin dostça başvurularını nazik bir şekilde karşılaması tavsiye edilmişti. Bununla beraber Calthorpe’tan çok az bilinen Padişah’ın kişiliği ile ilgili izlenimlerini rapor etmesi istenmişti⁷⁶. Harbin son günlerinde tahta çıkmış Padişah hakkında İngilizler yeterli bilgiye sahip olmamakla birlikte talimattan, İngilizlerin politikalarını Padişah üzerinden yürütecekleri anlaşılıyordu.

Talimatta, Ermeni meselesine de değinilmiş ve bu konuda bazı değerlendirmeler yapılmıştı. Ermenilerin yaşadığı bölgelerden az ya da çok güvenilir bilgilerin ulaşacağı belirtilmiş, Calthorpe’tan ilk fırsatta Ermeni bölgesindeki gelişmelere ilişkin hızlı ve inanılır bilgi sağlamak için teşkilat kurması istenmişti. Aynı zamanda Türklerin, bir İngiliz heyetini Ermenistan’da tahkikat yapmak amacıyla gönderme çabaları içine girebilecekleri bu tartışmalara girmekten de kaçınması istenmişti. Türk yetkililerinin çeşitli planlar sahneye koyarak “durumu ölçüsünden farklı göstermeye” çalışacakları da özellikle belirtilmişti. Ateşkes şartları müttefiklere Ermenilerin koruyuculuğunu üzerine alma yetkisini vermemesine rağmen, Ermenistan’da geç kalmış bir müdahalenin İngiliz ve Amerikan kamuoyu

⁷⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 9 Kasım 1918 tarihli ek Talimat, P.7”, **FO, 371/3415**, 186801.

⁷⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 9 Kasım 1918 tarihli ek Talimat, P.8”, **FO, 371/3415**, 186801.

tarafından kesinlikle bağışlamayacağı belirtilmişti. Bu nedenle Ermenistan'da en küçük bir karışıklık çıkması halinde, ateşkesin 24. maddesi gereğince stratejik noktalar önlem ve tedbir olarak gecikmeden işgal edilecekti⁷⁷. Talimatta belirtildiği gibi ateşkes Ermenilerin koruyuculuğunu İtilaf Devletlerine vermemişti. Ancak İngilizlerin bu göreve hazır oldukları hatta üstlendikleri talimatın bu bölümünde açıkça anlaşılmaktaydı.

Calthorpe'a Kafkaslar hakkında da bilgi verilmişti. Enver Paşa askeri eylemlerin nüvesini oluşturarak gerilla savaşını başlatmak niyetinde olduğundan Calthorpe'tan teyakkuz halinde olması istenmişti⁷⁸. Bu uyarı İtilaf Devletlerindeki İttihatçı fobisinin bir işareti idi. İttihatçılar yenilmiş ve dünyanın değişik yerlerine dağılmış olsalar da benimsedikleri ideoloji onlar için tehdit olarak devam ediyordu. En azından onlar öyle düşünüyorlardı.

Talimatta sadece Kafkaslarda değil İstanbul'da da iktidardan düşmelerine rağmen İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin gizli çalışmalar yaptığına dair kuşku olduğu, Cavit ve Cemal'in, Talat ve Enver'den daha az tehlikeli olmadıkları vurgulanmıştı. Bununla beraber Kamil Paşa'nın öldürülmesinden beri Türkiye'de her zaman İttihad ve Terakki muhaliflerinin bulunduğu fakat bu muhaliflerin kişisel bir liderden mahrum oldukları, onların başvurularına açık olunması ve onlardan yararlanılması tavsiye edilmişti. Bu olmadığı takdirde İttihatçıların bulunduğu bir kabinenin İktidarda kalması tercih edilecekti. Bu hükümet boyun eğerek barış antlaşması şartlarını uygulamak zorunda kalacak ve böylece İttihatçıları halkın nezdinde küçük düşürecek. "Böylesi bir hükümeti düşürmek yerine onları desteklemeyi ve iktidarda kalmaları için gücünüz yettiğince desteği ve çabayı sürdürün" şeklindeki ifadeler, bu düşüncelerle kullanılmıştı⁷⁹. Dışişlerine göre İttihad ve Terakki karşıtı, İngiliz yanlısı devlet adamları ile Meşrutiyetten sonra yurtdışına kaçan muhaliflerin dönmesiyle birlikte kurulacak bir koalisyon, onlar için ideal olacaktı. Bu koalisyonun kurulamaması halinde İttihatçı ağırlıklı bir hükümetin iktidarda kalmasına müsaade edilecekti. İngiliz Hükümeti İttihatçıların içeride ve

⁷⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 9 Kasım 1918 tarihli ek Talimat, P.9", **FO, 371/3415**, 186801.

⁷⁸ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 9 Kasım 1918 tarihli ek Talimat, P.10", **FO, 371/3415**, 186801.

⁷⁹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 9 Kasım 1918 tarihli ek Talimat, P.11", **FO, 371/3415**, 186801.

dışarıda itibar kaybedeceklerini ve kendiliğinden iktidardan düşeceklerini düşünmüş, bu ihtimali de seçenekler arasına almıştı.

Finansal ve mali meselelerde ise Osmanlı Hükümeti'nin Yüksek Komiserlikten yardım isteyeceği tahmin edilmişti. Bu yöndeki başvuruların cevapsız bırakılması emredilmişti. Bunun dışında İngiliz Hükümeti ve vatandaşlarının özellikle de İngiliz tahvilat sahiplerinin temsilcisi olarak Adam Block⁸⁰ görevlendirilmiş ve İstanbul'a gönderilmişti⁸¹. Türkiye'deki İngiliz menfaatlerini korumak üzere yola çıkan Block, İngiliz Hükümeti'nin İstanbul'daki finansal çıkarlarının temsilcisi olacaktı.

Calthorpe'tan işgal edilen Osmanlı topraklarındaki vergiler gibi ortaya çıkabilecek çok sayıda karışık finansal sorun hakkında Osmanlı Hükümeti'nin başvurularını ortadan kaldırmak için çaba göstermesi, Türkiye'deki Alman ticari ayrıcalıklarının kaldırılmasına ilişkin başvurulara dahi cevap vermemesi, Osmanlı Hükümeti'nin ve ya diğer grupların yapabilecekleri başvuruları rapor etmesi de istenmişti⁸². İngilizler yakın gelecekte, Türkiye'deki Alman ayrıcalıklarına son vermek ve bunları ele geçirmek için gerekli planları çoktan hazırlamışlardı.

Calthorpe Osmanlı Devleti'nin mali durumu ve büyük şehirlerin yiyecek sıkıntısının azaltılması için gerekli ihtiyaçları Hükümete bildirmekle mükellefi⁸³. İşgal idaresi halkın sıkıntılarını dindirdiğinde kamuoyunun işgalcilere karşı tavrı değişecek, ayrıca İstanbul'a gelecek olan işgal kuvvetlerinin iaşesi sağlanmış olacaktı. Mali sıkıntıyı dindirmek ise İngiliz şirketlerine vazife olacaktı.

Calthorpe, Türkiye'deki siyasi meseleler hakkında tecrübeye sahip Hohler ve Türkiye'deki İngiliz yatırımları hakkında neredeyse bütün konulara aşina olan Ryan'ın görüşlerini dikkate alacak, ekonomik ve siyasi meseleleri onlarla müzakere

⁸⁰ Adam Block, Türkiye hakkında geniş bilgiye sahipti. İngiliz Yüksek Komiserliğinde mali ve adli konularda danışmanlık yapmış, İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserlerinin takdirini dahi kazanmıştı.

⁸¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 9 Kasım 1918 tarihli ek Talimat, P.12", **FO, 371/3415**, 186801.

⁸² "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 9 Kasım 1918 tarihli ek Talimat, P.13", **FO, 371/3415**, 186801.

⁸³ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 9 Kasım 1918 tarihli ek Talimat, P.14", **FO, 371/3415**, 186801.

ederek Londra'ya raporlar gönderecekti⁸⁴. Hohler ve Ryan'ın Türkiye hakkındaki bilgileri ve önyargıları Osmanlı Hükümeti aleyhine olacaktı

Diğer müttefikler de Yüksek Komiserlik teşkilatı kurmaya karar verdiklerinde, Fransız Yüksek Komiseri diğerlerinden daha etkili olmaya çalışacak, bütün gücüyle Türkiye'deki Fransız ticari çıkarlarını ve Fransız prestijini arttırmaya gayret edecekti. Calthorpe bu faaliyetleri izleyerek Hükümetine gerekli bilgileri iletenekti. Fransızlar dışında Amerikalıların ve İtalyanların faaliyetleri hakkında da Calthorpe her türlü detayı rapor edecekti⁸⁵. İngilizlere oranla Türkiye'deki Fransız yatırımları daha fazla idi. İngilizler yeni şartları kazanıma dönüştürmeyi ve İstanbul'da siyasi alandaki üstünlüklerini mali alana da yansıtmayı hedefliyorlardı.

İngiliz Hükümeti 11 Kasım 1918 tarihinde Calthorpe'tan, Osmanlı Hükümeti ile temasa geçerek, Ateşkes Antlaşması'nın uygulanması ve bununla ilgili konularda Türkiye ile irtibatı sağlamak, Türkiye'deki İngiliz çıkarlarını korumak üzere atandığını bildirmesini istemişti. Calthorpe, Hollanda elçiliğini ziyaret ederek Türkiye'deki İngiliz çıkarlarını üzerlerine aldıkları ve esirleri adına sergiledikleri "enerjik çaba" için teşekkür edecek ve gelecekte bu görevi kendisinin üzerine alacağını bildirecekti. Calthorpe'a ikameti için İngiltere'nin Pera'daki (Beyoğlu) Elçiliğini resmen istemesi de bildirilmişti. Pera'daki Elçiliğin güvenli bulunmaması halinde Calthorpe Amiral gemisinde kalacaktı⁸⁶.

Calthorpe, İstanbul'a Müttefik orduları kumandanı olarak değil, İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri olarak atanmıştı. İtalyan ve Fransızlar ise bu durumdan haberdar değillerdi. Onlar Calthorpe'un emrinde bulunan müttefik kuvvetlerle İstanbul ve Boğazlarda bulunan tahkimatları işgal edeceğini sanmışlardı.

13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelen Calthorpe'u Amiral gemisi SUPERB'de Sadrazam'ın temsilcisi olarak Hariciye, Harbiye ve Bahriye Nazırları ziyaret etmişlerdi. Calthorpe aynı gün saat 12:00 da İstanbul'dan ayrılarak ana askeri üssü olan İzmit Körfezi'ne doğru ilerlemeye başlamıştı. Calthorpe 14 Kasım 1918

⁸⁴ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 9 Kasım 1918 tarihli ek Talimat, P.1", **FO, 371/3415**, 186801.

⁸⁵ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 9 Kasım 1918 tarihli ek Talimat, P.15", **FO, 371/3415**, 186801.

⁸⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a 13 Kasım 1918 tarihli Talimat", **FO, 371/3415**, 187555.

tarhinde İngiliz gemilerinin idaresini R.A.Seymour'a bırakarak İstanbul'a dönmüştü⁸⁷.

Calthorpe, Osmanlı Hükümeti'ne sunacağı itimat mektubunda, ilk olarak savaş sırasında Almanlar tarafından el konulan eski İngiliz Elçiliğinin teslim edilmesini talep edecekti⁸⁸. Bu ilk talepten sonra Calthorpe, taleplerini giderek arttıracaktı.

Savaş yıllarında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesi nedeniyle Osmanlı Devleti nezdinde İngiliz çıkarlarını koruma vazifesini Hollanda elçisi üstlenmişti. Calthorpe, Yüksek Komiser olarak atandıktan sonra Türkiye'deki İngiliz çıkarlarını korumak ve Ateşkes Antlaşması'nın "şartlarının uygulanmasını denetlemek amacıyla" İstanbul'a atandığını bildirerek, İstanbul'da bulunan Hollanda elçisine, savaş yıllarında İngiliz çıkarlarını korumasından dolayı teşekkürlerini sunmuştu.⁸⁹ Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında diplomatik ilişkiler başlamamış olsa da, elçilik tarafından yürütülecek görevleri Yüksek Komiserlik yürütecekti. Böylece Yüksek Komiserlik daha güçlü bir yapıya kavuşturulacaktı.

Calthorpe'un ilk icraatı, merkezden gönderilen personelle birlikte Yüksek Komiserlik teşkilatını kurmak olmuştu. Calthorpe daha önce siyasi ve mali işlerle ilgilenmeleri için atanacakları bildirilen Hohler ve Andrew Ryan'la birlikte Ticari Ataşe olarak Selanik Başkumandanlığı emrinde olan Waugh'un Yüksek Komiserlik personeline dahil edilmesini talep etmiş ve bu talebi kabul edilmişti⁹⁰. Böylece Yüksek Komisyonda İngiltere'nin ticari çıkarlarını korumak üzere profesyonel bir kadro kurulmuştu.

Bu arada Anadolu'daki⁹¹ yeni sorumluluğunu icra etmesi ve o sıralarda Batum'a hareket eden İngiliz birliklerini denetlenmesi amacıyla Akdeniz'de Amiral gemisinde bulunan General Milne'e karargâhını İstanbul'a taşıması emredilmişti. Bundan sonra politik meselelerden Yüksek Komiser olarak Calthorpe, askeri

⁸⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 14 Kasım 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3415**, 188924.

⁸⁸ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 9 Kasım 1918 tarihli ek Talimat, P.3", **FO, 371/3415**, 186801.

⁸⁹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 9 Kasım 1918 tarihli ek Talimat, P.4", **FO, 371/3415**, 186801.

⁹⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği ile İngiliz Hükümeti arasındaki yazışmalar", **FO, 371/3415**, 193008, 197902, 199385.

⁹¹ İngiliz kaynaklarında daha çok Asya Türkiye'si kavramı kullanılmaktadır.

meselelerden Başkumandan olarak Milne sorumlu olacaktı.⁹² Yüksek Komiser ile Başkumandan işbirliği ve koordinasyon içerisinde hareket edeceklerdi. Talimattan anlaşıldığına göre biri diğerinden üstün olmayacaktı.

Calthorpe'un görevlerinden biri de Kırım'da bulunan Alman askerlerinin tahliye edilmesi idi. Bu tahliyeyi denetlemek amacıyla 4 Aralık 1918 tarihinde Sivastopol limanına giden Calthorpe, tahliye edilecek Alman kuvvetleri yerine 500 kadar İngiliz denizcinin bu limana yerleştirilmesi için düzenleme yapmıştı. Amiral Amet'ten de kendileri gibi 500 Fransız denizcisi vermesi talep edilmişti. Calthorpe ve Milne, Fransızların Kırım'ı işgal etmeyi düşünmeleri halinde tüm kuvvetlerin Fransız olmasını kabul edebileceklerini bildirmişlerdi⁹³. Bu nokta da çok önemliydi. Çünkü Bolşeviklere karşı verilecek mücadelede asıl görev Fransızların olacaktı. İngilizler arka planda kalmayı gönüllü olarak tercih etmişlerdi.

b. İstanbul Fransız Yüksek Komiserliğinin Kurulması

İngiltere'nin Yüksek Komiserlik teşkilatı kurduğunu gören Fransa da İstanbul'a Yüksek Komiserlik teşkilatını kurmak için hazırlıklara başlamıştı. 18 Kasım 1918 tarihinde Amet, İstanbul'a Fransız Yüksek Komiseri olarak atandığını Osmanlı Hariciye Nezareti'ne tebliğ etmişti. Bu arada Amet, İngiliz Yüksek Komiser vekili Richard Webb ile yaptığı görüşmede ona hükümetinden aldığı bir notayı sunmuş ve Fransız Yüksek Komiserlik personeli ile Türkiye'deki amaçları hakkında çok kısa bilgi vermişti. Ancak bu görüşme sonrasında Webb, Fransızların İngiliz Yüksek Komisyonu ile yakın bir şekilde çalışma ve bağdaşabilme olasılığından endişe ettiklerine dair bir kaniya varmıştı⁹⁴. Fransız heyetinde çok sayıda uzman müşavir bulunması İngiliz Dışişlerinin dikkatinden kaçmamış bundan sonra İngiliz Yüksek Komiserliğinde görevli uzmanların arttırılmasına yönelik çalışmalar

⁹² “İngiliz Hükümeti’nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’ne 10 Aralık 1918 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/3416**, 200612.

⁹³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 26 Kasım 1918 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/3418**, 195233.

⁹⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 5 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3415**, 210533.

başlatılmıştı⁹⁵. Bu çalışmalar Fransızlarla İngilizlerin diplomatik sahada yürütecekleri mücadelenin hazırlıklarıydı.

Fransız birliklerinin İstanbul'a gelmesinin kısa bir süre ardından Fransız Yüksek Komiseri Amet'in yerine 8 Ocak 1919 tarihinde M. Defrance İstanbul Yüksek Komiseri olarak atanmıştı⁹⁶. Bu kadar kısa süre içerisinde Amet'in yerine M. Defrance'ın tayin edilmesinin nedeni onun Osmanlı Devleti üzerinde daha etkili olacağına inanılmasından kaynaklanmaktaydı. Bununla beraber Defrance uzun bir gecikmenin ardından ancak 30 Mart 1919 tarihinde İstanbul'a ulaşabilmişti⁹⁷. Amet'in değiştirilmesinin asıl sebebi ise tesis edilen işgal yönetiminde İngiliz yetkililerin ön plana çıkmasıydı. Fransa, İngiltere lehine işleyen işgal yönetiminde kan değişikliği ile denge sağlamaya çalışacaktı.

M. Defrance'ın İstanbul Yüksek Komiseri olarak atanmasının ardından Yüksek Komiserlerin yetki sahalarına ilişkin belirsizlikler ve karışıklıklar ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu karışıklıkları ortadan kaldırmayı düşünen İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 20 Mart 1919 tarihinde Paris Büyükelçisi Lord Derby'den, Defrance'ın statüsünün belirlenmesi amacıyla Paris'te bulunan Balfour'la görüşmesini istemişti⁹⁸.

İngiliz Hükümeti Defrance'ın atanmasından memnuniyet duymuştu. Balfour, Lord Derby'e yaptığı açıklamada Fransızların bu dönemde çok alıngan olduklarını bu nedenle atamadan duyulan memnuniyetin Fransız Hükümeti'ne bildirilmemesini emretmişti. Bundan sonra Derby, Fransız Hükümeti'nden yanlış anlaşılmanın önlenmesi için İstanbul'daki yetkilileri bilgilendirmesini isteyecek ve Defrance'ın pozisyonu hakkında bilgi almaya çalışacaktı. Defrance'ın İngiliz yanlısı olduğunu vurgulayan Balfour, Defrance hakkında yapılacak herhangi bir açıklamanın Fransızların ondan soğumasına neden olabileceğini belirtmişti. Defrance'ın İngiliz subayları ile ilişkileri çok iyi olup, İngiliz ordusundan pek çok subayla arkadaşlığı vardı. Bu nedenle Balfour İstanbul'da İngiliz ve Fransızlar arasında bir problem

⁹⁵ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 2 Ocak 1919 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/3415**, 210533.

⁹⁶ “İngiltere'nin Fransa Büyükelçisi Lord Derby ve Dışişleri Bakanlığı arasındaki yazışmalar”, **FO, 371/3418**, 6363, 7773, 8927.

⁹⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 1 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 53377.

⁹⁸ “İngiliz Hükümeti'nden İngiltere'nin Fransa Büyükelçisi Lord Derby'e 20 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 39589.

yaşanmayacağını düşünüyordu⁹⁹. Fakat Defrance, Fransızların İstanbul'daki tek temsilcisi değildi, O sadece politik meselelerden sorumlu idi. Askeri meselelerde yetki Franchet d'Esperey'de idi. O'nun İstanbul'a gelmesinin ardından Yüksek Komiserlerin ve İtilaf Devletleri başkumandanlarının yetki sahalarına ilişkin belirsizlikler ve karışıklıklar ortaya çıkacaktı. Bu karışıklıkları ortadan kaldırmayı düşünen İngiliz Dışişleri Bakanlığı Fransa'da bulunan Büyükelçisi Lord Derby'den Yüksek Komiserlerin ve İtilaf Devletleri başkumandanlarının statülerinin belirlenmesi amacıyla Paris'te bulunan müttefik yetkilileriyle temas kurmasını istemişti¹⁰⁰.

c. İstanbul İtalyan Yüksek Komiserliğinin Kurulması

İngiltere'den sonra İtalya da İstanbul'da Yüksek Komiserlik teşkilatı kurmak üzere çalışmalara başlamıştı.

20 Kasım 1918 tarihinde İngiltere'nin Roma Büyükelçisi R. Rodd İstanbul'a İtalya Hükümeti tarafından eski Sırbistan Büyükelçisi Kont Carlo Sforza'nın tam yetkili elçi olarak atandığını bildirmişti. İtalyanlar Yüksek Komiserlik unvanını telaffuz etmemiş olsalar da Sforza İstanbul'daki ilk İtalyan Yüksek Komiseri olacaktı¹⁰¹. Sforza da meslektaşları gibi Beyoğlu'na giderek eski İtalyan Elçilik binasına yerleşmişti¹⁰².

İtalyan Hükümeti, işgal kuvvetleri arasında bulunan İtalyan kuvvetlerinin İngiliz ya da Fransız bir kumandanın emrinde olmasını kanıksamıştı. Dolayısıyla onlar İngiliz ve Fransız kumandanlar arasında yaşanan rekabetin dışında kalacaklardı.

Boğazlardaki tahkimatları işgal gerekçesiyle İstanbul'a gelen müttefik donanması içerisinde çok az sayıda İtalyan askeri yer almaktaydı. İtalyan Hükümeti

⁹⁹ “Paris Konferansı İngiliz Heyeti'nden İngiliz Hükümeti'ne 12 Şubat 1919 tarihli muhtıra”, **FO, 371/3418**, 51844.

¹⁰⁰ “İngiliz Hükümeti'nden İngiltere'nin Fransa Büyükelçiliği'ne 20 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 39589.

¹⁰¹ “İngiltere'nin İtalya Büyükelçisi R.Rodd'dan İngiliz Hükümeti'ne 25 Kasım 1918 tarihli telgraf” **FO, 371/3415**, 194527.

¹⁰² Venedik Sarayı adı verilen bu binayı I. Dünya Savaşı sırasında Avusturya Büyükelçiliği tarafından kullanılmıştı. Çelebi, **a.g.e.**, s. 26.

müttefiklerinin Boğazlardaki üsler dışında İstanbul'u işgal edeceklerini tahmin etmemişti. İngiliz ve Fransız kumandasında İstanbul'a getirilen İtalyan kuvvetlerinin sömürgelerden getirilen askerlerden bir farkı kalmamıştı. Bu durumdan rahatsız olan İtalya Dışişleri Bakanı Baron Sonnino, İtalyan birliklerinin İstanbul'un işgaline müttefikleri ile aynı şekilde katılmasını talep etmişti. Bunun gerçekleşmesi halinde İtalyanlar İstanbul'a takviye kuvvet de gönderebileceklerdi¹⁰³. İstanbul ve Boğazlarda olabildiğince fazla kuvvet bulundurmaya planlayan Fransız ve İngiliz Hükümetleri, İtalya'nın kendileri kadar asker gönderebileceğini açıklamışlardı. Ancak İtalya'nın işgal yönetimindeki rolü hakkında herhangi bir açıklamada bulunulmamıştı¹⁰⁴. Bu nedenle İtalyanlar, İstanbul'a yeterince kuvvet gönderemeyecek, İstanbul İtalyan Yüksek Komiserleri de İstanbul işgal yönetimi içerisinde her zaman müttefiklerinden arka planda kalacaklardı.

Sforza'dan sonra Kumandan Arlotta, Yüksek Komiser olarak tayin edilmiş, onun rahatsızlığı nedeniyle İtalyan Hükümeti Lodife'yi Yüksek Komiser olarak atamıştı¹⁰⁵. Onun da Yüksek Komiserliği çok kısa sürmüş, İtalyan Hükümeti tarafından yeni Yüksek Komiser olarak atanan Maissa 14 Ağustos 1919'da İstanbul'a ulaşmıştı¹⁰⁶. Maissa, kendinden önceki meslektaşlarına oranla biraz daha etkili olsa da, İtalyan Yüksek Komiserleri işgal yönetimi içerisinde üçüncü adam olarak kalmışlardı.

d. İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliğinin Kurulması

20. Yüzyılın başlarında Yakın ve Ortadoğu'ya yönelik politikalarıyla bölgede etkisini arttırmaya çalışan Amerika Birleşik Devletleri I. Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni konjonktürde diğer müttefiklerinden farklı bir rol oynamaya çalışmıştı.

¹⁰³ “Rennell Rodd'dan Balfour'a 27 Aralık 1918 tarihli telgraf”, 371/3420, 21286, F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.1, **FO, 406/41**.

¹⁰⁴ “İngiliz İstihbarat Servisi'nden İngiliz Savaş Bakanlığı'na 9 Ocak 1919 tarihli telgraf”, FO, 371/4164, 14928.

¹⁰⁵ “Calthorpe'tan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 26 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4231**, 108416.

¹⁰⁶ “Calthorpe'tan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ağustos tarihli telgraf”, **FO, 371/4231**, 116419

I. Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde İtilaf Devletleri yanında savaşa giren Amerika, savaş sonrasında müttefikleri gibi İstanbul'da Yüksek Komiserlik teşkilatı kurmak üzere harekete geçmişti. Amerika'nın İstanbul'da kurulması hedeflenen işgal yönetiminde müttefikleri ile aynı statüye sahip olup olmayacağı önemli bir mesele idi. Boğazlar ve İstanbul'da kurulması planlanan işgal yönetimi için Amerika askeri kuvvet göndermeye yanaşmamıştı. Amerikalıların Osmanlı topraklarını paylaşmak için yapılan planlar konusundaki yaklaşımı da diğer müttefiklerinden farklı idi. İngiltere, Fransa ve İtalya, açısından bakıldığında, eşit haklara sahip dördüncü bir müttefik, yapılan bütün planların yeniden gözden geçirilmesi ve yapılandırılması anlamına geliyordu. Bu nedenle İstanbul'a atanacak Amerikan Yüksek Komiseri diğer Müttefik Yüksek Komiserlerinden farklı bir statüye sahip olacaktı.

Üç müttefik devletin ardından İstanbul'a bir Yüksek Komiser atamak için harekete geçen Amerika, esas niyetini sözlü olarak belli etmeye başlamıştı¹⁰⁷. Müttefikleri Amerika'nın, İstanbul'a kendileri ile aynı statüde bir Yüksek Komiser değil, bir temsilci göndermesini daha uygun buluyorlardı. Başlangıçta İtilaf Devletleri, İttihatçıların Amerika'nın temsilci atamasını sağlamak için "bazı entrikalar çevirmekte" olduklarından şüphelenmişlerdi. Gerçekten de İttihatçılara yakınlığı ile bilinen ve o sıralarda Polonya'da bulunan Hahambaşı Nahoum'un bu maksatla çalışmalar yürüttüğüne dair ciddi bilgiler elde edilmişti¹⁰⁸. Bu iddialar İtilaf Devletlerini alternatif bir Hahambaşı arayışına sevk etmişti. Hahambaşı, Siyonizm faaliyetlerini tam anlamıyla desteklemediği için Türkiye'de bulunan Yahudi Cemaati'nin bir kısmı tarafından da istenmeyen adam olarak gösterilmekteydi. Bu düşünceleri benimsemiş olan Braith Umumi Yahudi Komisyonu, Hahambaşı'nın değiştirilmesi için Müttefik temsilcileriyle temasa geçmişti¹⁰⁹.

Sadece Hahambaşı değil Robert Kolej Müdürü Doktor Gates de, Amerikan Hükümeti'ne bir telgraf göndererek, Osmanlı Hükümeti'nin Amerika tarafından diplomatik bir temsilci atanmasını arzuladığını bildirmişti. Gates, telgrafında, İstanbul'da Alman menfaatlerinin dahi İsviçre temsilcisi tarafından koruduğunu izah

¹⁰⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 23 Kasım 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3418**, 194681.

¹⁰⁸ "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 28 Kasım 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3418**, 194681.

¹⁰⁹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 29 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3418**, 214176

ederek, Amerika'nın acilen bir temsilcilik açmasını tavsiye etmişti. Gates, Fowle Brown'un bir temsilci gönderilene kadar geçici olarak Amerikan çıkarlarına "göz kulak olmak" üzere atanmasını istemekteydi¹¹⁰. Fakat İngiliz Yüksek Komiser Vekili R. Webb, Doktor Gates'in de Hahambaşı gibi "İttihad ve Terakki Cemiyetinin entrikalarının kurbanı" olduğunu ve onun yaptığı tavsiyelerin de dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteydi¹¹¹.

İtilaf Devletleri Doktor Gates'in teklifinin arkasında Türklerin olduğundan şüphelenmişlerdi. Türklerin, Amerika'ya yakınlaşmak, Amerikan himayesini talep etmek, idari birimlere Amerikan müşavirlerinin atanmasını teklif etmek gibi düşüncelere sahip olduklarına, yine Gates aracılığıyla ve mason localarının desteğiyle Başkan Wilson'u ikna etmeye çalıştıklarına inananlar az değildi¹¹². İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetleri, Türkiye'de Amerikan mandası kurulmasını destekler gibi görünürlerken, esasında Amerika'nın Türkiye ile ilgilenmesinden rahatsız olmuşlardı.

Webb, Amerikan mandasını isteyenlerin tüccar, genç subay ya da misyonerlerden oluştuğunu bunların da "para, güvenlik ve emperyalizm adına" Türkiye üzerinde Amerikan mandasını görmek istediklerini ileri sürmüştü¹¹³.

Zamanla Amerikan Hükümeti de İstanbul'a bir temsilci atamayı zaruri görmeye başlamıştı. Bu amaçla 30 Kasım 1918 tarihinde Lewis Heck, İstanbul Amerikan Yüksek Komiseri olarak atanmıştı¹¹⁴. Görünürde Türkiye ile ilgili meselelerde rol oynamak niyetinde olmayan Amerika yürüttüğü faaliyetlerle müttefiklerinden aşağı kalmayacaktı. İngiliz ve Fransızlar gibi Amerikalılar da Yüksek Komiseriyle birlikte bölgeye askeri temsilcilerini de göndereceklerdi. Müttefiklerinden farklı olarak Amerikan yardım kuruluşları da Türkiye'ye gönderilecekti.

¹¹⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 5 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3418**, 194681.

¹¹¹ "İngiliz Hükümeti'nden İngiltere'nin Amerikan Büyükelçiliği'ne 11 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3418**, 202011.

¹¹² "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 5 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3418**, 202011.

¹¹³ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 18 Ekim 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4239**, 146649.

¹¹⁴ "İngiltere'nin Amerikan Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 5 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3418**, 201368.

Amerikan Yüksek Komiseri Heck'in pozisyonu müttefiklerinden farklı idi. Doğu Akdeniz'de bulunan Amerikan filosunun başında bulunan ve 28 Ocak 1919'da İstanbul limanına gelen Amiral Mark Bristol kendisini Amerikan heyetinin şefi ve Heck'in üstü olarak tanıtmaktaydı¹¹⁵. Diğer Yüksek Komiserler İstanbul'a gelen Amiral ve Kumandanlardan bağımsız hareket ederken, Amerikan Yüksek Komiseri, Bristol'den bağımsız hareket edemiyordu. Bu da iki yetkili arasında anlaşmazlıkları kaçınılmaz hale getirecekti.

İstanbul'da Heck ile Bristol arasındaki yetki tartışmalarına Amerika'dan müdahale edilmiş, Heck'e, Bristol'un rütbe olarak altında olduğu bildirilmişti. Tartışmaların sona ermemesi üzerine Heck görevden alınarak yerine 1919 Mayıs ayında Gabriel Bie Rawndal Amerikan Yüksek Komiseri olarak atanmış, onun Bristol'un kumandasını kabul etmesi ile sorun kendiliğinden hallolmuştu¹¹⁶.

Gerek Heck ve gerekse Ravndall'a gönderilen talimatlarda, Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerin başlamadığı, Yüksek Komiserlerin görevlerinin bilgi toplamak olduğu vurgulanmıştı. Osmanlı Devleti ile ilişkiler yeniden başlayana kadar İsveç Büyükelçiliği aracılığıyla Amerikan menfaatleri korunacaktı¹¹⁷. Diğer Yüksek Komiserler kendi menfaatleri söz konusu olduğunda Osmanlı Devleti ile tek taraflı diplomatik ilişkiler kurabiliyorlardı. Amerika bu yönüyle müttefiklerinden ayrılmıştı. Rawndal da uzun süre görevde kalmamış onun yerine 12 Ağustos 1919 tarihinde Bristol Yüksek Komiser olarak atanmıştı. Yunan ve Ermenilerin hareketlerini sık sık tenkit eden Bristol'un İngiliz meslektaşlarıyla arası her zaman açık olmuştu. Sakarya Zaferi'nin ardından 14 Eylül 1921'de Türk zaferini kutlayan Bristol'ü, dönemin İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, "kısıtlı bir zeka ve anlayış sahibi" olarak nitelendirmişti. Curzon da yaptığı incelemeler neticesinde aynı kanaate sahip olduğunu bildirmişti¹¹⁸. Bristol'un de İngiliz Yüksek Komiserleri hakkında görüşleri hemen hemen aynı idi¹¹⁹. Ancak iki devletin menfaatleri bu çekişmelerin çatışmaya dönüşmesini önlemiş, TBMM Hükümetleri, Amerikan Yüksek Komiserinin bu tutumundan yararlanmayı başarmışlardı.

¹¹⁵ Shaw, a.g.e. V.I, s.116.

¹¹⁶ Shaw, a.g.e.,V.I, s.116-117.

¹¹⁷ Shaw, a.g.e.,V.I, s.116-117.

¹¹⁸ Martin Gilbert, **Sir Horace Rumbold: A Portrait of Diplomat, 1869-1941**, Londra, 1973, s. 242;Shaw, a.g.e.,V.I, s.117-118.

¹¹⁹ Bristol'un savaş günlüklerinden naklen, Shaw, a.g.e.,V.I, s.118.

Bristol'ün Türkler lehine sergilediği tutum nedeniyle Amerikan Hastanesinin adı Amiral Bristol Hastanesi olarak değiştirilmişti¹²⁰. Buraya kadar nakledilenlerden şahsi çekişmelerin İstanbul'da İngiliz- Amerikan ilişkilerinde yönlendirici bir etken olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Tam aksine devlet politikalarındaki farklılıklar şahsi çekişmeleri ortaya çıkarmaktaydı.

Savaş sonrası İstanbul'a ilk temsilcilerini atayan Amerikan Hükümeti'nin İstanbul ve Türkiye'nin kalan kısımlarının geleceği hakkında başka planları vardı. Bu amaçla Türkiye'ye inceleme heyetleri göndermişlerdi. Bu Heyetlerden ilki General Harlbord başkanlığında Türkiye'ye gelerek incelemeler yapmıştı. General Harlbord'un personel şefi Tuğgeneral MacCoy, Anadolu'da incelemeler yaptıktan ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşükten sonra İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi danışmanı ve eski dostu T.B. Hohler ile bir görüşme yapmıştı. MacCoy müttefik görüşlerine ve tezlerine ters açıklamalarda bulunmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın samimiyetinden ve kendilerine karşı tutumundan etkilendiğini vurgulayan MacCoy, Hıristiyanların çok sıkıntı çektiklerini fakat Müslümanların da onlar kadar hatta daha fazla sıkıntı çektiklerini gözler önüne sermişti. MacCoy Anadolu'da, Hıristiyanların himaye edildiğini ve onlara bir zarar verilmediğinin de altını çizmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın, Malatya'da tutuklanan Binbaşı Noel, Albay Bell gibi İngiliz subaylarının ateşkese aykırı bir şekilde Musul ve Urfa arasındaki bölgede bir Kürdistan yaratmayı amaçladıklarını iddia ettiğini ifade eden MacCoy, Hohler'i köşeye sıkıştırmıştı. Bu iddialara bir yanıt veremeyen ve arkadaşının açıklamalarından etkilenen Hohler, İngiliz menfaatlerinin korunması, ateşkese riayet edilmesi ve Hıristiyanların korunması şartıyla Mustafa Kemal Paşa ve ya iktidara gelecek diğer şahıslarla görüşmeye hazır olduklarını dile getirmişti¹²¹. Sivas Kongresi'nin hemen ertesinde yapıldığı anlaşılan bu görüşmede Türkiye'de siyasi konularda önemli bir rolü olduğu bilinen Hohler'in bu yaklaşımı İngilizlerin milli mücadelenin gücünü kavradıklarının bir işareti idi.

Hohler, Amerikan Yüksek Komiserliği istihbarat görevlilerinden ve aynı zamanda Bristol heyetinde bulunan Teğmen R. Dunn ile de bir mülakat yapmıştı.

¹²⁰ Shaw, a.g.e.,V.I, s.119.

¹²¹ "Harlbord Heyeti'nden Tuğgeneral MacCoy ile İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi danışmanı T.B. Hohler arasındaki 14 Eylül 1919 tarihli mülakat", **FO**, 371/4239, 146649.

Dunn, yaptıkları incelemeler sonucunda Yunanlıların İzmir’le ilgili iddialarının savunulamaz olduğunu, İtalyanların da aynı durumda olduklarını ifade etmişti. Dunn, İngilizlerin önceki Hükümeti destekleyerek Milli Mücadeleye karşı olduklarını gösterdiklerini vurgulayarak, bazı üyelerin İngiliz yetkililer tarafından aday gösterildiğini, buna rağmen kabinenin başarısız olmasının İngilizlerin, Türkiye problemini anlama kapasitesine sahip olmadığını gösterdiğini ileri sürmüştü, İngiliz politikasını eleştirmekten geri kalmamıştı. Dunn, Malatya’yı ziyaret ettiğinde Binbaşı Noel’in Kürt ileri gelenleri ile Kürtleri Türklere karşı kışkırtmayı amaçladığını, bu doğrultuda birbirini onaylayan birçok rapor aldıklarını, bunun neticesinde Noel’in tutuklandığını ifade ederek de bu hareketi onaylamıştı. Yunanlıların İzmir’i, İtalyanların da Antalya’yı kontrol etmeye çalışmalarının “delilik olduğunu” da sözlerine ekleyen Dunn, İstanbul ve çevresi teklif edilmedikçe Amerika’nın, Türkiye’nin mandasını kabul etmeyeceğini de açıkça beyan etmişti¹²². Dunn’un bu beyanını Amerika’dan gelen heyetlerin hangi amaçlarla incelemeler yaptıklarını göstermiş, İstanbul ve Boğazlar dahil Türk topraklarının tamamını Amerikan mandası altına alma niyetlerini açığa vurmuştu. Sivas Kongresi sırasında reddedilmiş olsa bile Amerikan mandasının tartışılması ve kongrede Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Amerikan yardımının kabul edileceğine dair beyanlar verilmesi İstanbul’da bulunan Amerikan temsilcilerini manda konusunda biraz daha cesaretlendirmişti.

Amerikalılar, İstanbul’da müttefikleri ile gizli bir rekabet içine girmişlerdi. İstanbul’da yayın yapan Amerikan Donanma Radyosu, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın Sivas Kongresi’nden sonra verdiği uzun bir beyanatını yayınlamıştı. Mustafa Kemal Paşa beyanatında; Enver Paşa ile hareket etmediklerinin altını çizmiş, Enver Paşa’nın Bolşeviklerle birlikte hareket ettiğini ifade ederek, kendilerinin Bolşeviklerle işbirliği halinde olmadıklarını izah etmeye çalışmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklerle ilişkiler konusunu bu şekilde kapattıktan sonra yabancı yardımının gerekli olduğunu kısmen kabul ettiklerini, amaçlarının Türkiye’yi müreffeh bir ülke haline getirmek olduğunu bu kadar tecrübeden sonra “Amerikanın Türkiye’ye yardım edebilecek tek ülke”

¹²² “Bristol Heyeti’nden Teğmen R. Dunn ile İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi danışmanı T.B. Hohler arasındaki 4 Ekim 1919 tarihli mülakat”, **FO**, 371/4239, 146649.

olduğuna emin olduklarını beyan etmişti. Bütün bunlardan sonra İngiliz politikalarını tenkit eden Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin paralarını Türkiye’yi yok etmek” için kullandıklarını, İngiliz Muhipleri Cemiyeti’ni de bu amaçla kullandıklarını etraflı bir şekilde açıklığa kavuşturmuştu. Rauf Beyin “Amerika bizim tek umudumuz” şeklindeki sözleri de yayının sonunda yer almıştı¹²³. Amerikan Donanma Radyosu’nun İstanbul’da yaptığı yayınlarından rahatsız olmaya başlayan İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, bu tür beyanatların halen Türkiye ile savaş durumunda olan İtilaf Devletleri için yararlı bir amaca hizmet etmediğini ve zararlı ifadeler olduğunu bir nota ile Bristol’e bildirmişti¹²⁴. Hükümeti’ni de bu durumdan haberdar eden Robeck, gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti¹²⁵.

Bristol, Amerikan Donanma Radyosu yayınlarının resmi olmadığını, Avrupa ve ya Amerika’da yayınlanan haberlerin basındaki kopyaları olduğunu ileri sürmüştü¹²⁶. İngilizler sadece Amerikan Radyosu’nun değil Amerikan gazetelerinin yayınlarından da rahatsızlık duymaktaydılar¹²⁷. İngiliz Hükümeti bu rahatsızlığını Amerika’da bulunan büyükelçisi aracılığıyla Amerikan Hükümeti’ne iletmiş, bazı gazete ve radyo yayınları hakkında gerekenin yapılmasını istemişti¹²⁸.

İngiliz istihbarat görevlileri Kuva-yı Milliye ile Amerikalılar arasında gelişen ilişkileri de yakından takip ediyorlardı. Bu bağlamda 21 Eylül 1919 tarihinde Amerikalı Tuğgeneral Solly Flood ile Ali Fuad Paşa arasında yapılan görüşmeleri takip eden İngiliz istihbarat görevlileri Amerika ile Kuva-yı Milliye ile arasındaki yakınlaşmaya dikkat çekmişlerdi¹²⁹. Bu gelişmelerden Amerikan Yüksek Komiserliği’nin haberinin olmaması zor bir ihtimal gibi görünmektedir. Konunun muhatabı Amiral Bristol’un yaptığı savunmanın da İngilizleri tatmin ettiği

¹²³ “İstanbul Amerikan Donanma Radyosu’nun 15 Ekim 1919 tarihli yayınından”, **FO, 371/4239**, 146649,

¹²⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği’ne 28 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4239**, 15268.

¹²⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 30 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4239**, 15268.

¹²⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği’ne 5 Kasım 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4239**, 156699.

¹²⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 17 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4239**, 156699.

¹²⁸ “İngiliz Hükümeti’nden İngiltere’nin Amerikan Büyükelçiliği’ne 11 Kasım 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4239**, 156699.

¹²⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği’ne 18 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4159**, 144288.

söylenemez. Gazete ve radyolardaki yayınlar ile Amerikan heyetlerinin, Kuva-yı Milliye liderleri ile temasları Amerika'nın tüm Türkiye üzerinde bir manda idaresi kurmak için sahneye koymaya çalıştığı senaryonun bir parçası gibi görünmektedir. Bu senaryonun, en tehlikeli rakip İngiltere'ye karşı Türk kamuoyunda bir tepki yaratmak ve oluşan bu tepki sayesinde kamuoyunu Amerikan menfaatleri doğrultusunda yönlendirmek şeklinde tasarlandığı gözlerden kaçmamaktadır.

Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, İstanbul İşgal Yönetimi içerisinde de aktif bir şekilde rol oynamak istemişti. Bristol toplantılara katılmasına izin verilmediği halde, Yüksek Komiserlerin kendileri ile ilgili toplantı tutanakları hakkında yazılı bilgi istemişti. Bu talep değerlendirildikten sonra, toplantılarına ev sahipliği yapan Yüksek Komisyonun, Amerikalılara bu bilgileri ilemesine karar vermişti¹³⁰. Ancak Amerikan Yüksek Komiserine bu bilgiler işgal dönemi boyunca iletilmemiştir. Bunun üzerine Amerikan Yüksek Komiseri, ileride tutanakların kopyalarına ihtiyaç duyulacağını ileri sürerek bir kez daha hazırlanan tutanakları talep etmişti. Bu kez de Yüksek Komiserler tutanakların kopyalarının kendileri tarafından arşivlendiği¹³¹ şeklinde kaçamak bir cevap vermişlerdi.

Amerikan Yüksek Komiserliği sağlık meselesine de el atarak 20 Ağustos 1920'de Kapalıçarşı, Çemberlitaş ve Beyazıt Meydanı arasında kiralanmış bir konakta Amerikan Bristol Hastanesini¹³² açmıştı. Hastane Gedikpaşa Amerikan Okulu, YMCA¹³³ ve YWCA'nın¹³⁴ bu bölgedeki merkezleri ve Bible House gibi Amerikan kurumlarından oluşan bir kompleksin parçası idi¹³⁵.

İşgal yıllarında açılan ve İstanbul'un işgalden kurtuluşundan sonra da faaliyetlerine devam eden bir diğer müessesesi; 20 Ağustos 1920'de hizmete giren Amiral Bristol Hemşirelik Okuluydu¹³⁶. Türkiye'de hemşirelik eğitimi veren ilk meslek okulu olan bu okul Amerikan Hastanesi ile birlikte açılmıştı. İstanbul'a gelen İtilaf Devletleri askerlerini tedavi edebilmek amacıyla bir hastane ve hemşire okulu

¹³⁰ 21 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", FO, 371/4156, 124445.

¹³¹ "14 Mayıs 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", FO, 371/5163, E 5750

¹³² Günümüzde Nişantaşı Güzelbahçe Sokakı'nda faaliyet gösteren Amerikan Hastanesi'dir.

¹³³ Young Men's Christian Association –Hıristiyan Gençlik Örgütü

¹³⁴ Young Women's Christian Association –Hıristiyan Gençlik Örgütü

¹³⁵ Bilge Ar, "İşgal Altındaki İstanbul'da Kentsel ve Mimari Ortam", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s.11.

¹³⁶ Amiral Bristol School of Nursing.

kurulmasında öncülüğü Bristol yapmış olduğundan kurulan okula onun adı verilmişti¹³⁷. 1920’de Özel Amerikan Bristol Hastanesi’nin yanında ayrıca bir de hastabakıcılık okulu açılmıştı¹³⁸

İşgal İstanbul’unda Amerikalılar eğitim faaliyetlerine de hız vermişlerdi. Arnavutköy Amerikan Kız Koleji savaştan önce öğretmen okulu ve tıp okulu olmak üzere iki okul açmak için teşebbüslerde bulunmuştu. Savaş başladığında bu projeler durdurulmuştu. Ateşkesten sonra Dr. Alde R. Hoover bu okulu kurmakla görevlendirilmişti. Amerikan Yakın Doğu Yardım Örgütü ve Amerikan Kızılhaç’ı okulun kuruluşu için gerekli finansmanı sağlamıştı. 1920 yılında üç deniz subayı cerrah ve bir halk sağlığı servisi doktorunun göreve getirilmesiyle, kolejde 19 öğrenciyle altı yıllık tıp eğitimine başlanmıştı. Bu okulun Amiral Bristol Hastanesi’nin de temeli olacağı düşünülmüştü¹³⁹.

İşgal döneminde Amerikan Yüksek Komiserliği, Osmanlı Hükümeti ile nadiren karşı karşıya gelmişti. 1921 yılında Merzifon Amerikan Koleji ve Hastanesi yetkililerinin Pontus Cemiyeti ile bağlantıları tespit edilmiş, Amasya Mutasarrıflığı tarafından kolej ve hastane kapatılarak, sorumluları şehirden çıkarılmıştı. Bu olaydan sonra Osmanlı Hükümeti’ne bir nota veren Amerikan Yüksek Komiserliği mezkur Amerikalıların vazifelerinin başına dönmelerine izin verilmesini talep etmişti. Hükümet ise Anadolu ile resmi münasebetinin olmadığı gerekçesiyle yapılan işlem hakkında sorumluluk kabul etmeyeceğini bildirmişti¹⁴⁰. Hakikaten de yaşanan olayda Osmanlı Hükümeti’nin doğrudan sorumluluğu yoktu. Merzifon’daki tedbirler TBMM Hükümeti tarafından alınmıştı. Amerikalılar ise Osmanlı Hükümeti’ni muhatap almışlardı. Bir diğer boyutuyla bu olay, Amerikalı temsilcilerin de yapılan haksızlıkları savunmada müttefiklerinden aşağı kalmadığını göstermişti.

¹³⁷ K. Erdoğan, “Amiral Bristol Hemşirelik Okulu”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, cilt 1, s. 246.

¹³⁸ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 404.

¹³⁹ Zafer Toprak, “Arnavutköy Amerikan Kız Koleji”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, cilt 1, s. 316-318.

¹⁴⁰ **BOA, MV**, 221/146, 6 Ramazan 1339 (10 Mayıs 1921).

e. İstanbul Japon Yüksek Komiserliğinin Kurulması

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra müttefikleri İstanbul'da Yüksek Komiserlik teşkilatı kurduğu halde Japonya, Yüksek Komiserlik teşkilatı kurmamış, hedefine Avrupa'da yapılan görüşmelerde ulaşmayı planlamıştı. Ana müttefiklerden biri olarak Japonya Sevr Antlaşması'nda belirleyici olmak istiyordu. Ancak İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması'nın hazırlanması aşamasında Japonya'yı pek dikkate almamışlardı. Japonlar, müttefikleri tarafından alınan kararların çoğunu gazetelerden öğrenmişlerdi. Bu da doğal olarak Japonya'nın protestolarına sebep olmuştu¹⁴¹. Sevr Antlaşması'nın hazırlanması sırasında etkili olamayan Japonya, antlaşmanın imzalanmasından sonra yaşanan gelişmeleri daha yakından takip etmek amacıyla İstanbul'a bir temsilci göndermeye karar verecekti.

Japonya 7 Aralık 1920 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Sadazuchi Uchida'yı İstanbul'a ilk Japon Yüksek Komiseri olarak atamıştı¹⁴². İstanbul'a gitmeden önce Londra'da temaslara başlayan Uchida, İstanbul'un işgali ile ilgili meselelere müdahale etmeyi arzulamadığını, öncelikli vazifesinin; Sevr Antlaşması'na göre kurulacak komisyonlarda Japon menfaatlerini korumak olduğu açıklamıştı¹⁴³. Ancak kısa bir süre sonra Japonya'nın İstanbul'da kurulan İşgal yönetiminde doğrudan rol oynamak istediği anlaşılacaktı.

Londra'daki temaslarından sonra 18 Nisan 1921'de Uchida İstanbul'a vararak Japon Yüksek Komiseri olarak görevine başlamıştı¹⁴⁴.

Uchida'nın İstanbul'a varışından sonra Japon Hükümeti Sevr Antlaşması'nı imzalayan devletlerden biri olarak Uchida'nın, Yüksek Komiserler toplantılarında ülkesini temsil etmesini talep etmişti. Ancak İtilaf Devletleri, Japon Yüksek Komiserinin meslektaşları ile sadece özel görüşmeler yapabileceğini

¹⁴¹ “14 Haziran 1920 tarihli Büyükelçiler Konferansı”, **FO, 371/5049**, E 6403.

¹⁴² “İngiltere'nin Tokyo Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 24 Aralık 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6564**, E 1136.

¹⁴³ “Uchida'nın İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndaki Beyanatu ve Dışişleri Bakanlığı'ndan Rumbold'a 12 Mart 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6564**, E 3219.

¹⁴⁴ “Japonya'nın Londra Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 25 Nisan 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6564**, E 5040.

bildirmişlerdi¹⁴⁵. Müttefiklerin büyük zorluklarla kurdukları işgal yönetimine Japonya'yı ortak etmeleri söz konusu dahi olamazdı.

İstanbul Yüksek Komiserleri Uchida ile yaptıkları özel görüşmelerde Yüksek Komiserler toplantı programının kendisine önceden verilebileceğini bildirmişlerdi. Ancak Yüksek Komiserler aralarında yaptıkları toplantılarda Japonya'yı ilgilendiren konularda Japon Yüksek Komiserine bilgi verilmesine karar vermişlerdi¹⁴⁶. Uchida'ya verilen sözlere rağmen Yüksek Komiserler yaptıkları toplantılar hakkında Bristol'e olduğu gibi ona da bilgi vermeyeceklerdi.

Uchida yapılacak toplantılar hakkında kendisine bilgi verilmesi amacıyla müracaat etmişse de Yüksek Komiserler, toplantılarda üç müttefik tarafından yapılan işgal sonucu ortaya çıkan sorunların görüşüldüğünü vurgulayarak bu şartlar altında toplantı programının gönderilmesinin mümkün olmadığını açıklamışlardı. Yüksek Komiserler Japonya'yı ilgilendiren meselelerde Uchida'yı toplantılara davet edileceklerine dair sözlü teminat vermişlerse de böyle bir davet de gerçekleşmemişti¹⁴⁷.

Sevr Antlaşması'ndan sonra kurulacak komisyonlara esas müttefiklerden biri olarak Japon temsilcisinin katılması kabul edilmişti. Fakat bu komisyonların kuruluş çalışmaları esnasında Japonya herhangi bir talepte bulunmadığından İtilaf Devletleri, bu uzak müttefiklerine haber vermeden komisyonların kuruluşu ile ilgili çalışmaları yürütmüşlerdi¹⁴⁸. Dışarıdan bir ortak yönetime katılmaya çalışınca, üç müttefik arasında tam bir mutabakat sağlanmıştı.

f. İstanbul Yunanistan Yüksek Komiserliğinin Kurulması

Ateşkes Antlaşması'nın ardından oluşan ortam ve İstanbul'un işgali I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında İtilaf Devletleri saflarına katılan Yunanlılar için

¹⁴⁵ "Japonya'nın Londra Büyükelçisinin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndaki Beyanatı ve Dışişleri Bakanlığı'ndan Rattigan'a 15 Haziran 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6564**, E 6614.

¹⁴⁶ "Rattigan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 18 Haziran 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6564**, E 7007.

¹⁴⁷ "Rumbold'dan Japon Yüksek Komiserine 26 Kasım 1921 tarihli mektup ve Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Aralık 1921 tarihli mektup", **FO, 371/6564**, E 13619.

¹⁴⁸ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Rumbold'a 7 Kasım 1921 tarihli mektup", **FO, 371/6485**, E 11945.

bulunulmaz bir fırsattı. Bu müsait ortam Yunanlıların İstanbul'a yönelik emellerini gerçekleştirme umutlarını arttırmıştı. Yunanlılar İstanbul'la tarihi, kültürel ve dini bağlarını koparmamak için yıllarca mücadele etmişlerdi. İstanbul'da çok az miktarda Yunan vatandaşı ve Osmanlı tabiiyetinde bulunan Rum yaşamaktaydı. Bütün bunlar Yunan Hükümeti'nin ve İstanbul'da yaşayan Rumların büyük bir kısmının iştahını kabartmaktaydı.

Savaş yıllarında Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki ilişkiler kesilmiş, İstanbul'da Yunan çıkarlarını koruma görevi İspanya Büyükelçiliği'ne emanet edilmişti. İstanbul'a işgal askerlerinin varmasından birkaç gün sonra Yunanistan, İngiliz Hükümeti'ne müracaat ederek İstanbul'a temsilci göndermek istediğini bildirmişti. Yunanistan, Osmanlı Devleti ile olağan ilişkiler başlayıncaya kadar İstanbul'da temsil edilebilmek için bazı seçenekler sunmuştu. Birinci seçenek; Yunan çıkarlarını korumak amacıyla İspanya'nın İstanbul Büyükelçiliği'nde, Yunanlı diplomatlar bulundurmaktı. İkinci seçenek ise; İstanbul'a bir Yunan Amirali ile Yunan subaylar göndermekti. Son seçenek ise aynı amaçlarla İngiliz Yüksek Komisyonu'nda Yunanlı memurların bulundurulması idi. İşgalin ilk günlerinde İstanbul'da İtalyan çıkarları ile ilgilenmek üzere bazı temsilciler gönderilmişti. Venizelos bu itibarla kendilerinin de aynı haklara sahip olduklarını ileri sürmüştü¹⁴⁹. Atina'da bulunan İngiliz Büyükelçisi Lord Granville de Venizelos ile aynı görüşteydi. O Yunanlıların, İstanbul'da bulunacak bir Amiral ve diplomatik temsilciler vasıtasıyla temsil edilmesi fikrini desteklemekteydi¹⁵⁰.

İngiliz Hükümeti ile Yunan Hükümeti arasında yapılan görüşmeler neticesinde Yunanistan'ın da İstanbul'da bir diplomatik temsilci bulundurmasına karar verilmişti. Yunan diplomatı İstanbul'da bulunan Yunan Tuğamirali ile İngiliz kumandanı arasında irtibatı sağlayacaktı. Yunan temsilcisi hiçbir şekilde Osmanlı Hükümeti ile doğrudan temas kurmayacak, İstanbul'da bulunan İngiliz Kumandanının izni olmadan hiçbir faaliyette bulunamayacaktı. Bu uzlaşmanın ardından M.Alexandropovlos Yunanistan'ın ilk diplomatik temsilcisi olarak

¹⁴⁹ “M. Venizelos'un İngiliz Dışişleri Bankalığı tarafından 15 Kasım 1918 tarihli müracaat”, **FO, 371/3417, 192927.**

¹⁵⁰ “İngiltere'nin Yunanistan Büyükelçiliğinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 25 Kasım 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3417, 192927.**

İstanbul'a atanmıştı¹⁵¹. Dikkat edileceği üzere Yunanistan temsilcisi Yüksek Komiser statüsüne sahip değildi. Onun vazifesi İstanbul'da askeri ve diplomatik meselelerde İngilizlerle irtibatı sağlamaktan ibaretti. Yunan temsilcisinin Osmanlı Hükümeti ile temas kurması da yasaklanmıştı. İngilizler büyük bir ihtimalle Müttefiklerarası dengeleri ve Osmanlı Hükümeti ile sürdürdükleri ilişkileri göz önüne aldıklarından böyle bir çözümü tercih etmişlerdi. İtalyanlarla Yunanlılar arasında soğuk bir savaş yaşanırken, savaşın asıl yükünü çeken üç müttefik devletin, Osmanlı başkentinde Yunanlılarla aynı statüde temsil edilmesi pek mantıklı değildi. Osmanlı Devleti'nin Yunanlılar konusundaki hassasiyetleri ezelden beri biliniyordu. Olası bir gerginlik ve ya çatışma, kurulması planlanan dengeyi bir anda alt üst edebilirdi. İngiliz diplomasisi bu konuda işi şansa bırakmazdı.

İtilaf Devletleri Yüksek Komiserden çok daha az yetkiye sahip olan Yunan temsilcisinin, Yunan Komiseri unvanını kullanması münasip görmüşlerdi. Böylece savaşın ertesinde Yunanlıların sorunları ile ilgilenmek durumunda kalan İngiliz temsilcileri de bu yükten kurtulacaklardı¹⁵². Fakat Yunanlılar kendi temsilcileri için müttefiklerinin de kullandığı Yüksek Komiser unvanını kullanmayı tercih edeceklerdi.

İşgal yönetiminin tasvibiyle Yunanistan, Yüksek Komiser olarak Canneopoulos'u atamıştı. Bir süre sonra onun yerine M. Votsis atanmıştı. Fakat Osmanlı Hükümeti Yunan Yüksek Komiserlerini hiçbir zaman tanımadığından Votsis, Yunan Gemisi Averof'ta ikamet etmeye başlamıştı¹⁵³. İstanbul'da kurdukları işgal yönetimine Amerika ve Japonya'yı dahi almak istemeyen İtilaf Devletleri bu yönetime Yunanistan'ı da almamışlardı. Fakat Yunanistan açısından, işgal yönetimi ile temas kurabilecek bir Yüksek Komiser atamak büyük bir başarıydı.

İşgal boyunca Osmanlı Hükümeti, Yunan Yüksek Komiserlerini tanımadığından, yazışmalar İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri aracılığıyla

¹⁵¹ “İngiltere'nin Yunanistan Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 24 Kasım 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3417**, 194678.

¹⁵² “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 27 Kasım 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 194067.

¹⁵³ “Rumbold'dan Curzon'a 5 Ocak 1922 tarihli mektup”, **FO, 371/7935**, E 311.

yapılmıştı¹⁵⁴. Bu dönemde Yunan işgal bölgesinde karşılaşılan sorunlarda, Osmanlı Hükümetleri doğrudan Müttefik Yüksek Komiserlerini muhatap almıştı.

İstanbul'a çok az yetkiyle de olsa diplomatik bir temsilci göndermeyi başaran Yunanlılar Türkiye hakkındaki planlarının İstanbul'la ilgili kısmını tatbik etmek için fırsat kollamaya başlamışlardı. Tatbikat aşamasında Yunan Hükümeti İstanbul'da yaşayan Rumlara güveniyordu. İstanbul ve çevresinde faaliyet sürdüren gizli Rum örgüt ve çeteleri halkı dehşete düşürmekteydi. İstanbul'da bulunan Yunan denizcileri de Türklerin yaşadıkları yerlerde sorunlara sorun eklemekteydiler. İngiliz Yüksek Komiserliğine gelen raporlarda da bu durum dile getirilmekteydi. Raporlara göre; Yunan askerleri ve çeteleri, Türklerin yaşadığı bölgelerde sorunlar çıkarmayı sürdürmekte, Müslüman nüfusa karşı zorbalık yapmaktaydılar. Yunanlıların köylere girerek dilediklerini yaptıkları, kadınlara sarkıntılık yaptıkları ve müezzinlere ateş ederek eğlenmekte oldukları da raporlarda yer almaktaydı. İşgal birliklerinin bulunduğu İstanbul'da Yunanlılar her arzuladıklarını yapamamalarına rağmen ilginç olaylar yaşanıyor. Sabıkalı suçlular farklı yöntemlerle Türklerin elinden kurtarılıyor, Yunan temsilcilerine sığınıyorlardı. Bunlara karşı Osmanlı inzibat kuvvetleri çaresiz kalıyordu. İngiliz Yüksek Komiser vekili Webb bile bazı vakalar karşısında çaresiz kalmakta ve bunu açıkça ifade etmekteydi. Benzerlerine sıkça yaşanan şu örneği vererek durumu daha açık bir şekilde açıklamak istiyoruz. Beyoğlu'nda bir Rum ile bir Türk arasında yaşanan tartışmadan sonra Rum vatandaş sinemada revolverini çekerek Türk'e saldırmıştı. Polis Türk'ü yakaladığı halde Rum kaçmıştı. Ertesi gün polis onu bir kahvede bulmuş fakat bu kez polise karşı koymuş, revolverini çekerek polisi tehdit etmişti. Bu esnada olay mahalline gelen Yunanlı denizciler suçluyu kurtarmışlardı. Bu ve buna benzer vakalar sık sık yaşanıyor. Müttefik polisi, bunları İtilaf Devletlerine rapor ediyordu. Fakat Müttefik temsilcileri sadece Yunanlı meslektaşlarını ikaz etmekle yetiniyorlardı. İngiliz Yüksek Komiseri Webb, bu provokasyonların İstanbul'da terör ortamı yaratacağının bilincine varmıştı. Terörün hüküm sürmesine izin vermeyeceğini dile getiren Webb, Yunanlı meslektaşlarına, "hislerinize sempati duymama rağmen gemiyi aزیya almanıza" izin

¹⁵⁴ "Rumbold'dan Cuzon'a 5 Ocak 1922 tarihli mektup", **FO, 371/7935**, E 311.

veremem şeklinde bir uyarıda bulunmuştu¹⁵⁵. Yunanlı askerlerin ve ahalinin hareketleri Yunanlıların en büyük destekçisi İngilizleri dahi bıktırmıştı.

Yunan denizcilerinin davranışları nedeniyle zor durumda kalan Osmanlı polisi çareyi İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'e müracaat etmekte bulmuştu. Webb ise 12 Şubat 1919 tarihinde Yunan Yüksek Komiserine bir mektup göndererek onlardan yalnızca dikkatli olmalarını istemişti¹⁵⁶. Böylesi uyarıların Yunanlılara engel olması mümkün görünmüyordu. Polisin hukuki kaideleri hiçe sayarak doğrudan İtilaf Devletleri Yüksek Komisyonlarına müracaat etmesi de oldukça vahim idi.

İşgal kuvvetleri arasında İstanbul önlerine gelen Yunan gemilerinde bulunan Yunan askerleri zaman zaman Rum ahalinin yoğun olarak yaşadığı semtlere giderek o bölgelerde gürültü ve bazı taşkınlık yapmaktaydılar. Yüksek Komiserler, Yunan Yüksek Komiserine bir nota vererek bu tür hareketlerin önüne geçilmesini istemek zorunda kalmışlardı¹⁵⁷.

Osmanlı polisine müdahale eden sadece müttefik asker ve polisi değildi. İstanbul'a gelen az sayıda Yunan askeri de İtilaf Devletlerinden buldukları destekle Osmanlı polisine müdahale etmeye başlamışlardı. Osmanlı Hükümeti, Yunan askerlerine engel olunması için de Müttefik temsilcilerine bir nota vermişti. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe ise Yunan Komiserinden sadece tahkikat yapmasını istemişti¹⁵⁸. Osmanlı Hükümeti tarafından verilen bu önemli notalar bile İtilaf Devletleri tarafından ciddiye alınmaz olmuştu.

Yunan Yüksek Komiseri İstanbul'da Rumların yoğun olarak yaşadığı Şile'de Türklerin "katliama devam ettiğini" ileri sürmekteydi. Şile'ye küçük bir yelkenli göndererek tahkikat yaptıran Webb "Katliam elbette masaldır. Yunanlıların daima verdikleri bilgilerin yanlış olduğu görülmektedir" şeklinde bir tespitte bulunmuştu. Webb'in gönderdiği Yelkenlinin kaptanı ve tercüman teğmen Rumlardan aldıkları bilgilerin doğru olduğunu sanıp yetkileri olmadığı halde Kaymakamı tutuklamışlardı.

¹⁵⁵ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 14 Şubat 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4164**, 38713.

¹⁵⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Şubat 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4165**, 47182.

¹⁵⁷ 17 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4156**, 113180.

¹⁵⁸ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 1 Mayıs 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4227**, 75872.

Webb, bunun ateşkesin uygulanması için uyguladıkları blöflerden sadece biri olduğunu da sözlerine ekledikten sonra, neden böyle yaptıklarını açıklarken de gayet anlamlı ifadeler kullanmıştı. Webb, Alman ateşkesi için kullandıkları askeri kuvvet gibi büyük bir kuvvete sahip olmadıklarından bu tür “oportünist” metotlar kullandıklarını da ifade etmişti. Son olarak Webb, Ermeni Rum Bölümü¹⁵⁹ başkanına namzet birini bulamadığını bunun için çalışmalarına devam ettiğini bildirmişti¹⁶⁰. İstanbul’daki en üst düzey diplomatlardan biri olan Webb tarafından hazırlanan bu rapor Osmanlı Devleti hakkındaki katliam iddialarının ve Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra İtilaf Devletlerinin bu konudaki farklı taleplerinin hangi amaca hizmet ettiğini gözler önüne sermektedir. Webb’in tutumu İngiliz Dışişleri Bakanlığı’nın tavrı ve olaylara yaklaşımının bir yansımasıydı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Webb’e gönderdiği mektupta, Türklerin anladıkları ve ya saygı gösterdikleri tek yöntemin onlara karşı acımasızca davranmak olduğu vurgulanmış ve Webb’in uygulamaları tasdik edilmişti¹⁶¹. Türklerin “müttefiklerin saygısını” kazanabilmeleri için galibiyetten başka seçenek kalmamıştı.

13 Mayıs 1921 tarihinde düzenlenen toplantıda Yüksek Komiserler tarafsızlıklarını ilan etmeye karar vermişlerdi¹⁶². Bu şekilde kendi hesaplarından dolayı farklı bir tavır sergileyen İtalyanları bir kenara bırakacak olursak İtilaf Devletleri bir parçası oldukları olayların sorumluluğundan kurtulacaklarını düşünmüşlerdi. Oysa bu tutum, yıllarca doğulu milletlere atfettikleri “şark kurnazlığından” başka bir şey değildi.

Eli silah tutan Rum gençleri Patrikhane ve Yunan Yüksek Komiserliği tarafından Yunan ordusuna katılmak üzere askere alınıyordu. Bu gençlerin çoğu Yunan ordusuna hizmet vermeyi reddetmekte ve Osmanlı polisine sığınmaktaydı¹⁶³. Yunanlıların İstanbul dahil İtilaf Devletlerinin işgali altındaki bölgelerdeki asker

¹⁵⁹ 6 Aralık 1918 tarihinde Ermeni Patriği Zaven Efendi’nin çabalarıyla Rum Ermeni Birliği Komitesi kurulmuştu. Bu birliği pekiştirmek amacıyla 4 Ocak 1919 tarihinde Büyükkada’da bir toplantı yapılmış ve toplantıda Türklere karşı birlikte hareket etme kararı alınmıştı. Bülent Atalay, **Fener Rum Patrikhane’sinin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)**, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı TATAV yayınları, 2001, s. 116.

¹⁶⁰ “Webb tarafından hazırlanan 30 Ocak 1919 tarihli rapor”, **FO, 371/4164**, 22149.

¹⁶¹ “Dışişleri Bakanlığı tarafından Webb’e gönderilen 21 Şubat 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4164**, 22149.

¹⁶² “13 Mayıs 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 6210.

¹⁶³ “Dahiliye Nezareti’nin 4404 nolu 25 Rebiyyülahir 1338/17 Ocak 1920 tarihli talimatı”, **BOA, DH/KMS**, Dosya no:49-2, no. 66, Shaw, a.g.e., V.I.; s.155.

toplama¹⁶⁴ faaliyetlerini görmezden gelen İtilaf Devletleri; Yunanlıların üç müttefikten bağımsız ve üç müttefik aleyhine faaliyetleri neticesinde Yunanlıların bu tür faaliyetlerini önlemek amacıyla bir beyanname projesi hazırlamışlardı. Projeyi hazırlayan ise başından beri Yunanlılara en büyük desteği veren İngiltere'nin Yüksek Komiseri Rumbold idi. İtilaf Devletleri, Yunanlıların askeri bir harekate başlamak üzere oldukları sırada hazırladıkları bu projeyi bir nota ile Yunanlılara bildirip bildirmemekte tereddüt etmişlerdi. Bu nedenle proje bir süreliğine askıya alınmıştı. Yüksek Komiserler üç toplantı sonucunda Yunanlıların celp işlemi yapmaması hakkında bir nota hazırlayarak Yunan Yüksek Komiseri'ne gönderebilmişlerdi¹⁶⁵. Osmanlı Devleti'nin kendi vatandaşı Rumları askere almasına müsaade etmeyen işgal yönetimi, Yunanistan'ın, Osmanlı vatandaşı Rumları askere almasına göz yummuştu.

Yüksek Komiserlerin müsamahakar yaklaşımı nedeniyle Yunanlılar, özellikle Sakarya Savaşı'nda aldıkları yenilgiden sonra asker toplama işlemlerini hızlandırmışlardı. Yunanlılar, İstanbul'da dahi rahatlıkla asker toplayabiliyorlardı Osmanlı Hükümeti Yüksek Komiserlere müracaat ederek olayın ciddiyetine dikkat çekmişti. Yüksek Komiserler ise bir yandan Osmanlı Hükümeti'nin olayı abarttığını ileri sürmüşler öte yandan Yunan Yüksek Komiserine bir nota vererek 1921 Mayıs ayında tarafsızlıklarını ilan ettiklerini bu nedenle asker toplanmasına izin vermeyeceklerini bildirmişlerdi¹⁶⁶. Herhangi bir müeyyide unsuru taşımayan bu uyarıda Yunanlılar üzerinde etki yaratmamıştı.

İngiliz ve Fransız haber kaynakları 1921 Nisanından sonra Yunanlıların Trakya üzerinden İstanbul'a bir asker hareket yapmayı planladıklarını öğrenmişlerdi. Yüksek Komiserler Yunan Yüksek Komiserine bir nota vererek Yunan Ordusunun belirlenen tarafsız bölgeyi geçmesi halinde müttefik direnişi ile karşılaşacağını bildirmişlerdi.

¹⁶⁴ Yunanlılar, Dersadetteki temsilcileri, Patrikhane ve Kordos namı diğer Etnik-i Eteryay Cemiyeti vasıtasıyla Rumları silahlandırmakta, asayişini ihlal için çeteler teşkil etmekte, Anadolu'da tetkikatta bulunmak üzere vürut eden Amerika heyetini iğfal ve Rum kesafetini fazla göstermek maksadıyla muhacir kaydetmekte, göçmen kisvesi altında Anadolu ve Trakya'ya çok sayıda Rum sevk etmekteydiler. Galata'da Rum Muhacirleri Merkez Komisyonu namı ile faaliyette bulunan Kordos Cemiyeti namı diğer Etnik-i Eteryay gizlice Yunan ordusuna asker toplamaktaydı. **BOA, DH/KMS**, Dosya no:49-2, no.34.

¹⁶⁵ "6 Mayıs 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/6495**, E 5931; 13 Mayıs 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 6210, "20 Mayıs 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 6203.

¹⁶⁶ "23 Haziran 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/7935**, E 6563.

Bundan sonra Harington emrindeki birliklerin bir kısmını İzmit diğer kısmını da Charpy kumandasındaki Çatalca sınırına göndermişti. Bu arada Fransızlar üç piyade taburu ve bir süvari birliği ile ordularını takviye etmişlerdi. Bu tedbirler başarılı olmuş, Yunanlılar saldırıdan vazgeçmişlerdi¹⁶⁷.

g. İstanbul'daki Diğer Temsilcilikler

Danimarka, Hollanda, İspanya, İsveç gibi tarafsız devletlerin savaş sırasında İstanbul'da diplomatik heyetleri bulunmaktaydı. Vatikan'ın da İstanbul'da bir temsilciliği vardı¹⁶⁸. Bu devletlerle ilişkiler kesilmeden devam etmişti.

İtilaf Devletleri arasında oldukları halde Belçika ve Romanya Yüksek Komiserlik Teşkilatı kurmamış, İstanbul'a birer temsilci bulundurmaya yeterli görmüşlerdi. Rusya'nın ise kendine özel bir durumu vardı. Bolşevik yönetimi İtilaf Devletleri tarafından tanınmadığından, İstanbul'da temsil edilmesi mümkün değildi. Çarlık yönetiminden yana olanlar İtilaf Devletleri tarafından muhatap kabul ediliyorlardı. Ama onlar temsilcilik kuracak durumda değillerdi Bu nedenle özel temsilcileri vasıtasıyla isteklerini Yüksek Komiserlere iletmışler, Yüksek Komiser onların menfaatlerini korumaya çalışmışlardı. I. Dünya Savaşından sonra kurulan Yugoslavya ve Çekoslovakya da aynı şekilde İstanbul'a temsilcilerini atamışlardı¹⁶⁹. Bütün bu temsilciler her ne kadar Osmanlı Hükümeti ile temasa geçebilme hakkına sahip olsalar da, Yüksek Komiserlerin izin verdiği çerçevede faaliyetlerine devam edebilmişlerdi. Bu devletler dışındaki devletler İstanbul'a gönderdikleri özel temsilciler vasıtasıyla temsil edilebilmekteydi. Elbette bunun için öncelikle Müttefiklerarası Pasaport Bürosu'ndan vize, Yüksek Komiserlerden onay almak zorundalardı.

İşgal döneminde İttifak Devletleri ile ilişkiler kesilmiş olduğundan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan temsilcileri İstanbul'dan çıkarılmış, bu dönem de İstanbul'da temsil edilememişlerdi.

¹⁶⁷ “1920-23 periyodunda Türkiye'deki İngiliz kuvvetleri hakkında 20 Kasım 1923 tarihli rapor”, WO 32/5743, CAB 44/38.

¹⁶⁸ “Rumbold'dan Curzon'a 5 Ocak 1922 tarihli mektup”, FO, 371/7935, E 311.

¹⁶⁹ “Rumbold'dan Curzon'a 5 Ocak 1922 tarihli mektup”, FO, 371/7935, E 311.

h. İstanbul'da Askeri Kumanda Meselesi

İstanbul'un işgali, müttefikler arası dengelerin sarsılması açısından da oldukça önemlidir. İngiltere en güçlü müttefik olduğundan, Osmanlı Devleti'nin yenilmesinde başrolü oynadığından ve Mondros Ateşkes Antlaşması İstanbul'da tutsak bir İngiliz Generali olan Townshend aracılığıyla başlatılmış olduğundan Mondros'ta Türk Heyeti'nin karşısına İtilaf Devletlerini temsilen İngiliz Amiral Calthorpe çıkmıştı. Bu etkenler, Osmanlı devlet adamlarının ve hatta Padişah'ın diğer müttefiklerinden daha çok İngilizlerle irtibat kurmalarına neden olacaktı.

İstanbul'a geldiğinde Calthorpe'u Osmanlı Hükümeti'ni temsilen geniş bir heyet karşıladığı halde Amet'in maiyetindeki Fransız Heyeti'ni karşılayan olmamıştı. Calthorpe meslektaşının dört gün bekledikten sonra, kendisinin telkinleri sonucunda ona da benzer bir protokol uygulandığını iddia etmektedir. İtalyan ve Yunan Yüksek Komiserleri İstanbul'a geldiklerinde de Osmanlı Hükümeti tarafından herhangi karşılama töreni yapılmamıştı¹⁷⁰. Fransız kumandanı d'Esperey de İstanbul'a ilk gelişinde yapılan karşılamadan memnun olmamış, kendisini karşılamaya giden Galip Kemali, Fahrettin Bey ve Cevat Paşa'dan oluşan Türk heyetine sadece "bonjour" diyerek ayrılmıştı. Bu karşılamayı yeterli bulmayan d'Esperey ikinci kez şehre şatafatlı ve hakaretamiz bir şekilde girmeyi tercih etmişti¹⁷¹.

İngiliz Amiral idaresindeki İtilaf Devletleri donanmasının İstanbul'a gelmesinden sonra d'Esperey, Wilson'a bir mektup göndererek, Ermeni iddialarından dolayı İstanbul'un askeri işgalinin gerekli olabileceğini ifade etmişti. Mektupta; Wilson'a talimat veren d'Esperey bu hareket için önerilerini kendisine sunmasını da istemişti¹⁷². Onun bu tutumu İngilizleri rahatsız etmişti. İngiltere'nin İstanbul'u bir Fransız kumandanın idaresine bırakmak gibi bir düşüncesi kesinlikle olamazdı.

Milne ve General Bridges'e gönderilen talimatta acil bir durum olmadıkça, Wilson'un, Milne'den gönderilen talimatlar dışındaki talimatları dikkate almaması

¹⁷⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 18 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/4156**, 519.

¹⁷¹ Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s. 30

¹⁷² "Selanik Başkumandanlığı tarafından İngiliz Savaş Bakanlığı'na gönderilen 21 Kasım 1918 tarihli telgraf", F.C.R.E.A. Part I, 1918, Ek 3, No.39, **FO, 406/40**.

salık verilmişti¹⁷³. Fransız askeri yetkililerinin İstanbul'da Wilson ve Calthorpe'a talimat vermelerine izin verilmeyecekti. Bu talimat İstanbul'a atanan Wilson'un, Fransız yetkililerden gönderilen talimatlara riayet etmemesi anlamına geliyordu. d'Esperey İstanbul'a geldiğinde bu talimatın ne anlama geldiği daha iyi anlaşılacaktı.

Fransızların İstanbul'a yönelik hedefleri ve d'Esperey'in İstanbul'un idaresine göz dikmiş olması İngiliz Savaş Bakanlığı'nı telaşlandırmıştı. Savaş Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı'ndan d'Esperey'in İstanbul'a varması halinde nasıl bir politika uygulanacağını öğrenmek istiyordu. İngiliz Savaş Bakanlığı, Fransızların taleplerinin karşılanması halinde İngilizlerin doğudaki prestijinin tehlikeye gireceği uyarısında da bulunmuştu¹⁷⁴. İngiliz Dışişleri Bakanı'nın İstanbul'da Fransızların üstünlüğünü kabul etmek gibi bir düşüncesi de olamazdı.

Korgeneral Wilson, 23 Kasım 1918 tarihinde Bab-ı Ali'ye gönderdiği bir mektupta unvanını Avrupa Türkiye'si (Trakya) Müttefik Kuvvetleri Komutanı yerine "İstanbul Müttefik İşgal Kuvvetleri Komutanı" şeklinde yazmıştı. Daha sonra Bab-ı Ali'ye bir mektup daha göndererek bunu tashih eden Wilson, yapılan hatadan dolayı üzüntüsünü dile getirmişti. Fransız Generali Brunoust ise Franchet d'Esperey'in gelişini bildirmek amacıyla yazdığı mektubunda "Türkiye İşgal Kuvvetleri Komutan Yardımcısı" unvanını kullanmakta bir sakınca görmemişti¹⁷⁵.

Yüksek Komiserlik teşkilatını Fransızlardan habersiz kuran İngilizler daha önce müttefikler arasında yapılan antlaşmaları önemsemeyerek İstanbul'daki müttefik birliklerinin kumandasını üstlenmeyi planlamışlardı. 27 Kasım 1918 tarihinde Karadeniz Ordusu Başkumandanı unvanıyla İstanbul'a gelen Milne İstanbul ve Trakya'da bulunan birliklerin başkumandanı gibi hareket etmeye başlamıştı¹⁷⁶. Milne'nin bu tutumu daha önce yapılan antlaşmalarda Avrupa Türkiye'sinin kumandasını üstleneceği belirtilen Fransa'yı rahatsız etmişti. Bu tarihten sonra İngiliz ve Fransız Hükümetleri Müttefikler arasında saygınlık kazanmış yüksek rütbeli kumandanlar göndererek İstanbul'un kumandasını fiili

¹⁷³ "İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından Selanik Başkumandanlığı'na gönderilen 22 Kasım 1918 tarihli telgraflar", F.C.R.E.A. Part I, 1918, Ek 10, No.39, **FO, 406/40**.

¹⁷⁴ "İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 26 Kasım 1918 tarihli telgraf", F.C.R.E.A. Part I, 1918, Ek 10, No.39, **FO, 406/40**.

¹⁷⁵ Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya I, s. 56

¹⁷⁶ Akşin, **a.g.e.**, s.109-110.

olarak ele geçirmeye çalışacaklardı. Bu üstünlük mücadelesinin sonuç vermemesi üzerine iki taraf arasında uzlaşmaya gidilecekti.

3 Aralık 1918 tarihinde Londra’da yapılan toplantıda; İstanbul’un hiçbir zaman bir tek gücün egemenliğine bırakılmadığı, İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika tarafından Yüksek Komiserler atanmasının dört devletin de aynı fikirde olduğunu gösterdiğini kabul eden müttefik temsilcileri sorumluluk sahaları ile ilgili olarak anlaşmaya varmışlardı. Buna göre; Avrupa Türkiye’sinin bazı kısımlarında kalacak olan İngiliz birliklerinin d’Esperey’in kumandasında kalması kararlaştırılmıştı. Kalanlar ise Milne’nin kumandasında Kafkasya ve ya başka bir yere gönderilecek, bu birlikler d’Esperey’in kumandasından çıkacaklardı. Mezkur birliklerin sevk edilmesinden ilgili hükümetler mesul olacaktı. Bu uzlaşmadan Avrupa Türkiye’sinden Fransız Kumandanların, Asya Türkiye’sinden ise İngiliz kumandanların sorumlu olacağı sonucuna varmak mümkündür¹⁷⁷. Fakat anlaşmazlığı çözeceği ümidi ile yapılan bu toplantı ve çıkan sonuç hakkında İngiltere ve Fransa’da iki farklı değerlendirme yapılmıştı. Fransızlar, İstanbul’un Avrupa Türkiye’sine dahil olduğu fikrinden hareketle İstanbul’un kendi nüfuz alanlarında olduğunu savunacak buna karşın İngilizler kendine has bir statüsü olması hasebiyle İstanbul’un bu sınırlar içerisine dahil olmadığını savunacaklardı.

İngilizlerin tezlerinden bir tanesi, Osmanlı Devleti’ni savaş meydanlarında yenilgiye uğratan tek devletin İngiltere olduğu ve Osmanlı Devleti ile ateşkesi kendilerinin akdetmiş olmalarıydı. Resmi olarak beyan edilmese de Fransızlar bunu hissetmişlerdi.

İngilizlerin iddiaları karşısında, Fransızlar ekonomik olarak Türkiye’deki hakim devlet olduklarını, Türkiye’deki yabancı yatırımlar arasında İngilizlerin %14’lük payına karşın Fransa’nın %60 paya sahip olduğunu, bundan başka entelektüel, dilbilimsel, eğitsel ve tarihi noktalardan Fransa’nın Türkiye’de hakim olduğunu iddia etmekteydiler. Ayrıca İngiliz tezinin aksine Fransızlar, Balkanlarda ilk düşman cephesini açarak galibiyeti getiren kuvvetin kendileri olduğunu da

¹⁷⁷ “İngiliz Savaş Bakanlığı’ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 2 Şubat 1919 tarihli mektup”, F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.11, **FO, 406/41**.

savunmaktaydılar¹⁷⁸. Fransız Hükümeti, İngilizlerle doğrudan karşı karşıya kalmamak için basın aracılığıyla bu tür iddiaları gündeme getirmişti.

İstanbul'un işgalinin henüz başlarında Fransa, İngiltere'ye bir nota vererek; İngiliz yetkililerin İstanbul'da karada ve denizde Müttefik Kuvvetlerinin Başkumandanlığı emanet edilen Fransız Amiral ve Generallerine danışmaksızın İstanbul'da tek taraflı tedbirler aldıklarını, bunun daha önce yapılan anlaşmalara uygun olmadığını bildirmişti. Fransız Hükümeti, müttefikler adına İngiliz Amiralinin Ateşkes Antlaşması'nı imzalamasına izin verilmesinin Fransa'nın menfaatlerinden vazgeçtiği şeklinde anlaşılmaması gerektiğinin de altını çizmişti. Fransız Hükümeti İstanbul'daki İngiliz yetkililerinin özellikle polis, bankalar ve demiryollarının kontrolü hakkındaki teşebbüslerinden rahatsızlığını da dile getirmiş, kendilerinden ayrı alınan tedbirlerin uzlaşma ve revizyon gerektirdiğini de belirtmişti. Fransız Hükümeti, müttefik kuvvetlerin emniyetini tehlikeye atabilecek bu tür tedbirlerin Müttefik Orduları Başkumandanı F. d'Esperey'e danışılmadan alınması karşısındaki şaşkınlığını da ifade etmişti. Nota bunlarla sınırlı değildi. Düşman bankalarını işgal edeceğine dair Fransız temsilcisini bilgilendiren İngiliz yetkililerinin bunu gerçekleştirmek için İngiliz birliklerine görev vererek, Fransız birliklerinin yardımına ihtiyaç olmadığını ifade etmiş olmalarının ve işgal edilen bankaların umumi kontrolünü üstlenmek üzere bir İngiliz subayına talimat verilmesinin, İstanbul'daki bankalardaki çıkarları bakımından hakim durumda olan ve İngilizlerle eşit işgal hakkına sahip Fransızlar tarafından affedilemez bir hata olduğu da vurgulanmıştı. General Milne'nin Anadolu'daki demiryolları üzerinde İngiliz kontrolü kurulmasını önerdiği, Fransız şirketlerinin önemli yatırımlarının ve menfaatlerinin bulunması dolayısıyla demiryollarının yabancı kontrolüne geçmesini kabul edemeyeceklerini de bu notada belirtilmişti. Fransız Hükümeti, Türklerle tartışmaya girmeden önce müttefiklerin kendi aralarında tartışmaya girmelerini istemediklerini, ancak yaşananların Fransız kamuoyunu heyecanlandırdığını, bu nedenle Fransız temsilcileri ile İngiliz temsilcilerinin bir araya gelerek yeniden uzlaşma sağlamalarını teklif etmişti. Fransız Hükümeti, uzlaşmaya varılmadan İstanbul'daki İngiliz yetkililerin

¹⁷⁸ "Clemenceau'nun 21 Eylül 1919 tarihli muhtırası", **WO**, **32/9551**, "Le Matin'den André Fribourg'un 7 Temmuz 1920 tarihinde yayınlanan makalesinden naklen", **FO**, **371/5052**, E 7945.

Müttefikler arasında anlaşmazlığı provoke edecek davranışlardan kaçınmalarını da ayrıca rica etmişti¹⁷⁹.

Fransızların verdiği bu notaya İngiliz Hükümeti yayınladığı bir muhtıra ile karşılık vermişti. İngiliz muhtırasında, 23 Aralık 1917 tarihinde Versay'da varılan anlaşmaya göre Müttefik kumandanlarının yetki sahalarının belirlendiği, d'Esperey'in yetki sahasının askeri operasyonlar yaptığı bölge ile yani Bulgaristan ile sınırlı olduğu, Anadolu'nun ise General Milne, Allenby ve Marshall arasında bölündüğü, hiçbir komutanın diğerinin yetki sahasına müdahale etme hakkının olmadığı iddia etmişti. Muhtırada; Avrupa Türkiyesi'nde Milne ve d'Esperey arasındaki ilişkilerin tamamen askeri disiplini sağlamak üzere tesis edilebileceği, hiçbir kumandanın bölgelerinde mülki yetkililere ya da Osmanlı Hükümeti'ne müdahale edemeyeceği sadece askeri meselelerde Osmanlı Hükümeti ile temasa geçebilecekleri, bunun dışındaki bütün sorunlarla Yüksek Komiserlerin ilgileneceği de belirtilmişti. Fransızlar İstanbul'da polis ve sağlık idarelerinin üstlenilmesi sırasında d'Esperey'e danışılmadan adım atılmasından şikayetçi olmuşlardı. İngiliz Hükümeti böyle bir tedbir almayı arzulamadığını, İstanbul'daki İngiliz temsilcilerinin sadece askeri nedenlerle böyle bir tedbir aldıklarını iddia etmişti. İngiliz Hükümeti sorumluluğu ya da suçu İstanbul'daki askeri yetkililerine atarak işin içinden sıyrılmak istemişti. Ancak İstanbul'daki temsilcilerin Londra'nın onayı olmadan kolay kolay hareket etmeleri mümkün değildi.

Fransız notasından sonra İngiliz Hükümeti karşı atağa geçmiş, d'Esperey'in Osmanlı Hükümeti ile temas kurarak Trakya ve Anadolu'da Foulon'un idaresinde jandarma kuvveti tesis etme niyetinde olduğunu öğrendiklerini açıklamıştı. İngiliz Hükümeti; düşman bir ülkede jandarma kuvveti tesis etme düşüncesinin savaş koşulları ile bağdaşmadığını vurgulamış, bunun İngiliz askeri nüfuz alanında yapılmak istendiğine de dikkat çekmişti. İngiltere, meselenin sadece askeri bir mesele olmadığını savunarak yapılan muamelenin d'Esperey'in yetkileri dışında olduğunu da ileri sürmüştü¹⁸⁰. İngiliz Hükümeti'nin ileri sürdüğü düşünceler sonuna

¹⁷⁹ “Fransız Hükümeti tarafından İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby'ye verilen 13 Şubat 1919 tarihli nota ve Derby tarafından Curzon'a gönderilen 14 Şubat 1919 tarihli telgraf”, F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.16, **FO, 406/41**.

¹⁸⁰ ‘İstanbul'da İngiliz ve Fransızlar Arasında Yaşanan Sorunlar Hakkında İngiliz Muhtırası’, F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.18, **FO, 406/41**.

kadar doğruydu. Fakat kendileri de polis, sağlık, yabancı bankalar ve demiryolları hakkında faaliyete geçmişlerdi. Aradaki fark Fransızların henüz müzakere aşamasında olmasıydı. Dolayısıyla İngiltere savunduğu düşüncelerle çelişmişti.

Bankalara gelince, banka defterlerinin ve hesaplardaki paranın İTC tarafından alınma riskine karşı, operasyonların Yüksek Komiserler ve Milne arasındaki işbirliği ile gizlilik içerisinde yürütüldüğünü izah eden İngiliz Hükümeti, Fransız askerlerinin operasyona müdahil edilmemesinden üzüntü duyduklarını ifade etmişti¹⁸¹. İngilizler bankalara yapılan müdahaleler konusunda haksız olduklarını kabul etmişlerdi.

Demiryolları konusunda asıl kararı barış konferansının vereceğini ifade eden İngiliz Hükümeti, Milne'nin sadece askeri sahasında olan Anadolu kısmı için düzenleme yaptığını her kumandanın askeri sahasında böyle tedbirler almaya hakkı olduğunu iddia etmişti¹⁸². Böylece her müttefik, işgal ettiği ya da nüfuz alanı olarak belirlediği topraklardan geçen demiryolu hattını işgal edebilecekti.

İngiliz Hükümeti, Osmaniye telgraf ve telsiz istasyonlarına el konulmasının da lokal bir uygulama olduğunu ve politik karakterinden ziyade askeri olduğunu iddia etmişti¹⁸³.

d'Esperey'in Osmanlı Hükümeti ile düzenleme yaparak kendi sansürünü tesis ettiğini, bundan sonra Yüksek Komiserler tarafından kurulan sansür idaresinin onun yerini aldığını vurgulayan İngiliz Hükümeti¹⁸⁴, d'Esperey'in Yüksek Komiserlerin yetki sahalarına müdahale etmesinden rahatsızlığını da göstermişti.

“Katliama” karışmış Türk memurlarının tutuklanması ve cezalandırılması konusunda d'Esperey'in uygulamaları ile İngiliz yetkililerinin uygulamaları arasında fark olduğuna işaret çeken İngiliz Hükümeti, d'Esperey'in bu suçluların Osmanlı Hükümeti tarafından tutuklanmasını ve cezalandırılmasını savunduğunu, kendilerinin ise Reşid Bey'in firarından sonra bunları Malta'da gözaltında tutmaktan yana

¹⁸¹ ‘İstanbul’da İngiliz ve Fransızlar Arasında Yaşanan Sorunlar Hakkında İngiliz Muhtırası’, F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.18, **FO, 406/41**.

¹⁸² ‘İstanbul’da İngiliz ve Fransızlar Arasında Yaşanan Sorunlar Hakkında İngiliz Muhtırası’, F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.18, **FO, 406/41**.

¹⁸³ ‘İstanbul’da İngiliz ve Fransızlar Arasında Yaşanan Sorunlar Hakkında İngiliz Muhtırası’, F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.18, **FO, 406/41**.

¹⁸⁴ ‘İstanbul’da İngiliz ve Fransızlar Arasında Yaşanan Sorunlar Hakkında İngiliz Muhtırası’, F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.18, **FO, 406/41**.

olduklarını bildirmişti. İngiliz Hükümeti, mezkur tutukluları, Fransızların istemesi halinde Malta dışında başka bir yerde de göz altında tutulabileceğini de bildirmişti¹⁸⁵.

İngiliz Hükümeti'nin, d'Esperey'le ilgili şikayetlerinin ardı arkası kesilmemişti. d'Esperey'in Karadeniz Limanlarını ziyaret ederek bazı noktalarda karakollar tesis etmek istediğini iddia eden İngiliz Hükümeti, onun Anadolu'da faaliyette bulunan Amerikan yardım heyetlerine destek sözü verdiğini, bu konuların askeri meseleler olduğunu ve d'Esperey'in Anadolu'da bunları yapmaya hakkının olmadığını ileri sürmüştü¹⁸⁶. İngiliz notası Fransız politikalarından öte d'Esperey'in uygulamalarını hedef almıştı. Onun varlığı İngilizler açısından ciddi bir tehdit haline gelmişti.

Bu muhtıradan sonra İngilizler, M. Clemenceau ile uzlaşmaya varmak üzere General Wilson'u Paris'e göndermişler, Fransız Hükümeti'nin 13 Şubat 1919'da verdiği notaya cevap vermeyerek Wilson'un yapacağı görüşmelerin sonucunu beklemişlerdi. Bir süre sonra, Wilson'un uzlaşmaya vardığı bildirilmişse de anlaşmazlıklar konusunda pek mesafe kaydedilemediği anlaşılmıştı. Bunun üzerine Curzon, Fransız temsilcisi Cambon'a, anlaşmazlıkları gidermek amacıyla sivil ve askeri yetkililerden oluşan bir komisyon kurulmasını teklif etmişti¹⁸⁷. Ancak Fransızlar bu teklife de cevap vermemişlerdi.

Cambon, Curzon ile yaptığı görüşmede Fransızların İstanbul'un Avrupa yakasında ve Boğazın Asya tarafında nüfuz alanı verilmesi şartıyla, demiryollarının başladığı Haydarpaşa'dan itibaren İngiliz egemenliğini kabul edebileceklerini ifade ettikten sonra Fransızların kömür madenleri üzerinde askeri kontrol kurmak ve küçük bir liman olan Ereğli Limanı'na hakim olmak istediklerini bildirmişti¹⁸⁸.

Fransa'nın Londra Büyükelçisi Fleuriau, Curzon ile yaptığı görüşmede Fransız Hükümeti'nin İstanbul hakkındaki kararını açık bir şekilde bildirmişti. Buna göre Fransızlar; İstanbul'da kontrolün kesinlikle kendilerinde kalması gerektiğini

¹⁸⁵ 'İstanbul'da İngiliz ve Fransızlar Arasında Yaşanan Sorunlar Hakkında İngiliz Muhtırası', F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.18, **FO, 406/41**.

¹⁸⁶ 'İstanbul'da İngiliz ve Fransızlar Arasında Yaşanan Sorunlar Hakkında İngiliz Muhtırası', F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.18, **FO, 406/41**.

¹⁸⁷ "Curzon'dan Derby'e 18 Nisan 1919 tarihli telgraf", F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.36, **FO, 406/41**.

¹⁸⁸ "Curzon'dan Derby'e 30 Mayıs 1919 tarihli telgraf", F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.49, **FO, 406/41**.

düşünüyordular. Fransızlar bunun dışında, Milne'nin, d'Esperey'e itaat edecek bir Fransız subay ile değiştirilmesini talep etmişlerdi. Fransız Hükümeti, Paris Konferansı'nda yapılan düzenlemeye göre Milne'nin yetki sahası olan Anadolu'da faaliyet göstermesi gerektiğini fakat aynı zamanda İstanbul'da kumandan olarak kalabileceğini ileri sürmekteydi. Fransızların iddiasına göre Milne karargahı İstanbul'da olduğu halde Anadolu'dan sorumlu olacak, İstanbul'un sorumluluğu ise d'Esperey'de olacaktı¹⁸⁹. İngilizlerin bu teklifi de kabul etmeleri mümkün değildi. Bu nedenle İstanbul'daki kumanda sahası meselesini sürüncemede bırakmaya karar vermişlerdi

İstanbul'da tam anlamıyla bir yetki kaosu yaşanmaktaydı. General Milne yaşanan sorunları çözebilmek amacıyla d'Esperey ile temasa geçmiş, İstanbul dışında Avrupa Türkiye'sinin, d'Esperey'in kumanda sahasında olduğunu iddia etmişti. d'Esperey ise İtilaf Devletleri arasında varılan uzlaşmaya göre İstanbul'un da Avrupa Türkiye'sine dahil olduğunu ileri sürmüştü¹⁹⁰. Bu nedenle iki kumandan arasında anlaşma sağlanamamıştı.

11 Ocak 1919'da Milne'e de bir şifre telgraf gönderen İngiliz Savaş Bakanlığı, İstanbul'da askeri bir işgal idaresi kurulmamış olmasının "kaotik koşullar yarattığını" vurgulamış, özellikle İstanbul'da toplanan Alman askerlerinin memlekete gönderilememiş olmasının müttefik kuvvetlerin prestijine zarar verdiğini ve ateşkesin meşru sonucu olarak pasif direniş için Türklerin cesaret kazandığını ileri sürmüştü. Bundan sonra Savaş Bakanlığı İstanbul bölgesindeki müttefik kuvvetlerin kumandanı¹⁹¹ olarak Milne'e, kendisine verilmiş yetkiyi kullanarak şehrin etkili askeri işgali için polis ve sağlık idaresine el koymasını emretmişti. Milne, faaliyetleri hakkında d'Esperey'e sadece bilgi verecekti¹⁹².

İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, polis ve sağlık idarelerinden başlayarak İstanbul'da yönetime el koymak için mantıklı gerekçeler

¹⁸⁹ "Fransa'nın Londra Büyükelçisi Fleuriou tarafından verilen 5 Ağustos 1919 tarihli nota ve Curzon'dan Balfour'a 14 Ağustos 1919 tarihli telgraf", F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.83 ve eki, **FO, 406/41**.

¹⁹⁰ "Karadeniz Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 31 Mart 1920 tarihli telgraf", F.C.R.E.A. Part II, 1920, No.164, **FO, 406/43**.

¹⁹¹ Fransızlar bu unvanı tanımıyor, İstanbul'daki en üst rütbeli müttefik subayının d'Esperey olduğunu iddia ediyorlardı.

¹⁹² "Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 11 Ocak 1919 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/4172**, 11472.

bulunması gerektiği kanaatindeydi. Calthorpe idareye el koymak için erken olduğunu düşünse de, ilk olarak savaş döneminde esirlere karşı “zalimce” davranan suçluların ve sözde “Ermeni katliamından” sorumlu tutulanların kendilerine teslim edilmesini isteyecekti. Bu şahısların teslim edilmemesi halinde İstanbul resmen işgal edilecekti. Calthorpe’un istekleri bu kadarla bitmiyordu. Osmanlı Hükümeti’nden Ermenistan’ın geleceği için Kafkasya’daki kıtaların tahliyesi talep edilecek, bunun da yapılmaması halinde Karadeniz sahillerinin işgal edilmesi tehdidiyle, hükümet yola getirilecekti. Kendisine gönderilen talimatlardan sonra daha rahat hareket eden Milne, Kafkasya’nın tahliyesini Harbiye Nazırı’nın geciktirdiğinden emin olduğunu, Nazırın tahliye için verdiği emirlerin kesin olmaktan uzak olup, gecikmeyi cesaretlendirdiğini ileri sürmüştü. Milne, “Türklerin çok şiddetli bir derse ihtiyaç duyduklarını” da belirterek Yüksek Komiser aracılığıyla Osmanlı Hükümeti’nden Kafkasya’nın en hızlı şekilde tahliyesini talep etmişti. Milne yapılanları yeterli görmediği takdirde misilleme niteliğinde bir tedbir olarak Çanakkale tahkimatlarını tahrip edecek ve İstanbul askeri olarak işgal altına alacaktı¹⁹³. Bu telgrafından bir gün önce Milne’e verilen talimatta İstanbul’un “etkili işgali” için, polis ve sağlık idarelerine el koyabileceği bildirilmişti. İtilaf Devletleri 13 Kasım 1918’den itibaren fiilen bunları yapmışlardı. Milne işi daha da ileri götürerek İstanbul’u resmen işgal etmek için yetki istemişti. Ayrıca olası direnişi pasifize etmek için tahkimatlar havaya uçurulacaktı. Bu aşamada “İstanbul’un efendisi” olduğunu iddia eden d’Esperey faktörü belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktı. d’Esperey böyle geniş çaplı bir operasyonun kendi idaresinde yapılması için çaba sarf edecekti.

İngiliz istihbarat servisleri İstanbul’un işgalinden sonra İstanbul’a gelip Paris’e dönen d’Esperey’in kalıcı olarak İstanbul’a gelmek istediğine dair bilgilere ulaşmışlardı. d’Esperey’in 1919 Ocak ayı ortalarında Paris’ten İstanbul’a gelmesi bekleniyordu. d’Esperey’in bu planını öğrenen İngilizler, İstanbul’a en az onun kadar ünlü ve muzaffer bir kumandan olan Allenby’i göndermeye karar vermişlerdi. Zamanlama meselesine o kadar dikkat ediliyordu ki; d’Esperey’in gecikmesi üzerine İngiliz Savaş Bakanlığı, Allenby’nin İstanbul’a yapacağı ziyareti ertelemişti. Savaş Bakanlığı bu ziyaretten sadece d’Esperey’in değil İngiliz Yüksek Komiseri

¹⁹³ “Milne’den İngiliz Savaş Bakanlığı’na 12 Ocak 1919 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/4172**, 11472.

Calthorpe'un da pozisyonu gereği rahatsız olabileceğinin farkında idi¹⁹⁴. Bu nedenle Savaş Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Calthorpe'a, Allenby'i iyi bir şekilde karşılaması ve onunla ortak hareket ederek Türk yetkilileri ile müzakerede bulunmasına dair bir talimat verilmesini sağlamıştı¹⁹⁵. Allenby işgal edilen Türk topraklarının tamamı için yetki istemişti. Buna göre; Allenby'e bütün memurları görevden alma, etki alanındaki şifre telgrafları yasaklama, Nusaybin'den İstanbul'a kadar tüm demiryollarını kontrol etme ve istediği yerleri işgal etme, Ermenilerin ihtiyaçları ve hareketleri konusunda talimat yayınlama ve uygulama yetkisi verilmişti¹⁹⁶. Allenby'e, d'Esperey'in yetki sahasını kapsayacak şekilde hatta onun daha da üzerinde yetki verilmişti. Bu yetkilerle Allenby'nin Osmanlı Hükümeti karşısındaki statüsü bir sömürge valisine eşdeğer hale gelmişti.

Savaş Bakanlığı, Allenby'e gerekli görmesi halinde, Çanakkale Boğazı'ndaki istihkamları tahrip etme ve İstanbul'u askeri işgal altına alma talimatı da vermişti¹⁹⁷. Daha önce Milne'nin istediği bu yetki Allenby'e verilmişti. Allenby'nin gerekli görmesi halinde İstanbul 1919 yılı başlarında resmen işgal edilecekti. Tabii bu işin teknik yönü idi. Böyle bir operasyondan önce müttefikler arasında mutabakat sağlanması şarttı. İstanbul'un kumandası üzerinde hak iddia eden Fransızların, Allenby'nin tüm Türkiye üzerinde söz sahibi olmasını, hele de işgal sahası dışındaki İstanbul'da böyle bir rol oynamasını kabul etmeleri çok zordu. Bunun için İngilizler, d'Esperey'in geldiği tarihte Allenby'i İstanbul'a göndererek nabız yoklayacaklardı.

İngiliz istihbarat görevlileri d'Esperey'in ne zaman İstanbul'a giriş yapacağını tespit etmeye çalışmışlar, onun 7 ve ya 8 Şubat 1919'da İstanbul'a gelebileceğini öğrenmişlerdi¹⁹⁸. Calthorpe, Allenby'nin geliş amacının kendi pozisyonu ile ilgili olmadığını anladığından onu karşılamak amacıyla gereken tüm hazırlıkları yapmıştı. Fakat d'Esperey'in geliş tarihi tam olarak belli olmadığından karşılamının yapılacağı

¹⁹⁴ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan General Allenby'e 16 Ocak 1919 tarihli talimat”, **FO, 371/4172**, 9795.

¹⁹⁵ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 21 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4172**, 9795.

¹⁹⁶ “General Allenby'den İngiliz Savaş Bakanlığı'na 8 Ocak 1919 tarihli telgraf ve Savaş Bakanlığı'nın 11 Ocak 1919 tarihli talimatı”, **FO, 371/4172**, 11472.

¹⁹⁷ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan General Allenby'e 15 Ocak 1919 tarihli talimat”, **FO, 371/4172**, 11472.

¹⁹⁸ “M.I.2'den B.I/2058 kodlu İstihbarat görevlisinin 3 Şubat 1919 tarihli raporu”, **FO, 371/4172**, 19184.

günü tespit edememişti¹⁹⁹. Franchet d'Esperey'den bir gün önce yani 7 Şubat 1919 tarihinde Allenby İstanbul'a gelmişti²⁰⁰. Allenby, Türk yetkililere karşı tavrı, verdiği mesajlar ve yönelttiği tehditlerle dikkatleri çekecekti.

Allenby, İstanbul'da bulunduğu kısa süre içerisinde kendisini karşılamaya giden Türk yetkililerine karşı olumsuz bir tavır sergilemişti Allenby, İstanbul'a vardığında kendisini görmek için rıhtımda oldukça büyük bir kalabalık birikmiş, elçiliğe doğru giderken sokaklar, liman Rum ve Ermeni milli bayraklarıyla dolmuştu. Öğleden sonra Allenby, Harbiye ve Hariciye Nazırlarını görmek istediğini bildirmişti. Yanlarında iki memurla gelen Harbiye ve Hariciye Nazırlarına Allenby, tartışmaya açmayacağını ifade ettiği taleplerini bildirmişti. Bundan sonra Allenby, 12 maddeden oluşan ve daha çok talimat şeklinde olan bu taleplerini bildirmişti. Bu talepler; Ali İhsan Paşa'nın görevinden alınmasını, 6. Ordunun silahsızlandırılmasını, silah, top ve tüfeklerinin belirlenecek yerlerde kendilerine teslim edilmesini, gerekli görülmesi halinde ahalinin silahlarının alınmasını, jandarmanın terhis edilmesini, çalışmalarından memnun kalmadığı memurların görevden alınmasını, bunların yerine geçecek olanların kendi onayından geçmesini, istendiğinde Ermenilerin memleketlerine iade edilmesini, Ermenilerin mallarına verilen zararları tespit etmek ve iadeye yardımcı olmak amacıyla personelinin gideceği yerlerde onlara kolaylık gösterilmesini, Hindistan ordusuna mensup olanlar dahil olmak üzere bütün firarilerin kendisine teslim edilmesini içeriyordu. Ayrıca Allenby, cürüm işleyenleri, asayiş bozanları tutuklayacağını, Konya'nın doğusunda bulunan bütün demiryollarını kontrolü altına alacağını, kontrolü altındaki mahallerde telefon ve telgraf hatlarını denetimi altına alacağını, şifreli yazışmaların kabul edilmeyeceğini, daha sonra tespit edilecek tarihten itibaren terhis edilen 6. Ordunun, 900 kişilik kafiler halinde Türkiye'ye gönderileceğini belirttikten sonra, istediği yerleri işgal etme hak ve kuvvetine sahip olduğunu da sözlerine eklemişti. Hariciye Nazırı'nın bu taleplerinin ateşkesin hangi maddesine dayandığını sorması üzerine Allenby sinirlenerek uzun bir konuşma yapmış ve Ali İhsan Paşa'nın davranışlarının ateşkesin hangi maddesine dayandığını sormuştu. Bundan sonra, Hariciye Nazırı masaya bir harita yayarak

¹⁹⁹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 5 Şubat 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4172**, 22250.

²⁰⁰ "Akdeniz Orduları Başkumandanlığı'ndan İngiliz Amirallığı'ne 9 Şubat 1919 tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 23151.

gerçekleri izah etmeye kalkışmışsa da Allenby bu noktaların İstanbul'da tartışılmayacağını, taleplerini sunduğunu ve söyleyecek daha fazla söz olmadığını ifade ederek taleplerinin yerine getirilmesi konusundaki ısrarını sürdürmüş, görüşme böylece sona ermişti²⁰¹. İngiliz yetkililer bu ziyareti Türklerin isteklerini karşılaması açısından “etkileyici ve tatmin edici” bulmuşlardı²⁰². Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, bu olay hakkında hazırlamış olduğu raporunda Allenby'nin tutumunu tenkit ederek, İngiliz kumandan tarafından verilen talimatın alenen Mondros Ateşkes Antlaşması'na aykırı olduğunu dile getirmişti²⁰³. Türkgeldi'nin naklettiğine göre; olay Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa'nın ağırına gitmiş, Yaver Paşa görevinden istifa etmek istemişti²⁰⁴. Allenby'yi karşılamaya giden Hariciye ve Harbiye Nazırları hiç beklemedikleri bir tavırla karşılaştıklarından şaşkına dönmüş, değil tepki vermek, doğru düzgün kelam dahi edememişlerdi. Daha doğrusu Allenby onlara bu fırsatı vermemişti. Akşin'e göre Allenby bu tavır ile hem Osmanlılara hem de Fransızlara “gerçek efendinin” İngilizler olduğuna dair bir mesaj vermeye çalışmıştı. Yine Akşin, Allenby'nin bu denli sert bir tavır almasında, Osmanlı Hükümetlerinin Mondros Ateşkes Antlaşması'nı ciddiye almadığını ve adeta “savsakladığını” iddia etmektedir²⁰⁵. Akşin, ilk günlerden itibaren, Osmanlı topraklarını ve başkentini haksız yere işgal eden İtilaf Devletlerinin ateşkesi ihlal eden taraf olduğunu görmezden gelmektedir. Osmanlı Hükümetlerinin bu ihlaller karşısında tepki göstermemesini sürekli tenkit eden Akşin, Mondros Ateşkes Antlaşması'na uymadığı için Osmanlı Hükümeti'ni suçlamış, Allenby'nin devletlerarası hukuk ve protokol kurallarına aykırı tutumunu, kaba ve saygısızca hareketlerini mazur göstermiştir.

Webb ve Calthorpe, Allenby'nin taleplerinin yerine getirilmesi amacıyla Osmanlı Hükümeti ile temasa geçmişlerdi. Webb, Hariciye Nazırı'ndan talepler konusunda sağlanan gelişmelerle ilgili bir rapor istemişti. Ancak bu sırada

²⁰¹ “Allenby'nin 8 Şubat 1919 tarihli beyanı ve Calthorpe'tan Curzon'a 9 Şubat 1919 tarihli telgraf”, F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.13, **FO, 406/41**, “Allenby'nin İstanbul'a gelişi hakkında Wyndham H. Deedes tarafından hazırlanan 27 Şubat 1919 tarihli rapor, **FO, 371/4173**, 44216; Türkgeldi, **a.g.e.**, s.58- 61.

²⁰² “Akdeniz Orduları Başkumandanlığı'ndan İngiliz Amiralligi'ne 9 Şubat 1919 tarihli Telgraf”, **FO, 371/4172**, 23151.

²⁰³ Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, II. basılış, T.T.K; Yayınları, Ankara, 1951. Akşin, **a.g.e.**, **C.I**, s. 163.

²⁰⁴ Yaver Paşa o gün istifa etmemişse de 26 Şubat 1919 tarihinde kurulan yeni Hükümet'te yer almamıştı. Türkgeldi, **a.g.e.**, s.58- 61; Akşin, **a.g.e.**, s. 163.

²⁰⁵ Akşin, **a.g.e.**, s. 163.

Hükümet düşmüştü. Webb bu kez Yeni Sadrazam Damat Ferid Paşa'dan aynı talepte bulunmuştu²⁰⁶. 19 Mart 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret eden Ferid Paşa, Allenby ile bizzat görüşmeyi teklif etmiş, talimattaki ahalinin elindeki silahların toplanması ve şifreli haberleşmelerin yapılmaması hariç bütün taleplerin yürütülmesi için talimat yayınlayacağına söz vermişti²⁰⁷. Ferid Paşa, Allenby'nin bütün taleplerini kayıtsız şartsız kabul etmediğini mi göstermek istiyordu, bilinmez ama devletin haysiyetini zedeleyecek diğer talepler dururken çok fazla ehemmiyeti olmayan maddelere itiraz etmesi oldukça manasızdı.

Allenby, d'Esperey ve İtalyan Yüksek Komiseri'ne nezaket ziyaretinde bulunduktan sonra 8 Şubat 1919'da İstanbul'dan ayrılmıştı²⁰⁸. Allenby'den bir gün sonra İstanbul'a gelen Franchet d'Esperey'in tutumu da Allenby'den aşağı kalmayacak, hatta onu geride bırakacaktı.

Franchet d'Esperey, önce 1919 Ocak ayı ortalarında daha sonra Şubat ayı başlarında karargâhını İstanbul'a sevk etmeye karar vermişti. Bu amaçla Selanik'te bulunan General Bridges'e, İstanbul'da bulunan General Milne'e ulaştırılmak üzere bir mektup göndermişti. Franchet d'Esperey mektubunda, İstanbul'a girişi sırasında İtilaf Devletlerinin prestiji açısından mümkün olduğu kadar büyük bir karşılama töreni yapılmasını, geçişi sırasında atlı, atsız Fransız askerleri ve jandarmasının sokaklara dizilmesini dilemekteydi. Sağlanabilen diğer Müttefik kuvvetlerinin de bu seremonide yer almasını istiyordu. Plana göre; General, müttefik temsilcilerinin ve beraberlerindeki İtilaf Devletleri personeli tarafından karşılanacağı rıhtımda "The Bruix" gemisinden inecek, geçit töreninin burada yapılmasının ardından Voivode(Voyvoda) Sokağı ve Pera Caddesi²⁰⁹ üzerinden Fransız Elçiliği'ne doğru atla yürüyüş yapacaktı. Buraya ulaşmasından yarım saat sonra, bölgedeki Başkonsolosları ve değişik derneklerin temsilcilerini kabul edecekti²¹⁰. Franchet d'Esperey kendisini İstanbul'da bulunan müttefik kuvvetlerinin başkumandanı gibi

²⁰⁶ "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 10 Mart 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4166**, 40083.

²⁰⁷ "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 10 Mart 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4166**, 49363.

²⁰⁸ "Allenby'nin 8 Şubat 1919 tarihli beyanı ve Calthorpe'tan Curzon'a 9 Şubat 1919 tarihli telgraf", **F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.13, FO, 406/41**.

²⁰⁹ İstiklal Caddesi.

²¹⁰ "Selanik İtilaf Devletleri Ordusu Kumandanlarından General Bridges'den General Milne'e 1 şubat 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4172**, 19184.

görmekte ve bir fatih edasıyla törenlerle karşılanmak istemekteydi. Onun bu tutumu Türklerden kadar İngilizleri tedirgin etmiş, Allenby de d'Esperey'in etkisini kırmak maksadıyla İstanbul'a gönderilmişti.

İstanbul'da bulunan İngiliz yetkililer, Franchet d'Esperey'in mektubunu ya da talimatlarını dikkate almamışlarsa da Rum ve Ermenilerin desteğiyle d'Esperey'in İstanbul'a girişinde muazzam bir tören yapılmıştı. Bu töreni Hadisat Gazetesi'nde efsane haline gelen "Kara bir gün" başlıklı makalesi ile tenkit eden Süleyman Nazif²¹¹ Türk'ün şeref, haysiyet ve onurunun yerle bir olduğunu dile getirmişti. Ne kadar doğru olduğu bilinmez ama bu yazıyı haber alan Franchet d'Esperey'in Süleyman Nazif'i kurşuna dizdirmeye kalkıştığına dair iddialar ortaya atılmıştı. Süleyman Nazif, hatırı sayılır birkaç İngiliz arkadaşının sayesinde yakayı kurtarabilmiş, Hadisat gazetesinin yayın yapmasına iki hafta izin verilmemişti²¹². Sansür idaresinde çalışan nöbetçi Türk subayı kasıtlı olarak bu yazıya engel olmadığı gerekçesiyle Fransızlar tarafından tutuklanarak Fransız Divan-ı Harbi'ne teslim edilmişti. Sansür İdaresinde görevli Binbaşı Hüsrev Bey ve arkadaşları çalışma arkadaşlarının bu şekilde tutuklanmasından rahatsız olduklarından toplu olarak görevlerinden istifa etmişlerdi. Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, Franchet d'Esperey'e müracaat ederek tutuklanan subayın iadesini istemişse de Franchet d'Esperey, Fransızları tahkir eden bir makalenin yayınlanmasına izin verdiğini ileri sürdüğü subayı idam ettireceğini bildirmişti. 20 gün kadar Türk subayını gözaltında

²¹¹ "Fransız generalinin dün şehrimize gelişi dolayısıyla bir kısım vatandaşlarımız tarafından yapılan gösteriler, Türk'ün ve İslam'ın kalbinde ve tarihinde sonsuza kadar kanayacak bir yara açtı. Aradan asırlar geçse ve bugünkü hüznümüz ve bahtsızlığımız sevince ve mutlu bir talihe dönse bile, yine bu acıyı hissedecek ve bu hüznü üzüntüyü çocuklarımıza ve soyumuzdan gelecek olanlara nesilden nesile ağılanacak bir miras olarak terk edeceğiz. Almanya orduları 1871 senesinde Paris'e girdikleri sırada, Büyük Napolyon'un zaferlerini kutlamak için dikilmiş olan zafer tákının altından geçerlerken bile Fransızlar bizim kadar hakaret görmemişti. Ve bizim dün sabah saat dokuzdan on bire kadar hissettiğimiz üzüntüyü ve azabı duymamıştı. Çünkü "Fransız" namını taşıyan her kişi, çünkü yalnız Hıristiyanlar değil, Yahudi Fransızlarla Cezayirli Müslümanlar, o millî matem karşısında aynı keder ve utanç ile ağlamış ve kızarmışlardı. Biz ise millî varlıklarının ve dillerinin devamını bizim âlicenaplığımıza borçlu olan bir kısım halkın hay-huy şamatasıyla bu aziz matemimize en acı hakaretlerin birer tokat şeklinde atıldığını gördük. "Buna müstahak değildik" diyemeyiz. müstahak olmasaydık, bu felâkete düşmezdik. Her milletin hayat sayfalarında birçok talihler ve bahtsızlıklar vardır. Fransa Kralı Birinci Fransuva'yı Şarlken'in zindanından kurtarmış ve koca Viyana şehrini defalarca kuşatmış bir ümmetin kader defterinde böyle bir kederli satır da gizli imiş. Arapların güzel bir sözü var: 'Isbir feinne'd-dehre lá yesbir' (Sen sabret, çünkü zaman sabretmez) derler. Süleyman Nazif, "Kara Bir Gün", **Hadisat Gazetesi**, 9 Şubat 1919

²¹² Türk geldi, a.g.e., s.109-110. ,Shaw, a.g.e.,V.I, s.134.

tutan Fransızlar usulüne uygun bir şekilde cezalandırılmak koşuluyla subayı Harbiye Nezareti'ne teslim etmişler, tahliye edilen subay İzmir'e gönderilmişti²¹³.

Franchet d'Esperey, İstanbul'a geldiği gün, Enver Paşa'nın Ortaköy'deki evine yerleşmek istediğini bildirmiş, Paşa'nın eşi Naciye Sultan, evi tahliye etmek zorunda kalmıştı. Bir Osmanlı subayının kendisini içten selamlamadığını gerekçe göstererek Harbiye Nazırının istifa etmesini isteyecek kadar ileri giden d'Esperey, Galatasaray Lisesi'nde davet edildiği bir çayda Türk misafirlere hitaben "bize karşı yıllarca savaştınız, savaşın yıllarca uzamasına sebep oldunuz, cezanızı kabul etmek zorundasınız." şeklinde bir konuşma yapmıştı²¹⁴. d'Esperey'in hareketleri sadece Türklere değil İstanbul'un idaresinden sorumlu olduklarını iddia eden İngilizlere de bir tepki idi. Bu nedenle d'Esperey'in tavırları sadece Türkleri değil İngilizleri dahi rahatsız etmiş, İstanbul'da bulunan İngiliz yetkililer onun görevden alınması için hemen harekete geçmişlerdi.

Yapılan törenle askeri otoritesini ispatlamaya çalışan d'Esperey birkaç gün içerisinde İstanbul'da siyasi varlığını da hissettirmeye başlamıştı. Franchet d'Esperey, Fransız elçiliği tercümanı vasıtasıyla Sadrazam Tevfik Paşa'ya, Fransız elçiliğinde görüşme dileğini iletmişti. Franchet d'Esperey'in Sadrazam'ı ziyaret etmeden, uluslar arası protokol kurallarına ve devlet teamüllerine aykırı bir şekilde yaptığı bu teklif haysiyet kırıcı olduğundan, Meclis-i Vükela içerisinde tepkiyle karşılanmış olsa da Tevfik Paşa 11 Şubat 1919 tarihinde²¹⁵ Fransız Elçiliği'ne giderek Franchet d'Esperey ile görüşmüştü. Bu görüşmede Franchet d'Esperey, Tevfik Paşa'dan öncelikle İttihatçılar hakkında gerekli işlemlerin yapılmasını talep etmişti. Tevfik Paşa'yı teşvik etmek için de bu konuda yapılacak işlemlerin, Osmanlı Devleti hakkında verilecek kararlarını etkileyeceğini ileri sürmüştü, taleplerinin yerine getirilmemesi halinde İstanbul'u işgal edeceklerine dair tehditlerde bulunmuştu. Buna karşılık Tevfik Paşa, Ermeni çetelerinin faaliyetlerin olayların müsebbibi olduğunu anlatmaya çalışmış, sevk ve iskan hakkında tahkikat yapmak ve tamamen tarafsız bir yargılama yapmak amacıyla İsviçre, İspanya, Danimarka, Hollanda ve

²¹³ Söylemezoğlu, a.g.e.; s.32-33.

²¹⁴ Galip Kemali Söylemezoğlu, **Hariciye Hizmetinde 30 Sene (1892-1922)**, İstanbul, 1955, s.31; Shaw, a.g.e., V.I, s. 133-134.

²¹⁵ Jaeschke görüşmenin 12 Şubat 1919 tarihinde yapıldığını naklediyor. Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, s.16. Akşin, a.g.e. s.178.

İsveç gibi tarafsız devletlerin atayacakları ikişer yargıçtan oluşacak bir yargıçlar komitesi kurulmasını önermişti. Ancak d'Esperey Sadrazam'ın bu önerisini ciddiye almamıştı²¹⁶. Görüşme esnasında d'Esperey kendisinden yaşça büyük Sadrazam Tevfik Paşa'yı ayakta bekleterek, Paşa'nın oturmasına izin vermemiş, talep ettiği her şeyin sorgulamadan kabul edilmesini son derece kaba bir üslupla ifade etmişti²¹⁷.

Osmanlı Hariciye Nezareti, Kopenhag, Lahey ve Madrid'de bulunan temsilcilerine ulaşarak, temsil edildikleri Danimarka, Hollanda ve İspanya Hükümetleri nezdinde teşebbüslerde bulunmalarını ve bu devletlerden, Ermeni meselesi hakkında tahkikat yapmak üzere ikişer yargıç atamalarını rica etmelerini istemişti. Webb'i de bu konuda bilgilendiren Osmanlı Hükümeti bahsedilen ülkelerdeki temsilcilerine ulaştırılmak üzere birer telgraf göndermek istemişti. İşgal yönetimi ise tarafsız devletler tarafından temsilci atanmasına karşı olduklarını açıklamışlardı²¹⁸.

Osmanlı Hükümeti'nin teklifini Danimarka Hükümeti reddetmiş²¹⁹, İspanya Hükümeti ise teklife sıcak bakmakla birlikte İngiltere'den icazet alma ihtiyacı hissetmişti²²⁰. İngiliz Hükümeti, bu meselenin barış konferansına havale edildiğini teklifin kabul edilmesi halinde ciddi karışıklık yanabileceğini iddia ederek İspanya Hükümeti'ni uarmıştı²²¹. Fransızlar öneriyi reddederken başlangıçta kurulacak tahkikat komisyonlarında tarafsız devletlerin birer gözlemci bulundurmasından yana olan İngilizler bu kararlarından vazgeçmişlerdi²²². Çünkü İngilizler tutuklanan ve ya tutuklanacak olan şahısların kendilerine teslim edilmesi için Hükümete müracaat etmişlerdi. İngiliz planı tutuklanan şahısların İngiliz mahkemelerinde yargılanması yönündeydi. Tarafsız devlet temsilcilerinin yer alacağı tahkikat komisyonları bu planlara engel olabilirdi. İngiliz ve Fransızların gayet makul olan bu teklifi

²¹⁶ **Sabah**, 13 Şubat 1335/1919, no. 10481; Türkgeldi, **a.g.e.**, s.186; s.16. Akşin, s.178; Tarık Mümtaz Göztepe, **Ateşkes Antlaşması Gayyasında**, İstanbul, 1969, s. 1035, Tansel, **a.g.e.**, **C.I**, s.73.

²¹⁷ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 191; Shaw, **a.g.e.**, s.134

²¹⁸ "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 25 Şubat 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4172**, 31827.

²¹⁹ "İngiltere'nin Kopenhag Büyükelçisi Lord Kilmarnock'tan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 27 Şubat 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4172**, 32889.

²²⁰ "İspanya'nın Londra Büyükelçisi Don. Alfonso Merry del Val'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 27 Şubat 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4172**, 35094

²²¹ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İspanya'nın Londra Büyükelçisi Don. Alfonso Merry del Val'a 4 Mart 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4172**, 35094

²²² Balfour'dan Curzon'a 6 Mart 1919 tarihli telgraf, **FO, 608/246/4**, 3280.

reddetmeleri, onların olayların aydınlanmasını istemediklerinin açıkça göstermişti. İtilaf Devletlerinin, Ermeni katliamı söylemlerini emperyalist politikalarının uygulamada bir propaganda malzemesi olarak kullandıkları bir kez daha ortaya çıkmıştı. Bundan sonra İtilaf Devletleri dünya kamuoyundan gerçekleri saklayarak ve saptırarak emellerine ulaşmaya çalışacaklardı.

Tevfik Paşa Hükümeti, Osmanlı vatandaşlarının müttefik temsilcilerine teslim edilmesi gibi egemenlik anlayışına ters düşen talepleri geri çevirmek ve gerçeklerin ortaya çıkmasını sağlamak amacıyla bu teklifi yapmışsa da İtilaf Devletlerinin engellemeleri nedeniyle hedeflerine ulaşamamıştı.

Fransızlar da, İngilizler gibi her şeyden önce İttihatçıların cezalandırılmasını talep etmişlerdi. Franchet d'Esperey'in II. Meşrutiyet sonrasında izledikleri politikalarla İtilaf Devletlerinin menfaatlerine aykırı tutum sergileyen, I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletlerine ve onların politikalarına alenen meydan okuyan İttihatçıların cezalandırılmalarını istemesi yadsınmamalıdır. İttihatçılar politikalarını dünya kamuoyuna açıklayamadan İtilaf Devletleri harekete geçmişlerdi. Savaş sırasında başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslimlerin yürüttükleri faaliyetler hiç yaşanmamış gibi İttihatçı hükümetlerin izledikleri politikalar farklı biçimlerde dünya kamuoyuna yansıtılmıştı. İtilaf Devletleri İttihatçıları gayrimüslimlere “kötü muamelede bulunmak” ve “kırım” yapmakla itham etmiş, buna uygun olarak propaganda yapmışlardı. Dolayısıyla İttihatçıların cezalandırılması farklı amaçlara hizmet edecekti. İtilaf Devletlerinin Türkiye’de menfaatlerini sürdürmesinin önündeki engeller ortadan kalkacak, gayrimüslimlerin gururu okşanacak, dünya kamuoyunda yapılan propagandanın son perdesi sahneye konulacaktı.

Tevfik Paşa ile görüşmesinin ardından onur kırıcı tavrını sürdüren Franchet d'Esperey'in talimatları doğrultusunda Fransız subaylarını yerleştirmek üzere bazı saraylara el konulmuştu²²³. Önemli devlet adamlarına ait saraylara el konulması savaş sonrası psikolojik bir yıpratma taktiği idi.

Franchet d'Esperey'in onur kırıcı davranışları bu kadarla bitmemişti. Saray damatlarından Fahir Bey ile görüşen d'Esperey, ona istemeleri halinde Bir tabur

²²³ Türkgeldi, a.g.e., s.175-176. Akşin, a.g.e., 179.

askerle Yıldız Sarayı'na da el koyabileceğini ancak Padişah'ın hatırı için bunu yapmadığını ifade etmişti²²⁴.

d'Esperey'in İstanbul'daki davranışlarından rahatsız olan İngiliz Savaş Bakanlığı, Milne'e bir talimat göndererek İstanbul'da yüksek Kumandanın vaki olduğu üzere Wilson'da kalmasını, onun güvenlik, kanun ve düzenin sağlanması için gerekli tedbirleri almaya devam etmesini, Wilson'un sadece Trakya'da yapılacak operasyonlarda d'Esperey'e bağlı hareket etmesini bildirmişti. Talimatta Milne'e, İstanbul'da bağımsız hareket etmesi gerektiği de bildirilmişti²²⁵. Ateşkesten sonra İngilizler, özel bir işgal bölgesi olarak belirledikleri İstanbul'u Wilson'un kumandası altına almayı başarmışlardı. Bu statü devam edecek, İstanbul'da yerel ve özel tedbirlerin alınmasından Wilson sorumlu olacaktı. İstanbul'da Müttefik Orduları Başkumandanlığı tesis edilmediğinden bu süreçte genel politikaların belirlenmesinden ve genel tedbirlerin alınmasından hareket serbestisi tanınan Milne sorumlu olacaktı. Zaten işgal birliklerinin gelmesinde sonra uygulama bu şekilde olagelmisti. İstanbul'a yönelik bu plan içerisinde d'Esperey'e yer yoktu.

d'Esperey büyük ortak İngiltere'nin niyetini anladığından İstanbul'la ilgili iddiasından vazgeçmeye başlamıştı. İtalyan yetkilileri ile görüşen d'Esperey İngilizlerle kumanda konusunda bir kavga yaşamadıklarını ifade ederek, bu mesele hakkında düzenleme yapma görevini Yüksek Komiserlere bıraktığını ileri sürmüştü. d'Esperey kendisinin Bulgaristan ile antlaşma imzalanır imzalanmaz emlakini ziyaret amacıyla Fransa'ya gideceğini de sözlerine eklemişti²²⁶. Yine de d'Esperey İstanbul'da bulunduğu sürece askeri meselelere müdahale etmekten geri kalmayacaktı.

d'Esperey, Milne'nin Türk Ordusu'nda yapmak istediği değişikliklerin müttefik kıtalarının İstanbul içerisindeki hareketleri hakkında kendisine bilgi verilmemesinden rahatsız olmaktaydı. İngiliz Umumi Karargahına sürekli mektup yazarak şikayette bulunan d'Esperey'in yazdığı mektupların çoğuna İngilizler cevap dahi vermemişlerdi²²⁷.

²²⁴ Türkgeldi, **a.g.e.**; s.175-176. Akşin, **a.g.e.**, 186.

²²⁵ "Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 20 Ağustos 1919 tarihli talimat", **WO, 33/1000**, 5103.

²²⁶ "General Bridges'ten 20 Ağustos 1919 tarihli rapor", **FO, 371/4235**, 124561; **WO, 33/1000**, 5109

²²⁷ "General Bridges'ten 1 Eylül 1919 tarihli rapor", **WO, 33/1000**, 5181 ve 5182.

18 Ocak 1920 tarihinde Milne'e bir mektup gönderen d'Esperey, antlaşma şartlarının İstanbul'da karışıklığa neden olabileceğini bu nedenle askerlerin azaltılmaması gerektiğini vurguladıktan sonra birliklerin yetersiz olduğunun düşünülmesi halinde emrindeki birliklerden verebileceğini ifade etmişti. d'Esperey Fransız birliklerine Sirkeci ve Gülhane'deki üslerinden başka yöne gitmeme talimatı verdiğini de bildirmişti²²⁸. Görünürde İngiliz birlikleri ile işbirliği için yazıldığı düşünülen mektup, tuzaklarla doluydu. d'Esperey başkumandanlıkla ilgili taleplerini haklı çıkarmak ve İngiliz yetkililer üzerinde tahakküm kurmak için son kozunu oynamıştı. Ama İngilizler bu tuzaklara düşmemişlerdi.

d'Esperey'in başkumandanlıkla ilgili niyetini anlayan İngiliz Savaş Bakanlığı, İstanbul'daki birliklerin düzeni sağlamak için yeterli olmaması halinde Batum'daki İngiliz birliklerinden İstanbul'a takviye yapılmasını emretmişti²²⁹.

Bir yandan İstanbul'a takviye kuvvet gönderebileceğini bildiren d'Esperey diğer yandan İstanbul'da bulunan Fransız birliklerinin Wilson'un kumandasından ayrılmasını istemişti. Milne bunu "küçük düşürücü bir tutum" olarak görmüş, kumanda iddiasında bulunan d'Esperey İstanbul'da bulunan Fransız birliklerini Wilson'un emrinden çıkarmaya teşebbüs etmişti. Milne, misilleme olarak Trakya'da bulunan dört İngiliz taburuna kendisinden talimat almadıkça hareket etmemelerini bildirmişti. Bundan sonra Milne, İstanbul'un iaşesini temin etme gerekçesiyle Anadolu Demiryolu'nu işgal eden İngiliz askerleri ile Konya'da bulunan İtalyan askerlerini İstanbul'a çağırılmayı dahi düşünmüştü. Fakat bunun daha tehlikeli olacağını anladığından Wilson'a, d'Esperey'in talimatlarına itaat etmesini bildirmişti. Bunun da çözüm olmadığını bilen Milne en sonunda Savaş Bakanlığı'na sorunları aşabilmek için üç seçenek sunmuştu. İlk seçenek d'Esperey'in merkeze çağırılması için ısrar etmektir. İkinci seçenek bütün İngiliz askerlerini d'Esperey'in emrinden çekmek ve nihayet üçüncü seçenek İngilizlerin kontrol etmesi gereken İstanbul dışındaki Avrupa Türkiye'sinin topraklarını kumandasını ona bırakmaktır. Bunlar yapılmadığı takdirde son seçenek; kendisinin ve Wilson'un görevden alınması ile

²²⁸ "İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 20 Ocak 1920 tarihli rapor", **WO, 33/974**.

²²⁹ "Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'na 23 Ocak 1920 tarihli talimat", **WO, 33/974**.

kumandanın d'Esperey'e bırakılması idi²³⁰. İngiliz Savaş Kabinesi bu seçenekleri sakıncalı bulduğundan yeni bir yöntem bulmuştu. Buna göre Batum'daki İngiliz kuvvetleri uygun bir şekilde İstanbul'a çekilerek Milne'nin emrine girecek bundan sonra İngilizler İstanbul'un kumandasını yürütmek için yeterli güce sahip olacaktı. Milne, bu kararı d'Esperey'e bildirerek, istemesi halinde Fransız birliklerini Wilson'un kumandasından çıkarabilecekti²³¹. İngiliz Hükümeti, ilk olarak bu tür hareketlerin gelecekte yapılacak çalışmalara zarar vereceği konusunda Fransızları uyarılmıştı²³². İngilizlerin bu hamleleri İstanbul'da hakimiyetin tamamen onlara geçmesini sağlayacaktı. d'Esperey, İngilizlerin İstanbul'da yeterli kuvvete sahip olmadığını göz önünde bulundurarak İngilizleri sıkıştırmaya çalışmıştı. Fakat İngilizlerin yaptığı karşı hamle ile daha da zor duruma düşmüştü. Bundan sonra Fransız Hükümeti'nin onu merkeze çağırmaktan başka çaresi kalmamıştı.

Hükümetinden talimat alan d'Esperey Şubatın ilk günlerinde müttefiklerine haber vermeden Paris'e gitmişti²³³. Paris'te yaklaşık bir ay kaldıktan sonra 11 Mart 1920'de İstanbul'a dönen d'Esperey'in yokluğu sırasında İstanbul'un resmen işgali ile ilgili gelişmeler yaşanmıştı. d'Esperey İstanbul'a döndüğünde İngiliz kumandanlar İstanbul'un işgali için bütün planlarını tamamlamışlar, uygun zamanın gelmesini beklemeye başlamışlardı.

Franchet d'Esperey İstanbul'un resmen işgali ile ilgili tüm operasyonu kendi kontrolüne almaya çaba göstermişti İngiliz Yüksek Komiseri Robeck ve İtilaf Devletleri Orduları İngiliz Başkumandanı Milne'in kumandayı ona kaptırmaya değil onu operasyona bulaştırmaya dahi niyetleri yoktu. Franchet d'Esperey işgal sonrasında ilk olarak el konulacak Osmanlı Harbiye, Bahriye ve posta idarelerinin her birine bir İtalyan, bir Fransız ve bir İngiliz subayının atanarak denetlenmesini önermişti. İngiliz yetkililer ise bunun zaman kaybına ve yeterli sonucun alınmamasına neden olacağı görüşündeydiler. Onlar Ateşkes Antlaşması'na göre, Fransızların değil İngilizlerin Ateşkes Antlaşması'nın askeri şartlarını denetlemekle

²³⁰ "Milne'den Savaş Bakanlığı'na 29 ve 30 Ocak 1920 tarihli telgraflar ve "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Milne 8 Şubat 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/4232**, 154495, **WO, 33/974**.

²³¹ "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 5 Şubat 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/4232**, 154495.

²³² "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Derby'e 10 Şubat 1920 tarihli mektup", **FO, 371/4232**, 154495.

²³³ Fransız kaynakları sonradan onun gidiş tarihinin 6 Şubat olduğunu bildirmişlerdi. "General Bridges'ten 8 Mart 1920 tarihli rapor", **WO, 33/1000**, 5757.

yetkili olduklarında ısrar ediyorlardı. Bu nedenle İngilizler işgal için İtalyan ve Fransızlardan yardım dahi istememekte, operasyonu tamamen İngiliz kuvvetleri ile yapmayı düşünmekteydiler²³⁴. Fransız Hükümeti'nin tutumu Franchet d'Esperey'in "rahatsız edici" davranışları nedeniyle İngiliz Hükümeti uzlaşma umutlarının kaybetmeye başlamıştı.

d'Esperey, İngiliz görüşüne uygun olarak, işgal altında olmayan bölgelerde yargı işlemlerinin Osmanlı Hükümeti'ne bırakılmasını kabul ederken, zanlıların tutuklanması, iddianame hazırlanması ve yargılanması süreçlerinin İtilaf Devletlerinin denetimi altında yapılmasını önermişti²³⁵. Bu talepler İngiliz yetkilileri daha da sinirlendirmişti.

İngiliz yetkililerle yaptığı mücadeleyi bir kenara bırakan d'Esperey Dahiliye Nazırını ayağına çağırarak, Türkiye'nin savaşa girmesinin sorumlu olanlar hakkında derhal harekete geçilmesini talep etmişti. Calthorpe; d'Esperey'in bu hareketini, "İstanbul'un askeri işgalinin önemli bir işareti" olarak değerlendirmiş, bu gibi taleplerin İtilaf Devletleri tarafından tasvip edilip edilmediğini hükümetinden sormuştu²³⁶. Daha önce Calthorpe, Osmanlı Hükümeti'ne müracaat ederek "suçlu" olarak tabir edilen zanlıların teslimini isterken böyle bir kaygı duymamıştı. Osmanlı Hükümeti'nin egemenliğinin zedelenmesi değil usul tarzı Calthorpe'ü ilgilendiriyordu. Ona göre, askeri yetkililer doğrudan değil de Yüksek Komiserler kanalıyla bu tür taleplerde buldukları zaman sorun çözülmüş oluyordu.

İstanbul'un resmen işgal edildiği günün ertesi gün Robeck, Dışişleri Bakanlığı'ndan, İtilaf Devletlerinin menfaatleri adına uyumlu çalışması gerekirken bunu imkânsız hale getiren Franchet d'Esperey'in görevden alınması için gerekli tedbirlerin alınmasını bir kez daha talep etmişti²³⁷. Dışişleri Bakanı Curzon aynı günlerde Fransız Dışişleri Bakanı Cambon ile yaptığı görüşmede İstanbul'daki kumanda sorununu gündeme getirince hiç beklemediği bir tepkiyle karşılaşmıştı. Fransız askeri yetkilileri, savaş sırasında Franchet d'Esperey'in İstanbul'a saldıran

²³⁴ "Milne'den Savaş Bakanlığı'na 17 Mart 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5218**, E 1901.

²³⁵ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 12 Şubat 1919 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/4172**, 24082.

²³⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 14 Şubat 1919 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/4172**, 24783.

²³⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 17 Mart 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5218**, E 1729.

ordunun başındaki komutan olduğu için onun İstanbul'a Başkumandan olarak gönderildiğini, 3 Aralık 1918 tarihinde Londra'da yapılan son antlaşmaya göre, Boğazlar ve İstanbul dahil olmak üzere Avrupa Türkiye'sinin tamamının Fransızların, Asya tarafının ise İngilizlerin kumandası altında olmasını ileri sürüyorlardı. Bunları dile getiren Cambon, sorun Franchet d'Esperey'in kişiliğinden kaynaklanıyormuş gibi davranarak onun yerine İngilizlerle ilişkileri daha iyi olan General Guillaumat'ı atamayı düşündüklerini dile getirmişti. Buna karşılık Curzon İstanbul'un kumandası ile ilgili İngiliz tezlerini savunmuştu. İngilizler, ateşkesin İstanbul'u özel bir saha olarak belirleyerek İngilizlerin denetimine bıraktığını, yapılan işgalde İtalyanlarla Fransızlar küçük yardımlarda bulunmuşlarsa da başlıca kuvvetleri İngilizlerin sağladığını ve işgal sorumluluğunu tamamen İngilizlerin üstlendiğini, dolayısıyla kumandanın İngilizlerde olması gerektiğini savunmuştu. d'Esperey'i kumanda krizinin kaynağı olarak gören İngilizler, savaş sırasında İstanbul'a saldıran ordunun başındaki komutan olmasına rağmen bu ordunun savaşın kazanılmasında etkili olmadığını, zaten ateşkes sırasında da d'Esperey'in de başka bir yerde olduğunu, kısacası ateşkesin yapılmasında bu ordunun bir payının olmadığını iddia ediyorlardı. Curzon, d'Esperey'in bölge kumandasını İngiliz Generallere bırakarak görevden çekilmesiyle yükselen krizin önlenebileceğini ileri sürmüştü, Cambon ise Fransız Hükümeti'nin böyle bir çözümü kabul etmeyeceğini, hatta buna yakın düzenlemeleri dahi tartışmayacağı ifade etmiş, kumanda krizine bir çözüm bulunamamıştı²³⁸.

d'Esperey'in görevden alınması konusunda Fransız Hükümeti'nin isteksiz olduğunu gören İngiliz Hükümeti tıkanıklığı aşabilmek amacıyla d'Esperey'in görev ve yetki sahasının asıl görev bölgesi olan Trakya ile sınırlandırılmasını önermişti²³⁹. Ancak, Fransızlar bu teklife de pek sıcak bakmamışlardı.

İngiliz Savaş Bakanlığı, d'Esperey karşısında Milne'nin konumunu güçlendirmek amacıyla bir plan yapmış, kabine bu planı kabul etmişti. Buna göre; Batum'daki İngiliz Garnizonu hızla çekilerek İstanbul'a gelecek ve Wilson'un kumandasına girecek, Fransız birliklerine duyulan ihtiyaç azalacaktı. Bundan sonra

²³⁸ "İngiliz Hükümeti'nden İngiltere'nin Fransa Büyükelçisi Lord Derby'ye 17 Mart 1920 tarihli telgraf", **FO**, 371/5218, E 1800.

²³⁹ "Curzon'dan M. Cambon'a 4 Nisan 1920 tarihli mektup", F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.159, **FO**, 406/43.

Milne İstanbul'da en yetkili kumandan olduğunu ilan edecek, d'Esperey'in Fransız birliklerini Milne'nin kumandasından almak istemesi halinde buna müsaade edilecekti. Karar gerekli görülmesi halinde Fransız Hükümetine de bildirilecekti²⁴⁰.

Londra'da İngiliz ve Fransız delegeler arasında yapılan yeni görüşmeler sonrasında İstanbul'da bulunan İngiliz ve Fransız generallerin tamamen eşit yetkiye sahip olmaları görüşü prensip olarak kabul edilmişti. İngiliz Savaş Bakanlığı bunun uygulanabileceğini ve hatta İstanbul'da iki komutan arasında çıkan bazı anlaşmazlıkları çözebileceğini fakat istenmeyen sonuçları da beraberinde getireceğini düşünmekteydi. Bütün kumandanların aynı yetkiye sahip olması halinde iletişim sağlanamayacak ve her fırsatta sadece kumandanlar arasında değil İstanbul'da alt rütbedekilerle diğer yetkililer arasında yeni anlaşmazlıklar çıkabilecekti. Diğer bir İngiliz görüşü de Anadolu'nun askeri kontrolünden sorumlu Kumandanın İstanbul'un askeri kontrolünden de sorumlu olmasıydı²⁴¹. Fakat bu görüşmelerden de bir sonuç çıkmamıştı.

Tıkanıklığın aşılammaması üzerine İngiliz Hükümeti, Bulgaristan anlaşmasından sonra Franchet d'Esperey'in başında bulunduğu müttefik ordusunun varlık nedeninin ortadan kalktığını ve bu ordunun dağıtıldığını İstanbul'da İtilaf Devletleri politikalarının ve askeri tedbirlerin uygulanmasından sadece Milne'in sorumlu olduğunu Fransız Hükümeti'ne iletmişti. Bu konuda Fransız Büyükelçisine bir nota veren Curzon, Franchet d'Esperey'in derhal görevden alınmasını istemişti²⁴².

İngilizlerle yaşanan rekabetten zararlı çıkacağını anlayan Fransız Hükümeti, d'Esperey'i Paris'e çağırmişti. d'Esperey, Paris'e dönmek için bir süre pasif bir direniş göstermişse de daha fazla direnemeyerek hükümetinden gelen bildiriye boyun eğmişti. d'Esperey'in Paris'e dönmesiyle sorun kendiliğinden çözülmüştü. d'Esperey geri dönecekmiş gibi beyanatlar veriyse de Fransızlar bu konuda bir açıklama yapmadıklarından ve onun yerine yeni bir kumandan atamadıklarından, Milne kontrolü fiilen eline geçirmeyi başarmıştı. Askeri alandaki kumandayı İngilizlere kaptıran Fransızlar bundan sonra Yüksek Komiserleri aracılığıyla politik alanda söz

²⁴⁰ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 3 Şubat 1920 tarihli talimat ve İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 5 Şubat 1920 tarihi mektup”, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.55 ve eki, **FO, 406/43**.

²⁴¹ “İngiliz Savaş Bakanı'nın Bildirisi”, **FO, 371/5218**, E 2170.

²⁴² “İngiliz Hükümeti'nden Fransız Büyükelçisine 18 Mart 1920 tarihli nota”, **FO, 371/5218**, E 1901.

sahibi olmaya çalışacaklardı. Bu amaçla İstanbul'un resmen işgalinin ardından el konulacak Osmanlı kurumları üzerinde ve kurulacak denetim komisyonlarında söz sahibi olmak için çaba göstereceklerdi.

İngilizlerin Ortadoğu'daki kazançlarına karşılık, İstanbul'da etkili bir pozisyonda olmayı bekleyen Fransızlar uğradıkları hayal kırıklığının etkisiyle Milli Mücadele Hareketi ile yakınlık kurmaya başlamışlardı. Shaw başta olmak üzere birçok tarihçi İstanbul ve Çanakkale'de bulunan, Fransız personelinin nöbet beklediği depolardan mühimmat kaçırlmasını, İngiliz ve Fransız ilişkilerindeki rekabetten kaynaklandığını ileri sürmektedir. Yine Akdeniz'de bulunan Fransız Filosu Kumandanı Ferdinand J. De Bon ve istihbarat subayı Lt. H. Rollin'in Anadolu'yu dolaşarak, Mim Mim, Felah ve diğer milli örgütlere İngiliz-Yunan hareketi hakkında bilgi verdiklerine dair ciddi iddialar ortaya atıldığı halde bunlar hala çürütülebilmiş değildir²⁴³. Bu tür iddiaların doğru kabul edilmesi halinde, Fransız Hükümeti'nin Türklere karşı nefreti ile tanınan d'Esperey'i merkeze çekmesinde İngiltere'nin baskıları kadar, Fransa'nın politikalarında yaşanan değişikliğin de etkili olduğu ortaya çıkacaktır.

d'Esperey görevden alındıktan sonra İstanbul'un işgali ile ilgili operasyonların İstanbul'un fiili başkumandanlığını ele geçiren Milne'nin kumandasında yapılması Fransız Hükümeti'ni rahatsız etmişti. Fransızlar da Milne'nin görevden alınması amacıyla harekette geçmişlerdi. Bir süre sonra Milne'nin yerine İstanbul Müttefik Orduları Başkumandanı rütbesi ile General Harington atanmıştı. Harington İstanbul'a gitmeden önce şehirdeki iletişim, havacılık, demiryolları, istihbarat, donanma, polis, kontrol komisyonları, sansür, istimlak, sürgün yetkisi ve pasaport gibi önemli meseleler hakkında tahkikat yapmış, hükümetinden bu meseleler hakkında izahat istemişti²⁴⁴.

İngiltere, Harington'un İstanbul Müttefik Kuvvetler Başkumandanı olarak tanınması için yoğun bir çaba sarf etmekteydi. İngilizler; politik durumun belirsizliği, anlaşma şartlarını uygulayabilecek müttefik kuvvetlerinin az olması, Bolşeviklerle birlikte veya bağımsız olarak Kuva-yi Milliye'nin İstanbul'a yürüme tehlikesi, Yunanistan'ın İstanbul'u işgale teşebbüs etmesi, göçmenlerden kaynaklanan

²⁴³ Shaw, a.g.e., V.I, s. 130-131.

²⁴⁴ "Moggridge'den Campell'a 20 Ekim 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5289**, E 13237.

sıkıntılar nedeniyle İstanbul'da mutlaka bir Başkumandan bulunması gerektiğini sık sık dile getiriyorlardı. İngiltere'ye göre bu görev Harington'dan başkasına verilemezdi. İngilizler, Kırım ve Kafkaslarda Bolşeviklerin, Kilikya'da Kuva-yi Milliye'nin kazandıkları morali de, iddialarını desteklemek için kullanmışlardı²⁴⁵. Fakat bu iddialar bile müttefiklerinin Harington'un başkumandanlığını kabul etmeleri için yeterli olmamıştı.

İngiliz Savaş Bakanlığı, Harington'un İstanbul Başkumandanlığının imkansız değilse bile çok güç olduğunu anlamıştı²⁴⁶. İngilizlerin umutsuzluğa kapıldığı bir sırada beklenmedik bir hamle yapan İtalyan Hükümeti, Harington'un başkumandanlığının kabul edilebileceğini açıklamıştı²⁴⁷. Paris Konferansı'ndan sonra üçlü yönetim anlayışı içerisinde takdir haklarını Fransızlardan yana kullanan İtalyanlar, bu politikasının bir yarar sağlamadığına inandıklarından olsa gerek İngiltere ile dirsek temasına geçmişlerdi. Müttefikleri tarafından sıkıştırılan Fransız Hükümeti'nin yaşanan tartışmalardan dolayı, Harington'un Başkumandanlığını kabul edebilmesi için gerekli uzlaşma zemini henüz sağlanamamıştı.

İstanbul'a atanan Fransız Kumandan General Charpy yeni bir d'Esperey olma yolundaydı. Harington, Charpy'nin kendi başına buyruk hareket etmesinden sürekli şikayet etmekteydi²⁴⁸. Kuva-yı Milliye'nin İzmit'e yönelik faaliyetlerini arttırması üzerine Harington bu bölgeye İngiliz birlikleri ile birlikte bazı Fransız birliklerini de sevk etmek istemiş ancak Charpy, Anadolu'ya asker göndermemesi doğrultusunda talimat aldığını belirterek bu izni vermemişti²⁴⁹. Öte yandan bu tehlike Harington'un İstanbul Müttefik Ordular Başkumandanlığı iddiasını destekleyen başka bir gelişme olmuştu. Harington, tehlikenin yaklaştığını ileri sürerek İstanbul'da kumandanın tek kişide yani kendisinde toplanmasını talep edecekti.

Başlangıçta İstanbul'a gönderdiği kuvvetlerinin yüksek rütbeli İngiliz ve Fransız subaylarına bağlı olmasında bir sakınca görmeyen İtalya da müttefikleri arasında yaşanan kumanda krizinin ardından İstanbul'a yüksek rütbeli bir subay

²⁴⁵ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 31 Aralık 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6482**, E 64.

²⁴⁶ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 8 Ocak 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6482**, E 479

²⁴⁷ “Buchanan'dan Dışişleri Bakanlığı'na 17 Ocak 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6482**, E 802.

²⁴⁸ “Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 21 Ocak 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6482**, E 1193.

²⁴⁹ “Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 26 Mart 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6482**, E 3705.

göndermeye karar vermişti. Bu amaçla General Ernesto Mombelli, İstanbul'daki İtalyan birliklerinin başına kumandan olarak atanmıştı. Mombelli, İstanbul'a gelinceye kadar İtalyan temsilcisi olarak işleri Albay Vitelli yürütecekti. Jandarmanın yeniden organizasyonu için hazırlık işleri ile ilgili geçici çalışmaları takip etmek üzere İtalya Hükümeti Albay Caprini atanmıştı²⁵⁰. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra müttefiklerine oranla geri planda kalan İtalya, Sevr Antlaşması'ndan sonra kurulacak komisyonlar için gayet hızlı davranmıştı. Bu tutum İtalya'nın Sevr sonrasında kurulacak sistemde müttefikleri kadar etkili olma arzusundan kaynaklanmıştı. İngiltere'nin başkumandanlığı kendilerine kaptırmayacağını anlayan Fransa ve İtalya Hükümetleri yaptıkları atamalarla Sevr'de öngörülen Askeri Komisyon dışında bir Generaller Konseyi oluşturmayı ve bu vesile ile başkumandanın yetkililerine ortak olmayı hedefleyeceklerdi.

İngiltere, Askeri Komisyon Başkanlığının tanınması koşuluyla Maliye ve Donanma Komisyonu Başkanlıklarını Fransa'ya bırakmaya razıydı²⁵¹. Askeri Komisyon; Türk askeri kuvvetlerinin azaltılmasını sağlayacak, silahların ve cephanenin tesliminden, yeni kurulacak Türk silahlı kuvvetlerinin organizasyon ve kontrolünden sorumlu olacaktı. Askeri Komisyon Başkanlığının ne anlama geldiğini çok iyi bilen Fransa bu komisyon başkanlığını İngiltere'ye bırakmaya kolay kolay razı olmayacaktı.

Londra Konferansı öncesinde, İngiltere Sevr Antlaşması'nda tasarlanan mekanizmanın kurulması amacıyla bir kez daha Fransa'ya teklifte bulunmuştu. Fakat sıra Harington'un Askeri Komisyon Başkanlığına yani Başkumandanlığına gelince görüşmeler yine tıkanmıştı²⁵². Müttefikler arasında Sevr Antlaşması'nı uygulamaya yönelik ortak bir cephe kurulamaması, hiç şüphesiz bağımsızlık savaşı veren Türklerin lehine olacaktı.

Nihayet 19 Haziran 1921'de toplanan Büyükelçiler Konferansı'nda, Sevr Antlaşması'na göre kurulacak komisyonların eşitlik ilkesi doğrultusunda kurulması karşılığında, Harington'un Askeri Komisyon Başkanlığı müttefikleri tarafından kabul

²⁵⁰ “Buchanan'dan Dışişleri Bakanlığı'na 26 Ocak 1921 tarihli telgraf”, FO, 371/6482, E 1228.

²⁵¹ “Hardinge'den Dışişleri Bakanlığı'na 28 Ocak 1921 tarihli mektup”, FO, 371/6482, E 1398.

²⁵² “Cheetham' dan Dışişleri Bakanlığı'na 8 Şubat 1921 tarihli mektup”, FO, 371/6482, E 1825.

edilmişti²⁵³. Fakat bundan sonra Fransa ve İtalya, Başkumandanın Yüksek Komiserlere karşı sorumlu olması gerektiğini ileri sürecekler ve tartışmalar işgal dönemi sonuna kadar devam edecekti.

i. Osmanlı Hükümeti ile Yüksek Komiserlikler Arasındaki ilişkiler

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasındaki diplomatik ilişkiler I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kesilmişti. Normal şartlar altında, Ateşkes Antlaşması'ndan sonra yapılacak barış antlaşması ile olağan diplomatik ilişkiler yeniden başlayacaktı. Fakat önce İngiltere kısa bir süre sonra müttefikleri, savaşı bitiren Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen akabinde İstanbul'a Yüksek Komiserlerini atamışlardı.

İstanbul'a gönderilen Yüksek Komiserlere, İtilaf Devletleri ile Osmanlı Hükümeti arasında “resmi iletişim kanalı” olacaklarına, Ateşkes Antlaşması ile ilgili uygulamaları takip edeceklerine ve Türkiye'deki İtilaf Devletleri çıkarlarını korumak üzere görevlendirileceklerine dair talimat verilmişti. Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükümeti'ne ateşkes uygulamalarını izlemek ve ihlalleri önlemek üzere geldiklerini bildirmişlerdi.

Savaş sırasında İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler kesilmişti. Diplomatik ilişkilerin yeniden başlaması her iki taraf için elbette yararlı olacaktı. Ancak üç müttefik devletin Osmanlı Devleti ile iletişim kuracak temsilcileri İstanbul'a savaş gemileri, silahları ve askeri kuvvetleriyle birlikte gelmişlerdi.

Ateşkes Antlaşması'nın uygulanması noktasında bazı aksaklık ve sorunların meydana geldiği muhakkaktı. Yalnız bu aksaklık ya da sorunlar İtilaf Devletlerinin iddia ettiği gibi sadece Osmanlı birliklerinden kaynaklanmıyordu. Osmanlı kumandanları arasında ateşkesi ihlal edenler bulunduğu gibi İtilaf Devletleri kumandanları arasında ateşkesi ihlal eden kumandanlar bulunmaktaydı. Müttefik Yüksek Komiserleri, Ateşkes Antlaşması şartlarını ihlal ettiklerini iddia ettikleri Osmanlı kumandanları hakkında Osmanlı Devleti'ne sürekli nota vermekteydiler. Ateşkesi ihlal eden müttefik kumandanlar hakkında Osmanlı Hükümeti'nin Yüksek Komiserlere göndermiş olduğu notalar ise dikkate alınmamaktaydı. Fransızlar

²⁵³ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Cheetham'a 23 Mayıs 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6483**, E 5586; Curzon'dan E. Crowe'a 19 Haziran 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6483**, E 7013.

gönderilen notalara tepki vermezken İngilizler gönderilen notaları inceledikten sonra hiçbir işlem yapmadan Osmanlı Hükümeti'ne iade ediliyorlardı²⁵⁴. Bu notaların kabul edilmemesi üzerine Osmanlı Sadrazam ve Hariciye Nazırı 18 Ocak 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret etmişlerdi. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un hastalığını bahane ederek görüşmediği Sadrazam Tevfik Paşa ve Hariciye Nazırı Reşit Paşa Yüksek Komisyon personelinden Webb, Hohler ve Ryan ile görüşebilmişlerdi. İlk olarak söz alan Sadrazam kendilerinin de İtilaf Devletleri gibi düzenin yeniden sağlanmasını ve işlerin normal hale gelmesini istediklerini fakat Osmanlı Hükümeti'nin, Yüksek Komisyonlarla iletişim kurma girişimlerinin engellendiğini belirterek, bu durumda iletişim kurmanın nasıl mümkün olabileceğini sormuştu. Türkiye'nin yardım ve rehberlik beklediği ilk ülkenin İngiltere olduğunu vurgulayan Sadrazam buna rağmen İngilizlerin notaları geri çevirdiğini dile getirmişti. Webb ise ona cevaben Kafkasya ve Medine'de bulunan Türk ordularının buldukları bölgeleri tahliye etmediklerini, Alman ve Avusturyalıların ülkelerine gönderilmelerinde gecikmeler yaşandığını, Rum ve Ermenilerin hala hapishanelerde bulunmalarından rahatsız olduğunu, bu gibi nedenlerle Ateşkes Antlaşması koşulları Türkler tarafından "tatmin edici" bir şekilde yerine getirilinceye kadar şikayet ve dilekçe almayacaklarını ifade etmişti. Webb sadece tavsiyeleri ve dilekleri hakkında Osmanlı Hükümeti'nden talep gelmesi halinde açıklama yapabileceklerini de sözlerine eklemişti. Ondan sonra söz alan Reşit Paşa, altlarındakilere hakim olmada başarılı olamadığını itiraf ederek bunu, kadroların önceki kabinelerin temsilcileri olmasına bağlamıştı. Reşit Paşa bu durumu kısa zamanda değiştirebileceğini de ifade etmişti. Tevfik Paşa da Ermeni meselesi ile ilgili olarak ihmali görülenler hakkında gerekli tahkikatı yaptırdığını, 200'e yakın şahsın bu nedenle tutuklandığını ve suçlu bulunanlara gerekli cezaların verileceğini ifade etmişti²⁵⁵. İngilizler, Türkleri ateşkes ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmemekle suçlamış, ateşkesi ihlal dahi etmiş olsalar İngiliz subayları hakkında eleştiri ve şikayetlere dahi tahammül edememişlerdi. Oysa işgal kuvvetlerinin ateşkesin hangi maddesine dayanarak İstanbul'a geldikleri sorgulanabilir, işgal kuvvetlerinin son birkaç ay içerisinde

²⁵⁴ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 16 Ocak 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4190**, 18846.

²⁵⁵ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 19 Ocak 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4190**, 18852.

İstanbul'da yürüttükleri hukuk dışı faaliyetlerden şikayet edebilir, Suriye ve Irak'ta işgal kuvvetlerinin ateşkes ile belirlenen sınırları aştıkları delil olarak gösterebilir, İtilaf Devletlerinin ateşkesi alenen çiğnediklerini izah edebilirdi. Fakat hem Tevfik Paşa hem de Reşit Paşa sorumluluğu eski Hükümetlere atarak yöneltilen suçlamaları kabul etmiş gibi bir izlenim bırakmışlardı.

Esirlere kötü muamele ve sözde Ermeni kırımı nedeniyle tutuklananlar Müttefik Yüksek Komiserlerinin beklediği kadar hızlı bir şekilde mahkeme önüne çıkarılmamaktaydı. Özellikle İngiliz temsilcileri harp esirlerine kötü muamele etmekle itham ettikleri zanlıların cezalandırılmak üzere kendilerine teslim edilmesi yönünde taleplerde bulunmaya başlamışlardı. Tevfik Paşa Hükümeti, Ateşkes Antlaşması aksamına aykırı olduğu gerekçesiyle bu talepleri reddetmişti²⁵⁶. Tutuklanan şahısların teslim edilmeyeceğın anlayan Calthorpe, bu şahısların yargı süreçlerinde yaşanan gecikmelerden şikayet etmişti. Calthorpe bu gecikmenin Padişah'ın, İttihad ve Terakki'den çekinmesinden kaynaklandığını ileri sürse de²⁵⁷ Türkgeldi'nin beyanına göre Padişah'ın böyle bir endişesinin olmadığı anlaşılmaktadır²⁵⁸. Gecikmenin asıl sebebi tutuklanan şahısların büyük bir kısmı aleyhinde gerekli delil ve ya şahitlerin bulunmamasıydı.

B. İSTANBUL'DA ORTAK YÖNETİM KURULMASI VE YÜKSEK KOMİSERLER ARASI KONSENSUS SAĞLANMASI

1. Yüksek Komiserler arası Konsensüsün sağlanması

İtilaf Devletlerinin İstanbul'un işgali sonrasında yaşadıkları sorunlar uzun yıllar birlikte hareket eden İngiltere, Fransa ve İtalya'yı yol ayrımına getirmişti. İstanbul'da ülkelerini temsil eden Müttefik Yüksek Komiserleri fiili olarak kurulan işgal idaresini etkin hale getirmek ve yaşanan sorunları çözebilmek maksadıyla temasa geçmişlerdi. Bu temaslar neticesinde Yüksek Komiserler işgal ettikleri bölgelerin yönetimi ile ilgili kararlar almak ve aldıkları kararları uygulamak

²⁵⁶ BOA, MV, 214/63, 1337 Cemaziyyevvel 1337 (6 Şubat 1919).

²⁵⁷ FO, 371/4172, 13694, 24 Ocak telgraf, Akşin, a.g.e., s. 156-57

²⁵⁸ Türkgeldi, a.g.e., Görüp İşittiklerim, s. 179. Akşin, a.g.e., s.157

maksadıyla önceleri haftalık toplantılar düzenlemişlerdi. Bu sayede İstanbul'a gelen Müttefik temsilcileri arasında bir konsensüs sağlanmış ve resmi bir iletişim mekanizması kurulmuş, İstanbul İşgal Yönetimi'nin temelleri atılmıştı. Müttefik Yüksek Komiserleri ilk toplantılarını 28 Kasım 1918 tarihinde yapmışlardı. İngiltere Elçiliğinde yapılan toplantıda İngiltere'yi; Webb, Hohler ve Deedes, İtalya'yı; Comte Sforza, Fransa'yı Debrieres temsil etmişti. Bu toplantıda, öncelikli olarak Ateşkes Antlaşması'nın uygulanmasına yönelik çalışmalar yapılması kararlaştırılmıştı. İlk toplantıdan sonra müttefik temsilcileri, eski Rus ordusuna ait olanlar dahil tüm savaş esirlerinin serbest bırakılması amacıyla bir nota hazırlayarak Osmanlı Hükümeti'ne sunmuşlardı. Bunun dışında Osmanlı Hükümeti'nden Ermenilerin hızla memleketlerine iadelerinin sağlanması ve dahilde ateşi düşürebilmek amacıyla Ermeni tutukluların serbest bırakılması talep edilmişti²⁵⁹. Bu sıralarda yine kış mevsimi yaşanıyordu. Geçmişten alınan dersler bu işlemin kış mevsiminde gerçekleştirilemeyeceğini göstermişti. Ama İtilaf Devletleri bu konuda ısrar etmekteydi. Diğer bir husus da çoğu komite faaliyetlerden dolayı tutuklanmış olan Ermenilerin serbest bırakılmasıydı. Bu tutukluların serbest bırakılması halinde işler daha da karışacaktı. İtilaf Devletlerinin planlarını yürürlüğe koymak amacıyla bekledikleri de bu olsa gerektir.

Toplantıların hedefi, ateşkes koşullarının yorumlanması ve alınması gereken tedbirler hakkında anlaşmaya varmaktı. Yüksek Komiserler toplantıları, genellikle cuma günleri olmak üzere düzenli bir şekilde haftada bir kez yapılmaktaydı. Son dönemlerde on beş gün de bir yapılmıştı. Toplantılarda çok farklı meseleler ele alınmaktaydı. Lokantaların açılma saatlerinden yaz saati uygulamasına, ekonomik meselelerden adli meselelere kadar değişik konular müzakere edilmekteydi. Yüksek Komiserler İstanbul İşgal Yönetimi'nin örgütlenmesinde kilit bir rol oynayacaklardı. Hükümetlerinin talimatları doğrultusunda hareket eden Yüksek Komiserlere, belediye, sağlık, polis, maliye gibi konularda müttefik uzmanları yardımcı olmaktadır²⁶⁰.

İstanbul işgal kuvvetleri arasında az sayıda kuvvetle temsil edilen Yunanlılar da bu toplantılara katılmak amacıyla müracaatta bulunmuşlardı. Fakat üç müttefik,

²⁵⁹ “28 Kasım 1918 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/3416**, 210546.

²⁶⁰ “1920 Türkiye Yıllık Raporu, md.63-64”, **FO, 371/6469**, E 5233.

Yunanlıların toplantılara katılması halinde Sırp ve Amerikan temsilcilerin de katılmak isteyeceklerini ileri sürerek²⁶¹ yapılan müracaatı geri çevirmişlerdi. Türkiye'deki hakları bakımından üç müttefikin Yunanlılarla eşit haklara sahip olmadığını düşünen Yüksek Komiserler İngiliz Temsilcisi Hohler vasıtasıyla bu kararı sözlü olarak Yunan Yüksek Komiseri'ne bildirmişlerdi²⁶².

Amerika ve Sevr Antlaşmasından sonra Japon temsilcilerinin Yüksek Komiserler toplantılarında temsil edilme talepleri de geri çevrilmişti. İşgal yönetimi varlığını sürdürdüğü süreç içerisinde İngiltere, Fransa ve İtalya dışında ortağı kaldırarak durumda değildi.

Yüksek Komisyonlarda Türkçe bilen personel sayısı çok az olduğundan tercümanlara gereksinim duyulmuştu. Yüksek Komisyonlar bu ihtiyacı genelde Rum ve Ermeni tercümanlardan karşılamışlardı. Yüksek Komisyonlarda istihdam edilen tercümanlar kendi görevleri dışında komisyon görevlilerine olan bitenler hakkında bilgi vermişlerdi. Yüksek Komisyonlara yapılan en önemli ihbarlar Türklere silah dağıtıldığı ve Türklerin Hıristiyanları katledeceklerine dair safsatalardı. Yüksek Komiserler, İstanbul'a gelmelerinin üzerinden birkaç gün geçmeden Rum ve Ermeni kaynaklarının verdiği bu bilgilere güvenmemeleri gerektiğini öğrenmişlerdi²⁶³.

2. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Tatbikatına Yönelik Faaliyetler

a. Tatbikatta karşılaşılan problemler ve İstanbul Hükümetleri

İstanbul'a gönderilen müttefik temsilcilerinin asli vazifelerinden bir tanesi Mondros Ateşkes Antlaşması uygulamalarını denetlemek ve bu konuda kendi hükümetlerine raporlar hazırlamaktı. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe yaptığı ilk değerlendirmelerde, Osmanlı Hükümeti'nin iyi niyetli olduğunu fakat İstanbul'daki hükümetin zayıf olmasından dolayı talimatlarına riayet edilmediğini tespit etmişti. Bu nedenle Calthorpe, Ateşkes Antlaşması'nı ihlal edenlerin derhal tutuklanarak

²⁶¹ Sforza, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un Yunan Yüksek Komiserinin toplantılara katılmasından yana olduğunu kendisinin itirazı nedeniyle Yunan Yüksek Komiseri tarafından yapılan müracaatın kabul edilmediğini ileri sürmektedir. Çelebi, **a.g.e.**, s. 32.

²⁶² "19 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 3407.

²⁶³ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 23 Kasım 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3416**, 19441.

Müttefik temsilcilerine teslim edilmesi konusunda Hükümetinden yetki almaya çalışmıştı. Ancak bu yapıldığı takdirde Türklerin yenildiklerini anlayacaklarını ve Ermenilere saygı duyacaklarını vurgulayan Calthorpe²⁶⁴, Ateşkes Antlaşması'na uymayanların İtilaf Devletleri tarafından yargılanmasını ve cezalandırılmasını arzulamaktaydı.

23 Ocak 1919 tarihinde İngiliz Savaş Bakanlığı'nda yapılan ve Donanma Bakanlığı'nı; Yüzbaşı Aylmer, Savaş Bakanlığı'nı; Yarbay Dent, Major Money, Dışişleri Bakanlığı'nı; Binbaşı Young ve Mr. Clark Kerr'in temsil ettiği toplantıda Türkiye'den gelen raporlar değerlendirilmişti. Bu değerlendirme neticesinde Ateşkes Antlaşması'nın bazı maddelerinde Türk yetkililerin engelleyici çalışmaları nedeniyle aksaklıklar yaşandığı ama genel olarak Ateşkes Antlaşması koşullarının uygulandığı kanaatine varılmıştı. Osmanlı Hükümeti Ateşkes Antlaşması koşullarının büyük bir kısmını yerine getirmiş olduğu halde İngilizler tatmin olmuş değillerdi. Üstelik Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İtilaf Devletlerine bağlı kuvvetler savaş devam ediyormuş gibi Türk ordusunun hakimiyetindeki Musul ve İskenderun'a doğru ilerleyerek ateşkesi bozmuşlardı. Toplantıda Ateşkes Antlaşması'nın uygulanması noktasında karşılaşılan en önemli sorunlar ise şöyle tespit edilmişti;

1. Trablusgarp'taki Türk kuvvetlerinin teslim olmaması,
2. 2 İngiliz Havacıyla, Trablusgarp'takileri içeren esirlerin iade edilmemesi,
3. Hicaz'da İngiliz Kuvvetlerine karşı direniş gösterilmesi,
4. Almanya ile ekonomik ilişkileri sürdürülmesi,
5. Şevket Paşa, İzzet efendi ve Emin Bey'in Bakü ve Ahıska'daki yanlış davranışları,
6. Savaş esirlerine insanlık dışı muamele edilmesi,
7. Antep Mutasarrıfının "küstahça" davranışları²⁶⁵.

İngilizlerin de tespit ettiği üzere, Osmanlı Devleti Ateşkes Antlaşması'nda yaşanan ufak tefek aksaklıklar dışında riayet etmekteydi. Sorgulanması gereken asıl İtilaf Devletlerinin ateşkes ne kadar riayet ettikleriydi.

²⁶⁴ İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'tan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Ocak 1919 tarihli telgraf, **FO, 371/4172**, 2391.

²⁶⁵ "23 Ocak 1919 İngiliz Savaş Bakanlığı'nda yapılan toplantı sonrası alınan kararlar ", **FO, 371/4172**, 20441.

Ateşkes Antlaşması'nın uygulanmasında karşılaşılan sorunları Osmanlı Devleti'nin çözemeyeceğini düşünen İngilizler sorunların kaynağı olarak gördükleri kişilerin cezalarını kendi elleriyle vermenin yollarını aramışlardı. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, "Ateşkes Antlaşması suçlularını" iki kategoriye ayırmıştı. Birinci kategoridekiler; Batum, Bakü, Mezopotamya ve Suriye gibi işgalleri altında olan bölgelerde bulunan suçlulardı. Calthorpe, savaş durumu devam ettiğinden bunların tutuklanmasını ve daha sonra kendileri tarafından bu bölgelerde kurulacak mahkemelerde yargılanmak üzere Malta'da gözaltında tutulmasını teklif etmişti. İkinci kategoridekiler ise; işgal edilmeyen ve müttefik kuvvetlerin ulaşamadığı bölgelerde bulunan suçlulardı. Calthorpe bunlar için de Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapılmasını ve hükümetin tehdit edilmesini önermişti. Calthorpe'un önerileri bunlarla sınırlı değildi. Osmanlı Devleti bu kararlara uymaz, Ermeni "katliamına" bulaşan ve esirlere kötü muamele edenleri teslim etmezse İstanbul'un, Kafkaslar 1 Şubat 1919'a kadar tahliye edilmezse, Karadeniz sahillerindeki şehirlerin işgal edileceği şeklinde çifte tehditte bulunulacaktı. Bu sayede Hükümet tutukladığı "suçluları" kendilerine teslim etmek zorunda kalacaktı²⁶⁶. 23 Ocak 1919'da yapılan toplantıda bu öneriler değerlendirildikten sonra Calthorpe'a, ateşkese uymayanları, ateşkes koşullarını uygulamayı geciktirenleri, İngiliz kumandanlarına ve görevlilerine terbiyesizlik yapanları, esirlere kötü muamele edenleri, Ermenilere ve hem Türkiye hem de Transkafkasya'daki diğer ırklara zulüm yapanları, yağmaya katılanları, gayrimüslimlere ait mallara zarar verenleri, kanun ve ya savaş kanunlarını ihlal edenleri tutuklanması için talimat verilmişti. Talimatta ayrıca; Kafkasya, Suriye ve Mezopotamya'da suçluları yargılamak üzere askeri mahkemelerin kurulacağı, askeri mahkemelerin ilgilenemeyeceği suçlular için Malta'da tutuklama kampı açılacağı bildirilmişti. Bu suçluların teslimi ve Malta'ya gönderilmeleri için Osmanlı Hükümeti'ne talimat gönderilecekti. Osmanlı Devleti bu kararlara uymaz, Ermeni "katliamına" bulaşan ve esirlere kötü muamele edenleri teslim etmezse İstanbul'un, Kafkaslar 1 Şubat 1919'a kadar tahliye edilmezse, Karadeniz sahillerindeki şehirlerin

²⁶⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne gönderilen 15 Ocak 1919 tarihli telgraf", **FO**, 371/4172, 21128.

işgal edileceği tehdidinde de bulunulacaktı²⁶⁷. Müttefikler arasında bu konuda henüz birlik ve anlaşma sağlanamadığından bu tehditler blöften ibaretti.

Savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne en çok esir veren İngiliz temsilcileri Osmanlı Hükümeti'ne müracaat ederek ilk olarak İngiliz esirlerine kötü muamele edenlerin teslim edilmesini talep etmişlerdi. Fakat Hükümet, Ateşkes Antlaşması ahkâmına aykırı olduğu gerekçesiyle bu talebi reddetmişti²⁶⁸.

Calthorpe'a verilen talimatta işgal edilen yerlerde, yani Kafkasya, Suriye ve Mezopotamya'nın dışında kalan yerlerde Osmanlı Hükümeti tarafından suçluların cezalandırılmasının kabul edileceği, bu süre zarfında böyle suçluların Malta'daki tutuklama kampına götürülecekleri vurgulanmıştı. Tutuklanan şahısların yargılanması ve cezalandırılmaları konusunda İtilaf Devletleri arasında bir uzlaşmaya varılmamıştı. Dolayısıyla uygulanacak prosedüre ilişkin herhangi bir karar da yoktu. Talimatta Paris'te bu konuların tartışılmakta olduğu özellikle belirtilmişti. İngiliz Hükümeti'nin çalışmalarından ve Calthorpe'a verilmek üzere hazırlanan talimattan diğer devletler haberdar edilmemişti²⁶⁹. Calthorpe ise daha bu talimat kendisine ulaşmadan harekete geçmişti.

Bu arada İstanbul'da Hükümet tutuklamalara başlamıştı. Başta İngilizler olmak üzere, İtilaf Devletlerinin yaptığı baskılar sonucunda resmi bir talep olmadığı halde gece gündüz demeden tutuklamalar devam etmişti. Calthorpe tutuklamalar sonucunda Osmanlı Hükümeti'ni sözlü olarak takdir ettiğini bildirmişti. Bu takdiri tutuklamaların devam etmesi yönündeki sözlü talepler izlemişti. 1919 Ocak ayı sonunda kadar çok sayıda şahıs tutuklanarak müttefik kuvvetlerinin gözetimindeki hapisanelere atılmıştı. Tutuklananlar arasında Cahid, Midhat, Rahmi, Karasu gibi şahıslar bulunuyordu. Eski Sadrazamlardan Said Halim Paşa gibi önemli şahıslar da gözetim altında olup, tutuklanmaları an meselesiydi. Calthorpe Osmanlı Hükümeti'nden bazı nazırların, iyi niyet ve enerjileri ile meslektaşlarını derinden etkilediğini de inkar etmiyordu. Burada Calthorpe bazı nazırlardan kastettiğinin, resmi bir talimat olmaksızın tutuklama emri veren Dahiliye Nazırı olduğunu da

²⁶⁷ “23 Ocak 1919 İngiliz Savaş Bakanlığı'nda yapılan toplantıda alınan kararlar doğrultusunda Calthorpe'a hitaben hazırlanan talimat”, **FO, 371/4172**, 17682, 20441.

²⁶⁸ **BOA, MV**, 214/63, 5 Cemaziyyevvel 1337 (6 Şubat 1919).

²⁶⁹ **BOA, MV**, 214/63, 5 Cemaziyyevvel 1337 (6 Şubat 1919).

özellikle vurgulamış, Hariciye Nazırı'nın ise Hükümete resmi bir talimat verilinceye kadar geciktirme taktiği uyguladığını ileri sürmüştü²⁷⁰.

1 Şubat 1919 tarihinde Calthorpe, Osmanlı Hükümeti'ne müracaat ederek Müttefik esirlerine “kötü muamele” etmekten zanlı 23 şahsın daha İngiliz Askeri yetkililerine teslimini talep etmişti. Bunlar başlangıç listesi idi²⁷¹. Türk milletine gözdağı vermek amacıyla hazırlanan bu listelerin devamı gelecekti.

Calthorpe'un tutukluları Osmanlı Hükümeti'nden teslim almak için yaptığı müracaata hükümet 16 Şubat 1919'da cevap vermişti. Hukuki bir ders niteliğindeki cevapta; yapılan müracaatın Osmanlı hakimiyet anlayışına tamamen zıt olduğu, mütareke ve devletler arası hukukla bağdaşmadığı vurgulanmıştı. Tutuklanan şahıslar aleyhindeki delil ve bilgilerin gönderilmesi halinde Osmanlı mahkemelerinin gerekeni yapacağı da bildirilmişti²⁷². İngilizlerin tutuklama taleplerini karşılayan Tevfik Paşa Hükümeti, tutuklanan şahısların İngilizlere teslim edilmesi yönündeki müracaatı geri çevirmişti. Osmanlı Hükümeti'nin tutukladığı şahısları kendiliğinden teslim etmeyeceğini anlayan İngilizler işgal ettikleri topraklarda askeri mahkemeler kurarak tutukladıkları şahısları yargılamaya çalışacaklardı.

1919 yılı başlarında İngiliz Savaş Bakanlığı işgal ettikleri bölgelerde bulunan kumandanlarına bir talimat göndererek “suçlu Türkleri” yargılamak üzere askeri mahkemeler kurulmasını emretmişti²⁷³. İngiliz Savaş Bakanlığı bu talimatıyla, Osmanlı Hükümeti tarafından ileri sürülen haklı gerekçeleri bertaraf etmeye çalışmıştı.

Müttefik yetkililer, işgal ettikleri bölgelerde özellikle müttefik menfaatlerine aykırı faaliyette bulunduğunu düşündükleri şahısları tutuklamakta ve hatta kurdukları Divan-ı Harblerde yargılamakta herhangi bir sakınca görmüyorlardı. Hükümetinden aldığı talimattan sonra Milne, Batum'da bir askeri mahkeme kurmuştu. Bu mahkeme İngiliz menfaatlerine zarar verdiği düşünülen bazı şahısları²⁷⁴ yargılamaya

²⁷⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne gönderilen 31 Ocak 1919 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/4172**, 17682.

²⁷¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne gönderilen 5 Şubat 1919 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/4172**, 22373.

²⁷² Hariciye Nazırı Reşit Paşa'dan Calthorpe'a 16 Şubat 1919 tarihli Nota”, **FO, 371/4172**, 38724.

²⁷³ İngiliz Askeri İstihbarat Başkanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 13 Ocak 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4172**, 7176.

²⁷⁴ Misal olarak Albay Rıfat Bey, Dokuzuncu Ordu çekilirken İngilizler tarafından talep edilen sabit telsiz hattını yıktığı için İngiliz Divan-ı Harbi karşısına çıkarılmıştı.

başlamıştı. Osmanlı Hükümeti 25 Şubat 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliğine bir nota vererek Osmanlı ordusuna mensup subayların yabancı bir askeri mahkeme karşısına çıkarılmalarının yerleşik hukuk kaidelerine aykırı olduğunu belirtmiş, bunun Osmanlı ordusu üzerinde de kötü bir tesir bırakacağına altını çizmişti²⁷⁵. Fakat bu teşebbüsten de bir sonuç alınamamıştı. Çünkü İngilizler işgal ettikleri topraklarda bulunan herkesi yargılama hakkına sahip oldukları kanaatindeydiler.

İktidara geldiği ilk günlerde İngilizler tarafından talep edilen tutukluların yakalanması için elinden geleni yapacağını bildiren ve bunu yapmaya çalışan Damat Ferid Paşa, ilk olarak, tutuklanan şahısların İngiliz askeri yetkililerine teslim edilmesi yerine, İstanbul'da bir Türk-İngiliz askeri mahkemesi kurulmasını teklif etmişti. Damat Ferid Paşa da Tevfik Paşa Hükümeti tarafından savunulan tezleri savunmuş, Osmanlı vatandaşlarının İngilizlere teslim edilmesinin ulusal, uluslar arası hukuka ve ateşkes ahkâmına aykırı olduğu savunmuştu. Ferid Paşa, İngilizleri ikna etmek amacıyla olacak, delillerin toplanması, şahitlerin dinlenmesi ve zanlıların kendilerini müdafaa etmeleri açısından yurt dışında yargılama yapılmasının zor olduğunu anlatmaya çalışmıştı²⁷⁶. Tutukluları Osmanlı Hükümeti'nden teslim alarak cezalandırmayı düşünen Calthorpe, bu teklifi de geri çevirmişti²⁷⁷. İtilaf Devletleri Ateşkes Antlaşması'ndan sonraki uygulamalarıyla, Osmanlı hakimiyet anlayışına, uluslar arası hukuka ve ateşkes ahkâmına riayet etmediklerini göstermişlerdi. Dolayısıyla onların delillerin toplanması, şahitlerin dinlenmesi ve zanlıların kendilerini müdafaa etmeleri gibi bir kaygıları bulunmamaktaydı. Zaten tutuklamalar, tahkikat yapılmadan önce yapılmıştı. Bu tutuklamalar da hukuk devre dışı kalmış siyaset ön plana çıkmıştı. Siyasi tutuklamaların, siyasi hüküm ve infazları beraberinde getirmesi kaçınılmaz olacaktı.

İngilizler işgal edilmeyen yerlerde tutuklanan şahısları Malta'ya sürerek, işgal ettikleri bölgelerde tutukladıkları şahısları ise kurdukları askeri mahkemelerle yargılayarak, hukuki engelleri aştıklarını ileri sürmekteydiler. Damat Ferid Paşa Hükümeti 18 Mayıs 1919 tarihinde bir saman alevi gibi parlayan ancak aynı şekilde

²⁷⁵ Osmanlı Hükümeti tarafından İngiliz Yüksek Komiserliğine verilen 25 Şubat 1919 tarihli nota, **FO, 371/4173**, 102553.

²⁷⁶ "Damat Ferid Paşa'dan Calthorpe'a 1 Mayıs 1919 tarihli nota, **FO, 371/4173**, 84433.

²⁷⁷ "Calthorpe'tan Damat Ferid Paşa'ya 24 Mayıs 1919 tarihli nota, **FO, 371/4173**, 84433; Bilal Şimşir, **Malta Sürgünleri**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1985, s. 94.

sönen tepkilerinden birini daha vermiş, İngiliz Yüksek Komiserliğine müracaat ederek Osmanlı ordusuna mensup şahısların yabancı yargıçlardan mürekkep mahkemelerde yargılanmalarının uygun olmadığını vurgulamış, bu durumun ordu üzerinde kötü tesir yarattığını da bildirmişti²⁷⁸. Böylece Damat Ferid Paşa Hükümeti de Tevfik Paşa Hükümeti tarafından ileri sürülen gerekçeleri tekrarlamıştı. Ancak bu teşebbüslerden de bir sonuç alınamamıştı. Tutuklanan şahısların İngiliz mahkemelerinde yargılanmasına tepki gösteren Damat Ferid Paşa Hükümeti, gözetimi altındaki tutuklu şahısların alınarak, Malta'ya sürülmesine ise ses çıkarmayacaktı. Çünkü Damat Ferid Paşa bu uygulamaları muhaliflerini tasfiye etme ve İngilizler tarafından yapılan baskıları bertaraf etmek açısından ehveni şer olarak görecekti.

Ateşkes Antlaşması'nın uygulanması aşamasında askeri ve mülki yetkililer İtilaf Devletlerine zorluk çıkarmaktaydı. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, İngiliz Savaş Bakanlığı'nda yapılan toplantıda alınan kararlar doğrultusunda;

1. Ateşkes koşullarını uygulamayanların,
2. Ateşkes koşullarını uygulamayı geciktirenlerin,
3. İngiliz kumandan ve personeline saygısızlık yapanların,
4. İtilaf Devletleri esirlerine kötü muamele edenlerin,
5. Ermenilere ve ya Türkiye ve Transkafkasya'daki diğer ırklara karşı zulüm yapanların,
6. İtilaf Devletleri ve ya gayrimüslimlerin mallarını yağmalayan ve tahrip edenlerin,
7. Savaş kanunlarını ihlal edenlerin,

teslim edilmeleri için Osmanlı Hükümeti'ne müracaat etmişti²⁷⁹. Yedi kategoriye ayrılan zanlıların tutuklanmasını Osmanlı Hükümeti'nden talep eden Müttefik temsilcileri ilerleyen günlerde kara listeler hazırlayıp bu listelerdeki şahısların tutuklanmasını talep edeceklerdi.

İstihbarat Servislerinin topladıkları bilgileri ciddiye alan İngiliz Umumi Karargahı, müttefik esirlerine kötü muamele ettikleri iddiasıyla 101 kişilik bir kara

²⁷⁸ Osmanlı Hükümeti tarafından İngiliz Yüksek Komiserliğine verilen 18 Mayıs 1919 tarihli nota, **FO, 371/4173**, 102553.

²⁷⁹ "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 5 Şubat 1919 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/4172**, 21128.

liste hazırlamış, Osmanlı Hükümeti'nden bu listedeki şahısların tutuklanmasını talep etmişti. Hazırlanan listenin hemen hemen yarısını demiryollarında çalışan Alman mühendisler ve diğer görevliler oluşturmaktaydı. Geriye kalanlar ise küçük rütbeli Osmanlı subay ve memurlarından oluşmaktaydı. Bu şahısların hangi suçu işlediklerine dair herhangi bir bilgi yoktu. Bunun dışında listede yer alan bazı şahısların görevi yazılmış isimleri tespit edilememişti. “Adı bilinmeyen Haydarpaşa Hastanesi Kumandanı” şeklinde listeye derç edilen şahsın kim olduğu, ne zaman görev yaptığı ve suçu hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştı. Bazı şahısların isimleri dahi tam olarak tespit edilememiş; “Herr Advis ve ya Anadis”, “Edib ve ya Bedri” şeklinde yazılan isimler de listede yer almıştı²⁸⁰. Bu listenin kulaktan dolma bilgilerle hazırlandığı her halinden belli oluyordu.

İngiliz Umumi Karargahı, “Ermeni ve Rum Katliamı” ile itham edilen 59 şahsın tutuklanmasını da Osmanlı Hükümeti'nden talep etmişti. Aralarında eski mebus, vali, kaymakam, kumandan ve bazı yüksek memurların bulunduğu bu listede bulunan 59 şahıstan, sadece 15'i aleyhine tanıklık yapacak 10 şahit bulunabilmişti. Bu şahitlerden ikisi Rum²⁸¹, biri Amerikalı²⁸², yedisi ise Ermeni²⁸³ idi²⁸⁴. Şahit sayısı itham edilen şahısların sayısının dörtte biri dahi değildi.

Ocak-Nisan 1919 tarihleri arasında görev yapan Tevfik Paşa ve Damat Ferid Paşa Hükümetleri döneminde İtilaf Devletlerinin talepleri ve hükümetin inisiyatifi ile 107 şahıs tutuklanarak askeri cezaevine konulmuştu²⁸⁵. İzmir'in işgalinden sonra bu şahısların serbest bırakılması amacıyla yapılan talepler artmış, firar vakaları görülmeye başlanmıştı. Kemal Bey'in idamından sonra oluşan tepkiler de buna eklenince Milne askeri cezaevini kendi denetimine almak ardından da burada bulunan tutukluları Malta adasına göndermek üzere hazırlıklarına başlamıştı²⁸⁶.

Milne tutuklananların Malta adasına sürülmeleri yerine Batum'a gönderilerek askeri mahkemede yargılanmalarından yanaydı. Allenby, daha da ileri giderek

²⁸⁰ “Osmanlı Hükümeti'nden tutuklanması talep edilen şahısların listesi”, **FO, 371/4173**, 48089, 48890, 49188, 50501.

²⁸¹ George Maurides ve Stylianos Papadopoulos.

²⁸² Amerikan misyoneri Mr. Riggs

²⁸³ Dr. Fraacalayan, Aram Fosbikyan, Agop Terzie, Ohannes Cantar, Sisak Nalbandyan, Azniv Sayatyan ve Garabedian.

²⁸⁴ “Tutuklanması Talep Edilenlerin Yer Aldığı İlk Liste”, **FO, 371/4173**, 62442.

²⁸⁵ “Askeri cezaevinde bulunan tutuklu listesi”, **FO, 371/4173**, 62442.

²⁸⁶ “Amiral Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na 19 Mayıs 1919 tarihli telgraf, **FO, 371/4173**, 76582.

tutuklanan şahısların doğrudan idam cezasıyla yargılanmasını önermişti²⁸⁷. Fakat İngiliz Hükümeti bu konuda biraz temkinli davranmış, nihai karara kadar herhangi bir idam kararı verilmemesini bildirmişti²⁸⁸.

Bu arada meşhur Alman Generali L. V. Sanders de Fransızların iddialarıyla 29 Ocak 1919'da gözaltına alınarak "SS Etta Rickmers" gemisi ile İstanbul'dan Malta'ya götürülmüştü. Sanders de Ermeni ve diğer ırkların katledilmesi ile suçlanmıştı. Alman Ateşkes Komisyonu Başkanı Hammerstein yapılanların uluslar arası hukuka uygun olmadığını dile getirerek Sanders'in serbest bırakılmasını talep etmişti.

Osmanlı Hükümeti'ne suçlu olduğu iddia edilen şahısların tutuklanması hakkında talimat veren Calthorpe, tutuklanacak şahısların Malta'da gözaltında tutulması için de gerekli düzenlemeleri yapmıştı. Calthorpe Malta'da sadece 50 ve ya 60 kişinin kalacağı şekilde bir düzenleme yapılmasını istemişti²⁸⁹. Amaç; Osmanlı Hükümeti'ne ve Ateşkes Antlaşması'na uymayanlara gözdağı vermektir.

Daha önce yapmış olan yazışmalar ışığında Calthorpe, Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek İngiliz suçlulara kötü muamelede bulunan 23 şahsın kendilerine teslim edilmesini resmen talep etmişti²⁹⁰.

Sivas Kongresi'nden sonra İtilaf Devletleri itham ettikleri şahısların tutuklanması konusunda Osmanlı Hükümeti'ne yaptıkları baskıları azaltmışlardı²⁹¹. Yüksek Komiserler yeni siyasi gelişmelere göre baskılarını azaltıp, arttırmayı çok iyi beceriyorlardı.

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin varlığının "Milli Mücadelenin toleransına" bağlı olduğunu düşünen Robeck, bu dönemde tutuklanması için yeni bir liste sunmanın nafi olduğunu bildiğinden, daha fazla şahsın tutuklanmasını talep etmekten ve Malta'ya göndermekten vazgeçmek zorunda kaldığını itiraf etmişti. Bu dönemde Robeck, hiç değilse İstanbul'da bulunan tutukluların tahliye edilmemesi için

²⁸⁷ "İstanbul Umumi Karargahı'ndan Savaş Bakanlığı'na 16 Nisan 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4173**, 61887.

²⁸⁸ "Dışişleri Bakanlığı'ndan Balfour'a 26 Nisan 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4173**, 61887.

²⁸⁹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Malta Valiliği'ne ve İngiliz Hükümeti'ne 30 Ocak 1919 tarihli acil şifre telgraf", **FO, 371/4172**, 16731.

²⁹⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükümeti'ne verilen 1 Şubat 1919 tarihli nota", **FO, 371/4172**, 29167.

²⁹¹ "İngiliz Yüksek Komiserliğinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 21 Eylül 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4174**, 136069.

Hükümete telkinlerde bulunmaktaydı. Heyet-i Temsiliye ise tutuklananların bir an önce tahliyesini talep etmekteydi. Hükümet bu iki talep arasında kalmıştı²⁹².

Yapılan müzakerelerden sonra İngiliz Hükümeti tutukluların yargılanmasına dair bir düzenleme yapmıştı buna göre; işgal edilen topraklarda ve ya Transkafkasya’da, ateşkes koşullarına uymayanlar, bu koşulları yerine getirmeyi geciktirenler, İngiliz Kumandanlarına ve personeline saygısızlık yapanlar, işgal bölgelerindeki askeri mahkemelerde yargılanacaklardı. Bunun dışındaki topraklarda, bu suçları işleyen ya da gayrimüslimlere kötü muamele etmekle itham edilen şahıslar ise uluslar arası mahkeme tarafından yargılanmak üzere Malta’ya gönderilecekti²⁹³.

İngiliz Yüksek Komiserliği, esirlere kötü muamele ile itham edilerek Malta’ya gönderilen 54 tutuklu hakkında kategorik olarak üç liste yapmıştı. A Listesinde, kasıtlı olarak özellikle acımazca suç işlediği iddia edilenler²⁹⁴, B Listesinde, acımazca suç işlenirken iktidarda olup yapılanlara tolerans gösterdiği iddia edilenler²⁹⁵, C

²⁹² “İngiliz Yüksek Komiserliğinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 17 Kasım 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4174**, 156721.

²⁹³ “İngiliz Savaş Bakanlığı’ndan İstanbul, Mısır ve Mezopotamya Başkumandanlarına (günü yazılmamış) Aralık 1919 tarihli telgraflar”, **FO, 371/4175**, 162837.

²⁹⁴ A Listesi on altı kişiden ibaretti;

1. Ahmet Agayef
2. Ali İhsan Paşa
3. Atıf Bey
4. Cevdet Bey
5. Faik Bey
6. Fevzi Bey
7. Gani Bey
8. Hoca Rıfat Bey
9. Mahmut Kamil Paşa
10. Memduh
11. Muammer bey
12. Nevzad Bey
13. Sabit Bey
14. Süleyman Numan Paşa
15. Tefik Hadi Bey
16. Ziya Gökalp

²⁹⁵ B Listesi on yedi kişiden ibaretti;

1. Ahmed Bey
2. Ahmet Nesimi Bey
3. Ali Münif Bey
4. Ferid Bey
5. Fethi Bey
6. Hacı Adil Bey
7. Hacı Ahmet Paşa
8. Halil Bey
9. Hayri Efendi
10. İbrahim Bey

Listesinde ise uygulanan politika ile doğrudan ilgili oldukları iddia edilemeyecek olanlar²⁹⁶ yer almıştı. Robeck, bu sınıflamanın kesin olmadığını, kılavuz olarak hazırlandığını bildirmişti²⁹⁷. Dikkat edileceği üzere bu listelerdeki şahısların hiç biri aleyhinde herhangi bir kanıt yoktu. C Listesindeki şahısların durumu daha da ilginçti. Çünkü onlar itham dahi edilememişlerdi.

Meclisi Vükela'da İtilaf Devletlerinin talepleri müzakere edilmiş, yapılan taleplerin Mondros Ateşkes Antlaşması'ndaki maddeler ile bağdaşmadığı ve Kanunu Esasi'ye aykırı olduğuna karar verilmişti. Osmanlı Hükümeti tarafından 16 Şubat 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliğine verilen cevabi notada; uluslar arası hukuka göre işlenen suçlar ve kötü muameleler için her devletin kendi topraklarında kendi vatandaşlarını kendi mahkemelerinde yargılaması gerçeğinden hareketle, yapılan taleplerin egemenlik haklarına doğrudan aykırı olduğu belirtilmiş, savaş suçu işlediği

-
11. İsmail Canbolat Bey
 12. Mithat Şükrü Bey
 13. Rahmi Bey
 14. Said Halim Paşa
 15. Şükrü Bey
 16. Veli Nejdet Bey
 17. Zekeriya Zihni Bey
- ²⁹⁶ C Listesi yirmi bir kişiden ibaretti;
1. Abbas Halim Paşa
 2. Fadıf Bey
 3. Habib Bey
 4. Hamid Bey
 5. Hasan Fehmi Efendi
 6. Hilmi Bey
 7. Hüseyin Kadri Efendi
 8. Hüseyin Cahid Efendi
 9. Hüseyin Tosun Efendi
 10. İbrahim Bedreddin Bey
 11. Kemal Bey
 12. Macid Bey
 13. Mehmet Sabri
 14. Midhat Bey
 15. Mümtaz Bey
 16. Rıza Bey
 17. Rıza Bey
 18. Selah Cimcoz Bey
 19. Şükrü Bey
 20. Süleyman Sudi Bey
 21. Zülfü Zülfüzade Bey.

²⁹⁷ “İngiliz Yüksek Komiserliğinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Aralık 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4175**, 163689.

iddia edilenlerin sadece Osmanlı mahkemelerinde yargılanacakları bildirilmişti²⁹⁸. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, bu sıralarda iktidarda olan Damat Ferid Paşa Hükümeti'nden, "daha iyi ve ya daha dost" bir Osmanlı Hükümeti bulmak imkansız olduğundan bu tür taleplerden vazgeçilmesini istemişti²⁹⁹. Calthorpe'un bu tür taleplerden vazgeçilmesini istemesinin sebebi sadece bu değildi. Calthorpe, taleplerinin uluslar arası hukuk kaidelerine ve Mondros Ateşkes Antlaşması'na aykırı olduğunun bilincinde olduğundan bu tür taleplerde ısrar etmemiştir.

Bu arada, Kafkasya'da İngilizleri oldukça uğraştıran Nuri Paşa tutuklanmış ve İngiliz muhafızları eşliğinde Divan-ı Harb'de yargılanmak üzere Batum'a gönderilmişti³⁰⁰. Calthorpe'un deyişiyle bu hareket "askeri işgalin en bariz belirtisi" idi.

İşgal altında yaşayan şahısların Osmanlı mahkemelerinde yargılanmasından yana olduğunu açıklayan, Fransız Kumandan Franchet d'Esperey, Osmanlı Hükümeti'nin telkinleri doğrultusunda hareket etmediğini düşündüğünden olacak, Osmanlı Hükümeti'nden aralarında Said Halim Paşa, Cavit Bey ve Şeyhülislam Hayri Efendi'nin de buldukları bazı şahısların tutuklanmasını talep etmişti³⁰¹. Franchet d'Esperey'in bu konuda İngiliz yetkililere açıkladığı fikirleri ile Osmanlı Hükümeti'ne yaptığı müracaat arasında tam bir çelişki olduğu görünmektedir. Franchet d'Esperey sözde uluslar arası hukuka ve Osmanlı hukukuna riayet ederek bu şahısların tutuklanmasını istemiş, fakat İngilizlerin aksine tutuklanan şahısların kendilerine teslimini istememiştir.

Damat Ferid Paşa Hükümeti, 10 Mart 1919'da İtilaf Devletlerinin övgüsüne mazhar olacak şekilde; aralarında eski sadrazam Said Halim Paşa ile birlikte çok sayıda eski nazır, mebus, gazeteci ve yüksek memurun bulunduğu 22 şahsı tutuklamıştı³⁰². Bunların bir kısmı Fransızların Tevfik Paşa ve Ferid Paşa

²⁹⁸ "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 19 Şubat 1919 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/4172**, 29167; **BOA, MV**, 214/63, 6 Şubat 1335(1919).

²⁹⁹ "İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 Mart 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4172**, 41634.

³⁰⁰ "İngiliz Umumi Karargahı'ndan Savaş Bakanlığı'na Şubat 1919 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/4172**, 30796.

³⁰¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 25 Şubat 1919 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/4172**, 31824.

³⁰² "10 Martta Tutuklanan Şahısların Listesi: Eski Sadrazam Said Halim Paşa, eski Menteşe Mebusu Halil Bey, eski Maliye Nazırı Rıfat Bey, eski Dahiliye Nezareti Müsteşarı Ali Münif Bey, eski

Hükümetlerine verdikleri listede yer alan şahıslardı³⁰³. Kısa süre içerisinde suçlu suçsuz o kadar çok şahıs tutuklanmıştı ki, Webb 11 Mart 1919 tarihinde Londra'ya gönderdiği telgrafında, yapılanların tatmin edici olduğunu vurgulayarak tutuklamalarla yetinilmesini önermiş, tutukluların güvenli bir şekilde gözetiminde olduklarını bildirmişti. Webb, tutuklanan şahısların Milletler Cemiyeti tarafından kurulacak bir mahkemede yargılanmalarını da önermiş, “katliamla” ilgili kanıt bulmanın son derece zor olduğunu da itiraf etmişti³⁰⁴. Kanıt olmadan suçlular bulunmuştu. Bundan sonra iş temin edilecek sahte belge ve yalancı şahitlerle bu sorunu aşmaktı. Ancak şurası da bir gerçektir ki İtilaf Devletleri bekledikleri kadar yalancı şahidi dahi bulamayacaklardı.

Osmanlı karakol ve hapishanelerine giden İngilizler talep ettikleri listelerde yer alan şahısları gayri kanuni yollardan güç kullanarak da alabiliyorlardı. Feyzi ve Zülfü Beylerle, Nuri Paşa hakkında açılan davanın uzun sürmesi ve Mazlum Bey'e verilen cezanın az olduğu gerekçesiyle hapishanelere giden İngilizler bu şahısları Osmanlı yetkililerinden cebir yolu ile almışlardı³⁰⁵.

İngiliz ve Fransızların kanun ve nizam tanımayan bu hareketlerini bertaraf etmek isteyen Osmanlı Hükümeti bir kararname hazırlamıştı. Bu kararnameye göre; I. Dünya Savaşı'nın başlamasında rol oynayanlar, Ateşkes Antlaşması'na rağmen teslim olmayarak savaşı sürdürenler, vurgunculuk yapanlar, görevini kötüye kullananlar, “tehcir” suçluları, memlekette can ve mal özgürlüğüne karşı suç işleyenler, görevleri ne olursa olsun Divan-ı Harblerde yargılanacaktı. Böylece eski ve yeni Nazırların yargılanması için bu mahkemelere yetki verilmişti. Bu kararname ile birlikte Hükümet Divan-ı Harb'i Örfilerin yapısında da değişikliğe gitmiş,

Dahiliye Nazırı Fethi Bey, Eski Maarif Nazırı Şükrü Bey, eski Adliye Nazırı Pirizade İbrahim Bey, eski Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, eski Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, eski Çankırı Mebusu Fazıl Barkı Bey, eski Ayan Sekreteri Müştak Bey, eski Siyasi Şube Müdürü Reşad Bey, İTC üyesi İzzet Bey Gazeteci Eski İstanbul Mebusu, Sosyalist Parti Reisi Salah Cimcoz Bey, Eski Sinop Mebusu Hasan Fehmi Bey, İstiklal Gazetesi Sahibi Sapançalı Hakkı Bey, Vakit Editörü Selanik “gizli-Yahudi (Yahudi dönmesi)” Ahmet Emin Bey, eski Bolu Mebusu Habib Bey, eski Dahiliye Nezareti Hukuk Müşaviri Osman Bey, eski Yüksek Memurlardan, Telefon Müdürü Fuad Bey, Eski Ankara Mebusu Hilmi Bey, İleri Editörü Celal Nuri Bey”, bu şahıslardan ilk sekizi Fransızların Osmanlı Hükümeti'ne bildirdiği listede de vardı. **FO, 371/4173**, 55120; Okyar, **a.g.e.**, 1980, s. 278.

³⁰³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 11 Mart 1919 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/4172**, 41632.

³⁰⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 25 Şubat 1919 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/4172**, 31824.

³⁰⁵ **FO, 371/3420**, 202996, Akşin, **a.g.e.**, 161.

sıkıyönetim kanunu mucibince savcılar hariç bu mahkemelerin sivil üyelerini azlederek onların yerlerine askeri üyeler tayin etmişti. 27 Şubat 1919 tarihinde Padişah'a sunulan mazbatada; İtilaf Devletlerinin sanık durumunda bulunan Osmanlı vatandaşlarını Osmanlı hukuk ve siyasetine aykırı bir şekilde tutuklamalarını önlemek maksadıyla kararnamenin hazırlandığı izah edilmişti. Mazbata da “sanıkları biz yargılasak bir bölümü beraat eder ve böylece muhafaza-i hukuk etmiş olurlar” şeklinde çarpıcı ifadeler de yer almıştı³⁰⁶. Bu kararnamenin iki amaca hizmet etmesi bekleniyordu. Birincisi, İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı vatandaşlarının tutuklamalarını engellemek, ikincisi de itham edilen şahısların kendilerini müdafaa etmelerine izin vermektir.

Padişah kararnameyi, Kanun-u Esasi'nin hiçbir neden ve bahane ile tek maddesinin dahi değiştiremeyeceğini beyan ederek onaylamamıştı. 3 Mart 1919 tarihli tezkerede de Padişah, Hükümet'in kararnameyi geciktirildiğini vurgulayarak adaleti yürütmek için özel kanunlara ihtiyaç olmadığını ifade etmişti. Tezkerede, Padişah'ın sorumlu olmaması nedeniyle vükelanın asli vazifelerine ortak olmasının Kanun-u Esasiye mugayir olacağı şeklinde çelişkili bir ifade de yer almıştı³⁰⁷. Divan-ı Harb'i Örfilerin yetkilerinin genişletilmesini Kanun-u Esasiye aykırı bulan Padişah belki de böylesine kritik bir noktada Hükümetin kendisini olayların içine çekmesinden rahatsız olmuş, Tevfik Paşa Hükümeti'ni beceriksizlikle itham etmişti. Bu ithamlardan sonra Padişah'ın hükümetten memnun olmadığı alenen ortaya çıkmıştı.

İngiliz ve Fransızların artan baskıları ile birlikte Padişah'ın hükümetten memnun kalmadığını gören Tevfik Paşa istediklerinin yalnızca Divan-ı Harb'i Örfilerin kanuna uygun bir şekilde kurulması için bir iradeyi seniye verilmesi olduğunu vurgulayarak, Hükümetinin istifasını vermişti³⁰⁸.

İtilaf Devletleri tarafından yapılan tutuklamalar ve yapılacak yargılamaların hukuki değil, siyasi mahiyette olacağı herkesin malumuydu. Böyle bir süreçte aksini iddia etmek ya da beklemek zaten mümkün değildi. Osmanlı Hükümeti Divan-ı Harblerin yetkilerini hukuku muhafaza etmek ve siyasete kurban vermemek gibi

³⁰⁶ Türkgeldi **a.g.e.**, s. 186-196; Simavi, **a.g.e.**, s.219-220; Akşin, **a.g.e.**, s.180-181.

³⁰⁷ Akşin, **a.g.e.**, s.180.

³⁰⁸ Akşin, **a.g.e.**, s.181.

beklentilerle arttırmıştı. Bunların gerçekleşmesi için elbette özgür bir ortama ihtiyaç vardı. Bu ortamın olmadığı kararnamenin hazırlanma aşamasında görülmüştü. 1 Mart 1919 tarihinde Hariciye Nazırı Yusuf Franko Paşa, İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'den, Hariciye Nezareti ile yapılan yazışmalarda kullanılan lisanda biraz daha hoşgörölü bir üslup kullanılmasını rica etmişti³⁰⁹. Bu ricadan bir gün sonra İngilizler, Ahmet Ağaoğlu ve Ali İhsan Paşa'yı tutuklamışlardı³¹⁰. Bu tutuklamalar Divan-ı Harb'i Örfilerin yetkilerinin arttırılması yönündeki çabaların nafîle olduğunu göstermişti.

Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifasından sonra 4 Mart 1919 tarihinde kurulan Damat Ferid Paşa Hükümeti'nin de ilk icraatlarından biri Divan-ı Harb'i Örfi meselesi olmuştu. Damat Ferid Paşa da Divan-ı Harb'i Örfilere asker üyelerin atanması konusunda Tevfik Paşa ile aynı fikirde idi. 8 Mart 1919 tarihinde yayınlanan kararname ile Divan-ı Harb'i Örfi Başkanlığına Erkanı Harp Mirlivası Ali Fevzi Paşa, üyeliklerine Mirliya Ali Nazım, Mustafa, Zeki Paşalar ve Miralay Recep Ferdi Bey getirilmişti. Bu atamalarla Divan-ı Harb'i Örfi tamamen askerlerden oluşturulmuştu. Savcılığa da Deniz Ticaret Mahkemesi Reisi Yusuf Ziya Bey getirilmişti. Diğer dokuz görevin dört tanesine gayrimüslim üyeler atanmışti. Hazırlanan kararnameye göre Divan-ı Harb'i Örfilere, memuriyeti ne olursa olsun, ülkenin savaşa girmesinden sorumlu olanları, "İslam, Ermeni, Rum tehcir ve katliamlarını" düzenleyenleri, halkı birbirine karşı kıskırtanları, ulaşım vasıtalarını vurgun yolunda kullananları yargılama yetkisi verilmişti³¹¹. Damat Ferid Paşa Hükümeti Tevfik Paşa'nın aksine hazırlanan kararnamayı Padişah'ın onayına sunmadan kabul etmiş, Divan-ı Harb'i Örfilerin yetkileri Hükümet eliyle arttırılmışti.

Hükümetin Divan-ı Harb'i Örfilerin yetkilerini arttırmasının ardından aralarında eski nazırların da bulunduğu memur gazeteci, aydın ve düşünürler tutuklanmaya başlanmışti. Gazetecilerden Ahmet Emin ve Celal Nuri, Teceddüt Fırkasından Sabri ve Fethi Bey tutuklananlar arasındaydı. Tutuklanan şahıslar alelacele mahkemeye çıkarılıyor, birkaç celse sonra haklarında hüküm veriliyordu. Bazı tutuklular ise daha mahkemeye çıkarılmadan ya da haklarında karar

³⁰⁹ "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 4 Mart 1919 tarihli mektup, **FO**, **371/4173**, 42789.

³¹⁰ Ali İhsan Sabis, **İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, C.V; İstanbul, Nehir Yayınları, 1993, s. 36-42.

³¹¹ **BOA, MV**, 214/120, (8 Mart 1335), Türkgeldi, **a.g.e.**, s.198-99; Akşin, **a.g.e.**, s.203.

verilmeden, işgal kuvvetleri tarafından gayri kanuni yollardan Osmanlı zabitasından alınıyordu³¹².

Kovuşturma ve tutuklamalar çok geniş bir yelpazede sürdürülüyordu. Öyle ki tutuklananlar arasında öğrenciden eski nazırlara kadar farklı kesimlerden şahıslar bulunmaktaydı. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb, “Ermenilere yapılan zulümlerden dolayı suçlular hakkında verilecek cezaların, Türklerin topyekun idamını gerektireceğinden ulusal düzeyde Osmanlı Devleti’nin parçalanması, kişisel düzeyde de ibret olacak şekilde yüksek memurların cezalandırılması” şeklinde sınırlandırılmasını önermişti³¹³. Bu öneri; İngilizlerin Osmanlı Devleti ve Ermeni meselesi hakkındaki önyargılarını ve hedeflerini göstermesi açısından önemli bir yere sahiptir. Tarihi belgeler, tanıklar ya da şahitler ne derse desin İngilizlere göre Ermenilere zulmedilmişti. Daha da ötesi bunun sorumlusu Türk milletinin tamamı olduğundan Türk Milletinin tamamına ağır bir ceza verilmeliydi. Yalnız verilecek cezanın şekli tartışma konusuydu. Verilecek ceza Türk milletinin toptan imha edilmesiydi. Bu noktada devreye giren İngiliz menfaatleri cezanın hafifletilmesi için yeterli oluyor; Osmanlı Devleti’nin parçalanması ve suçlu suçsuz demeden sırf ibret olması için yüksek memurların cezalandırılması İngilizlere göre yeterli oluyordu.

İşgal yönetiminin “Ermeni katliamına” karıştığı gerekçesiyle onların tutuklanması için hükümete baskı yaptığı sıralarda, İngiliz istihbaratında görevli Kumandan C.E. Heathcote Smith, Ermenilerin “katledilmesi” hakkında “İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin on emri³¹⁴” olduğu iddia edilen, bir dosyaya ulaşmıştı³¹⁵.

³¹² Türkgeldi, **a.g.e.**, s.199; Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, s.24; Akşin, **a.g.e.**, s.204-205.

³¹³ Akşin, **a.g.e.**, s. 207.

³¹⁴ İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından hazırladığı iddia edilen “on emir”:

- (1) Ermeni Cemiyetlerinin tamamını kapatarak, Hükümete karşı çalışanları tutuklayın, bunları Bağdat ve Musul gibi vilayetlere gönderin. Orada ve ya yolda öldürün.
- (2) Ermenilerin silahlarını toplayın.
- (3) Van, Erzurum, Adana gibi Ermenilerin Türklerin nefretini kazandıkları yerlerde özel ve uygun bir şekilde Müslüman fikirleri kışkırtın, Rusların Bakü’de yaptığı gibi katliamı provoke edin.
- (4) Adana, Sivas, Bursa İzmit ve Bursa vilayetlerinde askeri kuvvetle Müslümanlara yardım edin Erzurum, Van, Mamuretülaziz gibi vilayetlerde idareciler ayrılсын ve askeri disiplin kuvveti kullanın.
- (5) Papaz ve öğretmenlerle, 50 yaşın altındaki tüm erkekleri öldürün, Kızları ve çocuklarını zorla Müslüman yapın.
- (6) Kaçabilen ailelerin kendi yurtları ile bağlantılarını kesin.
- (7) Ermeni memurlar casus olabileceğinden hepsini görevlerinden alın.
- (8) Uygun durumlarda Ordudaki Ermenileri öldürün. Bu işi askeriye bırakın.

Smith, bu dosyayı İzmir’de bulunan eski İngiliz istihbarat görevlilerinden Percival Hadkinson’dan³¹⁶ temin etmişti. Hadkinson, bu dosyayı yılbaşından bir süre önce kendisini ziyaret eden ve Emniyet Müdüriyeti’nde çalıştığını ileri süren bir Ermeni’den temin ettiğini bildirmişti. Bu şahıs İttihatçıların Ateşkes Antlaşması’ndan bir süre önce arşivlere girerek bir temizlik hareketi yaptıklarını iddia ettikten sonra, bu belgelerden bahsetmiş ve 10,000 lira karşılığında bu belgeleri temin ettiğini iddia ederek açıkça istemese de bu bedelin kendisine verilmesini ima etmişti. Kiminle pazarlık yaptığının farkında olmayan bu şahsa, Hadkinson ileride başının belaya girmesi halinde yardımcı olacaklarına dair teminat vereceğini bildirerek, buna karşılık belgeleri ücretsiz temin etmesini istemişti. Köşeye sıkışan şahıs birkaç gün içinde dört belge kopyasının bulunduğu bir dosyayı Hadkinson’a ücretsiz teslim etmek zorunda kalmıştı. İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin on emri başlığını taşıyan ilk belgedeki el yazısının arşiv sekreteri Esad Bey’e ait olduğunu ileri sürülmüştü. Şahıs bu emirlerin yetkililere gönderilen ek talimatla imha edildiğini de ileri sürmüştü³¹⁷. Dikkat edileceği üzere bu şahıs para kazanmak amacıyla bu işe kalkışmış, Smith’in üstü kapalı tehditleri neticesinde iddia ettiği belgelerin kopyalarını ona teslim etmişti. Şahsın Ermeni olması da bu kopyaları milli duygularla hazırlamış olduğuna dair şüpheler uyandırmaktadır. Bu kopyalar üzerinde belgelerin, kimden ne zaman, kime gönderildiklerine dair herhangi bir malumat ya da imza olmaması belgelerin uydurma olduğunu kanıtlamaktaydı.

Bir süre sonra İngilizlere verilen kopyalar üzerinde bazı değişiklikler yapılarak bir Ermeni gazetesi olan “Verchiniour’da” yayınlanmış, Amerikan Yüksek

(9) Eş zamanlı başlayabilecek hareket nedeniyle Ermenilerin savunma amaçlı olarak hazırlıklarına zaman bırakmayın.

(10) Bu talimata harfiyen uyun, **FO, 371/4172**, 31307.

³¹⁵ “Kumandan C.E. Heathcote Smith tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği’ne takdim edilen belgeler”, **FO, 371/4172**, 31307.

³¹⁶ Daha sonra kurulan Ermeni ve Rum Komitesi’nde de üye olarak çalışmıştı.

³¹⁷ İkinci belge Maraş bölgesinden Ermenilerin Çıkarılması başlığını taşımaktadır. VI. Kolordu Kumandanı Ahmet Cemal Paşa tarafından Dahiliye Nezareti’ne gönderildiği iddia edilen belgede Ahmet Cemal Paşa’nın Maraş mutasarrıflığına gönderdiği talimat da yer almaktadır. Paşa’nın gönderdiği talimatta Ermenilerin ilk isyan ettiği bölgede 15,000 Ermeni’nin Halep’e gönderilmemesinden ve tehcirin yavaş ilerlemesinden rahatsız olduğu görülmektedir. Bu talimatta tehcirin daha önceki gibi yapılmaması Ermenilerin yiyecek, refah ve güvenliklerinin sağlanması istenmektedir. Üzerinde 31 Mart 1332/1916 tarihi olan Üçüncü belgede ise Ahmet Cemal Paşa’nın, hakkında kötü raporlar gelen Maraş mutasarrıfının hareketlerini teftiş etmek üzere bir müfettiş gönderdiği yer almaktadır. Dördüncü belge ise 11 Şubat 1331/1915 tarihli olup olaylara karışan Ermeni çetecilerinin tutuklanması ile ilgilidir.

Komiseri Lewis Heck de bu kopyaları Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na göndermişti³¹⁸. Bütün bunlar kopyaların Ermeniler tarafından uydurulduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktaydı. Bundan sonra bu ve benzeri benzer belgelerle ilgili söylentiler sürekli ortalarda dolaşmış, müttefik temsilcileri de işgal dönemi boyunca bu belgelere fazla itibar etmemişlerdi.

İzmir'in işgalinden sonra Webb, olacakları önceden görmüş, aldığı istihbarat raporlarından yola çıkarak vatanseverlerin bir direniş vücuda getirmek ve tutukluları serbest bırakmak amacıyla teşebbüslerde bulunacaklarına dair duyumlar almıştı³¹⁹. Webb, Londra'ya malumat verdikten birkaç gün sonra Osmanlı Hükümeti aralarında Yunus Nadi ve Köprülüzade Fuad bey'in bulunduğu 23 vatansever tutuklunun tahliyesine karar vermiş, Kütahya'ya sürgüne gönderilen Ahmed Emin'in ise İstanbul'a dönmesine izin verilmişti³²⁰. 22 Mayıs 1919 tarihli gazeteler tahliye edilenlerin sayısının 41'e ulaştığını yazmışlardı. Aynı gün, Duncan, Bekirağa Bölüğü'ne bir Fransız ve bir İngiliz Nöbetçi birliği yerleştirmişti³²¹. 28 Mayıs 1919 tarihinde Webb Bekirağa Bölüğü'nde bulunan 67³²² tutukluyu alarak bunların

³¹⁸ Shaw, a.g.e., V.I, s.313.

³¹⁹ "Amiral Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na 19 Mayıs 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4173**, 76582.

³²⁰ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 214-215.

³²¹ "Tümgeneral J.Duncan'dan Webb'e 22 Mayıs 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4174**, 102588.

³²² 28 Mayıs 1919'da Bekirağa Bölüğünden Alınarak Malta Adasına Gönderilen Tutuklu Listesi;

1. Eski Sivas Valisi Sabit Bey
2. Musul Umumi Valisi Memduh
3. Eski Sivas Valisi Muammer Bey
4. Eski İzmir Valisi Rahmi Bey
5. Eski İstanbul Mebusu Hüseyin Cahid Bey
6. Eski Dahiliye Nazırı İsmail Canbolat Bey
7. Eski Erzurum Mebusu Hüseyin Tosun Bey
8. Eski Nafia Nazırı Abbas Paşa
9. Eski Mebus Ziya Gökcalp
10. Meclis Başkanı Hacı Adil Bey
11. Eski Kumandan Mahmut Kamil Paşa
12. Eski İaşe Nazırı Kemal Bey
13. Eski Maarif Nazırı ve Burdur Mebusu Midhat Şükrü Bey
14. Eski Nafia Nazırı Ali Münif Bey
15. Eski Sadrazam Said Halim Paşa
16. Eski Adliye Nazırı Halil Bey
17. Eski Maarif Nazırı Şükrü Bey
18. Eski Karahisar Mebusu Ahmed Agayef Bey
19. Eski Kırklareli mutasarrıfı Hilmi Bey
20. Mahkeme Memuru Macid Bey
21. İTC Üyesi Rıza Bey
22. Nevzad Bey
23. Bursa Mebusu Hamid Bey

12'sini³²³ Mondros'a geriye kalanları ise Malta Adası'na göndermişti. Askeri yetkililer bunların dışında, Kars Şurası çalışmalarına katılan 11 şahsı daha gemiye

-
24. Eski Sivas Valisi Ahmet Bey
 25. Polis Umumi Müdürlüğü Siyasi Şube Müdürü Tevfik Hadi Bey
 26. Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey
 27. Eski Diyarbakır Valisi İbrahim Bedreddin Bey
 28. Eski Şeyhülislam Hayri Efendi
 29. İzmir Mebusu Ubeydullah Bey
 30. Sıhhiye Müfettişi Süleyman Numan Paşa
 31. Lazistan Mebusu Süleyman Sudi Bey
 32. İTC Sekreteri Ferid Bey
 33. Eski İstanbul Muhafızı Cevad Bey
 34. Veli Nejdet Bey
 35. Eski Bolu Mebusu Habib Bey
 36. Eski Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi
 37. Eski İstanbul Mebusu Selah Cimcoz Bey
 38. Eski Çankırı Mebusu Fadıl? Bey
 39. Eski Savaş Kabinesi üyesi İbrahim Bey
 40. Eski Dahiliye Nazırı Fethi Bey
 41. Eski Hariciye Nazırı Ahmet Nesimsi Bey
 42. Eski Merzifon Mutasarrıfı Faik Bey
 43. Saruhan Mebusu Mehmet Sabri Bey
 44. İTC sekreteri Midhat Bey
 45. Yarbay Mümtaz Bey
 46. Eski Ankara Valisi Cevdet Bey
 47. Eski Ankara Mebusu Atıf Bey
 48. İTC temsilcisi Hoca Rıfat Efendi
 49. Eski Müfettiş Şükrü Bey
 50. Eski Edirne Valisi Zekeriya Zihni Bey
 51. Eski Harbiye Nazırı Hacı Ahmet Paşa
 52. İTC Sivas temsilcisi Gani Bey
 53. Of Mutasarrıfı Asım Bey
 54. Yarbay Celal Bey
 55. Şerafeddin Bey
 56. Kemal Bey
 57. Cemal Efendi
 58. Sami Bey
 59. Mehmet Tevfik Bey
 60. Binbaşı Mazlum Bey
 61. Albay Tevfik Bey
 62. Binbaşı Haydar Bey
 63. Binbaşı Nazım Bey
 64. Yüzbaşı Doktor Halil Bey
 65. Yarbay Abdul Gani
 66. Binbaşı Ömer Bey
 67. İbrahim Hakkı Bey, **FO, 371/4174, 88768.**

³²³ Bu on iki şahıs;
Mondros
Ahmet Agayef
Şükrü Bey
Halil Bey
Said Halim Paşa
Ali Münif Bey
Midhat Şükrü Bey

getirmişler³²⁴, sayı 78'e ulaşmıştı. Bu işlem sırasında müttefik askerlerden istifade eden Webb, Yüksek Komiserlere bilgi verme lüzumu dahi hissetmemişti. Bunun üzerine M.DeFrance, kendisine haber verilmeden yapılan hareketten dolayı hoşnutsuzluğunu dile getirmişti. İngiliz yetkililer haber verilmemesinden dolayı üzüntü duyduklarını, bu ihmalin eylemin süratinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerse de Fransızlar ikna olmamışlardı. Bu sevkıyat sırasında Calthorpe, Damat Ferid Paşa tarafından yapılan şifahi öneriden olacak, Osmanlı Hükümeti'nden izin almak bir yana Hükümete haber vermemişti³²⁵. Bu meselede Calthorpe'un sadece Osmanlı Hükümeti ve müttefiklerine değil kendi Hükümetine dahi danışmadığı anlaşılmaktadır. İngiliz Hükümeti bu sevkıyattan sonra Calthorpe'a, Karasu ve diğer İttihatçıların kaçmalarını da önleyemeyecek durumda hissetmesi halinde kalanların tamamının Malta'ya sürülmeleri için talimat vermişti³²⁶.

Webb 15 Mayıs 1919 tarihinde Karadeniz Ordusu Başkumandanlığına bir mektup yazarak, Seraskerat Hapishanesinde (Bekirağa Bölüğü) bulunan tutukluları Malta'ya gönderileceklerinden bunların idaresinin üstlenilmesini talep etmişti³²⁷. Bu talimattan hareketle, İngilizlerin, tutukluları Malta'ya gönderme kararı almalarında sadece İzmir'in işgaline karşı oluşan tepkilerin ya da bazı tutukluların tahliye

Kemal Bey
Mahmut Kamil Paşa
Hacı Adil Bey
Ziya Gökalp Bey
Abbas Paşa
Hüseyin Tosun Bey'dir. FO, 371/4174, 95652.

³²⁴ Karadeniz Orduları Başkumandanının emriyle Kars'ta tutuklanan ve Pr. Ena ile Malta'ya gönderilenlerin Listesi

1. İbrahim Bey Cihangirov Şura Başkanı
2. Hasan Han Cihangirov Savaş bakanı
3. Pavlo Jamusev Şuranın Rum üyesi
4. Vafiades Stefani, Şura Rus Sosyal Yardım Bakanı
5. Rachinsky (Radjinski Matroi) Şuradaki Rus üye
6. Yusuf Beg Yusupov Şura İaşe Bakanı
7. Daukhudin Manleef (Tauchitgin Memlejeff) Polis şefi
8. Musa Bey (Salahov), Polis Müdürü
9. Muklis Mainnedov (Muhlis Bey Mehmetoğlu) telgraf&telefon şefi yardımcısı.
10. Aziz Cihangirov (1) & (2)'nin kardeşi resmi pozisyonunun olmadığı söylenmekte, Şura Adalet Bakanı.
11. Muhammed Bey Ali Bekov Kars Sivil Valisi, FO, 371/4174, 118380

³²⁵ "Amiral Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na 30 Mayıs 1919 tarihli mektup", FO, 371/4173, 81368.

³²⁶ "Amiral Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na 30 Mayıs 1919 tarihli mektup", FO, 371/4174, 88761; "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 5 Haziran 1919 tarihli telgraf", FO, 371/4155, 79394.

³²⁷ "Amiral Webb'den General J. Duncan'a 15 Mayıs 1919 tarihli mektup", FO, 371/4174, 102588.

edilmelerinin etkili olduğunu iddia etmek yanlış olur. Çünkü İzmir'in işgal edilmesinden önce gerekli hazırlıklar yapılmış, İzmir'in işgal edildiği gün de tutukluların Malta'ya gönderilmeleri için düzenleme yapılmıştı. İzmir'in işgali sadece süreci hızlandırmıştı.

Calthorpe Malta'ya gönderilecek tutuklular hakkında sadece Osmanlı Hükümeti'ne değil, meslektaşlarına ve hatta kendi Hükümetine dahi haber vermemişti. Calthorpe'un başına buyruk bu hareketi 29 Mayıs 1919 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında Fransız Yüksek Komiseri Defrance ve İtalyan Yüksek Komiseri Sforza'nın tepkisine neden olmuştu. Kimden ve hangi yetki ile bu tutukluların Malta'ya sürüldüğünü soran Defrance'a cevap olarak Calthorpe bu kararı müttefik hükümetlerinin verdiğini anladığını ifade etmişti. Defrance'ın buna itiraz ederek kendisine bununla ilgili herhangi bir bilgi ulaşmadığını ifade etmesi üzerine söz alan İngiliz siyasi temsilcisi Hohler, tutukluların kaçışlarını önlemek amacıyla böyle bir tedbir aldıklarını açıklamış, kendi Yüksek Komiserinin yalanını ortaya çıkarmıştı. Bu açıklama Defrance'ın öfkesini daha da arttırmıştı. Bundan sonra tutukluları kimin yargılayacağını, tutukluların gıyabında mahkemelerinin nasıl yapılacağını soran Defrance her şeyden önce bu karar hakkında kendilerine önceden bilgi verilmesi gerektiğini, d'Esperey'in de bu durumu haber alması halinde rahatsız olacağını sert bir şekilde dile getirmişti. Sforza da Defrance'ı desteklemiş, bu tür "siyasi meselelerde" Yüksek Komiserlerin ortak kararına müracaat edilmesi, hiç değilse danışılması gerektiğinin altını çizmişti. Bu noktada Sforza'nın değerlendirmeleri üzerinde durmak gerekir. Üst düzey bir müttefik temsilcisi olarak Sforza yapılan işlemlerin hukuki değil siyasi nitelikte olduğunu kabul etmişti³²⁸.

Malta sürgünlerini gazetelerden öğrenen d'Esperey bir hayli şaşırılmış, Müttefikler arasında bu konu hakkında daha önce yapılmış bir anlaşma olmadığını belirtmiş, bu hareketin İngiliz Hükümeti'nin kendi amaçları için aldığı politik bir tedbir olduğunu ifade ettikten sonra bunun hiç şüphesiz İngiliz Hükümeti'nin emriyle uygulandığını ileri sürmüştü. Malta sürgünlerinin sevkıyatı sırasında Milne tarafından Fransız askerlerinden de yararlanılmıştı. Bundan rahatsız olan d'Esperey, Fransız kumandanının bilgisi olmadan bu askerlerin kullanılmasının kabul

³²⁸ "29 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 88771,

edilemeyeceğini de dile getirmişti. Ayrıca, d'Esperey, İngiliz Kumandası altındaki Fransız askerlerin sadece askeri amaçlarla kullanılabileceğini, siyasi amaçlarla kullanılmayacağını da hatırlatmıştı. Sonuç olarak d'Esperey, yapılanlar hakkında Avrupa Türkiye'sindeki müttefik askerlerin kumandanına bilgi verilmesi gerektiğini de belirterek İngiliz Kumandanın emrinde olan Fransız taburunun en kısa zamanda Bakırköy'e gönderilmesini de talep etmişti. d'Esperey ileride Müttefik hükümetleri tarafından onaylanmadıkça bu tür siyasi hareketlerde bulunulmaması konusunda da İngiliz yetkilileri uyarılmıştı³²⁹. Hatalı olduklarını bilen Milne, d'Esperey'e üzüntülerini ileterek Fransız Taburunun Bakırköy'e gitmesi için talimat vermişti³³⁰.

İstanbul'daki Fransız yetkililerinin tepkisinden sonra Fransız Hükümeti de İngiliz Hükümeti'ne bir nota vererek müttefiklerden habersiz bir şekilde tutukluların Malta'ya sürülmesini protesto etmişti³³¹. Fransızlar son derece haklıydı. Bu nedenle İngiliz Hükümeti, yaşananlardan dolayı üzüntüsünü dile getirmiş, durumun aciliyetinden dolayı Calthorpe, böyle bir tercih yapmak zorunda olduğunu ileri sürerek kendini aklamaya çalışmıştı³³². Bu savunmanın gerçeğe alakası yoktu. Çünkü hareket planlı bir şekilde yapılmıştı.

Türkgeldi, tutukluların Malta'ya sürülmesini, Padişah'ın "Elhamdülillah ki ben alet olmadım şeklinde değerlendirdiğini nakletmektedir³³³. Osmanlı Hükümeti'nin de hak ve hukukunun çiğnendiği bu duruma bir notayla da olsa tepki vermemiş olması bu sevkıyatın içselleştirdiği anlamına gelir. Diğer taraftan Divan-ı Harb'i Örfilere güvensizliğin işareti sayılabilir.

Tutuklamaları düz mantıkla değerlendiren nazırlar da olmuştu. Adliye Nazırı Vasfi Efendi, yaşananlardan Tefvik Paşa Hükümetini sorumlu görmekteydi. Ona göre; zamanında gereken tedbirler alınsaydı ve Divan-ı Harb'i Örfiler iyi bir şekilde çalışsaydı, beş on tutuklu feda edilecek ve böylece bütün millet aklanmış olacaktı. Üstelik İngilizler de bu şekilde müdahale etmeyecekti. Vasfi Efendi'nin

³²⁹ "Müttefik Şark Orduları İngiliz Askeri heyeti'nden Karadeniz Ordusu Başkumandanlığı'na 30 Mayıs 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4174**, 102588.

³³⁰ "Milne'den Müttefik Şark Orduları İngiliz Askeri Heyeti'ne 31 Mayıs 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4174**, 102588.

³³¹ "Fransa'nın İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 4 Haziran 1919 tarihli nota" **371/4173**, 84188.

³³² İngiliz Hükümeti'nden Fransa'nın İngiliz Büyükelçiliği'ne 1 Haziran 1919 tarihli nota" **371/4173**, 84188.

³³³ Türkgeldi, **a.g.e.**, s.218-219. Akşin, **a.g.e.**; C.I, s.323-324.

suçlamalarından rahatsız olan Tefvik Paşa Hükümet'ten istifaya karar vermişse de Sarayın ve Damat Ferid Paşa'nın müdahalesi ile Vasfi Bey hükümetten çekilmek zorunda kalmıştı³³⁴. Vasfi Bey'in istifa etmek mecburiyetinde bırakılmasında yaptığı değerlendirmelerle birlikte Tefvik Paşa'yı tenkit etmesi etkili olmuştu.

Türkiye'de yaşayan gayrimüslimlere ve İtilaf Devletleri esirlerine kötü muamele etmekle itham edilerek Malta'ya sürgüne gönderilen şahısların büyük kısmı iyi gün dostu vefasız yakınlarından haber alamazken, az da olsa kötü gün dostlarının olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Albay Şeref (Şerafeddin) Bey de gayrimüslimlere kötü muamele etmekle itham edilerek Malta'ya gönderilmişti. Osmanlı vatandaşı bir Rum olan Dr. V. Mazaraky İngilizlere bir mektup yazarak Şeref Bey hakkındaki gerçekleri bildirmişti. Kudüs'te 38 yıl ikamet eden ve Yunanistan savaşa girdikten sonra Osmanlı Hükümeti'nin aldığı kararla ailesiyle birlikte Ankara'ya gönderilen Mazaraky, Şeref Bey'in tüm sürgünlere ve esirlere karşı çok iyi muamelede bulunduğunu, tanıştığı İngiliz ve Fransız esirlerden de onun hakkında bir şikayet işitmediğini vurguladıktan sonra, Şeref Bey'in kötü muameleden tutuklandığını duyunca hayrete düştüğünü ve bunları yazmaya mecbur olduğunu bildirmişti³³⁵. Bunun üzerine Karadeniz Ordusu Başkumandanı'nın teklifi ile Albay Şeref Bey serbest bırakılmış ve İstanbul'a ulaşmıştı³³⁶. Diğer sürgünler böyle vefalı dostlara sahip olmadıklarından gerçeklerin ortaya çıkması için biraz daha bekleyeceklerdi.

Malta'ya yapılan sevkıyatlardan sonra da Seraskerat Hapishanesi'nden Küçük Talat Bey ve Halil Paşa'nın firar etmeleri Yüksek Komiserleri telaşa düşürmüştü. 16 Ağustos 1919'da Yüksek Komiserler, Bab-ı Aliye müşterek bir nota vererek sorumluların tespit edilmesini ve firarilerin bir an önce yakalanmasını talep etmişlerdi³³⁷.

³³⁴ Türk geldi, a.g.e.; s.218-219. Akşin, a.g.e., C.I, s.324-325.

³³⁵ "Dr. V. Mazaraky'nin 15 Eylül 1919 tarihli mektubu", FO, 371/4174, 147089

³³⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Aralık 1919 tarihli şifre mektup", FO, 371/4175, 165704.

³³⁷ "İngiliz Yüksek Komiserliğinden Dışişleri Bakanlığı'na 18 Ağustos 1919 tarihli mektup", FO, 371/4174, 121955.

18 Ağustos 1919 tarihinde Batum'da İngiliz muhafızların gözetiminde bulunan Nuri Paşa'nın kaçırılması³³⁸ Yüksek Komiserlerin endişelerini daha da arttırmıştı. İtilaf Devletleri, İstanbul ve Batum'daki firar olaylarının birbirleri ile bağlantılı olduğunu tahmin etmişlerdi.

Küçük Talat Bey, Nuri ve Halil Paşaların yeniden tutuklanmaları için her türlü çabayı sarf eden İtilaf Devletleri, Nuri Paşa için bir milyon ruble, Halil Paşa için de bin pound ödül koymuşlardı³³⁹.

Halil Paşa yakalanamasa da, onun firarı ile ilgili olduğu şüphesiyle; firara yardımcı olmakla suçlanan Celil Bey, Hüseyin Efendi, Mehmet Ağa yakalanarak Esad Paşa riyasetindeki Divan-ı Harb'i Örfi'de yargılanmışlardı. Yargılama neticesinde oy birliği ile ceza kanununun 118. maddesine göre; Hüseyin Efendi'nin altı yıl ağır hapsine, yaşının küçüklüğünden dolayı Mehmed Ağa'nın dört yıl ağır hapsine, Celil Bey'in ise 6 ay hapsine karar verilmişti³⁴⁰.

Ferid Paşa yapılan tutuklamalar ve sürgünleri İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'ne karşı değil de İTC'ne karşı bir hareketi olarak algılamış Calthorpe ile yaptığı görüşmelerinde bu konudaki memnuniyetini sık sık dile getirmişti. Osmanlı hapishanelerinden alınarak ya da doğrudan İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya gönderilenlerin sayısını yeterli bulmayan Damat Ferid Paşa, Calthorpe'a çok sayıda şahsın tutuklanması halinde bu şahısları Malta gibi güvenli bir yere nakledip nakledemeyeceklerini de sormuştu³⁴¹. Damat Ferid Paşa'nın bunu sorduğu sıralarda Erzurum Kongresi çalışmalarına son vermek üzereydi. Anadolu'daki hareket Ferid Paşa Hükümeti için tehdit edici bir boyuta ulaşmıştı. Damat Ferid Paşa'nın böyle hassas bir zamanda yaptığı teklif, onun, Milli Mücadele taraftarlarını kapsayacak şekilde geniş çaplı bir tutuklama operasyonuna başlamayı düşündüğünü göstermekteydi. Paşa'nın hayali Malta'yı muhalifleri için bir esir kampı haline getirmektir.

³³⁸ “27. Bölükten İstanbul İngiliz Kuvvetlerine 19 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4174**, 123322.

³³⁹ “İstanbul Umumi Karargahı'ndan Savaş Bakanlığına 29 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4174**, 126005.

³⁴⁰ “Halil Paşa'nın firarına yardım edenlerin mahkemesi, 10 Aralık 1919 tarihli Vakit Gazetesi'nden”, **FO, 371/4175**, 168757.

³⁴¹ “Calthorpe'dan Curzon'a 5 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, F.C.R.E.A. Part II, 1919, No. 84, **FO, 406/41**.

İstanbul'un resmen işgalinden sonra tutuklanan ve aralarında son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde yer alan mebusların bulunduğu Milli Mücadele yanlısı şahıslar³⁴² da Malta'ya gönderilmişti. Bu sürgünler sonucunda Mustafa Kemal Paşa askeri yetkililere talimat vererek Anadolu'da bulunan İngiliz subaylarının tutuklanmasını emretmişti. Talimat doğrultusunda aralarında Rawlinson'un da bulunduğu İngiliz subaylar tutuklanmış, bu tutuklular Malta sürgünlerinin kurtarılması için rehin tutulmuşlardı³⁴³.

II. İnönü Zaferinden sonra İngilizler Milli Mücadele Hareketi'nde aktif rol oynamayacağını düşündükleri 40 kişiyi serbest bırakmış, 23 Ekim 1921 tarihinde TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamid Bey ile İngiliz yetkililer arasında varılan uzlaşma ile Malta'da bulunan bütün tutuklulara karşılık Anadolu'da rehin tutulan bütün şahısların karşılıklı olarak değiştirilmesi kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine 30 Ekim 1921 tarihinde İnebolu'da değiş tokuş gerçekleştirilmişti³⁴⁴. Değiş tokuşun gerçekleşmesinde kazanılan Sakarya Savaşı son derece etkili olmuştu.

Milli Mücadele taraftarlarının tutuklanmasından sonra Damat Ferid Paşa bu kez aralarında Mustafa Kemal, Ali Fuat, Kazım Karabekir Paşalar gibi tutuklanması o an için imkansız şahısların tutuklanarak Malta'ya sürülmesi için Webb'e müracaat etmişti³⁴⁵. Ferid Paşa'nın bu talepleri, yapılanlara Sadrazam'ı bulunduğu devletin hakimiyeti açısından değil de, sadece koltuğunu korumak amacıyla tüm rakiplerini tasfiye etmeyi düşünen bir politikacı gözüyle baktığını bir kez daha göstermişti.

Damat Ferid Paşa'nın yapılan sürgünleri hazmedebildiğini gören İngilizler, tutuklanan şahısları Malta'ya göndermeye devam etmişlerdi. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra meydana gelen tepki bu antlaşmanın zorla kabul ettirilmesine

³⁴² Hüseyin Rauf Orbay, Mustafa Vasıf Bey (Kara Vasıf), Mehmet Şeref Bey, Ahmet Faik Bey, Numan Usta, Çürüksulu Mahmut Paşa, Mehmet Cemal Paşa (Mersinli), İsmail Cevad Paşa (Çobanlı), Hasan Tahsin Bey, Dr. Mehmet Esat Paşa (Işık), Ahmet Şevket Bey (Galeta'lı Şevket), Ali Sait Paşa, Ebuzziyazade Velit Bey, Süleyman Nazif Bey, Celal Nuri Bey (İleri), Ali Sait Paşa'nın evlatlığı İslam Ali, Ahmet Emin Bey (Yalman), Mehmet Muammer Bey, Hilmi Abdulkadir Bey, Eczacı Mehmet Bey, Enis Avni (Aka Gündüz), Rafet Paşa, Kel Ali Bey (Çetinkaya), Ali Seyit Bey.

³⁴³ Şimşir, **a.g.e.**, s. 168-179.

³⁴⁴ Şimşir, **a.g.e.**, s. 394-395.

³⁴⁵ Ferid Paşa'nın listesinde bu şahıslar dışında; Kazım Paşa, Remzi Paşa, Abdülkerim Paşa, Nihat Paşa, Hasan Rıza Paşa, Ahmet İzzet Paşa, İsmail Fazıl Paşa, Cafer Tayyar Bey, Behiç Bey, Hüseyin Muhittin Bey, Selahattin Adil Bey, Ömer Lütfi Bey, Kazım Bey, İsmet Bey, Galip Paşa, Hayri Bey, Seyyit Bey gibi şahıslar ve hatta Talat Paşa, Cavid Bey ve Enver Paşa gibi şahıslar bulunmaktaydı. Şimşir, **a.g.e.**, s. 184-185.

dair düşüncelerin değişmeye başlamasına neden olmuştu. Bu nedenle İngilizler Ferid Paşa'yı gözden çıkarmak zorunda kalmışlardı. Ondan sonra Hükümeti kuran Tevfik Paşa Hükümeti döneminde Malta'ya son defa olmak üzere sadece iki şahıs³⁴⁶ daha gönderilmişti³⁴⁷.

Sevr Antlaşması'nda, savaş suçlularının müttefik mahkemelerinde yargılanmaları kararlaştırılmıştı. Buna göre; Osmanlı Hükümeti, müttefik mahkemelerinin yargılama yetkisini kabul edecek, antlaşmanın imzalandığı tarihten önce Osmanlı mahkemelerinde yargılanan şahısları dahi talep edilmesi halinde müttefiklere teslim edecekti³⁴⁸. Müttefik Devletlerden birinin uyruklarına karşı suç sayılacak bir eylemde bulunanlar da bu devletin askerî mahkemelerinde yargılanacaklardı. Müttefik Devletlerden birkaçının uyruklarına karşı suç sayılacak bir eylem işlemiş olanlar ise ilgili Devletlerin askerî mahkemeleri üyelerinden kurulu askerî mahkemelerde yargılanacaklardı. Yani Müttefiklerarası muhtelit bir Divanı Harp kurulacaktı.

Sevr'e göre; Osmanlı Hükümeti, 1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası bulunan herhangi bir toprak üzerinde, savaş durumu sırasında işlenen topluca öldürmelerden sorumlu olan ve Müttefik Devletlerce istenen kişileri de İtilaf Devletlerine teslim edecekti. Müttefik Devletler, bu nedenle suçlanan kişileri yargılamakla görevlendirilecek mahkemeyi belirleyeceklerdi. Uygun bir süre içinde, Milletler Cemiyeti, sözü edilen topluca öldürmeleri yargılamaya yetkili bir mahkeme kurarsa, Müttefik Devletler, sözü geçen sanıkları bu mahkemeye vereceklerdi³⁴⁹. Sevr Antlaşması herhangi bir gerekçe ile tutuklanan, Malta'ya sürülen ya da ileride tutuklanacak olan şahısların İtilaf Devleti tarafından kurulacak mahkemelerde yargılanmalarını sağlayacak hukuki zemini yaratmıştı. Fakat antlaşmanın kendisi için hukuki bir zemin bulunamayacaktı.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İngiliz yetkililer Malta sürgünlerinin yargılaması için delil, şahit bulmaya çalışmışlarsa da tutuklular aleyhine kullanılabilecek ciddi hiçbir veriye ulaşamamışlardı³⁵⁰.

³⁴⁶ Mehmet Adil Bey ve Mehmet Rüşü Bey.

³⁴⁷ Şimşir'in yaptığı tespitlere göre Malta'ya 144 şahıs sürülmüştür. Şimşir, **a.g.e.**, s.196-197.

³⁴⁸ **Sevr Antlaşması**, md. 226-229.

³⁴⁹ **Sevr Antlaşması**, md. 230

³⁵⁰ Şimşir, **a.g.e.**, s.244.

b. Paris Konferansı

18 Ocak 1919'da görüşmelere başlayan Paris Barış Konferansı'nda Almanya ile ilgili meseleler yanında Osmanlı Devleti'nin geleceğini de ilgilendiren meseleler ele alınmaktaydı. 12 Şubat 1919'da Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, Paris Barış Konferansı'na iletmek üzere bir muhtıra vermişti. Wilson prensipleri esas alınarak hazırlanan muhtırada; Trakya ve Anadolu'da Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu savunulmuş, savaş sırasında yaşananların sorumlusunun Ermeniler olduğu açıklanmış, gerçekleri araştırmak üzere tarafsız devlet temsilcilerinden bir heyet seçilmesi önerilmişti. Muhtırada her şeye rağmen Ermenilerin savaş öncesinde yaşadıkları bölgelere dönebilecekleri ve ya Ermenistan sınırlarının genişletilmesiyle bu bölgeye yerleştirilmeleri de alternatif olarak gösterilmişti. Wilson prensiplerinden hareketle Boğazlardan serbest geçiş yapılmasının yararlarından bahseden muhtıra Arap toprakları konusunda Wilson prensiplerinden saparak, bu toprakların Türk idaresine bırakılmasını talep etmişti³⁵¹. Öncelikle şunu söylemekte yarar var ki; karşı tarafın talepleri bildirilmeden Osmanlı Devleti'nin taleplerini iletmesi taktiksel bir hata idi. Bir diğer hata ise; Amerika'nın geleceğe yönelik planların bir mahsulü olan ve Osmanlı Devleti'ni parçalamayı amaçlayan Wilson Prensiplerinin referans alınması ve baştan kabul edilmesi idi.

İtilaf Devletlerinin sunulan muhtırayı dikkate almaması üzerine Tevfik Paşa Hükümeti, Paris'te bulunan Dahiliye Nazırı Reşit Bey vasıtasıyla İngiltere nezdinde gayri resmi temas kurmaya çalışmıştı. Şura-yı Devlet Reisi Mehmet Şerif Paşa ile birlikte Lord Hardinge'i ziyaret eden Reşit Bey, Mısır modelinde olduğu gibi İngiltere'nin Türkiye'de bir rol alıp almayacağını öğrenmek istemişti. Bu teşebbüsten de bir netice alınmaması üzerine Eski Beyrut Valisi ve Arnavutluk Murahhas Heyeti Başkanı Halil Paşa, İngiltere'nin eski İstanbul Büyükelçisi Louis Mallet ile görüşerek, Padişah ve Sadrazam'ın, İngiltere'nin nüfuzunu kullanarak Osmanlı Devletini yıkılmaktan kurtarıp himayesine almasını talep ettiklerini bildirmişti. Bu

³⁵¹ Akşin, **a.g.e.**, **C.I**, s. 166; Mustafa Budak, "I. Dünya Savaşı Sonrası Yeni Uluslararası Düzen Kurma Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Tavrı, Paris Barış Konferansı'na Sunulan 23 Haziran 1919 tarihli Muhtıra", **Divan İlmi Araştırmalar**, S.7; 1999, s.194-195.

teşebbüste diğeri gibi sonuçsuz kalmıştı.³⁵². Tevfik Paşa, resmi yollardan yapamadıklarını gayri resmi yollardan yapmaya çalışmıştı. İngiltere’yi kazanmak ve İttifak Devletleri arasında ihtilaf çıkarmak uğruna yapıldığı anlaşılan bu teklifler; Mısır modelinde olduğu gibi bağımsızlığın kaybedilmesi ve Türkiye’de bir manda idaresi kurulması anlamına geliyordu. Bu teşebbüsler, idamı bekleyen ve infaz vakti belli olmayan bir mahkumun hezeyanları olarak değerlendirilebilir. Tevfik Paşa Hükümeti’nden sonra kurulan Damat Ferid Paşa Hükümeti zamanında bu hezeyanlar daha da artacaktı.

İktidara geldikten sonra Damat Ferid Paşa’nın öncelikli hedefi, Osmanlı Devleti’ni Paris Konferansı’na davet ettirmektir.

30 Mart 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği’ne giden Damat Ferid Paşa Calthorpe ile Padişah adına görüşmek istediğini ifade etmişti. Paşa, Osmanlı Devleti’nin savaşta birçok devletle mücadele ettiğini, fakat tamamen İngiltere’ye “boyun eğdiğini” ifade ettikten sonra Osmanlı Devleti’nin kabul edeceği şartlar hakkında bir tasarı sunmuştu. Bu tasarıya göre; Anadolu ile Arabistan arasında kalan ve üzerinde Türklerle beraber değişik soydan insanların yaşadığı bölgenin Osmanlı Devleti’ne bırakılması talep ediliyordu. Arapların yaşadığı bölgeye Osmanlı bayrağının dalgalanması, Padişah adına hutbe okutulması, para basılması ve halkın halifeye bağlı kalması şartıyla özerklik verilebileceği de tasarı da yer almıştı. Ermenistan diğer devletlerle birlikte İngiltere’nin vereceği karara göre bağımsız ya da özerk olabilecek, İngiltere içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı Osmanlı Devleti’nin bağımsızlığını korumak amacıyla tasarıda özerklik verileceği ifade edilen bölgeler dahil istediği bölgeyi 15 yıllığına işgal edebilecekti. Tasarıda batı sınırı olarak; Midye-Enez hattı talep edilmişti. Çanakkale ve İstanbul Boğazlarındaki istihkamların tamamının yıkılmasını, buraların İngilizler tarafından işgal edilmesini Damat Ferid Paşa kabul etmişti. Dostluk adına gerekli görülen nezaretlere Padişah tarafından İngiliz müsteşarlar atanacaktı. Ferid Paşa sadece bunları teklif etmemişti. Vilayet idarelerinde 15 yıllık bir süre için valilere müsteşarlık hizmeti sunacak olan İngiliz Başkonsolosları atanacaktı. Ülkede seçimler İngiliz Konsoloslarının denetiminde yapılacaktı. Başkent ve taşrada İngiltere maliye

³⁵² Akşin, **a.g.e.**, C.I, s. 166-168.

üzerinde denetim kurma hakkına sahip olacak, doğu halklarının istidatlarına uygun bir şekilde Kanun-u Esasi'de değişikliğe gidilecekti. Meclisler bütçeyi belirleyip, ihtiyaçlarını merkezi Hükümete bildirecekti. Dış politikada ise Padişah mutlak hakim olacaktı. Damat Ferid Paşa'nın sunduğu tasarıya karşılık, İngiliz Yüksek Komiseri bir cevap vermese de Londra'ya gönderdiği raporlardan tasarıdaki tekliflerden etkilendiği anlaşılmaktadır. İngiliz Hükümeti, Türklerin Müttefikler arasında ikilik çıkarma maksadıyla bu tasarımı hazırladıklarını, hatta kendilerinin bu tasarıya sıcak bakmaları halinde, Türklerin İtilaf Devletleri ile aralarını açmak için, bunlardan müttefiklerini haberdar edeceğini düşünmüştü³⁵³. Damat Ferid Paşa'nın büyük bir umutsuzluk içerisinde hazırladığı anlaşılan bu tasarı Osmanlı Devleti'nin, Müttefikler arasında paylaşılması ve onlar tarafından idare edilmesi yerine 15 yıllık geçici bir süreliğine İngiliz egemenliğinin kabul edilmesi anlamına geliyordu. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki istihkamlar için süre kısıtlamasının bulunmadığı tasarı çarpık bir idari yapı ve kısıtlı bir egemenlik öngörmekteydi. İngiliz Hükümeti'nin düşündüğü gibi bir tuzak dahi olsa İtilaf Devletlerinin belki de akıllarından geçmeyen kısıtlamaları Damat Ferid Paşa peşinen kabul etmiş, onların işlerini kolaylaştırmıştı.

İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ni aldıkları kararları tebliğ etmek üzere Paris Konferansı'na davet etmişlerdi.

31 Mayıs 1919'da yayınlanan resmi bildiri Hükümetin, Paris Konferansı için yapılan davete gereğinden fazla anlam yüklediği anlaşılmaktadır. Bildiride; Aydın Vilayetinin haksız bir şekilde Yunanlılar tarafından işgalinin yarattığı heyecandan bahsedildikten sonra Hükümetin yapılan işgalleri geçici olarak nitelendirdiği ve Paris Konferansı'nda sona erdirme yönünde bir ümide kapıldığı anlaşılmaktadır³⁵⁴.

Osmanlı Devleti adına Damat Ferid Paşa 17 Haziran 1919'da Paris Konferansı'nda bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmasında yaşananların sorumlusunun Türk milleti değil İTC olduğunu vurgulayan Ferid Paşa, İzmir'in işgalinden sonra yaşanan facialardan bahsetmişti. Bundan sonra Wilson Prensiplerini esas alarak bazı taleplerde bulunan Ferid Paşa, Anadolu ve Trakya'da Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerin ve Arap vilayetlerinin Osmanlı Devleti'ne bırakılması gerektiğini dile

³⁵³ FO, 371/4156, 60152.

³⁵⁴ Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, C.I, s. 119-120.

getirmişti. Ferid Paşa bu “hayalperest” konuşması ile gülünç bir duruma düşmüştü. Osmanlı Devleti’nin konferansa davet edilmesinde önemli bir rol oynayan Clemenceau’nun Ferid Paşa’ya hitaben, “Okuduğunuz kağıdı bize bırakınız. Siz aşağıdaki büfeye gidip istirahat ediniz” şeklindeki sözleriyle hakaret edercesine müdahale ettiği ileri sürülmüştür. Ferid Paşa’nın konuşmasından sonra ABD Başkanı Wilson’un, “ömrümde bundan daha aptalca şey duymadım”, İngiliz Başbakanı Llyod George’un, tepki olarak “iyi espri” şeklinde alay ettiği ve bu sözleri de “Türklerin siyasi kabiliyetsizliğinin en iyi kanıtı” şeklinde değerlendirdiği iddia edilmişti³⁵⁵.

23 Haziran 1919’da Ferid Paşa’nın konuşmasına karşılık verilen cevapta; Osmanlı Devleti’nin kendisine yöneltilen bir tehdit olmadığı halde savaşa girdiği, savaş sırasında Hıristiyanlara karşı dini duygularla kötü muamele edildiği, Türklerin başka milletleri idare etme kabiliyetine sahip olmadıkları bildirilmiş, Türklere “bozuk ahlak ve entrikaya dayanan kötü geleneklerinden kopmaları” tavsiye edilmişti³⁵⁶. Tavsiyede bulunanlar dünyayı parsel parsel sömürgelere ayıran, kurdukları korku imparatorlukları ile tarihe görülmemiş vahşetler yaşatan devletlerin temsilcileri idi. Galibiyet yaptıklarını aklarmışçasına insanlık dersi vermeye kalkışıyorlardı.

23 Haziran 1919’da Ferid Paşa, Paris Konferansı’na bir muhtıra sunmuştu. Meclis-i Vükela’da “Müdafaa-name” adı ile alınan karara dayanan ve Mustafa Budak’ın “Misak-ı Milli’nin öncüsü” olarak nitelendirdiği bu muhtırada, üstü kapalı bir şekilde Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesinin sorumlusu olarak İTC gösterilmiş, yine Wilson Prensipleri esas alınarak Osmanlı Devleti’nin talepleri sıralanmıştı. Buna göre Osmanlı Devleti, Batı’da Balkan Savaşları, doğuda 1877-1878 Rus Savaşı öncesindeki sınırlarını, Güneyde Halep ve Musul Vilayetlerinin güneyini talep etmiş, Kafkasya Ermenistan’ına eklenmek üzere bazı topraklar verilebileceğini bildirmişti. Muhtırada; kapitülasyonların kaldırılması, İstanbul ve Boğazların Türk hakimiyetine bırakıldıktan sonra ticarete açılması, güvenlik nedeniyle bazı Ege adalarının Osmanlı Devleti’ne bırakılması gibi talepler de yer almıştı. Ancak İtilaf Devletleri, I. Dünya Savaşı öncesindeki, hatta daha da öncesindeki sınırların Osmanlı Devleti’ne ait olduğunu ileri süren bu muhtırayı ciddiye almamışlardı. 28 Haziran 1919 tarihinde

³⁵⁵ Budak, a.g.m., s. 199-209.

³⁵⁶ Budak, a.g.m., s.209-210.

Türkiye ile ilgili sorunların çözümü için zamana ihtiyaç olduğunu bildirerek Osmanlı Heyeti'ne geri dönmesini bildirilmişlerdi. Ferid Paşa buna bir mektupla cevap vermiş, Osmanlı Hükümeti'nin akıllı ve adaletli bir örgütlenme içinde vakit kaybetmeksizin düzen ve dinginliği sağlayacağını dış ilişkilerini de akılcı bir kural üzerinden yeniden tesis edeceğini bildirerek³⁵⁷ İtilaf Devletlerinin hakaretlerini sineye çekmişti. Ferid Paşa'nın, İtilaf Devletlerinden destek bulmak amacıyla, suçu geçmiş yönetimlere atarak olayların içerisinden sıyrılmaya düşüncesi, İtilaf Devletlerinin iddialarını desteklemekten başka bir işe yaramamış, Osmanlı Heyeti'ni güç duruma düşürmüştü. Misak-ı Milli de böyle bir hataya düşülmeyecekti.

İtilaf Devletlerinden umduğunu bulamayan Ferid Paşa İstanbul'a dönmeden önce son bir teşebbüste bulunmuştu. 30 Haziran 1919 tarihinde Clemenceau'ya bir mektup yazan Ferid Paşa; Talat, Enver ve Cemal Paşa'lar hariç savaş kanunlarını ihlal eden herkes hakkında işlem yaptırdığını, onların da tüm sivil ve askeri rütbelerinin Sultan tarafından alındığını vurguladıktan sonra Alman Hükümeti'nin kayıtsız şartsız Talat, Enver ve Cemal Paşaları teslim etmesi gerektiğini ifade etmişti. German Bankası'nda bu "suçluların" hesaplarında ne kadar para bulunduğunun öğrenilmesi halinde onların zimmetlerine ne kadar geçirdiklerini öğrenileceğini iddia eden³⁵⁸ Ferid Paşa'nın İtilaf Devletlerine yaranma hissiyle yaptığı bu müracaat karşılıksız kalmıştı. Kaldı ki, savaşın hemen ertesinde İtilaf Devletleri bu yönde bir teşebbüste bulunmuşlar ve Almanya'dan olumsuz cevap almışlardı.

Ferid Paşa 4 Temmuz 1919'da İstanbul'a dönmüştü. Bundan sonra Konferans Osmanlı temsilcisi olmadan, Osmanlı Hükümeti hakkında karar almaya devam edecekti. Damat Ferid Paşa da konferansın bir an önce Osmanlı Devleti hakkında kararını vermesini isteyecekti. Yüksek Komiserlere bir nota veren ve bu notayı Paris Konferansı'na da iletmelerini isteyen Damat Ferid Paşa, notasında Ateşkes Antlaşması sürecinin uzamasından, maliye, hukuk, emniyet, organizasyonu yapılamadığından, Jandarma, ticaret ve sanayi alanlarında Hükümet mekanizmasının işlemez hale getirilmesinden yakınmıştı³⁵⁹.

³⁵⁷ Budak, **a.g.m.**, s.209-210.

³⁵⁸ "Ferid Paşa'nın Clemenceau'ya yazdığı 30 Haziran 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4174**, 98910.

³⁵⁹ "Webb'den Curzon'a 29 Ağustos 1919 tarihli telgraf" , F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.92, **FO, 406/41**;" Webb'den Curzon'a 25 Ağustos 1919 tarihli telgraf" , F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.94,

Paris'te toplanan Müttefik temsilcileri, Amerika'nın İstanbul ve Anadolu'nun mandasını kabul edip etmeyeceğini öğrenene kadar nihai bir düzenleme yapmamaya karar vermişlerdi. Woodrow Wilson, 20 Mart 1919 tarihinde insanların ne istediğini tespit etmek üzere iki tarafsız Amerikan Komisyonu'nun Ortadoğu'ya gönderilmesi konusunda Yüksek Konseyi ikna etmişti. İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri pek hoşlanmasalar da bunu kabul etmişlerdi. Ama Yüksek Konsey tarafından komisyonlar için yayınlanan talimattan anlaşıldığına göre bu komisyonlar Türk kamuoyunun ne istediğini araştırmaktan çok Osmanlı Devleti'nden ayrılması planlanan kısımların hangi devletin mandasına verileceğini araştıracaktı. Paris Konferansı adına araştırma yapacak King-Crane adı verilen Komisyona; İngiltere, Fransa ve İtalya temsilci atamamış komisyonlar tamamen Amerikalılardan kurulmuştu. Komisyon'un kurulması aşamasında Yunanlılar İzmir'e asker çıkarmıştı.

King-Crane Komisyonu, 31 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul'a varmış, Osmanlı Hükümet'ini temsilen Sadrazam Ahmed İzzet Paşa, Ayandan Çürüksulu Mahmut Paşa ve Genelkurmay Başkanı Cevad Paşa'dan oluşan Heyetle görüşmüştü. Heyet, Rum ve Ermenilerden kurtarmak için Osmanlı Devleti'ne bırakılacak topraklar üzerinde Amerikan mandası kurulmasını önermişti. 7 Temmuz 1919'da İstanbul'dan ayrılarak Suriye ve Filistin'e giden komisyon, yaptığı tahkikatların ardından 23 Temmuz 1919'da İstanbul'a dönmüştü. İstanbul'a dönen heyet burada Türk yetkililer, gazeteciler, parti temsilcileri, çeşitli derneklerin temsilcileri, Ermeni, Rum Yahudi ve Kürt temsilcileri ile görüştüktan, Louis Edgar Brown vasıtasıyla Heyeti Temsiliye'nin görüşünü aldıktan sonra 21 Ağustos 1919'da İstanbul'dan ayrılmış, hazırladığı raporunu 28 Ağustos 1919'da Paris'te bulunan Amerikan heyeti'ne sunmuştu. Amerikan heyeti de raporu inceledikten sonra Paris Konferansı'na sunmuştu. Konferans kararları üzerinde pek etkili olmasa da raporda Osmanlı Devleti'nin, İstanbul, Ermenistan ve Türkiye'nin kalan kısımlarından oluşan üç parçaya ayrılması önerilmişti. Bunun dışında Yunan ordusunun Anadolu'dan ayrılması, Rumca konuşulan yerlerde otonom bir idare kurulması, Kilikya'nın Türk idaresine bırakılması raporda dikkati çeken diğer noktaları.

FO, 406/41; Sadrazam'dan Calthorpe ve Clemenceau'ya 24 Ağustos 1919 tarihli Notalar", F.C.R.E.A. Part II, 1919, Ek 1 No.94 ve Ek 2 No.94, FO, 406/41.

Raporda bir devletin Osmanlı İmparatorluğu'nu bencilce sömürmesinin sakıncaları izah edildikten sonra bu imparatorluğun varlığını sürdürmesi fakat Boğazların Türk idaresinden alınması, herhangi bir şekilde saltanat devam edecekse Padişah'ın İstanbul dışında bir merkeze, örneğin Bursa'ya gönderilmesi tavsiye edilmişti.

Mezopotamya ve Filistin'in İngiliz mandasına verilmesi, İngiliz denetimi altında bağımsız bir Hicaz Krallığı kurulması, Suriye'nin Fransız mandasına verilmesi ve uluslar arası İstanbul Devleti için bir Amerikan mandasının dünya çıkarları için esas olduğu, Ermenistan ve Türkiye'ye bırakılacak kısımlar içinde Amerikan mandası tesis edilebileceği ileri sürülmüştü³⁶⁰

King-Crane Komisyonu araştırmalarını sürdürürken 5 Temmuz 1919 tarihinde Hoover'in teklifi ile Paris Konferansı adına Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya iki heyetin daha gönderilmesine karar verilmişti. Kafkasya'ya gönderilecek olana Amerikalı Albay William N. Haksel, diğerine ise Amerikalı James G. Harlbord başkanlık yapacaktı. 13 Ağustos 1919'da Paris'ten yola çıkan Harlbord Heyeti, İstanbul ve Anadolu'da Ermeni ve Rum temsilcileri ile görüştüktan sonra 20 Eylül 1919'da Sivas'a varmıştı. Sivas'ta başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Heyet-i Temsiliye üyeleri ile temas kuran heyet, Kafkasya'ya geçerek burada da incelemeler yaptıktan sonra 11 Ekim'de İstanbul'a oradan 24 Ekim 1919'da Paris'e varmış, Amerikan temsilcisine raporunu sunmuştu. Rapor'da Anadolu ve Kafkasya'da kurulacak manda idaresinin Amerika'ya pahalıya mal olacağı, bir yıl için 90 milyon dolardan fazla kaynağa ihtiyaç duyulacağı ve 60,000 ila 200,000 arasında askerin bölgeye sevk edilmesi gerektiği tespit edilmişti. Rapor Amerika'nın bu büyük yükü kabul etmesi halinde büyük devletlerin müdahale etmeyeceğine dair söz alınması gerektiğini de tavsiye etmişti³⁶¹. Bu rapora da King-Crane raporunda olduğu gibi üç büyükler itibar etmemişlerdi. Bölgede yüzyıllardır egemenlik mücadelesi yapan büyük devletlerin Amerikan heyetlerinin raporlarında önerdikleri manda idaresini kabul etmeleri için bir sebep yoktu. Heyetlerin kuruluş aşamasında büyük devletlerin tavrı belli olmuş, üç büyükler gönderilecek heyetlere temsilci dahi atamayarak

³⁶⁰ Komisyonun faaliyetleri hakkında bkz. Shaw, a.g.e.V.II, s.424-452.

³⁶¹ "Tümgeneral General James Harlbord, Ermenistan Hakkında Amerikan Askeri Heyeti'nin Raporu", **FO, 371/5108**, E 4203; bkz. Shaw, a.g.e., V.II, s. 453-462.

önemsemediklerini göstermişlerdi. Onlar bu heyetlerin gönderilmesine Amerika'yı kırmamak için değil, Amerika'nın savaş sırasında yayınladığı Wilson prensiplerine ne kadar bağlı olduğunu test etmek için razı olmuşlardı. Nitekim Amerikan heyetleri'nin raporları ve Paris'te bulunan Amerikan temsilcilerin tavırları Amerika'nın Türk topraklarında kurulacak manda idaresine karşı çıkmayacağını göstermişti. Savaşın ağır yükünü, müttefikleri çektiği halde Amerika, Türkiye hakkında yazılacak senaryoda başrolü kapmaya çalışıyordu. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın bölge hakkında ayrı senaryoları vardı. Dünyada değişen dengeler onları ortak hareket etmeye ve İtalya'nın da katılımıyla dört aktörün başrolü paylaşacağı ortak bir senaryo yazmaya yöneltmişti. Rusya'nın savaştan çekilmesi ile aktör sayısı yine üçe inmişti. Bu anlamda üç aktörün paylaşmadığı başrolün Amerika'ya verilmesi kesinlikle söz konusu olamazdı. Henüz tamamlanamayan ortak senaryoyu bozmaması için Amerika'ya bu şekilde umut verilmişti. Hepsi bundan ibaretti. O sıralarda Amerika bunları görece kadar emperyalist tecrübeye sahip değildi.

c. Müttefik Temsilcilerinin Bazı Memur ve Kumandanların görevden alınmasına yönelik talepleri

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen akabinde kurulan Tefik Paşa Hükümeti, eski Hükümet döneminde suiistimali görülen memurlar hakkında tahkikat yapmak üzere bir komisyon teşkil edilmesine karar vermişti. Bu komisyona bir Rum ve bir Ermeni temsilcinin de katılması uygun görülmüştü³⁶². Bu adımı yeterli bulmayan müttefik temsilcileri öncelikle Osmanlı Hükümeti'ne, bazı memur ve kumandanların görevden alınmasına yönelik telkinlerde bulunmuşlardı.

İstanbul'a gelen müttefik temsilcilerinin, işgal kuvvetlerinin bulunduğu bölgelerde "Ermeni katliamına" karışan ve İtilaf Devletleri esirlerine "kötü muamele" eden asker ve mülki görevlilerin kendilerine teslim edilmesi amacıyla yaptıkları telkinler kısa zaman içerisinde baskıya dönüşmüştü. Müttefik temsilcilerinin asıl niyeti söz konusu zanlıları kendi kurdukları askeri mahkemelerde

³⁶² BOA, MV, 213/22, 18 Safer 1337 (23 Kasım 1918).

yargılamaktı³⁶³. Hükümet, işgal altındaki bölgeler üzerinde etkisini kaybettiğini bu nedenle itham edilen şahısların yakalanamadığını ileri sürmekteydi. Hükümetin bu cevaplarını “iyi niyet kanıtı” olarak değerlendiren Calthorpe, talimatlarına itaat edilmeyen Osmanlı Hükümeti’ni protestoya devam etmenin “yararsız ve onursuz” bir davranış olacağını düşündüğünden İtilaf Devletleri, itham edilen şahısların teslimi konusundaki baskılarını azaltmışlardı³⁶⁴. İtilaf Devletlerinin gözünde itham edilen şahısların tamamı “İttihatçı” idi. İtilaf Devletleri, İttihatçıları yakalayabilmek amacıyla onların siyasi rakipleri üzerinden harekete geçecek, istedikleri şahsı istedikleri zaman, istedikleri yerde tutuklayacaklardı.

İtilaf Devletlerinin itham ettikleri şahısları tutuklamak istemelerinin çeşitli nedenleri vardı. Öncelikle “Türlere yenildikleri gösterilecek ve Ermenilere saygı göstermeleri” gerektiği öğretilenkti. Calthorpe, az sayıda tutuklamanın ileride diğerlerinin de gözünü korkutacağına inanmaktaydı³⁶⁵. Bu sözden de anlaşılacağı üzere mesele varsa suçluların ortaya çıkarılması değildi. Asıl mesele Türk milletinin İtilaf Devletlerinin pervasız talepleri karşısında sindirilmesi idi.

3 Ocak 1919 tarihinde Calthorpe, askeri yetkililerin “suçlu” Türkleri tutuklamasına izin verilmesi amacıyla Dışişleri Bakanlığı’ndan talimat istemişti³⁶⁶. Dışişleri Bakanlığı, Calthorpe’un istediği şekilde talimat hazırlanmasından yanaydı. Ancak prosedür gereği Savaş Bakanlığı’ndan da onay almak gerekiyordu³⁶⁷. Savaş Bakanlığı’nın bu onayı vermesinden sonra başta Batum olmak üzere işgal altındaki bazı bölgelerde İngilizler askeri mahkeme kurmak üzere harekete geçmişlerdi. Bu karar Fransız ve İtalyanların da işgalleri altındaki bölgelerde askeri mahkeme kurmaları anlamına geliyordu³⁶⁸. İtilaf Devletlerinin tabiriyle “suçlular”, işgal altındaki muhtelif bölgelerde kurulacak mahkemelerde yargılanacaklardı.

³⁶³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na 1 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4172**, 1270.

³⁶⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na 2 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4172**, 2391.

³⁶⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na 2 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4172**, 2391.

³⁶⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na 3 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4172**, 2546.

³⁶⁷ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan Savaş Bakanlığı’na 9 Ocak 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4172**, 2546.

³⁶⁸ “Savaş Bakanlığı’ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 9 ve 14 Ocak 1919 tarihli mektuplar”, **FO, 371/4172**, 6158 ve 7176.

Kurulması planlanan askeri mahkemelerde ilk etapta, Ateşkes Antlaşması şartlarına uymayanlar ya da bu şartları uygulamayı geciktirenler yargılanacaklardı³⁶⁹. İşgal bölgesi dışında bulunan ve Müttefik temsilcilerinin görevden azledilmesini talep ettikleri görevliler, Osmanlı Hükümeti tarafından azl edildikten sonra Osmanlı mahkemeleri tarafından yargılanacaklardı³⁷⁰. İtilaf Devletlerinin öncelikli olarak görevden alınmasını ve yargılanmasını talep ettiği görevliler ve itham edildikleri suçlar şunlardı;

Nuri Paşa; Azerbaycan hükümeti vatandaşı olduğunu iddia ederek sorumluluktan kaçınmaya teşebbüs etmek, Ordusunun üyelerini Azerbaycan içine göndermek, İngilizlerin 1918'de Bakü'yü boşaltmalarından sonra "Ermeni katliamından" sorumlu olmak.

Mürsel Paşa; Nuri Paşa'ya yardım etmek ve suç ortaklığı yapmak, Kanunsuz bir şekilde orduların tahliyesini geciktirmek.

Şevki Bey; Erivan'daki Ermeni evlerinin tahrip edilmesinden ve yağmalanmasından, Transkafkasya'nın tahliyesinin genel olarak geciktirilmesi.

Nihad Paşa: Kilikya'nın tahliyesinden genel olarak kaçınmak, Müslümanları silahlandırma ve onları isyana teşvik etmek³⁷¹

Ali İhsan Paşa; Kilikya'daki yağmadan sorumlu olmak ve İngiltere'nin Jerablus'taki temsilcisine "terbiyesizlik" yapmak.

Fahri Paşa (Fahreddin Paşa); Hicaz'daki birlikleri doğrudan emir aldığı halde teslim etmemek.

Galip Paşa ve Tevfik Paşa; Yemen'de birliklerinin teslim etmemek

Muhiddin Paşa; Asir'deki ordunun teslimini geciktirmek³⁷².

³⁶⁹ "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Mısır İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'na t.y. mektup", **FO, 371/4172**, 7176.

³⁷⁰ "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Mısır İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'na 15 Ocak 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4172**, 9205.

³⁷¹ İkinci Ordu Kumandanı Nihat Paşa, Çukurova bölgesinde Ermenilerin Türk halkına yönelik faaliyetlerine karşı, milli örgütler kurarak halkı örgütlemeye çalışmıştı. 2 Ocak 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek Nihat Paşa'nın görevden alınmasını talep etmişti. Harbiye Nazırı Cevad Paşa bu talebi kabul etmemiş, yapılan baskılar karşısında istifa etmişti. Onun yerine Harbiye Nezareti'ne atanan Ömer Yaver Paşa, Hükümetin verdiği karar üzerine 22 Ocak 1919 tarihinde Nihat Paşa'yı İstanbul'a çağırarak yerine Cemal (Mersinli)Paşa'yı atamıştı. Şimşir, **a.g.e.**, s. 22

³⁷² "Ateşkes Antlaşması'nı geciktirmekle itham edilen Türk Kumandanlar, görevleri ve suçları hakkında", **FO, 371/4172**, 9205

Dikkat edileceği üzere, hedefteki ilk görevliler arasında Ermeni olaylarından dolayı itham edilen şahısların sayısı çok azdı. İtilaf Devletlerinin öncelikli amacı; Mondros Ateşkes Antlaşması'nın uygulanmasında kendilerine sorun çıkaran görevlilerin azledilmesini ve cezalandırılmasını sağlamaktı.

Bu sıralarda İngiliz Savaş Bakanlığı; “Ermeni katliamına karışan, Rum, Nasturi gibi diğer ırklara karşı zulüm yapan ve müttefik esirlerine kötü muamele eden” Türklerin cezalandırılması amacıyla bir “Kara Liste” hazırlanmaktaydı. Amerikalılar dahil bütün müttefikler bu konuda arşivlerini yoklayarak itham edilen zanlılar hakkında delil bulmaya çalışıyorlardı³⁷³.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 5. maddesi Osmanlı Ordusunun terhis edilmesi ile ilgili idi. Bu maddede asayiş ve sınırların muhafazası için gerekli askerler istisna olmak üzere kalan askerlerin terhis edileceği belirtilmişti. Terhisten istisna askerlerin sayısı hakkında bir rakam belirlenmemiş, bu meselenin Osmanlı Hükümeti ile yapılacak müzakereler sonrasında İtilaf Devletleri tarafından belirlenmesine karar verilmişti. Ateşkes Antlaşması sırasında 400,000 kişi civarında olan asker sayısı kısa bir süre sonra başlayan terhis ve firarlar nedeniyle 50,000 efradın³⁷⁴ altına düşmüştü³⁷⁵. Osmanlı Hükümeti azalan ordu mevcudunu takviye etmek amacıyla terhis bir yana orduya asker almak zorundaydı. Hükümetin celp işlemlerini başlatması üzerine Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'ne hangi amaçla asker toplandığına dair bir nota vermişlerdi³⁷⁶. Oysa Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Hükümetin ülkedeki otoritesi azalmaya başlamış, asayiş tehlikeye girmişti. Ordu mevcudunun azalması bu tehlikeyi daha da arttırmaktaydı.

Türkmen, askerinin terhisi ile her şeyin bittiği kanaatine varmamak gerektiğini; Osmanlı ordusunda “çalışkan liyakat sahibi” subayların kaldığını, “yani çekirdek kadronun muhafaza edildiğini” ileri sürmektedir. Ahmet İzzet Paşa savaşın sonunda efradın terhisi için düğmeye basarken savaş meydanlarında tecrübe kazanan ve savaş taktiklerini öğrenen subayların terhis edilmesine lüzum olmadığına karar vermişti.

³⁷³ “Paris Konferansı'nda bulunan İngiliz Heyeti'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 17 Ocak 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4172**, 11461.

³⁷⁴ İngiliz kaynakları 1919 yılı sonlarında “Milli Çeteler” olarak adlandırdıkları Kuva-yı Milliye dahil Osmanlı Ordu mevcudunun 57,000 kişi olduğunu tespit etmişlerdi. “Robeck'ten Curzon'a 23 Aralık 1919 tarihli mektup”, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.8, **FO, 406/43**.

³⁷⁵ Akşin, **a.g.e., C.I**, s. 225-226.

³⁷⁶ “2 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 11449.

Yine Türkmen, yerinde bir tespitte bulunarak; Osmanlı Devleti'nin sınırlarını korumak amacıyla Trablusgarp, Balkanlar ve Yemen'de gerilla savaşı dahil bir çok savaşa katılmış olan Osmanlı subaylarını "bu defa anavatanlarını müdafaa etme vazifesiyle" istihdam ettiğini ifade etmektedir³⁷⁷. Ateşkes Antlaşması sonrasında bu subaylardan büyük bir kısmının merkezden gönderilen talimatları yerine getirmemeleri, hatta zaman zaman talimatlara aykırı tutum sergilemelerine rağmen İstanbul'un bu subaylara müsamaha göstermesinin temelinde bu yapılandırma faaliyetlerinin olduğu söylenebilir.

Osmanlı silahlı kuvvetlerinde üst düzey vazifeler ifa eden, Şakir, Cevat (Çobanlı) ve Fevzi (Çakmak)Paşa'lar ordunun yeniden yapılandırma faaliyetleri ile doğrudan meşgul olmuşlardı. Bu üç Paşa'nın 1919 yılı Nisan ayında geliştirdikleri projeye göre; orduda II. Abdülhamit döneminde olduğu gibi yeniden müfettişlikler tesis edilecekti. Damat Ferid Paşa'nın da benimsediği bu proje Nisan ayı sonunda Padişah tarafından onaylanmıştı. Bu projeye göre; Trakya, Kocaeli Yarımadası, Güney Marmara ve Boğazları içine alan ve merkezi İstanbul'da olan 1. Ordu Müfettişliğinin başında Ferik Mustafa Fevzi Paşa olacaktı. Orta, Batı Anadolu ve Akdeniz'i içine alan ve merkezi Konya olan 2. Ordunun başında Ferik Cemal (Mersinli) Paşa bulunacaktı. Orta, Doğu Karadeniz, Doğu, Güneydoğu Anadolu'nun tamamını kapsayan, başlangıçta merkezi seyyar olup sonradan Erzurum olarak belirlenen 3. ordunun başında ise Mirliwa Mustafa Kemal Paşa bulunacaktı. Mülki yetkilere sahip Müfettişliklere atanan subayların görevlerine başlamaları için Müttefik temsilcilerin onay vermesi gerekiyordu. Onlara müfettişliklerin asayiş sağlama ve Ateşkes Antlaşması'nı uygulama amacıyla kuruldukları bildirilmiş, bu şekilde onayları alınmıştı. Olağanüstü koşulların bu olağanüstü teşekküllerinin başına atanan müfettişlerinin hareket tarzları, tavırları ve icraatları değerlendirildiğinde bu projeyi hazırlayanların ve müfettişlerin "ülkenin içinde bulunduğu durumu kavrayan, vatanperver" kumandanlar oldukları anlaşılmaktadır. Müttefik Temsilcilerin onayından sonra üç ordu müfettişi 1919 yılı Nisan ve Mayıs aylarında orduların başına geçmişlerdi³⁷⁸. Böylece Ateşkes Antlaşması ile belirlenen sınırlar üç

³⁷⁷ Türkmen, **a.g.m.**, s. 46.

³⁷⁸ Türkmen, **a.g.m.**, s.47-49.

mıntıkaya ayrılmış, mülki yetkilerle donatılan müfettişler olağanüstü yetkilerle görevlerine başlamışlardı.

Yüksek Komiserlere gelince, onlar kendilerine verilen talimatlar doğrultusunda yapılacak olan terhis işlemlerini takip etmekle yükümlüydüler. Ateşkes Antlaşması'nın kış mevsimine denk gelmesi, ulaşım vasıtalarının yetersizliği ve bazı Kumandanlarının ordularını terhis etmek istememeleri nedeniyle terhis işlemleri onların istediği kadar hızlı ilerlemekteydi. Bu noktada devreye giren Yüksek Komiserler, Osmanlı Harbiye Nezareti'ni baskı altına alarak orduları terhis ettirmeyi düşünmüşlerdi. Ancak müttefik yetkililer Osmanlı Ordusunu yapılandırma faaliyetlerini fark edememişler, terhis yoluyla asker sayısının azaltılmasına önem vermişlerdi.

Müttefik temsilcileri 28 Kasım 1918'de düzenlenen ilk Yüksek Komiserler toplantısında, Osmanlı Ordusunun derhal terhis edilmesi ve silahlarının teslimi konusunda Osmanlı Hükümeti'ni uyarmaya karar vermişlerdi³⁷⁹.

Milne, Ateşkes Antlaşması sonrasında barış konferansı miktarını belirleyinceye kadar asayişin temin ve sınırları muhafaza etmek üzere Osmanlı ordusunun 3 kolordudan ve 100,000 askerden oluşmasını önermişti. Buna karşılık Osmanlı Hükümeti, 3 tümen ve 9 kolordudan oluşacak bir ordu tasarlamaktaydı. Osmanlı görüşü Milne tarafından abartılı bulunmaktaydı³⁸⁰. Milne Ateşkes Antlaşması'nda asker sayısını belirlemek barış antlaşmasına bırakıldığı halde antlaşmadan önce Osmanlı ordusunu sınırlandırmak istemektedir.

7 Aralık 1918 tarihinde Osmanlı Harbiye Nezareti'nin verdiği rapora göre İkinci ordudan 4707, altıncı ordudan 2,142, birinci kolordudan 5,285, 14. kolordudan 11,314, 17. kolordudan 4,805 askerlik şubelerinden 15,650 kişi olmak üzere toplam 43,903 askerin terhis edildiği açıklanmıştı. Buna ilaveten İstanbul'da çoğunluğunu değirmende çalışanların oluşturduğu cephe gerisindeki askerlerden oluşan 34,000 kişi terhis edilmişti. Bunların dışında İstanbul'un seçkin yerli askerlerinden yaklaşık 9,000 kişi de terhis edilmişti. Hepsinin toplamı yaklaşık olarak 87,000 kişiyi³⁸¹

³⁷⁹ “28 Kasım 1918 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/3416**, 210546.

³⁸⁰ “Milne'den 1 Aralık 1918 tarihli mektup”, **FO, 371/3421**, 208728.

³⁸¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 8 Aralık 1918 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/3416**, 202720.

buluyordu. Mevcut koşullara aldırmayan İtilaf Devletleri terhis işlemlerinin bir an önce bitirilmesini istiyorlardı.

İtilaf Devletleri savaş sırasında yaptıkları vaatler nedeniyle önceliği işgal edilen topraklardaki Arap ve diğer millet askerlerinin terhis edilmesine vermişlerdi. Bu konuda Harbiye Nezareti'ne yoğun bir şekilde baskı yapıyorlardı³⁸². İngiliz Yüksek Komiserliği Bab-ı Ali'ye verdiği nota ile bu bölgelerdeki efradın terhisini talep etmişlerdi. Bu sıralarda Suriye ve Irak efradı dışında Osmanlı ordularında kimse kalmamış idi. Esir olanlar da döner dönmez memleketlerine iade edilmekte idi. Suriye ve Irak efradının derhal terhisi için 9 Kasım 1919 tarihinde irade-i seniye yayınlanmıştı³⁸³.

Osmanlı kumandanlarının büyük bir kısmı ise asayişini sağlama ve sınırları muhafaza etme gerekçesiyle ordularını terhis etmek istememekteydiler. Kumandanlar bu konuda sonuna kadar haklıydılar. Üstelik ileri sürdükleri gerekçeler Ateşkes Antlaşması'na aykırı değildi. Ateşkes Antlaşması'nın 5. maddesinde yer alan istisnaya dair maddeler kumandanları hukuki açıdan da haklı çıkarmaktaydı. İtilaf Devletleri ise terhis işlemlerinin bir an önce sonuçlanmasını beklemekteydiler.

Azerbaycan ve Medine'nin tahliyesinde karşılaşılan sorunlar nedeniyle İngiliz Savaş Bakanı, İstanbul'un işgali tehdidini henüz kullanmıyoruz" dediğinde Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının üzerinden bir hafta dahi geçmemişti³⁸⁴.

Suriye'de bulunan Allenby, Suriye, Hicaz, Yemen, Asir ve Medine'deki Türk garnizonlarının teslim edilmesi ile ilgili olarak kendisinin sadece İstanbul'dan talimat almadan hareket edemeyen küçük subaylar üzerinde baskı uygulayabileceğini, yüksek rütbeli subaylar için ise İstanbul'daki baskıların arttırılmasını önermişti³⁸⁵. Savaş Bakanı da bir yandan Wilson'dan, Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapmasını

³⁸² "Milne'den İstanbul Yüksek Komiseri'ne 1 Nisan 1919 tarihli telgraf", **FO**, **371/4217**, 64422.

³⁸³ **BOA**, **MV**, 217-97, 9 Teşrin Sani 1335 (9 Kasım 1919).

³⁸⁴ "İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından Allenby'e gönderilen 19 Kasım 1918 tarihli şifre telgraf", F.C.R.E.A. Part I, 1918, Ek 11, No.39, **FO**, **406/40**.

³⁸⁵ "Allenby tarafından İngiliz Savaş Bakanlığı'na gönderilen 15 Kasım 1918 tarihli şifre telgraf", F.C.R.E.A. Part I, 1918, Ek 6, No.39, "Allenby tarafından İngiliz Savaş Bakanlığı'na gönderilen 20 Kasım 1918 tarihli şifre telgraf", F.C.R.E.A. Part I, 1918, Ek 12, No.39, **FO**, **406/40**.

isterken³⁸⁶ diğ er yandan Allenby'den savaşa yeniden başlamak üzere hazırlıklı olmasını istemiřti³⁸⁷.

İtilaf Devletlerini en çok uğ raştıran ve terhise karşı direnen kumandanların başında Medine Muhafızı Fahreddin Pařa³⁸⁸ geliyordu. Paşa bir anda direnişin sembolü haline gelmişti. İtilaf Devletleri böyle bir direniş beklemediklerinden başlangıçta nasıl davranacaklarına karar verememişlerdi. Ancak bu kararsızlık kısa sürmüş İtilaf Devletleri Fahreddin Paşa'nın kendilerine itaat etmesi ve görevden alınması için her türlü vasıtayı kullanmaya karar vermişlerdi. 16 Aralık 1918 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bir nota veren İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Harbiye Nezareti'nin, Fahreddin Paşa'ya teslim olma talimatı vermemesi halinde Çanakkale'deki tahkimatların tahrip edileceğini bildirmişti. Bir gün sonra Osmanlı Hükümeti adına bu notaya cevap veren Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, Fahreddin Paşa'nın isyan halinde olduğ unu ifade ederek hükümetinin tehdit edilmesini protesto etmiřti³⁸⁹.

İtilaf Devletlerinin yoğ un baskısı altında kalan Harbiye Nezareti ilk olarak orta rütbeli subaylar aracılığ ıyla Fahreddin Paşa'ya mektuplar göndermiş ve onu dönmesi için ikna etmeye çalışmıştı. İ kna olmayınca Harbiye Nazırı, Fahreddin Paşa'ya şahsi bir mektup yazmıştı. Buna da boyun eđ mayerek sadece Padişah'ın isteğ iyle görevi bırakabileceğini söyleyen Paşa'ya Padişah adına başmabeyincisi bir mektup yazarak Padişah'ın da verilen emrin yerine getirilmesinden yana olduğ unu bildirmişti. Bu yazışmadan da tatmin olmayan Fahreddin Paşa'ya, Adliye Nazırı Molla Haydar aracılığ ıyla bir heyet göndermiş ve bu ağ rıya da cevap vermemesi halinde Padişah iradesiyle görevden alınacağ ı bildirilmiřti³⁹⁰. Bütün bu girişimler sonuçsuz kamış Fahreddin Paşa'nın direnişi içeride ve dışarıda geniş yankı bulmuştu.

³⁸⁶ "İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından Selanik Başkumandanlığ ı'na gönderilen 17 Kasım 1918 tarihli telgraflar", F.C.R.E.A. Part I, 1918, Ek 7, No.39, **FO, 406/40**.

³⁸⁷ "İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından Allenby'e gönderilen 20 Kasım 1918 tarihli şifre telgraf", F.C.R.E.A. Part I, 1918, Ek 13, No.39, **FO, 406/40**.

³⁸⁸ Fahreddin Paşa, I. Dünya Savaşı'nda Medine Müdafaası ile adını duyurmuş, mukaddes emanetleri İstanbul'a göndererek yağ malanmaktan kurtarmıştı. Süleyman Beyoğ lu, "Ravza-i Mutahhara Müdafii Fahreddin Paşa(1868-1948), **Tarih ve Medeniyet**, Sayı: 38 (Mayıs 1997), s. 29-32.

³⁸⁹ İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'tan İngiliz Dışışleri Bakanlığı'na 3 Ocak 1919 tarihli telgraf, **FO, 371/4172**, 2391, **FO, 371/4164**, 9211, **FO, 371/4155**, 3407.

³⁹⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğ i'nden İngiliz Hükümeti'ne 2 Ocak 1919 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/4166**, **BOA, MV**, 249/237, 24 Rebiulahir 1337 (28 Aralık 1918).

7 Ocak 1919'da Hariciye Nazırı ile görüşen Calthorpe, Fahreddin Paşa'nın görevden alınması için Padişah'ın bütün yetkisini kullanmasını istemişti³⁹¹. Merkezle bağlantısı kopan ve askerlerinin ihtiyacını karşılayamayacak duruma düşen Fahreddin Paşa efsanevi direnişinin ardından görevinden ayrılmak zorunda kalmıştı.

Fahreddin Paşa gibi olmasa da İtilaf Devletlerine karşı direnen diğer bir Osmanlı Kumandanı da Musul'da bulunan Ali İhsan Paşa idi. Ali İhsan Paşa bulunduğu bölgede İngilizlerin Ermenilerle ilişki kurmasından son derece rahatsız olmuştu. İngiliz General Marhall, Ermenilerin geri dönmeleri amacıyla göçebe aşiretlerle temas kurmak üzere Albay Killing'i görevlendirmişti. Paşa faaliyetlerine engel olmak için Killing'i geçici olarak tevkif ettirmişti. Bölgede bulunan Allenby, Hükümetine ve İstanbul İngiliz Yüksek Komiserine müracaat ederek Ali İhsan Paşa'nın görevinden azledilmesi için gerekli çalışmaların yapılmasını istemişti. Allenby İstanbul'u ziyaret ettiğinde Osmanlı Harbiye Nazırı'ndan, Ali İhsan Paşa'nın azlini istemişti³⁹². İngilizlerin Ali İhsan Paşa'nın azlini istemelerinin asıl sebebi bu değildi. İngilizler Ateşkes Antlaşması sınırlarını aşarak Musul'a girmek istemiş, Ali İhsan Paşa buna engel olmaya çalışmıştı. Ancak Paşa, Fahreddin Paşa'dan daha farklı bir yöntem izlemek zorunda kalmıştı. Çünkü Müttefik kuvvetleri ile Ali İhsan Paşa'nın ordusu arasındaki mesafe çok yakındı. Ali İhsan Paşa topografik hatadan dolayı bulunduğu bölgeyi boşaltamayacağını savunarak birkaç gün direnebilmişti³⁹³. Ali İhsan Paşa'nın mantıklı tezlerini çürütemeyen İtilaf Devletleri Ateşkes Antlaşması'nı ihlal etme pahasına Paşa'nın ordusu üzerine yürüyerek onu çekilmeye mecbur etmişlerdi. Zor durumda kalan Paşa olası bir çatışmayı önlemek için geri çekilmeye karar vermiş, İngilizler 3 Kasım 1918 tarihinde Musul'a girmişlerdi. Osmanlı Ordusu ile İngiliz ordusu arasındaki mesafe iyice kısalmaya başlayınca Ali İhsan Paşa Hükümeti'nden talimat istemiş, Hükümet 7 Kasım 1918 tarihinde verdiği talimatla Musul'un tahliye edilmesini bildirmiş ve 15 Kasım 1918 tarihinde Musul'daki son Osmanlı birlikleri şehri terk etmişlerdi. Ani gelişen olaylar neticesinde Musul'un işgaline engel olamayan Osmanlı Hükümeti,

³⁹¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 7 Ocak 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4172**, 12905.

³⁹² "Allenby'nin İstanbul'a gelişi hakkında Wyndham H. Deedes tarafından hazırlanan 27 Şubat 1919 tarihli rapor, **FO, 371/4173**, 44216; **TİH I**, s. 98-100; Jaeschke, **a.g.e.**, s.33-34.

³⁹³ "Mezopotamya İtilaf Devletleri Orduları Başkumandanlığından İstanbul Yüksek Komiserine 30 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/4190**, 4725.

Müttefik kuvvetleri ile Ermeniler arasındaki ilişkilerin zararlı bir boyuta gelmesi üzerine İstanbul'da bulunan Yüksek Komiserlere arka arkaya protesto mektupları göndermişti. 16 ve 23 Aralık 1918 tarihlerinde gönderilen iki mektupta Musul ve çevresine yerleşen Müttefik kuvvetlerinin, Kilikya'da bulunan Ermenileri destekleyerek karışıklık çıkarmalarının Ateşkes Antlaşması'na aykırı olduğundan şikâyet edilmişti. Ateşkes Antlaşması sonrasında Hükümetin yaptıklarına aşırı bir tepki göstermemesine alışan Yüksek Komiserler, bu mektuplara nasıl cevap verecekleri konusunda kararsız kalmışlar ve çareyi kendi hükümetlerinden izleyecekleri yönetime ilişkin yeni talimatlar istemekte bulmuşlardı. Mektuplarına cevap alamayan Osmanlı Hükümeti, 31 Aralık 1918 ve 1 Ocak 1919 tarihinde gönderdiği protesto mektuplarıyla şikâyetlerini tekrarlamıştı. İngiliz Hükümeti çareyi, Türklerin Ateşkes Antlaşması koşulları geleneği olmayan şikâyetler yaparak gerçek durumu saklamaya ve Ateşkes Antlaşması'nın uygulanmasına engel olmaya çabaladıklarını iddia ederek karşı taarruza geçmişti. Bunlara izin verilmeyeceği, Medine teslim edilinceye ve diğer bütün koşullar Osmanlı Hükümeti tarafından uygulanıncaya kadar şikâyet mektuplarının kabul edilmemesi Yüksek Komiserlere bildirilmişti³⁹⁴. İzzet Paşa ve Tevfik Paşa Hükümetleri Musul'un işgali karşısında kararsız kalmış bu kararsızlığın bedelini Musul'u kaybederek ödemişlerdi. Ancak meselenin sadece Musul'un işgalinden ibaret olmadığı çok kısa bir süre içerisinde anlaşılıyordu. İtilaf Devletlerinin, Ermenilerle Ateşkes Antlaşması'nın 24. maddesini tatbikata geçirmek amacıyla temasa geçtiklerini anlayan hükümet, mektuplarla protestoda bulunmuştu. Ama Fahreddin Paşa, Ateşkes Antlaşması'nı ihlal ederken Osmanlı Hükümeti'ni muhatap kabul eden İtilaf Devletleri, kendi kumandanları Ateşkes Antlaşması'nı ihlal ettiğinde Osmanlı Devleti'ni muhatap kabul etmemiş, mektuplarını iade etmişlerdi.

İtilaf Devletlerinin telkinleri sonucunda İstanbul'a çağrılan Ali İhsan Paşa 2 Mart 1919 tarihinde Haydarpaşa İstasyonu'na varır varmaz İngiliz askerleri tarafından kuşatılarak tutuklanmıştı. İngilizlerin tevkifhane olarak kullandıkları Arapyan Han'da bir aya yakın tutuklu kalan Paşa, 29 Mart 1919 tarihinde Malta Adası'na sürülmüştü. Paşa ilk Malta sürgünü idi. Ali İhsan Paşa'nın emir eri İbrahim

³⁹⁴ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 30 Aralık 1918 tarihli şifre telgraf”, **FO**, 371/3421, 212908; **TİH I**, s.121.

Ahmet, Paşa'dan ayrılmak istememiş onunla birlikte “gönüllü bir sürgün” olarak Malta'ya gönderilmişti³⁹⁵.

Allenby, 21 Mayıs 1919 tarihinde Londra'ya bir mektup göndererek Ali İhsan Paşa'nın engelleyici tavır sergilediğini dolayısıyla yargılanmasını gerektirecek bir durum olmadığını bildirmişti. Savaş Bakanlığı'nda yapılan incelemenin ardından Ali İhsan Paşa'ya karşı kesin bir suçlamada bulunulamayacağı net bir şekilde anlaşılmıştı. Savaş Bakanlığı, Curzon'un da aynı fikri paylaşması halinde Paşa'nın hemen bırakılması ve iade edilmesi için talimat yayınlanmasını talep etmişti³⁹⁶. Curzon, onay vermeyince Ali İhsan Paşa'nın tutukluluk hali bir süre daha devam etmişti. Ateşkes Antlaşması'nın hemen ertesinde Allenby'nin emrindeki İngiliz birlikleri, Ateşkes Antlaşması'nı ihlal ederek Musul'u işgal etmişlerdi. Yargılanması gereken biri varsa o da Allenby idi. Fakat o günün şartlarında Allenby'i yargılayacak bir kuvvet yoktu.

Fahreddin Paşa'nın akıbeti de aynı olmuştu. Mısır'da gözaltında tutulan Fahreddin Paşa, oradan Malta'ya sürülmüştü³⁹⁷. İtilaf Devletlerinin haksızlıklarına karşı gelmenin bedeli sadece istedikleri toprakları teslim etmekle bitmemiş, İngilizler yaşananların intikamını almak için bu kumandanları sürgüne göndermekle almışlardı.

Ateşkes Antlaşması'nın 11. maddesine göre Osmanlı kuvvetleri savaştan önceki sınırlarına çekilecek, Maverai-i Kafkas dışında kalan kısımlar ise İtilaf Devletlerinin yapacakları incelemelerden sonra istenmesi halinde tahliye edilecekti. Hükümetin emri ile Kafkasya'da bulunan Yakup Şevki Paşa ordusuna, Bakü, Tebriz, Gürcü ve Ermeni topraklarından, Dağıstan ve Azerbaycan'dan çekilme talimatı vermişti. Vesait sıkıntısından ve kış koşullarından dolayı tahliye ağır ilerliyordu. Buna karşılık İngilizler, Paşa'yı Ateşkes Antlaşması koşullarını uygulamamak ve

³⁹⁵ Sabis, **a.g.e.**, s. 19-21; Şimşir, **a.g.e.**, s. 91-92.

³⁹⁶ “Mısır Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 21 Mayıs 1919 tarihli telgraf” ve “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Temmuz 1919 tarihli mektup”, **FO**, **371/4174**, 98243.

³⁹⁷ Fahreddin Paşa sürgünde iken İtilaf Devletlerinin talebiyle kurulan ve halk arasında “Nemrud Mustafa Divanı Harbi” olarak bilinen mahkeme tarafından ölüm cezasına mahkum edilmiş, Malta'dan kurtulduktan sonra Enver Paşa'nın daveti üzerine Moskova'ya giderek İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'na katılmıştı. 24 Eylül 1921'de Milli Mücadeleye katılmak üzere Ankara'ya geçen Fahreddin Paşa 9 Kasım 1921'de TBMM'nin Kabil Sefirliği'ne atanmıştı. Beyoğlu, **a.g.m.**, s. 32; **TİH I**, **a.g.e.**, s.148; Sabis, **a.g.e.**, c.V; s. 36-42.

kendilerini oyalamakla suçlamışlardı. İstanbul'a döner döndükten bir süre sonra İngilizler onu da tutuklayarak Malta Adası'na sürmüşlerdi³⁹⁸.

İtilaf Devletlerinin ilerleyişi karşısında ricat etmek istemeyen Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa ise yerine bir başkasının tayinini istemiş, Hükümet de 7 Kasım 1918 tarihinde Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nı lağvettiğinden Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri Donanmasının geldiği gün İstanbul'a dönmüştü. General Allenby'nin isteği doğrultusunda İstanbul Yüksek Komiseri Calthorpe, Osmanlı Hükümeti'nden İskenderun'un tahliye edilmesini talep etmiş, grup komutanlığı dağıtıldığından 9 Kasım 1918 tarihinde İngilizler İskenderun'a girmişlerdi³⁹⁹. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a geldiğinde tutuklanması için bir sebep bulunamamıştı.

Aslında İtilaf Devletleri kış koşullarının ve ulaşım vasıtalarının yetersizliğinin terhis işlemlerini ne kadar olumsuz etkilediklerinin farkındaydılar. Sadece Harbiye Nezareti'nin değil kendi istihbarat servislerinin ve askeri yetkililerinin verdiği raporlarda bunlar açıkça ortadaydı⁴⁰⁰. Buna rağmen Harbiye Nezareti'ni baskı altında tutmayı ve bu şekilde üstünlüklerini hissettirmeyi tercih ediyorlardı. İtilaf Devletleri terhisin ilerleyişinden memnun oldukları zamanlarda dahi⁴⁰¹ memnun değillermiş gibi davranıyorlardı.

Terhis edilen Osmanlı subayları, Müttefik kuvvetlerinden onur kırıcı muamele görüyorlardı. Buna tahammül edemeyen Osmanlı Hükümeti, Yüksek Komiserlere birer şikâyet mektubu göndermişti. Bu şikâyetleri dikkate almayan İtilaf Devletleri Türklerin "çiğnenmiş düşman olduklarını unuttuklarını" beyan ederek yapılan şikâyetleri gayri ciddi olarak nitelemişlerdi⁴⁰². Hakikat böyle olmamakla birlikte terhis edilen Türk subaylarına esir düşmüşler gibi muamele edilmekteydi.

Öte yandan Ordularını terhis etmek istemeyen Osmanlı kumandanlarının sayısı hiç de azımsanacak gibi değildi. Ordularını terhis etmek zorunda kalanlar ise

³⁹⁸ **TİH I**, s.237-247

³⁹⁹ **TİH I**, s. 79.

⁴⁰⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 26 Kasım 1918 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/3416**, 196106.

⁴⁰¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 23 Aralık 1918 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/3416**, 210544.

⁴⁰² "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 11 Kasım 1919 tarihli şifre telgraf" **FO, 371/3416**, 4240, 154453.

askerlerinin, o dönemde kurulmaya başlayan Kuva-yı Milliye'ye katılmaları için gerekli düzenlemeleri yapıyorlardı. Bu hareketlerin Türkiye'de çok gelişmiş bir ağı bulunan İngiliz İstihbarat Servisi'nin gözünden kaçması mümkün değildi. İstihbarat raporlarında İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra ordularını terhis etmek istemeyen kumandanların hızla arttığı vurgulanıyordu. General Milne ve Yüksek Komiser Vekili Webb, bu konuyu masaya yatırmışlardı. Terhis sonucu sayısı 43,000'lere çekilmiş olan Osmanlı Ordusunun 8 kolordudan oluşmasına ve toplam mevcudunun 52,956 olması gerektiğine dair bir talimat hazırlanmıştı. Bu orduya bağlı iki bölük, Jandarmaya dönüştürülecekti. Bu hesaba göre Osmanlı ordusu kendi belirlediklerinden 10,000 kişi eksikti. Ancak, sayıları yaklaşık 15,000'i bulan Kuva-yı Milliye de Osmanlı Ordusunun bir parçası olarak görülmekte ve mevcudun toplam 58,000 kişi olduğu ileri sürülmekteydi. Webb ve Milne'nin yaptıkları bu hesaplara göre, 5,000 kişinin daha acilen terhis edilmesi gerekiyordu. Bu notada Osmanlı Ordusu'nda bulunması gereken silah miktarı da belirlenmişti. Ordunun çeşitli kalibrede 256 ağır silaha sahip olmasına izin verilecek, bunun dışında kalan 236 sahra topu müttefik yetkililerine teslim edilecekti. Ağır silahlardan başka makineli silahlarda da sınırlama getirilmişti. İzin verilen makineli silah sayısı sadece 240 adetti. Bundan artı kalan 676 adedi yine müttefik yetkililerine teslim edilecekti. Ordunun sahip olacağı tüfek sayısı ise 34,496 olarak belirlenmişti⁴⁰³. Bu hesaba göre neredeyse iki askere bir tüfek düşüyordu. Burada altı çizilmesi gereken en önemli nokta İtilaf Devletlerinin, Osmanlı Ordusu ile Kuva-yı Milliye arasında ayırım yapmamaları ve bu kuvvetleri hükümet kuvvetlerinin bir parçası olarak göstermeleriydi.

İtilaf Devletleri adına Calthorpe, 3 Ocak 1919 tarihinde Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bir nota vererek, Medine teslim edilinceye kadar yani Ateşkes Antlaşması tüm detaylarıyla uygulanıncaya kadar şikâyet tarzında mektupları Osmanlı Hükümeti'ne iade edeceklerini bildirmişti. Bundan sonra İtilaf Devletleri kendilerine gelen şikâyet mektuplarını cevap vermeden, iade etmeye başlamışlardı. Hariciye Nezareti'nin 14 Ocak 1919 tarihinde gönderdiği bir mektubun iade edilmesi üzerine 14 Ocak 1919 tarihinde Sadrazam yanında Hariciye Nazırı da olduğu halde

⁴⁰³ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 28 Ocak 1920 tarihli şifre telgraf" FO, 371/4161, 174143.

İngiliz Yüksek Komiserliğini ziyaret etmişti. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, rahatsızlığını bahane ederek görüşmeye katılmamış, Sadrazam ve Hariciye Nazırı Yüksek Komiserlikte Webb, Hohler ve Ryan ile görüşmüşlerdi. Bu ziyaret sırasında alışlageldiği gibi kadim İngiliz dostluğuyla yaptığı bir girizgâhtan sonra Sadrazam şikâyet mektuplarının kabul edilmemesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmişti. Sadrazam, Osmanlı Hükümeti ile iletişim kurmayı Yüksek Komisyonun reddettiğini, bu durumda iletişimin nasıl mümkün olabileceğini sormuştu. Webb ise İngiliz yetkililerin Ateşkes Antlaşması uygulamaları hakkında eleştiri ve şikâyet kabul etmeyecekleri görüşünü tekrarlamıştı⁴⁰⁴.

İstanbul Hükümeti celp işlemleri için İşgal Yönetiminden izin almak zorundaydı. Osmanlı Hükümeti'nin 1314 doğumluları askere alacağına dair duyumlar alan Yüksek Komiserler 21 Ağustos 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bir müşterek nota daha vererek Ateşkes Antlaşması'nın buna imkan vermediğini bildirmişlerdi⁴⁰⁵. Osmanlı Hükümeti de cevabi bir nota göndererek böyle bir niyetinin olmadığını bildirmişti⁴⁰⁶.

d. İstanbul'daki Halkın Silahsızlandırılması ve İtilaf Devletleri Tarafından Silah Ruhsatı Dağıtılması

Ateşkes Antlaşması imzalandığında savaş ortamı, asayişsizlik, Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki gerginlik, yasalarda silah bulundurma ile ilgili yeterli düzenlemelerin olmaması gibi etkenlerle İstanbul'da yaşayan halkın elinde çok sayıda silah bulunmaktaydı. Müslümanlara Kuva-yı Milliye, gayrimüslimlere bazı gizli cemiyetler aracılığıyla hızla silah temin ediliyordu. Türk Polis ve jandarması bu mesele ile yakından ilgilenmiş, silah bulundurmak yasaklamış, halkın sahip olduğu silahları teslim etmesi için genelge yayınlanmış fakat çok az sayıda silah teslim edilmişti. İstanbul'da bulunan Müttefik temsilcileri, Müslüman halkın silah

⁴⁰⁴ “İngiliz Hükümeti ve İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği arasında yapılan yazışmalar”, **FO, 371/4190**, 2547, 3962, 4021, 5260, 8408, 11447, 12922, 18846, 18852.

⁴⁰⁵ “Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen 21 Ağustos 1919 tarihli müşterek nota”, **FO, 371/4225**, 124455; 21 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 124445.

⁴⁰⁶ “Osmanlı Hükümeti tarafından Yüksek Komiserlere verilen 24 Ağustos 1919 tarihli müşterek nota”, **FO, 371/4225**, 130677.

bulundurmasını kendilerine ve İstanbul’da yaşayan gayrimüslimlere karşı bir tehdit olarak gördüklerinden bu meseleye de el atmışlardı.

İşgal kuvvetleri gittikleri yerlerde resmi makamlara müracaat ederek halka ait silahların toplanarak kendilerine teslim edilmesini talep etmiş, taleplerinin yerine getirilmediği durumlarda bu işi kendi başlarına yapmaya teşebbüs etmişlerdi. İşgal kuvvetlerinin yaptıkları aramalarda tercüman kisvesi altında Rum ve Ermenilerden yardım aldıkları tespit edilmişti. İşgal kuvvetleri aramalar sırasında Müslüman ahaliyi ve mülki idarecileri tehdit etmiş, hanelere zorla girmiş, kapılarını açmamakta ısrar edenlere karşı cebir kullanmışlardı⁴⁰⁷. Bu tür hadiselerin artması üzerine⁴⁰⁸ Hükümet, silah arama yetkileri olmamakla beraber işgal kuvvetlerinin herhangi bir mahalde aramaya lüzum hissetmeleri halinde o mahallin zabıtasının da iştirakiyle arama yapılmasını kararlaştırmıştı⁴⁰⁹. Hükümet İşgal kuvvetlerinin halkla doğrudan temasını önlemek, Müslümanlarla birlikte gayrimüslimlerin da silahsızlandırılmasını sağlamak ve istenmeyen hadiseleri önlemek amacıyla böyle bir karar almaya mecbur olmuştu.

İşgal kuvvetleri Rum ve Ermenilerin yaşadıkları mahallere de uğrayarak silahların teslim edilmesini talep etmişlerdi. Ancak Rum ve Ermeniler, bazen birkaç silah teslim etmekle birlikte, çoğu zaman ise ellerinde silah olmadığını beyan etmişlerdi. İşgal kuvvetleri bu beyanları doğru kabul ederek, Rum ve Ermenilerin ikamet ettiği mahallerde arama yapmamışlardı⁴¹⁰.

İstanbul’un resmen işgalinden sonra nüfuzu daha da artan işgal kuvvetleri yanlarına Osmanlı zabıtasını alarak yaptıkları aramalar esnasında bazı şahısları tevkif etmekten ve kurdukları Divan-ı Harblerde yargılamaktan geri kalmamışlardı. Hükümet yapılan tutuklamalar hakkında malumat isteyince de Osmanlı zabıtasının, şüpheli şahısları tutuklayarak kendilerine teslim ettiğini ileri sürerek, hatta bazen bu

⁴⁰⁷ “14 Nisan 1919’da Pendik’teki İngiliz askerleri refakatlerinde Pendik muhtarı Yani’nin oğlu ve babalar kariyeli Seyid ağanın Hristiyan çobanı ve İngiliz elbiseli bir Ermeni ile Babalar Kariyesi’ni sararak ve üç mitralyöz yerleştirerek, hanelerde arama yaparak, kapılarını açmak istemeyenlerin kapılarını kırmak suretiyle bulabildikleri tüfek fişek, bıçak, çifte gibi eslihayı alıp Pendik’e gitmişlerdi. “Dahiliye Nezareti’nden Hariciye Nezareti’ne 18 Mayıs 1919 tarihli tezkire” **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 9/19.

⁴⁰⁸ **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 7/91, 8/26 dosyalarında bu tür hadiselerle ilgili çok sayıda vesika bulunmaktadır.

⁴⁰⁹ **BOA, MV**, 215/204, 27 Recep 1337 (28 Nisan 1919).

⁴¹⁰ “Dahiliye Nezareti’nden Hariciye Nezareti’ne 2 Nisan 1919 tarihli tezkire”, **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 9/75, 15.

şahıslar hakkındaki ithamın neden ibaret olduğunu Osmanlı zabıtasından sorarak⁴¹¹ onlarla adeta alay etmişlerdi.

Yunan Yüksek Komiseri İstanbul'da Müslümanların hızla silahlandıklarına dair raporlar hazırlamakla meşguldü. Fransızlar silahlanma meselesi ile doğrudan ilgilenmekte idiler. Savaş öncesinde Osmanlı jandarmasının yeniden yapılandırılmasına önemli bir rol oynayan Albay Foulon bu konuyu tahkik etmekle görevlendirilmişti. Foulon tarafından hazırlanan raporla, Yunan iddialarının asılsız olduğu anlaşılımıştı⁴¹². İstanbul Müttefik Kuvvetler Kumandanı H.F.M Wilson tarafından hazırlanan bir talimatta; ateşli silah taşıma ve ya bulundurmanın İtilaf Devletleri kuvvetlerine karşı direniş olarak kabul edileceği belirtilmişti. Kendini savunmak üzere silah taşıyacak olanlara Osmanlı polisi tarafından ruhsat verilecek, bu ruhsatlar Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nun bulunduğu polis merkezleri⁴¹³ tarafından onaylanacak, ruhsatı olmayan silahlar 1919 Nisanına kadar bu noktalara teslim edilecek, bu tarihten sonra silah bulunduranlar ise cezalandırılacaktı. Silah ruhsatı alabilmek için iki kefile birlikte İstanbul polis merkezinden 8 kuruşluk pulun temin edilmesi ve ruhsata yapıştırılması gerekiyordu. Ruhsatların Müttefiklerarası polis noktalarında onaylandıktan sonra geçerli olacağı özellikle belirtilmişti. Talimat, silah bulundurmak isteyenlerin 30 Nisan 1919 tarihine kadar ruhsat almasını da öngörmekteydi. Ruhsat verilmeyecek olan ateşli silah, fişek ve bombaların bu tarihe kadar Polis merkezlerine teslim edilmesi gerekiyordu. 12 Nisan 1919'da çıkarılan bu

⁴¹¹ Büyükdere İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı refakatinde dört zabıta ve bir müfreze asker bulunduğu halde Büyükdere'ye giderek Osmanlı Polis Merkezinden yanına 18 polis almış oradan Sarıyer'e geçmiş, İslam hanelerinde yaptıkları aramalarda haiz-i ehemmiyet hiçbir şey yaşanmadığı halde kendilerince şüpheli gördükleri 13 şahsı tevkif edip götürmüşlerdi. Hariciye Nezareti'nin malumat istemesi üzerine bu şahısların Osmanlı polisi tarafından tevkif edilerek İngiliz memurlarına teslim edildiğini ileri sürmüş, mevzubahis şahıslar hakkındaki ithamın neden ibaret olduğunu sormuşlardı. Oysa, İngiliz kumandanı İpsiz Recep çetesini teşkil eylemeleri ve Hıristiyanların aleyhinde bulunmaları ithamıyla bu şahısların tutuklanmasını talep etmiş, Osmanlı polisi de bu talebi gerçekleştirmişti. "Polis Müdüriyet-İ Umumiyesi'nden Dahiliye Nezaretine 5 Haziran ve 28 Ağustos 1337 (1921) tarihli tezkireler ve İngiliz Yüksek Komiserliğinden varit olan 28 Haziran 1921 tarihli taktır", **BOA, DH.KMS**, 61-2/24, 2-19.

⁴¹² "12 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

⁴¹³ Bu merkezler, Beyoğlu Rue Mektebi, Galata Arabian Han, İstanbul İttihad kulübü, İstanbul Rue Mektebi, Kadıköy İttihad kulübü, Üsküdar Polis İstasyonu bitişiğinde bulunan bir ev olarak tespit edilmişti.

talimat 15 Nisanda basında yayınlanmıştı⁴¹⁴. Bu talimatla Osmanlı polisi kendi başkentinde bir silah ruhsatı dahi veremez hale getirilmişti.

İtilaf Devletleri bir süre sonra ruhsatsız silah bulunduran Osmanlı vatandaşlarını yargılamaya ve cezalandırılmaya yönelik düzenlemeler yapmışlardı. Bu düzenlemelere göre; ruhsatsız silah bulunduran Osmanlı vatandaşları müttefiklerarası mahkemelerde yargılanacak ve cezalandırılacaklardı⁴¹⁵. İşgal kuvvetleri Osmanlı polisinden sonra Osmanlı mahkemelerinin yetkisini de almışlardı. Düzenleme sadece Osmanlı vatandaşlarına yönelikti. Ruhsatsız silah taşıyacak olan İtilaf Devletleri vatandaşları kapsam dışında bırakılmıştı.

Verilen süre dolduğunda İstanbul'da bulunan Rumlar ve Ermeniler kendilerine Osmanlı polisi tarafından ruhsat verilmediğine dair şikâyetlerde bulunmaya başlamışlardı. Oysa durum bundan farklıydı. İstanbul Polis müdürü, kefil vermediklerinden sadece bir kaç şahsi başvurunun reddedildiği bunun dışında Ermeni ve Rumlar tarafından kendilerine müracaat edilmediğini beyan etmişti. İşin aslı, İtilaf Devletlerinin varlığına güvenen Rum ve Ermenilerin büyük çoğunluğunun silah ruhsatı almak için müracaata gerek görmemelerinden ibaretti. Bunu fark eden Webb, diğer milletler ruhsat aldıkları halde, Ermeni ve Rumların ruhsat almak için müracaat etmediklerini, bunun çıkarlarına aykırı olduğunu ve bu tutumdan kaçınmaları gerektiğini 12 Mayıs 1919 tarihinde Ortodoks Rum Patriği'ne, 14 Mayıs 1919 tarihinde de İstanbul Ermeni Patriği'ne bildirilmişti⁴¹⁶.

Osmanlı Hükümeti Düyun-u Umumiye kolcularına silah ruhsatı vermek istediğinde dahi Yüksek Komiserler buna izin vermemişlerdi⁴¹⁷.

Yüksek Komiserler tarafından Yüksek Komisyonlarda, elçilik ve konsolosluklarda çalışanların silah taşımalarına izin verilmişti. Hatta onlara mahsus olmak üzere özel kimlik kartı dahi çıkarılmıştı⁴¹⁸.

⁴¹⁴ “İstanbul İtilaf Devletleri Kuvvetler Kumandanı H.F.M Wilson tarafından hazırlanan 12 Nisan 1919 tarihli talimat”, **FO, 371/4216**, 62439.

⁴¹⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 24 Temmuz 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4216**, 112207.

⁴¹⁶ “General Milne'den İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 14 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4216**, 62439.

⁴¹⁷ “23 Ekim 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 149602.

⁴¹⁸ “4 Şubat 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 2020.

e. İşgal Kuvvetlerinden Kaynaklanan Asayiş Sorunları

İstanbul'un muhtelif semtlerine dağılarak şehri işgal eden işgal kuvvetleri rencide edici davranış ve uygulamaları ile başkent ahalisini bıktırmışlardı.

Davutpaşa kışlasında ikamet eden Fransız askerleri kışlanın etrafında talim yapacak talimgah olduğu halde, civarda bulunan zirai arazide askeri hareket yaparak çevre halkına büyük zarar vermişlerdi. Bakırköy Jandarma Takım Kumandanı, Fransız kumandanlığına uyarıda bulunmuşsa da⁴¹⁹ bu ve benzeri vakalara işgal döneminde sık sık rastlanmıştı.

Davutpaşa kışlasındaki Fransız askerleri insanlık dışı hareketlerde de bulunmuşlardı. Kışla çevresinden geçen halka ve hatta hayvanlarına⁴²⁰ rasgele ateş açan Fransız askerleri halkı bıktırıp usandırmışlardı.

Şile ve Beykoz'da bulunan Yunan askerleri ise çeşitli ithamlarla Müslüman ahaliye baskı uygulayarak, Fransız askerleri gibi halka insanlık dışı muamele etmişlerdi⁴²¹.

İşgal kuvvetlerinin gelişiyle İstanbul'da bulunan gayrimüslimler resmi yetkilileri tanımaz olmuşlardı. Müslümanlar ise devlete olan güvenlerini yavaş yavaş kaybetmeye başlamışlardı. Yönetime resmen el koymamış olsalar da işgal yönetiminin varlığıyla ortaya çıkan ikili yönetim yapısı devlet otoritesinin sarsılmasına ve zamanla yok olmasına neden olmuştu. İstanbul'da, cinayet, yaralama hırsızlık gibi adi suçlar hızla artmaya başlamıştı.

Asayişin bozulması Osmanlı Hükümeti kadar İstanbul'da bulunan İtilaf Devletlerinin de prestijini sarsmaktaydı. Çünkü olaylar işgal kuvvetlerinin İstanbul'a geldikleri 1918 yılı Kasım ve Aralık aylarında hızla artmaya başlamış, İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb bu konuda Hükümeti uyarıyordu. Bundan sonra İngiliz

⁴¹⁹ “İstanbul Vilayeti'nden Dahiliye Nezaretine 8 Nisan 1335 (1919), Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'den Hariciye Nazırı Ferid Paşa Hazretlerine 13 Nisan 1335 (1919) tarihli Tezkireler”, **DH.EUM.AYŞ**, 4/96.

⁴²⁰ Davut Paşa kışlasında ikamet eden Fransız askerlerinin sebepsiz yere açtıkları ateş sonucu Filib oğlu Lazeri'nin bir beygirini ve Hristo oğlu Mihal'in bir öküzünü sebepsiz yere öldürmüşlerdi. “22 Mart 1335 (1919) tarihli Fezleke”, **DH.EUM.AYŞ**, 7/13.

⁴²¹ Şile'de Karakiraz karyesinde mukim Salim Reisin zevcesi Firdevs Hanım Yunan askerleri tarafından hırsızlıkla itham edilmiş, darp edilmiş, işkenceye maruz kalmıştı. Bir Yunan askeri tarafından tecavüz edilen Firdevs Hanım bir gün sonra serbest bırakılmıştı. “Firdevs Hanım'ın 7 Mart 1337 (1921) tarihli ifadesi”, **DH.KMS**, 60-1/64, 7.

ve Fransız Yüksek Komiserleri Hükümetin düzeni sağlayamaması halinde şehrin güvenliğini üzerlerine almak niyetinde olduklarını açığa vurmuşlardı⁴²². Bunun idarenin askeri olarak işgaline doğru gideceğini sezen İngiliz Dışişleri Bakanlığı Fransızların kendi kumandalarında İstanbul'u işgal etmek isteyebileceklerini bu nedenle dikkatli olunmasını tavsiye etmişti⁴²³.

f. İtilaf Devletleri Vatandaşlarının İstanbul'a Dönüşü

Osmanlı Devleti'nin, İtilaf Devletleri ile ilişkilerini kesmesi nedeniyle, İtilaf Devletleri vatandaşları İstanbul'u terk etmek mecburiyetinde kalmışlardı. Ateşkes Antlaşması sonrasında çoğunluğunu ticaretle iştilgal edenlerin oluşturduğu bu vatandaşlar İstanbul'a dönmek ve ticari faaliyetlerine yeniden başlamak amacıyla harekete geçmişlerdi. Bu aşamada savaş hali hukuken devam ettiğinden taraf devletler arasında ticaretin yeniden başlaması uygun değildi. Ancak Yüksek Komiserler, İstanbul dahil işgal edilmiş topraklarda kontrollü olarak ticaretin yeniden başlamasına izin vermişlerdi⁴²⁴. Bu karardan sonra Osmanlı Hükümeti, savaş yıllarında İtilaf Devletleri vatandaşlarının ticari faaliyette bulunmalarını yasaklayan kararın Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı tarihten itibaren kaldırılmasına karar vermişti⁴²⁵. Yüksek Komiserler ve Osmanlı Hükümeti tarafından alınan kararlar İtilaf Devletleri vatandaşlarının Osmanlı topraklarında tek yönlü olarak ticari etkinlikte bulunmalarına izin verilmişti. Osmanlı vatandaşlarının İtilaf Devletlerinde faaliyette bulunmalarına dair yasağın kaldırılması konusunda herhangi bir gelişme görülmemişti.

İstanbul'da kış ayının yaşanması nedeniyle hem yakacak hem de gemilerde kullanılan kömüre olan ihtiyaç artmıştı. Webb, bu işle iştilgal eden vatandaşlarının İstanbul'a gelmelerini sağlamak ve kömürü vatandaşlarından temin etmek

⁴²² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 17 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3420**, 206799.

⁴²³ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 21 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3420**, 206799.

⁴²⁴ “12 Aralık 1918 Tarihli Müttefik Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 511.

⁴²⁵ **BOA, MV**, 214/6, 30 Rebiulahir 1337 (2 Şubat 1919).

istiyordu⁴²⁶. Fakat İngiliz Hükümeti temkinli davranarak, askeri yetkililerle yapılacak görüşmelerden sonra vatandaşlarının İstanbul'a dönmelerine izin verebileceklerini bildirmişlerdi⁴²⁷.

Askeri kuvvetlerini İngilizlerden daha sonra İstanbul'a gönderen Fransızlar ticari konularda İngilizlerden daha erken davranmışlardı. Fransız Yüksek Komiseri, İstanbul'daki Fransız mülklerini ziyaret etmek ve geri almak için donanmadan bir personel, bir avukat ve bir mimardan oluşan bir komisyon oluşturmuştu. Her vakada tahkikat yapıldıktan sonra Osmanlı Hükümeti temsilcisi davet edilmekte ve yapının koşulları ile ilgili bir rapor hazırlanmaktaydı. Fransızların kendi kendilerine buldukları bu yöntemin menfaatlerine ulaşmada faydalı bir yol olduğunu gören İngiliz Yüksek Komiserliği de Fransızlardan örnek alarak böyle bir komisyon oluşturmuştu.⁴²⁸. Dikkat edileceği üzere emsali olmayan bu komisyonlar Müttefiklerarası statüye bile sahip değildi. İngiliz ve Fransızlar vatandaşlarının talepleri hakkındaki tahkikatı yaptıktan sonra Osmanlı temsilcisi formalite icabı komisyonlara davet ediliyordu. Herhangi bir mahkeme kararı olmaksızın iddia sahiplerinin taleplerini değerlendiren komisyonların hazırladığı raporlara göre müttefik vatandaşları yine haklı haksız ayırt etmeden hedeflerine ulaşmış oluyorlardı.

İngiliz ve Fransızların bu uygulamaları ve peşinen verdikleri hükümler Osmanlı Devleti'ni müttefik şirketlerinin talepleri ile karşı karşıya bırakmıştı.

g. İtilaf Devletleri Vatandaşları'nın Malvarlıkları Hakkındaki "bloke" Kararının Kaldırılması

Osmanlı Devleti savaşa girdiğinde yayınlanan bir kararname ile Müttefik vatandaşlarının bankalarda yatan her türlü fon, hesap ve malvarlıkları bloke edilmişti. Aynı uygulamayı İtilaf Devletlerinde kendi topraklarındaki Osmanlı malvarlıkları için yapmışlardı. Bilindiği üzere İngilizler Osmanlı Hükümeti parasını ödediği halde savaş öncesinde sipariş verdiği gemilere el koymuşlardı.

⁴²⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 11 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3419**, 204810.

⁴²⁷ "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 25 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3419**, 210866.

⁴²⁸ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 23 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3419**, 210057.

İstanbul'a gelen İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, 26 Kasım 1918 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne ayrı ayrı notalar göndererek, Türkiye ile savaşan ülke vatandaşlarının malvarlıkları hakkında alınan bloke kararının kaldırılmasını talep etmişlerdi⁴²⁹. Bu notaları alır almaz harekete geçen Hükümet, İtilaf Devletleri vatandaşlarının mal ve emlakı üzerindeki bloke kararını kaldırmıştı⁴³⁰. İtilaf Devletleri ise Osmanlı Hükümeti ve vatandaşları hakkında alınan bloke kararı ile ilgili herhangi bir adım atmamışlardı.

30 Kasım 1918 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bir nota daha gönderen Yüksek Komiserler, Alman ve Avusturya vatandaşlarının serbest bir şekilde fon ve malvarlıkları ile ilgili işlem yapabildiklerini fakat kendi vatandaşlarının bunu yapmaktan mahrum bırakıldıklarını vurgulayarak vatandaşları hakkındaki bloke kararının kaldırılması taleplerini tekrarlamışlardı⁴³¹. Müttefik Yüksek Komiserlerin tek taraflı olarak böyle bir talepte bulunmaya hakları yoksa da İstanbul'un işgali bu tür taleplerin kabulü için yeterli bir sebepti.

Yüksek Komiserler bir taraftan Hükümet'ten bloke kararının kaldırmasını isterken diğer taraftan İstanbul'da bulunan banka idarelerine de birer nota göndererek İtilaf Devletleri emanetleri üzerindeki bloke kararının kaldırılmasını talep etmişlerdi. Yüksek Komiserlerin isteğine olumlu cevap veren İstanbul bankaları bloke kararını kaldırdıklarını açıklamışlardı⁴³². Normal şartlarda bankaların Hükümetin talimatı olmadan böyle bir karar alması mümkün değildi. Ancak Hükümetin hükmü kalmadığı için banka idareleri Yüksek Komiserler tarafından alınan kararı hemen kabul etmişlerdi.

9 Aralık 1918 tarihinde İtilaf Devletleri notasına cevap veren Hariciye Nazırı Reşit Paşa, İtilaf Devletlerinin de Osmanlı vatandaşlarının malvarlıkları üzerinde uyguladıkları bloke kararını kaldırmaları halinde kendilerinin de uygulanan bloke kararını kaldıracaklarını ifade etmişti⁴³³. Böyle bir cevabı beklemeyen İtilaf

⁴²⁹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 26 Kasım 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3421**, 213182.

⁴³⁰ **BOA, MV**, 213/32, 22 Safer 1337 (27 Kasım 1918).

⁴³¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükümeti'ne 30 Kasım 1918 tarihli nota", **FO, 371/3421**, 213182.

⁴³² "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükümeti'ne 7 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3420**, 202158.

⁴³³ "Osmanlı Hükümeti'nden İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği'ne 9 Aralık tarihli nota", **FO, 371/3421**, 213201.

Devletleri bir nota daha vererek, Reşit Paşa'nın teklifine cevap vermeden Osmanlı Hükümeti'nin bloke kararını kaldırmasını talep etmişlerdi⁴³⁴. Osmanlı Hükümeti herhangi bir karar almadığı halde işgal yönetimi bundan sonra İtilaf Devletleri aleyhine alınan bloke kararını kaldırılmış kabul ederek muamelelerini sürdürecektlerdi.

13 Şubat 1920 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında üç müttefik devlete tabi vatandaşların malvarlıkları üzerindeki bloke kararının resmen iadesine ve bu malvarlıklarının sahiplerine iadesine, bunların dışında kalan devletler için ise yapılacak antlaşmanın beklenmesine karar verilmişti⁴³⁵. Böylece mahkeme kararına ihtiyaç duyulmaksızın üç müttefik vatandaşlarının istedikleri malları alabilmelerinin önü açılmıştı.

h. İttifak Devletleri Vatandaşlarının Durumu

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 23. maddesine göre; savaş sonrasında Osmanlı Devleti ile İttifak Devletleri arasındaki diplomatik ilişkiler kesilecek 19. maddesine göre Osmanlı topraklarında bulunan İttifak Devletleri vatandaşları ülkeyi bir ay içinde terk edeceklerdi. Alman ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu temsilcileri İstanbul'u terk etmelerine rağmen, Bulgaristan temsilcisi savaş başlangıcında İttifak Devletleri saflarında olmadıklarını gerekçe göstererek İstanbul'u terk etmek istememişti⁴³⁶.

İstanbul'a ilk gelen askeri yetkililerin ve İstanbul'un yönetimine ilişkin kararlar almak amacıyla toplanan Müttefik Yüksek Komiserlerinin ilk gündem maddelerinden bir tanesi bu konu olmuştu. Almanların çoğunluğunu oluşturduğu İttifak Devletleri askerlerinin İstanbul'dan çıkarılmasına öncelik verilmişti. Bu askerlere savaş esiri muamelesi yapılmış, bunlar Büyükkada, Heybeliada ve Haydarpaşa Selimiye kışlasında gözetim altında tutulmuşlardı⁴³⁷. İşgal yönetimi,

⁴³⁴ “İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükümeti'ne 10 Aralık tarihli nota”, **FO, 371/3421**, 213201.

⁴³⁵ “13 Şubat 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5162**, E 1360.

⁴³⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 26 Kasım 1918 tarihli telgraf” , **FO, 371/3418**, 195232.

⁴³⁷ “5 Aralık 1918 tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 510.

onları İstanbul için bir tehdit unsuru olarak algılamıştı. Bu nedenle askerlerin İstanbul'dan tahliyesine sivillere oranla öncelik verilmişti

İstanbul'da bulunan İttifak Devletleri askerlerinin memleketlerine iadelerinde karşılaşılan en önemli sorun vesait ve ulaşım güzergahı idi. Bu askerlerin Nikolayef üzerinden gönderilmeleri düşünülmüşse de daha sonra en kısa yoldan Hamburg'a gönderilmelerine karar verilmişti. Bu sevkıyat için çok sayıda gemiye ihtiyaç vardı. Müttefikler Türkiye ve Almanya'da el koydukları gemilerle sevkıyatı gerçekleştirmeye çalışıyorlardı⁴³⁸.

Asıl antlaşmalar yapılmadığından, İtilaf Devletleri ile İttifak Devletleri arasındaki ilişkiler kesilmiş kabul edildiğinden göçmenleri taşımak ya da onlara erzak getirmek amacıyla Çanakkale Boğazı'ndan giriş yapan gemilerdeki İttifak Devletleri personelinin kara ile doğrudan temas kurmalarına müsaade edilmemekteydi. Bu gemilerin güvertelerine müttefik irtibat subayları çıkarılmakta, kıyı ile iletişimi gemi personeli değil bu subaylar yapmaktaydı⁴³⁹. 1919 yılı sonlarına doğru İttifak Devletlerine ait gemilerin hiçbir şekilde Çanakkale'den geçmesine müsaade edilmemişti⁴⁴⁰.

Bu arada savaş yıllarında Osmanlı ordularına kumandanlık yapmış olan ünlü Alman Generali Liman Von Sanders de İstanbul'da gözetim altında tutulmaktaydı. Sanders'in 25 Kasım 1918 tarihinde Padişah tarafından kabul edildiğine dair söylentiler dolaşmaktaydı⁴⁴¹. İngiliz Dışişleri Bakanlığı bunu şaşkınlıkla karşılamış ve Yüksek Komiserlerin bu konuda vereceği her tepkiyi olumlu karşılayacağını bildirmişti⁴⁴². Sanders serbest hareket edebilmek amacıyla Yüksek Komiserler nezdinde teşebbüslerde bulunmuşsa da bundan bir sonuç alamamıştı⁴⁴³.

İttifak Devletleri vatandaşları arasında yeni kurulan, Polonya, Yugoslava ve Çekoslovakya gibi devletlere bağlı milletler de vardı. Yüksek Komiserler yeni kurulan devletlerden birine mensup olduğunu iddia edenlerin kendilerine en yakın

⁴³⁸ “12 Aralık 1918 tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 511.

⁴³⁹ “Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na 13 Ekim 1919 tarihli mektup”, **FO, 608/115/12**.

⁴⁴⁰ “Dışişleri Bakanlığı'ndan Webb'e 28 Kasım ve 16 Aralık 1919 tarihli mektuplar”, **FO 608/115/12**.

⁴⁴¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 30 Kasım 1918 tarihli telgraf” , **FO, 371/3417**, 213187.

⁴⁴² “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 7 Ocak 1919 tarihli telgraf”; **FO, 371/3417**, 213187.

⁴⁴³ “12 Aralık 1918 tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 511.

Müttefik yetkililerine müracaat etmelerine karar vermişlerdi. Yapılan müracaat değerlendirildikten sonra bu şahıslar hakkında karara varılacaktı⁴⁴⁴. Fakat bu çok karışık bir mesele idi. Çünkü kimin hangi milletten olduğunu belirleyecek bir belge ya da kriter bulunmamaktaydı. Dolayısıyla bu nokta da karar müttefik yetkililerin keyfiyetine bırakılmış oluyordu.

İstanbul'a gelen işgal kuvvetlerinin Muhtelit Mütareke Komisyonu'ndan ilk isteği İttifak Devletleri vatandaşlarının İstanbul'dan çıkarılmaları olmuştu⁴⁴⁵.

İttifak Devletleri vatandaşları genelde ticari ve askeri amaçlarla İstanbul'da bulunuyorlardı. Ülkeleri yenilen subay ve askerler gitmekte sorun yaratmıyordu. Onların ülkelerine göndermelerinde en büyük engel ulaşım sorunuuydu. Türkiye'de ticari bağlantıları bulunanlar ise, ülkeyi terk etmek istemediklerinden sürekli sorun yaratıyorlardı. Bunların büyük bir kısmı müttefik karşıtı politikaların izlendiği yıllarda Osmanlı Devleti'nden büyük ayrıcalıklar almış olduklarından bu ayrıcalıklarından feragat etmek istemiyorlardı. Banka, demiryolu ve maden gibi önemli alanlarda faaliyet gösteren bu şahıs ya da şirketlerin ülkeyi aniden terk etmeleri temel hizmetlerin aksamasına yol açacağından ortaya çıkacak yeni durum sadece Osmanlı Devleti açısından değil işgal kuvvetleri açısından da sakıncalıydı. Mesele görüldüğü gibi basit değildi. Bu vatandaşların gönderilmesiyle yeni sorunlar ortaya çıkabilirdi. Öte yandan işgal kuvvetleri ateşkesi tatbik etmek gayesiyle İttifak Devletleri vatandaşlarının bir an önce ülkeden çıkarılması için çaba sarf ediyorlardı. Bu aşamada İtilaf Devletleri, Osmanlı yetkilileri ile yaşanan sorunları "pasif direniş" olarak değerlendirmişlerdi. Bu direnişin Türkleri cesaretlendirmesinden endişelenen İngiliz Savaş Bakanlığı, Milne'e 1919 yılı Ocak ayının başından itibaren bu konuda ödün vermemesini ve gerekirse İstanbul'un işgaline ön hazırlık olmak üzere polis ve sağlık idareleri ile yerel idareye el konulması için talimat vermişti⁴⁴⁶.

H.F.M. Wilson, İngiliz Yüksek Komiserliğine, belirlenen tarih dolar dolmaz tehlike olarak gördüğü Alman kıtalarının, Osmanlı Hükümeti tarafından silahsızlandırılması, silahlarının İtilaf Devletlerinin korumasında depolanması ve askerlerin hapsedilmesi için bir rapor sunmuştu. Bu rapora göre Liman Von Sanders

⁴⁴⁴ "12 Aralık 1918 tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

⁴⁴⁵ Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s.23-24.

⁴⁴⁶ "Savaş Bakanlığı'ndan İtilaf Kuvvetler Başkumandanı General Milne'e gönderilen 10 Ocak 1919 tarihli talimat", **FO, 371/4164**, 6737.

başta olmak üzere yüksek rütbeliler Odesa'ya gönderilecek ardından diğer askerler Odesa üzerinden karayolu ile ülkelerine iade edileceklerdi. Ancak Wilson'un teklifi Alman kıtalarının Bolşeviklerle temas kurabileceği düşüncesiyle uygun görülmemiştir⁴⁴⁷.

Savaş yıllarında Alman ordusunda hizmet eden Alsas Lorenliler ve Polonyalıların gönüllü olmaları halinde Fransız Ordusunda hizmet vermelerine de izin verilmişti⁴⁴⁸.

Askerleri tahliye edilmek üzere belli merkezlerde gözetim altında tutan Yüksek Komiserler sivillerin İstanbul'dan gönderilmesi için de Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapmışlardı. Hükümetin çağrısıyla 5 Aralık 1918 tarihinde Bulgaristan elçisi bir protesto çekerek İstanbul'dan ayrılmıştı⁴⁴⁹. İttifak Devletleri, Osmanlı topraklarındaki çıkarlarını savaş sırasında İtilaf Devletlerinin yaptığı gibi tarafsız ülkeler aracılığıyla sürdürmeyi düşünmüşlerdi. Bu amaçla, Alman ve Bulgar çıkarlarını İsveç elçisi M. Ancarsward, Avusturya Macaristan İmparatorluğu çıkarlarını ise Danimarka elçisi Mr. Wangel'in üstlenmesi için teklifte bulunulmuştu.⁴⁵⁰ İsveç Hükümeti elçisine bunun için yetki vermişti⁴⁵¹.

Almanlarla kurulan sıcak ilişkilerin bir sonucu olarak Almanca eğitime önem verilmiş, Osmanlı Şehzadelerine Almanca öğretebilmek amacıyla Almanya'dan öğretmenler getirilmişti. Bu öğretmenlerin büyük bir kısmı Ateşkes Antlaşması öncesinde Osmanlı tabiiyetine kabul edilmişti. Ancak onların Osmanlı tebaası olmaları da İstanbul'dan gönderilmelerini önleyememiştir. Yüksek Komiserler Osmanlı tabiiyetine geçmiş olsalar dahi eski İttifak vatandaşlarının İstanbul'dan ayrılmalarına karar vermişlerdi⁴⁵².

İtilaf Devletleri yetkilileri 1918 yılı Kasım ayı sonunda kadar sivil, asker bütün İttifak vatandaşlarını Türkiye'den çıkarmayı planlamışlardı. Belirlenen sürenin

⁴⁴⁷ “Avrupa Türkiye İtilaf Devletleri Kuvvetler Kumandanı Korgeneral Sir. H.F.M. Wilson tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sunulan 24 Kasım 1918 tarihli rapor” , **FO, 371/3417**, 213187.

⁴⁴⁸ “19 Aralık 1918 tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 3407.

⁴⁴⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 5 Aralık 1918 tarihli telgraf” , **FO, 371/3418**, 201367.

⁴⁵⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Paris Konferansı İngiliz Heyeti'ne 15 Aralık 1918 tarihli telgraf” , **FO, 371/4198**, 3410.

⁴⁵¹ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 14 Aralık 1918 tarihli telgraf”; **FO, 371/3418**, 200408.

⁴⁵² “12 Aralık 1918 tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 511.

dolmasına bir hafta kaldığı halde ülkelerine dönen İttifak Devletleri vatandaşlarının sayısı çok azdı. Bunun da neredeyse tamamını askerler oluşturmaktaydı. Çoğu ticaretle işgal eden ve şirketleri aracılığıyla Osmanlı dış ticareti üzerinde önemli bir paya sahip olan siviller ülkeden gitmemek için ellerinden geleni yapmaktaydı.⁴⁵³

Türkiye’de işgal altında olmayan değişik bölgelerde bulunan İttifak Devletleri vatandaşlarını ülkeden çıkarmak zor görünüyordu. İtilaf Devletleri öncelikle işgal kuvvetlerinin bulunduğu İstanbul’dan İttifak Devletleri vatandaşlarını çıkarmayı hedeflemişlerdi. Bu konuda en büyük engel nakliye için vasıta sağlanamamasıydı. Karayolundan ve demiryolundan bu vatandaşları nakletmek mevcut şartlarda hayli zaman alabilirdi. Bu nedenle denizyolundan nakledilmeleri için gerekli çalışmalar başlatıldı⁴⁵⁴.

İtilaf Devletlerinin Alman ve Avusturyalıların Türkiye’yi tahliyeleri için hazırladıkları talimatta; demiryolu çalışanlarının ülkelerine gönderilmelerinin geciktirilmesi, genç çocuklara, annelerine, hasta, yaşlı ve halsizlere tolerans gösterilmesi bunların dışında kalanların derhal ülkeyi terk etmeleri bildirilmişti⁴⁵⁵. İşgal kuvvetleri Türkiye’ye gelirken bazı planlar hazırladıklarından ellerinde bu konularda gerekli personel vardı. Bu nedenle Bağdat Demiryolu’nun Tarsus kısmında General Allenby’nin tutmayı düşündüğü 250 teknik personel dışında Alman personele ihtiyaç kalmayacaktı⁴⁵⁶.

İtilaf Devletlerinin belirlediği sürenin dolmasına birkaç gün kalmasına rağmen Avusturya ve Almanya elçilik personeli dahi henüz İstanbul’u terk etmemişti. Onlar gitmeden diğer vatandaşların gönderilmesi düşünülemezdi. İşte bu noktada Yüksek Komiserler Sadrazam’la görüşerek ülkelerine dönmek istemeyen vatandaşların tutuklanarak ülkelerine gönderilmeleri için düzenleme yapılmasını talep etmişlerdi. Ancak değil hapisanelerde kışlalarda dahi bunun için yer kalmamıştı⁴⁵⁷.

⁴⁵³ “İngiliz Savaş Bakanlığı’ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 26 Kasım 1918 tarihli telgraf”; **FO, 371/3417**, 196677.

⁴⁵⁴ “İngiliz Hükümeti’nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’ne 2 Aralık 1918 tarihli telgraf”; **FO, 371/3417**, 196677.

⁴⁵⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 29 Kasım 1918 tarihli telgraf” , **FO, 371/3417**, 209387.

⁴⁵⁶ “İngiliz Savaş Bakanlığı’ndan Dışişleri Bakanlığı’na 2 Ocak 1918 (yapılan yazışmalar dikkate alındığında 1919 olmalı hatayla bu şekilde yazılmış) tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 3197.

⁴⁵⁷ “İngiliz Hükümeti’nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’ne 26 Kasım 1918 tarihli telgraf”; **FO, 371/3417**, 196724.

General Milne'in yaptırdığı tahkikata göre, Haydarpaşa'da 8,000 Alman 1,500 Avusturya- Macaristan askerinin bulunmaktaydı. Ateşkes Antlaşması'nın belirlediği zaman içerisinde ayrılmazlarsa bunların silahları alınarak tutuklanmaları Osmanlı Hükümeti'nden talep edilecekti⁴⁵⁸. İtilaf Devletlerinin bu niyetini sezen Osmanlı Hükümeti ileride bir diplomatik krizle karşılaşmamak için İstanbul'da bulunan İttifak vatandaşlarını önce Prenses Adalarına oradan da Adriyatik kıyılarına gönderme sorumluluğunu üzerine almıştı. Bu gelişme İtilaf Devletlerinde memnuniyet yaratmıştı⁴⁵⁹. Ancak bu konuda da bazı pürüzler vardı. İtalya, savaşa girdikten sonra İttifak Devletleri ile resmi ilişkilerini kesmiş olduğundan bu vatandaşların topraklarından geçmesine izin vermek istemiyordu. Sadrazam'ın önerisi doğrultusunda İstanbul'a getirilen göçmenler Adalara nakledilmiş, yurt içersinden toplananlar ise Anadolu kıyılarında İtalya'nın vereceği kararı beklemeye başlamışlardı. Bu göçmenlerin konaklamaları için mekan olmadığından bazıları arızalı gemilerde konaklamak mecburiyetinde bırakılmışlardı. 1918 Aralık ayının ilk haftasında İstanbul'da tamir için bekleyen "Corcovado" adlı gemiye Yaklaşık 2,500 Avusturyalı, 2,000 Alman sivil bindirilmişti. Geminin ne zaman yola çıkmak için hazır olacağı bilinmemekteydi⁴⁶⁰. Bu durum İstanbul'da Alman çıkarlarını sürdürmeyi üstlenen İsveç elçisinin şikayetlerine neden olmuş, gemi ancak Aralık ayının 20'sinde seyahat edebilecek hale getirilebilmişti⁴⁶¹.

"Corcovado", 650 Alman ve Avusturyalı siville birlikte, 230 Türk ve Rum mürettebatıyla Tireste'ye doğru yola çıkabilmişti. Gemide bulunan Müttefik temsilcisi Üsteğmen H. Coates'in verdiği rapora göre 29 Aralıkta İtalya'ya ulaşan gemi burada bazı zorluklarla karşılaşmıştı. İtalyan yetkililer Türk bayrağı taşıyan gemiyi tanımadıklarından kaptanla görüşmeyi kabul etmemiş, gemiye su ve yiyecek vermeyi dahi reddetmişlerdi. Görüşme gerektiğinde Müttefik temsilcisi Üsteğmen H.

⁴⁵⁸ "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 26 Kasım 1918 tarihli telgraf"; **FO, 371/3417**, 197625.

⁴⁵⁹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 1 Aralık 1918 tarihli telgraf" , **FO, 371/3417**, 196732.

⁴⁶⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 6 Aralık 1918 tarihli telgraf" , **FO, 371/3417**, 202012.

⁴⁶¹ "İsviçre Elçisinden İsviçre Dışişleri Bakanlığına 14 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3417**, 205937.

Coates'i muhatap kabul etmişlerdi. Demiryolları savaş sırasında hasar gördüğünden yolcular 9 Ocak 1919 tarihinde tahliye edilebilmiş ve ülkelerine gönderilmişlerdi⁴⁶².

Bundan sonra sivil ve asker İttifak Devletleri vatandaşlarının ülkelerine gönderilmesine devam edilmişti. Bu işlem sırasında İngiliz Donanma Bakanlığı, İstanbul'da bulunan ve ülkesine gönderilmesi düşünülen General Liman Von Sanders'in Malta'da alıkonulmasını teklif etmişti⁴⁶³.

Haydarpaşa'da ülkelerine gönderilmek için bekletilen askerler için ise farklı bir prosedür izlenmişti. Müttefik temsilcileri, ülkelerine gönderilmemeleri halinde bu askerlerin tutuklanmasını ve silahlarının alınmasını Osmanlı Hükümeti'nden istemişlerdi. Osmanlı Hükümeti'nin bu konuda isteksiz olduğunu hisseden İtilaf Devletleri, bu vazifeyi kendi kendilerine yapmaya karar vermişlerdi. Fransız Yüksek Komiseri Amet, Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek ülkelerine gönderilmemeleri halinde askerlerle birlikte sivillerin de tutuklanacağını bildirmişti. Osmanlı Hükümeti de vasıta yokluğunun yanı sıra Ateşkes Antlaşması ile ilgili diğer meselelere ağırlık verildiği için Ateşkes Antlaşması'nın 19. maddesinin yerine getirilemediğini bildirmişti⁴⁶⁴. Bu cevabın ardından Fransız askerleri tarafından silahları alınan Alman ve Avusturyalı askerlere tutuklandıkları açıklanmış ve Haydarpaşa'da çok sınırlı bir alanda gözetim altında tutulmuşlardı. Gözetim altında tutuldukları açıklanan askerlerin sayısı 10,000 kişi civarındaydı⁴⁶⁵.

İstanbul sokaklarında dolaşan İttifak Devletleri vatandaşları ve ya uyruğu belli olmayan yabancılar müttefik polis ve jandarması tarafından yapılan kontrollerde tutuklandıktan sonra iade işlemleri yapılıyordu. Fransız jandarmasının yaptığı kontrollerde üzerinde kendisini tanıtan bir evrak bulunmayan İngiliz Yüksek Komiserliği baş tercümanı A. Ryan, Alman vatandaşı zannedilerek tutuklanmış, gerçeğin anlaşılmasından sonra serbest bırakılmıştı⁴⁶⁶.

⁴⁶² "Üsteğmen H. Coates'ten İng Yüksek Komiserliğine 25 Ocak 1919 tarihli rapor", **FO, 371/4190**, 29150.

⁴⁶³ "İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Akdeniz Müttefik kuvvetleri Başkumandanlığı'na 23 Şubat 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4190**, 30783.

⁴⁶⁴ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 3 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3417**, 209387.

⁴⁶⁵ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 11 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3417**, 204671, 204872.

⁴⁶⁶ Andrew Ryan, **The Last of The Dragomans**, London, Geoffrey Bles, 1951, s. 123.

İttifak Devletleri vatandaşlarının İstanbul'dan göndermelerinde yaşanan en büyük sıkıntı nakliye masraflarıydı. İtilaf Devletleri bu masrafları Osmanlı Devleti'ne yüklemek istiyorlardı. Osmanlı Hükümeti, kömür sıkıntısı yaşadığından bu nakliyatı üstlenemeyecek durumdaydı. İtilaf Devletleri tahminen 4,500 kişi olan Alman ve Avusturyalı sivilleri Alman "Corcovado", Türk "Reşit Paşa" ve "Tir-i Müjgan" gemileri ile memleketlerine göndermeyi planlıyorlardı. Nakliye için tek kuruş dahi harcamak istemeyen İtilaf Devletleri, Almanya'dan kömür ve askerleri doğrudan ülkelerine götürebilecek gemi getirmeyi de düşünmüşlerdi⁴⁶⁷.

Daha önceden Avusturya vatandaşı olup savaş sonrasında kurulan Çekoslovakya vatandaşlığına geçenlerin ülkelerine teslim edilip edilmeyecekleri bir mesele halini almıştı. İstanbul'da bulunan Çekoslovak Temsilciler Heyeti, İngiliz Yüksek Komiserliğine müracaat ederek kimin gerçekten Çekoslovak olduğunun tespit edilebileceğini iddia etmişti. Diğer yandan Osmanlı Hükümeti tanımadığı halde bu heyet bir konsolosluk gibi Çekoslovak vatandaşlığı verebiliyordu. Çekoslovak Heyeti vatandaşlık verilenlerin, memleketlerine gönderilmekten muaf tutulmaları için İngiliz Yüksek Komiserliğine dilekçe vermişti⁴⁶⁸. Yugoslav vatandaşlarının durumu da aynıydı. İstanbul'u terk etmek istemeyen İttifak Devletleri vatandaşlarının bir kısmı yeni kurulan devletlerin tabiiyetine geçerek muafiyet sağlamışlardı.

Diğer milletleri İstanbul'dan memleketlerine göndermekte oldukça titiz davranan Yüksek Komiserler istisnasız bütün "Müslüman Bosnalıları" tahliyeden muaf tutmuşlardı⁴⁶⁹. Alınan kararda Müslüman kelimesi özellikle vurgulanmış, Bosna'ya dönmek isteyen diğer dini gruplara yeşil ışık yakılırken, Müslümanlara karşı farklı bir muamele gösterilmişti. Bunda hiç şüphesiz İtilaf Devletlerinin Balkanlar'daki İslam varlığını sona erdirme politikaları etkili olmuştu.

İtilaf Devletleri, hasta, sakat, yaralı ve yaşlılara geçici olarak muafiyet vesikası vererek, onların daha sonra ülkelere gönderileceklerini açıklamışlardı. Müttefik Yüksek Komiserleri kendi çıkarlarına uygun hareket eden İttifak Devletler,

⁴⁶⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3417**, 206133.

⁴⁶⁸ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 22 Kasım 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3417**, 209960.

⁴⁶⁹ "12 Aralık 1918 tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

vatandaşlarına da himaye vesikası veriyorlardı. İtalyanların Türkiye’de kalmak isteyen çok sayıda Avusturya vatandaşına 200 Lira karşılığında himaye vesikası vermesi diğer İtilaf Devletlerinin tepkisine neden olmuştu. Müttefik Yüksek Komiserleri buna karşı tedbir olarak İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerden oluşan bir muafiyet komitesi kurmaya karar vermişlerdi. Bu komite himaye vesikalarını düzenleyecek, gerekirse iptal edecekti⁴⁷⁰.

Avusturya vatandaşı olan Yahudilerin bir kısmı da İtalyanlardan himaye vesikası almışlardı. Ancak Yahudilere karşı daha hoşgörülü bir tutum sergilenmişti. Onlara diğer uyruklara geçmeleri için üç ay süre verilmişti⁴⁷¹.

İttifak Devletler vatandaşlarının Türkiye’den ülkelerine gönderilmesi konusu 7 Nisan 1919 tarihinde Müttefik temsilcilerinin de hazır bulunduğu Muhtelit Mütareke Komisyonu toplantısında ele alınmıştı. Bu toplantıda müttefik temsilcileri başarısızlığın faturasını tamamen Osmanlı Hükümeti’ne kesmek istemişlerdi. Türk yetkililerinin baştanbaca dikkatsiz ve ehliyetsiz olduklarını ifade ederek yetkililerin bu konuda kendilerini oyaladıklarını ileri sürmüşler, Osmanlı Hükümeti’ne töhmet altında bırakmışlardı. Bunun ardından Müttefik temsilciler talepleri yerine getirilip gelişmeler kendilerine rapor edilinceye kadar komisyonla ilişkilerini keseceklerini beyan ederek ayağa kalkmış ve toplantı salonunu terk etmişlerdi. Buna karşılık Osmanlı Muhtelit Mütareke Komisyonu Başkanı Galip Kemali Bey “eğer dönerseniz beni burada bulamayacaksınız” şeklinde tepkisini dile getirmişti. Bu tepkiyi İngiliz temsilcisi W.H. Wyndham Deedes “bu yenilmiş bir ülkede küçük görevliler tarafından otoritemizin çiğnendiğini göstermektedir” şeklinde değerlendirmişti⁴⁷².

Bu toplantının ardından Ateşkes Antlaşması’nın 19. maddesinin layığıyla uygulanması için Müttefik Yüksek Komiserleri Osmanlı Hükümeti’ne 10 Nisan 1919 tarihinde bir nota daha vermişlerdi⁴⁷³. Tahliye işlerini yürüten İtilaf Devletleri bu

⁴⁷⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 25 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 55140.

⁴⁷¹ **A.b**

⁴⁷² “Osmanlı Muhtelit Mütareke Komisyonu ile Müttefik temsilciler arasında yapılan 7 Nisan 1919 tarihli Toplantı hakkında W.H. Wyndham Deedes’in İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’ne sunduğu rapor”, **FO, 371/4190**, 68063.

⁴⁷³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 16 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 68026.

konuda kendi başarısızlıklarının faturasını Osmanlı Hükümeti'ne mal ederek işin içinden sıyrılmak istiyorlardı.

Daha önce bir daha toplantılara katılmayacaklarını açıklamalarına rağmen Müttefik temsilcileri 21 Nisan 1919 tarihinde yapılan Osmanlı Muhtelit Mütareke Komisyonu toplantısına katılmışlardı. Bu toplantıda da, Osmanlı Hükümeti'ni yükümlülüklerini yerine getirmemekle ve ihmalle suçlayan müttefik temsilcilerine, Muhtelit Mütareke Komisyonu Reisi İtilaf Devletlerinin birbirlerinden habersiz vermiş oldukları himaye vesikalarından dolayı kime, nasıl muamele yapacaklarını bilemediklerini, bu nedenle Osmanlı polisinin şehirde yapmış olduğu çalışmalarda istenen sonucu alamadığını ifade etmişti. Reis, Osmanlı polisine Müttefik polisinin yardımcı olması halinde istenen sonucun alınabileceğini sözlerine ekleyerek Müttefiklerarası Polis Komisyonu'ndan yardım istemişti. Müttefik temsilciler ise müttefik polisinin yardım edebileceğini ancak asıl sorumluluğun Osmanlı Hükümeti'ne ait olduğunu tekrarlamışlardı⁴⁷⁴.

Osmanlı Hükümeti'nin İstanbul dışındaki otoritesi zayıflamış olduğundan yurtiçindeki İttifak Devletleri vatandaşlarının ülkelerine gönderilmesi uzun zaman alıyordu. Hükümet himaye vesikası alanlar dışında İstanbul'da bulunan ve İstanbul'dan geçecek Alman kıtaları gelene kadar görevli olarak kalacak 2 subay ve diğer 150 rütbeli dışındaki asker ve sivillerin ülkelerine iade edildiğini ileri sürmekteydi. Yüksek Komiserler ise bunun aksini düşünmekteydiler. Aradaki çelişkinin sebebi belli idi. İtalyanlar 900'e yakın himaye vesikası vermişlerdi. 1,100 kişi Yugoslav, 300 kişi Çekoslovak olduğunu, 50'şer aile Rum, Polonyalı ve Romen olduğunu iddia ederek İstanbul'dan ayrılmak istememişti⁴⁷⁵. Askerler için ise sorun yoktu Rusya'dan gelecek Alman askerlerinin dönmelerine yardım için bırakılanlar dışında, İstanbul'da bulunan ve daha önce sayısı 10,000 olduğu söylenen askerlerden, 757 subay, 10,337 asker ve 48 hemşire Mart ayı ortalarına kadar ülkelerine gönderilmişti⁴⁷⁶.

⁴⁷⁴ “Osmanlı Mütareke Komisyonu ile Müttefik temsilciler arasında yapılan 21 Nisan 1919 tarihli Toplantı hakkında W.H. Wyndham Deedes'in İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sunduğu rapor”, **FO, 371/4190**, 72529.

⁴⁷⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 25 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 72529.

⁴⁷⁶ **A.b.**

10 Haziran 1919 tarihinde 1,600 yolcuyla İstanbul'dan ayrılan Gülcemal vapuru İstanbul'da kalan son Alman askerleri ülkelerine götürmüştü⁴⁷⁷.

Almanya'ya giden gemiler oradan boş dönmüyorlardı. Almanya'na 7 Ağustos 1919'da yola çıkan Gülcemal aralarında öğrenci, yetim, askeri öğrenci, subay, çırak ve askeri personelin bulunduğu 423 Türk vatandaşını Hamburg'dan alarak İstanbul'a dönmüştü⁴⁷⁸.

İşgal altında bulunan İstanbul'daki İttifak Devletleri vatandaşlarının büyük bir kısmı ülkelerine iade edilmiş olmalarına rağmen ülke dahilinde bu durumda çok sayıda vatandaş bulunuyordu. Bunların ülkelerine iadeleri bir türlü gerçekleştirilemiyordu. Bu konuda 9 Temmuz 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota veren Yüksek Komiserler, ülke dahilinde muafiyet vesikasına sahip olanlar dışındaki vatandaşların hangi bölgede ve hangi sivil idarecinin elinde olursa olsun 1 Ağustos 1919'dan sonra kendilerine teslim edilmesini resmi olarak bildirmişlerdi⁴⁷⁹.

Limanlarından ve topraklarından İttifak vatandaşlarının ülkelerine göndermelerine zaman zaman sorun yaratan İtalyan Hükümeti kendi ülkeleri vasıtasıyla bu vatandaşların iadesinde sakınca olmadığını ancak 1919 Ağustos ayında açıklamıştı⁴⁸⁰.

İtilaf Devletleri, İttifak Devletleri vatandaşlarının seyahat masraflarını, Osmanlı Hükümeti'ne ödetmek istemiş ancak Hükümet bunu karşılayacak kaynaklara sahip olmadığından seyahat masrafları İstanbul'da Alman çıkarlarını üstlenen İsveç Heyeti tarafından Alman Hükümeti'ne ait fonlardan ödemişti⁴⁸¹. Berlin'deki İngiliz Heyeti'nin yaptığı hesaba göre 3,000,000 markı bulan masraflar bu fonlardan tahsil edilmişti⁴⁸².

⁴⁷⁷ “İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 11? Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 101551.

⁴⁷⁸ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 12 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 115847.

⁴⁷⁹ “Müttefik Yüksek Komiserleri tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen 9 Temmuz 1919 tarihli müşterek nota”, **FO, 371/4190**, 107178.

⁴⁸⁰ “İngiliz İtalya Elçisi R. Rodd'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 5 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 112521.

⁴⁸¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 10 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 144304.

⁴⁸² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 12 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 144367.

i. İttifak Devletleri Vatandaşlarına Ait Malvarlıklarına El Konulması

İtilaf Devletleri savaş sonrasında başta İstanbul olmak üzere yurdun değişik bölgelerinde bulunan İttifak Devletleri vatandaşlarının mallarına el koymak üzere hazırlık yapmışlardı. İngilizler müttefiklerinden önce bu konuda gerekli araştırmaları yapmışlardı⁴⁸³. 2 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında Alman Deutsch Oriental Handel Company'nin pamuk, keten vs. 500,000 Pound tutarındaki mallarına el konulması kararlaştırılmıştı⁴⁸⁴. Yüksek Komiserler Türkiye'nin muhtelif bölgelerindeki İttifak Devletleri vatandaşlarına ait malvarlıkları hakkında gerekli incelemeleri yapmak üzere müttefik yetkililere talimatlar göndermişlerdi⁴⁸⁵. Fakat incelemeler daha bitmeden Yüksek Komiserler yararlı olacağı kanaatine vararak Deutsche Orientale'nin malvarlıklarına el konulmasına karar vermişti⁴⁸⁶. Bundan sonra da müttefik yetkilileri askeri amaçlı olduğunu ileri sürerek İttifak Devletlerine ait her türlü malvarlığına el koymuşlardı. Osmanlı Devleti de İttifak Devletleri arasında yer aldığından Osmanlı Devleti'ne ait muhtelif malvarlıkları ve malzemelerin bulunduğu stoklara el konulmuştu.

Ancak bu malların paylaşılması konusunda ileride sorunlar⁴⁸⁷ yaşanabileceğinden İtilaf Devletleri hükümetleri bu konuda bir anlaşmaya varmayı düşünmüşlerdi⁴⁸⁸. Yalnız unutulmuş bir nokta vardı. El konulacak malvarlıklarının bir kısmı şahsi hukuk kapsamındaydı. Bunlara el konulması ileride sahiplerinin tazminat taleplerine yol açabilirdi. Bu nedenle İstanbul Fransız Yüksek Komiserinin uyarısıyla Paris Konferansı bu malvarlıklarına savaş sırasında İtilaf Devletlerine verilen zararlara karşılık ödenecek tazminatlara mahsup edilmek üzere el konulacağını ilan etmişti⁴⁸⁹.

⁴⁸³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 18 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4206**, 11381.

⁴⁸⁴ “2 Ocak 1919 Tarihli Müttefik Yüksek Komiserleri Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 11449.

⁴⁸⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 15 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4206**, 18837.

⁴⁸⁶ “30 Ocak 1919 Tarihli Müttefik Yüksek Komiserleri Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 29152.

⁴⁸⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 14 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4206**, 25471.

⁴⁸⁸ “İngiliz Hazinesi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4206**, 53332.

⁴⁸⁹ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 14 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4206**, 53332.

İttifak Devletleri vatandaşlarına ait bankalar da Yüksek Komiserler tarafından müttefiklerarası bir kontrol mekanizması kurulmuştu. Bankalar ticari işlemler de gerçekleştirdiğinden bu bankalar ve müşterileri deri, tütün, fişek, tahıl silah gibi mallara sahiplerdi. İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe İngilizlerin denetiminde bulunan bankalara ve müşterilerine ait malları tespit ettirmişti. Calthorpe'un önerileri doğrultusunda bu mallar, banka ve müşterilerine ait olanlar olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bankalara ait olanlar banka hesabına, müşterilere ait olanların ise müşterilerin hesabına satılacaktı⁴⁹⁰.

Fransız Hükümeti de d'Esperey'den, savaş tazminatına mahsup edilmek üzere Almanlara ait bütün özel ve resmi malvarlıklarını müsadere etmesi için talimat vermişti⁴⁹¹. Bu talimatın ardından İttifak vatandaşlarına ait mallara el konulmasını kabul eden İngiliz Hükümeti daha önce alınmış karardan vazgeçerek, Türkiye ile Ateşkes Antlaşması'nın ve Almanlara sunulan anlaşmanın, Fransızların yaptığı teklifle bağdaşamayacağını ileri sürmüştü. Bundan sonra mesele Paris Konferansı'na havale edilmiş, İngiliz Yüksek Komiserine meşru sınırlar içinde kalması için yeni bir talimat verilmişti⁴⁹². Paris Konferansı, kamu hizmetleri ve tanımlanan formaliteler dışında bu tür malvarlıklarının müsadere edilmesine karşı olduğunu bildirmişti⁴⁹³.

Savaş başladığında taraflar birbirlerine ait malvarlıklarını çeşitli gerekçelerle müsadere etmişlerdi. Öyle ki, uluslar arası hukuka göre mahremiyete sahip elçilik ve konsolosluklar dahi bu müsaderelerden nasibini almıştı. Savaş bittiğinde galip İtilaf Devletleri müsadere edilen malvarlıklarını, uğradıkları kayıplarla birlikte geri alabilmek üzere harekete geçmişlerdi. Misal olarak Avusturya Elçiliğinin kullandığı Beyoğlu'nda eski Venedik Sarayı, İtalyanlar tarafından kendilerinin eski toprağı olduğu gerekçesiyle geri alınmıştı. İtalyanlar daha da ileri giderek Avusturya Elçiliği'ne ve buraya bağlı olduklarını düşündükleri Avusturya Okulu'na İtalyan

⁴⁹⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 16 Mart 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4206**, 55110.

⁴⁹¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 6 Nisan 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4206**, 56751.

⁴⁹² "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne ve Paris Konferansı İngiliz Heyeti'ne 19 Mayıs 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4206**, 56751.

⁴⁹³ "Paris Konferansı İngiliz Heyeti'nden Paris Konferansı İngiliz Heyeti'ne 29 Mayıs 1919, tarihli telgraf", **FO, 371/4206**, 83553.

bayrağı çekmişlerdi. Bunu gören Fransızlar da işgal ettikleri binalara kendi bayraklarını çekmek istemişlerdi⁴⁹⁴.

Fransızlar, Ateşkes Antlaşması'na kadar Avusturya koruması altında olan, Fransız kız kardeşler ile İdare komisyonu tarafından yönetilen ve üyelerinin çoğunluğu Fransız olan St. Antoine Hastanesine, Fransız bayrağı asılmasını istemişlerdi. İngiliz Yüksek Komiseri de Yeniköy'deki Avusturya Elçiliğine ait olan boş binasını talep etmişti. Almanlara ait Tarabya'daki elçilik binası da yanan İngiliz Elçiliğinin yerine kullanılması için çalışmalar yapılmıştı⁴⁹⁵.

İngiliz Çalışma Bakanlığı, İstanbul'da İngilizler tarafından el konularak kullanılan binalar için araştırma yapılmasını ve bu bina kiralarının Dışişleri Bakanlığı fonlarından ödenmesini teklif etmişti⁴⁹⁶. Ancak Dışişleri Bakanlığı buna sıcak bakmamış olacak ki söz konusu teklife cevap dahi vermemişti.

Osmanlı limanlarını kontrol eden İtilaf Devletleri İttifak Devletlerine ait gemilerle 1 Ağustos 1914'ten sonra Türk bayrağı taşımaya başlayan Alman gemilerinin ve 1,600 gros ton ve üzeri 10 adet buharlı geminin kendilerine teslim edilmesini, Osmanlı Hükümeti'nden talep etmişlerdi. Bunların teslim edilmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin elinde çok küçük tonajlı gemiler kalmıştı⁴⁹⁷.

Mali sıkıntılarla boğuşan Osmanlı Hükümetleri el konulan stokları geri alabilmek için harekete geçmişlerdi. Bunu başaramayacaklarını anlayınca da el konulan malvarlıklarına karşılık müttefik kurumlarından avans talep etmişlerdi. Yüksek Komiserler İstanbul'da el konulan stokları satmak amacıyla Müttefik temsilcilerinden oluşan bir satış komisyonu da kurmuşlardı. 22 Mart 1922 tarihinde Yüksek Komiserlere bir mektup gönderen Osmanlı Hükümeti kurulan komisyona Osmanlı temsilcilerinin de katılmasını teklif etmişti. Ancak Yüksek Komiserler bu teklifi reddetmişlerdi.⁴⁹⁸

⁴⁹⁴ “Tuğgeneral E.L. Speare tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne verilen 19 Aralık 1918 tarihli rapor”, **FO, 371/3421**, 211757.

⁴⁹⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 14 Eylül 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4206**, 135232.

⁴⁹⁶ “İngiliz Çalışma Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 19 Aralık 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4206**, 163538.

⁴⁹⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 11 Mart 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5104**, E 1793.

⁴⁹⁸ “24 Mart 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 3547.

j. Hindistan Müslümanlarının İstanbul'un İşgaline Tepkisi

İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgali karşısında dünyada ilk tepkiyi⁴⁹⁹ merkezi Londra'da bulunan ve sekreteri W.H. Gn. Jung olan İslam Cemiyeti göstermişti. 17 Aralık 1918 tarihinde İtilaf Devletleri Hükümetlerine bir mektup gönderen İslam Cemiyeti; Fuzuli, Baki, Abdülhak Hamit, Naima, Evliya Çelebi, İbn-i Kemal gibi düşünürlerin çalışmalarına dikkat çekerek Türklerin dünya medeniyetine katkılarından bahsetmişti. Hammer'in 30 yılı aşkın Türkiye'de araştırma yaptığı vurgulanmış, İstanbul nüfusunun büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu, katliam hikayelerinin asılsız olduğu, İslam'ın her zaman hoşgörülü olduğu vurgulamıştı. Türkiye'nin paylaşılmasının ilk basamağının Bağdat Demiryolu'na kadar gittiği, burasının ilk önce İngiliz yatırımcılara teklif edildiği ardından Fransızlardan personel istendiği halde yardım alınmadığını Osmanlı'nın mecburen Almanlarla yakınlaştığı izah edilmişti. Cemiyet Osmanlı Devleti'nde şiddet kullanılmasına, anarşi yaratılmasına ve isyan çıkarılmasına itiraz edeceklerini de bildirmişti⁵⁰⁰.

İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgaline karşı, Agha Han ve Abbas Baig başta olmak üzere Avrupa'da yaşayan Hindistan Müslümanları da tepki göstermişlerdi. Hindistan Müslümanları İstanbul ve geri kalan Türk topraklarında nüfusunun çoğunluğunun Türk olduğu yerlerin Müslümanların hakimiyetinde kalması ile ilgili dilekçelerini İngiliz Hükümeti'ne sunmuşlardı. Onlara verilen cevaplarda, bu mesele hakkında son sözü Paris Konferansı'nın söyleyeceği ifade edilmişti⁵⁰¹.

İzmir'in işgali'nden sonra Paris Konferansı'na müracaat eden Hindistan Müslümanları, İstanbul'da uluslar arası bir idare kurulması konusundaki görüşlere karşı olduklarını, İstanbul'un Müslümanlarda kalmasını ve bütün İslam dünyasının ruhani lideri olan Halife'nin İstanbul'da ikamet etmesini talep etmişlerdi⁵⁰².

Dünya Müslümanları arasında İslamcılık akımının böyle bir mecraya girdiği tarihlerde İtilaf Devletleri, Halifelik makamını yeniden yapılandırmayı da düşünmüşlerdir. Fakat Webb, Müslüman dünyası için tehlikeli olacağına dair görüş

⁴⁹⁹ Şu ana kadar yaptığımız incelemelerde tespit edebildiğimiz kadarıyla.

⁵⁰⁰ "İslam Cemiyeti'nden İngiliz Hükümeti'ne 17 Aralık 1918 tarihli mektup", FO, 371/4177, 1883.

⁵⁰¹ "İngiliz Hükümeti'nden Paris Konferansı'nda bulunan İngiliz Heyeti'ne 4 Ocak 1919 tarihli telgraf, FO, 371/4177, 1975.

⁵⁰² Akşin, a.g.e., C.I, s.377.

bildirdiğinden bundan vazgeçilmişti⁵⁰³. Bu arada Şerif Hüseyin de Halifeliğın Türklerden alınıp kendisine verilmesini istemekteydi. İngilizler Halifeliği Türklerden alıp bir Arap halifeye vermektense, Fransızlar karşı olmasına rağmen Halifenin dini yetkililerinin ve dünya Müslümanları üzerindeki etkisinin azaltılmasını daha mantıklı bulmuşlardı⁵⁰⁴. Halifenin işgalleri altındaki topraklarda esir durumunda olması ve ya kendileri ile işbirlikçi bir konumda olması dünya Müslümanlarının nazarında Halifenin itibarını sarsmaya yeterdi.

Halifeliğın yeniden yapılandırılmasına ilişkin tartışmaların gündeme geldiği tarihlerde Hindistan Müslümanları 17 Ekim 1919 tarihinde Halife'nin egemenliğinin devam etmesi için ülke çapında dua etmişlerdi. Hinduların lideri Gandi de Müslümanlara destek vermek amacıyla Hinduların da Müslümanların dualarına katılmalarını ve oruç tutmalarını istemişti⁵⁰⁵. Müslümanlarla Hinduların bu dayanışması İngilizlerin kaygılarını daha da arttırmıştı.

k. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Varlığına Son Verme Çalışmaları

II. Meşrutiyetten sonra ülkede ağırlığını arttıran İTC, I. Dünya Savaşı'nda alınan mağlubiyetlerle çok büyük bir darbe almış, İtilaf Devletleri ile antlaşma yapılabilmesi için Talat Paşa Hükümeti istifa etmişti. Fakat İTC, siyaset sahnesinden tamamen çekilmemişti. Parti isim değiştirerek ve Talat Paşa Hükümeti sonrasında kurulan Hükümetlerde varlığını sürdürmeyi hedeflemişti. Güçlü bir teşkilata sahip İTC'nin halkın nazarındaki kredisi de tamamen tükenmiş değildi. Bu etkenler savaşın sonlarından itibaren İTC'ne karşı muhaliflerini harekete geçirmişti.

28 Ekim 1918 tarihinde Divaniye Mebusu Fuat Bey, Said Halim ve Talat Paşa kabinelerinin Divan-ı Âli'ye sevkini isteyen bir tahrir vermişti. Ancak Fuat Bey'in tahriri, 4 Kasım 1918 tarihine kadar okunmamıştı. Nitekim Mebusan Meclisi

⁵⁰³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 21 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4162**, 123317.

⁵⁰⁴ “Bir Arap Halifesi”, **FO, 371/4162**, 151338.

⁵⁰⁵ Akşın, **a.g.e., C.I**, s.312.

reisi Halil Bey, takririn mahiyeti itibarıyla önemli olması nedeniyle meclisin toplu bulunduğu bir gün ele alınacağını açıklamıştı⁵⁰⁶.

4 Kasım 1918'deki toplantısında Aydın mebusu Emanuel Efendi, Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey ile Divan Heyetinin istifalarını istemişti. Ayrıca diğer bir Aydın mebusu olan Veli Bey de geçmiş hükümeti desteklediği için milletin gözünde saygınlığını ve milleti temsil gücünü kaybeden Meclisin, yasama hayatına son verilmesini önermişti. Aynı toplantıda geçmiş hükümetle ilgili çeşitli takrirler ile Divaniye Mebusu Fuat Bey'in "takriri" de okunmuştu⁵⁰⁷. Divaniye Mebusu Fuat Bey, Said Halim ve Talat Pasa kabinelerinin Divan-ı Âli'ye sevkini isteyen takririnde, söz konusu kabine üyelerini çeşitli gerekçelerle suçlamıştı⁵⁰⁸. Yapılan müzakerelerden sonra sabık Hükümet hakkındaki iddiaları tahkik edilmesine karar verilmişti. Bu vazife Mebusan Meclisi'nin 5. Şubesi'ne verilmişti. 5. Şube, aralarında eski Sadrazam, Şeyhülislam, Nazır ve Mebusların bulunduğu çok sayıda devlet adamını sorgulamıştı⁵⁰⁹ Yapılan tahkikat esnasında ifadesine müracaat edilen şahıslar I. Dünya Savaşı esnasında yaşanan olayların Rusların bölgeye hakim olmasından sonra Ermeni çetelerinin faaliyetlerinden kaynaklandığını, bu olaylar sonucunda devletin tedbir amaçlı olarak müracaat ettiği sevk ve iskan kanununun uygulaması esnasında bazı suiistimaller meydana geldiğini, sabık hükümetin bu suiistimalleri tahkik etmek üzere gerekli tedbirleri almaya çalıştığını⁵¹⁰, dolayısıyla yaşananlardan sorumlu olmadığını anlatmışlardı. Fakat yürütülen tahkikat, Mebusan Meclisi'nin 21 Aralık 1918'de feshedilmesi nedeniyle sonuçsuz kalmıştı⁵¹¹

⁵⁰⁶ Ferudun Ata, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 2005, s. 20.

⁵⁰⁷ Osman Selim Kocahanoglu, **İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919)**, İstanbul: Temel Yayınları, 1998, s. 26.

⁵⁰⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 163.

⁵⁰⁹ **Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Tekâlif-i Kanuniye ile Said Halim ve Mehmet Talat Paşalar Kabineleri Azalarının Divan-ı Âliye Sevkleri Hakkında Besinci Şubece icrâ Kılman Tahkikat** (Cilt 1. Devre 3. içtima Senesi 5. Sene 1334 (1918), Ankara: TBMM Basımevi, 1993, s. 75-76.

⁵¹⁰ Gerçekten de sabık Hükümet Ermenilerin sevk esnasında yaşanan olayları tahkik etmek üzere özel komisyonlar oluşturmuş, Bu komisyonlar tarafından icra edilen tahkikat neticesinde suiistimali görülen şahıslar Divan-ı Harb'i Örfilerde yargılanarak idam dahil çeşitli cezalara çarptırılmışlardı. Ata, cezaya çarptırılan şahısların sayısını 377 olarak vermektedir. Ata, **a.g.e.**, s.63.

⁵¹¹ Ata, **a.g.e.**, s. 36.

Mecliste bulunan ve daha önce İttihad ve Terakki Cemiyeti ile bağı bulunan mebuslar yapılan ithamlar karşısında hakikatleri anlatmaya çalışmışlarsa da⁵¹² muhalifleri ve işgal yönetimini ikna edememişlerdi.

İttihatçılar aleyhine yürütülen kampanyalara ve yapılan tahkikatlara rağmen, yapılan ithamlara karşılık delil olarak kullanılacak ciddi belgeler bulunamamıştı. 1 Aralık 1918’de Hükümet, hazırlanacak iddianame ve yürütülecek tahkikat hakkında tavsiyelerde bulunmak ve yapılan ithamları incelemek üzere bir komisyon kurmuştu. Tahkik-i Seyyiat Komisyonu adı verilen bu komisyon, 2’si Ermeni olmak üzere toplam 5 üyeden⁵¹³ oluşturulmuştu. Komisyonun kısa süre içerisinde yaptığı incelemeler ve sunduğu tavsiyeler doğrultusunda 11 Aralık 1918’de Hükümet elde edilen bilgi ve belgelerin muhafaza edilmesi amacıyla bir talimat yayınlarken, ithamları tahkik etmek üzere özel bir örgütlenmeye gidileceği ilan etmişti. Bu örgütlenme çerçevesinde sevk ve iskan esnasında yaşananları tahkik etmek üzere; Anadolu ve Trakya toprakları 10 bölgeye ayrılacak, bu bölgelerin her birine üçer üyeden oluşan tahkikat heyetleri gönderilecekti. İstanbul ve çevresi ise ayrı bir bölge olarak düşünülmüş bu bölgede de bir heyetin inceleme yapmasına karar verilmişti⁵¹⁴. Bu heyetlerin gönderilecekleri bölgeler Ateşkes Antlaşması’ndan sonra işgal edilmemiş bölgelerdi.

Heyetler daha yola çıkmadan Hükümet, 14 Aralık 1918’te sevk ve iskan sırasında suç isleyenlerin Divan-ı Harb’de yargılanmalarına karar vermişti. Buna göre; sevk ve iskan sırasında aslen ya da ikinci dereceden suça karışmış olanlar hakkında gerekli cezaî işlemlerin yapılacak, devletin iç ve dış emniyetini bozacak her türlü suç ve cinayetleri asıl işleyenlerle, ikinci dereceden suça karışmış olanlar “sıfat ve haysiyetleri asla dikkate alınmayarak”, Divan-ı Harb’de yargılanacaklardı⁵¹⁵.

Bundan sonra 16 Aralık 1918’de savaş sırasında yaşanan hadiselerle müdahil olanları yargılamak üzere Padişah iradesi ile Dersaadet Fevkalade Divan-ı Harb’i Örfi’si kurulmuştu. İstanbul Divan-ı Harbi olarak da bilinen bu mahkemede; bir

⁵¹² **Osmanlı Mebusan Meclisi Zabıt Ceridesi**, no.521. s.95-143.

⁵¹³ Eski Bitlis Valisi Mazhar Bey’in başkanlığındaki Tahkik-i Seyyiat Komisyonu’na Mülkiye müfettişlerinden Emin, Hüseyin Hüsnü, Adliye Nezareti Umur-ı Hukukiye Müdür Muavini Haralombos Efendi ve İstanbul İstinaf Mahkemesi azasından Artin Efendi tayin edilmişlerdi. Ata, **a.g.e.**, s. 65

⁵¹⁴ Shaw, **a.g.e.**;V.I, s.305.

⁵¹⁵ **BOA, MV**, 213 /62.

başkan, ikisi Harbiye Nezareti, ikisi de Adliye Nezareti tarafından seçilecek dört yargıç, iddianameleri hazırlamak üzere bir de müddei umumi bulunacaktı⁵¹⁶. Biri başkan toplam 5 yargıcın bulunduğu mahkemelerde kararlar oy çokluğuna göre alınacak ve bu kararların temyizi olmayacaktı. Sevk ve iskan esnasında işlenen savaş suçlarını tahkik etmek üzere Dahiliye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Heyet-i Teftişîye Müdüriyet-i Umumiyesi de, Divan-ı Harb'i Örfilere yardımcı olacaktı⁵¹⁷.

25 Aralık 1918'de çıkarılan "İdâre-i Örfiye cari olmayan yerlerde sevk ve iskan dolayısıyla ikâ olunan cerâimin merci-i tahkik ve muhakemesi hakkındaki karâr-nâme" ile mahkemenin görev alanı genişletilmişti⁵¹⁸.

Tevfik Paşa Hükümeti, sevk ve iskan kanunundan mütevellit suçların örfi idarenin olduğu mahallerde Divan-ı Harb'i Örfilerde, olmayan mahallerde ise umumi mahkemelerde görülmesine dair bir karar almıştı⁵¹⁹.

Siyasi havanın kendileri aleyhine döndüğünü anlayan İttihad ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri, İstanbul'u terk etmişlerdi İşgalin ilk günlerinde İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral R. Webb'in Talat Paşa'nın ayrılıp ayrılmadığına dair şüpheleri vardı⁵²⁰. İttihatçıların geçmişte izledikleri milli politikalarla birlikte gelecekte Bolşeviklerle ortak hareket edebilecekleri, Kafkaslar, Anadolu, İstanbul ve hatta İslam memleketlerinde kendilerine karşı hareketler düzenleyebilecekleri düşüncesi İtilaf Devletlerinin savaş sonrasında İttihatçıları cezalandırma isteklerini

⁵¹⁶ **BOA, MV**, 213/490, 11 Aralık 1334(1918); 213/492, 14 Aralık 1334(1918); Shaw, **a.g.e.**;V.I, p.305.

⁵¹⁷ Bu ilk Divan-ı Harb'in başkanlığına emekli Ferik Mahmud Hayret Pasa getirilmişti. Üyeleri arasında askeriye Ustruma Kolordusu Kumandanlığından emekli Mirliva Ali Nadir ve mülga Nizamiye Yirmi yedinci Fırka Kumandanlığından emekli Mirliva Süleymaniyeli Mustafa Paşalar (Kürt ya da Nemrut), Adliyeden İstanbul istinaf Mahkemesi üyesinden Şevket ve Artin Musdiçyan yer almaktadır. Müddei-i umumiliğini, Temyiz Mahkemesi bas müddei-i umumiliğinden bas yardımcı Nihad ve müstantikliğine de Beyoğlu Bidayet Mahkemesi üyelerinden Moiz Zeki, Misak Makaryan, Nazif ve Dersaadet Bidayet Mahkemesi üyesi Abdüssamed Efendiler yapmaktadır.

⁵¹⁸ "Madde 1: Bazı anâsırın tehciri dolayısıyla ikâ edilen kâffe-i cerâimde medhaldar olan memurinin ve efrâd ve zabitan-ı askeriyye ile jandarma neferât ve zabitanının ahadden serikleri olsun olmasın tahkikat ve muhakematı Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu'na tevfikân ahaddin tabi olduğu devâir ve mehâkim-i adliyeye aiddir.

Madde 2: Madde-i sâbıkada zikr olunan eşhâs hakkında tahkikat ve muhakemat icrasından mukaddem bir günâ mezuniyet ve karar istihsaline mahal yoktur." , **Sabah Gazetesi**, 29 Kânun-ı evvel 1334 (29 Aralık 1918).

⁵¹⁹ **BOA, MV**, 214/249, 19 Rebiyülevvel 1337(23 Aralık 1918).

⁵²⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 29 Kasım 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3411**, 196725.

daha da arttırmıştı. Bu amaçla İstanbul'da kalanların ve İstanbul'u terk edenlerin yakalanması için amansız bir takip başlatılmıştı.

Müttefik temsilciler diğer konularda olduğu gibi bu konuda da Osmanlı Hükümeti'nin devreye girmesini sağlamaya çalışmışlardı. Yapılan telkinler başarılı olmuş 11 Kasım 1918 tarihinde yapılan Mebusun Meclisi toplantısında Almanya'ya giden İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin Alman Hükümeti'nden iadelerinin istenmesine karar verilmişti. Ancak Alman Hükümeti henüz yargılanmadıkları ve herhangi bir cezaya çarptırılmadıkları gerekçesiyle söz konusu şahısları iade etmeyeceğini açıklamıştı⁵²¹. Almanya'nın bu cevabı karşısında siyasi kudreti oldukça zayıf olan Hükümetin yapabileceği fazla bir şey kalmamıştı. İstanbul'da hakimiyeti ele geçiren İşgal Yönetimi bu konuyla ilgilenmeye başlamıştı. İtham edilen şahıslar, ülke içindeki muhaliflerle işgal yönetiminin kurdukları koalisyonun saldırıları karşısında zor durumda kalmışlardı.

İtilaf Devletleri, kendilerine karşı ideolojik, mali, siyasi ve silahlı bir mücadele veren İttihatçılara "hak ettikleri cezayı" vermek için sistemli bir hareket yürütmüşlerdi. Savaş sırasında Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlere karşı baskı hatta "kıırım" yapıldığı yolundaki propaganda amaçlı çalışmalar oldukça pirim toplamıştı. İtilaf Devletler işgalin nimetlerinden yararlanarak bu propagandalarını somut adımlarla pekiştirmeyi planlamışlardı. Bu esnada tabiri caizse "kraldan daha kralcı" muhaliflerin faaliyetleri İtilaf Devletlerinin işini daha da kolaylaştırmıştı.

İtilaf Devletleri ateşkese aykırı olarak Türk topraklarını işgal ettikleri halde Osmanlı Devleti'nin ateşkese aykırı davrandığını ileri sürüyorlardı. Bu durumda İtilaf Devletleri yeni bir hareket tarzı geliştirmişlerdi. Daha önce telkinlerle Osmanlı Hükümeti'nden muhaliflerin tutuklanmasını talep eden Müttefik temsilcileri, bundan böyle kendileri doğrudan muhalifleri tutuklayacaklardı. Calthorpe, bu şekilde "Türlere yenildikleri ve Ermenilere saygı göstermeleri gerektiğini" öğretebileceğini ve az sayıda tutuklanmanın dahi Türlere gözdağı vereceğini sanıyordu⁵²². Calthorpe, müttefik kuvvetlerinin buldukları yerlerde suçlu bulduklarını görevden

⁵²¹ Şimşir, a.g.e. s.150; Jaeschke, a.g.e., s.172; Shaw, a.g.e., V.I, s.303.

⁵²² "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ocak 1919 tarihli telgraf", FO, 371/4172, 2391.

alma ve tutuklama yetkisine sahip olmaları gerektiği fikrinde idi⁵²³. İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Yüksek Komiseri ile aynı fikirde idi⁵²⁴. Bu, İtilaf Devletleri tarafından tutuklanan şahısların müttefik askeri mahkemelerinde yargılanmasını gerektiriyordu⁵²⁵. Ateşkes Antlaşması'ndan önce işgal edilen topraklarda askeri mahkemeler görev yapmaktaydı. söz konusu hüküm İstanbul dahil Ateşkes Antlaşması'ndan sonra işgal edilen topraklarda da aynı uygulamanın başlaması demektir.

İngiliz Savaş Bakanlığı'nda I. Dünya Savaşı esnasında gelen istihbarat raporları ve şikayetler dikkate alınarak, esirlere ya da gayrimüslimlere kötü muamele edenlerin isimlerinin bulunduğu bir "kara liste" hazırlanmıştı. Yalnız soyadı kanunu olmadığından ve şikayetlerde sadece isimler belirtildiğinden bu listelerin güvenilirliği konusunda ciddi sıkıntılar bulunuyordu⁵²⁶.

Calthorpe, Harbiye Nazırı ile görüşerek Ermeni ve İtilaf Devletleri esirleri konularının çok büyük önem taşıdığını vurgulamış, Osmanlı Hükümeti'nin bu konuya odaklanması konusunda Nazırı uyarılmıştı⁵²⁷. Nazır ise, esirler konusunda tahkikat yaptırmadığını fakat tavsiyelerimi uygulamaya hazır olduğunu beyan ettikten sonra "Ermeni katliamı" iddiaları hakkında kasıt olmadığını, Hükümetin kesin kararıyla olaylara karışan suçluların cezalandırıldığını ve Divan-ı Harb-i Örfinin hala onları yargılamakla meşgul olduğunu ifade etmişti. Bunlar yetmezmiş gibi kendisine adaletin gerçekleşmesi için verilen sürenin az olmasından yakınmıştı. Kamuoyunun da böyle bir eğilime sahip olduğunu, yalnızca güçlü bir örgüt olan İTC'nin buna karşı çıktığını da iddia eden Nazır kendisinin uygun cezaların verilmesinde ısrar ettiğini ve bu olmazsa kabineden istifa edeceğini öne sürmüştü⁵²⁸.

⁵²³ "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Ocak 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4172**, 2546.

⁵²⁴ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 9 Ocak 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4172**, 2546.

⁵²⁵ "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 4 ve 9 Ocak 1919 tarihli mektuplar", **FO, 371/4172**, 3869, 6158.

⁵²⁶ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 6 Şubat 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4172**, 11461.

⁵²⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 7 Ocak 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4172**, 12905.

⁵²⁸ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 7 Ocak 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4172**, 12905.

Harbiye Nazırı'nın uygun cezalar verilmesi amacıyla Divan-ı Harb-i Örfi'deki davalara müdahalede bulunduğu bu beyanından net bir şekilde anlaşılmıştı

Calthorpe'un uyarılarından sonra Sadrazam ve Dahiliye Nazırı, 160 ila 200 arasında şahsın tutuklandığını açıklamıştı. Hükümet darbe yapılacağına dair duyumlar almış, endişeye kapılmıştı. Calthorpe bu kadar şahsın tutuklanmasını mübalağa olarak değerlendirse de hükümete darbeyi etkisiz hale getirme konusunda yardım edebileceklerini dile getirmişti⁵²⁹.

Hükümetin pasif tavrı nedeniyle, müttefik temsilcileri, Ermeni "tehcir ve taktili" ile itham ettikleri şahısların tutuklanmalarını Osmanlı Hükümeti'nden talep etmekteydiler. Calthorpe Hükümeti'nden talimat gelmeden Osmanlı Hükümeti nezdinde teşebbüslerde bulunmuş, bu teşebbüsler neticesinde 5 Ocak 1919 tarihinde Kırklareli Mutasarrıfı Hilmi Bey tutuklanarak Bekirağa Hapishanesi'ne gönderilmişti. Ertesi gün Çorum Jandarma Kumandanı Mehmed Tevfik Bey, Trabzon Gümrük Memuru Mehmet Ali Bey ile iki tüccar tevkif edilmiş, 7 Ocak 1919 tarihinde ise Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey tutuklanmıştı⁵³⁰. Bundan sonra da tutuklamalar devam edecekti.

İlk tutuklamalardan sonra sıra büyük memurlara gelmiş, Ocak ayı sonuna kadar eski Sivas Valilerinden Sabit Bey ile Ahmet Muammer Bey, eski Musul Valisi Mehmet Memduh Bey ve eski Bursa Valisi Ali Osman Bey tutuklanmışlardı. Sadrazam Tevfik Paşa ve Dahiliye Nazırı tutuklamaların devam edeceği konusunda Calthorpe'a teminat vermişlerdi. Bu teminatı alan Calthorpe tutuklanan şahısları Malta'da gözaltında tutmak üzere düzenleme yapmaya çalışmıştı⁵³¹.

Yapılan talepler doğrultusunda Hükümetin emri ile Diyarbekir mebuslarından Zülfü ve Feyzi Beylerin de içinde bulunduğu çok sayıda şahıs tutuklanmıştı. Yapılan ithamlar incelenmiş, sadece Zülfü Bey hakkında hukuki muamele yapılabileceği anlaşılmıştı. Zülfü Bey'in "tehcir ve takdil" ile İngiliz kıtalarına karşı Milli Aşiretini teşvik ve tahrik efalinde bulunduğu iddia edilmiş ancak buna dair herhangi bir vesika sunulmamıştı. Hükümet ithamlar hakkında gerekli vesaikin İngiliz Yüksek

⁵²⁹ İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 24 Ocak 1919 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/4172**, 13694.

⁵³⁰ "Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na 7 Nisan 1919 telgraf", **FO, 371/4173**, 62442; Şimşir, **a.g.e.**, s.44.

⁵³¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Malta Valiliği'ne ve İngiliz Hükümeti'ne 30 Ocak 1919 tarihli acil şifre telgraf", **FO, 371/4172**, 16731.

Komiserliğinden talep edilmesine karar vermişti. Neticede sadece Zülfü Bey'in tutukluluğunun devamına karar verilmişti⁵³².

İtilaf Devletlerinin beklentileri ve talepleri doğrultusunda işgalden sonraki birkaç ay içerisinde sevk ve iskan sırasında suiistimal yaptıkları ve savaş tutsaklarına kötü muamelede buldukları gerekçesiyle 200'den fazla şahıs tutuklanmıştı. Bu tutuklulardan İttihad ve Terakki önde gelenlerinden Dr. Reşit 25 Ocak 1919 tarihinde bulunduğu hapisaneden firar etmişti. Hükümet derhal harekete geçerken İttihad ve Terakki'ye muhalif Hürriyet ve İtilaf Devletleri Fırkası ileri gelenleri oldukça kalabalık bir grupla, Sadrazam Tevfik Paşa'yı ziyaret ederek olayı protesto etmiş, gerekenin derhal yapılmasını sert bir şekilde talep etmişlerdi⁵³³.

Bu olay İtilaf Devletlerinde sessiz kalmamış, A. Ryan Sadrazamla görüşerek bir an önce bir şeyler yapılması gerektiğini iletmişti. Ryan "Ermeni katliamından" sorumlu olan teşkilatın bu eylem ile yalnızca Hükümete değil, İtilaf Devletlerine karşı doğrudan meydan okuduğunu dile getirmişti. Bunun üzerine Sadrazam gerekenlerin yapılacağı konusunda Ryan'a teminat vermişti⁵³⁴.

Ryan ile Sadrazam arasındaki görüşmenin ertesi günü başlayan kovuşturmalar neticesinde aralarında Rahmi, Tevfik Rüştü Kara Kemal, Karasu Efendi⁵³⁵, Mithat Şükrü'nün de bulunduğu kırk şahıs tutuklanmıştı. Cahid⁵³⁶, Halil ve Said Halim Paşa gibi şahıslar da gözetim altına alınmışlardı. Bu tutuklanmalar hakkında Hükümeti'ni bilgilendiren İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, daha önce yaptığı görüşmelerden hareketle tutuklanmalarla Hariciye Nazırı'nın ilgili olmadığını⁵³⁷, Padişah ya da Dahiliye Nazırı'nın yapılan tutuklamalardan sorumlu olduğunu tahmin etmekteydi. Calthorpe, memnuniyetini; "Osmanlı Hükümeti'nin bir kısmının iyi niyeti ve enerjisi

⁵³² **BOA, MV**, 214/26, 16 Rebiulevvel 1337(19 Ocak 1919)

⁵³³ **Sabah Gazetesi**, 27 Kanunı Sani 1335(27 Ocak 1919). Refik Halid Karay, **Minelbab İlelmihrab**, İstanbul, 1964, s.70-73.

⁵³⁴ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 28 Ocak 1919 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/4172**, 16321.

⁵³⁵ Karasu Efendi hastalandığında İtalyan Yüksek Komiseri Sforza araya girerek onun İtalyan vatandaşı olduğunu iddia etmiş, bu şekilde tedavisi yapıldıktan sonra Malta Adası'na gönderilmiş, ancak yine İtalyanların araya girmesi ile serbest bırakılmıştı. Karasu Efendi Malta'dan İtalyan pasaportu ile Roma'ya geçmişti. Hükümet Karasu Efendi'nin İtalyan vatandaşı olmasının mümkün olmadığını bildirirse de sonuç değişmemişti. **BOA, MV**, 221/45, 27 Cemaziyyülahir 1339 (6 Şubat 1921), **Türkgeldi, a.g.e.**, s.75-76.

⁵³⁶ Büyük ihtimalle Hüseyin Cahid Yalçın'dır.

⁵³⁷ Calthorpe'ü böyle düşünmeye iten daha önceki görüşmelerde Hariciye Nazırı'nın, İngilizlere teslim edilmesi istenen şahısların Osmanlı Hükümeti'nden resmen istenmesi gerektiğini ifade etmesi idi.

ile meslektaşların derinden etkilenmiştir” sözleri ile dile getirmişti⁵³⁸. 6 Şubat 1919 tarihinde etrafı çevrilen Reşid Bey’in intihar etmesi Calthorpe’u daha da mutlu etmişti⁵³⁹.

Tutuklanmalardan bir gün kadar önce Sadrazamla görüşen Ryan’ın bir şeyler yapılması yönündeki telkinleri bu şahısların tutuklanmasında mutlaka etkili olmuştu. Resmi bir talep olmadan bu şahısların tutuklanması farklı şekillerde yorumlanabilir. Hükümet Yüksek Komiserlerin böyle bir talepte bulunacaklarını anlayınca işi kendi başına yaparak İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti’nin içişlerine müdahale etmelerini engellemek istemiş olabilir. Bu operasyon muhalifleri tasfiye etmek amacıyla başlatılmış da olabilir. Hükümet’in suçluları cezalandırma ya da bunu yapıyor izlenimi yaratma arzusu da bu olay da rol oynamış olabilir. Ya da bunların tamamı etkili olabilir. Ancak ne olursa olsun şunu unutmamak gerekir ki, tutuklanacak şahısların işledikleri suçlar belirlenmeden şahısların isimleri belirlenmiş, bu isimlere göre suç aranmış hukuk tersinden işletilmişti.

Damat Ferid Paşa iktidara geldiği ilk günlerde İngiliz Yüksek Komiser vekili Webb ile yaptığı görüşmede kendisinin ve Padişah’ın İngiltere’ye bağlılığını sunduktan sonra İngilizlerin tutuklanmasını istedikleri şahıslar hakkında Bab-ı Ali’ye gönderdikleri listenin arşivlerde kaybolduğunu bu nedenle İngiliz taleplerinden haberi olmadığını kendilerinden bir talepte bulunulması halinde yerine getirmek için elinden geleni yapacağını beyan etmişti. Ferid Paşa’nın bu itaatkar üslubu Webb’i dahi etkilemiş, Webb ilk görüşmede Paşa’dan çok geniş taleplerde bulunmanın “nezaketsizlik” olacağı düşünmüştü⁵⁴⁰.

Webb ile görüştüğü gün Ferid Paşa Divan-ı Harb’i Örfilerin yetkilerini arttırarak, bu mahkemeleri sadece savaş suçlarını değil, Ateşkes Antlaşması’nı ihlal edenleri, Müdafaa-i Hukuk gruplarına ve Kuva-yı Milliye ile Anadolu’daki direniş hareketlerine katılanları da yargılayabilecek hale getirmişti⁵⁴¹.

Damat Ferid Paşa’nın, Webb ile görüşmesinden sonra başlatılan kovuşturmalarda aralarında eski Sadrazam Said Halim Paşa, eski Şeyhülislam Musa

⁵³⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 31 Ocak 1919 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/4172**, 17682.

⁵³⁹ Calthorpe’dan Dışişleri Bakanlığı’na 9 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4172**, 23004.

⁵⁴⁰ “İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb’den İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 9 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4172**, 41634.

⁵⁴¹ **BOA, MV**, 5 Cemaziyyülahir 1337 (8 Mart 1919); **Düstur**, II/11, s.135-136.

Kazım Efendi, eski Adliye Nazırı ve Mebusan Meclisi Başkanı Halil Menteşe, Eski Ayan Başkanı Rifat Bey ve çok sayıda mebusun bulunduğu 60 yakın şahıs tutuklanmıştı⁵⁴².

Tutuklanan şahıslardan bir kısmının sağlık durumu iyi değildi. Sağlık durumu iyi olmayanların tedavilerine dahi Yüksek Komiserlerin kararı ile izin verilmekteydi. Buna göre hasta olduğunu iddia eden şahısların Müttefik Sağlık Heyeti tarafından muayene edilmesinden sonra hastaneye sevkleri yapılabiliyordu. Bu meyanda Yüksek Komiserlerin tedavisine izin verdiği ilk şahsın Karasu Efendi olması ise ayrıca enteresandır. Üstelik Karasu Efendi tedavisi için İtalyan Hastanesine sevk edilmişti⁵⁴³. Oysa hastalıktan muzdarip olan sadece o değildi.

Karasu Efendi'nin tutuklanması sürecinde yaşanan diğer bir gelişme İstanbul'daki Vatikan temsilcisinin onun serbest bırakılması amacıyla teşebbüste bulunmasıdır⁵⁴⁴. Karasu Efendi'nin sıradan bir vatandaş olmaması ve Osmanlı Devleti'nde oynadığı rol göz önüne alındığında bu ilginç teşebbüs daha da anlamlı bir hale gelmekte, Vatikan ile Osmanlı Devleti'nde yaşayan Yahudiler arasında derin bağlantılar bulunduğu dair şüpheler bırakmaktadır.

Malta'ya sürülen eski Şeyhülislam Hayri Efendi 1919 Ağustos ayında dizanteri geçirmesine rağmen Yüksek Komiserler emsal oluşturacağı gerekçesiyle Malta dışında tedavisini sürdürmesine izin vermemişlerdi⁵⁴⁵.

Tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderilenler arasında bir Şeyhülislam'ın da bulunması Hindistan Müslümanlarının zoruna gitmişti. Hindistan Hilafet Heyeti İngiltere Kralına müracaat ederek bu konuda malumat talep etmişti⁵⁴⁶. Tutuklananlar hakkında Robeck'ten gerekli bilgileri alan İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Hilafet

⁵⁴² “İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 5 Mart 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4173**, 42787.

⁵⁴³ “27 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 58429; 24 Nisan 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 90004.

⁵⁴⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4172**, 31131.

⁵⁴⁵ “21 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 124445, Webb'den Malta Valiliği'ne 29 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4174**, 122551.

⁵⁴⁶ “Londra Hindistan Bürosu'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 Nisan 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5234**, E 2997.

Heyeti'ne, tutuklanan ve Malta'ya sürülen şahıslar arasında hiçbir şeyhülislam olmadığı şeklinde yanlış bilgi vermişti⁵⁴⁷.

Robeck kelime oyunlarına başvurarak son şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi'nin tutuklanmadığını Osmanlı Hükümeti'nin teklifi ile tutuklanan ve sürülen tek şeyhülislamın Hayri Efendi olduğunu son şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi'nin tutuklanmadığını Dışişlerine bildirmişti⁵⁴⁸. Dışişleri Bakanlığı ise Hindistan Bürosuna Osmanlı Hükümeti'nin teklifi ile tutuklama yapıldığını bildirmiş⁵⁴⁹, yine gerçeği saklamıştı.

Damat Ferid Paşa'nın atadığı asker üyelerden mürekkep Divan-ı Harbin tutuklanan şahıslar arasında bulunan, "Yozgat tehciri ve katliamından" sanık Boğazlıyan Kaymakamı ve Yozgat Mutasarrıf Vekili Kemal Bey hakkında verdiği idam kararı sadece işgal döneminin değil Türk tarihinin de en elen verici hadiselerinden biri olmuştu. Divan-ı Harb'i Örfi bir ay içerisinde, gerçek tanıklar Yozgat'tan getirilmeden, birkaç yalancı şahidin ifadelerine dayanarak Kemal Bey'in idamına karar vermişti. Padişah Vahdettin bu karar önüne geldiği zaman kararı onaylamak istememiş, Şeyhülislamdan infazın uygulanmasına dair bir fetva aldıktan sonra kararı onaylamıştı⁵⁵⁰. Kemal Bey İtilaf Devletlerinin baskılarına ve siyasi hesaplara kurban verilmişti. Yeni kurbanlar vermek istemeyen Türk halkı olan bitenlerin farkına varmıştı. Kemal Bey'in cenaze töreni bu bilinçle büyük bir gösterinin yapılmasına vesile olmuştu. İstanbul halkı yavaş yavaş gerçekleri görmeye ve tepkisini göstermeye başlamıştı.

Calthorpe ile beraber gösterileri değerlendiren Damat Ferid Paşa sorumluları cezalandırma kararlılığında olduğunu fakat İTC yandaşlarının müttefik çıkarlarına zarar vermesinden korktuğunu ifade etmişti⁵⁵¹. Buna rağmen Calthorpe tatmin olmamış, Türklerin, Sadrazam taraftarlarının bile bu cezaların haklı olduğuna inanmadığını, İtilaf Devletlerine bazı tavizler vermek amacıyla bu tür cezalar

⁵⁴⁷ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Londra Hindistan Bürosu'na 13 Nisan 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5234**, E 2997.

⁵⁴⁸ "Robeck'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Nisan 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5234**, E 3331.

⁵⁴⁹ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Londra Hindistan Bürosu'na 13 Nisan 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5234**, E 3331.

⁵⁵⁰ Türkgeldi, **a.g.e.**, s.202-206; Akşin, **a.g.e.**, s.206.

⁵⁵¹ "Calthorpe'dan Dışişleri Bakanlığı'na 17 Nisan 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4173**, 61185.

verildiğini Hükümetine iletmişti⁵⁵². Calthorpe'un verildiğini ifade ettiği taviz değerli bir devlet adamının, her şeyden önce bir insanın hayatıydı. Webb'in yukarıdaki ifadelerinden de anlaşıldığı üzere İngilizler ibret olması için bir kurban istemiş, dava sürecinde gerçek şahit ve tanıklar dinlenmemiş, bırakın Kemal Bey'i görmek, onun adını daha önce duymayan şahitlerin ifadeleri doğrultusunda Divan-ı Harb'i Örfi, Kemal Bey'i kurban etmişti.

Kemal Bey'in cenaze merasimi sonrasında yapılan gösteriler karşısında Hükümet 7 Mayıs 1919 tarihinde tutuklanacak şahısları kanuni çerçevede sorgulayıp onlar hakkında dosya hazırlamak üzere polis müdürlüğünde "kanuna aşına" şahıslardan oluşacak bir soruşturma kurulu oluşturulmasına karar verilmişti⁵⁵³. Bu kurulun oluşturulması daha önce tutuklanan şahıslar hakkında bir ön inceleme yapılmadığını, tutuklandıktan sonra da bu şahısların ifadelerinin alınmadığını ve doğrudan Divan-ı Harbe sevk edildiklerini kanıtlamaktadır. Kemal Bey'in idamından sonra kurulan bu komisyon onun nasıl tutuklandığını, yargılandığını ve idam edildiğini göstermektedir.

Damat Ferid Paşa'nın siyasi hırsı ve kaygıları onun bir sadrazama asla yakışmayacak bazı tekliflerde bulunmasına neden olmuştu. İngiliz Yüksek Komiserliği Askeri Ataşesi ile görüşen Ferid Paşa, Divan-ı Harb'i Örfilerin yaşadığı sıkıntılardan ve muhakemelerin yavaşlığından yakınarak, muhakemelerin hızlandırılmaması halinde Müttefik temsilcilerinin sanıklara el koyacağını tahmin ettiğini ifade etmişti⁵⁵⁴. Ferid Paşa, yabancı bir ülkede kurulan mahkemelerden bahsediyormuş gibi rahatlık içinde tutukluları hedef göstermiş, onların ellerinden alınması için adeta davetiye çıkarmıştı. Mesajının ilgili merciler tarafından anlaşılmadığını düşünen Damat Ferid Paşa, Webb ile görüşmesinde işgal koşullarında kovuşturma, muhakeme ve infazın zor olduğunu ve son zamanlarda bazı şahısların serbest bırakılması için teşebbüslerde bulunulduğu ileri sürerek tutuklanan şahısların Malta'ya gönderilmesini teklif etmişti⁵⁵⁵. Bu hareketiyle Ferid Paşa sorumlu olduğu Divan-ı Harb'i Örfilerin yükümlülüklerini yerine getiremediğini dolayısıyla Hükümetinin yeterli olmadığını kabul etmişti.

⁵⁵² "Calthorpe'dan Dışişleri Bakanlığı'na 17 Nisan 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4173**, 72536.

⁵⁵³ **BOA, MV**, 215/222, 7 Mayıs 1335 (1919).

⁵⁵⁴ **FO, 371/4255**, 72741.

⁵⁵⁵ "Amiral Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na 19 Mayıs 1919 tarihli telgraf, **FO, 371/4173**, 76582.

Daha önce bahsedildiği üzere 23 Ocak 1919 Savaş Bakanlığı'nda yapılan toplantı sırasında Calthorpe Türkiye'de tutuklanacak şahısların Malta adasına gözetim altında tutulmalarını önermişti⁵⁵⁶. Damat Ferid Paşa da büyük bir gaflet içerisinde tutukluların Malta'ya gönderilmesi teklif ederek İngilizlerin işini kolaylaştırmıştı. Fakat Ferid Paşa Hükümeti'nin Hariciye Nazırı 1 Mayıs 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bir nota vererek, bazı tutukluların teslimi konusunda yapılan tekliflere karşılık; talep edilen tutukluların Türkiye dışında yargılanmaları halinde kendilerini savunamayacaklarını, bazılarının dava tutanaklarının çoktan hazırlandığını beyan ederek bu şahısların aynı suçtan iki kere yargılanma tehlikesinin ortaya çıkacağını, Türkiye'de yaptıkları eylemlere karşı yöneltilen suçlamalar için Türkiye dışında bir yerde yargılanmalarının uluslar arası hukuka da ters olduğunu bildirmişti. Hariciye Nazırı bu tutukluları teslim edemeyeceğini, ancak İstanbul'da İngiliz subaylarının da iştirak edeceği özel bir Divan-ı Harb kurulabileceğini beyan etmişti⁵⁵⁷. Ferid Paşa'nın teklifine oranla biraz daha onurlu bir teklif olsa da Osmanlı hukukuna aykırı bu iki teklif Türk milletinin kaderinin kimlerin ellerinde olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Her ne kadar Damat Ferid Paşa çalışmalarından memnun olmasa da Divan-ı Harb, İttihatçılar söz konusu olduğunda vazifesini en iyi şekilde ifa etmekteydi. Savaşın sonunda İttihatçı ileri gelenlerin bir kısmı yurt dışına ve yurdun değişik yerlerine kaçmış olmakla birlikte İstanbul'da hala çok sayıda İttihatçı bulunuyordu. Damat Ferid Paşa Hükümeti İstanbul'da ve yurdun değişik yerlerine dağılmış İttihatçılara karşı amansız bir takip başlatmış, yurt dışına gidenlerin yakalanması için de çaba göstermişti.

İttihad ve Terakki Cemiyeti II. Meşrutiyet'ten sonra Türk siyasi hayatında önemli bir rol oynamış, parti içerisinde çeşitli fraksiyonlar ortaya çıkmıştı. Bu fraksiyonlar partiden kopmalara neden olmuştu. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası bu şekilde kurulmuştu. Savaşın yenilgiyle biteceğinin anlaşılması üzerine toplanan son İttihad ve Terakki Kongresi'nde parti'nin tasfiyesine parti üyelerinin Teceddüd Fırkası çatısı altında faaliyet sürdürmesine karar verilmişti. Tevfik Paşa

⁵⁵⁶ “23 Ocak 1919 Savaş Bakanlığı'nda yapılan toplantı sonrası alınan kararlar”, **FO, 371/4172**, 20441.

⁵⁵⁷ “Amiral Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na 19 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4173**, 84435.

Hükümeti döneminde alınan kararlarla mefsub İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin merkez ve vilayetlerdeki her türlü malvarlığına el konulmuştu⁵⁵⁸.

İşgal döneminde İttihatçılarla bağlantılı olduğu düşünölen bütün kurumlar töhmet altında bırakılmıştı. İttihatçıların rol aldığı Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Harbiye Nezareti'ne, Donanma Cemiyeti ise Bahriye Nezareti'ne bağlanmıştı⁵⁵⁹. Birçok yararlı hizmeti olan bu cemiyetler Damat Ferid Paşa'nın Sadareti döneminde mevcudiyetlerinin yanlış anlamalara sebep olacağı gerekçesiyle feshedilmişlerdi⁵⁶⁰.

Daha önce İttihatçılarla siyasi sahada yürüttüğü mücadeleyi kaybeden Damat Ferid Paşa iktidara geldiğinde işgal kuvvetlerinin de desteğiyle büyük darbe alarak dağılmış olan İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni tüm varlığı ile Türk siyasi hayatından silmeye çalışmıştı. Bu maksatla 5 Mayıs 1919 tarihinde Hükümet; İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin türevleri oldukları gerekçesiyle Teceddüd Fırkası ile Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın kapatarak malvarlıklarına el koymuştu⁵⁶¹. Teceddüd Fırkası, İttihad ve Terakki'nin türevi idi. Yalnız Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın, İttihad ve Terakki ile organik bir bağı kalmamıştı. Dahası bu parti İttihatçılarla mücadele halindeydi. İşgal ortamı siyasi rakipleri bertaraf etmek için bulunulmaz bir fırsat olarak görölmüştü.

İttihatçıların Müslöman toplumlar arasında İslamiyet'in geliştirilmesi bahanesiyle ayaklanma çıkarmayı amaçladıklarına ve bunun için milyonlarca lira ayırdıklarına dair raporlar da elden ele dolaşmaktaydı.⁵⁶² Enver Paşa'nın Kırım'da⁵⁶³ ve Afganistan'da⁵⁶⁴ göröldüğüne dair raporlar bu iddiaları daha da ciddiye almalarına neden olmaktadır.

İtilaf Devletleri işgal ettikleri İstanbul'da da rahat değillerdi. Ortalarda Cemal ve Talat Paşa'nın ülkeyi terk etmedikleri, İstanbul ve civar köylerinde buldukları

⁵⁵⁸ **BOA, MV**, 214/51, 29 Rebiulahir 1337 (1 Şubat 1919).

⁵⁵⁹ **BOA, MV**, 250/29, 14 Cemaziyyevvel 1337 (15 Şubat 1919).

⁵⁶⁰ **BOA, MV**, 214/105, 19 Cemaziyyülahir 1337 (22 Mart 1919).

⁵⁶¹ **BOA, MV**, 215/219, 4 Şaban 1337 (5 Mayıs 1919).

⁵⁶² "İsviçre İngiliz Büyökelçiliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 7 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3411**, 202004.

⁵⁶³ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 2 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3411**, 200030.

⁵⁶⁴ "Afganistan Genel Valisinden İngiliz Hükümeti'ne 12 Mayıs 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4142**, 72967.

ajanları aracılığıyla halkı kışkırttığına dair raporlar da dolaşmaktaydı⁵⁶⁵. Bu kuşkuyla olay kontrolden çıkmış siyasi bir paranoya halini almıştı.

İttihatçı ileri gelenlerin İstanbul'dan ayrılmasından uzun bir süre sonra Müttefik temsilcileri onların ülkeyi terk ettiklerinden emin olabilmişlerdi. Öte yandan İTC'nin varlığının sona ermediğinin de farkındaydılar. İTC'nin, Teceddüd Fırkası çatısı altında, içeride “ırkçı” ve “milliyetçi” dışarıda İslamcı politikalar izlediklerine kanaat getirmişlerdi⁵⁶⁶. Bu faktörler İtilaf Devletlerinin, İttihatçıları hala bir tehlike olarak görmeleri için fazlasıyla yeterli idi. Müttefiklerdeki İttihatçı fobisi giderek bir paranoya halini almaya başlamıştı.

İngiliz ve Fransız istihbarat kaynakları sürekli olarak, İttihatçıların Odesa ve Kiev yoluyla Odesa'ya gittikleri oradan Kafkaslara dönerek Bolşevik karşıtı tatarlarla mücadele edeceklerine, Anadolu ve İstanbul'da da halkı kendilerine karşı kışkırtacaklarına dair raporlar düzenlemekteydiler⁵⁶⁷.

Müttefik temsilciler Anadolu'da gelişmeye başlayan hareketin İttihatçıları tarafından organize edildiğine dair raporlar almışlardı. Bu raporlar onlarda Mili mücadelenin bir İttihatçı refleksi olduğu kanaati yaratmıştı⁵⁶⁸. Milli mücadelenin sonuna kadar İtilaf Devletlerinin bu yöndeki kanaatleri değişmemişti.

30 Temmuz 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi temsilcilerinden Hohler'i ziyaret eden Sadrazam Damat Ferid Paşa durumun giderek kötüye gittiğini, nazırlarının hemen hemen her gün istifa etme çağrılarını aldığını kendisinin buna karşın Mustafa Kemal ve arkadaşlarının tutuklanması için talimat verdiğini ifade etmişti. İTC'nin yeniden ortaya çıktığını ifade eden Sadrazam Anadolu'daki hareketin merkezinin İstanbul olduğunu iddia etmişti. Harbiye Nazırı'nın kendisine ihanette bulunduğunu ileri süren Paşa, hareketin başlarının; İzzet Paşa, Ahmet Rıza ve Çürüksulu Mahmut Paşa olduğunu bunların Veliahd'ı da yanlarına çekmeyi başardıklarını ileri sürmüştü. Bunlardan sonra Sadrazam kendisinin istifa etmesi, Padişah'ın tahttan çekilmesi halinde korunup korunmayacaklarını sormuştu. Hohler

⁵⁶⁵ “Selanik İtilaf Devletleri Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 23 Kasım 1918 tarihli rapor”, **FO, 371/3411**, 195821.

⁵⁶⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 23 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3411**, 210539.

⁵⁶⁷ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 1 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/3411**, 206293.

⁵⁶⁸ “İstihbarat Görevlisi Albay E.D. Mackray'ın raporu”, **FO, 371/4142**, 94626.

buna Londra'nın karar vereceğini belirtmişse de⁵⁶⁹ Calthorpe bu şahıslara uygun saygının gösterilmesi gerektiğini düşünmekteydi⁵⁷⁰.

İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi temsilcilerinden Hohler'i ziyaret eden Sadrazam Damat Ferid Paşa darbe ihtimalini yeniden gündeme getirerek, resmi destek aramıştı. Sadrazam suçluların cezalandırılması niyetinde olduğunu, mevcut bakanlardan daha enerjik üyelerle yeni bir kabinenin kurulacağından da bahsetmişti. Bundan sonra sadede gelen Paşa, suçluların ülkede kuvvetli ve geniş çaplı bir teşkilata sahip olan bir örgütün üyeleri olduğuna değinerek devlete karşı bir isyan vuku bulması halinde İngilizlerin nasıl bir tavır sergileyeceğini sormuştu. Hohler öncelikli olarak suçluların yakalanmasını ve cezalandırılmasını talep ettiklerini ifade ederek buna göre bir tavır sergileyeceklerini anlatmaya çalışmıştı. Aslında İngilizler Osmanlı Hükümeti tarafından yürütülen tahkikat ve tutuklamaları yeterli bulmayarak hazırladıkları "kara listelerde" bulunan şahısları tutuklamaya başlamışlardı. Ancak Osmanlı Devleti tarafından yapılacak tutuklamaların daha etkili olacağını düşünüyorlardı⁵⁷¹. Damat Ferid Paşa'nın İngiliz Yüksek Komiserliğinde Calthorpe ve Webb'den sonra üçüncü kişi ile bunları görüşmesi onun politik gelişmeleri kavrayamadığının göstergelerinden sadece biridir.

İngiliz Yüksek Komiser Vekili R. Webb, Milne'nin tutuklanan şahıslar aleyhinde delil bulmaya çalıştığını ifade ettikten sonra geçmişin, özgürlüğü kısıtlanmamış olan şahısların İngiliz ordusunun güvenliği için nasıl tehlike haline geldiklerini gösterdiğini, bunu dahi mezkur şahısların göz atında tutulmaları için geçerli bir neden olduğunu vurgulamıştı⁵⁷². İngiliz ordusunun güvenliği için tehlike oluşturanlar hiç şüphesiz Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarıydı. İngiliz yetkililer onları tutuklamadıkları için pişman olmuşlardı.

9 Haziran 1922 tarihinde düzenlenen toplantıda Yüksek Komiserler, askeri işgal rejimi ile bağdaşmadığından Osmanlı Divan-ı Harb'i Örfilerin kapatılmasına

⁵⁶⁹ "Hohler tarafından sunulan 30 Temmuz 1919 tarihli muhtıra", F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.80 ve eki, **FO, 406/41**.

⁵⁷⁰ "Calthorpe'tan Curzon'a 31 Temmuz 1919 tarihli mektup F.C.R.E.A. Part II, 1919, No.80, **FO, 406/41**.

⁵⁷¹ İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 23 Ocak 1919 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/4172**, 13694.

⁵⁷² "İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 27 Ocak 1920, tarihli telgraf", **FO, 371/4175**, 176293.

karar vermişlerdi. Mahkemelerin sınırlı faaliyette bulunması, Patriğin şikayetlerinin dikkate alınmaması da bu mahkemelerin kapatılma sebebi idi⁵⁷³. Padişah iradesi ile kurulan Divan-ı Harb'i Örfiler Yüksek Komiserlerin kararı ile kapatılmıştı.

C. İŞGAL YÖNETİMİNİN AZINLIK POLİTİKALARI

1. İşgal Yönetimi ve Ermeniler

I. Dünya Savaşı sırasında gönüllü Ermeni alayları Rus, İngiliz ve Fransız ordularına hizmet ederek Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmışlardı. Çanakkale savaşlarının yoğunlaştığı döneme denk getirilen Van İsyanı sırasında Ruslarla işbirliği yapan Ermeniler, bağımsızlıklarını ilan etmek istedikleri bölgelerde demografik üstünlüğü ele geçirebilmek amacıyla, Müslümanlara karşı sistemli bir katliam ve sindirme hareketi başlatmışlardı. Osmanlı Devleti bu hareketin, “Anadolu içlerine yayılmasını engellemek ve 5. kol önlemek için bölgede bulunan Ermenileri, kendi toprakları içerisinde yer alan savaştan uzak bölgelere sevk ve iskan etme kararı almıştı. Sevk ve iskana bütün Ermeniler değil, savaş bölgesinde bulunan ve İtilaf Devletleri ile işbirliği yaptığı tespit edilen Ermeniler tabi tutulmuşlardı⁵⁷⁴.

Van İsyanı ve sonrasında yaşanan olaylar Ruslarla Ermeniler arasındaki ilişkileri su yüzüne çıkarmıştı. Osmanlı Hükümeti, Rusya'nın Ermeniler üzerindeki nüfuzunu kırmak amacıyla “Ermeni Katogigos ve Patrikliği Nizamnamesini” hazırlamıştı. 10 Ağustos 1916 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak yürürlüğe geçirilen bu nizamname ile Osmanlı Devleti'ne tabi Ermenilerin Eçmiyazin Katogigosluğu ile dini bağlantıları kesilmişti. Bundan sonra Osmanlı vatandaşı Ermeniler, merkezi Kudüs'teki Mar Yakub Manastırı olan Osmanlı Ermenileri Katogigosluğu'na bağlanmışlardı. Ancak Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında “İngiltere'yi memnun etme politikası çerçevesinde”, savaş sırasında hazırlanan nizamname yürürlükten kaldırılmış ve eski sisteme dönmüştü⁵⁷⁵.

⁵⁷³ “9 Haziran 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, FO, 371/7935, E 6340.

⁵⁷⁴ Ali Arslan, **Kutsal Ermeni Papalığı Eçmiyazin Kilisesi'nde Stratejik Savaşlar**, Truva Yayınları, İstanbul, 2005, s. 110-111.

⁵⁷⁵ Arslan, **a.g.e.**, s. 112-117.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilmesini fırsat bilen Ermeniler tarihi emellerini gerçekleştirebilmek üzere yeniden harekete geçmişlerdi. 1912 yılında Eçmiyazın Katogigosluğu tarafından temsilci olarak Avrupa'ya gönderilen, savaş yıllarında İtilaf Devletleri ile yakın ilişkilerini sürdüren Boghos Nubar Paşa, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin temsilcisi olarak faaliyetlerine hız vermişti⁵⁷⁶. Boghos Nubar Paşa, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmadan birkaç gün önce hazırladığı raporu henüz Boğaziçi'nde savaş gemilerinde bulunan İngiliz Yüksek Komisyonu'na sunmuştu. 27 Ekim 1918 tarihi taşıyan raporda başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin değişik kısımlarında son iki ay boyunca gelişen koşullar ve oluşumlar hakkında bilgi verilmişti. İstanbul ve Anadolu'da Ermenilerin tehdit altında olduklarını, Osmanlı Devleti'nin emniyetlerini sağlayamadığını vurgulayan Boghos Nubar Paşa, raporunu "itaatkar hizmetçiniz olmaktan onur duyarım" sözleri ile bitirmişti⁵⁷⁷. Rapora atılan tarihin Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından üç gün önceye ait olması ve Nubar'ın itaatkar söylemi Ermenilerin savaş döneminde İngilizlerle münasebetlerini açık bir şekilde ortaya çıkarmıştı.

Nubar, Ateşkes Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra da İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'ne bir mektup yazarak Kilikya ve Trabzon'un bir kısmını da kapsayacak şekilde bir Ermeni Devleti kurulmasını önermişti. Rusya Ermenistan'ının da kurulacak devlete katılmaya davet edilmesi gerektiğini belirten Nubar, bunun gerçekleşmemesi halinde iki devletin de İtilaf Devletleri himayesine alınmasını talep etmişti. Ermenistan'ın varlığını sürdürmesinin imkansız hale gelmesinin anlaşılması halinde büyük bir devletin mandasını ya da sınırlı mandasını kabul edebileceklerini de belirten Nubar, Anadolu'nun ve Arap vilayetlerinin bölünmesi hakkında savaş öncesinde yapılan gizli antlaşmaların tatbikata geçirilmesi amacıyla İtilaf Devletleri arasında konferanslar yapılmasını tavsiye etmekten de kendisini alamamıştı. Nubar, bu konferanslara savaş öncesi yakın işbirliğinden dolayı Ermenistan'ın katılmasını ve

⁵⁷⁶ Arslan, a.g.e., s. 124.

⁵⁷⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 10 Kasım 1918 tarihli telgraf", FO, 371/4160, 154481.

Ermenistan'la ilgili meselelerin tartışılacağı nihai toplantılarda oy kullanmasının temin edilmesini de talep etmişti⁵⁷⁸.

İngilizler, Boghos Nubar Paşa'nın taleplerinin tamamını gerçekleştirmenin mümkün olmadığını düşünüyorlardı. Bununla birlikte İtilaf Devletlerinin destekleyeceği bir Ermenistan'ın beklendiği kadar geniş topraklara sahip olmasa da, kurulabilmesi için çalışıyorlardı⁵⁷⁹.

Boghos Nubar, 30 Kasım 1918 tarihinde Paris'te Ermenistan'ın bağımsızlık bildirisini yayınlamıştı. Bildirinin adı bağımsızlık olmakla birlikte tam manasıyla bir bağımsızlıktan bahsedilmiyordu. Kurulacak Ermeni Hükümeti'nin, İtilaf Devletlerinin, Amerika'nın ya da Cemiyet-i Akvam'ın hakimiyeti altında yaşayabileceği belirtilmişti⁵⁸⁰.

Fransa'nın Doğu Departmanı Başkanı M. Gout, İngiltere ile Fransa arasında yapılacak antlaşma ile belirlenecek bölgede Fransız idaresine bağlı otonom bir Ermenistan kurulmasını önermişti. Tabii olarak İngilizler bu öneriye sıcak bakmamışlardı⁵⁸¹.

İngilizlere yakınlığı ile bilinen Boghos Nubar Paşa'nın İstanbul İngiliz Yüksek Komisyonu ile temasa geçmesi zor olmamıştı. 22 Kasım 1918 tarihinde İngiliz Yüksek Komisyonu'nu ziyaret eden Boghos Nubar Paşa, İngiliz Hükümeti ve temsilcilerinin sarf ettiği efor için ırkı adına sıcak teşekkürlerini sunmuştu. Bundan sonra Nubar Paşa, Musul'a gönderilen eski Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin⁵⁸² İstanbul'a dönmesi için yardım talep etmişti⁵⁸³. Derhal harekete geçen İngiliz Dışişleri Bakanlığı, eski Patriğin bulunup İstanbul'a gönderilmesi için çalışmalara

⁵⁷⁸ “Boghos Nubar Paşa'nın İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden 4 Kasım 1918 tarihli talepleri, **FO, 371/3404**, 183916. Shaw, a.g.e., V.II, s.369

⁵⁷⁹ “Boghos Nubar Paşa ile İngiliz temsilcileri arasında İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nde yapılan 4 Kasım 1918 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/3404**, 183916; Shaw, a.g.e., V.II, p.369

⁵⁸⁰ “Ermeni Milli Delegasyonu'ndan Balfour'a 30 Kasım 1918 tarihli bildiri”, F.C.R.E.A. Part I, 1918, No.41, **FO, 406/40**.

⁵⁸¹ “Grahame'den Balfour'a 2 Aralık 1918 tarihli telgraf”, F.C.R.E.A. Part I, 1918, No.43, **FO, 406/40**.

⁵⁸² 1898-1906 yılları arasında Erzurum'da, 1910'da Van'da, 1919-1913 yılları arasında Diyarbakır'da piskopos olarak çalışan Zaven Efendi, Eylül 1913'de İstanbul Ermeni Patriği seçilmiş, ancak zararlı faaliyetleri sebebi ile 1916'da Bağdat'a gönderilmişti.

⁵⁸³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 23 Kasım 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 194184.

başlamıştı⁵⁸⁴. İngiliz kumandanları, Ermeni Patriğinin nerede olduğunun tespit edilmesi amacıyla tahkikatlara başlamışlardı⁵⁸⁵. İngiliz yetkililer bir yandan Patriğin yerinin tespit edilmesi için çalışma yürütürlerken diğer yandan da nerede olduğu bilinmeyen Ermeni Patriğinin görevine iadesi için Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapıyorlardı. Bu baskılar netice vermiş olacak ki, Osmanlı Hükümeti Patriği görevine iade ettiğini açıklamak zorunda kalmıştı⁵⁸⁶.

Bu arada Patrik Zaven Efendi'nin Musul'da olduğu tespit edilmişti⁵⁸⁷. Webb, İstanbul'a dönecek Zaven Efendi'nin seyahatine yardımcı olunması için gerekli talimatları hazırlamıştı⁵⁸⁸. Ermeni Cemaati ileri gelenlerinden Başpiskopos Tourian ve Doktor Davitian da Zaven Efendi'ye hitaben bir mektup yazarak ondan makamına dönmesini istemişlerdi. Bu mektupla birlikte yol harcırahı olan 100 Pound civarında para İngiliz askeri yetkilileri vasıtasıyla Efendi'ye iletilmişti⁵⁸⁹. Bundan sonra tahsis edilen bir İngiliz gemisi Zaven Efendi'yi 6 Aralık 1918'de İstanbul'a getirilmişti. Zaven Efendi, Galata ile Kumkapı arasında sevinç gösterileri yapan Ermeniler tarafından bir din görevlisi gibi değil adeta bir kahraman gibi karşılanmıştı⁵⁹⁰. Bu gösteriler sırasında taşkınlık yapan Ermeniler, Müslüman halkın manevi hislerini incitecek söz ve davranışlarda bulunmuşlar, Müslüman ahalinin sağduyusu sayesinde herhangi bir olay yaşanmamıştı.

Daha önce Zaven Efendi'nin yerine Episkopos Mesrop Efendi vekil-i muvakkat sıfatıyla tayin edilmişti⁵⁹¹. Zaven Efendi döndüğüne görevinin başına geçerek açıktan Türkiye aleyhine çalışmıştı⁵⁹².

⁵⁸⁴ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 27 Kasım 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 194184.

⁵⁸⁵ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 29 Kasım 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 196898.

⁵⁸⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 23 Kasım 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 196898.

⁵⁸⁷ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 10 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 202661

⁵⁸⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 16 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 206801; “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 18 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 202661.

⁵⁸⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 22 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 206801.

⁵⁹⁰ Akşin, **a.g.e.**, s.168.

⁵⁹¹ **BOA, MV**, 213/89, 27 Rebiulahir 1337 (31 Aralık 1918).

⁵⁹² Arslan, **a.g.e.**, s.117.

Boghos Nubar Paşa ile Ermeni Cemaati ileri gelenlerinden Agophian, İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserlerini ziyaret ederek Ermeni Cemaati adına Fransa ve İngiltere'ye gitmek arzusunda olduklarını dile getirmişlerdi. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb müracaat sahiplerine gerekli kolaylığın sağlanmasını İngiltere'nin "öncelikli çıkarları" açısından faydalı olacağı inancındaydı. Boghos Nubar ve Agophian'ın Paris Konferansı'na katılması için Webb, merkezden aksi bir talimat almadıkça onlara gerekli her türlü kolaylığı sağlayacağını belirtmişti⁵⁹³. İngiliz Hükümeti'nin de bunda herhangi bir sakınca görmediğini açıklamayı gecikmemişti⁵⁹⁴. İngilizlerden izin alan Nubar başkanlığındaki Ermeni Heyeti, 5 Ocak 1919 tarihinde Paris Konferansı'na katılmak üzere İstanbul'dan ayrılmıştı⁵⁹⁵.

Nubar başkanlığındaki heyetin ardından, Ermenistan Cumhuriyeti temsil eden bir heyet de Malta yolu ile Paris'e oradan Londra'ya gitmek üzere İstanbul'a gelmişti. Bu heyet aslında iki ayrı gruptan teşkil edilmişti. Heyette Rus Ermenilerini ve Erivan Hükümeti'ni temsil eden heyetin başkanlığını Ecodis Aharonian, Türkiye'den "tehcir" edilen ve Kafkasya'da bulunan Ermenileri temsil eden heyetin başkanlığını ise daha evvel Osmanlı Mebusan Meclisinde mebus olan M. Papazian yapmaktaydı⁵⁹⁶. İngiliz Hükümeti Boghos Nubar'dan yana bir tavır takınmış, diğer heyetin her hareketinden Nubar'ı haberdar etmişti⁵⁹⁷. Ermeniler iki farklı heyetle temsil ediliyor gibi görünseler de "Büyük Ermenistan" hayalini gerçekleştirmek için mücadele ediyorlardı. Nitekim 12 Şubat 1919 tarihinde Nubar Paşa ve Aharonian, Ermenilerin isteklerini ihtiva eden bir muhtırayı Paris Barış Konferansı'na sunmuşlardı. Buna göre; Tiflis'in güneyinden başlayıp Ordu'ya kadar uzanan, oradan Sivas dahil olmak üzere Adana'ya inen sınırların doğusunda büyük bir Ermenistan kurulması talep edilmişti⁵⁹⁸.

⁵⁹³ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 21 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3405**, 210060.

⁵⁹⁴ "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 23 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3405**, 210060.

⁵⁹⁵ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 5 Ocak 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4177**, 3113.

⁵⁹⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 16 Ocak 1919 tarihli telgraf", **FO, 608/97/22**, 609.

⁵⁹⁷ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Bogos Nubar'a 11 Ocak 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4177**, 3113.

⁵⁹⁸ Arslan, **a.g.e.**, s.124-125.

24 Şubat-22 Nisan 1919 tarihleri arasında Paris'te toplanan Ermeni Birliği Kongresi'ne sadece Kafkasya ve Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler katılmamış, İran, Avrupa ve Amerika gibi Ermenilerin yaşadığı bütün ülkelerden temsilciler katılmıştı. Bu kongrede Nubar Paşanın başkanlığında altı kişilik bir temsilciler heyeti seçilmişti. Kongrede “Büyük Ermenistan” hayalini gerçekleştirmek üzere çalışmalara başlanması kararlaştırılmıştı. Buna göre; Paris Barış Konferansı görüşmelerinde “Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenileri Eçmiyazin Katogigosu tarafından görevlendirilen Nubar Paşa, Ermenistan Cumhuriyeti'ni ise Aharonian temsil edecekti”⁵⁹⁹.

Görüşüne başvurulmak üzere San Remo Konferansı'nda da davet edilen Bogos Nubar Paşa, merkezi Revan olmak üzere Türkiye'den verilecek toprakları içine alan bir Ermenistan kurulmasını talep etmişti. Fakat onun bu taleplerine İtalyan temsilcileri karşı çıkmışlardı. Bundan sonra Bogos Nubar Paşa sağlık sebeplerinden dolayı görevinden istifa etmişti. Sevr Antlaşması'nda da Ermeni Heyetlerinin beklediği kadar büyük olmasa da Kars, Ardahan, Van ve Trabzon'u içine alan geniş bir bölge Ermenilere verilmek istenmişti⁶⁰⁰.

Bogos Nubar Paşa, Londra Konferansı'na katılmadan önce de Ermenistan Cumhuriyeti temsilcilerini Avrupa'ya davet etmişti. Bu davete uygun olarak Ermenistan Cumhuriyeti temsilcileri Londra'ya gitmek üzere İstanbul'a gelmişlerdi. Bir süre sonra iki Ermeni heyetine mensup temsilciler, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a müracaat ederek, Londra Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ndeki tüm Ermenileri, Boghos Nubar ve onun seçeceği üyelerin temsil etmesini talep etmişlerdi⁶⁰¹. Fakat Milli Mücadele'nin başarılı bir şekilde devam etmesi karşısında tavrı değiştiren İtilaf Devletleri Doğu Anadolu'da ne bağımsız ne de otonom bir Ermenistan'dan bahsetmişler, sadece Ermenilere bir “Yurt” verilmesi Türklerin inisiyatifine sunulmuştu. Türk tarafı da haklı olarak bu talebe olumlu bakmamıştı⁶⁰².

Bir diğer ilginç nokta ise bu heyetlerin İstanbul'a giriş ve çıkışlarında Müttefiklerarası Pasaport Bürosunun formaliteden de olsa bir tahkikat yapmaması ve

⁵⁹⁹ Arslan, **a.g.e.**, s. 125.

⁶⁰⁰ Arslan, **a.g.e.**, s. 126.

⁶⁰¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 9 Şubat 1921 tarihli telgraf”, **FO**, **371/6567**, E 1823.

⁶⁰² Arslan, **a.g.e.**, s. 126-17.

gelen bu tür heyetlere her türlü kolaylığı sağlamış olmasıdır. Müttefiklerarası Pasaport Bölümü İngiliz memurları Kafkasya'ya gidecek heyet üyelerinin pasaportlarına hiçbir tahkikat yapmaksızın 25 Ocak 1919'da vize vurmakta sakınca görmemişti⁶⁰³.

Paris'e doğru yola çıkan Ermeni heyetlerine, konferansta temsil edilme hakkı verileceğine dair resmi bir açıklama yapılmamıştı. İngiliz Ermeni Cemiyeti, Paris'e giden heyetlerin Ermenileri temsil etmelerine izin verilmesi için İngiliz Hükümeti'ne müracaat etmişti⁶⁰⁴.

Ermeni heyetlerinin Paris ve Londra Konferanslarında seslerini duyurmak için çaba sarf ettiği dönemlerde, Ermeni ileri gelenleri Avrupa başkentlerinde her zamankinden daha aktif bir şekilde çalışmaktaydılar. 2 Ocak 1919 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nı ziyaret eden Ermeni General Torcom, İngiliz Hükümeti'nin desteğini sağlamak için bazı iddialar ileri sürmüştü. General Torcom, savaşın başlarında Bulgar ordusunda görevli iken yaralanmış ve inzivaya çekilmişti. Savaşın sonlarına doğru Bolşevik ihtilalinin çıkması ve Rusların, Doğu Anadolu'dan çekilmesi üzerine Doğu Anadolu ve Kafkasya'da bağımsız bir Ermeni Devleti kurma umutları artmıştı. General Torcom da bu amaçla bölgeye gitmişti. Dışişleri Bakanlığı'ndaki görüşmesi sırasında Torcom, Erzurum'da, Ermeni bağımsızlığı konusunda yaptıkları çalışmalardan bahsettikten sonra Nubar'ın emri altında ve ya birlikte çalışmaktan kaygılı olduğunu, Nubar ve muhitinin kendisini kıskandığını ve onlardan ayrı faaliyet sürdürmek istediğini dile getirmişti. O da Nubar gibi Paris Konferansı'na katılarak Ermenileri temsil etmek niyetindeydi. İngiliz Dışişleri Bakanlığı ise Ermeni temsilciler arasındaki ayrılıkları sona erdirmenin ve iki tarafı uzlaştırmanın daha faydalı olduğuna kanaat getirmişti. Bu amaçla Nubar'ın, Torcom ile birlikte çalışmak üzere Paris'e davet edilmesine karar verilmişti. İngilizler Ermenilerin yaşadığı bölgelerde militan ve ya jandarma teşkilatının organize edilmesi için Torcom'un askeri tecrübelerinden, Nubar'ın da dini ve siyasi gücünden faydalanılacaktı⁶⁰⁵. İngilizler destekledikleri bağımsız Ermenistan fikrini dünyanın

⁶⁰³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 28 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 608/97/22**, 1466.

⁶⁰⁴ “Paris'te bulunan İngiliz Heyeti'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 24 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 608/97/22**, 698.

⁶⁰⁵ “General Torcom'un İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nı Ziyareti”, **FO, 371/3405**, 1853.

değişik yerlerinde faaliyet sürdüren Ermeni temsilcilerini bir noktada buluşturarak hayata geçirmeyi hedefliyorlardı

Sevr Antlaşması'ndan sonra kurulması planlanan Ermenistan'ın sınırları konusundaki tartışmalar sürerken, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bir mektup yazan İngiliz Ermeni Cemiyeti, Anadolu'nun doğusunda Wilson'un belirlediği hatların esas alınması suretiyle Ermenilere yurt verilmesini, bu bölgenin kesin sınırlarının Cemiyet-i Akvam tarafından belirlenmesini talep etmişti. Cemiyet, Ermenilerin yaşadığı Kilikya'ya büyük bir Devletin mandasında otonom statü verilmesini, Rus Ermenistan'ı ile Osmanlı Ermenistan'ının birleştirilmesini de teklif etmişti⁶⁰⁶. Cemiyet Osmanlı Devleti'nden daha büyük bir Ermenistan'ın peşindeydi. Bu talepler İngilizlerin tasavvur ettiğiinden bile daha fazla idi. Bu nedenle Cemiyete, Kilikya'nın Fransa'ya bırakılacağı Rusya Ermenistan'ı hakkında bir şey yapılamayacağı, Türkiye'de yaşayan Ermenilere Cemiyet-i Akvam'ın bir yurt ayarlayacağı⁶⁰⁷ şeklinde yuvarlak bir cevap verilmişti. Bu cevaptan sonra büyük beklentiler içerisinde olan Ermeniler büyük bir hayal kırıklığına uğramışlardı. Ancak hala İtilaf Devletlerine güvenmemeleri gerektiğini öğrenememişlerdi.

Sevr Antlaşması'nda doğu illerinde Ermenistan'ın kurulmasına dair bir madde vardı. Ermeniler Kilikya'da da bir Ermeni devleti kurmak istiyorlardı. 20 Ağustos 1920 tarihli *Matin* gazetesinde Kilikya Ermenilerin Bağımsızlık Bildirisi yayınlanmıştı. Bu bildiriye geçici bir Ermeni Hükümeti'nin kurulacağı ilan edilmişti. Bildiriye kurulacak bağımsız Ermenistan'ın Fransa'nın himayesinde olacağı da deklare edilmişti⁶⁰⁸.

1921 yılına gelindiğinde “Sovyet Ermeni Cumhuriyeti'ni” temsilen Shaverdian, deniz yolu ile Boğazlardan geçerek Avrupa'ya gitmek istemişti. Ancak Yüksek Komiserler Bolşevik propagandası yapacağı gerekçesiyle geçişine müsaade etmemişlerdi⁶⁰⁹.

⁶⁰⁶ “İngiliz Ermeni Cemiyeti'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 30 Mart 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6557**, E 4013.

⁶⁰⁷ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Ermeni Cemiyeti'ne 8 Nisan 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6557**, E 4013.

⁶⁰⁸ “20 Ağustos 1920 tarihli *Matin* Gazetesinden”, Further Correspondence Respecting Eastern Affairs, Part V; 1920, no. 87, ek.1; **FO, 406/44**.

⁶⁰⁹ 12 Ağustos 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 9547.

Ermenilerle birlikte Kürt ve Arnavutları temsil etmek istediklerini beyan eden Heyetler de İngilizlere müracaat ederek Avrupa'ya gitme isteklerini dile getirmişlerdi⁶¹⁰. Ermenilere Paris Konferansı kapılarını sonuna kadar açan İngiliz Hükümeti, Arnavut ve Kürt temsilcilere aynı hakkı vermemiş, onların görüşlerinin İstanbul'daki politik temsilciler aracılığıyla kabul edebileceğini açıklamıştı⁶¹¹.

6 Mart 1919 tarihinde yapılan Yüksek Komiserler toplantısında, Webb, Ermeni Patriğinin kendisini ziyaret ederek, Türkiye'deki Ermenilerin, bağımsız Ermenistan kurulması ile ilgili mektuplarından bahsettiğini ifade etmişti. Yapılan müzakereler sonunda, Ermeni işlerini düzenlemek üzere Amerikalıların da temsil edildiği "Ermenistan Komisyonu'nun" kurulmasına karar verilmişti. Aynı toplantıda, Paris Konferansı, Ermenistan'ın geleceği hakkında karar verilinceye kadar onlarla ilgili işlerin askıya alındığının Ermeni Patriği'ne bildirilmesine de karar verilmişti⁶¹².

Ermenistan Komisyonu, Amerikalı üyenin de katılımıyla Ermenilerin yaşadığı bölgelerde gerekli tahkikatı yapacaktı. Rumlar hakkında tahkikat yapmak üzere benzer bir komisyonun kurulmasına karar verilmişti. Bu komisyonların güvenliğinin sağlanmasından Muhtelit Mütareke Komisyonu sorumlu olacaktı⁶¹³.

24 Kasım 1918 tarihinde Padişah Vahdettin ile bir mülakat yapan The Times muhabiri Ward Price Padişah'tan Ermeni ve savaş esirlerine karşı yapılan "kötü muameleye" ilişkin fikrini sormuştu. Padişah'tan bu konuda geçmiş yönetimleri suçlamasını bekleyen Price, hedefine ulaşamamış, Vahdettin bu meselenin İngilizlerin Türkiye'ye karşı yaklaşımlarında derin bir değişiklik yaratmasından üzüntü duyduğunu belirttikten sonra halkının büyük bir kısmının suçsuz olduğunu dile getirmişti⁶¹⁴.

Anadolu'da Ermenilerin içinde bulunduğu koşulların düzeltilmesi maksadıyla İtalyan Yüksek Komiseri Maissa da devreye girmiş ve Yüksek Komiserler adına Bab-ı Aliye sunulmak üzere müşterek bir nota hazırlamıştı. Bu notada koşulların düzeltilmemesi halinde buna uygun olarak Yüksek Konseye bildirileceği yer

⁶¹⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 5 Ocak 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4177**, 3113 ve 12897.

⁶¹¹ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 5 Ocak 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4177**, 9164.

⁶¹² "6 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 47772.

⁶¹³ "13 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 52444.

⁶¹⁴ Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s.3-4.

alıyordu. Maissa bu konuda Ermeni Heyeti'ne de bilgi vermişti⁶¹⁵. Osmanlı Hükümeti tehdit edilmiş, Ermeniler Ateşkes Antlaşması'nın 24. maddesinde bahsedilen koşulları yaratmaları için adeta mesaj verilmişti.

Fransız ve İtalyanlar, seyahat için Ermenilere “protégés spéciaux” (özel himaye vesikası) veriyorlardı. İngilizlerin bir “protégés spéciaux” sistemi olmadığından Ermenilere pasaport veremiyorlardı. Bu nedenle İngilizler Ermenilere Müttefiklerarası “protégés” (himaye vesikası) verilmesini önermişlerdi. Fransız ve İtalyanlar ise kendilerinin Ermenilere sadece bir seyahat için “protégés” verdiklerini, bu sistemin devam etmesinin daha yararlı olduğunu ileri sürmüşlerdi. Neticede İngilizler de birliği sağlamak amacıyla müttefiklerinin kullandığı sistemi kullanmaya başlamışlardı⁶¹⁶.

Boghos Nubar, 2 Mart 1920 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na müracaat ederek Türkiye'deki “Ermeni vilayetlerinin” askeri işgali ve Ermeni Devleti ile birleşmeleri için müttefik kuvvetlerin Ermenilere yardım etmesini, Bulgaristan, Mısır, Amerika ve değişik bölgelerdeki gönüllülerin Ermenistan'a ulaşmalarında kolaylık sağlamalarını ve kendilerine silah sağlanmasını teklif etmişti. Boghos Nubar, İngiltere'nin kendilerini olası bir katliamdan korumalarını da istemişti⁶¹⁷. İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu teklifi Paris'te bulunan Yüksek Konseye sunmuştu⁶¹⁸. Bununla da kalmayan İngiltere, Ermenistan'a yardım meselesini tamamen Cemiyeti Akvama havale etmiş, Ermeni ordusuna silah ve cephane sağlayacağını açıklamıştı. Ermenistan'a gitmek isteyen gönüllüler için sayı bildirilmesi halinde ulaşımda istenen kolaylık da sağlanacaktı⁶¹⁹. Bu gönüllüler bağlı buldukları Osmanlı ordusu ile savaşmak üzere dünyanın değişik bölgelerinden Ermenilerin yaşadığı bölgelere gelecek olan şahıslardı. İngiliz Hükümeti bu şahıslara yardım etme konusunda kapıyı sonuna kadar açık bırakmış, Ermenileri savaşa teşvik etmişti. İngiliz Hükümeti Ermeni ordusuna silah vereceğini de açıkça bildirmişti.

⁶¹⁵ “4 Aralık 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 163702.

⁶¹⁶ “10 Eylül 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 135226.

⁶¹⁷ “Boghos Nubar tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 2 Mart 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5209**, E 1218.

⁶¹⁸ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından Boghos Nubar'a gönderilen 9 Mart 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5209**, E 1218.

⁶¹⁹ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından Boghos Nubar'a gönderilen 14 Mart 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5209**, E 1218.

Ermeni meselesinin Yüksek Konseye havale edildiğini öğrenen Boghos Nubar, Ermeni Cumhuriyeti Heyeti Başkanı sıfatını kullanan A. Aharonion ile birlikte Yüksek Konsey'e müracaat ederek, bağımsız Ermenistan'ın bir mandater gücün yardımı ile Cemiyeti Akvam'ın himayesi altında olması ile ilgili tekliflerini tekrarlamışlar, konferansın Mandater idare ile ilgili bir karar vermemesi durumunda askeri ve sivil danışmanlar şeklinde müttefik kuvvetlerden birinin yardımını talep ettiklerini bildirmişlerdi⁶²⁰. Ermeni Heyeti'nin herhangi bir devletin mandasının kabul edeceklerini açıkça beyan ettikleri bu mektup, Ermeni temsilcilerinin ve büyük Devletlerin yıllarca Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri, bağımsızlık vaadi ile aldattıklarının delili idi.

14 Mart 1920'de Talafargarda toplanan Barış Konferansı, Türklerin gayrimüslimleri "mahvettiğini" ileri sürerek Cemiyeti Akvam himayesi ve yardımı altında gayrimüslimlerin bağımsız olmasına, Hıristiyan kadın ve çocukları kurtarmak üzere yerli ve Avrupalı üyelerden oluşan bir komisyon kurulmasına karar vermişti⁶²¹. Himaye ve yardım kelimeleri ile kastedilen daha öncede bahsedildiği gibi Ermeni toprakları üzerinde bir manda idaresi kurulması idi.

Ermeni Milli Heyeti, sadece siyasi yollardan hedefine ulaşmaya çalışmıyordu. Papa'ya da müracaat eden Heyet, ondan Ermenilere yöneltilen tehditlerin önlenmesi için teşebbüslerde bulunmasını talep etmişti. Bunun üzerine Vatikan önce İngiliz Hükümeti'ne ardından Paris Konferansı'na müracaat ederek Ermenilere yardım edilmesini talep etmişti⁶²².

Sevr Antlaşması'ndan yeterince memnun kalmayan Boghos Nubar, Paris Konferansı Başkanı Millerand'a bir mektup göndererek, antlaşmaya göre Kilikya ve Harput'un büyük bir kısmının Türklere bırakılacağını öğrendiklerini, kendilerinin ise bu bölgelerin Fransız mandasına bırakılmasını teklif ettiklerini beyan etmişti⁶²³.

⁶²⁰ "Boghos Nubar ve A. Aharonion tarafından Yüksek Konseye gönderilen 6 Mart 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5209**, E 1473.

⁶²¹ "14 Mart 1920 tarihli Barış Konferansı Kararı", **FO, 371/5209**, E 1702.

⁶²² "Gaisford'dan (Vatikan) İngiliz Hükümeti'ne 10 Mayıs 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4224**, 71831; "Vatikan İngiliz temsilcisi Comte de Salis'ten Lord Hardinge'e 11 Temmuz 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5210**, E 9045.

⁶²³ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 16 Ekim 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5210**, E 12898.

Boghos Nubar, Ermenilere verilen toprakların Fransa'nın mandası altında Orta Anadolu'dan Ege'ye kadar genişletilmesini talep etmişti.

Nubar'ın doğrudan Fransız Başbakanı'na yaptığı müracaattan sonra Fransızlar Ermeni meselesinde daha aktif bir rol oynamaya başlamışlardı. Fransızların aldıkları politik bir kararla 900 yoksul Ermeni, Mersin'den bir İtalyan gemisiyle İstanbul'a getirilmişti. Gelenler yoksul olduğundan kalacakları yerleri yoktu. Fransız Yüksek Komiseri dahi kendisine bilgi verilmeden bu kararın alındığını iddia etmişti⁶²⁴. Fakat bu kulağa pek mantıklı gelmemektedir. Fransız Yüksek Komiseri büyük bir ihtimalle İngilizlerden gelebilecek tepkiyi önlemek amacıyla böyle bir açıklama yapmıştı.

Refet Paşa İstanbul'a geldikten sonra Lozan Antlaşması imzalanana kadar Türk vatandaşlarının yurt dışına çıkabilmeleri için sadece Türk pasaportu kullanabileceklerini ilan etmişti. Ermeni Patriği Zaven hayatının tehlikede olduğunu düşündüğünden Türkiye'den ayrılmak amacıyla İngiliz Yüksek Komiserliğine müracaat etmişti. Henderson ve Harington 10 Aralık 1922 tarihinde yaptıkları gizli bir düzenleme ile Zaven'i Bulgaristan'a göndermişlerdi⁶²⁵. Zaven kendiliğinden baskı altında olduğunu iddia etmiş, İngiliz yetkililer onu adeta kaçırmışlardı.

20 Aralık 1922 tarihinde Adana Piskoposu Kevork Arslanian, Ermeni Patriği seçilmiş ve TBMM'nin onayına sunulmuştu⁶²⁶.

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'nda Doğu Anadolu üzerindeki Ermeni taleplerinin hiç birine olumlu cevap verilmemişti. Ermeni temsilcileri yaşananlardan ders çıkaracaklarına "uygun bir zamanda tekrar" isteklerini gündeme getirmek üzere Lozan'dan ayrılmışlardı⁶²⁷.

2. İşgal Yönetimi ve Rumlar

I. Dünya Savaşı'nın son günlerine doğru Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybedeceğinin anlaşılması üzerine Rum cemaati arasında büyük bir kıpırdanma

⁶²⁴ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 16 Ekim 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5210**, E 12898.

⁶²⁵ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 16 Ekim 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/7960**, E 13773.

⁶²⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 26 Aralık 1922 tarihli mektup", **FO, 371/9123**, E 59.

⁶²⁷ Arslan, **a.g.e.**, s. 126-127.

yaşanmıştı. Politik meselelerden uzak durmaya çalışan Patrik V. Germanos (Yermanos Kavakopoulos) megalo idea taraftarlarının baskısına dayanamayarak 25 Ekim 1918’de istifa etmişti. Onun istifasından sonra seçime gidilmemiş, Patrik Kaymakamı⁶²⁸ olarak Balkan Savaşları sırasında Makedonya’da bulunan ve Rum çetelerini desteklemekle tanınan Megalo idea taraftarı Dorotheos Mammelis atanmıştı. Meclisin Patrik yerine Patrik Kaymakamı seçmesinin nedeni, mevcut mecliste megalo idea taraftarlarının çoğunluğa sahip olmamasıydı. Bundan sonra Megalo idea taraftarları meclisi, İttihatçıların etkisi altında olduğu gerekçesiyle dağıtmış yeni bir meclis kurmuşlardı. Yenilenen seçimlerde Megalo İdea taraftarları meclise hakim olmuş, yeni meclis Dorotheos Mammelis’i Patrik olarak atamıştı⁶²⁹.

İstanbul’a gelen işgal kuvvetleri Türk milletini yasa boğarken Rumlar büyük coşkuya kapılmışlardı. Öyle ki Rum Patrikhanesi İşgal kuvvetlerinin İstanbul’a gelişini kutlamak için İstanbul’da bulunan Rum okullarını üç günlüğüne tatil etmişti⁶³⁰.

18 Kasım 1918’de Beyoğlu’nda bulunan Yunan Kulübünü ziyaret eden Amiral Kokolidis yaptığı ateşli konuşmasında; Türkiye’deki Yunanlılığa “Anavatanın selamı ile Parthenon’dan bir zeytin dalı getirdikleri” için askerleri ile iftihar ettiğini dile getirdikten sonra Yunan Hükümeti’nin çekilen zahmetin ardından teselliye medar olmak üzere İstanbul’a Yunan bayrağını getirmeye muvaffak olduğunu ifade etmişti⁶³¹. Klasik Yunan ideallerinin bir tezahürü olan bu konuşma bir kez daha Yunanlıların emellerini dışa vurmuştu.

I. Dünya Savaşı’ndan sonra Yunanlıların İstanbul, İzmir ve Batı Anadolu’yu ele geçirme umutları artmıştı. Ateşkes Antlaşması’nın ilk günlerinden itibaren İstanbul Rum Patriği verdiği vaazlarda İstanbul’un Yunanlılar verileceğine ve Ayasofya’nın yeniden Hıristiyan kilisesine dönüştürüleceğine dair beyanatlarda bulunuyordu. Patrikhane’nin desteği ile Mavri Mira, Yunan Kızılhaçı, Rum

⁶²⁸ Patrik Vekili (Locum tenens)

⁶²⁹ Rum Patrikliği Nizamnamesine göre yeni Patriğin 40-41 gün içerisinde seçilmesi gerekiyordu. Ancak Patriği seçecek meclisin yenilenmesi ve Megalo İdea taraftarlarının Dorotheos’un çalışmalarından memnun kalmaları nedeniyle sekiz ay geçtiği halde Patrik seçimi yapılamamıştı. Bu durum Meclis-i Vükela’nın gündemine gelmiş ve Patrikhane teamüllere uyması konusunda uyarılmıştı. Ancak Patrikhane, Osmanlı Devleti’nden ayrı hareket etme kararı aldığından bu uyarıyı dikkate almayacağını açıklamıştı. Atalay, **a.g.e.**, s. 98-102.

⁶³⁰ **Sabah**, 16 Teşrin Sani 1334 (16 Kasım 1918).

⁶³¹ **TİH I**, **a.g.e.**, s. 182.

Göçmenler Cemiyeti gibi birçok cemiyet Rum göçmenlere yardım etme kisvesi altında ayrılıkçı faaliyetlerine hız vermişti⁶³².

1918 yılı Kasım ayı sonlarına doğru Osmanlı Hükümeti Fener ve Yahudilerin de yoğun olarak yaşadığı Balat'ın büyük bir kısmında fiili olarak kontrolü kaybetmişti. Rum Patrikhane Konseyi kurduğu "Rum Cretan Alayı" ile bu bölgenin kontrolünü ele geçirmişti. Osmanlı polisi, yerel kuruluşlar ve birçok Yahudi bahsedilen bölgeden çıkarılmış, ya da çıkmak zorunda kalmıştı. Bu bölge de Rum Patriğinin kontrolü altında "Kurtarılmış Yunanistan" olarak adlandırılan yerel bir hükümet kurulmuştu. Patrikhane'nin talimatıyla İstanbul'da bulunan tüm Rum okullarında Türkçe okutulan derslere son verilmişti⁶³³. Rumca tek eğitim ve iletişim dili haline gelmişti. 6 Şubat 1919'da Osmanlı Dahiliye Nezareti'ni alarma geçiren bir rapor alınmıştı. Rapor, Rum Ortodoks Kilisesinin Fener ve Rumların çoğunluğu oluşturduğu semtlerde ayrı bir Yunan Devleti kurmak için hazırlıklar yaptığını bildiriyordu⁶³⁴.

İstanbul'a gelen Yunan subayları, Patrikhane'nin talebi doğrultusunda öğretmen olarak Rum mekteplerinde istihdam edilmekteydi. Yunan Subaylarının istihdam edildiği Rum İzcî ve Jimnastik Kulüpleri Rum çocuklarının talim gördüğü kurumlar haline getirilmişlerdi Patrikhane'nin desteğini alan bu subaylar şehirde ihtilal ve iğtişâş çıkarmak için yoğun bir çaba sarf etmekteydi⁶³⁵.

Yunan subaylarının istihdam edildiği Rum okullarında öğrencilere savaş teknikleri öğretiliyor ve silahlı eğitim veriliyordu. İslamiyet'e ve Hz. Muhammed'e hakaret içeren metinlerin bulunduğu kitaplar bu okullarda kullanılıyor, sadece Müslümanlara karşı değil, Yahudilere ve hatta Rum olmayan Hıristiyanlara karşı tahrik edici bir tedrisat yapılıyordu⁶³⁶. Hahambaşı, Yunan askerlerinin ve onların tahrik ettiği Rumların, Yahudilere karşı her türlü hakarete bulunmalarından, onların dini ve kültürel değerlerini incitmelerinden şikayet ediyordu⁶³⁷. Bu dilekçeden sonra

⁶³² Shaw, a.g.e., V.I, s.147.

⁶³³ **BOA, MV**, 216/57, 26 Ramazan 1337 (25 Haziran 1919).

⁶³⁴ "Kalemi Mahsus Müdüriyeti'nin 5 Cemaziyülevvel 1337 (6 Şubat 1919) tarihli raporu", **BOA, DH/KMS**,49/1, 78.

⁶³⁵ "Polis Müdüriyeti Umumiyesi Birinci Şube'den Dahiliye Nezareti'ne 25 Haziran 1335 (1919) tarihli tahrirat", **BOA, DH/KMS**,49-2,35.

⁶³⁶ "Dahiliye Nezareti'nin 4 Sefer 1338 (29 Ekim 1919) tarihli raporu", **BOA, DH/KMS**, 49-2, 58.

⁶³⁷ "Hahambaşının 13 Temmuz 1337 (1921) tarihli şikayet dilekçesi", **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye (BOA,DH-İUM)**, 19-17, 1-55.

Dahiliye Nezareti İstanbul Polis Müdürlüğü'ne bir talimat göndererek Rumların bu tür davranışlarının cezalandırılmasını ve ileride bu tür hadiselerin önüne geçilmesini bildirmişti⁶³⁸.

Rumların ayrılıkçı faaliyetlerinin arttığını gören Bab-ı Ali bir uzlaşma sağlayabilmek amacıyla Rum Patriği'ne müracaat etmişti. Fakat Patrik 9 Mart 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti ile Rumlar arasındaki tüm ilişkilerin sona erdiğini ve Rumların Osmanlı Devleti'ndeki bütün yükümlülüklerinden muaf olduklarını bildirmişti⁶³⁹. Böylece Rumlar kendi istekleri ile tek taraflı olarak Osmanlı tebaası olmaktan çıkarılmışlardı.

Rumlar Yunanistan'la birleşme arzularını gösteriler yaparak dile getirmeye başlamışlardı. Bu tahriklerin sonucu olarak İstanbul'da tansiyon yükselmişti. Sadrazam, İngiliz Yüksek Komiserliği'ne, Hariciye Nazırı'nı göndererek durumun tehlikeli boyutlara ulaştığını, tansiyonu azaltmak için bir şeyler yapılmasını ve Yunan ajitatörlerin faaliyetlerinden önlenmesini talep etmişti. 16 Mart 1919 tarihinde İngiliz Yüksek komisyonu tarafından, Webb, Wyndham Deedes ve A. Ryan'dan oluşan bir heyet bu konu ile birlikte genel durumu ve Yunanlıların memlekete iadesi sırasında karşılaşılan sorunları müzakere etmek üzere Sadrazam'a gönderilmişti. Sadrazam, Hariciye Nazırı vasıtasıyla ilettiği şikayetlerini tekrarlayarak, yaşananların sorumlusunun Venizelos olduğunu ileri sürmüştü. Bundan sonrada Sadrazam, Yunan gemilerinin İstanbul'dan çekilmesini talep etmişti. Bunun mümkün olmadığını belirten Webb, kamu güvenliğine zarar verebilecek faaliyetlerden kaçınmaları için siviller ve din adamları üzerinde kendi manevi etkisini kullanacağını ifade etmekle yetinmişti. Bundan sonra Webb ülkeye dönen Rum ve Ermenilerin sorunlarının bir an evvel çözülmesini istemişti. Sadrazam bu meseleyi Osmanlı, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinden oluşan bir komisyona havale etme önerisinde bulunmuş fakat Webb bu öneriyi kabul etmemişti. Webb bu konuda sorumluluğun Ermeni ve Rum Bölümü Başkanı olması hasebiyle General Wyndham Deedes'te olduğunu ve gerekli tedbirleri onun alacağını ifade etmişti. Sadrazam daha fazla direnemeyerek bunu

⁶³⁸ “Dahiliye Nezareti tarafından İstanbul Polis Müdürlüğü'ne gönderilen 18 Temmuz 1337/1921 tarihli talimat”, **BOA, DH-İUM**, 19-17, 1-55.

⁶³⁹ “23 Ekim 1919 tarihli İngiliz İstihbarat Raporu”, **FO, 371/4165**, 55144.

kabul etmişti⁶⁴⁰. Fakat Deedes, olayları önlemek için hiçbir tedbir almamıştı. Sadrazam'ın ziyaretinin gerçekleştirildiği gün Yunanistan'la birleşme kararı sonrasında işgal yönetiminin tavrı çok daha iyi anlaşılacaktı.

16 Mart 1919'da Patrikhane önemli bir karara daha imza atarak Yunanistan'la birleşme kararı almıştı. Patrikhane bu kararı, İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika, Yunanistan Devletleri ile Milletler Cemiyeti'ne de bildirmişti⁶⁴¹. Patrikhane'nin bu kararına tepki gösteren olmamıştı.

16 Mart 1919 günü İstanbul'da boğaz civarında yer alan birçok köye ve şehrin bazı kısımlarına Yunan bayrakları asılmıştı. Rumlara ait kiliseler dahi Yunan bayrakları ile donatılmış, kiliselerde verilen vaazlarda Osmanlı Devleti'ne bağlılık reddedilmişti. Rumlar ev, işyeri ve kiliselere Yunan bayrakları çekmeye teşebbüs etmiş, Osmanlı polisinin müdahalesi ile bu teşebbüs güçlkle önlenebilmişti İstanbul'da bulunan Müttefik temsilcileri dahi bu gelişmeleri endişeyle takip etmişlerdi⁶⁴².

İşgal altında bulunan mahallerde, Yunanistan bayrağı asan ve işyerlerinin camekanlarında bulunan Türkçe yazıları silen Rumlar Osmanlı vatandaşı değil de Yunanistan vatandaşı gibi hareket etmeye başlamışlardı. Hükümet de ilgili mercilere talimat vererek, Osmanlı Devleti bayrağı dışındaki bayrakların indirilmesi⁶⁴³, camekanlara Türkçe isimlerin de yazılması, devletin vakar ve haysiyetinin muhafazası için bu tür hadiselerle müsaade edilmemesini bildirmişti⁶⁴⁴.

1919 Temmuz ayı içerisinde Patrikhane'nin kapısına çift kartallı Bizans ve Yunan bayrakları çekilmiş, Rum okullarındaki Türkçe dersler kaldırılmıştı⁶⁴⁵.

⁶⁴⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 21 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO**, **371/4165**, 55112.

⁶⁴¹ Shaw, a.g.e., V.I, s. 153.

⁶⁴² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 20 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO**, **371/4165**, 47307.

⁶⁴³ 14 Şubat 1915 tarihinde çıkarılan talimatname ile elçilik ve konsoloslukların kapılarında bağlı oldukları ülkelere ait bayrakların bulunmasına izin verilmiş diğer mekanların bayrak çekmeleri yasaklanmıştı. Sadece Resmi bayramlarda, elçilik, konsolosluk ve diğer mekanların bayrak çekmelerine izin verileceği bildirilmişti. M. Emin Elmacı, **İttihad ve Terakki ve Kapitülasyonlar**, İstanbul, Homer Yayınları, 2005, s.118.

⁶⁴⁴ “Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 12 Nisan 1335 (1919) tarihli tezkire”, **BOA**, **DH.EUM.AYŞ**, 15/46, 19.

⁶⁴⁵ Adnan Sofuoğlu, “Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi'nin Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. X, 1994, S.23, s.229.

Osmanlı Devleti'nden ayrılma kararı alan ve Rumlarının 1919 seçimlerine katılmasına izin vermeyen Patrikhane İstanbul'da Rumları yönetmek üzere bir meclis seçileceğini açıklamıştı. 7 Eylül 1919 tarihinde yapılan sözde seçimlerde 40 mebus seçilmişti. İstanbul Rum Mebusları'ndan mürekkep sözde İstanbul Rum Meclisi, Beyoğlu'ndaki Hellas Mektebi'nde toplantılarını yapmaktaydı. Bu Toplantılara Yunan elçiliğinden de bir temsilci katılmaktaydı. Patrikhanenin bu faaliyetlerinden haberdar olan Mustafa Kemal Paşa da bu mebusların çalışmaları konusunda Harbiye Nazırı Cemal Paşa aracılığıyla İstanbul Hükümeti'ni uyardı⁶⁴⁶.

Rum cemaati Tatavla⁶⁴⁷ Panayırı yortusunu savaşın kazanılması hasebiyle özel bir şölene dönüştürmek niyetindeydi. İstanbul sokaklarında farklı kostümler giyerek çeşitli müzik aletleri çalan Rumlar kendilerinden geçmişlerdi. İtilaf Devletleri bu eğlencelerin kamu barışı ve düzeni açısından rahatsızlığa neden olacağını düşünmekteydi. Bu nedenle ilgililer meşru şenlik sınırlarının ötesine geçecek girişimlerde bulunmamaları konusunda uyarılmış, uyarının dikkate alınmaması halinde müttefik kuvvetlerinin duruma şiddetli bir şekilde müdahale edecekleri Rumlara bildirilmişti⁶⁴⁸. Fakat İtilaf Devletlerinin, gayrimüslimlere karşı sözleri ile uygulamaları arasında çelişki olduğundan Yunanlılar bu uyarıyı ciddiye almamışlardı.

İstanbul'da bulunan Yunan askerlerinin ve Rum ahalinin davranışları Osmanlı Hükümeti'ni giderek daha da rahatsız etmekteydi. Sadrazam durumun ehemmiyetini anlatmak için İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un gemisine kadar giderek ziyaret etmişti. Ertesi gün de Calthorpe, Sadrazama iade-i ziyarette bulunmuştu. Karşılıklı bu ziyaretler sırasında Sadrazam Yunanlıların faaliyetlerinden ve yaptıkları propagandalardan yakınmıştı⁶⁴⁹. Bu ziyaretlerden anlamlı bir sonuç alınamayınca Hükümet resmi bir bildiri yayınlamaya karar vermişti.

⁶⁴⁶ Atalay, **a.g.e.**, s. 120; Sabahattin Özel, "Milli Mücadele'de Yunanistan ve Fener Rum Patrikhanesi'nin İstanbul'daki Faaliyetleri ve Atatürk'ün Patrikhane Konusundaki Görüşleri", **Askeri Tarih Bülteni**, S. 40, 1996, s. 3-4.

⁶⁴⁷ Kurtuluş Sermi.

⁶⁴⁸ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 1 Mart 1919 tarihli telgraf", **FO**, **371/4164**, 42765.

⁶⁴⁹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 19 Mart 1919 tarihli telgraf", **FO**, **371/4165**, 45479,

Osmanlı Hükümeti tarafından hazırlanan bildiride, Rumların bir süreden beri asayiş bozmak ve devleti zor durumda bırakmak maksadıyla faaliyette buldukları, kurulan çeteler nedeniyle halkın can ve mal güvenliğinin tehlikeye atıldığı, kiliselerde siyasi faaliyetlerde bulunulduğu izah edildikten sonra, bunlara müsaade edilmeyeceği vurgulanmış, Rumlar kanunlara uymaya davet edilmişti⁶⁵⁰. Bu uyarılar Osmanlı tabiiyetinden çıktıklarını ilan eden Rumlar üzerinde etkili olmamıştı.

Rum Patrikhanesi, Yunanistan tarafından İstanbul'da sürdürülen faaliyetlerin odağı haline gelmişti. Patrikhane Müttefik Yüksek Komiserlerine özellikle de İngiliz Yüksek Komiserliğine müracaatta bulunarak çeşitli şikayetlerini bildiriyor, bazı taleplerde bulunuyordu. Yazdıkları mektuplardan umdukları neticeyi alamamış olacak ki Rum Patriği, İngiliz Yüksek Komiserliği Baştercümanı A. Ryan'ı ziyaret ederek şikayetlerini sıralamıştı. Patrik, Çatalca Rumlarının güvende olmadığını, Milliyetçi tehlikenin günden güne Trakya'da yayıldığını, Rum ahalinin İstanbul'a göç etmek zorunda kaldığını ve çok büyük sıkıntılar çektiğini anlatmıştı. Türkler hakkındaki olumsuz tavrı malum olan Ryan, Rum Patriğinin "her zaman olduğu gibi politik nedenlerle dahildeki Hıristiyanların çektiği ıstırapları abarttığını" raporuna şahsi kanaati olarak eklemişti⁶⁵¹. Rum Patriğinin olayları çarpıttığı zaten aşıkardı. Bir kere Çatalca'nın neredeyse tamamı İtilaf Devletlerinin kontrolündeydi. Burada Rumların güvenliklerini tehlikede görmeleri için bir neden yoktu. Aksine İtilaf Devletlerinin yüz verdiği Rum çeteleri nedeniyle Müslüman ahalinin can ve mal güvenliği tehlike altındaydı. İstanbul'a yapılan göç meselesine gelince bunda bir gerçeklik payı vardı. Fakat göçün nedeni aksettirilenin aksine İstanbul'da Rum nüfusun oranını arttırmaktı.

Müttefik Yüksek Komiserleri görünürde muhalefet etmelerine rağmen Yunanistan'dan İstanbul'a Yunan vatandaşlarının nakledilmesine göz yummuşlardı. Gelen bu vatandaşların savaştan önce İstanbul'da yaşadıkları iddia ediliyordu. Fakat çoğu İstanbul'a ilk defa gelmişti. Bu göçmenlerin kalacak yerleri olmadığından

⁶⁵⁰ Akşin, **a.g.e.**, C.I, s.253.

⁶⁵¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 15 Kasım 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4160**, 156712.

Patrikhane ve Yunan Yüksek Komiserliğinin çabalarıyla İstanbul'da bulunan Rum evlerine yerleştiriliyorlardı⁶⁵².

Osmanlı Hükümeti Rumlar üzerindeki otoritesini neredeyse tamamen kaybetmişti. Rumlar hakkındaki en önemli kararlar Patrikhane tarafından veriliyordu. Son Osmanlı Mebusan Meclisi için yapılacak seçimlere katılmak tüm Osmanlı vatandaşlarının hakkı ve vazifesi olduğu halde Patriğin talimatı nedeniyle Rumlar katılmayı reddetmişlerdi⁶⁵³.

İstanbul'da kurulan Yunan Yüksek Komiserliği ve Yunan askerlerinin desteğiyle yerli Rumlara silah ve bomba dağıtılıyor⁶⁵⁴, dağıtılan bu malzemeler Rumlara ait kilise, okul, tiyatro, sinema, Fırın ve evlerde bulunan depolarda saklanıyordu⁶⁵⁵.

İstanbul'a gelen Yunan temsilcileri İstanbul'daki bazı kiliseleri askeri üs gibi kullanmaya başlamışlardı. Rumlara dağıtılmak üzere Yunan gemileri ile İstanbul'a getirilen silah ve cephaneye kiliselerin mahzenlerine nakledilmişti. İstanbul Polis Müdüriyeti Aya Dimitri Kilisesi'ne böyle bir nakliyat yapıldığını tespit etmişse de olaya müdahale edemediğinden Dahiliye Nezareti'nden gerekenin yapılmasını istemişti⁶⁵⁶. Ancak kiliseler işgal kuvvetlerinin himayesi altında olduğundan gerekli muamele yapılamamıştı.

İşgal kuvvetlerinin İstanbul'a gelmesi ile büyük coşku yaşayan Ermeni ve Rumlar, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin iktidara gelmesinden sonra yapılan Amasya Görüşmeleri dolayısıyla endişeye kapılmaya başlamışlardı. Robeck'in ifade ettiği gibi Ermeni ve Rum Patrikleri birlikte, "daha önce eşine rastlanmamış bir şekilde" Yüksek Komisyonları ziyaret etmişlerdi. Bu ziyaretler sırasında iç politik meseleleri gündeme getiren cemaat liderleri, şartların değiştiğini, hükümet değişikliği ile gücün yine İttihatçılara geçtiğini, Türkiye'deki Hıristiyan nüfusun tehditle karşı karşıya

⁶⁵² "Dahiliye Nezareti'nden 7 Şevval 1337 (6 Temmuz 1919) tarihli rapor", **BOA, DH/KMS**, 49-2, 38.

⁶⁵³ "Dahiliye Nezareti'nden 28 Muharrem 1338 (23 Ekim 1919) tarihli rapor", **BOA, DH/KMS**, 56-1, 49.

⁶⁵⁴ Harbiye Nezareti Erkanı Harbiye Dairesi'nden Dahiliye Nezareti'ne 25 Kanunuevvel 1336 (25 Aralık 1920) tarihli tezkire", **BOA, DH/KMS**, 49-2, 74.

⁶⁵⁵ "1 Recep 1337 (2 Nisan 1919) tarihli Dahiliye Nezareti Raporu", **BOA, DH/KMS**, 49-2, 9; Dahiliye Nezareti'nin 2 Ramazan 1337 (1 Haziran 1919) tarihli bildiri, **BOA, DH/KMS**, 53-1, 23; "Çengelköy Rum Kilisesinde yapılan tahkikat raporu", 19 Zilkade 1337 (16 Ağustos 1919), **BOA, DH-İUM**, 19-8, 1/8.

⁶⁵⁶ Türkmen, **a.g.m.**, s.341.

olduğunu öne sürerek, görevlerinden istifa etmekten ve milletlerinin çıkarlarını savunmayı, İtilaf Devletlerine bırakmaktan başka alternatiflerinin kalmadığını ifade etmişlerdi. Her iki dini lider de öfkeli bir şekilde milletlerinin “eskiden olduğu gibi esaret altında” yaşamaya terk edilip terk edilmeyeceklerini sormuşlardı⁶⁵⁷. Ziyaretlerin ardından R. Webb yaptığı değerlendirmede; bunların tamamen politik manevralar olmadığını ileri sürse de özellikle Rum Patriğinin politik faaliyetlerin odağı olduğunu ifade etmişti⁶⁵⁸. İstifa bir blöften ibaret olsa da iki cemaat liderinin tarihte ilk defa yabancı heyetleri birlikte ziyaret etmeleri oldukça anlamlıydı.

10 Kasım 1919’da milliyetçi Rum ve Ermeni örgütleri Türkleri İstanbul’dan çıkarmak amacıyla ortak bir strateji belirlemek üzere Büyükkada’da bir toplantı yapmışlardı⁶⁵⁹. Ermeni ve Rum cemaat liderinin İngiliz Yüksek Komiserliğine yapıkları ortak ziyaretten sonra düzenlenen bu toplantı, Rum ve Ermenilerin yıllardır kurmaya çalıştıkları ortak cephenin sağlam bir şekilde kurulduğunun göstergesiydi.

Patriğin İtilaf Devletlerinden ekonomik beklentileri de vardı. 16 Ocak 1920 tarihinde R. Webb’e müracaat eden Patrik, Trakya, Kafkasya ve Pontus için kullanılmak üzere 600,000 TL istemişti⁶⁶⁰. Yardım taleplerinden bıkan Webb, Rumlara daha fazla yardımda bulunamayacaklarını bildirilmişti.

Yunan Kızılhaçı da İstanbul’da Rumlara yardım etme kisvesi altında propaganda çalışmaları yapmaktaydı. Yunan Kızılhaçı, Pendik ve Darıca’da hastane açmak için teşebbüslerde bulunuyordu. Propaganda amaçlı bu teşebbüsler politik senaryoların bir parçası idi. Osmanlı Hükümeti 9 Temmuz 1919 tarihinde Müttefik Yüksek Komiserlerine birer nota göndererek bu faaliyetlere müsaade etmeyeceğini bildirmişti. Hükümetin kararlı tutumu nedeniyle Yüksek Komiserler tarafsız kalmışlardı⁶⁶¹. Hatta İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Boğazın Asya tarafındaki Yunan

⁶⁵⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 19 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO 608/97**, 19971.

⁶⁵⁸ “Ermeni Patriği ve Rum Patriğinin ortak ziyaretleri hakkında R. Webb tarafından hazırlanan 18 Ekim 1919 tarihli değerlendirme raporu”, **FO, 371/4160**, 146634, **FO 608/97**, 19971.

⁶⁵⁹ “Dahiliye Nezareti’nden 29 Zilkadde 1337 (26 Ağustos 1919) tarihli rapor”, **BOA, DHKMS**, 49-2, 48.

⁶⁶⁰ “Patrik tarafından R. Webb’e gönderilen 16 Ocak 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5087**, E 264.

⁶⁶¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 16 Temmuz 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4196**, 107191.

faaliyetlerinin gözlem altında tutulmasını ve gelişmelerin rapor edilmesini Yüksek Komiseri Calthorpe'tan istemişti⁶⁶².

Hastane açılmasına izin verilmeyen Yunan Kızılhaçı İstanbul'un çeşitli merkezlerinde, Trakya ve Anadolu'da dispanserler açarak⁶⁶³ hedefine ulaşmaya çalışmıştı.

Dorotheos Mammelis 1921 yılında İngiliz kiliselerinin desteğini almak amacıyla gittiği Londra'da hastalanarak ölmüştü⁶⁶⁴. Patriğin cenazesi İstanbul'a getirilmiş, Müttefik temsilcileri Patriğin cenazesinde olaylar çıkmasından endişe ettiklerinden İstanbul'da çok ciddi tedbirler aldirmışlardı. Cenazede İngiltere'yi Yüksek Komiser Rumbold temsil ederken, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri cenazeye katılmamış, temsilcilerini göndermişlerdi⁶⁶⁵.

Dorotheos'un ölümünden sonra yerine Patrik Kaymakamı olarak Nikola tayin edilmişti. Nikola yaptığı ilk açıklamasında İtilaf Devletlerinden, Sevr Antlaşması'nın uygulamalarını talep etmişti. Buna rağmen Patrikhane'nin, Patrik olarak seçmek istediği aday Venizelos yanlısı Atina Metropolidi Meletios idi. Kral taraftarlarından oluşan Yunan Hükümeti ise Meletios'a muhalefet etmekteydi. Bu durumdan istifade etmeyi amaçlayan Patrik Kaymakamı Nikola, Kral ve Yunan Hükümeti'nin desteğini sağlayarak Patriklik makamını ele geçirmeye çalışmaktaydı. Bu mücadele bir yana Patrikhane Nizamnamesine göre; Rum Patriğinin Osmanlı tabiiyetinden olması gerekiyordu. Atina Metropolidi Meletios, Yunan vatandaşı olduğundan Patrik seçilmesi nizamnameye aykırı idi. Buna rağmen, 8 Aralık 1920'de Venizelistlerin entrikaları sonucunda, Patrikhane IV. Meletios'u Patrik seçerek kendi nizamnamesini ve Osmanlı hukukunu çiğnemişti⁶⁶⁶. Osmanlı Hükümeti, Osmanlı Devleti'ne tabi olmadığı için onun Patrikliğini onaylamak istememişti. Ancak o buna rağmen

⁶⁶² “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 1 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4196**, 107191.

⁶⁶³ “Rum Yardım Komisyonu'nun 31 Ağustos-1 Kasım 1919 tarihleri arasındaki Çalışma Raporu”, **FO, 371/4196**, 151213.

⁶⁶⁴ “Ekümenik Patrik hakkında Ryan tarafından hazırlanan 26 Aralık 1922 tarihli muhtıra”, **FO, 371/4156**, 516; “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 195”, **FO, 371/9176**, E 10937.

⁶⁶⁵ Ryan, a.g.e., s.154.

⁶⁶⁶ Atalay, a.g.e., s. 130-135.

görevinin başına geçmişti⁶⁶⁷. Tek taraflı olarak Osmanlı Devleti'nden ayrılma kararı alan ve İstanbul Rum Mebusan Meclisi'ni seçen Patrikhane üzerinde Osmanlı Devleti'nin hiçbir etkisinin kalmamıştı.

6 Şubat 1921'de tahta oturan Meletios, Konstantincilerle Venizelistler arasında kalmıştı⁶⁶⁸. Bundan sonra Patrikhane siyasi çekişmelerin merkezi haline gelmişti.

Patrik Meletios, savaş döneminde kapanan Rum Cemaat Mahkemesinin açılması için de Yüksek Komiserlere müracaat etmiş, Yüksek Komiserler bu mahkemenin açılmasına izin vermişlerdi⁶⁶⁹. Yüksek Komiserlik baş tercümanları bu kararı Osmanlı Hükümeti'ne bildirmiş ancak Osmanlı hükümeti bunu kabul etmemişti. Bunun üzerine Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek mahkeme kararlarının tanınmasını talep etmişlerdi. Bu arada Patrikhane, Osmanlı Hükümeti'nin onayını almadan mahkemeleri açmıştı. Yüksek Komiserler Müttefiklerarası Polise talimat vererek Osmanlı yetkilileri ile Patrikhane arasında bir sorun yaşanması halinde araya girme yetkisi vermişlerdi⁶⁷⁰. Osmanlı Devleti'ne bildirilen notanın kabul edilmesi ya da edilmemesi neticeyi değiştirmiyordu. Alınan kararların kabul edilmemesi halinde müttefik polisi duruma müdahale ederek kararı zorla kabul ettiriyor, Osmanlı memurları ve inzibat kuvvetleri daha zor durumda kalıyorlardı.

Yüksek Komiserlerin ikazlarına rağmen Osmanlı Hükümeti Cemaat mahkemesi kararlarını tanımamakta kararlıydı. Patrik bu durum hakkında sürekli şikayetlerde bulunuyordu. Yaptıkları ikazların dikkate alınmadığını gören Yüksek Komiserler Patrik'e Osmanlı Hükümeti ile bir çözüm bulması için nasihatte bulunmuştu⁶⁷¹.

Varlıklı Yunan vatandaşları dünya kamuoyunu Yunanistan lehine etkilemek amacıyla çaba sarf ediyorlardı. Londra İonian Bankası'nın başında bulunan John Stravridi bunların en önde gelenlerindendi. İngiliz Başbakanı Llyod George'un samimi arkadaşı olan Stravridi savaş öncesinde İngiltere'nin Osmanlı karşısı

⁶⁶⁷ **BOA, MV**, 222/189, 14 Rebiulevvel 1340 (15 Kasım 1921), "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1921 Yılı Raporu, md. 102", **FO, 371/7947**, E 4988.

⁶⁶⁸ "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 197", **FO, 371/9176**, E 10937.

⁶⁶⁹ "24 Şubat 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 2759.

⁶⁷⁰ "21 Temmuz 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/7935**, E 7826.

⁶⁷¹ "1 Eylül 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 9873.

politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Stravridi savaş sonrasında faaliyetlerine hız vermişti⁶⁷².

Yunan hareketi sırasında talepleri artan Patrik Meletios, Sakarya Savaşından sonra Yüksek Komiserlere birer mektup göndererek Pontus bölgesinde TBMM birlikleri tarafından Rumların katledildiğini ileri sürmeye başlamıştı. Yüksek Komiserler de TBMM temsilcisi Yusuf Kemal Bey'e bir telgraf göndererek durum hakkında izahat istemeye karar vermişlerdi⁶⁷³. Anadolu'da geniş istihbarat ağına sahip Yüksek Komiserlere Rumların katledilmesi ile ilgili herhangi bir bilgi gelmediği halde Rum Patriği bu tür vakalar yaşandığını ileri sürmüştü. İddiasının zamanlamasına bakıldığında gerçek daha iyi anlaşılıyordu. Yunanlılar Sakarya'da yenilmiş, büyük hayal kırıklığı yaratmışlardı. Bundan sonra Rum Patriği İtilaf Devletlerini harekete geçirmek için böyle mesnetsiz iddialar ileri sürmeye devam edecekti.

Mudanya Mütarekesinden sonra Meletios TBMM'ne ılımlı mesajlar göndermeye başlamıştı. 1 Aralık 1922 tarihinde yaptığı açıklamada Meletios, "düne ait ne varsa unatalım ve yeni bir sayfa açalım, Artık Patrikhane sadece dini işlerle ilgilenecektir. Daha önce Rumlar tarafından yapılanlar bir cinnet halini aldı. Türkler aynı şeyi bize karşı tekrarlamayacak kadar geniş gönüllüdür" şeklindeki sözleri⁶⁷⁴ ile Patrikhanenin yaptıklarından dolayı pişmanlığını dile getirmişse de Yüksek Komiserler nezdinde yaptığı teşebbüsler bu sözlerin samimi olmadığını ve Patrikhane'nin siyasetle uğraşmaya devam edeceğinin göstergesiydi.

Meletios'un faaliyetlerinden rahatsız olduklarını ileri süren Rumlar ona muhalefet etmeye başlamışlardı. Muhaliflerden Damyanidis Efendi Rumların huzurunu kaçırdığı gerekçesiyle Meletios'u mahkemeye dahi vermişti. Meletios şahsına gelen mahkeme tebligatını çeşitli bahaneler ileri sürerek almamıştı⁶⁷⁵. Rumlar, İtilaf Devletleri işgal yönetiminin İstanbul'a hakim olduğu dönemde Meletios'un ayrılıkçı faaliyetlerinden rahatsız olmamışlardı. TBMM'nin ülkeye tamamen hakim olmasından sonra Meletios'a karşı bir muhalefet oluşması ve

⁶⁷² Shaw, a.g.e., V.I, s.151-152.

⁶⁷³ "13 Ocak 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO**, 371/7934, E 1096.

⁶⁷⁴ Atalay, a.g.e., s. 197.

⁶⁷⁵ Atalay, a.g.e., s. 228.

Damyaniadis Efendi tarafından dava açılması, bunların Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasını sağlamaya yönelik danışıklı bir dövüş olduğunu akıllara getirmektedir.

Bir süre sonra Patrikhane tarafından yapılan açıklamada; Patrikhanenin İstanbul'da kalması halinde Meletios'un istifa edebileceğini açıklamıştı. Bu açıklamanın hemen akabinde Meletios'un yerine Rodos Metropolitisi Apostolos'un vekalet edeceğini açıklamıştı. Yapılan düzenlemeden sonra kamuoyunda Meletios'un istifa ettiği gibi bir izlenim doğmuşsa da Patrikhane Meletios'un istifa etmediğini, Apostolos'un üç aylığına vekaleten tayin edildiğini açıklamıştı. Ancak Lozan'daki Türk Heyeti'nin Meletios'un şahsına olan muhalefeti nedeniyle Meletios İstanbul'u terk etmek zorunda kalmış, Patrik Kaymakamlığına Yermanos seçilmişti. İşgal kuvvetlerinin İstanbul'dan ayrılmasından sonra yapılan seçimler sonucunda Kadıköy Metropolitisi Grigorios Patrik seçilmişti⁶⁷⁶.

Büyük Taarruz'dan sonra binlerce Rum, Yunanistan'a gidebilmek amacıyla İstanbul'a gelmişti. 1923 yılı başlarında İstanbul'a gelen göçmenlerin sayıları 20,000'i aşmıştı⁶⁷⁷. Selimiye Kışlası, Yeşilköy, Ortaköy Yeniköy ve Adalara yerleştirilen bu göçmenler arasında başta tifo olmak üzere muhtelif bulaşıcı hastalıklar görülmeye başlanmıştı. İtilaf Devletleri çoğu İstiklal Savaşı sırasında Türk ordusuna karşı savaşmış bu göçmenlerin konaklama, sağlık ve yiyecek masraflarının paylaşılması konusunda Osmanlı Hükümeti'ne müracaat etmişlerdi. TBMM temsilcisi Adnan Bey her şeye rağmen sıhhi yardım konusunda Türk sağlık idaresine, nakliye konusunda ise Türk Vapur şirketi'ne talimat vermişti. Aynı müracaatın yapıldığı Yunan Kızılhaçı ise kaynaklarının tükendiği gerekçesiyle yardımda bulunmayı reddetmişti⁶⁷⁸.

1923 yılı başlarında Rum göçmenler arasında görülen tifo vakaları İstanbul'un güvenliğini tehdit eder hale gelmişti. 1923 yılı Şubat ayının son haftasında İstanbul'da 164 tifo vakası görülmüş 23'ü göçmen olmak üzere toplam 24 kişi hayatını kaybetmişti. TBMM ve İtilaf Devletleri yetkilileri ellerinden geleni

⁶⁷⁶ Atalay, **a.g.e.**, s. 228-230, 246.

⁶⁷⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 23 Şubat 1923 tarihli mektup", **FO, 371/9092**, E 2403.

⁶⁷⁸ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 6 Şubat 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9092**, E 1507.

yapmalarına karşın gerekli önlemleri almakta zorlanmışlardı⁶⁷⁹. Bu durumun müsebbibi İstanbul'da kurdukları askeri idare ile sivil idari mekanizmanın çökmesine yol açan İtilaf Devletleri idi. Lozan Antlaşması imzalanmadığından TBMM'nin mülki idareyi yeniden tesis etmesine de izin verilmemiş, şehirde yaşayan bir milyonu aşkın insanın hayatı tehlikeye atılmıştı.

İngiliz Savaş Bakanlığı, İstanbul'daki birlikleri için endişelenmeye başlamış, Harington'dan İngiliz birlikleri için yakın bir tehlike olup olmadığını öğrenmek istemişti⁶⁸⁰. Harington ise yakın bir tehlike olmadığını ifade etmekle birlikte Cemiyet-i Akvam'ı göreve davet etmişti⁶⁸¹. İşgal birlikleri için yakın bir tehlike yoktu. Ama sivil halkın yaşadığı bölgelerdeki kamplara yerleştirilen göçmenler arasında yayılan bulaşıcı hastalıklar çevre halkını yakından tehdit etmekteydi.

Yunan Hükümeti İstanbul'a gelerek Yunanistan'a geçmek isteyen 20,000'e yakın göçmenden sadece 3,000'ini kabul edebileceğini açıklamıştı⁶⁸². Yunan Hükümeti'nin ibret verici bu tutumu nedeniyle yük yine Osmanlı Hükümeti'ne binmişti.

3. İşgal Yönetimi ve Yahudiler

Yahudiler savaş öncesinde ve savaş yıllarında geliştirdikleri başarılı stratejileri ile Osmanlı Devleti'ni doğrudan rahatsız etmemişlerdi. İtilaf Devletleri ile Yahudiler arasındaki ilişkiler Osmanlı topraklarında yaşayan diğer gayrimüslimlerden farklı bir seyir izlemişti. Tarihte farklı milletlerin hakimiyetinde yaşamaları itibarıyla Yahudiler bu konularda diğer gayrimüslimlerden daha tecrübeliydiler. Yahudilerin dünyanın değişik yerlerinde kurmuş oldukları çok sayıda örgüt vardı. Bu örgütler bugün dahi çözülemeyen bazı strateji ve taktikler geliştirmişlerdi. Görünürde iki kampa ayrılmış gibi bir izlenim yaratan Yahudi örgütleri, amaçlarına ulaşmak için İtilaf Devletlerinden faydalanmayı planlamaktaydı. Benzer şekilde İtilaf Devletleri

⁶⁷⁹ “Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 6 Mart 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9092**, E 2548.

⁶⁸⁰ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Harington'a 8 Mart 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9092**, E 2592.

⁶⁸¹ “Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 9 Mart 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9092**, E 2592.

⁶⁸² “İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 18 Haziran 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9096**, E 6630.

de Ortadoğu ile ilgili senaryolarını sahneye koyabilmek için Yahudilerden faydalanmak zorundaydılar.

Savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne ait olan Filistin, İngilizler tarafından işgal edilmişti. Bu nedenle Yahudiler İngilizlerin doğrudan nüfuz alanı içindeydiler. Yahudi örgütleri İtilaf Devletleri ile yakınlaşırken Ermeni ve Rumların aksine Osmanlı Devleti'ni de gelecekteki planlarının dışında tutmamaktaydılar.

İstanbul'a gelen İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri öncelikli olarak Türkiye'de faaliyet gösteren Yahudi organizasyonlarının karmaşık yapılarını, bunların birbirleriyle, Osmanlı Devleti ve diğer devletlerle olan ilişkilerini çözmeye çalışmışlardı. Müttefik istihbarat görevlileri ve temsilcileri bu amaçla raporlar hazırlamışlardı. Hazırlanan raporlarda da İstanbul'da bulunan Yahudi örgütlerinin iki kampa ayrıldıkları vurgulanmaktaydı. Bu raporlara göre; Hahambaşı ve muhalifleri arasında Siyonizm eksenli ayrılıklar yaşanmaktaydı. Hahambaşı'nın iyi bir Osmanlı vatandaşı olduğu ve Filistin, Osmanlıların elinde olduğu sürece Siyonizm fikrine karşı olduğu raporlarda vurgulanmaktaydı. Ancak İngilizler ondan umidi kesmemişlerdi. Filistin'in İngiltere'nin bir parçası olması halinde Hahambaşının İngiliz vatandaşı olacağını ve vaziyetin tamamen değişeceğini düşünmekteydiler. Hahambaşına muhalefet eden Siyonizm taraftarlarının başında Dr. Caleb⁶⁸³ gelmekteydi. Caleb'i İngiltere ile yakınlığı ile bilinen ve Dünya Siyonist Teşkilatı ileri gelenlerinden Dr. Waizman da desteklemekteydi. İstanbul'da bulunan Siyonistler, Hahambaşının İttihatçılarla iyi ilişkiler içerisinde olduğunu ve onlardan para desteği aldığını iddia etmekteydiler. Bu iddiaları ile özellikle İngiltere ve Fransa ile yakınlık kurmayı hedefliyorlardı. İngiliz ve Fransızlar da muhalif Siyonistlere yönelik politikalar geliştirmeye ve onlarla yakınlaşmaya tercih etmişlerdi. Bu tercihler bölgede nüfuzunu arttırmak isteyen Amerika tarafından dikkatle takip edilmekteydi. Amerikalılar hahambaşının şahsında politikalar geliştirmek istemekteydiler. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, İsrailite cemaatinin çok sayıda üyesi ile yaptığı görüşmeler neticesinde Hahambaşı'nın değiştirilmesini

⁶⁸³ 1919 yılına kadar Türkiye'de gelişen Siyonizm hareketi Aşkenazi kökenli Siyonistler tarafından yönlendirilmiş ve bu bir gelenek haline gelmişti. Bulgaristan Yahudilerinden Seferad kökenli Dr. İsrail Caleb'in 1919 yılında Dünya Siyonist Örgütü'nün Türkiye temsilciliğine atanması ile bu gelenek bozulmuştu. Ali Arslan, **Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü**, İstanbul, Truva Yayınları, 2006, s. 191.

ve İngiltere'nin bu makamdan hareketle planlar geliştirmesi gerektiğini ileri sürmekteydi⁶⁸⁴. Yahudi örgütleri sergiledikleri tutum ile başta İngiltere olmak üzere bu konu ile ilgilenen bütün Devletlerin tek taraflı stabilize politikalar geliştirmelerini önlemekteydiler.

İstanbul'a gelen İngiliz askerleri arasında çok az sayıda da olsa Yahudi asker bulunuyordu. Bu askerler İstanbul'da Hollanda vatandaşı olan Dr. Marcus'un Başhahamı olduğu Aşkenazi Cemaatine ait Sinegog'a giderek ibadetlerini yapıyordu. Başhaham Dr. Marcus bu durumdan istifade ederek İngiliz askerleri ile ilişki kurmuştu. Hatta İngiliz askerlerden vaiz Albay Gallop bu sinagogdaki bir tören sırasında vaaz dahi vermişti⁶⁸⁵.

İstanbul'da bulunan Yahudiler, Siyonistler ve Siyonist karşıtları olmak üzere kamplara ayrılmış ve aralarında rekabet varmış gibi bir izlenim yaratmaya çalışmışlardı. Yahudi cemaatindeki ayrılık II. Meşrutiyet'ten sonra Türkiye'de Siyonist hareket ortaya çıktığı zaman başlamıştı. Türkiye'de yaşayan Yahudilerin bir kısmı tarafından desteklenen Siyonist hareket, Prof Weizman ve Mr. Nissim'im meslektaşı Dr. Jacobsen tarafından yönlendirilmekteydi. Dr. Jacobsen İngiltere'de bulunan Siyonist Komitenin de üyesi idi. Türkiye'deki ilk Yahudi örgütlerinden "maccabi" Jimnastik kulübü kılıfı altında Siyonist propaganda yürütmekteydi. Ancak, Siyonist toplantılarına ve meclislerine İttihatçılar tolerans göstermemekteydi. Siyonist karşıtı hareketin başında Hahambaşı Nahoum ve Tiempo Gazetesinin müdürü David Fresco bulunmaktaydı. Türkiye'de ileri gelen ve zengin Yahudiler tarafından da bu hareket desteklenmekteydi. Hahambaşı, Paris'te Alyans İsrailit Universal'de eğitim görmüş ve Alyans İsrailit desteğiyle İstanbul'da Baş hahamlığına aday olmuş, Hahambaşı olan üvey babası Rabbi Danon'a karşı açıkça kavgaya başlamıştı. Rabbi Danon istifa etmeye mecbur olmuş Nahoum onun yerine geçmişti. Hahambaşının yakın arkadaşları olan Dr. Nazım ve Talat Paşa Siyonizm'e karşıydılar. Onların da desteğiyle David Fresco'nun gazetesi Tiempo'da Maccabi'ye karşı bir kampanya başlatılmış, bu kulüp "Siyonist anarşistlerinin çetesi" olarak ilan edilmişti. Cemaat tarafından onursal başkan olarak ilan edilen Hahambaşı bundan

⁶⁸⁴ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 16 Nisan 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4168**, 68621.

⁶⁸⁵ "Teğmen Orenstren'in İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sunduğu 29 Mart 1919 tarihli İstihbarat Raporu", **FO, 371/4168**, 68621.

sonra gazetelerde bir mektup neşrederek bu cemiyeti ülke çıkarları açısından “tehlikeli” olarak ilan etmişti⁶⁸⁶.

Alyans yanlısı Hahambaşı eski Alyans- İsrailit öğrencilerinden oluşan “Amicale” adlı bir cemiyeti kurarak Siyonizm’le mücadeleye başlamıştı. Hahambaşının teşebbüsüyle Selanik’te Siyonist karşıtı başka bir örgüt olan Club des Intimates çalışmalarına başlamıştı. Bununla beraber, Hahambaşının çabalarına rağmen Siyonizm fikri günden güne yayılmış ve Siyonist gazete l’Aurore İstanbul’da çıkmaya başlamıştı. Bundan kısa bir süre sonra Nissim Rouso’nun başkan olduğu ve çoğunlukla Siyonistlerden oluşan Yahudi Halk Konseyi (Communal Council) seçilmişti. Hahambaşı, Konseyin etkisinden korkmaya başlamış gazetelerde onlara karşı şiddetli bir şekilde Siyonist karşıtı kampanyalar yürütmüştü. Hahambaşı, Nissim Rouso’nun “ülke için tehlikeli biri olduğunu” açıkça ifade etmişti. Osmanlı Hükümeti ikisi arasındaki sorunları çözmeyi denemişse de bunu başaramamıştı. Hatta Talat Paşa adamları aracılığıyla Maliye Nezareti’nde çalışan Nissim Rouso’yu, Hahambaşına karşı düşmanca tutumunu sürdürmesi halinde görevinden ayrılmaya mecbur edileceğine dair tehdit etmişti. Ancak Rouso bu tehdidi dikkate almamış ve Nahoum’a karşı kampanyasına devam etmiş, bunun üzerine Maliye Nezareti’ndeki vazifesinden azledilmişti. Buna karşılık Siyonistler, Hahambaşı’nın istifa etmeye mecbur etmek istemişse de Hükümetin desteğini alan Hahambaşı yalnız başına “durumun efendisi” olmuştu⁶⁸⁷.

Osmanlı Yahudileri arasında gelişen Siyonist hareketinin, merkezi Londra’da olan Evrensel Siyonist Organizasyonu ile bağları çok kuvvetli değildi⁶⁸⁸. Türkiye’de Siyonist harekete Jacobson, Rouso, Auerbach ve Niede gibi özel şahıslar ön ayak olmuşlardı. Centrale de Sécours Komisyonu bu “centilmenler” tarafından desteklenmiş onlar da Hahambaşı’nın muhalefetiyle karşılaşmışlardı. Amerikan Büyükelçisi Mr. Elkus araya girerek Hahambaşını, komisyonu tanımaya mecbur etmişti. Siyonistler, Hahambaşını Osmanlı Hükümeti’nden açıktan para almakla ve

⁶⁸⁶ “Teğmen Orenstren’in İngiliz Yüksek Komiserliği’ne sunduğu 29 Mart 1919 tarihli İstihbarat Raporu”, **FO, 371/4168**, 68621.

⁶⁸⁷ “Teğmen Orenstren’in İngiliz Yüksek Komiserliği’ne sunduğu 29 Mart 1919 tarihli İstihbarat Raporu”, **FO, 371/4168**, 68621.

⁶⁸⁸ Arslan, **a.g.e.**, s. 191.

hatta aylık olarak yapılan yardımların büyük kısmını zimmetine geçirmekle suçlanmışlardı⁶⁸⁹.

Türkiye ve İstanbul'daki Yahudilerin büyük bir kısmı "Siyonizm idealini" benimsemesine karşı⁶⁹⁰ Türkiye'deki Yahudilerin resmi lideri olan Hahambaşı'nın Siyonizm'e muhalif bir tutum sergilemesi tepkilere neden olmaktaydı.

Diğer ciddi bir suçlama da Naum Efendi'nin Amerika'ya seyahati ile ilgili idi. Resmi söylem, Hahambaşının Amerika'nın Türkiye ile diplomatik ilişkileri yeniden başlatması için gittiğidir. Fakat Siyonistler onun aslında İttihatçı dava için gittiğini iddia etmişlerdi. İzzet Paşa bu seyahatindeki harcamalarını karşılamak üzere kendisine 4,000 Lira ödenek verildiğini açıklamakla birlikte, Hahambaşı'nın ayrılışından birkaç gün önce, Wiener Bankvereine de karısının adına 25,000 Lira yatırıldığına dair ciddi iddialar vardı. Hahambaşı seyahatinden dönüşünde, Siyonistlerin daha da güçlendiğini ve Nissim Rousso'nun başkanlığında bir Siyonist federasyonu oluşturulduğunu görünce telaşa kapılmıştı. Siyonist karşıtları Fransızların politik yardımını sağlamaya çabalamaktaydı. Hahambaşı'nın yakın adamlarından M.Taranto Fransız Yüksek Komiserine himaye sağlaması için müracaatta bulunmuştu. Hahambaşı Fransızlara fazlasıyla güveniyordu. Hahambaşı kendisine karşı bir gösteri yapılması halinde Albay Foulon'un yardım edeceğinden emin olduğunu açıkça deklare etmişti. Siyonistler ise İngiliz yanlısı tutum sergilemekte ve İngiliz temsilcilerin desteğini kazanmaya çalışmaktaydılar⁶⁹¹. İngiliz yetkililer meseleyi bu şekilde bir Siyonist- Antisyonist mücadelesi olarak değerlendirmiş olsalar da eldeki veriler meselenin Hahambaşı'nın şahsiyetinden, Türk Devlet adamları ile yakınlığından, Yahudilerin izledikleri politikalardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Yahudiler yakın ve orta doğudaki problemlerin, yenilmiş olsalar da Türklerin tecrit edilmesi ile çözülemeyeceğinin farkındaydılar.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi için yapılan 1919 seçimleri Yahudilerin diğer gayrimüslimlerden farklı politikalar izlediklerini gözler önüne sermişti. Rum ve

⁶⁸⁹ "Teğmen Orenstren'in İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sunduğu 29 Mart 1919 tarihli İstihbarat Raporu", **FO, 371/4168**, 68621.

⁶⁹⁰ Arslan, **a.g.e.**, s.191.

⁶⁹¹ "Teğmen Orenstren'in İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sunduğu 29 Mart 1919 tarihli İstihbarat Raporu", **FO, 371/4168**, 68621.

Ermeniler seçimleri boykot ederlerken Yahudiler seçimlere katılmaya karar vermişlerdi⁶⁹².

Yahudiler işgal yıllarında Rum ve Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı kurdukları ortak cephede mücadele etmeyi kendi menfaatlerine uygun görmemişlerdi. 1920'de İstanbul Yunan Yüksek Komiseri Canelopulos Yahudileri Rum-Ermeni Federasyonu'na katılmaları için ikna etmeye çalışmışsa da buna muvaffak olamamıştı.

Paris Konferansı'nda İngiltere'yi temsil eden Balfour da İttihatçılarla yakın ilişkisi olan Hahambaşı'nın değiştirilmesi halinde meselenin çözüleceğini düşünmekteydi⁶⁹³.

Bu arada Siyonist temsilciler de himaye sağlanması için İngiliz Yüksek Komiserliğine müracaat etmişlerdi. Fakat İngilizler bu konuda Fransızlar kadar rahat değillerdi. Çünkü İngilizlerin bu konuda yapacakları bir hamle Araplarla aralarındaki ilişkilerin gerilmesine neden olabilirdi⁶⁹⁴. Açıkta Siyonistlere destek veremeyen İngilizler el altından onları desteklemekteydiler. Londra'daki Siyonist organizasyonu tarafından Dr. Bernstein Siyonist Organizasyon'un İstanbul ofisine genel sekreter olarak atanmıştı. İngiliz Hükümeti, İstanbul'da bulunan Yüksek Komiserinden elinden geldiğince Dr. Bernstein'e yardımcı olmasını rica etmişti. Bununla yetinmeyen İngiliz Hükümeti, Yahudilerin Filistin'e göçü ile ilgili olarak Bernstein tavsiyelerine kulak vermesini istemişti⁶⁹⁵. Bundan sonra İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Filistin'e yapılan göçün hamisi konumuna gelmişti.

İngilizlerin desteğini alan İstanbul Siyonistleri İstanbul'un resmen işgalinden sonra Hahambaşı'nın görevi bırakması için sürdürdükleri çalışmalarını daha da arttırmışlardı. Siyonistler İstanbul'da faaliyet yürütecek olan Yahudi Milli Meclisi seçimlerine yurt dışında yaşayan Yahudilerin de katılması için Hahambaşı'na baskı yapmaktaydı. Bunu kabul etmek zorunda kalan Hahambaşı bu konuda Osmanlı Hükümeti'ni bir türlü ikna edememişti. Siyonistlerden sonra Osmanlı Hükümeti'nin

⁶⁹² Criss, **a.g.e.**, s. 78.

⁶⁹³ "Paris Konferansı İngiliz Heyeti'nden İngiliz Hükümeti'ne 17 Haziran 1919 tarihli telgraf, **FO, 371/4168**, 90449.

⁶⁹⁴ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Aralık 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4168**, 165706.

⁶⁹⁵ "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 13 Ocak 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/4168**, 169584.

de desteğini kaybeden Hahambaşı Haim Nahum, Meclis seçimlerinde de hayal kırıklığına uğramıştı. Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudilerin katıldığı seçimlerde Siyonizm taraftarları meclise 58 temsilci seçtirmeyi başarmalarına rağmen Hahambaşı'nın taraftarları sadece 22 temsilci seçtirebilmişlerdi. Hahambaşı Haim Nahum, 30 Mart 1920 tarihinde baskılara daha fazla dayanamayarak görevinden istifa etmek zorunda kalmıştı. Osmanlı Hükümeti onun istifasını kabul etmeyerek görevde kalmasından yana bir tutum sergilemişti⁶⁹⁶. Ancak Hahambaşının mevcut şartlarda vazifesini sürdürmesine imkan kalmamıştı. Aslında Siyonistler de Osmanlı kanunlarına göre böyle bir meclisin ve yapılanmanın mümkün olmadığını farkındaydılar. Onlar bu yolla Hahambaşını köşeye sıkıştırmışlar ve sonunda amaçlarını gerçekleştirmişlerdi.

İngilizlerin desteklediği Siyonistler, Hahambaşı'nın istifasından sonra Yahudi Cemaati'nin idaresine hakim olmuşlardı⁶⁹⁷.

Yahudi Milli Meclisi seçimleri ve Hahambaşı'nın çekilmesi ile güç kazanan İstanbul Siyonistleri, 4 Temmuz 1920'de Londra'da yapılacak olan Siyonist Örgütü Konferansına Nessim Rousso ve bir arkadaşının katılması için İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine müracaat etmişlerdi. Fakat İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından Nessim Russo'nun seyahati veto edilmişti. Siyonistler Rousso'nun yeniden temsilci olarak seçildiğini belirterek vetonun kaldırılmasında ısrar ediyorlardı⁶⁹⁸. Bu ısrar üzerine İngiliz Dışişleri Bakanlığı Savaş Bakanlığı'ndan vetonun kaldırılmasını ve Siyonist delegelerin Londra'ya gitmelerine izin verilmesini istemişti⁶⁹⁹. Buna rağmen Savaş Bakanlığı, Nessim Rousso'ya gereken vizeyi vermemiş, diğer delegeler Gwirzman ve İzkoviç'in delege olarak katılmalarında bir sakınca

⁶⁹⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 10 Nisan 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5254**, E 4259.

⁶⁹⁷ Arslan, **a.g.e.**, s.161.

⁶⁹⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 16 Haziran 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5254**, E 6743.

⁶⁹⁹ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 24 Haziran 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5254**, E 6743.

olmadığını açıklamıştı⁷⁰⁰. Savaş Bakanlığı'nın görüşünü alan İngiliz Hükümeti de Rouso'ya vize verilmemesini diğer üyelere ise vize verilmesini istemişti⁷⁰¹.

Hahambaşı'nın istifasından sonra Siyonistlerin etkisini arttırdığı Yahudi kolonisi, İstanbul'da bulunan işgal yönetiminden bazı taleplerde bulunmaya başlamıştı. Sonunda Yahudiler de diğer gayrimüslimler gibi sorunlarını çözmek için Osmanlı Hükümeti yerine, doğrudan İstanbul İşgal Yönetimi'ne müracaat ederek çözmeyi yeğlemişlerdi. Mesela, Kartal'da Osmanlı yetkilileri, Sultan Beylik olarak bilinen çiftlikte yaşayan Yahudilerden mahsul vergisi talep etmişti. Onlar ise savaş yıllarında üç yıl toprağı işlemediklerinden 14,000 Lira civarındaki bu ödemeyi yapmak istememişlerdi. İstanbul Yahudi Kolonizasyonu Birliği, 21 Nisan 1920 tarihinde İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine müracaatta bulunarak bu konuda yardımcı olunmasını talep etmişti. Cevabın gecikmesi üzerine Siyonist ileri gelenlerinden Dr. Caleb, 12 Haziran 1920 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliğinden aynı konu hakkında yardım istemişti⁷⁰². Bunun üzerine 5 Temmuz 1920'de Bab-ı Ali'ye bir nota veren İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, Osmanlı Hükümeti'nin politikaları nedeniyle vergi talep edilen şahısların topraklarını işlemekten mahrum bırakıldıklarını ve bu toprakların mahsul sayıldığını vurguladıktan sonra verilen kararın hükümsüz bırakılmasını talep etmişti. Aynı notada sadece Yahudi Birliği'nden dolayı değil, genel olarak Siyonist Organizasyonu, İngiliz Hükümeti için özel bir pozisyon işgal ettiğinden meseleyle ilgilenildiği açıkça belirtilmişti⁷⁰³. Bu notadan sonra Bab-ı Ali söz konusu vergiyi askıya almak zorunda kalmıştı⁷⁰⁴. Bu olayla İngilizler, Siyonistlerle olan bağlantılarını açıkça itiraf etmişlerdi. İtilaf Devletlerinin Ateşkes Antlaşması maddelerini yanlış ya da işlerine geldiği gibi yorumlayarak kendi vatandaşlarından, Ermeni ve Rumlardan vergi toplanmasına engel olmaları daha önce yaşanan sıradan

⁷⁰⁰ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Temmuz 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5254**, E 8456.

⁷⁰¹ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 24 Ağustos 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5254**, E 10177.

⁷⁰² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 6 Temmuz 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5271**, E 8564.

⁷⁰³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Bab-ı Aliye verilen 5 Temmuz 1920 tarihli nota”, **FO, 371/5271**, E 8564.

⁷⁰⁴ “Bab-ı Ali'den İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne verilen 10 Ekim tarihli nota”, **FO, 371/5271**, E 13854.

vakalardı. Fakat bu kez sergiledikleri tutum ile Ateşkes Antlaşması maddeleri arasında yakından uzaktan bir bağlantı bulunmamaktaydı. Zaten verilen notada hiçbir şekilde ateşkes maddelerine atıfta bulunulmamış, Osmanlı Hükümeti'nin kendi tebaasından vergi almasına müdahale edilmişti.

Siyonistlerle İngilizler arasındaki ilişkileri gözler önüne seren bir diğer olayda şu şekilde gelişmişti; I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda görevli olup İngiliz askerleri tarafından esir alınan Yahudi kökenli askerler, kendi istekleri ile İngiliz ordusunda bulunan Yahudi taburuna katılmışlardı. Savaş sonrasında İngilizlerin hizmetindeki Yahudi taburu terhis edilmiş ve 68 Yahudi asker elini kolunu sallayarak Filistin'den, Türkiye'ye dönmüştü. Dr. Caleb bu konuya da el atarak bu askerlerin cezalandırılmaması için İngiliz Yüksek Komiserliğine müracaatta bulunmuştu. İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, bu askerlere karşı hiçbir Osmanlı sivil ya da askeri kanunun uygulanmaması için Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vermeyi uygun görmüştü⁷⁰⁵. 30 Temmuz 1920 tarihinde Hükümetinden aldığı destekle Robeck, Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, bu şahısların Barış Anlaşmasının 137. maddesine göre himaye altına alındığı ve bunlara karşı hiçbir işlem yapılamayacağını bildirmişti⁷⁰⁶. İngilizler tüm savaş gelenek ve kurallarını hiçe sayarak karşılarındaki düşman ordusu saflarına geçen ve alenen vatana ihanet suçu işleyen askerleri dahi bu şekilde müdafaa ediyorlardı. Üstelik bunu henüz imzalanmamış ve taslak halinde olan bir antlaşmanın maddelerine dayanarak yapıyorlardı.

İstanbul'da bulunan Yahudi temsilcileri⁷⁰⁷ Müttefik Yüksek Komiserliklerine müracaatta bulunarak Yahudilerin, Filistin milleti olarak kayıtlara geçmesini talep etmişlerdi. Fakat bu talepleri kabul görmemişti⁷⁰⁸. Yüksek Komiserler toplantısında

⁷⁰⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Karadeniz İtilaf Devletleri Orduları Başkumandanlığı'na 19 Haziran 1920 tarihli mektup” ve “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 4 Haziran 1920 tarihli telgraf” , “Karadeniz İtilaf Devletleri Orduları Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 26 Haziran 1920 tarihli mektup” “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 22 Temmuz 1920 tarihli telgraf” , **FO, 371/5271**, E 8572.

⁷⁰⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Bab-ı Aliye verilen 5 Temmuz 1920 tarihli nota”, **FO, 371/5271**, E 8572.

⁷⁰⁷ “19 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 3407.

⁷⁰⁸ “19 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 3407.

isimlerinden bahsedilmeyen bu temsilcilerin İstanbul'daki Siyonizm taraftarları olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Hahambaşı Naum Efendi'nin işgal yıllarında gazetelere verdiği demeçlerinde, Milli Mücadeleden yana bir tavır sergilediği görülmüştü. Naum Efendi, Milliyetçi hareketin müttefik karşıtı, Mustafa Kemal Paşa'nın, "bir maceracı ve ya bir bağınaz" olmadığını Wilson ilkelerini savunarak, Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin Türklerde kalması için çalışmakta olduğunu anlatmaya çalışmıştı⁷⁰⁹.

4. Gayrimüslimlerin Askere Alınması

Parçalanmış Osmanlı Devleti'nden kendilerine mümkün olan en büyük payı almak için harekete geçen gayrimüslimlerin menfaatleri zaman zaman çatışmış olsa da bazı durumlarda gayrimüslimler ortak hareket etmişlerdi. Bu meselelerden bir tanesi de gayrimüslimlerin askere alınması meselesi idi. Kanun-u Esasi'ye göre gerekli durumlarda gayrimüslimler askere alınabiliyordu. I. Dünya Savaşı sırasında sayıları az da olsa gayrimüslimler askere alınmıştı. Savaş bitiminde Rum, Ermeni ve Yahudi temsilcileri, Yüksek Komiserlere müracaat ederek Osmanlı Hükümeti'nin gayrimüslimleri askere almamasını talep etmişlerdi. Rum Patriği Türklerin Rum ve Ermenileri askere aldıklarından devamlı surette şikayet etmekteydi. Bu şikayetleri değerlendiren Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'ne 23 Ocak 1919 tarihinde müşterek bir nota vererek Ermeni ve Rumların askere alınmaması gerektiğini bildirmişlerdi. Esasında bu nota Rum ve Ermenilerin askere alınmaması gerektiğini vurgulamak amacıyla hazırlanmış olsa da Ateşkes Antlaşması'nın 5. maddesine göre Osmanlı Hükümeti'nin herhangi bir şekilde asker toplamasının kabul edilemeyeceği de bildirilmişti⁷¹⁰. Ateşkes Antlaşması'nda buna dair bir hüküm bulunmuyordu. Bu Yüksek Komiserler tarafından verilen hükümdü.

Osmanlı Hükümeti'nin gönderilen notayı dikkate almaması üzerine Yüksek Komiserler daha sert bir nota göndererek gayrimüslimlerin askere alınmaması

⁷⁰⁹ Criss, **a.g.e.**, s. 78.

⁷¹⁰ "23 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO**, 371/4155, 29842, Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen 23 Ocak 1919 tarihli müşterek nota", **FO**, 371/4225, 72533.

talebini tekrarlamışlardı⁷¹¹. Burada gayrimüslimlerden kastedilen daha çok Osmanlı Devleti'nde yaşayan Rum ve Ermenilerdi. Bu nedenle Osmanlı Hariciye Nazırı Yüksek Komiserlere birer mektup göndererek Rum ve Ermenilerin Osmanlı ordusuna alınmayacağını bildirmişti⁷¹². Yüksek Komiserler ilk hedeflerine ulaşmışlardı. Bundan sonra sıra Osmanlı ordusu için hiçbir şekilde celp işlemi yapılmamasına gelmişti.

Yüksek Komiserlerin çabaları bir yana, İstanbul Rumlarının büyük bir kısmı askerden muaf olmanın yolunu bulmuşlardı. Osmanlı ordusunda askerlik yapmak istemeyen Rumlar, Yunan Konsoloshanesinden aldıkları sahte pasaportla Yunanistan'a gitmekte oradan aldıkları Yunan Pasaportu ile İstanbul'a giriş yapmakta ve bu şekilde askerlikten muaf olmaktaydılar⁷¹³.

İşgal kuvvetlerinin gelmesinden sonra ordudan firar eden askerlerin sayısında artış görülmüştü. Firar edenlerin büyük bir kısmını Rum ve Ermeniler oluşturmaktaydı. Hükümet bir af kanunu çıkararak bir ay içerisinde teslim olan firarileri yeniden orduya kazandırmayı düşünüyordu. Bunu öğrenen Milne, Webb'e bir mektup yazarak böyle bir kanunun çıkarılması halinde firarilerin yeniden orduya döneceğini izah etmişti. Osmanlı ordusunu terhis etmeyi planlayan İtilaf Devletleri açısından sakıncalı bir durumdu. Milne çıkarılacak affın Ateşkes Antlaşması'ndan önce kaçanları kapsamamasını, Ateşkes Antlaşması'ndan sonra firar edenlerin ise kaçak değil ordudan terhis edilmiş kabul edilmesini önermişti. Rum ve Ermeniler ise her halükarda terhis edilmiş sayılacaklardı. Ayrıca Milne, Osmanlı ordusunda bulunan askerlerin ve askere dönecek firarilerin jandarma teşkilatı içerisine alınmasını da tavsiye etmişti. Bu minvalde Osmanlı Hükümeti'ne 23 Nisan 1919 tarihinde bir nota gönderen Webb çıkarılacak af kanuna karşı çıkmıştı⁷¹⁴. Osmanlı Hükümeti'ne gönderilen nota ile hem Ermeni ve Rumlar rahatça evlerine dönmüş olacak hem de bu Osmanlı ordusunun tamamen dağıtılması için ilk adım olacaktı.

⁷¹¹ “27 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından” **FO, 371/4155**, 58429.

⁷¹² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 3 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4225**, 75851.

⁷¹³ Temel, **a.g.e.**, s. 20.

⁷¹⁴ “İtilaf Devletleri Karadeniz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 25 Mart 1919 tarihli mektup” ve “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 24 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4225**, **FO, 371/4225**, 72567.

Hahambaşı alınan karardan Yahudilerin de yararlanması amacıyla Müttefik Yüksek Komiserlerine müracaat etmişti⁷¹⁵. Bu müracaatın ardından Müttefik Yüksek Komiserleri Osmanlı Hükümeti'nden Yahudilerinde de askere alınmalarını talep etmişlerdi. Mondros Ateşkes Antlaşması gereği Müslümanları askere almakta dahi sıkıntı yaşayan Hükümet orduda az sayıda Yahudi asker olmasının orduyu etkilemeyeceği Rum ve Ermeni efradı hakkındaki muamelenin Musevilere de teşmilinin iyi bir izlenim yaratacağı beklentisi ile Yahudilerin de askere alınmamasına karar vermişti⁷¹⁶. Bir süre sonra bu kararın yol açabileceği sonuçları kavrayan Yüksek Komiserler, aldıkları bu kararda değişikliğe gitmişlerdi. Yüksek Komiserler hazırladıkları müşterek notada, Osmanlı Hükümeti'nin din farkı gözetmeksizin kendi vatandaşlarını askere alabileceğini, ancak Ateşkes Antlaşması süresince Osmanlı Hükümeti'nin ordusunu terhis etmek zorunda olduğunu dolayısıyla ordudaki gayrimüslimlerin de aynı şartlarda diğer askerlerle beraber terhis edilmesi gerektiğini vurgulamışlardı⁷¹⁷. Akşin'in iddiasının aksine Yüksek Komiserler gayrimüslimlerin askere alınmasına karar vermemişlerdi⁷¹⁸. Uluslar arası hukuki kaideleri dikkate alarak Osmanlı Hükümeti'nin gayrimüslimleri askere almaya hakkı bulunduğunu kabul etmiş gibi görünseler de Yüksek Komiserler Ateşkes Antlaşması aşamasında gayrimüslimlerin askere alınmasına izin vermeyeceklerini bu notada açık bir şekilde dile getirmişlerdi.

5. Gayrimüslimlere Ait Emlakin İadesi ve Karma İade Komisyonu

Savaşın başlamasıyla İstanbul'da endişeye kapılan gayrimüslimlerin bir kısmı emlakini satmış, bir kısmı da kiraya vermişti. Emlakini satamayan ve ya kiraya veremeyenler neler olup bittiğine bakmadan emlak ve arazilerini olduğu gibi terk etmişlerdi.

Örfi idarenin aldığı mali ve askeri tedbirler kapsamında yayınlanan 8 Şubat 1918 tarihli "Emval-i Metruke Talimatnamesi" ile ülkeyi terk edenlere ait emlake devletin geçici iskan ve kamulaştırma yolu ile el koyabileceği açıklanmıştı. Hükümet

⁷¹⁵ "12 Haziran 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 96985.

⁷¹⁶ **BOA, MV**, 216/101, 8 Zilkadde 1337 (5 Ağustos 1919).

⁷¹⁷ "6 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısı", **FO, 371/4155**, 47772.

⁷¹⁸ Akşin, **a.g.e., C.I**, s.167.

sevk ve iskan sırasında yaşananlara benzer suiistimalleri önlemek amacıyla yetkilileri uyarılmıştı. Emval-i Metruke kabilinden emlak ve arazilerin bir kısmına devlet tarafından sahipleri dönene kadar geçici olarak el konulmuş, bir kısmı da kamulaştırılmıştı. Devlet tarafından el konulmayan Emval-i Metruke'nin bir kısmında da İstanbul'a dönen muhacirler, devlet memurları ve İstanbul ahalisi gayri kanuni yollardan ele geçirmişti. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmadan kısa bir süre önce kurulan İzzet Paşa Hükümeti programında bu meseleden muzdarip olanların zararlarının karşılanacağı yer almıştı⁷¹⁹. Bu tür uygulamalar elbette Osmanlı Devleti'ne özgü değildi. Savaş sırasında İtilaf Devletlerinde malvarlığı bulunan İttifak Devletleri ve vatandaşlarına ait malvarlıklarına el konulmuştu. Ateşkes sonrası İtilaf Devletlerinin tek taraflı uygulamaları meseleyi içinden çıkılmaz bir hale getirmişti.

Osmanlı Hükümeti, müttefik temsilcilerinin İstanbul'a gelmesinden önce, memleketlerine dönen göçmenlerin el konulan bütün mallarının iadesi yönünde bir karar almıştı. 13 Ekim 1918 tarihinde alınan karar gereği göçmenler, savaş öncesi buldukları bölgelere dönebileceklerdi. Bundan dolayı Emval-i metrukede bulunan boş evlere kimse yerleştirilmeyecek, sivil ve askerler tarafından kullanılan evler ise tahliye edilecekti⁷²⁰. İade işlemlerinde tartışmaların yaşanması kaçınılmaz olduğundan bunun bir anda gerçekleşmesi zordu. Bunun için zamana ihtiyaç vardı.

Memlekete dönen vatandaşlarını mağdur etmek istemeyen Osmanlı Hükümeti 1919 yılı başlarında gelen göçmenlere kalmaları için geçici meskenler kiralamayı denemişse de yeterince yer bulunamadığından beklenen başarı elde edilememişti⁷²¹.

Bu emlakle birlikte kilise çanından mobilyaya, çeşitli tiplerde vazolardan tepsilere kadar birçok malzeme ve 12,692 Lira civarında para Osmanlı Hükümeti tarafından toplanarak, Hıristiyanlara teslim edilmişti⁷²².

Aslında Osmanlı Hükümeti emlak-ı metruke olarak bilinen malların tamamını kapsayacak bir kanun tasarısı üzerinde çalışma yürütmekteydi. A. Ryan ile görüşmesi sırasında Sadrazam daha önceki hükümet kadar bu konuda “yapılan

⁷¹⁹ Akşin, **a.g.e.**, C.I, , 2004, s. 30.

⁷²⁰ Ata, **a.g.e.**, s. 19.

⁷²¹ “Aşair ve Muhacirun Müdüriyeti'nden Canik mutasarrıflığına gönderilen 15 Rebiyyülahir 1337 (18 Ocak 1919) tarihli telgraf”, **BOA, DH/ŞFR**, 95, vesika no. 146.

⁷²² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 10 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4215**, 48124.

hataları temizleme niyetinde” olduklarını beyan etmişti. Ryan ise kanunun Hükümetle, komisyon arasında iyi bir anlaşma olduğunu, eski Hükümet düşmeden önce Adil Bey’e taslak üzerinde bir iki değişiklik teklif ettiklerini ancak bundan da vazgeçerek ilk olarak meselenin Bab-ı Ali’de nasıl şekillendiğini görmek istediklerini ifade etmişti. Bu arada Nahit Bey’in Dahiliye Nezareti ile Komisyon arasında irtibat sağlamakta olduğunu onun aracılığıyla temas kurulabileceğini de sözlerine eklemişti⁷²³.

İtilaf Devletleri tarafından İstanbul’da İşgal Yönetiminin tesis edilmesiyle birlikte özellikle Ermeni ve Rumlar müttefik temsilcilerine müracaat ederek kayıplarının tazmin edilmesini talep etmişlerdi. Osmanlı tebaasından Ermeni Değirmenciyan, Yüksek Komiserlere müracaat ederek savaş sırasında el konulan ve hasar gören malları ile arazisinin kirası karşılığında Osmanlı Hükümeti’nden 180,000 lira civarında bir talepte bulunmuştu. Fransız Yüksek Komiseri Defrance onun Osmanlı vatandaşı olduğunu ve bunun gibi çok sayıda talep olduğunu mevcut şartlarda bunlarla ilgilenmenin mümkün olmadığını ifade ederek bu talebe karşılık verilmemesini sağlamıştı⁷²⁴. Defrance’ın da belirttiği gibi Değirmenciyan’ın talebi, Osmanlı vatandaşı olması münasebetiyle ya da hukuki gerekçelerle karşılıksız bırakılmamıştı. Talebe karşılık verilmemesinin asıl sebebi; Yüksek Komiserlerin Osmanlı hukukuna saygısından değil benzer taleplerin çok olmasından kaynaklanmaktaydı. İlerideki uygulamalar bunu daha açık bir şekilde gösterecekti.

Osmanlı Hükümeti mali sıkıntılar nedeniyle Devlete ait malları satışa çıkarabilmek için de Yüksek Komiserlerden izin almak zorundaydı. Yüksek Komiser bu konuyu ancak emvali metruke yasasının yürürlükten kaldırılması halinde düşünebileceklerini açıklamışlardı⁷²⁵. Osmanlı Devleti iç piyasada dahi kendisine ait malları satmak için Yüksek Komiserlerin onayına muhtaçtı.

30 Aralık 1919’da düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında Ryan sadece emvali metruke yasasının kaldırılmasının yeterli olmadığını Osmanlı Devleti’nin kanundan etkilenenlerin zararlarını tazmin etmek için yeni bir kanun çıkarması

⁷²³ “Ryan ile Sadrazam arasındaki 16 Ekim 1919 tarihli mülakattan”, **FO, 371/4215**, 149614.

⁷²⁴ “31 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371, 4156**, 115576.

⁷²⁵ “4 Aralık 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 163702.

gerektiğini ifade etmiş ve bu düşünceler doğrultusunda Osmanlı Hükümeti'ne iletmek üzere yeni bir nota hazırlanmıştı⁷²⁶.

Savaşın sonra Osmanlı Devleti her ne sebeple olursa olsun ülkeyi terk edenlerin daha önce yaşadıkları bölgelere dönebileceklerini açıklamıştı. Bu açıklamanın ardından İstanbul'da ikamet eden Rumlar kabileler halinde İstanbul'a dönmeye başlamışlardı. Onlarla birlikte daha önce İstanbul'da ikamet etmediği halde işgal ortamını fırsat bilerek İstanbul'a gelmek isteyenlerde bulunuyordu. Bu göç dalgası beraberinde yeni sorunlara ve şikayetlere yol açıyordu.

İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Rumların İstanbul'a geri dönüşlerinde karşılaştıkları sorunlarla ilgilenmek üzere Kumandan Heathcote Smith'i görevlendirmişti. Calthorpe da zaman zaman olayların cereyan ettiği mahallere giderek incelemelerde bulunmuş ve yargı mercii gibi kararlar vermişti. 31 Aralık 1918'de Büyükdere'ye giden Calthorpe, Müslümanların 150 ila 200 Rum evini işgal ettikleri iddialarıyla karşılaşmıştı. Calthorpe bunların birkaç gün içerisinde tahliye edilmesi için tahkikat yaptırmadan talimat vermişti. Büyükdere'de evlerini Müslümanlara kiraya veren "uyanık" Rumlar dahi kira bedellerinin düşük olduğu gerekçesiyle Calthorpe'ya şikayette bulunmuşlardı. Bunlar kendilerini haklı çıkarmak için, Osmanlı polisinin desteğiyle kiracıların düşük bedelle mülklerini kiraladıklarını iddia ediyorlardı. Calthorpe bu tür kiracılarında zam yapması ya da buldukları mülkleri tahliye etmeleri için talimat vermişti. Talimatlarının yerine getirilmemesi üzerine Calthorpe, Dahiliye Nazırını ziyaret ederek baskı yapmıştı. Bu baskılar neticesinde Dahiliye Nazırı sorumlu polisleri telefonla görevlerinden almıştı⁷²⁷. Oysa genel olarak bu durumdan Türkler sorumlu değildi. Onlar savaş sırasında İstanbul'u terk eden Rumların evlerine yerleşmişlerdi. Ya da kontrat yaparak mülkleri kiralamışlardı. Kira bedellerinin o döneme göre düşük olması gayet normaldi. Çünkü kontratlar eski tarihteydi. Enflasyon nedeniyle kira bedelleri yükselmiş, kontratta yazan bedeller düşük kalmıştı. Kira fiyatlarının artmasının bir nedeni de müttefiklerin talepleri ve İstanbul'a gelen göçmenler yüzünden mesken sıkıntısı çekilmesiydi. Bu sıkıntılar da kira bedellerinin yükselmesine sebep olmuştu. Daha

⁷²⁶ "30 Aralık 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4156**, 174125.

⁷²⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Ocak 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4172**, 12918.

önce herhangi bir teşebbüste bulunmayan mülk sahipleri, işgal yönetiminin olaylarla yakından ilgilenmelerinden sonra bu tür taleplerde bulunmuşlardı. Müttefik yetkililerinin kısa bir tahkikatın ardından tek taraflı olarak verdikleri kararlar onları daha da cesaretlendirmiş, haksız olanlar haklı durumuna gelmişlerdi.

İngiliz Yüksek Komiserliği'nde görevli Smith, ilk olarak 31 Aralık 1918 tarihinde savaş öncesinde Rumların yoğun olarak yaşadığı Büyükdere'de incelemelerine başlamıştı. Rumlar, bölgede bulunan 150 civarında eve Türklerin gayri kanuni bir şekilde el koyduklarını, Osmanlı polisinin de Türk kiracılara kalmaları için destek olduklarını ve dönmek isteyen Rum sahiplerini tehdit ettiklerini iddia etmekteydiler. Polis müdürü ve Rum Muhtarı yanına alarak 20 evi ziyaret eden Smith, bu evlerden 2 tanesi dışında Türk kiracıların kontratlarının bulunmadığını bulunanlarında hakem kararıyla düşük fiyatlar ödedikleri sonucuna varmıştı. Smith, doğrudan Dahiliye Nazırını ziyaret ederek ziyaretinin sonuçlarını aktarmıştı. Dahiliye Nazırı da Smith'in yanında polisin görevden alınması için telefonla emir vermiş, Türklerin evleri tahliye etmesi için zaman verilmesini istemişti. Bu tarihten sonra Büyükdere'ye 100 Rum aile dönmüştü. Ancak bunu da yeterli bulmayan Smith'i Dahiliye Nazırını tekrar ziyaret ederek daha önceki ziyareti sırasında verilen emirlerin uygulanmadığını ve bu emirlerin kendilerini "aptal durumuna düşürdüğünü" ifade etmişti. Bu ağır ifadeler karşısında Nazır Rum evlerinde bundan sonra kanunsuz olarak oturan kimse olmayacağı garantisini vermiş ve sorun çözülmüştü⁷²⁸. Rumların doğru ya da yanlış demeden bütün şikayetlerini mutlak doğru kabul ederek hareket eden Smith, Büyükdere'yi ziyareti sırasında bir yargıç gibi hüküm vermiş kontratı bulunanlara dahi suçlu muamelesi yapmıştı. Emlakini boş bırakarak ülkeden gidenlerin bir kısmının mallarının savaş vurguncuları tarafından ele geçirildiğine dair ciddi bulgular vardı. Yalnız umumi olarak, kontratı bulunmayanların tamamının suçlu olduğuna, kontratı bulunanların ise düşük ücretlerle oturduklarına hükmedilmişti. Kendilerini müdafaa seçeneği bulunmayan ve kontrat yapma alışkanlığı olmadığından kontratsız kirada oturanların tamamı işgalci duruma düşmüştü. Kontratı olanların da kontratın yapıldığı tarihten sonra paranın değer kaybettiğini anlatmalarına ve kendilerini savunmalarına imkan

⁷²⁸ "Heathcote Smith'in Büyükdere'yi ziyareti", **FO, 371/4172**, 12918.

verilmemişti. Bu olayda da zikredildiği üzere İngiliz Yüksek Komiserliğinden yetki alan bir personel, kolaylıkla Dahiliye Nazırını ziyaret ederek ona direktif verebilmekteydi. Nazır ise maalesef olup bitenleri kabul ederek onlara bu şekilde hareket edebilme sahası bırakmıştı.

Smith, Dahiliye Nazırını ile 6 Ocak 1919 tarihindeki görüşmesinde İstanbul'a gelen 250 civarında Rum ailenin savaştan önce yaşadıkları Kemerburgaz'a dönme arzularını iletmişti. Smith durumu doğru bir şekilde tespit edebilmek amacıyla bölgeye Nazır ve ya yüksek bir memurla gitme arzusunu dile getirmiş, sonunda kendisine Osmanlı İade Müdürü Hamid Bey, Mr. Godfrey Whittal'ın eşlik etmesine karar verilmişti. Kemerburgaz'a giden heyet, farklı muhitlere dağılarak bir gün içerisinde 120 Türk ailenin evlerini hemen terk etmesini sağlamış, boşalan evlere Rum aileler yerleştirilmişti. Kalan ailelerle ilgilenmek üzere ikişer Türk ve Rum delege görevlendirilmişti. Smith bununla da kalmamış İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'a savaş yıllarında hasar görmüş olan mallarının ve kira kayıplarının tazmini için Osmanlı Hükümeti nezdinde teşebbüslerde bulunulmasını tavsiye etmişti⁷²⁹.

Müslüman ahalinin ellerinde kadaströ ve tapu belgeleri olduğu halde müttefik ya da gayrimüslim müddeilerin ifadeleri doğrultusunda hiçbir belge ve kanıt olmadan Müslüman ahalinin emlakine el konuluyordu. Müttefik temsilcilerine müracaatta bulunan ve mülklerine Türkler tarafından el konulduğunu ileri sürenler bu mülklerin kendilerine ait olduğuna dair belge beyan etmek zorundaydılar. Hiçbir belgeye sahip olmayan müddeiler bunun da çaresini bulmuşlardı. Müddeiler çoğu zaman belgelerinin kaybolduğunu ve ya Osmanlı kayıtlarının tahrip edildiğini ileri sürüyorlardı. Müttefik temsilcileri de sorgulamadan, müddeiler lehine karar veriyorlardı⁷³⁰.

Müttefik temsilcileri tarafından yapılan haksızlıkların önüne geçmek isteyen hükümet sevk ve iskan eden Ermeni ve Rumlara ait emlak ve araziye el koyarak,

⁷²⁹ "Heathcote Smith'in Kemerburgaz'ı ziyareti", **FO, 371/4172**, 12918.

⁷³⁰ "Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi'nden Erzurum Valiliği'ne 3 Şaban 1337 (4 Mayıs 1919) tarihli telgraf", **BOA, DH/ŞFR**, 99, 32.

gelen talepler doğrultusunda bunları sahiplerine iade etmeye karar vermişse de⁷³¹ Müttefik temsilcilerini durduramamıştı.

İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe kendilerine yapılan müracaatlar doğrultusunda bir Karma İade Komisyonu kurulmasına karar vermişti. Bu komisyonda Godfrey Whittal ve Dr. Theokotas temsilci olarak bulunuyordu. 30 Ocak 1919 tarihinde bu komisyon Pendik, Kartal ve Maltepe köylerine gönderilmiş, Rumlara iade ile ilgili gidişat hakkında bir rapor hazırlamışlardı. Rapora göre Komisyon Pendik'e ulaştınca rıhtımda Rumlar tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştı. Komisyon, Türk yetkililer eşliğinde, Türk askerleri ve sivilleri tarafından işgal edilen evleri incelemeye başlamıştı. Bu bölgede savaş sırasında 46 adet eve örfi idare hükümlerine göre Osmanlı askeri yetkilileri tarafından el konulmuştu. Osmanlı kumandanından beş gün içerisinde bu evlerde bulunan askeri malzeme, mühimmat, araç ve gerecin boşaltılması istenmişti. Kumandanın süreyi yeterli bulmaması üzerine mevcut malzemenin bir evde depolanmasına karar verilmişti. Sivillerden ise satın almış ve ya kiralamış olmalarına bakılmaksızın 48 saat içerisinde ikamet ettikleri evleri boşaltmaları için talimat verilmişti. Komisyon Rumların iddiaları üzerine Kartal'da Türk siviller tarafından 4 evin Maltepe'de de 7 ev ile 8 işyerinin tahliye edilerek iddia sahiplerine iadesine karar vermişti⁷³². Komisyon bu iddialara karşı ev ve işyerlerinde bulunan Türklerin müdafaa yapmalarına dahi müsaade etmeden bir mahkeme edasıyla tahliye kararı vermekten geri kalmamıştı.

Komisyon sadece tahliye kararı vermekle kalmamış, Rumların asayişin sağlanamadığına dair şikayetleri dikkate alarak bölgede bulunan Osmanlı Kumandanından enerjik adımlar atmasını istemiş, güvenilir Rumların, düzeni korumak için işe almasını teklif etmişti. Ziyaretler esnasında ellerinde Rum bayrağı bulunan çocuklar komisyon üyelerini selamlamışlardı⁷³³.

Komisyon'un çalışmaları neticesinde 1919 Şubat ayı içerisinde Kartal, K.çekmece, Moda, Kadıköy, Boyacıköy, Şile, Paşabahçe ve Bakırköy gibi semtlerde Hıristiyanlara ait olduğu iddia edilen 3 fırın, 11 dükkan, 1 un değirmeni, 2 buhar

⁷³¹ **BOA, MV**, 9 Cemaziyelevvel 1337 (10 Şubat 1919).

⁷³² "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 8 Şubat 1919 tarihli telgraf", **FO**, **371/4177**, 29156.

⁷³³ **A.b.**

değirmeni, 1 rüzgar değirmeni, 1 su değirmeni, 1 eczane, 2 han, 1 otel ve 6 çiftlik Müslümanlardan alınarak Hıristiyanlara iade edilmişti.

Karma Komisyonu'nun çalışmalarından Müttefik temsilcileri oldukça memnundu. Komisyonun verdiği kararlar Türklerin aleyhine olduğu halde eksiksiz uygulanıyordu. Ancak İzmir'in işgalinden sonra halk bu haksız uygulamalara tepki göstermeye başlamış, özellikle işgal edilmemiş olan bölgelerde komisyonun verdiği kararlar uygulanamaz hale gelmişti⁷³⁴. Osmanlı Hükümeti de Yüksek Komiserlere gönderdiği bir nota ile karma komisyonların haksız uygulamalarına değinerek, karma komisyonların gayrimeşru olduğunu bildirmişti⁷³⁵. Yüksek Komiserler de, Osmanlı Hükümeti'ne karşı bir nota vererek bu beyandan dolayı duydukları şaşkınlıklarını ifade etmiş, bunun yalnızca hükümetin komisyona destek vermediği anlamında algılanmadığını aynı zamanda Osmanlı Hükümetlerine karşı şüphe uyandırdığını bildirmişlerdi⁷³⁶.

Karma Komisyonlar, Osmanlı temsilcilerinin refakati ile çalışmalarını sürdürüyorlardı. Komisyonlara muhtelif konularda şikayetler geliyordu. Şikayet konusu vakaların büyük bir kısmında müşteriler taşınır ya da taşınmaz mal ve mülklerine el konulduğunu iddia ediyorlardı⁷³⁷. Komisyonlar görev bölgelerine dağılıyor, kısa bir soruşturmanın ardından hükmü veriyordu. Dahiliye Nezareti haklıyı haksızdan ayırmak amacıyla komisyonlara temsilci vermişti. Fakat komisyonların kuruluş şekli ve amaçları belli olduğundan Osmanlı temsilcisi oldukça etkisiz kalıyordu. Karma Komisyonlara mahkemelerin soruşturması gereken ciddi vakaları çözmek gibi çok büyük bir sorumluluk verilmişti. Üstelik komisyonların çözüm için çok hızlı karar vermeleri gerekiyordu. Bu noktada komisyonlar Türkleri potansiyel suçlu olarak görüyor ve yapılan müracaatları, Hıristiyanlar lehine tek taraflı olarak çözüme kavuşturmaya çalışıyordu. Hazırlanan raporlar incelendiğinde komisyonların davacıları şahsi olarak değerlendirmedikleri, Hıristiyan-Türk şeklinde

⁷³⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 29 Ocak 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5087**, E 703.

⁷³⁵ “Osmanlı Hükümeti'nden İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 24 Kasım 1919 tarihli nota”, **FO, 371/4197**, 170741.

⁷³⁶ “Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen müşterek nota”, **FO, 371/4197**, 170741.

⁷³⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 6 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4217**, 64434.

katagorize ederek, vakaları genelledikleri açıkça anlaşılmaktadır. Böyle bir genelleme nedeniyle, haklı ile haksızı ayırt etmek mümkün olmamıştı.

Karma komisyonlar işgal edilmemiş bölgelerde aldıkları kararları psikolojik baskı yaparak ve tehditlerde bulunarak tatbik ettiriyorlardı. İstanbul'da ise müttefik polisi, komisyonlara destek veriyor ama direnişle karşılaşması halinde ısrarcı olamıyordu⁷³⁸.

Komisyon, sadece emlak ve malların iadesi ile ilgilenmiyordu. Mahkumların serbest bırakılması, Müslümanlaştırılmış kadın ve çocukların toplanması gibi önemli meselelerle de ilgilenmekteydi. 1919 Şubatında 11 Rum, 1 Hindistanlı, 1 İngiliz, 21 Ermeni olmak üzere toplam 34 mahkum çeşitli cezaevlerinden alınarak serbest bırakılmıştı⁷³⁹. İngiliz Hükümeti de yapılan hareketi uygun bulduğunu bildirmişti⁷⁴⁰.

Gayrimüslimlerle sadece işgal yönetimi ilgilenmiyordu. Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti de gayrimüslimlerle özel olarak ilgileniyordu. 26 Şubat ve 4 Mart 1919 tarihlerinde İngiliz Yüksek Komiserliği personelinin Ermeni ve Rum Bölümü üyeleri ile Yakınoğu Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti üyeleri arasında toplantılar yapılmıştı. Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti'nden Dr. Barton, Dr. Peet, Mr. Fowle, Mr. Hatch, İngiliz Yüksek Komiserliği personelinin Tuğgeneral Wyndham Deedes, Kumandan Heathcote Smith ve Mr. Hole katılmışlardı. Amerikan heyeti adına söz alan Dr. Barton programlarının dönen göçmenlerin yiyecek, giyecek ve endüstriyel bazı ihtiyaçlarının karşılanması olduğunu, kendilerinin o sıralarda iade işlemleri ile ilgilenmediklerini ifade etmişti. İngiliz Yüksek Komiserliği personelinin Wyndham Deedes, heyete işbölümü yapmayı teklif etmişti. Buna göre; politik işleri İngilizler yürütecek, yiyecek, giyecek gibi kalan işleri Amerikan heyetleri yapacaktı.

Karma Komisyonlarla birlikte Ermeni ve Rumlarla ilgili meselelerde Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti aktif rol oynamaya devam etmişti. Özellikle İngiliz Yüksek Komiserliği'nin girişimleri ile yapılan toplantılardan sonra Amerikan

⁷³⁸ “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, “Asuri Milli Meclisi” ve “Keldani Milli Meclisi” temsilcileri arasında yapılan 1 Ekim 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 144294.

⁷³⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 10 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4215**, 48124.

⁷⁴⁰ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 2 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4215**, 48124.

heyetlerinin yardım çalışmaları dışındaki etkinliklerini gün ışığına çıkmış ve bu etkinlikler belirgin bir biçimde artmıştı. Amerikan heyetleri de gittikleri yerlerde, sevk ve iskan edilenlerin şikayetleriyle, Müslümanlaştırılmış kadın ve çocuklar gibi meselelerle yakından ilgilenmeye başlamışlardı. Amerikan heyetleri yapılan toplantılardan sonra hazırladıkları raporları sadece İstanbul'daki Amerikalı yetkililere değil İngiliz yetkililere de sunmaya başlamışlardı⁷⁴¹. Heyet raporlarını istisnasız doğru kabul eden İngiliz Yüksek Komiserliği, Osmanlı Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunarak taleplerin karşılanmasını, sorunluların görevden alınmasını ya da cezalandırılmasını istiyordu⁷⁴². Hükümete ya da şikayet edilen şahıslara kesinlikle kendisini müdafaa hakkı verilmiyordu. Davalarda hukuk değil siyaset ön plandaydı. Hukuki olarak haklı olmasa da siyasi olarak kendisini en iyi müdafaa edenin haklı olduğuna hükmediliyordu.

6. İşgal Yönetimi ve Amerikan Yardım Heyetleri

İngiltere'nin Amerikan Ataşesi 12 Kasım 1918 tarihinde kendisine iki Amerikalının müracaat ederek Türkiye'ye bir yardım Heyeti göndermeyi teklif ettiklerini, bunların Anadolu'daki "Ermeni vilayetlerinde" ilahtan tohuma ve traktöre kadar yardım yapmak istediğini bildirmişti. Resmi bir görevi olmadığı anlaşılan bu şahıslar İngiltere'nin Türkiye'ye girmelerine izin verip vermeyeceğini öğrenmek istemişlerdi⁷⁴³. İtilaf Devletleri donanmasının İstanbul'a ulaşmasından bir gün önce yapılan bu teklif oldukça anlamlıydı. Amerikalılar Osmanlı Hükümeti'ne müracaat etmek yerine İngilizler muhatap almışlardı. Amerikan heyetleri bundan sonra mecbur kalmadıkça çalışmalarını bu ekseninde sürdürecektlerdi.

İngilizlerin onayıyla Türkiye'ye gelen Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti politik amacının olmadığını iddia etse de Amerikan Kızılhaçı ve Amerikan İaşe Komisyonu ile birlikte çalışmalar yapmakta, Amerikan Hükümeti ile tam anlamıyla işbirliği sağlamakta idi. Yardım heyetlerinin prensiplerinden bir tanesi de

⁷⁴¹ "Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti'nin 1919 yılı Mart ayı hakkında hazırladığı rapor", **FO, 371/4217**, 66324.

⁷⁴² "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 25 Nisan 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4217**, 72759.

⁷⁴³ "Türkiye ile yapılan Ateşkes Antlaşması'nın uygulanması, 30 Ekim-30 Kasım 1918, **WO, 106/1578**, 14.a.

gayrimüslim göçmenlere yardım etmektir⁷⁴⁴. Bu da yardım parolasıyla yola çıkan heyetlere yakışmayan bir prensip idi.

Amerikan heyetlerinin sadece gayrimüslimlere yardım yaptıklarını hatırlatan Amet, Türkler arasında da yoksullar bulunduğunu ifade ederek Amerikan heyetlerinin bu konudaki fikrini öğrenmek istemişti. Buna karşılık Heck, geçmişte Türklerin onlara yardım edilmesini istemediklerini ileri sürmüştü. Amerikan Yardım Heyetleri Konya-Sivas, Samsun-Sivas ile İzmir ve dahili olmak üzere üç bölgeye dağılarak faaliyetlerini sürdürecekti, Yüksek Komiser Amerikan heyetlerine katılmak üzere birer temsilci atayacaklardı⁷⁴⁵.

İstanbul'a gelen Ermeni, Rum göçmenler için belli bir mali kaynak lazımdı. Bu göçmenlere devamlı surette maddi yardım yapılması gerekiyordu. Dünya kamuoyunda, Rum ve Ermenilerin Türk zulmünden muzdarip mazlumlar oldukları yönünde propagandalar yapıldığından dünyanın değişik yerlerinden göçmenler için bağışlar yapılmaktaydı. Toplanan bağışlar çeşitli yardım kuruluşları vasıtasıyla dağıtılmaktaydı. Bu kuruluşlar arasında Amerikan yardım heyetleri dikkat çekmekteydi. Gayet sistemli ve organize bir şekilde çalışan Amerikan heyetleri Üç müttefik Yüksek Komiserin ilgisini çekmeye başlamıştı.

23 Ocak 1919 tarihinde yapılan Yüksek Komiserler toplantısında Ermeni ve Rumlara yardım meselesinin görüşüldüğü oturuma davet edilen Amerikan Yüksek Komiseri Heck, yapılan yardımlar konusunda izahatta bulunmuştu. Heck, Amerika'nın savaş sırasında Ermeniler ve sevk ve iskan edilen diğer milletler için 3,300,000 dolar yardımda bulunduğunu, halen 20-30 Amerikalı yardım kuruluşunun iç bölgelerde "Türklerin kurbanları" için faaliyet sürdürdüğünü dile getirmiş, göçmenler için yaklaşık 30,000,000 dolara daha gereksinim duyulduğunu beyan etmişti. Toplantıya katılan diğer bir Amerikalı üst düzey görevli Peat, sadece para değil, un, giyecek, çorap, ayakkabı mont gibi malzemelere hala ihtiyaç olduğunu belirtmişti. Bu izahatı yeterli bulmayan Calthorpe, Amerikan Hükümeti'nin yardım kuruluşları ile ilgisi hakkında malumat verilmesini istemiş, Heck bu kuruluşların özel olmakla birlikte Amerikan Hükümeti'nden de zaman zaman destek aldıklarını

⁷⁴⁴ "Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti'nden Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'a 19 Şubat 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4195**, 50491.

⁷⁴⁵ "19 Haziran 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 96988.

bildirmişti. Bu malumatlardan sonra Yüksek Komiserler, Amerikan Yardım Heyetlerine katılmak üzere birer temsilci atamaya karar vermişlerdi⁷⁴⁶. Görüşmelerden anlaşıldığı üzere Müttefik Yüksek Komiserleri ilgilendiren Amerikan yardım kuruluşlarının Rum ve Ermeniler için neler yaptıkları değil, Amerikan Hükümeti'nin bu kuruluşlarla organik bağlantıları idi. Bahsedilen rakamlar abartılmış olsa bile inanılmaz rakamlardı. Amerikan kuruluşları Türkiye'de gayet iyi bir şekilde organize olmuşlardı. Yapılan yardımlar gerek göçmenler arasında gerekse dünya kamuoyunda Amerikan propagandasına büyük katkı sağlamaktaydı. Yüksek Komiserler, bu heyetlere birer temsilci atayarak yapılan propagandadan pay almak isteyeceklerdi.

İtilaf Devletleri İstanbul'un işgal edilmesinden sonra Ermeni ve Rumlardan gelen çok farklı taleplerle karşılaşmışlardı. Bu taleplere cevap verme noktasında Fransa ve İtalya, İngiltere'den farklı politika izlemiş, İngiltere büyük ortak olması münasebetiyle talep sahiplerinin en fazla müracaat ettiği ülke olmuştu. Amerika ise bölgede resmi faaliyette bulunmak yerine yardım heyetleri vasıtasıyla gayri resmi faaliyette bulunmayı tercih etmişti. Misyonerlik teşkilatı ile birlikte yardım heyetlerinin yürüttüğü bu faaliyetler Rum ve Ermeni meselelerinde oldukça belirleyici olmuştu.

Sistematik bir planlama yapan İngiltere, esas itibarıyla birbirinden farklı özellikler taşıyan Ermeni ve Rum meselelerini bir tek çatı altında birleştirecek politikalar geliştirmeye çalışıyordu. Amerika'nın da politikaları da aynı şekilde belirlenmişti. İngiltere ve Amerika'nın gayrimüslimlerle ilgili olaylara bakış açısındaki benzerlik onları İtalya ve Fransa'dan ayırmaktaydı

Ermeni ve Rum meselelerini birlikte değerlendiren İngiltere ile Amerika savaş sonrasında çok tehlikeli bir planın ilk tohumlarını atıyorlardı. Bilindiği gibi işgalin ilerleyen yıllarında Osmanlı Devleti'ne yönelik talepler Ermeni ve Rumlarla sınırlı kalmamış, Keldani, Nasturi ve diğer Hıristiyan gruplar da bu çerçevede ele alınmıştı. Savaş yıllarında esirler dahi bu kategoriye dahil edilmişti. Planın hedefinin Osmanlı Devleti'nde bir Hıristiyan sorunu yaratmak olduğu bariz bir şekilde ortadaydı.

⁷⁴⁶ 23 Ocak 1919 tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından", FO, 371/4155, 29842.

Türkiye’de insani faaliyet sürdürme parolasıyla yola çıkan Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Türkiye’nin muhtelif bölgelerinde faaliyette bulunmaktaydı. Bu durum İngiliz Yüksek Komiserliği ile Amerika Heyeti arasında bir yakınlaşmayı beraberinde getirmişti. İngiliz Yüksek Komiserliği’ne müracaat eden Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti Direktörü James L. Barton şu taleplerde bulunmuştu;

1. Askeri ve Donanma yetkililerine, Amerikan heyetlerinin çalışma sahaları hakkında talimat verilmesi,
2. Görevlendirdikleri personelin ve yardım erzaklarının indirilmesinde kolaylık sağlanması,
3. Tüm Türk limanlarına vergi ödemedен erzaklarını indirmelerine izin verilmesi,
4. Depo bulmaları için yardım edilmesi,
5. Erzakın ve personelin İngiliz Gemilerinde ücretsiz ulaşımı için işbirliği yapılması,
6. Demiryollarında işbirliği yapılması.

Barton, ayrıca göçmenlerin ücretsiz ulaşımı içinde istekte bulunmuştu⁷⁴⁷. İngiliz Hükümeti Yüksek Komiserliğine Amerikan heyetlerine her konuda yardım edilmesine dair talimat vermişti⁷⁴⁸.

İngiliz Yüksek Komiserliği’nde kurulan Ermeni ve Rum Bölümü üyeleri Amerikan heyetleri ile temasa geçerek bir toplantı düzenlemişlerdi. Bu toplantıya Amerikalıları temsilen Dr. James L. Barton, Dr. William W. Peet, Mr. Fowle, Harold A.Hatch İngilizleri temsilen Tuğgeneral Deedes, Kumandan Heathcote Smith ve Mr. Hole katılmışlardı⁷⁴⁹.

Amerikalıları temsilen söz alan Dr. Barton programlarının yiyecek giyecek ve evlerin endüstriyel ihtiyaçlarının karşılanması olduğunu, şimdilik kendilerinin iade ile ilgilenmediklerini dile getirmiş, Deedes işbölümü yapmayı teklif etmişti, kabaca, İngiliz Yüksek Komisyonunun politik işleri yapmasını, yiyecek giyecek temin etmek

⁷⁴⁷ “Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti Direktörü James L. Barton tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği’ne yapılan müracaat”, **FO, 371/4196**, 81461.

⁷⁴⁸ “İngiliz Yüksek Komiserliği’nden Amerikan Yüksek Komiserliği’ne 29 Ocak 1919 tarihli mektup” **FO, 371/4196**, 81461.

⁷⁴⁹ “İngiliz Yüksek Komiserliği’nde kurulan Ermeni ve Rum Bölümü üyeleri ile Amerikalı temsilciler arasındaki 26 Şubat 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4195**, 49195.

gibi kalan hizmetleri Amerikan heyetlerinin yapmasını, İngiliz Yüksek Komisyonu'nun dahilde Amerikan Yakındoğu Yardım Heyetine dahil edilecek iade memurları ile temsil edilmesini önermişti. İngilizler, Ermeni ve Rumlarla ilgili meseleleri kategorilere ayırmışlardı. Buna göre İngilizler, suçlu Türkler, Ermeni ve Rumlara yapılacak yardım, toprak ve emlakın geri alınması, Türklerin ellerindeki Müslümanlaştırılmış Hıristiyanları kurtarmak ve Türk hapishanelerindeki Rumlara Ermenileri kurtarmayı öncelikli hedef olarak belirlemişlerdi⁷⁵⁰.

Karşılıklı beyanlardan sonra İngilizler ve Amerikalılar yapılacak çalışmalar konusunda uzlaşmaya varmışlardı. İstanbul'da kalan Dr. Barton ve Dr. Peet irtibat personeli olarak görev yapacak İngiliz temsilci ile sık sık görüşeceklerdi⁷⁵¹.

Hatta Barton Ermeni ve Rumlara İngilizlerin ne zaman yardım edebileceklerini sorduktan sonra d'Esperey adında bir Fransız Binbaşının Amerikan heyeti ile birlikte Ermenistan'a Fransız korumaları gönderebileceğini söylediğini hatta daha da ileri giderek Fransız Üniformalı Ermenilerin heyetle birlikte çalışabileceğini önerdiğini ifade etmişti. Buna karşılık İngiliz temsilciler temkinli davranarak bir cevap vermemişler daha sonra cevap verebileceklerini bildirmişlerdi⁷⁵². Barton'un sorularından Amerikalıların Ermeni ve Rumlara askeri yardım yapılması ile ilgili çalışmalara büyük önem verdikleri anlaşılıyordu.

Dr. Peet Adana'da bulunan Dr Kennedy'nin hazırladığı raporlara göre; Fransızların Ermenileri askere aldığını, talimli asker olmayan bu kişilerin edepsizce hareket ederek ve halka kötü muamelede bulunarak Türkleri kışkırttıklarını beyan etmişti. Yine bu raporlara göre İstanbul'da bulunan 7 Fransız subayının ve 100 adamının da bu amaçla harekete geçmek üzere olduklarını dile getirmişti. Dr. Peet bu nedenle yapılacak çalışmalarda, aralarında yerli Ermenilerin bulunduğu askerlerin muhafız olarak kabul edilmeyeceğini de açıklamıştı. İngiliz temsilciler de aynı bilgileri aldıklarından Amerikalıları desteklediklerini açıklamışlardı⁷⁵³.

Yapılması düşünülen yardımın bir de mali yönü vardı. İngilizler yapılacak yardımın ilk etapta 10,000 lira civarında bir maliyetinin olacağını hesaplamışlardı.

⁷⁵⁰ A.b.

⁷⁵¹ A.b.

⁷⁵² A.b.

⁷⁵³ A.b.

Deedes, bu maliyetin yarısını Ermeni Patrikhanesi'nin, geri kalan yarısını da Amerikan heyetlerinin karşılamasını talep etmişti⁷⁵⁴.

İstanbul'a gelen yardım amaçlı malzemeler Amerikan yardım heyetleri tarafından iç bölgelere sevk ediliyor ve buralarda dağıtılıyordu. İngilizlerle yapılan toplantılardan sonra İstanbul'a gelen malzemeler, İngilizlerin tahsis ettiği yük trenleri ile yurdun iç bölgelerine sevk edilmişti⁷⁵⁵.

Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerde Amerikalı misyonerler ve yardım heyetleri bazı engellerle karşılaşılıyorlardı. Amerikalıların yaptığı taleplere karşılık Yunanlılar bu bölgelerde kontrolü ele geçiremediklerini ileri sürerek suçu Türklere atıyorlardı. Ancak gelen raporlar net olduğundan ve Atina'da da üç Amerikalı misyonerin tutuklandığına dair haberler geldiğinden, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti Direktörü James L. Barton meselenin Venizelos'la müzakere edilmesini tavsiye etmişti⁷⁵⁶.

Bu arada İzmir'de çalışmalarını sürdüren Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, üyelerinden Alexander Maclachlan, Cass Arthur Reed, S.L. Cadwel, R.H. Maclachlan, M.B. Mills ve Rosalind M.Reed'in isimlerinin bulunduğu mektupta yer alan ifadelerden bu heyetlerin karakteri ve hedefleri hakkında gerçek bilgilere ulaşmak mümkündür. Mektup'ta "Biz öncelikle misyoneriz, ikinci olarak Amerikan misyoneriyiz. İlk olarak politika ile ilgilenmiyoruz. Fakat şehrimiz (İzmir) ve çevresi hakkında Paris Konferansı'nın olası kararından endişe etmiyor değiliz" şeklinde ifadeler yer almıştı⁷⁵⁷. Bu mektup Amerikan yardım heyetlerinin sadece insani amaçlı faaliyetlerde bulunmadıklarını, Türkiye'de misyonerlik faaliyeti yaptıklarının açık bir delili idi.

Mektupta İzmir ve çevresinde Rumların çoğunluğu oluşturmadıkları ve Yunan iddialarının asılsız olduğu, vilayette Rum olmayanların büyük çoğunluğa sahip

⁷⁵⁴ "İngiliz Yüksek Komiserliği'nde kurulan Ermeni ve Rum Bölümü üyeleri ile Amerikalı temsilciler arasındaki 4 Mart 1919 tarihli toplantıdan", **FO, 371/4195**, 49195.

⁷⁵⁵ "Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti Direktörü James L. Barton'dan Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti Paris Direktörü Arthur Curtiss James'e 28 Şubat 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4195**, 50491.

⁷⁵⁶ "Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti Direktörü James L. Barton'dan Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti Paris Direktörü Arthur Curtiss James'e 28 Şubat 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4195**, 50491.

⁷⁵⁷ "Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti İzmir Temsilcilerinden Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti Direktörü James L. Barton'a 15 Şubat 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4195**, 50491.

oldukları da tespit edilmişti. Tabii bu tespitten kasıt; İzmir ve çevresinin Türklere bırakılması değildi. Heyet, Yunan olmayanların bu ülkeyi, Yunanlılara vermekten öte hemen hemen diğer bütün çözümleri tercih edebilecekleri vurgulandıktan sonra “şüphesiz karşılıksız Amerikan kontrolü çok ideal olur. Fakat İngiliz, Fransız ve ya Fransız-İngiliz kontrolü de iyi karşılanacaktır” şeklinde bir ifade de kullanmıştı.

Mektupta ayrıca, Amerikalı devlet adamlarının, Yunanlılar ve “günahkar Türkler gibi barbarlar” için bağımsız adli kuruluşlar kurmaları halinde herkesin haklarının korunacağı iddia edilmişti⁷⁵⁸. Kısacası heyet yardım heyeti olmaktan öte, Yunanlıların işgal ettikleri bölgeler dahil bütün Türkiye’de Amerikan mandası kurulması için ön hazırlık çalışması yapıyordu.

Yurdun değişik bölgelerinden Amerikan heyetlerinin gönderdiği raporları değerlendiren Barton, Amerikan Başkanı’na bir mektup yazarak, Türkiye’nin geleceğini problemlerin beklediğini, ülkede sosyal karışıklık ve anarşinin yakın olduğunu bunun da uluslar arası ayrılıkları beraberinde getireceğini izah ettikten sonra tehlikeli durumu önlemek, sarsılmaz bir hükümet kurmak, milli varlık ve bağımsızlığı sağlamak için Türkiye’de acilen kuvvetli bir manda yönetimi kurulması gerektiğini dile getirmişti. Bölgenin kullanılmayan zengin doğal kaynaklara ve insan gücüne sahip olduğunu ve ekonomik bir program çerçevesinde yeniden yapılanması, rehabilitasyon vasıtalarının sağlanması için Türkiye’nin akıllıca idare edilmeye ihtiyaç duyduğunu da belirten Barton, böyle bir idare kurulana kadar Amerika’nın bu işi üstlenmesini tavsiye etmişti. Ayrıca Barton, son yıllarda kurulan hayır kurumları ve kolejlerle Amerikan sermayesinin de Türkiye’ye aktığına da değinerek⁷⁵⁹. Amerikan okul, şirket ve yardım heyetlerinin gerçek anlamda Türk topraklarında Amerikan mandasını kabul ettirebilmek amacıyla yıllar öncesinden çalışmalara başladığını da açığa vurmuştu. Bu mektuplar İngiliz Yüksek Komiserliği’nin izni ile İngiliz postanesi aracılığıyla Amerika’ya gönderiliyordu. Dolayısıyla İngilizler bu çalışmalardan haberdardı.

Ermeni ve Rum meselesinde İngiltere’nin müttefiklerini haberdar etmeden Amerika ile işbirliği yapması Fransa ve İtalya’nın tepkisine neden olmuştu. Fransız

⁷⁵⁸ “Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti İzmir Temsilcilerinden Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti Direktörü James L. Barton’a 15 Şubat 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4195**, 50491.

⁷⁵⁹ Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti Direktörü James L. Barton’dan Amerikan Başkanı’na 2 Şubat 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4195**, 50491

ve İtalyan Yüksek Komiserleri yapılan çalışmalardan haberdar edilmemelerini üzüntü ile karşılamışlardı. Onlar Bunun üzerine İstanbul'un ve yurdun değişik bölgelerine gönderilecek heyetlerin uluslar arası karaktere sahip olması ile ilgili çalışmalara başlanmıştı. İngilizler müttefiklerini daha fazla üzmemek için Amerikan heyetlerine üç müttefik devlet temsilcilerinin ve onlara muhafız olarak da yine üç müttefikten askerlerin dahil edilmesini kararlaştırmışlardı⁷⁶⁰. Yapılan müzakerelerden sonra her bir Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti ile birlikte İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerini temsil edecek 3 subayın gönderilmesine karar verilmişti⁷⁶¹. Kendilerine haber verilmemesine içerleyen Fransızlar heyetlerin güvenliğini Osmanlı Hükümeti'nin sağlaması gerektiğini ileri sürerek muhafız subay vermek istememişlerdi⁷⁶². Fransızlarla İtalyanlar böyle bir emrivakii kabul etmediklerinden taraf devletlerarasında bir toplantı düzenlenmesine karar verilmişti.

Fransız ve İtalyanların bilgilendirilmesinden sonra 15 Mart 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komisyonu temsilcisi Deedes, Fransız Yüksek Komiseri temsilcisi Albay Desbrière, İtalyan Yüksek Komiseri temsilcisi Kumandan Arlotta ve Amerikan Yüksek Komiseri Heck arasında yardım heyetlerinin çalışmaları ile ilgili bir toplantı düzenlenmişti. Yardım heyetine eşlik edecek müttefik temsilcileri hakkındaki Fransız görüşünü tekrarlayan Desbrière heyetlere üçer müttefik subayın eşlik edebileceğini fakat heyetlerin güvenliğini sağlama sorumluluğun Osmanlı Hükümeti'ne ait olması gerektiğini ifade etmişti. Fransızlar Heyetlerin uluslar arası karaktere sahip olması gerektiğini düşündüklerinden yapılacak faaliyetlerden haberdar olmak istiyorlardı. Ancak Amerika ve İngiltere temsilcileri, sadece Fransa ve İtalya temsilcilerinden gelecek tepkileri önlemek maksadıyla onları aralarına almışlardı. Bu hava içerisinde yapılan toplantıdan bir sonuç alınamamış heyetlerin muhafazasının Osmanlı Hükümeti'nin sorumluluğunda olduğunun Muhtelit Mütareke Komisyonu'na bildirilmesine karar verilmişti⁷⁶³. Bu karar, misyonerlik

⁷⁶⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 22 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4195**, 49292.

⁷⁶¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 23 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4195**, 49494.

⁷⁶² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Paris'te bulunan İngiliz heyetine 15 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4195**, 52785.

⁷⁶³ “İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan Yüksek Komiserlik temsilcileri arasında yapılan 15 Mart 1919 tarihli ilk toplantıdan”, **FO, 371/4195**, 52785.

faaliyetlerinin Osmanlı Hükümeti'nin resmi muhafazası altında yürütülmesi anlamına geliyordu.

Yapılan toplantıdan sonra İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Fransız ve İtalyan temsilcilerinin tutumunu “yardımdan çok dost olmayan bir arkadaşın tutumuna” benzeterek, “biz ve Amerikalılar yalnızca iş yapmayı arzuluyoruz diğerleri durumdan yarar sağlamayı arzuluyor sözleri ile izah etmişti⁷⁶⁴. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan Yüksek Komiserlik temsilcileri arasında yapılan ikinci toplantıda da İtalyan ve Fransız temsilcileri gönderilecek heyetlerin çalışmaları ile ilgili malumata sahip olmak istemelerine rağmen İngiliz ve Amerikan temsilcileri ağızbirliği ederek onların istedikleri malumatı vermemişlerdi⁷⁶⁵.

Yapılan müzakereler neticesinde İngiltere ve Amerika temsilcileri İtalya ve Fransız temsilcileri ile uzlaşmaya mecbur olmuşlardı. Ermeni ve Rumlara yapılacak yardımlar konusunda çalışma yapmak üzere müttefiklerarası bir komisyon teşkil edilmesine karar verilmişti. İngiltere, Amerika, İtalya ve Fransa temsilcilerinden oluşan Bu komisyonun görevi; Ermeni ve Rumlara yapılacak yardım hakkında genel politikaları müzakere ederek, yeni çalışmaları Yüksek Komiserlerin onayına sunmak, yapılan çalışma raporlarını denetlemek ve yöneticilere talimat göndermekti⁷⁶⁶. Böylece İngilizlerin desteğiyle Amerikan heyetlerinin yürüteceği faaliyetlere Fransız ve İtalyanlar da ortak olmuşlar yardım heyetleri müttefiklerarası organizasyon içine dahil edilmişti.

İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, yardım heyetlerinin misyonuna yeni bir şekil vermişti. Yardım heyetleri sadece yardım dağıtmakla mükellef olmayacaklar, Hıristiyan göçmenlerin ve Türkiye’de ikamet eden Hıristiyanların buldukları yerler ve sayıları hakkında istatistiksel bilgilerle, sevk ve iskan kanunu sırasında suiistimali görülen zanlılar hakkında bilgi toplayacaklardı. Bu bölümün bir diğer görevi; Müslümanlaştırılmış Hıristiyanlar, el konulan emlakler ve Osmanlı hapisanelerinde tutuklu bulunan Hıristiyanlar hakkında bilgi toplamaktı. Bölümün, göçmenlerin memleketlerine iadesi ile ilgili çalışmalarının yanında politik

⁷⁶⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 25 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4195**, 55135.

⁷⁶⁵ “İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan Yüksek Komiserlik temsilcileri arasında yapılan (tarihi belirtilmemiş) ikinci toplantıdan, **FO, 371/4195**, 55135.

⁷⁶⁶ “Ermeni Rum Bölümü Organizasyonu”, **FO, 371/4195**, 55137.

çalışmaları da olacaktı. Resmi olarak yardım işleri ile Amerikan Yardım Komisyonu politik işlerle İngiliz İade Komisyonu personeli ilgilenecekti. Bölümün bir önemli özelliği de Türk yetkilileri aracılığıyla dolaylı ve doğrudan hareket yapılmasına izin vermemektir⁷⁶⁷. Buradan bölümün hedeflerinden bir tanesinin de; Osmanlı topraklarında yaşayan halkla, Osmanlı Devleti arasındaki irtibatı tamamen kesmek olduğu anlaşılmaktadır.

Amerikan Yardım Heyetleri'nin birlikte çalışacakları İngiliz iade personeline de göçmenlerle ilgili salahiyet tanınmıştı. İade personeli, Türk yetkililerine, “Türklerin elinde sıkıntı yaşayan halka” yardım etme görevinin öncelikle kendilerinde olduğunu açıklayacak, istendiği zaman Osmanlı Hükümeti'nden konaklama, yiyecek ve ulaştırma sağlamasını talep edebilecekti. Türk yetkililerinin “engelleyici davranışları ve kabalıkları” Yüksek Komiserliğe rapor edilecekti. Heyetlerin faaliyetlerinin ne olduğunu anlamak için yardım heyetleri tarafından hazırlanan raporları ve onların faaliyetlerini incelemekte yarar vardır. İade memurları Savaş öncesi ve sonrasında Ermenilerle Rumların ne durumda olduklarını tahkik edecek buna dair istatistiksel raporlar hazırlayacaklardı. İstatistiklerde savaş öncesindeki Ermeni ve Rumların sayıları, sahip oldukları taşınır ya da taşınmaz mülkler, sevk ve iskan kanunu ile gönderilenlerin sayıları, savaş sonrasında memlekete dönenlerin durumları, gönderilenlerin halihazırda buldukları yerler gibi bilgiler yer alacaktı. İade memurlarına hedefe ulaşmak için manevi nüfuzlarını kullanma talimatı da verilmişti⁷⁶⁸. İade memurları mevcut durum hakkında Yüksek Komiserlere malumat verecek onlar da Osmanlı Hükümeti'ne baskı yaparak istediklerini tepeden yaptıracaklardı.

İade memurlarına;

- I) İşgal edilmiş topraklarda buluna politik ve askeri suçlarla (firari ve casuslar dahil) suçlanan bütün Hıristiyan, Arap, Suriyeli, Mezopotamyalı, ve diğer yerli halktan suçluların,
- II) 3 ay mahkemesi yapılmayanlardan cinayetten başka diğer bütün suçlarla itham edilen bütün Hıristiyanların ve diğerlerinin,

⁷⁶⁷ “Ermeni Rum Bölümü Organizasyonu”, FO, 371/4195, 55137.

⁷⁶⁸ “Müttefiklerarası Ermeni Rum Bölümü tarafından İade Memurlarına verilen talimat”, FO, 371/4195, 55137.

III) Cinayetle suçlananlardan mahkemesi 5 aydır yapılmayanların, tahliye edilmelerini sağlamak üzere Türk yetkilileri nezdinde gayri resmi teşebbüslerde bulunmaları ve hastanelerdeki koşulların düzeltilmesi amacıyla çalışma yapmaları için talimat verilmişti⁷⁶⁹.

Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti'nin faaliyette bulunacağı bölgeler ise şöyle tespit edilmişti;

1. Kafkasya Van, Tiflis, Alexandropol, Erivan, Trabzon.
2. Samsun, Merzifon, Çorum, Amasya, Tokat
3. Sivas.
4. İstanbul Bursa, İzmit, Adapazarı, Eskişehir, Ankara.
5. İzmir.
6. Konya, Afyon Karahisar, Kırşehir, Niğde.
7. Kayseri, Talas, Yozgat, Bozok yaylası sonraki bölümler için Erzurum, Bitlis, Monat.
8. Adana Tarsus, Mersin, Haçin, İskenderun.
9. Maraş.
10. Halep Antep, Urfa Bilecik, Kilis.
11. Harput, Malatya, Arapkir.
12. Diyarbakır.
13. Mardin.

Yalnız bu bölgeler geçici olarak tespit edilmişti. Gerekli görülmesi halinde değişiklik yapma hakkı saklı tutulmuştu⁷⁷⁰.

İngiliz ve Amerikalı temsilciler Ermeni ve Rumlarla ilgili meselelerde müttefikleri olan Fransız ve İtalyanları da dahil etmiş gibi bir görüntü çizmelerine karşın, iki cemaat üzerinde daha etkili olabilmek amacıyla farklı bir planı devreye koymuşlardı. Dört müttefik arasında görüşmelerin yapıldığı sıralarda İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaat eden Rum ve Ermeni Patrikleri, temsilcilerinin İngiliz ve Amerikalı temsilciler arasında yapılan toplantılara katılmalarını talep etmişlerdi. Bu

⁷⁶⁹ "Müttefiklerarası Ermeni Rum Bölümü tarafından İade Memurlarına verilen talimat", **FO, 371/4195**, 55137.

⁷⁷⁰ "Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti'ne verilen talimat", **FO, 371/4195**, 55137.

İngiliz ve Amerikan temsilcileri için bulunulmaz bir fırsattı. Bu nedenle gelen talep hemen kabul edilmiş, Rum Patriği ve Ermeni Patrikleri temsilcilerinin yapılacak toplantılara katılmalarına müsaade edilmişti⁷⁷¹. 19 Mart 1919 tarihinde yapılan toplantıya İngiltere’yi temsilen; Deedes, Albay Enight Bruce, Binbaşı Foster, Kumandan Heathcote Smith, Binbaşı Binns, Amerikan Komisyonunu temsilen; Dr. Peet, Ermeni Patriğini temsilen; Dr. Tavitian ve Mr. Tchakirian, Rum Patriğini temsilen Thiokoas katılmışlardı. Ermeni ve Rum temsilciler Türkiye’nin muhtelif bölgelerinde sevk ve iskan kanunu sırasında yaşanan olumsuzluklarla, savaş sonrasında Türk topraklarında bulunan Ermeni ve Rumların durumları hakkında kendilerine gelen ya da kendileri tarafından hazırlanan raporları İngiliz ve Amerikan temsilcilerine sunmuşlardı. Bu raporlar tek taraflı olarak hazırlandığından, her zaman Türkler yaşananların sorumlusu olarak gösteriliyorlardı. İngiliz temsilcisi Deedes, Osmanlı Dahiliye Nezareti tarafından irtibatı sağlamak üzere atanan Nihat Bey’in de toplantılara katılmasını önermiş, Ermeni ve Rum temsilciler onun, “hassas meselelerin müzakere edildiği bütün toplantılara” katılmasına itiraz etmişlerdi. Neticede Nihat Bey’in hazır bulunmasını gerektiren bir mesele olması halinde çağrılmasına karar verilmişti⁷⁷². İtham edilenlerin kendilerini savunmalarına değil bilgi almalarına dahi imkan verilmiyordu.

İngiliz Yüksek Komiser Vekili R. Webb, kısa süre içerisinde aldıkları tedbirler sayesinde oldukça önemli denebilecek iyileştirmeler sağladıklarını iddia etmekte, Türk idare mekanizmasının çeşitli şubelerini aşmakta sıkıntı çektiklerini ve yapılacak işlemlerin beraberinde yeni sorunlar getirdiğini ileri sürmekte idi⁷⁷³.

⁷⁷¹ “İngiliz Yüksek Komiserliği’nde kurulan Ermeni ve Rum Bölümü üyeleri ile Amerikalı temsilciler arasındaki 4 Mart 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4195**, 49195.

⁷⁷² “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcileri arasında yapılan 19 Mart 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4195**, 58443.

⁷⁷³ “İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 31 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4195**, 58445.

7. İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhaneleri, Asuri, Keldani ve Nasturi Milli Meclisleri arasında Kutsal İttifak

İşgal döneminde İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhaneleri temsilcileri arasında haftalık toplantılar yapılmıştı. Bu toplantılar sırasında Ermeni ve Rum temsilciler Türkler aleyhindeki itham, iddia ve iftiralarını sürekli olarak gündeme getirmişlerdi. Türklerin, Hıristiyan kadın ve çocukları zorla Müslüman yaptıkları, Türklerin silahlandıkları, Türk çetelerinin Hıristiyan köylere baskın yaptıkları, köylülerin paralarını aldıkları, Türk yetkililerin Sevk ve İskan Kanununun uygulanması aşamasında kasıtlı olarak suiistimalde buldukları, Türklerin Hıristiyanların mallarına el koydukları, onları katlettikleri, memleketlerine dönmek isteyen göçmenlere Türk yetkililerinin engel oldukları gibi iddia, itham ve iftiralar yapılan toplantılarda sürekli tekrarlanmıştı⁷⁷⁴. Ermeni ve Rum temsilciler yeri geldikçe bahsettikleri bölgelere İtilaf Devletlerinin asker göndermesini talep etmekteydiler⁷⁷⁵. İlk toplantılarda Ermeni ve Rum temsilcilerinin iddialarına inanan Amerikan ve İngiliz temsilcileri de Türkiye'nin değişik bölgelerine gönderdikleri temsilcilerinden gelen raporlar sayesinde yavaş yavaş gerçekleri görmeye başlamışlar ve iddiaların

⁷⁷⁴ Bu tutanaklar **FO, 371/4195**, 4196 ve 4197 nolu kataloglarda yer almaktadır. Hemen hepsinde temanın aynı olduğu görülmektedir. Örnekleri için bkz.; “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcileri arasında yapılan 19 Mart 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4195**, 58443; “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcileri arasında yapılan 26 Mart 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4195**, 60150; “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcileri arasında yapılan 2 Nisan 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 68053; “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcileri arasında yapılan 9 Nisan 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 68095; “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcileri arasında yapılan 23 Nisan 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 75869; “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcileri arasında yapılan 30 Nisan 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 75894; “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcileri arasında yapılan 7 Mayıs 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 79409.

⁷⁷⁵ “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcileri arasında yapılan 2 Nisan 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 68053.

mesnetsiz olduğunu anlamaya başlamışlardı. 7 Mayıs 1919 tarihinde yapılan toplantıda Rum temsilcisi Theotokas yurdun değişik yerlerindeki asayiş sorunlarından bahsederek Narlıhan Kaymakamının yetersiz olduğunu, değiştirilmesi ya da görevden alınmasını önermişti. Buna karşılık Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti temsilcisi Peet, ise hafta içinde aldığı raporlara göre bir sorun olmadığını hatta durumun iyi olduğunu, Amerikan heyetinin ve İngiliz memurların Türkler tarafından gayet iyi şekilde karşılandığını açıklamıştı⁷⁷⁶.

İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhaneleri temsilcileri arasında yapılan toplantılara zaman zaman “Asuri Milli Meclisi” ve “Keldani Milli Meclisi” temsilcileri de katılma imkanı bulmuşlardı. Keldani Milli Meclisi temsilcisi Nassib Nurullah ve Asuri Milli Meclisi temsilcisi A. Ablahat, Diyarbakır, Harput, Mardin ve çevresinde kendi milletlerini de son derece ciddi sıkıntılar yaşadıklarını ifade ederek yardım beklentilerini dile getirmişlerdi. Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti temsilcisi Peet, bu ihtiyaçları not alarak Harput, Malatya ve Diyarbakır’a yardım sözü vermişti⁷⁷⁷. Bu toplantı ile birlikte İngiliz ve Amerikalılar etkinlik alanlarını Keldani ve Nasturilerin yaşadıkları coğrafyalara doğru genişletmişlerdi. Keldani ve Nasturi temsilcileri de bunu fırsat bilerek Ermeni ve Rumlar gibi para koparmak amacıyla durumlarını olduğundan farklı göstermişlerdi.

Nasturi ve Keldani temsilcilerinden sonra Yunan Yüksek Komisyonu da temsilcisinin toplantılara katılmasını talep etmiş bu talep kabul edilmişti⁷⁷⁸.

İngilizlerle yakın ilişkiler kuran Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti üyeleri Türkiye’ye getirdikleri ürünlerin ülke dahiline sevk edilmesi sırasında ortaya çıkan

⁷⁷⁶ “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcileri arasında yapılan 7 Mayıs 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 79409.

⁷⁷⁷ “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, “Asuri Milli Meclisi” ve “Keldani Milli Meclisi” temsilcileri arasında yapılan 16 Mayıs 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 84441; “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, “Asuri Milli Meclisi” ve “Keldani Milli Meclisi” temsilcileri arasında yapılan 20 Mayıs 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 85648; “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, “Asuri Milli Meclisi” ve “Keldani Milli Meclisi” temsilcileri arasında yapılan 28 Mayıs 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 92737.

⁷⁷⁸ “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, “Asuri Milli Meclisi” ve “Keldani Milli Meclisi” temsilcileri arasında yapılan 23 Temmuz 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 118382.

ulaşım masraflarının alınmaması ya da indirimli tarife üzerinden alınmasını rica etmiřlerdi⁷⁷⁹. İngiliz Ulaştırma Bakanlığı tahsil edilen ücretlerin bir kısmının heyetlere iade edilmesi yönünde görüş bildirmişse de İngiliz Savaş Bakanlığı bütün deniz ve demiryolu ücretlerinin Amerikan heyetlerinden tahsil edilmesini istemiřti⁷⁸⁰. İngiliz Dışışleri Bakanlığı da Türk demiryollarının yetersizliğinden dolayı ulaşımda indirim yapılamayacağını Yüksek Komiseri'ne bildirmişti⁷⁸¹. Müttefiklerarası Demiryolu Komisyonu da ücretsiz nakliyata ve herhangi bir indirimden razı olmamıştı⁷⁸². Osmanlı Devleti'nden sürekli özveri bekleyen İngilizler mesele kendileri olunca hiçbir özveride bulunmamaktaydılar.

Ermeni Rum Bölümü görevden alınması arzulanan şahısların isimlerini tespit ederek Yüksek Komiserlere bildiriyordu. Bundan sonra Yüksek Komiserler baskı yaparak Osmanlı Hükümeti'nin bu memurları azletmesini sağlamaya çalışıyordu⁷⁸³. Bölüm özellikle Milli Mücadele Hareketi içerisinde yer alan memurları jurnallıyordu⁷⁸⁴.

Ermeni ve Rum Bölümü emrine tahsis edilen yardımlar kimden gelirse gelsin tek bir fonda toplanarak Ermeni ve Rumlar arasında paylařtırılıyordu⁷⁸⁵. 1919 yılı

⁷⁷⁹ “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, “Asuri Milli Meclisi” ve “Keldani Milli Meclisi” temsilcileri arasında yapılan 28 Mayıs 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 92737.

⁷⁸⁰ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışışleri Bakanlığı'na 30 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4196**, 96928.

⁷⁸¹ “İngiliz Dışışleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 9 Haziran 1919 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/4196**, 96928.

⁷⁸² “Karadeniz Müttefik Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 12 Haziran 1919 tarihli mektup”, ve İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Amerikan Yüksek Komiserliği'ne 18 Haziran 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4196**, 96928; “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcileri arasında yapılan 25 Haziran 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 109758; “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcileri arasında yapılan 9 Temmuz 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 109758.

⁷⁸³ “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sunulan 30 Mart 1919 tarihli rapor”, **FO, 371/4196**, 58445; “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcileri arasında yapılan 28 Mayıs 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 96968.

⁷⁸⁴ “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcileri arasında yapılan 1 Temmuz 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 10812.

⁷⁸⁵ “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcileri arasında yapılan 28 Mayıs 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 96968.

ortalarına gelindiğinde hem Ermeni ve Rum yardım kuruluşları hem de Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti maddi kaynaklarının yetersizliğinden faaliyetlerini azaltmaya mecbur olmuşlardır. Finansman bakımından en güçlü desteğe sahip olan Amerikan heyetlerinin dahi 1919 yılı sonbaharına kadar dayanacak gücü kalmıştı⁷⁸⁶. Kaynak bulabilmek için Türkiye’de gelişen olayların dünya kamuoyuna dramatize edilerek anlatılması gerekiyordu. Günümüzde de sık sık müracaat edilen bu taktik yardımseverlerin duygularının sömürülmesinden başka bir şey değildi.

Amerikan heyetleri Haziran-Ağustos 1919 dönemine ait demiryolu ücretlerini dahi ödeyememişlerdi. İtilaf Devletlerinin denetiminde olan demiryolları idaresi, bu borçlar ödenmediği müddetçe heyetlerin acil ulaşım ihtiyaçlarını bile karşılamama yönünde karara varmıştı⁷⁸⁷. Ancak yaşanan tereddütler nedeniyle bu karar hemen uygulanamamıştı.

Karadeniz Müttefik Ordusu Başkumandanlığı bir talimat yayınlayarak eski borçlar ödeninceye kadar 15 Kasım 1919’dan itibaren Heyetlerin borçlanarak nakliyat yapamayacağını ilan etmişti. Nakit para verilmesi halinde nakliyat yapılabilecekti⁷⁸⁸. Heyetler nakit sıkıntısı çektiğinden nakliyat neredeyse tamamen durmuştu. Bunun üzerine devreye giren Amerikan Yüksek Komiseri, İngiliz Yüksek Komiserine bir mektup yazarak Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Türkiye’de çalışmalarına başladığı zaman kendilerine heyet çalışanlarıyla, malzemelerinin İngiliz gemilerinde ve Türkiye’deki demiryollarında ücretsiz taşınabileceğine dair umut verildiğini ancak indirimli tarife üzerinden dahi ücret kabul edilmediğini belirterek bu duruma bir çare bulunması istemişti⁷⁸⁹. Amerikan Yüksek Komiseri hiç değilse indirimi tarife üzerinden demiryolu ücretlerinin ödenmesini istiyordu. İtilaf Devletleri yardım heyetlerinin masraflarını işgal masrafları kategorisine dahil

⁷⁸⁶ “İngiliz Dışışleri Bakanlığı’ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’ne 30 Temmuz 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4196**, 105779.

⁷⁸⁷ “İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı Milne’den İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’ne 16 Ağustos 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4196**, 151213.

⁷⁸⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Dışışleri Bakanlığı’na 13 Kasım 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4197**, 156701.

⁷⁸⁹ “İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Yüksek Komiserliği’ne 30 Ekim 1919, tarihli mektup”, **FO, 371/4197**, 156701

edemeyeceklerinden bu ücretlerin ödenmesinde ısrar ediyorlardı. Osmanlı Hükümeti'nden tahsil edilecek olsa idi ödemede bu kadar ısrarcı olunmayacaktı⁷⁹⁰.

Müttefiklerinin demiryolu ücretlerini tahsil etmekte kararlı olduğunu gören Amerikan Yüksek Komiseri Bristol hiç değilse indirimli tarife uygulanmasını, bu indirimin normal ücretlerin 1/3'ü olmasını talep etmişti⁷⁹¹. Ancak İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb, demiryolu masraflarının kendi vergi mükelleflerinden karşılandığını ve indirimin İtilaf Devletleri kıtalarına mahsus olduğunu ileri sürerek indirim yapılamayacağını açıklamıştı. Webb eski borçların ödenmemesi halinde demiryollarının yardım heyetlerine yeniden hizmet edebileceğini de dile getirmişti⁷⁹². Osmanlı Devleti'ni insanlık dışı uygulamalarla suçlayan İtilaf Devletleri yardım heyetlerinin ihtiyaç sahiplerine ulaşmalarına kasıtlı olarak engel olmuşlardı. Bu da onlar için demiryolu ücretlerinin insan hayatından daha değerli olduğunu gösteriyordu.

İngilizler yardım etmek bir yana, yardım heyetlerine ait depoları bekleyen bekçi ya da nöbetçi askerlerinin maaş ve diğer masraflarını dahi yardım heyetlerinden tahsil etmek istemişlerdi⁷⁹³. Bristol bunun İtilaf Devletlerinin vazifelerinden biri olduğunu anlatmaya çalışmışsa da İngiliz yetkililer bu ücretlerin ödenmesini istemişlerdi⁷⁹⁴.

Nakliye yapamaz hale gelen Amerikan Yardım Heyetleri demiryollarına olan borçlarının yarısını ödeyerek kalan yarısını da aylık taksitlere bağlayarak demiryollarını yeniden kullanmaya başlamışlardı⁷⁹⁵.

Bu arada Osmanlı Hükümeti, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti'ne bol miktarda tahıl vermişti. Heyet ülkenin değişik bölgelerinde bulunan bu tahılları demiryolları ile İstanbul'a nakletmeyi düşünüyordu. Amerikan heyeti elindeki

⁷⁹⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11 Kasım 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4197**, 156701

⁷⁹¹ “İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 14 Kasım 1919 tarihli mektup, **FO, 371/4197**, 156725.

⁷⁹² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği'ne 2 Aralık 1919 tarihli mektup, **FO, 371/4197**, 163685.

⁷⁹³ “Karadeniz Müttefik Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 16 Kasım 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4197**, 168771.

⁷⁹⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği'ne 19 Aralık 1919 tarihli mektup, **FO, 371/4197**, 168771.

⁷⁹⁵ “İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 20 Kasım 1919, tarihli mektup”, **FO, 371/4197**, 165707.

nakitle, eski nakliye borçlarını ödemediğinden elinde nakliye için tahsisat kalmamıştı. Bristol, hiç değilse bağışlanan bu tahılların nakli konusunda Robeck'ten yardım istemişti⁷⁹⁶. Robeck bunun imkansız olduğunu belirtmekle kalmamış, Milne'in eski borçlara karşılık ödenecek taksitlerin tamamen ödeneceğine dair Amerikan Yüksek Komiserliği'nden yazılı garanti istediğini bildirmişti⁷⁹⁷.

Mali sıkıntı yaşayan yardım heyetlerinin faaliyetlerinin azalması üzerine İtilaf Devletleri tarafından bu heyetlere yardım yapılması gündeme gelmişti. Heyetlerin faaliyetlerine devam edebilmesi için başka da bir çare kalmamıştı⁷⁹⁸.

Mali sıkıntı içerisinde bulunan Osmanlı Hükümeti memleketine dönen göçmenlere ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 15 gün için kişi başına 3 kuruş verme kararı almıştı. Ermeni Patrikhanesi temsilcisi Hamamcıyan, bu para ile alay ediyordu⁷⁹⁹. Rum Patriği ve Ermeni Patriği de yeniden Yüksek Komiserlere müracaat ederek yardım talebinde bulunmuşlardı. 1919 kışını atlatabilmek amacıyla Rum Patriğinin talep ettiği meblağ 1,000,000 Pound, Ermeni Patriğinin talep ettiği meblağ ise 2,000,000 Pound idi. Her iki cemaat lideri bağış yapılmaması halinde kendilerine bu meblağın borç olarak verilmesini talep etmişlerdi. Borca teminat olarak Osmanlı Devleti tarafından istimlak edilen mülklerini teminat vermek istiyorlardı⁸⁰⁰. 12 Aralık 1919 tarihinde düzenledikleri toplantıda Yüksek Komiserler böyle bir bağış ya da borç için yetkilerinin olmadığını açıklayıp işin içinden sıyrılmışlardı⁸⁰¹. İki liderin de bunu ödeyecek gelirleri olmadığından borç yine Osmanlı Devleti'ne kalacaktı. İngiliz Hükümeti istenen ölçekte bir yardımın yapılamayacağını böyle bir

⁷⁹⁶ “İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 20 Kasım 1919, tarihli mektup”, **FO, 371/4197**, 165707.

⁷⁹⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği'ne 11 Aralık 1919 tarihli mektup, **FO, 371/4197**, 165707.

⁷⁹⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 26 Kasım 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4197**, 160261.

⁷⁹⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcileri arasında yapılan 2 Nisan 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 68053.

⁸⁰⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 Aralık 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4197**, 162618.

⁸⁰¹ “12 Aralık 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 511; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Aralık 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4197**, 165720.

borç da verilemeyeceğini açıklamıştı. İngiliz Hükümeti'nin yapmayı düşündüğü yardım sadece 10,000 Pound idi⁸⁰².

Ermeni ve Rum Patrikleri yardım beklerken, İngiliz Yüksek Komiserliği, Hükümeti'ne masraftan kaçabilmek için 1 Nisan 1920'den itibaren Ermeni Rum Bölümü'nün işlerini buna bağlı olarak da personel sayısını azaltmayı önermişti⁸⁰³. Bu öneriyi değerlendiren İngiliz Hükümeti tarafından İstanbul Yüksek Komiseri'ne gönderilen 10 Nisan 1920 tarihli telgraf Ermeni Rum Bölümü çatısı altındaki örgütlenmenin gerçek amacını gayet açık bir şekilde gözler önüne sermekteydi. Bu telgrafta; Yardım örgütünün işlevinin yalnızca yardım dağıtmaktan uzak olduğu, doğrudan politik olduğu vurgulanmış, vilayetlerde kurulan örgütün Yüksek Komiserlik tasarrufunda bulunan “politik bir alet” olduğunun altı çizilmişti. İngiliz Hükümeti bu nedenle masrafların azaltılmasında bir sakınca olmadığını 1,200 Pound olan Haziran 1920 bütçesinin Eylül 1920 için 700 Pound olarak belirlendiğini açıklamıştı⁸⁰⁴.

Bu karardan sonra Ermeni Rum Bölümünün masraflarının azaltılması amacıyla Yüzbaşı P. Hadkinson, Lt. V. Hadkinson ve A. Hadkinson bu bölümden alınarak Yüksek Komiserlik hizmetine alınmıştı⁸⁰⁵.

Personel sayısı azaltılan ve buna bağlı olarak faaliyetleri azalan Ermeni Rum Bölümünün kapatılması gündeme gelmişti. Robeck, ateşkes şartlarına göre uygun bir kurum oluşturulana kadar bu bölümün kalmasını tavsiye etmişti⁸⁰⁶. Bir süre sonra Sevr Antlaşması'nın imzalanmasıyla gayrimüslimler meselesindeki uygulamalar farklı boyutlara taşınmıştı.

Sevr Antlaşması'nın 142. ve 144. maddeleri gayrimüslimler meselesinden bahsetmekteydi. 142. maddede Cemiyeti Akvam tarafından Müslümanlarla müzakerede bulunmak üzere bir komisyon kurulması, 144. maddede ise Cemiyeti

⁸⁰² “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 23 Aralık 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4197**, 162618.

⁸⁰³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 25 Şubat 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5087**, E 910.

⁸⁰⁴ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 10 Nisan 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5087**, E 910.

⁸⁰⁵ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 23 Mart 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5087**, E 2808.

⁸⁰⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 29 Temmuz 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5088**, E 9664.

Akvam tarafından “tehcir”, iade vs. konularını görüşmek üzere bir üyesinin Türk, bir üyesinin davacı cemaatten, başkanının ise Cemiyeti Akvam tarafından atanacağı bir hakem komisyonu atanması öngörülüyordu⁸⁰⁷. Cemiyeti Akvam bu meseleyi değerlendirmek ve karara varmak üzere Sevr Antlaşması’nın metnini talep etmişti⁸⁰⁸. Antlaşma metnini alan Cemiyeti Akvam aylar geçmesine rağmen azınlık komisyonlarının kurulması konusunda bir karara varamamıştı⁸⁰⁹.

Büyük devletler arasında kurulması planlanan Gayrimüslimler Komisyonu ile Hakem Komisyonları konusundaki tartışmalar oldukça uzun sürmüştü. Ancak tartışma, komisyonların kuruluş şekli ya da işlevleri ile ilgili değildi. Tartışmalar, komisyonlara hangi devlet temsilcisinin başkanlık yapacağı, başka bir deyişle gayrimüslimlerle ilgili konularda hangi devletin hegemonya kuracağı ekseninde kalmıştı. İngiltere ve Amerika’nın Cemiyeti Akvam’da belirgin bir rol oynadığını gören Fransız Hükümeti, Osmanlı Hükümeti’nin Hakem Komisyonunun masraflarını karşılamasının imkansız olduğunu gerekçe göstererek gayrimüslimler meselesini Cemiyeti Akvam’a havale etmenin de pratik bir yarar sağlamayacağını ileri sürmeye başlamıştı⁸¹⁰. Fransız tezi makul olmayıp Sevr Antlaşması’nın gayrimüslimlerle ilgili maddelerinin tamamen değiştirilmesini gerektirdiğinden büyük devletler arasında rağbet görmemişti.

21 Eylül 1921 tarihinde yapılan toplantıda Cemiyeti Akvam, Sevr Anlaşması yürürlüğe girmeden evvel 142. maddenin uygulanmasını sağlamak ve hazırlık yapmak üzere bir komiser atamaya karar vermişti. İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, bu göreve İstanbul’da yıllarca Ermeni Rum Bölümü içerisinde aktif olarak faaliyet gösteren Graves’in atanmasını önermişti⁸¹¹. İngiliz Hükümeti de Graves’in atanmasını uygun bulmuştu⁸¹². İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika’nın belirleyici

⁸⁰⁷ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan Cemiyeti Akvam Sekreterliği’ne 31 Ağustos 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5088**, E 9664.

⁸⁰⁸ “Cemiyeti Akvam Sekreterliği’nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 6 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5088**, E 11060.

⁸⁰⁹ “Cemiyeti Akvam Sekreterliği’nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 11 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5088**, E 12576.

⁸¹⁰ “İngiltere’nin Paris Büyükelçiliği’nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 19 Şubat 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6506**, E 2235.

⁸¹¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 30 Eylül 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6506**, E 10903.

⁸¹² “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan Mr London’a (Cenova) 5 Ekim 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6506**, E 10903.

olduğu Cemiyeti Akvam'da İngiliz aday ancak Amerika'nın desteği ile başkan seçilebilirdi. Gayrimüslimler sorunu ile yakından ilgilenen Amerikalıların ise başka hesapları vardı. Bu şartlar altında Cemiyeti Akvam'ın düzenlediği 2 Ekim 1921 tarihli toplantıda Amerikan Yardım Heyetlerinde faaliyet gösteren Peet'in Cemiyeti Akvam Komiseri olarak atanmasına karar verilmişti⁸¹³. İngiliz Hükümeti belli ettirmese de bu kararı üzüntü ile karşılamıştı⁸¹⁴. İlerleyen yaş nedeniyle Peet'in bu görevi kabul etmeyeceğine dair duyular alan İngilizler Graves'i seçtirmek amacıyla yeniden harekete geçmişlerdi⁸¹⁵.

Peet'in görevi kabul edip etmeyeceğine dair resmi bir cevap vermemesi üzerine, İtalyanlar da Cemiyeti Akvam Komiseri olarak bir İtalyan üyenin seçilmesi için harekete geçmişlerdi⁸¹⁶. İtalyanların bu hamlesi üzerine İngiliz Hükümeti, Graves'in de onayıyla Peet'in başkanlığını kabul etmeye hazırlanmıştı⁸¹⁷. Graves'in komiser olmasını en çok isteyenlerden İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold da bu teklifi etmek zorunda kalmıştı⁸¹⁸.

Sevr Anlaşması imzalanmış olmasına rağmen, birçok konuda müttefikler ne tür bir uygulama yapacaklarına karar vermemişlerdi. Karar veremedikleri konuların başında da gayrimüslimler meselesi geliyordu⁸¹⁹.

İtilaf Devletlerinden bağış almaktan umudunu kesen Rum Patriği M.Dorotheos Robeck'e bir mektup yazarak, kendilerine 1000,000 Pound borç verilmesi ile ilgili talebi tekrar etmişti. Dorotheos, lütf göstermiş, bu borcun ileride Osmanlı Hükümeti'nden tazminat bedeli olarak tahsil edilebileceğini de sözlerine eklemişti⁸²⁰.

⁸¹³ “Mr London'dan (Cenova) İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Ekim 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6506**, E 11095.

⁸¹⁴ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 10 Ekim 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6506**, E 11095.

⁸¹⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 17 Ekim 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6506**, E 11818; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 5 Kasım 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6506**, E 13146.

⁸¹⁶ “Cemiyeti Akvam Eric Drummond'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 Aralık 1921 tarihli gizli telgraf”, **FO, 371/6506**, E 13610.

⁸¹⁷ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 16 Aralık 1921 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/6506**, E 13610.

⁸¹⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 20 Aralık 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6506**, E 14014.

⁸¹⁹ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'ne 25 Kasım 1920 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/5088**, E 13782.

⁸²⁰ “Rum Patriği M.Dorotheos'tan İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e 6/19 Kasım 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4197**, 165720.

Ermeni Protestan Cemaati şefi Zenope Bezciyan, Ermeni Katolik Piskoposu A. Sayeghian ve Ermeni Patriği Zaven Efendi de bir mektup yazarak benzer talepte bulunmuşlardı⁸²¹.

Rum Patriği'nin yardım taleplerinin ardı arkası kesilmiyordu. Bu defa Patrik indirime gitmiş istediği miktarı 600,000 liraya düşmüştü⁸²². 1920 yılına gelindiğinde İtilaf Devletleri bu taleplerden usanmış ve Patrik'e yeterince yardımda bulduklarını daha fazla yardım yapamayacakları şeklinde bir cevap vermişlerdi⁸²³.

İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe Hükümeti'ne insani amaçlarla yardım yaptıklarını ileri sürdükleri Ermeni ve Rumları askeri işlerde ve tabur işlerinde çalıştırmak üzere bir teklif sunmuştu⁸²⁴. Fakat hazır bağışlara alışan göçmenler arasında bu teklif rağbet görmemişti.

Ermeni ve Rum Patrikhanesi ülkede gelişen olayların sorumluluğunu Türklere atmak amacıyla hazırladıkları raporlarını mütemadiyen Müttefik temsilcilerine sunuyorlardı. Amerikalılar yardım heyetlerinden edinilen bilgiler sayesinde gerçek durumun onların raporlarında iddia ettikleri gibi olmadığını anlamaya başlamışlardı. 1 Temmuz 1919 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf gönderen Calthorpe da yavaş yavaş gerçekleri görmeye başlamış ve raporların abartılı olduğunu kabul etmişti⁸²⁵. İngilizler gerçekleri elbette Amerikalılardan daha iyi biliyorlardı. Ama onların izledikleri politikalar gerçekleri açıklamalarına mani oluyordu.

İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patriği, Rum Patriği, "Asuri Milli Meclisi" ve "Keldani Milli Meclisi" temsilcilerine, emlaki metruke hakkında da çok sayıda müracaat yapıyordu. Osmanlı Hükümeti emlaki metruke hakkında bir kanun hazırlamaya çalışırken daha önceden kurulan karma komisyonlar, sorunları gayri resmi bir şekilde

⁸²¹ "Ermeni Protestan cemaati şefi Zenope Bezciyan, Ermeni Katolik Piskoposu A. Sayeghian ve Ermeni Patriği Zaven Efendi tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e gönderilen 3 Aralık 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4197**, 165720.

⁸²² "Rum Patriği tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne yazılan 16/20 Ocak 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5087**, E 264.

⁸²³ İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Şubat 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5087**, E 264.

⁸²⁴ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 30 Nisan 1919 tarihli telgraf", **FO, 3714196**, 75869

⁸²⁵ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 1 Temmuz 1919 tarihli telgraf", **FO, 3714196**, 105779.

çözmeye çalışmaktaydılar. Ermeni ve Rumlar karma komisyonlarda temsilcileri bulunduğu halde bu komisyonların çalışmalarından memnun değillerdi⁸²⁶.

1920 ve 1921 yılı içerisinde “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patriği, “Asuri Milli Meclisi” ve “Keldani Milli Meclisi” temsilcileri arasında yapılan toplantıların tamamında Ermeni ve Rum temsilcileri durumun gün geçtikçe daha kötüye gittiğine dair tek taraflı raporlar sunmaya devam etmişlerdi⁸²⁷. Robeck, Ermeni ve Rum temsilcilerin verdikleri bilgilere göre durumun “kötüden daha kötüye gittiğini” ifade ettikten sonra bilgilerin tamamen Ermeni ve Rum kaynaklarından elde edildiğini bu bilgilerin yalnızca abartılı ve ne ölçüde doğru olduğunu da bilmediğini sözlerine eklemiş, gelen bilgilerle ilgili şüphelerini dile getirmişti⁸²⁸. Yaptırdığı tahkikatlardan sonra Robeck, Mustafa Kemal Paşa’nın hakimiyeti altındaki bölge hakkında çok şikayet gelmesine rağmen Hıristiyanlara karşı az ya da çok en ufak bir zulüm görülmediğini öğrenmişti⁸²⁹.

Hatta Robeck kendisine gelen bilgilere göre Trakya’da Türk nüfusunun Yunanlıların Çatalca sınırından yaptığı baskınlardan çok sıkıntı çektiklerini dile getirmiş, bunun nedeninin de İtilaf Devletlerinin Ateşkes Antlaşması sonrasındaki faaliyetlerinden kaynaklandığını itiraf etmişti⁸³⁰.

Yapılan toplantılar birbirini tekrar eder hale gelmiş, Rum ve Ermeniler, bilgi ve haberleri çarpıttıklarından bir netice alınamaz olmuştu. Bu şartlar altında 29 Mart 1922 tarihinde yapılan toplantıda 1922 yılı Martı sonu itibariyle Ermeni Rum

⁸²⁶ “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, “Asuri Milli Meclisi” ve “Keldani Milli Meclisi” temsilcileri arasında yapılan 23 Temmuz 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 118382; “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, “Asuri Milli Meclisi” ve “Keldani Milli Meclisi” temsilcileri arasında yapılan 6 Ağustos 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 121934.

⁸²⁷ “1920 ve 1921 yılı içerisinde, İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, “Asuri Milli Meclisi” ve “Keldani Milli Meclisi” temsilcileri arasında yapılan toplantı tutanakları için **FO, 371/4197, 5087, 5088, 5089, 5213, 5214, 6548, 6549, 7933** nolu kataloglara bakılabilir. Bu tutanakların hepsinde Ermeni ve Rum temsilciler Türkler aleyhinde hazırladıkları raporlarını sunmuşlardır.

⁸²⁸ “İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 7 Temmuz 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5214**, E 8929.

⁸²⁹ “İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 8 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5214**, E 11654.

⁸³⁰ “İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 24 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5214**, E 12261

Bölümü faaliyetlerine son verileceği açıklanmıştı. Zaman zaman Amerikan heyeti, Yunan Yüksek Komiserliği, Nasturi ve Keldani temsilcilerinin de katıldığı Ermeni Rum Bölümünün faaliyetleri haftalık 85 toplantıdan sonra sona ermişti. Bütün toplantılara katılmasına karşın Ermeni temsilcileri son toplantıya katılmamıştı⁸³¹. Bunun nedeni açıklanmamış olmakla birlikte, Ermeni temsilcilerinin çalışmalarını durdurulmasına tepki amacıyla böyle bir tavır sergilemiş olmaları muhtemeldir.

Ermeni Rum Bölümünün faaliyetlerine son verilmesine rağmen Cemiyeti Akvam gayrimüslimlerle ilgili bir mekanizma kuruncaya dek İngiliz Yüksek Komiserliği temsilcisi Russel Vaughan, azınlıklarla ilgili çalışmalarına devam edecekti⁸³². Bu süre zarfında etkisi azalmış olsa da karma komisyonlar da faaliyetlerini sürdürecekti.

İtilaf Devletleri tarafından kurulan organizasyonların sadece Hıristiyanlara yardım yapması İngiliz Kızılay'ı Başkanı Amer Ali'nin tepkisine neden olmuştu. Yunan işgalinin olduğu bölgelerde yardıma muhtaç çok sayıda Müslüman olduğunu dile getiren Amer Ali, Cemiyet kaynaklarının sınırlı olmasından dolayı İngiliz Hükümeti'nden fon sağlanmasını istemişti⁸³³.

8. İşgal Yönetiminin Sevk ve İskan Kanununun İlgasından Sonra İstanbul'a Dönen Göçmenlere Yönelik Faaliyetleri

Savaş sonrasında İtilaf Devletlerinin el attığı meselelerden biri de sevk ve iskan kanunu ile ülkenin farklı bölgelerine gönderilen ve ya kendi istekleri ile buldukları bölgelerden ayrılan gayrimüslim vatandaşların ayrıldıkları topraklarına geri dönmeleri idi.

Sevk ve iskan kanunu sırasında yaşanan sorunlar nedeni ile Osmanlı Devleti sevk ve iskanı durdurmuş bir süre sonra da başka bölgelere nakledilen vatandaşlarının ayrıldıkları topraklarına dönmeleri için izin vermişti. İşte bu aşamada

⁸³¹ “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, temsilcileri arasında yapılan 29 Mart 1922 tarihli toplantıdan, **FO, 371/7933**, E 4693.

⁸³² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 27 Nisan 1922 tarihli telgraf”, **FO, 371/7933**, E 4693.

⁸³³ “İngiliz Hükümeti tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderilen 13 Mayıs 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5087**, E 4562.

topraklarına dönen Rum ve Ermenilerin bir kısmı, toprakları, mal ve mülkleri hakkında bazı iddialar ileri sürmüş, Osmanlı Devleti'nden çeşitli taleplerde bulunmuşlardır.

Osmanlı yetkilileri sevk ve iskan kanununun ilgasından sonra topraklarına dönecek vatandaşlarının karşılaştıkları sorunların elbette farkındaydı. Dahiliye Nezareti'nde kurulmuş olan Göçmen Dairesi yaşanabilecek olası sorunları giderebilmek için yeniden yapılandırılmış başına müdür olarak Hamdi Bey atanmıştı. Yapılacak başvurularla bu bölümün ilgilenmesi için gerekli düzenlemeler de yapılmıştı. Başlangıçta topraklarına dönen vatandaşlar karşılaştıkları sorunlar nedeniyle Dahiliye Nezareti'ne müracaat ediyorlardı. Müttefik temsilcilerinin gelmesi üzerine Rum ve Ermeniler yalnız bununla kalmamış hedeflerine ulaşabilmek için yurdun değişik bölgelerinde ve özellikle İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri yetkililerine müracaat etmişlerdi. İstanbul'da bulunan Müttefik temsilciler ellerine geçen bu fırsatı kaçırmamış, haklı haksız ayırt etmeden Osmanlı Devleti'nden çeşitli taleplerde bulunmuşlardır.

Kendilerine yapılan talepler nedeniyle İstanbul'da bulunan Müttefik temsilciler bu mesele ile ilgilenmek üzere General Wyndham Deedes, İngiliz Yüksek Komiserliği Baş tercümanı Andrew Ryan ve Binbaşı Foster'den oluşan bir Müttefik Göçmen Komisyonu'nu kurmuşlardı. İlk olarak 30 Kasım 1918 tarihinde General Wyndham Deedes Dahiliye Nezareti'ne bir mektup göndererek Ermeni ve Rumların topraklarına dönmeleri için hangi adımların atıldığını sormuştu. Dahiliye Nezareti verdiği cevabında ortaya çıkabilecek sorunlarla ilgilenebilmek için sevk ve iskan kanununun ilgası münasebetiyle topraklarına dönenlerin karşılaşılabilecekleri sorunlarla ilgili düzenleme yapmakta olduğunu, endişeye mahal olmadığını iletmişse de meseleye doğrudan müdahil olmak isteyen Göçmen Komisyon'u, Dahiliye Nezareti Göçmen Şubesi ile toplantı yapma talebini iletmiş, Nezaret bu toplantıların yapılmasına müsaade etmişti⁸³⁴.

14 Şubat 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti Göçmen Şubesi ile Müttefik Göçmen Komisyonu arasında yapılan toplantıda, Dahiliye Nezareti Göçmen Şubesi Başkanı Hamdi Bey yaşadıkları topraklara dönenlerin karşılaşılabilecek sorunları

⁸³⁴ “İstanbul İngiliz Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 29 Mart 1919 tarihli telgraf”, FO, 371/4177, 49179.

çözümüne kavuşturabilmek amacıyla bir kanun tasarısı hazırladıklarını ifade etmişti. Bu kanunda Savaş sırasında “göçmen komisyonu” tarafından malları satılan Hıristiyanlara mallarının iade edileceği ve malları hasar görenlere tazminat ödeneceği de izah edilmişti. Osmanlı Maliyesinin durumu malum olduğundan bu tazminat hemen değil ileri de imkanlar elverdiği zaman ödenecekti Osmanlı Hükümeti sorumluluklarından kaçmamış vatandaşlarına güvence vermişti. General Wyndham Deedes adeta bir Padişah edasıyla kanunun acilen ve resmen yayınlanması gerektiğini vurgulayarak Osmanlı temsilcilerine etkisini hissettirmeye çalışmıştı⁸³⁵. Toplantı tutanaklarından da anlaşıldığı üzere Osmanlı Hükümeti sevk ve iskan kanunu esnasında emlak-ı metruke kabilinden malları satılan ya da bu esnada zarar gören Ermeni ve Rum vatandaşlarının mallarını iade etmeye ve zararlarını karşılamaya İtilaf Devletleri araya girmeden daha önce karar vermişti. Ancak Müttefik Göçmen Komisyonu bunu görmezden gelerek politik manevralarla Osmanlı temsilcilerini zor durumda bırakmayı hedeflemişlerdi.

Dahiliye Nezareti Göçmen Şubesi ile Müttefik Göçmen Komisyonu toplantılarının yapıldığı sıralarda Müttefik Yüksek Komiserleri de göçmenler konusunu müzakere etmekteydiler. Yapılan müzakereler neticesinde Rum ve Ermenilerin Osmanlı toprakları içerisinde gönderilecekleri yerler konusunda Müttefik Hükümetlerden talimat istenmesine karar verilmişti⁸³⁶.

Sevk ve iskan edilen ve ya kendi isteğiyle ayrılanlar hakkında kesin istatistikler bulunmamakla birlikte İstanbul’da kendi isteği ile ayrılanların büyük bir bölümü Rum gençlerinden oluşmaktaydı. Bununla birlikte Ermeni gençlerinden de İstanbul’u terk edenler olmuştu. Yanlış anlaşılmalara ve yorumlara neden olmaması açısından Rum ve Ermenilerden kendi istekleri ile yaşadıkları topraklardan neden ayrıldıklarını değerlendirmek gerekmektedir. İstanbul’da kendi isteği ile ayrılanların büyük bir kısmını savaş sırasında Osmanlı ordusunda görev almak istemeyen asker kaçakları ile askeri çağda olduğu bunların bazılarının yalnız askeri hizmetten kaçmadıkları aslında bağlı buldukları devlete karşı savaştıkları tespit edilmişti. Wyndham Deedes, Hamdi Bey’e savaş zamanında herkesin anavatanında askeri hizmette

⁸³⁵ “14 Şubat 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti Göçmen Şubesi ile İtilaf Devletleri Göçmen Komisyon’u arasında yapılan toplantı tutanakları”, **FO, 371/4177**, 49179.

⁸³⁶ “2 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 11449.

bulunmasının esas olduğunu fakat anavatanda Hıristiyanlara yapılan “kötü muameleden” dolayı bunun beklenemeyeceğini iddia etmişti⁸³⁷. Yaşadıkları toprakları terk edenlerin vatandaşı oldukları devlete karşı savaşmış olması Wyndham Deedes iddialarının gerçekle bir alakasının olmadığını göstermekteydi.

Yunanlılar ile Osmanlı Devleti arasında göçmenler konusunda ilk sorun Balkan Savaşlarından sonra yaşanmıştı. Balkan Savaşları sırasında Anadolu’da bulunan Rumlar Yunanistan’a, Makedonya’da bulunan Türkler de Türkiye’ye göç etmek zorunda kalmışlardı. Her iki taraftan göçmenler ülkelerinden ayrılırken mallarını, mülklerini bırakmak zorunda kalmışlardı. 1914 Yılında Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında varılan antlaşmaya göre Makedonya’daki Rumlarla Anadolu’daki Türklerin mallarının değiştirilmesi kararlaştırılmıştı. Türkiye’ye dönmek isteyen Rumların bir kısmını da bu göçmenler oluşturuyordu ki buna hakları yoktu⁸³⁸.

Yüksek Komiserler bir süre sonra İstanbul’a gelen ve göçmen kamplarına yerleştirilen göçmenleri kontrol edemez hale gelmişlerdi. Bu nedenle istisnai vakalar dışında göçmenlerin buldukları bölgeden başka bölgelere hareket etmeleri yasaklanmıştı⁸³⁹.

Kurdukları Müttefik Göçmen Komisyonu’nun çalışmalarından memnun kalmayan İtilaf Devletleri uluslar arası bir komisyon kurmaya karar vermişlerdi⁸⁴⁰. Bu komisyon göçmenlerin geliş konaklama ve ihtiyaçlarına daha iyi bir çözüm bulmayı hedefliyordu.

İstanbul’a gelen sadece Ermeni ve Rumlar değildi. yoksul Yahudiler de, Rusya’dan İstanbul limanlarına gelmeye başlamışlardı. Rum ve Ermenilerin İstanbul’a girişine göz yuman Yüksek Komiserler, Yahudilere bu izni vermemiş, onların geldikleri bölgelere gönderilmesine karar vermişlerdi⁸⁴¹. Yahudilerin bulunduğu gemi Rusya’ya dönmeyerek rotasını Hayfa’ya doğru çevirmiş, Müttefik

⁸³⁷ “21 Şubat 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti Göçmen Şubesi ile İtilaf Devletleri Göçmen Komisyon’u arasında yapılan toplantı tutanakları”, **FO, 371/4177**, 49179.

⁸³⁸ “İstanbul İngiliz Başkumandanlığı’ndan İngiliz Savaş Bakanlığı’na 4 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4177**, 52455.

⁸³⁹ “4 Aralık 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 163702.

⁸⁴⁰ “İngiliz Hükümeti’nden Paris Konferansı İngiliz Heyeti’ne 10 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4177**, 52455.

⁸⁴¹ “4 Aralık 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 163702.

donanması onlara hiçbir engel çıkarmamıştı⁸⁴². İtilaf Devletleri, İstanbul'un demografik yapısını Ermeni ve Rumlar lehine, Filistin'deki yapıyı ise Yahudiler lehine değiştirmeyi hedefliyorlardı.

9. İşgal Yönetiminin Müslüman Olmak Zorunda Bırakıldıkları İddia Edilen Hıristiyanlar Hakkındaki Uygulamaları

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren çeşitli dinlere mensup şahıslar gönüllü olarak İslamiyet'i benimsemişlerdi. Din değiştirmek suretiyle İslamiyet'i benimseyenlere mühtedi denilmekteydi. Sevk ve iskan esnasında muafiyet kazanabilmek maksadıyla bazı Ermenilerin İslamiyet'e ve sevk ve iskan kapsamı dışında tutulan Hıristiyan mezheplerine geçtiği tespit edilmişti. Hükümet, bu durumda olanları da sevk ve iskan kapsamına alarak, içinden gelmediği halde İslamiyet'e geçenlere engel olmak istemişti. İzzet Paşa Hükümeti de Ateşkes imzalanmadan bir hafta kadar önce ihtida eden şahısların eski dinlerine dönmeleri için her türlü kolaylığın sağlanmasını kararlaştırarak⁸⁴³ ileri de oluşabilecek şayiaları önlemeyi amaçlamıştı.

Hıristiyanların zorla Müslümanlaştırıldığına dair söylentilerin yayılması üzerine Tevfik Paşa Hükümeti, vilayet ve mutasarrıflıklara bir yazı göndererek Müslümanlarla evlenmiş, Hıristiyan kız ve kadınlarının istemeleri halinde eski dinlerine ve ailelerinin yanlarına dönmelerinin serbest olduğunu, bu takdirde yapılmış olan nikahın da düşeceğini, bunun dışında kalan davalarla mahkemelerin ilgileneceğini hatırlatmıştı⁸⁴⁴. Dikkat edileceği üzere sevk ve iskan kararı alan Talat Paşa, ateşkes yapmak üzere iktidara gelen İzzet Paşa ve ateşkestten sonra iktidara gelen Tevfik Paşa Hükümetlerinin tamamı zorla din değiştirme konusunda taviz vermedikleri gibi bu tür hadiseler için izin vermemek için gerekli teşebbüslerde bulunmuşlardı. Buna rağmen, işgal İstanbul'unda Hıristiyanların zorla Müslümanlaştırıldığına dair iddialar ileri sürülecekti.

⁸⁴² “30 Aralık 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, FO, 371/4156, 174125.

⁸⁴³ Süleyman Beyoğlu, “Ermeni Tehciri ve İhtid”, T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, S.6, 2004, s. 1-5.

⁸⁴⁴ Beyoğlu, a.g.m., s. 10-11.

İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgalinden sonra Rum Patrikhanesi savaş yıllarında Rum kadın ve çocukların zorla Müslümanlaştırıldığına yönelik çok ciddi ithamlarda bulunmuştu. Ermeniler de benzer iddialarını sürekli gündeme getirmişlerdi. Bu amaçla hem Osmanlı polisine hem de müttefik polisine şikayetlerde bulunulmuştu. Ermeni ve Rum Patrikhanesinin müracaatıyla İngiliz Yüksek Komiserliği İstanbul ve çevresinde din değiştirmeye mecbur bırakıldığı iddia edilen Hıristiyan kadın ve çocuklar hakkında çalışmalar başlatmıştı. İngiliz Yüksek Komiserliği bünyesinde kurulmuş olan Ermeni ve Rum Bölümü ile Müttefiklerarası Polis Komisyonu İngiliz temsilcilerinden Albay Villiers, arasında yapılan toplantıda bu iddialar ele alınmıştı. Toplantıda Tuğgeneral Wyndham Deedes, Kumandan Heathcote Smith, Binbaşı Foster, Hole, Albay Villiers ve Çakıryan'ın hazır bulunmuşlardı. Tuğgeneral Wyndham Deedes Ateşkes Antlaşması'nın dördüncü maddesinin Müslümanlaştırılmış şahısların ve yetimlerin iadesi için hazırlandığını iddia etmişti. Heathcote Smith ise aşırı şikayetlerden usanmış olacak ki, Müttefik polisi ile Osmanlı polisinin eşgüdüm halinde tahkikat yapması halinde, yapılan haksız şikayetlerin önlenebileceğini ileri sürmüştü. Albay Villiers de onunla aynı fikirde olduğunu bildirmiş, tartışmalı durumlarda çocukların tarafsız yetimhanelerde bekletilmelerini, bu yetimhanelerde görevlendirilecek Müslüman kadınlarının bir güçlük çıkarmaları halinde gerçek soruşturmanın Polis Kontrolü altında bir Ermeni kadın tarafından yürütülmesini önermişti. Bu çalışmalar için elbette maddi bir kaynağa ihtiyaç vardı. Komisyon bu konuda Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti'ne güveniyordu. Albay Villiers'in, müttefik yetkililerin emrine itaat etmeyen şahsın 3 ay hapis ve ya 200 pound ile cezalandırılmasına dair teklifi⁸⁴⁵ de söz konusu kaynağı bulmaya yönelik bir arayışın ürünü olsa gerektir. Tabi bu toplantıda alınan kararlar tavsiye niteliğindedeydi. Asıl düzenlemeyi yapacak olan İngiliz Yüksek Komiserliği idi.

Gerek Osmanlı polisine gerekse müttefik polisine yalan yanlış o kadar çok müracaat yapılıyordu ki her iki polis de işin içinden çıkamaz hale gelmişti. Sonunda Osmanlı polisi ile müttefik polisi arasında bir düzenleme yapılmasına karar verilmişti. Bu düzenleme neticesinde "kurtarılmış çocukların ve yetişkinlerin"

⁸⁴⁵ "Albay Villiers ve Ermeni ve Rum Bölümü arasında yapılan 25 Şubat 1919 tarihli toplantı Tutanaqları", **FO, 371/4177**, 55061.

kalması için bir yetimhane ayarlanmış, Amerikan yardım heyetinin bu işte çok yardımı dokunmuştu. Yine bu düzenlemeye uygun olarak çocuklar için bütün başvuruların İngiliz Yüksek Komisyonu'na yapılmasına karar verilmişti. İngiliz Yüksek Komisyonu bu başvuruları değerlendirdikten sonra, gerekli iade işlerinin yapılması için Müttefiklerarası Polis Komisyonu'na havale edecekti. Toplanan çocuklar yetimhaneye gönderilecek ve makbuz karşılığı teslim edilecekti. Kimlikleri şüpheli olanlar ise, kimlikleri tespit edilinceye kadar hak iddia edenlerin özgürce girebileceği müsait mekanlarda tutulacaklardı⁸⁴⁶.

Ancak bu düzenlemeler de yeterli olmadığından yeni bir taslak hazırlaması için İngiliz Yüksek Komisyonu personelinden Kumandan Heathcote-Smith görevlendirilmişti. Hemen işe başlayan Smith'in hazırladığı taslak doğrultusunda, Müttefiklerarası Polis Merkezinde, Müslümanlaştırılmış Hıristiyanlar için bir bölüm oluşturulmuştu. Bu bölüme Osmanlı polisi ile işbirliği içinde çalışması için bir Ermeni ve bir Rum memur tayin edilmişti. İstanbul ve çevresinde bulunan 37 polis bölgesinin her birine Ermeni ve Rum Patriklerinin kadın ve ya erkek birer temsilci atamaları kararlaştırılmıştı. Bu temsilciler kendi bölgelerinde ihbar edilen her olayı Müttefiklerarası Polis Merkezine haber vereceklerdi. Ardından polis olayları soruşturmaya başlayacaktı. Gerekli görüldüğü takdirde vakayı tahkik etmek üzere bir İsviçreli, Amerikalı ve ya İngiliz kadın temsilci milletinden şüphe edilen kadın ve ya çocukların milliyetinin araştırılması için en fazla bir hafta kalınacak olan özel yetimhanelerde görevlendirilecekti. Bu özel yetimhanelere Rum, Ermeni ve Türkler aynı şekilde girebileceklerdi. Bir hafta alıkoyulduktan sonra bunlar hakkında bir karara varılamaz ya da eğer söz konusu şahıs yetimhanede kalmak istemezse evine geri dönecekti. Ancak teorik olarak alınan bu kararların uygulanması aşamasında müttefikler beklemedikleri sorunlarla karşılaşacaklardı.

Müslümanlaştırılmış kadın ve çocuklarla Papa'nın İstanbul'daki temsilcisi de yakından ilgileniyordu. Papalık temsilcisi İstanbul'da 200 yetimin kaldığı bir yetimhane işletiyordu. Bu yetimhaneye mezhep ayrımı yapılmaksızın Ermeni çocukları kabul ediliyordu. Papalık bu yolla Gregoryen Ermeni Kilisesi ile yakınlık kurmaya çalışıyordu. Gregoryen Ermeni Kilisesi ise bu gelişmeleri yakından takip

⁸⁴⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 14 Mart 1919 tarihli telgraf", FO, 371/4177, 55061.

etmiş ve Papalık tarafından bakılan yetimlerin İtalyan vatandaşlığına alınmasından endişe etmişti⁸⁴⁷. Gregoryen Kilisesi'nin asıl endişesi Ermenilerin Katolikleştirilmesi idi.

R. Webb, Osmanlı Hükümeti'nin göçmenlerin dönmesine binlerce kadın ve çocuğun alınmasına bir engel çıkarmadığını beyan etmiş, İzmir'in işgalinden sonra bazı bölgelerde bir takım engellerle karşılaştıklarını dile getirmişti⁸⁴⁸.

Yetimhane uygulanmasından beklenen başarının sağlanamaması üzerine Müslüman evlerinde alıkonuldukları iddia edilen kadın ve çocukların durumun şüpheli görülmesi halinde; bir Türk, bir Amerikalı ve bir Ermeni hanımdan oluşan özel tarafsız evlerde kalmaları kararlaştırılmıştı. Yalnız, Türk erkeklerle evlenmiş kadınlar eşlerinden ayrılmak istemiyordu. Müttefik yetkilileri bunun için güç kullanıyorlar zorla bu kadınları ailelerinden koparıyorlardı. Bu uygulamanın neticelerinin sakıncalı olduğunu anlayan Yüksek Komiserler bu durumda olan kadınların Türk evlerinden ayrılmaları için güç kullanmamaya ancak, aşırı derecede manevi baskı yapmaya karar vermişlerdi. Evli kadınlar dikkate değer bir direniş olursa bırakılacaklardı. Aksi durumda olanlar manevi baskı ile ikna edilecekti⁸⁴⁹. Ancak İslam geleneklerini özümsemiş çocuk ve kadınları ailelerinden ve kültüründen koparmak kolay değildi.

Belli yaşın altında olup, Müslümanlarla evlenen ve ondan çocuğu olmamasına rağmen Müslüman eşleriyle kalmak istediklerini beyan eden Ermeni ve Rum kadınlara aksi bir talimat olmadıkça tutuklu gibi muamele ediliyor ve bu kadınlar akrabalarına ve ya cemaatine iade ediliyordu⁸⁵⁰.

Tarafsız evlerin nasıl idare edileceği ve denetleneceği de ayrı bir tartışma konusu idi. Sonunda tarafsız evler Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti Yetim Bölümüne bağlanmış tarafsız evlerin idaresini üstlenmeyi kabul ettiklerini

⁸⁴⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 31 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/4176**, 1547.

⁸⁴⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 29 Ocak 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5087**, E 703.

⁸⁴⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 19 Temmuz 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4196**, 106070.

⁸⁵⁰ “Ermeni Rum Bölümü tarafından hazırlanan muhtıra”, **FO, 371/4196**, 141438.

açıklamıştı⁸⁵¹. Ermeni temsilcisi Tchakirian, tarafsız evlerde kalan Türk hanımlarının çocukları etkilememesi için evlerden çıkarılmalarını ve bu evleri ziyaretçi olarak teftiş etmesini önermişti⁸⁵². Yapılan müzakerelerden sonra İngiliz temsilcisi Albay Binns tarafsız evlerin sadece Amerikalı personelden oluşmasını teklif etmiş, ancak Amerikalılar bunu kabul etmeyerek Ermeni ve Rum temsilcilerin de evlerde bulunması gerektiğini vurgulamışlardı. Hatta Amerikalı temsilciler; “Ermeni havası ile çocuklar sarılmadıkça tarafsız evlerden iyi bir sonuç alınamayacağını” da özellikle belirtmişlerdi⁸⁵³. Türk temsilcinin bulunmadığı sadece Amerikan personelinden oluşan evlerin tarafsız olmayacağı gün gibi ortada iken, Amerikan temsilcileri bu evlerin çocukları ve kadınları ailelerinden koparmak ve onları Ermeni kültürüne kazandırmak için çalıştıklarını itiraf etmişlerdi.

Şişli’deki tarafsız evlerden birinde görevlendirilen Kızılay kadın şubesi umumi sekreteri Nezihe Hanım’ı ziyaret eden Halide Edip (Adivar) bu evlere getirilen ve Müslüman ailelerinin yanına dönmek istediklerini beyan eden çocukların Ermeni temsilcilerinin şiddetine maruz kaldıklarını gözlemlemişti⁸⁵⁴. Bu tür evlerden çok sayıda çocuğun kaçması da Halide Edip’in gözlemlerini doğrulamaktadır.

Tarafsız evlerdeki çocuk ve kadınların bakımı yetimhanelere oranla çok daha masraflı idi. Her çocuk ya da kadın için aylık 5 ila 8 lira civarında bir masraf yapılıyordu. Yardım fonları tükenmek üzere olan Amerikan yardım heyetleri tarafsız evlerle ilgilerini kesmek zorunda kalınca bu evler kapatılmış, burada bulunan kadın ve çocuklar yeniden yetimhanelere gönderilmişti⁸⁵⁵. Ancak mali sıkıntı devam ettiğinden Amerikan heyetleri yetimhaneleri de kapatmaya başlamışlardı⁸⁵⁶.

⁸⁵¹ “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi temsilcileri arasında yapılan 9 Temmuz 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 109758.

⁸⁵² “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, “Asuri Milli Meclisi” ve “Keldani Milli Meclisi” temsilcileri arasında yapılan 23 Temmuz 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 118382.

⁸⁵³ “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, “Asuri Milli Meclisi” ve “Keldani Milli Meclisi” temsilcileri arasında yapılan 6 Ağustos 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 121934.

⁸⁵⁴ Halide Edip Adivar, **The Turkish Ordeal**, Londra, 1928, s.16-18.

⁸⁵⁵ “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, Patr, “Asuri Milli Meclisi” ve “Keldani Milli Meclisi” temsilcileri arasında yapılan 12 Kasım 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4197**, 157501.

⁸⁵⁶ “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, “Asuri Milli Meclisi” ve “Keldani Milli Meclisi” temsilcileri arasında yapılan 26 Kasım 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4197**, 163696.

Müttefiklerarası Polis Merkezi'nde de Müslümanlaştırılmış Hıristiyanlar için bir bölüm kurulmuştu. Bu bölüme Ermeni temsilcisi olarak Çakıryan, Rum temsilcisi olarak Sivas Papazı Yervasiov atanmıştı. Türk Polis Müfettişi Raci (Raadi) Beyin de bu bölümde Osmanlı Hükümeti'ni temsil etmesi kararlaştırılmıştı. Bu bölüm İstenmeyen davranışlar sergilemesi halinde Osmanlı polisine ceza verilebilecek ve suçlu bulunanları görevlerinden alabilecekti⁸⁵⁷.

Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nun desteğiyle başlatılan operasyonlar sırasında Müslümanlara ait evlerde ve çeşitli yetimhanelerde inceleme yapılmış, çoğunluğu çok küçük yaşlardaki çocuklar ve kadınlar, evlerden ve yetimhanelerden zorla alınmıştı. İlk etapta Çamlıca, Şişhane, Ortaköy, Bebek, Haydarpaşa, Çengelköy ve Kasımpaşa'da yapılan incelemeler sonucu aralarında devlet okullarında eğitimlerini sürdürenlerin, hastanelerde tedavi görenlerin de bulunduğu çoğu yetimhanelerde kalan çocuklardan ve az sayıda kadından oluşan 1,300 kişi buldukları yetimhanelerden, tedavi gördükleri hastanelerden eğitim aldıkları okullarından ya da yuvalarından koparılmışlardı⁸⁵⁸. Hıristiyan oldukları iddiasıyla yuvalarından koparılan bu çocuklar arasında çok sayıda Türk çocuğu da bulunmaktaydı. İstanbul Polis Müdüriyeti, yaşananları Dahiliye Nezareti'ne bir rapor göndererek izah etmiş, İtilaf Devletlerinin çalışmalarına karşılık Osmanlı Hükümeti'nin de karma bir komisyon kurmasını önermişti. İstanbul Polis Müdüriyeti kendilerine de görev verilmesini talep etmişti⁸⁵⁹. Müslüman çocukların İtilaf Devletleri tarafından yuvalarından alındığını gören Şeyhülislam da Sadrazam'a müracaat ederek bu çocukların İtilaf Devletlerinden alınarak ailelerine teslim edilmesini talep etmişti⁸⁶⁰.

Bu meselede zorla Müslümanlaştırıldığı iddia edilen kadın ve çocukları ayrı kategorilerde değerlendirmek gerekir. Evvela kadınlardan bahsedecek olursak İslam gelenekleri Müslüman erkeklerin gayrimüslim kadınlarla evlenmelerini yasaklamamıştı. Buna karşın kadının Müslüman olmasını şart koşmaktaydı. Osmanlı Padişahları başta olmak üzere gayrimüslim kadınlarla yapılan evliliklerde her zaman

⁸⁵⁷ “Müslümanlaştırılmış Kadın ve Çocuklar hakkında Heathcote-Smith tarafından hazırlanan Taslak”, **FO**, 371/4177, 55061.

⁸⁵⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 22 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO**, 371/4177, 55061.

⁸⁵⁹ **BOA, DH.KMS**, 52-2, 79.

⁸⁶⁰ **BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)**, Meşihat Gelen, nr. 352732.

bu kaideye riayet edilmişti. İstanbul'da Müslüman erkeklerin gayrimüslim kadınlarla evlilikleri Anadolu'dan daha yaygındı. O günün şartlarında yapılan evliliklerde de dini kaidelere uyulması esastı. Dolayısıyla gayrimüslim kadınlar kendi rızaları ile Müslüman olmaktaydılar. Tahkik edilen vakaların neredeyse tamamında gayrimüslim kadınlar bunu kabul etmiş ve evliliklerine son vermemişlerdi. Ancak evlilik yapacak kız çocuklarının fikirleri yerine, eski geleneklere dayalı olarak ailenin fikirlerinin daha etkili olduğu toplumun bazı kesimlerinde, elbette kendi rızası olmadan ailesinin isteği ile evlilik yapmış olan kız çocukları vardı. Bunun dışında kanun dışı yollarla Müslümanlaştırılmış olanların da bulunması söz konusu olabilir. Son iki grupta yer alanlar ve ya evlendikten sonra evliliklerinden memnun olmayan kadınlar başlatılan tahkikatları fırsat bilerek Müttefiklerarası Polis Komisyonu'na sığınmışlardı.

Stanford J. Shaw, dünya kamuoyunda iddia edilenin aksine çok az sayıda Hıristiyan kadın ve çocuğun din değiştirmek zorunda kaldığını, diğerlerinin Müslümanlar tarafından himaye edildiklerini ve kendi rızaları ile İslamiyet'i seçtiklerini nakletmektedir. Zorla Müslüman yapıldığı iddia edilen kadın ve çocuklar hakkında tahkikat yapan Amerikalı bir misyoner olan Mary L. Graffam, Amerikan Yüksek Komiseri Heck'e yazdığı mektubunda yaşadıkları karşısında şaşkınlığını gizleyemediğini dile getirmişti. Graffam iddialar üzerine gittiği evlerde bulunan kadın ve çocukların ayrılmamak için şiddetli bir şekilde direniş gösterdiklerine şahit olmuştu⁸⁶¹.

Müslüman ailelerinin yanından ayrılmak isteyen kadınlarla çocuklar yok denecek kadar azdı. Rum ve Ermeni temsilcileri olayları çarpıtarak Müttefik Yüksek Komiserlerine şikayetlerde bulunuyorlardı. Bu şikayetlerin bir neticesi olarak müttefik polisi, Müslüman evlerine girerek, gitmek istesin ya da istemesin kadın ve çocukları alarak yetimhanelere ya da Hıristiyan ailelerin yanlarına veriyorlardı⁸⁶². Başta İstanbul olmak üzere yurdun işgal edilen bölgelerinde müttefik temsilcilerin istediklerini yapabilmelerine koşullar imkan sağlıyordu.

⁸⁶¹ Shaw, a.g.e.,V.I, s.245.

⁸⁶² "Aşair ve Muhacirun Müdüriyeti'nden muhtelif vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen 29 Rebiyyülahir 1337 (1 Şubat 1919) tarihli telgraflar", **BOA, DH/ŞFR**, 96, 15.

İşgal kuvvetlerinin baskısı neticesinde Müslüman ailelerden alınarak Hıristiyan ailelerin yanına verilen kadın ve çocuklar İslami yetişme tarzlarından dolayı yeni toplumlarında dışlanmış hatta cezalandırılmışlardı. Bunlardan bir kısmı da evlerinden kaçmıştı. Bunların Müslüman ailelerin yanına dönmeleri müttefik temsilciler tarafından yasaklandığından sokaklarda tehlike içinde yaşamaya başlamışlardı. Osmanlı Hükümeti ise bu durumda olanların himaye edilmesi için gerekli tedbirleri almaya çalışmıştı⁸⁶³. Bu tür vakalarda durumdan haberdar olan İtilaf Devletleri herhangi bir teşebbüste bulunmuyor, müttefik temsilcilerin yaptığı hataları yine Osmanlı Hükümeti telafi etmeye çalışıyordu.

Hükümet sonunda Müslüman ailelerin yanında bulunanlardan 12 yaşın üstünde olanların kalmak istedikleri evleri seçmelerine izin veren bir karar almıştı⁸⁶⁴. Vakaların artması üzerine hükümet yaş sınırını 10'a kadar düşürmüştür⁸⁶⁵. Müttefik temsilcileri yaşananları bildiklerinden bu karara itiraz etmemişlerdi.

Uzlaşmacı tavrının istismar edildiğini gören Osmanlı Hükümeti tüm mülki yetkilileri, Müslüman ailelerinden ayrılmak istemeyen kadın ve çocukların, müttefik temsilci ve misyonerlerinin çabalarıyla zorla evlerinden alınmaması, mümkün olabildiğince karşı konulması konusunda uyarma ihtiyacı hissetmişti⁸⁶⁶. İşgal edilen bölgelerde direnmek biraz zor olsa da müttefik temsilcilerine ve misyonerlere halkın sahipsiz olmadığı gösterilecekti.

Bu arada İstanbul sokaklarında çeşitli nedenlerle değişik milletlere mensup çok sayıda kimsesiz çocuk başıboş bir halde dolaşmaktaydı. Hıristiyan Misyonerler ne olup bittiğini anlamayacak yaşta olan çocukları toplayarak dinlerine kazandırmaya çalışmışlardı⁸⁶⁷.

⁸⁶³ “Aşair ve Muhacirun Müdüriyeti’nden Kayseri Mutasarrıflığı’na gönderilen 23 Rebiyyülahir 1337(26 Ocak 1919) tarihli şifre”, **BOA, DH/ŞFR**, 95, 261.

⁸⁶⁴ “Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nden Bolu Mutasarrıflığı’na gönderilen 25 Rebiyyülahir 1337 (28 Ocak 1919) tarihli şifre”, **BOA, DH/ŞFR**, 95, 273,. “Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nden Bolu Mutasarrıflığı’na gönderilen 29 Cemaziyülevvel 1337(2 Mart 1919) tarihli şifre”, **BOA, DH/ŞFR**, 97, 8; “Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nden Mamuretülaziz Valiliği’ne gönderilen 5 Cemaziyülahir 1337 (8 Mart 1919) tarihli şifre”, **BOA, DH/ŞFR**, 97, 68.

⁸⁶⁵ “Aşair ve Muhacirun Müdüriyeti’nden Mentеше Mutasarrıflığı’na gönderilen 11 Rebiyülevvel 1337 (15 Aralık 1918) tarihli şifre”, **BOA, DH/ŞFR**, 94, 137.

⁸⁶⁶ “Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti’nden tüm vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen 9 Şaban 1337 (10 Mayıs 1919) tarihli telgraflar”, **BOA, DH/ŞFR**, 99, 110.

⁸⁶⁷ “İstanbul Polis Müdüriyeti tarafından hazırlanan 30 Ramazan 1337 (29 Haziran 1919) tarihli rapor”, **BOA, DH/KMS**, 52-2, 79.

Vatikan da İstanbul'da bulunan temsilcisi aracılığıyla bu mesele ile çok yakından ilgilenmişti. Vatikan temsilcisi Müslüman ailelerinden koparılan kadın ve çocuklardan Katolik olanlarını ayırarak bunları Katolik ailelerin yanlarına yerleştirmişti. Vatikan'ın bu hareketi Ermenilerin tepkisine neden olmuş, Ermeni temsilciler bahsedilen kadın ve çocukların doğrudan İstanbul'da bulunan Ermeni Patriğine teslim edilmesini talep etmişlerdi⁸⁶⁸. Görüldüğü üzere bu mesele tam anlamıyla bir misyonerlik mücadelesine dönüşmüştü.

10. Ayasofya Camisinin Kiliseye Çevrilmesine Yönelik Talepler ve İşgal Yönetiminin Tutumu

İngiliz Savaş Kabinesi, Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından bir gün sonra Calthorpe'a gönderdiği mesajında, Ayasofya ve Müslümanların diğer kutsal mekanlarına saygı gösterilmesi gerektiği belirtmişti⁸⁶⁹. İstanbul İşgal Yönetimi, İstanbul'un fethinden sonra camiye dönüştürülmüş olan Ayasofya'nın yeniden kiliseye çevrilmesi amacıyla içeriden ve dışarıdan gelen çeşitli taleplerle karşılaşmıştı

Ateşkes Antlaşması'nın kısa bir süre ardından Atina'da bulunan İngiliz Büyükelçisi Lord Granville Yunan Hükümeti'nin Ayasofya'nın iadesi ile ilgili taleplerine hak vererek, bunun yapılması halinde Venizelos muhaliflerinin yönelttikleri eleştirilerin durdurulabileceğini ileri sürmüştü⁸⁷⁰. Bu teklifin ardından İngiltere'nin Hindistan temsilcisi Montagu, Hindistan Müslümanlarının fikri alınmadan buna izin verilmemesi konusunda hükümetini uyarıyordu⁸⁷¹.

İstanbul fiilen işgal altına alındığında, Ayasofya'nın Yunanlıların isteğiyle kiliseye çevrileceğine dair şayialar yayıldığından Camiinin avlusuna ve çevresine Türk askerleri yerleştirilmişti. O tarihten itibaren 30. Alaydan askerler avluda nöbet beklemeye başlamışlardı. Nöbetçi askerlerin dışına kalan askerler, Ayasofya'nın

⁸⁶⁸ “Sir W. Townlwy'den İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderilen 16 Kasım 1918 tarihli mektup”, **FO, 371/3417**, 189916.

⁸⁶⁹ **TİH**, s.117; Jaeschke, **a.g.e.**, s. 28.

⁸⁷⁰ “Lord Granville'den Dışişleri Bakanlığı'na 20 Kasım 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3417**, 192762.

⁸⁷¹ “Hindistan Valiliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 28 Kasım 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3417**, 196919.

karşısındaki evlerde konaklamakta ve bu şekilde camiye gözetim altında tutmaktaydılar. Sayıları 200 civarında olan bu askerlerin elinde 4 makineli tüfek vardı. Camiinin bu şekilde muhafaza altına alınmış olması Camiyi kiliseye dönüştürmek isteyen Rumların şikâyetlerine neden olmuştu. Bu şikâyetleri değerlendiren İstanbul Yüksek Komiser Vekili R. Webb 30 Aralık 1918 tarihinde Ayasofya'yı ziyaret etmişti. Webb bu ziyaretinden sonra Türkiye'de askerlerin camilerde konaklamasının çok yaygın ve olağan olduğunu bu nedenle telaşa kapılmaya lüzum olmadığını ifade etmişti⁸⁷².

Ayasofya'nın kiliseye çevrilmesini isteyen sadece Rumlar değildi. Hıristiyan aleminden çeşitli cemaatler bu konuda İngiliz Hükümeti'nden taleplerde bulunuyorlardı. Leicestershire Arkeoloji Cemiyeti⁸⁷³, Londra Eski Yapıları Koruma Cemiyeti ve Oxford Hıristiyan Kilisesi Cemaati⁸⁷⁴ hem İngiliz Hükümeti'nden hem de Paris Konferansı'ndan Camiinin Hıristiyan alemine iadesine yönelik taleplerde bulunmuşlardı. 20 Şubat 1919 tarihinde Londra'da, Ayasofya'nın Hıristiyanlığa iadesi için bir kitle mitingi düzenlenmek istenmiş, Müslümanların bir tepki gösterebileceği ihtimali göz önünde tutularak miting iptal edilmişti⁸⁷⁵.

İngiliz istihbarat servislerine İstanbul'un kaybedilmesi halinde Türklerin Ayasofya'yı havaya uçuracaklarına dair raporlar ulaşmaktaydı. Kadıköy'de bir camide yapılan mevlit esnasında söz alan bir öğrenci “biz çok iyi organize olduk ve ülkemizi korumak için kanımızı son damlasına kadar dökmeye ve kendimizi kurban etmeye hazırız, her köşe başında bir adamımız, bir askerimiz, bir polisimiz ve ya fedaimizi yerleştirdik ve her biri iki bomba taşımaktadır. Bakanlarımızın şoförleri organizasyonumuzun içine girmeyi kabul etmişlerdi ve herhangi bir teşebbüsü önlemek için motorları havaya uçuracaklardır. Bu önemli noktalarda haberleşmemizin bir aracı olarak kullanılacaktır. Ayasofya'nın, müzenin ve Hıristiyan kilisesi olan diğer camilerin altındaki mahzenlere patlatmak için gerekli patlayıcıları yerleştirdik. Bu mahzenler İttihatçı askerler tarafından korunmaktadır.”

⁸⁷² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 30 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/4166**, 717.

⁸⁷³ “İngiliz Hükümeti'nden Leicestershire Arkeoloji Cemiyeti'ne 1 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4166**, 17018.

⁸⁷⁴ “Oxford Hıristiyan Kilisesi'nin 9 Aralık 1918 tarihli Müracaatı”, **FO, 371/3417**, 202226.

⁸⁷⁵ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Amiral Webb'e 20 Şubat 1919 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/4166**, 28780,

Sözleri ile camide toplanan kalabalığa umut vermek istemişti. Bu konuşma İngiliz Kadıköy Kontrol Memuru Albay E.La Fontaine'nin kulağına gitmiş, o da İngiliz Yüksek Komiserliği'ne böyle bir rapor vermişti⁸⁷⁶. Büyük bir ihtimalle İstanbul sokaklarında dolaşan ve Rumların kulağına giden söylentilerin kaynağı bu konuşma idi.

Bu rapordan başka Rumların verdikleri raporlarda, Yerebatan Sarnıcı'nda, Ayasofya'ya doğrultulmuş silahlar bulunduğu iddia edilmişti. İtilaf Devletleri askerler sarnıcı bot ile dikkatlice aramalarına rağmen böyle bir durumla karşılaşmamışlardı⁸⁷⁷. Çünkü Osmanlı Hükümeti tarafından askerler, sarnıca değil çevrede evleri bulunan Müslüman ahalinin evlerine yerleştirilmişti⁸⁷⁸. Bu askerler Ayasofya'nın Müslümanlarda kalması için teminat olacaktı.

İstanbul'daki yangınlar ve işgal kuvvetlerinin talepleri nedeniyle çok ciddi konut sıkıntısı çekildiğinden Hükümet bazı camilerin avlularında İstanbul'a gelen göçmenler ve askerler konaklaması için düzenleme yapmıştı. Bu sırada Ayasofya Camii avlusu da bu amaçla tahsis edilmişti. Tabii Hükümet daha önce uygulanmış olsa da sadece konaklama amacıyla değil bu camilere karşı Müttefik kuvvetleri ya da gayrimüslimler tarafından yapılabilecek bir harekete karşı böyle bir uygulamaya karar vermişti. Müttefik temsilcileri antlaşmadan istedikleri sonucu alamamaları halinde Türklerin Ayasofya'yı tahrip edeceklerine dair raporlar almışlardı. Milne yapılacak bir askeri hareketin mekanın tahrip olmasına neden olabileceğini bu konuda bir sorumluluğunun olmadığını bildirmişti⁸⁷⁹. Milne'nin ifadelerinden İstanbul'un resmen işgalinden sonra İtilaf Devletlerinin, Ayasofya'ya bir operasyon yapmayı düşündükleri ancak camideki Türk muhafızlarından dolayı bu harekete cesaret edemedikleri sonucunu çıkarmak yanlış olmayacaktır.

Rum Patriği, 3 Ağustos 1922 tarihinde Yüksek Komiserlere bir mektup yazarak Ayasofya'da bulunan Türk askerlerinin mekanın tarihi dokusuna zarar

⁸⁷⁶ İngiliz Kadıköy Kontrol Memuru Albay E.La Fontaine tarafından 5 Haziran 1919 tarihli istihbarat raporu”, **FO, 371/4142**, 96939.

⁸⁷⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 20 Nisan 1919 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/4166**, 61238.

⁸⁷⁸ “Dahiliye Nezareti'nden 23 Cemaziyyülahir 1337 (26 Mart 1919) tarihli rapor, **BOA, DH/KMS, 49-2, 1**; Dahiliye Nezareti'nin 23 Şaban 1337(24 Mayıs 1919) tarihli rapor, **BOA, DH/KMS, 52-1, 77**;

⁸⁷⁹ “İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığınının 31 Mart 1920 tarihli raporu”, **WO, 33/1000**, 5882.

verdiklerini iddia etmişti. Yüksek Komiserler de baş tercümanları Evkaf Nezareti'ne göndererek bu iddiaları tekrarlamışlardı. Bu iddiaların sebebi Patriğin Ayasofya'nın yeniden Kiliseye çevrilmesine engel olarak, mekanda bulunan Türk askerlerini görmesi idi.

İngiliz Hükümeti, Müslümanların Ayasofya'nın Rumlara verilmesine seyirci kalmayacaklarının ve olası bir çatışmanın hem Müslüman hem de Hıristiyan dünyasında yaratabileceği sarsıntıların bilincinde idi⁸⁸⁰.

Yapılan incelemelerden sonra Rumlar iftiralara bir süre ara vermişlerdi. İngiliz Yüksek Komiseri'nin değişmesini fırsat bilen Fener Rum Patriği, Yüksek Komiserliğe atanan Rumbold'a 10 Ocak 1921 tarihinde bir mektup yazarak Ayasofya'nın tehlike ile karşı karşıya olduğunu iddia etmişti. Geçmişte yaşananlar hakkında bilgisi bulunan Rumbold Rumların daha önceden de kasıtlı olarak Ayasofya'yı tahrip etmek isteyenler olduğunu iddia ettiklerini ifade ederek yapılan şikayeti önemsememişti. Rumbold'un yaptırdığı tahkikata göre Ayasofya'ya Türkler tarafından yöneltilmiş bir tehdit bulunmamaktaydı⁸⁸¹.

Bu iddiaların mesnetsiz olduğunun anlaşılmasından sonra da İngiliz Hükümeti'ne Ayasofya'nın kiliseye çevrilmesi ile ilgili çok sayıda mektup gönderilmişti. Müslümanların tepkilerinden çekinen İngiliz Hükümeti gönderilen mektuplara, mevcut koşullarda Ayasofya'nın kiliseye çevrilemeyeceğini fakat gelecekte bunun gerçekleşebileceğine dair cevaplar vermiş, Paris Konferansı'ndan da yapılan müracaatlara bu şekilde karşılık vermesini istemişti⁸⁸². Zaten Paris Konferansı da bu konuda henüz bir karara varmadığından yapılan müracaatlara aynı cevabı veriyordu⁸⁸³.

Ayasofya'nın kiliseye çevrilmesi konusu, 19 Mart 1919 tarihinde İngiliz Parlamentosu'nda da tartışılmıştı. J.D. Rees'in, Başbakan'a İtilaf Devletlerinin ve ya İngiliz Hükümetinin buna yönelik bir çalışma yapıp yapmadıklarına yönelik

⁸⁸⁰ “İngiliz Savaş Bakanlığından Dışişleri Bakanlığı'na 8 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4166**, 37493.

⁸⁸¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Nisan 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6574**, E 4618.

⁸⁸² “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Paris Konferansı İngiliz Heyeti'ne 10 Mart 1919 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/4166**, 34279.

⁸⁸³ “Paris Konferansı İngiliz Heyeti'nden İngiliz Hükümeti'ne 17 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4166**, 42041.

sorusuna, bu konuda henüz bir çalışma yapılmadığı, kararın Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşma sonrasına bırakıldığı cevabı verilmişti⁸⁸⁴. 25 Mart 1919 tarihinde yapılan tartışmalarda da Hindistan Müslümanlarının bu konuda fikirlerine başvurulması gerektiği vurgulanmış bu amaçla incelemeler başlatılmıştı⁸⁸⁵.

İngiliz Hükümeti'nden ve Paris Konferansı'ndan istediği neticeyi alamayan İstanbul Rum Patriği, Canterbury Başpiskoposu'na bir mektup yazarak, ondan Ayasofya'nın Ortodoks kilisesine dönüştürülmesi için yardım istemişti⁸⁸⁶. Aslında Canterbury Başpiskoposu daha Ateşkes Antlaşması'nın ilk günlerinde bu konudaki arzusunu Paris Konferansı'na iletmiş ama istediği yanıtı alamamıştı⁸⁸⁷.

Ayasofya ile ilgili tartışmalara Papa da ilgisiz kalmamıştı. Papa'nın bu maksatla İstanbul'a gönderdiği heyet yaptığı incelemelerden sonra Paris Konferansı'ndan Ayasofya'nın Hıristiyan alemine iadesini istemişti. Bu girişimlerin ciddileşmesi üzerine, İngiliz Yüksek Komiserliği temsilcisi Hohler ile temasa geçen Sadrazam, dünya Müslümanları ve Padişah için Ayasofya'nın önemini anlatan beyanatlarda bulunmuş, Ayasofya'nın Yunanlılara verilmesi halinde Padişah'ın İstanbul'u terk edeceğini söylediğini de bildirmişti⁸⁸⁸. Bu düşüncelerini İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'a da ileten Sadrazam Ayasofya'nın kaybı halinde Müslüman dünyasının yasa boğulacağını vurgulamıştı⁸⁸⁹. Sadrazam'ın ve Padişah'ın bu beyanatlarından sonra da Paris Konferansı'na Ayasofya'nın iadesi ile ilgili çok ciddi başvurular yapılmıştı.

İngiliz Kiliseler Birliği⁸⁹⁰, Edinburgh Kilise Konseyi⁸⁹¹ ve Devon Bağımsız Kiliseler Federasyonu'nun⁸⁹² yaptıkları başvurulara da antlaşma sonrasında gerekli işlemin yapılacağına dair cevaplar verilmişti.

⁸⁸⁴ “19 Mart 1919 tarihinde İngiliz Meclisi'nde yapılan tartışmalar”, **FO, 371/4166**, 45274.

⁸⁸⁵ “25 Mart 1919 tarihinde İngiliz Meclisi'nde yapılan tartışmalar”, **FO, 371/4166**, 47843.

⁸⁸⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 12 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4166**, 48122.

⁸⁸⁷ **FO, 371/3417**, 200096.

⁸⁸⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 21 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4166**, 62772.

⁸⁸⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 24 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4166**, 63981.

⁸⁹⁰ **FO, 371/4166**, 68539.

⁸⁹¹ **FO, 371/4166**, 89369.

⁸⁹² **FO, 371/4166**, 98139.

Ayasofya'nın mahzeninde bulunduğu ileri sürülen tarihi eserler ve el yazmaları hakkında tahkikat yapılması için İngiliz Dışişleri Bakanı doğrudan devreye girmişti. Bu amaçla İngiliz Yüksek Komiseri'ne talimat veren Dışişleri Bakanı Curzon, uzmanların görüşlerini aldıktan sonra bunun bir efsane olduğuna kanaat getirmiş ve ısrarından vazgeçmişti⁸⁹³. Böylece İngilizlerin nelerin peşinde koştukları daha iyi anlaşılmıştı.

Yapılan tahkikatlarda Ayasofya'nın mimari açıdan tehlikeyle karşı karşıya olduğu ortaya çıkmıştı. Vakıflar genel müdürü ile gayri resmi bir görüşme yapan Rumbold, ona mimari tedbirlerin alınmasını gerekirse bu konuda Rumlardan maddi yardım alınabileceğini iletmişti⁸⁹⁴. İngiliz Hükümeti ise Osmanlı Hükümeti'nin daha önceden dikkatinin çekildiğini vurgulayarak mimari konularda başka bir işleme gerek olmadığını bildirmişti⁸⁹⁵. Politik durumun elvermesi halinde mimari alanda çalışma başlatılması konusunda Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapılmasını tavsiye eden British Museum'un mektubu⁸⁹⁶ da İngiliz Hükümeti dikkate almamıştı.

İstanbul Rumları da büyük paralar karşılığında Ayasofya çevresinde bulunan emlak ve araziye satın almaya kalkışmışlardı. Meclis-i Vükela bu satışların önlenmesi amacıyla bir komisyon teşkiline karar vermişti. Bu komisyon emlakini elden çıkarmak isteyenlere Evkaf Nezareti tarafından ödeme yapılmasını sağlayacaktı⁸⁹⁷. Rumlardan Evkaf Nezareti'ne devrolan emlakı satın almaları bu şekilde önlenmiş olacaktı.

Bu arada İstanbul'da Ayasofya'nın bir kilise şeklinde tasvir edildiği kartpostallar dolaşmaya başlamıştı. Üzerinde Haç bulunan Ayasofya Posta Kartlarının Müslümanların hislerini incitebileceğini göz önünde bulunduran Yüksek Komiserler meseleyi Yunan Yüksek Komiseri ile müzakere etmeye karar vermişlerdi. Ayrıca müttefik polis ve jandarmasının gördüğü yerlerde bu kartpostallara el koyması da Yüksek Komiserler tarafından kararlaştırılmıştı⁸⁹⁸.

⁸⁹³ “İngiliz Hükümeti’nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’ne 11 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 196323.

⁸⁹⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 13 Nisan 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6574**, E 4618.

⁸⁹⁵ “İngiliz Hükümeti’nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’ne 30 Nisan 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6574**, E 4618.

⁸⁹⁶ “British Museum’dan İngiliz Hükümeti’ne 3 Mayıs 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6574**, E 5208.

⁸⁹⁷ **MV**, 215/137, 27 Şaban 1337 (28 Mayıs 1919).

⁸⁹⁸ 27 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 58429.

D. İZMİR'İN İŞGALİ

Bilindiği üzere İngiltere, Fransa ve İtalya arasında yapılan Saint Jean de Maurienne Antlaşması'nda Rusya'nın onaylaması koşuluyla İzmir'in İtalyan egemenliğine bırakılması kararlaştırılmıştı. Rusya'nın savaştan çekilmesinden sonra İngiltere ve Fransa, antlaşmanın Rusya tarafından onaylanmamasını gerekçe göstererek bu antlaşmanın uygulanamayacağını ileri sürmüş, yapılan antlaşmayı onaylamamışlardı. İtalya ise, savaştan ve kurulan birlikten çekilmesi hasebiyle Rusya'nın onayına gerek kalmadığını savunmaktaydı⁸⁹⁹. Savaş dışı kalan Rusya bir yana, İngiltere ve Fransa'nın Saint Jean de Maurien Antlaşmasını onaylamamış olmaları hukuki olarak bu antlaşmanın geçersiz olması için kafi idi. İtalyanlar ise birlik ruhunun gereği olarak varılan antlaşmanın özüne sadık kalınmasını beklemekteydi.

6 Kasım 1918 tarihinden itibaren İtilaf Devletlerine mensup işgal kuvvetleri İzmir limanına giriş yapmış, Yunan işgaline kadar şehri askeri işgal altında tutmuşlardı. Bu süre zarfında İtilaf Devletleri İzmir'e Yüksek Komiser statüsünde temsilci atamışlarsa da bu temsilciler arasında uzlaşma sağlanamadığından İzmir hakkındaki idari kararlar, İstanbul Yüksek Komiserleri tarafından verilmişti. İstanbul'da alınan kararlar, İzmir'de bulunan Müttefik temsilcileri aracılığıyla tatbik edilmişti. İstanbul Yüksek Komiserleri, Yunanlılar İzmir'e asker çıkardıktan sonra şehir üzerindeki etkilerini kaybetmemek için mücadele edeceklerdi.

Yüksek Komiserler tarafından İstanbul'da kurulan Pasaport Bürosu'nun bir benzeri İzmir'de de faaliyet sürdürüyordu. Basın komisyonu ve işgal mekanizmasının diğer çarkları için de aynı uygulama söz konusuydu. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Yunanlıların İzmir'de manda kurmadıklarının anlamaları gerektiğini, onlara sadece bölgenin askeri işgali vazifesinin verildiğini vurgulamış, İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri de bu statükoyu benimsemişlerdi. Neticede Yunanlıların İzmir'de Müttefiklerarası sansür bürosunda ve Müttefiklerarası pasaport bürosunda temsil edilmelerine izin verilmişti. Yüksek Komiserler, Yunanlıların İzmir'de askeri meselelerden mesul olmalarını, bunların dışında kalan sahalarda

⁸⁹⁹ Çelebi, a.g.e., s. 22-24.

Yunanlıların da katılacakları Müttefiklerarası kontrolün devam etmesini savunuyorlardı⁹⁰⁰. Yunanlılar İzmir'e asker çıkardıktan sonra şehrin efendisi olmaya çalışmışlardı. Yüksek Komiserler ise onları İzmir'in işgalinde bir efendi olarak değil küçük hisseli bir ortak olarak görmekteydiler.

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İzmir müşterek müttefik birlikleri tarafından işgal edilmişti. İzmir'in müşterek işgal birlikleri tarafından işgal edilmesi İtalyanların şehre tek başlarına hakim olmalarını engellemişti. İngiliz ve Fransızlar gibi İtalyanlar da ateşkes hükümlerini çiğneyerek Antalya'dan İzmir'e kadar olan kıyı şeridinde bulunan stratejik noktaları işgal etmişlerdi⁹⁰¹. Bu işgallerle İtalya'nın Akdeniz ve Ege Denizi kıyılarına yerleşmesini menfaatlerine aykırı gören İngiltere ve Fransa, Paris Konferansı'ndan İzmir'in Yunan egemenliğine bırakılması kararını çıkarmışlardı. İtilaf Devletleri arasındaki bloğun çatlamasına sebep olan bu karar, İtalyanların işgal politikalarında farklılıklar yaratmıştı.

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra hükümetinin istifasını sunan Damat Ferid Paşa'ya yeniden hükümeti kurma görevi verilmiş, Paşa 19 Mayıs 1919 tarihinde yeni bir Hükümet kurmuştu. İstanbul'a işgal kuvvetlerinin geldiği ilk günlerde olduğu gibi Türk tarihinin en önemli noktalarından birinde daha ülke Hükümsüz kalmıştı. Damat Ferid Paşa, Hükümeti'ni kurmadan önce İngiliz Yüksek Komiserliği Baştercümanı Ryan ile bir görüşme yaparak üstü kapalı bir şekilde destek istemişti. Paris Konferansı'nın İstanbul'u da Türklerin elinden almasından endişe eden Damat Ferid Paşa İngilizlerden teminat beklemişti. Ancak, Ryan, klasik sözlerle durumu geçiştirmişti⁹⁰². İngilizler, İzmir'in işgalinin "protesto fırtınalarını" tetiklediğini geç anlayabilmişlerdi⁹⁰³. İngilizlerin verdikleri desteği sürdürmek, ya da Türklerle uzlaşmaya varmak dışında bir seçenekleri kalmamıştı.

Damat Ferid Paşa Hükümeti gecikmeli olarak, 22 Mayıs 1919 tarihinde Müttefik Yüksek Komiserlerine bir nota vererek Yunan birliklerinin ivedi olarak İzmir'den çekilmelerini talep edebilmişti. Bu notada İzmir'de Yunanlılar yerine

⁹⁰⁰ 29 Mayıs 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından, **FO, 371/4155**, 88771.

⁹⁰¹ İtalyan İşgalleri için bkz. Çelebi, **a.g.e.**, 77-162.

⁹⁰² "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 19 Mayıs 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4215**, 76104. Akşin, **a.g.e.**, **C.I**, s.309.

⁹⁰³ Ryan, **a.g.e.**, s. 128-129.

büyük devletlerin askerlerinin hüsnü kabul göreceği bildirmişti⁹⁰⁴. Ferid Paşa ve Hükümeti'nin milli menfaatleri savunmak maksadıyla verdiği tepkilerde dahi bazı tutarsızlıklar ve yanlışlar söz konusuydu. Yunanlıların İzmir'den çekilmelerini talep edilirken büyük devletlerin işgallerinin ehveni şer olarak görülmüş olması bu tutarsızlık ya da yanlışların eseridir.

Ferid Paşa'nın verdiği notadan sonra, Yunanlılar İzmir'den çekilmedikleri gibi Ayvalık istikametinde ilerleyişlerine devam etmişlerdi. Osmanlı Hükümeti Yüksek Komiserler nezdindeki teşebbüslerine bir yenisini daha ekleyerek bir nota daha hazırlamıştı. Bu notada Yunanlıların Ayvalık yönündeki ilerleyişlerinin ülke içerisinde karışıklıklara sebep olacağı vurgulanmıştı. Başta İtalyan Yüksek Komiseri olmak üzere Müttefik Yüksek Komiserleri de Yunanlıların ilerleyişinden rahatsızdı. Yüksek Komiserler Yunan Yüksek Komiserine ilerleyişin durması yönünde bir nota vermişlerse⁹⁰⁵ de bu notanın herhangi bir fayda sağlamamış Yunanlılar ilerleyişlerine devam etmişlerdi.

İzmir'in işgalinden sonra İstanbul'da gerginlik zirveye tırmanmıştı. O güne kadar Rumların mütecaviz hareketlerine karşı itidali elden bırakmayan halkın sabrı taşmaya başlamıştı. İzmir'in işgaline karşı Osmanlı Hükümeti ve Padişah'a gönderilen protestolar dışında sadece İngiliz Yüksek Komisyonu'na 200'den fazla protesto telgrafi çekilmişti⁹⁰⁶. Bu telgrafların dışında yapılan mitinglerle işgal protesto ediliyordu. İstanbul'da halk teyakkuz halindeydi. Damat Ferid Paşa tarafından yeniden kurulsa da Hükümet istifa etmek zorunda kalmıştı. Esnaf yas ilan ederek kepenk kapatmıştı⁹⁰⁷. Bu olaylardan sonra, Yunanlıların İzmir'i işgalinde başrolü oynayan İngilizler dahi paniğe kapılmışlardı. İstanbul'da yapılan mitingleri, İtilaf Devletleri subayları yakından izlemiş, İtilaf Devletlerine ait uçaklar alçak uçuş yaparak halkı sindirmeye ve korkutmaya çalışmıştı⁹⁰⁸. Bunlardan sonra Ryan,

⁹⁰⁴ Akşin, **a.g.e.**, C.I, s.314.

⁹⁰⁵ 29 Mayıs 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından, **FO, 371/4155**, 88771.

⁹⁰⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 19 Mayıs 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4227**, 76103.

⁹⁰⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 20 Mayıs 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4227**, 76459

⁹⁰⁸ Akşin, **a.g.e.**, C.I, s.316.

İstanbul'daki havanın ihtilal havası olduğu konusunda Damat Ferid Paşa'yı uyarmak mecburiyetinde kalmıştı⁹⁰⁹.

Hükümet Ryan'ın uyarılarından sonra 25 Mayıs 1919 tarihinde düzenlenmesi planlanan Beşiktaş ve Beyazıt mitinglerini yasaklamıştı⁹¹⁰. Düzenlenen mitingler İtilaf Devletleri rahatsız etmeye başlamıştı. 30 Mayıs 1919 tarihinde düzenlenen mitingden sonra Calthorpe, Osmanlı Hükümeti'ne bu tarihten sonra benzer gösterilerinin durdurulmasını tavsiye etmişti⁹¹¹. İzmir'in işgaline karşı İstanbul'da mitingler başladığında İngilizler, Ryan aracılığıyla Hükümeti uyarılarına rağmen mitinglere karşı sert bir tepki göstermemişlerdi. Çünkü İngilizler, ilk mitinglerin "halkın hislerini ortaya çıkarması ve enerjisini boşaltması" açısından faydalı olacağını düşünmekteydiler. Ancak sonraki mitinglerde tepkinin dinmeyerek tam aksine artması onları endişeye sevk etmişti⁹¹².

İngiliz Yüksek Komiserliği'nin raporlarına göre Yunanlılar İzmir ve çevresinde sistemli bir katliama başlamışlardı. Denizli'deki İngiliz temsilcilerinin bildirdiğine göre 11 Temmuz'da Denizli'yi işgal eden Yunan askerleri Müslümanları tutuklayarak, hapsedmişler, feslerini yırtmışlar 48 Müslüman'ı katletmişlerdi. Bundan sonra Türklere ait tarlaları ateşe veren Yunan askerleri sayısı belli olmayan çok sayıda Müslüman'ı katletmişlerdi. Buna karşılık Türklerin sınırlı imkanları ile karşılık vermeye çalışmışlardı⁹¹³.

Sadrazam Damat Ferid Paşa Yunanlıların İzmir ve çevresinde yaptıkları zulümlerden sonra İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'den bir şeyler yapılmasını talep edebilmişti⁹¹⁴.

İzmir'in işgaline ve işgalden sonra yaşananlara tepkinin çığ gibi büyümesi karşısında Müttefik Yüksek Komiserleri yaşanan olayları tahkik etmek üzere bölgeye bir Tahkikat Komisyonu gönderilmesine karar vermişti. Yalnız İngiltere, Fransa ve

⁹⁰⁹ Jaeschke, **a.g.e.** s.33-34; Akşin, **a.g.e.** C.I, s.16.

⁹¹⁰ Akşin, **a.g.e.** C.I, s.317.

⁹¹¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 31 Mayıs 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4227**, 82458.

⁹¹² "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 8 Haziran 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4227**, 92733.

⁹¹³ "İzmir ve Aydın vilayetleri İngiliz Yüksek Komiseri'nden İstanbul Yüksek Komiserine 30 Temmuz 1919 tarihli rapor", F.C.R.E.A. Part II, 1919, Ek 1 No. 85, Ek 2 No. 85, **FO, 406/41**.

⁹¹⁴ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 22 Ağustos 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4220**, 130190.

İtalya temsilcisinin bulunacağı komisyonda Yunanlı bir üyenin de bulunmasına karar verilmişti. Ama zulmü çeken Türklerin komisyonda temsilci bulundurması düşünülmemekteydi. İtalyanların ısrarı ile Türk üyenin de komisyona dahil edilmesine karar verilmişti⁹¹⁵.

Bu arada Osmanlı Hükümeti, İzmir’de yaşanan facialar ve Müslüman ahaliye uygulanan baskılar üzerine, İstanbul Rum Patrikhanesi’ne müracaatta bulunmuştu. Yıllarca Osmanlı topraklarında serbest bir şekilde faaliyet göstermesine müsaade edilen Patrikhane, Hükümete bir cevabı dahi çok görmüştü⁹¹⁶. Bu teşebbüsten bir netice alamayan Sadrazam Ferid Paşa İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe’a müracaat etmişti.

24 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleşen ziyaret sırasında Calthorpe Türklerin geçmişteki hatalarının bedelini ödediğini ileri sürerek faturanın tamamını Türklere kesmeye çalışmıştı. Buna karşılık Sadrazam durumdan endişe ettiğini, kamuoyunun birden parlayabileceğini vurgulayarak Calthorpe’a gereken cevabı vermişti. Yaptığı bu hamle ile Calthorpe’u köşeye sıkıştıran Damat Ferid Paşa konuşmasının sonunda başlangıçta söyledikleri ile tutarsız bir şekilde Calthorpe’tan Paris Konferansı’na müracaat etmesini ve Türkiye hakkına verilecek en kötü kararın ne olduğunu öğrenmesini talep etmişti⁹¹⁷. Damat Ferid Paşa’nın bu tutarsızlığı, bir Sadrazama yakışmayacak şekilde sık sık İngiliz Yüksek Komiserliğini ziyaret etmesi ve aciz bir şekilde ondan yardım dilemesi kendisinin ve hükümetinin itibarını oldukça zedelemişti.

İngilizlerden aradığı desteği bulamayan Damat Ferid Paşa kendi derdine düşmüştü. Bu kez İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb’i ziyaret eden Paşa ülkenin hükümete sız kalmaması ve karışıklığa düşmemesi için Hükümeti kurma görevini istemediği halde yeniden aldığı izah etmeye çalışmıştı. Damat Ferid Paşa, ülkede karışıklık çıkması halinde bu duruma suç ortağı olmaktan nasıl kurtulacağını ve Padişah’ın şahsi emniyetinin nasıl sağlanabileceğini de Webb’e sormuştu. Webb ise böyle bir hareket oluşsa dahi Damat Ferid’in masum olduğundan emin olacaklarını,

⁹¹⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 22 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4220**, 120083.

⁹¹⁶ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, 29. İnikat, s.305. (21/12/1334).

⁹¹⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 21 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4227**, 78659.

onun saygınlığından ve sadakatinden şüphe etmeyeceklerini vurgulamış, Padişah'ın emniyeti konusunda merkeze danışması gerektiğini bildirmişti⁹¹⁸. Ne kadar elem vericidir ki yeni hükümeti kurduğu sıralarda Sadrazam, olası karışıklıklar nedeniyle ülkesinin düşeceği vaziyetten değil, İtilaf Devletlerinin yaşananlardan kendisini sorumlu tutmalarından korkuyordu. Onun istediği kendisini güvenceye almaktı. Ferid Paşa'nın istediği güvenceyi Ryan vermemişti. Webb bu güvenceyi vermiş, onu rahatlatmıştı.

İzmir'in işgalinden sonra başlayan direnişleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki faaliyetlerini değerlendirmek üzere İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe ile görüşen Damat Ferid Paşa İzmir'de Yunan bölgesinin uygun bir şekilde belirlenmesi halinde yaşanması muhtemel sıkıntıların önlenebileceğini ifade etmişti⁹¹⁹. Damat Ferid Paşa Yunanlıların Anadolu'da daha fazla ilerlemesini önlemek amacıyla sarf ettiği bu sözlerle İzmir'in razı olmuş izlenimi yaratmıştı.

15 Temmuz 1919 tarihinde Yıldız sarayında The Morning Post gazetesi Muhabiri ile bir görüşme yapan Padişah Vahdettin, babasının İngiliz dostu olduğunu kendisinin de İngiliz ve Fransız dostu olarak yetiştirildiğini vurguladıktan sonra Yunanlıların İzmir'i işgalinden sonra istenmeyen olaylar yaşandığına işaret etmişti. Padişah, Yunanlılar İnsanlık dışı hareketlerine ve katliamlarına devam ettikçe halkının sessiz kalmasının zor olacağını adamlarının evlerini, canlarını ve onurlarını korumaya çalıştığını açık bir şekilde beyan etmişti⁹²⁰. Padişah Yunanlıların İzmir'i işgallerine ve işgallerden sonra yaşananlara tepkisini geç kalmış olsa da bu şekilde dile getirmişti. İtilaf Devletleri de bu sıralarda Yunanlıların kendileri için belirlenen sınırı aşmalarından rahatsız olmaya başlamışlardı.

⁹¹⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 21 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4227**, 76661.

⁹¹⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 23 Temmuz 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4227**, 107802.

⁹²⁰ “26 Temmuz 1919 tarihli The Morning Post Gazetesinden”, **FO, 371/4227**, 107802

E. İŞGAL YÖNETİMİ VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN 3. ORDU MÜFETTİŞLİĞİ'NE ATANMASI

13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a geldiği gün işgal kuvvetlerinin İstanbul'a çıkarma yaptıklarını gören Mustafa Kemal Paşa işgalin ilk günlerindeki beyanatlarında savaş sırasında vazifesi gereği İngilizlerle mücadele ettiğini fakat kalbinde İngilizlere karşı kin beslemediğini, İngilizler gibi bir dosta sahip olduklarından Osmanlı milletinin mütehasıs olduğunu dile getirmişti⁹²¹. Saray ve Hükümet çevrelerinde kullanılan üsluba benzeyen üslubuyla Mustafa Kemal Paşa büyük ortak İngiltere'ye karşı olmadığına dair bir izlenim yaratmak istemişti. Mustafa Kemal Paşa bundan sonraki beyanatında ateşkesin uygulanması esnasında yaşanan anlaşmazlıklar üzerinde duracaktı.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde müttefik temsilcileri ile karşı karşıya gelmemeye özen göstermişti. Teceddüd Fırkasına üye olduğuna dair haberlerin yayılması üzerine Mustafa Kemal Paşa, bir tekzip yayımlayarak hiçbir fırka ile bağlantısının olmadığını açıklamıştı. Mustafa Kemal Paşa, 18 Kasım 1918 tarihinde Vakıf gazetesine verdiği beyanatta “mezkur şartname ahkâmının sui tefehhümü mucip olacak şekilde görülüyorsa” da bunun sebebinin araştırarak anlaşmaya varılması gerektiğini ifade etmişti⁹²². İstanbul'daki en üst rütbeli subaylardan biri olan Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamaları ordunun görüşünü yansıtmaya itibariyle önem arz etmekteydi. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa İtilaf Devletlerini ima yollu uyarırken ateşkesin hakkaniyetle uygulanması halinde uzlaşılabilirliğini de göstermişti.

Saint Jean de Maurienne Antlaşmasının, müttefikleri tarafından onaylanmaması üzerine İtalyanlar, farklı bir işgal politikası izlemeye başlamışlardı. İstanbul İtalyan Yüksek Komiseri Sforza, İstanbul'da bulunduğu sıralarda Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek Osmanlı ordusunun ve halkının nabzını yoklamaya çalışmıştı⁹²³. Ancak Mustafa Kemal Paşa, Sforza'nın niyetini anladığından bu görüşme İtalyanlar açısından yararlı bir sonuç sağlamamıştı. Sforza anılarında 1919

⁹²¹ **Minber Gazetesi**, 17 Kasım 1918; Jaeschke, a.g.e., 99

⁹²² Jaeschke, a.g.e.,99-100.

⁹²³ Mevlüt Çelebi, "Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa-Kont Sforza Görüşmesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XV, 1999, S.45, s. 791-799.

yılı başlarında İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklayarak, Malta Adasına sürmeyi düşündüklerini iddia etmektedir⁹²⁴. En küçük rütbelisinden en büyüğüne kadar tüm Osmanlı subaylarına şüphe ile bakıldığı bir dönemde İngilizlerin tutuklamayı düşünmüş olması, komutanlar arasında Mustafa Kemal Paşa'nın adının da geçmiş olması muhtemeldir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılarla bağlantısının olmaması, Ermeni katliamı ithamları ile ilgili görülmemesi ve ateşkes ahkamina açıktan karşı gelmemiş olmaması nedeniyle bu düşüncenin ciddiyet kazanmadığı anlaşılmaktadır. İstanbul'da kaldığı adresi belli olan, Padişah ve Hükümet mensupları ile sürekli temas halinde olan Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanması için herhangi bir teşebbüste bulunulmamış olması bu kanıyı desteklemektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan çıkarken gereken müttefik vizesini rahat bir şekilde alması da Sforza'nın iddialarının abartılı olduğunu göstermektedir.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından ordunun yeniden yapılandırılması ve müfettişliklerin tesis edilmesi aşamasında Mustafa Kemal Paşa'nın adı gündeme gelmişti. Hazırlanan projede Mustafa Kemal Paşa'nın Orta, Doğu Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tamamını kapsayan, başlangıçta merkezi seyyar olup sonradan Erzurum olarak belirlenen 3. ordunun başına atanmasına karar verilmişti⁹²⁵.

İtilaf Devletleri Osmanlı Hükümeti'nin baş müfettişlikler yoluyla ordu yapısında yaptığı değişikliklere karşı herhangi bir tepki göstermemişlerdi. Ryan, anılarında taslağa güvenmediğini ve taslağın Damat Ferid Paşa'nın aklının bir ürünü olduğundan şüpheli olduğunu fakat Paşa'nın kendisine, Mustafa Kemal Paşa'nın sadakati konusunda teminat verdiğini, ancak bundan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan hareketi için ikna olduğunu nakletmektedir. Bununla birlikte Ryan Mustafa Kemal'in niyetini anlayamadıklarını da itiraf etmekte onun politik olaylara bulaşmamış olmasının da ikna olmalarında rol oynadığını belirtmektedir⁹²⁶.

İşgal kuvvetleri ile hemen hemen aynı günlerde İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki çalışmalarını ve Samsun'a gidiş amacını Müttefik Yüksek Komiserleri önceden haber alamamışlardı. Sadece İngiliz Karadeniz Orduları

⁹²⁴ Çelebi, **a.g.m.**, s.794-796.

⁹²⁵ Türkmen, **a.g.m.**, s.47-48.

⁹²⁶ Ryan, **a.g.e.**, s. 130-131.

Başkumandanı Milne 9. Ordunun ilgasından sonra Mustafa Kemal Paşa gibi yüksek rütbeli bir müfettiş ile geniş bir askeri heyetin Samsun'a gönderilme gerekçesini sormuştu. Milne bu heyetin amacı ve yetkileri hakkında da malumat verilmesini talep etmişti⁹²⁷. Harbiye Nezareti, Milne'e verdiği cevapta bu heyetin askeri amaçlarla gönderilmediğini Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin Mondros Ateşkes Antlaşması'na uygun olarak silah, tüfek kolları ve top kamalarının süratle sevk edilmesi ve bölge de asayişi sağlamak üzere gönderildiğini izah etmişti⁹²⁸. Bu izahat İngilizleri tatmin etmiş olacak ki, Mustafa Kemal Paşa'nın yapmak istedikleri anlaşılınca kadar İngilizler herhangi bir talepte bulunmamışlardı.

Samsun'a varan Mustafa Kemal Paşa ile Hükümeti arasındaki ilişkiler de başlangıçta gayet iyi idi. Hükümet geniş yetkiler verdiği komutanının isteklerini karşılamaya gayret ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklere karşı savaşan Rus Ordusunun ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bir Rus heyetinin bir İngiliz subayı refakatinde Trabzon'a giderek depolarda bulunan erzak, araç ve gereci istemesine karşılık bunların Hükümet'ten talimat gelene değin teslim edilmemesi yönünde bir karar almıştı. Meseleyi görüşen Heyeti Vükela orta bir yol bulmuş, savaş sırasında Ruslardan ganimet olarak alınan araç ve gerecin iade edilebileceğine ancak ordu ve halkın iâşe sıkıntısı yaşamaması için erzakın teslim edilmemesine karar vermişti⁹²⁹.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a varışının ertesi günü sadarete çektiği telgrafta İzmir'in haksız bir şekilde işgalinin kabul ve hazmedemeyeceğini, Hükümetin haklarını koruyacağına olan inançla halkın sükunetini muhafaza ettiğini bildirmişti⁹³⁰. Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafına yazdığı cevapta Damat Ferid Paşa İzmir'e asker çıkarılmasının Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesine uygun yapıldığını, lakin gerekli teşebbüslerde bulunulacağını ifade etmişti⁹³¹. Mustafa Kemal Paşa'nın uyarıları karşısında Damat Ferid Paşa tedirgin olmuş, Hükümetin gerekli teşebbüslerde bulunacağını altını çizmişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun da bulunduğu sıralarda tüm yurttan İzmir'in işgali yapılan mitinglerle ve eylemlerle protesto ediliyordu. Bu amaçla Sivas'ta

⁹²⁷ Jaeschke, **a.g.e.**, s.269-270.

⁹²⁸ Jaeschke, **a.g.e.**, s.120.

⁹²⁹ Gökbilgin, **a.g.e.**, C.I, s.83-84; Akşin, **a.g.e.**, s.347-348.

⁹³⁰ **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, Der. Nimet Arslan, Ankara, 1964, s.23-24.

⁹³¹ Akşin, **a.g.e.**,s. 349.

yapılan bir miting herhangi bir taşkınlık yaşanmamasına karşın Ermenileri kaygılandırmaya başlamıştı. Ermeni Patriği, İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaatta bulunarak Ermenilere karşı yapılabilecek kötü muamelelerin önlenmesini istemişti. Harbiye Nazırı bölgede olup bitenlerin eşkıya faaliyetleri olduğunun farkında olduğunu belirterek Mustafa Kemal Paşa'dan bu konuda bir rapor istemişti⁹³². Mustafa Kemal Paşa 3 Haziran 1919 tarihinde verdiği cevapta bu iddiaların asılsız olduğunu, yaşanan hadiselerden İtilaf Devletlerinin sorumlu olduğunu vurgulamıştı. Mustafa Kemal Paşa, milleti üzüntü ve heyecana gark eden İzmir'in işgaline tepki olarak yapılan mitingleri yasaklamaya ne kendisinin ne de mülki ve askeri yetkililerin gücünün olduğuna inanmadığını da sözlerine eklemiştir. Mustafa Kemal Paşa bununla da kalmamış, bu fikirlerini askeri ve mülki yetkililere bildirmişti⁹³³. Mustafa Kemal Paşa'nın beyanatında askerlik dışında siyasete yönelik mesajların da bulunması Sadrazam Damat Ferid Paşayı rahatsız etmeye yetmişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın hedeflerinin yavaş yavaş anlaşılması üzerine, onun gibi ülke çapında tanınmış bir kumandanın maiyeti ile beraber Anadolu'da dolaşmasının ülkede huzursuzluk yarattığını ileri süren Milne'nin uyarısı doğrultusunda İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, 6 Haziran 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti'nden Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınmasını rica etmişti⁹³⁴. Bu talebe karşılık verilmediğinden 8 Haziran 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği daha sert bir nota göndererek Osmanlı Hükümeti'nden Mustafa Kemal Paşa'nın derhal görevden alınmasını istemişti. Notada Samsun bölgesinde kötü niyetli kişilerin karışıklık çıkarmak istedikleri Mustafa Kemal Paşa'nın da bu hareket içerisinde ön saflarda olduğunun altı çizildikten sonra, ülke içerisinde çıkması muhtemel ırki ve dini nitelikli karışıklıkların ağır sonuçlar doğuracağı, bundan da Hükümetin sorumlu olacağı belirtilmişti. Aynı gün İngiliz Yüksek Komiserliğinden Wyndham Deedes, Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi ile görüşerek Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınması konusundaki hassasiyetlerini dile getirmişti. Deedes, Mustafa Kemal Paşa'yı İttihatçı olmak ya da İttihatçıların oyununa katılmakla suçlamış, bu şahısların Padişah'ı etkilemek istediklerini, Hükümetin

⁹³² Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Yay. haz.Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2000, s.24-25.

⁹³³ **Nutuk**, s.26.

⁹³⁴ **FO, 371/ 4158**, 94625.

kendilerine güvenmesi gerektiğini ifade etmişti. İngilizler ateşkesin 7. maddesini yürürlüğe koymakla tehdit ettikleri Hükümeti siyasi entrikalarla da huzursuz etmeyi denemişlerdi. Mustafa Sabri Efendi ise Mustafa Kemal Paşa'nın Saltanat Şurası'nda İngiliz himayesini isteyen Sadık Bey'i eleştiren telgrafından bahisle Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınması için yapılan müdahaleden, memnun olduğu izlenimi yaratmıştı⁹³⁵. Deedes'in sözlerinden Anadolu'daki hareketin iktidarın da karşı olduğu İttihatçı ruhu yeniden canlandırabileceği, Padişah'ın etki altına kalabileceği bu hareketin iktidarın alternatifi olduğu çıkıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın aynı gün görevden alınmış olması Mustafa Sabri Efendi'nin İngiliz Yüksek Komiserliğinin bu iddia ve tehditlerini oldukça ciddiye aldığını göstermektedir.

Hükümet içerisinde Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi ile aynı görüşü paylaşmayanlar da vardı. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Milne'e cevaben, İngilizlerin Samsun ve havalisinde yaşanan sorunlardan müşteki olmaları üzerine kendilerinin de bu sorunları gidermek amacıyla Mustafa Kemal Paşa'yı atadıklarını, üstelik İngilizlerden de bu atama için onay aldıklarını bildirmişti⁹³⁶. Hariciye Nezareti de İngilizlerin şikayeti üzerine Anadolu'da asayişin sağlamak üzere askeri düzenlemeler ve atamalar yaptıklarını, bu düzenlemelerin olumlu sonuçlar verdiğini savunarak İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ikna etmeye çalışmıştı⁹³⁷. Bu çabaların sonuç vermemesi üzerine 8 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa Mustafa Kemal Paşa'dan İstanbul'a "teşrif" etmesini istemişti. Bu daveti Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alındığı şeklinde yorumlayanlar olsa da, 11 Haziran 1919 tarihinde Şevket Turgut Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya Doğu Anadolu'da Ermeni saldırılarına karşı önlem almaya yönelik bir talimat vermiş olması, Mustafa Kemal Paşa'nın meşru olarak hala görevinin başında olduğunu ve bu davetin göstermelik olduğunu göstermektedir⁹³⁸. Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya gizlice İngilizlerin baskıları nedeniyle çağrıldığını bildirmesi⁹³⁹ de Hükümetin askeri kanadının İngilizlerin müdahalelerinden rahatsız olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarını desteklediğini göstermektedir.

⁹³⁵ FO, 371/4158, 94640.

⁹³⁶ Jaeschke, a.g.e., s. 125-126.

⁹³⁷ FO, 371/4158, 102530.

⁹³⁸ Jaeschke, a.g.e., s.128.

⁹³⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1997, s.15.

Nitekim Deedes 8 Haziran 1919 tarihinde Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi ile yaptığı görüşmede, Harbiye Nezareti'nin ülke içerisindeki hükümet aleyhtarı akımın odağı haline gelmekle itham etmişti⁹⁴⁰.

21 Haziran 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe da Batı Anadolu'da gelişen direnişin kaynağının Harbiye Nazırı Cevat Paşa olduğunu iddia etmişti. Aynı gün Deedes ve Ryan ile görüşen Dahiliye Nazırı Ali Kemal bir muhbir edasıyla Batı Anadolu'daki direniş hareketinden Harbiye Nazırı Cevat Paşa'nın sorumlu olduğunu ifade etmişti⁹⁴¹.

Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden ayrılmaması üzerine 17 Haziran 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bir mektup daha gönderen Calthorpe, bu mektubuna bir karşılık alamamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın geri dönmek ve zaman kazanmak amacıyla doğrudan Padişah'a müracaat etmesi, ona bağlılığını defalarca vurgulaması, kendisini geri çağırarak isteyen hükümet mensuplarından yakınması, istiklalin kazanılmasına, Saltanat ve Hilafetin kurtarılmasına kadar "sine-i millette" kalacağını bildirmesi onun kararlılığını göstermiş, Padişah'a da hukuku ve saltanatı konusunda güvence vermişti⁹⁴².

Dahiliye Nazırı Ali Kemal 18 Haziran 1919 tarihinde valiliklere bir genelge göndererek Mustafa Kemal Paşa'yı eleştirmiş, onun başarılı bir asker olmasına karşın siyasi gerçekleri anlayamadığını, halkı haraca bağlayan, gayrikanuni kuruluşların arkasında durarak emirlere itaat etmediğini bu nedenle görevden alındığının altını çizerek valilerden Mustafa Kemal Paşa ile iletişimi kesmelerini istemişti⁹⁴³. Mustafa Kemal Paşa resmen görevden alınmadığı bir sırada yayınlanan bu genelge Dahiliye Nazırı'na yönelik tepkileri arttıracaktı.

Ali Kemal'in İzmir'de bulunan Reddi İlhak Cemiyeti'nin milli direniş hakkında halkı bilinçlendirmek üzere çektiği telgrafların postaneler tarafından kabul edilmemesini, zorla kabul ettirilse bile bunların çekilmemesini de emretmişti⁹⁴⁴.

⁹⁴⁰ FO, 371/4158, 94640.

⁹⁴¹ FO, 371/4219, 96984.

⁹⁴² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, s.15-17.

⁹⁴³ "Ali Kemal tarafından vilayetlere gönderilen 18 Haziran 1919 tarihli Genelge", FO, 371/4227, 105777. "Calthorpe'dan Curzon'a 30 Haziran 1919 tarihli Mektup ve ekinde Dahiliye Nazırı tarafından yayınlanan 18 Haziran 1919 tarihli Genelge", F.C. R.E. A Part II, 1919, No.68 ve eki, FO, 406/41.Nutuk, C.I, s.36. Akşin, a.g.e., C.I, s.363-364.

⁹⁴⁴ Karay, a.g.e., s.127; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, s.15-17; s.18; Akşin, a.g.e., s.358.

Mustafa Kemal Paşa'nın buna tepkisi çok sert olmuştu. 20 Haziran 1919 tarihinde mülki ve askeri yetkililere hitaben bir beyanname yayınlayan Mustafa Kemal Paşa, milletin sesini boğarak, meşru haklarını elinden almak isteyenlerin vatanın ve milletin mahvolmasına neden olacaklarını, hiçbir telgraf memurunun böyle bir "namussuzluğa cüret" etmeyeceğini, eden olduğu takdirde sorumluların Divan-ı Harb'e verileceklerini bildirmişti. Bundan sonra valiliklere bir beyanname gönderen Mustafa Kemal Paşa, bu konuda alınan kararın geri çekilmesi için halktan, telgraflar çekerek hükümeti protesto etmesini ve gerekirse telgrafhaneleri işgal ederek kararın geri alınmasını sağlamalarını istemişti⁹⁴⁵. Bu sert tepkileri Amasya Genelgesi takip etmişti.

Mustafa Kemal Paşa haberleşmeye yapılan bu müdahaleyi asla affetmemiş, Padişah'a telgraf çekerek Dahiliye Nazırı'nı şikayet etmişti⁹⁴⁶. Yalnız Padişah tarafından bu şikayete bir cevap verilmemişti.

Amasya Genelgesi İtilaf Devletlerinin sabrını taşırılmış, Hariciye Nazırı ile de görüşen İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Mustafa Kemal Paşa'nın derhal görevden alınmasını talep etmişti. Durum hakkında Hükümetine bilgi veren Calthorpe, Gelibolu savaşlarında önemli bir ün kazanan ve Sadrazam tarafından tamamen iyi niyetle askeri müfettiş olarak atanan Mustafa Kemal Paşa'nın "yabancı karşıtı ve milliyetçi duyguların merkezi haline geldiğini" iddia etmişti⁹⁴⁷.

Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri karşısında Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi oldukça heyecanlanmıştı. Amasya Genelgesinin ilan edildiği gün Ryan ve Deedes, Sabri Efendi'yi ziyaret ederek izahat istemişlerdi. Sabri Efendi Mustafa Kemal Paşa'yı bir isyan çıkarmaması için geri getirmeye çalıştıklarını belirttikten sonra İhsan Paşa'nın başına gelenlere atıfta bulunarak aynı şeylerin yaşanmaması için Mustafa Kemal Paşa için yeniden garanti verilip verilmeyeceğini öğrenmek istemişti. İngiliz temsilcileri talimat almadan buna cevap veremeyeceklerini bildirmişlerdi⁹⁴⁸. Sabri Efendi hala gerçekleri anlayamamış olsa gerek, Mustafa

⁹⁴⁵ Karay, **a.g.e.**, s.129. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s.15-18; Akşin, **a.g.e** s.358-359.

⁹⁴⁶ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s.18; Akşin, **a.g.e** s. 360.

⁹⁴⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 23 Haziran 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4227**, 92885.

⁹⁴⁸ "Ryan tarafından sunulan 23 Haziran 1919 tarihli Muhtıra", F.C. R.E. A Part II, 1919, No.65, **FO, 406/41, FO, 371/4219**, 102545, Akşin, **a.g.e.**, **C.I**, s.361-362.

Kemal Paşa'ya can güvenliğine dair bir teminat vererek onu ikna edebileceğini düşünmekteydi. Üstelik bu teminatı İngilizlere danışmadan veremiyordu.

İngilizlerin baskısı altında kalan Hükümet Amasya Genelgesi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa'ya karşı daha sert bir tutum sergilemeye başlamıştı. 23 Haziran 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın durumunu müzakere eden Hükümet halkı hükümete karşı tahrik ettiği, verilen talimatları yerine getirmediği gerekçesiyle Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınmasına, yerine Hurşit Paşa'nın atanmasına karar vermişti⁹⁴⁹. Hükümetin kararına rağmen Harbiye Nezareti, Mustafa Kemal Paşa'ya görevden alındığını bildirmemişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın niyetini anlamaya başlayan İtilaf Devletleri İstanbul Hükümeti içerisinde bazı nazırların Mustafa Kemal Paşa'yla işbirliği yaptıklarından ya da bu nazırların Mustafa Kemal Paşa'ya sempati duyduklarından da şüphelenmeye başlamışlardı. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ve Adliye Nazırı Abdullah Paşa ile Nafia Nazırı'nın Mustafa Kemal Paşa'ya sempati duyduklarına dair bir kanaate varılmıştı⁹⁵⁰.

Müttefik temsilcilerin baskıları ve Ali Kemal'in tutumu, Mustafa Kemal Paşa'nın doğrudan sorumlu olduğu Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'yı rahatsız etmiş, 26 Haziran 1919 tarihinde yapılan Meclisi Vükela toplantısında iki nazır arasında yaşanan tartışmaların ardından Şevket Turgut Paşa istifasını sunmuş, diğer üyelerin talebi ile Ali Kemal'de istifasını⁹⁵¹ sunmuştu⁹⁵². İngilizler, Ali Kemal'in yerine İngiliz menfaatlerine hizmet edecek, Şevket Turgut Paşa'nın yerine ise, genç Generallerin “şovenist” faaliyetlerine karşı çıkacak bir Nazır atanması için harekete geçmişlerdi⁹⁵³. Milli Mücadelenin önderi olan genç generallerin vatan savunması için yaptığı hazırlıklar İngilizlerin gözünde “şovenist” faaliyetlerdi. Amasya

⁹⁴⁹ BOA, MV, 216/54, 24 Ramazan 1337 (23 Haziran 1919).

⁹⁵⁰ “Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 9 Ekim 1919 tarihli mektup”, FO, 371/4159, 140467.

⁹⁵¹ İngiliz belgelerinde; Ali Kemal'in bir Fransız gazetesine halkın Fransız hakimiyeti istediğine dair açıklamaları üzerine Hürriyet ve İtilaf Partisi tarafından Fransız çıkarlarına hizmet etmekle itham edildiği için istifa etmek zorunda kaldığı. Şevket Turgut Paşa'nın ise İTC sempatisini ve dolayısıyla Milli Mücadele yanlısı olmakla itham edildiği için istifa ettiği nakledilmektedir. “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 29 Haziran 1919 tarihli telgraf”, FO, 371/4227, 95998.

⁹⁵² Akşin, a.g.e., C.I, s.364; Türkmen, a.g.m, s.50-51.

⁹⁵³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 29 Haziran 1919 tarihli telgraf”, FO, 371/4227, 95998.

Genelgesi'nden sonra Şevket Turgut Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa ve çalışma arkadaşlarına yönelik tutumu İngilizler tarafından pasif bulunmuştu. Onun yerine bu hareketi etkisiz hale getirecek bir aday aranmaktaydı. Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınmaması için sonuna kadar direnmiş, hükümetten çekilmek zorunda kaldığı zaman beraberinde Ali Kemal'i de götürmüştü.

Bundan sonra Atatürk'ün Nutuk'ta naklettiğine göre Şevket Turgut Paşa 28 Haziran 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek siyasi tablonun Osmanlı Devleti lehine değiştiğini ve dönmesini şahsen rica etmişti⁹⁵⁴. Görev başında iken Mustafa Kemal Paşa'ya azil belgesini göndermeyen, bu uğurda Ali Kemal ile karşı karşıya gelerek istifa eden Şevket Turgut Paşa'nın tavır değişikliğinde İngilizler tarafından tutuklanma endişesinin yatmış olma ihtimali yadsınamaz. Paşa gönderdiği telgrafa İngiliz sansür memurları ve istihbarat personelinin ulaşacağını biliyor olsa gerektir.

Hükümette yaşanan krizden sonra Padişah olayla doğrudan ilgilenmeye başlamıştı. Padişah gönderdiği telgrafında Mustafa Kemal Paşa'nın teşebbüslerinin vatansever hislerinden kaynaklandığını kabul ederek, endişeye ve telaşa gerek olmadığını Harbiye'den hava değişimi için kendisine verilecek izinle istediği yerde dinlenebileceğini bildirmişti⁹⁵⁵. Padişah'ın gelinen safhada Mustafa Kemal Paşa'nın çabalarını takdir ettiği ancak meselenin siyasal zeminde çözülmesinden yana olduğu görünüyordu.

Padişah'tan sonra Paris'ten dönen Damat Ferid Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'yı ikna etme girişimleri de başarılı olmamış İngilizlerin baskılarını daha da artmıştı. Milne, Calthorpe'a gönderdiği 30 Haziran 1919 tarihli mektubunda Mustafa Kemal Paşa ile Konya'da bulunan Cemal Paşaların İttihatçılarla birlikte, müttefik menfaatlerine aykırı çalışmalar yaptıklarını, silahlı çeteler kurmak amacıyla teşebbüslerde bulduklarını ileri sürerek Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa'nın bir an önce İstanbul'a dönmeleri için baskılarını arttırmasını istemişti. Milne'nin bu uyarısı üzerine 2 Temmuz 1919 tarihinde üçüncü kez Osmanlı Hariciye Nazırı'na bir mektup gönderen Calthorpe, Mustafa Kemal Paşa ve Cemal paşanın görevden alınmalarını tebliğ talep etmişti. Daha önce gönderdiği mektuplardan umduğunu

⁹⁵⁴ Nutuk, s.37-38; Akşin, a.g.e., C.I, s.366.

⁹⁵⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, s. 21.

bulamayan Calthorpe, istediklerinin yapılması için Mustafa Kemal Paşa'nın düzenlediği hareketin İttihat ve Terakki Cemiyeti eksenli olduğunu ve Osmanlı Hükümeti'nden bağımsız bir hareket olduğunu tekrarlamıştı⁹⁵⁶.

Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınması konusundaki tartışmalar sürerken İngilizler Samsun'da bulunan piyade bölüğünü çekerek buraya Gurkha'lılardan oluşan bir İngiliz taburu göndermişlerdi. 3. Ordu kumandanı Miralay Refet (Bele) Bey, İngiliz denetim subayına bir yazı göndererek taburun geldiği bölgenin asayişinden ve kamu düzeninden sorumlu olmadıklarını, İstanbul Hükümeti'nin bilgisi dışında iç bölgelere asker gönderilmesi halinde silahla mukabele edeceklerini bildirmişti. Refet Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle bu şekilde hareket ettiğini düşünen Milne, durum hakkında Calthorpe'a bilgi vermişti. Calthorpe da Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek Refet Bey ile Mustafa Kemal Paşa'nın derhal görevden alınmalarını istemişti⁹⁵⁷.

İngilizlerin artan baskıları nedeniyle Harbiye Nazırı, Sadrazam ve Padişah'ın ikna çabaları sonuç vermeyince 8/9 Temmuz 1919 gecesi Mustafa Kemal Paşa'ya görevden alındığı ve bunun Padişah iradesi ile onaylandığı tebliğ edilmişti Hükümet bu durum hakkında 10 Temmuz 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserine bilgi vermişti⁹⁵⁸. Mustafa Kemal Paşa İngiliz Yüksek Komiserliğinin ikisi rica ikisi nota şeklinde dört müracaatı sonunda görevden alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa'ya azil kararının bildirildiği sıralarda Sivas Kongresi'nin toplanması için hazırlıklara başlanmış olmasının da "ikincil derecede" etkili olduğu ileri sürülebilir.

Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alındıktan sonraki faaliyetleri, Yüksek Komiserleri daha da telaşlandırmıştı. 22 Temmuz 1919 tarihinde bir araya gelen İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri ateşkesin harfi harfine uygulanmasını sağlamak amacıyla herhangi bir politik tarafı desteklememeye karar vermişlerdi. Buna göre kanun ve düzenin sağlanması için her türlü devrime karşı çıkılacak, meşruti otoriteyi desteklenecek ve seçimler engellenecekti Bu toplantı hakkında

⁹⁵⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükümeti'ne 2 Temmuz 1919 tarihli mektup, **FO, 371/4227**, 109747; "Calthorpe'dan Osmanlı Hariciye Nezareti'ne 2 Temmuz 1919 tarihli mektup", F.C. R.E. A Part II, 1919, No.72, Ek 1, **FO, 406/41**.

⁹⁵⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükümeti'ne 8 Temmuz 1919 tarihli nota", **FO, 371/4158**, 107181.

⁹⁵⁸ "Osmanlı Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 10 Temmuz 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4227**, 109747, F.C. R.E. A Part II, 1919, No.72, Ek 2, **FO, 406/41**.

hazırlanan raporda Roma’da olduğu için İtalyan Yüksek Komiserinin toplantıya katılmadığı derç edilmişti⁹⁵⁹. Böylesine ciddi kararların alındığı bir toplantının İtalyan Yüksek Komiserinin olmadığı bir zamanda yapılması ve İtalyan Yüksek Komiseri yerine vekalet eden bir yetkilinin toplantıya çağırılmamış olması, Roma’dan döndüğünde İtalyan Yüksek Komiserine bu kararlar hakkında bilgi verilmemiş olması, İngiliz ve Fransızların bu noktada İtalyanlardan ayrıldıklarına ve alınan kararların İngiliz ve Fransız politikalarının bir eseri olduğuna dair izlenimler bırakmaktadır. Milli Mücadele, İstanbul’un kumandası nedeniyle sorunlar yaşayan İngiliz ve Fransızları yeniden ortak politikalar geliştirmeye mecbur bırakmıştı.

Bu arada telaşa kapılan Sadrazam, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe’a Anadolu’nun İstanbul’dan ayrıldığını, vilayetlere milli hareketin yasal ve meşruti olmadığına, aynı zamanda Padişah’ın dileklerine de karşı olduğuna dair talimat gönderdiğini açıklayarak, İzmir’de Yunan bölgesinin uygun bir şekilde belirlenmesi halinde sorunların aşılabileceğini ifade etmişti⁹⁶⁰. Calthorpe, Anadolu’da gelişen hareketin uzun vadede gerçekleştirmek istediği hedeflerini sezmiş olduğundan hareketin lideri konumuna gelen Mustafa Kemal Paşa’nın bir “asi” ilan edilmesi ve tutuklanması için faaliyetlerini arttırmaya karar vermişti⁹⁶¹.

Calthorpe, olayın ciddiyetini anlamış, Anadolu’daki gelişmelerin bağımsızlığın ilanına döneceğini ve Anadolu’da Padişah’ın egemenliğini, İstanbul Hükümeti’nin otoritesini reddeden, “Avrupa karşıtı ve son derece fanatik bir idare” kurulmasının muhtemel olduğunu düşünmeye başlamıştı⁹⁶². Bu düşünce görevden alınan Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele Hareketi’nin etkisiz hale getirilmesine yönelik baskıları daha da arttırmıştı.

29 Temmuz 1919 tarihinde Hükümet, talimat ve tebligatlarına uymadıkları ve buldukları bölgelerde halkı Hükümete karşı kışkırttıkları gerekçesiyle Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey’in tutuklanıp İstanbul’a gönderilmelerine karar vermişti⁹⁶³.

⁹⁵⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 23 Temmuz 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4227**, 107802.

⁹⁶⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 23 Temmuz 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4227**, 107802.

⁹⁶¹ Akşin, **a.g.e., C.I**, s.493.

⁹⁶² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 23 Temmuz 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4227**,

⁹⁶³ **MV**, 216/358, 29 Temmuz 1335 (1919).

Erzurum Kongresi'nin toplantı halinde olduğu sıralarda bu kararın alınmış olmasında Damat Ferid Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını siyasi bir tehdit olarak algılamaya başlaması etkili olmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınması amacıyla dört kez Osmanlı Hükümeti'ne müracaat eden ve yoğun bir şekilde baskı yapan İngilizler, bu kez fazla baskı yapmadan hedeflerine ulaşmışlardı.

8 Ağustos 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti tarafından bütün vilayetlere gönderilen genelgede, milli teşkilatların memleketi korumak amacıyla kurulmadıkları belirtilmiş, bu teşkilat taraftarları hakkında gerekli işlemlerin yapılması ve bunların tutuklanarak İstanbul'a gönderilmeleri emredilmişti. Aynı tarihte Posta ve Telgraf Umumi Müdüriyeti'nin yayınladığı genelge ile Milli teşkilat ve Kongre adına çekilen telgrafların kabul edilmemesi, bu telgrafları kabul edenlerin cezalandırılacakları bildirilmişti⁹⁶⁴.

Tutuklanma kararının alındığı gün Veliht Abdulmecid'in saraya gitmesi, saray usul ve adabını bir kenara bırakarak Damat Ferid Paşa Hükümeti'ni eleştirmesi ve Padişah'a Ferid Paşa'yı desteklediği için hakarete varan⁹⁶⁵ sözler kullanması tesadüf olmasa gerektir. Bu görüşmeden sonra Damat Ferid Paşa'nın telkinleri ile Calthorpe, Ryan ve Ledoux Abdulmecid Efendi ile görüşerek onu Anadolu'da gelişen harekete olan ilgisi nedeniyle uyarılmışlardı. Abdulmecid Efendi yapılan suçlamalara karşı kendini savunmak için olacak Anadolu hareketinin "haince, budalaca ve canavarca" bir hareket olarak nitelendirmişti. Veliht bu hareketin gelişmesinde halkın Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tahriklerine kapılmasında Damat Ferid Paşa'nın izlediği yanlış politikaların rolü olduğunu savunmuştu⁹⁶⁶.

General Milne Mustafa Kemal'in Erzurum'daki davranışları hakkında Calthorpe defalarca uyarılmıştı. Milne İtilaf Devletlerinin bu hareketi kontrol edecek durumda olmadıklarını ancak tedbir amaçlı olarak Trabzon'un işgal edilebileceğini bildirmişti. Calthorpe, Defrance'a bu öneriden bahsetmiş ancak o bir fayda sağlayamayacağı gerekçesiyle Trabzon'un işgaline karşı çıkmıştı⁹⁶⁷.

⁹⁶⁴ Akşin, **a.g.e.**, C.I, s. 488-490.

⁹⁶⁵ Türkgeldi, **a.g.e.** s. 233.

⁹⁶⁶ Akşin, **a.g.e.** C.I, s.502-503.

⁹⁶⁷ "Calthorpe'dan Curzon'a 5 Ağustos 1919 tarihli telgraf", F.C. R.E. A Part II, 1919, No. 84, **FO**, 406/41.

Anadolu’da milli bir kongre toplanması için yapılan hazırlıklar Damat Ferid Paşa’yı siyasi anlamda huzursuz etmeye başlamıştı. Ferid Paşa bu hareketin sorumluları olarak gördüğü Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey’in tutuklanmaları için yoğun bir mesai harcamıştı. Ferid Paşa, Harbiye Nazırı Nazım Paşa’nın, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey’in tutuklanmalarına engel olmaya çalıştığını iddia ederek Paşayı kendisine ihanet etmekle suçlamıştı. Bundan sonra Nazım Paşa Damat Ferid’in eleştirisi oklarına hedef olmuştu. Nazım Paşa’nın Mustafa Kemal hayranı olduğu, bir darbe yapmak için subaylarla gizli toplantılar tertip ettiği, hatta Padişahı devirerek yerine Abdülmecid Efendiyi getirmek gibi faaliyetler içerisinde olduğuna dair söylentiler yayılmıştı. Bu söylentilere daha fazla dayanamayan ve hükümet içerisinde rahat çalışma ortamı kalmayan Nazım Paşa 13 Ağustos 1919 tarihinde istifa etmek zorunda kalmıştı⁹⁶⁸. Bu istifadan sonra Osmanlı ordusunun yeninden yapılandırılmasında ve işgal kuvvetlerine karşı direnişin gelişmesinde yarar sağlayan Ordu müfettişliklerinin 16 Ağustos 1919 tarihinde lağvedilmesine karar verilmişti⁹⁶⁹.

Erzurum Kongresi sadece Ferid Paşa’yı değil İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe’u da yeni alternatifler üzerinde düşünmeye sevk etmişti. Bir yandan Calthorpe Mustafa Kemal Paşa’nın tutuklanmasını isterken diğer yandan da Londra’ya Anadolu’da İstanbul’un otoritesini kabul etmeyen bir Hükümetin kurulabileceğine dair varsayımda bulunmuştu⁹⁷⁰.

Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanı General Milne, Sivas Kongresi sonrasında Savaş Bakanlığı’na verdiği raporunda Türkiye’deki Milliyetçi hareketin küçümsenmemesi gerektiğini vurgulamıştı. Milne Milliyetçilerin Türkiye’de kamuoyunu birleştirdiklerini, taraftarları vasıtasıyla iktidarı elinde tuttuklarını ve daha fazlasını da yapacaklardan endişe ettiğini açıkça dile getirmişti. O, “askeri organizasyon, Türklerin anladığı tek organizasyondur” şeklinde Milliyetçilerin askeri örgütlenme ile güçleneceklerini, yapılması planlanan seçimlerin sonucunda dilediklerini gerçekleştirmeye çalışacaklarını gayet doğru bir şekilde tahmin etmişti. Milne, Türklerin İzmir, Ermeni meselesi ve Trakya konusundaki hassasiyetlerini de çok iyi anlamıştı. İzmir’in işgalinin ve sonrasında gelişen olayların durumu oldukça

⁹⁶⁸ FO, 371/4227, 127757. 27 Ağustos 1919.

⁹⁶⁹ Türkmen, a.g.m, s.51.

⁹⁷⁰ Akşin, a.g.e.; C.I, s.493.

etkilediğini, İzmir ile Trakya'nın tahliye edilerek Osmanlı Devleti'ne iadesinin hemen hemen her Türk'ün talebi olduğunu belirtmişti. Bağımsız Ermenistan yaratmak için çok muazzam bir plana ve büyük bir kuvvete gereksinim olduğunu ifade eden Milne, Ermenilerin sayı bakımından azınlıkta olmalarının sorunun düğüm noktası olduğunu izah etmişti. Damat Ferid Paşa kabinesinin dahi Ermenilerin Türkiye'ye dönmemeleri ve Ermenistan Devleti kurulmasına izin verilmemesi için sert bir talimat yayınladığının altını çizen Milne, Türklerin bu konudaki hassasiyetleri üzerinde durmuştu. Türklerin hassasiyetini; "Barış Konferansı'nın kararları sert olursa, uzlaşma ruhu taşıyan yaşlı adam, vahşi ruhunu kontrol edemeyecektir" şeklinde dile getiren Milne, barış şartlarının makul bir şekilde belirlenmesi ile Türkler tarafından kurulan cephenin yarılabilceğini düşünmüştü⁹⁷¹. Milne'nin tavsiyelerinden iki sonuç çıkıyordu. Birincisi kuvvet kullanarak Türklere barış koşullarını kabul ettirmektir. İkincisi de Türklerin hassas oldukları konularda taviz verilmesiyle bir antlaşmaya varmaktır. Milne, milli hareket henüz gelişmemiş olsa da bir asker olarak bu hareketin kısa sürede gelişeceğini fark etmişti. Milne, Türkiye ve çevresindeki kuvvetlerle bu hareketin bastırılmayacağını da pekala biliyordu. Bu nedenle antlaşma maddelerinde Türklere taviz verilmesine daha sıcak bakmıştı.

İngiliz Savaş Bakanlığı da Türkiye'ye empoze edilecek barış koşullarının, takviye kuvvetlerle zorla kabul ettirebileceğini ancak bu bağlamda Milne'nin tekliflerine önem verilmesi gerektiğini düşünüyordu⁹⁷².

İç ve dış politik gelişmeler karşısında zor durumda kalan Damat Ferid Paşa istifa etmişti. Onun yerine Hükümeti kurmakla görevlendirilen Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Anadolu arasında yeniden iletişim kurulmuştu. Yeni Hükümetin Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa ile görüşen İngiliz Yüksek Komiseri Robeck iç siyasi gelişmeler ve Mustafa Kemal Paşa karşısında yeni Hükümetin tavrını öğrenmek istemişti. Reşid Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın vatansever duygularının onu eski Hükümete karşı çıkmaya yönelttiğini, özellikle İzmir'in işgalinden sonra ülke menfaatleri doğrultusunda çalışmayan Damat Ferid Hükümeti'nin olaylardan

⁹⁷¹ "Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 20 Ekim 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4160**, 157877.

⁹⁷² "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Aralık 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4160**, 157877.

sorumlu olduğunu anlatmaya çalışmıştı. Robeck ise “o durumda kim olsa daha fazlasını yapamazdı” şeklinde⁹⁷³ manalı bir cevap vermişti.

11 Ekim 1919’da Yeni Sadrazam Ali Rıza Paşa, artık adet olduğu üzere yanına Hariciye Nazırını alarak Yüksek komiserleri ziyaret etmişti. Hangi koşullarda iktidara geldiğini bildiğini ifade eden Ali Rıza Paşa, ülkenin ikiye ayrıldığını, amaçlarının herkesi Padişah’ın etrafında birleştirmek olduğunu açıklamıştı. Sadrazam öncelikli hedeflerinin; seçimlere hazırlık yapmak, ülke içi ahengin sağlamak olduğunu izah ederek Müslümanlarla gayrimüslimlere eşit muamele edeceklerini ifade etmişti. Sadrazam bunları ifade ettikten sonra sözü Yunanlıların İzmir ve çevresindeki hareketlerine getirmiş, Yunanlıların kendilerine tahsis edilen işgal bölgesini aşmalarından şikayet etmişti. Buna karşılık Webb, bu bölgenin Milne’nin sorumluluğunda olduğunu belirterek iddialar hakkında ona bilgi vereceğini açıklayarak, şikayetlere karşı kaçamak bir cevap vermişti. Hariciye Nazırı da yangınlardan dolayı konut sıkıntısı yaşandığından bahsederek müttefik taleplerinin makul boyuta çekilmesini istemiş, Webb savaş halinin devam ettiğini dolayısıyla bu tür askeri ihtiyaçlarının olduğunu bildirmiş, taleplerine devam edeceklerini göstermişti⁹⁷⁴.

Damat Ferid Paşa’nın istifasından sonra kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti Anadolu’da umut yaratmıştı. İtilaf Devletleri bu Hükümetten Kuva-yı Milliye’yi uzlaşma yoluyla itaat altına almasını beklemişlerdi. 16 Ekim 1919 tarihinde önce Fransız Yüksek Komiserliği’nden M. Ledoux ardından İngiliz Yüksek Komiserliği’nden Ryan Sadrazam’ı ziyaret etmişler, bir yandan beraber çalışma arzularını bildirmişler, öte yandan yaşanabilecek olaylara karşı Sadrazam’ı uyarılmışlardı. Son zamanlardaki gelişmelere göre Milliyetçi Kuvvetler merkezi Hükümetin bastırmayı arzuladığı isyancı karakterlerini değiştirmiş ve bu kuvvetler Hükümet tarafından tanınmışlardı. Sadrazam, batıdaki Kuva-yı Milliye ile kuzey ve doğudaki arasında bir bağlantı olmadığını ifade etmiş, batıdakilerin katliam ve yağma yaparak ilerleyen Yunan tehdidine karşı evlerini savunmaya kalkışan yerli halk olduğunu ileri sürmüştü. Ryan buna inanmamış, Sadrazamla aynı fikirde

⁹⁷³ “Robeck’ten Curzon’a 10 Ekim 1919 tarihli mektup”, F.C. R.E. A Part II, 1919, No.128, **FO**, **406/41**.

⁹⁷⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 12 ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO**, **371/4159**, 144375.

olmadığını Kuva-yı Milliye'nin mutlaka bu bölgelerden çıkarılmasını talep etmiş ve Kuva-yı Milliye'nin Hükümetin askeri kuvvetlerinin bir parçası haline getirilmesini teklif etmişti⁹⁷⁵. Ryan ancak bu şekilde Kuva-yı Milliye'nin boyunduruk altına alınabileceğini anlamıştı.

Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasındaki yakınlaşma neticesinde Salih Paşa Anadolu'ya gönderilmişti. Salih Paşa Anadolu'ya gittiği zaman Hükümet ile Milli Hareket arasında tam anlamıyla anlaşmaya varıldığı ilan edilmişti. Ancak İngiliz Yüksek Komiserliği personeli Salih Paşa'nın, Amasya'dan 18 Ekim 1919'da Sadrazama gönderdiği, 19 Kasım'da da Sadrazam'ın Salih Paşa'ya gönderdiği telgrafları ele geçirmişti. İngilizler bu telgraflardan tam olarak anlaşma sağlanamasa da iki taraf arasında anlaşma konusunda belli bir noktaya gelindiğini hissetmişlerdi⁹⁷⁶.

Salih Paşa'nın gönderdiği telgraflar ve sunduğu raporları değerlendiren Ali Rıza Paşa, İtilaf Devletlerine müracaat ederek Anadolu ile birlikte makul bir antlaşma yapılmasını talep ettiklerini ifade etmişti⁹⁷⁷. İtilaf Devletleri bu müracaatı dikkate almasalar da Amasya Görüşmelerini ve iç siyasi gelişmeleri yakından takip ediyorlardı.

Amasya Görüşmeleri neticesinde İstanbul ve Ankara arasında meclisin yeniden toplanması amacıyla seçimlerin yapılması konusunda mutabakat sağlanmıştı. Bilindiği üzere, Rumlar ve Ermeniler seçimlere katılmayacaklarını açıklamışlardı. Yahudiler oynadıkları ikili siyaset gereği ikiye ayrılmış Hahambaşı'nın çevresindekiler seçimlere girerken diğerleri seçimlere katılmamışlardı. Hükümet tarafından yapılan müracaatlara karşın İtilaf Devletleri işgalleri altında bulunan bölgelerde seçimlerin yapılmasına izin vermemişlerdi. Hürriyet ve İtilaf Partisi de seçimleri boykot ederek gayrimüslimler ve İtilaf Devletleri ile aynı cephede yer

⁹⁷⁵ “Ryan tarafından İngiliz Yüksek Komisyonuna verilen 16 Ekim 1919 tarihli muhtıra”, **FO, 371/4160**, 146637.

⁹⁷⁶ “Robeck'ten Curzon'a 16 Kasım 1919 tarihli mektup, Salih Paşa tarafından Sadrazam'a gönderilen 18 Ekim 1919 Sadrazam'dan Salih Paşa'ya gönderilen 19 Ekim 1919 tarihli telgraflar”, **FO, 371/4160**, 156715, F.C. R.E. A Part II, 1919, No.174 ek 1 ve 2, **FO, 406/41**.

⁹⁷⁷ “Ali Rıza Paşa tarafından M. Clemenceau'ya gönderilen telgraf”, **FO, 371/4161**, 165691.

almıştı. Bu şartlar altında seçimler yapılmış ve malum olduğu üzere Milli Mücadele yanlıları seçimlerde üstünlük sağlamışlardı⁹⁷⁸.

Sivas Kongresi'nin hemen ertesinde Mustafa Kemal Paşa ile Emir Faysal arasında gizli bir anlaşmaya varıldığına dair iddialar İngiliz istihbarat servislerini ve İstanbul'da bulunan İngiliz yetkilileri fazlasıyla meşgul etmişti. 24 Temmuz 1919 tarihli istihbarat raporunda Türklerle Arapların İslamcı çerçevede temas halinde olduklarından bahsedilmiş, Konya'da bulunan Küçük Cemal Paşa ve Kerek mutasarrıfı Essad Bey'in Padişah ile Emir Faysal arasında arabuluculuk yaptığı, Cemal Paşa'nın, Padişah'a Emir Faysal tarafından gönderilmiş bir mektubu ilettiği iddia edilmişti. Başka bir kaynakta bu bilgileri doğrulamış, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte faaliyet sürdüren Cemal Paşa'nın böyle bir mektubu Padişah'a ilettiği iddiası gündemi meşgul etmeye devam etmişti. 21 Temmuz 1919 tarihinde Meclis'i Vükela toplantısında Faysal'dan gelen mektubun görüşüldüğü ve ona hitaben bir cevap yazıldığı bunun gizli talimatlarla ve diğer belgelerle birlikte Faysal'a iletmek üzere Cemal Paşa'ya verildiği öne sürülmekteydi. İngiliz Yüksek Komiseri ise yaptırdığı tahkikatların ardından bu iddiaları inandırıcı bulmamıştı⁹⁷⁹. Raporlara yansıyan bu bilgilerin Ermeni kaynaklarından para karşılığı temin edilmesi⁹⁸⁰ iddialara güvenilirliği konusunda şüpheler yaratıyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Suriye Müslümanlarına yönelik bir bildiri yayınlaması da İngiliz yetkilileri telaşa düşürmüştü. 9 Ekim 1919 tarihinde Halep'te ilan edilen bildiride Mustafa Kemal Paşa açıkça olmasa bile şu sözleri ile cihad ilan etmişti;

“Düşmanların şeytanca niyetlerinin ve despotizmin eline düşen bu üzgün milletin sesini dinleyin. Bir dindaşınız olarak bizi ayıranları, aramızda çatışma çıkarıcıları dinlememeniz için dua ediyorum. Aramızdaki tüm yanlış anlaşılmalara ortadan kaldırmalıyız. Ülkemizi bölmek isteyen hain gruplara karşı amacımız silahlanmaktır. Eğer dinlemezseniz pişman olacaksınız. Güvenilmez düşmanlarının sözlerine güvenmeyin... Onlar kendi aralarında anlaşmışlardı. Anlamanız için

⁹⁷⁸ “İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 3 Ocak 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/4161**, 174127.

⁹⁷⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 25 Eylül 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4233**, 135085.

⁹⁸⁰ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 30 Eylül 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4233**, 136149.

Gladstone'un idaresi yeterlidir... Habersiz olmayın. Bizim ülkemizi hazmedecekleri bir lokma olarak düşünen düşmanlarımızın ellerinden İslam'ı ve ülkeyi kurtarmayı düşünüyoruz. Vefakar dindaşlarımız düşmanlara karşı savaşmaya karar verdiler... Konya ve Bursa'yı temizledik. Konya'yı ele geçirerek düşmanlarımızın iletişim hatlarını kestik. Hakkına inanan Mücahitler bir an önce Arap kardeşlerini ziyaret edecekler ve düşmanlarını dağıtacaklardır. Birer din kardeşi olarak yaşayalım ve düşmanlarımızı yok edelim"⁹⁸¹. Anadolu'da gelişen milli direnişe dini bir nitelik kazandırması İtilaf Devletlerinin sadece Türkiye'deki değil bütün dünyadaki menfaatlerine yönelik bir tehdit oluşturmuştu.

⁹⁸¹ "Mustafa Kemal Paşa tarafından Suriye halkına hitaben kaleme alınan 9 Ekim 1919 tarihli bildiri", **FO, 371/4233**, 156717.

II. BÖLÜM

İSTANBUL'DA RESMİ İŞGAL DÖNEMİ VE OSMANLI HÜKÜMETLERİ İLE İLİŞKİLER (16 MART 1920-6 EKİM 1923)

A. İSTANBUL'DA DOĞRUDAN İŞGALİN KURULMASI

1. İstanbul ve Boğazlar Devleti Projesi

İtilaf Devletleri Paris Konferansı esnasında Osmanlı Devleti'nin geleceği hakkında kolay bir şekilde uzlaşmaya varamayacaklarını anlamışlardı. Müttefikler kendi aralarında yaşadıkları sorunları çözmeye çalışırken gelişen Milli Mücadele Hareketi, yapılacak antlaşma koşullarının şekillenmesinde az da olsa etkili olmaya başlamıştı. Kısa bir süre sonra İtilaf Devletleri karşılarında sadece “kolay lokma” olarak gördükleri İstanbul Hükümeti'nin değil Milli Mücadele Hareketinin de bulunduğunu tamamen anlayacaklardı.

11 Aralık 1919'da Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasının esaslarını görüşmek üzere; İngiliz Başbakanı Llyod George, Fransız Başbakanı Clémenceau ve iki taraf heyetleri Londra'da bir araya gelmişlerdi. Fransız tezi İstanbul ile Boğazların birbirinden ayrı meseleler olarak ele alınması ve Padişah'ın İstanbul'da kalmasına izin verilmesi üzerine geliştirilmişti. İngiliz tezi ise İstanbul ile Boğazlar meselelerinin birlikte ele alınması ve bu bölgenin uluslar arası bir idarenin denetimine verilmesi fikrini esas almıştı. Padişah'ın İstanbul'da kalması konusunda ise İngilizlerin görüşü henüz kesinlik kazanmamıştı. Görüşmeler sırasında Llyod George, daha önce Ryan tarafından hazırlanan ve Venizelos tarafından desteklenen bir projeyi gündeme getirmişti. Padişah'tan, Vatikan örneğinde olduğu gibi; “Müslüman bir Papa” yaratmaya yönelik bu proje Clémenceau'nun tepkisine neden

olmuştu. Clémenceau, Batı'da bir Papa bulunmasının yeteri kadar kötü olduğunu vurgulayarak “Doğu'da bir Müslüman Papa” yaratılması fikrine karşı çıkmıştı¹.

Llyod George'un savunduğu projenin mimarı Ryan idi. Ryan tarafından hazırlanan projeye göre; İstanbul iki kısma ayrılacak, birinci kısım uluslar arası idare tarafından idare edilecek diğer kısım başkent olmamak kaydıyla Türk devletinin toprağı olarak kalacaktı. Gümrük ve demiryolu istasyonlarını içine almayacak olan Eyüp dahil İstanbul'un kalan kısmı Türklere tahsis edilecekti. Bu bölge, Fener Rum Patrikhanesi ve çevresi dışında kalan, sarayların ve “birinci sınıf” tüm camilerin Türklere bırakılması anlamına geliyordu. Yalnız bölgede bulunan ticari açıdan önemli liman, tersane ve demiryolu istasyonları kesinlikle Türklere bırakılmayacaktı. Türk bölgesine dahil edilmeyen Rum Patrikhanesi Türk idaresinden koparılacak, Ermeni Patrikhanesi Türk bölgesinde kalacak, fakat gerekli görülmesi halinde Pera'ya taşınacaktı. Ryan projesini desteklemek amacıyla, önemli camii ve sarayların özel işaretlerle gösterildiği bir harita da hazırlamıştı². Projeye göre Türk idaresi dışında kalan bölge, Boğazlar bölgesi ile birleştirilecek, İtilaf Devletleri adına Yüksek komiserler tarafından ortak bir yönetim anlayışıyla idare edilecekti. Ryan, Türkiye'nin geri kalan kısımları ile ilgili ilginç bir öneride bulunmuştu. Bu öneriye göre İtilaf Devletleri, İstanbul dışında Türk İdaresine bırakılacak alanlarda; maliye, jandarma, polis ve jandarmayı kontrol edecek, içişleri, adalet, ticaret ve ziraat, kısaca tüm kamusal faaliyetler yakından denetlenecekti. Söz konusu denetim; memurların tayin ve değişimini de içine alacaktı. Vilayetlerdeki tamamen bağımsız olacak müfettişler, mevzuatı eleştirme hakkına sahip olabileceklerdi. Manda adı kullanılmayacak, onun yerine kulağa daha hoş gelen “danışman” ve “yardım” kelimeleri tercih edilecekti. Ryan projelerinden bahsettikten sonra uygulamada iki güçlkle karşı karşıya kalabileceklerini belirtmişti. İlk önce, Milli Mücadele hareketinin “provokasyonları” karşısında hazırlanan projeyi Türk milletine kabul ettirebilmektir. Daha sonra ise kurulacak yeni rejimi meşrulaştırmaktır. Ryan karşılaşılacak güçlüklerin kuvvet kullanılmak suretiyle bertaraf edilebileceğini de

¹ Fahir Armaoğlu, “İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920), **Bellekten**, C. LXII, S.234, 1998, s.469; “Uluslararası Komisyon oluşturulması; 22 Aralık 1919'da Türk meselesi hakkında İngiliz-Fransız Konferansı”, **FO**, 371/4238, 166415.

² Ryan tarafından hazırlanan haritada İstanbul'un önemli camileri kare içine alınarak, önemli saraylar tarihi yarımada sınırlarına paralel olarak çizilen çizgilerle gösterilmişti.

ileri sürmüştü. Bütün bunlardan sonra Ryan, Türkiye'yi bağımsızlıktan mahrum edecek teşebbüslerin tepki ve direnişle karşılaşacağı uyarısında bulunmuştu. Ryan'ın hazırladığı projeye, sembolik olarak bağımsızlığa sahip bir Türkiye tesis etmeye yönelikti. Paris'teki İngiliz Heyeti'nde yer alan Forbes Adam; Ryan tarafından hazırlanan proje için; "Ryanizm öğeleri içermesine rağmen çok iyi hazırlanmıştır" şeklinde bir değerlendirme yapmıştı³.

Londra Konferansı'na hazırlık amacıyla yapılan bu toplantı İstanbul'un statüsü konusunda İngiltere ve Fransa arasında derin ayrılıklar olduğunu ortaya çıkarmıştı. İngiliz görüşü; Cemiyet-i Akvam'a bağlı, Boğazları içine alan bir "İstanbul ve Boğazlar Devleti" kurulmasını, Fransız görüşü ise; Boğazların Cemiyet-i Akvam'a İstanbul'un ise Türk idaresine bırakılmasını esas alıyordu. Fransız görüşü, Türk sevgisinden değil, İngiltere'nin Cemiyet-i Akvam'daki baskın rolü dikkate alınarak geliştirilmişti.

22 ve 23 Aralık 1919 tarihinde İngiltere ve Fransa, Türk meselesi hakkındaki ayrılıkları giderebilmek maksadıyla Londra'da yeni bir konferans düzenlemeye karar vermişlerdi. Fransa'yı Dışişlerinde politik ve ticari işler Baş sekreteri M. Bethelot ile Fransız Büyükelçisi M. de Fleuriau'nun, İngiltere'yi Dışişleri Bakanı Curzon, Hazine Bakanı, Armitage Smith, Dışişlerinden Vansittart ve Forbes Adam'ın temsil ettiği konferansta öncelikle İstanbul ve Boğazlarda kurulacak yeni rejim ele alınmıştı. Bethelot, İstanbul ve Boğazların, Fransa, İngiltere, İtalya tarafından yeniden yapılandırılmasını ve Cemiyet-i Akvam'a katılması halinde Rusya, Romanya ve Yunanistan'dan oluşacak bir Uluslar arası Komisyon tarafından idare edilmesini önermişti. Bethelot, büyük kuvvetlerin oy hakkına küçüklerin ise sadece istişare amacıyla komisyonda yer almaları gerektiğini sözlerine eklemişti. Bu öneriye karşılık Curzon; Amerika, yeniden yapılandırılmaları ve Cemiyet-i Akvam'a katılmaları halinde Türkiye ve Bulgaristan'ın da bu komisyona katılabileceklerini teklif ederken, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya'nın iki, diğerlerinin ise bir oy hakkına sahip olmasını önermişti. Neticede Curzon'un bu önerisi üzerinde

³ "Ryan tarafından hazırlanan 26 Kasım 1919 tarihli rapor" ve Forbes Adam'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Aralık 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4161**, 162140.

mutabakata varılmıştı⁴. Bu mutabakat Türkiye'nin, İstanbul ve Boğazlar üzerindeki egemenliğinin tamamen sona ermesi anlamına geliyordu.

İngiliz ve Fransız temsilciler kurulacak komisyon başkanlığının iki yıllık süreçler halinde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında dönüşümlü yürütülmesi konusunda prensip olarak anlaşmaya varmalarına rağmen bu konuda tam bir mutabakata varamamışlardı. Bu safhada Bethelot, Clemenceau'nun kendisine Türklerin Avrupa'dan çıkarılmaması konusunda kesin talimat verdiğini açıklamıştı. Curzon ise kendilerinin de Türklerin Avrupa'dan çıkarılmamasından yana olduğunu bununla birlikte İngiliz Hükümeti'nin nihai bir karara varmadığını bildirmişti⁵. Fransızlarla yapılan görüşmeler sonrasında İngilizler de İstanbul'daki Türk yönetimine tamamen son verilmesine yönelik düşüncelerini yavaş yavaş değiştirmeye başlamışlardı. Bundan sonra İstanbul ve Boğazlar bölgesinde yeni bir devlet kurma düşüncesi daha ağır basmaya başlayacaktı.

İstanbul ve Boğazlarda kurulacak yeni devletin sınırları; batıda Midye-Enez çizgisinden başlayarak, 25 km genişliğe sahip olacak Şile-Gebze hattını içine alacak, Marmara Denizi'nin doğusundan Bozcaada'ya kadar yine 25 km.lik bir sahil şeridi oluşturulacaktı. Bu sahil şeridinde bulunan Türkler bölgenin dışına çıkarılacaktı⁶. İstanbul Gebze, Çanakkale, Mudanya ve Çanakkale sahillerinin 25 km.lik kısmını içine alan yeni devlette Türklere yer yoktu. Geriye kalan Rum, Ermeni ve Yahudilerin oluşturduğu devleti üç müttefik dönüşümlü olarak yönetecekti. Sınırlar öylesine belirlenmişti ki; İstanbul Türklere bırakılsa dahi Anadolu ile bağlantısı kesilmiş olacaktı.

İstanbul'un Türklere bırakılacak kısmında kalan Camilerde ibadete devam edilebilecek, Yalnız yapılacak düzenlemeyle Ayasofya, her hangi bir din ve ya özel ibadet için kullanılmadan eski bir anıt olarak kalacaktı⁷. İtilaf Devletleri gelebilecek tepkileri göz önünde bulundurarak Ayasofya'yı birden bire kiliseye dönüştürme

⁴ "Uluslararası Komisyon oluşturulması; 22 Aralık 1919'da Türk meselesi hakkında İngiliz-Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

⁵ "Uluslararası Komisyon Başkanlığı; 22 Aralık 1919'da Türk meselesi hakkında İngiliz- Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

⁶ "Yeni devletin sınırları; 22 Aralık 1919'da Türk meselesi hakkında İngiliz- Fransız Konferansı", **FO.371/4238**, 166415.

⁷ "İstanbul'daki Camiiler; 22 Aralık 1919'da Türk meselesi hakkında İngiliz- Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

fikrini zamana bırakmış ilk etapta Ayasofya'nın müze haline getirilmesi konusunda uzlaşmışlardı.

Kurulması planlanan devletin yönetim şekli konusunda da bazı sıkıntılar vardı. İngilizler, ekonomik ve idari konularda yaşanması muhtemel sorunları çözebilmek adına Cemiyet-i Akvam'dan yardım sağlanabileceğini ileri sürerek yeni devletin Cemiyet-i Akvam'ın himayesi altında olmasını önermişlerdi. Fransızlar bunu prensipte kabul ettiklerini bildirseler de yeni devletin Cemiyet-i Akvam'dan bağımsız idare edilmesinden yana bir tavır sergilemişlerdi⁸.

Yeni Devletin idari teşkilatlanması ise oldukça basit bir yapıya ve mümkün olduğunca küçük bir bütçeye sahip olacaktı. Türklerin birden bire dışarı çıkarılması ekonomik anlamda felakete neden olabileceğinden kurulacak idari teşkilatta Türk memurlardan istifade edilecek bu memurlar 6- 8 aylık süreç içerisinde tedricen dışarı çıkarılacaktı⁹.

Yeni devletin Cemiyet-i Akvam'ın desteğiyle hazırlanacak bir Anayasa'sı olacak, Cemiyet-i Akvam'ın rızası olmadan bu Anayasa'da değişiklik yapılmayacaktı¹⁰.

Kurulması planlanan yeni devletin hazır üretim vasıtalarına sahip olmaması en büyük endişe kaynağıydı. Forbes Adam, yeni gelir bulunması için araştırma yaptıklarını; kömür, yağ ve demir ayrıcalıklarının yeni devletin sınırları içinde bulunduğunu izah ettikten sonra Marmara Adası'ndaki mermer yataklarından istifade edilebileceğini, balıkçılığın geliştirilebileceğini, Süveyş Kanalı'nda olduğu gibi nakliyenin çekici hale getirilebileceğini ve bunlardan önemli miktarda gelir sağlanabileceğini ifade etmişti¹¹. Yeni devlette, Sultan ve Şahıslara ait özel emlak istimlak edilecek, vakıflara ait emlake ise müdahale edilmeyecekti¹². Bu kaynaklara sahip olacak devlet kendi kendine yetecek hale gelecekti.

⁸ “Cemiyet-i Akvam ve yeni devlet; 22 Aralık 1919'da Türk meselesi hakkında İngiliz- Fransız Konferansı”, **FO, 371/4238**, 166415.

⁹ “Yeni devletin idaresi ve İstanbul'da Ekonomik Felaket tehlikesi; 22 Aralık 1919'da Türk meselesi hakkında İngiliz- Fransız Konferansı”, **FO, 371/4238**, 166415.

¹⁰ “Cemiyet-i Akvam”; 23 Aralık 1919'da Türk meselesi hakkında İngiliz- Fransız Konferansı”, **FO, 371/4238**, 166415.

¹¹ “İstanbul ve Boğazlar devletin Ekonomik İdaresi; 23 Aralık 1919'da Türk meselesi hakkında İngiliz- Fransız Konferansı”, **FO, 371/4238**, 166415.

¹² “İstanbul ve Yeni devlette (a)Sultan'ın ve (b) Şahısların özel emlakı”, 23 Aralık 1919'da Türk meselesi hakkında İngiliz- Fransız Konferansı”, **FO, 371/4238**, 166415.

Yeni devlette bir yandan Osmanlı Devleti'ndeki rejime benzer bir kapitülasyon rejimi devam ederken diğer yandan İtilaf Devletlerinin atayacağı bir uzman komisyon, uygulanacak yeni kapitülasyon sistemini belirleyecekti. Kapitülasyonlar sisteminin esas alınmasıyla kurulacak adli teşkilatta Konsolosluk Mahkemeleri ile birlikte uluslar arası mahkemeler bulunacaktı¹³.

Stratejik önemi haiz yeni devletin iç ve dış güvenliği de öncelikli meselelerden bir tanesi idi. Yeni devletin küçük bir ordusu, donanması ve jandarması olacaktı. Bölgede görevlendirilmek üzere, İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerinden Müslüman asker temin edilecekti. Bunun dışında İngiliz ve Fransız gemileri bölgede hazır bekleyerek güvenliği sağlayacaklardı¹⁴.

İngiliz ve Fransız temsilciler arasında yapılan görüşmelerde sadece Boğazlar bölgesinde kurulacak devlet değil Anadolu'da varlığını sürdürecektür Türk Devleti'nin başkenti de tartışma konusu olmuştu. Curzon, Anadolu'daki Türk Devleti için geçmişte Türklere başkentlik yapmış olan Bursa'nın başkent olmasına Türklerin sıcak bakacaklarını ileri sürerek, Bursa ile deniz yolu ve demiryolları ile bağlantı kurulabilmesinin Osmanlı Hükümeti'nin baskı altında tutulabilmesine imkan sağlayacağını ifade etmişti. Fleuriau ise, Konya'nın da geçmişi itibariyle çok önemli bir dini merkez olduğunu dile getirerek burasının başkent olabileceğini ileri sürmüş, bu konuda kesin bir anlaşmaya varılamamıştı¹⁵.

Konferansın geri kalan kısmında Anadolu'da kurulacak yeni Türk Devleti ile ilgili meseleler ele alınmıştı. Osmanlı Hükümeti üzerinde ekonomik kontrol kurulacak, Düyun-u Umumiye'de küçük değişiklikler yapılacak, bunun dışında Türkiye'de bir Maliye Kontrol Komisyonu ile birlikte ona bağlı bir para kurulu tesis edilecekti. Türk ordusu terhis edilecek ve müttefiklerin denetimi altında bir jandarma teşkilatı kurulacaktı. Fransa ve İngiltere'nin bilgisi dahilinde İtalya ve Yunanistan arasında yapılacak gizli anlaşma ile On İki Ada Yunanistan'a bırakılacaktı. Bir uzman komisyon tarafından, Erzurum'u da içine alan Ermenistan'ın sınırları belirlenecekti. Batum ve çevresinde özel bağımsız bir devlet kurulacak burası

¹³ "Kapitülasyonlar" ; 23 Aralık 1919'da Türk meselesi hakkında İngiliz- Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

¹⁴ "Savunma", 23 Aralık 1919'da Türk meselesi hakkında İngiliz- Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

¹⁵ "Anadolu'daki Türkiye; Yeni Devletin Başkenti"; 23 Aralık 1919'da Türk meselesi hakkında İngiliz- Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

ücretsiz bir liman haline getirilecekti. İzmir’de Rumların güvenliğinin sağlanacağı özel bir rejim tesis edilecek, burası bağımsız bir liman olarak “asgari seviyede” Türk hakimiyetine bırakılacaktı. Demiryollarını idare etmek üzere yine üç müttefikten oluşan bir kurul tesis edilecekti. Mezopotamya’da İngiliz ya da İngiliz-Fransız ortak egemenliğinde bir Kürdistan ile Türk hakimiyetinde başka bir Kürdistan kurulacaktı¹⁶.

22 ve 23 Aralık 1919 tarihli toplantıda alınan kararlar iki hükümet tarafından kabul edildikten sonra barış konferansına havale edilecekti¹⁷. İşte bu aşamada Hindistan’dan gelen tepkiler ve Fransız Hükümeti’nin de farklı bir politikaya yönelmesi bu fikirlerin hayata geçirilememesine neden olmuştu.

Halife’nin İstanbul’dan çıkarılmasına ve İstanbul’un Türklerden alınmasına “hiç bir şeyin çare olamayacağını düşünen” Hindistan Genel Valisi Montagu¹⁸, Müslüman kamuoyunu yatıştırmak için, hazırlanan projeden vazgeçilmesini talep etmişti. Curzon, Montagu’yu eleştirerek kendisinin de Hindistan’da genel valilik yaptığını o dönemde Hindistan Müslümanlarının Halife ile ilgili bir taleplerinin olmadığını vurgulamış, “nerede oturursa otursun Halife Halife’dir.” Sözleri ile “Müslüman Papa” önerisinin geçici bir uygulama olacağını ifade etmişti. Curzon’un sözlerinden başkent’in Anadolu’ya taşınmasından sonra Halife’nin de İstanbul’dan çıkarılacağı anlaşılmıştı. Hindistan Müslümanlarının tepkilerinin kısa süreli ve yapay olduğunu düşünen Curzon; “Tarihten çıkarılabilecek bir ders varsa o da Türklerin kendilerini dahi yönetme kabiliyetine sahip olmadıklarıdır. Diğer ırklar için bir şey söylemeye gerek yok... Türklerin her tarafa kötü idarelerini, ahlaksızlıklarını ve yıkıntılarını yayarak, İstanbul’da bulunmaları Avrupa atmosferini zehirleyecektir... Hemen çıkarma politikası acil riskler içermesine rağmen benim nihai iddiam, bize karşı savaşan, savaşın en az iki yıl uzamasına neden olan, milyonlarca pounda ve binlerce cana mal olan Avrupa politik yaşamını neredeyse beş yüz yıldan beri kirleten bir düşmanın yenilgisi sonucunda bize sunulan menfaatleri feda

¹⁶ “Anadolu’daki Türkiye hakkında”; 23 Aralık 1919’da Türk meselesi hakkında İngiliz- Fransız Konferansı”, **FO, 371/4238**, 166415.

¹⁷ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan Robeck’e 31 Aralık 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4238**, 168154.

¹⁸ “Balfour’un Osmanlı Hükümeti’ne cevabı karşısında Montagu’nun Yorumu”, **FO, 371/4215**, 95672.

etmemeliyiz.”¹⁹. Sözü ile de Türklerin yenilmesiyle ele geçen tarihi fırsatın kaçırılmaması gerektiğini vurgulamıştı.

Hindistan’da yapılan uyarıların ardından İngiliz Hükümeti de Curzon’un muhalefetine rağmen hazırlanan projeyi reddetme kararı almıştı. Bu kararı eleştiren Curzon, Savaşın amacının “Avrupalıların Osmanlılardan kurtulması” olduğunun altını çizerek, alınan kararlarla yapılan inanılmaz harcamalara ve can kayıplarına karşın bu amacın gerçekleştirilememiş olacağını ifade etmişti. Bundan sonra Curzon uluslar arası denetim altında İstanbul merkezli bir Türk devleti kurulmasını teklif etmişti²⁰.

Hindistan’da Müslümanların huzursuzluğu İngiliz Hükümeti için ciddi bir endişe kaynağı olmuştu. 1920 yılı başlarında Orta Asya ve Hindistan’da yayılması muhtemel Bolşevik tehlikesi İngilizleri düşündürmeye başlamıştı. Bu etkenler İngiltere’de, uluslar arası kontrol altında Sultan ve Hükümetinin İstanbul’da kalmasından yana dengeleri değiştirmişti. Curzon, İttihatçıların, Osmanlı Hükümeti’ni kontrol etmek için bir şekilde başka bir şekle girdiklerini, yurt içi ve dışında emperyalist politikalar takip ettiklerini, yabancı müdahalesine kesinlikle karşı olduklarını ileri sürmekteydi. İTC’nin, Milli Mücadele adı altında İslamcı ve Turancı bir politika izlediğini savunan Curzon bu fikirlerin fiziksel kuvvetle kontrol edilemeyeceğini anlamaya başlamıştı. Curzon’un yeni planı, İstanbul ve Boğazlar Devleti yerine Boğazlar bölgesinde uluslar arası bir bölge kurmaya yönelikti²¹. İstanbul’da sadece Boğaziçi bu bölgeye dahil olacak geri kalan kısmı uluslar arası kontrol altında Türk idaresine bırakılacaktı. Curzon, yüzyıllardır emperyalist politikaların merkezi kendi ülkesi değilmiş gibi, İttihatçıları emperyalist politikalar takip etmekle itham etmişti.

İngiltere’de bunlar yaşanırken Fransız Hükümeti de Curzon ve Berthelot tarafından hazırlanan “İstanbul ve Boğazlar Devleti” projesini reddetmeye karar vermişti. Fransız Hükümeti, 11 Ocak 1920 tarihinde İngiliz Hükümeti’ne bir nota vererek görüşünü bir kez daha müdafaa edilmişti. Bu notada; “Türklerin İstanbul’u

¹⁹ “Avrupa’nın geleceği hakkında Curzon tarafından hazırlanan 4 Ocak 1920 tarihli rapor”, **FO, 371/4238**, 166210.

²⁰ “Curzon tarafından İngiliz Kabinesi’ne yapılan 7 Ocak 1920 tarihli öneri”, **FO, 371/4238**, 166210.

²¹ “İstanbul ve Boğazlar”, **FO, 371/4238**, 170396.

iyi idare edememiş olmalarının ve diğer ırklara baskı yapmalarının” İstanbul Devleti’ni haklı gösterebileceği ileri sürüldükten sonra; böyle bir uygulamanın İslam dünyasında tepki ile karşılanacağı, Anadolu’daki menfaatleri müttefiklerine oranla daha fazla olan Fransa’nın, bu projenin uygulanmasına izin vermeyeceği de net bir şekilde bildirilmişti²². Fransız Hükümeti’nin müstemlekelerde yaşayan Müslümanların tepkileri konusundaki uyarıları İngiliz Hükümeti’nin de Türklerin İstanbul’dan çıkarılması fikrini gündemlerinden çıkarmalarına neden olacaktı. Bundan sonra İstanbul’da kontrol altında bir Türk idaresi kurma düşüncesi tartışılacaktı.

Bundan sonra Fransız Hükümeti Türkiye ile yapılacak antlaşma konusundaki kırmızı çizgileri şöyleydi;

1. Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerin Türk egemenliğine bırakılmasıyla Osmanlı Devleti’nin devam etmesi,
2. Osmanlı İmparatorluğu’nda herhangi bir gücün politik nüfuz alanı ve mandası altında bırakılmaması,
3. Türk Ordu ve donanmasının devamına izin verilmeyerek, Türk militarizminin yok edilmesi,
4. Boğazların tam olarak serbestliğinin sağlanması, Karadeniz’den Akdeniz’e kadar korumasının uluslar arası bir örgüte emanet edilmesi,
5. Ermenilerin tamamen bağımsız olması,
6. Türk hakimiyetindeki Arap ve Suriye nüfusunun yer değiştirmemesi,
7. Özel bir anlaşma ile azınlık haklarının Cemiyet-i Akvam tarafından koruma altına alınması, gayrimüslimlerin, dini statülerini, eğitsel, kültürel ve yardım amaçlı kuruluşlarını, Müslümanlarla tamamen eşit bir şekilde devam ettirmeleri,
8. Yönetim, Adalet, Maliye ve Jandarma alanında yapılacak idari reformların ilgili devletlerin kontrolünde yapılacağına garanti edilmesi²³.

Fransız Hükümeti de Padişah ve Hükümetinin uluslar arası kontrol altında İstanbul’da kalmasına karar vermişti. İşin ilginç tarafı bu planlar hazırlanırken

²² “Türk barışı hakkında Berthelot’un 11 Ocak 1920 tarihinde sunduğu Muhtıra”, **FO, 371/5104**, E 1779, F.C. R.E. A Part IV, 1920, No.29, **FO, 406/43**.

²³ “Berthelot tarafından Curzon’a verilen 11 Ocak 1919 tarihli nota”, **FO, 371/4238**, 170654.

üçüncü ortak İtalya'ya haber verilmemesi ve İtalyanların bu planların tamamen dışında tutulmasıydı.

İngiliz ve Fransız yetkililer tarafından dikkate alınmasalar da İtalyanların da İstanbul ve Boğazların geleceği konusunda söz hakkı bulunuyordu. Nitekim İtalyan Başbakanı Nitti, Padişah'ın İstanbul'da kalması ve Boğazların uluslar arası bir idarenin egemenliğine bırakılmasının İtalyan siyasetinin esası olduğunu açıklamıştı²⁴.

Avrupa'da bu gelişmeler yaşanırken İstanbul İşgal Yönetimi de geleceğe ilişkin arayışlar içerisindeydi. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb, Türk basınında çıkan yazı ve haberlerden yola çıkarak Türklerin kabul edebileceği koşullar hakkında bir plan hazırlamıştı. Buna göre; Maliye Nezareti Fransız denetimi altında olacak, bu şekilde bir bütçe hazırlanacak ve yetkileri arttırılacak olan Düyun-u Umumiye acenteleri aracılığıyla vergiler toplanacaktı. Kurulacak Milli Ekonomi Nezareti İngiliz denetimi altında olacak bu nezaret milli kaynakların geliştirilmesi amacıyla ticaret, sanayi, madenler, tarım, orman, iâşe, iletişim, ulaşım, demiryolları, yollar, deniz ve iç suyolları ulaşımı gibi alt şubelerle ilgilenecekti. Bu şubelerde yabancı müdürler istihdam edilecek. Maden, ziraat, orman Fransız, diğerleri İngilizlerin doğudan denetiminde olacaktı. İletişim ve gümrük şubeleri İngiliz kontrolünde olacak, tramvay, liman, sulama, aydınlatma, su işleri gibi işler de Fransızlar tarafından kontrol edilecekti. Dahiliye Nezareti, jandarma ve polisi de kapsayarak İngiliz denetimine bırakılacaktı. Adliye Nezareti, Fransızlara bırakılacak, karma mahkemelere üç müttefik tarafından yargıçlar atanacaktı. İstanbul'da bulunacak İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri bu projeyi uygularken Sadrazamla müşaverede bulunacaklardı²⁵.

İngilizlerle Fransızlar arasında yapılan hazırlık görüşmelerinden sonra Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasının esaslarını görüşmek üzere toplanan Londra Konferansı'nın 14 Şubat 1920 tarihli oturumunda; Boğazların serbestisini sağlamak amacıyla müstahkem mevkiilerin, İtilaf Devletlerinin işgali altında tutulması kararlaştırılmıştı. Bundan sonra İstanbul Türklere bırakılacak ve Türklere bırakılan kıyılar silahsızlandırılacaktı. Konferans kararları hakkında bilgi verilen Robeck, bu

²⁴ Çelebi, a.g.e, s. 210.

²⁵ “Webb'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Ocak 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/4238**, 174440.

kararları Osmanlı Hükümeti'ne bildirmişti. Robeck, bu konferans kararlarını bildirirken Osmanlı Hükümetini tehdit etmekten de geri kalmamıştı. Gayrimüslimlere ve Türkiye'de bulunan İtilaf Devletleri mensuplarına karşı yapılan "saldırıların" durdurulmaması halinde alınan kararların yeniden gözden geçirileceği vurgulayan Robeck, koşulların Türkler aleyhine değiştirilebileceği belirtmişti²⁶. Dikkat edileceği üzere hazırlık çalışmalarındaki tartışmalarınve Hindistan'dan gelen tepkilerin etkisiyle, Londra Konferansı'nda Fransız görüşü ağır basmış, İstanbul'u sınırlı da olsa Türk hakimiyetine bırakma düşüncesi benimsenmişti.

İstanbul hakkında verilen karar Türkiye'nin diğer kısımları hakkında verilen kararları etkilememişti. Londra Konferansı'nda hazırlanan taslakta; Çatalca-Istranca ya da Midye-Enez hattının batısında kalan toprakların Yunanistan'a verilmesine, Boğazların Türklerden alınması koşuluyla İstanbul'un Türklere bırakılmasına karar verilmişti. İzmir için de ilginç bir çözüm bulunmuştu. Buna göre; İzmir Limanı tarafsız bir liman haline getirilecek, İzmir, Osmanlı Devleti'ne bırakılacak ancak Yunanistan tarafından idare edilecekti. Kurulması düşünülen bağımsız Ermenistan'ın sınırlarının daha sonra belirlenecek, Osmanlı Devleti'nin, "Kürdistan, Mezopotamya, Suriye, Filistin, Arabistan" üzerindeki tüm haklarından feragat etmesi sağlanacaktı²⁷.

İtilaf Devletleri, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra haksız bir şekilde işgal edilen bölgelerde yaşayan halk tarafından, meşru müdafaa yapmak amacıyla kurulan Kuva-yı Milliye'nin kuruluş felsefesini ve gücünü başlangıçta ciddiye almamışlardı. Ancak zamanla yurdun hemen hemen her yerinde teşkilatlanmaya başlayan Kuva-yı Milliye, Sivas Kongresinden sonra gücünü daha da arttırarak İstanbul'da bulunan Müttefik temsilcilerini tedirgin etmeye başlamıştı. Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki toplantılar da vatanın bölünmez bütünlüğü konusundaki söylemler İtilaf Devletleri tarafından tehdit olarak algılanmıştı²⁸.

17 Şubat 1920 tarihinde Misakı Milli'nin ilan edilmesi ve Kuva-yı Milliye'nin yürüttüğü mücadele Londra Konferansı'nda tepkiyle karşılanmıştı. Konferansın 28 Şubat 1920 tarihli oturumunda L. George Osmanlı Sadrazam'ı ve sorumlu nazırların tutuklanmasını teklif etmişse de bu teklif taraftar bulmadığından kabul edilmemişti.

²⁶ Tansel, **a.g.e**,C.III, s.11,

²⁷ Armaoğlu, **a.g.m**, s. 470.

²⁸ Armaoğlu, **a.g.m**, s. 474.

Fakat İtilaf Devletleri İstanbul ve Güneydoğu Anadolu’da hükümet binaların işgal edilmesi ve yaşanan olayların sorumluların tutuklanması meselesi üzerinde düşünmeye başlamışlardı²⁹. Böylece İstanbul’un resmen işgal edilmesi fikri yavaş yavaş olgunlaşmaya başlamıştı.

Londra Konferansı’nın toplanmasından kısa bir süre önce Fransız basın yayın organlarından “Pall Mall gazete” ve “journal des Débats’ta yayınlanan haber ve makalelerde İtilaf Devletlerinin İstanbul’u Fransız mandasına vermek istedikleri ve Türk başkentini Anadolu’ya taşıyacaklarına dair iddialar yer almıştı. Bu sıralarda Fransızlar Urfa, Antep ve Maraş’ı işgal altına almaya çalışıyorlardı. 8-21 Ocak 1920 tarihleri arasında İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’ne, İstanbul’un Fransızlara verileceği yönündeki iddialarla Urfa, Antep ve Maraş’ın işgal edilmesini protesto eden 118 telgraf³⁰ gönderilmişti³¹.

Hürriyet ve İtilaf Partisi Başkanı Albay Sadık Bey, 12 Ocak 1920’de halkın genelde İTC’ne sempatisinin olmadığını belirterek İstanbul’un Türklere bırakılmasını talep etmiş³², böylesine milli bir meselede dahi geçmiş yönetimi suçlayarak siyasi ihtiraslarını bir kenara atamamıştı.

İstanbul Şehremini Cemil Paşa da Belediye Meclisinin 15 Ocak 1920 tarihinde aldığı karara binaen İngiliz Yüksek Komiserliğine bir bildiri göndermişti. Bu bildiride; “Diğer Osmanlı ülkelerini, asırlardan beri tarihi anıtları ve binalarıyla Padişah’ların ve atalarının türbeleri bulunan başkentten ayırmanın mümkün olmadığı, böyle haksız bir ayrılığın asil İngiliz milletinin bağımsızlık ve adalet ruhuyla uyuşmadığı ve uygulanamayacağı” ifade edilmişti³³.

Bu tepkilerden kısa bir süre sonra İstanbul’u resmen işgal edilmesi İtilaf Devletlerinin protesto telgraflarını ve yapılan mitingleri yeterince ciddiye almadıklarını göstermekteydi. Bu anlayış İtilaf Devletlerine pahalıya mal olacaktı.

²⁹ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.I, Ankara, 1973, s.398-410.

³⁰ Protesto telgraflarının büyük bir kısmını Müdafaa-i Hukuk Şubeleri göndermekle birlikte, askeri, mülki yetkililer, din adamları, ileri gelenlerin gönderdiği telgraflar da bulunmaktaydı.

³¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 29 Ocak 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5162**, E 249.

³² “Hürriyet ve İtilaf Partisi Başkanı Albay Sadık Bey tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği’ne gönderilen 12 Ocak 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5162**, E 257.

³³ “İstanbul Belediye Genel Meclisi Başkanı adına İstanbul belediye Başkanı Cemil tarafından İngiliz Başbakanı Llyod George’a gönderilmek üzere hazırlanan 15 Ocak 1920 tarihli Telgraf”, **FO, 371/5162**, E 254.

Protesto ve mitinglerden sonra Yüksek Komiserler kendi hükümetlerine birer telgraf göndererek o ana kadar Türkleri İstanbul ve İzmir'den mahrum bırakma konusunda kesin bir karara varılmadığı takdirde düzeni ve sükuneti sağlamak üzere açıklama yapmak isteklerini hükümetlerine bildirmişlerdi³⁴. Konferans Ermeniler katledilmedikçe ve Anadolu'daki İtilaf kuvvetlerine bir saldırı düzenlenmediği sürece Türkleri İstanbul'dan mahrum edilmemesine karar vermişti³⁵. Bu kararın İstanbul Yüksek Komiserlerine tebliğinden bir ay kadar sonra İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilecekti.

İlginçtir; Türk milletinin temsilcileri İstanbul'da Osmanlı Devleti'nin kaderini tayin etmek için çaba sarf ederken, aşağı yukarı aynı sıralarda İtilaf Devletleri temsilcileri de Londra'da yine Osmanlı Devleti'nin kaderi ile ilgili kararlar almaya çalışıyorlardı.

16 Şubat 1920'de Hariciye Nazırı ile görüşen İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, Kuva-yı Milliye'nin Osmanlı Hükümeti'nin bir parçası olduğu fikrinden hareketle, Türklerin olumsuz davranışlarını sürdürmeleri halinde konferansın antlaşmada değişiklik yapma hakkını saklı tuttuğunu hatırlatmıştı³⁶. Bundan sonraki dönemde Osmanlı Hükümeti sık sık bu tür tehditlerle karşı karşıya kalacaktı.

19 Şubat 1920'de Hariciye Nazırı'na iade-i ziyarette bulunan Robeck, Milli Mücadele Hareketi'ni organize edenlerin müttefikleri yenilgiye uğratmış gibi konferans kararlarını etkilemeye çalıştıklarını vurgulayarak Milliyetçilerin³⁷ İtilaf Devletleri karşıtı tutum sergilediklerine dikkat çekmişti. Robeck, Kilikya'da yapıldığı iddia edilen "Ermeni katliamına" da dikkat çekmiş, bu olaylardan Mustafa Kemal Paşa'nın sorumlu olduğunu ileri sürmüştü. Robeck, bununla kalmayarak, yaşanan olaylarda Osmanlı Hükümeti'nin sorumlu olduğunu iddia etmiş, Hariciye Nazırı ise milli hareketle bağlantılarının olmadığını ifade etmişti. Bunun üzerine Robeck, Ali Rıza Paşa'nın Milliyetçilerle uzlaştığını, meclisin bu şekilde açıldığını

³⁴ "Robeck'ten Curzon'a 12 Şubat 1920 tarihli Telgraf", FO, 371/5041, E 103. F.C. R.E. A Part IV, 1920, No.66, **FO, 406/43**.

³⁵ "Curzon'dan Robeck'e 16 Şubat 1920 tarihli Telgraf", 371/5041, E 103; F.C. R.E. A Part IV, 1920, No.55 ve eki, **FO, 406/43**.

³⁶ Robeck'ten Curzon'a 21 Şubat 1920 tarihli telgraf, FO, 371/5041, E 492; F.C. R.E. A Part IV, 1920, No.80, **FO, 406/43**.

³⁷ İngiliz Belgelerinde genel olarak, Anadolu'da başlayan Milli Mücadele Hareketi için Milliyetçi Hareket, bu harekete iştirak edenler için Milliyetçiler kavramı kullanılmıştır. Biz de belgelerin ruhuna sadık kalarak bu kavramı kullanmayı tercih ettik.

ve birkaç nazırın bu uğurda feda edildiğini ileri sürerek Hükümetin “Milliyetçi hareketin yansıması” olduğunu ifade etmişti. Robeck Milli Mücadele yanlılarının vatansever olduklarını iddia ettiklerini oysa hareketleri ile kendi halkına ihanet ettiklerini savunmuştu. Türk askeri yetkililerinin tutumundan da şikayet eden Robeck, askeri yetkililerin çeşitli bahaneler üreterek taleplerini yerine getirmediklerini Milne hattı konusunda da aynı sorunlarla karşılaştıklarını dile getirmişti. Akbaş cephaneliği baskını da gündeme getiren Robeck bu tür davranışlarını tasvip etmediklerini özellikle belirtmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın gazetelerde bu olayı kendilerine bağlı gurupların yaptığından bahsettiğini, bu gurup üyelerinin bir kısmının İstanbul'da olduğunu farkında olduklarını dile getirmişti. Osmanlı Hükümeti'ne her zaman itimat ettiklerini ve iç işlerine müdahale ettiklerini de iddia eden Robeck bu itimadın karşılığı olarak Mısır'daki Türk esirlerini serbest bıraktıklarını ancak bu esirlerin son zamanlarda Kuva-yı Milliye'ye katıldıklarına dair raporlar aldıklarını ifade etmişti. Mebusların ve vekillerin verdiği demeçlerden rahatsız olduklarını bu nedenle sansür uyguladıklarını belirten Robeck bu konularda dikkatli olmasını istemişti. Kuva-yı Milliye'ye saldırdıkları için iki Ermeni gazeteci hakkında kovuşturma yapılmasını da gündeme getiren Robeck bu saldırıların duracağına dair söz almıştı³⁸.

29 Şubat 1920'de gönderdiği telgrafında Robeck; “Osmanlı Hükümeti'nden taleplerde bulunmayı sürdürmenin yararsız olduğunu ve Milliyetçilerin hareketlerinin tahammül sınırını geçtiğini” vurgulamış, etkili bir hareket için zamanın geldiğini bildirmişti. Robeck etkili bir hareket sözleri ile İstanbul'un işgalini kastetmişti. Robeck İstanbul'un işgalini, diğer tedbirlerin izlemesini önermişti. Robeck'e göre böyle bir uygulamanın başlıca sakıncası, dahildeki Hıristiyanların, sivil ve askeri yetkililerin tehlike altında kalmaları idi. Bu nedenle Türkleri “katliamdan vazgeçirmek için yayınlanacak bildiri ile birlikte yapılacak hareketler” üzerinde dikkatli bir şekilde düşünülmesi gerekiyordu. Robeck bu fikirlerini Fransız meslektaşısı ile de görüşmüş, onun mesele hakkında yeterince bilgiye sahip olmadığını görmüştü. Her şeye rağmen Osmanlı Devleti ile yapılacağı öğrenilen “sert antlaşmanın” uygulanabilmesi için ordu kuvvetine ihtiyaç vardı. Bu nedenle

³⁸ “Robeck'ten Curzon'a 23 Şubat 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5042**, E 969, F.C. R.E. A Part IV, 1920, No.88, **FO, 406/43**.

İstanbul'daki askeri durumun takviye edilmesi gerekecekti. En son olarak Kuva-yı Milliye'ye karşı Padişah ve ılımlılardan oluşan bir blok kurulmasını teklif etmişti³⁹.

Robeck'in bu fikirlerinin kaynağı da Ryan'dı. Ryan hazırladığı 2 Şubat 1920 tarihli raporunda İtilaf Devletleri tarafından yeni bir politikanın geliştirmesini önermişti. Bu politikanın esası; uzlaşılabilir Türklerle, uzlaşılmaz Türkler arasında ayırım yapmaktı. Öncelikle Osmanlı toplumu, İtilaf Devletlerine “düşman” olanlarla, yandaşlar olmak üzere ikiye ayrılacaktı. Türkiye'nin geleceği hakkında umudunu kaybetmiş olanlardan bir blok oluşturulacak, bunun merkezine Padişah yerleştirilecekti. Bu politikanın uygulanabilmesi için İtilaf Devletlerinin Türkiye ile yapılacak antlaşmada az da olsa tavizler vermesi lazımdı. Buna göre; Padişah'ı İstanbul'dan çıkarma düşüncesi kafalardan atılacak, İstanbul Türklere bırakılacak, Rumlar İzmir'den çıkarılacak, Ermenistan ve Kürdistan'a verilecek topraklar azaltılacaktı. Ryan, Yunanlılar tarafından İzmir'in işgal edilmesinin hayati bir hata olduğunu kabul etmiş, büyük bir Ermenistan'ın “başa çıkılmaz güçlüklerin doğmasına” neden olacağını anlamıştı. Bu nedenle; bir kontrol kurulacaksa bu uluslar arası bir kontrol olmalı, İtilaf Devletlerinin dileklerini kabul edebilecek uysal bir hükümet işbaşına getirilmeli, Padişah'a destek ve yardım sağlanmalıydı⁴⁰. Türkiye ile sert bir antlaşma yapılması düşüncesinin belki de en fanatik savunucularından biri olan Ryan'ın bu önerileri, Milli Mücadele Hareketi'nin gücü anlaşıldıkça, önce İngilizlerin daha sonra İtilaf Devletlerinin genel politikalarında değişikliklere yol açacaktı.

İngilizler müttefikleri ile beraber hareket ediyor gibi görünseler de ayrı politikalar takip ediyorlardı. Ryan'dan oldukça etkilendiği anlaşılan Robeck; Türkiye'de kuvvetli bir işbirlikçi unsur bulamadıkça politikalarını uygulayamayacaklarını belirterek İngiltere'nin politikalarını mevcut Padişah ekseninde gözden geçirmesini önermişti⁴¹.

2 Mart 1920 tarihinde Fransız meslektaşısı ile gizli bir görüşme yapan Robeck, hükümeti ile yaptığı yazışmalardan bahsetmişti. Bu toplantıya İtalyan Yüksek Komiseri davet edilmemişti. Robeck, İtalyan meslektaşının şahsi karakterine

³⁹ “Robeck'ten Curzon'a 29 Şubat 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5042**, E 864.

⁴⁰ “Ryan tarafından hazırlanan 2 Şubat 1920 tarihli rapor”, **FO, 371/5042**, E 704.

⁴¹ “Robeck'ten Earl Curzon'a 11 Şubat 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5043**, E 1345.

güvendiğini fakat İtalyan politikası “kuvvetli bir şekilde Türk yanlısı” olduğundan meslektaşlarını davet etmediklerini bildirmişti⁴².

2. Akbaş Cephaneliği Baskını ve İtilaf Devletlerinin Tepkileri

İstanbul’un işgaliyle doğrudan ilgili olmasa da İtilaf Devletlerini derinden sarsan diğer bir olay da, 26–27 Ocak 1920 gecesi Gelibolu Yarımadasında teslim edilen Savaş malzemelerinin bulunduğu Akbaş Cephaneliği’ne baskın düzenlenmesidir.

İtilaf Devletleri Akbaş Cephaneliği’nde bulunan malzemeleri Bolşeviklere karşı savaştan Denikin’e göndermeyi planlıyorlardı⁴³.

Akbaş Cephaneliği baskını için, Balıkesir’de bulunan 61. tümen komutanı Albay Kazım (Özalp) Bey, Anzavur kuvvetlerini takip eden Dramalı Rıza ve kırk adamını Köprülü Hamdi Bey’in emrine vermişti. Köprülü Hamdi Bey’in idare ettiği baskın sonucunda; Fransızların koruması altında bulunan cephane ele geçirilerek, yurdun iç bölgelerine nakledilmişti⁴⁴. Mustafa Kemal Paşa olaydan hemen sonra Hamdi Bey’le Kazım Bey’e tebrik ve takdir ifadelerinin yer aldığı telgraflar göndermişti⁴⁵.

Fransız muhafızların verdiği bilgiye göre cephanelikte 8,500 tüfek, 70 Makineli Tüfek ve 3,000,000’a yakın mermi bulunuyordu. Yapılan baskın sonucunda 8.500 tüfek, 33 makineli tüfek ve 500,000 civarında mermi kaçırılmıştı. Olay İstanbul’da bulunan Yüksek Komiserler arasında tam anlamıyla bir infial yaratmıştı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı kaçırılan silahların kendilerine karşı kullanılabileceğini bildiğinden olaydan sonra Fransız Hükümeti’ne bir nota vererek, yaşananların derhal tahkik edilmesini istemişti⁴⁶.

⁴² “Robeck’ten Curzon’a 2 Mart 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5042**, E 946.

⁴³ “İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı’ndan Savaş bakanlığı’na 30 Ocak 1920 tarihli rapor”, **WO, 33/974**.

⁴⁴ Kazım Özalp, **Milli Mücadele**, C.I, Ankara, 1982, s. 91.

⁴⁵ **Nutuk**, s. 123.

⁴⁶ Muhtelif kaynaklar çeşitli rakamlar vermekle birlikte aslolan olayın niceliği değil niteliğidir. “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 30 Ocak 1920 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/4162**, 174944; “İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığının 1 Şubat 1920 tarihli raporu”, **WO, 33/1000**, 5660. İlhami Bebek, **Milli Mücadelede Akbaş Cephaneliği Baskını**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994, s.53.

Bu olaydan sonra teslim edilen ve ya edilecek olan silahların ne yapılacağı konusunda büyük bir panik yaşanmıştı. Öyle ki İngiliz Savaş Bakanlığı bundan sonra ele geçirilecek silahların Selanik'e gönderilmesini, bu da yapılamadığı takdirde denize atılmasını dahi teklif etmişti⁴⁷. Bundan sonra İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı ele geçirilen silahları Selanik ya da Malta'ya gönderme kararı almıştı⁴⁸.

Akbaş Baskını'nın etkisinden kurtulamayan İngiliz Savaş Bakanlığı, ulaşım ve depolama masraflarından tasarruf edebilmek gerekçesiyle toplanan cephanelerinin derin sulara atılmasını emretmişti⁴⁹.

Baskın, İtilaf Devletlerinde şok etkisi yaratmış, İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı, Kuva-yı Milliye'nin artan faaliyetlerinden dolayı keşif ve hatta bombalama amaçlı kullanılmak üzere Londra'dan uçak istemişti⁵⁰.

Baskın sonrasında İstanbul İşgal Yönetimi Osmanlı Hükümeti ile karşı karşıya gelmişti. Yapılan tahkikatın ardından Çanakkale Boğazı Kumandanı Şevket Bey, Akbaş Komutanı Binbaşı Mehmet Bahri Bey, Lüleburgaz müdürü Reşadettin, Çanakkale bölgesi Jandarma kumandanı Rıza Bey'in 15 Mart 1920 tarihine kadar müttefik askeri yetkililerine teslimi ve buna uygun olarak gerekli talimatın yayınlanması Osmanlı Hükümeti'nden talep edilmişti⁵¹. Osmanlı Hükümeti'nin bu şahısları İtilaf Devletlerine teslim etmemesi üzerine, müttefik yetkililer bu şahısları tutuklamak üzere harekete geçmişti. Robeck sorumlu görülen şahısların yakalanamaması halinde bu şahısların Barış Antlaşması şartları altında tutuklanacak şahıslar listesi içine alınmaları için adlarının Londra'ya bildirilmesine karar vermişti⁵².

Milne, kaçırılan silah ve cephane kadar mühimmatın, Osmanlı Ordusu tasarrufunda bulunan depolardan alınarak, 14 gün içerisinde müttefik yetkililere

⁴⁷ “Savaş Bakanlığı'ndan General Milne'e 3 Şubat 1920 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/4162**, 174944.

⁴⁸ “İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığının 3 Şubat 1920 tarihli raporu”, **WO, 33/1000**, 5665.

⁴⁹ “Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 16 Nisan 1920 tarihli talimat”, **WO, 33/1000**, 5952.

⁵⁰ “İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığının 3 Şubat 1920 tarihli raporu”, **WO, 33/1000**, 5669A.

⁵¹ “Karadeniz Başkumandanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliğine 'e 27 Şubat 1920 tarihli mektup ve İngiliz Yüksek Komiserliğinden Osmanlı Hariciye Nazırına 7 Mart 1920 tarihli nota”, **FO, 371/5045**, E 2782.

⁵² “İngiliz Yüksek Komiserliği'nde Karadeniz Başkumandanlığı'na 18 Mart 1920 tarihli mektup, **FO, 371/5045**, E 2782.

teslim edilmesini önermişti⁵³. Yüksek Komiserler bu öneri doğrultusunda Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota vermiş, cephaneden kaçırılan silah ve cephane kadar mühimmatın kendilerine teslimini⁵⁴ isteyerek olaydan Osmanlı Hükümeti'ni sorumlu tutmuşlardı.

Osmanlı Hükümeti'nin Akbaş Cephaneliği baskınında kaçırılan mühimmatı tazmin edemeyeceğini anlayan İngiliz Hükümeti, Osmanlı Ordusu tasarrufunda bulunan depolardan, aynı miktarda mühimmata el konulması için bir talimat hazırlamıştı⁵⁵. İstanbul İngiliz Umumi Karargahı Hükümetten umudunu kesmemiş, Hükümete baskı yapmaya devam etmişti⁵⁶.

İstanbul'da bulunan depolardan Milli Mücadele için devamlı surette mühimmat Anadolu'ya kaçırılmaktaydı. Müttefik ordu ve donanma yetkilileri tarafından alınan tedbirler vatanseverleri durduramamıştı. Bu nedenle Yüksek Komiserler gerekli tedbirleri almaları ve cephaneleri sıkı bir denetim altında tutmaları konusunda askeri yetkilileri sık sık uyarıyorlardı⁵⁷. Bu uyarılara rağmen Milli Mücadele boyunca Karakol Cemiyeti, Muavenet-i Bahriye Grubu, Çatalca ve Trakya Grubu Kaçakçılık Teşkilatı, Müdafaa-i Milliye gibi yeraltı örgütleri ya da onların kolları aracılığıyla İstanbul'dan Anadolu'ya cephane ve mühimmat kaçırılmıştı. Bu gizli dernekler buldukları yerlerde özellikle hamalları, arabacıları hatta hırsızları örgütleyerek cephanelerin bulunduğu depoları soyuyorlardı. Ardından ele geçirilen malzemeler çeşitli taktik ve yöntemlerle Anadolu'ya gönderiliyordu⁵⁸.

İstanbul'un resmen işgalinden kısa bir süre önce yaşanan baskın ve İstanbul'dan Anadolu'ya cephane sevk edilmesi, İtilaf Devletlerini endişeye sevk etmiş, İtilaf Devletlerinin İstanbul'u resmen işgal etmelerinde rol oynamıştı.

⁵³ “Milne'den İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 7 Şubat 1920 tarihli mektup, **FO, 371/5042**, E 950.

⁵⁴ “13 Şubat 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5162**, E 1360; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne Şubat 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5042**, E 950.

⁵⁵ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 11 Mart 1920 tarihli mektup, **FO, 371/5042**, E 950.

⁵⁶ “İstanbul İngiliz Umumi Karargahından Savaş Bakanlığı'na 14 Nisan 1920 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/5046**, E 3392.

⁵⁷ 10 Haziran 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 7075.

⁵⁸ Himmetoğlu, **a.g.e.**, C.II, s.81.

3. Maraş Olayları

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından yaklaşık bir yıl sonra İngilizler yine gayri meşru bir şekilde Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal etmişlerdi. Daha sonra Fransızlarla uzlaşmaya varan İngilizler bu bölgelerden çekilmiş, Fransız askerleri 29 Ekim-1 Kasım 1919 tarihleri arasında sırayla Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal etmişlerdi. İngilizler bir şekilde bölgede bulunan Ermenilerle gizli temaslarda bulunmuşlar, yaptıklarını halka sezdirmemişlerdi. Fransızlar ise tam tersi bir politika izlemiş aleni bir şekilde halkı etnik gruplara ayırmaya kalkışmışlar, Ermenilere ordularında görev vermişler ve onların Ermeni bayrağı taşıyarak Fransız bayrağı ile birlikte resmi ya da özel binalara asmalarına fırsat vermişlerdi⁵⁹. Türk halkını rencide edici bu tür davranışlar milli direnişin kısa sürede yayılmasını sağlamıştı.

18 Aralık 1919 tarihinde Hatay'a bağlı Dörtyol'da Fransız askerlerine karşı sergilenen direnişin ardından Kilis'e giren Fransız Kumandanı tarihte eşine az rastlanır bir beyanname yayınlamıştı. Beynamede; silah taşıyanların taşıma sebebi sorulmaksızın kurşuna dizilecekleri, bir karışıklık çıkması halinde bir Fransız askerinin öldürülmesi halinde Türk halkından kura ile seçilecek iki kişinin kurşuna dizileceği, bir evden silah atılması halinde o evin yakılacağı, o evin bulunduğu mahallin mitralyöz, bomba ve gazlı obüslerle ateş altına alınacağı ve gerekli görülmesi halinde bölgedeki Osmanlı idaresine son verileceği bildirilmişti⁶⁰. Uluslar arası Hukuku, Osmanlı Devleti'nin hak ve hukukunu ayaklar altına alan halkın milli hislerini sarsan ve insan haklarına aykırı olan bu beyannameyi, dünyada insan haklarını ilk kez teminat altına aldıklarını iddia eden Fransızlar yayınlamışlardı. İnsan Haklarının savunucusu! Fransız ordusu kimyasal silah kullandığını itiraf etmişti.

Fransızların yayınladığı beyanname bölgede direnişi azaltmamış bilakis direnişin daha da yayılmasına neden olmuştu. Maraş'ta Kılıç Ali kumandasındaki Kuva-yı Milliye birlikleri Fransız ordusunu 11 Şubat 1920'de şehri terk etmeye mecbur bırakmıştı. Kilis, Antep ve Urfa'da da Fransızlara karşı başarılı bir mücadele yürütölmekteydi. Bu mücadele ile başa çıkamayacaklarını anlayan Fransız kuvvetleri

⁵⁹ Akşin, a.g.e,C.II, s..233.

⁶⁰ Akşin, a.g.e, C.II, s..241.

I. Dünya Savaşı sırasında uygulanan taktiğe müracaat ederek Türklerin Ermenileri katlettiklerini iddia etmişlerdi.

Güneyde beklemedikleri bir direnişle karşılaşan Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiseri, Hariciye Nazırı ile görüşerek, Kuva-yı Milliye'nin bölgedeki faaliyetlerinin, yaşananların müsebbibi olduğunu iddia etmiş, yaşanan olayların derhal önlenmesini talep etmişti. Hariciye Nazırı, sessiz kalmamış olayların gerçek failinin Ermenilerle birlikte bölgede faaliyette bulunan Fransızlar olduğunu açıkça dile getirmişti. Meseleyi tek başına çözemeyeceğini anlayan Fransız Yüksek Komiseri, meslektaş Calthorpe ile görüşerek ondan Osmanlı Hükümeti'ne bu konuda baskı yapmasını talep etmişti. İngiliz Hükümeti de, Calthorpe'a, Fransız meslektaşını desteklemek üzere Osmanlı Hükümeti'ne bir sunum yapmasını emretmişti⁶¹.

31 Ocak 1920 tarihinde Hariciye Nazırı ile görüşen Calthorpe, Maraş Olaylarından bahsetmeye hazırlanırken, Hariciye Nazırı, Hükümeti'nin Güneydeki durumun ciddiyetini kavradığını ifade ederek Fransızların bölgedeki davranışlarından şikayet etmişti. Calthorpe ise olayların önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını tavsiye etmekle yetinmişti. İngilizler olayların faillerinin müttefikleri Fransa ve Ermeniler olduğunu bilecek kadar bölgede geniş bir istihbarat ağına sahiptiler. Onları kaygılandıran başka durumlar söz konusuydu. Malum olduğu üzere hareket tüm ülkeye yayılabilir, bu durumda İngiliz menfaatleri de tehlikeye girebilirdi. Diğer bir sorun ise Anadolu'ya hakim olma mücadelesi ile ilgili idi. Daha önce Müttefikler arasında varılan antlaşmalarda Anadolu Milne'nin işgal sahası olarak belirlenmişti. Maraş'taki olaylar Fransa'nın, milli hareketi etkili bir şekilde kontrol etmek amacıyla Anadolu'ya d'Esperey komutasında bir hareket düzenlemesine neden olabilirdi⁶². Bu durumda İstanbul'da yaşanan sorunlar Anadolu'ya da yayılmış olur, Müttefikler arasındaki birlik dağılabilirdi. İşte İngiliz Yüksek Komiserini Hariciye Nazırı ile görüşmeye iten asıl sebep de buydu.

1920 yılı başlarında İtilaf Devletleri beklemedikleri bir girdaba girmişlerdi. Bir yandan Maraş olayları, diğer yandan Akbaş Cephaneliği baskını derken, Batıda Yunanlılara karşı direniş giderek güç kazanmaya başlamış, Mustafa Kemal Paşa

⁶¹ “Curzon'dan Robeck'e 9 Şubat 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/4162**, 176775.

⁶² “Robeck'ten Curzon'a 4 Şubat 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/4162**, 176775.

Anadolu'daki faaliyetlerini arttırmış, İstanbul'la Anadolu arasında uzlaşma sağlanmış, Meclisi-i Mebusan açılmış, Milli Hareket İstanbul'da daha yakından hissedilir hale gelmişti. Bütün bunların üstüne müttefik kaynaklarının, Milliyetçilerin, Bolşeviklerle, Azerilerle ve Irak'ta bulunan Faysal'la yakınlık kurmaya başladıklarına dair haberler iletmesi, müttefik temsilcilerin sinirlerini bozmuştu⁶³. Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki faaliyetlerinden rahatsız olan İtalya, İngiltere ve Fransa arasındaki ittifak güvensizliğe dayalı bir ittifak haline gelmişti. Artık müttefik politikaları İngiltere ve Fransa tarafından geliştirilmekteydi. İstanbul'daki kumanda krizi İngiltere ve Fransa arasındaki ilişkilerde de gergin bir dönem başlatmıştı. İtilaf Devletleri ile İttifak Devletleri arasındaki mücadele bitmişti. Bu kez İtilaf Devletleri kendi aralarında mücadeleye başlamışlardı. İstanbul'un resmen işgali için hazırlıkların yapıldığı sıralarda vaziyet böyleydi. Bu vaziyetin İstanbul'da kurulacak işgal idaresinin yapısında değişiklikler neden olması kaçınılmazdı.

İstanbul'daki İngiliz temsilcileri, Boğazlardaki kuvvetlerini takviye ederek, İstanbul'da ve Türkiye sahillerinde hakimiyet kurmayı hedefliyorlardı. Batum da bu planın bir parçası olarak Bolşeviklere karşı ileri bir karakol olarak tesis edilmeliydi. Bu nedenle oradaki birlikler mecbur kalınmadıkça çekilmeyecekti⁶⁴.

13 Şubat 1920 tarihinde Yüksek Komiserler, Sadrazam Ali Rıza Paşa'yı uyararak, özellikle meclisteki son güven oylamasından sonra hükümetin, Milli Hareketlerden dolayı sorumlu tutulmaktan kurtulamayacağını ifade etmişlerdi⁶⁵.

Bundan sonra Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, Maraş ve çevresinde Ermenilerin katledildiğini iddia ettikten sonra her türlü direniş hareketine son verilmesini talep etmişlerdi. Harbiye Nazırı Fevzi Paşa, katliam iddialarının asılsız olduğunu belirterek halkın nefsinin müdafaa ettiğini izah etmişti. Mustafa Kemal Paşa da yayınladığı bildiri ile Ermeni katliamının söz konusu olmadığını Fransızların desteklediği ve silahlandığı Ermenilerin Müslüman halkı katlettiğini, bölgede bulunan Amerikalıların da yaşananlara şahit olduğunu dile

⁶³ “Robeck'ten Curzon'a 6 Şubat 1920 tarihli telgraf”, FO, 371/4162, 177317.

⁶⁴ “Robeck'ten Curzon'a 6 Şubat 1920 tarihli telgraf”, FO, 371/4162, 177317.

⁶⁵ “Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 13 Şubat 1920 tarihli telgraf”, FO, 371/5209, E 1206.

getirmişti⁶⁶. İtilaf Devletleri elbette yaptıklarının bilincindeydiler. Mütarekeye göre İstanbul'un ve Türk topraklarının işgali için gerekçeye ihtiyaçları vardı. Ermeni katliamı iddiaları bu gerekçe için tam anlamıyla biçilmiş kaftandı.

4. İstanbul'un Resmen İşgali Öncesinde Harbiye Nezareti'nin Tavrı

Konferans kararları doğrultusunda Yunanlılar İzmir işgal ettikten sonra konferans kararlarına aykırı bir biçimde Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlamışlardı. Bu durumdan rahatsız olan sadece Osmanlı Devleti değildi. Konferanstaki İtalyan temsilcileri Yunanlıların ilerledikleri bölgelerin kendi işgal sahaları içerisinde yer aldığını iddia etmişlerdi. İngilizler, önceki kararlardan rahatsız olan İtalyanları daha fazla rahatsız etmemek için Paris Konferansı'nın 18 Temmuz 1919 tarihli oturumunda Yunan ve İtalyan işgal sahalarını yeniden belirlemişlerdi. Buna göre Aydın, İtalyan işgal sahası içerisinde kalacaktı. Bu karara Yunanlılar itiraz etmişlerse de alınan karar değişmemişti. İtalyan işgal sahasına doğru ilerlemeleri engellenen Yunanlılar Türk topraklarına doğru ilerlemeye çalışmaktaydılar. Ancak Yunanlılar Kuva-yı Milliye direnişinden dolayı rahat ilerleyemiyorlardı. Bu nedenle Paris Konferansı'ndan direnişe bir çare bulunmasını talep etmişlerdi. İtilaf Devletleri bir çözüm bulmak üzere meseleyi Karadeniz Orduları Başkumandanı General Milne havale etmişlerdi.

Bölge hakkında yaptırdığı tahkikattan sonra General Milne Yunan Ordusu ile Türk birlikleri arasında bir hat belirlemişti. İtilaf Devletleri 7 Ekim 1919 tarihinde Milne Hattı olarak literatüre geçen bu hat üzerinde mutabakata varmışlardı.

Milne 3 Kasım 1919 tarihinde Yunan Başkumandanı ile Osmanlı Harbiye Nezareti'ne bir nota vermişti. Türk Birliklerinin Badema-Ömerli hattından 3 Km doğuya çekilmesini isteyen Milne'e iki hat arasında kalan bölgeye İtilaf Devletleri birlikleri yerleştireceğini izah etmişti General Milne, Cemal Paşa'dan belirlediği hattın batısında kalan Osmanlı birliklerini ve silahlı "çeteleri" çekmesini de talep etmişti⁶⁷.

⁶⁶ Akşin, a.g.e, C.II, s..342

⁶⁷ "İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı Milne'den Osmanlı Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya 3 Kasım 1919 tarihli nota", **FO**, 371/4161, 170752.

Bu notaya cevap veren Cemal Paşa, İzmir’i zerre kadar hakkı olmadan işgal eden Yunanlıların bununla da yetinmeyip sınırlarını genişlettiklerini ve ülkenin en verimli topraklarını işgal ettiklerini, işgallerin tarifi imkansız zulümlere ve yıkımlara neden olduğunu belirtmişti. Bundan sonra hatta değinen Cemal Paşa çizilen hat ile Yunanlılara yeni işgal alanları verildiğini, bu bölgede yaşayan halkın acınacak halde olduğunu, bu hatla Yunanlıların daha fazla toprak kazandıklarını açık bir şekilde ifade etmişti. Cemal Paşa işgal edilen yerlerde Yunanlılar yerine Fransız ve İngiliz birliklerini tercih edebileceklerini de ifade etmişti. Paşa, Kuva-yı Milliye'nin hücum başlatmasına engel olduklarını fakat bu hattın çizilmesinden sonra hayal kırıklığı yaşayacak olan Kuva-yı Milliye'nin, hükümetin emirlerine itaat etmeyeceğini ve hareketini bağımsız bir şekilde sürdürmeye çabalayacağını da vurgulamıştı. Cemal Paşa, bütün bunlara rağmen meseleyi hükümetine havale ettiğini, bundan sonra da hükümetinin vereceği talimata göre hareket edeceğini dile getirmişti⁶⁸. İtilaf Devletleri bu karşılıktan sonra Kuva-yı Milliye'nin, Harbiye Nezareti'nden aldığı talimatla ya da bu nezaretle ortak hareket ettiği kanaatine varacak, baskılarını arttıracaklardı.

Baskıların artması üzerine Cemal Paşa, 15 Kasım 1919 tarihinde Milne’e ikinci bir nota göndererek, hükümetinden henüz cevap alamadığını, cevap gelene kadar kendisine gönderilen notaya uymasının mümkün olmadığını ancak bu süre zarfında Yunan birliklerinin hatta kendileri için belirlenen bölgelere çekilebileceklerini ifade etmişti. 1 Aralık 1919 tarihinde bu notaya karşılık veren Milne de Ödemiş yakınlarındaki Gürcova’da Türk silahlı gruplarının Yunan birliklerine zayıt verdirdiklerini Osmanlı Hükümeti’nin kendisi tarafından verilen emirleri uygulamakla mükellef olduğunu hatırlatmıştı⁶⁹. Bu notadan sonra da Cemal paşa hatta bulunan birliklere herhangi bir talimat vermemişti.

Yüksek Komiserlerin ısrarları sonucunda Osmanlı Hükümeti ise 10 Kasım 1919’da Yunan ve Türk birliklerinin 1,5 km geri çekilmesi, tahliye edilen bölgelere İngiltere Fransa ve İtalya askerlerinin yerleştirilmesine karar vermişti. Bu karar 20 Kasım 1919’da Yüksek Komiserlere bildirilmişti. Hükümet Yunan işgalinin geçici

⁶⁸ “Osmanlı Harbiye Nazırı Cemal Paşa’dan İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı Milne’e 5 Kasım 1919 tarihli nota”, **FO, 371/4161, 170752; TİH II**, s.157.

⁶⁹ “İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı Milne’den Osmanlı Harbiye Nazırı Cemal Paşa’ya 1 Aralık 1919 tarihli nota”, **FO, 371/4161, 170752**.

olacağı fikrinden hareketle böyle bir karara varmıştı. Yunanlıların çekilmek gibi bir düşünceleri yoktu. İtilaf Devletleri de durumu kabullenmişlerdi. Osmanlı Hükümeti 15 Aralık 1919'da bir hamle daha yaparak Yunanlıların işgal ettikleri topraklardan çekilmelerini talep etmişti. Osmanlı Hükümeti, Yunanlıların çekilecekleri topraklara İngiliz, Fransız ve İtalyan birliklerinin yerleştirilmesini kabul edeceğini de bildirmişti⁷⁰. Lakin İtilaf Devletleri bu teklifleri kabul etmemişlerdi. Bundan sonra İtilaf Devletleri baskılarını arttırarak tehditler savuracaklar ve yaşananların sorumlusu olarak gördükleri Cemal Paşa'nın görevden ayrılması ya da alınması için Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapacaklardı.

İngilizlerin İstanbul'da kurdukları Divan-ı Harblerde Ateşkes Antlaşması hükümlerine uymadıkları iddiasıyla bazı ümera ve zabitanı yargılamaya başlamasına da tepki gösteren Cemal Paşa 9 Ekim 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliğine verdiği notasında Osmanlı topraklarında işlenen bir suçun Osmanlı kanunlarına göre yargılanması gerektiğini bildirmiş, bu tür müdahaleleri hoş karşılamadıklarının altını çizmişti⁷¹. Buna karşılık İngiliz Yüksek Komiseri, yapılacak yargılamanın adil olacağını ileri sürerek, Yakup Şevki Paşa'nın kendilerine teslimini talep etmişti⁷².

İtilaf Devletleri İstihbarat Servisleri, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın Osmanlı birliklerine göndermiş olduğu telgrafları gizlice ele geçirmişlerdi. Bu telgraflarda Kuva-yı Milliye'nin silah ve cephanelerin önemli bir kısmına Cemal Paşa'nın delaletiyle sahip olduğuna dair bilgiler yer almıştı. Bu arada Kuva-yı Milliye'ye iki topu Anadolu'dan subay ye bir yedek topu Asya'dan İstanbul'a göndermek isterken yakalanmıştı. Bu olaydan da Cemal Paşa'nın sorumlu olduğu iddia edilmişti⁷³.

Bandırma'da bulunan XIV. Ve Konya'da bulunan XII. Kolordularına gizli bir talimat gönderen Cemal Paşa, onlardan Batı Anadolu'da bulunan Kuva-yı Milliye'yi desteklemelerini emretmişti⁷⁴. Cemal Paşa'nın talimatı ile hareket eden Levazımat-ı Umumiye Dairesi de aynı kolordulara birer talimat göndererek, batı Anadolu'da

⁷⁰ Akşin, **a.g.e.**; C.II; s.249.

⁷¹ Zekeriya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuva-yı Milliye İlişkileri: Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın Kuva-yı Milliye'nin Desteklenmesi Yolundaki Gizli Emir ve Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XVI, S. 46, 2000, s.41.

⁷² Türkmen, **a.g.m.**, s.41.

⁷³ "İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı Milne'den Osmanlı Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya 8 Ocak 1920 tarihli nota", **FO**, 371/4161, 171775.

⁷⁴ **BOA, BEO, Harbiye Gelen**, nr. 345518.

bulunan Kuva-yı Milliye'nin düzenli birlikler gibi iaşesinin sağlanmasını emretmişti. Kuva-yı Milliye reisleri ihtiyaçlarını gizlice bildirecek nizami ordu kumandanları bu ihtiyaçları karşılayacaklardı⁷⁵. Cemal Paşa'nın gizlilik uyarısına rağmen bazı yazışmalar İngiliz İstihbaratı tarafından ele geçirilmişti. Bu da Cemal Paşa ve Hükümeti üzerindeki baskıları arttırmıştı

Kuva-yı Milliye'nin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla aşar ambarları ile Duyun-ı Umumiye sandıklarından makbuz karşılığı para ve erzak alması Cemal Paşa tarafından "uygunsuz" bulunmuştu. Cemal Paşa Kolordu kumandanlarına birer talimat göndererek bu Kuva-yı Milliye'nin tür hareketlerine müsaade edilmemesini emretmişti⁷⁶. Daha önceki talimatları malum olan Cemal Paşa Kuva-yı Milliye'nin meşru zemini kaybetmemesi ve tepki görmemesi için bunları istemişti.

1919 Aralık ayı sonunda, Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın personelinden yapılan teklife uygun olarak, Kuva-yı Milliye'nin donatımı için askeri okul personeli arasından seçilen genç personelin özellikle gönderilmesine karar verildiğine dair XV. Kolorduyu bilgilendirmişti. Bundan sonra Cemal Paşa gerekli görülmesi halinde düzenli ordudan terhis edilen birliklerin Kuva-yı Milliye'ye katılmak üzere gönderilebileceğini XV. Kolorduya bildirmişti. Başkent'ten Anadolu'ya savaş malzemelerinin gönderildiğine ve dahildeki cephanelerin değişik oluşumlara dağıtıldığına dair bilgi toplayan İstihbarat servisleri bu işlerin arkasında da Cemal Paşa'nın olduğunu iddia etmişlerdi. İstihbarat servisleri, Cemal Paşa'nın yine XV. Kolorduya ihtiyaçları için yeterli cephanenin sağlanabileceğini ve gönderilebileceğini bildirdiğini ileri sürmüşlerdi. Bunun dışında 31 Aralık 1919'da bir Türk memuru başkentten Bandırma'ya 75 ve 125 mm'lik top mermileri ve diğer yedek parçaları göndermek isterken yakalanmıştı. İstihbarat Servisleri bu şahsın bir hapisane arkadaşına, kendisini bu işlere Cevat Paşa'nın bulaştırdığını söylediğini öğrenmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Cemal Paşa'dan top mermisi ve silah parçaları talep ettiği Cemal Paşa'nın da yetkililere bu taleplerin karşılanması için talimat verdiğine dair bilgiler de istihbarat servislerine ulaşmıştı. Fransız birlikleri, Diyarbakır'ı işgal için ilerlediği zaman Cemal Paşa'nın XIII. Kolordudan 200 zanaatkarın Kuva-yı

⁷⁵ BOA, BEO, Harbiye Gelen, nr. 345518, lef 2-4,

⁷⁶ BOA, BEO, Harbiye Gelen, nr. 345833.

Milliye'ye geçmesi için talimat verdiğine, Fransızların Diyarbakır vilayetindeki planları hakkında keşif yapılması ve bu planları gösteren haritalar hazırlanması için talimat verdiğine dair kesin kanıtlar elde etmişlerdi.

Cemal Paşa'nın Anadolu'da Kuva-yı Milliye'yi ortadan kaldırmak isteyen Ahmet Anzavur'a karşı askeri direnişin düzenlenmesinde de rol aldığı tespit edilmişti. Cemal Paşa'nın müttefik karşıtı ve İslamcı propagandalara da bulaştığı ileri sürülmüştü. 1919 Aralık ayı sonunda Cemal Paşa'nın İsviçre'de, Fas, Tunus, Cezayir ve Mısır entelektüellerini kapsayan bir kongre düzenlenmesi için çalıştığı tespit edilmişti. Anadolu'daki işgal kuvvetlerinin başkumandanı olarak General Milne'e bu konuda bilgi verilmesi gerekiyordu. Cemal Paşa bunları bilinmesine rağmen, birden fazla olayda Milne'den izin talep etmemiştir. 3 Kasım 1919'da Yunan askeri işgal hattının tesis edilmesi Cemal Paşa'ya bildirilmiş, ondan Osmanlı kuvvetlerini bu hattan 3,000 metre uzağa çekmesi istenmişti⁷⁷. Cemal Paşa, Paris Barış Konferansı kararlarına göre İzmir'i işgal eden ve bununla yetinmeyerek iç bölgelere doğru ilerleyişe geçen ve Müslümanları katleden Yunanlılara avantaj sağlayan bu hattı geçici olsa dahi iyi karşılamayacaklarını bildirmişti. Cemal Paşa bu hattı Hükümet kabul etse dahi Kuva-yı Milliye'nin kabul etmeyerek karşı harekate geçeceğini de belirterek Milne'i uyarıyordu⁷⁸. Cemal Paşa'nın bu cevabı, İtilaf Devletlerinin Ali Rıza Paşa Hükümeti konusundaki düşüncelerini daha da netleştirmişti.

Yine Cemal Paşa 19 Kasım 1919'da 32. Kafkas Alayından iki bölüğü Milne'den izin alınmadan, Zonguldak'tan İstanbul'a göndermişti. Bu kıtaların Zonguldak'a geri gönderilmesi istendiğinde Cemal Paşa bir aydan fazla bu emre itaat etmemiş bu kıtalar uzun bir süre sonra Zonguldak'a geri gönderilmişti. 159. Alay da Milne haber verilmeden, Afyon Karahisar bölgesinden Alaşehir ve Salihli bölgesine gönderilmişti. İlk başta Cemal Paşa durumu inceleyeceğini ifade ederek her hangi bir açıklama yapmamıştı. Baskılar üzerine Paşa, hareketin kendi emri ile gerçekleşmediğini bildirmişti. Cemal Paşa nihayet Alaya Afyon Karahisar'a geri dönmesi için talimat vermiş ancak alay geri çekilirken düzenli birliklerle bağlarını koparmış, Salihli yakınlarında Kuva-yı Milliye'ye katılmıştı. Milne Harbiye Nazırının desteği olmadan bağlı kumandanların böyle bir hareketi yapmış

⁷⁷ BOA, BEO, Harbiye Gelen, nr. 344912.

⁷⁸ BOA, BEO, Harbiye Gelen, nr. 349690, 344912.

olamayacaklarını düşünmekteydi. Cemal Paşa'nın, Azerbaycan ile doğrudan iletişim kurduğu eski Türk-Rus sınırında Ermenilerle savaşmaları için Tatar kuvvetlerine talimat verdiği ve onlara cephane sağlandığına dair deliller de toplanmıştı⁷⁹. Elde edilen bilgiler Cemal Paşa'nın İtilaf Devletlerine itaat etmediğini, vatani yararına çalıştığını göstermişti. Bu durumda Cemal Paşa İtilaf Devletlerinin taleplerine karşı boyun eğmediğine göre geriye tek çare kalıyordu; Cemal Paşa'nın görevden ayrılmasını ya da alınmasını sağladıktan sonra Osmanlı Hükümeti'ne taleplerini kabul ettirmek.

İtilaf Devletlerinin yoğun baskısı altında kalan Cemal Paşa Heyet-i Temsiliye'nin aşırı talepleri ile karşı karşıya kalmaktaydı. Bu talepleri hükümet işlerine müdahale olarak algılayan Cemal Paşa'nın; “çekilir gideriz, sonunu siz düşünün” sözleri halet-i ruhiyesini ve içinde bulunduğu durumu açık bir şekilde göstermekteydi⁸⁰. Buna rağmen Cemal Paşa, Anadolu'dan kopmamak için mücadele ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Ferid Paşa Hükümeti döneminde İtilaf Devletlerinin baskıları sonucunda görevinden alınmış, nişan, madalya ve fahri yaverlik rütbesi geri alınmıştı⁸¹. Amasya görüşmelerinden sonra Harbiye Nazırı Cemal Paşa, herhangi bir mahkeme kararı olmaksızın görevden alındıktan sonra istifa eden Mustafa Kemal Paşa'ya nişan, madalya ve fahri yaverlik rütbesinin iadesi amacıyla 28 Aralık 1919 tarihinde bir tezkire hazırlamıştı. Buna göre Mustafa Kemal Paşa ordudan kendi isteği ile ayrılmış sayılacaktı⁸². 29 Aralık 1919'da Cemal Paşa'nın teklifini görüşen ve uygun bulan Hükümet gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi amacıyla bir lahiya hazırlanmasına karar vermişti⁸³. Cemal Paşa bu işi bir an evvel halledebilmek amacıyla 30 Aralık 1919 tarihinde Sadarete yeniden müracaat ederek, hiçbir mahkeme kararı olmaksızın idari kovuşturma sonucu askerlik mesleğinden çıkartılıp,

⁷⁹ “İstanbul Karadeniz Ordusu İstihbarat Genel Kurmayı tarafından yayınlanan 13 Ocak 1920 tarihli İstihbarat Raporu”, **FO**, 371/4162, 177917.

⁸⁰ Türkmen, **a.g.m.**, s. 39-40; Mevlan-zade Rifat, **Türkiye İnkılabının İçyüzü**, Yay. Hz. Metin Hasırcı, İstanbul, 1992, s.334; Mehmet Tefvik (Biren) Bey, **II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Ateşkes Antlaşması Dönemi Hatıraları**,C.II; Yay. Hz. Fatma Rezzan Hürmen, İstanbul, 1993, s.316-317.

⁸¹ Türkmen, **a.g.m.**, s. 45.

⁸² **BOA, BEO**, Harbiye Giden, 354546, Türkmen, **a.g.m.**, s. 45.

⁸³ **BOA, MV** 217/203, 6 Rebiulahir 1337(29 Aralık 1919). Türkmen, **a.g.m.**, s.46

nişan ve madalyaları alınan Mustafa Kemal Paşa'ya itibarının iadesini istemişti⁸⁴. Nihayet, 3 Şubat 1920 tarihinde çıkan İrade-i Seniyye ile Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifa etmiş sayılacağı, rütbe, nişan ve madalyalarının iade edildiği açıklanmıştı⁸⁵. Yalnız bu irade İtilaf Devletlerinin olası tepkisi nedeniyle basına sızdırılmamış, Takvim-i Vekayi'de yayınlanmamıştı. Cemal Paşa'yı ve Ali Rıza Paşa Hükümeti'ni yakın takibe alan ve bu hükümetin Milli bir Hükümet olduğunun farkında olan İtilaf Devletleri bu hareketi haber alamamışlardı. İtilaf Devletleri bunu zamanında öğrenmiş olsalardı İstanbul'un işgali için bir neden daha bulmuş olacaktı.

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nde, Dahiliye Nazırı olan Ebubekir Hazım (Tepeyran) da, Sadrazam'ın onayını aldıktan sonra, İskan Şubesi Müdürü Maruf Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'dan, Rauf Bey'in Hükümet işlerine daha az müdahale etmesini, kendisi tarafından atanan valilerin kabul edilmesini ve aralarında gizli bir yazışma şifresi düzenlenmesini talep ettiğini nakletmektedir⁸⁶.

Harbiye Nezareti, 24 Aralık 1919'da Anadolu ve Rumeli'deki Kolordulara gizli bir talimat göndererek, seferberlik emri vermişti. Buna göre her kolordu kendi bölgesinde bir askere alma kalemi tesis edecekti. İtilaf Devletlerinin durumu öğrenmemesi için, Nezaretle kolordular arasında güvenilir subaylar aracılığıyla doğrudan temas kurulması istenmişti⁸⁷.

Bu arada Heyet-i Temsiliye de kolordu ve firka komutanlıklarına gönderdiği şifrede, Yunan ilerleyişi karşısında Kuva-yı Milliye'nin yeterli olmayacağını vurgulamış, XII. ve XIV. Kolorduların Kuva-yı Milliye'ye yardım etmelerini talep etmişti. Bu tebligat Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Galata'lı Şevket Bey vasıtasıyla Cemal Paşa'ya iletilmişti. Cemal Paşa'da "İsa" müstear ismini kullanarak kolordu ve firka komutanlıklarına gönderdiği talimatta iki kolordunun yeterli olmayacağını, 20. Kolordunun da seferberlik hazırlıklarını tamamladıktan sonra gerekli görülmesi halinde Kuva-yı Milliye'ye yardım etmesini emretmişti⁸⁸.

⁸⁴ BOA, DÜİT, nr. 68/18. Türkmen, a.g.m, s.46

⁸⁵ BOA, DÜİT, nr. 68/20-21 Türkmen, a.g.m, s.47.

⁸⁶ Ebubekir Hazım Tepeyran, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, 1982, s.31-32.

⁸⁷ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S.20, 1957, vesika nr. 508-509.

⁸⁸ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S.20, 1957, vesika nr. 510-511.

Milne'nin verdiği notalara rağmen Harbiye Nezareti ile Kuva-yı Milliye arasındaki temasların sona ermediğini gören Yüksek Komiserler, 17 Ocak 1920'de yaptıkları bir toplantının ardından Osmanlı Hükümeti'ne verilmek üzere müşterek bir nota hazırlamışlardı. Bu notada Kuva-yı Milliye'ye İstanbul'dan adam ve silah gönderdikleri, kendilerine haber vermeksizin Osmanlı birliklerine hareket emri verdikleri ve talimatlarına uymadıkları gerekçesiyle Cemal ve Cevad Paşa'ların 48 saat içerisinde görevden alınmaları talep edilmişti. İtalyan Yüksek Komiseri nota vermek için zamanın uygun olmadığını savunmuş olsa da İtilaf Devletlerinin ısrarı üzerine notayı imzalamak zorunda kalmıştı. İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri hazırlanan notayı  Yüksek Komiserin Bab-ı Aliye giderek şahsen teslim etmesinin daha etkili olacağını ileri sürmüşlerse de İtalyan Yüksek Komiseri buna karşı çıktığından notanın bir Fransız memuru aracılığıyla gönderilmesine karar verilmiřti⁸⁹. Daha önce uluslar arası hukuk kurallarına ve Mondros Ateşkes Antlaşması'na aykırı birçok notaya imza atan İtalyan Yüksek Komiseri'nin bu notanın hazırlanması ve sunulması aşamasında isteksiz olmasının nedeninin, söz konusu taleplerin Batı Anadolu'da Yunanlılara avantaj sağlayacak olmasından kaynaklandığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Yüksek Komiserler notaları gereği Cemal ve Cevat Paşalar görevden alındıktan sonra bu paşaları tutuklamayı düşünmüşlerdi. Fakat Kuva-yı Milliye'nin, müttefik temsilcilerine karşı misilleme yapmasından çekindikleri için bundan vazgeçmişlerdi. Hazırlanan notada değişikliğe gidilmiş, Cemal ve Cevat Paşaların 24 saat içinde istifalarının istenmesine, Yüksek Komiserlerin talebine uyulmadığı takdirde askeri otoritelerin bunu kuvvet kullanarak yapacaklarının nota da imalı olarak yer almasına karar verilmişti. Yüksek Komiserler bununla, hareketin sorumluluğu Türklere atmayı, misilleme tehlikesini ortadan kaldırmayı düşünmekteydiler. Başarılı olunması halinde Paşaların ve Milliyetçi hareketin kredisi azalacaktı⁹⁰. Yüksek Komiserler nota üzerinde birçok gün daha düşünmüş, 20 Ocak 1920 günü saat 11.00 de Fransız politik memuru vasıtasıyla müşterek nota Sadrazam'a verilmişti. Yüksek

⁸⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 17 Ocak 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/4161**, 171556.

⁹⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 17 Ocak 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/4161**, 171840.

Komiserler bu konuda Padişahı da haberdar etmenin yararlı olacağı kanaatine varmışlardı⁹¹.

Notanın verilmesinden sonra Osmanlı Hariciye Nazırı, Müttefik Yüksek Komiserlerini tek tek ziyaret ederek nabız yoklamıştı. Yüksek Komiserler, Nazıra sabırlarının tamamen tükendiği ve diğer saygısızlıklarla, Ateşkes Antlaşması ihlalleri tekrarlandığı için bunları talep etiklerini ileri sürmüşlerdi. Yüksek Komiserlerin bu konuda taviz vermeyecekleri anlaşılmıştı. Bunun üzerine 21 Ocak 1920 günü öğleden sonra İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine resmi bir mektup gönderen Hariciye Nazırı, Harbiye Nazırı ve Genelkurmay Başkanı'nın istifalarını verdiklerini ve bunun Padişah tarafından kabul edildiğini bildirmişti⁹². Yüksek Komiserler sonunda istediklerini almışlardı. Bundan sonra Hükümete baskı yaparak Kuva-yı Milliye'yi etkisiz hale getirmeye çalışacaklardı.

Paşaların istifasını talep eden nota alındığında Osmanlı Hükümeti topluca istifasını vermeyi düşünmüşse de Cemal Paşa böylesine bunalımlı bir dönemde kendisinin görevden çekilmesini daha uygun bulmuştu. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'ya bir telgraf göndererek; “sizin görevden çekilmek suretiyle İngilizlerin isteğine uymanız, öyle tehlikeli bir durum yaratır ki, sizin görevden çekilmemekle ortaya çıkacağını düşündüğünüz tehlikeden daha ağırdır.” Sözleri ile Cemal Paşa'nın İngilizlerin talebi ile istifa etmesine karşı çıkmıştı. Cemal Paşa'ya Heyet-i Temsiliye'nin bir temsilcisi olması hasebiyle heyet kararı olmadan istifa edemeyeceğini hatırlatan Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin kuvvet kullanarak Cemal Paşa'yı görevden almaya kalkışmaları ihtimaline karşı gereken tedbirlerin alındığını bildirmişti. Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya da bir telgraf gönderen Mustafa Kemal Paşa İngilizlerin Harbiye Nazırı ile Genelkurmay Başkanı'nı değiştirilmesini istemelerinin “siyasi bağımsızlığa kesin bir tecavüz” olduğunu vurgulayarak paşaların feda edilmemesi gerektiğini vurguladıktan sonra Paşaların istifası halinde Hükümetin halktan aldığı gücü kaybedeceğini ve Heyet-i Temsiliye'nin yaşananlardan hükümeti sorumlu tutacağını bildirmişti. Buna karşılık Sadrazam, İtilaf Devletlerinin müşterek notasıyla istifaların istendiğini, Hükümetin toplu istifasının düşünüldüğünü, fakat

⁹¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 20 Ocak 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/4161**, 172133; **BOA, BEO, Dahiliye Giden** nr. 345847, Türkmen, **a.g.m.**, s.96.

⁹² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 21 Ocak 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/4161**, 172442; **BOA; BEO; Dahiliye Giden** nr. 345847.

sakıncalı olacağı için bundan vazgeçildiğini, Heyeti Temsiliye'nin Hükümet işlerine müdahale etmesi halinde istifa edeceklerini ifade etmişti. Ali Rıza Paşa seçenekler arasında “en az zararlı olanı” tercih ettiklerini düşünüyordu. Mustafa Kemal Paşa ise bu kanaatte olmayıp; Nazırların değiştirilmelerine yönelik talebin İngilizlerin değil de müşterek bir talep olmasının “konunun önemini anlamak için ayrı bir sebep” olduğunu Sadrazam'a bildirmişti. Konunun doğrudan muhatabı Cemal Paşa ise çekilmekten başka seçeneğinin olmadığına ısrar etmiş, Mebusan Meclisi'nin sergileyeceği tavrı beklemek gerektiğini ifade etmişti⁹³. Amasya Görüşmeleri neticesinde Hükümetle, Heyeti Temsiliye arasında kurulan iyi ilişkiler Paşaların istifası ile büyük bir darbe almış, iki taraf arasında kurulan hassas dengeler sarsılmaya başlamıştı.

Cemal Paşa'nın istifasından sonra Harbiye Nezareti'ne, Bahriye Nazırı Salih Paşa vekalet etmeye başlamıştı. Lakin İtilaf Devletlerinin istediği olmamış Cemal Paşa'nın istifası Milne hattının kabul edilmesini sağlamamıştı. 30 Ocak 1920'de Osmanlı Harbiye Nezareti'ne bir mektup gönderen Milne, Türklerin, tesis edilen tarafsız bölgede buldukları askerlerini çekmemeleri halinde, Yunanlıların kendilerini savunma haklarının olduğunu belirterek ortak çıkarlar açısından barış konferansı kararlarının uygulanmasını istemişti⁹⁴. Harbiye Nazırı Vekili Salih Paşa ise, hükümetinin bu konuda bir karar almadığını ve kendisine böyle bir yetki vermediğini, doğal olarak Harbiye Nezareti tarafından hiçbir şeyin yapılamayacağını meseleyi acilen Hükümeti'ne arz edeceğini bildirmişti. Salih Paşa, bölgede Yunan işgal birlikleri ile temasa girecek Osmanlı düzenli birlikleri olmadığını da sözlerine eklemiştir⁹⁵. Salih Paşa'nın vekaleten yürüttüğü Harbiye Nezareti'ne 3 Şubat 1920'de Fevzi Paşa (Çakmak) atanacak, İtilaf Devletlerinin Harbiye Nezaretini hakimiyet altına alma çabaları sonuç vermeyecek, İstanbul'un resmen işgalinden sonra İtilaf Devletleri Harbiye Nezareti'ni işgal edeceklerdi. Bununla birlikte Harbiye Nezareti resmen işgal edilene kadar, Kuva-yı Milliye ile Harbiye Nezareti arasındaki temaslar devam edecekti.

⁹³ Nutuk, s. 249-256; Mehmet Şahingöz, **Ali Rıza Paşa Hükümetlerinin İstifası ve Tepkileri**, Ankara, 1996, s.30.

⁹⁴ “Milne tarafından Osmanlı Harbiye Nezareti'ne gönderilen 30 Ocak 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5042**, E 957.

⁹⁵ “Salih Paşa tarafından Milne gönderilen 3 Şubat 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5042**, E 957.

Harbiye Nezareti 25 Şubat 1920 tarihinde Heyet-i Temsiliye'den, İzmir'in ilhakı durumunda Kuva-yı Milliye'nin demiryolları, cephane, silah ve mühimmat depoları ile stratejik noktalara el koymasını istemişti. Plana göre, bu aşamadan sonra 12., 14. ve 20. Kolordular Hükümetle irtibatlarını kesecek, 15. 13. ve 3. Kolordular ise Hükümetle irtibat halinde kalarak işgal kuvvetlerine karşı, Hükümetin tehdit unsuru olacaklardı. Bu safhadan sonra, İtilaf Devletlerinin baskıları karşısında Hükümet bu kolorduların hükümete isyan ettiklerini, bu nedenle Anadolu'ya nasihat heyetleri göndermek dışında bir şey yapamayacağını bildirecekti. Nasihat Heyetlerinde yer alacak bazı değerli şahsiyetlerin Anadolu'ya geçtikten sonra Kuva-yı Milliye'ye katılımı sağlanacaktı. Bütün bunlardan sonra İngiliz ve Fransızların fiili müdahaleye karar vermeleri durumunda 15. 13. ve 3. Kolordular da Hükümetle irtibatlarını keseceklerdi. Bu plan memleketin “en nazik anında” hayata geçirilecekti⁹⁶. Bu sıralarda Harbiye olan Nazırı Fevzi Paşa da kısa bir süre sonra Anadolu'ya geçerek Milli Mücadeleye katılacaktı.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplandığı sıralarda İtilaf Devletlerinin düzen ve asayişini sağlamak üzere İstanbul'a Yunan askeri sevk edileceğine hatta bunların Trakya'dan demiryolu vasıtasıyla gönderildiklerine dair söylentiler ortalarda dolaşmaya başlamıştı. Bu söylentileri öğrendikten sonra İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret eden Hariciye Nazırı, Yunanlıların İstanbul'a gönderilmesi konusunda malumat istemişti. Ancak ona böyle bir düşüncenin olmadığı şeklinde bir cevap verilmişti⁹⁷.

İtilaf Devletlerinin yoğun baskılarına maruz kalan Ali Rıza Paşa Hükümeti Heyeti Temsiliye'nin de desteğini kaybedince 3 Mart 1920 tarihinde istifa etmiş, 8 Mart 1920 tarihinde Hükümeti Salih Paşa kurmuştu. Bu talihsiz hükümet onuncu gününü doldurmadan İtilaf Devletleri İstanbul'u resmen işgal etmişlerdi.

Milne, Mustafa Kemal Paşa ve yandaşlarının faaliyetlerine karşı misilleme olarak Çanakkale Boğazı'ndaki tahkimatların patlatılmasını önermişti. Ancak bu öneriyi İngiliz Yüksek Komiseri Robeck dahi beğenmemişti. Robeck, böyle bir hareketin arzulanı etkiyi yaratamayacağını aksine Türkiye'de İtilaf Devletlerinin

⁹⁶ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S.21, 1957, vesika nr. 538.

⁹⁷ “Robeck'ten Curzon'a 25 Ocak 1920 tarihli telgraf”, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.46, FO, 406/43.

politikalarını olumsuz bir şekilde etkileyeceğini düşünmekteydi. Ona göre tahkimatların patlatılması halinde desteklemek zorunda oldukları İstanbul Hükümeti'nin itibarı sarsılacaktı. Bu hareket Kuva-yı Milliye'yi durduramayacak, İzmir'in İşgali sonrasında yaşanan olaylarda olduğu gibi Kuva-yı Milliye'yi teşvik ederek onun gelişimine katkıda bulunacaktı. Robeck bu hareket sonucunda, Kuva-yı Milliye'nin iç bölgelerde yaşayan ve güven içerisinde olan gayrimüslimlere karşı misilleme yapmalarından da endişe etmekteydi. Ayrıca, İstanbul iaşesini Anadolu'dan temin edilmekteydi. Robeck, Kuva-yı Milliye'nin, tahkimatların patlatılmasına tepki olarak Anadolu Demiryolu'nu ele geçirmesi halinde, iaşenin kesileceğinin ve İstanbul'da bulunan müttefik birliklerinin çok zor durumda kalacağına da bilincindeydi. Robeck bu hareketin, Mısır ve Hindistan'daki Müslümanlar arasında, İngiliz karşıtı hisleri alevlendirmesinden de endişe ediyordu. Ona göre; Milli Mücadeleyi etkisiz hale getirmenin tek bir yolu vardı; o da stratejik noktaların ve önemli şehirlerin işgal edilmesi idi. Ancak bunun için de çok büyük bir kuvvet lazımdı⁹⁸. Tahkimatları patlatmaları halinde yaşanabilecek olumsuzlukları bilmekle beraber Müttefik temsilcileri Türklere karşı bu şekilde tehditlerde bulunmaya, şantaj ve blöf yapmaya devam etmişlerdi.

5. İstanbul İdaresinin Uluslararası Hale Getirilmesi Konusundaki Çalışmalar ve Tepkiler

İtilaf Devletlerinin savaştaki hedeflerinden bir tanesi İstanbul'u ele geçirmek ve İstanbul'daki Türk idaresine son vermektir. İtilaf Devletleri kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmalarda bu konuya açıklık getirmemişlerdi. Özellikle savaşın son dönemlerinde İstanbul'la ilgili planlarda değişiklikler ve sapmalar meydana gelmişti.

Paylaşım planları yapılırken Osmanlı toprakları pazarlık konusu haline gelmiş ve İtilaf Devletleri kendi aralarında iyi kötü antlaşmaya varmışlardı. Ancak, stratejik öneminden dolayı İstanbul'u bir devletin hakimiyetine bırakmak çok zordu. Bu nedenle iki seçenek üzerinde durulmuştu. Birinci seçenek İstanbul'u savaşa sonradan

⁹⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 26 Aralık 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4161**, 168780.

giren ve Avrupa'ya uzak olan Amerika'nın mandasına bırakmaktı. İkinci seçenek ise İstanbul'da uluslararası bir statü kurmaktı.

İstanbul'da bulunan İngiliz ve Fransız temsilcileri arasında İstanbul'un kendi egemenlikleri altına alınması için kıyasıya bir rekabet vardı. Fransız Kumandan d'Esperey'in davranışları ve İngiliz yetkililerin ona karşı tutumları bu rekabeti gözler önüne sermişti. İstanbul'da bulunan İngiliz ve Fransız yetkililer Türk kamuoyunun kendi egemenliklerini kabul etmeye hazır olduğunu iddia ediyorlardı⁹⁹. Müttefik temsilciler, birkaç kendini bilmez devlet adamı ve sözde aydın tarafından dile getirilen düşüncelere göre bu kanaate varmışlardı. Türk kamuoyunun İstanbul'dan vazgeçmek gibi bir eğiliminin olması hiçbir cihetle mümkün değildi.

İtalyanların İstanbul'u egemenliklerine alma konusunda İngilizlerle Fransızlar arasındaki rekabete müdahil olmadıkları, İstanbul'un kendi egemenliklerine verilmesi gibi bir iddiayı ciddi bir şekilde dile getirmedikleri anlaşılmaktadır. Bunda İtalyanların İzmir'i egemenliklerine alamamış olmalarının neden olduğu hayal kırıklığının etkili olduğu söylenebilir. İzmir'i ele geçirememiş İtalya'nın İstanbul'un idaresini ele geçirme ihtimali oldukça düşüktü.

“İstanbul'un coğrafi konumu nedeniyle uzun süre güvenli bir şekilde herhangi bir Avrupalı büyük devlete emanet edilmeyecek olması” Amerikan mandası ile ilgili tartışmaları gündeme getirmişti. İstanbul'un Amerikan mandası altına alınması fikrini destekler gibi bir tavır sergileyen İngiltere'nin dahi samimiyetine dair şüpheler vardır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı; Amerika'nın İstanbul'un mandasını kabul etmesi için ikna edilmesi gerektiğini ileri sürerken Amerika'ya manda konusunda resmi bir teklifte bulunulmamıştı¹⁰⁰. Oysa Amerikan Hükümeti sadece İstanbul'u değil tüm Anadolu'yu hatta Kafkasya'yı mandasına almak amacıyla etüt çalışmalarına başlamıştı. Amerika “hasta adamın” mirasından bir pay değil, mirasının tamamını ele geçirmek istiyordu.

İstanbul işgal yönetimine göre; Türklere Avrupa'da küçük bir alanda dahi yaşama imkanı verilmemeli ve İstanbul milletler arası bir idareye teslim edilmeliydi. İşgal yönetimini oluşturan müttefik temsilcileri “Türklerin böyle bir cezayı çoktan

⁹⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 11 Mart 1919 tarihli telgraf”, FO, 371/4165, 47752.

¹⁰⁰ “İngiliz Kabinesinde İstanbul'un kaderi konusunda 4 Aralık 1918 tarihinde yapılan müzakereler”, FO, 371/3417, 200096.

hak ettiğini” düşünüyordular¹⁰¹. Bu dönemde Wilson’un önerileri doğrultusunda kurulması tasarlanan Milletler Cemiyeti merkezinin neresi olacağına dair tartışmalar da devam etmekte idi. Bürüksel, Lahey ve Berne buna aday şehirler idi. Fakat bunlar büyük devletlerden herhangi birinin tehdidi karşısında savunulmaları zor olan şehirlerdi. Düşman bir devletin Milletler Cemiyeti’ne ait binaları işgal etmesi, kayıtlarını ele geçirmesi ve tahrip etmesi yeni uluslararası sorunları beraberinde getirebilirdi. Bu açıdan bakıldığında İstanbul’un karadan ve denizden savunulması diğer şehirlere nazaran daha kolaydı. İstanbul’un merkez haline getirilmesi ve buna uygun şekilde yeniden yapılandırılması dünya barışına da katkı sağlayacaktı. Bu şekilde “sürekli entrikaların merkezi ve dünyadaki tehlikelerin kaynağı” olarak görülen Osmanlı Devleti’ne de en uygun ceza kesilmiş olacaktı¹⁰². Yıllarca Osmanlı Devleti’ne başkentlik yapan, Türk ve İslam dünyası için ayrı bir öneme sahip olan İstanbul’un Amerikan mandasına verilmesi ya da Milletler Cemiyeti’nin merkezi yapılması suretiyle Osmanlılardan alınmasının dünya barışına ne kadar katkı sağlayacağı tartışmaya açıktı.

İstanbul’a milletlerarası bir statü kazandırma çabaları Darülfünun tarafından yakından takip edilmişti. 19 Mart 1919 tarihinde Darülfünun tarafından Hükümete gönderilen muhtıradaki İstanbul’un Türklerden alınmasının ve İstanbul’a milletlerarası bir statü kazandırma çabalarının “Türkiye’nin idam kararı” olacağı vurgulanmıştı. Aynı gün İnas Darülfünun’u ve Asri Kadınlar Cemiyeti tarafından Fatih Türbesinde tertip edilen anma töreninde de İstanbul’un Türklere bırakılması gerektiğine dair konuşmalar yapılmıştı¹⁰³.

25 Haziran 1919 tarihinde toplanan Dörtler Meclisinde Osmanlı Devleti’nin durumu masaya yatırılmıştı. Bu toplantı da iki sorun ön plana çıkmıştı. Bunlardan biri Ermenistan meselesi diğeri de Boğazlar ve İstanbul’un statüsü meselesi idi. İstanbul’un Türklerden alınmasından yana olduğu bilinen Llyod George’un teklifi ile söz alan Wilson’un da Llyod George gibi Türklerin, Ermenistan, İstanbul ve Boğazlar bölgesinden çıkarılmalarından yana olduğu ortaya çıkmıştı. Llyod George

¹⁰¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 11 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4165**, 47752.

¹⁰² “İngiliz Kabinesinde İstanbul’un kaderi konusunda 4 Aralık 1918 tarihinde yapılan müzakereler”, **FO, 371/3417**, 200096.

¹⁰³ Gökbilgin, **a.g.e**, C.I, s. 66-67, Kocatürk, **a.g.e**, s.28.

ise bu bölgelerin Avrupa dengelerinin bozulmaması için bahsedilen bölgelerin Amerikan mandasına bırakılması gerektiğini savunmuştu¹⁰⁴. Llyod George ile uzlaşma içinde olduğu anlaşılan Wilson, prensiplerini yayınlamasının üzerinden henüz birkaç yıl geçmeden asıl niyetini açığa vurmuştu.

21 Ağustos 1919 tarihinde Başkan Wilson'un talimatıyla İstanbul Amerikan Yüksek Komiseri, Osmanlı Hükümeti'ne bir muhtıra sunmuştu. Bu muhtırada Müslümanların doğu illerinde Ermenilere karşı “zulüm ya da kırım” yapmaları halinde Wilson prensiplerinin uygulanmayacağı ve imparatorluğun dağılabileceği tehdidi savruluyor, Osmanlı Devleti'nin bu tür olayları önleyememesi halinde bölgede otoritesinin kalmadığı şeklindeki mazeretinin de kabul edilmeyeceği belirtiliyordu. Sadrazam Damat Ferit Paşa Ermenilerin bu muhtıradan haberdar olmaları halinde bölgede karışıklık yaratmalarından korkmaktaydı. Anadolu'ya gönderilen nasihat ve tahkikat heyetlerinin başarılı olmadığını anlayan Ferit Paşa, halkı yatıştırmak üzere bizzat Anadolu'ya geçmeyi düşünmüşse de İngiliz Yüksek Komiserliği'nin uygun görmemesi nedeniyle bu kararından vazgeçmişti¹⁰⁵.

Rusya'nın savaştan çekilmesinden sonra İstanbul ve çevresine hakim olabilmek amacıyla İngiltere ve Fransa arasında amansız bir rekabet başlamıştı. 15 Eylül 1919 tarihinde Fransızlar, Padişah'ın denetimleri altında olması kaydıyla İstanbul'da kalmasını önermişlerdi. İngiliz Hükümeti bu öneriyi, İngiltere'nin İslam dünyasındaki nüfuzuna büyük bir darbe indireceği gerekçesiyle hemen reddetmişti¹⁰⁶. Birkaç ay sonra aynı İngiliz Hükümeti, Türklerin İstanbul ve bütün Trakya'dan çıkarılmasını önerecekti.

8 Kasım 1919 tarihinde İngiliz Başbakanı Lloyd George, gülüşmeler, alkışlar ve tezahüratlarla kesilen konuşmasında; Türkiye'nin savaşta ve barışta her zaman baş belası olduğunu, hatta “barışta savaştakinden daha baş belası” olduğunu ifade ettikten sonra Türkiye ile yapılacak barışın temel prensipleri üzerinde durmuştu. Her şeyden önce, Yunan, Arap ve Ermenilerin yaşadığı yerlerdeki “kötü Türk idaresine” son verileceğini açıklayan L. George, Karadeniz'in kapılarının bütün milletlere açık olması zorunluluğunun altını çizerek bu kapıları “müttefiklerin yüzüne

¹⁰⁴ Documents on British Foreign Policy, C.IV; 643-652.

¹⁰⁵ Documents on British Foreign Policy, C.IV;727-730.

¹⁰⁶ Sarıhan, a.g.e, C.I,I s.58.

kapatmayacak ve güvene ihanet etmeyecek bir güce emanet edeceklerini” ileri sürmüştü. L. George, savaşta “dostluğu test edilen ve devam eden” milletler arasında sorumluluğun dağıtılması noktasında büyük sıkıntılar yaşanmayacağını iddia etmişti¹⁰⁷. Türk kamuoyu tarafından bilinse de L. George’un fikirlerini böyle acımasız bir şekilde dile getirmesi, Boğazların idaresi ile birlikte İstanbul’un da Türklerden alınacağına dair karamsar bir havanın ortaya çıkmasına neden olmuştu¹⁰⁸. L. George’un imparatorluğun parçalanması konusundaki görüşleri Türk kamuoyunda “derin depresyon” yaratmıştı¹⁰⁹. L. George’un beyanları, Son Osmanlı Mebusan Meclisinin şekillenmesinde ve Misak-ı Milli’nin ilanında gayet etkili olacaktı.

İngiliz görüşünün yavaş yavaş şekillenmeye başlaması Osmanlı Hükümeti’nin Fransızlara yanaşmasına vesile olmuştu. Bu sıralarda Hükümet Paris Konferansı’na bir heyet göndermek için teşebbüslerde bulunuyordu. İngiliz Başbakanı’nın bu tavrı nedeniyle Hükümet, Fransız Yüksek Komiserine müracaat ederek Paris’e heyet gönderme teklifini iletmış, bir süre sonra da Paris’ten gelen talimat doğrultusunda Osmanlı Hükümeti’nin talebi kabul edilmişti¹¹⁰.

6 Ocak 1920’de Londra’da yapılan toplantının ardından müttefik temsilcileri, Boğazlar ve çevresinin uluslararası bir komisyonun kontrolüne bırakılması konusunda uzlaşmaya varmışlardı. İstanbul ve Boğazları müttefik kuvvetlerden oluşturulacak bir garnizon tarafından muhafaza edilecek, bu koşullarla Padişah ve Hükümeti’nin İstanbul’da kalmasına müsaade edilecekti¹¹¹. Bu karar İstanbul’un resmen işgalinden sonra geçerliliğini yitirmeye ve anlamını kaybetmeye başlamıştı.

İtilaf Devletleri İstanbul’un Türk egemenliğinden çıkarılması konusunda da ciddi çalışmalar yapmışlardı. Başlangıçta bu fikre sıcak bakan İngilizler yaptıkları tahkikatlar neticesinde bu düşünceyi rafa kaldırmışlardı. Paris’te bulunan İngiliz Heyeti’nin 1919 yılında sunduğu bir rapor İstanbul’da yeni bir devlet kurmanın çok zor olduğunu göstermişti. Türklerin İstanbul’dan çıkarılması halinde, şehirde iyi bir idare, düzen ve sükunetin sağlanması sorumluluğunu büyük devletlerden birinin

¹⁰⁷ “Lloyd George’un 8 Kasım 1919 tarihli konuşması; 9 Kasım 1919 tarihli Times Gazetesinden” **FO, 371/4160**, 153782.

¹⁰⁸ M. Tayip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, C.II, s. 180.

¹⁰⁹ “İstanbul Umumi Karargahı’ndan İngiliz Savaş Bakanlığı’na 14 Kasım 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4160**, 153782.

¹¹⁰ “27 Kasım 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 165711.

¹¹¹ “10 Downing Street’te yapılan 6 Ocak 1920 Tarihli toplantı”, **WO 32/5735**.

üstlenmesi gerekiyordu. Bu da İstanbul'da bir manda idaresi kurulmasını gerekli kılıyordu. İstanbul'un ihtiyaçları dışarıdan temin ediliyordu. İstanbul'un Boğazlardan gelebilecek gelirden başka geliri yoktu. İngiliz menfaatleri açısından Boğazların açık olması ve vergi alınmaması gerekli idi. İstanbul'un güvenliğinin sağlanması da önemli bir mesele idi. Ülke içinden ve ya dışından gelebilecek saldırılara karşı İstanbul'u mandayı elinde tutan güçler ya da Milletler Cemiyeti müdafaa etmek mecburiyetinde kalacaktı. Son olarak yapılan düzenlemeleri Türk halkının ve dünya Müslümanlarının kabul etmesi gerekiyordu. Türkiye ile barış yapmak isteyen İtilaf Devletleri açısından Müslüman dünyası ile yaşanabilecek bir savaş hem masraflı olacak hem de onların itibarına darbe vuracaktı. Bütün bu sorunlar İstanbul'un idari olarak yeniden Türklere bırakılmasını ya da Yunanistan'a verilmesini gündeme getirmişti¹¹².

30 Ocak 1919 tarihinde İngiliz Heyeti'nin Astoria'da yaptığı toplantıda İstanbul'un geleceği masaya yatırılmıştı. Bu sıralarda İstanbul'un yeniden Türk idaresine bırakılması ile birlikte Milletler Cemiyeti, Amerika ya da başka bir devletin mandasına bırakılması gündemdedi. Yapılan toplantıda İngiliz Heyeti, İstanbul'da uluslararası bir kontrol kurulmasının en mantıklı seçenek olduğu kanaatine varmıştı. İngiliz Heyeti, Boğaziçi ve Çanakkale'de hiçbir köprü ya da tünel yapılmasına izin verilmemesi koşuluyla Osmanlı idaresinin yerini Uluslararası kontrol alacaktı¹¹³. İngiliz Heyeti'nin bu kararı dünya Müslümanları açısından ayrı bir önem taşıyordu.

İngiltere'nin yaklaşık 80 milyon nüfusa sahip Hindistan Müslümanlarının tepkileri hakkında müracaat ettiği Hindistan Genel Valisi E.S.Montagu, Türkiye'nin değişik kısımlarında görev almayı kabul eden Hindistanlıların, Türkleri başkentlerinden mahrum bırakmaktan yana olmadıklarını bildirmişti. Montagu, İstanbul ve Boğazlar bölgesinde kurulacak bir manda yönetiminin Müslümanlar tarafından tepkiyle karşılanmayacağını açıklamıştı¹¹⁴. Montagu'nun 7 Şubat 1919'da İngiliz Heyeti ile Paris'te yaptığı toplantıya katılan Lloyd George, Hindistan delegelerinin Amerikan mandasına karşı olup olmadıklarını öğrenmek istemişti.

¹¹² "Paris'teki İngiliz Heyeti tarafından İngiliz Hükümeti'ne sunulan hakkında tarihsiz rapor", **CAB 21/139**.

¹¹³ "Paris'te bulunan İngiliz Heyeti'nin 30 Ocak 1919 tarihli toplantısından", **CAB 21/139**.

¹¹⁴ "Montagu, Ganga Singh ve Sinha tarafından Paris'teki İngiliz Heyeti'ne yapılan 5 Şubat 1919 tarihli öneri", **CAB 21/139**.

Montagu Türklerin İstanbul'dan atılmaması koşuluyla kurulacak bir idaresinin isteklerini kesinlikle karşıladığını belirtmiş, Amerikan mandasına karşı olmadıklarını ifade etmişti¹¹⁵. İstanbul'daki Türk idaresine tamamen son verilmesinden yana olduğu bilinen Lloyd George'un fikirleri bu toplantıdan sonra değişmeye başlamıştı. Bundan sonra İngilizler, İstanbul'da uluslararası bir manda yönetimi kurulmasından yana tavır sergileyeceklerdi. Bu sayede Hindistan Müslümanların gösterebileceği tepkilerin azaltılması hedeflenmişti.

Avrupa'da ikamet eden önde gelen Hindistan Müslümanlarından olan Aga Han ve Abbas Ali Baig ise, İngiliz temsilcilerine müracaatta bulunarak İstanbul'un Hıristiyanların değil Müslümanların idaresine verilmesini talep etmişlerdi. Aga Han ve Abbas Ali Baig, İstanbul'da uluslararası bir manda idaresi kurulması fikrine de karşı çıkmışlardı¹¹⁶.

Türklerin İstanbul'dan çıkarılacağına dair söylentilerin arttığı bir dönemde Montagu'ya bir mektup yazan Aga Han, İstanbul'un Türklere bırakılması halinde İngiltere'nin Müslümanların müttefiki olduğunu kanıtlayacağını ifade etmişti. Aga Han, İstanbul'un Türklere bırakılmasının Müslümanlar için yeterli olmayacağını, batıda Edirne, İzmir ve Trakya'nın, doğuda Musul ve Ravanduz'un kuzeyinin, kuzeydoğuda 1878 Rus sınırını içine alan sınırların asgari olarak Türklere bırakılması gerektiğini sözlerine eklemişti¹¹⁷. İngiliz Hükümeti tarafından bu uyarlar dikkate alınmamış, Montagu'nun İstanbul'da uluslararası bir idare kurulmasına ilişkin tavsiyeleri İngiliz menfaatleri açısından daha faydalı bulunmuştu.

Bu arada Hıristiyanlar da İstanbul'la ilgili iddialarından vazgeçmiş değillerdi. Edinburg Presbiteryen Kilisesi ile İskoç Bağımsız Kiliseler Birliği 13 Ocak 1919'da Türklerin İstanbul'dan ve Avrupa kıtasından çıkarılması amacıyla İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na müracaat etmişti¹¹⁸. Bu mektup değerlendirilmek üzere barış heyetine göndermişti¹¹⁹.

¹¹⁵ "Paris'teki İngiliz Heyeti ile E.S. Montagu arasında yapılan 7 Şubat 1919 İngiliz heyeti 1919 tarihli toplantıdan", **CAB 21/139**.

¹¹⁶ "Aga Han ve Abbas Ali Baig tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen mektuplar", **FO 608/52/11**, 316.

¹¹⁷ "Aga Han tarafından E.S. Montagu'ya gönderilen 6 Ocak 1920 tarihli mektup", **CAB 21/184**.

¹¹⁸ "Edinburg Presbiteryen Kilisesi ile İskoç Bağımsız Kiliseler Birliği tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen mektup", **FO 608/52/11**, 538.

¹¹⁹ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından Edinburg Presbiteryen Kilisesi ile İskoç Bağımsız Kiliseler Birliğine gönderilen mektup", **FO 608/52/11**, 538..

İstanbul'un geleceği hakkında muhtelif senaryoların tartışıldığı sıralarda "Journal des Débats" ve Pall Mall Gazette'de İstanbul'da İngiliz- Fransız Egemenliği kurulması ve Osmanlı tahtının Anadolu'ya gönderilmesi hakkında haberler yayınlanmaya başlamıştı. Müttefik hükümetleri tarafından alındığı iddia edilen bu karar aleyhine yurdun değişik yerlerinden İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserlerine protesto telgrafları gönderilmişti¹²⁰.

Yayınlanan haberler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Mustafa Kemal tarafından da protesto edilmişti. İtilaf Devletleri yapılan protestoları Barış konferansı kararlarına karşı üstü kapalı bir direniş tehdidi olarak algılanmışlardı¹²¹.

İstanbul Şehremini Cemil Paşa da yayınlanan haberler hakkında İngiliz Yüksek Komiserine protesto etmişti¹²².

Hürriyet ve İtilaf Partisi de ortalarda dolan haberlere yumuşak da olsa tepki göstermişti. İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaat eden Hürriyet ve İtilaf Partisi, Türk Milletinin bağımsızlığının korunması için ve İstanbul'un başkent olarak varlığını sürdürmesini rica etmişti. Hürriyet ve İtilaf Partisi, Milliyetçilerin yarattığı sıkıntı ve zahmetlerin yıkıcı etkilerinden kaçınmak için seçimlere katılmadığını beyan etmiş, Türkiye nüfusu ile "on yıl önce Müslüman halka eziyet etmeye başlayan" İTC'nin bir ilgisi olmadığını izah etmeye çalışmış, İTC'nin savaş sırasında gayrimüslimlere kötü şekilde muamele ettiğini iddia etmişti. Parti, "Katliam Komitesi" şeklinde nitelendirdiği İTC'ne karşı ağır ithamlar da bulunduktan sonra İstanbul'un Türklerde kalmasına dair temenni de bulunmuştu.¹²³ Hürriyet ve İtilaf Merkezi tarafından kullanılan üslup, ileri sürülen iddialar, geçmişteki yönetimlere yönelik ithamlar bu partinin yararlı bir amaca hizmet etmek isterken dahi siyasi hırslarından kurtulamadığını göstermişti.

¹²⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 29 Ocak 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5162**, E 249.

¹²¹ "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Mustafa Kemal Paşa tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderilen 11 Ocak 1920 tarihli protesto telgrafi", **FO, 371/5162**, E 249.

¹²² "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 1 Şubat 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5162**, E 254.

¹²³ "Hürriyet ve İtilaf Partisi Başkanı Albay Sadık Tarafından İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderilen 12 Ocak 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5162**, E 257.

İstanbul'un Müslümanlardan alınacağı iddialarına karşılık Trablusgarplı bir Arap olan Süleyman El Barouni de Yüksek Komiserlere bir mektup göndermişti. Diğerlerine kıyasla bu mektup daha az öneme sahip olmakla birlikte Türkiye dışındaki Müslümanların İstanbul'un Türklerde kalması konusundaki hislerini dile getirmiş olması açısından gayet önemli idi¹²⁴. Süleyman El Baruni mektubuna bir cevap verilmemesi üzerine Yüksek Komiserlere bir kez daha müracaat etmişti. El Baruni İstanbul'dan çıkarılması durumunda Halife'nin Müslümanlar tarafından himaye edileceğini ve ikinci bir kez Müslümanların dindaşlarına karşı savaşa girmek için kandırılmayacaklarını ileri sürmüştü¹²⁵. Baruni İslam dünyasında çok etkili bir role sahip olmamasına rağmen üst üste iki mektup göndererek Yüksek Komiserleri huzursuz etmişti.

Relèvement İslamique Cemiyeti de, Padişah'ın manevi ve dünyevi kudretinin birbirinden ayrılamayacağını ve İstanbul dışında Padişah'ın, Halife olarak tanınamayacağını iddia ederek söylentileri protesto etmişti¹²⁶.

Tepkiler bunlarla kalmamış, İstanbul'daki Türk idaresine son verileceği iddialarına karşı 13 Ocak 1920 tarihinde Sultanahmet Meydanı'nda bir miting tertip edilmişti. Bu mitinge katılanların sayısının 10,000 ila 100,000 kişi arasında olması işgal yönetimini rahatsız etmişti. Yaptığı açılış konuşmasında Wilson Prensiplerinden bahseden Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur; İtilaf Devletlerinin Türklerin haklarını ayaklar altına almaya kalkışmaları halinde Amerika'nın Türkleri koruyacağını iddia etmişti. Madam Nakiyeh (Nakiye Elgün)Türkiye'nin şanlı geçmişine atfen bir konuşma yapmış, istilacılarının vatanlarını ele geçirmelerine karşı direnişe hazır olduklarını ifade etmişti. Hamdullah Suphi ise yaptığı kapanış konuşmasında ateşkesten sonra gelişen olaylardan bahsederek gözlerini Londra'ya diken Türklerin, Llyod George'un İstanbul'dan Türkleri atmaktan yana olduğunu görünce gözlerini açacaklarını ifade etmişti. Bundan sonra Hamdullah Suphi Fransız medeniyetinin muhteşemliğinden bahsetmiş, Türklerin kendilerini desteklemeye başlayan Fransız Hükümeti'ne ve basınına sonsuza dek minnettar kalacaklarını dile

¹²⁴ "Süleyman El Barouni tarafından Yüksek Komiserlere gönderilen 6 Ocak 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5162**, E 258.

¹²⁵ "Süleyman El Barouni tarafından Yüksek Komiserlere gönderilen 6 Ocak 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5162**, E 2305.

¹²⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 21 Şubat 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5162**, E 962

getirmişti¹²⁷. İngiltere'yi yalnız bırakmaya yönelik, Amerikan ve Fransız yanlı söylemler mitingde ana temayı oluşturmuş, Türkleri İstanbul'dan mahrum bırakmayı tasarlayan İngiltere'ye ince bir mesaj gönderilmişti.

17 Şubat 1920'de Misakı Milli kabul eden Mebusan Meclisi de 24 Şubat 1920 tarihinde Yüksek Komiserlere birer mektup göndererek "Misak-ı Milli" kararlarını bildirmiş, Türk topraklarının ayrılmaz bütünlüğünü savunmuştu¹²⁸.

Fakat İtilaf Devletleri, ulusal ve uluslar arası düzeyde gösterilen ya da gösterilecek tepkileri göze alarak İstanbul'un resmen işgaline karar vereceklerdi.

6. İnfaz Kararının Alınması

İstanbul'da önemli gelişmeler yaşanırken toplanan Cemiyet-i Akvam Umumi Konseyi Savaştan önce Türk egemenliği altında olan milletler üzerindeki Türk egemenliğinin kaldırılmasına karar vermişti. Yalnız alınan karar söz konusu milletlerin bağımsızlığına kavuşması anlamına gelmiyordu. Bu milletler Cemiyeti Akvam'a üye bir veya birden fazla kuvvetin mandası altına alınacak, İstanbul dışındaki Türk vilayetleri Osmanlı egemenliğinde kalacaktı. İstanbul ve ya Boğazlar üzerinde uluslar arası bir kontrol kurulması gibi meseleler ise Cemiyeti Akvam'ın takdirine bırakılacaktı. Ayrıca Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşmada bütün ırksal ve dinsel gayrimüslimlerin Cemiyeti Akvam'ın himayesi altında olduğunu yer alacaktı¹²⁹.

Bu arada Londra'da toplantılarını sürdüren Yüksek Konsey, Türkiye'de ilimlilerden bir blok oluşturulması hakkındaki öneriyi mantıklı bulmamış, Türklere hazırlanacak antlaşmanın er ya da geç kuvvetle kabul ettirilmesi konusunda uzlaşmaya varmıştı. Hazırlanan antlaşmada alınan gizli bilgiler Curzon, Robeck'e iletmişti. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre; Çatalca'dan itibaren Trakya Yunanlılara bırakılacak, Boğazlar tamamen uluslar arası denetime tabi tutulacak, Boğazlar bölgesinde uluslar arası kuvvetler bulundurulacak, Osmanlı maliyesi denetim altında

¹²⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 2 Şubat 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5162**, E 259; Kemal Arıburnu, **Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri**, 1951, s.61-72.

¹²⁸ "Mebusan Meclisi'nin 24 Şubat 1920 tarihinde Yüksek Komiserlere gönderdiği mektup hakkında", **FO, 371/5162**, E 1195.

¹²⁹ "Cemiyet-i Akvam Umumi Sekreteri'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 Mart 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5209**, E 1279.

tutulacak, İzmir Yunanistan'a bırakılacak, Erzurum'u da kapsayacak şekilde bir Ermeni devleti kurulacak ve Kürdistan bağımsız hale getirilecekti. Bu kararları Milliyetçilerin kabul etmeyeceği açıktı. Bunun için İtilaf Devletleri Milli Harekete karşı, Padişah, ılımlılar ve iyi huylulardan oluşacak bir blok kurulması ve bu bloğun Milliyetçilerle mücadele etmesini tartışmışlardı. Ancak bunun bir fayda sağlamayacağı konusunda ortak kanaate varılmıştı. Bu durumda İstanbul'un resmen ancak koşullu olmak kaydıyla işgal edilecekti. Bundan sonra "Kilikya'da yaşanan olaylardaki sorumluluğu tartışılmayacak olan Erzurum'un "yöneticisi"¹³⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınması gerektiği vurgulanacak", resmi işgalin Türklerin barış antlaşmasını kabul etmelerine ve bu antlaşma şartlarının tatbik edilmesine kadar süreceği özellikle belirtilecekti. Aksi takdirde teklif edilen şartlar daha da ağırlaştırılacaktı¹³¹. Yüksek Konsey tarafından alınan karar, blok politikası ile antlaşma şartlarının Türklere zorla kabul ettirilmesine yönelik politikaların bir sentezi idi. Bunun doğal bir sonucu olarak da işgal edilen İstanbul'da milli vasıflı Hükümetlerinin çekilmesi sağlanacak bundan sonra yandaş bir sadrazam bulunacak, Padişah'a ise kesinlikle dokunulmayacaktı.

5 Mart 1920 tarihinde düzenlenen toplantıya Amerikan Hükümeti de davet edilmişti. Fakat Amerikan Hükümeti bu davete olumsuz yanıt vermiş, sadece gelişmeler hakkında bilgi almak istemişti. 6 Mart 1920 tarihinde Amerika'nın Londra Büyükelçisi ile görüşen İngiliz Dışişleri Bakanı, Fransızların Kilikya'daki başarısızlığından sonra Ermenilerin Türkler tarafından katledildiği ileri sürerek, iki Amerikan vatandaşı, Perry ve Johnson'un öldürülmesiyle Amerikan okullarının korumasız kalmış olmasını işgal sebepleri olarak göstermişti. Dışişleri Bakanı Türkiye'de Milliyetçilerin önemli bir gücü haline geldiğini bu nedenle İtilaf Devletlerinin politikasının Padişah'ın etrafında ılımlılardan bir blok oluşturmak olduğunu, fakat zamanla bu politikanın uygulanamaz hale geldiğini izah ettikten sonra, antlaşma şartlarının zorla uygulanacağını göstermek için İstanbul'u işgale

¹³⁰ Bazı eserlerde İngilizce belgede geçen Governor kelimesinin karşılığı olarak Vali kelimesi kullanılmıştır. Oysa İtilaf Devletleri o sıralarda Mustafa Kemal Paşa'nın vali olmadığını kesin olarak biliyorlardı. Bu nedenle kelimenin Türkçe diğer karşılığı olan idareci kelimesinin kastedilmiş olması muhtemeldir. Diğer bir ihtimal de Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Erzurum mebusu seçilmiş olan Mustafa Kemal Paşa'nın unvanının yanlış yazılmış olmasıdır.

¹³¹ "Curzon'dan Robeck'e 6 Mart 1920 tarihli telgraf", F.C. R.E. A Part IV, 1920, No.95, **FO**, **406/43**.

karar verdiklerini bildirmişti. Amerika gelecekteki imparatorluk politikası hakkında bir işaret vermediği halde Türkiye’de gelecekte az da olsa sorumluluk alabileceğini gösterdiğini de belirten ¹³²Curzon talep edilmesi halinde Amerika’ya da işgalden pay verileceğini ima etmişti. Hiç şüphesiz bu sözler İstanbul’un resmen işgalinde Amerika’nın desteğini kazanmak için sarf edilmişti. Fakat bu sözlere rağmen Amerika işgal konusunda çekimser kalmayı tercih edecekti.

İstanbul’un resmen işgali ile ilgili çalışmalar İstanbul yüksek komiserlerini de alarma geçirmişti. 3 ve 4 Mart 1920 tarihlerinde toplanan Yüksek Komiserler, Kilikya olaylarının ciddiyetine rağmen İstanbul’un resmen işgalinin Milli Harekete engel olamayacağına ve Kilikya’ya denizden yapılacak bir hareketin verimli olmayacağına kanaat getirmişlerdi. Antlaşma şartlarının ağırlaştırılması konusunda ise yüksek komiserler ikiye bölünmüşlerdi. İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri antlaşma şartlarının ağırlaştırılması gerektiğini savunurlarken, İtalyan Yüksek Komiseri ise bu şartların hafifletilmesini ve Türklerin konferansa davet edilerek muhatap alınması gerektiğini savunmuştu. Gerçekleri bilmelerine rağmen Yüksek Komiserler, İstanbul’un işgalinin Osmanlı Devleti’nin geleceği hakkında verilmiş bir peşin hüküm olmadığını ve işgalin Türklerin tutumuna bağlı olduğunu ilan etme konusunda anlaşmaya varmışlardı¹³³. Bu arada Ali Rıza Paşa Hükümeti istifa etmiş yeni hükümet kurulmuştu. İtilaf Devletleri yeni hükümetin kurulması nedeniyle yapacakları operasyonu kısa bir süre geciktirmişlerdi.

İstanbul’un işgalinin gündemde olduğu bir sırada Hükümetin istifası işleri karıştırmıştı. Robeck dahi Hükümetin istifa için acele ettiğini, yaptıkları taleplere rağmen istifayı gerektirecek bir durum olmadığını ileri sürmüştü. İtilaf Devletleri açısından yeni Sadrazam’ın kim olacağı çok önemliydi. İzzet Paşa’nın tamamen milli bir kabine kuracağını düşünen İtilaf Devletleri, özellikle Fransızların daha güvenli buldukları Salih Paşa’nın Hükümeti kurmasını arzuluyorlardı¹³⁴.

Bu arada Fransız Yüksek komiseri bir tedbir olmak üzere, üç nazırla Sadrazam Ali Rıza Paşa’yı tutuklamayı önermişti. Ancak Sadrazam, Milliyetçileri kontrol

¹³² “Türkiye’nin geleceği hakkında Amerikan Büyükelçisine 6 Mart 1920 tarihli Muhtıra”, **FO, 371/5103**, E 1191.

¹³³ “Robeck’ten Earl Curzon’a 5 Mart 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5042**, E 1093, F.C. R.E. A Part IV, 1920, no..96, **FO, 406/43**.

¹³⁴ “Robeck’ten Earl Curzon’a 5 Mart 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5043**, E 1094.

edebilme yetisine sahip görülmediğinden mazur görülmüştü. Yüksek Komiserler İstanbul'un işgalinin bir fayda sağlamayacağı ve etkili olmayacağı konusunda hemfikir olmakla birlikte Yüksek Konsey tarafından verilen talimatları da yerine getireceklerini beyan etmişlerdi. Ateşkesin çiğnenmesi, talimatlara itaatsizlik, Milliyetçilerin "düşmanca saldırıları", Hıristiyanların katledilmesi, hükümetin zayıf olması gerekçe gösterilerek, polis, jandarma, telgraf, posta, gibi resmi daireler kontrol altına alacak, etkisiz bakanlara dokunulmayacak, İTC'nin tehlikeli üyeleri ve milliyetçi hareketin liderleri tutuklanacak ve belki meclis kapatılacaktı. Bu arada İşgal yönetimi, alınan kararın Padişah'ın, müttefik kuvvetlerin ve nüfusun genelinin güvenliğini sağlamaya yönelik bir tedbir olduğunu özellikle belirteceklerdi. Tabii bunları yapabilmek için işgal ordu ve donanmanın takviye edilmesi, önemli hizmetler için personel sağlanması ve gerekli tahsisatın ayrılması gerekiyordu¹³⁵. İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri İtalyan Yüksek Komiserin muhalefetine rağmen infaz için Yüksek Konseyden gelecek talimatı beklemeye başlamışlardı.

10 Mart 1920 tarihinde toplanan Yüksek Konsey, gelinen aşamada sivil idarenin üstlenilmesine, Türk meclisinin dağıtılmasına ve ya umumi bildiri yayınlanmasına karşı olduğunu açıklamakla beraber, dahile gönderdiği gizli talimatlarından dolayı Harbiye Nezareti, Posta ve Telgraf idarelerinin işgal edilmesine, polis idaresinin tamamen kontrol altına alınmasına ve daha önce izlenen politikaya uygun olarak tehlikeli milliyetçi liderlerin tutuklanmasına karar vermişti. Müttefikler arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı bu kararı almak kolay olmamış, İtalyan temsilcisi Scialoja, yapılacak operasyonun geniş çaplı bir savaşa neden olabileceğini, İtalya'nın İstanbul'un işgaline katılacağını ancak böyle bir savaşa girmeyeceğini açıkça bildirmişti¹³⁶. Bununla birlikte İtalyanlar kazanımlarını sürdürebilmek için resmi işgale katılacaklardı.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Çanakkale'deki tahkimatların tahribine başlanmasının Türklerde manevi bir etki yaratabileceğini, böyle bir hareketin sadece Türklerin yenilgisine değil aynı zamanda müttefiklerin azim ve kuvvetine açık bir işaret olacağını ileri sürmüştü. Yapılan plana göre, önceden bir uyarı yapılmaksızın,

¹³⁵ "Robeck'ten Earl Curzon'a 7 Mart 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5043**, E 1125; 1125, F.C. R.E. A Part IV, 1920, no..99, **FO, 406/43**.

¹³⁶ "Curzon'dan Robeck'e 10 Mart 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5043**, E 1189.

Boğaziçi boyunca bütün tahkimatlar havaya uçurulacak, bu eylem İstanbul'da yaşayan nüfusun zihninde derin bir izlenim bırakılacaktı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı durumu büyük ölçüde rahatlatacağına inandığı bu planına taraftar bulmaya çalışıyordu¹³⁷. İngiliz Donanma Bakanlığı bu fikre destek vermişti¹³⁸. Esas önemli olan ise bu fikre Fransa ve İtalya'nın destek vermeleriydi.

İtalyan Yüksek Komiserinin muhalefetini işbirliği yaparak aşmayı planlayan Robeck ve DeFrance, 9 Mart 1920 tarihinde bir araya gelerek donanma ve ordu başkumandanlarından işgal için gerekli hazırlıkları yapmalarını istemişlerdi. Milne'e gönderilen talimata göre, hakiki işgal Yüksek Komiserler tarafından organize edilecekti. Yüksek Komiserler operasyonu gizlilik içerisinde yapmaya çalışıyorlardı. Ancak Echo de Paris ve Daily Telegraph'tan atfen haber yapan Amerikan radyoları İtilaf Devletlerinin niyetlerini ifşa ederek İstanbul'da huzursuzluğa neden olmaya başlamışlardı¹³⁹.

Milne, İstanbul'un ani bir baskınla işgal edilmesine taraftar değildi. O işgalden birkaç saat önce Sadrazam ile Harbiye Nazırı'nın Yüksek Komiserlerin huzuruna davet edilmesini ve onlara Yüksek Konsey kararlarının bildirilmesini, ardından İstanbul'un işgal edilmesini önermişti. Ancak Fransız ve İngiliz Yüksek Komiserleri bu öneriyi desteklememiş Osmanlı Hükümeti'ne haber verilmeksizin ani bir baskınla işgal fikrini benimsemişlerdi. Milne'nin diğer bir önerisi de İstanbul'un 13 Mart 1920 tarihinde resmen işgal edilmesi idi. Ancak Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri Hükümetlerinden talimat almadıkça işgal konusunda adım atmayacaklarını açıklamışlardı¹⁴⁰. İtalyan Yüksek Komiseri, başından beri işgal fikrine sıcak bakmamıştı. Fransız Yüksek Komiseri ise birkaç gün içerisinde İstanbul'a gelmesi beklenen d'Esperey olmadan yapılacak bir operasyona başlamak istememişti. Aksi takdirde işgalle kazanılacak askeri başarının tamamı Milne'e ait olacaktı.

¹³⁷ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından Savaş ve Donanma Bakanlıklarına gönderilen 10 Mart 1920 tarihli telgraflar”, **FO, 371/5043**, E 1094.

¹³⁸ “İngiliz Donanma Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 11 Mart 1920 tarihli mektup, **FO, 371/5043**, E 1423.

¹³⁹ “Robeck'ten Earl Curzon'a 8 Mart 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5043**, E 1189, F.C. R.E. A Part IV, 1920, No.100, **FO, 406/43**.

¹⁴⁰ “Robeck'ten Earl Curzon'a 10 Mart 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5043**, E 1296, F.C. R.E. A Part IV, 1920, No.103, **FO, 406/43**.

İtilaf Devletleri temsilcileri Londra'da İstanbul'un işgali konusunda uzlaşmaya varmış olmalarına karşın İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetleri işgalin zamanlaması konusunda farklı planlar yapmışlardı. İngiliz Hükümeti 13 Mart 1920 tarihinde İstanbul Yüksek Komiseri Robeck'e bir talimat göndererek meslektaşları ile uyum içerisinde İstanbul'u işgal etmelerini bildirilmişti. İstanbul'un işgali esnasında müttefiklerinden yeterli desteği bulamayacağını düşünen Churchill, de askeri yetkililere bir talimat vererek, hazırlanan anlaşma şartlarına karşı bir direniş başlayacağını, bu nedenle gelecekte antlaşmayı uygulamanın daha da güçleşeceğini belirterek, zaman kaybetmeden gerekli hazırlıkların yapılmasını emretmişti. Churchill, "İngilizlerin şehri etkili bir şekilde kontrol etmelerini önlemek için entrikalar çeviren d'Esperey'den bağımsız hareket edebilmeleri için", donanma ve ordunun acilen takviye edilmesi amacıyla çalışmalar yapmaktaydı¹⁴¹.

Robeck, müttefiklerinin destek vermemesi durumunda İstanbul'un işgalinde Denikin'in hizmetinde bulunan bazı subaylardan istifade etmeyi düşünüyordu¹⁴². Bu subaylar gerekli görüldüğü takdirde Ermenistan'ın örgütlenmesinde de görevlendirileceklerdi¹⁴³.

İstanbul'da kumanda iddiasında bulunan d'Esperey bir ara şehirde bulunan Fransız birliklerini Wilson'un emrinden çıkarmaya teşebbüs etmişti. Bunun üzerine Milne, İstanbul'un iasesini temin etme gerekçesiyle Anadolu Demiryolunu işgal eden İngiliz askerleri ile Konya'da bulunan İtalyan askerlerini İstanbul'a çağırmayı dahi düşünmüştü. Fakat bunun daha tehlikeli olacağını anladığından Wilson'a, d'Esperey'in talimatlarına itaat etmesini bildirmişti. Bundan sonra Milne, Savaş Bakanlığı'ndan, İngiliz birliklerinin d'Esperey'in emrinden çıkarılması ve d'Esperey'in görevden alınması amacıyla yapılan çalışmalarda ısrar edilmesi ve d'Esperey'in merkeze çağırılması gibi tekliflerde bulunmuş, bunlar olmadığı takdirde kendisinin ve Wilson'un görevden alınmasını talep etmişti¹⁴⁴. İngiliz Savaş kabinesi

¹⁴¹ "İngiliz Savaş Bakanlığından Mısır ve İstanbul Başkumandanlarına 10 Mart 1920 tarihli şifre telgraflar", **FO, 371/5043**, E 1531

¹⁴² "Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 13 Mart 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5043**, E 1297.

¹⁴³ "Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 29 Mart 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5043**, E 1297.

¹⁴⁴ "Milne'den Savaş Bakanlığı'na 29 ve 30 Ocak 1920 tarihli telgraflar ve "İngiliz Savaş Bakanlığından Milne 8 Şubat 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/4232**, 154495, **WO, 33/974**.

bu seçenekleri sakıncalı bulduğundan yeni bir yöntem bulmuştu. Buna göre Batum'daki İngiliz kuvvetleri uygun bir şekilde İstanbul'a çekilerek Milne'nin emrine girecek bundan sonra İngilizler İstanbul'un kumandasını yürütmek için yeterli güce sahip olacaktı. Milne, bu kararı d'Esperey'e bildirerek, istemesi halinde Fransız birliklerini Wilson'un kumandasından çıkarabileceğini ifade edecekti¹⁴⁵. İngiliz Hükümeti, Lord Derby aracılığıyla yaşananlar hakkında Fransız Hükümeti'ne bilgi vermiş, bu tür hareketlerin gelecekte yapılacak çalışmalara zarar vereceği uyarısında bulunmuştu¹⁴⁶. İngilizlerin müttefiklerinden bağımsız olarak yapacakları hareket İstanbul'da hakimiyetin tamamen İngilizlere geçmesini sağlayacaktı. d'Esperey, İngilizlerin İstanbul'da yeterli kuvvete sahip olmadığını göz önünde bulundurarak İngilizleri sıkıştırmaya çalışmıştı. Fakat İngilizlerin yaptığı karşı hamle ile daha da zor duruma düşmüştü. Bundan sonra Fransız Hükümeti'nin onu merkeze çağırmaktan başka çaresi kalmamıştı.

Hükümetinden talimat alan d'Esperey Şubatın ilk günlerinde müttefiklerine haber vermeden Paris'e gitmişti¹⁴⁷. Paris'te yaklaşık bir ay kaldıktan sonra 11 Mart 1920'de İstanbul'a dönebilmişti. d'Esperey'in yokluğu sırasında İstanbul'un resmen işgali ile ilgili gelişmeler yaşanmış o İstanbul'a döndüğünde İngiliz kumandanlar İstanbul'un işgali için gerekli bütün planlarını tamamlamışlar, uygun zamanın gelmesini beklemeye başlamışlardı.

d'Esperey'in Paris'te olduğu sıralarda 18 Şubat 1919 tarihinde Peyam-ı Sabah gazetesinde Franchet d'Esperey'den alındığı iddiasıyla bir telgraf yayınlanmıştı. Gazete, söz konusu telgrafta; Londra Konferansı'nın İstanbul hakkında Fransız görüşünü uygulamaya ve şehri Türklere bırakmaya karar verdiğini yazmıştı. İngilizler bu telgraf hakkında Fransız karargahında görevli bir Fransız subayının Osmanlı Harbiye Nezareti'ne bilgi verildiğini tahmin etmişlerdi. İngilizlere göre bu telgrafın yayınlanması Fransız görüşü noktasından taktik bir hata olup d'Esperey'e iyilikten çok zarar verecekti¹⁴⁸.

¹⁴⁵ “İngiliz Savaş Bakanlığında Dışişleri Bakanlığı'na 5 Şubat 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/4232**, 154495.

¹⁴⁶ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Derby'ye 10 Şubat 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/4232**, 154495.

¹⁴⁷ Fransız kaynakları sonradan onun gidiş tarihinin 6 Şubat olduğunu bildirmişlerdi. “General Bridges'ten 8 Mart 1920 tarihli rapor”, **WO, 33/1000**, 5757.

¹⁴⁸ “İngiliz Umumi Karargahından Savaş Bakanlığına 20 ve 23 Şubat 1920 tarihli telgraflar”, **FO, 371/5041**, E 461.

25 Şubat 1920 tarihinde Yüksek Konsey, geçmişte meydana gelen çeşitli olayları göz önünde bulundurarak, İstanbul'da bulunan müttefik yetkililerin ahenk dışında, müttefik politikaları hakkında Osmanlı Hükümeti ile temas kurmamaları konusunda karar almıştı¹⁴⁹.

İstanbul'un resmen işgali gündeme geldiğinde Franchet d'Esperey işgalle ilgili tüm operasyonu kendi kontrolüne almaya çalışmıştı. İngiliz Yüksek Komiseri Robeck ve Karadeniz Müttefik Orduları Başkumandanı Milne'in değil kumandayı ona kaptırmaya, onu operasyona bulaştırmaya dahi niyetleri yoktu. Bir ara Milne, Savaş Bakanlığı'ndan gönderilen talimatlardan yola çıkarak askeri işgal sırasında kumandanın Fransızlarda olması gerektiği konusunda ikileme düşmüşse de Robeck'in açıklamaları sonrasında bu düşüncelerinden kurtulmuştu¹⁵⁰.

Franchet d'Esperey İstanbul'un işgalinde etkin bir rol almak istiyordu. d'Esperey işgal sonrasında ilk olarak el konulacak olan Harbiye, Bahriye ve Posta idarelerinin her birine bir İtalyan, bir Fransız ve bir İngiliz subayının atanarak denetlenmesini önermişti. İngiliz yetkililer ise zaman kaybına ve yeterli sonucun alınamamasına neden olacağını ileri sürerek bu öneriyi reddetmişlerdi. İngilizler, ateşkesin askeri şartlarını denetlemekle yetkili olduklarında ısrar ediyorlardı. Bu nedenle İngilizler işgal için İtalyan ve Fransızlardan yardım dahi istemeyecek, operasyonu tamamen İngiliz kuvvetleri ile yapmayı dahi göze alacaklardı¹⁵¹. Bununla birlikte İngilizler son anda karar değiştirerek böylesine geniş çaplı bir operasyonu müttefiklerinden ayrı yapmamaya karar vermişlerdi.

Bu noktada Fransızlar iki seçenekle karşı karşıya kalmışlardı. Ya bütün riskleri göze alarak İstanbul'un işgaline katılacaklardı. Ya da İtalyanlarla birlikte hareket ederek işgale karşı çıkacaklardı. Bu da İngilizlerle zayıflayan bağların tamamen kopmasına neden olacaktı.

Barış koşullarını Türklere kabul ettirebilmek amacıyla İstanbul'un işgalinde ısrar eden İngilizler pek rahat sayılamazlardı. Robeck; İstanbul'un işgali halinde;

¹⁴⁹ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 25 Şubat 1920 şifre telgraf, **FO, 371/5042**, E 617.

¹⁵⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 17 Mart 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5218**, E 1729.

¹⁵¹ “Milne'den Savaş Bakanlığı'na 17 Mart 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5218**, E 1901.

1. Türklerin barış antlaşmasını imzalamayabileceklerini, imzaladıktan sonra onaylamayabileceklerini, onaylasalar da uygulamayabileceklerini,
2. Türklerin ayaklanabileceklerini, Padişah'ın tahtan inebileceğini ve ya indirilebileceğini, Meclisin Anadolu'ya taşınabileceğini, Anadolu'da yeni bir Hükümet kurulabileceğini, yeni bir Padişah seçilebileceğini, Türklerin gayrimüslimlere karşı bir "katliama yönelebileceklerini,
3. Olayların Avrupa kıtasına sıçrayabileceğini, Türklerle Bulgarların Yunanistan'a karşı harekette bulunabileceklerini,
4. Gelecekte Türk, Arap ve Bolşeviklerin ortak hareket edebileceğini vurgulayarak bu olasılıkların göz önünde bulundurulmasını talep etmişti¹⁵². İtilaf Devletleri bütün bu ihtimalleri göze alarak İstanbul'un işgaline ve Türklerle sert bir antlaşma yapılmasına karar vereceklerdi.

İstanbul'un işgali sonrasında Osmanlı Hükümeti'nin ve Padişah'ın varlığına dokunulmaması öngörülmüştü. Alınan kararları Osmanlı Hükümeti'ne bildiren Yüksek Komiserler, işgalin barış antlaşması imzalanana kadar süreceğini yani "geçici" olacağını ifade ettikten sonra "Erzurum Valisi" Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınmasını talep etmişlerdi. Son olarak Yüksek Komiserler, Anadolu'daki faaliyetlere son verilmemesi halinde Londra'da alınan kararların daha da ağırlaştırılacağı tehdidinde bulunmuşlardı¹⁵³. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Valisi olmadığını olayları yakından takip eden Yüksek Komiserler elbette biliyorlardı. Ancak İtilaf Devletleri, İstanbul yönetimi ile Anadolu'daki hareket arasında bir fark görmüyor, Mustafa Kemal Paşa'nın gayri resmi olarak Hükümet adına faaliyet sürdürdüğünü savunuyorlardı. Bundan başka İtilaf Devletleri, henüz üzerinde kesin bir uzlaşmaya varılmayan belirsiz antlaşma şartlarının da Osmanlı Devleti tarafından koşulsuz kabul edilmesini talep ediyorlardı. Şartları belirlenmeyen bir antlaşmayı Osmanlı Devleti peşinen kabul etmediği takdirde başkentini kaybedecekti.

İstanbul'un resmen işgali hakkında son kararını verememesine rağmen Fransız Yüksek Komiseri, umumi bir bildiri yayınlanması ile Osmanlı Mebusan Meclisi'ni

¹⁵² "Robeck'ten Earl Curzon'a 10 Mart 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5043, 1297; F.C. R.E. A Part IV, 1920, No.104, **FO, 406/43**.

¹⁵³ Akşin, **a.g.e**, C.II.s.394,

dağıtmasını ve İstanbul'daki Osmanlı idaresine son verilmesini önermişti. Yüksek Konsey ise, Harbiye Nezareti ile birlikte gizli yazışmaların önüne geçebilmek amacıyla Postane ve Telgrafhane'nin işgalini, polisin tamamen kontrol altına alınmasını ve tehlikeli Milliyetçileri tutuklamasını “yeterli” görmüştü. Bundan başka Curzon, “Hıristiyan gayrimüslimlerin” korunabilmesi için Robeck'e tam yetki vermişti¹⁵⁴. İstanbul'un işgali konusunda, İtalya'nın çekimser tutumu, Fransızların isteksiz olmaları İngilizleri işgal fikrinden vazgeçirememişti. İşgalin nimetlerinden tek başına yararlanma düşüncesi onları daha da iştahlandırmıştı. Ancak ortak menfaatler ve beklentiler İstanbul'un resmen işgalinde müttefikleri yeniden birlikte hareket etmeye mecbur bırakacaktı.

İstanbul'un resmen işgali konusunda İtilaf Devletleri uzlaşmaya varmışlardı. Bundan sonraki organizasyondan İstanbul'daki müttefik temsilcileri sorumlu olacaklardı. 10 Mart 1920'de önce müttefik donanma ve ordu kumandanları daha sonra Yüksek Komiserler bir araya gelerek İstanbul'un işgali meselesini müzakere etmişlerdi. Sonuçta Milne tarafından önerilen Robeck tarafından da tasvip edilen yöntem konusunda pratik olarak anlaşmaya varılmıştı. 13 Mart 1920 günü öğleden sonra etkili bir askeri işgal için tün hazırlıklar yapılacaktı. Birkaç saat sonra Osmanlı Hükümeti'ne işgal bildirilecekti. İşgal Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinin işgalini, gerekli kontrollerin sağlanmasını, askeri yetkililer tarafından gerekli tutuklamaların yapılmasını kapsamaktaydı. Önemli askeri hazırlıklar tamamlanmış sadece detaylar kalmıştı. Ancak bütün bunlara rağmen Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri Hükümetlerinden talimat gelmeden harekete geçemeyeceklerini bildirmişlerdi. İngiliz tarafında ise böyle bir sıkıntı kalmamıştı. Dışişleri Bakanlığı Robeck'e, Savaş Bakanlığı Milne, İstanbul'un resmen işgali için tam yetki vermişti. Savaş Bakanlığı Milne'e ek bir talimat göndererek müttefiklerinin kararsızlığı halinde 16 Mart 1920 tarihinde işgalin gerçekleştirilebileceğini bildirmişti¹⁵⁵. Yalnız önemli bir mesele vardı. Milne ve Robeck'e verilen talimatlarda üç müttefikin birlikte İstanbul'u işgal etmeleri için yetki verilmişti. İşgali sadece İngiliz birlikleri ile gerçekleştirilebilmesi için Londra'dan yeni bir talimat verilmesi gerekiyordu

¹⁵⁴ “Earl Curzon'dan Robeck'e 10 Mart 1920 tarihli telgraf”, F.C. R.E. A Part IV, 1920, No.105, FO, 406/43.

¹⁵⁵ “Robeck'ten Earl Curzon'a 12 Mart 1920 tarihli telgraf”, FO, 371/5043, E 1462. F.C. R.E. A Part IV, 1920, No.116, FO, 406/43.

Curzon, Fransa'nın Londra Büyükelçisine bir nota vererek, İstanbul'un işgale karar verildiği, tüm hazırlıklar yapıldığı halde Fransız Yüksek Komiserinin işgale yanaşmadığını, bu nedenle işgalin birkaç gün geciktiğini ifade etmişti. Fransız ve İtalyan kumandanların işgale cephe almaları durumunda Milne'nin kendi sorumluluğunu üstlenerek harekete geçeceğini vurgulayan Curzon, yakın işbirliğinin ve ortak güvenin bozulmaması için İngilizler gibi Fransızların da Yüksek Konsey tarafından alınan kararlara sadık kalacaklarına güvendiklerini bildirmişti¹⁵⁶. Bu nota İngiltere'nin İstanbul'un resmen işgali konusundaki kararlılığını göstermeye yetmişti.

13 Mart 1920'de sabrı taşan Curzon, Yüksek Konsey toplantısında oybirliği ile işgal kararı alındığını, yaşanan gecikmenin sebebini anlayamadığını ifade etmişti. Curzon Yüksek Konsey'in hali hazırda işgale karar verdiğini belirttikten sonra Robeck ve meslektaşlarına hareket etmeleri için tam yetki verildiğini bildirmişti¹⁵⁷.

Müttefiklerinin desteği olmasa da İngiltere'nin İstanbul'u işgal edeceğini anlayan Millerand, Yüksek Konsey kararlarının uygulanmasında meslektaşlarıyla birlikte hareket etmesi için Fransız Yüksek Komiserine talimat göndermişti¹⁵⁸.

d'Esperey 10 Mart 1920'de Milne bir telgraf çekerek, yokluğunda alınan tedbirleri uygun gördüğünü fakat denetim komisyonları başkanlıklarının Müttefikler arasında paylaşılmasını ve Müttefiklerarası yapıya sahip olmasını, her bir kuvvetin bu komisyonlarda eşit olarak temsil edilmesini ve her komisyonun başkanı emrinde çalışmasını emretmişti. d'Esperey komisyonlarda çalışacak Fransız delegelerin isimlerini dahi bildirmişti. 122. Fransız bölümünün de yardım için hazır olduğunu söylemişti. Bunlar d'Esperey'in işgali kontrolü altına almak için son hamleleriydi. Milne'e bir de şahsi mektup gönderen d'Esperey, emri ve hatta onayı olmadan harekete nasıl karar verildiğini anlayamadığını ifade etmişti. Buna karşılık Milne İstanbul'un işgali ile ilgili talimatları Hükümeti'nden aldığını, İstanbul'un kumandası İngilizlerde olduğundan teklif ettiği komisyonların kurulamayacağını bildirmişti. Milne'e talimat göndererek onu kontrol etmek, Wilson'u ise doğrudan emrine almak

¹⁵⁶ "Earl Curzon'dan Fransa'nın Londra Büyükelçisine 13 Mart 1920 tarihli mektup, **FO, 371/5043**, E 1462.

¹⁵⁷ "Earl Curzon'dan Robeck'e 13 Mart 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5043, E 1462; F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no.120, **FO, 406/43**,

¹⁵⁸ "Fransa'nın Londra Büyükelçisinden Earl Curzon'a 14 Mart 1920 tarihli mektup, **FO, 371/5043**, E 1614.

isteyen d'Esperey istediklerini gerçekleştiremeyeceğini anlamış, Hükümetinden de destek alamayınca, İstanbul'un resmen işgali ile ilgili planların yapıldığı toplantılarda oldukça pasif kalmıştı. Resmi İşgal için harekete geçildiği sırada son bir kez gücü eline almak için teşebbüse geçse de¹⁵⁹ d'Esperey geç kalmıştı. Çünkü Milne kontrolü tamamen ele geçirmişti.

7. İnfaz: İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)

İtilaf Devletleri yapılan müzakerelerden sonra İstanbul'un resmen işgali konusunda tam olarak uzlaşmaya varmışlardı. Bundan sonra iş İstanbul'daki Yüksek Komiserlere kalmıştı. 15 Mart 1920 tarihinde düzenlenen toplantıda Yüksek Komiserler İstanbul'un resmen işgal edilmesine karar vermişlerdi. d'Esperey ve Milne'nin pozisyonları hakkında bir sorun çıkmaması için askeri yetkililere müşterek bir talimat verilmeyecekti. Her Yüksek Komiser kendi askeri yetkililerine gerekli bilgileri verecekti. İtilaf Devletleri tarafından askeri (resmi) işgal 16 Mart 1920 sabahı saat 10,00'da başlayacaktı. Gerekli tedbirler askeri yetkililer tarafından alınacak; Harbiye ve Bahriye Nezaretleri işgal edilecek, polis sıkı kontrol altına alınacak, posta, telefon ve telgraf idareleri kontrol altına alınacak, işgal edilen bölgede düzenin sağlanması için gerekli tedbirler alınacaktı¹⁶⁰.

İstanbul'un işgalinden önce genel bir tatbikat yapılmamış, fakat bütün müttefik askerleri donatılmış, 24 saatlik azıkları ve cephaneleri temin edilmişti. İşgal sırasında gemilerden karaya çıkarma için yapılacak bütün düzenlemeler test edilmişti¹⁶¹.

İşgalden önceki gece boyunca "Vesper" Mudanya'ya, "Wescott" Tekirdağ'a "Vidette" Tarabya'ya bu bölgelerdeki rahatsızlıkları önlemek ve müttefik vatandaşları korumak üzere harekete geçmişlerdi. 16 Mart 1920 Salı günü sabahı "Revenge", "Ramillies", "Royal Sovereign", "Royal Oak" denizcileri Yüzbaşı John

¹⁵⁹ "Yarbay Howard'ın İstanbul'un işgaline karşı d'Esperey'in tutumu hakkında 17 Mart 1920 tarihli Raporu", **FO, 371/5218**, E 3845, ek.1.

¹⁶⁰ "15 Mart 1920 tarihinde Yüksek Komiserler tarafından alınan karar", **FO, 371/5045**, E 2781.

¹⁶¹ 15 Mart 1920 İstanbul'un işgalini gerçekleştirecek müttefik donanması şunlardan oluşuyordu; İngiliz; Revenge, Ramillies, Royal Sovereign, Resolution, Royal Oak, Ajax, Marlborough, Benbow, Ark Royal, Hussar, Fransız; Lorraine, Jules Michelet, İtalyan; Pisa Amerikan; Scorpion, Yunan; Kilkis ve çeşitli müttefik destroyerleri. 13 Kasım 1918'de 3,616 Askerle gelen İtilaf Devletlerinin İstanbul'un resmi İşgali sırasında İstanbul ve yakın çevresine 80,000'den fazla askeri bulunmaktaydı.

Luce kumandasında Harbiye ve Bahriye Nezaretleri ile tersaneleri işgal etmek ve kara ordusuna yardım etmek üzere Tophane limanında karaya çıkarılmışlardı.

Resolution'dan İstanbul'un Anadolu yakasındaki orduya yardım etmek üzere 490 asker karaya çıkarılmıştı. Gerekli görülmesi halinde bombardıman için hazır beklemişti. 1. Savaş filosundan yaklaşık 2600 asker karaya çıkarılmıştı. Ajax'dan bir gurup asker İngiliz Büyükelçiliğini, deniz üssünü, Galata Kulesini vs. savunmak üzere karaya çıkarılmıştı. "Benbow", Galata Köprüsü'ne yakın bir yerde pozisyon almış. "Marlborough" Sarayburnu'ndan güneye doğru harekete geçmiş, "Ark Royal'den" Türk tarafında neler yaşandığını rapor etmek üzere uçaklar havalanmıştı. Boğaz trafiği 14:00'da durdurulmuş, 18:00'da tekrar açılmıştı. İtilaf Devletleri Rumeli Hisarı'nda sıkıntı çıkacağını tahmin etmişlerdi. "Venetia" düzeni sağlamak üzere ve gerektiğinde karaya çıkarma yapmak için hazır bekletilmişti¹⁶².

İstanbul'un işgali sırasında yaşanabilecek olası direnişe karşı gerekli tedbirler alınmıştı. Trakya'daki Yunan Dördüncü Adalar Alayı Hadımköy'e, Konya'daki İtalyan 136. Alayı, Eskişehir'deki İngiliz bölüğü hariç Anadolu demiryolu hattındaki tüm İngiliz ve Fransız askerleri, Haydarpaşa'ya nakledilmişti. Öyle ki, İstanbul'da kurulması planlanan yeni işgal yönetiminin güvenceye alınabilmesi uğruna Anadolu Demiryolu hattındaki işgal birliklerinin neredeyse tamamı çekilmişti. Kuva-yı Milliye'nin, Anadolu Demiryolu'nu ele geçirmesi an meselesiydi. Bunun gerçekleşmesi halinde İstanbul'un iaşesinin sağlanmasında ciddi sıkıntılar yaşanacaktı.¹⁶³ İtilaf Devletleri, Anadolu Demiryolu'nun denetiminin kaybedilmesini ve şehrin iaşesinin karşılanamamasını göze alarak İstanbul'daki birliklerini takviye etmişlerdi. İstanbul'un resmen işgali müttefikler açısından öncelikli bir mesele haline gelmişti.

Resmi işgalden birkaç gün önce müttefik kuvvetleri İstanbul'da ehemmiyeti haiz olan resmi, askeri ve özel çok sayıda binayı işgal ederek şehirde kontrolü tamamen ele geçirmişlerdi. 9 Mart 1920 tarihinde Beyazıt'ta bulunan Türk Ocağı Binası, 14 Mart 1920'de İstanbul ve Beyoğlu Posta ve Telgraf merkezleri İtilaf

¹⁶² "Başamiral R. Sydney Fremantle tarafından hazırlanan 23 Mart 1920 tarihli rapor", FO, 371/5048, E 4586.

¹⁶³ Bu sıralarda İstanbul'un 19 günlük un ve tahıl gereksinimi karşılayabilecek kadar stok bulunmaktaydı. Deniz yolu ile dışarıdan gelmek üzere olan 10 günlük iaşe de eklendiğinde şehrin en fazla bir aylık ihtiyacı karşılanabilecek durumdaydı. "İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığının 16 Mart 1920 tarihli raporu", WO, 33/1000, 5805.

Devletleri tarafından işgal edilmişti¹⁶⁴. İstanbul'un resmen işgali ile ilgili bu tedbirler Cemal Paşa'nın istifasından sonra Harbiye Nazırı olan Şevket Turgut Paşa'nın dikkatinden kaçmamıştı. Şevket Turgut Paşa 14 Mart 1920 tarihinde, İzmir'de yaşandığı gibi ani bir baskına maruz kalmamak için gerekli tedbirlerin alınması konusunda Sadrazam Salih Paşa'yı uyarılmıştı¹⁶⁵. Fakat İstanbul ve Boğazlar bölgesini fiilen işgal altında tutan İtilaf Devletleri ile bir çatışmadan kaçınma düşüncesi gerekli tedbirlerin alınamamasına neden olmuştu.

İngilizler tarafından alınmıştı. Şevket Turgut Paşa'nın uyarılarına rağmen Hükümet gereken tedbirleri alamamıştı.

16 Mart 1920 sabahı Saat 05.45'te Şehzadebaşı Direkleriarası'ndaki 10. Kafkas Tümeni Karargah Binası olarak kullanılan Mızıka Karakolu olarak da bilinen Şehzadebaşı Karakolu'nu basan 100 kadar İngiliz askeri kapıda silahsız olarak nöbet tutan askerlerin uyarılarına aldırmadan içeride uyumakta olan 61 erin üzerine ateş açmışlardı. Türk askerlerinin karşılık vermesi sonucunda çıkan çatışmada Türk tarafından 5 er şehit olmuş, 9 er yaralanmıştı, İngiliz tarafında ise 1 el öldürülmüş, 1 er yaralanmıştı¹⁶⁶. İtilaf Devletleri yaptıkları baskın ve başlattıkları çatışma ile Harbiye Nezareti'ne en yakın noktada oluşabilecek muhtemel bir silahlı direnişi önlemeyi ve Türk halkına gözdağı vermeyi amaçlamışlardı. Bunu da başarmışlar sabah saatlerindeki bu çatışmadan sonra kolay bir şekilde İstanbul'u resmi işgal altına almışlardı.

Karakola gelen İngiliz 95. Russel piyadelerinin amacı 10. Kafkas Tümeni Kumandanı Yarbay Çolak Kemal Bey'i tutuklamaktı. Bu esnada çıkan çatışmada karakoldaki Türk birliklerine destek amacıyla çevredeki evlerden ateş açılması¹⁶⁷ İngiliz askerlerinin daha da ileri gidememelerine neden olmuştu.

Tuğgeneral D. Shuttleworth'un emrinde olan Yüzbaşı John Luce Harbiye Nezareti'ni işgal etmekle görevlendirilmişti. Nezareti işgal etmek üzere yapılacak

¹⁶⁴ Zafer Toprak, "Mütareke Döneminde İstanbul", **İstanbul Ansiklopedisi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, cilt 6, s.19-23.

¹⁶⁵ **TİH II**, s.129.

¹⁶⁶ Yaralanan Türk askerlerinden bir tanesi daha sonra şehit olmuş, şehit sayısı altıya yükselmişti. "Robeck'ten Curzon'a 16 Mart 1920 tarihli telgraf", **FO**, 371/5043, E 1693, İstanbul İstutlat Memurluğundan İstanbul Emniyet Müfettişliği Huzuru Aliyyesine 16 Mart 1336 (1920) tarihli tezkire, **DH.EUM.SSM**, 40/26, 2.

¹⁶⁷ "İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığının 16 Mart 1920 tarihli raporu", **WO**, 33/1000, 5806.

operasyonun kodu “ZZ” idi. Programa uygun olarak saat 09:00’da üç kılavuz tabur gemilerinden inerek Harbiye Nezaretine doğru harekete geçmiş ve saat 09:35’te Nezaret meydanına varmıştı. Bu birlikler çevredeki binalardan açılacak ateşe karşı makineli tüfekle koruma pozisyonu almıştı. 09:55’te Shuttleworth’tan önce meydana gelen 2. tabur Harbiye Nezareti binasına doğru yürümüş, Shuttleworth Harbiye Nezaretine girerek, kapılara nöbetçiler yerleştirmişti. Shuttleworth, Harbiye Nazırına olan bitenler ve işgal hakkında bilgi vermiş, ona Wilson’un işgal hakkındaki mektubunu iletmişti. Nezarete herhangi bir direniş meydana gelmemişti. Shuttleworth öğlene doğru Genelkurmay Başkanı ile görüşerek durumu ona da anlatmıştı. Harbiye Nazırı’na Türk birliklerinin kışlarında kalmaları için talimat verilmiş, Shuttleworth’un müsaade edeceği acil işler dışındaki tüm işler durdurulmuş, acil işleri yürütenler dışındaki personelin nezaretten ayrılması istenmiş, aynı şekilde acil işi olmayanlar içeri alınmamış, şifreli yazışmalar yasaklanmış, nezaretteki telefon ve telgraflar ele geçirilmiş ve kontrol altına alınmıştı. Daha sonra tedrici olarak günlük işlere müsaade edilmişti. Nezaret içerisindeki hapisane de kontrol altına alınmıştı. Bundan sonra Nezaret ve çevresinde bırakılan İngiliz askerleri savunma amaçlı tedbirler almışlardı. Shuttleworth, Türk asker ve subaylarının İngiliz subaylarını selamlamalarına takılmış, buna dikkat edilmesi için de uyarılarda bulunmuştu¹⁶⁸.

Shuttleworth, 16 Mart 1920 günü saat 12:00’de gelecekte yapılacak işlerle ilgili tutumu görüşmek üzere kurmayları ile birlikte Harbiye Nezareti’ne gitmişti. Nezarete sabah varan işgal kuvvetleri nezaretle ilgili tüm çalışmalarını durdurmuşlardı. Shuttleworth, Nezaret şubelerindeki işleri denetlemek üzere bir İngiliz irtibat subayının atanacağını, bu subayın doğrudan yapılacak işlere müdahale etmeyeceği fakat yapılanları gözlemleyerek rapor edeceklerini, bu subayların tamamen serbest bir şekilde hareket etmelerine izin verilmesini bildirmişti. Kendisi de neler olup bittiğini öğrenmek amacıyla Harbiye Nezareti’ne yerleşmişti. Shuttleworth Nezaret personeli ve şeflerle doğrudan temas kurarak gelişmeler hakkında Başkumandanlığına rapor verecekti. Shuttleworth hangi şubelerin kapatılacağına hangilerinin devam edeceğine işgal yönetiminin karar vereceğini ifade ettikten sonra,

¹⁶⁸ “Başamiral D. Shuttleworth tarafından hazırlanan 16 ve 17 Mart 1920 tarihli raporlar ile Yüzbaşı John Luce tarafından hazırlanan 17 Mart 1920 tarihli rapor”, **FO, 371/5048**, E 4586.

bazı şubelerin tamamen kapatılacağını bazılarının ise durumun düzelmesiyle tedricen yeniden açılmalarına müsaade edileceğini de bildirmişti.

Harbiye Nezareti İnzibat Kıtası'na ait silah ve malzemelere işgal kuvvetleri el koymuş, Nezaret'in telefonla haberleşmesi saat 13,00'a kadar kesilmişti. Nezaret yakınında bulunan yangın kulesini işgal eden İngiliz askerleri yangını haber vermek amacıyla kulede bulunan malzemeleri tahrip ederek kulede bulunan Türk bayrağını parçalamışlardı. Ayrıca askeri Hapishane de işgal edilmişti. Harbiye Nezareti muhafızlık binası, İnzibat Kıtası ve Tasnif Komisyonu binalarının tahliyeleri istenmiş, tahliye edilen binalara işgal kuvvetleri girmişlerdi. Nezaret meydanında bulunan askerler devir teslim yaparak 17 Mart 1920 sabahına kadar nöbet tutmuşlardı. Askeri cezaevi, Misafirin Komisyonu ve iki numaralı Divan-ı Harb'i Örfî kapılarına nöbetçiler yerleştirilmişti¹⁶⁹.

İşgalden sonra Şevket Turgut Paşa ve General Kazım Paşa'nın emri altındaki Genelkurmay sınıfı on şubeye ayrılmıştı. Buna göre;

- a. Operasyonlar Şubesi, daimi olarak kapatılacak.
- b. İstihbarat Şubesi, denetim altında işlevine devam edecek.
- c. Demiryolları Şubesi, denetim altında işlevine devam edecek.
- d. Harp Müesseseleri Şubesi, geçici olarak kapatılacak.
- e. Seferberlik ve Takviye Şubesi, daimi olarak kapatılacak.
- f. Talimat Şubesi, geçici olarak kapatılacak.
- g. Politik Şube, işlevine devam edecek
- h. Tarihi Şube, işlevine devam edecek
- i. Genel Kurmay Personel Şubesi, denetim altında işlevine devam edecekti.
- j. Kayıt Şubesi: İşlevine devam edecek

Dahili Şube'de bulunan beş büro hakkında ise şu şekilde karar verilmişti;

1. Büro, işlevine devam edecek
2. Büro, işlevine devam edecek
3. Büro, işlevine devam edecek
4. Büro, geçici olarak kapatılacak

¹⁶⁹ Fidan, a.g.e, s. 79.

5. Büro, işlevine devam edecek

Harp Dairesi A ve B şubeleri olmak üzere ikiye ayrılmıştı. A Şubesinde bulunan;

- a) Motorlu Araçlar ve Tamirat
- b) Savaş gereçleri depoları
- c) Süvari ekipmanları

d) Topçu ekipmanları bölümleri bulunmaktaydı. Hükümet fabrikalarından durumu belirginleşene kadar bu bölümlerden hiç bir şekilde malzeme verilmeyecekti.

Bununla beraber A şubesinin denetim altında çalışmasına izin verilmişti.

B Şubesinde bulunan;

- a) Koordinasyonla ilgili bütün bölümler, İşlevine devam edecek.
- b) Makineli Tüfekler, el bombaları bölümü, Geçici olarak kapatılacak.
- c) Süvari Ekipmanları bölümü, geçici olarak kapatılacak.
- d) Topçu, Hayvan taşıtları bölümü, geçici olarak kapatılacak.
- e) Ağır silahlar, toplar bölümü, geçici olarak kapatılacak.
- f) Motorlar bölümü, geçici olarak kapatılacak.
- g) İletişim hava ve kara hatları bölümü, geçici olarak kapatılacak.

h) Savaş amaçlı otomobiller bölümü, Hükümetin acil ihtiyaçları için petrol taşıyanlar dışındakilere izin verilmeyecek, verilenler de denetim altında kalacaktı.

Merkez Dairesi'nde bulunan;

- a) Askeri Hukuk ve düzenlemeler şubesi, işlevine devam edecek
- b) Bu şube daha önce Feshedilmişti.
- c) Tercüme şubesi, işlevine devam edecek.
- d) Çalışma şubesi, işlevine devam edecek.
- e) Hukuk şubesi, işlevine devam edecek.
- f) Yazma şubesi, işlevine devam edecek.
- g) İstatistik şubesi, işlevine devam edecek.

Personel Bürosu;

Umumi Atamalar Şubesi'nde bulunan;

1. Kumandanlar

1. Piyade
2. Topçu
3. Mühendis
4. Yukarıdaki bölümler dışında diğerleri
5. Tıbbi
6. Veteriner
7. Harbiye Nezaretinde istihdam edilen siviller
8. Emekli subaylar, bütün bölümler
9. Büro personeli

Bölümleri işlevine devam edecekti. Bu şubelerin işleri Harp Müesseseleri tarafından verilen kapatma kararından ister istemez etkileneceklerdi.

Muhasebe, Nakit, Teftiş, sağlık ve veteriner şubelerinin tamamı işlevine devam edecekti. Merkezi kayıt dairesi de da aynı şekilde işlevine devam edecekti¹⁷⁰. Dikkat edileceği üzere 13 Kasım 1918'den itibaren baskı altında faaliyetlerini sürdürebilen Harbiye Nezareti 16 Mart 1920 tarihinden sonra bağımsız hareket eden bir kurum olmaktan çıkmış, tamamen İtilaf Devletlerinin kontrolüne girmişti. Bu tarihten sonra Harbiye Nezareti ve aynı sıralarda işgal edilen Bahriye Nezareti sadece kağıt üzerinde Osmanlı Hükümeti'ne bağlı olacaktı.

İşgal kuvvetlerinin Bahriye Nezareti'ni ve tersaneleri işgal etmek amacıyla serçeleştirilecek operasyonun adı 2 nolu operasyondur. Bu operasyonu yüzbaşı C. Carpendal yürütecekti. "Benbow" saat 08:00'da Galata Köprüsü yakınlarına demir atmıştı. Daha önceki talimatlar gereği "Sepoy" ve "Tribune" 06:30'da köprüden geçmişlerdi. Karaya çıkarılacak grup saat 09:45'te Kasımpaşa'da karaya çıkarak daha önce planlandığı gibi Bahriye Nezareti ve Donanma Kışlası çevresinde işgal pozisyonu almıştı. Carpendal, Yüzbaşı Staveley ile birlikte Bahriye Nazırının yerine vekalet eden Hakkı Bey'i ziyaret ederek ona durumu anlatmışlardı. Bahriye Nezareti'nde, kışlalarda ve limanlarda işgale karşı bir direniş olmamış, kısa süre içerisinde Nezaret ve Tersane işgal kuvvetlerinin kontrolüne geçmişti. Carpendal, bölgede bulunan cephanelerinin anahtarlarını alarak bunları muhafazaya almıştı. Gece boyunca işgal kuvvetlerinin beklediği Tersane ve Nezaretteki belli başlı

¹⁷⁰ "Harbiye Nezareti'nin Dahili İşleri", FO, 371/5048, E 4586.

noktalara İngiliz korumalar yerleştirilmiş. Bahriye Nezareti'nin işgali de tamamlanmıştı¹⁷¹.

Beyoğlu ve Boğaziçi'nde bulunan Telgrafhaneler ve Telgraf Genel Müdürlüğü de işgal edilmiş, İstanbul'un dışarı ile iletişimi kesilmişti. İngilizler Harp Okulunu işgal etmişlerdi. Ayasofya çevresini muhasaraya alan Fransız kuvvetleri ise, Gülhane Hastanesi'ni, Sarayburnu'nda bulunan depoları, otomobil tamirhanesini ve Makriköy (Bakırköy) Baruthanesini, Tophane'de bulunan İmalat-ı Harbiye Muhafız Taburu Karargahını ve Tophane Fabrikaları Muhafız Bölüğü Merkezini işgal etmişlerdi. İşgal edilen bina ya da mekanlara giden askerler şahsi olanlar dahil olmak üzere her türlü evrak ve vesikaya el koymuşlar, anahtarı olmadığı söylenen odalara kapılarını kırmak suretiyle girmişlerdi. İşgal edilen bölgelerden ayrılmalara izin verilen şahısların yanlarında hiçbir eşya ya da evrak götürmesine müsaade edilmemişti.

Telgraf İstasyonlarını işgal eden İtilaf Devletleri resmi yazışmaların dahi şifreli yapılmamasını bildirmişlerdi. Harbiye Nazırı Fevzi Paşa 17 Mart 1920'de kolordulara bir tamim göndererek yazışmaların açık telgraflarla yapılmasını ve asayişin muhafazasına itina gösterilmesini bildirmiştir. Diğer tamimlerinde de Fevzi Paşa sükunetin sağlanması ve İtilaf Devletleri ile çatışmalara girilmemesini komutanlardan talep etmişti¹⁷².

İşgal kuvvetleri tedbir amaçlı olduğunu iddi ederek telefon görüşmelerini de dinlemeye başlamışlardı. Hariciye Nazırı 17, 18, 21 Mart 1920 tarihlerinde Webb'e üç ayrı mektup göndererek, Müttefik askeri yetkililerinin telefon iletişimini de kontrol etmelerinden şikayetçi olmuşsa¹⁷³ bu teşebbüsten herhangi bir netice alınamamıştı.

Ateşkesten sonra müttefik askerleri tarafından işgal edilen bina ve mekanlar makineli tüfek ve toplarla takviye edilmişti. Boğazda ve Haliç'te bulunan gemilerin bir kısmı devriye gezmek bir kısmı da de resmi ve askeri binalara yaklaşıp namlularını bu binalara çevirmişlerdi.

Beyoğlu, Galata, Beşiktaş, Şişli, Kasımpaşa, Kadıköy, Üsküdar gibi mahallerde cadde ve sokaklarda işgal kuvvetleri üçerli dörderli mangalar halinde ve

¹⁷¹ “Yüzbaşı C. Carpendal tarafından hazırlanan 16 Mart 1920 tarihli rapor”, **FO, 371/5048**, E 4586.

¹⁷² Fidan **a.g.e**, 96

¹⁷³ “Webb'den Curzon'a 21 Nisan 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5046**, E 4403.

ağır silahlarla devriye gezmişlerdi. Bazı Cadde ve sokakları yaya ve araç geçişine kapatan işgal güçleri şüphelendikleri bütün şahısları aramışlardı.

Görevli olmadıkça askerlerin kışlarından çıkmaları yasaklanmış, işgal sırasında yaşanabilecek olumsuzluklara karşı İtilaf Devletleri İstanbul'un stratejik noktalarına makineli tüfekler ve obüs topları yerleştirmişlerdi. İtilaf Devletleri donanması da denizde üzerine düşeni yapmıştı¹⁷⁴.

İstanbul'un Avrupa yakasından Anadolu yakasına sandallarla geçiş yasaklanmış, sabah saatlerinde seferlerine izin verilen Seyr-ü Sefain vapurlarının öğleden sonra seferleri durdurulmuş saat 16.10'da bu yasak kaldırılmıştı.

Gülhane'de bulunan silah deposu, pavyon, hastane ve ahırlar, Demirkapı'da bulunan kışla ve depo, Ayasofya'daki bina odaları, Maltepe Hastanesi, Sarayburnu'ndaki mühimmat deposu, otomobil tamirhanesi, Emniyet-i Umumiye Binası, Divan-ı Harb Binası, Makriköy Baruthanesi, Rami Kışlası, Ayestefanos tayyare meydanı, Saraçhane Ambarı, Askeri Müze, Darphane, Eskişaray yakınlarındaki kışla, Otomobil Taburu Karargahı, Soğanlı Arazisi, 25. Kolordu kışlası, Gümüşsuyu kışlası, Kağıthane ve Maslak Arazisi, Yıldız Kışlasının Kuzeybatısında bulunan Silahhane, Yıldız'da bulunan Kışla ve bu kışla ile Yıldız Sarayı arasında bulunan bir bina, Küçük İhtiyat Subay Numune Mektebi, Haydarpaşa Süvari Ahırları civarında bulunan ahşap bir baraka, Maçka Silahhanesi, Mektebi Tıbbiye karşısındaki binalar, Tophane Kışlası, Tophane'de bazı binalar, Orhaneli Kışlası, Askeri Hastane ve Teçhizat Deposu, Tophane Fabrikaları, Taşkışla, Sipahi Ocağı (Harp Okulu), Pangaltı'da bulunan Harp Okulu, Üsküdar Paşa Kapısı Adliye Dairesi, Mahpushane ve Padişahiye Mektebi'nin bir kısmı İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmişti. İtilaf Devletleri işgal ettikleri mekanlarda bulunan her türlü silah ve harp malzemesine el koymuşlardı. El konulan malzemeler sadece harp malzemeleri ile sınırlı değildi. Yazı masasından telefona telgraf tellerinden at arabasına kadar çeşitli malzemeler de işgal kuvvetleri tarafından müsadere edilmişti.

İşgalden askerlerin avlularında kaldığı bazı camiler de nasibini almıştı. Galata'da bulunan Beyazıt ve Süleymaniye Camilerini sabah saatlerinde işgal eden Müttefik kuvvetleri Türk askerlerini ablukaya alarak askerlerin dışarı çıkmalarını

¹⁷⁴ Fidan, a.g.e, 80.

yasaklamış, akşam saatlerinde ablukayı kaldırılmıştı. Ayasofya Cami'sini kuşatan Fransız askerleri, avluda bulunan Türk askerlerini tehdit etmişlerdi. İşgale karşı olası bir direnişi önlemek amacıyla askerlerin bulunduğu camiiler kuşatan müttefik kuvvetleri işgali neredeyse sorunsuz gerçekleştirdikleri için bu kuşatmaları kaldırmışlardı.

İşgal kuvvetleri 26 Mart 1920 tarihinde Padişah'ın Selamlık Muhafızının silahlarını alarak, 30 Mart 1920'de Bayazid Kulesi'ndeki Türk Bayrağını yırtarak, 16 Mayıs 1920 tarihinde ise İstanbul'da seyahat eden Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın arabasını durdurarak¹⁷⁵ adeta resmi işgalin ne anlama geldiğini ispatlamaya çalışmışlardı.

İstanbul'un resmen işgali İstanbul'da bulunan Rum ve Ermeniler arasında da genel anlamda bir hareketliliğe neden olmuştu. İşgalden kısa bir süre sonra İngiliz üniforması giyen Rum ve Ermenilerin sokaklarda dolaştıkları görülmüştü. Rum ve Ermeni izciler İstanbul'un işgalini kutlamak amacıyla 20 Haziran 1920 tarihinde bandolar, bayraklar ve izci arabaları eşliğinde büyük bir geçit töreni düzenlemişlerdi¹⁷⁶.

8. Resmi İşgal Döneminde kurulan Harbiye, Bahriye Nezaretleri ile Posta ve Telgraf İdaresi Kontrol Komisyonları

İtilaf Devletleri 16 Mart 1920 günü işgal ettikleri Bahriye ve Harbiye Nezaretleri ile Posta ve Telgrafhaneleri kontrol altında tutabilmek maksadıyla komisyonlar kurmayı planlamışlardı. İstanbul'un işgali öncesinde müttefiklerinin sergilediği tutum, İngilizlerin kurulan kontrol komisyonlarında hakimiyeti sağlaması için gerekçe olmuştu. Milne ve Robeck müttefiklerine İngiliz subayının başkanlığında kurulan kontrol komisyonlarına birer temsilci atamalarını talep etmişlerdi. Ancak İtalyan ve Fransız yetkililer temsilci atamamışlardı. Bu sıralarda Heyeti Temsilliye İngilizlerin telgraf idaresini kontrol ederek Hükümetin idaresine ve durumuna müdahalede bulunduğu dair propaganda yapmaktaydı. İngilizler

¹⁷⁵ Cengiz Dönmez, **Milli Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhipleri Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 47-48.

¹⁷⁶ **Hakimiyet-i Milliye Gazetesi**, 5 Temmuz 1920.

müttefiklerinin bu propagandalarından çekindiklerini¹⁷⁷ ve kendilerini hedef göstermek amacıyla komisyonlara temsilci atamadıklarını düşünmüşlerdi. Ancak, İtalyan ve Fransız yetkililer bunu düşünmekten öte komisyon başkanlıkları meselesi nedeniyle atama yapmamışlardı.

Milne başlangıçta kurulacak komisyonların kendi emrinde olmasına ve bu komisyon başkanlarının İngilizlerden seçilmesinde ısrar etmekteydi. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri ise hükümetlerinden böyle bir talimat almadan Milne'nin teklifini kabul etmemişlerdi¹⁷⁸. d'Esperey'in İstanbul'da başkumandan olduğu iddiasını ileri süren Fransız Hükümeti bu teklifi kabul etmesi halinde hem yeni bir yapıya kavuşturulan işgal yönetiminde etkisini kaybedecek hem de Milne'nin İstanbul'da başkumandanlığını tanımış olacaktı. İtalyanların İstanbul'un kumandası ile ilgili bir talepleri olmamakla birlikte onlar da İstanbul'da yetkinin tamamını bir İngiliz subayına bırakmak istemiyorlardı.

İşgalden önce komisyonların müttefiklerin müşterek katılıma dayalı bir şekilde kurulmasını talep eden d'Esperey işgal günü, İngiliz Yarbay Howard'a; o güne kadar her şeyin Müttefiklerarası yapıda olmasına özen gösterildiğini kontrol komisyonların Müttefiklerarası yapıda olmasının neden arzulanmadığını sormuştu¹⁷⁹. d'Esperey dahi kumandanlık iddiasını bir kenara bırakarak yeni işgal yönetiminde söz sahibi olmaya çalışıyordu.

İstanbul'un resmen işgaliyle nüfuzunu daha da arttıran işgal yönetiminin İngilizlerin hakimiyetine girdiğini gören Fransız Hükümeti de, kurulacak komisyonlara Fransız temsilcilerinin de alınması konusunda Milne'e talimat verilmesini talep etmişti¹⁸⁰. İngilizlerin işgal konusundaki kararlı tutumu ve işgal sonrasındaki uygulamaları Fransızları uzlaşmaya itmişti. Planlı olarak bu şekilde hareket eden İngilizler karşılıklarına çıkan fırsatı kaçırmayacaklardı.

18 Mart 1920'de Fransa'nın Londra Büyükelçisine bir nota veren Curzon, Bulgaristan anlaşmasından sonra müttefik ordusunun varlık nedeninin ortadan

¹⁷⁷ “İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığının 24 Mart 1920 tarihli raporu”, **WO, 33/1000**, 5854.

¹⁷⁸ “İstanbul Umumi Karargahı'ndan Savaş Bakanlığı'na 28 Mart 1920 tarihli telgraf”, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 170, ek. 1. **FO, 406/43**.

¹⁷⁹ “Yarbay Howard'ın İstanbul'un işgaline karşı d'Esperey'in tutumu hakkında 17 Mart 1920 tarihli Raporu”, **FO, 371/5218**, E 3845, ek.1.

¹⁸⁰ “Millerand'ın 17 Mart 1920 tarihli Bildirisi”, **FO, 371/5218**, E 1901; M. Cambon'dan Curzon'a 5 Nisan tarihli mektup”, F.C. R.E. A Part IV, 1920, No.166, **FO, 406/43**.

kalktığını ve mantıken dağıtılması gerektiğini ileri sürerek, d'Espereyi'in bu bölgedeki başkumandanlığının sona erdiğini ima etmişti. Bu notada, İstanbul dışında Trakya'daki müttefik kuvvetlerin kontrolünün d'Esperey ve ondan sonra atanacak Fransız kumandanlarında kalacağı bildirmiş, İstanbul'da Müttefik politikalarının ve askeri tedbirlerin uygulanmasından sadece Milne'nin sorumlu olduğu özellikle belirtilmişti¹⁸¹.

Londra'da, İngiliz ve Fransız delegeler arasında yapılan görüşmelerde ise İstanbul'da, İngiliz ve Fransız Generallerin tamamen eşit yetkiye sahip olmalarını esas alan bir fikir geliştirilmişti. İngiliz Savaş Bakanı Winston S. Churchill, 18 Mart 1920'de yayınladığı muhtırada bu fikrin uygulanabileceğini fakat istenmeyen sonuçlar da doğurabileceğini ifade etmişti. Churchill, İstanbul'da iki komutan arasında çıkan anlaşmazlıkların bu şekilde çözebileceğini fakat bu fikrin “yangına da yol açabileceğini” sözlerine eklemiştir. Bundan sonra Churchill, eşit yetkiye sahip kumandanlar arasında yaşanması muhtemel fikir ayrılıklarının gerekli askeri tedbirlerin alınması noktasında gecikmelere neden olabileceğini ifade etmişti. Son olarak İngiliz tezini yineleyen Churchill, İngilizlerin Çatalca hattının doğusundaki İstanbul topraklarından, Fransızların ise bunun batısında bulunan Trakya'dan sorumlu olmaları gerektiğini dile getirmişti¹⁸².

Londra'daki temaslardan sonuç alamayan Fransızlar İstanbul'daki Yüksek Komiserlerini harekete geçirmişlerdi. Fransız Yüksek Komiseri, işgal edilen Harbiye ve Bahriye Nezaretleri ile Posta ve telgraf idarelerinin kontrol edilmesi konusunu görüşmek üzere 22 Mart 1920 tarihinde Yüksek Komiserler arasında bir toplantı yapılmasını teklif etmişti. Bu toplantıda kontrol komisyonlarında ihtiyaç duyulacak temsilcilerinin durumunu görüşülecekti. İngilizler, kurulacak komisyonların başına bir İngiliz temsilci atamaya çalışıyorlardı. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri ise kurulacak komisyonların eşit katılıma dayalı bir şekilde bağımsız olması gerektiğini ileri sürerek İngiliz görüşüne karşı çıkmışlardı. Buna karşılık Robeck işgalin askeri bir operasyon olduğunu ve kontrolün doğrudan Milne'nin kumandasında gerçekleştirildiğini bundan sonra da aynı şekilde devam edeceğini savunmuştu.

¹⁸¹ “İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon tarafından Fransa'nın Londra Büyükelçisine verilen 18 Mart 1920 tarihli nota”, **FO, 371/5218**, E 1901.

¹⁸² İngiliz Savaş Bakanı Winston S. Churchill tarafından 18 Mart 1920'de yayınladığı muhtıra”, **FO, 371/5218**, E 2170.

Neticede yine bir uzlaşmaya varılamamış, mesele ilgili hükümetlere havale edilmişti¹⁸³. Aynı gün yapılan incelemelerden sonra Yüksek Komiserler kurulacak kontrolün Müttefiklerarası yapıya sahip olması konusunda anlaşmaya varmışlardı. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri kontrol komisyonlarının Avrupa Türkiye’indeki İngiliz kumandanın denetiminde olmasını kabul etmişlerdi. Avrupa Türkiye’indeki İngiliz kumandanı olarak kastedilen Wilson’du. Milne ise Müttefiklerarası komisyonların kendi kontrolü altında olmasını ve bu komisyonların İngiliz subaylarının emrinde olmasını savunmaktaydı¹⁸⁴. Görünürde bağımsız olmasına karşın Wilson, Milne’e bağlı olarak hareket ediyordu. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri bunu bilmelerine rağmen Milne’nin İstanbul Başkumandanlığı ile ilgili iddialarını kabul etmediklerini göstermek için böyle bir talepte bulunmuşlardı. Esasında bu taleplerin pek de önemi yoktu. Çünkü Harbiye, Bahriye Nezareti, Posta ve telgraf idareleri Milne’nin yürüttüğü operasyonla ciddi bir direniş olmadan kolay bir şekilde işgal edilmiş, İngiliz subayları bu idarelere yerleştirilmişti. Müttefiklerin İngiliz tezini kabul etmekten başka bir seçenekleri yoktu. Ama İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri bunları kayıtsız, şartsız kabul etmek yerine, güç birliği yaparak İngiliz hegemonyasını kırmayı planlıyorlardı.

Fransız Hükümeti d’Esperey’in işgali yürütmesi konusundaki tezinden vazgeçmemiş olmakla birlikte bu konudaki ısrarından vazgeçmişti. Bunu zaafiyet olarak değerlendiren Curzon, 4 Nisan 1920’de Fransız Büyükelçisi ile bir kez daha görüşerek, İstanbul’da işlerin çıkmaza girmesi nedeniyle Fransız Hükümeti’nin bir an önce kendilerine cevap vermesini talep etmişti. İngiltere’nin beklediği cevap d’Esperey’in yetkilerinin asıl kumanda sahası olan Trakya ile sınırlandırılmasıydı. Ertesi gün Fransız Hükümeti, Paris’e gelecek olan d’Esperey ile müzakere edildikten sonra cevap verileceğini bildirmişti¹⁸⁵. Fransız Hükümeti meseleyi istişare bahanesiyle d’Esperey’i Paris’e çağırmaya mecbur kalmıştı. İstanbul’un resmi işgalinden sonra kurulan kontrol komisyonları sayesinde İngiltere’nin İstanbul İşgal Yönetimindeki etkisi daha da artmıştı. Bu komisyonların Müttefiklerarası bir yapıya

¹⁸³ “Amiral J. De Robeck’ten Earl Curzon’a 24 Mart 1920 tarihli telgraf”, FO, 371/5218, E 2202, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 137. **FO, 406/43**.

¹⁸⁴ “Amiral J. De Robeck’ten Earl Curzon’a 24 Mart 1920 tarihli telgraf”, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 138. **FO, 406/43**.

¹⁸⁵ “İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon tarafından Fransa’nın Londra Büyükelçisine verilen 4 Nisan tarihli nota Fransız Hükümeti’nden 5 Nisan tarihli cevabi nota”, **FO, 371/5218**, E 2836.

kavuşturulmasıyla işgal yönetiminde denge sağlanabilecekti. d'Esperey'in iddiası sürdüğü müddetçe İngilizler, Fransızları kurulan kontrol komisyonlarına ortak edecek gibi görünmüyorlardı. İşte d'Esperey'in merkeze çağrılmasının gerçek sebebi buydu. İngiliz Hükümeti ise d'Esperey'in merkeze çağrılmasını sorunların çözümüne yönelik bir jest olarak değil zaafiyet belirtisi olarak algılayacak ve İstanbul'daki hegemonyasının daha da pekiştirmeye çalışacaktı.

d'Esperey'i Paris'e çağırın Fransız Hükümeti Londra'da bulunan Büyükelçisi acılığıyla İngiliz Hükümeti'ne müracaat ederek ilginç bir teklifte bulunmuştu. Buna göre Fransızlar d'Esperey'in yerine İstanbul hariç Trakya müttefik kuvvetler kumandanlığına General Guillaumat'ı atayacak buna karşılık İstanbul'daki yüksek kumanda bulunmayacak ve Wilson'un İstanbul'daki müttefik kuvvetlerin kumandasını üstlenecekti. Fransız Hükümeti bu teklifi ile Milne'i de İstanbul'dan uzaklaştırmayı ve buradaki kumandanlarına hareket serbestisi kazandırmayı amaçlamıştı. Ancak İngiliz Hükümeti bu teklife de olumlu cevap vermemişti¹⁸⁶. Çünkü Milne Fransızların muhalefetine rağmen fiilen başkumandanlığı yürütmekteydi. İngilizlerin bu aşamadan sonra İstanbul'un kumandasına ve hatta savunmasına müttefiklerini ortak etmeye niyetleri yoktu.

İngiltere'nin tavrı karşısında Fransız Hükümeti, Türkiye'de bulunan bütün subaylarına gerektiğinde bağımsız hareket etme talimatı vermişti. Çanakkale ve Çatalca'da Milne'nin kumandasında olan Fransız birlikleri de Paris'ten aldıkları talimatlardan sonra Milne'nin kumandasından çıkacaklarını bildirmişlerdi¹⁸⁷. Fransızlar İstanbul'da General Wilson'un "sınırlı kumandasını" kabul etmekle beraber Milne'nin başkumandanlığına bir türlü razı olmamışlardı. d'Esperey'i Paris'e çağırın Fransız Hükümeti, Milne'e karşı bir tavır koyarak onun İstanbul ve çevresindeki hakimiyetini sarsmak istemişti.

Müttefiklerarası antlaşmazlık nedeniyle Çatalca ve Boğazlar arasında kalan bölgedeki işgal kuvvetlerinin kumandası bölünmüş, otoritenin kimde olduğu konusunda tam bir boşluk meydana gelmişti. Kuva-yı Milliye bu boşluktan yararlanmasını bilmiş, İstanbul çevresindeki etkinliğini arttırmıştı. Sevr Antlaşması

¹⁸⁶ "Curzon ile Fransız Büyükelçisi M Cambon arasındaki görüşme ve Curzon Derby'e 8 Nisan 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5218**, E 2894.

¹⁸⁷ "Milne'den Savaş Bakanlığı'na 1 Temmuz 1920 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/5052**, E 7632.

öncesinde bu bölgede bulunan Fransız ve İtalyan kuvvetleri tamamen bağımsız hareket eder hale gelmişlerdi. Milne İstanbul'daki Müttefik Kuvvetler Başkumandanlığını resmen ele geçirebilmek için yeniden bastırmaya karar vermişti¹⁸⁸.

Oluşan konjonktür gereği İngiliz Hükümeti d'Esperey'in çekilmesini yeterli bulmuş bunun dışındaki taleplerin sakıncalı sonuçlar doğuracağını düşünmeye başlamıştı. Bu aşamadan sonra İngiliz Hükümeti Komisyonların İtalyan ve Fransızlarla uzlaşarak kurulmasına onay vermişti. İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon meselenin sadece askeri bir mesele olmadığını aynı zamanda siyasi bir mesele olduğunu kabul ederek Müttefikler arasında bir an evvel anlaşmaya varılmasının elzem olduğunu savunmaya başlamıştı¹⁸⁹. d'Esperey'in Paris'e çağırılması İngilizler tarafından bir geri adım olarak algılanmıştı. Ancak İşgalin siyasi boyutu İngilizleri müttefiklerine az da olsa pay verecek duruma getirmişti.

Bu arada 15 Nisan 1920 tarihli Temps gazetesinde yayınlanan bir makalede, işgali gerçekleştiren İngiliz kumandanlarının tesis ettiği ve tamamen İngilizlerden oluşan üç kontrol komisyonunun kısa süre sonra müttefiklerarası hale getirildiği ancak her birinin başında bir İngiliz'in bulunduğu iddia edilmişti. İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby, bu makaleden rahatsız olmuş, Temps'i, Fransızların Frankfurt ve diğer Alman şehirlerinin Fransızlar tarafından işgal edildiğini bilmezden gelmekle suçlamıştı¹⁹⁰. İngilizler sonunda kendilerine bir dayanak noktası bulmuşlardı. Aslında Temps haksız sayılmazdı. İşgalden sonra Harbiye, Posta ve Telgraf Kontrol Komisyonlarına başkan olarak İngiliz subayları atanmıştı. Bahriye Nezareti Kontrol Komisyonu'na başkan atanmamakla birlikte bu komisyon İngiliz üyeler tarafından idare edilmekteydi. Londra'dan gelen talimatlar doğrultusunda Milne ve Robeck, Bahriye Nezareti Kontrol Komisyonu'na bir Fransız subayın başkan olarak atanması için çalışmalara başlamışlardı. Milne, Posta ve Telgraf İdareleri kontrol komisyonu başkanlığını da İtalyanlara vermek için hazırlık yapmaktaydı.

¹⁸⁸ “İngiliz Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 2 Temmuz 1920 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/5052**, E 7632.

¹⁸⁹ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 13 Nisan 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5218**, E 2998.

¹⁹⁰ “Derby'den Curzon'a 15 Nisan 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5218**, E 3452.

Harbiye ve Bahriye Nezareti Kontrol Komisyonları, Osmanlı Hükümeti'ne ait gemi ve askerlerin hareketi hakkında bilgilendirilmekteydi. Komisyonlarda bulunan küçük rütbeli subaylar siyasi, askeri ve ya donanma açısından gerekli olduğu düşünülen tedbirleri alırken Milne ya da Robeck'e danışmak zorundaydılar. Robeck böylesine önemli konularda küçük rütbeli subayların müdahalede bulunmasını ne kendisinin ne de Milne'nin kabul edemeyeceğini ifade etmişti. Robeck "bu karışık koşullarda yetkinin bölünmesi tehlikeli ve imkansızdır" şeklindeki sözleri¹⁹¹ ile Milne ve kendisinin komisyonlar üzerinde yüksek bir karar mercii olacaklarını göstermişti.

İtalyan ve Fransız Hükümetleri istemeyerek de olsa kontrol komisyonlarına temsilci görevlendirilmesi amacıyla Yüksek Komiserlerine talimat vermişlerdi. Milne bunu, Fransız ve İtalyan Hükümetlerinin, kontrol komisyonlarının kendi emri altında ve İngiliz temsilci başkanlığında çalışmasının onaylanması anlamına geldiği şeklinde yorumlamıştı¹⁹². Milne yaptığı yorumda kısmen haklı olmakla beraber İtalyan ve Fransızları tam olarak anlayamamıştı. İtalyan ve Fransızlar, Milne'nin fiili kumandasına mecburen razı olmuşlardı. Ama Komisyon başkanlarının üç müttefik arasında paylaşılmasını savunmaya devam ediyorlardı.

Sonunda İngiliz Hükümeti, Harbiye Nezareti'ni kontrol edecek komisyon başkanının İngiliz olması ve diğer komisyonlarda da İngiliz üyelerin bulunması koşuluyla komisyonların Müttefiklerarası statüde olmasını kabul etmişti¹⁹³. Milne gönderilen talimatta kontrolünün İngilizlerde kalması ve her komisyonda bir İngiliz subay bulunması koşuluyla komisyonların Müttefiklerarası bir yapıya sahip olabilecekleri bildirilmişti¹⁹⁴.

Londra'dan gelen talimattan sonra Robeck ve Milne istemeyerek de olsa el konulan idareleri kontrol etmek üzere kurulan komisyonlara İtalyan ve Fransız üyeler atanmasını kabul etmişlerdi. Bu kez de Fransız Yüksek Komiseri Defrance ve İtalyan Yüksek Komiseri Maissa kontrol komisyonlarına atanan temsilcilerine yeterince

¹⁹¹ Robeck'ten Curzon'a 25 Mayıs 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5218**, E5239.

¹⁹² "Milne'den Savaş Bakanlığı'na 28 Mart 1920, tarihli mektup", **FO, 371/5218**, E 2998, ek.1.

¹⁹³ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 1 Nisan 1920 tarihli mektup", F.C. R.E. A, Part IV; 1920, 154. FO, 406/43. "Earl Curzon'dan Amiral J. De Robeck'e 21 Nisan 1920 tarihli telgraf", F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 185, **FO, 406/43**.

¹⁹⁴ "Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 16 Nisan 1920 tarihli telgraf ve Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 19 Nisan 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5218**, E 3495.

bilgi verilmemesinden ve kendi temsilcilerinin komisyonlarda aktif rol alamamasından şikayet etmeye başlamışlardı. Defrance komisyonların tamamıyla etkisiz olduklarını Milne'nin talimatları doğrultusunda hareket ettiklerini ileri sürmüştü. Bunlara karşılık Milne komisyonlarda görevli alt subayların sık sık toplandıklarını ama bu toplantılarda mevzubahis subaylara değişik şubeleri denetleme konusunda görev dağıtıldığını, onların da hazırladıkları raporları sunduklarını belirtmiş, onlara askeri meseleler hakkında bilgi verilmediğini kabul etmişti. Milne bu meselenin tamamen kendi tekelinde olduğunu düşünüyor, komisyon üyeleri bir yana Yüksek Komiserleri dahi işine karıştırmak istemiyordu¹⁹⁵. Fransızlar ise kontrol komisyonları içerisinde daha aktif bir rol oynamak istiyorlardı.

24 Nisan 1920 tarihinde Webb'e bir muhtıra veren Defrance, Yüksek Komiserlerin kararı ile kurulan kontrol komisyonlarında üç müttefik devletin eşit bir şekilde temsil edilmesine karar verildiğini dile getirdikten sonra "kontrol" kelimesinden kastın ne olduğunu açıklamıştı. Defrance kontrol kelimesi ile kontrol edilen idare tarafından yapılmak istenen her türlü hareketin, kontrol komisyonunun onayına sunulması anlamına geldiğini, Müttefiklerarası kavramının ise karar aşamasında üç üyenin de bilgi edinmesi ve söz hakkına sahip olması anlamına geldiğini sitemkar ifadelerle açıklamıştı. Son zamanlarda yaşanan olaylardan Fransız ve İtalyan üyelerin haberdar edilmediklerinin anlaşıldığını da vurgulayan Defrance, Yüksek Konsey kararlarının uygulanmasını ve bu tür olayların tekrarına izin verilmemesini istemişti¹⁹⁶.

d'Esperey'in Paris'e çağrılmasından sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı İstanbul'daki Fransız yetkililerine bazı tavizler verilmesi gerektiği kanaatine varmışlardı. Bahsedilen tavizler kontrol komisyonlarına Müttefiklerarası statü kazandırılması idi. Ancak mesele askeri olduğundan son sözü Savaş Bakanlığı söyleyecekti¹⁹⁷. Savaş Bakanlığı görüş bildirmeden Robeck, İstanbul'daki en üst

¹⁹⁵ 23 Nisan 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/5163**, E 5043; "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 27 Nisan 1920 tarihli telgraf", F.C. R.E. A, Part IV; 1920, 232. FO, 406/43. , **FO, 371/5218**, E 5056

¹⁹⁶ Müttefiklerarası Kontrol Komisyonları hakkında Defrance tarafından Webb'e verilen 24 Nisan 1920 tarihli muhtıra", F.C. R.E. A, Part IV; 1920, 232 Ek.1, **FO, 406/43**.

¹⁹⁷ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 13 Nisan 1920 tarihli mektup", F.C. R.E. A, Part IV; 1920, 174. **FO, 406/43**.

düzyer donanma subayı olarak, Bahriye Nezareti'nde kurulacak kontrol komisyonunu başkanlığının bir Fransız ya da İtalyan subayına verilmesi halinde zor durumda kalacaklarını aynı durumun İstanbul ve Anadolu'daki Müttefik Kuvvetlerinin Başkumandanı olan Milne için de geçerli olduğunu ileri sürmüştü¹⁹⁸. d'Esperey'in ayrılmasından sonra Fransızlara taviz verilmesinin çok fazla arzulandığını vurgulayan Curzon ise en nihayetinde komisyonlar Milne'e bağılı olacağından ve komisyon üyeleri yine Milne tarafından atanacağından herhangi bir sıkıntı yaşanmayacağını düşünmekteydi¹⁹⁹.

Başlangıçta Komisyonların doğrudan kendi emrinde olmasından yana bir tavır sergileyen Milne, komisyonlara Fransız ve İtalyan temsilcilerinin alınmasıyla, komisyonlar üzerindeki etkisinin azalacağını düşündüğünden bu fikrinden vazgeçmişti. İtalyanların Milliyetçilerden yana bir tavır sergilediklerini iddia eden Milne, "askeri ve siyasi vaziyet hakkında hiçbir şey bilmeyen küçük rütbeli subayların" üye ya da başkan olarak bulunacağı kontrol komisyonların sorumluluğunu üstlenemeyeceğini bildirmişti²⁰⁰. Durum Osmanlı Devleti açısından çok daha vahimdi. Çünkü, Harbiye, Bahriye Nezaretleri, Posta ve Telgraf idarelerinin kontrolü, siyasi ve politik vaziyet hakkında hiçbir şey bilmeyen küçük subaylara emanet edilecekti.

Milne'nin isteksizliğine rağmen İngiliz Hükümeti komisyonların ona bağılı olmasında ısrar etmişti. Fakat Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, komisyonların Milne'e değil, Avrupa Türkiye'si Müttefik Orduları Kumandanı Wilson'a bağılı olmasını teklif etmişlerdi²⁰¹. Bu mesele çözülemediğinden kontrol komisyonlarının yapısı ile ilgili çalışmalar tıkanmıştı.

Komisyonların idaresi ve yapısı ile ilgili uzlaşmaya sağlanamamış olması İngiltere'nin işine gelmişti. Kurulan kontrol komisyonları neredeyse tamamen İngilizlerin hakimiyetindeydi. Harbiye Nezareti Kontrol Komisyonu'nu ile Posta ve

¹⁹⁸ "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 26 Nisan 1920 tarihli telgraf", F.C. R.E. A, Part IV; 1920, 197. **FO, 406/43.**, **FO, 371/5218**, E 3789.

¹⁹⁹ "Earl Curzon'dan Amiral J. De Robeck'e 27 Nisan 1920 tarihli telgraf", F.C. R.E. A, Part IV; 1920, 199. **FO, 406/43;** **FO, 371/5218**, E 3789.

²⁰⁰ "Milne'den Savaş Bakanlığı'na 26 Mayıs 1920 tarihli telgraf", F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no.253, ek.2, **FO, 406/43.** **FO, 371/5218**, E 5572.

²⁰¹ "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 9 Haziran 1920 tarihli telgraf", F.C. R.E. A, Part IV; 1920, 273, **FO, 406/43.**

Telgraf İdaresi Kontrol Komisyonu'nun başkanı İngiliz idi. Bahriye Nezareti Kontrol Komisyonu'na ise henüz bir başkan tayin edilmemişti. Bununla birlikte üç komisyon fiilen Milne'e bağlıydı²⁰². İstanbul'u kontrolü altına almak isteyen İngiltere bu durumun resmi bir nitelik kazanması için çaba sarf ederken müttefikleri komisyonların eşitlik ilkesi ile yeniden şekillendirmeye çalışıyorlardı.

Fransızların ısrarlarına rağmen İstanbul'da bulunan İngiliz yetkililer, İngiliz subayları başkan olarak atayarak kontrol komisyonlarını kurmuşlardı. 11 Mayıs 1920 tarihinde Fransa'nın Londra Büyükelçisi M. Paul Cambon, İngiltere'ye bir nota vererek, kontrol komisyonlarının başkanlıklarına İngilizlerin atandığına dair duyurular aldıklarını oysa San Remo'da varılan antlaşmaya göre kurulacak üç komisyon başkanlarının üç devlet temsilcisinden oluşması gerektiğini bildirmişti²⁰³. Fransa'nın bu notasından sonra Curzon, komisyon başkanlıklarına üç müttefik devlet temsilcilerinin atanmasına dair talimatının tatbik edilmesi için İstanbul'daki temsilcilerini uyarıyordu²⁰⁴.

Komisyon başkanlıkları konusunda sessiz kalan İtalya, Fransa ve İngiltere arasındaki rekabeti yakından takip etmekteydi. İtalya Savaş Bakanı İngiliz Hükümeti'ne bir mektup göndererek İstanbul'daki İtalyan kumandanının siyasi karakterdeki tedbirler için sadece İtalyan Hükümeti'nden talimat alacağını bildirmişti²⁰⁵. Bu karar İstanbul'daki az sayıda İtalyan askerinin Milne'nin kumandasından çıkması anlamına geliyordu.

İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri, Harbiye Nezareti Kontrol Komisyonunda bulunan subayların dahi Milne'nin emrinde olmamaları gerektiğini savunuyorlardı. Onlara göre komisyonların tamamı Türkiye ve Avrupa'daki müttefik kuvvetler kumandanı General Wilson'un üst idaresinde olmalıydı²⁰⁶. Milne, İstanbul'da işgalden sorumlu en yüksek rütbeli müttefik kuvvetleri kumandanı olduğundan Fransa ve İtalya tarafından savunulan sistemin teknik olarak da

²⁰² “Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 10 Haziran 1920 tarihli mektup”, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, 276. **FO, 406/43**.

²⁰³ “Earl Curzon'dan Amiral J. De Robeck'e 17 Mayıs 1920 tarihli telgraf”, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, 226. **FO, 406/43; FO, 371/5218**, E 4617.

²⁰⁴ “Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 18 Mayıs 1920 tarihli mektup”, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, 230. **FO, 406/43. FO, 371/5218**, E 4617.

²⁰⁵ “Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 28 Mayıs 1920 tarihli mektup”, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, 248. **FO, 406/43**.

²⁰⁶ “Robeck'ten Curzon'a 9 Haziran 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5218**, E 6221.

uygulanmasında sakınca vardı. İşgalin hazırlayıcısı ve yönlendiricisi İngilizlerin böyle bir sisteme prim vermeleri söz konusu dahi olamazdı.

Kontrol Komisyonlarında başkan ya da üye olarak istihdam edilen subaylar İstanbul'daki Müttefik kıtaları bünyesinde olduklarından Milne'e bağlı idiler. Milne kurulan komisyonlar üzerinde idari yetkiye sahipti. Bundan öte yapılacak işlemler müttefik başkumandanı olarak Milne bağlı idi²⁰⁷. Bu nedenle Milne'nin talimatlarına ve politikalarına uygun çalıştıkları sürece bu komisyon üye ya da başkanlarının hangi millete mensup oldukları önemli değildi.

İstanbul'un resmen işgali ve kurulacak komisyonlar meselesi İtilaf Devletleri arasındaki ilişkilerin gerilmesine ve Osmanlı Devleti'ne karşı kurulmak istenen ortak cephenin yarılmasına neden olmuştu. İtilaf Devletleri işgal sahalarında birbirlerinden bağımsız hareket eder hale gelmişlerdi. Bu müttefik olma ilkeleri ile bağdaşmıyordu. Fransızlar Kilikya'daki hareketleri sonucunda Mustafa Kemal Paşa ile bir antlaşma yaparken, İtalyanlar güney batıya çıkarma yaparken ya da İngilizler Batum'dan çekilirken müttefiklerini önceden haberdar etmek bir yana sonradan dahi bilgilendirmemişlerdi²⁰⁸. Haberler istihbarat servisleri ve çeşitli basın yayın organları aracılığıyla elde edilebiliyordu. Bu şekilde elde edilen bilgilerdeki eksiklik ya da yanlışlar taraflar arasında güven problemi yaratıyor, ilişkilerin daha da zayıflamasına neden oluyordu.

İstanbul'un resmen işgalinin üzerinden üç aydan fazla süre geçtiği halde komisyonlar Fransız ve İtalyanların dilediği gibi kurulamamıştı. Milne, müttefiklerinin taleplerine karşılık verilebilmesi için İstanbul'daki askeri otoritesinin resmen tanınmasını şart koşmuştu²⁰⁹. İstanbul'da işler İngilizlerin istediği doğrultuda gelişmekteydi. İstanbul'un resmen işgaline olumlu bakmayan İtalyan ve Fransızların bundan böyle komisyonlarda temsil edilmeleri karşılığında, Milne'nin Başkumandanlığını tanımaları gerekiyordu.

²⁰⁷ “Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 29 Haziran 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5218**, E 7012; İstanbul'daki komisyonlar hakkında Max Muller tarafından hazırlanan muhtıra”, **FO, 371/5218**, E 7518.

²⁰⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 24 Haziran 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5218**, E 7568.

²⁰⁹ “Milne'den İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 23 Haziran 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5218**, E 7568.

İstanbul'un resmen işgalinden sonra kurulan kontrol komisyonlarının idare şekli ve yapısı ile ilgili tartışmalar Sevr Antlaşması'nın imzalandığı sıralarda hala çözülememişti. Bu süre zarfında mezkur komisyonlar tamamen İngilizlerin hakimiyeti altında kalmışlardı. Sevr Antlaşması'nda İtilaf Devletleri yeni komisyonlar kumaya karar vermişlerdi. Bundan sonraki dönemde İtilaf Devletleri resmi işgalden sonra kurulan üç kontrol komisyonu ile ilgili tartışmaları bir kenara bırakarak Sevr Antlaşması'nda kurulması öngörülen komisyonlar hakkında müzakerelere başlayacaklardı.

9. Resmi İşgal Kararı Karşısında Osmanlı Hükümeti ve Padişah

İtilaf Devletleri İstanbul'un işgal edileceğini Osmanlı Devleti'ne işgal başladıktan yaklaşık dört saat sonra bildirmişlerdi. Saat 09:25'te Sadrazam Salih Paşa'nın evine giden İngiliz Yüksek Komiserliği baş tercümanı ve siyasi temsilcisi Ryan saat 09:40'da yaşananları kısaca özetledikten sonra İstanbul'un işgali hakkında Yüksek Komiserler tarafından hazırlanan notayı Sadrazama vermişti. Salih Paşa başlangıçta eski askeri işgal ile o sıralarda gerçekleştirilen resmi işgal arasındaki farkı anlayamamış, notayı okuduktan sonra bunun İstanbul'daki Hükümetin sonu olduğunu ifade etmişti. Ryan, Yüksek Komiserlerin öyle olmamasını umduklarını, idareye müdahale etmeye niyetlerinin olmadığını ifade etmişti. Ryan, Yüksek Komiserlerin meşru hükümeti değil, bir süredir var olan gayrimeşru hükümeti zayıflatmak istediklerini ileri sürmüştü. Sadrazam, böyle önemli bir tedbirin haklılığını ve gerekliliğini sorgulamış, Ryan ise işgalin, barış konferansı kararlarını direnişle karşılayan hareketin sonucu olduğunu ifade etmişti. Ryan son zamanlarda Kilikya'da yaşanan olaylardan da bahsetmiş, Yüksek Komiserlerin basit taleplerinin dahi karşılanmamasını işgalin gerekçesi olarak göstermeye çalışmıştı. Bunun üzerine Sadrazam Hükümetin milliyetçi hareket üzerinde herhangi bir güce sahip olmadığını ifade edince Ryan, İtilaf Devletlerinin "barış konferansı kararlarına saygı gösterilmesini sağlamak" için İstanbul'daki durumlarını güçlendirmeye çalıştıklarını ileri sürmüştü. Ryan her şeyin sükunet içerisinde gelişmesini istediklerini, direnişle karşılaşmak istemediklerini özellikle vurgulamış, Salih Paşa direnişin söz konusu olmadığını bildirmişti. Konuşmanın ilerleyen bölümlerinde Salih Paşa'nın gerekli

talimatları yayınlatabilmek ve hazırlıkları yapabilmek için Hükümete zaman verilmediğini beyan etmesi üzerine Ryan, olayları önleyebilmek için zaman verildiğini ileri sürmüştü. Ryan, Yüksek Komiserlerin Hıristiyanlar üzerindeki nüfuzlarını kullanarak istenmeyen olayları önleyeceklerini belirterek, Osmanlı Hükümeti'nin de Müslümanlar için aynısını yapmasını talep etmişti. Bunun üzerine Sadrazam Müslümanlardan yana endişe edilecek bir durum olmadığına dair teminat vermişti. Görüşmenin ardından Ryan yaptığı değerlendirmede; Sadrazam'ın şaşkın bir görüntü sergilediğini, neler olup bittiğinden tamamen haberdar olmadığını söylemek güçse de “aptallaşmış” görüldüğünü, sabah yaşanan gelişmelerden haberdar olduğuna dair bir imada bulunmadığını evinin önünde fazladan bir hareketlilik de olmadığını, sadece orada bulunduğu süre içerisinde Sadrazam'ın hükümeti toplantıya çağırarak için telefonla talimat verdiğini bildirmişti²¹⁰. Ryan Sadrazamla yaptığı görüşmeden önce Şehzadebaşı Karakolu basılmış, Harbiye ve Bahriye Nezaretleri ile bazı resmi binaların işgal edilmesi için harekete geçilmişti. Sadrazam'ın bu gelişmelerden haberdar olmaması ciddi sıkıntılara yol açmıştı.

Fransız Yüksek Komiserliği Siyasi temsilcisi M. Ledoux da Padişah'a Yüksek Komiserlerin notasını vermek üzere saat 10:15'te Yıldız Sarayına varmıştı. M. Ledoux Yüksek Komiserler tarafından hazırlanan notayı Padişah'a arz edilmek üzere Başmabeyinci Fuad Bey'e vermiş, o da bu notayı Padişah'a takdim etmişti. Yarım saat kadar sonra Padişah Fuad Bey aracılığıyla cevabını iletmişti. İtilaf Devletleri ile yakın ilişki kurmak isteğini tekrarlayan Padişah, yaşananlardan üzüntüsünü dile getirerek daha sonra bir açıklama yapacağını bildirmişti²¹¹.

Padişah Vahdettin daha işgalden bir süre sonra yaptığı açıklamada; İtilaf Devletleri temsilcileri ile her zaman iyi ilişkiler kurmasından yana olduğunu, İstanbul'da önde gelen Milliyetçilerin tutuklanması ile rahatladığını, İtilaf Devletleri onları tutuklamasalar da kendisinin tutuklama kararı almak zorunda kalacağını, bununla birlikte işgalden üzüntü duyduğunu ifade etmiş yine de İtilaf Devletlerinin saltanatla ilgili olarak verdikleri güvenceden memnuniyetini dile getirmişti²¹².

²¹⁰ “Andrew Ryan'ın 16 Mart 1920 tarihinde Sadrazam ile yaptığı görüşme hakkında”, FO, 371/5045, E 2781; F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no.161 ek. 6, FO, 406/43.

²¹¹ “A. Ledoux'un 16 Mart 1920 tarihinde Yıldız Sarayını ziyareti hakkında” F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no.161 ek. 7, FO, 406/43.

²¹² Selahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Ankara, TTK, 1973, s. 207.

Verilen notada Kilikya ve muhtelif yerlerde yaşanan hadiselerin önlenmesi bu hadiselerin sorumlusu olarak gösterilen Mustafa Kemal Paşa ile rüfekasının icraatının Hükümet tarafından tanınmaması ve Müslüman halkın direnişine engel olunması talep edilmişti. Verilen notaların satır aralarında; istenenlerin yapılmaması halinde barış şartlarının ağırlaştırılacağı ve Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşma yürürlüğe girene kadar İstanbul'un işgal altında kalacağı şeklinde tehditler yer almıştı. Salih Paşa ilk etapta belki de yaşananların şokuyla işgale tepki gösterememiş hatta istenenlerin yapılacağına dair teminat vermişti²¹³.

Yüksek Komiserlik temsilcileri tarafından işgal gerekçesi olarak açıklanan hususlar 16 Mart 1920 öğleden sonra Yüksek Komiserler tarafından yayınlanan ve vilayetlere telgrafla gönderilen bildirimlerde de tekrar edilmişti. Bu bildirimlerde; beş buçuk yıl önce Türkiye'nin kaderini elinde bulunduran İttihatçıların, Almanya'nın emellerini gerçekleştirmelerine izin verdikleri ve Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasına neden oldukları, bu "sakat politikanın" sonuçlarının malum olduğu ve halkın yaşadığı felaketlerden sonra İTC liderlerinin terk ettikleri etraflıca izah edildikten sonra İtilaf Devletlerinin ırk ve mezhep farkı gözetmeksizin eski Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halkın sosyal ve ekonomik mutluluğunu ve gelişmesini sağlayacak bir barışın tesis edilmesini hedefledikleri ileri sürülmüştü. Bu izahattan sonra "İTC liderlerinin fikrini temsil eden şahıslar tarafından organize edilen milliyetçi hareketin", savaştan bitip tükenen insanları zorla askere aldığı, halktan zorla bağış topladığı, her yerde anlaşmazlıkların artmasına neden olarak, yeni bir husumet dönemi açmaya çalıştığı iddia edilmişti. Vilayetlerdeki Hıristiyanların tehlikeden arındırılması, İtilaf Devletlerine ve müttefiklerine karşı yapılan saldırıların sona erdirilmesi şartıyla, Konferans'ın Osmanlı vatandaşlarını rahat ettirmeye çalıştığı, İstanbul'u Türk idaresinde bırakmayı tasarladığı, merkezi hükümetin iyi niyetli çalışmalarına rağmen "sözde" Milliyetçi Hareketin buna engel olmaya çalıştığı ve Milliyetçilerin merkezi hükümeti kendi hareketlerine dahil etmeye çalıştığı da ileri sürülmüştü. Bu değerlendirme ve iddialardan sonra İtilaf Devletlerinin yakın gelecekte kabul edilecek barış şartlarının uygulanabilmesi için

²¹³ "Yüksek Komiserler adına Ryan tarafından Sadrazam Salih Paşa'ya verilen 16 Mart 1920 tarihli Nota", **FO, 371/5045**, E 2781; F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no.161 ek. 6, **FO, 406/43**. "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 16 Mart 1920 tarihli telgraf", F.C. R.E. A, Part IV; 1920124. **FO, 406/43**. Akşin, a.g.e,C.II.s.407-8

gerekli tedbirleri almaya mecbur oldukları, bunun bir vasıtasının da İstanbul'un geçici olarak işgal edilmesi olduğu beyan edilmişti. Ayrıca şu hususlar da halkın bilgisine sunulmuştu;

1. İşgalin geçici olduğu;
2. İtilaf Devletlerinin Padişah'ın otoritesini yok etmek niyetinde olmadıkları, bilakis Türk idaresi altında kalan her yerde onun otoritesini güçlendirmek istedikleri,
3. İtilaf Devletlerinin, Türkleri İstanbul'dan mahrum etmek niyetinde olmadıkları ancak huzursuzluğun yaygınlaşması ve ya katliam yapılması halinde bu kararın büyük ihtimalle değiştirileceği,
4. Böyle kritik zamanda herkesin düzenli olarak işine bakması, kamu düzeninin sürmesine katkıda bulunması, Padişah tarafından çıkarılan talimatlara itaat etmesi,

5. Yukarıda bahsedilen olaylara karışan ve halkı tahrik eden bazı şahısların tutuklandıkları, bunlardan gelecekte yaptıklarının hesabını verecekleri²¹⁴. Yüksek Komiserler tarafından hazırlanan bildiri; Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine sebep olarak gösterilen İttihatçıların yenilgiye uğratıldıkları öncelikle vurgulanmış, "İttihatçı zihniyetine sahip Milli Mücadele Hareketi'nin" yeni bir husumet yaratmaya çalıştığı ileri sürülmüştü. Bununla birlikte taleplerinin karşılanması halinde İstanbul'u Türklere bırakabileceklerini de vurgulayan İtilaf Devletleri halkı sükunete ve Padişah'a bağlı olmaya davet etmişlerdi. Diğer bir husus da işgal yönetiminin aleni bir şekilde Padişah üzerinden politika yapmasıydı.

Müttefik Kuvvetler Kumandanı H.F. M. Wilson yayınladığı bildiri; İstanbul'da hukuka saygı gösterilmesini ve düzeni sağlamak üzere şehrin kuşatma altına alındığını izah ettikten sonra; İtilaf Devletleri asker ve subayları ile İtilaf Devletleri ve tarafsız devletler diplomatik personeli dışında hiçbir şahsın evi dışında silah taşıyamayacağını bildirmişti. Her türlü ateşli silah ve 8 cm.den uzun ağızlı bıçak, kama ya da kılıç, silah olarak kabul edilecekti. Bu emirlere karşı çıkanlar Divan-ı Harb'i Örfilere verilmek suretiyle yargılanacak ve mahkemenin karar vermesi halinde idam cezasına ya da farklı cezalara çarptırılacaklardı. Bildiri her

²¹⁴ "16 Mart 1920 tarihinde Yüksek Komiserler tarafından yayınlanan ve vilayetlere telgrafla gönderilen bildiri", **FO, 371/5044**, E 1993. **FO, 371/5045**, E 2781. F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no.161 ek. 4, FO, 406/43; **DH.EUM.SSM**, 40/26, 3.

tür toplantı ve gösterinin şiddetle yasaklandığı, bu tür toplantıları düzenleyenler hakkında da aynı prosedürün uygulanacağı ilan edilmişti²¹⁵. Aslında daha önce gönderilen talimatlarda yanlış anlaşılmalara mahal verilmemesi için herhangi bir bildiri yayınlanmaması istenmişti. Robeck'in onayıyla, Wilson tarafından yayınlanan bildiri ile mezkur talimat ihlal etmişti. İngiliz Hükümeti de İstanbul'da neden bildiri yayımlandığını merak etmişti²¹⁶. Sonunda Robeck, "Hıristiyanlara karşı tehlikenin azalması amacıyla" kısa bir bildiri yayınladıklarını, bu bildiri Türkiye'de mükemmel bir etki yarattığını iddia etmişti²¹⁷. Dahilde Hıristiyanlara karşı herhangi bir tehlike olmamakla birlikte talimatı çiğneyen Robeck böyle bir bahaneye sığınmıştı.

Aynı gün Wilson tarafından yayınlanan ve şehre dağıtılan başka bir bildiride de; İstanbul'daki müttefik kuvvetlerin korunması için bu bildiriye hazırlamanın gerekli olduğu vurgulanmış, halkın vazifesinin tamamen barışçı bir tutum sergilemek ve mümkün olduğunca olağan işlerini sürdürmek olduğu ifade edilmişti. Müttefik kuvvetlere karşı düşmanca hareketlerden kaçınıldığı takdirde, halka müdahale edilmeyeceği, halkın yaşamının tehlike altında olmayacağı, bireysel özgürlüklerine ve mallarına saygı gösterileceği de bildiride belirtilmişti. Bildirinin bundan sonraki kısmı tehditlerle doluydu. Her kim yayınlanan talimatlara aykırı suç işler ve ya suça teşebbüs ederse, müttefik kuvvetlere düşmanca hareket eder ve ya incitirse, karşılık çıkarırsa, onların düşmanlarına yardım ederse, demiryolları, yollar, köprüler, telgraf, telefon su, elektrik, askeri depolar vesairenin herhangi birine hasar verirse ya da bu bildirinin herhangi bir şartına uymazsa askeri mahkemede yargılanacak ve gerekli görülmesi halinde idam ve ya bundan biraz daha az cezaya çarptırılacaktı²¹⁸. İtilaf Devletlerinin Milli Mücadele yanlılarını korkutmak ve sindirmek maksadıyla verdikleri notalar ve yayınladıkları bildirimler kamuoyunda tam aksi bir etki yaratacaktı.

²¹⁵ "16 Mart 1920 tarihinde H.F. M. Wilson tarafından yayınlanan bildiri", FO, 371/5045, E 2781; F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no.161 ek. 3, FO, 406/43. Söylemezoğlu, a.g.e, s. 200-201; Akşin, a.g.e, C.II.s.409.

²¹⁶ "Dışişlerinden Robeck'e 19 Mart 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5043, E1693.

²¹⁷ "Robeck'ten Curzon'a 21 Mart 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5044, E 1951

²¹⁸ "16 Mart 1920 tarihinde H.F. M. Wilson tarafından yayınlanan bildiri", FO, 371/5046, E 3238.

Müttefiklerarası Pasaport Bürosu da bir bildiri yayınlarak İstanbul'da Anadolu-feneri-Pendik hattının doğusuna doğru yapılacak seyahatlerde Müttefiklerarası Pasaport Bürosu'ndan vize alınması gerektiğini hatırlatmıştı²¹⁹.

İtilaf Devletlerinin işgali karşısında bir an bocalayan İstanbul Hükümeti yayınladığı kısa bildiriye, İtilaf Devletleri tarafından yayınlanan bildirimlerle işgalin malum olduğu, Hükümetin üzerine düşen vazifeyi yaptığı belirtilmiş, herkese işine gücüne bakması ve sükunet tavsiye etmişti²²⁰. Bundan sonra Hükümet İtilaf Devletlerine tepki göstermek üzere harekete geçmişti.

Osmanlı Hükümeti işgalin ilk şokunu atlattıktan sonra, 17 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletleri temsilcilerine bir nota vererek, İtilaf Devletlerinin emniyetini tehdit edecek bir durum olmadığından işgali gerektirecek bir neden olmadığını, Anadolu'daki olayların ise Yunanlıların haksız bir şekilde Aydın vilayetini işgal ederek bölgede yaşayan ahaliye zulmetmesi ile başladığını vurgulamıştı. Notada; Maraş ve Anadolu'daki diğer olayların müsebbibinin ise Karadeniz'de bağımsız bir Rum Devleti, doğu illerinde bağımsız bir Ermenistan Devleti kurma düşüncesiyle hareket eden çeteler olduğu etraflıca izah edilmiş ve işgal protesto edilmişti²²¹.

Sadrazam Salih Paşa Ryan ile görüşmesinde de, uykuda olan Türk askerlerine ateş edilmesine, Şehzade Tevfik ve Hanımının tutuklanmasa atıfta bulunularak işgali protesto edilmişti. Sadrazam Salih Paşa Kilikya olaylarını araştırmak üzere karma bir komisyon kurulmasını da önermişti²²². Ancak İtilaf Devletlerinin hakikatin ortaya çıkarmak gibi bir kaygıları yoktu.

İşgal gerçekleştirilmeden önce Meclis-i Mebusan Reisi Celalettin Arif Bey ve bazı mebusların 16 Mart 1920 tarihinde Padişah'la görüşmeleri kararlaştırılmıştı. Görüşme günü İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal ettiklerinden Celalettin Arif Bey Anadolu'ya geçmek üzere ortarlardan kaybolmuştu²²³. Bu durumda Meclis İkinci

²¹⁹ Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s. 201.

²²⁰ "Osmanlı Hükümeti'nin Resmi Bildirisi", FO, 371/5045, E 2781; F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no.161 ek. 5, **FO, 406/43**; Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s. 201-202; **TİH II**, s.132.

²²¹ "Osmanlı Hükümeti tarafından Yüksek Komiserlere verilen 17 Mart 1920 tarihli nota", **FO, 371/5045**, E 2790.

²²² "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 18 Mart 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5044**, 1743, F.C. R.E. A, Part IV; 1920131. **FO, 406/43**; Tansel, **a.g.e.**, C.III; s. 47.

²²³ İşgal kuvvetleri Celalettin Arif beyin hanesini ve hususi yazıhanesini basmış fakat onu bulamamışlardı. Bunun üzerine İşgal kuvvetleri buldukları evrakı alıp gitmişlerdi", "İstanbul

Başkan Vekili ve Balıkesir Mebusu Abdülaziz Mecdi Bey, mebuslardan Rauf ve Hoca Vehbi Beyler saraya giderek Padişah'la uzun bir süre görüşmüşlerdi. Yaşanan olayların nereye varacağı tam anlamıyla kestirilemediğinden bir durum değerlendirmesi yapılmış, Padişah, mebusların meclisteki sözlerine dikkat etmeleri için uyarılarda bulunmuş, heyet ise Padişah'a bu konuda teminat vermişti²²⁴.

Meclise dönen heyetin Padişah'la yapılan görüşme hakkında mebuslara malumat verdiği sıralarda Meclis Muhafız Komutanı içeri girerek bir İngiliz Müfrezesinin kapıda olduğunu ve Rauf Bey ile Kara Vasıf Bey'i teslim almaya geldiklerini bildirmişti. Bazı mebuslar silahla mukabele edilmesini önermişse de, Rauf Bey'in önerisi ile İngilizlerden bir tutuklama müzekkeresi alındıktan sonra Rauf ve Vasıf Beyler İngilizler tarafından tutuklanmışlardı. 18 Mart 1920 tarihinde, on yedi mebusun verdiği bir önerge ile meclisin "kutsal vazifesini güvenlik içinde yapabileceği bir zamana kadar toplantılarına ara vermesi" teklif edilmiş, bu teklif kabul edilmişti. Aynı gün mebuslardan Rıza Nur ve Tunalı Hilmi Beyler işgalin protesto edilmesi amacıyla bir toplantı yapılmasını önermişler, meclis işgali protesto ettikten sonra tatil edilmişti²²⁵. Son Osmanlı Mebusan Meclisi adına yayınlanan bildiri; Kanun-i Esasiye göre barış, ticaret, toprakların eklenmesi ve ya çıkarılması ile ilgili antlaşmaların ve devletin önemli harcamalarını kapsayan konuların meclisin onaylaması koşuluna bağlı olduğu vurgulanmış, temsilcilerin vazifelerini deruhte etmekten mahrum bırakıldıkları ve meclisin "acı tarihi görevini" tamamladığı ilan edilmişti²²⁶. Aslında bildiri bundan ibaret değildi basında yayınlanmak üzere hazırlanan bildiri; "tarihimizin önemli bir devrini yaşıyoruz. Bu millet şimdiye kadar böyle bir felaketle karşı karşıya kalmamıştır. Osmanlı başkenti halifelğin merkezi, bugün yabancı kuvvetlerin askeri işgali altındadır. Böyle bir olayın olması için bize göre bir neden var değildir. Osmanlı Meclisi böyle bir saldırganlıkla karşılaşmıştır. Arkadaşlarımızın arasından Rauf, Vasıf, Şeref ve Numan Beyler Meclisten zorla çıkarılmışlar ve işgal kuvvetleri tarafından tutuklanmışlardır. Bu milletin haklarına ve prensiplerine aykırıdır. Milletın temsilcileri görüldüğü gibi

Emniyet Müfettişinden Dahiliye Nezareti'ne 16 Mart 1336 (1920) tarihli tezkire, **DH.EUM.SSM**, 40/26, 3.

²²⁴ Türkgeldi, **a.g.e.**, s.259.

²²⁵ Tansel, **a.g.e.**, C.III, s.79-80

²²⁶ "Meclisi Mebusan Bildirisi, **FO, 371/5045**, E 2811

hareketlerinde özgür değillerdir ve fikirlerine izin verilmeyecektir. Bu protestonun, daha önce tarihlerinde böyle bir kayda rastlanmayan İngiliz, Fransız ve İtalyan parlamentolarının kulaklarına erişmesini bekliyoruz. Milletin fikirlerinin temsilcileri iken elimizden en fazla bu gelmektedir”, şeklilde bir girizgahta bulunmaktaydı. Ancak Müttefiklerarası Matbuat Sansür Komisyonu tarafından bu kısım yayınlanacak bildiriden çıkarılmıştı²²⁷.

İstanbul Hükümeti Rauf ve Vasıf Beylerin Mebusan Meclisi’nden alınarak tutuklanmalarını da meclis üyelerinin dokunulmazlığı olduğunu vurgulayarak protesto etmişti²²⁸.

Mebusan Meclisi 11 Nisan 1920 tarihinde Padişah iradesi ile feshedilmişti. Fesih iradesinde siyasi zorunluluklar ve Kanun-i Esasinin yedinci maddesine göre Meclis-i Mebusan’ın feshedildiği dört ay sonra yapılacak seçimlerden sonra Meclisin yeniden açılacağı belirtilmişti²²⁹. Ancak malum olduğu üzere Mebusan Meclisi bir daha açılmayacaktı.

Salih Paşa Hükümeti İstanbul’un resmen işgalini ve yapılanları protesto ederek görevine devam etmişse de İtilaf Devletleri temsilcileri devamlı surette Hükümeti, Milli Mücadele aleyhine faaliyette bulunmaya davet etmişti. Yapılan baskılar her geçen gün daha da artmış, sonunda Salih Paşa Hükümeti dayanamayarak istifa etmişti²³⁰.

10. Resmi İşgal Döneminde Tutuklamalar

Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletleri cezalandırmak istedikleri şahısları mecbur kalmadıkça kendileri tutuklamamış, genellikle Osmanlı Hükümeti vasıtasıyla tutuklama tercih edilmişti. Resmi işgalin başlamasından sonra İtilaf Devletleri cezalandırmak istedikleri şahısları doğrudan tutuklamaya başlamışlardı. Yapılan tutuklamalarla farklı kesimlere ve hareketlere mesaj verilmek istenmişti.

²²⁷ “Meclisi Mebusan Bildirisi için hazırlanan önerenin Müttefiklerarası Matbuat Sansür Komisyonu tarafından Vakit ve Tasvir-i Efkar Gazetelerinden çıkarılan kısmı” 19 Mart 1920, **FO, 371/5045**, E 2811

²²⁸ Criss, **a.g.e.**, s.103.

²²⁹ **TİH II**, s.138.

²³⁰ Şimsir, **Atatürk**, C.I, s.467; Türkgeldi, **a.g.e.**, s.260.

İstanbul'un işgal edilmesini yeterli bulmayan Robeck Türkiye'deki Hıristiyanların korunabilmesi amacıyla bütün Anadolu ve Trakya'nın Yunanlılar tarafından değil de İtilaf devletleri tarafından işgal edilmesini önermişti. Robeck bu sayede Hıristiyanları katleden suçluların cezalandırabileceğini ileri sürmüştü²³¹. Hıristiyanların katledildiğine yönelik propagandaların gerçek amacının bütün Türkiye'nin İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi olduğunu bu öneriler daha iyi açıklamaktaydı.

İşgal kuvvetlerinin gerçekleştirdiği kovuşturma ve tutuklamalardan Saltanat ailesi de nasibini almıştı. İşgal kuvvetleri uzun süredir gözaltında tuttukları Veliht Abdülmecid Efendi'nin evini kuşatarak içeri girmişler, yaptıkları aramadan sonra çok sayıda belge ve kitaba el koyarak Abdülmecid Efendi'yi tutuklamışlardı. Şehzade İbrahim Tevfik ve Hanımını da tutuklayan işgal kuvvetleri onları bir gün gözaltında tutma cüretini göstermişlerdi²³². Bu tutuklama ile Padişah'a ve Osmanlı Sülalesine bir mesaj verilmişti.

Eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Eski Genelkurmay Başkanı Cevad Paşalar da evleri küçük bir ordu ile kuşatılmak suretiyle sabahın erken saatlerinde evlerinden alınarak, üzerlerinde gecelikleri olduğu halde apar topar tutuklanmışlardı. Cemal Paşa'nın hane halkı tutuklamaya karşı çıkmış, çıkan kargaşada hane halkından bir şahıs ve iki İngiliz askeri yaralanmıştı²³³. Bu tutuklamalarla Milli Mücadele Hareketi'ne bir mesaj verilmişti.

Meclis-i Ayan üyelerinden Çürüksulu Mahmut Paşa, Edirne Mebusları Şeref ve Faik Beyler, İstanbul mebuslarından Numan Usta, Aydın Mebuslarından Tahsin Bey ve Galata'lı Şevket Bey de tutuklananlar arasındaydı²³⁴. Diğer mebuslar gizlice

²³¹ "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 1 Nisan 1920 tarihli telgraf", F.C. R.E. A, Part IV; 1920155. **FO, 406/43**.

²³² Fidan, **a.g.e**, s.89.

²³³ Fidan, **a.g.e**, s.90.

²³⁴ Tutuklananlara ait listede;

1. Eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa,
2. Yarbay Çolak Kemal Bey 10. Bölük Kumandanı
3. Albay Galata'lı Şevket Bey, Boğazları müdafaa kumandanı
4. Hüseyin Rauf Bey
5. Kara Vasıf
6. Numan usta
7. Faik bey
8. Şeref Bey
9. Hasan Tahsin Eski Erzurum ve Şam valisi

Anadolu'ya kaçarak ve TBMM'ne katılarak tutuklanmaktan kurtulmayı başarmışlardı.

Fatih'te işgal edilen Numune-i İrfan Mektebi Müdürü Mustafa, Ders Nazırı Ahmet, Kondüktör Mektebi öğrencilerinden Ahmet, onun kayınbiraderi Muhiddin, ihtiyat subaylarından Fahri ve Salih Efendiler de hiçbir gerekçe gösterilmeden tutuklanmışlardı.

Meşrutiyet Otelini basan işgal kuvvetleri burada bulunan Binbaşı İsmet, Doktor Ahmet, Teğmen Zeki ve birkaç sivil tutuklamışlardı.

Harbiye Nezareti katiplerinden Aziz Efendi'nin Kumkapı'daki evini arayan işgal kuvvetleri Aziz Efendi'yi tutuklamışlardı.

Göz Doktoru Esat Paşa ve Aydın Mebusu Tahsin Bey Çağaloğlu'nda tutuklanmışlardı.

Tümen Karargahını kuşatan İşgal kuvvetleri, Üsteğmen Nail, Alay Katibi Bekir Zeki ve Katip Yardımcısı Arslan Efendi'yi tutuklamışlardı.

18 Mart'ta Meclisi Mebusan kapısına dayanan İşgal kuvvetleri meclisten istenen bir teslim vesikası karşılığında Rauf ve Vasıf Beyleri tutuklayarak teslim almışlardı.

İşgal kuvvetleri gece gündüz demeden yaptıkları aramalarda üzerinde silah bulunan ya da yayınlanan bildirelere uymayan şahısları tutuklamışlardı. 19 Mart 1920'de Savaş Bakanlığı'na bir rapor gönderen İngiliz Umumi karargahı üç gün içerisinde 285 önemli politikacının tutuklandığını bildirmişti²³⁵.

İşgal kuvvetleri 21/22 Mart gecesi İstanbul Muhafızı ve 25. Kolordu Komutanı Sait Paşa'yı tutuklamışlardı.

İtilaf Devletleri menfaatleri aleyhine yazdıkları yazılardan dolayı bazı gazeteci ve yazarlar da tutuklanmıştı. Bu meyanda Ahmet Emin, Velid Ebuziyya, Süleyman

10. Çürüksulu Mahmut Paşa

11. Dr. Esad Paşa

12. Cevad Paşa

13. İTC üyesi C.. Ar? Elbasa yer almıştı. 2 ve 13 numaralı olanlar 24 Mart tarihli listeden çıkarılmıştı. "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 20 Mart 1920 tarihli telgraf", F.C. R.E. A, Part IV; 1920133. **FO**, 406/43; "İstanbul Emniyet Müfettişinden Dahiliye Nezareti'ne 16 Mart 1336 (1920) tarihli tezkire, **DH.EUM.SSM**, 40/26, 3.

²³⁵ "İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığının 19 Mart 1920 tarihli raporu", **WO**, 33/1000, 5822

Nazif, Celal Nuri, Yunus Nadi tutuklananlar arasındaydı. Yunus Nadi'nin sahibi olduğu Yeni Gün gazetesi matbaası da basılmış ve baştan aşağı aranmıştı.

Çeşitli vesilelerle yapılan toplantı ve törenlerde milli hislerini yansıtan konuşmalar yapan Saime Hanım (Asker), Mediha Hanım (Orbay) ve Şahande Hanım da işgal kuvvetleri tarafından tutuklanmışlardı.

Bir İngiliz müfrezesi Mareşal Fuad Paşa'nın köşkünü kuşatarak Mareşal Fuad Paşa'yı tutuklamak istemiş, buna karşı çıkan Paşa dört İngiliz askerini öldürdükten sonra intihar etmişti²³⁶.

Bu tutuklamalardan on iki gün sonra Harbiye Nezareti, Personel Daire Başkanlığı'ndan askeriye mensup olup işgal kuvvetleri tarafından tutuklanan şahıslar hakkında gerekli soruşturmanın yapılmasını ve ailelerinin mağdur edilmemesini talep etmişti²³⁷. Herhalde yapılacak soruşturmanın neticesine göre İtilaf Devletleri nezdinde teşebbüste bulunulacaktı. Bundan sonra İtilaf Devletleri tarafından yapılan hareketin gayri nizami olduğu gerçeği bir kenara bırakılmış, tutuklanan şahısların suçsuz olduklarını ispatlama yoluna gidilmişti. 5 Nisan 1920 tarihinde Hükümeti kuran Damat Ferid Paşa döneminde bundan da vazgeçilecekti. Damat Ferid Paşa, İtilaf Devletlerinin isteğiyle, kendisine muhalif olan çok sayıda şahsı tutuklattığı gibi, tutuklamaya gücünün yetmediği şahısların tutuklanmasını İtilaf Devletlerinden talep etme basiretsizliğini de göstermişti.

Ferid Paşa'nın Sadrazam olarak tayin edilmesi hakkındaki 3 Nisan 1920 tarihli fermanda; "Milliyetçilik" adı altında çıkan karışıklıkların ateşkesin ardından tatmin edici bir duruma gelen siyasi vaziyeti ciddi bir duruma getirdiği ve alınmak istenen doğru tedbirlerden sonuç alınamamasına sebep olduğu ifade edilmişti. Yeni Hükümetten, ülkede karışıklık yaratan malum şahıslara karşı kanunun uygulamasıyla karışıklıkların önlenmesini ve umumi af çıkarmak suretiyle gerekli tedbirleri alması bekleniyordu. Fermanda Ferid Paşa Hükümeti'ne; müttefiklerle saygın, güvenli ilişkiler tesis edilerek hak ve adalet doğrultusunda devlet çıkarlarının korunması, barış şartlarının ılımlı hale getirilmesi ve bir an önce sonuçlanması için çaba

²³⁶ Fidan a.g.e, s.93.

²³⁷ Fidan a.g.e, s.91.

göstermesi, ekonomik ve mali tedbirler alınmak suretiyle genel sıkıntıların azaltılması tavsiye edilmişti²³⁸.

Damat Ferid Paşa Sadrazam olduktan sonra yayınladığı beyannamelerde; Osmanlı Devleti'ni savaşa sürükleyenlerle Milli Mücadeleyi yürütenlerin aynı şahıslar olduğunu, bu şahısların kanunları çiğneyerek, halktan zorla para ve asker toplayarak, buyruklarına itaat etmeyenleri cezalandırarak, devlete kaşı geldiklerini ileri sürmüş, bu şahısların yakalanmaları halinde cezalandırılacaklarını ilan etmişti. 11 Nisan 1920 tarihinde Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'de bu şahısların asi olduklarını dolayısıyla katledilmelerinin farz olduğuna dair bir Fetva yayınlamıştı²³⁹.

Bu Fetvalara karşılık Mustafa Kemal Paşa 16 Nisan 1920'de Ankara Müftüsü Rıfat Efendi, 45 kadar müftü ve müderrisin imzaladığı bir fetvayı yayınlamıştı. 22 Nisan 1920'de halka bildirilen bu fetva ile İstanbul'da ilan edilen fetvanın etkisiz hale getirilmesi amaçlanmıştı²⁴⁰.

Ferid Paşa, Milli Mücadele'yi sadece fetvayla etkisiz hale getiremeyeceğini biliyordu. Anadolu'daki hareketi silahlı güç kullanarak bastırmayı kafasına koyan Ferid Paşa Kuva-yı Tenkiliye adı verilen bir takip kıtası oluşturmuş fakat bu kıta yeterli görülmediğinden kısa bir süre sonra dağıtılmıştı²⁴¹.

Türkgeldi, Damat Ferid Paşa'nın böylesine kritik bir dönemde Sadrazamlığa getirilmesinin yanlış olduğunu savunan Meclis-i Mebusan İkinci Başkanı Hüseyin Kazım Bey'e, karşılık Padişah'ın; "Ben istersem Rum Patriğini de Ermeni Patriğini de getiririm, Hahambaşığı da getiririm" şeklinde bir cevap verdiğini, bu sözler üzerine Kazım Bey'in "Getirirsiniz, ama faydası olmaz" sözleri ile mukabele ettiğini nakletmektedir²⁴².

Özellikle İngiliz Yüksek Komisyonu yakın temas halinde olan Damat Ferid Paşa İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e bir liste vererek aralarında Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Cafer Tayyar Paşa, İsmail Fazıl Paşa gibi şahıslarında bulunduğu çok sayıda şahsın tutuklanmasını istemişti²⁴³.

²³⁸ "3 Nisan 1920 tarihli ferman", **FO, 371/5047**, E 3671.

²³⁹ **Takvim-i Vekayi**, 11 Nisan 1336 (1920).

²⁴⁰ **TİH II**, 138; Tansel; **a.g.e**, C.III, s. 83-84

²⁴¹ **Hakimiyet-i Milliye Gazetesi**, 20 Mayıs 1920.

²⁴² Türkgeldi, **a.g.e**, s.260-261.

²⁴³ Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.II, s.93.

Mayıs 1920’de Ahmet Anzavur’a mühimmat ve malzeme sevkiyatına engel oldukları ve Kuva-yı Milliye’ye cephane sevk ettikleri gerekçesiyle Harbiye Dairesi Başkanı Albay Lütfi Bey ile Gülhane Cephane Ambarları Müdürü Yüzbaşı Kemal Bey Hükümet emri ile tutuklanmışlardı²⁴⁴.

Haziran ayı içerisinde ise Şair Faik Adil Bey ve Eski Dahiliye Nazırı Kazım Bey yine Hükümetin emri ile tutuklanmışlardı. Tutuklu ailelerinin de aralarında bulunduğu bir grup İstanbul Polis Müdüriyeti’ne ve Dahiliye Nezareti’ne gitmek suretiyle tutuklananların tahliyesini istemişlerdi. Bu olaydan sonra Hükümet bazı şahısları serbest bırakmışsa da benzeri tutuklamalar uzun süre devam etmişti²⁴⁵.

Sevr Antlaşması’nın imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri tarafından gerçekleştirilen tutuklamalarda belirgin şekilde bir azalma görülmüştü. Bu azalmanın sebebi, İstanbul’un işgalinden sonraki uygulamalar nedeniyle vatanseverlerin İstanbul’dan Anadolu’ya geçmeleri idi. Öyle ki, 1920 yılı sonlarına gelindiğinde İstanbul’da siyasi nedenlerle tutuklanabilecek şahıs neredeyse kalmamıştı.

11. Kuva-yı Milliye’nin İstanbul’un Resmen İşgaline Tepkisi

İstanbul’un işgali Ankara’ya 16 Mart 1920 sabahı saat 10.00’da vatansever telgrafçılar Manastırlı Hamdi Efendi ve İstanbul Merkez Telgrafhanesi’nden görevli Ali Efendi tarafından Ankara’ya bildirilmişti. Telgrafta Mızıka Karakolu’nu basan ve orada bulunan askerlerle çatışan İngilizlerin işgale devam ettikleri yazılıydı. Bu bilgileri alan Mustafa Kemal Paşa askeri ve mülki yetkililere durumu bildirmişti²⁴⁶.

Bundan sonra Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tüm vali ve komutanlara birer telgraf göndererek onlardan dost ya da düşman tüm dış dünya ile bağlantılarını kesmelerini istemişti. Mustafa Kemal Paşa bundan başka hangi milletten ve kim olduğuna bakılmaksızın huzuru ve sükuneti bozanlara karşı kanuni çerçevede gerekli işlemlerin yapılmasını istemişti²⁴⁷.

Mustafa Kemal Paşa diğer bir telgrafta da İngilizlerin milleti aldatmak amacıyla çekecekleri telgraflar ve yayınlacakları bildirimler hakkında vali ve

²⁴⁴ **Hakimiyet-i Milliye Gazetesi**, 9 Mayıs 1920.

²⁴⁵ Fidan, **a.g.e.**, s.94

²⁴⁶ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C.II; s.549.

²⁴⁷ Fidan, **a.g.e.**, 99.

komutanlardan dikkatli olmalarını istemişti²⁴⁸. Bunun dışında Mustafa Kemal Paşa postanelerin denetim altına alınmasını, yapılan yazışmaların dikkatli bir şekilde incelenmesini şüphelilerin takibata alınmasını istemişti²⁴⁹.

İstanbul'da yapılan tutuklamalara karşı Anadolu'da bulunan müttefik asker ve subayların tutuklanması konusunda daha önceden karar alan Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, işgalden sonra bu kararın uygulanması için talimat vermişti. Verilen talimat doğrultusunda aralarında Rawlinson, Forbes gibi subayların da bulunduğu İngiliz asker ve subayları tutuklanmıştı. Anadolu'daki tutuklamalar karşısında çaresiz kalan İtilaf Devletleri Osmanlı Hükümeti'ne nota vermek suretiyle bu esirlerin serbest bırakılmasını sağlamaya çalışmışlardı. Buna karşılık Hükümet 31 Mart 1920'de Milliyetçiler üzerinde denetiminin bulunmadığını açıklamıştı²⁵⁰.

İstanbul'un resmen işgal edildiği gün Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsilliye adına, İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki temsilcilerine, Meclis Başkanlarına ve Dışişleri Bakanları'na birer protesto telgrafi göndermişti. Bu telgraflarda, İstanbul'un işgalinin "20. yüzyıl uygarlık ve insanlığının kutsal saydığı bütün ilkelere, hürriyet, milliyet vatan duygusu gibi insan topluluklarının temeli olan bütün ilkelere ve bu ilkeleri ortaya koyan insanlığın genel vicdanına indirilmiş bir yumruk" olarak nitelemişti²⁵¹.

Mustafa Kemal Paşa bilumum, vali, mutasarrıf, ve komutanlara, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, Belediye Riyasetlerine ve Matbuat Cemiyetine hitaben yayınladığı beyannamede de; İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgal etmekle Osmanlı Devleti'nin yedi yüz yıllık hayat ve hakimiyetine son verdiklerini vurgulamış, Türk milletini "hakk-ı hayat, istiklalini ve istikbalini" müdafaaya davet etmişti²⁵². İslam dünyasına da işgali bildiren Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadelenin amacını bildirmişti.

Mustafa Kemal Paşa diğer bir telgrafla da İstanbul ile iletişimin kesilmesini, düşmanlardan gelen telgrafların kabul edilmemesini, bunların Anadolu'ya

²⁴⁸ Fidan, **a.g.e**, 99.

²⁴⁹ Fidan, **a.g.e**, 99.

²⁵⁰ "Robeck'ten Curzon'a 26 ve 28 Mart 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5045**, E 2328 ve E 3229; "Robeck'ten Curzon'a 2 Nisan 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5048**, E 3648.

²⁵¹ İngiliz belgelerinde bu telgraftan bahsedilmemektedir. **Nutuk**, s. 556-558.

²⁵² **Nutuk**, s. 560.

yayılmasının önlenmesini ve bu talimatlara riayet etmeyenler hakkında gerekli muamelenin yapılmasını istemişti.

İşgal Anadolu'nun hemen her köşesinde yapılan gösteri, miting ve toplantılarla protesto edilmiş, İstanbul'a çok sayıda protesto telgrafı gönderilmişti.

19 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa yayınladığı bildiride; İslam halifesinin oturduğu İstanbul'un resmen ve zorla işgal edildiği, Meclis ve tüm devlet dairelerinin ele geçirildiği, bunun sadece Osmanlıya değil tüm İslam dünyasına yapılan bir saldırı olduğu, bütün İslam dünyasının Halifenin bağımsızlığını ve serbest kalmasını beklediği belirtilmişti. İtilaf Devletlerinin yaptıkları hareketle Halifenin oturduğu makamı küçük düşürdüklerini, bunun 1300 yıldır süren İslam bağımsızlığına karşı doğrudan bir hareket olduğunun vurgulandığı bildiride;

“Bu darbe, bu aşağılama ve bu saldırı doğrudan Mısır'daki on bin şehirde dinlerinin kurtuluşu için heyecanlanan Suriye ve Mezopotamya'nın çocuklarına ve Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Türkistan, Afganistan ve İran tek kelime ile İslam kamuoyuna karşı yapılmıştır. Düşmanların inandığı gibi İslam dünyasının ahlakını yıkmayı başaramayacaklardır. Sonuç olarak biz inanıyoruz ki, İslam dünyası harikalar sergileyecek ve gelişim yeteneğini gösterecektir. Halife ve İmparatorluğa karşı saldırının başlamaları üzerine Türk milli kuvvetleri durumla karşılaşmış, tüm ciddiyetine, istikrarsızlığına ve azmine karşın, bu modern haçlı seferinin saldırısına karşı bütün İslam dünyasının direniş hissi ve gücüyle kendi yanlarında yer alacaklarına inandıklarını, Azim ve inanç yaratarak, Allahın inayetiyle bu mücadelede başarılı olacaklardır. Bu yeni “Haçlı Seferinin” son üzücü darbesi doğrudan İslam aydınlanmasına ve bağımsızlığına karşıdır. Eminiz bu tüm kardeşlerimizin kalplerinde direniş ve kınama için aynı duygulara neden olacak ve aynı görev duygusuyla baş kaldıracak ve isyan edeceklerdir. Allahın inayetiyle kutsal mücadelemizin başarılı olması ve birleşen organizasyonumuza peygamberin yardımcı olmasını diliyoruz”²⁵³ şeklindeki ifadelerle ile ağırlıklı olarak Panislamist bir yaklaşım sergilemiş, İslam dünyası emperyalistlerle karşı gizli bir cihada davet edilmişti.

²⁵³ Nutuk'ta bu bildirden bahsedilmemektedir. “Mustafa Kemal Paşa tarafından 19 Mart 1920'de yayınlanan bildirinin Fransızca ve İngilizce kopyaları”, **FO, 371/5045**, E 2618, **FO, 371/5046**, E 3243.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920’de yayınladığı başka bir bildiri de Ankara’da “salahiyet-i fevkaladeye malik bir meclisin toplanabilmesi amacıyla seçimlerin yapılmasını istemişti²⁵⁴.

22 Mart 1920’de Mustafa Kemal Paşa’nın mülki ve askeri yetkililere gönderdiği seferberlik emri de oldukça mantıklı temelle dayandırılmıştı. Bu emirde İstanbul’un askeri işgalinin bir ateşkes ihlali olduğunu, ateşkes ihlalinden dolayı savaş halinin yeniden başladığını savunan emir, halkı seferber olmaya, tüm ordu ve cephaneyi kıyıdan iç bölgelere sevk etmeyi tüm İngilizlerin tutuklamasını içeriyordu. Askeri ve mülki yetkililerin ekseriyetle bu talimata riayet etmesi İtilaf Devletlerini telaşa düşürmüştü²⁵⁵. İtilaf Devletleri İstanbul’u resmen işgal etmeye karar verdiklerinde Milli Mücadele Hareketi’nin bu denli yaygınlaşacağını tahmin edememişlerdi. Diğer bir husus da Mustafa Kemal Paşa’nın Mondros Ateşkes Antlaşması’na atıfta bulunarak Milli Mücadele Hareketi’ni hukuki zemine oturtmasıydı. Bu yaklaşım Milli Mücadele Hareketi’ni içte ve dışta daha etkili bir halle getirmişti.

İstanbul’un işgalini takip eden günlerde Bursa’da milliyetçi Millet Yolu gazetesinde yayınlanan beyannameinde Mustafa Kemal Paşa; Halife’nin ikametgahı İmparatorluğun başkentinin İtilaf Devletleri tarafından tamamen hak ve adalete aykırı bir şekilde işgal edildiğini Türk Milletinin tarihinin diğer sayfalarında görülmemiş bir şekilde aşağılandığını ve saldırıya uğradığını vurgulamış, bunu takip eden dönemde Milletin bağımsızlığını korumak ve Halifenin haklarını savunmak için ülkede en yüksek duyguların ortaya çıktığını bu ruhla bir hareket oluşturulduğunu, bunu yok etmek isteyen düşmanların ülke içinde entrika tohumları ekmeye başladıklarını, müttefiklerin emellerine ulaşmak amacıyla İstanbul’da Damat Ferid’i iktidara getirdiklerini, Biga ve Gönen de entrikalar çevirmesi için Anzavur’u teşvik ettiklerini izah etmişti. Mustafa Kemal Paşa, Yunanlılar tarafından Aydın önlerinde başlatılan saldırının püskürtüldüğünü ve güvenliğin sağlandığını, Kilikya’da işgal kuvvetlerinin Urfa’yı boşalttıklarını, Anzavur tarafından yapılan hareketin Yunanlılara yardım etmek için planlandığını ifade etmiş, suçluların adalet tarafından

²⁵⁴ Nutuk, s. 562-564.

²⁵⁵ “22 Mart 1920’de Mustafa Kemal Paşa’nın telgrafı Samsun’dan Yüzbaşı J.S. Perring tarafından hazırlanan rapor”, FO, 371/5046, E 3248.

en kısa zamanda cezalandırılacaklarını ilan etmişti. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, Bursa ve çevresindeki milli kuvvetlerden Bekir Sami Bey'in sorumlu olduğunu ona sınırsız ve olağanüstü yetki verildiğini ilan etmişti²⁵⁶.

İtilaf Devletlerinin İstanbul'u resmen işgalinden sonra Mustafa Kemal Paşa doğrudan İtilaf Devletlerinin menfaatlerine karşı bir taarruz başlatmıştı. Mustafa Kemal Paşa 27 Mart 1920'de Balıkesir Osmanlı Bankası şubesine kendi izni olmadan İstanbul ve ya başka bir yere para gönderilmemesi hakkında talimat vermişti. İtilaf Devletleri derhal müşterek bir nota hazırlayarak olayı protesto etmişler, Osmanlı Hükümeti'nden bu tür hareketlere mani olmasının talep etmişlerdi²⁵⁷. Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'de kullandığı etkili yöntemlerden biri de kısasa kısas ilkesiydi. İtilaf Devletleri tereddüt etmeden İstanbul'daki bankalara el koymuşlardı.

Başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal ederek Türk milletine gözdağı vermek istemişlerdi. Her ne kadar İngiliz Yüksek Komiseri Robeck işgalin bekledikleri etkiyi yaratmış olduğunu ileri sürse de onların bekledikleri olmamış, Milli Mücadele Hareketi giderek daha da güçlenmişti. Aslında Robeck de bunun farkındaydı. Bunun için Türkiye kıyılarına asker yerleştirilmesi amacıyla hükümeti nezdinde teşebbüslerde bulunmuştu²⁵⁸. Kıyılarına yerleştirilecek müttefik kuvvetleriyle Milli Mücadele Hareketi önce kontrol edilecek daha sonra etkisiz hale getirilecekti.

Osmanlı Devleti'ne sert bir antlaşmanın zorla kabul ettirilmesi fikrinin ateşli savunucuların İngiltere'nin dahi Anadolu'ya yapılması düşünülen operasyon için gerekli kuvveti temin edebilmesi zordu İtalya politika olarak zaten böyle bir fikre taraftar değildi. Fransa ise güneyde hedeflediğini gerçekleştirememiş olduğundan Anadolu'nun tamamı için böyle bir kuvveti verecek durumda değildi. O zaman geriye iki seçenek kalıyordu. Birincisi blok politikası izleyerek Türkiye'de bir çatışma ortamı yaratmak, ikincisi de Yunanlıları harekete geçirerek Türklerin

²⁵⁶ “Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'da Millet Yolu gazetesinde yayınlanan beyannamesi”, **FO, 371/5048**, E 5059.

²⁵⁷ “Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne gönderilen 27 Mart 1920 tarihli müşterek nota ve İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 4 Nisan 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5241**, E 3659.

²⁵⁸ “Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 1 Nisan 1920 tarihli telgraf”, Dışişleri Bakanlığı'ndan Donanma Bakanlığı'na t.y. mektup”, **FO, 371/5045**, E 2621.

hazırlanacak antlaşmayı zorla kabul etmelerini sağlamak. Birinci seçenek sonucunda çıkması muhtemel iç savaş İtilaf Devletlerinin ekonomik çıkarlarının tehlikeye atacağından arzulanmamaktaydı. İtilaf Devletleri bunları göz önünde bulundurarak Yunanlıları harekete geçirmeye karar vermişlerdi. Ancak İzmir'i işgal ettikten sonra Yunan emelleri somutlaşmış, Yunanlıların niyetleri ortaya çıkmıştı. İngiliz Genel Kurmayı Yunanlıların yapacakları hareketlerden İngiltere'nin sorumlu tutulacağını bildiğinden Edirne'nin Türk idaresi altında kalmasını, İzmir'in de Türk bayrağı altında kalmasını kabul etmeye hazır olduğunu göstermişti. İngiliz Genelkurmayı, mevcut kuvvetlerle düşünülen planda ısrar edilmesi halinde Türkiye'de Hıristiyanlara karşı "daha önce görülmemiş bir katliamın" başlayacağını ve İngiliz prestijine büyük bir darbe vurulacağını düşünmekteydi²⁵⁹. İtilaf Devletleri, Milli Mücadele Hareketi'ni etkisiz hale getirebilmeleri için ön plana çıkan üç seçeneği de sakıncalı yönleri bulunduğundan elemişlerdi. Müttefik kuvvet temin edilebilseydi, Yunan emelleri ile baş edilebilseydi, Türkiye'deki kardeş kavgası müttefik menfaatlerine hizmet etseydi bu seçenekler tercih edilecekti. Bu planları yaparken İtilaf Devletleri üç seçeneği de menfaatleri ile çeliştiği için uygulamaktan vazgeçmişlerdi. İtilaf Devletlerinin bu seçenekleri uygulama kudretine sahip olmadıklarını kabul etmeleri kolay değildi. Türkiye'de Hıristiyanlara karşı bir "katliam" yapılacağı iddiası bu kudretsizliğe kılıf olacaktı.

İstanbul'un resmen işgali Kuva-yı Milliye'nin İstanbul yakınlarındaki faaliyetlerini arttırmasına neden olmuştu. Lefke'deki Kuva-yı Milliye bölgede bulunan kumandanı 24 Mart 1920 tarihinde General Montagu Bates'e bir mektup göndererek aynı gün akşam saat 9,00'a kadar askerlerini Lefke, Kuzey Bilecik ve çevresinden çekmemesi halinde savaşın başlayacağı tehdidinde bulunmuşlardı. İngiliz askerleri hatta kalmış, Kuva-yı Milliye bölgede bulunan Anadolu Demiryolu'nun önemli köprülerinden birini havaya uçurmuştu. Bunun üzerine General Montagu Bates Yüksek Komiserlere müracaat ederek Osmanlı Hükümeti nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunulmasını istemişti. 24/25 Mart 1920 gecesi Ryan, Salih Paşa ile görüşerek bazı uyarılarda bulunmuştu. Ryan'ın "isyancı kuvvetlerin" yani Kuva-yı Milliye'nin faaliyetlerine karşı yapılacak saldırıları

²⁵⁹ "İngiliz Genel Kurmayı tarafından hazırlanan 1 Nisan 1920 tarihli muhtıra", **FO**, **371/5046**, E 3243.

önlemekten Osmanlı Hükümeti'nin sorumlu olduğunu belirtilmesi üzerine Sadrazam Salih Paşa, faaliyetlerini onaylamadığını ifade ettiği Kuva-yı Milliye'nin Hükümete itaat etmediğinden bunların kontrol edilemediğini dile getirmişti. Ryan, Milliyetçilerin tanınmaması ile ilgili teklifi yerine getirmediğinden sorumluluğun yalnızca Osmanlı Hükümeti'ne ait olduğunu, Yüksek komiserlerin ısrarlarına rağmen Hükümetin bunu yerine getirmediği sert bir şekilde ifade etmişti. Sadrazam da Milliyetçilerin İngilizlere saldırısını önlemek için çaba sarf etmek üzere Harbiye Nezareti'nden yüksek rütbeli bir subayı 25 Mart 1920'de Lefke'ye göndermişti²⁶⁰. Fakat İstanbul'da resmen işgal edildiğinden bu teşebbüsün bir faydası olmamış, Kuva-yı Milliye İstanbul ve çevresindeki faaliyetlerini daha da yoğunlaştırmıştı.

Cafer Tayyar Paşa, Milne'nin Edirne'de bulunan temsilcisine İngilizlerin İstanbul'daki faaliyetlerinden dolayı; Edirne vilayetinin yüksek kontrolünü üstlendiğini ve İstanbul'dan gönderilen emirlere itaat etmeyeceğini, aynı yöntemin İzmit'in doğusunda da uygulanacağını ve İstanbul'la her türlü telgraf iletişimini keseceğini bildirmişti. Ayrıca, bundan böyle Edirne'de ateşkes şartlarının uygulanmayacağını, İtilaf Devletlerinin şehre girmek istemeleri halinde silahla mukabele edileceğini, barış antlaşması Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmedikçe hükümlerini uygulamayacağını vurguladıktan sonra, Edirne'de bağımsız bir hükümet ilan ettiğini, Hıristiyanların mal ve canlarını koruyacağını bildirmişti²⁶¹.

C. Tayyar Paşa, Ahali Gazetesinde yayınladığı bildiri de 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'da yaşananları izah ettikten sonra, bundan böyle Halifenin ile vilayetler arasındaki iletişimin kesildiğini, Hükümetin baskı altına alındığını vurguladıktan sonra, bu durumla mücadele etmek ve Türkiye'nin tamamına sahip olmak için Anadolu'daki birleşik oluşumu organize etmek ve idaresini kabul etmek gerektiğini dile getirmişti. Bundan sonra halkı sükunete davet ederek halktan ve silah arkadaşlarından destek isteyen C. Tayyar Paşa talimatının aksi yönde hareket

²⁶⁰ “İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 25 Mart 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5045**, E 2810.

²⁶¹ “Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 17 Mart 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5044**, E 1743, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 130. **FO, 406/43**.

edenlerin askeri mahkeme önüne çıkarılarak şiddetle cezalandırılacağını ilan etmişti²⁶².

12. İstanbul'un Resmen İşgaline Karşı Basının Tepkisi

İstanbul'un resmen işgalini yerli basınının hemen hemen tamamı işgali protesto etmiş, L'Humanite ve Le Temps gibi yabancı basın organları dahi bu protestoları haklı bulmuşlardı²⁶³.

Ancak İstanbul'da tehditler karşısında varlıklarını sürdürmek isteyen bazı yerli gazeteler, Kuva-yı Milliye'yi işgalin sorumlusu olarak yaftalayıp Milli Mücadeleye saldırmışlar, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Milli Mücadeleyi yürütenlerin isyankar, eşkiya ya da terörist olduğunu ileri sürmüşlerdi²⁶⁴.

İrade-i Milliye ve Hakimiyet-i Milliye gibi gazetelerde ise Mustafa Kemal Paşa ve vatansever devlet adamlarının beyanları sıkça yer almış İstanbul'un işgalini sert bir şekilde protesto edilmişti²⁶⁵.

Yükselen tepkiler üzerine L. George Padişahı ve İstanbul Hükümeti'ni daha kolay denetim altında tutmak için İstanbul'u işgal ettiklerini açıklamak zorunda kalmıştı²⁶⁶.

13. İstanbul'un Resmen İşgali Karşısında İngiliz Muhipleri Cemiyeti

İstanbul'un resmen işgaline karşı çıkanlar olduğu gibi az da olsa İtilaf Devletlerine hak verenler de olmuştu. İngiliz Muhipleri Cemiyeti 25 Mart 1920'de İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderdiği mektupta; İstanbul'un resmen işgalinden sonra İtilaf Devletleri tarafından yayınlanan bildiriye hak vermiş, İtilaf Devletlerinin,

²⁶² C. Tayyar Paşa fikirlerinden vazgeçmemekle beraber, Ferid Paşa Hükümeti'nin işbaşına gelmesinden sonra yayınlanan fetva ve beyannamelerden etkilenerek, İstanbul'a dönmüştü. İngiliz yetkililer onun Edirne'de bulunan Fransız subayının teşvik edici sözlerinden sonra İstanbul'a döndüğünü tahmin etmişlerdi "C. Tayyar Paşa tarafından Ahali Gazetesinde yayınlanan bildiri", **FO, 371/5046**, E 3227; "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 23 Nisan 1920 tarihli telgraf", F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 194. **FO, 406/43**.

²⁶³ İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyu'nda Milli Mücadele**, Ankara, TTK, 1989, s. 86.

²⁶⁴ **Alemdar**, 19, 24 Mart 1920, **Peyam-ı Sabah**, 17 Mart 1920.

²⁶⁵ **İrade-i Milliye**, 22 Mart 1920.

²⁶⁶ Öztoprak, **a.g.e**, s.85.

Padişah'ın nüfuzunu kuvvetlendirme konusundaki taahhütleri takdir etmişti. Cemiyet suç işleyen tüm şahısların emsal niteliğinde cezalandırılmasını da talep etmişti²⁶⁷. Teslimiyetçi tutumuna ve işbirliğine hazır olmasına karşın bu cemiyet İngilizler tarafından ciddiye alınmamıştı.

14. İstanbul'un Resmen İşgaline Karşı İslam Dünyasından Tepkiler

İstanbul'un Resmen İşgali Hindistan Müslümanları, Kırım Türkleri ve İranlılar tarafından protesto edilmişti.

Londra Hint Hilafet Delegasyonu Başkanı, Wilson'a bir telgraf göndererek Hilafet Makamının zorla işgal edildiğini vurgulamış ve işgali protesto etmişti²⁶⁸.

Kırım Türkleri de 5 Haziran 1920 tarihinde yaptıkları mitingle işgali protesto etmişlerdi²⁶⁹.

İran'da da işgal protesto edilmiş, halkın tepkisini gören İngilizler işgalin geçici olduğunu bildirmişlerdi²⁷⁰.

B. İŞGAL YÖNETİMİ VE İSTANBUL HÜKÜMETLERİ

1. Ferid Paşa'nın Yeniden İktidara Yükselişi ve İşgal Yönetimi

İşgal Yönetimi İstanbul'un resmen işgalinden sonra baskılarını daha da arttırmıştı. Yüksek Komiserler 16 Mart 1920'de verdikleri notalarında hükümetten Mustafa Kemal Paşa ve milliyetçi liderlerin muhatap olarak tanınmamasını talep etmişlerdi. Hükümet böyle bir açıklama yapmadığı için Yüksek Komiserler, 26 Mart 1920 tarihinde başka bir nota daha vererek Mustafa Kemal Paşa ve milliyetçi liderlerin reddedilmesini talep etmişlerdi²⁷¹. Buna karşılık 28 Mart 1920'de Hükümet

²⁶⁷ “İngiliz Muhipleri Cemiyeti tarafından 25 Mart 1920 İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderilen 25 Mart 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5047**, E 3662.

²⁶⁸ Criss, **a.g.e**, s.105

²⁶⁹ Fidan, **a.g.e**, s.107.

²⁷⁰ Fidan **a.g.e**, s.107.

²⁷¹ “Yüksek Komiserler tarafından 26 Mart 1920 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne verilen müşterek nota”, **FO, 371/5046**, E 3226. F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 177, ek.1., **FO, 406/43**, Robeck'ten Curzon'a 30 Mart 1920 tarihli telgraf, **FO, 371/5045**, E 2613.

bir nota ve bir taslak hazırlayarak, Yüksek Komiserlere iletmişti. Taslak metinde Mili Mücadele Hareketi'nin nasıl ortaya çıktığından bahsedilirken, İzmir ve çevresinin işgali ile birlikte yaşanan trajik olaylardan sonra Müslümanların meşru haklarını, hayat ve onurlarını müdafaa etmek üzere harekete geçtikleri izah edilmişti. Bununla beraber hiçbir resmi ya da özel vazifesi olmayan Mustafa Kemal Paşa'nın aşırı hareketlerde bulunduğu, bazı milliyetçi liderlerin de aynı şekilde devlete zarar verdikleri ve bu hareketlerin Osmanlı Hükümeti tarafından tasvip edilmediği nota da yer almıştı²⁷². Yüksek Komiserler böyle bir açıklamayı yeterli bulmadıklarından 29 Mart 1920 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bir nota daha göndermişlerdi. Yüksek Komiserlerin Hükümetten eksiksiz olarak istedikleri; “Mustafa Kemal Paşa ve diğer milliyetçi liderlerin meşru Hükümetin emirlerini yerine getirmediklerinin ve Hükümetin amaçları dışında faaliyette bulduklarının açıklanması ve onların tanımadığını açıkça ilan edilmesi” idi²⁷³. Bundan sonra Hükümet daha öncekine benzer bir metin hazırlayarak Yüksek Komiserlere sunmuştu. 30 Mart 1920 tarihinde de toplanan Yüksek Komiserler 31 Mart 1920 tarihinde Hükümete verilmek üzere yeni bir nota daha hazırlamışlardı. Bu notada sadece Yüksek Komiserlerin istekleri doğrultusunda bir bildiri hazırlanmasını talep edilmişti²⁷⁴.

31 Mart 1920 tarihinde Yüksek Komiserler hazırladıkları notayı Hariciye Nazırına takdim etmiş ve ondan Hükümetin sunduğu taslaktaki bazı bölümlerin özellikle de İzmir'le ilgili bölümlerin çıkarılmasını istemişlerdi. 1 Nisan 1920 tarihinde Osmanlı Hükümeti, sergilediği tutumunun haklı olduğunu bildiren uzun bir nota hazırlamıştı. Bu notada Yüksek Komiserler tarafından talep edilen “feci metnin” kabul edilemeyeceği vurgulanmıştı. Aynı günün akşamı H. Lamb ile görüşen Hariciye Nazırı, Yüksek Komiserlerin düşüncelerini değiştirmemeleri halinde Hükümetin istifa edeceğini açıklamıştı. Ancak beklendiği gibi Yüksek Komiserlerin düşüncelerinde herhangi bir değişiklik olmamıştı²⁷⁵. Bundan sonra Yüksek

²⁷² “Osmanlı Hükümeti tarafından Yüksek Komiserlere verilen 28 Mart 1920 tarihli nota”, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 189, ek.2-4., **FO, 406/43**.

²⁷³ “Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen 29 Mart 1920 tarihli müşterek nota”, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 189, ek. 5-7, **FO, 406/43**.

²⁷⁴ “Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 30 Mart 1920 tarihli telgraf”, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 152. **FO, 406/43**.

²⁷⁵ “Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 3 Nisan 1920 tarihli telgraf”, FO, 371/5045, E 2636F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 157, **FO, 406/43**.

Komiserlere başka bir cevap vermeyen Salih Paşa Hükümeti çözümü 2 Nisan 1920 akşamı istifası etmekte bulmuştu²⁷⁶. Bundan sonra Sadrazam olarak atanan Damat Ferid Paşa Yüksek Komiserlerin taleplerine karşılık verecek yapıda bir Hükümet kurmuştu.

5 Nisan 1920 tarihinde yeni Hükümeti kuran Damat Ferid Paşa Hükümeti'nde adı fazla duyulmayan şahıslara yer vermişti. Damat Ferid Paşa'nın atama iradesinde Milli Mücadele Hareketi ülke menfaatleri için tehlikeli ve ülke menfaatlerine zarar veren bir isyan olarak ifşa edilmişti. İrade, Milli Mücadele Hareketi'ni örgütleyenlere karşı ceza uygulanacağını ilan etmişti Ayrıca kandırılarak bu harekete katılanlar için genel af çıkarıldığı ilan edilmiş, İtilaf Devletleri ile yakın ilişkiler kurulması gerektiği vurgulanmıştı²⁷⁷.

7 Nisan 1920'de İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'i ziyaret eden Damat Ferid Paşa, inatla direnen Kuva-yı Milliye'ye karşı manevi nüfuzunu kullanabileceğini, fakat onlara karşı fiziki kuvvet gerektiğini ileri sürmüştü. Ferid Paşa özel bir çeşit jandarma teşkilatına sahip olduğunu iddia ettikten sonra, Güney Marmara bölgesinde bazı başarılar kazanan Aznavur'a benzer kuvvetlerin Gemlik-İzmit Körfezi, Bolu-Trabzon, Kayseri-Harput-Kürdistan doğrultusunda da aynı şekilde bulunduğunu ve ya bulunabileceğini Milli Mücadeleyi bastırmak üzere bu kuvvetlerden yararlanılabileceğini ileri sürmüştü. Ferid Paşa bir gün önce, Anzavur'u paşa yapmaya ve onu Afyonkarahisar'a vali olarak atamaya karar verdiğini, böylece onun çetesinin nizami ve hukuki hale getirilerek Hükümet hizmetine gireceğini, hatta onun çoktan Bandırma'yı almış olabileceğini, Hükümet'in sahip olduğu üniforma stoklarını onun kuvvetlerine giydirmeye çalışacağını beyan etmişti. Ferid Paşa bu hareketleri örgütlemek ve bunlardan yararlanabilmek üzere İtilaf Devletlerinin ne kadar destek vereceklerini öğrenmek istiyordu. Bu arada Milne, askeri malzeme kullanılması ve askerlerin hareketi için Ferid Paşa'ya izin verilmesinden yanaydı. Robeck de ona düşündüklerini yapması için izin vermişti. Ancak bahsedilen birliklere jandarma adı verilmesine İngiliz yetkililer karşı çıkmışlardı. İngilizler Foulon'un jandarma üzerindeki etkisinden ve onun yeni organize edilecek kuvvetlere

²⁷⁶ “Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 3 Nisan 1920 tarihli telgraf”, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 156, **FO, 406/43**.

²⁷⁷ “Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 5 Nisan 1920 tarihli telgraf”, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 160, **FO, 406/43**.

hakim olmasından çekinmekteydi. Ferid Paşa, Hükümet'in hattı hümayundaki noktalar ve Milliyetçileri suçlamak üzere bir bildiri hazırlanmaya çalışıldığını, bunların dağıtılması için el konulan Türk uçaklarının kullanılmasına izin verilmesini talep ettikten sonra hazırlanacak bildirilerin Hindistan'a dağıtması için de bu belgeleri Emir Ali'ye göndermek istediğini dile getirmişti. Ertesi gün İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret eden Ferid Paşa'nın karşısında bu kez Robeck'le birlikte Ryan vardı. Ferid Paşa onlardan, Harp Mühimmatı dışında İstanbul'da hükümete ait 3 uçak olduğunu ve bir nazırın oğlunun çok iyi pilot olduğunu ifade ederek bu uçaklardan istifade etmek için izin istemişti. Robeck Kuva-yı Milliye'ye karşı yapılacak operasyonlarda İngilizlerin aktif bir destek vermeyeceğini ancak Kuva-yı Milliye'ye karşı askeri malzemenin kullanılması konusunda Milne ile görüşerek Hükümete izin verebileceklerini bildirmişti. Ferid Paşa istediklerini kısa sürede alabilmek ve iktidarını sağlama almak uğruna Robeck'e, istediğinden fazlasını vermeye hazırды. Paşa Milliyetçileri kınamak onların suçluluğunu açığa vurmak üzere birer fetva, Hattı Hümayun ve beyanname hazırlandığını da açıklamakta bir sakınca görmemişti. Türklerle iyi bir antlaşma yapılması konusunda İngiliz Hükümeti'ne baskı yapan Hindistan Müslümanlarının, bazı kanallardan yönlendirildiklerinin onların Talat ve Enver Paşa'ları İslam'ın lideri gibi gördüklerini ileri süren Ferid Paşa, bu yanlış anlaşılmalara düzeltmek üzere, hazırlanan fetva, hattı hümayun ve beyannamelerin Hindistan'a gönderilmesini teklif etme basiretsizliğini de göstermişti. Ferid Paşa Yüksek Komiserlerin onayıyla uzak bölgelere ajanlar göndermeyi de teklif etmiş, Robeck bu teklifi hemen kabul etmişti. Paşa Ay-Yıldız Cemiyeti ile ilgili şahısların yakalanması için Robeck'e işbirliği teklif etmiş, bu teklifi de hemen kabul edilmişti. İngiliz yetkililerin onayı olmadan en küçük bir hareket dahi yapmayacağını vurgulayan Paşa, Ryan ile görüşmesinde meclisin dağıtılmasından bahsetmişti. Daha sonra kurulacak bir çeşit Meclisin antlaşmayı onayladıktan sonra dağıtılabileceğini de ileri süren Ferid Paşa bunun sonucunda karışıklık çıkması halinde müttefiklerin yardımına güvenip güvenemeyeceğini de sormuştu. Meclisin dağıtılmasını kendilerinin de arzuladığını ifade eden Ryan, karışıklık çıkması halinde Müttefik polisinin Hükümete yardım edeceğine dair güvence vermişti. Ferid Paşa'nın inanılması güç isteklerinden bir tanesi de Padişah'ın maiyetinde bulunan bazı şahısların görevlerinden uzaklaştırılmasıydı. Ferid Paşa "iyi bir mizaca sahip

Padişah'ın bunu yapmak istemeyeceğini", ancak Yüksek Komiserlerin bu doğrultuda talepte bulunmaları halinde bahsedilen personelin görevden alınabileceğini ileri sürmüştü. Ferid Paşa, kendisine güvenerek Sadareti emanet eden Padişah'ın arkasından dahi entrika çevirmişti. Ryan bu personel hakkında yapacağı tahkikattan sonra Padişah'la temasa geçeceklerini bildirmişti. Bu taleplerinden sonra Paşa dahiyane! tekliflerinden bir tanesini daha ortaya atıvermişti. Paşa, Aubrey Herbert'e bir telgraf göndererek ondan Türkiye hakkında olumsuz fikre sahip olan Robert Cecil ve Asquith gibi şahısların fikirlerini yumuşatmaları için nüfuzunu kullanmasını talep etmeyi düşünmüştü. Diğer taleplere onay veren Ryan bu talebi nazik bir şekilde geri çevirmişti. Ferid Paşa'nın ziyaretinden sonra, Robeck, Milli Hareketi bastırmak isteyen Hükümetin müttetiklerin tam desteğini hak ettiği şeklinde bir değerlendirme yapmıştı²⁷⁸. İngiliz Hükümeti Damat Ferid'e müsamahakar bir anlaşma umudu verilmemesi gerektiğinin altını çizirken Robeck'in tutumunun uygun görüldüğünü bildirmişti²⁷⁹. Ferid Paşa öyle taleplerde bulunmuş öyle teklifler sunmuştu ki, belki onun yerinde bir İngiliz subayı ya da sömürge valisi bulursa daha fazlasını talep edemeyecekti. Onun bu tavrı sadece iktidar hırsından kaynaklanmış olamaz. Ferid Paşa'nın tavrı iktidar hırsıyla beraber politik kin ve garezlerinin bir mahsulü olsa gerektir.

Ferid Paşa Hükümeti 10 Nisan 1920'de bir bildiri yayınlayarak sahte Milliyetçi kisvesi altında yürütülen hareketlerin Türkiye'yi savaşa götürebilecek felakete neden olacağını ileri sürmüştü. Bu bildiride;

Osmanlı İmparatorluğu eşi görülmemiş tehlikelerle kuşatıldığı milletin bilgisi ve dileği olmadan girilen korkunç savaşta kaybedilen canlar ve feda edilen mallara rağmen, ezici bir yenilgiye maruz kalındığı, bu şartlarda şartlara uyum içinde farkı anlayarak kurtuluş için bir tercih yapılması gerektiği, bununla beraber bu gerçeğin anlaşılacağı izah edildikten sonra, bazı şahısların Milliyetçi Hareket kisvesi altında kişisel çıkarları için entrikalar çevirdikleri ileri sürülmüştü. Bu hareketin devleti siyasi olarak çok zor durumda bıraktığı, bu olayların tahrikiyle Müttetik

²⁷⁸ "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 11 Nisan 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5046**, E 3072; F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 172, **FO, 406/43**; "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 8 Nisan 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5047**, E 3673. F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 192 ek.1. **FO, 406/43**.

²⁷⁹ "Dışişleri Savaş Bakanlığı'na 13 Nisan 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5046**, E 3072.

kuvvetlerin ateşkes koşullarını uygulayarak, İstanbul'u geçici bir süre için askeri olarak işgal ettikleri buna karşılık "isyancıların" başkentle vilayetler arasındaki iletişimi kestikleri, ülkelerine karşı "hayal edilebilecek en büyük ihanet suçunu" işledikleri, "milliyetçi teşkilat olarak bilinen fitneci hareketin" Anadolu'nun korkunç bir şekilde istila edilmesine neden olduğu, devletin "başını vücudundan kopardıkları" da bildiri de ileri sürülmüştü. Bundan sonra Osmanlı milletinin "en kötü düşmanlarının" sahte bir milliyetçilik görünümü altında ülkeyi ve halkı kendi kişisel emellerine feda edenler olduğu bunların halktan zorla para toplamadıkları, Kanunu Esasiyi ve diğer kanunları çiğnedikleri, halkı zorla askere aldıkları, ödeme yapmayı reddedenlere ve ya askeri hizmete girmek istemeyenlere işkence yaptıkları, köyleri tamamen talan ettikleri, hatta yağmaladıkları ve bu hareketlerin "ilahi adalete aykırı olduğu" da iddia edilmişti. Bildirinin bundan sonraki bölümünde halk sükunete, kanun ve şeriata ve Hükümdarın arzusuna uygun bir şekilde hareket etmeye davet edilmişti. Bildiri aynı zamanda genel bir af mahiyetinde idi. "Hareketlerinin ciddiyetini düşünmeden ve isyancıların baskısı altında bu harekete katılmış olan şahıslar" bir hafta içinde bağlılıklarını ve pişmanlıklarını bildirmeleri halinde aftan yararlanabileceklerdi Af hareketin liderlerini kapsamamakta, bunların ülkenin neresinde olurlarsa olsunlar şeriata ve kanuna uygun olarak cezalandırılacakları ve ölüm cezasına çarptırılacakları beyan edilmişti²⁸⁰. Padişah'ın Ferid Paşa'yı Sadrazam olarak tayin ettiği fermanda çıkarılmasını istediği umumi af ile ilgili kısım dışında bu bildiri, kullanılan üslup ve olaylara yaklaşım şekli itibarıyla İstanbul'un işgalinden sonra Yüksek Komiserler tarafından yayınlanan bildiriye dahi aşmıştı. Bu bildiriye milli hareket hakkında çıkarılan fetva izlemiştir Fetvada;

"Müslüman halifenin egemenliği altındaki İslam topraklarında kendilerini lider tayin eden ve onlarla birlikte yer alan bazı suçlu şahısların, çevirdikleri entrikalarla inançlı halkı kandıran, üst bir emir olmadan asker toplayan, onları silahlandıran ve yediren fakat aslında kendilerini zenginleştirmek isteyen, emirlere aykırı vergi toplayan, halka her türlü baskı ve zulüm uygulayan ve despotça eşyalarını alan ve sürekli diktatörlük uygulayan, bir çok masum ve inançlı yurttaşı öldüren, imparatorluğun bazı kısımlarını tahrip eden, dini indirip yerine otoritelerini geçiren,

²⁸⁰ "10 Nisan 1920'de Hükümet tarafından yayınlanan bildiri", **FO, 371/5046**, E 4281, "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 15 Nisan 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5046**, E 3265.

vefakar kumandanların yerine kendi mahluklarını getiren, Hükümet'in emirlerinin uygulanmasını önleyen, Halife'nin oturduğu yeri ülkenin diğer kısımlarından ayıran Halife'ye karşı kabahat işleyen, şehirlerin güvenliğini sıkıntıya sokan, yalan bildiriler yayınlayan, yanlış haberler yayan, halk arasında ihtilafı kışkırtan böyle eylemlerde ısrar eden şahısların öldürülmelerinin dinen meşru olduğu" ilan edilmişti. Ayrıca Şer'i kanunlara uygun olarak ülkedeki Müslümanlar silah taşımaya ve Halife'nin etrafında toplanmaya, yukarıda bahsedilen şahıslara karşı savaşımaya davet edilmiş, Halife tarafından savaşa çağrılan ve bu çağrıyı reddeden kaçakların korkunç bir günah işledikleri, bu dünyada ve öteki dünyada acılara ve şiddetli sızılara layık olacakları, Halife'nin askerleri arasında bu isyancıları öldürenlerin gazi, isyancılar tarafından öldürülenlerin şehit olacakları, bu isyancılara karşı savaş emrine itaat etmeyecek olan Müslümanların acı çekmeyi ve şeriat kanunları tarafından cezalandırılmayı hak edecekleri ilan edilmişti²⁸¹. Hazırlanan bildiri ve fetva İtilaf Devletlerinin taleplerine tam anlamıyla karşılık vermekle beraber, halkı Milli Mücadele'ye karşı savaşa davet eden söylemleriyle müttefiklerin taleplerini dahi aşmıştı. Bu yönleriyle bildiri ve fetvanın sadece İtilaf Devletlerinin talepleri ya da baskıları sonucunda ilan edildikleri sonucuna varmak eksik bir değerlendirme olacaktır. Anadolu'daki hareketin sadece İtilaf Devletlerine karşı organize edilmediği, arka planda telaffuz edilmemesine rağmen İstanbul Osmanlı Yönetimine karşı siyasi bir mücadelenin yürütüldüğü net bir şekilde anlaşılmıştı. Ferid Paşa Hükümeti'nin bundan sonraki dönemde Milli Mücadele'ye karşı yürüttüğü mücadelede İtilaf Devletlerinin baskıları ve talepleri ile birlikte bu faktör de önemli bir rol oynayacaktı.

İstanbul'da yayınlanan bildiri ve fetva halk üzerinde beklenen etkiyi yaratmamıştı. Ferid Paşa bunların iletişim yetersizliği nedeniyle sınırlı bir şekilde dağıtıldığını ileri sürerek dağıtım için İngilizlerden yardım istemişti²⁸².

Damat Ferid Paşa 15 Nisan 1920'de İngiliz Umumi Karargahına giderek Milne ile önemli bir görüşme yapmıştı. Milne; Kuzeybatı Anadolu'da oluşan Milli Mücadele karşıtı harekete katılmak üzere Osmanlı subaylarına izin vermeyi ve bu

²⁸¹ "Fetva", FO, 371/5046, E 4281.

²⁸² "İstanbul Umumi Karargahtan Savaş Bakanlığı'na 21 Nisan 1920 tarihli şifre telgraf", FO, 371/5046, E 3720.

subayların silah ihtiyaçlarının karşılanması için değişik bir askeri yapı oluşturmayı vaat etmişti. Ferid Paşa bu vaatlerden tatmin olmamış, Ahmet Anzavur Paşa'ya gayri resmi yollardan silah temin etmeye çalışmıştı. Ferid Paşa'nın ısrarları sonucunda Milne, Anzavur'un Yalova'da bulunan İbrahim Bey'e müracaat ederek, ondan silah temin etmesini kabul etmişti. İstanbul Hükümeti tarafından yayınlanan bildirimlerle, fetvaların halka dağıtılması amacıyla uçakların kullanılmasını da Milne prensipte kabul etmişti. Bundan sonra Ferid Paşa'nın, Kürdistan'da bulunan Milli Mücadele karşıtı kuvvetlerin desteklenmesi ile ilgili önerileri masaya yatırılmış, Milne o bölgenin doğrudan kendi etki alanında olmadığını, bu meselenin siyasi bir mesele olduğunu ileri sürerek olumlu ya da olumsuz bir cevap vermemiştir²⁸³.

Milne'nin verdiği izinle Ferid Paşa, 14 Nisan 1920'de Anzavur'a katılmak ve mektupları iletmek üzere 22 subay göndermiş, bunların çoğu Anzavur'a katılmıştı. Anzavur'a gönderilen talimatta; Bursa'yı işgal etmesi bundan sonra Yalova'da bulunan İbrahim Bey'e katılması, İzmit'ten gelecek İbrahim Hakkı'yla görüşmesi daha sonra bu üç kuvvetin Eskişehir'e doğru hareket ederek demiryolunu ele geçirmesi bildirilmişti. Bu kuvvetlerin yapacağı düzenlemelerle İstanbul'a gerekli iaşe gönderilebilecekti. Anzavur'a gönderilen diğer bir talimatta ise halkın muhabbetini kazanmak için her türlü tedbiri alması, köylerden temin edeceği her türlü iaşe ve gerekli ihtiyaçlar için tahsisat gönderileceği²⁸⁴, Bursa'da "Yusuf Shetvan" adlı bir entrikacının etkisinde bulunan Şeyh Senusi'nin faaliyetlerine mani olması bildirilmişti. Buna göre; Anzavur "potansiyel bir tehlike haline gelen Şeyh Senusi'nin İstanbul'a dönmeye ikna edecek, İtalyan yetkililerinden alınacak izinle bir İngiliz subayı Bursa'ya giderek Şeyh'le birlikte İstanbul'a dönecekti."²⁸⁵ Anzavur Hükümet tarafından atanan bir memur olmadığı için bu talimat tavsiye niteliğinde idi. İngilizlerin Anzavur'a yapılan yardımlara müsaade etmesinin tek amacı Anzavur'un Milli Mücadele Hareketi'ni etkisiz hale getireceğine inanmaları idi.

²⁸³ "15 Nisan 1920'de Umumi Karargahta Ferid Paşa ile yapılan Mülakat", **FO, 371/5048**, E 4635.

²⁸⁴ Müzakere sırasında, Anzavur'un durumu Rusya'da yenilgiye uğrayan Denikin'in durumu ile mukayese edilmişti. Denikin dost halkı etrafına toplayarak başarılı olmuş aldığı iaşenin bedelini ödemeyince halk ona cephe almıştı. Bu nedenle Anzavur'a halktan aldığı her şeyin bedelini ödemesi için talimat verilmişti.

²⁸⁵ **A.b.**

Milne Osmanlı Ordusunun hareketine ve askeri malzemelerin kullanılmasına izin verilmesinden yanaydı. Bunun için Yüksek Komiserlerin Milne yetki vermesi gerekiyordu. Robeck meslektaşlarına danışmadan Milne'e bu yetkiyi vermişti²⁸⁶.

Kuva-yı Milliye'ye karşı mücadele eden çetelere değil Osmanlı Hükümeti'ne savaş malzemesi teslim edilecekti. Osmanlı Hükümeti de bu malzemeleri Milli Mücadele Hareketi'nin bastırılması için kullanacaktı²⁸⁷. İngilizler bunu yaparlarken Damat Ferid Paşa'nın zihninde müsamahakar bir antlaşma beklentisi yaratmamaya çalışacaklardı²⁸⁸. Kısacası İstanbul Hükümeti'nin Milli Mücadele karşısındaki tavrı ne olursa olsun Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşmanın şartları ağır olacaktı.

Bu arada Ferid Paşa Anzavur'a gerekli harp mühimmatını gönderebilmek için Milne ile anlaşma sağlamıştı. Ama çeşitli nedenlerle mühimmat zamanında gönderilememiş, Anzavur yenilerek geri çekilmişti. Bir süre sonra da Kuva-yı Milliye tarafından öldürülmüştü²⁸⁹. İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, Anzavur'un ölümünü; "Kemalistlere karşı olduğundan ölümü büyük kayıptır." şeklinde yorumlamıştı²⁹⁰. Bu yoruma rağmen yaşanan gecikmelerden İngilizlerin Anzavur türü hareketlere pek sıcak bakmadıkları anlaşılıyordu.

İngiliz Savaş Bakanlığı 16 Nisan 1920'de İstanbul'a gönderdiği talimatta Milli Mücadele Hareketi'ni etkisiz hale getirebilmek için, mümkün olduğu kadar düzenli Türk askerlerinin görevlendirilmesini düzensiz askerlerin silahlandırılması girişimine tercih edilmesini emretmişti²⁹¹. Savaş Bakanlığı başıbozuk çetelere silah dağıtılmasının bazı sıkıntılar yaratabileceğini düşünmekteydi. Çünkü bu tür çetelerin kesin kontrol altında tutulması zordu. Bunlar ortadan kaybolabilir ve ya karşıt kuvvetlere katılabilirlerdi. Milliyetçi kuvvetlere karşı kuvvet kullanılacaksa Türk düzenli askerlerinin görevlendirilmesi İtilaf Devletleri açısından daha uygun olacaktı.

²⁸⁶ "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 11 Nisan 1920 tarihli telgraf", F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 172, **FO, 406/43**.

²⁸⁷ "Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 11 Nisan 1920 tarihli mektup", F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 180, **FO, 406/43**.

²⁸⁸ "Earl Curzon'dan Amiral J. De Robeck'e 20 Nisan 1920 tarihli telgraf", F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 184, **FO, 406/43**.

²⁸⁹ "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 20 Nisan 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5046**, E 3540; F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 184, **FO, 406/43**.

²⁹⁰ "İngiliz Yüksek Komiserliğinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na (t.y) mektup", **FO, 371/6574**, E 5226.

²⁹¹ "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İstanbul Umumi Karargahı'na 16 Nisan 1920 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/5046**, E 3390.

Bu birliklerin İstanbul'dan kontrol edilmeleri daha kolaydı. Zaten İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri de bu kanaatteydi²⁹².

Fazla destek vermemiş olsalar da Anzavur'a ümit bağlayan İtilaf Devletleri onun yenilmesi ile hayal kırıklığına uğramışlardı. Robeck, İtilaf Devletlerinin sert bir antlaşmayı uygulamaya geçirebilmek için kendi kaynaklarına güvenmesinden başka çare olmadığını savunmaya başlamıştı. Yunan Ordusunun kullanılmasının iç savaşa ve mukateleyle dönüşeceğini, bunun sonucunda memleketin viraneye döneceğini ileri süren Robeck antlaşmayı zorla tatbik edebilmek üzere batılı kuvvetler temin edilmesini önermişti²⁹³.

Ferid Paşa'nın beklentileri gerçekleşmemiş, Anzavur Kuva-yı Milliye tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Bu galibiyet ile gücüne güç katan Kuva-yı Milliye 1920 yılı Mayıs ayına gelindiğinde, Karamürsel, Yalova ve Gemlik yarımadası'na hakim olmuştu²⁹⁴. Bundan sonra İtilaf Devletleri, Kuva-yı Milliye'yi Boğazlar ve İstanbul için yakın bir tehdit olarak görmeye başlamışlardı. İngiliz Savaş Bakanlığı dahi Anzavur Hareketi'nin başarısızlığının Boğazlarda herhangi bir tehdiye neden olup olmayacağı konusunda Milne'nin görüşlerine müracaat etmişti²⁹⁵. Milne tehlikenin farkına varmış, Kuva-yı Milliye'nin Boğazlara yaklaşması nedeniyle, Batum'a gönderilmesi planlanan müttefik birliklerinin İstanbul'da kalmasını istemişti²⁹⁶. Savaş Bakanlığı da Milne'nin bu talebini olumlu karşılamıştı²⁹⁷.

Ferid Paşa'nın Kuva-yı Milliye'yi ortadan kaldırmak için diğer bir planı da Kuva-yı İnzibatiye'yi kurmaktı. 18 Nisan 1920'de kurulan Kuva-yı İnzibatiye seyyar birliklerden oluşturulmuştu²⁹⁸. Ancak TBMM'nin Anadolu'da idareyi ele geçirmesinden sonra sadece Kuva-yı İnzibatiye ile hedefine ulaşamayacağını anlayan Damat Ferid Paşa, Anadolu'ya yeniden hakim olabilmek amacıyla daha geniş çaplı bir teşkilat kurmak üzere harekete geçmişti. Anadolu'nun tamamı üzerinde askeri ve

²⁹² “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Nisan 1920 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/5046**, E 3415.

²⁹³ “Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 23 Nisan 1920 tarihli telgraf”, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 194. **FO, 406/43**.

²⁹⁴ “Webb'den Curzon'a 13 Mayıs 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5048**, E 4701.

²⁹⁵ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Milne'ye 8 Mayıs 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5048**, E 4768.

²⁹⁶ “Milne'den İngiliz Savaş Bakanlığı'na 8 Mayıs 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5048**, E 4768.

²⁹⁷ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Milne'ye 10 Mayıs 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5048**, E 4768.

²⁹⁸ Ali Arslan, “Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umumiliği- IV. ve V. Damat Ferit Hükümetlerinin Anadolu'daki Yönetimi Büyük Millet Meclisi'nden Geri Alma Teşebbüsü (1920)”, **Atatürk Yolu**, Ankara, Kasım 1995, Cilt: 4, Sayı: 16, s. 443.

mülki yetkilerle donatılan bu teşkilat; Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umumiliği idi. 28 Nisan 1920’de imzalanan 6 Mayıs 1920’de Padişah tarafından tasdik edilen kararname ile Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umumiliği tesis edilmişti. Hazırlanan kararnamede bu müfettişliğin asli vazifesi, “Anadolu’da gelişen istenmeyen hadiseleri bir an evvel bertaraf ederek emniyet ve asayişin temini için gerekli tedbirleri almak” şeklinde belirlenmişti²⁹⁹. Başka bir ifadeyle İstanbul Hükümeti’nin başaramadığını Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umumiliği’nin başarması bekleniyordu.

“Malumat-ı mülkiye ve askeriyede salahiyet-i kamileye haiz olmak üzere” Müşir Zeki Paşa’nın tayin edildiği Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umumiliği’ne adından da anlaşıldığı üzere fevkalâde yetkiler verilmişti. Müfettişliğin, Kuva-yı İnzibatiye, Kuva-yı zabıta ve gönüllü kıtalar dahil Anadolu’da, İstanbul Hükümeti’ne bağlı tüm askeri birlikler ve tüm mülki idareciler üzerinde yetkisi olacaktı³⁰⁰.

Zeki Paşa, göreve başladıktan sonra yayınladığı bildiride; bir yandan halkı İstanbul Hükümeti etrafında kenetlenmeye davet ederken diğer yandan ihtirasları peşinde koşanları “kanunun pençesine” teslim edeceğini ilan etmişti³⁰¹. Zeki Paşa’nın açıklamaları Damat Ferid Paşa Hükümetlerinin resmi söyleminin ve tehditlerinin tekrarından ibaretti.

Zeki Paşa göreve geldikten sonraki bir aylık dönemde tehditlerini pratiğe geçirecek bir adım atmadığı gibi, Binbaşı Recep Sezai Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa’ya iki mektup göndererek temas kurmak istemişti. Zeki Paşa mektuplarında, TBMM, Ankara Hükümeti ve onlara bağlı milli teşkilatlarla askeri birliklerin dağıtılmasını ve İstanbul Hükümeti’ne itaat edilmesini istemişti. Zeki Paşa bunların dışında; genel bir af vaat ederek Mustafa Kemal Paşa’ya eski rütbe ve itibarının iadesi için arabuluculuk yapmayı teklif etmiş, tekliflerinin kabul edilmemesi halinde sorumluluğun Mustafa Kemal Paşa’ya ait olacağını vurgulamıştı. Bu istekler de Ferid Paşa Hükümetlerinin daha önceki tekliflerinden farklı değildi. Bundan sonra Zeki Paşa, sorunların detaylarını müzakere etmek üzere Ankara’nın

²⁹⁹ Arslan, **a.g.m.**, s.443-445.

³⁰⁰ Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umumiliği’nin teşkilat ve yetkileri hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Arslan, **a.g.m.**, s.443-447.

³⁰¹ Arslan, **a.g.m.**, s.448-449.

tayin edeceği delegelerle bir görüşme yapmayı teklif etmişti³⁰². Mevcut siyasi şartlar altında Zeki Paşa'nın tekliflerinin Ankara tarafından kabul edilmesi söz konusu dahi olmayacaktı.

Ankara Hükümeti, Zeki Paşa'nın, TBMM, Ankara Hükümeti ve onlara bağlı milli teşkilatlarla askeri birliklerin dağıtılması ile ilgili taleplerini dikkate almamışsa da müzakereye açık olduğunu bildirmiş, ancak taraflar arasında görüşme yapılamamıştı³⁰³. Ankara'nın gücünü gören Zeki Paşa aldığı yetkileri kullanma imkanı bulamamıştı.

2 Ekim 1920'de Meclis-i Vükela'da yapılan görüşmelerde herhangi bir fayda sağlanamadığından Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umumiliği'nin ilgasına karar verilmişti. Bu karar aslında Ankara'nın Damat Ferid Paşa Hükümeti ve destekçisi İtilaf Devletlerine karşı kazandığı siyasi bir zaferdi³⁰⁴. Ferid Paşa'nın Anadolu'ya hakim olma yolundaki son teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, İtilaf Devletleri Türkiye'de uyguladıkları politikaları yeniden gözden geçireceklerdi.

Anadolu ve Trakya'daki milliyetçi hareketin günden güne gelişmesi Damat Ferid Paşa Hükümeti'nin iktidarını sarsmış, yeniden Milli vasıfları önce çıkan bir Hükümet kurulması gündeme gelmişti³⁰⁵. İşgal yönetimi ise daha Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa Hükümetleri döneminde yaşanan tecrübelerin de etkisiyle bu fikre karşı çıkmış, İstanbul'da gelişebilecek bu tür siyasi hareketleri güç kullanarak bastırmaya karar vermişti³⁰⁶.

TBMM'nin karşıt hareketleri etkisiz hale getirmesi üzerine Milne, İstanbul Hükümeti'nin antlaşmayı uygulayacak güce sahip olmadığını, sınırlı otoritesinin sadece müttefik kuvvetlerinin bulunduğu yerlerde geçerli olduğunu fark etmişti. İzmit yarımadasında Kuva-yı Milliye'nin olası bir taarruzuna karşı müttefiklerinden yardım alamayacağına bilincinde olan Milne, İngiltere'nin Anadolu'da bir savaşın içine girmek üzere olduğunu da anlamaya başlamıştı. İtalyanların Milliyetçilerden yana, Fransızların İngiliz itibarını düşürmeye çalıştığını ileri süren Milne, İzmit'te İngiliz askerlerinin Yunan askerleri ile takviye edilmesinin “ateşe bir kibrit atmak”

³⁰² Arslan, **a.g.m.**, s.449-450.

³⁰³ Arslan, **a.g.m.**, s.449-450.

³⁰⁴ **BOA, MV**, 252/139, 2 Ekim 1336 (1920). Arslan, **a.g.m.**, s.451.

³⁰⁵ “Robeck'ten Curzon'a 17 Haziran 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5050**, E 6721.

³⁰⁶ “Curzon'dan Robeck'e 26 Haziran 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5050**, E 6721

olduğunu düşünüyordu. Milne göre tek çare bölgede bulunan İngiliz kuvvetlerinin, İngiltere'den gönderilecek süvarilerle takviye edilmesi idi³⁰⁷. Ancak Milne'nin talep ve tavsiyelerinin aksine bölgeye taze kuvvet gönderilemeyecek, İzmit'e Yunan birlikleri sevk edilecekti.

Osmanlı Devleti'ne dikte edilmek istenen antlaşma koşulları halkın Milli Mücadele etrafında kenetlenmesini sağlamıştı. Milne, İtalya Fransa tarafından yapılan propaganda çalışmalarının da Milli Mücadele'nin gelişmesine katkı sağladığını düşünmekteydi³⁰⁸.

2. Kuva-yı Milliye'nin İstanbul ve Boğazlar Bölgesine Yönelik Faaliyetleri

İstanbul'un resmen işgalinden sonra Kuva-yı Milliye Batı Cephesinde İngilizler için yakın bir tehdit unsuru haline gelmişti. Batı Cephesinde bulunan Ali Fuad Paşa, Derince'nin batısından çekilmediği sürece İngiliz askerlerine saldıracağını açıklamıştı. Milne'nin emrinde düzeni sağlamak ve doğudan gelebilecek bir saldırıya karşı koyabilmek için yeterince kuvvet yoktu. Milne bu durumda bir tercih yapılmasını önermişti. Ya Boğazlar ve Çanakkale'nin her iki tarafında silahsızlandırılacak bölgenin güvenliğini sağlamak üzere İstanbul'a yeterince kuvvet gönderilecek ya da Milliyetçilerle siyasi düzenlemeler başlatılacaktı. Yüksek komiserler de Trakya ve Anadolu'dan İstanbul ve Boğazlara yönelik bir taarruzdan endişe ediyorlardı. İstanbul'un Anadolu tarafından tehdit edildiğini, bir süre sonra Trakya'dan da edileceğini ifade eden Yüksek Komiserler, hükümetlerine müracaat ederek işgal kuvvetlerinin takviye edilmesini talep etmişlerdi³⁰⁹. Anadolu'dan iâşe alamayan İstanbul'un batı ile de bağlantısının kesilmesi hem İstanbul halkı hem de Müttefik kıtaları için felaket olacaktı. Yüksek Komiserler kabul ettirilmek istenen antlaşma koşullarının, "Türklerin hemen hemen tamamını milliyetçi yaptığını" belirten Yüksek Komiserler, yeni bir savaş açılmaması halinde anlaşma maddelerinin değiştirilmesini ihtimalinin de

³⁰⁷ "Milne'den İngiliz Savaş Bakanlığı'na 29 Mayıs 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5048, E 5552.

³⁰⁸ "Milne'den İngiliz Savaş Bakanlığı'na 14 Haziran 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5049, E 6536.

³⁰⁹ "Robeck'ten Curzon'a 15 Haziran 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5049, E 6541.

"Robeck'ten Curzon'a 17 Haziran 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5050, E 6721 .

düşünülmesini istemişlerdi³¹⁰. Buna rağmen Müttefik Hükümetler, temsilcilerinin uyarılarına kulak asmayarak hazırladıkları Sevr Antlaşması'nı Türklere zorla kabul ettirmeye çalışacaklardı. İstanbul ve Boğazları savunmak amacıyla takviye kuvvet göndermekte sıkıntı yaşayan İtilaf Devletleri umutlarını Yunan Ordusu'na bağlayacaklardı.

İtilaf Devletleri temsilcilerinin korktuğu olmuş, 15 Haziran 1920'de Kuva-yı Milliye İzmit'te bulunan 24. Pencap alayını kuşatmış, çıkan çatışmada bu alaydan 30 asker yaralanmış, burada bulunan İngiliz istihbarat personeli Kuva-yı Milliye tarafından tutuklanmıştı. Milne Kuva-yı Milliye'nin ilerlemesini önlemek amacıyla İngiliz savunma hattını Üsküdar'a çekilmişti³¹¹. Robeck de Hükümeti'nden acil takviye yapılmasını istemiş, bunun yapılamaması halinde Yunanlılardan istifade edilmesini önermişti³¹².

5 Temmuz 1920'de Beykoz'a 300 kadar Kuva-yı Milliye neferi baskın düzenlemiş, çıkan çatışmada Yunan ve İngilizlere bağlı Hindistan taburundan birkaç asker yaralanmıştı. Yunan ve İngiliz askerleri geri çekilmiş, Kuva-yı Milliye aynı günün akşamına kadar Beykoz'a hakim olmuş, akşam saatlerinde çekilmişti. Kuva-yı Milliye iaşe sağlamak maksadıyla bu hareketi gerçekleştirdiğini³¹³ açıklamışsa da Kuva-yı Milliye bu hareketle İstanbul'a ne kadar yakın olduğunu göstermişti. Hareketin İngiliz elçiliğinin bulunduğu Yeniköy'ün hemen karşısında olması endişeleri daha da arttırmıştı.

Kuva-yı Milliye, Çanakkale'nin Asya tarafında da Lapseki'ye ulaşmıştı. General Milne'nin bu gelişme ile başa çıkacak askeri kuvvete sahip değildi. Boğazlardan geçebilecek gemilere, Anadolu tarafından ateş açılabileceğinden ticari trafiğin askıya alınması dahi gündeme gelmiş, Milne daha ileri bir tedbir olarak Anadolu tarafındaki tahkimatların tahrip edilmesini önermişti³¹⁴.

Kuva-yı Milliye'nin Çanakkale yakınlarında faaliyetlerini arttırması üzerine "Hms Iron Duke" ve "Ceres" destroyerleri 17-20 Haziran 1920 tarihleri arasında Çanakkale Boğazının Anadolu yakasındaki tahkimatların tamamını havaya

"Milne'den İngiliz Savaş Bakanlığı'na 14 Haziran 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5049**, E 6536.

³¹¹ "Milne'den İngiliz Savaş Bakanlığı'na 15 Haziran 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5050**, E 6585.

³¹² "Robeck'ten Curzon'a 16 Haziran 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5050**, E 6579.

³¹³ "Robeck'ten Curzon'a 7 Temmuz 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5052**, E 7967.

³¹⁴ "Akdeniz Başkumandanlığı'ndan Donanma Bakanlığı'na 18 Haziran 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5050**, E 6793.

uçurmuştu³¹⁵. Fransızlar da Çanakkale Boğazı'nın savunması için Gelibolu'ya uçak göndermeye hazır olduklarını bildirmişlerdi³¹⁶. Anadolu'dan İngiliz kumandanları sorumlu olduğundan Fransızlar, İzmit civarındaki İngiliz kuvvetlerine yardım etmemişlerdi. Fakat bu kez durum farklıydı. Çanakkale'nin kaybedilmesi hem Boğazların güvenliğini tehlikeye sokacak hem de Kuva-yı Milliye'nin Fransız nüfuz sahası olarak belirlenen Trakya'da etkinliğini arttırmasına neden olacaktı. İşte bu noktada İngiliz-Fransız ortak menfaatleri tarafları bir kez daha ortak harekete mecbur bırakmıştı.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri tahkimatları imha etmeye devam etmişlerdi. Yüzbaşı J.C.W. Henkey kumandasındaki "Emperor of India" savaş gemisi 25 Ağustos 1920'de Yumburnu tahkimatlarını³¹⁷, Yüzbaşı R. Hill kumandasındaki Iron Duke savaş gemisi Kavak ve Macar tahkimatlarını imha etmişti³¹⁸.

İngilizlerin İstanbul'un savunması için kendilerine muhtaç olduğunu düşünen M. Millerand, Fransa'nın İstanbul üzerinde tüm askeri kontrolü üstlenmesini önermişti. İngilizler bu önerinin kabul edilmesi halinde İngiltere'nin savaşta Türkiye'yi yenen ve İstanbul'u işgal eden üstün kuvvet pozisyonunu kaybedeceğini ve İngiltere'nin yerini Fransızların alarak, lider rol oynayacaklarını biliyorlardı. Bu sıralarda İngiltere, Padişah ve İstanbul Hükümeti üzerinden siyaset geliştirmekteydi. Fransızlar ise Milliyetçilerle yakınlık kurmuşlardı³¹⁹. Fransız yardımına kuşkuyla bakan İngiltere'nin İstanbul'daki lider pozisyonunu Fransızlara devretmek gibi bir düşüncesi hiçbir zaman olmamıştı. Olamazdı. Fransızlar fırsattan istifade şanslarını bir kez daha denemişlerse de olumsuz cevap almışlardı.

Damat Ferid Paşa'nın Milli Mücadeleye karşı olması ve İtilaf Devletlerinin talepleri karşısında son derece müsamahakar olması Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşma şartlarını etkilememişti. İtilaf Devletleri Paris'te bulunan Türk Heyeti'ne

³¹⁵ "İngiliz İstihbaratından 219 Z. Tarafından Hazırlanan 22 Haziran 1920 tarihli rapor", **FO, 371/5051**, E 7103.

³¹⁶ "İngiliz İstihbaratından 220 Z. Tarafından Hazırlanan 22 Haziran 1920 tarihli rapor", **FO, 371/5051**, E 7103.

³¹⁷ "Emperor of India savaş gemisi kumandalığından Akdeniz Müttefik Donanması Başkumandanlığı'na 25 Temmuz 1920 tarihli rapor", **FO, 371/5055**, E 10480.

³¹⁸ "Iron Duke Savaş gemisi kumandalığından Akdeniz Müttefik Donanması Başkumandanlığı'na 25 Temmuz 1920 tarihli rapor", **FO, 371/5055**, E 10480.

³¹⁹ "Robeck'ten Curzon'a 26 Haziran 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5051**, E 7274.

antlaşma şartları ile ilgili bir taslak sunarak heyetten cevap istemişlerdi. İzmir ve Doğu Trakya'nın Yunanistan'a verilmesini, doğu vilayetlerinde bağımsız bir Ermenistan, bağımsız olabilecek otonom bir Kürdistan kurulmasını ve Boğazlardan serbest geçişi öngören taslak, antlaşma şartlarının oldukça katı olacağını gösteriyordu. Damat Ferid Paşa dahi bu taslaktan rahatsız olmuştu. 29 Nisan 1920 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret eden Ferid Paşa bu antlaşma şartlarının ağır olduğuna dair haberlerin durumun vahametini arttırdığını ve sert bir antlaşmanın uygulanmasına teşebbüs edilmesi halinde durumun daha da ciddi bir hale geleceğini ifade etmişti. Ferid Paşa bununla kalmamış hiç yeri olmadığı halde öncelikle Hanedan ailesinin anlaşma üzerinde düşünceğini daha sonra da antlaşmanın Şura-yı Saltanat'ta görüşüleceğini izah etmeye kalkışmıştı. Bu görüşmeden Webb, Şura'nın "meşru parlamento çizgisinde" meclisin yerine geçebileceğine dair bir sonuç çıkarmıştı³²⁰. Ferid Paşa da elbette bir Sadrazam olarak ülkesi ile imzalanacak antlaşma şartlarının ağır olmaması için çalışmaktaydı. Fakat onun İtilaf Devletleri karşısındaki duruşu, olaylara yaklaşım şekli ve kullandığı yöntemler son derece yanlıştı. Ferid Paşa ile görüşen müttefik temsilcileri Osmanlı Devleti'nin en ağır şartları dahi kabul edebileceğine dair izlenime kapılmışlardı.

İngiliz istihbarat servisleri Damat Ferid Paşa'nın 10 Mayıs 1920'de düzenlediği özel bir toplantıda, Hükümet'in İzmir ve Trakya'nın kaybedilmesine rıza göstermeyeceğini ifade ettiğini rapor etmişlerdi. Robeck, bu durumda onun Milliyetçilerle niçin savaştığını anlayamadığını bildirirken şaşkınlığını gizlememişti. Ferid Paşa Hükümeti'nin antlaşmayı imzalamama ya da istifa etme ihtimali de artık seçenekler arasındaydı. Bu noktada Robeck, antlaşma imzalasın ve ya imzalamasın, anlaşmanın uygulanabilmesi için kuvvet kullanmanın elzem olduğuna dair doğru bir tespitte bulunmuştu³²¹. Bu konuda müttefiklerinden destek alamayan İngiltere yönünü Yunanlılara çevirmişti.

Damat Ferid Paşa, Webb ile görüşmesinde antlaşmayı imzalamaları halinde İngiltere'nin Ayestefanos Antlaşması'ndan sonra yaptığı gibi antlaşmada değişiklik

³²⁰ "Webb'den Curzon'a 30 Nisan 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5046**, E 4053
F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 207, **FO, 406/43**.

³²¹ "Robeck'ten Curzon'a 22 Mayıs 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5049**, E 5858.

yaptırıp yaptıramayacağını sorarken³²² oldukça komik bir duruma düşmüştü. Bu soru onun tarihi ve siyasi olayları mukayese etme yetisinden ne kadar yoksun olduğunun açık bir delili idi. Bilindiği üzere Ayestefanos Antlaşması Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılmış, şartları itibariyle İngiliz menfaatlerini tehdit edici bir mahiyet kazanmıştı. İngiltere de o günkü koşullarda yeni kazanımlar elde edebilmek amacıyla antlaşmada değişiklik yapılmasını sağlamış, neticede kendi menfaatlerini korumuştur. Bu kez yapılacak antlaşmanın taraflarından bir tanesi İngiltere idi. İngiltere yapılacak antlaşmadan zaten kazançlı çıkacaktı. İngiltere elde ettiğinden fazlasını almadan antlaşmayı değiştirmeyeceği için İngiltere'nin yeni kazanımlar elde etmesi gerekiyordu. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nin kazançlı çıkabilmesi için diğer müttefiklerin elde ettikleri kazanımlardan Osmanlı Devleti lehine vazgeçmeleri gerekecekti. Bu da onların İngiltere'ye cephe almasına neden olacaktı. İngiltere'nin böyle bir riski göze alması, yapılan antlaşmayı değiştirmesi mantıki olarak mümkün değildi. Ferid Paşa 19. yüzyılda izlenen denge politikasını I. Dünya Savaşı'ndan değişen dünya dengelerini hesaba katmadan uygulamak istemişti. Paşa'nın temel planı buydu. İngiliz dostluğuna dayalı bu plandan başka bir planı olmayan Ferid Paşa İngilizler nezdinde yaptığı teşebbüslerden bir sonuç alınamayacağını tecrübe ederek anlayacaktı.

TBMM'nin kurulmasından sonra dahili meselelerle uğraşan Ferid Paşa, İtilaf Devletlerinin antlaşmadaki taleplerinden sonra tam anlamıyla köşeye sıkışmıştı. Hükümet yapılan taleplere karşılık bir cevap üretmediğinden çare olarak kendisine tanınan süreyi uzatmaya çalışmıştı. Paris'ten tren yolu ile İstanbul'a gönderilen antlaşma şartlarının iletilmesinde yaşanan gecikmeleri gerekçe gösteren Hükümet, kendisine verilen süreyi uzatmak için Yüksek Komiserlere müracaat etmişti. 28 Mayıs 1920 tarihinde bu talebi görüşen Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'ne verilen süreyi 11 Temmuz 1920 tarihine kadar uzatmışlardı. Yüksek Komiserler gecikmelerin bahane edilmemesi için de Paris-İstanbul arasında görev yapan kuryelere kolaylık gösterilmesi için düzenleme yapmışlardı³²³.

³²² “Webb'den Curzon'a 11 Mayıs 1920 tarihli telgraf”, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 216, **FO, 406/43**.

³²³ “Robeck'den Curzon'a 28 Mayıs 1920 tarihli telgraf”, FO, 371/5048, E 5506, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 251, **FO, 406/43**.

Bu arada Damat Ferid Paşa antlaşma için Paris'e gitmiş, şartları öğrenmiş, 25 Haziran ve 8 Temmuz 1920 tarihlerinde Yüksek Konseye iki nota sunmuştu. Notalarına cevap alamasa da Paşa, İtilaf Devletlerinin bu konudaki tutumunu görmüştü. Ferid Paşa 14 Temmuz 1920'de büyük bir hayal kırıklığı içerisinde İstanbul'a dönmüştü. Bundan İki gün sonra İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'i ziyaret eden Paşa, Türkiye'nin çok sert bir antlaşma ile karşı karşıya bırakıldığını ve Türkiye'yi tamamen mahvedecek bir antlaşmayı imzalamaktan başka seçenek bırakılmadığını ifade etmişti. Bu görüşmenin ardından Robeck, Ferid Paşa'nın şahsen antlaşmayı imzalamaktan yana olduğunda dair bir değerlendirme yapmıştı³²⁴. Robeck'in değerlendirmeleri doğruları yansıtmasa da Ferid Paşa dönülmez bir yola girmişti.

16 Temmuz 1920'de M. Millerand, Damat Ferid Paşa tarafından verilen notalara karşılık İtilaf Devletlerinin cevabını sunmuştu. Bu cevapta İtilaf devletlerinin dostluğuna "ihamet" eden, hiçbir sebep yokken savaşa giren, savaşın uzamasına, İtilaf Devletlerinin can ve mal kaybına neden olan Osmanlı Devleti'nin sunulan barış şartlarını kabul etmek zorunda olduğu vurgulanmıştı. Aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu 800,000 Ermeni'nin katledilmesine, 200,000 Ermeni ve 200,000 Rum'un yurtlarından sürülmesine sebep olan Türklerin kendilerine bağlı milletleri yönetme konusundaki başarısızlıklarını gösterdiklerini dolayısıyla Türklerin çoğunlukta olmadığı yerlerin Türklerden alınacağını da altı çizilmişti. Aynı sebeplerle sınırları Amerika tarafından belirlenecek bağımsız bir Ermenistan kurulması fikrinden de vazgeçilmeyeceği bildirilmişti. Osmanlı Devleti'ne, milli bir devlet ve çok verimli toprakların bırakıldığı bu şartların kabul edilmemesi halinde Türklerin Avrupa'dan dışarı çıkarılacakları bildirilmişti. Son olarak Osmanlı Devleti'ne antlaşmayı imzalaması için 27 Temmuz 1920 günü saat 12.00'a kadar süre verilmişti³²⁵.

İtilaf Devletlerinin cevabından sonra umudunu tamamen İngiltere'ye bağlayan Damat Ferid Paşa teklif edilen antlaşma şartlarını kabul etmek yönünde bir eğilim göstermişti. 22 Temmuz 1920 akşamı İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e bir nota

³²⁴ "Robeck'den Curzon'a 16 Temmuz 1920 tarihli telgraf", F.C. R.E. A, Part V; 1920, no. 46, FO, 406/44.

³²⁵ "M. Milllerand'dan Türk Heyeti Başkanı'na 16 Temmuz 1920 tarihli cevap", F.C. R.E. A, Part V; 1920, no. 47, ek.1, FO, 406/44.

veren Damat Ferid Paşa, Barış antlaşmasını imzalamak amacıyla Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşad Halis Beylerin görevlendirildiğini, bu heyetin Paris'e varmasının gecikmesi halinde Osmanlı Devleti'ne tanınan sürenin uzatılmasını talep etmişti. Notada, Her ne kadar Türk Heyeti'nin antlaşmayı imzalanmasına karar verilmiş olduğu ifade edilmişse de İtilaf Devletlerinin adalet ve eşitlik duygularına hitaben bazı taleplerde bulunulmuştu. Bu talepler, teklif edilen Istranca- Çatalca sınırı yerine Midye-Enez hattının sınır olması, Marmara Denizi kıyılarının tarafsız bölgeden çıkarılması ve bu bölgenin Boğazlarla sınırlandırılması, Hamburg şehrine tanındığı gibi İzmir için özel bir rejim belirlenmesi Halife İslam birliğinin temsilcisi olduğundan dini hükümlere antlaşmada yer verilmemesinden ibaretti. Ferid Paşa bu şartların kabulü için Robeck'ten nüfuzunu kullanmasını da istemişti³²⁶. Ferid Paşa'nın iltimasa dayalı politikası iflas etmişti. Notalarında kullandığı üslup ve olaylara yaklaşım şekli Ferid Paşa'nın diplomatik konulara hakimiyetinin ne kadar yetersiz olduğunu göstermişti. İtilaf Devletlerinin sunduğu şartlarla kıyaslandığında, Ferid Paşanın son talepleri oldukça hafif kalıyordu. Hiç değilse bu talepler antlaşmayı imzalama şartı olarak öne sürülebilir ve belki de kazanıma dönüştürebilirdi. Ama Ferid Paşa önce antlaşmayı imzalamaya karar verdiklerini bildirmiş, ardından taleplerini sıralamıştı. Osmanlı Devleti antlaşmayı imzalayacağını bildirdikten sonra İtilaf Devletlerinin bu talepleri kabul etmesi için bir sebep kalmamıştı.

Ferid Paşa'nın açıklamalarını yeterli bulmayan İtilaf Devletleri antlaşmanın kabul ettirebilmesi ve kabul ettirildikten sonra uygulanabilmesi için kuvvet kullanmaktan başka çıkar yol olmadığını anlamışlardı. İtilaf Devletleri Türkiye'ye sevk edecek kuvvet bulmakta sıkıntı yaşadıklarından gerekli kuvveti temin edebilmek amacıyla Yunanistan'a müracaat etmişlerdi. Çanakkale ve İzmit'ten gelebilecek tehlikeleri önleyebilmek için Meriç'te bulunan Yunan birlikleri Trakya ve İzmit'e gönderilecekti³²⁷.

³²⁶ Damat Ferid Paşa tarafından İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e verilen 22 Temmuz 1920 tarihli nota", **FO, 371/5054**, E 9651; F.C. R.E. A, Part V; 1920, no. 71, ek.1, **FO, 406/44**. "Robeck'den Curzon'a 23 Temmuz 1920 tarihli telgraf", F.C. R.E. A, Part V; 1920, no. 56; **FO, 406/44**, **FO, 371/5054**, E 9651.

³²⁷ "Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 20 Haziran 1920 tarihli telgraf", **WO, 33/1000**, 6180.

Millerand'ın önerisi doğrultusunda, İzmit'ten gelebilecek tehlikelere karşı İngiliz birliklerinin Yunan birlikleri ile Boğazdan ve Trakya'dan gelebilecek tehlikelere karşı Çatalca'da bulunan Fransız birliklerinin İngiliz birlikleri ile takviye edilmesi kararlaştırılmıştı³²⁸. İstanbul'un resmen işgali sırasında ayrılık noktasına gelen müttefikler Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Kuva-yı Milliye'nin İstanbul'a yönelik bir saldırıda bulunmasından endişe ettiklerinden Türklere karşı yeniden ortak bir cephe kurmuşlardı. Ama bu cephe sağlam bir yapıya sahip değildi.

Antlaşmayı imzalamadan önce Damat Ferid Paşa'ya yeterli desteği vermeme kararı alan İtilaf Devletleri Kuva-yı Milliye'nin İzmit Körfezi ve civarında faaliyetleri karşısında telaşa düşmüşlerdi Onlar için iki seçenek vardı. Ya Türkiye'de yeni bir savaşa başlayacaklardı. Ya da Kuva-yı Milliye'ye karşı Yunan Ordusunu kullanacaklardı. Onlar ikinci seçeneği daha uygun görmüşlerdi³²⁹. Birinci seçeneğin tercih edilmesi halinde İtilaf Devletleri, savaşı kazansalar dahi; can, mal ve prestij kaybına uğrayabilirlerdi. İkinci seçeneğin tercihi halinde ise bu kayıpları Yunanistan'ın verecekti.

İtilaf Devletleri sadece Yunanistan'a güvenerek kıtalarının güvenliğini tehlikeye atamazlardı. TBMM kuvvetlerinin ilerlemesi halinde onlara engel olmak üzere İstanbul'daki müttefik yetkililer gerekli tedbirleri almak zorundaydılar³³⁰. Gerekli tedbirlerin düşünüldüğü sırada İstanbul'daki kumanda krizi yeniden alevlenmişti.

Fransız Hükümeti İzmit yarımadasının Kuva-yı Milliye'ye karşı korunmasının gerekliliğini kabul etmekte, bu konuda İngilizlerle yakın işbirliği yapmaya hazırды. Fakat sadece kumanda noktasından değil erzak sağlanması konusunda da İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerinin güçlükler ve rahatsızlıklar yaşayacağını düşünüyorlardı. Fransız Hükümeti, uyum içinde çalışabilmek amacıyla İstanbul'un savunmasının ikiye ayrılmasını; İzmit yarımadasının ve Boğazın Asya tarafının savunmasının İngilizlere, Avrupa tarafının Fransızlara verilmesini teklif etmişti. İngilizlerin Anadolu'dan, Fransızların da Trakya'dan sorumlu olduğu iddiasını

³²⁸ “Savaş Bakanlığı’ndan Milne’e 24 Haziran 1920 tarihli telgraf”, **WO**, 33/1000, 6212.

³²⁹ “Amiral J. De Robeck’ten Earl Curzon’a 16 ve 17 Haziran 1920 tarihli telgraflar”, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 292, 297, **FO**, 406/43.

³³⁰ “Curzon’dan Derby’e 21 Haziran 1920 tarihli telgraf”, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 301, **FO**, 406/43.

sürdüren Fransız Hükümeti, İstanbul'un Anadolu yakasında General Milne'nin, Avrupa yakasında da bir Fransız subayının gerekli hazırlıkları yapmasını önermişti³³¹. Bu fikrin kabul edilmesi halinde İstanbul'un kumandası ikiye bölünmüş olacak, İngiltere İstanbul'un kumandasından vazgeçmiş olacaktı.

İngiliz Hükümeti İstanbul'da kumandanın Anadolu ve Avrupa yakası olarak ikiye bölünmesinin; stratejik prensiplere aykırı olacağını ve İtilaf Devletlerini merkezdeki avantajından mahrum bırakacağını ileri sürmüştü. Ayrıca İzmit ve İstanbul'da iki üs kurulması pratikte birlikte çalışmayı zorlaştıracaktı. Kumanda birliği sağlanamaması halinde İtalyanlar da bağımsız bir kumanda talebinde bulunabileceklerdi. Fransız teklifi Curzon'u oldukça sinirlendirmişti. Savaş sırasında ve sonrasında İngiliz askerlerinin bir çok bölgede Fransız Başkumandanlarının emri altında kaldığını ileri süren Curzon, Fransızların İstanbul ve çevresinde İngiliz Başkumandanının otoritesini kabul etmemelerine bir anlam veremediğini açıklamıştı. Curzon, en azından Osmanlı Devleti ile antlaşma imzalanıncaya kadar kumandanın İngiliz Başkumandanında olmasının kabul edilmesi için çaba sarf ediyordu. Curzon, tekliflerinin kabul edilmesi halinde, Başkumandanın seçimi konusunda Fransız Hükümeti'nin de söz hakkına sahip olacağını belirtmiş³³², bu uğurda Milne'i feda etmeye de hazır olduğunu göstermişti. Buna rağmen Fransızlar, İstanbul'un kumandası ile ilgili hedeflerinden vazgeçmemişlerdi.

M. Millerand verdiği demeçlerde İstanbul'un Fransız kumandasında kalması gerektiğini dile getirmişti. Osmanlı Devleti'ni yenilgiye uğratan temel güç iddiasına sahip İngiltere, Fransa'nın güney cephesinde Kuva-yı Milliye karşısındaki başarısızlıkları da İngiltere için bir fırsat olmuştu. İngilizler Kuva-yı Milliye'ye karşı başarılı olamayarak onlarla ateşkes imzalayıp, uzlaşmak zorunda kalan Fransız ordusunun İstanbul'u idare edecek kapasitede olmadığını savunuyorlardı. Robeck Fransızların İstanbul'a kumanda etmesi halinde TBMM Hükümeti'nin İstanbul'a getirilmiş gibi olacağını bunun da antlaşma şartlarını uygulamayı imkansız hale getireceğini ileri sürmüştü. Bütün bunlar bir yana İngilizler, Padişah ve Hükümet üzerindeki hakim pozisyonlarını Fransızlara devretmek gibi bir düşünceleri

³³¹ Derby'den Earl Curzon'a 23 Haziran 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5051, E 7091, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 305, **FO, 406/43**.

³³² "Curzon'dan Derby'e 25 Haziran 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5051, E 7091, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 312, **FO, 406/43**.

olamazdı³³³. Yapılan müzakerelere rağmen Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından önce İstanbul'daki kumanda krizini çözmek mümkün olmamıştı. Her iki taraf da umudunu Sevr ile belirlenecek statükoya bağlamıştı. İstanbul'un güvenliğine dair endişeler General Milne'nin başkumandanlık emelini gerçekleştirme için bir fırsat olmuştu. İstanbul'da kumanda birliğinin olmamasının tehlikenin giderek büyümesine neden olduğunu ileri süren Milne fiilen yürüttüğü başkumandanlığının İtalyan ve Fransızlar tarafından resmen tanınması için harekete geçmişti³³⁴. Ama bu çabaları sonuç vermemişti.

İstanbul ve Boğazların müdafaası için Fransızlarla bir savunma hattı kurmaya çalışan İngilizler, İtalyanları aynı savunma hattının içerisine almak istememişlerdi. İngiliz İstihbarat Servislerinden alınan bilgilere göre, bir İtalyan subayı ve beraberindekilerin Anadolu'da milliyetçi liderleri ziyaret etmeleri İngiliz yetkililerde İtalyanlara olan kuşkuyu daha da arttırmıştı. Robeck askeri açıdan İtalyan askerlerinin İzmit'te bulunmasının sakıncalı olduğunu, İtalyan subaylarının "düşmanlara" müttefik kuvvetler ve bunların buldukları yerler hakkında askeri bilgileri iletmelerinden endişe ediyorlardı. Robeck, Fransız yetkililerinin sadık olduğunu düşünmekte, fakat bazı Fransız subaylarının Milliyetçilerle ilişki içinde, İngilizlere karşı çalıştıklarından şüphelenmekteydi. Robeck, Kuva-yı Milliye'ye karşı mücadele başlatılmış iken müttefiklerinin onlarla resmi ve gayri resmi iletişimi kesmelerini istemişti³³⁵. Robeck'in bu tespitleri İngilizlerin müttefiklerine olan güvensizliklerinin hat safhaya ulaştığını gösteriyordu. Bundan sonra İngilizler müttefiklerinden sadece onlarla birlikte hareket ettiklerini göstermek için yardım isteyeceklerdi. İstanbul ve Boğazların müdafaası konusunda asıl ittifak İngilizlerle Yunanlılar arasında olacaktı.

Curzon Paris ve Roma'da bulunan büyükelçileri vasıtasıyla müttefiklerinden Milliyetçilerle resmi ve gayri resmi iletişimi kesmelerini, Milliyetçilerin kontrolü altındaki bölgelerden subaylarını ve ajanlarını çekmelerini talep etmişti³³⁶.

³³³ "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 26 Haziran 1920 tarihli telgraf", F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 313, **FO, 406/43**.

³³⁴ "Milne'den Savaş Bakanlığı'na 12 Temmuz 1920 tarihli telgraf", **WO, 33/1000**, 6290.

³³⁵ "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 23 Haziran 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5051**, E 7092.

³³⁶ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Paris'te Lord Derby'e Roma'da G. Buchanan'a 26 Haziran 1920 tarihli telgraflar", **FO, 371/5051**, E 7092.

Fransız Hükümeti, İstanbul'da gelecekteki askeri operasyonlar için kumanda birliğinin gerekliliği konusunda tamamen aynı fikirde olduğunu açıklamıştı. Kumanda İngilizler de mi Fransızlar da mı olmalı sorusuna gelince, Fransız Hükümeti, Başkumandanlarının savaşın başından beri karada ve denizde hakkıyla yüksek kumandayı sürdürdüklerini iddia etmişti. Ancak, Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına yakın tarihlerde Fransız Hükümeti İstanbul'un kumanda sorunu konusunda tartışmaya girmek istemediğini açıklamıştı. Açıklamada "bazı şartlarla" İstanbul bölgesinin savunmasının bir İngiliz generale emanet edilmesinin de kabul edileceği bildirilmişti."Bazı şartlarla" kastedilen karadaki kumandanın İngilizlere verilmesine karşılık denizdeki kumandanın Fransızlara verilmesiydi³³⁷. İstanbul'un savunma hatları İzmit ve Çanakkale'de oluşturulacağından, Fransız önerisinin eski önerilerden bir farkı yoktu. Fransız Hükümeti İstanbul konusundaki iddiasından vazgeçmemişti.

Fransızlarla yürüttükleri temaslar sürerken İngilizler, Boğazların güvenliğini sağlamak üzere General Bridges'i Bandırma'ya göndermişlerdi. Bir süre sonra General Paraskevoulos da Bandırma'ya gelmişti. Kuva-yı Milliye'ye karşı yapılacak operasyonlar hakkında müzakerede bulunan General Bridges ile Paraskevoulos daha detaylı bir plan yapmak üzere İstanbul'a gitmişlerdi. 12 Temmuz 1920'de İstanbul'da Robeck, Milne, Bridges ve Paraskevoulos bir araya gelerek yapılacak operasyonlar hakkında müzakerede bulunmuşlardı. Neticede Yunanistan'dan temin edilebildiği kadar askerinin Doğu Trakya ve Anadolu'ya sevk edilmesine, Doğu Trakya'nın işgal edilmesine ve Anadolu'da Mustafa Kemal'e karşı operasyon yapılmasına karar verilmişti. Aynı akşam operasyonlara başlamak üzere Bridges ve Paraskevoulos Bandırma'ya dönmüşlerdi. Buna göre, Bridges Bandırma'da kalacak Paraskevoulos da Anadolu içlerindeki operasyonları yürütecekti³³⁸. Müttefikler arasındaki güvensizlik İngiltere'yi Yunanistan gibi bir müttefik bulmaya itmişti. İtalya ve Fransa Anadolu'ya gönderdikleri bir askerinin hesabını yaparken, Yunanistan Anadolu'ya on binlerce asker göndermeye hazırды. İngiltere'nin müttefikleri, savaş öncesinde varılan mutabakat gereği Türkiye topraklarından eşit pay istiyorlardı. Oysa

³³⁷ "Derby'den Curzon'a 27 Haziran 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5051, E 7340.

³³⁸ "General Bridges'ten Bandırma Savaş Bakanlığı'na 13 Temmuz 1920 tarihli şifre telgraf, FO, 371/5053, E 8297.

Yunanistan verilene razıydı. Hepsinden önemlisi itaat eden küçük bir müttefik olarak Yunanistan, İngiltere'nin emelleri doğrultusunda kullanabileceği bir potansiyele sahipti.

İngilizlerin izni ile Yunan Ordusu'nun Meriç'i aşarak ilerlemesi karşısında Ferid Paşa 20 Temmuz 1920'de askeri yetkililere, askerlerini Midye-Enez hatta Çatalca hattına çekmeleri için talimat vermişti. Bunlar olup biterken Padişah olumlu ya da olumsuz herhangi bir tepki göstermemişti. Öyle ki; Robeck, Padişah'ta "herhangi bir yaşam belirtisi olmadığını onun kaygısız, yahut çok tedbirli olduğu" şeklinde bir tespitte bulunmuştu³³⁹.

1920 yılı ortalarında Yunanlıların Trakya'ya asker çıkarması gündeme gelmişti. Osmanlı Hükümeti 2 Haziran 1920'de Paris Konferansı Başkanı Millerand'a müracaat ederek Yunanlıların doğu Trakya'da ilerlemelerinin önlenmesini rica etmişti³⁴⁰. Bu ricayı dikkate almayan İtilaf Devletleri, Yunanlıların Trakya'ya asker çıkarmalarına izin vermiş, 14. Yunan bölüğü Dimetoka-Edirne aracılığıyla Trakya'ya girmişti. Yunan Hükümeti Trakya'ya yeni birlikler göndermek üzere hazırlıklara başlamıştı³⁴¹.

27 Temmuz 1920 tarihinde Yunan Kralı yanında bakanları olduğu halde törenle Edirne'ye giriş yapmıştı. Yunan Başkumandanı Paraskevoloulos, TBMM'ne karşı Anadolu'da yeni bir hareket yapmayı planlıyordu. Yunan Başkumandanı Trakya'dan Anadolu'ya yeni birlikler sevk edebilmek içinde İngilizlerden izin istemişti. Milne ve Robeck böyle bir hareketin Milli Mücadeleye taraftar kazandıracağını tahmin etmişlerdi. İngiltere'nin, Yunanistan'ın Türklere savaş açmasına izin vermesi halinde İngiltere'nin Müslüman dünyasındaki itibarı sarsılabilirdi. İtalyan Hükümeti kendi menfaatlerinden dolayı Yunanistan'ın Anadolu'ya gelmesinden zaten rahatsızdı. İngiliz Hükümeti Yunan operasyonu konusunda isteksiz ve çekimser kalırken Fransız Hükümeti Yunanistan'ın yapacağı operasyona yeşil ışık yakmıştı. Fransızlar menfaatlerinin bulunduğu Anadolu Demiryolu'nu TBMM'nin kontrol etmesini istemediklerinden Yunan

³³⁹ "Robeck'ten Curzon'a 22 Temmuz 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5053**, E 8739.

³⁴⁰ "Osmanlı Hükümeti'nden Paris Konferansı Başkanı Millerand'a 2 Haziran 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5251**, E 6703.

³⁴¹ "İstanbul Umumi Karargahından Savaş Bakanlığına 16 Haziran 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5251**, E 6706.

Başkumandanını desteklemişlerdi. Mareşal Foch'un irtibat subayı, General Paraskevopoulos ile görüşerek Fransızların Yunanlıları desteklediğini bildirmişti. Bu kez de Milne Yunan ilerleyişinin daha fazla sürmesine itiraz etmişti. Yunan ilerleyişi Anadolu'da isyanlara ve karışıklıklara neden olabilirdi. Bu durumda Türkiye'deki müttefik menfaatleri tehlikeye girecekti. Bu nedenle Robeck, Yunan ilerleyişinin durdurulması için Hükümeti'nden teşebbüslerde bulunmasını talep etmişti³⁴². Spa'da İngiliz temsilcileri ile görüşen Venizelos, Türklerin antlaşmayı kabul etmesi halinde bir hareket düzenlemeyeceğini açıklamıştı³⁴³. Venizelos'un gerçek niyetini zaman gösterecekti.

İtilaf Devletlerinin Osmanlı Hükümeti'ni sıkıştırmaya başladığı sıralarda Kafkaslarda önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Kızılordu Bakü'ye girmiş, Azerbaycan'da Bolşevik idaresi kurulmuştu. Bakü- Tiflis arasındaki haberleşme kesilmişti. Bolşeviklerin Gürcistan'a ilerlemesi an meselesiydi. Batum'da bulunan İngiliz askerleri Kızıl Ordu'yu durdurmak için yeterli değildi. Bu sıralarda İtalya'nın Batum ve İstanbul'a asker göndermesi için müzakereler yapılmaktaydı. İtalyan Hükümeti İstanbul'a asker göndermeye karar vermiş, Batum'a asker göndermeyeceğini açıklamıştı³⁴⁴. Fransa da bölgeye asker sevk edecek durumda değildi. Müttefiklerinden yardım alamayacağını ve Kızılordu ile baş edemeyeceğini anlayan Milne, Batum'da bulunan İngiliz askerlerini çekmek için hazırlıklara başlamıştı. İngiliz Savaş Bakanlığı da 1920 Haziran ayı başlarında Batum'da bulunan garnizonu geri çekmesi için Milne'e talimat vermişti³⁴⁵. İngiltere, Bolşeviklere karşı ileri karakol olarak tesis etmek istediği Batum'dan beklediğinden çabuk çekilmek zorunda kalmıştı. Batum'daki İngiliz birliklerinin İstanbul'a kaydırılmasıyla İstanbul yeniden Akdeniz'in anahtarı durumuna gelmişti. İstanbul Hükümeti yaşanan gelişmelere kayıtsız kalırken Ankara Hükümeti bu gelişmeleri yakından takip ederek devletlerarası dengelerin yeniden şekillenmesinde belirleyici unsur olacaktı.

³⁴² “Robeck'den Curzon'a 28 Temmuz 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5053**, E 9072; F.C. R.E. A, Part V; 1920, no. 57; **FO, 406/44**.

³⁴³ “Curzon'dan Robeck'e 30 Temmuz 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5053**, E 9072;

³⁴⁴ “İngiltere'nin Roma'daki Askeri Ataşesi General J Duncan'dan G. Buchanan'a 14 Mayıs 1920 tarihli rapor”, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 265 Ek.1-3, **FO, 406/43**.

³⁴⁵ “Milne'den Savaş Bakanlığı'na 30 Mayıs 1920 tarihli telgraf ve Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 1 Haziran 1920 tarihli telgraf ”, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 257 Ek1-2, **FO, 406/43**.

Batum'a asker gönderme fikrinden vazgeçen İtalyanlar bir süre sonra İstanbul'a asker gönderme konusunda da isteksiz davranmaya başlamışlardı. İstanbul'a gönderilecek İtalyan birlikleri için hazırlıklar yapılmış hatta bu birlikler Toronto'da toplanmışlardı. Fakat İtalyan Hükümeti bir türlü hareket emrini vermemişti³⁴⁶.

İngiltere'nin Roma Büyükelçisi G. Buchanan'ın, aldığı gayri resmi duyumlara göre İtalya'daki hükümet değişikliğinden dolayı asker gönderilmesi konusunda kararsızlık yaşanmıştı³⁴⁷. 1920 yılı Ekim ayına gelindiğinde İtalyanlar İstanbul'a asker gönderme fikrinden tamamen vazgeçmişlerdi³⁴⁸.

Robeck ve Milne gönderilecek İtalyan kuvvetlerinin Boğazların Asya tarafına yerleştirilmesine karşı çıkmışlardı. İngilizler, İtalyan askerlerinin istedikleri bölgeye yerleştirilmeleri halinde İngiltere'nin İstanbul dışındaki askeri ve politik durumunun zarar göreceğini düşünüyorlardı. O sıralarda İngiliz askerleri İzmit'e yerleştirilmiş ve Milliyetçilerin Haydarpaşa'ya ilerlemelerine mani olmaya çalışıyorlardı. Robeck ve Milne faaliyetlerinden ve kullandıkları yöntemlerden dolayı İtalyanlara güvenmiyorlardı³⁴⁹. Londra'nın İtalyanlara bakış açısı da aynıydı³⁵⁰. Bu durumda İngilizlerin Anadolu'dan İstanbul'a yönelik bir hareketi engelleyebilmek için Yunanistan'dan başka güvенеceği müttefiki kalmamıştı.

3. Ferid Paşa Hükümeti ve İşgal Yönetimi Arasındaki Anlaşmazlıklar

İstanbul'un resmen işgalinden sonra yeniden Sadrazam olan Damat Ferid Paşa İngiliz Yüksek Komiserliğinin müdavimlerinden biri haline gelmişti. 26 Mayıs 1920 tarihinde Robeck'i yeniden ziyaret eden Damat Ferid Paşa, iktidarı devraldığı günlerdeki koşullara atıfta bulunarak, işgal yönetimi tarafından yapılan çağrılara rağmen Salih Paşa Hükümeti'nin Milliyetçileri tanımamaya yönelik talepleri kabul

³⁴⁶ "İngiltere'nin Roma'daki Askeri Ataşesi General J Duncan'dan G. Buchanan'a 21 Mayıs 1920 tarihli rapor", **FO, 371/5218**, E 5996.

³⁴⁷ "İngiltere'nin Roma Büyükelçisi G. Buchanan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 1 Haziran 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5218**, E 5702.

³⁴⁸ "İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığının 12 Ekim 1920 tarihli raporu", **WO, 33/1000**, 6638.

³⁴⁹ "Robeck'ten Curzon'a 3 Haziran 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5218**, E 5872.

³⁵⁰ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 8 Haziran 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5218**, E 5872.

etmediğinden istifaya zorlandığını, birkaç gün sonra kendisinin iktidara geldiğini ve İtilaf Devletlerinin bütün taleplerini karşıladığını Milliyetçileri suçlayan fetva ve bildiriler yayınladıklarını, Padişah'ın onların cezalandırılmaları için ferman yayınladığını ülkedeki bütün örgütler Milliyetçilerden yana olmasına rağmen hükümetin iyi bir başlangıç yaptığını hatırlatmıştı. Ferid Paşa, Kuva-yı Milliye'ye karşı Anzavur tarafından idare edilen bir hareket başlatıldığını, “cahil bir adam ve faaliyetleri köylü savaşı olmasına rağmen” bu hareketi düzenli hale getirmeye çalıştığını izah etmişti. Damat Ferid Paşa, sunulduğu şekliyle barış antlaşmasını imzalamaları halinde Padişah ve Hükümetin utandırıcı bir duruma düşeceğini ifade ettikten sonra antlaşmanın yumuşatılmasını talep etmişti. “Türkiye'nin büyük hatası var iken topraklarının büyük bir kısmını, neredeyse imparatorluğun dörtte üçünü kaybederek yeterince cezalandırıldığını, anlaşmanın Türkiye'nin el ve kollarını da kestiğini sadece baş ve gövdesini bıraktığını” vurgulayan Ferid Paşa Türkiye'yi İzmir ve Trakya'dan mahrum bırakacak bir antlaşmanın gövde ve başa da bir darbe olacağını ifade etmişti. Türkiye'nin imha edilmesi anlamına gelen antlaşmanın hiç değilse Türkçe konuşulan yerleri Türklere bırakmasını talep eden Ferid Paşa farklı, Yüksek Konsey'in 10,000 kişilik düzenli bir ordu toplama ve donatma izni vermesi halinde milliyetçi hareketi bastırabileceğini bildirmişti. Ferid Paşa ilk kez ciddi bir şekilde Türkiye'yi İzmir, Trakya, Çanakkale ve Karadeniz kıyılarından mahrum bırakacak adaletsiz koşulların hafifletilmesini talep etmişti. Antlaşmanın yumuşatılması halinde barışın ülkede kabul edilebileceğini savunan Ferid Paşa, aksi halde Padişah ve İstanbul Hükümeti'nin güç bir durumda kalacaklarını, Milliyetçilerin ülkede istediklerini uygulayacaklarını ifade etmişti. Ayrıca Ferid Paşa, antlaşma şartlarının hafifletilmesi hakkında Padişah'ın Kral'a bir mektubunu gönderip gönderemeyeceğini de öğrenmek istemişti. Robeck, Ferid Paşa'yı reddedememiş bu konuda İtalyan ve Fransız meslektaşlarına danışacağını ifade etmişti. Bu sıralarda Türk heyetine antlaşma taslağı sunulmuştu. Ferid Paşa bu taslağın tam metninin İstanbul'a gelmediğini ileri sürerek 11 Haziran 1920'den önce görüşmelere başlamanın mümkün olmadığını bildirmiş, bir ay fazladan süre talep etmişti. Ferid Paşa, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerinden de aynı talepte

bulunmuştu³⁵¹. Ferid Paşa Milli Mücadele Hareketi'ne karşı yürüttüğü mücadelenin, İtilaf Devletleri ile uzlaşmacı siyasetinin ve Padişah'ın devlet başkanları nezdinde yapacağı teşebbüslerin işe yarayacağından emindi. Ferid Paşa, İtilaf Devletlerinin antlaşma şartlarında Osmanlı Devleti lehine değişikliğe gideceklerine dair bir hayale kapılmıştı. İtilaf Devletlerinin Türkleri cezalandırmaya yönelik bir antlaşma hazırladıklarını geç de olsa fark eden Ferid Paşa yavaş yavaş gerçekleri görmeye başlamıştı.

Yüksek Komiserler Hükümetlerinden aldıkları talimatların ardından talep edilen bir aylık uzatmanın on beş gün olabileceğini bildirmişlerdi³⁵². Bu cevaptan sonra Ferid Paşa, Osmanlı Heyetine sunulan taslakta değişiklik yapmayacaklarının farkına varmıştı.

On beş günlük uzatmanın ardından Osmanlı Hükümeti 19 Haziran 1920 tarihinde Yüksek Komiserlere birer nota vermiş, İstanbul'da bulunan delegelerin ikisinin Paris'e dönememiş olmasını gerekçe göstererek, barış önerisi için on beş gün daha izin verilmesini talep etmişti³⁵³. İtilaf Devletleri ulaşım sıkıntısını göz önünde bulundurarak Osmanlı Hükümeti'nin gecikme talebini kabul etmek zorunda kalmışlardı³⁵⁴. İşin aslı 23 Haziran 1920 tarihinde Reşit Bey ve Cemil Bey'in Robeck'i ziyaretinde ortaya çıkmıştı. Osmanlı Hükümeti tarafından hazırlanmakta olan cevap taslağı henüz tamamlanmamıştı. Talep edilen on beş günün yetmeyeceği anlaşılmıştı. Yüksek Komiserler ise onların bir an önce Paris'e gitmeleri için baskı yapmaya başlamışlardı.

Robeck, Reşit Paşa'nın antlaşma için Milliyetçilerle işbirliği yaptığına ve Ferid Paşa'ya karşı entrikalar çevirdiğine dair duyumlar almıştı. Milliyetçilerin oyunları ile Osmanlı Heyetini elde ettiklerini ve amaçlarının Paris'te Ferid Paşa'yı etkisiz bırakarak istifasını sağlamak olduğunu düşünen Robeck, Fransızların da bu oyunun içinde olduğunu tahmin ediyordu³⁵⁵.

³⁵¹ “Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 27 Mayıs 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5048**, E 5401, F.C. R.E. A, Part IV; 1920, no. 243, **FO, 406/43**, “Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 27 Mayıs 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5050**, E 6636.

³⁵² “Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 7 Haziran 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5049**, E 5980.

³⁵³ “Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 23 Haziran 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5051**, E 7107.

³⁵⁴ “İngiliz Yüksek Komiserliği'nden 18 Haziran 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5052**, E 7644.

³⁵⁵ “Robeck'ten Curzon'a 23 Haziran 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5051**, E 7156.

Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşma şartlarının hemen hemen belli olması üzerine Padişah devreye girerek İngiltere Kral'ına bir mektup göndermek istemişti. Yüksek Komiserlerin izni dahilinde İngiltere Kralına iletilecek mektup 27 Mayıs 1920 tarihini taşıyordu. Padişah mektubunda; iletilen barış şartlarının bütün ülkeyi derin bir üzüntüye düşürdüğünü dile getirerek taleplerini şu şekilde sıralamıştı;

“Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki değerli tarihi bağlardan, majesteleri Krala ve İngiliz halkına tam güvenimden dolayı, bağımsız bir ülke ile uyuşmayan maddeleri olan anlaşma şartlarının hafifletilmesi için diğer müttefik devletlere engel olmanızı ve en azından Türkçe konuşulan vilayetlerimizin bir kısmını kurtarmanızı diliyorum. Türk ve Osmanlı hanedanı sonsuza dek size bunun için minnettar kalacaktır³⁵⁶”. Padişah'ın umudunu İngiliz Hükümeti ve müttefikleri üzerinde çok fazla etkisi olmayan Krala bağlamış olması oldukça trajikti.

Kral bu mektuba cevaben; “27 Mayıs 1920 tarihli başvurunuzu aldım. Türkiye'nin geleceği eşit bir barış Antlaşması yapabilmek için uzun bir süre ve sabırla kendilerini adayan Müttefik Hükümetlerinin ellerindedir. Tüm ilgililer ve gruplar için adilane hareket edeceklerine güvenebilirsiniz.”³⁵⁷ Şeklinde bir cevap vererek müttefikler konseyi üzerinde bir etkisinin olmadığını göstermişti.

Yüksek komiserler, izledikleri politikalarında genel olarak bir değişikliğe gitmemekle birlikte antlaşmanın imzalanmasının ardından saraya bir ziyarette bulunacaklardı. Bu ziyaret yarı resmi karakterde olacak ve samimi ilişkilerin geliştirilmesini sağlayacaktı. Yüksek Komiserler söz konusu ziyaretin Padişah'ın halkın gözündeki itibarını arttırmaya ya da otoritesini kuvvetlendirmeye yönelik olmadığını açıklamışlardı³⁵⁸. Osmanlı Hükümeti'nin Sevr Antlaşması'nı imzalamaya karar verdiği sıralarda alınan bu karar antlaşmanın onaylanması ile ilgili telkinlerde bulunmak amacıyla planlanmıştı.

³⁵⁶ “Padişah Vahdettin'den İngiliz Kralı majestelerine 27 Mayıs 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5048**, E 5441.

³⁵⁷ “İngiliz Kralı majestelerinden Padişah'a 5 Haziran 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5048**, E 5441.

³⁵⁸ “Robeck'ten Curzon'a 30 Temmuz 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5054**, E 9172.

Bu arada Ferid Paşa Hükümeti, Cemil Paşa'nın muhalefeti nedeniyle 30 Temmuz 1920'de istifasını sunmuş, ancak Ferid Paşa hükümeti yeniden kurmuştu³⁵⁹. Ferid Paşa imzalanacak antlaşma öncesinde Hükümetini istediği hale getirmişti.

İtilaf Devletleri temsilcileri ile yürüttüğü temaslardan bir netice alamayacağını anlayan Ferid Paşa İspanya Kralına ve Kraliçesine bir mektup göndererek, Osmanlı Devleti ile yapılmak istenen sert anlaşmada değişiklik yapılması için arabuluculuk yapmasını istemiş, Türk dilinin kullanıldığı ülkelerin Osmanlı hakimiyetine bırakılması için de destek talep etmişti³⁶⁰. İngiltere'nin Madrid Büyükelçisi Edward Howard, bu müracaat hakkında İspanya Dışişleri Bakanı'ndan malumat istemişti. Dışişleri Bakanı bu müracaatın doğru olduğunu fakat aracılık yapmak gibi bir niyetlerinin bulunmadığını, yalnızca Sadrazam'a bunu müttelik Hükümetlere ileteceklerine dair cevap verdiklerini bildirmişti³⁶¹. Ferid Paşa'nın siyasi gerçeklerle açıklanamayacak müracaatı da İtilaf Devletleri üzerinde hiçbir etki yaratmamıştı.

Ferid Paşa, Paris'e gitmeden birkaç gün önce Robeck'e bir veda ziyaretinde bulunarak yaşananlardan Osmanlı Hanedanının ve Osmanlı vatandaşlarının sorumlu tutulmamasını ve hazırlanan antlaşmanın ceza şeklinde olmamasını talep etmişti. Bu görüşme hakkında Londra'ya rapor veren Robeck, Ferid Paşa'nın dengeli bir barış yapma konusunda "hayali umutlara" sahip olduğu şeklinde bir değerlendirme yapmıştı³⁶². Bu görüşmeden birkaç gün sonra Ferid Paşa 12 Haziran 1920'de Paris'e doğru yola çıkmıştı³⁶³. İtilaf Devletleri uzun süredir üzerinde çalıştıkları antlaşma şartları üzerinde uzlaşmaya varmak üzere olduklarından bu teşebbüslerden de bir netice alınamamıştı.

³⁵⁹ Hükümet'te; Sadrazam ve Hariciye, Harbiye Nazırı; Ferid Paşa, Şeyhülislam; Sabri Efendi, Dahiliye Nazırı; Reşid Mümtaz Paşa, Adliye Nazırı; Rüşdü Efendi Maliye Nazırı; Nazir Bey, Meclis Başkanı; Rıza Tefvîk, Bahriye Nazırı; Hamdi Paşa, Nafia Nazırı; General Zeki Paşa, Maarif Nazırı; Hadi Paşa Ticaret Nazırı; Cemal Bey, Evkaf Nazırı; General Hilmi paşa, Eski Mısır Türk temsilcisi Rauf Paşa ve General Zeki Paşa nazırlar dönüncüye kadar sırasıyla meclis başkanlığı ve Nafia Nazırlıklarını yürüteceklerdi. İsviçre'den yeni nazır gelinceye kadar Cemal Bey Dahiliye Nazırlığını yürütecekti. Yeni kabine 31 Temmuzda göreve başlamıştı. "Robeck'ten Curzon'a 1 Ağustos 1920 tarihli telgraflar", **FO, 371/5054**, E 9174 ve E 9184.

³⁶⁰ "İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden Curzon'a 7 Haziran 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5049**, E 6119.

³⁶¹ "İngiltere'nin Madrid Büyükelçisi Edward Howard'dan 23 Haziran 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5051**, E 7320.

³⁶² "Robeck'ten Curzon'a 10 Haziran 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5049**, E 6301.

³⁶³ "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 13 Haziran 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5049**, E 6415.

Ferid Paşa Paris'e giderken TBMM'ne bir mesaj vermekten de geri kalmamıştı. Ferid Paşa'ya düzenlenen suikastla ilgili olarak gözaltına alınan dört kişinin infazı onun yola çıktığı güne denk getirilmişti³⁶⁴. Dört cana mal olan bu infazlar Merkezi Hükümet'in dahili vaziyete hakim alma kararlığını göstermek için yapılan bir gösteriden ibaretti.

Ferid Paşa Hükümeti'nin İzmir'in Yunanlılara verilmemesi için son kozu halkoylaması yapılması idi. Anadolu üzerinde Padişah'ın egemenliğinin garanti edilmesini de talep eden Ferid Paşa, İtilaf Devletlerinin gözünden düşmeye başlamıştı. Nitekim Robeck, "Milliyetçiler ve Hükümet aynı sona ulaşmak için farklı vasıtalar kullanmaktadırlar" şeklinde bir tespitte bulunmuştu. Padişah'ın İzmir üzerinde hakimiyetinin sağlanması halinde tüm Anadolu üzerinde hakimiyet kuracağını düşünen Hükümet halkoylaması yapılması için hazırladığı taslağı Barış Konferansı'na sunmuştu. Fakat, İtilaf Devletlerinin tutumunda en küçük bir değişiklik olmadığını gören Hükümet, İzmit'in doğusunda Milliyetçilerle çatışmalara son vererek, askerlerini geri çekmeye başlamıştı. Çekilmeden önce Milliyetçilerin son taarruzu ile Merkezi Hükümet kuvvetleri İngiliz savunma hattına çekilmişlerdi. Bunun ardından milliyetçi kuvvetler İngiliz askerlerinin üzerine doğru harekete geçerek, Ankara'dan İzmit'i işgal etmek için emir aldıklarını ifade etmişlerdi³⁶⁵. İngilizlerin bundan sonra tek umudu Yunan birlikleri olmuştu.

14 Temmuz 1920'de Paris'te tam yetkili temsilci olarak Reşit Bey'i bırakan Ferid Paşa hayal kırıklığı içerisinde İstanbul'a dönmüştü. Gelişinden iki gün sonra Robeck'i ziyaret eden Ferid Paşa, Türkiye'nin çok sert bir antlaşmayla karşı karşıya bırakıldığını vurguladıktan sonra tek seçeneğin tamamen yok olmaktansa antlaşmayı imzalamak olduğunu ifade etmişti. Bunun kendisi gibi mantıklı insanlar tarafından kavrandığını, fakat memleketin, antlaşmanın bir ölüm cezası olduğunu ve Türkiye'nin kendi ayakları üzerinde duramayacağı şekilde düzenlendiğini düşünen "sorumsuz çılgın adamlarla" dolu olduğunu da sözlerine ekleyen Ferid Paşa, bunların imzaya karşı çıkararak Bolşevik ve İslam dünyasının desteğiyle umutlandıklarını iddia etmişti. Ferid Paşa bu sözlerle yetinmemiş, İzmit'te son zamanlarda İngilizlere

³⁶⁴ "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 13 Haziran 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5052**, E 7987.

³⁶⁵ "Umumi Karargahtan Savaş Bakanlığı'na 18 Haziran 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5050**, E 6855.

yapılan saldırının Milliyetçilerin ne kadar ileri gidebileceğini gösterdiğini, onların sadece İstanbul Hükümeti'ne değil aynı zamanda İngiltere'ye de düşman olduklarını ifade etmişti. Ferid Paşa, barışa muhalif olan “Asyalılar” tarafından kendisine sıkıntı verildiğini de belirttiikten sonra artık alışıla geldiği üzere İngilizlerden yardım talep etmişti. Ferid Paşa bir süre sonra gerçek niyetini açığa vurmuş, Padişah'tan başlayarak “mantıklı adamların” antlaşmanın imzalanmasından sonra Türkiye'de düzeni sağlamak üzere İngiltere'nin yardım edeceğini bilmeleri halinde antlaşmayı uygulamada destek vereceklerini de ileri sürmüştü. Ferid Paşa, bu garantinin verilmemesi halinde “mantıklı adamların” dahi antlaşmayı imzalamaya karşı çıkacaklarını iddia etmişti. Ferid Paşa, İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby'e de bu düşüncelerinden bahsetmiş, ancak Derby'i bir daha görememişti. Bu görüşmeden sonra Robeck her zaman olduğu gibi görüşme hakkında bir tutanak hazırlamış, tutanağın sonuna kendi görüşlerini de eklemiştir. Robeck yaptığı değerlendirmede; Ferid Paşa'nın şahsi olarak bu antlaşmayı imzalamak ve taraftar bulmak istediğini, Paşa'nın antlaşmayı imzalamak istemesi halinde birkaç gün içinde tamamen Hürriyet ve İtilafçılardan oluşan yeni bir kabine kuracağını öngörmüştü. Robeck, Ferid Paşa'nın İngiliz desteği konusundaki kaygılarını dikkate alarak, Padişah'ın büyük ihtimalle antlaşmanın imzalanmasına karşı olduğu ve karşıt fikirlerden etkilendiği sonucuna varmıştı³⁶⁶. Ferid Paşa'nın, Misakı Milli ile örtüşen ve hatta Misak-ı Milliye aşan taleplerinden sonra dikte edilen antlaşmayı imzalamaya hazır olduğunu bildirmesi tam anlamıyla bir çelişki idi. Ferid Paşa İngiliz yardımının bütün sorunları çözeceğine ve sarsılan iktidarını sağlamlaştıracağına inanmıştı. Ateşkesten sonraki tutumu herkesin malumu olan ve antlaşmanın imzalanması esnasında Osmanlı Devleti'ne yardım etmeyi reddeden İngiltere'nin antlaşma imzalandıktan sonra neden ve nasıl Osmanlı Devleti'ne yardım edecekti? Ferid Paşa'ya hakim olan bu düşünceyi anlamak oldukça güçtür. Bu açıdan bakıldığında Ferid Paşa'nın bir devlet adamı değil İngiliz müptelası bir mecnun gibi hareket ettiği görülecektir.

Ferid Paşa'nın Robeck'i ziyaretinden bir süre sonra toplanan Saltanat Şurası sonucunda Rıza Tevfik, Hadi Paşa ve Reşat Halis Bey barış antlaşmasını imzalamak amacıyla Türk Heyetine katılmak üzere delege olarak atanmışlardı.

³⁶⁶ “Robeck'ten Curzon'a 16 Temmuz 1920 tarihli telgraf”, **FO**, 371/5053, E 8431.

Osmanlı Hükümeti baskılar sonrasında antlaşmayı imzalamaktan başka çıkar yol bulamamıştı. Hükümet, daha önce Barış Konferansı'na sunduğu taleplerini bir kez daha tekrarlamıştı³⁶⁷. Bu talepler koşul niteliğinde değildi. Hükümet İtilaf Devletlerinin arzu ve baskıları sonucunda antlaşmayı imzalamayı kayıtsız şartsız kabul edecekti.

Osmanlı temsilcileri daha Sevr Antlaşması'nı imzalamadan İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri vasıtasıyla antlaşmanın onaylanması için telkinlere başlamışlardı. 26 Temmuz 1920'de Robeck'i ziyaret eden Ferid Paşa antlaşmayı gecikmeksizin onaylanmaya niyetli olduklarını bildirmişti. Ferid Paşa, antlaşma için meşruti gereklerini hiçe sayarak meseleyi Padişah'la görüşme niyetinde olduğunu, genel haklar, savaş ve barış yapılması gibi konularda ona güvenilmesi gerektiğini ileri sürmüştü, mevcut koşullar altında antlaşmayı Padişah'ın onaylayacağını ima etmişti. Ülkenin geleceği ile ilgili hayati kararlar alınırken, Sadrazam'ın öncelikli planı antlaşmanın izin vereceği 15,000 kişilik bir ordu hazırlamaktı. Ferid Paşa, Kuva-yı Milliye'ye karşı kurulacak bu orduda daha önce planladığı gibi Kürtlerden yararlanmayı düşünüyordu. Milne, antlaşma imzalanmadan bu ordunun kurulması için Ferid Paşa ile temasa geçmişti. Milne sezdirme de Kürtlerden yararlanma fikrine taraftar değildi³⁶⁸. Çünkü İngilizlerin Kürtlerin yaşadığı bölge ile ilgili başka planları vardı.

Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti tarafından imzalanacak bir antlaşmanın Anadolu'da kabul edilmeyeceğini anlamışlardı. Yapılacak Antlaşmanın Anadolu'ya güç kullanmak suretiyle kabul ettirilmesi gerekecekti. İtalya ve Fransa yeterince destek vermediğinden İngilizler operasyonları Yunan Kuvvetleri ile yapacaklardı. Bu yapılan barış antlaşmasının mantığına ve şartlarına aykırı olacaktı. Bunu dikkate alan Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'nden Anadolu'ya gerçek yetkiye sahip ve ılımlı Milliyetçileri ikna edebilecek bir heyet göndermesini tavsiye etmişlerdi. Bu heyet Anadolu'ya giderek durum ve gerçek belgeler hakkında halkı bilgilendirecek, Yunanlıların başarıları, Milliyetçilerin yenilgisi hakkında rapor verecek, "Kemalistlerin" isteklerinde ısrar etmeleri halinde İstanbul'un kaybedilebileceğine ve Türkiye'nin yok edileceğine dair tehditler savuracaklardı.

³⁶⁷ "Robeck'ten Curzon'a 23 Temmuz 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5053**, E 8788.

³⁶⁸ "Robeck'ten Curzon'a 28 Temmuz 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5053**, E 9071.

Anadolu'ya gönderilecek heyetler, anlaşmanın kabulü halinde savaşın sona ereceğini, bununla iyi bir idarenin tesis edileceğini ve sükunetin sağlayacağını halka izah edeceklerdi. Yüksek Komiserler bu heyetlerden başarı beklememekle birlikte heyetlerin Milliyetçiler arasında ihtilaf tohumları ekmesini amaçlıyorlardı.³⁶⁹

10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması imzalanmıştı. Ferid Paşa gayrimeşru ve gayri meşruti yöntemlerle Sevr Antlaşması'nı onaylama çabası içerisindeydi. İtilaf Devletleri ise öncelikle Osmanlı Devleti'ne imzalanan antlaşmayı kabul ettirmek istiyorlardı. Daha sonra kendileri onay verecek ve antlaşma yürürlüğe girecekti³⁷⁰.

Sevr Antlaşması, İtilaf Devletleri arasındaki ilişkilere yeni bir boyut getirmişti. İtilaf devletleri kendi aralarındaki çekişmeleri bırakarak Osmanlı Devleti'nin asıl hedef olduğunu hatırlamışlardı. 30 Temmuz 1920'de bir araya gelen Yüksek Komiserler; Robeck, DeFrance ve Maissa, Sevr Antlaşması imzalanmadan antlaşmada öngörülen komisyonların bir an önce kurulması için gerekli hazırlıkları yapmayı kararlaştırmışlardı. Antlaşmanın imzalanmasından sonra durum netleşinceye kadar Anadolu'daki Yunan ilerleyişinin durdurulacak ve Yunan birlikleri önce İzmir'e, daha sonra Trakya'ya çekilecekti³⁷¹. Hükümete durumu kontrol altına alması için kısa bir süre verilecek, Hükümet bunu başaramadığı takdirde Yunan ordusu yeniden harekete geçirecekti.

İtilaf Devletleri uzun bir gecikmeden sonra Sevr Antlaşması üzerinde uzlaşma sağlamışlardı. Bu sıralarda Türkiye'de olaylar İtilaf Devletlerinin istediğinin aksi şekilde gelişmekteydi. TBMM açılmış, Mili Mücadele Hareketi etkisini arttırmıştı. Milli Mücadele Hareketi'nin yeni düzenlenecek bir ordu ile bastıracağını iddia eden Ferid Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya karşı saldırıda bir alet olarak Kürtlerden istifade etme fikrinde ısrar etmekteydi. Ferid Paşa, Bolşevik tehlikesinin farkında olan Kürt liderlerinin, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı kullanılabileceklerini düşünmüyordu. Sevr Antlaşması'nın birinci plana izin verebileceğini ifade eden Robeck Kürt taslağı hakkında Hükümeti'ne müracaat etmişti³⁷². Ferid Paşa, koltuğunu sağlamlaştırmak,

³⁶⁹ "Robeck'ten Curzon'a 30 Temmuz 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5054**, E 9171

³⁷⁰ "Robeck'ten Curzon'a 12 Ağustos 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5054**, E 9886.

³⁷¹ "30 Temmuz 1920'de Yüksek Komiserler arasında yapılan özel toplantı ve İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ağustos 1920 tarihli Mektup", **FO, 371/5054**, E 10006.

³⁷² "Robeck'den Curzon'a 30 Temmuz 1920 tarihli mektup", F.C. R.E. A, Part V; 1920, no. 73; **FO, 406/44**.

rakiplerinden intikam almak uğruna, ülkeyi iç savaşa sürükleyecek bu teklifleri sunmakta tereddüt etmemişti. Paşa TBMM ile mücadele yolunda İtilaf Devletleri temsilcilerini dahi aşmıştı.

Yüksek Komiserler henüz imzalanmamış Sevr Antlaşması'na göre kurulacak Müttefiklerarası Askeri Komisyon çatısı altında Ferid Paşa'nın talep ettiği 15,000 kişilik ordunun örgütlenmesi konusunda anlaşmaya varmışlardı. Yalnız ortada büyük bir anlaşmazlık vardı. Yüksek Komiserler ordu mevcudunun 15,000 kişiye indirilmesini düşünüyorlardı. Ferid Paşa ise Bursa dahil olmak üzere İstanbul ve çevresinden 15,000 yeni adam toplamak istiyordu³⁷³. Bu şartlarda Ferid Paşa'nın yeni bir ordu kurması mümkün değildi.

Ferid Paşa'nın malum politikası İngiltere'nin desteği ile kurtuluşa ulaşmaktı. Ferid Paşa, İngiliz Yüksek Komiserliği çalışanlarını ilginç teklifleri ile şaşkına çevirmeyi başarmıştı. Paşa, İngiliz Yüksek Komiserliğinden Padişah'ın 6 yaşındaki oğlu için İngilizce öğretmeni talep ettiği bir görüşmede daha önce savunduğu fikirleri doğrultusunda Padişah'ın yetkilerini arttıracak üçüncü bir meşrutiyet ilan edilmesi için İngiltere'den destek istemişti. Robeck, Ferid Paşa için, "İngiltere'nin şimdiki menfaatlerine ondan daha iyi hizmet edecek bir sadrazam yoktur"³⁷⁴ diyecek kadar onu İngilizlere yakın bulmuştu.

İstanbul ve çevresinde Hükümete bağlı kuvvetlerin sayısı oldukça azaldığından, Ferid Paşa milli hareketi bastırmak amacıyla talep ettiği asker sayısının 25,000'e çıkarılmasını rica etmişti³⁷⁵. İngiliz Savaş Bakanlığı, Sevr Antlaşması'ndan sonra kurulacak Müttefiklerarası Askeri Komisyon'un kontrolünde olması koşuluyla bu talebe müsaade edileceğini bildirmişti³⁷⁶. TBMM kuvvetlerinin, bir müttefik kuvveti ya da Yunanlılar yerine Osmanlı kuvvetleri tarafından etkisiz hale getirilmesi ve antlaşma şartlarının uygulanması daha iyi olacaktı.

³⁷³ "30 Temmuz 1920'de Yüksek Komiserler arasında yapılan özel toplantı ve İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ağustos 1920 tarihli Mektup", **FO, 371/5054**, E 10006

³⁷⁴ "Robeck'den Curzon'a 2 Eylül 1920 tarihli mektup", F.C. R.E. A, Part V; 1920, no. 121; **FO,406/44**.

³⁷⁵ "İstanbul Umumi Karargahından Savaş Bakanlığı'na 30 Temmuz 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5054**, E 10018; F.C. R.E. A, Part V; 1920, no. 82, ek.1; **FO, 406/44**.

³⁷⁶ "Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 17 Ağustos 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5054**, E 10018.

Ferid Paşa bahsedilen ordunun ihtiyaç ve donanımlarını müttefiklerden özellikle İngilizlerden satın almak istediklerini de bildirmişti³⁷⁷. Milne bu talebi olumlu karşılamış talep edilen malzemelerin bir kısmını el konulan malzemelerden bir kısmını da Mısır'dan getirerek Osmanlı Devleti'ne satmayı planlamıştı³⁷⁸.

Sevr Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin 15,000 kişilik özel bir birliğin kurulmasından bahsedilmişti. İtilaf Devletleri Sadrazam'ın talebinin Sevr Antlaşması'na uygun olduğuna kanaat getirmiş ve antlaşma onaylanmadan önce bu birliklerin oluşturulması için çalışmalara başlanmasına razı olmuşlardı³⁷⁹. Diğer konularda antlaşmanın onaylanmadığı gerekçesiyle işlemlere izin vermeyen İtilaf Devletleri bu konuda Hükümete sınırlı da olsa yetki vermişlerdi.

Kuva-yı Milliye'ye karşı planları hakkında Yüksek Komiserlere bir mektup gönderen Ferid Paşa, Hükümetin Yunanlıların Osmanlı Devleti'ne terk edeceği bölgeler dahil Türkiye genelinden 15,000 asker, 35,000 jandarmanın askere alınmasını, ateşkesten sonra İtilaf Devletleri tarafından el konulan harp mühimmatının bu kuvvetlere verilmesini ve bu kıtaların ulaşımında kullanılmak üzere bir filoza izin verilmesini talep etmişti. Bunlarla da yetinmeyen Ferid Paşa, antlaşmada tasarlandığı gibi jandarma ve diğer hizmetler için yabancı subaylar tahsis edilmesini ve yapılacak operasyonların üç aylık masrafına binaen Osmanlı Hükümeti'ne 25,000,000 lira borç para verilmesi gibi İtilaf Devletlerinin asla yanaşmayacağı taleplerde de bulunmuştu. 21 Eylül 1920 tarihinde bu talepleri görüşen Yüksek Komiserler bunların uygun olmadığına karar vermişler, Damat Ferid Paşa'ya ise bu talepleri Hükümetlerinin bilgisine sunduklarını söylemişlerdi. Bununla beraber, Yüksek Komiserler Anadolu'ya bir heyet gönderme fikri üzerinde çalışmaya başlamışlardı³⁸⁰.

Ferid Paşa, Hükümeti'nin son icraatlarından bir tanesi Kuva-yı Milliye'yi dağıtmak üzere adam toplamaktı. 1920 yılı Eylül ayı sonlarına gelindiğinde Hükümet

³⁷⁷ Ordu için öncelikli olarak, 50,000 çadır, 11,000 at, 80,000 çift çizme, 50,000 kaban, 50000'İ kışlık 50000'i yazlık üniforma, 1,700 muhtelif vagon, 2,500 semer gibi malzemeye ihtiyaç vardı.

³⁷⁸ "İstanbul Umumi Karargahından Savaş Bakanlığı'na 8 Ağustos 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5054, E 10018.F.C. R.E. A, Part V; 1920, no. 94, FO, 406/44.

³⁷⁹ "Savaş Bakanlığı'ndan İstanbul Umumi Karargahına t.y. Eylül 1920 tarihli telgraf", Dışişlerinden Savaş bakanlığına 24 Eylül 1920 tarihli mektup", FO, 371/5055, E 11271.

³⁸⁰ "Ferid Paşa tarafından Yüksek Komiserlere gönderilen tarihsiz mektup" ve "Robeck'ten Curzon'a 24 Eylül 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5056, E 11837, E 12260; F.C. R.E. A, Part V; 1920, no. 130, FO, 406/44.

İstanbul ve çevresinde askere aldığı yeni adamlarla birlikte iki bölüğü yeniden organize etmiş ve bunların mevcudu 7,000 kişiyi bulmuştu. Yalnız bu küçük ordunun harekete geçebilmesi için İtilaf Devletlerinin yetki vermesi lazımdı. Fransız Yüksek Komiseri antlaşmaya göre kurulacak askeri komisyonu beklemezsiniz, üç müttefik subaydan oluşacak bir idare heyeti kurulmasını önermişti. İngiliz Yüksek Komiseri kurulacak heyette başkanlık sorunu yaşanmasını önleyebilmek amacıyla heyet üyelerinin Osmanlı Harbiye Nezareti'nde bulunan kontrol komisyonu tarafından atanmasını önermişti³⁸¹. İtilaf Devletleri milliyetçi karşıtı diye askere alınanların denetim altında olmadıkça Milliyetçilerle savaşacaklarından emin değillerdi. Toplanan kuvvetlerin Kuva-yı Milliye'ye katılacağından şüpheleniyorlardı.

İngiliz Hükümeti Müttefiklerarası kumandanların iznine tabi olmak koşuluyla Osmanlı Hükümeti'nin antlaşmada öngörülen 15,000 kişilik orduyu teşkil edebileceğini açıklamıştı. Müttefik kumandanlar teşkil edilecek ordunun Milli Mücadeleye katılmayacağından emin olduklarında bu izni vereceklerdi. Ferid Paşa'nın 25,000 kişilik teklifi ise antlaşmaya aykırı olduğu için kabul edilmemişti³⁸².

M. Millerand, Osmanlı Hükümeti'nin talep ettiği ve Sevr Antlaşması'nda da izin verilen 15,000 kişilik kuvvete Müttefiklerarası kumandanların izni ve denetimi altında izin verilebileceğini açıklamıştı. Fransızlar da bu kuvvetlerin Kuva-yı Milliye'ye katılmamalarından endişe ediyorlardı³⁸³. Tartışmalar devam ettiği için Hükümet yeni orduyu harekete geçirememişti.

Fransız Hükümeti bir süre sonra, oluşturulan 15,000 kişilik kuvvetin husumeti daha da arttırtacağını hükümete bağlı "ılımlı Milliyetçileri" dahi düşman hale getirileceğini gerekçe göstererek istenen yetkinin verilmesine karşı çıkmışlardı³⁸⁴. Bundan sonra hareket askıya alınmış, Ferid Paşa Hükümeti'nin sonu gelmişti.

Ryan'ın yapmış olduğu değerlendirmelerle, Milliyetçi hareketi bastırmak üzere kurulmak istenen kuvvet için hazırlıkların aylar dolmadan tamamlanamayacağını, müttefiklerin desteği olmadan özellikle maddi yardımı olmadan yapılacak

³⁸¹ "İstanbul Umumi Karargahından Savaş Bakanlığı'na 28 Eylül 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5056**, E 12075

³⁸² "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 27 Ağustos 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5054**, E 10018; F.C. R.E. A, Part V; 1920, no. 82, ek.2; **FO, 406/44**.

³⁸³ "Curzon'dan M.de Fleuriau'ya 27 Ağustos 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5055**, E 10185.

³⁸⁴ "Derby'den Curzon'a 1 Ekim 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5056**, E 12088.

teşebbüslerden verimli bir sonuç alınamayacağını öne sürmüştü³⁸⁵. Ryan, mevcut şartları ve Ferid Paşa'nın taleplerini dikkate alarak bu tespitte bulunmuştu. Yüksek Komiserler Ryan'ın görüşlerini dikkate alacak, bundan sonra Milliyetçi Hareketi güç kullanarak bastırma fikri yerine Anadolu'ya bir heyet gönderme fikri daha ağır basmaya başlayacaktı.

25 Eylül 1920 tarihinde Yüksek Komiserlik siyasi temsilcileri Damat Ferid Paşa'yı ziyaret ederek, Milli Mücadele Hareketi'ni bastırmak üzere kurulan iki bölüğün harekete geçirilmesine müsaade etmeyeceklerini bildirmişlerdi. Bunun üzerine Damat Ferid Paşa “beklenmedik saldırgan bir hat” takip etmişti. Ferid Paşa Anadolu'daki harekete bastırmak üzere bir örgüt kurulmadıkça, “ılımlı Milliyetçilerle” uzlaşma metodunun işe yaramayacağını düşünmekteydi. 27 Eylül 1920'de Robeck'i ziyaret eden Ferid Paşa aynı tutumunu sürdürmüştü. Ferid Paşa'ya güven duyan Robeck dahi bundan sonra onunla uzlaşamayacağını düşünmeye başlamıştı. Ferid Paşa'nın bu tutumundan sonra bir araya gelen Yüksek Komiserler, Anadolu'ya bir heyet göndermesi için Hükümete baskı yapmaya karar vermişlerdi. Bu heyetin başarılı olma ihtimali mevcut Hükümetin iktidarda kalma şansını ortadan kaldıracaktı. Yüksek Komiserler son aşamada Sadrazamlık için en uygun aday olarak düşündükleri Tevfik Paşa aracılığıyla bu fikirlerini Padişah'a iletmeye karar vermiş ancak öncelikli olarak Sevr Antlaşması'nın onaylanmasını düşündüklerinden bu kararlarını askıya almışlardı³⁸⁶. Milli Mücadele Hareketi'nin bastırılması için asker toplamak üzere İtilaf Devletlerinden izin isteyen, onlardan silah ve para yardımı bekleyen Damat Ferid Paşa ile Yüksek Komiserler arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmişti. Yüksek Komiserler Milli Mücadele Hareketi ile uzlaşma sağlayacağını düşündükleri Tevfik Paşa'yı Sadrazamlık için düşünmeye başlamışlardı.

Robeck, Ferid Paşa'nın nelerin döndüğünden habersiz olduğunu düşünse de Ferid Paşa yaşananları sezmiş kendisinin, Padişah'ın ve adamlarının güvenliği konusunda endişelenmeye başlamıştı. Robeck, Milliyetçi bir hükümetin kurulması ihtimalinde dahi İngiltere'nin Ferid Paşa'ya ve adamlarına karşı bir harekete

³⁸⁵ “Anadolu'daki Milli Hareket hakkında Ryan'ın 22 Eylül 1920 tarihli muhtırası ve Robeck'ten Curzon'a 28 Eylül 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5056**, E 12474.

³⁸⁶ “Robeck'ten Curzon'a 1 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5056**, E 12183, F.C. R.E. A, Part V; 1920, no. 139, **FO, 406/44**.

müsaade etmeyecekleri konusunda Ferid Paşa'ya teminat vermek için Hükümeti'nden talimat istemişti³⁸⁷. 1 Ekim 1920'de İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi temsilcileri ile bir kez daha görüşen Ferid Paşa, Yüksek Komiserlerin milli eğilimli bir Hükümetle çalışılmasına razı olmaları halinde dayanma gücünün sonuna ulaşan Padişah'ın tahttan çekilebileceğini ileri sürmüştü. Ferid Paşa'nın bazı çevrelere, kendisini İngilizlerin güvendiği tek sadrazam olarak, Yüksek Komiserlere ise Padişah'ın inandığı tek adam olarak sunduğuna dair duyular alan Robeck'in Ferid Paşa'ya itimadı sarsılmıştı. Bundan sonra Robeck, Hükümeti'ne İstanbul'da yaşanabilecekler konusunda izahatta bulunmuştu. Ferid Paşa'nın istifasından sonra ülkeden ayrılmak istemesi halinde ona her türlü yardımda bulunulacak, Padişah ve Ferid'in hayatlarına yönelik bir tehlike önlenecek, Padişah'a tahtından feragat etmesinin ülkeyi daha da karışık bir hale getireceğini nasihat edilecek ve son olarak Padişah'ın tahttan çekilmesi halinde onun yurtdışına çıkmasına yardım edilecekti³⁸⁸. İngiliz Hükümeti, bunların hepsini kabul etmeye hazırdı. Fakat tahttan çekilmemesi konusunda Padişah etki altında bırakılacaktı³⁸⁹. Çünkü İngilizlerin projelerini gerçekleştirebilmek için Padişah'a ihtiyaçları vardı.

13 Ekim 1920 tarihinde Padişah'la daha önce planladıkları gizli görüşmeyi yapan Yüksek Komiserler Padişah'tan, Damat Ferid Paşa'nın değiştirilmesini talep ederek Anadolu'ya bir heyet gönderilmesini teklif etmişlerdi³⁹⁰.

Yüksek Komiserlerin Padişah'la yaptıkları görüşmeden sonra Damat Ferid Paşa'nın iktidarda kalması imkansız hale gelmişti. 17 Ekim 1920'de Damat Ferid Paşa istifasını sunmuş, Hükümeti kurma vazifesi Tevfik Paşa'ya verilmişti. 18 Ekim 1920'de Yüksek Komiserler ile Tevfik Paşa arasında yapılan görüşmelerde, Sevr Antlaşması'nın onaylanması ve Anadolu'ya bir uzlaşma heyeti gönderilmesi gündemi oluşturmuştu³⁹¹. Anadolu'nun İstanbul'a itaat etmesi için çaba sarf eden Damat Ferid Paşa hedefine ulaşamamış, başarısız olmuştu. İtilaf Devletleri

³⁸⁷ "Robeck'ten Curzon'a 1 Ekim 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5056, E 12184.

F.C. R.E. A, Part V; 1920, no. 140, FO, 406/44.

³⁸⁸ "Robeck'ten Curzon'a 4 Ekim 1920 tarihli çok gizli ve şahsi telgraf", FO, 371/5056, E 12215; F.C. R.E. A, Part V; 1920, no. 141, FO, 406/44.

³⁸⁹ "Curzon'dan Robeck'e 6 Ekim 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5056, E 12215.F.C. R.E. A, Part V; 1920, no. 143, FO, 406/44.

³⁹⁰ Şimşir, *Atatürk*, s. 352-353.

³⁹¹ Şimşir, *Atatürk*, s. 370-371.

politikalarından umutlarını tüketen Ferid Paşa'yı gözden çıkarmış, Anadolu ile İstanbul'u uzlaştıracığına inandıkları Tevfik Paşa'nın yeniden Hükümeti kurmasını sağlamışlardı.

4. Mali İlişkiler

Osmanlı Devleti'ne yönelik birbirinden farklı mali politikaları bulunan İtilaf Devletlerinin savaştan sonraki ilk hedeflerinden bir tanesi vatandaşlarının Osmanlı Devleti'nden alacaklarını savaş sırasındaki kayıpları ile birlikte tahsil etmektir.

Savaş sonrasında Osmanlı Hükümetleri, kesilen ilişkilerin yeniden başladığını düşünerek İtilaf Devletlerinden borç almayı tasarlamışlardı. Aynı sırada İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nden eski alacaklarını tahsil edebilmek amacıyla çalışmalara başlamışlardı.

Bilindiği üzere alacaklı devletler Osmanlı Devletinden alacaklarını tahsil edebilmek amacıyla Düyun-u Umumiye İdaresini kurmuşlardı. İtilaf Devletleri ile kesilen ilişkilerin bir sonucu olarak bu idarenin çalışmaları durmuştu. Savaşın bitimi ile idare İtilaf Devletlerinin kontrolünde yeniden açılmıştı.

Osmanlı maliyesi zor günler yaşarken Yüksek Komiserler iç ve dış borçların ödenmesi amacıyla Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota vermişlerdi³⁹². Ancak Osmanlı maliyesinin ödemelere yeniden başlaması oldukça zordu.

Borçlar üzerine inceleme yapan Mali İnceleme Komisyonu, Osmanlı Devleti'nden alacağı olanlara kağıt para ile ödeme yapılmasını tavsiye etmiş, ödeme İtilaf Devletleri tarafından verilecek karara kalmıştı³⁹³. İşgal Yönetimi Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında ödemeyi durdurduğu borçlar nedeniyle oluşan bütün kayıpları karşılamak amacıyla yoğun bir şekilde çalışmalarını sürdürmekteydi³⁹⁴. Ancak Osmanlı Hükümeti temel hizmetleri, çalışanların maaşlarını, emeklilik ücretlerini karşılamakta dahi sıkıntı çekmekteydi.

³⁹² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 3 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4170, 72775**.

³⁹³ “13 Kasım 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156, 156726**.

³⁹⁴ “13 Şubat 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5162, E 1360**.

Başta Fransa olmak üzere İtilaf Devletlerinin Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Hükümeti ile yapacakları antlaşmada ulaşmak istedikleri iki temel hedefi vardı;

1. Eli Kulağında olan Osmanlı Devleti'nin iflasının önlenmesi, ekonomik sıkıntılarının dindirilmesi ve Osmanlı Devleti'nin kredisinin yeniden tedrici olarak tesis edilmesi, Alman imparatorluğunun “ekonomik esaretinden çıkarılması”, Osmanlı Devleti ve müttefiklerin ortak çıkarlarının sağlanması ve özellikle İngiltere ve Fransa'nın ticaretteki savaş öncesi egemen pozisyonunun sürdürülmesi.
2. Müttefik vatandaşları tarafından verilen borçların, savaş sürecinde kalan bakiye faizleri ile birlikte tahsil edilmesi

Bu hedefler için Türk maliyesi ve idaresi üzerinde Müttefiklerarası bir denetim kurulmasını gerekiyordu³⁹⁵. İtilaf Devletlerinin ilk hedefi, Osmanlı maliyesinin iflasını önlemektir. Batmış bir maliyenin İtilaf Devletlerine hiçbir faydası olmazdı. Bunun bilincinde olan İtilaf Devletleri, Osmanlı maliyesinin iflasını önlemeyi öncelikli hedef olarak belirlemişlerdi. Bundan sonraki hedef ise, borçlar ve Düyun-u Umumiye idaresi ile kısmen dışa bağımlı hale getirilen, savaş sırasında alınan kararlarla bağımlılıktan bir nebze kurtulan, Osmanlı ekonomisini tamamen İtilaf Devletlerine bağımlı hale getirmektir.

Osmanlı Devleti parçalandığına göre, Osmanlı topraklarının bir kısmını kendine katan devletlerin, borçların bitimine kadar yıllık ödenecek borçlardan kendi payına düşenini ödemeleri temelde kabul edilmişti³⁹⁶. İtilaf Devletleri sanılanın aksine borçların tamamını Osmanlı Devleti'nden talep etme gayreti içerisinde değillerdi. Daha 1919 yılı Ocak ayında borçların Osmanlı Devleti ile ayrılan devletlerarasında paylaşılması suretiyle ödenmesine İtilaf Devletleri razı olmuşlardı. Lozan'da borçlar konusunda Türk delegelerinin yaptığı öneri, 1919 yılı başlarında Paris'te bulunan İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından ileri sürülmüş ve daha da önemlisi bu öneri kabul görmüştü.

Yüksek Komiserler 21 Şubat 1919 tarihinde Sadrazam Tevfik Paşa'ya bir nota vererek vadesi dolan borç paylarının müttefik sahiplerine ödenmesi, İttifak Devletleri

³⁹⁵ “Osmanlı İmparatorluğu ve Barışın ekonomik koşulları”, **FO, 371/4169**, 858.

³⁹⁶ “Osmanlı İmparatorluğu ve Barışın ekonomik koşulları”, **FO, 371/4169**, 16071.

vatandaşlarına ödenmemesini bildirmişlerdi³⁹⁷. Bundan sonra da Osmanlı Hükümeti sadece müttefik vatandaşlarına ödeme yapmaya başlamıştı. Mali sıkıntılardan dolayı bu uzun sürmemiş, Osmanlı Hükümeti 1920 yılı sonlarına doğru ödemeleri askıya almıştı. 17 Aralık 1920 tarihinde Fransız Yüksek Komiseri Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek yeniden ödemeye başlanmasını talep etmişti. Osmanlı Hükümeti'nin ödeme yapmaması üzerine 31 Aralık 1920'de Yüksek Komiserler müşterek bir nota göndererek aynı talebi tekrarlamışlardı³⁹⁸.

Müttefiklerine oranla Fransızların, Osmanlı Devleti ile ticari münasebetleri daha fazla idi. Bu nedenle İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği, Osmanlı Maliye Nezareti ile sürekli temas halindeydi. Fransız Yüksek Komiserliği tarafından savaş öncesinde Osmanlı Devleti'nden maliye müfettişliği yapmış olan Jolly savaştan hemen sonra Maliye Nazırı ile yaptığı görüşmelerden bir sonuç alamamıştı³⁹⁹. Fransızların bu girişimlerini yakından izleyen İngilizler de Osmanlı Maliyesi hakkında çalışma yapmak üzere Düyun-u Umumiye temsilcilerinden Adam Block'u görevlendirmişlerdi. Block, Maliye Nazırı ile görüşerek Osmanlı maliyesini denetimi altına almaya çalışmıştı. İtilaf Devletlerinin niyetini anlayan Maliye Nazırı mevcut gelirlerinin kendilerine yettiğini savunsa da Block İtilaf Devletlerinin denetimi olmadan Osmanlı maliyesinin ayakta duramayacağını ileri sürmüştü⁴⁰⁰.

Maliye Nazırı, İtilaf Devletlerinin, maliyeyi denetim altına alma niyetini sezmiş olsa gerek gelirlerin yeterli olduğunu iddia etmişti. Oysa Osmanlı Maliyesinin durumu hiç de iç açıcı değildi. Maliye müfettişi Jolly ile görüşen Maliye Nazırı Hükümetinin, aralarında temettü vergisinin de bulunduğu bazı vergileri arttırmaya karar verdiğini açıklamıştı. Nazır vergilerin ne kadar arttırılabileceği konusunda da Jolly'nin fikrini sormuştu. Fakat Jolly bu konuda fikrini beyan etmese de İtilaf Devletleri vergileri arttırmak yerine, harcamaları kısmanın daha yararlı olduğunu

³⁹⁷ “Yüksek Komiserler tarafından Sadrazam Tevfik Paşa'ya gönderilen 21 Şubat 1919 tarihli nota ve İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 3 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4169**, 47309.

³⁹⁸ Fransız Yüksek Komiseri tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen 17 Aralık 1920 tarihli nota ve Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen 31 Aralık 1920 tarihli müşterek nota”, **FO, 371/6562**, E 834.

³⁹⁹ “Düyun-u Umumiye'den İngiliz Hazinesine 17 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 608/227/7**.

⁴⁰⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 6 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 608/227/7**.

düşünüyorlardı⁴⁰¹. Mali olarak zor durumda kalan hükümetlerin sık sık başvurdukları bu klasik yöntemin uzun vadede mali sıkıntıları çözmesi söz konusu değildi. İtilaf Devletlerinin, kendi vatandaşları ve gayrimüslimlerin sırtında yeni bir yük olacağını düşünerek vergilerin arttırılmasına karşı çıktıkları ileride daha iyi anlaşılacaktı.

Harcamaları zaten kısmış olan Osmanlı Hükümeti için bazı vergileri arttırmaktan başka çıkar yol kalmayınca tüketim, ithalat ve ihracat vergilerinin arttırılmasına karar verilmişti. Bu vergilerin kendi vatandaşlarının yakından ilgilendirmesi hasebiyle Yüksek Komiserler 5 Haziran 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota vererek yapılan artışın geri çekilmesini talep etmişlerdi⁴⁰². Böylece İtilaf Devletleri Osmanlı Maliyesine doğrudan müdahale etmeye başlamışlardı.

22 Ağustos 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Robeck ile görüşmesi sırasında Sadrazam yeni kaynaklar bulunamaması halinde yapmak istedikleri düzenlemeleri yapamayacaklarını ve maliyeye yönelik tehlikeleri önleyemeyeceklerini ileri sürmüştü. Bu görüşmede hazır bulunan Maliye Nazırı da özel tarifelere göre alınan gümrük vergilerinin ve temettü vergisinin arttırılmasını teklif etmişti Bunun dışında Hükümet Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Bankası'ndan borç almak istiyordu. Robeck bu konularda Sadrazam ve Maliye Nazırı'nı Yüksek Komiserlik mali danışmanları ile görüşmeye yönlendirmişti. Mali danışmanlar bu konularda yetkili olmadıklarını vurgulayarak meseleyi Hükümetlerine ileteceklerini söylemekle yetinmişlerdi⁴⁰³. Robeck'in, Mali danışmanların bu konularda yetkili olmadıklarını elbette biliyordu. Onun amacı Osmanlı Hükümeti'nin, mali danışmanları muhatap almasını sağlamaktı. Tüm protokol kaidelerini bir kenara bırakarak, Yüksek Komiserlerin mali danışmanları ile muhatap olan Sadrazam ve Maliye Nazırı beklediklerini alamamışlardı.

İtilaf Devletleri her ne kadar işgalleri altında da olsa mali olarak iflasa doğru giden bir devletten, vatandaşlarının alacaklarını tahsil etmekte zorluk çekeceklerini bildiklerinden, Osmanlı Devleti'nin iflasını önlemeyi öncelikli hedef seçmişlerdi.

⁴⁰¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 4 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 608/227/7.**

⁴⁰² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 5 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 608/227/7.**

⁴⁰³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 2 Eylül 1919 tarihli telgraf”, **FO, 608/227/7.**

Bunu sadece alacaklarını Osmanlı Devleti'nden tahsil etmek için değil, savaş sırasında Almanlara bağımlı hale gelen Osmanlı maliyesini Alman etkisinden kurtararak kendilerine bağlamak için planlamışlardı. İtilaf Devletlerinin bu planı tatbik edebilmeleri için Osmanlı maliyesinin umumi bir denetim altına alınması lazımdı.

Osmanlı Devleti'ne ait borçlar meselesi çok karışık bir mesele idi. Osmanlı topraklarının bir kısmı işgal edilmişti. Bu nedenle Düyun-u Umumiye İdaresinin yeniden yapılandırılması esastı. İtilaf Devletleri borçları savaş öncesi ve savaş sırasında verilen borçlar olmak üzere iki kategoriye ayırmışlardı. Savaş öncesi borçları verenlerin büyük bir kısmını müttefik vatandaşları oluşturuyordu. Savaş sırasındakiler ise genelde Almanlarla, Avusturyalıların verdiği borçlardan ibaretti. İtilaf Devletlerinin öncelikli hedefi kendi vatandaşlarının alacaklarını tahsil etmektir. Webb, bunun için bir plan hazırlamıştı. Buna göre borçlar tespit edilecek, İmparatorluk topraklarını işgal eden devletler arasında borçlar paylaşılacak, buna uygun olarak yıllık ödeme miktarları belirlenecek ve her bir müttefik kendi bölgesinde belirlenen miktarın ödenmesinden mesul olacaktır. Almanlarla, Avusturyalıların verdiği borçlar da İtilaf Devletleri için önemliydi. Savaş sonunda İtilaf Devletleri, İttifak Devletlerinden yüklü miktarda tazminat almayı planlıyorlardı. İttifak Devletlerinin alacakları, İtilaf Devletlerinin alacakları tazminatlara mahsup edilecekti⁴⁰⁴.

İtilaf Devletleri Osmanlı Maliyesini denetim altına almak ve dış borçları tahsil edebilmek amacıyla, Düyun-u Umumiye İdaresinin yeniden yapılandırılması, Türk parasının değer kazanmasını sağlayacak bir Para Komisyonu kurulması ve Maliye Nezareti ile Gelirler İdaresi'ne denetmenler atanması konusunda prensipte anlaşmaya varmışlardı. İstanbul'da bulunan müttefik temsilcileri ancak antlaşma ile tatbik edilebilecek bu tedbirleri antlaşma imzalanmadan tatbik etmek için harekete geçmişlerdi. Antlaşma imzalanmadan bu tedbirlerin uygulanması uluslar arası hukuka aykırı idi. Yalnız Osmanlı Hükümeti'nin bu şartları peşinen kabul etmesi halinde herhangi bir sorun çıkmayacaktı. Yüksek Komiserler, müttefik sermayesinin

⁴⁰⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 25 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4211**, 63982.

kesilmeyeceğini ve borç verebileceklerini vaat ederek Osmanlı Hükümeti'ni ikna etmeye çalışacaklardı⁴⁰⁵.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Yüksek Komiserler antlaşmanın onaylanmasını beklemeden Osmanlı Hükümeti'ni Mali Komisyon'un kurulması konusunda ikna etmeye çalışmışlardı. Böyle bir komisyonun antlaşmanın onaylanmasından önce kurulmasının güç olduğunu İtilaf Devletleri de biliyorlardı. Bu nedenle Düyun-u Umumiye vasıtasıyla Osmanlı maliyesi üzerinde geçici bir kontrol kurulmasına karar verilmişti⁴⁰⁶. Yeni yapılanma çerçevesinde Düyun-u Umumiye'ye geçici de olsa savaş öncesi sahip olduğu ayrıcalıkların yanında Osmanlı maliyesini denetlemek gibi çok özel bir ayrıcalık verilmişti

Müttefik Mali Danışmanları savaş öncesi borçları tahsil etmenin yollarını arıyorlardı. Fakat mali danışmanlar Osmanlı maliyesi tarafından ödeme yapılamayacağını çok iyi biliyorlardı. Sonunda Yüksek Komiserler dahi, Mali Danışmanları aracılığıyla borç ödemelerin askıya alınması için düzenleme yapılmasını kabul etmişlerdi⁴⁰⁷.

Düyun-u Umumiye'ye bağlı Geçici Komite kısa süre içerisinde Osmanlı maliyesi hakkında önemli çalışmalara imza atmıştı. Gümrük vergileri meselesine el atan komite savaş öncesi gümrük sisteminin yeniden uygulanması için bir kanun taslağı hazırlamıştı. Yüksek Komiserler de bu taslağa onay vermesiyle⁴⁰⁸ kapitülasyonlar rejiminin gümrük sistemine dönmüştü..

Çok geçmeden Geçici Komite mali konularda denetimden başka bir danışma ve karar organı haline gelmişti. Osmanlı Hükümeti'nin Leipzig'de bastırıldığı kağıt paraya yeni bir şekil verilmesi ve ya bu paranın tedavüldeki ile değiştirilmesi konusunda dahi Geçici Komite'nin görüşüne müracaat edilmişti⁴⁰⁹.

Geçici Komite'nin el attığı meselelerden biri de Osmanlı Devleti'ne yeni borç verilmesi idi. Komite, İtilaf Devletleri tarafından el konulan Osmanlı malvarlıklarına karşılık Osmanlı Hükümeti'ne 800,000 lira avans verilmesini uygun bulmuştu⁴¹⁰.

⁴⁰⁵ "Osmanlı borçlarının miktarı ve tabiatı", **FO, 371/4211**, 63982.

⁴⁰⁶ "1 Ekim 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/5164**, E 12516.

⁴⁰⁷ "24 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 339.

⁴⁰⁸ "22 Ekim 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/5164**, E 13853.

⁴⁰⁹ "22 Ekim 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/5164**, E 13853.

⁴¹⁰ "22 Ekim 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/5164**, E 13853.

Daha önce ithal ve ihraç etmek istediği ürünler hakkında Yüksek Komiserlere malumat veren Osmanlı Hükümeti İstanbul'un resmen işgalinden sonra ithal ve ya ihraç etmek istediği tüm ürünler için Yüksek Komiserlerden izin almak zorunda kalmıştı. Bu bağlamda Müttefik polisinin gümrükler üzerindeki etkisi de artmıştı⁴¹¹. Kısacası Sevr Antlaşması'ndan sonra gümrükler tamamen Osmanlı Devleti'nin kontrolünden çıkmıştı.

TBMM'nin kırmızı çizgilerinden bir tanesi mali bağımsızlıktı. Lozan Antlaşması'nda siyasi bağımsızlıkla birlikte mali bağımsızlık en önemli tartışma konularını oluşturacaktı.

5. Bolşeviklerin İstanbul'daki Faaliyetleri

Bolşevikler karşısında zor durumda kalan eski rejim taraftarı Ruslar, canlarını kurtarmak amacıyla İstanbul'a gelmek için çaba sarf ediyorlardı. İtilaf Devletlerinin endişesi ise, Bolşeviklere karşı mücadele eden Rusların İstanbul'a gelmeleri halinde Bolşeviklerin bütün Rusya'ya hakim olmalarıydı. Bu nedenle İtilaf Devletleri başlangıçta Rusların İstanbul'a gelme taleplerine pek sıcak bakmamışlardı. İşgal Yönetimi ise göçmenlerin gelişiyile İstanbul'da yaşanabilecek sağlık, konaklama ve iâşe sorunları nedeniyle bu göçe karşı çıkmışlardı⁴¹².

Denikin'in, Bolşevikler karşısındaki yenilgisinden sonra İtilaf Devletleri kadın ve çocukların Rusya'dan ayrılmalarına izin vermişlerdi. Bu amaçla işgal yönetimi, Büyükkada'da 2,000'e yakın göçmenin konaklaması için düzenleme yapmıştı. Göç dalgası İstanbul'da salgın hastalık riskini de arttırmaktaydı. Yüksek Komiserler Tuzla ve Kavak Karantina İstasyonları yetersiz kalacağından Selviburnu Karantina İstasyonu'nun hizmete açılması için Osmanlı Hükümeti'ne talimat vermişlerdi. Askeri yetkililerin önerileri doğrultusunda gelen göçmenlerin İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerikalıların denetimi altında adalara yerleştirilmesine karar verilmişti⁴¹³.

⁴¹¹ "14 Ocak 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 1300.

⁴¹² "İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 31 Aralık 1919 tarihli telgraf", **WO, 33/974**.

⁴¹³ "23 Ocak 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4156**, 177920.

İstanbul'a tahminlere göre 100,000'den fazla Rus göçmen getirilmişti⁴¹⁴. İngiliz Başkumandan Harington hatıralarında İstanbul'a gelen göçmenlerin içler acısı halini gözler önüne sermekte, Hükümetlerinden aldıkları talimata göre Fransızların bu göçmenlerden sorumlu olduğunu bildikleri halde kendilerinin ve hayırseverlerin bu göçmenlere yardım etmek için ellerinden geleni yaptıklarını nakletmektedir⁴¹⁵. Fakat belgeler Harington'un iddialarını desteklememektedir. 22 Kasım 1921 tarihinde Savaş Bakanlığı'na gönderdiği telgrafında Harington, Rusların İstanbul'a getirilmesinden sorumlu olmadıklarını dile getirerek "sokaklarda 40,000 fahişe" olduğunu ileri sürmüştü⁴¹⁶. Bu rakamın o sıralarda İstanbul'daki Rus göçmenlerinin toplam sayısına yakın olduğu düşünüldüğünde Harington'un bu göçmenlere bakış açısı daha iyi anlaşılacaktır.

İngiliz Hükümeti de Güney Rusya'daki Ruslar için sadece 1920 yılı için 1,000,000 Pound harcama yaptığını ileri sürerek İstanbul'daki Ruslar konusunda sorumluluk almaktan kaçınmıştı. Bu konuda sorumluluk Güney Rusya'da kurulan Hükümeti tanıyan Fransız Hükümeti tarafından üstlenilmişti. İstanbul'a gelen göçmenlerin tamamının İstanbul'da kalması mümkün değildi. Gelen göçmenlerin İngiliz hakimiyetindeki Kıbrıs ve Mısır'a gönderilmeleri gündemdeydi⁴¹⁷. İngiliz Hükümeti İstanbul'a gelen göçmenleri Mısır ve Kıbrıs'a göndermektense onların memleketlerine dönmelerini daha uygun bulmuştu. Fakat Bolşevik tehdidinden korkan göçmenler memleketlerine dönmek istememişlerdi⁴¹⁸. İngiliz Hükümeti Bolşeviklere karşı yararlandığı Ruslara sahip çıkmamış, onları kaderleri ile baş başa bırakmıştı.

General Wrangel Rus Savaş ve Ticaret Gemilerine Fransız bayrağı asarak ordu ve donanmasının Fransız himayesi altında olduğunu göstermeye çalışmıştı. Fransız Yüksek Komiseri de bu uygulamayı geçici olarak kabul etmiş, Hükümetinin kararını

⁴¹⁴ İtilaf Devletleri İstanbul'dan çekildiklerinde dahi İstanbul'daki Rus göçmenlerin sayısı 8.000'i daimi, 15,000'i geçici olmak üzere 23,000 kişi kadardı. "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 189-192", **FO, 371/9176**, E 10937.

⁴¹⁵ Charles Harington, **Tim Harington Looks Back**, Londra, 1940, s. 101-102.

⁴¹⁶ "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 22 Kasım 1921 tarihli telgraf", **Public Record Office Treasury (T), 161/89**

⁴¹⁷ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Robeck'e 13 Kasım 1920 tarihli telgraf", **T, 161/89**.

⁴¹⁸ "25 Kasım 1920 tarihli İngiliz Hükümeti toplantısından", **T, 161/89**.

beklemeye başlamıştı⁴¹⁹. Bu tavır, insani amaçlarla para harcamak istemeyen İngiltere'nin Rus göçmenlere yardım konusundaki isteksizliğini daha da arttırmıştı.

Gelen göçmenlerle İstanbul'da ilgilenmek mümkün olmadığından bu göçmenlerin İstanbul dışına nakli düşünülüyordu. Ancak müttefik temsilcileri sıkı talimatlar aldıklarından kendi ülkelerine ve sömürgelerine bu göçmenlerin gönderilmesine izin vermemişlerdi. Neticede göçmenlerin bir kısmının Gelibolu ve Limni'ye gönderilmesine karar verilmiş sonraki aşamada gelenler Çekoslovakya, Yunanistan, Bulgaristan, Libya, Brezilya, Tunus ve Romanya gibi ülkelere gönderilmişlerdi⁴²⁰. Ancak İstanbul bu göçmenler için geçiş güzergahı olduğundan her an tehlike ile karşı karşıya kalmıştı.

Müttefik temsilcileri İstanbul'da kapasitenin üzerinde göçmenin kalmasına izin vermişlerdi. Tuzla, Florya, Çatalca ve Marmara adalarıyla Selimiye Kışlası'nda çok sayıda Rus göçmen kalmıştı. Rus göçmenlerden sorumlu olan Fransız kaynaklarına göre 27 Kasım 1919'da İstanbul'da şehir içinde 3,600, şehir dışında 9,000 civarında Rus göçmen bulunmaktaydı. İstanbul hastanelerinde çoğunluğunu askerlerin oluşturduğu 4,300 Rus göçmenin bulunduğunu Moda'da bulunan büyük gemilerde de 60,000 civarında Rus göçmen olduğu düşünülürse olayın vahameti daha iyi anlaşılacaktır⁴²¹. Bu sayı her geçen gün daha da artmaktaydı. Rus göçmenlerinin kaldığı mekanlar, altyapı bakımından oldukça yetersiz olduğundan kolera, tifo, frengi, veba gibi bulaşıcı hatalıklar İstanbul'u tehdit ediyordu. Osmanlı Sağlık İdaresi ve Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu gereken tedbirleri almakta zorlanıyordu.

Osmanlı Muhacirun Cemiyeti, Teşvik-i Mesai Komisyonu ile birlikte çalışmak isteyen göçmenlere küçük bir sermaye sağlayarak onların istedikleri işlerde çalışarak para kazanmalarına yardım etmişti. Göçmenler ayakkabı tamirciliği, marangozluk, kasaplık, hamallık, seyyar satıcılık gibi bir çok mesleği icra etme imkanı bulmuşlardı⁴²². İtilaf Devletleri Rus göçmenlere yaptıkları yardımlarla onların ihtiyaçlarına karşılık geçici çözümler bulmaya çalışırken Osmanlı Hükümeti farkını

⁴¹⁹ "Amiral Bristol tarafından Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 17 Kasım 1920 tarihli mektup", **Public Record Office Headquarters (HW)**, 12-17, 4814.

⁴²⁰ "2 Aralık 1920'de biten haftanın istihbarat raporu", **FO.406/45**, s..32-37.

⁴²¹ Shaw, **a.g.e.V.I.**, s.218.

⁴²² Shaw, **a.g.e.V.I.**, s.235.

ortaya koyarak kalıcı çözümler bulmaya çalışmıştı. Üstelik bu insanların en azından bir kısmı, başkalarına bağlı kalmadan emekleri karşılığında ayakta kalabilmişti. İtilaf Devletleri kendilerine karşı savaştığı için Türk halkına yardım etmeyi reddettiği halde Osmanlı Devleti en sıkıntıda olduğu zamanda dahi daha önce yıllarca savaştığı Rus milletine yardım etmekte bir an dahi tereddüt etmemişti. İtilaf Devletleri, kendi ülkelerine ve sömürgelerine dahi Rus göçmenleri kabul etmezken, Osmanlı Devleti göçmenlere kucak açmıştı.

Rus göçmenlerin içinde buldukları sağlıksız koşullar bulaşıcı hastalıklara davetiye çıkarıyordu. 1920 yılı sonlarında az da olsa Rus göçmenlerin bulunduğunu Çatalca sınırında koleradan 50 kişi hayatını kaybetmişti. Müttefik yetkilileri salgının İstanbul'a yayılmasından endişe etmeye başlamışlardı⁴²³.

Rus göçmenlerin yol açtığı problemlerden bir tanesi de fuhuş sorunu idi. Bu mesele ile ilgilenme görevi Müttefik polisine verilmişti. Fuhuş Osmanlı polisinin de yetki sahası içerisinde idi. Her iki polis teşkilatı da, şehrin sosyal dengesi ile birlikte sağlığını tehdit eden bu mesele ile ilgilenmekte yetersiz kalınca Yüksek Komiserler devreye girmiş, zührevi hastalık taşıdığı halde fuhuş yapmaya devam eden bazı kadınlar hakkında hapis cezası verileceğini duyurmuşlardı⁴²⁴.

Rus göçmenlerin içinde buldukları sağlıksız koşullar yaşadıkları maddi ve manevi sıkıntılar onlar arasında komünist fikirlerin hızla yayılmasına zemin hazırlıyordu. Bu fikirler Rus göçmenlerden sorumlu olan Fransız askerlerini dahi etkilemişti⁴²⁵. Kırım ve çevresinde Bolşeviklerle mücadelede önemli bir rol oynayan Fransızlar için bu çok ciddi anlamda bir tehlike idi. Bu nedenle Fransızlar İstanbul'da Bolşeviklerle etkin bir şekilde mücadele etmeye çalışmışlardı.

İstanbul'da göçmenler arasında kurulan ve Almanya'dan dönen Türk öğrencilerin de içerisinde yer aldığı Ginzberg grubunu yakın takibe alan Fransız polisi bu grubu 1919 Şubat ayı içerisinde çökertmeyi başarmıştı⁴²⁶. Bolşevik fikirleri yaymaya çalışan bir diğer grup Albay Gniloribov'un liderliğindeki Golden Horn (Haliç) Grubu idi. Bu grup çok etkili olmasa da Türk işçi sınıfını ve Yahudileri

⁴²³ "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 18 Aralık 1920 tarihli rapor", **WO, 33/1000**, 6834.

⁴²⁴ "31 Mart 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 4059; "28 Nisan 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/7935**, E 4981.

⁴²⁵ Shaw, **a.g.e,V.I.**, s. 297.

⁴²⁶ Shaw, **a.g.e,V.I.**, s. 295-296.

kazanmaya çalışmış ancak Müttefik polisinin ve Yüksek Komiserlerin aldığı tedbirler nedeniyle grubun faaliyetleri çok sınırlı kalmıştı⁴²⁷.

Müttefik polisinin darbe vurduğu Bolşevik hareketler, Wrangel ordusunun yenilmesinin ardından İstanbul'a yapılan yeni Rus göçleri ile yeniden canlanmıştı. Bu sıralarda İstanbul resmen işgal edildiğinden ve müttefik kuvvetler etkisini daha da arttırdığından bu hareketler faaliyet alanlarını İstanbul'un Anadolu yakasına kaydırmışlardı. Anadolu yakasında Beykoz merkezli Bolşevik hareketler hücre şeklinde teşkilatlanmayı başarmış, bölgede bulunan Türkler ve Yahudiler bu hareketlerden etkilenmişlerdi. Fransız istihbarat servislerinin ve Müttefik polisinin tahkikatları neticesinde Bolşevik olduğu iddiasıyla çok sayıda şahıs tutuklanmıştı⁴²⁸. Netice itibarıyla, müttefik kuvvetler İstanbul'da Bolşevik yanlısı fikirlerin yayılmasına engel olmak gibi bir işlevi de yerine getirmişlerdi.

Wrangel taraftarları Fransız ve Yunan bölgeleri içerisinde bulunan Hadımköy-Çatalca arasında kalan bölgeye yerleştirilmişlerdi. Yunanlılar bu durumdan istifade ederek, Milli Mücadeleye karşı Wrangel ile bir anlaşma yapmaya çalışmışlardı. Yunanlılar Milliyetçilerin Bolşevik yandaşı olduğunu ileri sürerek Wrangel ile anlaşmaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardı⁴²⁹.

İngiliz istihbarat servisleri, bütün çabalarına rağmen İstanbul'da güçlü bir teşkilat kurmayı başaramayan Bolşeviklerin 1921 yılında değişik bir taktikle İstanbul'da fikirlerini yaymaya çalıştıkları konusunda raporlar hazırlamışlardı. İstihbarat Servislerinin hazırladıkları raporlara göre Bronislav'ın başkanlığında İstanbul'a gelen Rus Ticaret Heyeti, İstanbul'da bulunan komünist gruplarla temasa geçerek bu grupları örgütlemeye çalışmaktaydı. Bu raporları değerlendiren müttefik polisinin yaptığı geniş çaplı bir hareket sonrasında Bolşevik yanlısı olduğu gerekçesiyle 50 şahıs tutuklanmış, 30 şüpheli şahıs İstanbul'dan çıkarılarak Bulgaristan ve Romanya'ya gönderilmişti⁴³⁰.

İstanbul'a gelen Müttefik temsilcilerinin yakından izledikleri meselelerden biri de Bolşeviklerin başta İstanbul olmak üzere tüm ülkedeki aktiviteleri olmuştu.

⁴²⁷ 6 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 47772; Shaw, **a.g.e,V.I.**, s. 296-298.

⁴²⁸ Shaw, **a.g.e,V.I.**, s.299.

⁴²⁹ Saime Yüceer, Wrangel Ordusu'nun İstanbul'daki Faaliyetleri, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu**, C. 6, S.21, 1998, s. 107-117.

⁴³⁰ Shaw, **a.g.e,V.I.**, s.299.

İstihbarat görevlileri Bolşeviklerle temas kuranları ve onlara katılanları yakın takibe almışlardı⁴³¹. Bolşeviklerin Türkiye'deki uzantılarını tespit etmek için hazırlanan raporlar Bolşeviklerle Kuva-yı Milliye hareketi arasındaki yakınlaşmaya ait bazı iddiaları gündeme getirmişti.

Bolşevikler İslam dünyasında, başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletlerine karşı bir tepki oluşturma planları yapmaktaydılar. Bolşeviklerin Türkiye'de başarılı olmaları, Transkafkasya, Afganistan, İran, Türkistan, Hindistan, Suriye, Arabistan ve Mısır'da hedeflediklerini daha kolay bir şekilde gerçekleştirebilmelerini sağlayacaktı. Türkiye'de bulunan İngiliz askeri yetkilileri, Bolşevizm ve İslam arasında aslında ortak değerler bulunmadığını biliyorlardı. İslam dünyasında Bolşevikliğin yayılması değil, İslam dünyası ile Bolşevikler arasında sağlanacak bir işbirliği onları tedirgin etmekteydi. Bu konuda İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bir rapor sunan Kumandan H.C. Luke, "Yunan ordusunun bir Müslüman vilayeti olan İzmir'i "acınacak bir şekilde işgal etmesinin" Bolşevikler için çok kullanışlı bir argüman olduğunu" açık bir şekilde izah etmişti. Luke, Bolşeviklerle mücadele edebilmek için İslam dünyasında söz sahibi olan Kral Hüseyin, Emir Faysal ve Aga Han, Şeyh Senusi ve Seyyid Ahmet gibi liderlerden faydalanılmasını önermişti⁴³². İngiliz kumandan H.C. Luke İzmir'de yapılan haksızlığı gidermeyi tavsiye etmek yerine" liderleri aracılığıyla İslam dünyasını kandırmayı önermişti.

Baş tercümanlık görevinde bulunmasına karşın İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğinde oldukça etkili olan Andrew Ryan da Luke ile aynı fikirde idi. Yalnız Ryan, Luke'dan farklı olarak liderler aracılığıyla verilecek beyanatların istenilen etkiyi yaratamayacağını hatta tam tersi sonuçlar doğuracağını, ancak Halife aracılığıyla İslam dünyasının kontrol altında tutulabileceğini düşünmekteydi. Ryan, İtilaf Devletlerine özellikle de İngiltere'ye karşı Bolşeviklerle Müslümanların yakınlaşmasında, İstanbul'un "İslami hareketin eksenini" olduğunu düşünüyordu. İstanbul eksenli bir İslamcılık politikasının İngiltere'nin Müslümanlar üzerindeki egemenliğini yıkabilecek bir kuvvet olduğunu düşünen Ryan, "amacımız, bölmek, parçalamak, uzlaştırmak ve yönetmektir. Parçalamak ve uzlaşmak gereklidir. Çünkü

⁴³¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 23 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3411**, 211710.

⁴³² "H.C. Luke'un İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği için hazırladığı 25 Aralık 1919 tarihli rapor", **FO, 371/4161**, 174130.

Müslümanların tamamen bir araya toplanmasını istemiyoruz” sözleri ile müttefik politikasının ana hatlarını özetlemişti. Ona göre Türkleri çok sert bir anlaşma yapmaya zorlamanın yolu ise, Kuva-yı Milliye ile savaşmaktan geçiyordu.⁴³³ İtilaf Devletlerinin “bölmek, parçalamak, uzlaştırmak ve yönetmek” şeklinde formüle ettikleri politikaların bu kadar acı tecrübeden ve badireden sonra hala tam anlamıyla fark edilememiş olması da olayın diğer bir boyutudur.

İngiliz İstihbarat görevlilerinden temin edilen bilgilere göre; 1919 yılı Eylül ayında Sovyet Hükümeti adına İstanbul’da bulunan küçük bir grup Milliyetçi liderler ve Mustafa Kemal Paşa ile bağlantı kurmayı başarmıştı. Buna göre İstanbul’da bulunan Bolşevik temsilcileri Balıkesir’e giderek, Albay Kazım Bey’le görüşmüş, 21 Ekim 1919 tarihinde İstanbul’a dönmüşlerdi. Bolşevik temsilcileri Mustafa Kemal Paşa’ya iletmek üzere Albay Kazım Bey’e bir mektup vermişlerdi. Mektupta; Bolşeviklerle Milliyetçiler tarafından yapılmak istenen devrimlerin aynı karakterde olduğu iddia edilmişti. Bunun dışında Bolşevikler Kuva-yı Milliye’ye para, silah ve hatta yerel sosyalist gruplardan asker toplamak gibi yardım teklifinde bulunmuşlardı⁴³⁴. Doğruluğu tartışmaya açık bu bilgiler müttefik subayları tarafından oldukça ciddiye alınmıştı. Bolşeviklerle Milliyetçiler arasındaki bu yakınlık İtilaf Devletlerinde tedirginliğe sebep olmuştu.

İtilaf Devletleri savaş boyunca her bir müttefikin kendi kıtaları için yaptıkları masrafların kendileri tarafından karşılanması için genel bir uzlaşmaya varmışlardı. Rus göçmelerinin bulunduğu kamplardan mesul tutulan Fransızlara İngiliz subayları ve askerleri zaman zaman yardımcı olmuşlardı. İngiliz yetkililer bu kamplarda istihdam edilen İngiliz subayların masraflarını Fransızlardan tahsil etmek amacıyla harekete geçmişlerdi. Sadece bu değil, İngilizler müşterek kaynaklarından alınarak bu göçmenlere dağıtılan erzak ve malzeme ücretinin de Fransızlar tarafından ödenmesini talep etmişlerdi. 2,600 Pound gibi küçük bir meblağa denk gelen bu talepleri Fransızlar kabul etmemişlerdi. 1925 yılında dahi İngilizler bu taleplerinden

⁴³³ “Ryan tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’ne verilen 29 Aralık 1919 tarihli muhtıra”, **FO, 371/4161**, 174130.

⁴³⁴ “Karadeniz İngiliz Ordusunda görevli Yarıbay W.N Hay’a sunulan 18 Kasım 1919 tarihli istihbarat Raporu”, **FO, 371/4161**, 91081.

vazgeçmemişlerdi⁴³⁵. Fransızların bu taleplere karşılık vermeyeceğini anlayan İngiliz Hazine Bakanlığı en sonunda bu teklifin geri çekilmesine karar vermişti⁴³⁶. Bahsedilen subaylar zaten İstanbul'da görev yapmaktaydı. Göçmen kamplarında olmasa başka bir yerde görev yapacaklardı. Yani İngiliz hazinesinin sırtına binmiş fazladan bir yük yoktu. Kaldı ki, İtilaf Devletleri bu yardımı sadece insani amaçlarla değil, Bolşeviklere karşı savaşan Ruslara yardım için, daha açık bir deyişle bölgedeki menfaatlerini korumak için yapmışlardı. İngilizler insani bir yardımın karşılığını dahi almak istemişlerdi.

6. Yurt Dışında Yaşayan Türklerin İstanbul'a Dönüşü

İtilaf Devletleri yurt dışına giden İttihatçılarla birlikte uzun yıllar İttihatçılara muhalif olduklarından yurt dışında yaşamak zorunda kalan Türkleri farklı amaçlarla takibe almışlardı. İttihatçıların ülkeye getirilip cezalandırılmasına çalışan İtilaf Devletleri muhaliflerden de siyaset sahnesinde yararlanmaya çalışacaklardı.

İstanbul Fransız Yüksek Komiserliğine baş tercüman olarak atanan ve İstanbul'a gitmeye hazırlanan Ledoux⁴³⁷ Avrupa'da yaşayan İttihatçı karşıtları ile beraber İstanbul'a gelmek üzere hazırlıklara başlamıştı. Aralarında Prens Sabahattin, Midhat Kemal, Hakkı Halid ve Ahmet Cevdet'in bulunduğu çok sayıda muhalif Fransa'nın teveccühünü kazanmıştı⁴³⁸. Bunun üzerine harekete geçen İngiliz Hükümeti Türkiye'ye dönmeyi arzulayan muhaliflere İngiliz pasaportu temin edilmesi konusunda takdiri H. Rumbold'a bırakmıştı⁴³⁹. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın üzerinden bir ay dahi geçmediği halde yurtdışında yaşayan Türkler İtilaf Devletleri pasaportu olmadan İstanbul'a giriş yapamayacak duruma gelmişlerdi. İtilaf Devletleri, yurtdışında yaşayan muhaliflerin kendi ülkelerine dönmeleri için yapacakları yardımın karşılığını ileride onlardan istifade ederek almaya çalışacaklardı.

⁴³⁵ "Savaş Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na 27 Mart ve 25 Mayıs 1925 tarihli mektuplar", **T, 161/89**.

⁴³⁶ "Hazine Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 26 Mayıs 1925 tarihli mektup", **T, 161/89**.

⁴³⁷ İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği eski Tercümanı.

⁴³⁸ "H. Rumbold'dan İngiliz Hükümeti'ne 21 Kasım 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3417**, 193425.

⁴³⁹ "İngiliz Hükümeti'nden H. Rumbold'a 27 Kasım 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3417**, 193425.

Aralarında Prens Sabahattin, Midhat Paşa'nın yeğeni Kemal Midhat Bey, Dr. Nureddin, Rıfat Bagovitch, İkdam Gazetesi sahibi Ahmet Cevdet Bey, Çerkez Süleyman Paşa'nın oğlu Adil Bey, Ethem İbrahim Papotaalakıs'ın bulunduğu çok sayıda muhaliften çıkarları doğrultusunda yararlanmayı planlayan İtilaf Devletleri beklediklerini elde edemeyeceklerdi.

II. Meşrutiyet öncesinde muhalif fikirleri ve İTC'ne yakınlığı ile bilinen Prens Sabahattin Meşrutiyetin ilan edilmesi ile İstanbul'a gelmişti. Ancak Prens Sabahattin, kısa süre içerisinde İTC ile ters düştüğünden yeniden ülkeyi terk etmişti. Savaştan sonra İttihatçıların ülkeyi terk etmesi ile oluşan yeni siyasi ortamda İsviçre'de yaşayan Prens Sabahattin'in İstanbul'a dönmesi için çalışmalar başlatılmıştı. Sadrazam, İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'den İsviçre'de bulunan Prens Sabahattin'in İstanbul'a gelmesi için izin verilmesini ve hatta yardım edilmesini rica etmişti. Onun İstanbul'a gelmesinin Padişah'ın özel arzusu olduğu da Sadrazam sözlerine eklemişti⁴⁴⁰. Bundan sonra yine Padişah'ın özel arzusu ile Savfet Lütfi'nin Prens Sabahattin'i görmek üzere, Cenova'ya gitmesi için izin istenmişti⁴⁴¹. İngiliz Hükümeti bu tür durumlarda inisiyatifini Yüksek komiserliğe bırakmıştı⁴⁴². 13 Kasım 1918 tarihinden sonra İtilaf Devletleri temsilcileri izin vermedikçe İstanbul'a bir şahsın yasal yollardan girebilmesi mümkün değildi. Sadrazam ve hatta Padişah'ın izni olsa da İşgal kuvvetleri temsilcilerinden izin almak gerekiyordu. İşgalin ilk günlerinde Osmanlı Hükümeti'nin ve Padişah'ın bu uygulamayı benimseyerek Prens Sabahattin'in İstanbul'a dönmesi için işgal kuvvetlerine müracaat etmiş olmaları siyasi anlamda bir zafiyetin göstergesiydi.

İngiliz ve Fransız Hükümetlerinin aksine Webb, Sabahattin ve diğer muhaliflerden İtilaf Devletlerinin menfaatleri doğrultusunda istifade edilmeyeceğini düşünmekteydi⁴⁴³. İngiliz Hükümeti de Webb'e hak vererek fikir değiştirmiş, kısa

⁴⁴⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 1 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3419**, 198026.

⁴⁴¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 11 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3419**, 204869.

⁴⁴² "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 15 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3419**, 204869.

⁴⁴³ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 14 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3417**, 206798.

süre içerisinde muhaliflerin İstanbul'da etkili olamayacaklarını anlamıştı⁴⁴⁴. Buna rağmen İtilaf Devletleri muhalifleri İstanbul'a getirerek onları kurulacak yeni sistemde kullanmayı deneyeceklerdi.

İkdam Gazetesi Müdürü Ahmet Cevdet Bey ve arkadaşı Fresco İsviçre'de bazı faaliyetlerde bulunuyorlardı. İttihatçı karşıtı olduklarından bu tür aydınların kırılmaması ancak yine de onlara temkinli bir şekilde yaklaşılması İtilaf Devletlerinin temel politikası olmuştu⁴⁴⁵.

7. Amerikan Mandası

I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında Amerikan Başkanı Wilson tarafından ilan edilen prensipler İstanbul'da bazı çevrelerde Amerika'ya karşı bir sempatinin doğmasına neden olmuştu. İstanbul'un işgal edilmesi ile umutsuzluğa düşen ve telaşa kapılan bu çevreler var güçleriyle Amerikan mandasına sarılmışlardı.

Amerikan mandası fikri işgalin ilk günlerinden itibaren İstanbul'da taraftar toplamaya başlamıştı. "Ekonomik ve sosyal statüleri bakımından iyi durumda olan Osmanlı vatandaşları", Türkiye'nin Amerika tarafından idaresi için bir dilekçe hazırlayarak bir imza kampanyası başlatmışlardı⁴⁴⁶. Başlangıçta iyi durumda olan Osmanlı vatandaşlarının kimler olduğu Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin resmen kurulması ve etkinliğini arttırması ile yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştı.

Robert Koleji mahfilli oldukları anlaşılan ve aralarında Halide Edip (Adivar), Ali Kemal, Ahmet Emin (Yalman), Yunus Nadi, Refik Halid (Karay), Celal Muhtar (Özden), Velid Ebu Ziya gibi gazeteci ve aydınların bulunduğu Wilson Prensipleri Cemiyeti 4 Aralık 1918 tarihinde kurulmuştu. Cemiyet 17 Aralık 1918 tarihinde Amerika'nın Türkiye'nin adli ve idari yapılanmasına yardım etmesi için bir bildiri kaleme almıştı. Bu bildiride Cemiyetin şartları şunlardı;

1. Padişah ve Hükümeti'nin egemenliğinin muhafaza edilmesi.
2. Nispi temsil ile gayrimüslimlerin korunması.

⁴⁴⁴ "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 18 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3417**, 206798.

⁴⁴⁵ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'dan Mr Balfour'a 16 Kasım 1918 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/3417**, 193161.

⁴⁴⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 27 Kasım 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3418**, 196844.

3. Türkiye'nin maddi olarak kalkınması ve refahı için, Maliye, Ziraat, Sanayi ve Ticaret, Nafia, Maarif gibi Nezaretlere Amerikalı uzmanların ve danışmanların atanması.

4. Amerikalı danışmanların rehberliğinde Adli reformlar yapılması.

5. Hapishane, Jandarma ve Polis denetiminin Amerikalı müfettişler tarafından yapılması.

6. Yerel Hükümetlerin yeniden şekillendirilmesi için her vilayette Amerikan başmüfettişleri bulunması.

7. Amerikalıların yardımı ile vilayetlerin geliştirilmesi.

8. Amerikanın kılavuzluk süreci ya da Amerika tarafından verilecek talimatların en az 15 en fazla 25 yıllık bir süre için geçerli olması.

İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi uzmanlarından T.B. Hohler, bunların bir öneminin olmadığını fakat Robert Kolejden geldiği için dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştı⁴⁴⁷.

Amerikan Hükümeti İstanbul'da bulunan temsilcileri aracılığıyla olan bitenleri takip etmekteydi. Belli etmeseler de manda fikri Amerikalıları yavaş yavaş cezp etmeye başlamıştı. İngiliz ve Fransızlar Türkiye ile ilgili planlarına İtalya ve Yunanistan'dan sonra Amerika'yı da dahil etmek zorunda kalmışlardı. Paris Konferansı sırasında İstanbul'daki havayı tetkik etmek üzere İngiliz, Fransız ve Amerikalılardan oluşacak bir komisyon kurulmasına karar verilmişti. King- Crane adı verilen bu komisyonun kuruluş aşamasında, İngiltere ve Fransa arasında yaşanan Suriye krizi⁴⁴⁸ nedeniyle Fransızlar, komisyona üye atamayacaklarını açıklamışlardı. İngilizler de ayrılıkların daha da artmaması için komisyona üye seçmemişlerdi. Neticede sadece Amerikalılardan oluşan Komisyon İstanbul'a gelerek Genel Kurmay Başkanı Cevad Paşa, İzzet Paşa ve Mahmut Paşa ile görüşmüştü. L. Evans'ın naklettiğine göre Türk heyeti Amerikan komisyonundan Türkiye üzerinde Amerikan mandası kurulmasını talep etmişti⁴⁴⁹.

⁴⁴⁷ "Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin 17 Aralık 1918 tarihli bildirisini ve İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi uzmanlarından T.B. Hohler'in değerlendirmeleri", **FO 608/52/11**

⁴⁴⁸ Suriye Fransa'nın nüfuz alanı içerisinde idi. Ancak aradan uzun bir süre geçmesine rağmen Suriye'de bulunan İngiliz kuvvetleri çekilmiyor, yerlerine Fransız kuvvetleri gönderilemiyordu.

⁴⁴⁹ L. Evans, **United States Policy and the Partition of Turkey**, a.174; Akşin, a.g.e, C.I, s.329.

Amerikan Yüksek Komiseri Bristol genelge şeklindeki mektubunda; “her şeyden önce Mustafa Kemal Paşa’nın çok kötü birisi olmadığını belirterek Milli Mücadele Hareketi’nin Fransız ordusunda savaşan Ermeniler dışındaki Ermenilerle bir düşmanlığının ya da sorununun olmadığını tespit etmişti. İngilizler bu düşüncelerinden dolayı Bristol’ün “Türk yanlısı” olduğunu ileri sürmüşlerdi. Amerikan Yakınoğu Yardım Komisyonu ile samimi ilişkileri bulunan Dr. Kennedy, Bristol’ün Kilikya’da bulunan Ermenilere, Fransız-Türk savaşında tarafsız kalmalarını tavsiye ettiğini fakat onların tavsiyelerini dinlemediğini iddia etmişti. Bristol’ün bu tavırları Türk yanlısı bir tutum sergilemeyen ve Türklere karşı sempatisi olmayan Amerikan Yakınoğu Yardım Komisyonu’nun misyoner çalışanları ile Bristol arasındaki ilişkilerin zedelenmesine neden olmuştu⁴⁵⁰. Bunun yalnızca Bristol’ün Türkiye’deki olaylara yaklaşımından ibaret olduğunu iddia etmek yanlıştır. Amerika’nın Türkiye politikalarında yeni hesaplar yapılmakta ve gözle görülür bir değışim yaşanmaktaydı. Türkiye’de inceleme yapmak üzere gönderilen General Harlbord’un çalışmalarını da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Amerika tarafından Türkiye’de tahkikat yapmak üzere görevlendirilen Harlbord’un hazırladığı rapor; Amerikan basınında yankı bulmuştu. Harlbord raporunda; Amerika’nın mandası ile ilgili özel bir maddeye yer vermemiş olmasına rağmen, Amerikanın mandayı kabul etmesi halinde karşılaşılabilecek sorunlar hakkında izahatta bulunmuştu. Harlbord kurulması planlanan beş yıllık bir manda idaresinin Amerika’ya 757 milyon dolara mal olacağına değindikten sonra bunu kabul ettirebilmek için 59,000 ila 200,000 adama ihtiyaç olduğunu özellikle vurgulamıştı⁴⁵¹. Harlbord, kısıtlı bir süre için mandanın Amerika’ya maliyetinin çok yüksek olacağını anlatmak istiyordu. Maliyeti düşünöldüğünde böyle kısıtlı bir süre, Amerika’nın sarf edeceği enerjiyi ve masrafı karşılamayacaktı.

19 Mayıs 1919’da Paris’te yapılan toplantıda Lloyd George Clemenceau’ya, Anadolu’nun mandasını Fransızların almasını önermişti. Clemenceau bundan oldukça memnun olmuştu. Ancak iki gün sonra Wilson’un hazır bulunduğu bir

⁴⁵⁰ “Dr. W. A. Kennedy tarafından gönderilen 7 Mart 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5225**, E 2705; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Dışışleri Bakanlığı’na 25 Mayıs 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5225**, E 6158.

⁴⁵¹ “İngiltere’nin Amerikan Büyökelçisi Lindsay’dan İngiliz Dışışleri Bakanlığı’na 5 Nisan 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5107**, E 2708.

toplantıda söz alan Lloyd George, Suriye dahil tüm Türkiye'nin Amerikan mandasına bırakılmasını önermişti. Bunun üzerine Clemenceau şaşkına dönmüş ve meslektaşına Sykes-Picot anlaşmasının şartlarını hatırlatarak, Suriye'de Fransız mandasının kabul edilmemesi halinde Paris Konferansı'nı terk edeceklerini sert bir şekilde dile getirmişti. Bu tartışma nedeniyle Wilson yapılan teklife cevap vermekten kaçınmıştı⁴⁵². Bundan sonra Suriye üzerinde olmasa da Anadolu ve İstanbul üzerinde bir Amerikan mandası kurulması düşüncesi ortaya çıkacaktı.

İşgal dönemi boyunca tartışılan manda fikri Milli Mücadele Hareketi'nin başarılı olması ile tartışma zeminini kaybetmişti.

8. Osmanlı-İngiliz Gizli Antlaşması (12 Eylül 1919)

Sivas Kongresi'nin hemen ertesinde İngiliz Yüksek Komiser Yardımcısı Webb ile görüşen Damat Ferid Paşa alışlageldiği üzere tarihi Türk İngiliz dostluğundan bahsettikten sonra, büyük devletleri birbirine düşürme siyasetini terk ettiklerinin altını çizerek, antlaşma sürecinin belirsiz bir şekilde uzamasının sakıncaları üzerinde durmuştu. Ferid Paşa bu sakıncaları giderebilmenin yolunun, İtilaf Devletlerinden ayrı ve gizli olarak İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılacak gizli bir antlaşmadan geçtiğini ileri sürmüştü. Damat Ferid Paşa, savaşta Osmanlı Devleti'nin mağlup eden tek ülkenin İngiltere'nin olduğu mantığından hareketle asıl antlaşmanın İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılması gerektiğini savunmuştu. Bundan sonra Damat Ferid İngiltere ile İran arasında yapılan antlaşmaya⁴⁵³ benzer bir antlaşma yapılmasını önermişti. İran'ın savaşta tarafsızlığını ilan eden ve kendilerine karşı dostça tutum sergileyen bir ülke, Osmanlı Devleti'nin ise mağlup bir ülke olduğu gerçeğini hatırlatan Webb, müttefiklerinden habersiz bir şekilde, İran'la yapılan antlaşmaya benzer bir antlaşma yapmalarının imkansız olduğunu izah ederek Ferid Paşa'ya teklifini geri çekmesini tavsiye etmişti.⁴⁵⁴

Webb'in antlaşma önerisini geri çevirmesinden sonra İngiliz temsilcileri oldukları iddia edilen, M.S. Francer, H. Morlan ve G. Churchill isimli üç şahıs ile

⁴⁵² "Curzon tarafından hazırlanan 23 Mayıs 1919 tarihli tutanak", FO, 371/4215, 78496.

⁴⁵³ Bu antlaşma 9 Ağustos 1919 tarihlidir.

⁴⁵⁴ Documents on British Foreign Policy, c.IV; 753-755.

Damat Ferid Paşa arasında imzalandığı, Padişah tarafından onaylandığı iddia edilen gizli bir antlaşmaya dair söylentiler ortalarda dolaşmaya başlamıştı. Antlaşmanın yapıldığı tarihlerde yapılan yazışmalarda yer almayan bu antlaşmaya dair söylentiler ciddi bir hal almaya başladığı zaman Calthorpe'un yerine İngiliz Yüksek Komiseri olarak atanan Robeck, bu antlaşma hakkında bir tahkikat yaptırmış, antlaşmayı imzaladığı ileri sürülen şahısların hangi görevlerde olduklarına dair herhangi bir malumat elde edememişti. Bununla birlikte istihbarat servisleri imzalandığı iddia edilen antlaşma metnini bularak İngiliz Yüksek Komiserliğine takdim etmişti. Elde edilen metne göre; İstanbul Saltanat ve Hilafetin başkenti olarak kalacak, Boğazlar İngiltere'nin murakabe ve kontrolüne bırakılacak buna karşılık İngiltere de Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü ve bağımsızlığını kendi güdümünde olmak şartıyla teminat altına alacaktı. Osmanlı Devleti bağımsız bir Kürdistan kurulmasını kabul edecek, Suriye, Irak, Mezopotamya gibi Müslümanların yaşadığı yerlerde Halife dini nüfuzunu İngiltere lehine kullanacaktı. İngiltere Milliyetçi akımın önlenmesinde İstanbul'a destek sözü vermiş, Osmanlı Hükümeti Kıbrıs ve Mısır üzerindeki haklarından vazgeçmişti. Bütün bunlara karşılık olmak üzere İngiltere Barış Konferansı'nda Türk temsilcilerin taleplerinin kabul edilmesi için çalışma sözü vermişti. İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında yapılacak antlaşmadan sonra İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında Müslümanların yaşadığı bölgeler ve özel konular hakkında başka bir anlaşma yapılması da karara bağlanmıştı⁴⁵⁵.

Yusuf Hikmet Bayur, Fransız Parlamentosu Dışişleri Encümeni Başkanı Franklin Bouillon'un⁴⁵⁶ bu antlaşma metnine ulaştığını ancak bir Amerikan gazetesinin yayınlamasının daha etkili olacağını düşündüğünden metni The New York Herald Tribune Gazetesine verdiğini, bu gazetenin de 22 Ocak 1920'de antlaşma metnini yayınladığını ileri sürmektedir. Metnin akıbeti hakkında da değerlendirme yapan Bayur, bu belgeyi Vahdettin'in İstanbul'dan giderken yanına almış ya da imha etmiş olabileceğini, İngilizlerin ise İtilaf Devletleri ile aralarında

⁴⁵⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 3 Şubat 1920 tarihli telgraf”, **FO**, **371/5117**, E 260; Salahi R. Sonyel, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığı Altında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması”, **Belleten**, C. XXXIX, S.135, 1970, s. 437-438.

⁴⁵⁶ Sakarya Savaşı'ndan sonra Ankara'ya giden Bouillon Fransız Hükümeti adına TBMM ile 20 Ekim 1921 Tarihli Ankara Antlaşmasını imzalamıştı.

sorun yaratacak böyle bir belgeyi yayınlamayacaklarını iddia etmektedir⁴⁵⁷. İstanbul'da İngiliz- Fransız rekabetinin doruğa ulaştığı sıralarda Bouillon'un antlaşma metnini açıklama fırsatını daha etkili olacağı düşüncesiyle bir Amerikan gazetesine vermiş olması akıllarda, Fransız gizli servislerinin de bu işte parmağının olduğuna dair soru işaretleri bırakmaktadır.

Vahdettin'in eğer varsa böyle bir belgeyi yanına almış olma ya da imha etme ihtimali yüksektir. Antlaşma ile ilgili asıl metne İngiliz Yüksek Komiserliği'nin dahi ulaşamamış olması, aradan neredeyse dört ay geçtikten sonra söylentilerden hareketle antlaşma metni hakkında bilgi elde edilmiş olması ve antlaşmayı imzaladığı ileri sürülen İngiliz temsilcilerin kimliklerinin tespit edilememiş olması da ayrıca enteresandır.

Gerek yerli gerekse yabancı çok sayıda yazar ve tarihçi bu antlaşmanın yapıldığına inanmış olsa da şu ana kadar antlaşma hakkında somut bir delil gösteren olmamıştır. Antlaşma hakkındaki söylentiler Ankara'ya ulaştığında Atatürk'ün talimatıyla asıl antlaşma metninin ele geçirilmesi için çalışmalar yürütülmüş fakat metne ulaşılammıştı⁴⁵⁸. Nutuk'ta, Sait Molla'nın Frew'a yazmış olduğu bir mektupta, bu antlaşmanın yapıldığını Damat Ferid Paşa'dan öğrendiği nakledilmektedir⁴⁵⁹.

Antlaşmanın Amerikan gazetesinde yayınlanmasından sonra tahkikat yaptıran Webb, antlaşmayı imzalayan şahısları tanımadığını, hayal ürünü olan bu antlaşmanın propaganda amaçlı ve uydurma olduğunu Hükümeti'ne bildirmişti. İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkilileri bu antlaşmayı Fransızlarla İngilizlerin arasını açmak isteyen Türklere mal etmişti⁴⁶⁰.

Fransız gazetelerinden Eclair'de, M. Georges Bonnamour imzasıyla çıkan bir makalede antlaşma metnine yer verilmiş, ancak bu antlaşmayı İngilizlerle Fransızların arasını açmak isteyenlerin hazırladığını ileri sürmüştü⁴⁶¹.

⁴⁵⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri**, C.I, Ankara, 1963, s.204-206; Sonyel, **a.g.e**, s.438.

⁴⁵⁸ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, c. IV; Ankara, 1964, s.35; Sonyel, **a.g.e**, s.438-441.

⁴⁵⁹ **Nutuk**, C.I, s.293.

⁴⁶⁰ İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 28 Ocak 1920 tarihli telgraf, **FO**, **371/4241**, 174587, Sonyel, **a.g.m**, s.445-446.

⁴⁶¹ Sonyel, **a.g.m**, s.447-448.

İtalyan gazeteleri de biraz gecikmeli de olsa bu olaya el atmışlardı. 24 Nisan 1920’de yayınlanan İdea Nazionale adlı bir İtalyan gazetesi bu antlaşmadan bahsetmiş, Vahdettin’in bir konuşmasında; İngilizlerin İstanbul ve Boğazlar üzerinde murakabe hakkına sahip olacağını, Buna karşılık onlardan, Yunan, İtalyan ve hatta Fransızların topraklarından çıkarılacağına dair söz aldığını ifade ettiği şeklinde bir haber yapmıştı⁴⁶².

Yaptırıldığı tahkikat sonunda antlaşmanın özü hakkında bazı bilgilere ulaşan Robeck ise metnin bir suretini ele geçirmek isteyen yabancı bir Hükümet’in, bir gazeteciye 300 Türk Lirası teklif ettiğini fakat bu belgeyi temin edemediğini bildirmişti. Hangi Hükümetin bunu yapmaya çalıştığını belirtmeyen Robeck, bahsedilen antlaşmanın, Damat Ferid’i iktidardan indirmek isteyenlerin kaleme aldıkları bir belge olabileceğini ileri sürmüştü⁴⁶³.

İngiliz belgeleri üzerinde ciddi incelemeler yapan Sonyel, Damat Ferid Paşa ile resmi ya da yetkili İngiliz temsilcileri arasında iddia edilen antlaşmanın imzalanmadığı sonucuna varmıştır. Sonyel, bahsedilen belgenin Fransızlar tarafından uydurulmuş bir belge olabileceğini, İngiliz ya da Fransız gizli servislerinde “çifte ajan” görevi yapan üç Levantin’in Damat Ferid Paşa’yı aldatarak imzaladıkları bir belge olabileceği değerlendirmesini yapmıştı⁴⁶⁴.

Yine İngiliz belgeleri üzerinde ciddi incelemeleri ile tanınan Akşin ise antlaşmanın yapıldığı sonucuna varmıştı. İngiliz ordu ve donama kayıtlarını inceleyen Akşin isim benzerliklerinden yola çıkarak antlaşmayı imzalayan üç Levantin’in İngilizler adına bu antlaşmayı yapma ihtimallerinin çok yüksek olduğunu iddia etmiştir. Akşin, İngiliz Dışişlerinde George Percy Churchill diye biri olduğunu, antlaşmayı onun imzalamış olabileceğini, Teğmen A.I. Pollack ve Teğmen W.F. N. Churchill adlarının ordu, H. Morland’ın adının donanma listelerinde yer aldığını tespit etmiştir⁴⁶⁵. Tabi ki bunlar antlaşmayı imzaladıkları iddia edilen M.S. Francer, H. Morlan ve G. Churchill’in isimleri ile ilgili tahmini değerlendirmelerdir. Ulaşılan sonuç ta tahmin olarak değerlendirilmelidir.

⁴⁶² “İtalya İngiliz Büyükelçiliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 25 Nisan 1920 tarihli telgraf”, **FO**, **371/5221**, E 4030. Sonyel, **a.g.m**, s.448-449.

⁴⁶³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 3 Şubat 1920 tarihli telgraf”, **FO**, **371/5117**, E 260; Sonyel, **a.g.m**, s. 446-447.

⁴⁶⁴ Sonyel, **a.g.e**, s.448-449.

⁴⁶⁵ Akşin, **a.g.e**, C.I, s.591-592.

Akşin, Osmanlı Hükümeti'nin engelleme teşebbüslerine karşın Sivas Kongresi'nin yapılmış olmasının, bu kongrenin Padişah'ın mutlak egemenliğini tehdit edecek kararlar almasının ve Milliyetçilerle Amerikalılar arasındaki yakınlaşmanın Damat Ferid Paşa'nın bu antlaşmayı teklif etme nedenleri arasında yer aldığını ileri sürmektedir⁴⁶⁶. Bütün bunlar etkili olmuşsa da Ferid Paşa'nın böyle bir antlaşma istemesi Osmanlı menfaatleri açısından gayet normaldir. Ferid Paşa, Paris'ten hayal kırıklığıyla dönmüştü. Böyle bir antlaşmanın yapılması halinde Yunanistan dahil Osmanlı toprakları üzerinde hak iddia eden dört ülke yerine sadece İngiltere muhatap alınacak ve en güçlü Müttefikin yeniden desteği sağlanacaktı. Damat Ferid, her ne kadar büyük Devletleri birbirine düşürme politikasından vazgeçtiklerini ifade etmiş olsa da sadece İngiltere'nin kazançlı çıkacağı bir antlaşma, büyük devletlerarasında Paris Konferansı'nda sarsılmış olan ittifakın, tamamen dağılmasına yol açabilirdi. İngiltere'nin böyle bir riski göze alması ya da böyle bir sonuca razı olması için ortada henüz bir sebep yoktu.

Damat Ferid Paşa antlaşmanın yapıldığı iddia edilen tarihten birkaç gün önce İngiliz Yüksek Komiser yardımcısı Webb'den olumsuz cevap alması İngilizlerin ayrı bir antlaşma istemediklerini göstermektedir

İstanbul'da diplomatik meselelerden sorumlu İngiliz Yüksek Komiserliği'nin ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın antlaşmayı yapanların kimliklerine dair bilgisinin olmaması ve yapıldığı iddia edilen antlaşmadan haberdar olmaması yaptırdığı tüm tahkikatlara rağmen söylentilerden öte bir sonuca ulaşamamış olması Sonyel'in ulaştığı sonucu ve yaptığı değerlendirmeleri destekler mahiyettedir.

En küçük bir olayda birbirlerine nota vererek bilgi isteyen müttefik Hükümetlerin bu antlaşma hakkında resmi bir teşebbüste bulunmamış olmaları, antlaşmanın basın yayın organları seviyesinde kalmış olması antlaşmanın doğruluğu hakkında ciddi şüpheler yaratmaktadır.

⁴⁶⁶ Akşin, **a.g.e**, s.589-590.

9. Padişah Vahdettin

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet, hemen ertesinde II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesi ve yerine V. Mehmet Reşad'ın tahta çıkarılması süreci sarayın yasama ve yürütmeye ilişkin yetkilerinin sınırlandırılması ile sonuçlanmıştı. Bu dönemde İttihatçıların giderek hakimiyetini arttırdığı Meclis ve Hükümet ülke kaderini ilgilendiren önemli kararlara imza atmıştı. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşlarından hüsrarla ayrılması İttihatçı iktidarın dolayısıyla Hükümet ve Meclisin oldukça yıpranmasına neden olmuştu. Tam da bu sıralarda Padişah V. Mehmet Reşad vefat etmiş yerine 4 Temmuz 1918 tarihinde VI. Mehmet Vahdettin tahta çıkmıştı.

Meşrutiyet ortamı çok farklı siyasi teşekküllerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Ancak İttihatçılara alternatif olabilecek siyasi bir teşekkül oluşmamıştı. Bu durum savaşın sonunda iç ve dış siyasetin Saray-Hükümet-Meclis ekseninde yeniden şekillenmesine neden olmuştu. Savaş nedeniyle seçimler yapılamadığından Meclis ve Hükümetin meşruiyeti de gölgelenmeye başlamıştı. İşgal kuvvetleri İstanbul'a geldiklerinde böyle bir siyasi yapı ile karşı karşıya kalmışlardı.

Yüksek Komiser olarak atandığı zaman Calthorpe'a verilen talimatta, Padişah ve diğer hanedan üyeleri ile ilişkilerinde uyması gereken ilkeler hakkında nasihatle bulunulmuştu. Calthorpe'a Padişah ve diğer hanedan üyeleri ile sosyal ilişkilerinin "sınırlandırılmış resmi kimliğiyle olması ve hanedan üyelerinin dostça başvurularını kibar bir şekilde karşılaması" tavsiye edilmişti.⁴⁶⁷ Bu nedenle hem İngiliz hem de diğer Yüksek Komiserler Saray'la ilişkilerinde, Hükümetle ilişkilerine oranla daha temkinli hareket etmişlerdi.

Padişah savaş ve sonrasına ilişkin ilk değerlendirmesini dünya kamuoyuna The Daily Mail muhabiri G. Ward Price ile yaptığı mülakat ile duyurma imkanı bulmuştu. Yaptığı değerlendirmede Padişah, savaştan kendisinin ve halkının sorumlu olmadığını açıklamaya çalışmıştı. Hükümetin basiretsizliği nedeniyle ülkenin felakete sürüklendiğinin altını çizen Padişah, kendisiyle halkının ezelden beri İngilizlere karşı sevgi ve hayranlık beslediğini, İngilizlerle dostluğun yeniden tesisi

⁴⁶⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 9 Kasım 1918 tarihli ek Talimat, P.8", **FO, 371/3415**, 186801.

için çaba sarf edeceğini ifade etmişti. Calthorpe, Padişah'ın bu beyanatından etkilenmiş olacak ki, 4 Aralık 1918 tarihinde Padişah'ın İngilizlere sempati beslediğini Londra'ya bildirmişti. Milne de 16 Aralık 1918 tarihinde Sami Bey⁴⁶⁸ adlı bir şahsın Padişah ve Hariciye Nazırı adına kendisine müracaat ederek barış antlaşmasını beklemeden, mümkün olan en kısa süre içerisinde Türkiye'nin idaresini üstlerine almaları için İngilizlere “yalvarmak” için kendisine yetki verdiğini iddia etmişti. Buna göre Padişah, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin idaresini devralmasını, İngiliz kontrol subaylarının memleket dahiline gönderilmesini ve bu subayların ülke idaresine yardımcı olmalarını talep etmişti⁴⁶⁹. İngiliz Hükümeti, Sami Bey tarafından öne sürülen sorunlarla ilgili inceleme yapılması ve Yüksek Komiserliğe yapılan önerilerin rapor halinde Londra'ya gönderilmesini istemişti⁴⁷⁰. Ancak, bundan sonra Sami Bey'in teklifleri hakkında bir rapor hazırlanmamıştı.

İngiliz kaynaklarına göre Padişah'ın İngiliz Yüksek Komisyonu ile ikinci teması, Calthorpe'un “uzun yıllar İstanbul'da ikamet eden saygıdeğer bir beyefendi” diye tarif ettiği ancak ismini vermediği bir şahıs vasıtasıyla olmuştu. Padişah'ın, mutlak İngiliz yanlısı olduğunu, daha şehzadeliği döneminde İTC casuslarından çok sıkıntı çektiğini ifade eden bu şahıs Padişah'ın bütün umudunu İngiltere'ye bağladığını vurgulamıştı. Padişah'ın İngilizlerin taleplerine uygun olarak “suçluları” tutuklamayı ve cezalandırmayı arzuladığını fakat geniş çaplı bir hareketin kendisine karşı bir isyana neden olmasından ve kendisini tahttan indireceğinden ve belki öldürüleceğinden korktuğunu ifade eden şahıs, Padişah'ın böyle bir harekete karşı Müttefikler tarafından desteklenip desteklenmeyeceğini öğrenmek istediğini ileri sürmüştü. Padişah'ın Yüksek Komiserlerle bağlantı kurabileceği bir yol olup olmadığını da soran bu şahıs, Padişah'ın Yüksek Komiserlerden alacağı “her işarete uygun hareket edeceğini” de ileri sürmüştü. Halifelige de temas eden bu şahıs, Padişah'ın iki silahının olduğu bunların, İngilizlerin yardımı ve Halifelik olduğunu, Halifelığın kendisinde kalması ve ya kalmaması konusunda “Majesteleri Hükümetinin” kendisini destekleyip desteklemeyeceğini de öğrenmek istediğini de

⁴⁶⁸ Damat Ferid Paşa'nın üvey oğlu, Padişah'ın yeğeni Sami Bey olma ihtimali oldukça yüksektir.

⁴⁶⁹ Karadeniz Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 16 Aralık 1918 tarihli mektup, **FO, 371/3421**, 214122.

⁴⁷⁰ İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 24 Aralık 1918 tarihli telgraf, **FO, 371/3421**, 214122.

iddia etmişti. Calthorpe kaynağının doğrudan Padişah ile görüşüp görüşmediğinden emin değildi. Ancak kaynağının üslubunu Sadrazam'ın üslubuna benzetmişti⁴⁷¹. İngiliz Yüksek Komiseri ile doğrudan temas kurabilen bu şahsın Padişah tarafından gönderilip gönderilmediği tam olarak anlaşılamamıştı.

İngiliz kaynaklarına göre Padişah'ın, İngiliz Yüksek Komiserliğine üçüncü müracaatı Damat Ferid Paşa vasıtasıyla olmuştu. 30 Mart 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret eden Damat Ferid Paşa kendisinin bir önceki gün uzun bir süre görüştüğü Padişah tarafından gönderildiğini iddia etmişti. Bundan sonra Ferid Paşa, Padişah'ın babası Abdülmecid tarafından İngiliz dostu olarak yetiştirdiğini, tecrübelerinin ve gözlemlerinin babasının ilkelerini onayladığını ifade etmişti. Ferid Paşa, Padişah'ın İngiltere dışında hiçbir devletten yardım beklemediğini de beyan etmişti. Calthorpe⁴⁷² Ferid Paşa'nın ağzından bunları daha önce de defalarca dinlediği için araya girmiş ve ondan İngiltere'den beklentilerini açık bir şekilde ifade etmesini istemişti. Bunun üzerine Ferid Paşa, herkese Paris'te temsil edilme hakkı verildiği halde kendilerinin Konferansa davet edilmediklerini, Osmanlı Devleti'nin davet beklentisi içinde olduğunu dile getirmişti. Bundan sonra cebinden Padişah'la birlikte hazırladıklarını iddia ettiği bir kağıt çıkaran Paşa Osmanlı Devleti'nin en yüksek memuru olarak İngiltere'ye bağlılığını arz ederek bir projesi sunmuştu.

Ferid Paşa sunduğu projede, Türkçe konuşulan yerlerle Arapça konuşulan yerlerin birbirinden ayrı olduğunu belirterek, Türklerin yaşadığı yerlerin Osmanlı hakimiyetinde kalması şartıyla, Arapların yaşadığı bölgelere, Halife'ye bağlı kalmaları koşuluyla otonomi verilebileceği vurgulanmıştı. Trakya'da Edirne'nin Osmanlı Devleti'ne bırakılması talep eden Ferid Paşa, Boğazlardan serbest geçişin sağlanabileceği ve tahkimatların İngilizler tarafından işgal edilebileceği beyan edilmişti. Bu projeye göre İngiliz Hükümeti, Padişah'ın muvaffakiyeti ile Osmanlı Nezaretlerine müsteşarlar atayabilecek, Osmanlı vilayetlerine, valilere müsteşarlık hizmeti sunacak birer başkonsolos tayin edebilecek, belediye ve mebus seçimleri İngiliz konsoloslarının denetiminde yapılacak, Osmanlı Maliyesini sıkı bir denetim

⁴⁷¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 10 Ocak 1919 tarihli mektup”, FO, 371/4172, 13592.

⁴⁷² Calthorpe'dan Curzon'a gönderildiği yazılan telgrafın altında Yüksek Komiser adına Webb'in adı bulunuyor.

altında tutabilecekti Bunlara karşılık dış politikayı belirlemede Padişah tamamen özgür olacaktı. İngiltere, memleket dahilinde sükuneti temin edecek, yabancıların güvenliğini sağlamak amacıyla Avrupa ve Asya'da dilediği vilayeti 15 yıllığına işgal edebilecekti⁴⁷³. Ferid Paşa Padişah'tan aldığı direktifle mi yoksa iddialarını desteklemek için mi bilinmez her seferinde Padişah adına konuştuğunu vurgulamayı ihmal etmemişti.

İstanbul'a geldikten sonra Yüksek Komiserlik temsilcileri selamlık törenlerine katılmaya başlamışlardı. Yaşanan karışıklıkları önlemek amacıyla Osmanlı Hükümeti 26 Nisan 1919 tarihinde Yüksek Komiserlere birer nota göndererek Yüksek Komisyonlar tarafından törene katılacak olanlara birer kart tanzim edilmesi isteyince olayın rengi değişmişti. 1 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında müttefik temsilcilerinin selamlığa katılmasının, Türkler tarafından Padişah'a bağlılık sunmak şeklinde algılandığı düşünülmüş, temsilcilere mahsus kart tanzim edilmediği gibi, o tarihten sonra temsilcilerin selamlık törenlerine katılmalarını yasaklanmıştı⁴⁷⁴.

Damat Ferid Paşa İngilizlerle yaptığı görüşmelerde sürekli olarak Padişah'ın şahsi güvenliği için teminat istemişti. Ferid Paşa, Paris'e gitmeden önce de bu konuyu yeniden gündeme getirince, Calthorpe'a Yıldız Sarayı etrafındaki kışlalarda bulunan müttefik askerlerin Padişah'ın güvenliğini sağlayacağını temin etmişti⁴⁷⁵. 8 Haziran 1919 tarihinde yaşanan Yıldız Sarayı yangını sırasında Calthorpe'un ne demek istediği daha somut bir şekilde anlaşılmıştı. Padişah'ın özel eşyalarının yandığı yangında Padişah da hayati tehlikeye maruz kalmıştı. Yıldız Sarayı çevresinde bulunan İngiliz kışlalarından gelen itfaiye takımı yangının söndürülmesinde önemli bir rol oynamış, Padişah da bu yardıma karşılık teşekkürlerini iletmişti⁴⁷⁶. Yangın konusunda şehirde çeşitli söylentiler yayılmış olsa da İngilizlerin Padişah'ın şahsi güvenliği konusunda ne kadar hassas oldukları anlaşılmıştı.

⁴⁷³ “Damat Ferid Paşa tarafından sunulan Muhtıra ve Calthorpe'dan Curzon'a 3 Nisan 1919 tarihli çok gizli telgraf”, F.C. R.E. A Part II, 1919, No.34 ve eki, **FO, 406/41**.

⁴⁷⁴ “1 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 79394.

⁴⁷⁵ **FO, 371/4229**, 83495. Türkgeldi, **a.g.e.**, s.226-227.

⁴⁷⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 10 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4142**, 96949.

8 Temmuz 1919 tarihinde yine ismi açıklanmayan bir aracı vasıtasıyla Calthorpe'a özel bir mesaj gönderen Vahdettin, doğuda Ermenilerin batıda Yunanlıların yaptığı taşkınlıklara atfen gerekli tedbirlerin alınmaması halinde Anadolu halkının kontrolden çıkacağını ve halkı kontrol etmenin mümkün olmayacağını anlatmaya çalışmıştı. İstenmeyen olayları önleyebilecek tek devletin İngiltere olduğunun altını çizen Padişah, ateşkesin 7. maddesinin yürürlüğe geçirilmek istenmesi karşısında sorumluluğun kendilerinde olmadığını önceden bildirmek istemişti⁴⁷⁷.

Calthorpe'tan sonra İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri olarak tayin edilen Amiral Robeck'e de bir temsilcisi aracılığıyla müracaat eden Padişah, sadece kendi durumunu ve görüşlerini ifade etmek için gayri resmi bir toplantı yapmak istediğini iletmişti. Robeck'in daveti kabul etmesi halinde diğer Yüksek Komiserlerin de aynı şekilde davet edileceği bildirilmişti. Yüksek Komiserler bu daveti müzakere etmiş, İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiseri böyle bir toplantının bir amaca hizmet etmeyeceğini, fakat bir zararının da olmayacağı kanaatinde varmışlardı. Fransız Yüksek Komiseri ise böyle bir görüşmenin hiçbir şeye neden olmasa da Türklerin her türlü yorumu yapmalarını sağlayacağını, sonuçta bununda zararlı olacağını ileri sürerek görüşmeye karşı çıkmıştı. Fransız görüşü ağır bastığından İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiserleri de fikirlerini değiştirmiş, Padişah'la toplu ya da ayrı görüşme yapılmamasına karar verilmişti⁴⁷⁸.

İstanbul'un işgalinden sonra İtilaf Devletleri Paris'te bulunan Türk Heyeti'ne antlaşma şartları ile ilgili bir taslak sunarak heyetten cevap istemişlerdi. İngiltere Kralına bir mektup yazan Vahdettin, ondan İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk yapmasını talep etmişti⁴⁷⁹.

Amasya Görüşmelerinden sonra Padişah'ı ziyaret eden Hamdi Paşa İngiliz politikasını destekleyen İngiliz yanlısı bir Hükümet kurulması tavsiyesinde bulunmuştu. Hamdi Paşa bu görüşme hakkında İngiliz İstihbarat subaylarını hemen

⁴⁷⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 8 Temmuz 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4158**, 100500.

⁴⁷⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 15 Aralık 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4161**, 163881.

⁴⁷⁹ “İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden Curzon'a 7 Haziran 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5049**, E 6119.

bilgilendirmişti⁴⁸⁰. Atatürk de Nutuk da bu görüşmeden bahsetmiş, İstanbul'daki teşkilattan, Kiraz Hamdi Paşa'nın Saraya giderek iki üç saat Padişah'la görüştüğüne dair bazı bilgiler aldıklarını nakletmiştir. Bu bilgilere göre Müşir Zeki Paşa'nın başkanlığında İngiliz yanlısı bir hükümet kurulacak, Hamdi Paşa Harbiye Nazırı, Prens Sabahattin Hariciye Nazırı, Tevfik Hamdi Bey Dahiliye Nazırı olacak, Eşref, Mahir Sait ve başka İngiliz yanlısı şahıslar diğer nazırlıkları paylaşacaklardı⁴⁸¹. Fakat bu plan Anadolu ile genel anlamda uzlaşmaya varan Ali Rıza Paşa Hükümeti'ni devirmeye yetmemişti.

Padişah ile doğrudan temas kurmakta tereddüt eden Yüksek Komiserler Sevr Antlaşması sonrasında Padişah'la gayri resmi de olsa müzakerelerde bulunmaya karar vermişlerdi. 21 Ağustos 1920 tarihinde Yıldız Sarayı'nda Padişah önce İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'i ardından Fransız Yüksek Komiseri DeFrance'ı ve son olarak da İtalyan Yüksek Komiseri Maissa'yı kabul etmişti. Görüşmelere Damat Ferid Paşa da katılarak konuşulanları Padişah'a tercüme etmişti. Bu görüşmeler gayri resmi bir formatta yapılmış Yüksek Komiserler yanlıs anlaşılmaları önlemek amacıyla görüşmelere sivil kıyafetlerle katılmışlardı. Yüksek Komiserlerle ayrı ayrı görüşen Padişah, Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri ile tarihi dostluğundan bahsettikten sonra “maceracı gangsterlerin” memleketi felakete sürüklediklerini ifade etmiş, “ülkeyi felakete sürükleyenlerle gerçek Türkler arasındaki farkın anlaşılması” gerektiğini de vurgulamıştı. Robeck ile hususi görüşmesinde Padişah, “ülkenin ölüm fermanının imzalanması için talimat verirken” yani Sevr Antlaşması'na imza atarken, gelecekteki İngiliz yardımına güvendiğini ileri sürmüştü. Bundan sonra Türkiye'nin derinden yaralandığını, yaşaması halinde bir dostun yardımına ihtiyaç duyacağını belirten Padişah İngiliz yardımına güvendiklerini ima etmişti. Padişah'ın fiziki görünüşünü ve konuşma sırasındaki tavırlarını tahlil eden Yüksek Komiserler Padişah'ın yeterince kuvvetli olmadığı şeklinde bir tespitte bulunmuşlardı⁴⁸². İngiltere'nin ya da başka bir devletin herhangi bir teminatı olmadan Padişah'ın kendi

⁴⁸⁰ “Karadeniz İngiliz Ordusu İstihbarat Servisi tarafından hazırlanan 14 Kasım 1919 tarihli, 2010/108. (I) nolu dosya”, **FO, 371/4161**, 159449.

⁴⁸¹ **Nutuk**, s.684.

⁴⁸² “Robeck'ten Curzon'a 23 Ağustos 1920 tarihli telgraf ve mektup”, **FO, 371/5055**, E 10298, E 11069
F.C. R.E. A Part V, 1920, No. 112, FO, 406/44. Ryan, **a.g.e.**, s. 149.

ifadesiyle “ölüm fermanına imza” atılması için talimat verdiğini iddia etmesi böyle değerlendirmeler yapılmasına sebep olmuştu.

Türkgeldi, Padişah’ın kendisine, İtilaf Devletleri temsilcilerinin tazyiki altında kaldığından meclisi dağıttığını, onların doğrudan doğruya kendisine müracaat ederek mutlak bir hükümdar gibi muamele ettiklerini, Meşrutiyet’ten bahsedince, “hangi Meşrutiyet” diye karşılık verdiklerini ve bu durumdan oldukça rahatsız olduğunu dile getirdiğini nakletmektedir⁴⁸³. Sevr Antlaşması imzalanana kadar Padişah’ın davetlerine icabet etmeyen müttefik temsilcileri, Sevr Antlaşması’ndan sonra gerçekten de Padişah’ın meşruti bir idarenin başı olduğunu görmezden gelerek ona mutlak bir hükümdar gibi muamele etmişlerdi. İtilaf Devletlerinin Sevr Antlaşması’nın onaylanmasını sağlamak üzere geliştirmek istedikleri blok politikasının esası buydu.

13 Ocak 1922’de Rumbold’a, yeğeni Sami Bey aracılığıyla bir mektup gönderen Vahdettin, faaliyete geçme zamanının geldiğini düşündüğünü ifade ederek Rumbold’la görüşmek istediğini bildirmişti. Sami Bey, Britanya’nın desteğini alması, anlaşma şartlarının ağır olmaması ve Yunanlılar tarafından Anadolu’nun boşaltılması halinde Padişah’ın Ankara’ya karşı aktif bir rol oynamak istediğini de ileri sürmüştü. Sami Bey’in “üvey babası Ferid’den daha dengesiz ve yeniden iktidara gelmek isteyen politikacılardan” biri olduğunu düşünen Rumbold, onun sözlerine itimat etmemişti. Rumbold, Sami Bey’in telkinleri sonucunda Vahdettin’in söz konusu mektubu yazmış olabileceği kanaatine varmış Fransız meslektaşının İstanbul’da olmamasını gerekçe göstererek bir süre sonra görüşebileceğini bildirmişti⁴⁸⁴. Bu gerekçe elbette bir bahane idi. İtilaf Devletleri temsilcileri Sakarya Savaşı’ndan sonra Padişah’ın Ankara üzerinde bir etkisinin kalmadığını anlamış, Padişah eksenli politikalarından vazgeçmişlerdi. İtilaf Devletleri Padişah’ın dini ve dünyevi yetkilerinin sürmesi için çaba sarf ederken Ankara’ya “saygı gösterilmesi” gerektiğini anlamışlardı⁴⁸⁵. Bu aşamadan sonra İtilaf Devletleri, Ankara’ya Sevr Antlaşması’nın tadilata uğramış halini kabul ettirmeye çalışacaklardı.

⁴⁸³ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 182-183.

⁴⁸⁴ “Rumbold’dan Dışişleri Bakanlığı’na 15 Ocak 1922 tarihli şahsi ve gizli telgraf”, **FO, 371/7853**, E 589.

⁴⁸⁵ “Rumbold’dan Dışişleri Bakanlığı’na 20 Nisan 1922 tarihli şahsi ve gizli telgraf”, **FO, 371/7862**, E 4343.

6 Nisan 1922'de Padişah'ı ziyaret eden Rumbold, İtilaf Devletlerinin tarafsız bir şekilde hazırladıkları anlaşma şartlarının kabul edilip edilmeyeceğini öğrenmek istemişti. Buna karşılık Padişah, kendisinin ve İstanbul Hükümeti'nin zor durumda olduğunu, Bolşevik olarak nitelendirdiği “isyankarların” kendisini ve hükümetini hain ilan ettiklerini izah ettikten sonra %75'i Müslüman ve Türklerden oluşan Edirne ve İzmir'in Türklere bırakılması, şartların İslam ve Türk dünyasını tatmin etmesi halinde kabul edileceğine dair bir cevap vermişti⁴⁸⁶. Burada şunu belirtmekte yarar vardır ki, Milli Mücadele Hareketi boyunca Padişah hain olarak itham edilmemişti. Yalnız TBMM Sevr Antlaşması'nı imzalayan ve onaylayanları hain olarak ilan ettiğinden Padişah'ın üzerine alınmış olması kuvvetle muhtemeldi.

10. Veliht Abdülmecid Efendi

İstihbarat görevlileri Veliht Abdülmecid Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa ile yakın temas halinde olduğuna dair bazı duyumlar almışlardı. Abdülmecid Efendi'nin evinin etrafına korumalar yerleştirilmiş Damat Ferid Paşa bu tedbiri İngilizlerin teklifiyle yaptığını ileri sürmüştü.

Oysa İngiliz Umumi Karargahı'ndan Savaş Bakanlığı'na gönderilen raporda bunun doğru olmadığı Ferid Paşa'nın şahsi düşmanı olarak gördüğü Abdülmecid Efendi'ye karşı bu tedbirleri kendi inisiyatifiyle aldığı anlaşılmıştı. Abdülmecid Efendi 16 Haziran 1920 tarihinde İtilaf Devletleri subaylarının çabasıyla Çamlıca'dan Dolmabahçe'ye taşınmaya ikna edilmişti. Ferid Paşa geleneksel yat gezilerini yapmaktan Abdülmecid Efendi'yi menetmişti. Bununla da yetinmek istemeyen Ferid Paşa İngiliz yetkililere, ona karşı başka ne gibi hamleler yapabileceğini ve İngiliz Hükümeti'nden nasıl yardım alabileceğini öğrenmek istemişti⁴⁸⁷.

Abdülmecid Efendi'nin İtalyan ve Fransız subayları yardımıyla İstanbul'dan Anadolu'ya kaçma niyetinde olduğu, Mustafa Kemal'in bir denizaltıyla ve ya bir uçakla güvenliğini garanti etmesi halinde, kaçmaya niyetli olduğuna dair söylentiler

⁴⁸⁶ “Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 9 Nisan 1922 tarihli mektup”, FO, 371/7861, E 4063.

⁴⁸⁷ “İngiliz Umumi Karargahı'ndan Savaş Bakanlığı'na 13 Eylül 1920 tarihli rapor”, FO, 371/5277, E 11554.

ortalarda dolaşıyordu. Abdülmecid Efendi'nin İtilaf Devletleri subayları ile görüşmelerinde bu haberlerin asılsız olduğunu ileri sürmesi İngiliz Umumi Karargahı'nın veliaht hakkındaki şüphelerini ortadan kaldırmamıştı⁴⁸⁸.

Calthorpe ve DeFrance, Veliaht Abdülmecid Efendi'ye bir mesaj göndererek, adının İTC lideri olarak anıldığını iddia ederek, yaşanabilecek olumsuz sonuçlara karşı onu uyarılmışlardı⁴⁸⁹. Bunun üzerine Abdülmecid Efendi, Hohler ile görüşmek istediğini bildirmişse de onunla görüşmeye Ryan gönderilmişti. Ryan'ın, kendisi hakkındaki söylentileri gündeme getirmesinden sonra, Abdülmecid Efendi; İTC ile bir bağının olmadığını, sorunun Damat Ferid Paşa olduğunu, onun beceriksizliği nedeniyle ülkenin bu hale geldiğini anlatmış, İzzet Paşa, Ahmet Rıza ya da Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Sadrazam olarak seçilmesi halinde sorunların aşılabileceğini iddia etmişti. Halk Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in "kışkırtmalarına kapılıyorsa bunun müsebbibi Ferid Paşa'dır" diyen Veliaht, dahilde neler olup bittiğini bilmediğini ileri sürmüştü⁴⁹⁰.

Sadece İngiliz yetkililer değil İtalyan ve Fransız yetkililer de; Milli Mücadele Hareketi başladığından beri Kemalistlerle, Veliaht'ın az ya da çok ilişki kurduğuna ve onlara sempatisi olduğuna dair raporlar almışlardı. 7 Eylül 1920 tarihinde gelişen bir olay Veliaht'ın Ankara'ya gideceğine dair kuşkuların daha da artmasına neden olmuştu. Yat gezileri yasaklanan Veliaht, 7 Eylül 1920 tarihinde Bahriye Nezareti'nden bir filikanın kendi tasarrufunda denizde bekletilmesini talep etmişti. Askeri yetkililer bu durumu hemen Ferid Paşa'ya bildirmiş, o da Veliaht'ı göz hapsine aldirmiş eve giriş çıkışları yasaklamıştı. Damat Ferid'in rakipleri bunu yeni bir saldırı olarak değerlendirmiş, o ise yine İngiliz baskısı altında bu hareketi yapmaya ikna olduğunu iddia etmişti. Bunun üzerine Veliaht, İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bir mektup yazarak ev hapsini protesto etmişti. Bu tür "sansasyonel tedbirlerin" yanlış anlaşılmalara sebebiyet vereceğini ifade eden Robeck, Veliaht'ın

⁴⁸⁸ "İngiliz Umumi Karargahı'ndan Savaş Bakanlığı'na 4 Ağustos 1920 tarihli rapor", **FO, 371/5277**, E 9693.

⁴⁸⁹ "Calthorpe'dan Curzon'a 5 Ağustos 1919 tarihli telgraf", F.C.R.E.A. Part II, 1919, No. 84, **FO, 406/41**.

⁴⁹⁰ "Webb'den Curzon'a 9 Ağustos 1919 tarihli telgraf", Ryan'ın Veliaht Abdülmecid ile Mülakatı, , F.C.R.E.A. Part II, 1919, No. 86 ve ek 1 No.86, **FO, 406/41**.

ciddi bir şekilde Anadolu'ya gitmeye niyeti olmadığını anlamıştı⁴⁹¹. Başlangıçta Abdülmecid Efendi'nin Anadolu'da etkili bir rol oynayacağını düşünen İngilizler zamanla bunun mümkün olmadığını anlamışlardı. Dolayısıyla, son tedbirlerin alınmasını talep etmemişlerdi. Ferid Paşa, Padişah'la görüşerek siyasi olaylara kayıtsız kalmayan Abdülmecid Efendi'yi tehlike olarak görmüş, onu etkisiz hale getirmek amacıyla böyle tedbirlere müracaat etmişti. Ferid Paşa sorumluluğu İngilizlere yıkmaya çalışırken, İngilizler alınan tedbirlerden Ferid Paşa'yı sorumlu tutmuşlardı.

13 Eylül 1920 tarihinde Ferid Paşa ile görüşen Ryan, Veliht'ın Anadolu'ya geçmesinden yana olmadıklarını ancak Veliht'ın böyle bir macerayı göze alamayacağını ifade etmişti. Kendilerinin Veliht'ın denizden kaçışını önlemek için gerekli tedbirleri aldıklarını diğer tedbirlerin tamamen Sadrazam'ı ve Padişah'ı ilgilendirdiğini dile getiren Ryan sorumluluğu yine onlara yıkmaya kalkmıştı. Bunun üzerine Ferid Paşa, Veliht'ın sarayındaki tedbirlerin kaldırılması halinde Anadolu'ya kaçması durumunda sorumlu tutulup tutulmayacağını sormuştu. Ferid Paşa aldığı tedbirleri kaldırmayı düşünüyor ama İngilizler tarafından yaşanabilecek olaylardan sorumlu tutulacağından endişe ediyordu. Bunun üzerine Ryan, böyle bir endişeye mahal olmadığını ifade etmiş, Yüksek Komiserler de bu konuda Ryan'a katılmışlardı⁴⁹². Abdülmecid Efendi'ye karşı yürüttüğü mücadelede Damat Ferid Paşa'yı teşvik eden İngilizler kamuoyu önünde onu yalnız bırakmışlardı. Açıkçası Ferid Paşa nasıl davranacağını şaşırmış, belki de İngiliz yetkililere aşırı güven duyduğundan onların ikiyüzlü siyasetini çözememişti.

Milli Mücadele Hareketi'ni bastırmak amacıyla İtilaf Devletlerinden asker toplama izni, silah, cephane ve borç talep eden Damat Ferid Paşa'nın taleplerinin geri çevrilmesi İstanbul'daki siyasi havayı değiştirmişti. İtilaf Devletleri, Padişah'ın tahttan feragat edeceğine dair duyumlar almışlardı. Böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi ve Veliht'ın Ankara'nın fikirlerine yakın olması ciddi bir durum ortaya çıkacaktı. İngiliz Hükümeti, Veliht'ın kaçışına karşı her türlü tedbiri alması için Damad

⁴⁹¹ “Abdülmecid Efendi Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderilen 8 Eylül 1920 tarihli mektup ve İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 17 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5277**, E 12247.

⁴⁹² “Ryan tarafından hazırlanan 16 Eylül 1920 tarihli rapor”, **FO, 371/5277**, E12258.

Ferid'e cesaret verilmesini ama onun teşvik edilmemesini bildirmişti⁴⁹³. İngiliz Hükümeti'nin bu çelişkili talimatı Yüksek Komiserini de şaşkına çevirmişti. Robeck bir yandan Sadrazama cesaret verirken öte yandan onu nasıl teşvik etmeyeceğini anlamamıştı. Robeck, tavsiyede bulunmadan Sadrazama cesaret vermesinin bir fayda sağlamayacağını, tavsiyede bulunması halinde ise Paşa'nın kendisini kabinde haklı çıkarmak için bundan bahsedeceğini biliyordu. Veliht'ın bir gün tahtta çıkma ihtimali söz konusuydu. Velihtın tahta çıkması halinde İngiliz taleplerini öğrenilmesi politik bir gaf olacaktı. Bunların farkında olan Robeck, Veliht'ın kaçma ihtimalinin çok az olduğunu belirterek gerektiğinde tedbir almak üzere kendisine yetki verilmesini istemişti. İngiliz Hükümeti de ona bu yetkiyi vermişti⁴⁹⁴. İngilizler gerekli tedbirleri alması için Ferid Paşa'ya telkinlerde bulunuyor, gelen tepkiler karşısında onu yalnız bırakıyorlardı. Aşırı derecede diplomatik zaafiyete sahip Ferid Paşa diplomasi ustası İngiliz yetkililer karşısında aciz kalmıştı. Bu konuda olaylar İngilizlerin lehine gelişmiş Abdülmecid Efendi Anadolu'ya geçmediği için herhangi bir tedbir almaya da gerek kalmamıştı.

Osmanlı tahtının adayı Veliht Abdülmecid Efendi'nin vatanın kurtarılması noktasında Padişah ve Damat Ferid Paşa ile benzer yöntemleri vardı. İngiltere Kralına hitaben bir mektup kaleme alan Abdülmecid Efendi; "Türkiye'nin parçalanmasını isteyen küçük milletlerin isteklerine karşı yüce İngiltere milletinin Türkiye'nin varlığını savunmasını istirham ederek Kralın müdahalesiyle zor günler geçiren Osmanlı Devleti'nin barış ve refah dönemine girmesini" temenni etmişti. Abdülmecid Efendi böyle bir müdahale ile İngilizlerin, "Osmanlı milletinin sonsuz minnetini" sağlayacağını da sözlerine eklemiştir⁴⁹⁵. İngilizler menfaatlerine uygun yeni bir dünya düzeni inşa etmeyi planlarken Osmanlı tahtının varisi İngilizlere "Osmanlı milletinin sonsuz minnetini" vaat etmekteydi.

Abdülmecid Efendi, Padişah Vahdettin'e de bir mektup yazarak Osmanlı'nın kaderini tecrübesiz ve güvenilir olmayan birkaç kişinin eline bırakmasının tehlikeli olacağını dile getirmişti. "Ölüm kalım savaşı arasında titreyen" halkın kaderinin

⁴⁹³ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 12 Ekim 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5277**, E 12258.

⁴⁹⁴ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ekim 1920 tarihli telgraf ve Dışişleri Bakanlığı'nın 19 Ekim 1920 tarihli cevabı", **FO, 371/5277**, E 12470.

⁴⁹⁵ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 25 Mayıs 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4227**, 78846.

Damat Ferid Hükümeti gibi güçsüz bir Hükümetin eline bırakılmaması gerektiğini de vurgulayan Abdulmecid Efendi, Osmanlı Devleti'nin Barış Konferansında tecrübeli, kabiliyetli ve bağımsız insanlar tarafından temsil edilmesi gerektiğini ve Tefvik Paşa'nın başkan olarak atanması ile bunun mümkün olacağını ifade etmişti⁴⁹⁶. Abdulmecid Efendi, Damat Ferid Paşa'nın siyasi konulardaki ehliyetsizliği konusunda sonuna kadar haklıydı.

⁴⁹⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 17 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4227**, 90725.

III. BÖLÜM

İŞGAL YÖNETİMİ VE KURUMLARI

A. İDAREYE DOĞRUDAN MÜDAHALELER

1. Muhtelit Mütareke Komisyonu

İtilaf Devletlerinin Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonraki işgalleri ve tutumları Osmanlı Devlet adamlarının zihinlerinde bazı soru işaretleri bırakmıştı. Özellikle İşgal kuvvetlerinin doğrudan muhatabı durumunda bulunan ordu mensupları zor durumda kalmışlardı. Komutanlar Harbiye Nezareti'ne müracaat ederek nasıl hareket edeceklerine dair talimat almaya çalışmışlardı. Harbiye Nezareti de İşgal kuvvetlerinin ateşkes karşısı uygulamaları karşısında Hükümetin dikkatini çekmişti. İşgal kuvvetlerinin makul taleplerinin “mihman muvazene” karşılanmasından yana olan Harbiye Nezareti Müttefik Kuvvetlerinin uygulamalarından rahatsızlığını dile getirmişti. Nezaret bu tür uygulamaların istenmeyen hadiselerle yol açabileceği konusunda da hükümeti uyarıyordu. Sadece Harbiye değil Hükümete bağlı bütün birimler işgal kuvvetlerinin hukuk dışı uygulamalarından rahatsızdı. Bu rahatsızlıkların artması üzerine Hükümet İtilaf Devletleri kumandanlarına müracaat ederek, onları taleplerini küçük memurlar yerine doğrudan Osmanlı Hükümeti'ne bildirmeleri konusunda uyarıyordu¹. Bu uyarı galip devletlerin bütün taleplerinin karşılanması gerektiğini düşünen İtilaf Devletleri kumandanlarını durdurmaya yetmemişti.

Bu sıralarda İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'yı ziyaret etmişti. Bu ziyaret sırasında sözü işgal kuvvetlerinin İstanbul'daki faaliyetlerine getiren Mustafa Reşit Paşa, Calthorpe'a işgal kuvvetlerinin ateşkes şartlarına uyması gerektiğini hatırlatmıştı². Kendisini Padişah'ın dahi üstünde gören Calthorpe'un bir nazırın uyarısını dikkate alması mümkün değildi.

¹ Akşin, a.g.e, C.I, s.85-86.

² Sabah, Gazetesi, 18 Kasım 1918.

İtilaf Devletlerinin sınırsız talepleri karşısında en zor durumda kalan kurum Harbiye Nezareti idi. Harbiye Nezareti'nden yapılan ciddi uyarılar karşısında Osmanlı Hükümeti, Hariciye Nezareti'nde bir Muhtelit Mütareke Komisyonu³ kurulmasına karar vermişti. Muhtelit Mütareke Komisyonu adı verilen ve Galip Kemali Bey'in başkanlık edeceği bu komisyona; Rauf Bey'le beraber ateşkesi imzalamış olan erkani harp kaymakamlarından Sadullah Bey ile Bahriye miralaylarından Tevfik Bey tayin edilmişlerdi⁴.

Hükümetten aldığı talimatla İngiliz ve Fransız amirallerine müracaat eden Komisyon Başkanı Galip Kemali Bey, onlardan bu komisyona birer üye tayin etmelerini talep etmişti⁵. Bu talebi olumlu karşılayan, İngilizler Muhtelit Mütareke Komisyonu'na, General Wyndham Deedes'i, Fransızlar Albay Desbrières'i, bir süre sonra İtalyanlar da Binbaşı M. Arlotta'yı tayin etmişlerdi. Galip Kemali Bey'in başkanlığında toplantılarına başlayan komisyonun ilk gündem maddeleri İttifak Devletleri vatandaşlarının memleketlerine iadeleri ve Osmanlı Ordusunun terhis edilmesi olmuştu. İtilaf Devletleri temsilcileri, Osmanlı temsilcilerinden öncelikli olarak, ordunun terhis edilmesini ve İstanbul'da bulunan İttifak Devletleri vatandaşlarının memleketlerine gönderilmelerini talep etmişlerdi. Osmanlı Hükümeti bu konuda gerekli işlemleri başlatmasına karşın tatbikatta bazı aksaklıklar yaşanmaktaydı. Muhtelit Mütareke Komisyonunun vazifesi de bu aksaklıkları gidermek olacaktı. Osmanlı temsilcilerinin, İtilaf Devletlerinden beklentileri ise; Yunan gemilerinin İstanbul yakınlarına sokulmamaları ve Rumların taşkınlıklarına mani olunması idi⁶. Ancak İtilaf Devletleri tarafından benimsenen politikalar bu beklentilerin karşılanmasına engel teşkil etmekteydi.

³ Galip Kemali Bey hatıratında kendi başkanlığında Türk üyelerden oluşan Muhtelit Mütareke Komisyonu'nun 13 Kasım 1918 tarihinde kurulduğunu, daha sonra bu komisyona temsilci atamaları için İngiliz ve Fransız amirallerine müracaat ettiklerini nakletmektedir. Büyük bir ihtimalle kuruluş hazırlıkları önceden yapılan komisyon daha sonra Meclisi Vükela kararı ile resmi bir hüviyet kazanmıştı.

⁴ **BOA, MV**, 213/448, 20 Kasım 1334 (1918); Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s.22.

⁵ Osmanlı Hükümeti ile hemen hemen aynı sıralarda İtilaf Devletleri de, İttifak Devletleri vatandaşlarının memleketlerine iadeleri ile ilgili sorunları incelemek üzere bir komisyon kurulmasına karar vermişlerdi. Bu komisyonda İngiltere'yi; H. Smith, Fransa'yı; Desbrières, İtalya'yı; Sforza temsil edecekti. Osmanlı Hükümeti'nin Muhtelit Mütareke Komisyonu'na İtilaf Devletleri tarafından üye atamasını talep etmesi üzerine bu komisyona gerek kalmamıştır. "28 Kasım 1918 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/3416**, 210546.

⁶ "5 Aralık 1918 Tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 510; Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s. 22-30.

İttifak Devletleri vatandaşlarının memleketlerine iadeleri ve Osmanlı Ordusunun terhis edilmesi esnasında yaşanan aksaklıkların çözülebilmesi için belli bir zamana ihtiyaç vardı. Vesait sıkıntısı önemli bir sorun idi⁷. İtilaf Devletleri temsilcileri bu sıkıntıları anlamak istemeyerek taleplerinin bir an önce istedikleri gibi çözüme kavuşmasını talep ediyorlardı.

İtilaf Devletlerinin, Osmanlı Ordusunun terhisi ile ilgili farklı beklentileri vardı. İtilaf Devletlerinin ordunun terhis edilmesi ile ulaşmak istedikleri hedefler, Osmanlı Devleti'nin savunma gücünü kırarak isteklerini kabul ettirmekten ibaret değildi. Buna rağmen Türk tarafı uzlaşmaya varmaya çalışmıştı. Muhtelit Mütareke Komisyonu Başkanı Galip Kemali Bey, Kafkasya'da bulunan kıtaların Karadeniz yolu ile tahliye edilmeleri için İngiliz temsilcisi Deedes'ten gemi tahsis edilmesini rica etmiş ancak olumsuz yanıt almıştı. Galip Kemali Bey hatıratında, kış şartlarında o kadar askerin kara yolu ile nasıl yurda döneceğini sorması üzerine Deedes'in "Oraya nasıl gittilerse öyle dönerler" şeklinde bir karşılık verdiğini sonradan da bunun ağzından kaçtığını iddia ettiğini nakletmektedir⁸. Böyle bir tahliye, ikinci bir Sarıkamış faciasına ve ardından bölgede yaşananların tekerrürüne neden olabilirdi. Facianın ardından bölgede yaşananlar henüz hafızalardan silinmemişti. İngilizlerin Türk birliklerinin karadan dönmesini istemelerinin sebebi sonradan daha iyi anlaşılacaktı.

Paris Konferansı'nda İngiliz Heyetine danışmanlık yapan Arnold Toynbee, 24. maddenin tatbik edilebilmesi için bölgede karışıklık çıkmasının esas olduğunu belirttikten sonra, Transkafkasya'yı tahliye edecek Türk askerlerinin Ermenilerin yaşadığı bölgeden geçmesi halinde beklenen karışıklığın çıkabileceğini, işte o zaman İtilaf Devletlerinin işgal hakkına sahip olacağını ileri sürmüştü. Toynbee bu fikirlerini ileri sürdüğünde tarihler 1 Kasım 1918'i gösteriyordu⁹. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın üzerinden iki gün dahi geçmemişti. Savaş sırasında yaşanan karışıklıklardan dolayı Osmanlı Devleti'ni suçlayan İngilizler karışıklık yaratarak bu bölgeyi işgal etme planları yapıyorlardı. Bu planlar, yaşanan karışıklıkların gerçek müsebbiplerinin kimler olduğunu ortaya çıkarmıştı. Bağımsızlık hayalleri kuran

⁷ Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s.27.

⁸ Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s.29-30.

⁹ "Arnold Toynbee ile William Tyrrell arasında 1 Kasım 1918 tarihli toplantı", **FO**, 371/3404, 183916.

Ermenilerin bu planları görebilmeleri için hayaller aleminden, hakikat alemine geçmeleri gerekiyordu.

Osmanlı Hükümeti Muhtelit Mütareke Komisyonu'ndan oldukça umutluydu. Tevfik Paşa Hükümeti'nin güvenoyu müzakerelerinde işgallere karşı yapılan eleştiriler üzerine söz alan Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa Muhtelit Mütareke Komisyonu'nun kuruluşunu adeta müjdelere gibi vermişti. Paşa Devletin yüksek menfaatleri için bu komisyondan beklenenleri açıklayamayacağını, istenmesi halinde bunu gizli celselerde yapabileceğini dile getirirken çevresine umut dağıtmıştı. Aynı oturumda söz alan Şura-yı Devlet Reisi Damat Şerif Paşa ise Muhtelit Mütareke Komisyonunun işleri rayına koyacağını ileri sürmüştü. Harbiye Nazırı ise, işgal kuvvetlerinin ikameti için birkaç bina tahsis edildiğini fakat hiçbir askeri binanın işgal edilmediğini vurgulayarak Müttefik Kuvvetlerin İstanbul'u işgal etmekten yana olmadıklarını iddia etmişti. Belki de güvenoyu kaygısıyla bu şekilde betimlenen manzaranın böyle olmadığı kısa zamanda anlaşılmıştı.

Muhtelit Mütareke Komisyonu, hapishaneler meselesi ile yakından ilgilenmişti. Smith'in başkanlığında İstanbul hapishanelerini ziyaret eden Müttefik temsilcileri, hapishane koşullarının insan sağlığına uygun olmadığı gerekçesiyle gayrimüslimlerin tahliyesini sağlamaya çalışıyorlardı. Galip Kemali Bey de hapishaneleri ziyaret eden İtilaf heyetleri ile İstanbul hapishanelerini ziyaret etmişti. Bu ziyaretler esnasında hapishanelerdeki koşulların iddia edildiği kadar olmasa da iyi durumda olmadığını gören Galip Kemali Bey'in uyarısı ile hapishane koşullarında iyileştirme yapılmıştı¹⁰.

Büyükada da Franz Eckhardt'ın firarından Muhtelit Mütareke Komisyonunu sorumlu tutan Yüksek Komiserler, komisyonda vazifeli ast ya da üst bütün Osmanlı yetkililerinin cezalandırılmasına karar vermişlerdi. Bu kararı uygulamasalar¹¹ da müttefik temsilcileri Osmanlı Hükümeti tarafından kurulan Muhtelit Mütareke Komisyonu üzerindeki baskılarını her geçen gün daha da arttırarak komisyona hakim olmaya başlamışlardı.

Muhtelit Mütareke Komisyonu'nda bulunan Türk üye Galip Kemali Bey devamlı surette Türklerin ateşkes şartlarını çiğnediklerine ve özellikle Türk

¹⁰ Söylemezoğlu, a.g.e, 72-76.

¹¹ 8 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, FO, 371/4155, 79397.

kumandanların ateşkes ile belirlenen sınırları aştıklarına dair ithamlarla karşı karşıya kalmaktaydı. Bu ithamlarına karşın Türk Kumandanlarının değil İtilaf Devletlerinin sınır ihlali yaptıklarını açıklamaya çalışan Galip Kemali Bey İzmir'in işgalinden sonra bu ihlallerin önlenemeyeceğini düşündüğünü dile getirerek görevinden istifa etmişti¹². Galip Kemali Bey istifa sebebini komisyonda bulunan yabancı temsilcilere anlatmış olduğundan İtilaf Devletleri bu durumdan rahatsız olmuşlar, rahatsızlıklarını 29 Mayıs 1919 tarihinde Sadrazama verdikleri nota ile dile getirmişlerdi¹³.

Galip Kemali Bey'in istifasından sonra üye olarak atanan Fahrettin Bey de onunla aynı tutumu sergilemişti. Türk üye Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı tarihte Türk askerleri tarafından tutulan sınırlar ve yerleştikleri yerleri gösteren bir harita ile iki tarafın 1 Ağustos 1919 tarihinde buldukları mevkiileri gösteren bir haritayı komisyona sunmuştu. Bu iki harita İtilaf Devletlerinin belirlenen sınırları aştığını açık bir şekilde gösteriyordu. Bu haritalara itiraz edemeyen İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb bunun "Türk görüşü" olduğunu ve Türklerin Paris Konferansına davet edilmeleri halinde bu şikayetlerini tekrarlayacaklarını ifade etmişti¹⁴. Türk yetkililer tarafından hazırlanan haritalar ateşkes sonrasında kimin sınırları ihlal ettiğini gözler önüne sermiş, kimin haklı kimin haksız olduğu ortaya çıkmıştı. Bu nedenle İtilaf Devletleri Türklerin Paris Konferansına katılmalarını ve meşru haklarını savunmalarını önlemeye çalışmışlardı.

Osmanlı Hükümeti'nin bu tavrı üzerine doğrudan Osmanlı Hükümeti'ne başvuran İşgal Kuvvetleri Kumandanları pervasızca isteklerini sürdürerek askerleri için eğlence mekanları tahsis edilmesini istemişlerdi¹⁵. Osmanlı Hükümeti İşgal kuvvetlerinden gelebilecek taleplere doğrudan muhatap olmamak düşüncesiyle Muhtelit Mütareke Komisyonu'nu kurmuşsa da bu müracaatlara mani olamamıştı. Yüksek Komiserler ve kurdukları yürütme komisyonları İstanbul'a hakim

¹² "22 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 88769; "5 Haziran 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 90537; Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s. 100-104.

¹³ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 2 Haziran 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4229**, 88111.

¹⁴ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Ekim 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4239**, 144379.

¹⁵ Akşin, **a.g.e.**, s.87-88

olduğundan Muhtelit Mütareke Komisyonu'nun bir anlamı kalmamıştı. Bununla birlikte tamamen İtilaf Devletlerinin kontrolüne geçen komisyon varlığını 1922 yılı başlarına kadar sürdürmüştü.

Muhtelit Mütareke Komisyonu'nun Osmanlı vatandaşları üzerinde dahi otoritesinin kalmadığını düşünen Yüksek Komiserler 17 Mart 1922 tarihinde düzenledikleri toplantıda bu komisyonun feshine karar vermişlerdi. Komisyonun sınırlı yetkileri ise Müttefiklerarası Pasaport Bürosu'na devredilmişti¹⁶. Komisyonun feshedilmesine karar verilmişken, İttifak Devletleri vatandaşlarının Türkiye'ye girişi meselesi yeniden alevlenmişti. Komisyon, bu konuda bir düzenleme yaptıktan sonra feshedilecekti.

Muhtelit Mütareke Komisyonu'nun yaptığı düzenlemelerle İttifak Devletlerine tabi devlet vatandaşlarının İstanbul'a girişine kontrollü olarak izin verilmişti¹⁷. Böylece son görevini ifa eden komisyon feshedilmişti. Komisyon Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen akabinde yaşanan sorunlara çözüm bulur düşüncesiyle Osmanlı Hükümeti tarafından kurulmuş, ama feshine Yüksek Komiserler karar vermişlerdi. Bu 4 yıl içerisinde otoritenin nasıl el değiştirdiğinin göstergesi idi.

Muhtelit Mütareke Komisyonunun yaptığı düzenlemeden sonra İtilaf Devletleri adına İstanbul'da faaliyette bulunan kuruluşların menfaatleri gereği çalışacak olan "düşman" devletler vatandaşlarının İstanbul'a girişlerine izin verilmeye başlanmıştı. Mesela; 5 Mayıs 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında, Robert Koleji Müdüründen gelen referans mektubuyla, Alman Profesör P.W. Kunick'in İstanbul'a girişine izin verilmişti¹⁸.

2. Haberleşmeye Uygulanan Sansür; Telgraf ve Telsiz İstasyonlarının İşgali

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 12. maddesi İtilaf Devletlerine işgal ettikleri bölgelerde iletişim araçlarını denetleme imkanı vermişti. İngiliz-Fransız ortak kuvvetleri İstanbul'a varır varmaz bu denetimi kurmak amacıyla postane, telsiz ve

¹⁶ "17 Mart 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 3548; "24 Mart 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 3547.

¹⁷ "31 Mart 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 4059.

¹⁸ "5 Mayıs 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/7935**, E 4986.

telgraf istasyonlarına adamlarını yerleştirmişlerdi. Bununla yetinmeyen İtilaf Devletleri 25 Kasım 1918 tarihinde düzenledikleri müşterek bir operasyonla İstanbul'da bulunan postane, telsiz ve telgraf istasyonlarını işgal altına almışlardı. Müttefik temsilcileri ateşkese uygun olarak Osmanlı Hükümeti tarafından gönderilecek olan telgraf ve iletilerin sansürsüz olarak geçmesine izin vereceklerini açıklamışlardı. Diğer kategorideki mesajlar ise Osmanlı sansürü ve İtilaf Devletleri tarafından tesis edilen sansür idaresinin gözetiminde gönderilecekti¹⁹. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 12. maddesine göre İtilaf Devletleri Hükümet yazışmaları dışındaki yazışmaları kontrol edebilme hakkına sahip olmuşlardı. Ama ateştekte telgraf ve telsiz istasyonlarının İtilaf Devletleri tarafından işgaline izin veren herhangi bir hüküm yoktu. Ateştekteki kontrol kelimesi zorlanarak, telsiz ve telgraf istasyonlarının işgal edilmiş, ateştekte bahsedilmediği halde İtilaf Devletleri tarafından bir sansür mekanizması tesis edilmişti. ateştekte resmi yazışmaların serbest bir şekilde yapılması öngörüldüğünden resmi yazışmalara dokunmayacaklarını açıklayan İtilaf Devletleri kurdukları mekanizma ile resmi yazışmaları da denetim altına almış oluyorlardı.

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı telsiz ve telgraf istasyonlarının araç, gereç, kablo, teçhizat gibi ihtiyaçlarının karşılanmasında Almanlar önemli rol oynamışlardı. İstanbul'a gönderilen Alman operatörler Türk personelin yetişmesinde önemli rol oynamıştı. Savaşın ardından ülkelerine dönmek zorunda kalan Almanların bu teçhizatı yanlarında götürmelerine müsaade edilmemişti. İstanbul'un İşgalinden sonra İtilaf Devletleri, Almanların çekilmesinden kaynaklanan boşluğu dolduracaklardı. İstasyonları işgal eden İtilaf Devletleri, başlangıçta bu işlerin tamamının Müttefik Sansür İdaresi denetiminde Türk personel tarafından yapılmasına izin vermişlerdi²⁰.

İtilaf Devletleri Sansür İdaresi tarafından alınan karar gereği, Posta Telgraf ve Telsiz idarelerinde bulunan Osmanlı sansür müdürü, sansür edilecek mektup ve telgrafları düzenli olarak her sabah Müttefik Kuvvetleri karargâhına gönderiyor, burada bulunan Müttefik Sansür İdaresi tarafından yapılan incelemelerin ardından

¹⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 27 Kasım 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 195419.

²⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 3 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 210532.

gerekli karar veriliyordu. Yurt dışı ile iletişim Yüksek Komiserlik aracılığıyla yapıldığından Osmanlı Devleti'nin yurt dışı ile bağlantısı kesilme noktasına gelmişti²¹. Sadece özel yazışmalar değil Hükümetin resmi yazışmalarına da engel olunmaktaydı. Yüksek Komiserler sadece kendi menfaatlerine uygun yazışmaların İstanbul'a iletilmesine müsaade etmekteydiler²². Yüksek Komiserlerin ateşkese aykırı bu uygulamaları nedeniyle Osmanlı Hükümeti diğer ülkelerle kontrollü ve gayet sınırlı bir iletişim kurabilmekteydi. Müttefik Sansür İdaresinin etkinliğini arttırmasıyla yurtiçi iletişim de aynı hale gelecekti.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nda Hükümet yazışmalarının serbest bir şekilde yapılabileceğine dair maddeler bulunmasına rağmen müttefikler Hükümet yazışmalarına da sansür uygulamışlardı. Osmanlı Hükümeti tarafından dahile gönderilmek istenen telgraflar önce Hariciye Nezareti'ndeki Müttefiklerarası kontrol bürosuna gönderilmekte ve ancak onay verildikten sonra gönderilebilmekteydi²³. Osmanlı Hükümetleri, açık ve resmi olarak²⁴ Yüksek Komiserlerin onay olmadan yurt içi ile temas kuramaz hale gelmişti.

Müttefik sansürü nedeniyle yurt içi iletişimde önemli aksaklıklar yaşanmaktaydı. Bu aksaklıklar halkın posta ve telgraf idarelerine güvenini azaltmış, buna bağlı olarak, postaneye gelen mektup ve telgraf sayıları azalmıştı. Bunda, sansürle birlikte, ticari faaliyetlerin azalmasına paralel olarak ticari yazışmaların azalmasının da rolü bulunuyordu. Müttefik Sansür İdaresi haftalık olarak düzenlediği raporlarda, mektup ve telgraflardaki sakıncalı kısımları, Osmanlı ordusundan

²¹ İtilaf Devletleri tarafından uygulanan sansüre rağmen Berne'deki Uluslararası Posta Bürosu'ndan çıkan telgrafların, İtalya aracılığıyla Türkiye ile İttifak Devletleri arasında geçişine izin verilmekteydi. İtalyan Yüksek Komiseri bu bilgiyi öğrenerek meslektaşlarına bildirmişti. Bundan sonra Yüksek Komiserler, Berne'deki müttefik büyükelçileri aracılığıyla, posta yetkililerinin davranışlarının doğru olmadığını açıklamasını istemişlerdi. Bundan sonra İttifak Devletleri ile her türlü bağlantı kesilmişti. "4 Aralık 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4156**, 163702.

²² "2 Ocak 1919 Tarihli Müttefik Yüksek Komiserleri Toplantısından", **FO, 371/4155**, 11449; "23 Kasım 1918 tarihinde biten hafta hakkında Haftalık Sansür Raporu No.1", **FO, 371/3420**, 209308.

²³ "26 Mart 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/5163**, E 3233.

²⁴ Osmanlı Hükümetleri, gizli yazışmalarını Harbiye Nezareti'nde bulunan telgrafhane vasıtasıyla gerçekleştirmekteydi. İstanbul'un resmen işgaline kadar bu telgrafhaneden yazışmalar yapılmıştı. 16 Mart 1920 tarihinde Harbiye Nezareti işgal edilmiş, İtilaf Devletleri subayları bu telgrafhaneyi de ele geçirmişlerdi. Mustafa Gül, Bir Telgraf Memurunun İfadesiyle Ateşkes Döneminde İstanbul- Anadolu Haberleşmesi, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, 1997, S.38, s. 427-432.

maliyesine, sıhhiyesinden eğitime kadar çeşitli alanlarda elde edilen bilgileri Yüksek Komiserlere bildiriliyordu. İncelenen bazı mektuplar doğrudan müttefik İstihbarat servislerine verilmekteydi.²⁵ Bu yönüyle Müttefik Sansür İdaresi aynı zamanda istihbarat hizmeti vermiş oluyordu.

Sansür bürosunda personel sıkıntısı nedeniyle başlangıçta çok az sayıda mektup sansürden geçmişti. Bu mektuplar Sansür personeli tarafından konularına göre kategorize edilmişti²⁶. Bazı Türk Memurlarının yatırımları hakkında da iddialar vardı. Sansür şefi Binbaşı K.S. Forster tarafından kaleme alınan bu ilk raporda²⁷ çeşitli konularda yazılan mektupların sansürden geçirildiği anlaşılmaktadır. Hazırlanan raporda; Ermeni ve Rumların yazmış oldukları mektuplarda dile getirilen duygu, düşünce ve iddiaların gerçeklik payları tahkik edilmeden doğrudan rapora derç edilmişti. İtilaf Devletlerini öven mektuplara geniş bir yer ayrılmıştı. İtilaf Devletlerinin sansür uygularken hedefleri; sadece menfaatlerine aykırı yazışmaları engellemek, Türkiye'deki gelişmeler hakkında bilgi toplamak ve ya onları istihbaratta kullanmak değildi. İtilaf Devletlerinin sansür sonucunda elde ettikleri bilgileri, siyasi hedefleri için propaganda malzemesi olarak kullanmak istedikleri de açıktı.

Savaş sırasında Müttefik vatandaşları tarafından kaleme alınan bazı mektuplar Osmanlı Sansür heyeti tarafından sakıncalı görüldüğünden alıkonulmuştu. İtilaf sansür bürosu bu mektupları inceledikten sonra Askeri Posta aracılığı ile ülkelerine gönderilmişti²⁸.

Sansür nedeniyle yurt içi iletişimin de aksaması halkın posta ve telgraf idarelerine güvenini azaltmış postaneye gelen mektup ve telgraf sayılarında hatırı sayılır bir düşüş yaşanmıştı. Tabii bunda ticari faaliyetlerin azalmasına paralel olarak

²⁵ “14 Aralık 1919 Haftalık Sansür Raporu”, **FO, 371/4197**, 3415.

²⁶ Askeri konularda gönderilen mektuplar genelde terhis işlemleri ile ilgili idi. Rum ve Ermeniler yazmış oldukları mektuplarında terhis edilen askerlerin davranışlarından dolayı şikayetlerde bulunmuşlardı. Mektuplarda terhis edilmiş askerlerin hırsızlık, gasp gibi olaylara karıştıklarını iddia ediliyordu. Bir Ermeni İsviçre'ye göndermek istediği mektubunda; “kabus bitti, savaş yılları boyunca korkunç sıkıntılar çektik her şeyi kaybetmemize rağmen, umudumuzu dahi kaybetmişken, şimdi umutlarımızın yerine getirildiğini görüyoruz.” Şeklinde duygularını yazmıştı. Bu tür ifadeler sansür heyeti tarafından hazırlanan ilk rapora alınmıştı.

²⁷ “23 Kasım 1918 tarihinde biten hafta hakkında Haftalık Sansür Raporu No.1”, **FO, 371/3420**, 209308.

²⁸ “30 Kasım 1918 tarihinde biten hafta hakkında Haftalık Sansür Raporu No.2”, **FO, 371/3420**, 213197.

ticari yazışmaların azalmasının da rolü bulunuyordu. Haftalık olarak düzenlenen raporlarda ordudan ekonomiye, sağlıktan eğitime kadar Sansür Heyetine çeşitli alanlarda ulaşan mektup ve telgrafların sakıncalı kısımlarıyla istifade edilebilecek bilgiler Yüksek Komiserlere bildiriliyordu²⁹. İngilizler Pera’da bulunan Alman telgraf bürosunu işgal ederek burada İngiliz İletişim Kontrol Bürosunu kurmuşlardı. İtalyan ve Fransızlar ise Askeri Posta servisleriyle kendi tebaalarına hizmet vermişlerdi.

Osmanlı vatandaşlarının yazışmalarına engel olan Müttefik temsilciler, ticari faaliyetlerini aksatmamaları için üç müttefik Devlet vatandaşları ile Japon, Amerika, Yunan, Sırp, Belçika vatandaşlarının yazışmalarına sansür uygulanmak kaydıyla izin vermektedirler. Sansür Heyeti öncelikle üç müttefik Devlet vatandaşlarının yazışmalarını, daha sonra diğer yabancı vatandaşlara ait yazışmaları sansüre tabi tutuyorlardı³⁰. Ancak bunlar incelendikten sonra sıra Osmanlı vatandaşlarına geliyordu ki bu esnada yazışmalar ciddi bir şekilde gecikiyordu.

Müttefik Sansür İdaresini kurarak, Posta ve telgraf üzerinde egemenlik kuran İtilaf Devletleri telsiz istasyonlarını doğrudan işgal etmişlerdi. 13 Kasım 1918’de büyük donanma gelmeden önce İstanbul’a hazırlık yapmak amacıyla gelen İtilaf Devletleri subayları Almanların denetimindeki Osmaniye telsiz istasyonuna el koymuşlardı³¹. Osmaniye telsiz istasyonunu sadece İngilizlerin denetimi altına alınmıştı. Buna karşılık F.d’Esperey istasyonun Fransız kontrolüne verilmesi emretmişti. Fakat İngiliz Kumandanları Savaş Bakanlığı ile yaptıkları yazışmalar neticesinde bu emre itaat etmemişlerdi³².

İngiliz ve Fransız birliklerinin müşterek operasyonu ile işgal edilen istasyonların hangi Devletin denetimine verileceği de ciddi bir mesele halini almıştı. Fransızlar telsiz istasyonlarının denetiminin kendilerine verilmesini talep etmişlerse de İngilizler buna karşı çıkmışlardı. Bu sadece bir denetim meselesi değildi. İngiliz ve Fransızlar gönderecekleri özel mesajları birbirlerinden gizli tutmak adına

²⁹ “14 Aralık 1919 Haftalık Sansür Raporu”, **FO, 371/4197**, 3415.

³⁰ 20 Şubat 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 47313.

³¹ “Türkiye ile yapılan Mondros Ateşkes Antlaşması’nın uygulanması, 30 Ekim-30 Kasım 1918, **WO, 106/1578**, 14.a.

³² “İstanbul İngiliz Başkumandanlığı’ndan İngiliz Savaş Bakanlığı’na 9 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4164**, 7167.

istasyonların denetimlerinde kalmasını istiyorlardı³³. Fransızların ısrarı ile bir orta yol bulunmuş ve yeni bir program hazırlanmıştı. Buna göre telsiz istasyonlarını günün 12 saatinde İngilizlerin, kalan 12 saatinde de Fransızların işletmelerine karar verilmişti³⁴. Böylece bir uzlaşma sağlanmış İngiliz ve Fransızlar istasyonlara hakim olmuşlardı.

Sevr Antlaşması'ndan sonra bu kez İngiliz ve Fransız firmaları Osmaniye ve Okmeydanı İstasyonlarını ele geçirebilmek amacıyla rekabete başlamışlardı³⁵. Askeri yetkililer tarafından işgal edilen bu istasyonlar; Sevr Antlaşması'nın 190. ve 201. maddelerine göre Müttefik Donanma Kontrol Komisyonu'nun tasarrufuna verilecekti. Dönüşümlü başkanlık sistemin benimseneceği bu komisyonun ilk başkanının Fransız olması kararlaştırıldığından İngilizler devir işlemlerini geciktirmeye çalışmışlardı³⁶. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması nedeniyle Sevr'de öngörülen komisyonlar kurulamadığından bu istasyonlar eskisi gibi askeri yetkililerin denetiminde kalmıştı.

Refet Paşa İstanbul'a geldikten sonra Osmaniye ve Okmeydanı İstasyonlarının TBMM tarafından devralınmak istediğini bildirmiş fakat İtilaf Devletleri bu İstasyonlarındaki malzeme ve ekipmanların kendilerine ait olduğunu iddia ederek bunları kendi ülkelerine götürmeye kalkışmışlardı³⁷.

İngiliz ve Fransızlar kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri malzeme ve ekipmanların, İstanbul'un baskı altında ve ya zorla tahliye edilmesi halinde, söküp ülkelerine götüreceklerdi. Tahliyenin normal koşullarda gerçekleşmesi halinde ise bu ekipmanlar, el konulan diğer savaş malzemeleri ile aynı kategoride değerlendirilecek ve iade komisyonunun tasarrufuna verilecekti³⁸.

³³ “İngiliz Savaş Bakanlığı’ndan İstanbul İngiliz Başkumandanlığı’na 10 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4164**, 7167.

³⁴ “İstanbul İngiliz Başkumandanlığı’ndan İngiliz Savaş Bakanlığı’na 22 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4165**, 4958.

³⁵ “Akdeniz Müttefik Orduları Başkumandanlığı’ndan İngiliz Deniz Bakanlığı’na 14 Ağustos 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6548**, E 10180.

³⁶ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan İngiliz Savaş Bakanlığı’na 1 Kasım 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6548**, E 11467.

³⁷ “İngiliz Savaş Bakanlığı’ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 8 Ocak 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9135**, E 386.

³⁸ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan Curzon’a 31 Ocak 1923 tarihli telgraf ve Curzon’dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 28 Ocak 1923 tarihli telgraf ”, **FO, 371/9135**, E 386 ve E 1172; İngiliz Savaş Bakanlığı’ndan Harington’a 5 Şubat 1923 tarihli telgraf ”, **FO, 371/9135**, E 1578; İstanbul

Lozan Antlaşmasından sonra gönüllü tahliyenin yapılacağı anlaşıldığından, İtilaf Devletleri İade Komisyonu tarafından belirlenecek bedelin ödenmesi halinde bu istasyonları TBMM'ne devretmeyi planlamışlardı³⁹. Başka bir deyişle istasyonlarda bulunan ve çoğu Osmanlı Devleti'ne ait olan malzemeler TBMM'ne satılacaktı.

İtilaf Devletlerinin niyetini anlayan İsmet Paşa, söz konusu istasyonların bedelsiz olarak derhal Türkiye'ye devrini talep etmişti⁴⁰. Buna karşılık Yüksek Komiserler, TBMM Hükümeti'ne bir nota vererek istasyonların asıl sahibi olduklarını kanıtlamalarını talep etmişlerdi⁴¹. Bundan sonra TBMM adına Adnan Bey, Yüksek Komiserlere bir nota daha vererek; istasyonlardaki malzemelerin yalnız Türk malı olduğunu, bu malzemelerin geçmişte Almanlardan resmen satın alındığını ve buna göre düzenleme yapıldığını bildirmişti. Adnan Bey'in bu açıklamasını İtilaf Devletleri kanıt göstermediği gerekçesiyle yeterli bulmamışlardı⁴². Ancak, TBMM'nin istasyonların satın almayacağını çok iyi anlamışlardı.

Tahliyeden önce istasyonların Türklere satılmasından vazgeçmek zorunda kalan İngiliz⁴³ ve Fransız yetkililer yeni bir yol haritası belirlemişlerdi. İstasyonlar sorunsuz bir şekilde Türkiye'ye devredilecek, hemen akabinde, müttefik şirketlerinin, bu istasyonların işletme hakkını ele geçirmesi için Osmanlı Hükümeti ile temasa geçilecekti⁴⁴.

İngiltere ve Fransa'nın niyetinden haberdar olan Müttefik şirketleri, İstasyonlarda ayrıcalık elde edebilmek amacıyla sıraya girmişlerdi. Ancak, Marconi

Umumi Karargahından İngiliz Savaş Bakanlığı'na 15 Şubat 1923 tarihli telgraf ", **FO, 371/9135**, E 1921.

³⁹ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 22 Ağustos 1923 tarihli mektup", **FO, 371/9136**, E 8501.

⁴⁰ "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 14 Şubat 1923 tarihli telgraf, **FO, 371/9136**, E 8501.

⁴¹ "Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen 1 Eylül 1923 tarihli nota", **FO, 371/9136**, E 9250.

⁴² "Adnan Bey Tarafından Yüksek Komiserlere verilen 4 Eylül 1923 tarihli nota", **FO, 371/9136**, E 9250.

⁴³ İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Okmeydanı istasyonunun Türklere, Osmanlı'nın ise Almanlara ait olduğunu iddia ederek bu istasyonla ilgili meselenin Alman Hükümeti ile yapılacak görüşmelerde çözüme kavuşturulması gerektiğini ileri sürmüştü. Alman Hükümeti herhangi bir hak talep etmediği takdirde istasyonlar Türklere sözde "hediye olarak" verilecekti. Fakat bu görüş yaygınlik kazanmamıştı. "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 21 Kasım 1922 tarihli telgraf, **FO, 371/7945**, E 13417; "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Phippe ve Kennard'a 30 Ağustos 1923 tarihli mektuplar", **FO, 371/9136**, E 8501.

⁴⁴ "Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 7 Eylül 1923 tarihli mektup", **FO, 371/9135**, E 9035.

Co, Erwell,Ltd, The Indo European Telegraph Co. Ltd ve Radio Communication Co. Ltd'un bu yöndeki çabaları bir sonuç vermemiştir⁴⁵.

TBMM'nin ısrarı üzerine Yüksek Komiserler İstasyonları koşulsuz olarak TBMM temsilcilerine devretmişlerdi. İtilaf Devletleri TBMM temsilcilerine bu istasyonların kullanım hakkı ve istasyonların geleceği hakkında iki belge imzalatmaya çalışmışlarsa da Selahaddin Adil Paşa her iki belgeyi imzalamayı da reddetmişti⁴⁶. 25 Eylül 1923'te yapılan devir teslim töreninde Yüzbaşı Kent, malzeme listesini Selahaddin Adil Paşa'ya takdim etmiş, bir sonraki gün istasyon işgal kuvvetleri tarafından tamamen tahliye edilmişti⁴⁷. İtilaf Devletleri, Türklerin bu istasyonları idare ve modernizasyonu konusunda yabancı yardımına ihtiyaç duymalarının zaruri olduğunu düşüklerinden⁴⁸ bu istasyonların çalışması için yabancı yardımını şart koşmamışlardı. İtilaf Devletleri istasyonları devretseler de müttefik şirketlerinin bu istasyonların işletme ayrıcalığını elde etmeye yönelik umutları hiçbir zaman tükenmeyecekti.

3. Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu ve Matbuata Uygulanan Sansür

Savaş yıllarında Osmanlı Devleti'nde bir sansür heyeti tesis edilmiş, olağanüstü halden dolayı matbuata sansür uygulanmıştı. Ateşkes sonrasında ise bu uygulama gevşetilmişti. İşgal kuvvetlerinin gelişi İstanbul'daki gayrimüslim basınında sevinç yaratırken milli basında büyük üzüntü yaratmıştı. İşgalin şokuyla Osmanlı Sansür Heyeti gayrimüslim basının tahrik edici yayınlarını engelleyememişti. İşgal yönetimi henüz kendini hissettirmedeğinden milli basın üzüntüsünü rahat bir şekilde dile getirebilmişti. İstanbul'da bulunan işgal kuvvetleri

⁴⁵ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Posta Bakanlığı'na 2 Ekim 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9136**, E 9585.

⁴⁶ “İngiliz Yüksek Komiserliğinden “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ekim 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9137**

⁴⁷ “Harington'dan Selahaddin Adil Paşa'ya 25 Eylül 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9137**, E 9959; “Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 26 Eylül 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9164**, E 9639.

⁴⁸ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Posta Bakanlığı'na 2 Ekim 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9136**, E 9585.

milli basının sergilediği tutumu menfaatlerine aykırı gördüklerinden hemen harekete geçmişlerdi.

İlk etapta İtilaf Devletleri Kıtaları Karargahında bir çeviri bürosu kurulmuştu. Bu büro, istihbarattan Liqut Silimy ve Liqut Naufy ile iki tercümandan oluşmaktaydı. İtilaf Devletleri Bürosu tarafından dağıtım için çıkan günlük Fransızca, Rumca, Türkçe ve Ermenice gazeteler ya da dergilerde yayınlanacak haberlerin nasıl olacağına dair prensipler belirlenmişti. Bu amaçla basın yayın organlarına bir kılavuz verilmişti⁴⁹. Kılavuz gönderilen gazeteler Matbuat'ı Umumiye Müdüriyeti ile temasa geçmişler ancak müdüriyet cevap olarak endişeye mahal olmadığını, İtilaf Devletlerinin basına sansür uygulama niyetinde olmadıklarını bildirmişti. bildirmişti⁵⁰. Bu cevaba rağmen İtilaf Devletlerinin matbuata sansür uygulamak istediği kısa bir süre sonra anlaşılacaktı.

Müttefik Yüksek Komiserlerinin talebi üzerine gazetelere bir bildiri gönderen Hükümet; Müttefik Kuvvetlerinin harekatı üzerine yapılan haberleri, toplumda heyecan verici ve unsurların arasını bozacak yayınları, Padişah, bilumum Osmanlı ve yabancı memurlar aleyhine yayınları, İtilaf Devletlerinden herhangi biri aleyhine yapılan “tahrik amiz” yazıları, şahsi münakaşalar ve hükümetin idare şeklinin tebeddülüne dair yayınlarla Devlet menfaatleri aleyhine yayınların yasaklandığını duyurmuştu⁵¹. Bu bağlamda Minber Gazetesinde yayımlanması düşünülen “Paşam o Senin Harcın Değil!” başlıklı başyazı ile “Rusya’da Son Vaziyet-Bolşevikler ve Mukabil Kuvvetler” ve “İtilaf Donanmasının Türk limanlarını ziyareti” başlıklı haberler sansüre uğramıştı⁵². Sansür uygulaması Kanuni Esasiye aykırı olduğundan Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan’da tenkit edilmişti. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası Karesi mebusu Hüseyin Kadri Bey uygulanmak istenen sansürün Kanuni Esasi’nin 12. Maddesine aykırı olduğuna dair bir istizah önergesi vermişse de önerge kabul edilmemişti⁵³. Meclis-i Ayanda ise tartışmalar Meclis-i Mebusan'a oranla daha hararetle geçmişti. Ayandan Nuri Bey sansürün uygulanmasına bir önerge vererek muhalefet etmişti. Ondan sonra söz alan Damat Ferit Paşa,

⁴⁹ “23 Kasım 1918 tarihinde biten hafta hakkında Haftalık Sansür Raporu No.1”, **FO**, 371/3420, 209308.

⁵⁰ **Sabah Gazetesi**, 24 Kasım 1918; Akşin. **a.g.e.**, s.118.

⁵¹ Akşin, **a.g.e.**, C.I, s.118.

⁵² Akşin **a.g.e.**, C.I, s.118-119.

⁵³ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, 20. inikat, s.174, 2/12/1334 (1918).

Bolşevizm'i savunan, Padişah'ın hukukunu ihlal eden ya da halkı vükela tayinine teşvik eden bir gazetenin tatil edilmemesinin Kanuni esasiye aykırı olduğunu ileri sürerek açıkça sansürü savunmuştu. Ona cevaben söz alan Abdurrahman Şeref Bey ise; kovuşturma yapılabileceğini fakat sansürün uygulanmaması gerektiğini ifade etmişti. Damat Ferit geçmişten hesap sorarcasına savaş boyunca kovuşturma yapılmadığına dair serzenişte bulunmuş, Abdurrahman Şeref olağanüstü koşullar ve savaş nedeniyle bunun yapılamadığını dile getirmişti⁵⁴. Osmanlı meclislerinde bunlar olurken Yüksek Komiserler matbuatı tamamen ele geçirmek üzere hazırladıkları planı gerçekleştirmek üzere harekete geçmişlerdi.

Osmanlı Hükümeti vasıtasıyla basına sansür uygulanmasının yeterli bulmadıklarını ileri süren Yüksek Komiserler Babı-ı Ali'ye birer nota göndererek, Osmanlı Sansür Heyeti'nin⁵⁵ yeniden kurulmasını istemişlerdi. Öte yandan Yüksek Komiserler hem basını hem de iletişim araçlarını kontrol etmek üzere Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu kurulması için de gerekli işlemleri başlatmışlardı⁵⁶.

Müttefik Yüksek Komiserleri, 12 Aralık 1918 tarihinde yaptıkları toplantıda matbuata uygulanacak sansür hakkında müzakerede bulunmuşlardı. Fransız Yüksek Komiseri Amet "Almancı ve Türkçü" olarak nitelediği Osmanlı Sansür Heyeti'ne Müttefik subaylarının da katılmasını önermişti. Müzakereler sonrasında Müttefik subaylarının da dahil olacağı bir muhtelit "önleyici sansür heyeti" kurulmasına karar verilmişti⁵⁷. Müttefik subaylarının Osmanlı Sansür Heyeti'ne katılmasını istemeyen Osmanlı Hükümeti, Yüksek Komiserlere bir mektup göndererek basın yayına getirilen sansürü daha etkin hale getirmeyi taahhüt etmişti. Fransız Yüksek Komiseri Amet; Türklerin bu taahhütleri ile basın özgürlüğünü sona erdirmeyi önerdiklerini ileri sürmüştü. Bundan sonra Yüksek Komiserler istedikleri gibi bir sansür mekanizması kurulmasında ısrar etmişlerdi⁵⁸. Fransız Yüksek Komiseri Amet

⁵⁴ **Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi**, 15. içtima, s.134-135, 2/12/1334 (1918).

⁵⁵ Osmanlı Sansür Heyeti, savaş yıllarında yerel basını denetlemek amacıyla kurulmuştu.

⁵⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 4 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3420**, 210540; **Sabah Gazetesi**, 2 Aralık 1918.

⁵⁷ "12 Aralık 1918 tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

⁵⁸ "2 Ocak 1919 tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 11449.

önleyici sansürün alenen uygulanmasının halkı kıskırtacağını⁵⁹ ileri sürerek sansürün halka sezdirilmeden yapılmasının daha yararlı olacağını anlatmaya çalışmıştı.

İtilaf Devletleri temsilcileri ilk etapta, yaptıkları telkinlerle Osmanlı Hükümeti'nin gazeteleri tecziye etmesini talep etmişlerdi. Yapılan telkinler sonucunda Hükümet İnkılap⁶⁰ ve Atı Gazetesinin muvakkaten tatiline karar vermişti⁶¹.

Bu arada bazı Ermeni Gazeteleri sahipleri neşriyata başlamak üzere İtilaf Devletleri temsilcilerine müracaat etmekteydi. Fransız Yüksek Komiserliğinin iltimasıyla Hükümet Ermenice yayın yapacak olan Artaramad ve Ekler Gazetelerinin neşrine müsaade etmişti⁶².

İstanbul'da neşriyatta bulunan Ermeni Gazeteleri Osmanlı Sansür Heyeti'ne havale edilmeden neşredilmekteydi. Bazıları da Sansür Heyeti kararlarını hiçe saymaktaydı. Hükümet sansür edilen bir makaleyi yayınladığından dolayı Zagoroni Çay Gazetesini kapatmışsa da İtilaf Devletleri temsilcilerinin iltiması ile gazetenin yeniden neşredilmesine müsaade edilmişti⁶³. Benzer sebeplerle Hükümet Niogolos ve Jağoderet(Jogovord?) Gazetelerinin neşrini de üç günlüğüne yasaklamıştı⁶⁴. Özellikle gayrimüslim gazeteleri İtilaf Devletleri temsilcilerine güvendiklerinden, verilen cezalar caydırıcı olmamış, azınlık gazeteleri Osmanlı Sansür Heyetini hiçe saymaya devam etmişlerdi. İtilaf Devletleri temsilcileri sadece azınlık gazetelerine değil yandaş tabir edilecek Türk gazetelerinden de aynı yardımı esirgememişlerdi.

İtilaf Devletlerinin müdahaleleri nedeniyle Osmanlı Sansür Heyeti matbuat üzerinde beklenen kontrolü sağlayamamıştı. Bu durum İtilaf Devletleri temsilcilerinin şikayetlerine neden olmaktaydı. Oysa yaptıkları müdahalelerle Sansür Heyeti'nin itibarını ve gücünü kaybetmesine neden olan yine İtilaf Devletleri temsilcileri idi. Bu durumun farkında olan Hükümet, sansür konusunda daha ciddi kararlar alarak sansür heyetine saygınlık kazandırmayı ve bu sayede İtilaf Devletleri temsilcilerinin müdahalelerini önlemeyi hedeflemişti. 4 Şubat 1919'da alınan karar ile günlük gazete, kitap, risale ve varakların sansür heyetinin müsaadesi alınmaksızın

⁵⁹ “23 Ocak 1919 tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO**, 371/4155, 29842.

⁶⁰ **BOA, MV**, 213/21, 18 Safer 1337 (23 Kasım 1918).

⁶¹ **BOA, MV**, 213/55,56, 5 Rebiulevvel 1337 (9 Aralık 1918).

⁶² **BOA, MV**, 213/88, 18 Rebiulevvel 1337 (30 Aralık 1918).

⁶³ **BOA, MV**, 214/10, 2 Rebiulahir 1337 (6 Aralık 1918).

⁶⁴ **BOA, MV**, 214/34, 18 Rebiulahir 1337 (26 Ocak 1919).

neşredilmesi halinde toplatılacakları, sorumlularının ilgili mahkemelere sevk edileceklerini bildirilmişti. Bu kurallara uymayan neşriyata bir daha izin verilmeyecekti⁶⁵. Fakat, İtilaf Devletlerinin müdahaleleri devam ettiğinden bu karar yeterli olmayacaktı.

Neticede, Osmanlı Sansür Heyeti'nin kendi amaçlarına hizmet edemeyeceğini düşünen Yüksek Komiserler matbuatı sansür edebilmek amacıyla Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu'nu kurmuşlardı. İtalyan kuvvetleri gelmediğinden komisyona sadece İngiliz ve Fransız üyeler atanmıştı. Ayrıca Türk komisyonu ile iletişim kurabilmek üzere komisyona bir de Türk üye alınmasına karar verilmişti. Komisyon Yerel basını izleyecek, gerekli olduğu zaman yerel basında ortaya çıkabilecek düzensizliklere karşı Osmanlı Basın Sansür Heyeti'nin dikkatini çekecekti. Matbuat Kontrol Komisyonu'na Fransa'dan Kıdemli Yüzbaşı Le Révérend, İngiltere'den Yüzbaşı Thomson, Osmanlı Devleti'nden ise Binbaşı Hüsrev Bey atanmışlardı. Bu komisyon İstanbul Müttefik Kuvvetleri Karargâhını her Çarşamba ve Cumartesi saat 10'da ziyaret edecekti. Acil eylem gerektiren sorunlarla doğrudan bu komisyon ilgilenecekti. İngiliz üye, Türkçe, Fransız üye Ermenice, Türk üye Rumca yayınlanan gazeteleri takip edecekti. Fransızca gazeteleri ise üç üye birden takip edecekti⁶⁶.

Zamanla Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu basını tamamen kontrol altına almış, Osmanlı Sansür Heyeti etkisiz bir kurum haline gelmişti. İtalyan işgal kuvvetlerinin gelişinden sonra komisyona bir de İtalyan üye dahil edilmişti. Komisyonun işleri arttığından basını takip edebilmek maksadıyla Osmanlı tebaasından 6 tercüman bu komisyon tarafından işe alınmıştı⁶⁷. Komisyon bütçesi olmadığından her üyenin maaşı kendi Hükümeti tarafından ödenmekte idi. İstihdam edilecek tercümanları İngiliz Hükümeti belirleyerek maaşlarını ödüyordu⁶⁸. Bu sayede komisyonda İngilizlerin etkisi artmıştı.

⁶⁵ **BOA, MV**, 250/25, 3 Cemaziyyelahir 1337 (4 Şubat1919).

⁶⁶ "İstanbul Müttefik Kuvvetler Başkumandanlığı'nın İstanbul Yüksek Komiseri'ne 4 Aralık 1918 tarihli raporu" **FO, 371/3420**, 210540.

⁶⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 31 Aralık 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4188**, 166558.

⁶⁸ "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 3 Ocak 1920 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/4188**, 166558.

Müttefiklerarası Matbuat Komisyonu başlangıçta belirlenen kurallara uymayan gazeteleri Osmanlı Hükümeti'ne bildirmiş, gazetelerin Hükümet tarafından tecziye edilmelerini sağlamıştı. Alemdar, Tasfir-i Efkar ve Jağoderet(Jogovord? Jogvarat!) Gazetelerinin sansür heyetine havale edilmeden neşredildiğini, Alemdar Gazetesinin ise şahsa karşı tarizati havi olarak neşredildiği İtilaf Devletleri Matbuat Kontrol Komisyonu tarafından tespit edilmiş, İtilaf Devletleri temsilcilerinin talebiyle Hükümet, Tasfir-i Efkar ve Jagoderet Gazetelerinin birer gün, Alemdar Gazetesinin ise bir sonraki emre değin süresiz tatil edilmesine karar vermişti⁶⁹. Kapatılan gazeteler çareyi değişik adlarla gazete çıkarmakta bulmuşlardı. Yaşananlar unutulduktan sonra gazeteler yeniden eski adlarıyla yayınlanıyorlardı⁷⁰. Hükümetin İtilaf Devletleri Matbuat Kontrol Komisyonu tarafından yapılan taleplere boyun eğmesi ve gazetelerin değişik adlarla neşredilmesine mani olamaması İtilaf Devletleri tarafından kurulan kontrolün daha da katılaştırmalarına neden olacaktı.

6 Mart 1919 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında H. Cs. mahlaslı şahıs tarafından hazırlanan rapor doğrultusunda Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu'na; gazeteleri geçici ve ya sürekli olarak kapatma, basınla ilgili kişileri tutuklama görevi de verilmişti. Bu esnada herhangi bir olayın vuku bulması halinde H. Cs. durumu müşterek bir nota ile Bab-ı Aliye bildirecekti. Yurtdışında yayınlanan ve Müttefik menfaatlerine karşı olduğu ya da saldırı içeren ifadeleri havi makalelerin yerel basında yayınlanmaması da yasaklanmıştı⁷¹. Böylece Osmanlı Hükümeti tamamen devreden çıkarılmış, alınan kararlara aykırı şekilde yayınlanan gazetelerin doğrudan Müttefiklerarası Matbuat Komisyonu kararı ile cezalandırılmasının yolu açılmıştı. Bundan sonra Osmanlı Hükümeti'ne sadece özel durumlarda bilgi verilecekti.

Damat Ferid Paşa Hükümeti döneminde matbuat, hem Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu hem de hükümet tarafından sıkı bir sansüre tabii tutulmuştu. Ferid Paşa'dan sonra Hükümeti kuran Ali Rıza Paşa döneminde farklı bir uygulama görülmüş; "kadın zihniyeti" adlı makale ile İslam alemini rencide eden Türkçe İstanbul Gazetesi kapatılmamış ancak sorumlu müdürü Divan-ı Harbe sevk

⁶⁹ BOA, MV, 214/65, 5 Cemaziyyevvel 1337 (6 Şubat 1919).

⁷⁰ BOA, MV, 214/73, 15 Cemaziyyevvel 1337 (16 Şubat 1919); Galip Kemalî Söylemezoğlu, **Hariciye Nezareti'nde 30 Sene (1892-1922)**, C.IV, İstanbul, 1955, s.216.

⁷¹ "6 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 47772.

edilmişti⁷² Bu dönemde gazetelerin ya da sorumlularının tecziyelerinde büyük bir azalma görülmüştü. Bunda Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin politikaları kadar İstanbul gazetelerin çoğunun kapatılmış olması ve mesullerinin tecziye yolu ile sindirilmeleri de etkili olmuştu.

Damat Ferid Paşa Hükümeti döneminde, Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu tarafından karışıklığa yol açan haber ve düşüncelerden dolayı Balıkesir'de yayımlanan Ses gazetesinin süresiz tatiline karar verilmiş, bu karar Osmanlı Hükümeti'ne bildirilmişti⁷³. Hükümet de bu kararı kabul etmiş hatta gazete sahibinin yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmesini emretmişti⁷⁴. Hadisat ve Tasfir-i Efkâr Gazeteleri de aynı şekilde süresiz tatil edilmişlerdi⁷⁵.

İtilaf Devletlerini doğrudan alakadar etmeyen meselelerde, Hükümet, Türk matbuat üzerinde yaptırım uygulayabiliyordu. Hükümet aleyhine yapılan neşriyattan dolayı İdrak, İstanbul⁷⁶, Zaman⁷⁷, Hukuk-ı Beşer⁷⁸, Yeni Gün⁷⁹ ve Ermenice Zogovorti Çain Gazetelerinin süresiz tatiline ve sorumlularının tutuklanarak Divan-ı Harbe teslimine karar vermişti⁸⁰.

İstanbul gazetesi Türkçe İstanbul adıyla yeniden neşriyata başlamıştı. Kısa bir süre sonra bu defa Fransız aleyhtarı yayınlardan dolayı Türkçe İstanbul Gazetesi müttefikler tarafından kapatılmıştı. Yeniden yayın yapabilmek amacıyla gazete idaresi tarafından yapılan müracaatlar kabul edilmemişti⁸¹. Gazete idaresinin kendi Hükümetine değil de Müttefik Yüksek Komiserlerine müracaat ederek yeniden neşriyata başlamak istemesi üzücü olsa da otoritenin nasıl kullanıldığını göstermişti.

İdrak Gazetesi Hükümet tarafından alınan kararı dinlemeyip neşre devam edince Hükümet, bu gazetenin toplatılmasına karar vermişti⁸². Ancak bu gazete

⁷² **BOA, MV**, 216/111, 24 Şevval 1337 (23 Temmuz 1919); **BOA, MV**, 217/103, 16 Safer 1338 (10 Kasım 1919).

⁷³ “6 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 47772.

⁷⁴ **BOA, MV**, 214/100, 12 Cemaziyyelahir 1337 (15 Mart 1919); Mehmet Okur, İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükümetleri Üzerindeki Baskıları ve Hükümetlerin Tutumu, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIX, 2003, S.57, s. 1143.

⁷⁵ **BOA, MV**, 214/111, 20 Cemaziyyelahir 1337 (23 Mart 1919).

⁷⁶ **BOA, MV**, 216/111, 20 Cemaziyyelahir 1337 (23 Mart 1919).

⁷⁷ **BOA, MV**, 214/113, 22 Cemaziyyelahir 1337 (25 Mart 1919).

⁷⁸ **BOA, MV**, 215/3, 30 Cemaziyyelahir 1337 (2 Nisan 1919).

⁷⁹ **BOA, MV**, 215/2, 30 Cemaziyyelahir 1337 (2 Nisan 1919).

⁸⁰ **BOA, MV**, 215/45, 10 Recep 1337 (11 Nisan 1919).

⁸¹ “6 Ağustos 1920 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/5164**, E 10250.

⁸² **BOA, MV**, 216/84, 23 Cemaziyyelahir 1337 (26 Mart 1919).

yılmamış, isim değiştirerek İştirak adıyla yeniden neşre başlamıştı. Bunun tespit edilmesi üzerine gazete yeniden kapatılmıştı⁸³. Bu defa yeniden İdrak adıyla yayınlanmaya başlayan gazetenin, halkı Hükümete karşı kışkırttığı gerekçesiyle bir kez daha toplatılmasına, kapatılmasına ve sorumlularının Divan-ı Harbe sevk edilmelerine karar verilmişti⁸⁴.

Osmanlı Sansür Heyeti ve Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu daha çok İstanbul basınını kontrol altında tutarak İstanbul basınına sansür uygulayabilmişti. İstanbul dışındaki bölgelerde kontrol biraz daha gevşek kalmıştı. Misal olarak; Karahisar- Sahip'te Hükümet aleyhinde neşriyatta bulunan İkaz Gazetesi kapatılmış, bu gazete Öğüd adıyla yeniden yayına başlamıştı. Hükümet bu gazetenin de kapatılmasına karar vermişse⁸⁵ de karar uygulanamamıştı. İngilizlerin Öğüd'ün 6 Aralık 1919 tarihli nüshasında "Allah Bilir" başlıklı yazıda kendileri aleyhine garazkarane yayın yapmasından şikayetçi olması üzerine bu gazete 7 Aralık 1919'da geçici olarak kapatılmıştı. Bu defa Halka Öğüd adıyla ruhsatname alarak yeniden yayına başlayan gazete Konya'daki İngiliz temsilcilerinin uyarısı, Milne'nin şikayeti üzerine yeniden kapatılmıştı. Öğüd'ün neşriyata devam etmesi üzerine Milne, Konya İtalyan Müfreze Komutanlığına bir telgraf göndererek gazetenin kapatılmasını istemişti. Bundan sonra İtalyan Komutanı Öğüd Matbaasını işgal etmişti. Yalnız, İtalyan Komutan, Türk yetkililere haber göndererek matbaanın işgal edileceğini bildirmişti. Gazete sorumluları da geceleyin matbaada bulunan malzemeleri Meram Bağlarında bulunan bir eve taşımışlardı. İtalyanlar 13/14 Ocak 1920 tarihinde boş matbaayı işgal ederek kapısına bir nöbetçi dikmişlerdi⁸⁶. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa İtalyanların yaptığı tecavüzatın mitingle protesto edilmesini emretmiş, İstanbul Hükümeti'ne de bir telgraf göndererek gerekenin yapılmaması halinde Kuva-yı Milliye'nin milli haysiyet ve şerefi korumak için müdahalede bulunacağını bildirmişti. Konya'da yapılan mitingle Öğüd'ün işgali protesto edilmiş, İtalyan yetkililer emrin İngilizlerden geldiğini ifade ederek sorumluluktan kaçmaya çalışmışlardı. İstanbul Hükümeti de Konya vilayetine

⁸³ BOA, MV, 215/2, 4 Recep 1337 (5 Nisan 1919).

⁸⁴ BOA, MV, 23 Şevval 1337 (22 Temmuz 1919).

⁸⁵ BOA, MV, 216/124, 26 Zilkadde 1337 (23 Ağustos 1919).

⁸⁶ Çelebi, a.g.e., s.199-200

gönderdiği telgrafta alınan kararın sansür uygulamasının bir neticesi olduğunu bildirmişti⁸⁷.

İtalyanların açıklamalarına rağmen Konya’da bulunan Milli örgütler Öğüt Matbaasının işgalini protesto etmeyi sürdürmüştü. Hemen akabinde Mustafa Kemal Paşa’nın da tensibi ile Öğüd Gazetesi 27 Ocak 1920 tarihinde başka bir Matbaa’da Nasihat adı altında yeniden neşriyata başlamıştı⁸⁸.

İtalyanların ikili oynadığını fark eden İngiliz Yetkililer 26 Ocak 1920 tarihinde Osmanlı Hükümeti’ne sert bir nota vererek gazete hakkında gerekli işlemin yapılmasını istemişti. Hükümet Öğüt ve türevi gazetelerin kapatılması yönünde karar almışsa da bu karar uygulanamamış, Nasihat yayına devam etmişti. Nasihat, Öğüd’ün çizgisinden sapmamış, işgal karşıtı yayınlarını sürdürmüştü. Bu kez de yayınlardan Fransızlar rahatsız olmuş, Nasihat’ın kapatılması için Hükümete baskı yapmışlardı. Bu arada Milne’nin onayıyla 5 Şubat 1920’de İtalyanlar Öğüd Matbaasındaki işgali kaldırarak 11 Şubat 1920’de mezkur matbaayı sahibine iade etmişlerdi. İngiliz ve İtalyan baskılarının sona ermesinden birkaç gün sonra Nasihat yeniden Öğüd adıyla neşredilmeye başlanmıştı⁸⁹. İngilizler yayınların Fransızlar aleyhine dönmesinden sonra gazete üzerindeki baskılarını kaldırmışlardı. İtalyanlar ise İngilizleri gücendirmemek için gazeteyi baskı altında tutuyormuş gibi bir görüntü çizmişlerse de gazetenin neşriyatına göz yummuşlardı.

Edirne başkente yakın olduğundan ve İtilaf Devletleri burada daha etkili bir denetim kurmuş, Ahali Gazetesi daha ılımlı yazılar yayınlamak zorunda kalmıştı⁹⁰. İtilaf Devletleri, işgal altında olmayan bölgelerde yayına devam eden Hakimiyet-i Milliye ve İrade-i Milliye Gazetelerinin kapatılması için de Hükümete baskı yapmışlarsa da bir neticeye ulaşamamışlardı⁹¹. Osmanlı Hükümeti bu ve benzeri olaylarda gazeteleri uyarmakla yetiniyor, kapatılan gazetelerin başka bir adla çıkmasına göz yumuyor, gazetelere İtilaf Devletleri ihtiyaç ve kanunlarına göre ceza

⁸⁷ Süleyman Beyoğlu, Ateşkes Döneminde Basının Sansürüne Bir Örnek: Öğüd Gazetesinin Kapatılması", **Bir Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S. 3, İstanbul 1995, s. 35-42.

⁸⁸ Çelebi, **a.g.e.**, s.202-203.

⁸⁹ Beyoğlu, **a.g.m.**, s.40.

⁹⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 28 Ocak 1920 tarihli telgraf", **FO**, 371/4162, 176295.

⁹¹ Beyoğlu, **a.g.e.**, s.40-41.

verilmesini kabul etmiyordu. Buna tepki olarak İtilaf Devletleri doğrudan gazeteler üzerinde baskı kuruyor, hatta onları kapatabiliyorlardı.

Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu tarafından Türkçe gazeteleri okumak üzere işe alınan tercümanların tamamı Rum ve Ermeni idi. Bu tercümanların kasıtlı olarak yaptıkları yorumlarla, neşredilmesinde hiçbir sakıca olmayan makalelerin dahi neşredilmesine müsaade edilmemekteydi. Salih Paşa Hükümeti döneminde bu konuda İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri nezdinde teşebbüslerde bulunulmuşsa da bir sonuç elde edilememiştir⁹². Bu dönemde yayınlanmasına müsaade edilen İstanbul gazetelerinin neşir zihniyeti değişmeye başlamış, bu gazeteler sıradan olayları işlemek zorunda kalmışlardı. İşgal döneminde yerleşen bu zihniyet maalesef bugünlere değin devam ede gelmiştir.

Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonundan sadece yazılar değil mizah içerikli karikatürler de nasibini almıştı. Tasvir-i Efkarda yayınlanan bir karikatürde Osmanlı toprakları üzerine uzanmış olan bir Türkün karikatürü yayınlanmıştı. Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu bu karikatür için; “Yenilmez Türk’ün haritaya yaslandığını ayaklarını Trakya’ya uzattığını gözlemleyeceksiniz. İstanbul ve Boğazlar dizbağı altındadır. Erkek bedeninin bir kısmı ile Anadolu’nun merkezine yatmış, kılıcı ile Konya’yı içine almış, Antalya ve İzmir’e açıkça saldırgan bir şekilde yönelmiş, sol kolunu gergin bir şekilde Ermenistan ve Kürdistan üzerine atmış, baş parmağı ve avuç içi arasına Van’ı almış, gölgesi Diyarbakır üzerine düşmüş ve Suriye’nin Güneyine doğru uzanmış, Azerbaycan yabancı bir toprak olarak gösterilmemiş, İran sınırından Karadeniz’e kadar uzanmıştı. Kılıcının kını Kilikya üzerine uzanmış ve tehditkar bakışlarıyla Mezopotamya arasına bakış atmıştı.”değerlendirmesini yapmıştı. Komisyon bu karikatürün Milliyetçi hareketin ruhunu gösterdiğini ileri sürerek yayınlanmasını yasaklamıştı. İngiliz Yüksek Komiseri Robeck de yasağı savunmuştu⁹³. İtilaf Devletleri mizaha dahi tahammül edememişlerdi.

Müttefiklerarası Matbuata Komisyonu üyelerinin maaşları ve yapılan masraflar İtilaf Devletleri için çok önemli bir problemdi. Başlangıçta birer üyeyle kurulan

⁹² BOA, MV, 218/85, 24 Cemaziyyelahir 1337 (15 Mart 1920).

⁹³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 19 Ekim 1919 tarihli telgraf”, FO, 371/4160, 146648.

komisyon üye sayısı giderek artmıştı. İlk etapta her bir Yüksek Komiser ülkesi adına 100'er liralık bir ödeme yapmış, toplanan 300 lira ile Komisyon masrafları karşılanmıştı⁹⁴. 1920 yılına gelindiğinde komisyonda İngiltere'nin 3 Subay 6 tercümanı Fransa'nın 4 Subay 3 tercümanı ve İtalya'nın 3 Subay 3 tercümanı olmak üzere yirmiden fazla personel bulunuyordu. Daha sonradan İngilizlerin teklifi, İtalyan ve Fransızların rızasıyla her bir müttefikle birlikte eşit oy ve veto hakkına sahip iki Türk üyenin de İtilaf Devletleri ile beraber toplantılara katılmasına izin verilmişti. Ancak çoğunluk İtilaf Devletleri de olduğundan Osmanlı temsilcileri komisyonda etkili olamamışlar birer gözlemci konumunda kalmışlardı⁹⁵. Komisyonun aylık olarak 180 İngiliz Poundu civarında masrafı ve gideri vardı. Bu masraf taraf devletler tarafından paylaşılarak ödeniyordu. Her üye kendi payına düşen 60 Poundu ödemekle mükellefi. Komisyon üyelerinin maaşları ise masraflardan ayrı olarak ilgili Hükümetler tarafından ödenmekteydi. Her Devlet kendi temsilcilerine aylık 250–300 Pound civarında maaş ödemesi yapmaktaydı. İngiliz Hükümeti'nin bu masrafları ödemek istememesi komisyonun feshini gündeme getirmişti. Ancak İtalyan ve Fransız Yüksek komiserlikleri buna yanaşmamış İngiliz temsilciler çekilse dahi kendilerinin bu komisyonu devam edeceklerini beyan etmişlerdi. İngiliz Yüksek Komiserliği bu durumda komisyondan çekilmenin sakıncalı olacağını bildirdiğinden İngiliz Hükümeti bu kararından vazgeçmişti⁹⁶. Bundan sonra Müttefik Yüksek Komiserleri basın sansürünün antlaşma onaylanıncaya kadar devam etmesine karar vermişlerdi⁹⁷.

Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu için Beyoğlu Belediye Dairesi'nde bir bölüm tahsis edilmişti. Osmanlı Hükümeti de Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonunda temsil edildiğinden komisyonu masraflarından

⁹⁴ 27 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429.

⁹⁵ Yüksek Komiserler, Türkçe İstanbul Gazetesinin yaptığı yayınlara engel olmadığı gerekçesiyle Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu'nda görevli Türk sansür görevlisi Ekrem Bey'in işine son vermişlerdi. "19 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 82890.

⁹⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 18 Ocak 1920 tarihli telgraf ve İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 21 Ocak 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/4188**, 171823.

⁹⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 5 Şubat 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/4188**, 176893.

payına düşenini ödemekle mükellefi. Bu amaçla hazineden düzenli olmasa da zaman zaman ödeme yapılmaktaydı⁹⁸.

İşgal kuvvetleri arasındaki İngiliz-Fransız rekabeti Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonunda da hissediliyordu. İngiliz üyenin komisyon başkanı olmasını Fransızlar, İtalyanlardan aldıkları destekle engellemişlerdi. Her üye eşit oy hakkına ve yetkiye sahipti. O sıralarda İstanbul'da bulunan Fransız kumandanı F. d'Esperey de komisyon işlerine müdahale etmekten geri kalmamıştı. Sadrazama bir nota gönderen d'Esperey kapatılan bir gazetenin yeniden çıkarılmasına izin verilmemesini ya da eski adlarla yayınlanmaması gerektiğini dile getirmiş, 1919 yılı Şubat ayının birinde yayınlanmasına izin verilecek gazetelerin izin verilen gazeteler olarak tespit edildiğini açıklamıştı. Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu kapatılan gazeteler konusunda d'Esperey ile aynı görüşte olmasına rağmen izin verilen gazeteler konusunda d'Esperey'in belirlemiş olduğu tarihe itiraz etmişlerdi⁹⁹. İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, d'Esperey'in bu tutumunu eleştirmekte, onun yapılan düzenlemelere aykırı hareket ettiğini vurgulamaktaydı. Gerçekten de d'Esperey tek yetkili olduğu iddiasından yola çıkarak Yüksek Komiserlere emanet edilen politik meselelere de müdahale ediyordu. Hadisat gazetesinde yayınlanan "bu bizim matem günümüzdür" başlıklı makaleyi İtilaf sansür heyetine göndermediği gerekçesiyle Türk Sansür Heyeti'nde görevli Aziz Bey'in d'Esperey'in emriyle tutuklanması bunun açık göstergesiydi. Fransızlar Aziz Bey'in tutuklanması için Harbiye Nezareti'ne başvurmuş bunun yapılmaması üzerine Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu'na rapor vermek için gelen Aziz Bey tutuklanarak iki jandarma ile birlikte Arnavutköy'de bulunan nezarete götürülmüştü. Fransızlar gazetenin sahibini ve makalenin yazarı Süleyman Nazif'i de tutuklamak istemişlerse de onların bulunamaması üzerine Aziz Bey'i rehin almışlardı. Aziz bey'in tutuklanmasından sonra komisyonda bulunan Türk üye Hüsrev Bey ve Türk sansür memuru istifa etmişlerdi. Hüsrev Bey izlenen yönetime karşı istifa ettiğinin açıklamış, "eğer İtilaf Devletleri Türkiye'yi işgal etmeyi ve idareyi devralmayı düşünüyorlarsa bunu söyleyebilirler, millet de buna uygun olarak davranır" şeklinde

⁹⁸ BOA, MV, 219/48, 3 Ramazan 1338 (21 Mayıs 1920); 221/148, 6 Ramazan 1339 (14 Mayıs 1921).

⁹⁹ "Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu'ndaki İngiliz üye Yüzbaşı Thomson tarafından İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 12 Ocak 1919 tarihli rapor", FO, 371/4197, 38703.

cesur bir cevap vermişti. Hüsrev Bey'in yaptığı açıklamalara, bu konuda Fransızlarla ihtilaf halinde olan İngilizler de hak vermişlerdi¹⁰⁰.

Basın Komisyonu'ndaki Türk üyenin tutuklanmasından sonra Osmanlı Hükümeti tepkisini bu komisyona yeni bir üye atamayarak göstermişti. Osmanlı Basın Sansür Heyeti de, müttefiklerden habersiz bazı gazeteleri kapatmaya başlamışlardı. Yüksek Komiserler bunun önüne geçmek amacıyla Osmanlı Hükümeti'nden komisyona bir üye atamasını istemeye karar vermişlerdi¹⁰¹.

Müttefiklerarası Matbuat Komisyonu, Türk ve gayrimüslim gazetelerine çifte standart uygulamaktaydı. İstanbul'da yayın yapan bir Ermeni Gazetesi olan "Erivan" gazetesi, 21 Haziran 1920 tarihinde yayınlacağı haber ve makaleleri Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonuna sunmuştu. Gazetede Ermenilerin Kilikya'nın bağımsızlığı hakkında hazırladıkları bir beyanname de yer almıştı. Gazetede makalelerde, Ermeniler kurtuluş için dua etmek yerine silahlanmaya ve savaşmaya davet edilmişlerdi. Makalelerde, üstü kapalı bir şekilde Ermenilerin dostları tarafından terk edikleri belirtilmiş, Fransızların Kilikya'ya gelmeleri ile Ermenilerin umutlandıkları ancak onların çekilerek Ermenileri "kana susamış Türklerin" ellerine bıraktıkları" iddia edilmişti. Sansür Bürosu, çoğu makalenin yayınlanmasında sakınca olduğunu gazete editörüne bildirmişti. Buna rağmen gazete yayınlanmış, Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu da gazeteyi kapatma kararı almıştı. Fakat gazete bu karara muhalif olarak yayınlanmaya devam etmişti¹⁰². Ermenileri Türklere karşı açıkça savaşa davet eden makalelere yayın yasağı getirilmesinde ve yasağı ihlal eden gazetenin kapatılmasına karar verilmesinde başta Fransa olmak üzere bütün İtilaf Devletlerine tenkitte bulunulması etkili olmuştu. Türk gazetelerine göz açtırmayan İtilaf Devletleri temsilcileri Erivan'ı kapatmamışlardı.

Zamanla matbuat üzerinde Osmanlı Hükümeti'nin hemen hemen hiçbir denetimi kalmamış, matbuat alanında işgal kuvvetleri tamamen bağımsız hareket etmeye başlamışlardı. Müttefiklerarası Matbuat Komisyonu, sürekli olarak basın

¹⁰⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 24 Şubat 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4197**, 47295.

¹⁰¹ "27 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429.

¹⁰² "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 1 Temmuz 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5053**, E 8237,F.C.R.E.A, Part V; 1920, no. 45, **FO, 406/44**.

özgürlüğü, düşünce özgürlüğü ve çok seslilik nutukları atan İtilaf Devletlerinin ne kadar özgürlükçü olduklarını da göstermişti.

İstanbul'da gazete çıkarma izni de Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu ve bu komisyonun bağlı olduğu Yüksek Komiserler tarafından verilmekteydi. Rus vatandaşları Serafimoff ve Gabrielovitch İstanbul'da Rusça bir gazete çıkarmak için Yüksek Komiserlere müracaat etmişlerdi. Yüksek Komiserler, uyanık Bolşeviklerin gazete çalışanlarını etkileyerek Bolşevikler lehine yayın yapmalarından çekindikleri için bu müracaatı kabul etmemişlerdi¹⁰³. Rus Generallerinden Agapeyev'in Bolşeviklerle mücadele etmek için yeni bir gazete açma müracaatını da Yüksek Komiserler reddetmişlerdi¹⁰⁴. Artık İstanbul'da yeni gazete açmak da Osmanlı Hükümeti'nin değil Yüksek Komiserlerin iznine tabi hale gelmişti.

İstanbul'da bulunan Litvanya Heyeti de Fransızca bir gazete çıkarmak amacıyla Yüksek Komiserlere müracaat etmiş, onlara da gazete çıkarma izni verilmemişti¹⁰⁵.

Ali Kemal Peyam gazetesinin yayınlanması amacıyla 21 Eylül 1922 tarihinde Yüksek Komiserlere bir mektup yazmış, Yüksek Komiserler de onun müracaatını kabul etmişlerdi¹⁰⁶. Bu müracaat Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu Büyük Taarruz'dan sonra dahi etkili bir biçimde çalıştığını göstermekteydi. Müracaat eden şahsın Ali Kemal olması gazetenin hemen izin almasını sağlamıştı

Akşam yayın yapan Renine gazetesi de sabah yayın yapmak amacıyla Yüksek Komiserlere müracaat etmiş ve 13 Ekim 1922 tarihinde bu izni almıştı¹⁰⁷.

İstanbul'da yeni gazete açabilmek amacıyla Yüksek Komiserlere yapılan müracaatlar giderek artmıştı. Müttefiklerarası Matbuat Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu en fazla 8 yeni "apolitik gazete" ile ilgilenebilecek durumda idi. Bu nedenle müracaat edecek ilk 8 gazeteye izin verilmesi kararlaştırılmıştı¹⁰⁸. Politika ile ilgilenebilecek gazeteler kapatıldığından yeni gazetelerin apolitik olmaları esastı.

¹⁰³ "8 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", FO, 371/4155, 79397.

¹⁰⁴ "23 Ocak 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", FO, 371/4156, 177920.

¹⁰⁵ "31 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", FO, 371/6494, E 1098.

¹⁰⁶ "29 Eylül 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", FO, 371/7935, E 11129.

¹⁰⁷ "13 Ekim 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", FO, 371/7935, E 11807.

¹⁰⁸ "2 Temmuz 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", FO, 371/5163, E 8549.

Yüksek Komiserlerin verdikleri kararlar İtilaf Devletleri vatandaşları için emsal teşkil etmiyordu. Mesele İtilaf Devletlerini ilgilendirdiğinde mutlaka istisna tanınıyordu. Mesela İtalyan tebaasından Bondini “La Turquie” gazetesini yeniden yayınlamak istemiş, açılacak gazete kotası dolduğu halde bu gazetenin yeniden yayınlanmasına müsaade edilmişti¹⁰⁹.

Yüksek Komiserler sadece yayınlanmasını istemedikleri fikirler değil haberler hakkında da Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu vasıtasıyla yayın yasağı getirebiliyordu. Özellikle Bolşevizm ile ilgili haberler üzerinde sıkı bir denetim kurulmuştu. Yüksek Komiserler Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu’na talimat vererek Bolşeviklerle bağlantılı olduğu tahmin ettikleri Ukrayna Heyeti hakkında herhangi bir haber yayınlanmasını dahi yasaklamışlardı¹¹⁰. Bolşevizm konusunda en küçük bir hataya izin verilmiyordu.

İtilaf Devletleri diğer komisyonlarda olduğu gibi matbuat komisyonunun masraflarını da Osmanlı Hükümeti’nden tahsil etmeyi düşünüyorlardı. Ancak resmi ilişkiler başlamadığından masraflar Osmanlı Hükümeti’nden bu masraflar talep edilemiyordu. Çalışanların maaşları subay olduklarından kendi orduları tarafından karşılanmaktaydı. Bunun dışındaki masraflar ise komisyon hesabına borç olarak kaydediliyordu. 1920 yılı sonlarına doğru komisyonun toplam borcu 1346,42 liraya yükselmişti. Yüksek Komiserler mali danışmanları, Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu’nun müttefik şirketlerine olan borçlarının derhal ödenmesi yönünde görüş bildirmişti. Bu meyanda Telefon şirketi 233 liralık alacağını tahsil edebilmek üzere Yüksek Komiserlere müracaat etmişti. Yüksek Komiserler ise masrafları Osmanlı Hükümeti’nin ödeyeceği gerekçesiyle faturaları ödememişlerdi¹¹¹. İtilaf Devletleri temsilcileri sanki Hükümet onları basına sansür uygulamaları için davet etmiş, ya da kurulan komisyon Osmanlı Hükümeti’nin önemli bir ihtiyacını karşılamış gibi bu masrafların tahsil edilmesi için çaba sarf etmekteydiler.

Komisyon üyeleri dışındaki katip, tercüman, hizmetli ve diğer görevlilerin maaşları da ortak masraf olarak kabul edildiğinden üçe bölünmekteydi. Bu masraflardan her Devlet kendine düşen payı ödemekle mükellefti. Aylık 30 lira

¹⁰⁹ “10 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, FO, 371/6494, E 51.

¹¹⁰ “10 Eylül 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, FO, 371/4156, 135226.

¹¹¹ “24 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, FO, 371/6494, E 339.

maaşla işe alınan bir personel için her bir müttefik 10'ar lira kaynak aktarıyor ve bu çalışanın maaşı ödenebiliyordu¹¹². Tabii bu masraflarda işgal masrafı kabilinden değerlendirildiğinden Osmanlı Hükümeti'nden tahsil edilecekti.

1921 yılı ortalarından itibaren İngilizler herhangi bir gerekçe göstermeksizin Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu'nun varlığına gerek kalmadığını dolayısıyla bu komisyonun kendisini feshetmesi gerektiğini ileri sürmeye başlamışlardı. Ancak İtalyan ve Fransızlar bu öneriyi kabul etmemişlerdi. Fransız Yüksek Komiseri Pelle komisyonun kurulması için ortaya çıkan durumun devam ettiğini belirterek bu öneriyi itiraz emişti. İtalyan Yüksek Komiseri de onunla aynı görüşteydi. İngilizler komisyondan çekilmeleri halinde İtalyan ve Fransız temsilciler tarafından bu komisyonun işlevine devam edeceğini bildiklerinden komisyonun feshedilmesi ile ilgili önerilerini geri çekmişlerdi¹¹³. İngilizlerin bu teşebbüsünü gören Fransız Yüksek Komiseri Pelle bir süre sonra Müttefiklerarası sansürün feshedilmesini kabul etmişse de Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu varlığını bir süre daha sürdürecekti¹¹⁴. İngilizler, komisyon masraflarını müttefiklerinden tahsil edebilmek amacıyla böyle bir öneride bulunmuşlarsa da müttefikleri bu öneriyi ciddiye almamışlardı.

İtilaf Devletleri temsilcileri, Türk, Ermeni ya da bir Rum gazetesi söz konusu olduğunda uzlaşarak, sorunları çözebiliyorlardı. Ancak mesele kendi vatandaşlarına ait gazeteler olduğunda Müttefikler arasında zaman zaman bazı antlaşmazlıklar ortaya çıkıyordu. 2 Ocak 1922 tarihinde Fransızca yayın yapan Daily Turquie'de Fransız Yüksek Komiseri'nin beyanatı ve bir Fransız denizaltısının fotoğrafı yer almış diğer gazeteler de bu haberlere atıfta bulunmuşlardı. İngiliz ve İtalyan temsilciler Fransızların ön plana çıkmasından rahatsız olmuşlar, eşit yayın yapılması gerektiği konusunda görüş bildirmişlerdi¹¹⁵. Bu yönüyle matbuat komisyonunun, Türk kamuoyunu etki altına almada bir araç olarak kullanıldığı da anlaşılıyordu.

¹¹² “1 Temmuz 31 Aralık 1919 arası Müttefiklerarası Matbuat Sansür Komisyonu'nun masrafları”, **FO, 371/5162**, E 251; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 17 Kasım 1919 Tarihli telgraf”, **FO, 371/5162**, E 252.

¹¹³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 14 Eylül 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6549**, E 10502; İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 4 Ekim 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6549**, E 10502.

¹¹⁴ “9 Eylül 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, 10497.

¹¹⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 3 Ocak 1922 tarihli telgraf”, **FO, 371/7936**, E 313.

Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a gelen Refet Paşa'nın ilk taleplerinden bir tanesi Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonunun kaldırılmasıydı¹¹⁶. Yüksek Komiserler Lozan Antlaşması imzalanmadan idari anlamdaki kararlara karışmayacağını ifade etseler de komisyon faaliyetleri sona ermişti.

1919 yılının ilk aylarından itibaren işgal altındaki İstanbul'da Amerikan Donanma Radyosunda yayınlanan haberler gazetelerde yer bulmaya başlamıştı. Bu haberlerin Amerikan savaş gemisi Scorpion'daki Amerikan denizcileri tarafından yerel basına verildiği tespit edilmişti. Amerikalıların Türkler lehine yayın yaptığı iddiasıyla bu tür haberleri Yüksek Komiserlere jurnallemekteydi. Yüksek Komiserler Hohler'in ileri sürdüğü düşünceler doğrultusunda bu tür haberlerin de sansüre tabi tutulmasına karar vermiş, durumu Amerikan Yüksek Komiseri Bristol'a dostça bildirmişlerdi¹¹⁷.

Yüksek Komiserler basınla birlikte sinema filmlerinin de sansürlenmesini müzakere etmişlerdi. Fransız Yüksek Komiseri Amet Türklerin bazı Yunan filmlerinin milli duygularına hakaret ettiğini ileri sürdüklerini, halkı tahrik edecek yazılarla birlikte bu filmlerin de sansürlenmesi gerektiğini ileri sürmüştü. Neticede Üç Müttefik arası basın sansürü tarafından hazırlanan kanun taslağı onaylanmış tahrik edici yazıların kamuoyuna duyurulmadan sansürlenmesine, filmlerin sansürü konusunda Amet'in rapor hazırlamasına karar verilmişti¹¹⁸. Neticede İstanbul'da matbuat, radyo ve sinema gibi geniş kitleler üzerinde etkili olan araçlar TBMM İstanbul'un idaresini devralana kadar İtilaf Devletleri temsilcilerinin izin verdiği sınırlı bir alanda yayın yapabilmişlerdi.

4. Osmanlı Polis, Jandarma ve Sağlık İdarelerine El Konulması

Osmanlı Devleti'nde İstanbul'da asayişin sağlamak üzere; İstanbul Polisi, Jandarma, Belediye Polisi, Reji Polisi, Gümrük Polisi Askeri Polis(İnzibat) ve Gece bekçileri bulunmaktaydı.

¹¹⁶ “6 Kasım 1922 tarihinde Müttefik Yüksek Komiserleri ile Generalleri arasında düzenlenen özel toplantıdan”, **FO, 371/7935**, E 12658.

¹¹⁷ “27 Mart 1919 tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 58429.

¹¹⁸ “23 Ocak 1919 tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 29842.

İstanbul Polisi doğrudan Dahiliye Nazırının emri altındaki umumi Müdür'ün kontrolü altına şehrin polis gücü idi. İstanbul Polisi¹¹⁹, Boğazlardan Büyükdere'ye ve Beykoz, Güneyden Yeşilköy ve Bostancıyı kapsayacak şekilde geniş bir alanda hizmet vermekteydi.

Jandarma Anadolu yakası ile Avrupa yakasının tamamında uzanan bir kuvvet idi. Umumi Müdür Kemal bey'in kumandası altındaydı. Aslında İstanbul'da jandarma resmen olmasa da fiilen kumandan De la Place'nun emri altına girmişti. Jandarma normalde şehirde bir polis vazifesi yürütmemekte kırsal alanlarda vazife yapmakta idi. Yine de bir miktar jandarma gerektiğinde polisi desteklemek için el altında tutulmaktaydı.

Belediye Polisi, aslında bir çeşit zabıta idi. Bunlar aslen valinin emri altında olup asıl vazifeleri belediye cezalarını toplamak idi. Müttefiklerarası polis komisyonunun teklifi ile Belediye Polisi, belediye kanunlarının yürütülmesinden sorumlu hale getirilen İstanbul polisinin emri altına girmişti.

Reji Polisi; doğrudan Türk Rejisi tarafından kontrol ve idare edilmekteydi. Bunlar daha çok koruma görevi yapmaktaydı.

Gümrük Polisi; Maliye Nazırı'nın emri altında olan sahil muhafaza görevlilerinden ibaretti. Bunlar kaçakçılığı önlemek ve her şeyin gümrük dairesinden geçmesini sağlamakla mükelleftiler.

Askeri Polis (İnzibat); şehirde İstanbul Polisi ile çok benzer şekilde çeşitli noktalara yerleştirilmişlerdi. Görevleri sadece Türk askeri kuvvetleri ile temas kurmaktı. Fakat onlar sürekli olarak şehrin asayışı ile de uğraşmaktaydı. Bunlar kumandan De la Place'nun emri altındadır.

Gece bekçileri, geceleri şehrin iki yakasını dolaşan bu bekçilerin ücretleri bölge halkı tarafından ödenmekteydi¹²⁰. İşgal kuvvetlerinin İstanbul'a gelmesinden

¹¹⁹ İstanbul şehri polis bölgelerine ayrılmıştı. İstanbul'un Asya yakasında; Üsküdar, Kadıköy, Kızıltoprak, Çengelköy, Çinili, İskele, Avrupa yakasında ise; Beyazıt, Unkapanı, Deniz, Dolapdere, Ayasofya, Fatih, Pera, Taksim, Kumkapı, Fener, Hasköy, Pangaltı, Samatya, Eyüp, Beşiktaş, Arnavutköy, Aksaray, Karagümrük, Galata, Büyükdere, Eminönü, Şehremini ve Kasımpaşa polis merkezleri vardı. William Whwwlock Peet, **Kent Yönetimi**, İstanbul 1920, s. 102.

¹²⁰ "Karadeniz Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 15 Ekim 1919 tarihli muhtıra", **FO**, 371/4165, 141445.

sonra yapılan müdahalelerle devlet otoritesi azalmış buna bağlı olarak Osmanlı zabıtası görevini tam manasıyla ifa edemez hale gelmişti.

19 Aralık 1918 tarihinde düzenlenen Müttefik Yüksek Komiserler toplantısında Fransız Yüksek Komiserliği tam yetkili temsilcisi Foucquers Duparc, Osmanlı polisi hakkında yapılan şikayetlere atıfta bulunarak, özellikle Rumların Osmanlı polisinden memnun olmaması nedeniyle Müttefiklerarası bir polis teşkilatı kurulmasını önermişti. Ancak İtalyan ve İngilizler bu teklife sıcak bakmadıklarını ifade ederek, maaşlarının yükselmesi halinde Osmanlı polisinin geliştirebileceğini ileri sürmüşlerdi. Yine de yapılan öneriler doğrultusunda tahkikat yapmak üzere Müttefiklerarası bir tahkikat komisyonu kurulmasına karar verilmişti. Bu komisyona, Fransızlar; Albay Foulon'u, İtalyanlar; Kumandan Seresole'ı tayin etmişler, İngilizler ise adını sonradan verecekleri bir İngiliz subayı tayin edeceklerini taahhüt etmişlerdi. Bu komisyon, bir yandan Osmanlı polisini denetlerken diğer yandan polis hakkında tahkikat yapacak ve gerekli gördüğü takdirde Duparc'ın önerdiği bir teşkilat kurulması hakkında görüş bildirecekti¹²¹.

Müttefiklerarası Polis Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ile Osmanlı Polisi denetim altına alınmışsa da İtilaf Devletleri bunu yeterli görmemişlerdi. İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe polis ve sağlık idarelerinden başlayarak İstanbul'da yönetime el koymak için mantıklı gerekçeler bulunması gerektiği kanaatindeydi. Calthorpe idareye el koymak için erken olduğunu düşünse de ilk olarak savaş döneminde esirlere karşı "zalimce" davranan suçluların ve sözde "Ermeni katliamından" sorumlu tutulanların kendilerine teslim edilmesini isteyecekti. Bu şahısların teslim edilmemesi halinde Osmanlı Hükümeti'ne şehri işgal edeceğini bildirecekti. Calthorpe'un istekleri bu kadarla bitmiyordu. Calthorpe, öncelikle Osmanlı Hükümeti'nden Ermenistan'ın geleceği için Kafkasya'daki kıtaların tahliyesini talep edecek, bu talebin kabul edilmemesi halinde Karadeniz sahillerinin işgal edileceğine dair bir tehditte bulunarak Osmanlı Hükümeti'ni yola getirecekti. İngilizler Kafkasya'daki kıtaların tahliyesini Harbiye Nazırı'nın kasıtlı olarak geciktirmekte olduğuna ve verdiği tahliye emirlerinin kesin olmadığına dair bir kanaate sahipti. Milne de Calthorpe gibi, Türklerin "çok şiddetli bir derse"

¹²¹ "19 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO**, 371/4155, 3407.

ihtiyacı olduğu kanısındaydı. Milne'nin uyarısıyla Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'ne müracaat ederek Kars ve çevresinin hızla tahliye edilmesini istemişlerdi. Yüksek Komiserler buna uyulmadığı takdirde Çanakkale tahkimatlarının tahrip edileceğini ve İstanbul'un askeri işgal altına alınacağını Osmanlı Hükümeti'ne bildirmişlerdi¹²². Bundan sonraki süreçte Yüksek Komiserler taleplerinin karşılanması amacıyla sık sık bu tehdide müracaat edeceklerdi.

Osmanlı Hükümeti'nin İstanbul'un işgali ile tehdit edildiği sıralarda Calthorpe, Ateşkes koşullarına direnen şahısları yargılayacak bir mahkeme kuruluna kadar bu şahısların Malta'da gözetim altında tutulmasını Hükümeti'ne önermişti. Calthorpe'un bir diğer önerisi ise; Osmanlı Polis idaresine el koyulması idi. Calthorpe, meslektaşlarına bu planlardan bahsetmemiştir¹²³. Böylece yönetime el koyarak devleti cezalandırma fikrinin yerini ateşkese karşı direnen şahısları gözetim altında tutarak cezalandırma fikri almıştı. İngilizler bu fikrin hayata geçirilebilmesinin Osmanlı polis teşkilatına hakim olmaktan geçtiğini biliyorlardı. Bir süre sonra polis teşkilatına hakim olmanın da tek başına yeterli olmayacağını düşünen İngilizler İstanbul'un sağlık teşkilatına da el koymak üzere planlar yapacaklardı.

İngilizler Polis ve Sağlık idarelerine el koyma ile ilgili bütün planlarını tamamladıktan sonra Osmanlı Hükümeti'ne işgale dair bir nota göndermişler, müttefiklerine de yalnızca bilgilendirme amaçlı olarak haber vermişlerdi¹²⁴. Bunu da mecburiyetlerinden yapmışlardı. Çünkü kullanacakları Müttefik Kuvvetleri İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetlerinden oluşmaktaydı.

Polis ve Sağlık idarelerine el koymayı planlayan İngilizler Osmanlı Hükümeti'ne gönderdikleri notada; asayiş ve sağlık hizmetlerinin müttefik memurların işbirliği ile müttefik subaylarının denetiminde yürütüleceğini bildirmişlerdi. 23 Ocak 1919 tarihinde bu taleplerin müzakere edildiği Meclis-i Vükelada; sağlık denetimi ile İtilaf Devletlerinin Osmanlı hastanelerinde eksikliği hissedilen ilaçları tamamlayarak hastaların en iyi şekilde tedavi edilmesini, polis denetimi ile polis muamelesinin hüsnü tensik ve itmaminin hedefledikleri sık sık dile

¹²² “Milne'den Savaş Bakanlığı'na 12 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4164**, 9211.

¹²³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 15 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4164**, 8531.

¹²⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 3 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4164**, 23456.

getirilmişti. Müzakerelerin sonunda İngiliz talebi kabul edilmiş ve bu yönde bir karar alınmıştı¹²⁵. Bundan sonra İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bir nota veren Osmanlı Hükümeti polis ve sağlık idareleri konusundaki talepleri "seve seve" kabul ettiğini bildirmişti¹²⁶. Hükümet İngilizlerin dile getirmiş oldukları hedeflerin altında yatan gerçekleri anlamamış ya da anlamak istememişti. Zira İngilizler polis teşkilatına hakim olarak, istedikleri şahısların hemen tutuklanmasını, sağlık teşkilatına hakim olarak İstanbul'a gelip gidecek şahısları kontrol altına almayı planlıyorlardı.

El koyma planlarını İngiliz Savaş Bakanlığı ile İngiliz Kumandan General Milne yapmıştı. İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri'nin dahi bu konuda bir bilgisi yoktu. İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, İşgali Osmanlı Hükümeti'ne bildirmesi gerektiğini Milne'den öğrendiğinde şaşkınlığını gizleyememiş, Dışişleri Bakanlığı'ndan bu konuda açıklama istemişti. Calthorpe, merkezden bir talimat verilinceye kadar yapılacak hareketin askıya alınmasını istemişti. Milne bu konuda kesin talimat aldığı ileri sürerek daha fazla bekleyemeyeceğini ifade etmişti. Bundan sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Yüksek Komiserine, alınacak tedbirlerin "polis ve sağlık idarelerinin kontrolü ile sınırlandırıldığını", bundan daha ileri gidilmeyeceğini iletmişti¹²⁷.

İngilizler bu planları yaparken Fransızlar başka hesaplar peşindeydi. İstanbul Fransız Yüksek Komiseri Amet, Türkiye'de kamu güvenliğini sağlamak üzere ülkesinden polis memuru gönderilmesi için çalışmalar yürütüyordu. İstanbul'a hakim olmak isteyen İngilizler, Fransızların sadece kendi denetimine verilen Doğu Trakya'da bunu yapabileceğini İstanbul ve Anadolu için polis getiremeyeceklerini ileri sürmüşlerdi.¹²⁸ Fransızlar ise bunun aksini düşünüyordu. Onlara göre Londra Antlaşmasında Türkiye'deki Müttefik Kuvvetlerin yüksek kumandası Fransız Başkumandanına verilmişti. Dolayısıyla Müttefik Kuvvetlerin kullanılması yalnızca F. d'Esperey'in rızası ile mümkün olabilirdi. İngilizlerin bunu ihlal ettiğini savunan Fransızlar, bir adım daha atarak İstanbul'a polis olarak hizmet verecek askerler sevk

¹²⁵ **BOA, MV**, 214/29, 23 Kanunu sani 1335 (1919).

¹²⁶ **FO, 371/4164**, 23456.

¹²⁷ "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 31 Ocak 1919 tarihli şifre telgraf" **FO, 371/4164**, 14659.

¹²⁸ "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 31 Ocak 1919 tarihli şifre telgraf" **FO, 371/4164**, 14659.

etmeye başlamışlardı. Bu tavır elbette İngilizleri rahatsız etmişti¹²⁹. Bütün olanlara rağmen İngiliz yetkililer, Fransızların eski kararlara göre hareket ettiklerini, Londra’da alınan son kararlara göre Trakya’nın F.d’Esperey’in, Kafkasya’nın General Milne’in kumandasına bırakıldığını öne sürmüşlerdi¹³⁰. General Wilson’un İstanbul’un güvenliğinden sorumlu olduğunu iddia eden İngilizler, Wilson’un bu amaç için kimseden talimat almadan gerekli tedbirleri alabileceğini ve disiplini sağlamaya hakkı olduğunu iddialarına eklemişlerdi. İngilizler alacakları tedbirlerle müşterek müttefik çıkarlarını muhafaza edeceklerini de ileri sürerek müttefiklerini ikna etmeye çalışmışlardı¹³¹.

İngilizlerin polis teşkilatı ile ilgili çalışmalarını yakından takip eden Fransızlar, Jandarma idaresini kontrollerine almak için sürdürdükleri faaliyetlere hız vermişlerdi. Selanik’te bulunan d’Esperey İstanbul’un güvenliğine yardım etmek üzere, 1 subay ve 79 jandarma göndermiş 2 subay ve 119 jandarma daha göndermek için hazırlıklar yapmıştı¹³². İngilizlerin Osmanlı Polis idaresine hakim olmak istemesinden Fransızlar nasıl rahatsız olmuşlarsa, Fransızların Osmanlı jandarmasının kontrolünü ele geçirmesinden de İngilizler rahatsız olmuşlardı¹³³.

İstanbul’a bir imparator gibi giriş yapan d’Esperey kendisinden üstte bir yetkili tanımadığı gibi politik işleri takip etme yetkisi alan Yüksek Komiserleri de dikkate almıyor, “diktatörce” bir tavır sergiliyordu. Onun bu tavrı işlerin daha da kötüleşeceğini düşünen İstanbul’daki İngiliz yetkililerini rahatsız etmekte ve şikâyetlere neden olmaktaydı¹³⁴.

Karşılıklı suçlamalar Fransız Hükümeti’nin verdiği bir nota ile gerginliği daha da arttırmıştı. Fransızlar, İstanbul’da bulunan İngiliz yetkililerinin kendilerine danışmadan polis, bankacılık ve demiryolları ile ilgili girişimlerde bulduklarını, bu girişimlerin müşterek çıkarlara ters düştüğünü ileri sürmüşlerdi. Fransız Hükümeti,

¹²⁹ “İngiltere’nin Fransa Büyükelçisi Lord Derby’den Dışişleri Bakanlığı’na 28 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4164**, 16150.

¹³⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 3 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4164**, 18990.

¹³¹ “Paris Konferansı İngiliz Heyeti’nden İngiltere’nin Fransa Elçisi Lord Derby’ne 5 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4164**, 20791.

¹³² “Savaş Bakanlığı’ndan Dışişleri Bakanlığı’na 3 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4164**, 19185.

¹³³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 25 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4164**, 25902.

¹³⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 15 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4164**, 25903.

İngiliz yetkililer tarafından İstanbul'da alınan tedbirlerin Fransız kamuoyunu rahatsız ettiğini de vurgulamıştı. İşgalde başrolün kendilerine verilmeyeceğini kavrayan Fransızlar son bir çaba ile işgale ortak olmak istemişlerdi. Bunun için de Fransız Hükümeti, İngiliz ve Fransız temsilcilerinden oluşacak bir komisyon kurulmasını ve bu komisyonun Paris'te yaşanan antlaşmazlıkları çözüme kavuşturmasını teklif etmişti¹³⁵. Ancak İngiliz Hükümeti antlaşmazlıkları daha da arttırabileceği ve barış konferansının uyum içindeki müzakerelerine zarar verebileceğini ileri sürerek bu teklifi kabul etmemişti¹³⁶.

Aslında sorun İtilaf Devletlerinin İstanbul'a gelişleri sırasında ve işgalin gerçekleşmesi halinde uygulanacak politikaları tespit etmemiş olmalarından kaynaklanıyordu. Kendi aralarındaki en küçük problem büyük krizlere neden oluyordu. Polis ve sağlık idarelerine el koymayı tasarlayan İngilizlerden önce davranan Fransızlar Osmanlı jandarmasını "kontrol etme ve yeniden organize etme" kisvesi altında bir komisyon kurarak, Osmanlı Jandarma idaresine el koymuşlardı¹³⁷. Komisyonun yetkileri, Fransızların kontrol ettiği bölge ile sınırlandırılmış, Jandarma Komisyonuna başkanlık edecek olan Fransız Albay Foulon'un emri altındaki jandarma uzmanlarından mürekkep müttefik kuvvetleri ile icra edeceği açıklanmışsa da bu hareket İngilizleri rahatsız etmişti. Bu rahatsızlığın bir tezahürü olarak, İngilizler bu amaçla uzman personel veremeyeceklerini ve bu işe müdahil olmayacaklarını bildirmişlerdi¹³⁸. İngilizler, Fransızların etkisinde olan Jandarma idaresine katılmayı reddederek, polis ve sağlık idarelerini ellerinde tutmayı hedeflemişlerdi.

Fransızların bu hamlesiyle eş zamanlı olarak İngiliz askeri yetkilileri polis ve sağlık idarelerini kontrol edeceklerini açıklamışlardı. Böylece Osmanlı jandarma idaresine Fransızlar, polis ve sağlık idarelerine de İngilizler el koymuşlardı. Buna

¹³⁵ "İngiltere'nin Fransa Büyükelçisi Lord Derby'den Dışişleri Bakanlığı'na 17 Şubat 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4164**, 25904.

¹³⁶ "Dışişleri Bakanlığı'ndan Lord Derby'e 22 Şubat 1919 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/4164**, 25904.

¹³⁷ Fransız Jandarma Kontrol Komisyonu karargâh olarak Büyükdere'deki Rus elçiliğine, ikametgâh olarak da Enver Paşa'nın Arnavutköy'deki yalıtına el koymuştu.

¹³⁸ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 18 Şubat 1919 tarihli telgraf" **FO, 371/4164**, 38705.

karşılık olarak F.d'Esperey kendi sağlık servisini kurmakla yetinmişti¹³⁹. Franchet d'Esperey Osmanlı Sağlık İdaresi üzerinde de etkinliğini arttırmak istemekteydi. Bu amaçla İstanbul'da tıp eğitimi veren kuruluşları denetlemek üzere 15 Fransız doktor ve bir müdürün ve bir direktörün görevlendirilmesini talep eden bir taslağı imzalaması için Osmanlı Maarif Nezareti'ne sunmuştu. Maarif Nazırı taslağı incelemeden önce İngiliz Yüksek Komiserliği temsilcilerine bu taslağın kim tarafından hazırlandığını ve bu taslağa nasıl bir cevap verilmesi gerektiği sormuştu. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe bu tasarının gayri resmi olabileceğini iddia edince Maarif Nazırı tasarı önüne geldiğinde tasarının resmi olup olmadığını sorduğunu, kendisine resmi olduğu yönünde cevap verildiğini açıklamıştı¹⁴⁰. Buna rağmen Calthorpe temsilcisi vasıtasıyla Maarif Nazırı'na müracaatın resmi olup olmadığını araştırmasını tavsiye etmişti. Bunun sonucunda Maarif Nazırı bu konuda bir icraatta bulunmayı reddetmişti¹⁴¹. Maarif Nazırı, Fransızların, İngilizlerden habersiz bu tasarımı hazırladığını anladığı için tasarımı imzalamamış yapılan talebi İngiliz temsilcilerine haber vermişti. Bu durum Fransızların sağlık işlerine müdahalesini kısa bir süreliğine geciktirmeye yaramıştı.

Fransızların sağlıkla ilgili bu çalışmalarından başka İtalyanların da devreye girmesiyle işlerin daha da karışacağı aşikârdı. İşte bu nedenle Polis, Sağlık, Jandarma, Bankacılık, Demiryolları gibi idareleri kontrol edecek olan Müttefiklerarası komisyonlar kurulmasına karar verilecekti.

5. Müttefiklerarası Polis Komisyonu

13 Kasım 1918 tarihinden itibaren İstanbul'a gelen Müttefik Yüksek Komiserleri Hükümete baskı uygulayarak Türk yetkililerine istedikleri her şeyi yaptırabileceklerini düşünmüşlerdi. Yüksek Komiserler verdikleri sert notalar ve talimatlarla bazı durumlarda bunu başarmış olsalar da zaman zaman Türk yetkililerin oyalama taktikleriyle karşılaşmışlardı. Osmanlı egemenliğine ve itibarına aykırı kimi

¹³⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 8 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4165**, 48118.

¹⁴⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 21 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4215**, 48128.

¹⁴¹ “İstanbul'da Tıp Mekteplerinin Denetimi hakkında 22 Mart 1919 tarihli rapor”, **FO, 371/4215**, 48128.

vakalarda ise Yüksek Komiserler engellemeler ve direnmelerle karşılaşmışlardı. Akıllarına gelen her şeyi zor kullanarak yaptıracaklarından emin olan İşgal kuvvetleri elbette bunlara tahammül edecek durumda değillerdi

İşgal kuvvetleri İstanbul'a geldikten sonra, ateşkese dayalı olmayan haksız taleplerinin yerine getirilmesi amacıyla Tefvik Paşa Hükümeti, nezdinde teşebbüste bulunmuşlardı. Hükümet, ateşkes hükümlerine aykırı talepler karşısında İtilaf Devletleri temsilcilerinden açıklama istemişti. İtilaf Devletleri özellikle de İngilizler, Hükümetin bu tavrını “pasif direniş” olarak değerlendiriyorlardı. Bu direnişin Türkleri cesaretlendirmesinden endişelenen İngiliz Savaş Bakanlığı 1919 yılı Ocak ayı başında General Milne'e bir talimat vererek, bu konuda ödün vermemesini, gerekli görmesi halinde İstanbul'un işgaline ön hazırlık olmak üzere; polis ve sağlık idareleri ile yerel idareye el koyma yetkisi vermişti¹⁴². Hemen harekete geçen Milne, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'a müracaat ederek, birlikte yapacakları düzenlemelerle polis ve sağlık idarelerine el koymayı önermişti¹⁴³. İngiliz Dışişleri Bakanlığı da Yüksek Komiserine verdiği talimatta, polis ve sağlık idareleri ile yerel idarenin fiili olarak işgalinin İstanbul'un resmi işgali anlamına gelmediğine dikkat çekmiş, bununla hali hazırda kurulan “gayri resmi” işgali etkin hale getirmek üzere yapılan bir teşebbüsten ibaret olduğunu bildirmişti¹⁴⁴.

Savaş Bakanlığı'ndan polis ve sağlık idarelerine el koyabilme yetkisini alan Milne önceliği Polis ve jandarma idarelerine vermişti. Milne birden bire Türk polis ve jandarma idaresine el koymak yerine Türk polis ve jandarmasını kontrol altına almayı düşünmüştü¹⁴⁵. 15 Ocak 1919 tarihinde Milne, İstanbul Müttefik Kuvvetler Kumandanı H. F. M. Wilson'a bir talimat vererek, çalışmalarını zorlaştıran yerel idarenin kaotik koşullarını gerekçe göstermiş, müttefiklerin prestijine zarar veren ve Türkleri pasif direnişe sevk eden vakalardan dolayı İstanbul'da şartların giderek ağırlaştığını ileri sürmüştü, İstanbul'da sağlık ve polis teşkilatının idari kontrolünü

¹⁴² “Savaş Bakanlığı'ndan Müttefik Kuvvetler Başkumandanı General Milne'e gönderilen 10 Ocak 1919 tarihli talimat”, **FO, 371/4164**, 6737.

¹⁴³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Ocak 1919 tarihli çok acil telgraf”, **FO, 371/4172**, 21128.

¹⁴⁴ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserine 15 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/3420**, 206799, 205182, 213614.

¹⁴⁵ “Polis komisyonu hakkında muhtıra”, **WO, 158/778**.

mümkün olan en kısa sürede üstlenmesini emretmişti¹⁴⁶. İngiliz Hükümeti bu düzenlemeleri yaparken müttefiklerini hesaba katmamıştı. Fransız ve İtalyan Hükümetlerinin vereceği tepkiler olayı farklı bir mecraya taşıyacaktı.

1918 yılı sonlarında Osmanlı polis teşkilatı hakkında tahkikat yapmak ve Osmanlı polisinin denetlemek maksadıyla Müttefiklerarası bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyonun etkili olmaması nedeniyle İngilizler polis teşkilatı ile birlikte sağlık teşkilatına el koymayı planlamışlardı. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri buna izin vermemiş, 17 Ocak 1919 tarihinde Müttefiklerarası Polis Komisyonu kurulmuştu. General Fuller'in Başkanlığındaki bu komisyona asayiş sağlama, müttefik birliklerinin güvenliğini muhafaza, Osmanlı polis ve jandarmasını denetleme gibi yetkiler verilmişti. Komisyona bu yetkilere ilaveten hukuki yetkiler de verilmişti. Bu komisyonun kurulduğu gün Osmanlı Harbiye Nezareti'ne bir nota gönderen İngiliz İşgal Kuvvetleri kumandanı Wilson Osmanlı zabıtasının kontrolünü üstüne aldığı bildirmişti¹⁴⁷. Notasında yerel yönetimden memnun olmadığını dile getiren Wilson, Müttefik Kuvvetlerin güvenliğinin sağlanabilmesi için Osmanlı Zabıtasının kontrolünü üstlendiğini, Müttefiklerarası Polis Komisyonu başkanlığına da General Fuller'i tayin ettiğini bildirmişti. Müttefiklerarası Polis Komisyonu görünürde, çağın zabıta usullerini inceleyerek, Wilson'un talimatları doğrultusunda gereken tedbirleri alacaktı. Wilson Osmanlı Harbiye Nazırı'ndan Müttefiklerarası Polis Komisyonu tarafından gönderilecek talimatların, polis ve jandarma amirleri tarafından uygulanması için gerekli emirleri vermesini de rica etmişti¹⁴⁸. Böylece İstanbul'da asayiş sağlama görevine Osmanlı zabıtası ile birlikte Müttefiklerarası Polis Komisyonu da ortak olmuştu. Bunun da ötesinde Müttefiklerarası Polis Komisyonu, Osmanlı polis ve jandarmasının üzerinde denetim yetkisine sahip bir otorite haline gelmişti. Bu da yetmemiş, müttefik polisine Osmanlı Polisi'nden daha fazla yetki verilerek, belli durumlarda hukuki müeyyide uygulama hakkı tanınmıştı.

¹⁴⁶ “Selanik İngiliz Kuvvetleri Başkumandanı G.F. Milne tarafından Trakya Müttefik Kuvvetler Kumandanı H. F. M. Wilson'a verilen 15 Ocak 1919 tarihli talimat”, **FO, 371/6571**, E 12101.

¹⁴⁷ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü”, **FO, 371/6571**, E 12101, **TİH I**, s. 126, 186; Okur, **a.g.m.**, s.139-140; Jaeschke, **a.g.e.**, s.30.

¹⁴⁸ Türk İstiklal Harbi I, Mondros Ateşkes Antlaşması ve Tatbikatı, Ankara, 1962, s.185-186. Mehmet Okur, İngiliz Belgelerine Göre Padişah Vahidettin-İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck Görüşmesi, **Atatürk Dergisi**, C.3, S.3; 2003. s.139-140.

Müttefiklerarası Polis Komisyonu bir başkan ile birlikte İngiltere, Fransa ve İtalya'dan birer üye atanacaktı. Bu komisyonunun görev ve Yükümlülükleri bir tüzük halinde belirlenmişti

Müttefiklerarası Polis Komisyonu; İstanbul ve yakın çevresinde olan Osmanlı polisini teşkilatlandırma ve denetleme, standartlarını yükseltme, görevleri konusunda eğitime görevi verilmişti. Bu komisyon, müttefik polisinin ve askeri kontrolünün çekilmesine kadar Osmanlı polisini Avrupa prensiplerine bağlı iyi eğitilmiş bir kuvvet haline getirmekle mükellef olacaktı¹⁴⁹. Bu yetkilerle Müttefiklerarası Polis Komisyonu, polis üzerinde tek yetkili güç haline gelecek, Osmanlı Hükümeti'nin polisin maaşını vermek dışında bir fonksiyonu kalmayacaktı.

Osmanlı Polisi'nin yiyecek, kıyafet, ekipman, umumi moralleri, karakolların bakımı gibi konularda eksikleri, Müttefiklerarası Polis Komisyonu tarafından Müttefik Orduları Başkumandanlığına bildirilecekti¹⁵⁰.

Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nun ve ya Osmanlı Polisi'nin vazifelerini icra etmeleri esnasında, Osmanlı yetkililerinin müdahalede bulunmaya hakkı olmayacaktı. Osmanlı yetkilileri tarafından yapılacak müdahaleler Müttefiklerarası Polis Komisyonu tarafından Müttefik Orduları Başkumandanlığına bildirilecekti¹⁵¹.

Müttefiklerarası Polis Komisyonu, Osmanlı Polisi'nin tutuklama yetkisine ve ya Osmanlı mahkemelerinin yargılama yetkisine sahip olmadığı yabancı vatandaşlarla ilgilenecek Osmanlı Polisi'ne yardımcı olacaktı¹⁵². Ateşkesten sonra fiili olarak İtilaf Devletlerine mensup vatandaşları hakkında işlem yapamayan Osmanlı polisi bundan sonra suçüstü yakalansa bile İtilaf Devletleri vatandaşları hakkında hiçbir işlem yapamayacaktı.

¹⁴⁹ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.1”, **FO, 371/6571**, E 12101.

¹⁵⁰ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.2”, **FO, 371/6571**, E 12101.

¹⁵¹ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.3”, **FO, 371/6571**, E 12101.

¹⁵² “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.5”, **FO, 371/6571**, E 12101.

Müttefiklerarası Polis Komisyonu, Osmanlı Polis ile birlikte, Müttefik yetkililer tarafından verilen talimatların uygulanmasına yardımcı olacaktı¹⁵³. Böylece, Osmanlı polisi işgal yönetiminin bir alt birimi haline getirilecekti.

Osmanlı mahkemelerine tabi olmayan zanlılarla ilgilenecek Müttefiklerarası Polis Komisyonu bu tür zanlıları ilgili müttefik kumandanları tarafından kurulacak mahkemelere sevk edecekti¹⁵⁴. Bu maddenin işgal yönetimini oluşturan üç müttefik devlet dışında kalan yandaş ve işbirlikçi devlet vatandaşlarının Osmanlı polisinin yetki sahasından çıkarmaya yönelikti.

Müttefiklerarası Polis Komisyonun yetkileri sadece bunlar değildi. Müttefiklerarası Polis Komisyonu'na diğer komisyon ve oluşumlarla ilgili görevler de verilmişti.

Osmanlı Hukuku'nun ve Belediye kanunlarının uygulanması ile bağlantılı olarak Müttefiklerarası Polis Komisyonu'na yetki verilmişti. Mevcut kanunların adil olmadığı fikrinden hareketle Müttefiklerarası Polis Komisyonu, adil olmak ve Osmanlı olmayanları da korumak şartıyla belediye kanunlarının uygulanmasında Osmanlı Mahkemelerine yardımcı olacaktı. Yalnız yardım etmeden önce Müttefiklerarası Polis Komisyonu Başkanının onayı alınacaktı¹⁵⁵. Kısacası Osmanlı Hukuku'nun ve Belediye kanunları, İtilaf Devletleri temsilcilerinin takdir ettiği şekilde uygulanacaktı. Alınan kararların adil olup olmadığına Osmanlı olmayanları koruyup korumadığına müttefik yetkililer karar verecekti.

Osmanlı liman ve Gümrük yetkilileri ile bağlantılı olarak Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nun vazifeleri; Osmanlı veya Müttefiklerarası Liman kontrolü tarafından konulan kanunların uygulanmasına yardım etmektir. Osmanlı ve ya Osmanlı olmayanların müdahil olduğu bütün davalar için bu geçerli idi¹⁵⁶. Bu maddeden hareketle Müttefik Polis Komisyonu denizlerde güvenliği sağlamak üzere sahil güvenlik teşkilatı kuracaktı.

¹⁵³ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.6”, **FO, 371/6571**, E 12101.

¹⁵⁴ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.7”, **FO, 371/6571**, E 12101.

¹⁵⁵ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.7.b”, **FO, 371/6571**, E 12101.

¹⁵⁶ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.7.c”, **FO, 371/6571**, E 12101.

Müttefik Yüksek Komiserleri ve Konsolosları ile bağlantılı olarak Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nun vazifeleri; şahısların milliyetleri, bina ve arazilerin kime ait olduğu gibi konularda Yüksek Komiserler adına tahkikat yapmak, Müttefik konsolosluklarının verdikleri hükümleri uygulamalarında yardım etmektir¹⁵⁷.

Müttefik ordu ve donanması ile bağlantılı olarak Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nun vazifeleri; İstanbul'da kanun ve düzenin korunmasında, bu tüzükte bahsedilen vazifelerle beraber verilen özel vazifelerde üzerine düşeni yapmak, Müttefiklerin ve Osmanlı olmayanların güvenliğini sağlamak, İstanbul işgal kuvvetlerine zarar vermeyi amaçlayanları engellemektir. Müttefiklerarası Polis Komisyonu aynı zamanda Müttefik ordu ve donanması tarafından tutuklanan şahısları teslim almak için düzenleme yapacaktır¹⁵⁸.

Müttefiklerarası kent sağlık ve deniz aşırı sağlık Komiteleri ve iâşe komitesi ile bağlantılı olarak Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nun vazifeleri; onlar tarafından konulan kanunların uygulanmasını sağlamaktır¹⁵⁹.

Müttefiklerarası El koyma komitesi ile bağlantılı olarak Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nun vazifeleri; malvarlıkları, bina ve malzemelere el konulması hakkında alınan kararları şahıslara iletmek gerekli olduğu takdirde bu kararların uygulanmasını sağlamaktır¹⁶⁰.

Müttefiklerarası pasaport Bürosuna yardımcı olmak amacıyla Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nun vazifeleri; Müttefiklerarası pasaport Bürosu tarafından alınan kararların uygulanmasına yardım etmektir¹⁶¹.

Maliye Komisyonu ve Düyun-u Umumiye'ye yardımcı olmak amacıyla Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nun vazifeleri; belirlenen vergilerin Osmanlı olmayanlardan tahsilinde yardım etmektir¹⁶².

¹⁵⁷ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.7.d”, **FO, 371/6571**, E 12101.

¹⁵⁸ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.7.e”, **FO, 371/6571**, E 12101.

¹⁵⁹ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.7.f”, **FO, 371/6571**, E 12101.

¹⁶⁰ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.7.g”, **FO, 371/6571**, E 12101.

¹⁶¹ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.7.h”, **FO, 371/6571**, E 12101.

¹⁶² “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.7.i”, **FO, 371/6571**, E 12101.

Müttefik polisi bu tüzüğe, Osmanlı ceza kanunlarına ve düzenlemelerine müttefik askeri yetkililerin kanunlarına göre buna benzer suçlar işleyenleri, şüphelileri tutuklama, gözaltında tutma hakkına sahipti. Müttefik polisine bu şahısları mahkemeye çıkarma, yargılamanın ardından gözaltında tutma, kesilen cezaları toplama ve ya haczetme yetkisi de verilmişti. Bu amaçlarla Müttefik Polisi, suçluları; Osmanlı, müttefik ve ya diğer milletler hapisanelerine teslim edilebilecek, daha sonra teftiş edebilecek ve gerekli görmesi halinde yetkililere tavsiyede bulunabilecekti¹⁶³.

Müttefik polisi, işgal yönetimi kanunlarına ve bildirilerine karşı suç işleyenler ayrı kalmak üzere Osmanlı vatandaşlarının sivil davalarında ve tartışmalarına müdahalede bulunma yetkisine sahip değildi¹⁶⁴.

Komisyounun faaliyet sahası, Osmanlı kanunları ile belirlenen İstanbul ve yakın çevresi idi¹⁶⁵.

Komiyon, daha etkili olabilmek adına üç Müttefik kuvvet arasında paylaşılan bölgelerdeki alt bölüm ve şubelerle birlikte çalışacaktı. Her bölgenin kumandanı, Müttefiklerarası Polis Komisyonun başkanı kabul edilebilecek ve komisyon ondan talimat alabilecekti¹⁶⁶.

Mali koşullar hakkında Müttefiklerarası Polis Komisyonu Başkanı Maliye Komisyonu ile temas halinde olacaktı. Her bir bölüm masrafları ile kendi bölgesinin kumandanı ilgilenecek ve hesaplar Maliye Komisyonu ile birlikte belirlenecekti¹⁶⁷.

Hazırlanan tüzükle Müttefik Polisine, İşgal yönetiminin kararlarını uygulamada çok önemli görevler verilmişti. İşgal yönetiminin belirlediği Osmanlı yönetim sahası içerisinde Osmanlı Polisi, müttefik polisinin rehberliğinde ve denetiminde yetki sahibi olabilecekti. İtilaf Devletlerinin işgal sahası içerisinde ise Osmanlı Polisine

¹⁶³ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.8”, **FO, 371/6571**, E 12101.

¹⁶⁴ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.9”, **FO, 371/6571**, E 12101.

¹⁶⁵ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.10”, **FO, 371/6571**, E 12101.

¹⁶⁶ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.11”, **FO, 371/6571**, E 12101.

¹⁶⁷ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü, md.12”, **FO, 371/6571**, E 12101.

görev verilmiş fakat yetki verilmemişti. Bu yönüyle Osmanlı Polisi, Müttefik Polisine bağlı hale getirilmişti.

İstanbul'da asayişin bozulmasına sebep olan işgal kuvvetleri şikayet eden yine kendileri idi. İstanbul sokaklarında dolaşan müttefik askerleri, sağa sola sataşmakta, kadın, yaşlı, çocuk demeden yoldan geçenlere laf atmakta, "Fatma'yı isteriz, bize Fatma'yı getirin" şeklinde haykırmakta, kadınların başörtülerini yırtmakta, hanelere tecavüz ederek değerli eşyaları gasp etmekteydi. Sokak ortasında güpegündüz her türlü rezilliği yapan bu askerler daha da ileri giderek kadınlara tecavüze kalkışmaktaydılar. İstanbul'un hemen her köşesinde bu ve benzeri hadiseleri yaşanmaktaydı¹⁶⁸. Bu hadiselerin müsebbibi olan İtilaf Devletleri, Osmanlı Hükümeti'ni sorumlu tutarak işin içinden sıyrılmak ve bu vesile ile Osmanlı polis teşkilatına tamamen hakim olmak istemekteydiler.

Sarhoş Müttefik askerleri sadece Müslüman ahali ile değil, zaman zaman kendi aralarında da kavga etmekte, halkın sükun içerisinde yaşadığı mahallerde huzurun ve sükunetin bozulmasına sebep olmaktaydılar¹⁶⁹.

Osmanlı zabıta kuvvetleri zaman zaman işgal kuvvetlerinin ağır tazyiki altında kalmaktaydı. Mesela, Taksim'de nöbet esnasında Sırp asıllı bir İngiliz Jandarmanın saldırısına karşı nefsi müdafaada bulunan Polis memuru Hasan Fehmi Efendi, İngiliz Divan-ı Harbi'nde yargılandıktan sonra kürek cezasına mahkum edilmişti. İngiliz temsilcilerinin uyarısı ile Hasan Fehmi Efendi'nin maaşı da kesilmişti. Böylece Hükümet İngiliz Divan-ı Harbi tarafından verilen kararı kabul etmişti. Hükümet bu hatasını kısa zamanda anladığından Hasan Fehmi Efendi'nin maaşının yeniden ödenmesine karar vererek¹⁷⁰ hatasını telafi etmeye çalışmıştı.

Müttefiklerarası Polis Komisyonu suçu ne olursa olsun Osmanlı Polisi tarafından tutuklanan Müttefik vatandaşlarını bazen olay yerine giderek bazen karakola sevk edilirken bazen de doğrudan Osmanlı karakollarına giderek Osmanlı polisinden teslim almaktaydı. Müttefiklerarası Polis Komisyonu Başkanlığı'na getirilen F.S. Fuller teslim alınan Müttefik vatandaşları hakkında soruşturma

¹⁶⁸ "Dahiliye Nezareti'nin 4 Recep 1337 (5 Nisan 1919) tarihli raporu", **BOA, DH/KMS** Dosya No: 49-2, no.10, Dahiliye Nezareti 4173 nolu dosya, 9 Sefer 1338 (3 Kasım 1919, **BOA, DH/KMS** Dosya No:56-2, no.11; Shaw, **a.g.e.**,V.I, p.220.

¹⁶⁹ Dahiliye Nezareti'nden 4121 nolu 28 Muharrem 1338 (23 Ekim 1919) tarihli dosya, **BOA, DH/KMS** Dosya No:56-2, no.11; Shaw, **a.g.e.**,V.I, p.221.

¹⁷⁰ **BOA, MV**, 219/106, 13 Şevval 1338 (30 Haziran 1920).

yapamadıklarını gerekçe göstererek hazırlanan dava dosyalarını da Osmanlı zabıtasından ve mahkemelerinden talep etmekteydi. Herhangi bir olay yaşanmaması için Müttefik vatandaşlarını teslim etmek zorunda kalan Osmanlı zabıta ve mahkemeleri bu dosyaları Müttefiklerarası Polis Komisyonu'na vermeyi reddediyordu. Neticede F.S. Fuller'in önerisi¹⁷¹ ve Yüksek Komiserlerin onayı¹⁷² ile 13 Kasım 1919 tarihinde Müttefik Yüksek Komiserleri teslim alınan Müttefik vatandaşları hakkında hazırlanan dava dosyalarının Müttefiklerarası Polis Komisyonu'na teslim edilmesi için Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota vermişlerdi¹⁷³. Mondros Ateşkes Antlaşması'nda savaş sırasında yaşanan olaylar nedeniyle tutuklanan Müttefik vatandaşlarının serbest bırakılmasına dair bir hüküm bulunuyordu. Savaştan sonra işlenecek suçlar ve tutuklanacak şahıslar hakkında ise herhangi bir hüküm bulunmuyordu. Buna rağmen İtilaf Devletleri temsilcileri bir müstemlekeyi idare eder gibi hareket ederek, tutuklanan şahısları Osmanlı zabıta kuvvetlerinden teslim almışlar, Osmanlı zabıta kuvvetleri ve mahkemeleri üzerinde yetkiye sahip bir makam gibi davranarak, dava dosyalarını dahi istemişlerdi.

Müttefik polis bölgesi; komisyonun İngiliz üyeleri tarafından idare edilen Pera, Fransız üyeleri tarafından idare edilen İstanbul ve İtalyan üyeleri tarafından idare edilen Üsküdar olmak üzere üçe bölünmüştü¹⁷⁴.

Müttefik polisi; Müttefik kuvvetlerine karşı direniş, silah taşıma ve açık toplantılar hakkında kanuni düzenlemeler yapmıştı. Ayrıca; kahve ve kumarhanelerin kapatılması, trafik kontrolü, sağlık, belediye işleri, iâşe kontrolü, pasaport, gümrük, vergi, liman kontrolü ve kaçakçılık gibi konularda da Müttefik polisi düzenlemeler yapmıştı. Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından sonra müttefik polisinin devam ettirilmesi düşünülmekteydi. Buna göre İngilizlerin, 13 subay 50 asker, Fransızların 10 asker 50 polis İtalyanların 10 subay 50 asker vermesi ile müttefik polisi oluşturulacaktı¹⁷⁵. Sevr Antlaşması'nda İstanbul için böyle bir kuvvetin varlığından

¹⁷¹ "Müttefiklerarası Polis Komisyonu Başkanı ve Avrupa'daki Müttefik Kolordu Kumandanı Korgeneral F.S. Fuller tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderilen 4 Kasım 1919 Tarihli mektup", **FO, 371/4240**, 156724.

¹⁷² "13 Kasım 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4156**, 156726.

¹⁷³ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 17 Kasım 1919 Tarihli telgraf", **FO, 371/4240**, 156724.

¹⁷⁴ "1920 Türkiye Yıllık Raporu, md.90", **FO, 371/6469**, E 5233.

¹⁷⁵ "1920 Türkiye Yıllık Raporu, md.63-64", **FO, 371/6469**, E 5233.

bahsedilmemişti. Ama İtilaf Devletleri bu sistemi Sevr'den sonra Boğazlar bölgesinde devam ettirmeyi amaçlıyorlardı.

Müttefiklerarası Polis Komisyonu şehirde, Müttefiklerarası polis noktaları tesis etmek ve yerleştirmek, nüfusun değişik unsurlarının-Türk-Hıristiyan- yaşadığı bölgelerde rahatsızlık çıkabilecek alanları izlemek için kurulmuştu. İlk olarak altı nokta tesis edilmişti. Polis noktaları, Pera (Beyoğlu), Galata, Sisli, İstanbul bölgesi I (Ayasofya), İstanbul bölgesi II (Beyazıt) ve Üsküdar olarak tespit edilmiş, bunların sayıları tedrici olarak arttırılmıştı¹⁷⁶. Komisyonunda üç müttefik kuvvet aşağı yukarı aynı sayıda temsil edilmişti. İtalyanlar kendi kotalarından daha fazlasına sahip olmak için müracaat etmişler, bundan sonra Müttefik Polisi içerisinde yer alan İtalyanların sayısı giderek artmıştı. 1919 yılı sonlarına doğru Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nda bulunan personel sayısının yaklaşık 2/3'ü İtalyanlardan oluşmaktaydı¹⁷⁷.

Müttefiklerarası Polis Bürosu'nun merkezi Crocker Hotel idi. İtilaf Devletlerine bağlı kuvvetler genellikle birlikte çalışmasına rağmen Müttefik Polisi şehrin değişik bölgelerine dağılmışlardı. İngiliz Polis Merkezi Taksim Şişli Sokakta idi. İngiliz Polisi Beyoğlu bölgesini kontrol ediyordu. Fransız Polis merkezi Cağaloğlu'nda "Kırmızı Ev" idi. Fransız Polisi sur içerisinde kalan eski İstanbul'dan sorumlu idi.

İtalyan Polis merkezi ise Beyoğlu Tomtom Sokak'ta idi. Ancak İtalyan polisi Anadolu yakası ve adalardan sorumlu idi. Bu şekilde ayrı polis noktaları tesis edilmesine rağmen Müttefik polisi sık sık İngiliz, Fransız ve İtalyan polisinden oluşan birleşik gruplar halinde devriye geziyordu. Boğaziçi ve Karadeniz için Müttefik donanmasından ayrı bir polis teşkilatı tesis edilmişti. Sahil Güvenlik görevi yapan Müttefik deniz polisinin merkezi Galata Rıhtımı idi. Müttefik deniz polisi müttefik donanmasından personel, malzeme, araç gereç ve mühimmat desteği

¹⁷⁶ Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nun merkez bürosu Kroecker Otelidir. Merkez büro dışında Galata bölgesinde Arap Hanı'nda, İstanbul bölgesinde Düyun-u Umumiye Binası karşısında polis karakolları kurulmuştu. Üsküdar bölgesinde de üç müttefik karakolu vardı. 1921 yılı ortalarında Pera'da; 24 İngiliz, 27 Fransız, 17 İtalyan, Galata'da; 27 İngiliz, 12 Fransız, Şişli'de; 17 İtalyan, İstanbul I. Bölgede; 9 İngiliz, 46 Fransız, 8 İtalyan, İstanbul II. Bölgede 14 Fransız, 10 İtalyan, Üsküdar'da, 7 İngiliz, 41 İtalyan olmak üzere toplam 259 polis şefi ve polis memuru görev yapmaktaydı. Riggs, **a.g.e.**, s. 289.

¹⁷⁷ "İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı tarafından hazırlanan 17 Eylül 1919 tarihli rapor, md. 2", **FO, 371/4165**, 141445.

almıştı. Deniz Polisi Boğaziçi ve Karadeniz’de küçük botlarla devriye görevi yapıyordu. İngilizlerin Müttefik polisi üzerinde hakim duruma gelmesinden sonra İngiliz General Fuller İstanbul polisinin kumandanı haline gelmişti¹⁷⁸.

Müttefik polisi sadece karada değil, kurulduktan bir süre sonra limanlarda da etkinliğini arttırmıştı. Bu amaçla Galata’da Müttefik Polisine bağlı bir Liman kontrol bölümü tesis edilmişti. Bu bölümün görevi Galata Limanı’nın emniyetini sağlamak, gemilerde ve fenerlerde yaşanan hırsızlık vakalarını önlemek, Pasaport bürosunun vazifesini etkili bir şekilde yapmasını temin etmek amacıyla gemilerin gelişi ve gidişi esnasında inceleme yapmaktı. Liman Kontrol bölümüne silah kaçakçılığı konusunda dikkatli olmasına dair talimat verilmişti. Denizlerde dolaşan gemilerdeki kaçakçılık vakaları bunlardan ayrı tutulmuş bu türe vakalarla İtilaf Donanması ilgilenmesine karar verilmişti. Bu amaçla iki deniz motoru ve altı bot Komisyon hizmetine verilmişti¹⁷⁹.

İtilaf Devletleri tarafından kurulan polis kontrolünün sloganı; polisin maddi koşullarını geliştirmek ve manevi değerlerini yükseltmekti. İtilaf Devletleri kontrollerine geçtikten sonraki dönemde polisin özlük, iaşe ve barınma gibi sorunları hakkında bazı başarılar elde ettiklerini buna bağlı olarak polisin manevi değerlerinin yükseltildiğini iddia etmişlerdi¹⁸⁰. Ancak bununla ilgili somut veriler sunamamışlardı.

İtilaf Devletleri, Osmanlı polisinin müttefik polisi denetiminde olmasını da yeterli görmemiş, gelecekte Türk ve Müttefik Polisinden mürekkep birleşik bir polis kuvveti oluşturmak üzere hazırlıklara başlamışlardı. Buna göre her karakolda bir müttefik polis noktası tesis edilecekti¹⁸¹. Ancak Müttefik Polisi istediği Osmanlı polis karakoluna girme hakkına sahip olduklarından buna gerek kalmamıştı.

İşgal döneminde İtilaf Devletleri vatandaşları üzerinde Osmanlı mahkemelerinin yargılama yetkisini kabul etmemişlerdi. İtilaf Devletleri vatandaşlarını ilgilendiren vakalarda bir müttefik mahkemesi olmadığından müttefik

¹⁷⁸ Karay, **a.g.e.**,s. 87; Tansel, **a.g.e.**,s. 63-64; **TİH I**, s.126-127; Shaw, **a.g.e.**, V.I, p. 145-146.

¹⁷⁹ “İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı tarafından hazırlanan 17 Eylül 1919 tarihli rapor, md. 3”, **FO, 371/4165**, 141445.

¹⁸⁰ “İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı tarafından hazırlanan 17 Eylül 1919 tarihli rapor, md.4.i.”, **FO, 371/4165**, 141445.

¹⁸¹ “İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı tarafından hazırlanan 17 Eylül 1919 tarihli rapor, md.5”, **FO, 371/4165**, 141445.

polisine hukuki yetkiler verilmiş, Müttefiklerarası polis komisyonuna bağlı polis mahkemeleri kurulmuştu¹⁸². İtilaf Devletleri kendilerini şu şekilde savunmaktaydı; “tartışmalı vakalarda taraflar müttefik polisine müracaat etmektedir. Biz onlara müttefik polisinin bu tür vakalarla ilgilenme yetkisinin olmadığını söylersek o zaman onlar şehirde hukuki bir boşluk olduğunu düşünecekler ve şehirde çok büyük bir kaos yaşanacaktır...” Bu düşünceden hareketle müttefik polisine tartışmalı meselelerde hukuki yetkiler verilmişti. Özellikle Rumların müdahil olduğu meselelerde tartışmalar uzayıp gidiyordu. Rumlar Osmanlı mahkemelerine tabi oldukları halde, olaylara müdahil olan Rumlar Yunan tebaası olduklarını iddia etmekte, Yunan yetkililer de kapitülasyonlardan istifade ettiklerini ileri sürerek bu şahısların Osmanlı mahkemelerinde yargılanmasına karşı çıkmaktaydılar. İşte bu noktada müttefik polisi devreye girmektedir¹⁸³. Onlarında Yunanlıları yargılama yetkisi bulunmadığından tutuklanan Yunan vatandaşları ve Osmanlı Devleti’ne tabii Rumlar serbest bırakılıyorlardı.

İstanbul’da bulunan Yunan askerleri, suç ayırımı yapmaksızın Osmanlı polisinin ve hatta Müttefik polisinin Rumları tutukladığı vakalara müdahale etmekteydi. Yunan askerleri bazen tutukluları polisin elinden kurtarıp olay yerinde, bazen de onları birkaç gün gözaltında tuttukten sonra serbest bırakmakta ya da onların firar ettiklerini iddia etmekteydiler. Bu tür vakaların artması ve Osmanlı Hükümeti’nin uyarıları üzerine Yüksek Komiserler, Yunan Yüksek Komiserine müşterek bir nota vererek, İstanbul’da bulunan Yunan askerlerinin Osmanlı polisinin işlerine müdahale etmemesini talep etmeyi kararlaştırmışlardı¹⁸⁴. Ancak bir süre sonra bu karardan vazgeçilmiş, bu konuda Yunan Yüksek Komiserine nota yerine bir mektup gönderilmişti¹⁸⁵. Yunan yetkililerin nota yerine daha yumuşak bir şekilde uyarılması nedeniyle Yunan askerlerinin müdahaleleri engellenememişti.

¹⁸² Bu konu Polis Mahkemeleri başlığı altında daha detaylı olarak incelenecektir.

¹⁸³ “İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı tarafından hazırlanan 17 Eylül 1919 tarihli rapor, md.6”, **FO, 371/4165**, 141445.

¹⁸⁴ “6 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 47772.

¹⁸⁵ “13 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 52444.

Yüksek Komiserlerin sıradan ikazları Yunan askerlerini durdurmamış, Yunan askerleri Sirkeci istasyonunda Osmanlı Polisi ile yaşadıkları bir tartışma esnasında Polis memuru Hüsnü Efendi'yi halkın gözü önünde şehit etmeye cüret etmişlerdi¹⁸⁶.

İstanbul'un merkezden uzak kısımları da dolaşan Rum çeteleri Osmanlı polisine saldırmakta, polisin vazifesini ifa etmesine engel olmaktaydı. Osmanlı Hükümetlerinin sükun ve asayişini sağlamak için aldığı tedbirler ise işe yaramamaktaydı¹⁸⁷.

Müttefik Polisi haklı haksız ayırt etmeden Rum ve Ermenilerden yana bir tutum sergiliyordu. 1919 yılı Haziran ayında sarhoş bir Yunan denizcisi sokak ortasında güpe gündüz bir Türk kadına tecavüz etmeye kalkışmış araya girmek isteyen başka bir kadın Müttefik Polisi tarafından vurularak öldürülmüştü. Olaya karışan müttefik polisleri ellerini kollarını sallayarak olay mahallinden ayrılmışlardı¹⁸⁸. Bu ve benzeri olaylarla İstanbul'un hemen her köşesinde karşılaşmak mümkündür. Bu nedenle Müslüman kız ve kadınlar sokaklara çıkamaz hale gelmişlerdi.

Sadece Osmanlı polisinin değil müttefik polisinin hazırladığı raporlarda da, Pera ve Galata'da nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Rumların kasıtlı olarak Osmanlı polisinin talimatlarını yerine getirmeyi reddettikleri belirtilmiş, bunun beklenen başarının sağlanmasında etkili olmadığı ileri sürülmüştü. Osmanlı polisinin otoritesini kullanması gereken her olayda, Rumların tavrı nedeniyle Osmanlı Polisi İtilaf Devletlerinin yardımını istemek zorunda kalmaktaydı¹⁸⁹. Bu acizlik hissiyle Osmanlı Polisi'ni bir kenarda durmaya zorlamış, Osmanlı polisinin gereken işler Müttefik polisi tarafından yapılmıştı.

İstanbul'a gelen Rusların sayısında artış yaşanması her geçen gün yeni vakaların yaşanmasına neden olmaktaydı. Osmanlı polisi bu tür vakalarla ilgilenmeye devam ediyordu. Ancak Yüksek Komiserler, himayelerinde bulunan Rusların davalarına Müttefik Polisi'nin müdahale etmesine karar vermişlerdi¹⁹⁰.

¹⁸⁶ Gökbilgin, **a.g.e.**, C.I, s.33.

¹⁸⁷ Gökbilgin, **a.g.e.**, C.I, s. 60-62.

¹⁸⁸ "Sadrazam'ın 816 nolu 11 Haziran 1919 tarihli Tezkere-i Samisi", **BOA, BEO**, 343329; Gökbilgin C.I, **a.g.e.**, s.85; Shaw, **a.g.e.**, V.I, p. 150.

¹⁸⁹ "İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı tarafından hazırlanan 17 Eylül 1919 tarihli rapor, md.4", **FO, 371/4165**, 141445.

¹⁹⁰ "13 Kasım 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4156**, 156726.

Osmanlı Polisinin üç müttefik devlet vatandaşlarından sonra, Yunan ve Rus göçmenler üzerinde bir yetkisi kalmamıştı.

Müttefik polisi dışında, Müttefik kıtalarına bağlı bir askeri polis ya da inzibat kuvveti vardı. Müttefik polisinin kurulmasından önce bunlar tartışmalı meselelerle ilgilenmeye çalışmışlardı. Müttefik polisi kurulduktan sonra Müttefik askeri polis ya da inzibat kuvvetlerinin sadece müttefik kuvvetlerini ilgilendiren vakalarda devreye girmesi kararlaştırılmıştı. Bununla birlikte askeri polis ile müttefik polisi eşgüdüm halinde çalışmaktaydı. Misal olarak; askeri polis trafiğin düzenlenmesinde müttefik polisine yardımcı oluyor, müttefik polisi de müttefik askerlerinin disiplini ile ilgili meselelerde askeri polise yardımcı oluyordu¹⁹¹.

Belediye kanunlarının uygulanması ve belediye vergilerinin toplanabilmesi amacıyla on beş müfettiş görevlendirilmişti. Osmanlı polisi bu müfettişlere yardım etmekle mükellefti. Müttefik polis noktalarının kurulmasından sonra kanunlarının uygulanması ve belediye vergilerinin toplanması ile ilgili meselelerden müttefik polisi de mesul tutulmuştu. Bu amaçla belediye kanunları İngilizce, Fransızca ve İtalyancaya çevrilerek polis noktalarına dağıtılmıştı¹⁹².

Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu tarafından alınan kararların uygulanmasından da Müttefik polisi sorumlu tutulmuş, gerekli durumlara Sağlık Komisyonu'na yardım etmişti¹⁹³.

İşgal İstanbul'unda hırsızlık olayları artmaya başlamış, Türk polis kuvvetinin yeterli olmaması nedeniyle bunlarla başa çıkmak zorlaşmıştı. Bu dönemde özellikle genelevlerin ve şarap dükkanlarının sayısında artış yaşanmaktaydı. Sonuçta kontrol edilmelerinde bazı başarılar sağlanmışsa da son kontrollerde bunun kolay olmadığı anlaşılmıştı. Genelev olarak kullanıldığı bilinen kayıtsız evlerde, kadınların milliyetinden dolayı Osmanlı Polisinin durumla ilgilenmesi zorluklar çıkarmaktaydı. Bu vakalarda sahipleri tarafından evlerin kayıtlarının verilmesine ve ya Müttefik polisinin sınırın dışında kurulduklarında camlarına bildiri yapıştırmalarına karar verilmişti. Şarap dükkanları ile ilgili, şarap kalitesi, satış ve alkol miktarı hakkında

¹⁹¹ “İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı tarafından hazırlanan 17 Eylül 1919 tarihli rapor, md.8”, **FO, 371/4165**, 141445.

¹⁹² “İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı tarafından hazırlanan 17 Eylül 1919 tarihli rapor, md.9”, **FO, 371/4165**, 141445.

¹⁹³ “İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı tarafından hazırlanan 17 Eylül 1919 tarihli rapor, md.9”, **FO, 371/4165**, 141445.

kanun düzenlenmişti. Belirlen kanun ihlallerine göre ceza miktarı tespit edilmişti. Bu tedbirler etkili olmuş, daha fazla şarap ve bira dükkanı açılmamasına karar verilmişti, zira sayıları anormal derecede artmıştı¹⁹⁴.

Müttefik Polisi Osmanlı Polisinin işine karıştığı ve olaylara müdahale ettiği halde Osmanlı Polisinin müttefik polisinin el koyduğu ve ya el koymaya teşebbüs ettiği olaylara müdahalede bulunması mümkün değildi. İngiliz polisi kısa bir süre sonra Osmanlı polisinin gece devriye gezmesini de yasaklamış, gece asayiş sağlama vazifesi müttefik polisine verilmişti¹⁹⁵.

Müttefiklerarası Polis bürosu sadece asayişle ilgilenmemiş İstanbul'da henüz iptidai bir seviyede bulunan trafik meselesi ile de ilgilenmişti. Komisyon askeri gerekçelerle İstanbul'da bulunan otomobillere numara (plaka) verilmesi için çalışmalar yapmış Yüksek Komiserlerden bu konuda yetki almıştı¹⁹⁶.

Süratli araba kullanmak ve hız sınırını geçmek yasaklanmıştı. 1920 yılında hız sınırını aşan sürücülere 2,000 lira gibi büyük bir para cezası kesiliyordu¹⁹⁷.

Otomobillerdeki korna ve zillerin kaldırılması konusunda da Yüksek Komiserler "polisiye bir tedbir" olduğu gerekçesiyle Müttefik Polisi'ne yetki vermişlerdi¹⁹⁸. Oysa bu karar polisiye olmakta çok idari bir tedbir idi.

Müttefiklerarası polis bürosuna aslı astarı olmayan o kadar çok şikayette yapılıyordu ki Fransız Yüksek Komiseri Defrance sahte şikayette bulunanların cezalandırılmasına dair bir bildiri hazırlamak mecburiyetinde kalmıştı¹⁹⁹.

İşgal döneminde kapitülasyonlar yanlış bir şekilde yorumlanmış Osmanlı polisinin müttefik vatandaşları üzerinde bir yetkisi kalmamıştı. Konsolosluk mahkemelerinin yokluğunda müttefik polisi bu vazifeyi yapmaya başlamış ve böylece müttefik polisi adli vazifelere de sahip olmuştu²⁰⁰.

Sevr Antlaşması'ndan sonra Müttefik ve tarafsız Devletler vatandaşlarının Osmanlı polisinin sorumlu olduğu bölgelerde gelişen olaylarda ifade vermekten ve

¹⁹⁴ "İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı tarafından hazırlanan 17 Eylül 1919 tarihli rapor, md.12", **FO, 371/4165**, 141445.

¹⁹⁵ "Dahiliye Nezareti'nden 22 Zilhicce 1337 (18 Eylül 1919) tarihli dosya", **BOA, DH/İUM**, Dosya No:19/8, Vesika no.1/78; Shaw, **a.g.e.**, V.I, p.221.

¹⁹⁶ 2 Ekim 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4156**, 144274.

¹⁹⁷ Peet, **Kent Yönetimi**, İstanbul 1920, s. 103.

¹⁹⁸ "8 Nisan 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 4607.

¹⁹⁹ "30 Aralık 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4156**, 174125.

²⁰⁰ "1920 Türkiye Yıllık Raporu, md.90", **FO, 371/6469**, E 5233.

delil sunmaktan dahi imtina etmeleri İstanbul'da çok ciddi asayiş sorunları yanmasına neden olmuştu. Bu sorunlar Wilson'u çaresiz bırakmıştı. Wilson'un tavsiyeleri doğrultusunda müttefik ve tarafsız Devletler vatandaşlarının düzenin sağlanması konusunda Osmanlı polisine yardımcı olmalarına yönelik talimat hazırlanmıştı²⁰¹. Ancak bu talimattan beklenen netice elde edilememişti.

İstanbul'un işgalinden ve Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Müttefiklerarası polis İtilaf Devletleri açısından Harington'a göre "paha biçilmez çalışmalar" yapmıştı. Sayı bakımından az olsa da²⁰² Müttefik Polisi karşısında Osmanlı polisi, faaliyet sahası sınırlı, sembolik bir zabıta kuvveti haline gelmişti. Sevr Antlaşması'nın 170. ve 200. maddesi ile Boğazlarla ilgili 46. maddesi Osmanlı polisi ile beraber İtilaf Devletleri polisine izin vermekte idi. Harington Müttefik Polisinin Boğazlar Komisyonu'na bağlı olarak çalışmalarını sürdürmesinden yanaydı²⁰³. Daha önce niyet edilmemesine rağmen Konsolosluk Mahkemeleri sürekli ve verimli olarak çalışmadıklarından Müttefik polisi, Konsolosluk Mahkemelerinin işlerini üstlenmek ve yapmak durumunda kalmıştı. Müttefiklerarası Polis Komisyonu, polis mahkemeleri vasıtasıyla yargı görevlerini de üstlenmiş ve Yüksek Komiserlerle sürekli temas halinde olmuştu. Müttefiklerarası Polis Komisyonu Rüşveti kaldırmak, şehirde temizliği geliştirmek, şehrin ahlakını yükseltmek, düzeni sağlamak gibi iyi çalışmalar yaptığını iddia ediyordu. İstanbul'da düzeni sağlamak amacıyla Müttefik polisi kanun niteliğinde kararlar almıştı. Müttefik kuvvetlere karşı işlenen suçlar, kamu mitingleri ve silah taşıma hakkında kanunların yanında; kafelerin katılması, kumar kuruluşlarının denetimi, Trafik kontrolü, Sağlık, Belediye işleri, iâşe kontrolü, Pasaport, Gümrük, Vergiler, Liman kontrolü, kaçakçılığın önlenmesi gibi konularda kararlar almıştı²⁰⁴. İstanbul'un işgalinden sonra yetkileri daha da arttırılan Müttefiklerarası polis, Osmanlı polisi üzerinde egemen bir güç

²⁰¹ "İngiliz Karadeniz Ordusu Kumandanı H.F.M Wilson'dan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 6 Eylül 1920 tarihli mektup", İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 13 Eylül 1920 tarihli mektup, **FO, 371/5287**, E 12225.

²⁰² "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ağustos 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5241**, E 10255; "İstanbul Müttefik İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington'dan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 7 Şubat1921 tarihli mektup", **FO, 371/6571**, E 3769.

²⁰³ "İstanbul Müttefik İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington'dan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 7 Şubat1921 tarihli mektup", **FO, 371/6571**, E 3769.

²⁰⁴ "Müttefiklerarası Polis Komisyonu tarafından hazırlanan Muhtıra", **FO, 371/6571**, E 4366.

haline gelmişti²⁰⁵. Osmanlı polisinin otoritesi kalmadığından İstanbul'da Müttefik Polisinin sözü geçmeye başlamıştı.

İtilaf Devletlerinin diğer bir düşüncesi de Sevr Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Polisi'ni Müttefiklerarası polisin rehberliğinde yeniden yapılandırmaktı²⁰⁶. İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri bunun yolunu açmak amacıyla askeri yetkililer denetiminde olan Müttefiklerarası Polisin sivil yetkililerin denetimine bırakılmasını önermişlerdi²⁰⁷. Harington ise ancak antlaşma yürürlüğe girdikten sonra müttefik polisinin sivil yetkililerin emrine girmesi gerektiğini savunmaktaydı. Hatta Harington daha da ileri giderek antlaşma onaylansa bile savaş halinin devam edebileceğini ve İstanbul'un askeri idare altında kalabileceğini, kanun ve düzeninin sürdürülmesi için bir mekanizma gerekebileceğini iddia ediyordu²⁰⁸. Harington'un bu iddialarının nedeni TBMM ordularının Yunanlılar karşısında elde ettiği başarılar olmalıydı. Ancak müttefiklerinin aksine İngilizler savaş halinin devam ettiği fikrinden hareketle Müttefiklerarası polisin denetimini Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe geçirilmesinden sonra Türklere bırakmayı planlıyorlardı²⁰⁹. İngilizlerin planlarına göre İtilaf Devletleri Hükümetleri tarafından atanacak polis müdürleri Osmanlı Dahiliye Nezareti bünyesinde istihdam edilecek, statü bakımından Osmanlı Polis Müdüriyeti'nin üzerinde yer alacaklardı²¹⁰. İngilizler İstanbul'un askeri işgal altında olduğunu ve savaş halinin devam ettiğini ileri sürdüklerinden, Fransızlar ve İtalyanlar uzun süre ısrar etmelerine karşın istediklerini gerçekleştirememişlerdi. Müttefik Polisi Yüksek Komiserlere bağlanmamış askeri yetkililere bağlı kalmaya

²⁰⁵ “İngiliz Savaş Bakanlığı’ndan Dışişleri Bakanlığı’na 7 Mart 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6571**, E 3030.

²⁰⁶ “İstanbul Müttefik İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington’dan İngiliz Savaş Bakanlığı’na 23 Şubat 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6571**, E 3030.

²⁰⁷ “İstanbul Müttefik İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington’dan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 7 Şubat 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6571**, E 3769; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 23 Mart 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6571**, E 3769.

²⁰⁸ “İstanbul Müttefik İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington’dan İngiliz Savaş Bakanlığı’na 28 Ekim 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6571**, E 12101.

²⁰⁹ “Savaş Bakanlığı’ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 2 Nisan 1921 tarihli mektup”, İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 4 Nisan 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6571**, E 3769.

²¹⁰ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan Savaş Bakanlığı’na 21 Aralık 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6571**, E 3030.

devam etmişti.²¹¹. Bu tartışmaların Osmanlı Devleti açısından pek önemi yoktu. Fransa ve İtalya hemen, İngiltere ise antlaşmanın tatbikatı esnasında polisi sivil yetkililere devretmek için çalışıyorlardı. Üç müttefik antlaşmadan sonra Müttefik Polisinin devamı konusunda hemfikir di. Milli Mücadelenin başarıya ulaşması onlara bu imkanı vermeyecekti.

Milne Müttefik polisinin, Osmanlı polisini kontrol ve organize etme, standartlarını yükseltme, görevlerini yapabilmeleri için onları eğitime ve İşgal kuvvetleri çekildiğinde Avrupa prensiplerine uygun disiplinli, iyi eğitilmiş²¹² bir polis bırakma hedeflerinin olduğunu açıklamıştı²¹³. Zamanla bunların gerçeği yansıtmadığı Müttefik polisinin şehri kontrol etmekle beraber idareyi de kontrol ettiği anlaşılmıştı²¹⁴. Müttefik polisi İstanbul'daki yetkililerin başında "demoklesin kılıcı" haline gelmişti.

Osmanlı Polisine yardımcı olması gereken Müttefiklerarası polis, Osmanlı mahkemeleri tarafından alınan kararların uygulanmasına mani olmaktaydı. Dahiliye Nezareti vilayetlere gönderdiği tamimde bu husun altını çizerek, Osmanlı Polisi'nin mükellefiyetlerini icra etmesi gerektiğini bildirmişti²¹⁵. Ancak, müttefik polisinin müdahaleleri gün geçtikçe artmıştı. Osmanlı mahkemelerinde alınan kararların büyük bir kısmı uygulanamaz hale gelmişti²¹⁶. 25 Ekim 1919'da Yüksek Komiserlere bir nota veren Osmanlı Hükümeti Müttefik Polisi'nin bu engelleyici tutumuna son verilmesini talep etmişti. Robeck bu yetki kavgasının ateşkesin belirsiz bir şekilde uzamasından kaynaklandığını vurgulayarak, bu süre zarfında müttefiklerin Türk idari

²¹¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 1 Kasım 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6571**, E 12230; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İstanbul Müttefik İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington'a 14 Kasım 1921 tarihli mektup", **FO, 371/6571**, E 12806; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 10 Aralık 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6571**, E 13901.

²¹² İstanbul'da İtalyan Albay Carabiniori'nin gözetiminde polis için bir idman okulu açılmıştı. Fiziksel idmanlar bir İngiliz müfettişin gözetiminde yürütülmüştü. "İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı tarafından hazırlanan 17 Eylül 1919 tarihli rapor, md.4.ii.", **FO, 371/4165**, 141445.

²¹³ "Müttefiklerarası Polis Komisyonunun Vazife ve Çalışmaları hakkında Tüzüğü", "Müttefik polisinin geçmişi hakkında", **FO, 371/6571**, E 12101.

²¹⁴ "İstanbul Müttefik İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 28 Ekim 1921 tarihli mektup", **FO, 371/6571**, E 12101.

²¹⁵ "Dahiliye Nezareti'nden bütün vilayetlere 15 Eylül 1335 (1919) tarihli tamim", **DH.EUM.AYŞ**, 24/89, 4.

²¹⁶ "Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne 27 Eylül ve 20 Ekim 1335 (1919) tarihli tezkireler", **DH.EUM.AYŞ**, 24/89, 1-3.

hizmetlerine çok fazla müdahalede bulduklarını ve işlerin daha karışık hale geldiğini²¹⁷ itiraf etmişti.

İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından alınan kararları Osmanlı Polisinin uygulamasını isteyen Yüksek Komiserler, müttefik kuvvetlerinden temin ettikleri subay ve askerlerle İstanbul'da Müttefik Polis teşkilatını kurmayı başarmışlardı. Teşkilattaki personel sayısı işgalin ilerleyen safhalarında sürekli arttırılmıştı. İşgal kuvvetleri arasında en az kuvveti bulunan İtalya Müttefik Polis Teşkilatına en fazla personeli veren devlet olmuştu²¹⁸. Diğer konularda müttefikleri ile rekabet edemeyen İtalyanlar polis üzerinde hakimiyet kurmayı düşünüyorlardı. İtalyanlar büyük bir olasılıkla, işgal politikaları gereği, toplumsal bir işlevi olan müttefik polis teşkilatı ile halkla daha yakından temasa geçmeyi planlıyorlardı. Fakat bunu sadece müttefik polisi içerisinde görev yapan personel sayısı ile sağlamak mümkün değildi. Mali ve siyasi güç doğrultusunda belirlenecek politikalar hakimiyetin tesisinde daha etkili oluyordu. Bunu da en iyi yapan İngilizlerdi.

Müttefiklerarası Polis Komisyonu ile ilgili diğer bir mesele de bu komisyon tarafından yapılan masrafların kim tarafından karşılanacağı idi. Müttefiklerarası Polis Komisyonu'na ait 13 Polis merkez binası için kira bedeli, Elektrik, gaz, su, kırtasiye, baskı, ofis gereçleri, otomobil, motorlar, yakıt, tercümanlar, sivil memurların maaşları ve bunların istihkakı için ilk günlerde aylık olarak 1500 Pound civarında masraf yapılıyordu. Personel sayısının artması ile birlikte harcamalar artmış ve aylık 5,000 Pounda yaklaşmıştı. Buna ek olarak Müttefiklerarası Polis Komisyonunda görevli İngiliz personelin maaş ve istihkakı 1,000 Pound civarında idi. İtalyan ve Fransızlar kendi personellerinin maaş ve istihkaklarını karşılamaktaydılar. Bu arada Müttefiklerarası Polis Komisyonu'na para cezası kesme yetkisi de verilmişti. Cezalardan başlangıçta aylık olarak ortalama 20-25 Pound toplanabilirken kesilen

²¹⁷ İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Kasım 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4238**, 152010.

²¹⁸ 1920 yılı ortalarında İngiliz C.R. Ballard'ın şefi olduğu; Müttefiklerarası Polis Teşkilatında; 11 subay 45'i asker olmak üzere 56 İngiliz, 4'u subay 38'i asker olmak üzere 42 Fransız, 10'u subay 168'i asker olmak üzere 178 İtalyan, toplam 276 personel bulunurken, 1921 yılı başlarında 13 subay 48'i asker olmak üzere 61 İngiliz, 10'u subay 115'i asker olmak üzere 125 Fransız, 10'u subay 122'si asker olmak üzere 132 İtalyan, toplam 318 personel bulunuyordu. İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ağustos 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5241**, E 10255; "İstanbul Müttefik İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington'dan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 7 Şubat 1921 tarihli mektup", **FO, 371/6571**, E 3769.

cezalar artmış bu miktar aylık olarak 1,500 pounda yaklaşmıştı. Toplanan bu para yapılan masraflardan düşülüyordu²¹⁹. İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği yapılan ödemeler konusunda oldukça hassastı. Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nda bulunan İngiliz, Fransız ve İtalyan üyelerin masrafları ayrı ayrı hesaplanıyor, yapılan ortak masraflar ise üçe bölünerek her bir müttefikin payına düşen miktar tespit ediliyordu. Yapılan ödemeler ve ödenecek faturalar İngilizler tarafından aylık olarak belirleniyor, daha sonra bunlar üçe bölünerek İtalyan ve Fransız yetkililerden tahsil ediliyordu. Çoğu zaman İngiliz yetkililer ödeme yaptıkları halde, Fransızlar eksik ödeme yapıyor ya geri ödemeleri geciktirebiliyorlardı²²⁰. Bu durum İngilizlerin aleyhine gibi görünse de İngilizler finansmanı sağladığından Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nda baskın bir role sahip olmuşlardı. İtilaf Devletleri yaptıkları bu masrafları işgal masrafı olarak Osmanlı Devleti'nden tahsil edeceklerdi. Ancak Osmanlı Devleti'nin mali durumunun kötü olması buna izin vermemekteydi. Yüksek Komiserlerin çeşitli tarihlerdeki taleplerine karşılık Osmanlı Hükümetleri ödeme yapmanın mümkün olmadığını bildirmişlerdi²²¹. Bu nedenle masrafların Osmanlı Hükümeti'ne borç olarak kaydedilmesine karar verilmişti.

Komisyonun kurulduğu ilk günlerden itibaren İngiliz ordu fonlarından Müttefiklerarası Polis Komisyonu'na ödeme yapılması İngiliz Savaş Bakanlığı'nın şikayetine neden olmaktaydı²²². Hazine Bakanlığı İstanbul'da Müttefiklerarası Polis Komisyonu tarafından yapılan masrafların üç müttefik devlet arasında bölünmesine ve hemen tahsil edilmesine yönelik bir teklifte bulunmuştu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, yapılan masrafları ileride İstanbul ve Boğazlar bölgesinde manda idaresi

²¹⁹ “Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nun aylık tahmini masrafları”, **FO, 371/4165**, 133640; İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ağustos 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5241**, E 10255; İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 24 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5241**, E 12259; İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 30 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5241**, E 14262; İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11 Ocak 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6564**, E 1291; İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Nisan 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6564**, E 4226; İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11 Mayıs 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6564**, E 5918; İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 19 Temmuz 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6564**, E 8504.

²²⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 22 Eylül 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4165**, 137565.

²²¹ **BOA, MV**, 215/66, 15 Recep 1337 (16 Nisan 1919).

²²² “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Hazine'sine 25 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4165**, 73768.

kuracak devletten tahsil edilebileceğini düşünüyordu²²³. İngiliz vergi mükelleflerinin ödedikleri vergilerden bu masrafların karşılanmasına itiraz eden İngiliz Hazine Bakanlığı, İstanbul'da manda idaresi kurmanın uzun zaman alacağını, manda idaresi kurulsa bile bu masrafları manda idaresini kuran devletten tahsil etmenin çok düşük bir ihtimal olduğunu ileri sürmüştü²²⁴. Sonunda İngiliz Dışişleri Bakanlığı, yapılan masrafları Fransızların ve İtalyanların paylaşmaları konusunda İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'in fikrine müracaat etmişti²²⁵.

Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nda görevli Fransız ve İtalyan üyelerin maaşları ve diğer özel harcamaları kendi kumandanları tarafından karşılanmaktaydı. Yalnız, bu komisyona ait olan ve aylık olarak yaklaşık 2,500 Pound değerindeki diğer bütün masraflar İngiliz ordu fonlarından karşılanmaktaydı. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb de bu masrafların üç müttefik ordu arasında bölünmesinden yanaydı. Webb ayrıca Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nun aldığı tedbirlerden Türklerin büyük yarar sağladıklarını dolayısıyla yapılan masrafların Osmanlı Hükümeti'nden tahsil edilmesini önermişti²²⁶. Karadeniz Ordusu Başkumandanı Milne de aynı fikirde idi. Milne, Osmanlı Hükümeti'nin ödeme yapacak durumda olmadığını bildiğinden ileride masrafların faizlerinin de hesaplanarak Osmanlı Hükümeti'nden tahsil edilmesini tavsiye etmişti²²⁷. Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nun kurulması ile asıl yarar sağlayanlar hırsızlıktan, cinayete, gasptan tecavüze kadar her türlü suçu işleyen İtilaf Devletlerine mensup suçlulardı. Osmanlı Hükümeti'nin itibarı sarsılmış, özellikle İtilaf Devlet vatandaşları ve gayrimüslimler üzerindeki otoritesi çökmüştü. Bütün bunlara rağmen İtilaf Devletleri masrafları Osmanlı Devleti'nden tahsil etmeye çalışıyorlardı.

Masrafların İngiliz ordu fonlarından ödenmesine başlangıçta itiraz eden İngiliz Savaş Bakanlığı idari kontrolün İngiliz askeri yetkililerinin elinde kalması şartıyla

²²³ “İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 14 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4165**, 73768.

²²⁴ “İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4165**, 113951.

²²⁵ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliğine 19 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/ 4165**, 113951.

²²⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 22 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4165**, 123325.

²²⁷ “Karadeniz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 15 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4165**, 137565.

yapılan masrafları ödeyebileceklerine dair yeni bir öneride bulunmuştu.²²⁸ Bu sayede işgal idaresinin önemli bir uzvu tamamen İngilizlerin denetimine girmiş olacaktı. İngiliz Dışişleri, Savaş ve Hazine Bakanlıkları ile yapılan yazışmalar neticesinde maddi konularda en etkili kurum olan Hazine Bakanlığı 30 Eylül 1919 tarihine kadar yapılan masrafların müttefik hükümetlerinden talep edilmesini ve gelecekte maruz kalınacak masrafların ödenmesi için kısa aralıklarla benzer taleplerde bulunulmasını önermişti²²⁹. Bu görüşler doğrultusunda İngiliz Hükümeti yapılan masrafların önce müttefik hükümetlerinden daha sonra da Osmanlı Hükümeti'nden tahsili için harekete geçmişti²³⁰.

İtalyan ve Fransız Hükümetleri Müttefiklerarası Polis Komisyonu tarafından yapılan masrafları ödemeyi kabullenecek gibi bir yaklaşım sergilemişlerse de bunun için herhangi bir adım atmamışlardı²³¹. İngiliz Hükümeti geçmişte ve gelecekte yapılan harcamaları müttefiklerinden tahsil edilebilmesi için İstanbul'da bulunan yetkililerine talimat vermişti²³².

Müttefik Polisi'nin ortak harcamalarından kendi payına düşeni ödemeyen Fransızlar para cezalarından topladıkları hasılatı kendi ülkelerine göndermeye başlamışlardı. Bu durum İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold tarafından tenkit edilmişti. Fransız Yüksek Komiseri Defrance'ın bu tenkitlere karşılık vermemesi²³³ duyumların doğru olduğuna dair inancı arttırmıştı.

İngilizlerin baskıları sonucunda Fransız ve İtalyan yetkililer Müttefik Polis Teşkilatı'nın maruz kaldığı harcamalardan payına düşeninin yaklaşık olarak yarısını ödüyor, İngilizlerin ısrarlarına rağmen tamamını ödemiyorlardı²³⁴. Ödemelerin büyük kısmının İngiliz Savaş Bakanlığı fonlarından yapılması İngiltere'nin tepkisine neden oluyordu. İngilizler zamanla ödedikleri miktarı tahsil edeceklerine olan inançlarını

²²⁸ “İngiliz Savaş Bakanlığı’ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 25 Eylül 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4165**, 133640.

²²⁹ “İngiliz Hazine Bakanlığı’ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 25 Eylül 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4165**, 135164.

²³⁰ “İngiliz Hükümeti’nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 11 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4165**, 137565.

²³¹ “İngiliz Hazine Bakanlığı’ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 28 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4165**, 146462.

²³² “İngiliz Savaş Bakanlığı’ndan Karadeniz Ordusu Başkumandanlığı’na 26 Kasım 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4165**, 157625.

²³³ “14 Ocak 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 1300.

²³⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 11 Mayıs 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6564**, E 5918

kaybetmeye başlamışlardı²³⁵. İtalyan ve Fransızlar ise çeşitli konularda yapılan masrafları inceleyerek İngiliz yetkilileri töhmet altında bırakmışlardı²³⁶. Bu da uygun bir çözüme varılmasını zorlaştırmış, taraflar arasında güvensizlik yaşanmıştı.

İngiliz Hükümeti, Müttefiklerarası Polis Komisyonu masraflarını Paris ve Roma'da bulunan büyükelçileri vasıtasıyla tahsil etmek üzere baskı yapmışsa²³⁷ da bundan bir netice alınamamıştı.

İngiliz Savaş Bakanlığı adına Polis Komisyonu masrafları ödeyen Harington durumun karışık bir vaziyet aldığını vurgulamış ve yapılan masrafların iadesi için Osmanlı Hükümeti'ne başvurmayı önermiş²³⁸ ödeme yapılması konusunda müttefiklerinden umudunu kesmişti.

Fransız ve İtalyan yetkililerine yapılan mükerrer müracaatların netice vermemesi üzerine İngiliz Hükümeti Harington'un önerisini kabul ederek, 1922 Ağustosunda, bir kez daha Osmanlı Hükümeti'ne müracaat etme kararı almıştı²³⁹. Ancak bu çabalar da sonuç vermemişti.

Bir diğer maddi mesele de Müttefiklerarası Polis Komisyonunda görevli Osmanlı vatandaşlarına ödeme yapılması idi. Aylık olarak yaklaşık 450 lira civarında olan bu ödemeleri Yüksek Komiserler avans olarak vermeyi gündemlerine almışlardı. İtilaf Devletleri tarafından verilecek kredilerle bu avans için ödemenin yapılması düşünülmüşse de neticede Müttefik polisi tarafından kesilen para cezalarından bu meblağın ödenmesine karar verilmişti²⁴⁰. Bu karar biraz da Fransızların cezalardan topladıkları hasılatı kendi ülkelerine göndermelerini önlemek amacıyla alınmıştı.

²³⁵ “İngiliz Savaş Bakanlığı’ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 22 Haziran 1921 tarihli mektup”, “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan Savaş Bakanlığı’na 6 Temmuz 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6564**, E 7270.

²³⁶ “Müttefiklerarası Polis Komisyonunun maruz kaldığı harcamalar hakkında 24 Mayıs 1921 Tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği’nde yapılan toplantı”, **FO, 371/6564**, E 8492

²³⁷ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından İngiltere’nin Paris ve Roma Büyükelçilerine 2 Ağustos 1921 tarihli mektuplar”, **FO, 371/6565**, E 8505.

²³⁸ “İstanbul Müttefik İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington’dan İngiliz Yüksek Komiserliğine 7 Eylül 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6565**, E 10495.

²³⁹ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan Savaş Bakanlığı’na 28 Ağustos 1922 tarihli mektup”, **FO, 371/7932**, E 8358.

²⁴⁰ “14 Ocak 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 1300.

6. Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu

İstanbul'da sağlık ve temizliğin korunması için yapılan kanuni düzenlemelerin tarihi Fatih Sultan Mehmet dönemine uzanacak kadar eskidir. Avrupa kentleri salgın hastalıklardan kırılrken İstanbul'da alınan tedbirler sayesinde halk sağlığı konusunda son dönemlerde dahi çok büyük sorunlar yaşanmamıştı.

19. Yüzyılda batılı devletlerin müdahaleleri sağlık alanında da kendini hissettirmişti. 1838- 1840 yılları arasında Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek maksadıyla İstanbul Sağlık İşleri Yüksek Kurulu (Meclis-i Âli-i Sıhhî) teşkil edilmişti. Fakat kapitülasyonlardan yararlanan devletlere ait gemilerin kontrol edilmesinde yaşanan sıkıntılar nedeniyle bu kurul uygulamada bazı güçlüklerle karşılaşmaktaydı. Osmanlı yetkilileri, kapitülasyondan yararlanan devletin konsoloslugu tarafından görevlendirilen bir temsilci olmadan, bu devlet vatandaşlarına ait ev ve gemilere giremez hale gelmişlerdi. Bu nedenle bazı sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu sıkıntıları giderebilmek maksadıyla 1840 yılında Sağlık İşleri Yüksek Kurulu'na kapitülasyonlardan faydalanan devlet temsilcilerinin dahil edilmesine karar verilmişti. Bu şekilde teşkil edilen Muhtelit Sağlık Komisyonu (Muhtelit Meclis-i Âli-i Sıhhî: Conseil Supérieur de Santé de Constantinople); 8 Osmanlı temsilcisi ile birlikte İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya-Macaristan, İtalya, Yunanistan, Belçika, Hollanda, İsveç, İspanya, Amerika ve İran konsoloslukları tarafından görevlendirilen birer temsilci olmak üzere toplam 21 temsilciden oluşmaktaydı. 1840'dan 1914'e kadar 74 yılı aşkın bir süre çalışan muhtelit heyet kara sınırlarında ve denizlerde karantina merkezleri kurmakla görevliydi. Bunun dışındaki çalışmalar komisyonun alt komiteleri tarafından yapılmaktaydı.

Muhtelit Sağlık Komisyonu, hacca gidenlerin sağlığı ile de ilgilenmekteydi. Fakat heyet aslen Türkiye'ye dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı sağlık muhafaza ve müdafaası yapmakla görevli idi. Muhtelit Sağlık Komisyonu sınırlarda görülen bulaşıcı hastalıklara karşı tedbir almak amacıyla hiçbir çalışma yapmamaktaydı. Bu kategoridekilerle Osmanlı Hükümeti ilgilenmek zorundaydı. Muhtelit Sağlık Komisyonu resmiyette bir uluslararası kuruluş olmasına rağmen ilgili devletler bu komisyonu bir Osmanlı kuruluşu olarak görmüş ve kurulduğu günden itibaren

alınacak tedbirlerin uygulanmasından Osmanlı Hükümeti'ni sorumlu tutmuşlardı. Heyetin gelirleri; gemilerden, yolculardan, hacılardan ve Mezopotamya'da defnedilenlerden alınan vergilerdi. Bunlar için belirlenen tarifeler yetersiz kalınca Osmanlı Hükümeti tarifelerin değiştirilmesini istemişti. Muhtelit Sağlık Komisyonu, uluslararası bir kuruluş olduğundan sağlık tarifelerini karma bir komisyon belirleyebiliyordu. Muhtelit komisyon tarafından 1868'de belirlenen tarifeler 1871'den itibaren yürürlüğe konmuş ve 1912 yılına bu şekilde gelinmişti. Muhtelit komisyonlar üç ayda bir toplanarak tarifeler hakkında değerlendirme yapacaklardı. 1868-71 arasında komisyonlar kararlaştırıldığı gibi toplanmış, bundan sonra taraftar bir araya gelememiş, ikinci komisyon 1875-76, üçüncü komisyon, 1880-82, dördüncü komisyon. 188?-1896 ve beşinci komisyon 1904-1911 yılları arasında toplanmıştı. Muhtelit komisyonlar sadece yeni tarifeler belirledikleri gibi Osmanlı Hükümeti ile ilgili devletlerarasında bir uzlaşmaya varılmasını sağlamıştı. Toplanan gelirler bir fonda birikmiş ve masraftan kalan fazla para ile yabancı ülkelerde hisseler alınmış bunun dışında maliye'ye borç verilmişti. Bunun ne kadar olduğu bilinmediğinden araştırma komitesi tarafından belirlenecekti Ancak savaştan sonra gelirleri masraflarını karşılamaya yetmediğinden açık vermekteydi.

Savaşın başlamasıyla Osmanlı Hükümeti kapitülasyonları kaldırmış, Sağlık Heyetinin yabancı üyelerinin görevlerine de son verilmişti. 1914'ten sonra Osmanlı Sağlık Teşkilatı içerisinde, yabancılar gönderildiğinden sadece Osmanlı Heyeti kalmıştı. 1916'da tüm teşkilat Hariciye Nazırının yerine Dahiliye Nazırının emrine verilmişti. Bundan sonra idare Hudut Sağlık İdaresi adını almış, bu kuruluş sadece Osmanlı üyelerinden oluşan Muhtelit Sağlık Komisyonu tarafından idare edilmişti. Ancak kuruluşun gelirleri yetmediğinden Türkiye Milli Bankasından borç almıştı²⁴¹. Savaş yıllarında maddi sıkıntılar yaşamasına rağmen Osmanlı Sağlık İdaresi salgın hastalıklara karşı mücadelesini sürdürebilmiştir.

Kolera, veba gibi bulaşıcı hastalıklara karşı tedbir almak İstanbul'da bulunan Hudut Sağlık Heyeti'nin görevi idi. Bu amaçla Karadeniz'den gelen gemiler Rumelikavağı'nda, Akdeniz ve Ege'den gelen gemiler Çanakkale'de, Marmara'dan gelen gemiler ise Galata'da bekletiliyor, güvertelerinde yapılan denetimden sonra

²⁴¹ "F.G. Clemow tarafından İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 17 Nisan 1919 tarihli rapor", FO, 371/608/87/5, 10161.

yük ve yolcu indirip bindirmelerine izin veriliyordu. Hastalık tespit edilen gemi olduğu takdirde Karadeniz'den gelenler Rumelikavağı, Marmara'dan gelenler Tuzla, Karantinalarında koruma altına alınıyorlardı. Akdeniz ve

a. Ege'den gelenler İzmir'de, Batum'dan gelenler de Sinop'ta karantina altına alınıyordu. Bu karantina istasyonlarına gelen gemiler modern araçlarla dezenfekte edilmekteydi. Bu merkezlerde kabiliyetli doktorlar, sağlık personeli ve mühendisler bulunmaktaydı. Ancak, araç gereçlerle motorların çalışması için kömür ve yakıt sıkıntısı çekilmekteydi.

Hükümet'le beraber Belediye'de halk sağlığının korunması ile ilgilenilmekteydi. Belediye, muhtaç durumda olanlara ücretsiz sağlık hizmeti vermekte, şehrin kamu salıgını korumaya çalışmakta, şehirde ilaçları ve gıda maddelerini denetlemekte, defin işlemleri ile ilgilenilmekteydi. Hijyen, denetleme, dezenfekte ve hastaneler ile Dr. Rıza Nur dört yardımcısı ile birlikte ilgilenilmekteydi. İstanbul'da şu hastaneler bulunmaktaydı;

Cerrahpaşa erkekler için 155 yatak 40'ı bulaşıcı hastalara tahsis edilmiş, Haseki kadınlar için 250 yatak, Pera Hastanesi çocuklar için 50si bulaşıcı vaka, ayrıca geniş bir Rum hastanesi de vardı. İstanbul'da Galata, İmrahor ve Üsküdar'da olmak üzere üç dezenfekte istasyonu bulunmaktaydı. Bunun dışında prefabrik 10 dezenfekte İstasyonu daha vardı. Bunlar, Fatih, Pera, Yeniköy, Anadoluhisar ve ya kanlıca, Üsküdar, Kadıköy, Makriköy (Bakırköy), Adalarda da Büyükdada ve Halki'de (Heybeliada) bulunmaktaydı²⁴².

İşgal Kuvvetleri İstanbul'a geldiğinde General Wilson'un teşebbüsü ile Fransız askeri doktoru Pannier'in de aralarında bulunduğu bir Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu teşkil edilmişti. Bu komisyon işgal kuvvetlerinin sağlığı ile ilgili tedbirler almayı amaçlayan askeri bir organdı. Fransız yetkililer, savaştan önce İstanbul'da bulunan ve yabancı temsilcilerden oluşan Muhtelit Sağlık Komisyonu teşkil edilene kadar Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu'nun İstanbul'da kentin kamu sağlığı ile ilgilenebilecek şekilde genişletilmesini önermişlerdi. Bu öneriyi Yüksek Komiserler zamanlama açısından erken olduğu gerekçesiyle kabul etmemişlerdi. Bundan sonra Yüksek Komiserler, Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu'na gerekli

²⁴² "Müttefik Sağlık Komisyonu tarafından hazırlanan 11 Şubat 1919 tarihli rapor", FO, 608/87/5, 7486.

tedbirlerin uygulaması amacıyla Bab-ı Ali üzerinde nüfuzunu kullanma yetkisi vermişlerdi. Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu gelişmeler hakkında rapor hazırlayacak, ortaya çıkan sonuca göre yeni bir yol haritası çizilecekti²⁴³. Yüksek Komiserler bu komisyonun hemen değil de zaman içerisinde Muhtelit Sağlık Komisyonu'nun yerini almasını ve ileride Muhtelit Sağlık Komisyonu yetkilerinden daha fazlasına sahip olmasını amaçlamaktaydılar²⁴⁴. Muhtelit Sağlık Komisyonu sadece dışarıdan ve denizden gelecek sağlık tehditlerine karşı ülkenin korunması amacıyla kurulmuştu. Ülkede dahili sıhhi tedbirleri alma yetkisi Osmanlı Devleti'nin sorumluluğunda idi²⁴⁵. İtilaf Devletleri kurdukları Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu'nun ileride, bu yetkiye de sahip olması yani dahili ve harici sağlık örgütünü ele geçirmesini amaçlıyorlardı. Bunun için de zamana ihtiyaç vardı. Çünkü, Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu ancak işgal kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek kapasiteye sahip olup Fransızların önerilerini gerçekleştirebilecek kaynak, ekipman ve personele sahip değildi. Komisyonun hazırlayacağı raporlara göre Osmanlı Sağlık teşkilatı hakkında yeni bir strateji geliştirilecekti.

İngilizler polis teşkilatına el koymayı planladıklarında sağlık teşkilatına da el koymayı düşünmüşlerdi. Ancak bu plan gerçekleşmemiş, Müttefiklerarası bir polis komisyonu kurulmuştu. 23 Ocak 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bir mektup gönderen Wilson, İstanbul'da sıhhi koşulların memnuiyet verici bir halde olmadığı gerekçesiyle ahvali sıhhiyelerinin muhafazası için İstanbul Sağlık idaresini kontrol edeceklerini bildirmişti. Wilson'un teşebbüsüyle kurulan Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu başkanlığına İngiliz Albay W.H.S. Nickerson tayin edilmişti. Bu Komisyon ahvali sıhhiyeyi hazırayı tetkik ederek Wilson'un onayıyla gereken tedbirleri alacaktı. Başkanlığını İngiliz Albay W.H.S. Nickerson'un yaptığı, İngiliz Yarbay J.T. Johnson, Fransız Binbaşı Bebos, Binbaşı İtalyan Mazzucconi Michelengelo ve Yunanlı Albay Antipas'tan mürekkep komisyon, haftada bir kez

²⁴³ “19 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 3407.

²⁴⁴ “13 Şubat 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 35137.

²⁴⁵ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na 23 Nisan 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5152**, E 3321

toplanacak Türk belediye ve deniz sağlık genel müdürü de toplantıda hazır bulunacaktı²⁴⁶.

Osmanlı Hükümeti görünüşte Müttefik Sağlık Komisyonu'na temsilci atama hakkına sahip idi. Fakat kimin atanacağına Yüksek Komiserler karar veremekteydi. Yüksek Komiserler daha önce Muhtelit Sağlık Komisyonu'nda çalışan Dr. Ekrem Bey'in yeniden atanması için Osmanlı Hükümeti'ne talimat vermekten çekinmemişlerdi²⁴⁷.

İstanbul'da bulunan Rus yetkililerinden M. Sherbatskoy, Sağlık İdaresinde Rusların da temsil edilmesini talep etmiş, ancak Yüksek Komiserler bu talebe olumsuz yanıt vermişlerdi²⁴⁸.

İtilaf Devletlerinin Osmanlı Sağlık teşkilatını ele geçirmek istemelerinin öncelikli hedefi sadece İstanbul'u sıhhi açıdan müdafaa etmek değildi. Öncelikli hedef şehre giriş çıkışları kontrol altında tutmaktı. İstanbul'da bulunan müttefik birliklerinin ve vatandaşlarının sağlığına zarar gelmesini ve salgın hastalıkların Avrupa kıtasına yayılmasını önlemek de İtilaf Devletlerinin hedefleri arasındaydı²⁴⁹.

Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu, sağlık kanunlarına uymayan gemi ve yolculara para cezası kesebiliyordu. Gemi geldiği yerden bir sağlık makbuzu almak zorunda idi. İstanbul'a geldiğinde limanda belli bir ücret karşılığında gemide yeniden inceleme yapılıyordu. Belirlenen teamüllere, sıhhi kurallara uymayarak çevreyi kirleten şahıs ve kuruluşlara para cezası kesiliyordu²⁵⁰.

1921 Yılında limanlarda bulunan İtilaf Devletleri kaptanlarına yapılan ihlallerde 1,000 liraya kadar para cezası kesme yetkisi verilmişti. Bu rakam o gün için büyük bir rakamdı²⁵¹. Bu cezalar Müttefik Sağlık Komisyonu masrafları için kullanılıyordu. 1922 yılında Kesilen cezalardan toplanan hasılatın karantina merkezleri için kullanılmasına karar verilmişti²⁵².

²⁴⁶ “Müttefik Karargahı Umumisi'nden Osmanlı Hükümeti'ne 23 Ocak 1919 tarihli mektup”, **BOA, DH.EUM.5.ŞUBE**, 77-22.

²⁴⁷ “13 Kasım 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 156726.

²⁴⁸ “23 Ocak 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 177920.

²⁴⁹ “13 Şubat 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5162**, E 1360.

²⁵⁰ “12 Kasım 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5164**, E 14881.

²⁵¹ “13 Mayıs 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 6210,

²⁵² “24 Şubat 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 2759.

Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait malvarlıkları ile yakından ilgileniyordu. Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait hesapların önemli bir kısmı Londra County Westminster Parr's Bank ile Credit Lyonnais Bankası'nın hesaplarında idi. Osmanlı Hükümeti savaşın başlamasıyla Sağlık Heyeti çalışanlarının görevlerine son verdiğinde bu para ile eski sağlık heyeti çalışanlarının maaş bakiyeleri ve emekli maaşlarının ödenmesine karar verilmişti²⁵³. Ödenecek meblağın tespiti ve ödeme yapılabilmesi amacıyla tahkikat yapılmasına karar vermişlerdi. Bu iş için Yüksek Komiserler Dr. Zeri'ye görev vermişlerdi²⁵⁴. Tahkikat sonuçlanmadan, Credit Lyonnais, eski sağlık komisyonuna ait hesaplardan, Dr. Zeri ve Dr. Clemow'un maaşlarını ödemeye hazır olduğunu bildirmişti²⁵⁵. Yüksek Komiserler banka kabul etmesine rağmen, bu ödemelerin gerçekleşmesi halinde büyük bir mesuliyet altına gireceklerdi. Bu nedenle Hükümetlerinden bankaya yeni bir talimat verilmesini istemişlerdi²⁵⁶. Yüksek Komiserler bir tahkikat Komisyonu kurarak eski sağlık komisyonuna ait bütün gelir, gider ve malvarlıkları üzerinde de tahkikat yaptırmışlardı²⁵⁷. Tahkikat komisyonunun hazırladığı raporda iki özel komisyon oluşturulması yerine eski ve yeni sağlık örgütünün işleri ile ilgilenecek tek bir komisyon kurulması, yeni organizasyonun başında daimi bir komite ve ya komisyon bulunması, bu komisyonda 5 ya da 6 Akdeniz ülkesinin temsil edilmesi önerilmişti²⁵⁸. Bu öneri eski sağlık komisyonu ve Osmanlı sağlık heyetleri tarafından icra edilen çalışmaların tamamının üç müttefikin etkili olduğu uluslararası bir komisyon tarafından icra edilmesini gündeme getirmişti.

Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Hükümeti, Muhtelit Sağlık komisyonu'na ait olup İtilaf Devletleri tarafından bloke edilen hesapları kullanmak üzere teşebbüste bulunmaya karar vermişti. Hükümet, Yüksek Komiserlere müracaat ederek Muhtelit Sağlık komisyonu hesaplarından 60,000 Liranın kendisine ödenmesini talep etmişti. Hükümet bu talebin karşılanmaması halinde Osmanlı

²⁵³ “2 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 11449.

²⁵⁴ “16 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 22094.

²⁵⁵ “27 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 58429.

²⁵⁶ “17 Nisan 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 68099.

²⁵⁷ “F.G. Clemow tarafından İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 17 Nisan 1919 tarihli rapor”, **FO, 371/608/87/5**, 10161.

²⁵⁸ “Clemov tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 4 Temmuz 1919 tarihli rapor”, **FO, 371/608/87/5**, 10161.

Sağlık İdaresinin çökeceğini ileri sürmesine rağmen Yüksek Komiserler bu talebi; Osmanlı Sağlık İdaresinin bir “düşman” kuruluşu” olduğu gerekçesiyle reddetmişlerdi²⁵⁹. Bu sırada Yüksek Komiserler, Muhtelit Sağlık Komisyonu’na ait paralarla kendi kurdukları Sağlık komisyonunun masraflarını hiçbir kanuni gerekçe olmadan karşılıyorlardı.

Yüksek Komiserler kısa bir süre sonra Muhtelit Sağlık Komisyonu’na ait yabancı bankalardaki paraların tamamının kurdukları sağlık idaresine aktarılmasına karar vermişlerdi²⁶⁰. Meşru olarak müttefiklerin kurduğu idare eski idarenin devamı değildi. Üstelik bunu Yüksek Komiserler de kabul etmişlerdi. Eski idareye ait paraların yeni idarenin hesabına geçmesinin hukuki açısından herhangi bir dayanağı bulunmamakta idi.

Müttefiklerin kurduğu yeni idareye devredilen fonların kullanılabilmesi için Müttefik Sağlık Komisyonu’nda bulunan üç müttefik temsilcinin²⁶¹ imzaları yeterli olmaktaydı. Diğer Personele yapılacak ödemeler, komisyona ayrılacak fon ve avans miktarlarını da Yüksek Komiserler değil müttefik temsilciler belirliyorlardı²⁶². Böylece Muhtelit Sağlık Komisyonu’na ait fonların denetimi bir işgal kurumu olan Müttefik Sağlık Komisyonu’na geçmişti.

d’Esperey de Muhtelit Sağlık Komisyonu’na ait fonların Kavak ve Tuzla’daki Karantina merkezlerinin bakım ve tamiri için kullanılmasını teklif etmişti. Ancak Yüksek Komiserler bu konuda mesuliyetin Osmanlı Hükümeti’ne ait olduğunu ve bu fonların kullanılabilmesi için eski sağlık heyeti üyelerinin tamamının rızasının alınması gerektiğini ileri sürerek d’Esperey’in teklifini kabul etmemişlerdi²⁶³. Oysa Yüksek Komiserler söz konusu hesapları bu şartlar yerine getirilmeden kullanabiliyorlardı. d’Esperey’e neden böyle bir cevap verildiğini, Fransız Yüksek Komiseri’nin bu cevabı neden onayladığını anlamak zor değildir. Yüksek Komiserler, askeri sahalarda yetkili olan d’Esperey’in, kendi yetki sahalarına müdahalede bulunmasını istememişlerdi.

²⁵⁹ “17 Nisan 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 68099.

²⁶⁰ “1 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 79394.

²⁶¹ Dr. Zeri, Dr. Clemow ve sonradan atanan Delamare. Bir süre sonra Dr. Clemow’un ayrılması üzerine yerine Dr. Mac Clean atanmıştı. “17 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 113180.

²⁶² “17 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 113180.

²⁶³ “21 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 124445.

Maddi gelirleri azalmaya başlayan Osmanlı Sağlık Heyeti Hükümetten temin etmeye çalıştığı kaynaklarla hizmetlerini sürdürmeye çalışırken Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu yapısında yeni bir düzenlemeye gidilmiş, Kavak'ta Liman Sağlık Kontrol Komisyonu adı altında bir komisyon kurulmuştu. Bundan sonra Kavak'ta üç müttefik devlete mensup doktorlar dönüşümlü olarak hizmet verecekti²⁶⁴. Kavakta'ki Liman Sağlık Kontrol Komisyonunun göreve başlamasından sonra General Wilson, bu komisyona bir Yunan temsilcisinin atanmasını önermişti. Gerekçe olarak sağlık komisyonunda da bir Yunan temsilcisi bulunmasını gösteren Wilson'un teklifine İtalyanlar karşı çıkmışlardı. Yüksek Komiserler toplantılarında yapılan müzakereler sırasında İtalyan Yüksek Komiserliği temsilcisi Lo-dife Kavak'ta başka doktora ihtiyaç olmadığını ihtiyaç duyulması halinde İtalyanların başka bir doktor temin edebileceklerini ifade etmişti. Lodife Yunan teklifinin kabul edilmesi halinde diğer müttefiklerin de benzer talepte bulunacaklarını ileri sürmüştü. Bu açıklamalardan sonra sıhhi anlamda yeterli koruma sağlandığı kanaatine varılmış ve öneri reddedilmişti²⁶⁵. Kavak İstanbul için önemli bir mevki idi. Burada sadece sağlık hizmeti verilmiyor, buradaki sağlık kuruluşları gümrük kapısı gibi İstanbul'a giriş, çıkışları da kontrol ediliyordu. Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu Başkanlığına bir Yunan subayın atanmasına itiraz etmeyen İtalyanlar, Liman Sağlık Komisyonu gibi önemli bir komisyona Yunan temsilcisi alınmamasını sağlamışlardı.

İstanbul ve Karadeniz limanlarına gitmek isteyen bütün gemiler öncelikle Kavak'ta ödedikleri bir harç bedeli mukabilinde sıhhi teftiştten geçiriliyorlardı. Romanya bandıralı gemiler bu teftiştten geçmeyi reddediyorlardı. Yüksek Komiserler Romanya'nın İstanbul'daki temsilcisi M. Papacetta'ya bir mektup göndererek onu alınan kararlara riayet edilmesi konusunda uyarılmışlardı²⁶⁶.

Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait hesaplara el koyan Yüksek Komiserler bir süre sonra Osmanlı Sağlık Heyeti'nin varlığının gereksiz olduğunu dile getirmeye başlamışlardı. Yüksek Komiserler, hukuk dışı bir uygulamaya daha imza atarak, maddi darboğaz içinde bulunan Osmanlı Sağlık Heyeti'nin feshedilmesine karar

²⁶⁴ “19 Haziran 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 96988.

²⁶⁵ “17 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 113180.

²⁶⁶ “17 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 113180.

vermişlerdi²⁶⁷. Osmanlı Sağlık Heyeti'nin faaliyetlerine son vermesi halinde İstanbul'da Sağlık İdaresi de müttefiklerin eline geçmiş olacaktı. Ancak Osmanlı Hükümeti bu talebi kabul etmemiş, Osmanlı Sağlık Heyeti faaliyetlerine devam etmişti.

Osmanlı Sağlık Heyeti'nin faaliyetlerine devam ettiğini gören Yüksek Komiserler başka bir taktiğe başvurarak Osmanlı Hükümeti'nin savaş sırasında tahsil etmeye başladığı sağlık vergilerinin ateşkes sürecinde tahsil edilemeyeceğini ilan etmişlerdi²⁶⁸. Yüksek Komiserler bununla, feshettiremedikleri Osmanlı Sağlık Heyetinin maddi kaynaklarını kurutmayı ve bu heyeti işleyemez hale getirmeyi amaçlamışlardı.

Yüksek Komiserlerin kararına rağmen Osmanlı Hükümeti ödemede sorun çıkarmayan bazı şahıs ve şirketlerden sağlık vergilerini tahsil etmeye devam etmekteydi. Ancak bu vergileri ödemek istemeyenlere karşı herhangi bir yaptırım uygulanamıyordu. Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'ne bir nota daha vererek sağlık vergilerinin tahsil edilemeyeceğini bildirmişlerdi. Alınan karar Osmanlı limanlarını işgal eden liman kaptanlarına da bildirilmişti²⁶⁹. Bundan sonra Osmanlı Hükümeti bu vergileri tahsil etmeye kalkıştığında karşısında liman kaptanlarını bulacaktı. Buna rağmen Hükümet pes etmemiş, Osmanlı Sağlık Heyeti tahsil edebildiği vergilerle faaliyetlerini sürdürmüştü.

26 Haziran 1919 tarihinde toplanan Müttefik Yüksek Komiserleri, Osmanlı Hükümeti'nin 1914'te aldığı kararın illegal olduğuna hükmederek bu tarihten sonra kurulan heyeti tanımadıklarını açıklamışlardı. Tanınmayan heyetin vergi toplamaya hakkı olmayacaktı. Bu nedenle eski Sağlık Heyeti'nin sahip olduğu hesapların dondurulmasına ve gelecekte kurulacak idare için harcanmasına karar vermişlerdi²⁷⁰. 3 Temmuz 1919 tarihinde yapılan toplantıda Dr. Clemow'un sunduğu raporu değerlendiren Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'nin 1914 yılında sağlık idaresi konusunda aldığı kararları geçersiz saymışlar, Osmanlı Devleti'nin Sağlık İdaresi

²⁶⁷ “29 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 88771.

²⁶⁸ “19 Haziran 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 96988.

²⁶⁹ “13 Şubat 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5162**, E 1360.

²⁷⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 10 Temmuz 1919 tarihli telgraf”, **FO, 608/87/5**, 10161.

için koyduğu ek vergilerin ise devamına karar vermişlerdi²⁷¹. Çünkü bu vergilerin toplandığı fon müttefikler tarafından kullanılıyordu.

1919 yılı sonlarına doğru İstanbul nüfusundaki artış ve kış mevsiminin yaklaşması şehirde başta tifo olmak üzere bazı salgın hastalıkların yayılma riskini arttırmıştı. Yüksek Komiserler Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu'nun aylık masraflarını karşılamak amacıyla Hükümetlerinden aylık olarak 50,000'er Frank kredi istemeye karar vermişlerdi. Amerikan Hükümeti'nden de kredi alabilmek için Amerikan Yüksek Komiserine nota verilmişti²⁷². Daha önce belirtildiği gibi Sağlık İdaresinin masraflarını karşılamak üzere tahsil edilen vergileri kaldırarak hem Osmanlı Sağlık Heyeti'ne ait kaynakları kurutan Yüksek Komiserler yeni kaynak bulabilmek için kredi kullanmayı uygun görmüşlerdi. Bu yöntemle vatandaşlarını sağlık vergisi ödemekten kurtaran Yüksek Komiserler alacakları kredilerle sağlık hizmetlerini de dışa bağımlı hale getireceklerdi.

Fransız ve İtalyan Hükümetleri tarafından 50,000'er Frank sağlık hizmetlerinde kullanılmak üzere Yüksek Komiserlerinin tasarrufuna verilmişti. İtalyan Hükümeti Yüksek Komiseri Maissa'ya 75,000'i kara sağlık, 75,000'i deniz sağlık harcamalarında kullanılmak üzere toplam 150,000 Frank tahsis etmişti. İngiliz Hükümeti ise Yüksek Komiserine böyle bir meblağ tahsis etmemişti²⁷³. Bir süre sonra sağlık hizmetleri için harcanacak meblağın kredi olarak mı yoksa hibe olarak mı verileceği tartışma konusu olmuştu. İngiliz Yüksek Komiseri Hükümeti'nden aldığı talimata göre sağlık hizmetleri için tahsis edilen 50,000 Frankın geri ödenmemek üzere verildiğini anladığını ifade etmişti. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserinin kendilerine gönderilen talimatlarda bu konuda herhangi bir açıklama olmadığını ifade etmeleri üzerine Müttefik Hükümetlerinden izahat istenmişti²⁷⁴. Müttefik Sağlık Komisyonu'nun acilen paraya ihtiyacı olduğu halde bu fonlara dokunulmamıştı.

İngiliz Hükümeti'nin yaptığı açıklamadan sonra hakikat anlaşılmış, İngilizlerin söz konusu meblağı kredi olarak vermek istedikleri ortaya çıkmıştı. Kısa bir süre sonra İngilizler bundan da vazgeçmiş hiçbir şekilde ödeme yapmayacaklarını

²⁷¹ “3 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 109752.

²⁷² “23 Ekim 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 149602.

²⁷³ “13 Şubat 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5162**, E 1360.

²⁷⁴ “26 Mart 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5163**, E 3233.

ilan etmişlerdi. Bu karar İngiliz Yüksek Komiserinin dahi tepkisine neden olmuştu²⁷⁵. Bundan sonra sağlık vergilerinin yeniden tahsil edilmesi yeniden gündeme gelecekti.

Müttefik Hükümetlerinin tahsis ettiği paraların kullanılması konusundaki belirsizlikler nedeniyle Yüksek Komiserler yeniden Osmanlı Hükümeti'nin kapısını çalmışlardı. Hükümet aylık olarak 10,000 lira tahsis edebileceğini söylese de mevcut koşullar altında bu ödemeyi yapacak durumda değildi. Bu koşullar altında sağlık vergilerinin yeniden yürürlüğe konulmasından başka çare kalmamıştı²⁷⁶. Burada şu hususu belirtmekte yarar vardır; İstanbul işgal edilmeden önce sağlık vergilerini Osmanlı Hükümeti toplamaktaydı. Şimdi ise bu vergileri işgal yönetimi toplayacak, toplanan vergiler bir işgal müessesesi olan Müttefik Sağlık Komisyonu'nun tasarrufuna verilecekti.

Beklendiği gibi Osmanlı Hükümeti taahhüt ettiği ödemeyi yapamamıştı. İstanbul ve çevresine Rus göçmenlerin yoğun göçü neticesinde zor durumda kalan Yüksek Komiserler, İtilaf Devletleri tarafından tahsis edilen kredilerden 30,000 frankı malzeme alınması amacıyla Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu'na tahsis etmişlerdi²⁷⁷. Ancak İtalyan ve Fransız Hükümetleri kredinin kullanılması konusunda onay verdiği halde İngiliz Hükümeti kararından vazgeçerek daha önce verdiği onayı geri çekmişti. Bu karara sitem eden İngiliz Yüksek Komiseri Robeck kendilerinin onay vermemesi halinde Fransız ve İtalyanlar karşısında zor durumda kalacaklarını ve onların da verdikleri onayı çekebileceklerini beyan etmiş son kararın geri alınmasını istemişti²⁷⁸. İngiliz Hükümeti gerekli fonların bulunamaması halinde gerekli onayın verebileceğini bildirerek²⁷⁹ komisyonun başının çaresine bakmasını istemişti. Sevr Antlaşması imzalandığı sıralarda işgal yönetimine bağlı sağlık komisyonu kaynak yetersizliğinden faaliyetlerini sınırlandırmak zorunda kalmıştı.

²⁷⁵ “6 Ağustos 1920 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/5164**, E 10250.

²⁷⁶ “23 Nisan 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5163**, E 5043.

²⁷⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 23 Haziran 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5152**, E 7259.

²⁷⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 10 Ağustos 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5152**, E 9771.

²⁷⁹ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 28 Haziran 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5152**, E 10530.

Sevr Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin Muhtelit Sağlık komisyonu'na ait fonların hakkında Müttefik Devletler tarafından verilen kararı kabul edeceği öngörülmüştü²⁸⁰. İstanbul'un fiilen işgalinden sonra Yüksek Komiserler bu fonların bir kısmını gayrimeşru olarak kullanmışlardı. Sevr'de bu fonların tamamen müttefik devlet müesseselerine devredilmesinin yolu açılmıştı.

Sevr Antlaşması'nda, Boğazlar bölgesinde kurulması planlanan sağlık örgütü 46. maddede ele alınmıştı. Bu maddede Boğazların tıbbi açıdan korunması için bir alt komite kurulacağı belirtilmişti. Boğazlar bölgesi dışında kalan limanlardaki sağlık rejimi Osmanlı Devleti tarafından kurulacaktı. Ancak İtilaf Devletleri tarafından kurulacak Sağlık Tasfiye Komisyonu, Muhtelit Sağlık Komisyonu'nu tasfiye etmek suretiyle yeni rejimin nasıl olacağını belirleyecekti. Tasfiye Komisyonu, finans, sağlık tarifelerinin değiştirilmesi ve ya yenilerinin çıkarılması, personel durumu, karantina merkezleri gibi meseleleri inceleyerek yeni rejimi tesis edecekti²⁸¹. Dolayısıyla dahili sağlık hizmetleri Osmanlı Hükümeti tarafından harici sağlık hizmetleri ise müttefikler tarafından kurulacak yeni idare tarafından ifa edilecekti.

Sevr Antlaşması yörüngesinde İstanbul'da yeni bir sağlık teşkilatı kurabilmek için uzun bir süreye ihtiyaç vardı. Osmanlı Sağlık İdaresinin tasfiyesi ise yararlı bir amaca hizmet etmeyecekti. Çünkü bu idarenin tasfiyesinden sonra İtilaf Devletleri tarafından kurulan Sağlık Komisyonu'nun sıhhi alanda oluşacak boşluğu doldurabilecek kapasitesi henüz yoktu. Müttefik Sağlık Komisyonu, personel, ekipman, araç, gereç ve finansman sorunlarını halledebilmiş değildi. İtilaf Devletleri, İstanbul'daki birliklerinin ve Avrupa kıtasının sıhhi emniyeti açısından Osmanlı Sağlık Heyeti'nin İtilaf Devletlerinin denetiminde olmak koşuluyla faaliyetlerine bir süre devam etmesine razı olmak zorundaydılar. Kısacası, İşgal yönetimi, Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu'nun yeterli olduğuna kanaat getirinceye kadar Osmanlı Sağlık Heyeti varlığını sürdürecekti.

İtilaf Devletlerinin Muhtelit Sağlık Komisyonu'nu kurmak gibi bir kaygıları bulunmuyordu. Sevr Antlaşması'ndan sonra Yüksek Komiserler Muhtelit Sağlık Komisyonu'nu tasfiye edebilmek amacıyla çalışmalara başlamışlardı. Yüksek Komiserler savaş öncesi sağlık rejimini incelemek ve Osmanlı Sağlık İdaresinin

²⁸⁰ Sevr Antlaşması, md. 255

²⁸¹ "F.G. Clemow tarafından hazırlanan 16 Ağustos 1920 tarihli rapor", FO, 371/5152, E 11653.

tasfiyesi konusunda çalışmalar yapmak üzere sağlık danışmanlarından oluşan bir tahkikat komisyonu kurmuşlardı²⁸². Bu çalışmaları yürüten Sağlık Tahkikat Komisyonu, Muhtelit Sağlık Komisyonu'nun tasfiyesi yönünde bir rapor hazırlamıştı. Hazırlanan raporda; işgal edilmiş topraklarda, İtilaf Devletlerinin istedikleri şekilde bir sağlık teşkilatı kurabilecekleri vurgulanmış, Osmanlı hakimiyetine bırakılacak topraklarda üç müttefik temsilciden oluşacak bir Sağlık Komisyonu kurulması önerilmişti²⁸³. Bu öneri Müttefik Sağlık Komisyonu'nun Sevr Antlaşması'ndan sonra da devam edeceğinin işareti idi. Osmanlı Devleti'nin Muhtelit Sağlık Komisyonu'nu dağıtmasından yakınan İtilaf Devletleri temsilcilerinin böyle bir karara varmasının çeşitli nedenleri vardı. Komisyon'da yabancı temsilciler bulunmasına karşın Osmanlı Devleti daha çok temsilciye, dolayısıyla ağırlığa sahipti. İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin bu ağırlığını ortadan kaldırmayı ve yeni bir sağlık örgütü ile sağlık alanında tam hakimiyet kurmayı amaçlıyorlardı. Bir diğer neden ise yabancı temsilciler arasında İtilaf Devletleri tarafından “düşman” kabul edilen Almanya, Avusturya-Macaristan gibi devletlerin temsilcilerinin bulunmasıydı. Bu temsilciler ancak, ait oldukları devletlerle ilişkiler normalleşince yeniden heyete kabul edilebilirdi. Muhtelit Sağlık Komisyonu hesaplarında bulunan paralar da İtilaf Devletlerini cezp ediyordu. İtilaf Devletleri önce bu hesapları askıya almış ardından, hesaplardaki parayı gayrimeşru bir şekilde kendi kurdukları Müttefik Sağlık Komisyonu'na aktarmaya başlamışlardı. Tasfiye ile hesaplarda kalan paraya el koymak meşru bir hale gelmiş olacaktı.

Sevr Antlaşması'ndan sonra İtilaf Devletleri tarafından kurulmak istenen sağlık teşkilatı İtilaf Devletlerinin hakimiyetinde kendi kendini finanse edebilecek bir yapıya sahip olacaktı²⁸⁴. Yeni yapı Osmanlı Devleti'nin kendi ülkesinde kurulacak komisyonda etkisiz bir şekilde temsil edilmesine neden olacaktı.

Yüksek Komiserlik sağlık danışmanları Sevr Antlaşması'nda öngörülen Sağlık Tasfiye Komisyonu'nun antlaşmanın onaylanmasından önce kurulması için çaba sarf

²⁸² “14 Ocak 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 1300.

²⁸³ “Müttefiklerarası geçici Sağlık Komisyonu tarafından hazırlanan 21 Nisan 1921 tarihli rapor”, **FO, 371/7940**, E 4426; “İngiliz Ticaret Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Şubat 1922 tarihli mektup”, **FO, 371/7940**, E 1760.

²⁸⁴ “İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 13 Nisan 1922 tarihli mektup”, **FO, 371/7940**, E 3998

ediyorlardı. Bunun için de İtilaf Devletleri Hükümetleri'nin onayı gerekiyordu²⁸⁵. Yüksek Komiserler bir yandan bu onayı beklerken diğer yandan mesele hakkında tahkikat yapmak üzere Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu'nu görevlendirmişlerdi²⁸⁶. Çünkü bu sıralarda İstanbul'da, Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu, Osmanlı Sağlık Heyeti ve varlığı fiilen devam etmese de Muhtelit Sağlık Komisyonu bulunuyordu. Sevr'e göre Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu bir tasfiye komisyonuna dönüşerek eski sağlık komisyonunun tasfiye edilmesini sağlayacak ve yeni bir sıhhi rejim tesis edecekti. Belirlenecek yeni rejim, Osmanlı Sağlık Heyeti'nin geleceğini doğrudan ilgilendiriyordu.

Sağlık hizmetleri için tahsis ettikleri kredileri ileride tahsil edemeyeceklerini düşünen Yüksek Komiserler, sağlık danışmanlarının önerileri doğrultusunda sağlık vergilerinin yeniden yürürlüğe girmesine karar vermişlerdi. Üstelik Türk parasının değer kaybı nedeniyle bu vergiler beş kat arttırılmıştı²⁸⁷. Daha önce Osmanlı Sağlık Heyeti'ne tahsis edilen bu vergiler bundan sonra, beş kat arttırılmış haliyle Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu'na tahsis edilecekti.

Yüksek Komiserler 1920 yılı sonlarına doğru, sağlık hizmetlerini tamamen kendi denetimlerine alarak yürütmek istediklerini Osmanlı Hükümeti'ne bildirmişlerdi²⁸⁸. Bu karar gerekli tedbirlerin alınamamasından Osmanlı Hükümeti'nin sorumlu olduğunu göstermek için alınmıştı. Osmanlı Sağlık Heyeti'ni denetleme yetkisine sahip olan Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu bu alanda zaten hakim durumda idi. Yüksek Komiserler, Osmanlı Sağlık heyetine suçu atarak hakimiyetini pekiştirmek ve denetim hakkına sahip olduğu Osmanlı Heyeti üzerinde idari yetkilere sahip olmayı amaçlıyorlardı.

30 Aralık 1920'de Yüksek Komiserlere bir nota ile cevap veren Osmanlı Hükümeti kağıt parayla ödenen sağlık vergilerin beş katına çıkarılması, açık çıkması durumunda İtilaf Devletleri tarafından karşılanması koşuluyla Savaş öncesi sistemin

²⁸⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 27 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5152**, E 11705; “7 Ekim 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 11410.

²⁸⁶ “28 Ekim 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 12227.

²⁸⁷ “3 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5164**, E 15924; “10 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 51; “17 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 344.

²⁸⁸ “17 Aralık 1920 tarihinde Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen müşterek nota”, **FO, 371/6546**, E 2023.

kabul edilebileceğini bildirmişti²⁸⁹. İstanbul'un sıhhi muhafazası için Osmanlı Hükümeti'nin başka da bir çaresi bulunmuyordu. Aslında değişen politik koşullar ve Sağlık konusundaki müdahaleler nedeniyle İttifak Devletleri temsilcilerinin de temsil edildiği eski sistemin kurulması neredeyse imkansızdı.

14 Ocak 1921 Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota gönderen Yüksek Komiserler vergilerin beş katına çıkarılması kabul edeceklerini ancak açık çıkması halinde açığı Osmanlı Hükümeti'nin karşılaması gerektiğini dile getirmişlerdi²⁹⁰. Buna göre hesaplar müttefik yetkilileri tarafından incelenecek ve idare 17 Ocak 1921'de devralınacaktı. Buna karşılık Osmanlı Hükümeti 17 Ocak 1921 de bir nota vererek açığın karşılanması haricindeki kararı kabul ettiğini bildirmişti²⁹¹. İdareyi devralan Yüksek Komiserler bunu kabul etmemiş 28 Ocak 1921 Bab-ı Aliye müşterek bir nota daha vererek Bab-ı Alinin yükümlülüklerinden kaçamayacağını ve sorumluluklarını yerine getirmek, yani açıkları kapatmak zorunda olduğu bildirmişlerdi. Bu notada verilecek kredilerin Osmanlı Hükümeti tarafından geri ödeneceği de vurgulanmıştı²⁹². Nedense Osmanlı Hükümeti'nin sorumluluğu maddi kaynak sağlanması konusunda hatırlanıyordu. İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin İdari konulardaki sorumluluğunu kabul etmiyorlardı.

Müttefiklerin notasına karşın 14 Şubat 1921 tarihinde bir nota daha gönderen Osmanlı Hükümeti alınan kararın memnun edici olduğunu vurgulamasına karşın²⁹³ kredilerin ödenmesinden bahsetmemişti Bu durum Yüksek Komiserlerin kafalarında kredilerin geri ödemesi konusunda şüpheler bırakmıştı. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti'ne bir nota daha veren Yüksek Komiserler hakikati vurgulamış Sevr Antlaşması'nın 255. maddesine göre Osmanlı Hükümeti'nin idarenin finansmanı

²⁸⁹ “30 Aralık 1920 tarihinde Osmanlı Hükümeti tarafından Yüksek Komiserlere verilen nota”, **FO, 371/6546**, E 2023.

²⁹⁰ “14 Ocak 1921 tarihinde Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen müşterek nota”, **FO, 371/6546**, E 2023.

²⁹¹ “17 Ocak 1921 tarihinde Osmanlı Hükümeti tarafından Yüksek Komiserlere verilen nota”, **FO, 371/6546**, E 2023.

²⁹² “28 Ocak 1921 tarihinde Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen müşterek nota”, **FO, 371/6546**, E 2023.

²⁹³ “14 Şubat 1921 tarihinde Osmanlı Hükümeti tarafından Yüksek Komiserlere verilen nota”, **FO, 371/6546**, E 3556.

hakkında Müttefikler tarafından alınacak kararları uygulamak zorunda olduğunu bildirmişlerdi²⁹⁴.

İstanbul'a hariçten önemli miktarda yolcu ve yük geliyordu. Gerekli tedbirlerin alınmaması halinde bunlardan bulaşacak hastalıklar İstanbul'un bir ortaçağ şehrine dönüşmesine neden olabilirdi. Gelen yük ve yolcu miktarındaki artışa paralel olarak maddi kaynağa ihtiyaç her geçen gün artıyordu. Müttefiklerine oranla sağlık harcamaları için kredi tahsis etme konusunda olumsuz bir yaklaşım sergileyen İngiltere dahi 1921 yılı başlarında kredi verme konusundaki tavrını yumuşatmıştı²⁹⁵.

Arttırılan sağlık vergileri de yeterli olmayınca Sağlık Komisyonu İtilaf Devletleri tarafından verilen kredilerden 75,000 Frank daha çekmek zorunda kalmıştı²⁹⁶. Bunlar kredi şeklinde verildiği için ileride Osmanlı Hükümeti tarafından ödenmesi gerekiyordu. Ancak bu son kredi olmuştu. Bundan sonra Fransız Hükümeti eski borçlar ödenene kadar yeni kredi vermeme kararı almıştı. İngiliz ve İtalyan meslektaşları Fransız Yüksek Komiseri Pelle'den yeni kredi verilmesi amacıyla Hükümeti'ne baskı yapmasını talep etmişlerse de bir sonuç alınamamıştı²⁹⁷.

İtilaf Devletlerinin kredi vermek konusundaki isteksizliğini gören Yüksek Komiserler, Londra Bankalarında Muhtelit Sağlık Komisyonu hesaplarında bulunan paraların İstanbul'a gönderilmesi için İngiliz Hükümeti'ne müracaat etmişlerdi. İlk etapta 40,000 Pound'un gönderilmesi talep edilmiş, İngiliz Hükümeti, Crédit Lyonnais Londra şubesine bu miktarın havalesi için talimat vermişti²⁹⁸. Bu da yetmemiş İngiliz Hükümeti yapılan harcamaların Osmanlı Hükümeti'nden geri alınmasına dair çalışmalar başlatmıştı. Neticede yapılan masrafların diğer alanlarda yapılanlar gibi, işgal masrafları kabilinden değerlendirilmesine ve Osmanlı Devleti'nden talep edilmesine karar verilmişti²⁹⁹.

²⁹⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 15 Mart 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6546**, E 3556.

²⁹⁵ “İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ocak 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6546**, E 259.

²⁹⁶ “25 Şubat 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 2994.

²⁹⁷ “8 Nisan 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 4607.

²⁹⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 18 Şubat 1920 tarihli telgraf”, “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 15 Mart 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5152**, E 1416.

²⁹⁹ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 15 Nisan 1920 tarihli telgraf”, “İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 16 Nisan 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5152**, E 2182.

Vergilerin beş kat arttırılması ve Muhtelit Sağlık Komisyonu hesaplarında bulunan paraların kullanılması sayesinde açık kapatılmış, İtilaf Devletlerinin taksitler halinde vermeyi düşündükleri kredilere dahi ihtiyaç kalmamıştı³⁰⁰. İtilaf Devletlerinin taktikleri klasikleşmişti. Önce Osmanlı Sağlık Heyeti'ni engelleme ve sınırlamaları ile çalışamaz hale getirmişler, ardından bu heyete ait vergi ve vazifeleri ele geçirmişlerdi

Yüksek Komiserler İstanbul'da sağlık işlerine tamamen el koyduktan birkaç ay sonra İtilaf Devletleri tarafından tahsis edilen krediler dondurulmuştu. Masraflar Muhtelit Sağlık Komisyonu hesaplarından çekilecek paralarla ve sağlık vergilerinin arttırılması yoluyla karşılanacaktı. Ayrıca Müttefik Polisi tarafından kesilen cezalar da Müttefik Sağlık Komisyonu'na aktarılacaktı³⁰¹. Osmanlı Devleti'nin tahsil etmesine dahi izin verilmeyen sağlık vergileri, işgal yönetiminin tasarrufuna geçtikten sonra sürekli arttırılacaktı.

Vergi artışını yeterli görmeyen Yüksek Komiserler sağlık delegelerinin tavsiyeleri doğrultusunda vergilerinin 1912 yılında %20 indirildikleri seviyeye çekilmesine karar vermişler, bundan sonra da vergileri 6 katına çıkarmayı kararlaştırmışlardı. Bu ikili değişiklik aylık 7,000 TL artış sağlamış, sağlık komisyonunun aylık 4,000 liralık açığı kapatılmış³⁰², hatta tasarruf sağlanmıştı. Bundan sonra Müttefik Sağlık Komisyonu vergilerin indirilerek makul seviyeye çekilmesini talep edecekti.

31 Aralık 1921 tarihinde Yüksek Komiserlere bir mektup gönderen Müttefik Sağlık Komisyonu aşırı hale getirilen sağlık vergilerinin indirilmesini teklif etmiş, Yüksek Komiserler de bu teklifi kabul etmişlerdi. Yapılan indirim 1 Şubat 1922 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanmıştı³⁰³. Aslında buna indirim demek hata olur. Çünkü vergiler defalarca arttırılmış daha sonra bir önceki seviyeye çekilmişti

Yüksek Komiserler 8 Nisan 1921 tarihinde yeniden Credit Lyonnais'te bulunan Muhtelit Sağlık Komisyonu fonlarına yönelmişlerdi. Bu fonlardan 150,000 Frank

³⁰⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 15 Mart 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6546**, E 3556.

³⁰¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 18 Nisan 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6546**, 4599.

³⁰² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 28 Nisan 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6546**, E 5047.

³⁰³ “7 Ocak 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7933**, E 610.

Müttefik Sağlık Komisyonu hesabına geçirilmişti³⁰⁴. Bu kaynak da tükenmiş Yüksek Komiserler 5 Kasım 1921 tarihinde aynı fondan 100,000³⁰⁵, 10 Şubat 1922'de 300,000³⁰⁶, 17 Ağustos 1922'de 150,000 Frankın Müttefik Sağlık Komisyonu'na tahsis edilmesine karar vermişlerdi. Müttefik Sağlık Komisyonu'na tahsis edilen bu fonların borç olarak alındığı açıklansa da³⁰⁷, bu komisyon masrafları da işgal masrafları kategorisine alındığından söz konusu borçları ödeme yükümlülüğü Osmanlı Hükümeti'nin olacaktı.

En sonunda Fransız Yüksek Komiseri Pelle, Lyonnais'te bulunan Muhtelit Sağlık Komisyonu fonlarının Osmanlı Bankası tarafından idare edilmesini önermiş, bu öneri 13 Ekim 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında kabul edilmişti³⁰⁸.

1921 yılı başlarında Sevr Antlaşması'nda öngörüldüğü gibi Muhtelit Sağlık Komisyonu'nun tasfiyesi için çalışmalara başlanmıştı. Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu üyelerinden Dr. Clemow'un yaptığı hesaplara göre Muhtelit Sağlık Komisyonu hesaplarında tahviller hariç olmak üzere 15,000 Pound civarında para kalmıştı. Bu heyete ait malvarlıkları Müttefiklerarası sağlık komisyonuna devredilecekti³⁰⁹. Yapılan hesap, tasfiye işlemi tamamlanmadan önce Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait fonların büyük bir kısmının kullanıldığını da göstermişti.

Muhtelit Sağlık Komisyonu hesaplarında yüksek miktarda paralar bulunuyordu. Hindistan'daki "Janhur" gazetesinde İngilizlerin, İstanbul'un işgal boyunca bu komisyon hesaplarında bulunan 250.000 Pounda el koydukları iddia edilmişti. Bu iddialar karşısında İngiliz Hükümeti el konulan meblağın 190,000 Pound olduğunu ateşkesten sonra bu paraların üç müttefik temsilciden oluşan komisyona periyodik olarak havale edildiğini bildirmişti³¹⁰. İngilizler gayrimeşru bir şekilde el konulan meblağı açıklamakta herhangi bir sakınca görmemişlerdi. Çünkü İtilaf Devletleri yaptıklarını örtecek bir zafer elde etmişlerdi.

³⁰⁴ "8 Nisan 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 4607.

³⁰⁵ "5 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/6496**, E 12808.

³⁰⁶ "10 Şubat 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 1904.

³⁰⁷ "17 Ağustos 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 8799.

³⁰⁸ "13 Ekim 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/7935**, E 11807.

³⁰⁹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 6 Mayıs 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6546**, E 5340; "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 27 Mayıs 1921 tarihli mektup", **FO, 371/6546**, E 5946.

³¹⁰ "Hindistan Umumi Valiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Mayıs 1922 tarihli mektup", "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın verdiği 24 Mayıs 1922 tarihli cevabi mektup", **FO, 371/7940**, E 5042.

12 Ağustos 1921 tarihinde düzenlenen toplantıda Yüksek Komiserler, Muhtelit Sağlık Komisyonu'nun, Müttefik sağlık komisyonuna intikal etmesine karar vermişlerdi. Böylece eski komisyonun yetkileri ile birlikte sahip olduğu malvarlıkları³¹¹ usulsüz bir şekilde Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu'na devredilmişti³¹². Tasfiyeyi gerçekleştiren Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından sonra Osmanlı sağlık teşkilatı üzerinde yarı resmi bir hakimiyet sağlanmasını öneren bir rapor hazırlamıştı³¹³. Raporla ifade edilenler İtilaf Devletlerinin Sevr Antlaşması'ndan sonra kurmak istedikleri sağlık rejimi hakkında bilgi veriyordu.

Yüksek Komiserler 15 Haziran 1921 tarihinde düzenledikleri toplantıda, maddi kaynaklarını azalttıkları halde işlevini sürdürmeye çalışan Osmanlı Sağlık Heyeti'ni tasfiye etmeye karar vermişlerdi³¹⁴. BU tasfiye ile Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu, Osmanlı sağlık teşkilatı üzerinde yarı resmi bir hakimiyet sağlamakla kalmayacak, sağlık alanında hakimiyeti tamamen ele geçireceklerdi.

Yüksek Komiserler İstanbul'da kurdukları Sağlık Komisyonu'nun sadece İstanbul'da değil, Sinop, Trabzon ve Zonguldak gibi Anadolu limanlarına genişletilmesini de gündemlerine almışlardı³¹⁵. İstanbul İşgal yönetimi, bu şekilde limanlardan başlayarak Anadolu'ya hakim olacaktı. Fakat TBMM onların bu hesaplarını bozacaktı.

Osmanlı Sağlık Teşkilatı'nın İtilaf Devletleri hakimiyetine girdiği sıralarda TBMM Anadolu'da bulunan bazı limanları ele geçirmişti. TBMM ele geçirdiği limanlarda bağımsız bir sağlık teşkilatı kurarak yeni vergiler belirlemişti. TBMM bu vergileri istediği oranda arttırabiliyordu³¹⁶. Anadolu'da Yunan işgal bölgesindeki limanlara gelen gemilerden bir kez sağlık vergisi alınıyordu. Bu gemiler İstanbul'u ziyaret etmeleri halinde ikinci kez ve nihayet TBMM'nin denetimindeki bir limanı ziyaret ettiğinde üçüncü kez sağlık vergisi ödüyordu. Böylece, Mondros Ateşkes

³¹¹ “12 Ağustos 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 9547.

³¹² “26 Ağustos 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 10019.

³¹³ “Müttefik sağlık Heyeti tarafından hazırlanan 6 Temmuz 1921 tarihli rapor”, **FO, 371/6547**, E 11682.

³¹⁴ “15 Haziran 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 8499.

³¹⁵ 23 Ekim 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 149602.

³¹⁶ “28 Ekim 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 12227.

Antlaşması'ndan sonra işgal edilen Türk limanlarında üç defa hem de farklı oranlarda sağlık vergisi tahsil edilmiş oluyordu.

İşgal yönetimi İstanbul'un idaresini TBMM temsilcilerine devrettiği tarihe kadar sağlık alanında farklı çalışmalara imza atmışlardı. 1920 yılı ortalarında İstanbul ve çevresinde tifo vakaları görülmesi üzerine Müttefik Sağlık Komisyonu tedbir ve tedavi amaçlı olarak bir aşı kampanyası başlatmıştı. Amerikalılar; U.S.S. Galveston gemisindeki ve Tophane rıhtımındaki merkezlere, İngilizler; Galata'daki Denizci Hastanesi'ne ve Kroecker Oteli'ndeki merkeze, Fransızlar; Yüksek Kaldırım'daki Zografos'a, Rumlar Parmakkapı, Galata ve Fener'deki Yunan Kızıl Haçı eczanelerine, Ruslar; Rus Deniz Üssü'ne, Osmanlı vatandaşları; Fatih, Pera, Üsküdar ve Kadıköy'deki halk sağlığı valilik bürolarına, başvurarak aşılarını yaptırmışlardı³¹⁷.

Müttefik Sağlık Komisyonu tarafından karantina altında tutulan şahısların izole edildikleri yerlerden ayrılabilmeleri Müttefiklerarası Pasaport bürosu tarafından verilecek tıbbi geçiş pasaportuna³¹⁸ bağlı hale getirilmişti³¹⁹. Bu özel pasaporta sahip olmayanların buldukları yerlerden ayrılabilmeleri mümkün değildi.

İşgal Yönetimi, İstanbul Belediyesi bünyesinde yer alan ve giderleri belediye vergilerinden karşılanan Belediye Sağlık Heyeti gelirlerine de göz dikmişlerdi. Yüksek Komiserler 1921 yılı Kasım ayında Belediye Sıhhi hizmetlerini denetlemek gerekçesiyle bir komisyon kurmuşlardı³²⁰. Yüksek Komiserler İstanbul'da zührevi hastalıklarla ilgili bir hastane açmak niyetindeydiler. Kaynağı da kendi vatandaşlarının ödemesini kabul etmedikleri belediye vergilerinden karşılamak için harekete geçmişlerdi³²¹. Bu teşebbüslerden sonuç alınamaması üzerine Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu mevcut hastanelerden bir tanesinin bu amaçla kendilerine tahsis edilmesini istemişti. Bu vazife Müttefik Sağlık Komisyonuna verilmişti. Bu komisyonun yapacağı tahkikattan sonra hangi hastanenin uygun olduğuna karar verilecekti³²². Sağlık Komisyonu, Yıldız Hastanesi'nin yakınında bir hastane tesis etmeye karar vermişlerdi. Ancak finans sorunu vardı. Yüksek

³¹⁷ **The Orient News**, 16 Temmuz 1920.

³¹⁸ Medical Passes.

³¹⁹ "13 Şubat 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/5162**, E 1360.

³²⁰ "14 Ekim 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 11661.

³²¹ "27 Ocak 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 1312.

³²² "24 Mart 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 3547.

Komiserler bu projede kullanılmak amacıyla yeni belediye vergileri tahsis edilmesini uygun görmüşlerdi. Bu amaçla Yüksek Komiserlik baş tercümanlarının Dahiliye Nezareti'ne müracaat etmesine karar verilmişti³²³. Bu müracaat sonuçsuz kalınca Yüksek Komiserler kendi hükümetlerinden gerekli fonu talep etmişlerdi³²⁴.

Yüksek Komiserler eczanelerde satılan ilaçlara yönelik düzenlemeler de yapmışlardı. Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu, uyuşturucu maddelerden yapılan bazı ilaçların satışı hakkında düzenleme yapılmasına dair bir taslak hazırlayarak Yüksek Komiserlerin onayına sunmuştu³²⁵. Hariciye Nazırının başkanlığında toplanan İtilaf Devletleri ve Düyun-u Umumiye temsilcilerinden oluşan bir komisyon bu taslağı onaylamış³²⁶ bundan sonra bu tür ilaçlar Müttefik Sağlık Komisyonu'nun denetiminde satılmıştı.

Osmanlı Devleti'nde yabancı doktor, dişçi ve ebeler ülkede çalışmalarını için gerekli muameleler yapıldıktan sonra "Kollukyum" adı verilen bir sınava tabi tutulmakta, sınavda başarılı olmaları halinde çalışmalarına müsaade edilmekteydi. I. Dünya Savaşının başlamasından kısa bir süre önce "Memalik-i Osmaniye'de bulunan ecnebilerin hukuk ve vezai fi hakkında kanun-u muvakkat" (23 Şubat 1914) ile Osmanlı topraklarında çalışan yabancıların hakları kanun ve nizama bağlı olmaları şartıyla teminat altına alınmıştı. Bu meyanda tababet alanında çalışanlarla ilgili düzenlemelerde yapılmış; "Kollukyum" sınavı kaldırılmıştı. Bundan sonra doktor seçiminde Darülfünun Tıp Fakültesi'nden mezun olup doktorluk sınavından başarılı olanlar doktor olarak seçilmeye başlanmıştı³²⁷. İşgal yönetimi doktorların çalışma esasları hakkında yapılan değişiklikleri görmezden gelerek, İstanbul'da çalışmakta olan ve ya çalışmak isteyen üç müttefik Devlete tabi doktorların Sağlık Komisyonu tarafından tescil edilmeleri şartını getirmişti³²⁸. Yunan tebaasından doktorların da aynı şekilde tescil edilmesi konusunda yapılan başvurular Sırp ve Romanyalıların da benzer taleplerde bulunacakları gerekçesiyle kabul edilmemişti³²⁹. Yunanlılara, işgal

³²³ "28 Nisan 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/7935**, E 4981.

³²⁴ "12 Mayıs 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/7935**, E 5484.

³²⁵ "4 Şubat 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2020.

³²⁶ "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 203", **FO, 371/9176**, E 10937.

³²⁷ Elmacı, **a.g.e.**, s. 117.

³²⁸ "18 Mart 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 3766.

³²⁹ "29 Nisan 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E5443.

ettikleri topraklarda müttefik menfaatlerine aykırı bir tutum sergilemelerinden dolayı böyle bir cevap verilmişti.

Sevr Antlaşması'nın 146. maddesine göre Osmanlı Hükümeti yabancı üniversite ve okulların verdiği diplomaları tanımayı, mesleklerin ve fabrikaların diploma niteliğindeki sertifikalarını taşıyanları kabul etmişti. Müttefik Sağlık Komisyonu, Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Azerbaycan, Hicaz, Gürcistan ve Amerika'nın niteliksiz okulları tarafından verilen diplomalarının kabul edilmemesi için değişiklik yapılmasını tavsiye etmişti³³⁰. Adı geçen ülkeler arasında İttifak Devletlerinin olması uygulamanın daha çok onlara yönelik olduğunu göstermekteydi. Müttefik Sağlık Komisyonu, doktorların sahip olmaları gereken mesleki bilgilerini önemsememiş, onların hangi ülke vatandaşı olduklarına önem verilmişti.

İstanbul'da Rus göçmenler arasında doktor olduğunu iddia edenlerin mesleklerini serbestçe icra etmesine izin veriliyordu. Yüksek Komiserler Adli Komisyonun hazırladığı 15 Haziran 1921 tarihli rapor doğrultusunda Rus doktorların mesleki ehliyete sahip olup olmadıklarını tahkik etmek üzere bir komisyon kurulmasına karar vermişlerdi³³¹.

Yunanistan'ın Londra Maslahatgüzarı Rizo Rengabe, İngiliz Hükümeti'ne müracaat ederek İstanbul'da bulunan Yunan doktor ve eczacılarının bazı zorluklarla karşılaştıklarını, onların haklarından mahrum edildiklerini ileri sürmüştü, Yunan doktor ve eczacılarının da müttefik vatandaşları gibi, tescil edilmelerini talep etmişti³³². Mesele Yunan vatandaşları olunca farklı bir uygulamaya gidilmiş ve Sağlık Komisyonu tarafından mesleki ehliyete sahip olduğu kabul edilen doktorlar tescil edilmişti. Yunan yetkililer ise vatandaşlarının tamamının tescil edilmesini istiyordu³³³.

Müttefik Yüksek Komiserleri “cahil ve savunmasız” halkı Yunanistan'dan Guatemala'ya kadar değişik ülkelere her çeşit diploma temin edecek sahte

³³⁰ “Müttefiklerarası Sağlık Heyeti tarafından verilen 20 Şubat 1921 tarihli rapor”, **FO, 371/6570**, E 2997.

³³¹ “24 Haziran 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 7937; “12 Ağustos 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 9547.

³³² “Yunanistan'ın Londra Maslahatgüzarı Rizo Rengabe'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 19 Ekim 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6570**, E 11551.

³³³ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Yunanistan'ın Londra Maslahatgüzarı Rizo Rengabe'ye 6 Aralık 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6570**, E 13320.

doktorlar karşısında müdafaa etmek sloganı ile doktorların tescil işlemlerini yapıyorlardı. Amerika'daki bazı Üniversitelerin değersiz diplomalar verdiğini iddia eden Yüksek Komiserler, Amerikalı doktorları da tescil etmiyorlardı. Üç müttefik devlete tabi doktorlar ise mesleki ehliyetine bakılmaksızın tescil edilmekteydi³³⁴. Bu uygulamadan da anlaşılacağı üzere halk sağlığı değil müttefik devletler menfaatleri esas alınmıştı. İşgal yönetiminin bu menfaatçi uygulamaları TBMM'nin sağlık teşkilatına hakim olması ile sona erecekti.

TBMM adına İstanbul'un idaresini devralmak üzere gelen Refet Paşa, 6 Kasım 1922 tarihinde Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu'nun miadını tamamladığını ve bu tarihten sonra İstanbul'da TBMM'nin sağlık ile ilgili yükümlülükleri ifa edeceğini bildirmişti³³⁵. Böylece İstanbul'da Sağlık alanındaki kontrol TBMM'nin eline geçmiş bir işgal müessesesi olan Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu'nun idari misyonu sona ermişti. Bundan sonra komisyon resmen sona erinceye kadar maddi konularla ilgilenecekti.

Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu, işgal kuvvetleri İstanbul'dan çekilmeden önce Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait hesaplarda kalan meblağı tüketmeye kararlıydı.. Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu bu amaçla Credit Lyonnais ve Bank of England'da bulunan nakit ile tahvillerin değerinin tespit edilmesine yönelik teşebbüslerde bulunmuştu. Müttefik Sağlık Komisyonu, elde edilecek fonları, görevi sona erecek olan üyeleri için kurulacak bir emekli fonuna aktarmayı planlıyorlardı³³⁶.

TBMM Hükümeti İstanbul'da sağlık organizasyonunu geliştirebilmek için maddi kaynağa ihtiyaç duymaktaydı. TBMM bu kaynağı, sağlık vergilerini yeniden tesis etmekte bulmuştu. İtilaf Devletleri temsilcileri bu vergilerin meşru olmadıklarını savunsalar³³⁷ da eskisi gibi etkili olamadıklarından alınan kararı kabul

³³⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 2 Mart 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6570**, E 2997.

³³⁵ “TBMM adına Umumi Sağlık Müdürü Said tarafından Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu İngiliz temsilcisi H.G. Hobson'a 6 Kasım 1922 tarihli mektup ve TBMM adına Umumi Sağlık Müdürü Said tarafından yayınlanan 6 Kasım 1922 tarihli bildiri”, **FO, 371/7941**, E 12644; “6 Kasım 1922 tarihinde Müttefik Yüksek Komiserleri ile Generalleri arasında düzenlenen özel toplantıdan”, **FO, 371/7935**, E 12658.

³³⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 20 Aralık 1922 tarihli telgraf”, **FO, 371/7941**, E 54; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 17 Şubat 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9124**, E 1976.

³³⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 19 Aralık 1922 tarihli telgraf”, **FO, 371/7941**, E 14502.

etmek zorunda kalmışlardı. Kaldı ki, işgal yönetiminde Müttefik Sağlık Komisyonu bu vergileri tahsil etmişti.

Sağlık konusundaki işlevini kaybeden Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu, TBMM tarafından tahsil edilen sağlık vergilerinin aşırı olduğunu ileri sürerek İstanbul'da bulunan TBMM temsilcilerini protesto etmişti. TBMM buna sessiz kalmamış, vergilerin yüksek olmadığını savunmuş³³⁸, vergi tespit etme konusunda yapılan müdahalelerin ise kabul edilemeyeceğini vurgulamıştı. Eksik malumata sahip İtilaf Devletleri temsilcileri Türk limanlarına uğrayan gemilerden birkaç kez vergi alındığını bunun uluslararası kaidelere aykırı olduğunu da iddia etmişlerdi³³⁹. Bu durum İzmir'in işgal altında olduğu ve TBMM Hükümeti'nin İstanbul Hükümeti ile bağlarını kopardığı dönemlerde yaşanmıştı. Şöyle ki, Yunan işgali altındaki bir limana gelen bir gemiden Yunanlılar vergi alıyor, ardından TBMM'nin hakim olduğu limanlardan birine giden gemi bir vergi daha ödüyor, bu gemi İstanbul ya da İtilaf Devletlerinin işgali altındaki başka bir limana uğradığında üçüncü kez bir vergi ödemek zorunda kalıyordu. Yunanlılar tarafından işgal edilen limanlar TBMM'nin denetimine girdikten sonra yine bir kez vergi alınmıştı. Bu durumun müsebbibi, işgalci İtilaf Devletleri olup suçu TBMM'ye atarak yine işin içinden sıyrılmak istiyorlardı.

İstanbul'da resmen olmasa da fiilen idareyi ele geçiren TBMM, Lozan Antlaşmasının imzalanmasından iki gün önce bir iyi niyet gösterisi olarak İstanbul

³³⁸ TBMM tarafından 16 Temmuz 1337'de (1921)'de alınan karara uygun olarak; TBMM'nin denetimi altına limanlara gelen Türk bayrağı altındaki gemilerin 2 kuruş yabancı gemilerin 5 kuruş vergi alınıyor, bundan sonra gemiler, tonajına, kapasitesine ve ya ait sınıfına göre vergi ödüyorlardı. Yolcu ve yük için tahsil edilen vergiler de değişiyordu; 1-23 ton arası gemilerden 100 Kuruş, 25-100 ton arası gemilerden 200 Kuruş, 100 ton üzerinde ise her yüz ton için ve parçalar için 200 Kuruş alınmaktaydı. Ruhsat bedeli olarak 100 Kuruş, Sağlık kanununun ihlal eden gemi kaptanlarına ise; 1-50 ton arası gemilerde 15 lira, 50-200 arası gemilerde 25 Lira, 200 ton üzeri gemilerde 100 lira, umumi gemilerde 50 Motorlar 20 Lira ceza kesiliyordu. Yabancı limanlardan gelen 18 yaşından büyük bütün yolcular için, gemi kaptanı tarafından 100 Kuruş ödeniyordu. Karantina ve bulaşıcı hastalıklardan bahseden 30 Ocak 1922 tarihli genelgede görevlendirilecek her bir kapıcı ve koruma için 125 Kuruş, her bir şahıs tarafından karantina vergisi olarak 77.20 Kuruş, 1-100 ton arası her gemilerin 50 Kuruş, 100-200 ton arası gemilerin 100 Kuruş, 200-400 ton arası gemilerin 150 Kuruş, 400-1000 ton arası gemilerin 200 Kuruş, yün, pamuk, ve diğer eşyalar balyalarının dezenfeksiyonu için 15 Kuruş, her 100 parça deri için 50 Kuruş, kağıt ve paçavralar için 50 Kuruş, hayvan başına 5 Kuruş, koyun ve küçük baş hayvanlar için 2.20 Kuruş tahsil ediliyordu. 12 Zilkade 1339 16 Temmuz 1337 (1921) tarihli kanun", **FO, 371/9124**, E 9117.

³³⁹ "İngiliz Ticari Sekreterlik Bürosu'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 7 Şubat 1923 tarihli mektup", **FO, 371/9124**, E 2071; "İngiliz Ticari Sekreterlik Bürosu'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 7 Şubat 1923 tarihli mektup", **FO, 371/9124**, E 4957.

dahil Türk limanlarına gelecek gemilerden bir kez sağlık vergisi alınacağını açıklamış³⁴⁰ bu konudaki şikayetleri sona erdirmişti. Ancak bu kez de, yabancı şirketler, aşırı miktarda vergi tahsil edildiğini ileri süreceklerdi.

TBMM'nin aldığı vergilerin, Müttefik Sağlık Komisyonu tarafından tahsil edilen vergilerden yaklaşık olarak beş kat daha fazla olduğu hesaplanıyordu³⁴¹. Düşük vergilere alışan yabancı şirketler yeni vergileri hazmedemediklerinden sürekli şikayetlerde bulunuyorlardı. TBMM'nin yabancılara karşı ayırım uyguladığını ve vergilerin aşırı olduğunu savunan bu şirketler Türklerden daha düşük vergi alınmasını delil göstererek TBMM'nin yabancılara karşı ayırım uyguladığını ileri iddia ediyorlardı³⁴². Birçok ülkede görülen bu uygulamanın ayrımcılıkla ilgili olmadığını, ülke içi ticareti geliştirmek için alınan bir karar olduğunu müşteki şirketler de biliyordu. Bu şirketlerin hedefi; ayrımcılık iddiasıyla vergi oranlarını aşağı çektirmektir.

Lozan Antlaşmasında İstanbul Muhtelit Sağlık Komisyonu kaldırılmıştı. Bundan böyle Türkiye kıyı ve sınırlarında sağlık teşkilatı kurmakta serbest olacaktı. Türkiye adil bir sağlık tarifesi belirleyecek bu tarife yerli ve yabancılara aynı oranda uygulanacaktı. İstanbul Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait fonları hak sahiplerine dağıtmak üzere, bu kurula katılmış olan devletlerin birer temsilcisinden oluşacak bir komisyon kurulacaktı. Bu komisyon da antlaşmazlık yaşanması halinde Milletler Cemiyeti Meclisine müracaat edilecekti³⁴³.

Lozan Antlaşması'nda savaştan önceki sağlık komisyonunu tasfiye etmek üzere bir mütevellî Sağlık Komisyonu atanması öngörülmüştü. Komisyon üyelerini İtilaf Devletleri kendi kendilerine belirlemeyecekti. Cemiyeti Akvam Sağlık Komisyonu ve Uluslararası Halk Sağlığı Bürosu bir liste hazırlayacak, Türkiye Cumhuriyeti bu 6 kişilik liste içerisinde 3 şahsı komisyon üyesi olarak belirleyecekti³⁴⁴. Yalnız mesele görüldüğü kadar basit değildi. Çünkü savaşın

³⁴⁰ “Sağlık Bakanlığı'nın 22 Temmuz 1339(1923) tarihli tamimi”, **FO, 371/9124**, E 9117.

³⁴¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 27 Haziran 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9124**, E 6669.

³⁴² “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 17 Eylül 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9124**, E 9117.

³⁴³ **Lozan Antlaşması**, md. 114-116

³⁴⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 25 Eylül 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9124**, E 9773; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 1 Ekim 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9124**, E 9952.

başlamasıyla, Osmanlı Hükümeti Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait malvarlıkları ve paralara el koymuş bunların bir kısmını kullanılmıştı. İtilaf Devletleri ise savaş sırasında bu komisyonun, İtilaf Devletleri bankalardaki hesapları dondurmışlar, İstanbul'un işgalinden sonra, bu fonların büyük bir kısmını Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu'na tahsis etmişlerdi. Dolayısıyla mesele içinden kolay kolay çıkılamaz bir hale gelmişti.

30 Ekim 1923'te bu kez TBMM Hükümeti aynı şeyi yapmak istemiş, fakat İtilaf Devletleri temsilcileri 17 Kasım 1923 tarihinde müşterek bir nota hazırlayarak bu mesele ile kurulacak komisyonun meşgul olacağını bildirmişlerdi³⁴⁵.

Lozan Antlaşmasının onay sürecinde İtilaf Devletleri temsilcileri Türk ve yabancı gemilerden eşit miktarda sağlık vergisi alınması amacıyla TBMM Sağlık temsilcisi Adnan'a bir nota vermişlerdi. Buna göre yabancı gemilerden de Türk gemilerinden alındığı gibi 2 kuruş alınması talep ediliyordu³⁴⁶. İşgal kuvvetleri İstanbul'dan ayrılmadan önce bu meseleyi kendi menfaatlerine göre çözmek istiyorlardı. Fakat TBMM temsilcileri gelinen aşamada İtilaf Devletleri temsilcilerinin baskılarına boyun eğecek yapıya sahip değillerdi.

7. İşgal Yönetiminin Osmanlı Jandarmasını Teşkilatlandırma Faaliyetleri

I. Dünya Savaşı'ndan çok kısa bir süre önce Türk Jandarma teşkilatında köklü değişiklikler yapılması gündeme gelmiş, Fransa ile kurulan temas neticede bu konuda tahkikat yapmak üzere Fransız Albay Foulon İstanbul'a gelerek çalışmalara başlamıştı. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu çalışmalar askıya alınmıştı. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra kurulan Fransız Yüksek Komiserliği Osmanlı jandarması üzerinde tahkikat yapmak ve jandarma üzerinde gerekli denetimi kurabilmek amacıyla Albay Foulon'u İstanbul'a davet etmişti. Müttefiklerine ve Sadrazam Tevfik Paşa'ya Foulon'un sadece jandarma hakkında tahkikat yapmak

³⁴⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 28 Kasım 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9124**,

³⁴⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 3 Ekim 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9124**, E 9962.

üzere İstanbul'a geldiğini bildiren Fransızların³⁴⁷ asıl amacı jandarma ve polis teşkilatı üzerinde hakimiyet kurmaktı. Tevfik Paşa'nın Fransızlar tarafından yapılan teklifi olumlu karşılamış, Foulon Osmanlı Jandarması Umumi Müfettişi olmuştu³⁴⁸. Fransızlar bu şekilde Jandarma ve polis teşkilatları üzerinde kontrol sağlayarak diğer devlet kurumlarındaki etkilerini arttırmayı tasarlıyorlardı. İngilizlerin de aynı hedeflere sahip olması İstanbul işgal yönetiminde İngiliz Fransız rekabetini bariz bir şekilde ortaya çıkaracaktı.

İstanbul'a geldikten çok kısa bir süre sonra Foulon, müttefiklerinden habersiz bir şekilde Osmanlı Jandarması Umumi Müfettişi unvanını kullanmaya başlamıştı³⁴⁹. Foulon'un yaptığı düzenlemelerden sonra Fransız Yüksek Komiserliği, Osmanlı jandarmasının Müttefiklerarası bir komisyon tarafından kontrol ve ıslah edileceği bildirilerek müttefiklerinden bu komisyona birer temsilci atamalarını talep etmişti. Ancak Fransız ve İtalyanlar bu komisyona temsilci atadıkları halde İngilizler temsilci atamamışlardı³⁵⁰. İngilizlerin kurulan komisyona temsilci atamaması bu komisyonun bir işgal müessesesi haline gelmesine mani olmuştu.

Fransızların jandarma ile ilgili çalışmaları sürerken diğer yandan Hükümet gönüllü jandarma toplayabilmek amacıyla harekete geçmişti. Fakat Müttefik temsilcileri ateşkese muhalif olduğu gerekçesiyle bunun uygulanmasına müsaade etmiyorlardı³⁵¹. Osmanlı jandarmasını bir zabıta kuvveti olarak değil de bir askeri güç olarak değerlendiren İtilaf Devletleri asayişin sağlanmasına yönelik bu teşebbüse mani olmuşlardı.

15 Mart 1919 tarihinde yapılan bir düzenlemeyle Jandarma idaresi Harbiye Nezareti'nden alınarak Dahiliye Nezareti'ne bağlanmıştı³⁵². Hükümet bu değişiklikle

³⁴⁷ “20 Kasım 1918'de trenle İstanbul'a gelen Foulon'un jandarma ıslahına memur olduğu istihbar kılınmıştı. “Polis Müdüriyeti Umumiyesi Dördüncü Şube'den Dahiliye Nezareti'ne 20 Kasım 1918 tarihli tezkire”, **DH.EUM.SSM**, 47/35, “19 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 3407.

³⁴⁸ “İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3420**, 205182,

³⁴⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3420**, 205182.

³⁵⁰ “Umum Jandarma Kumandanlığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne 27 Teşrin evvel 1337 (27 Ekim 1921) tarihli tezkire”, **BOA, DH.KMS**, 61-2/49.

³⁵¹ “Jandarma Umum Kumandanlığı'ndan muhtelif vilayet ve mutasarrıflıklara 11 Sefer 1337/16 Kasım 1918 tarifli şifre telgraflar”, **BOA, DH/ŞFR**, Dosya no.93 no.174.

³⁵² “Jandarma kumandasının Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne geçmesi hakkında talimat”, 27 Cemaziyülahir 1337/30 Mart 1919, **BOA, DH/İUM**, Dosya no.E/50, vesika no.18.

jandarmanın askeri bir güç olmadığını İtilaf Devletlerine göstermiş oluyordu. Bundan sonra Dahiliye Nezareti'ne bağlı jandarma mevcudunun arttırılmasına yönelik çalışmalar hız kazanacak, İtilaf Devletlerinin tepkileri azalacaktı.

Osmanlı Hükümeti, jandarma mevcudunu arttırdıktan sonra Jandarma idaresini yeniden Harbiye Nezareti'ne bağlamak üzere harekete geçmişti. Ancak Yüksek Komiserler, ateşkese aykırı olacağını ileri sürerek buna müsaade etmemişlerdi. Yüksek Komiserler Jandarma İdaresinin Harbiye Nezareti'ne bağlanması halinde jandarma birliklerinin orduya kaydırılmasından endişe ediyorlardı. Bu nedenle mevcut statünün devam etmesine karar verilmişti³⁵³.

İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiserleri yapacakları bir itirazın işgal yönetimi içerisinde ihtilaflara neden olacağını düşünerek Fransızların Jandarma teşkilatına yönelik çalışmalara tepki göstermemişlerdi³⁵⁴. Bu noktada İngiliz Hükümeti devreye girmiş, daha önce yapılan kumanda paylaşımı ilkelerine uygun olarak Fransızların, Boğazların Avrupa yakasında Jandarma konusunda yapacakları uygulamaları kabul edeceğini açıklamıştı³⁵⁵. Bu açıklama Fransızların, Osmanlı jandarma ile ilgili çalışmalarını sınırlandırmaya yönelik ilk teşebbüstü. Bu açıklama ile İngilizler, Fransızların işgalleri altında kalan bölgede jandarma ile ilgili lokal faaliyetlerde bulunabileceklerini ancak jandarma teşkilatına yönelik umumi çalışmalara müsaade etmeyeceklerini de göstermişti.

İngilizlerin tutumu nedeniyle hareket kabiliyeti azalan Fransızlar jandarma üzerinde tam bir denetim kuramamışlardı. 1920 yılında Foulon'un ölümünün ardından Dahiliye Nazırı 10 Aralık 1920 tarihinde yaptığı açıklamada, Sevr Antlaşması'nda öngörülen organizasyon komisyonları kurulana kadar İtalyan Albay Caprini'nin Jandarma Müfettişi olarak atandığını ilan etmişti³⁵⁶. Bu atama, Ali Rıza Paşa Hükümeti, İtilaf Devletlerinin jandarma konusundaki ihtilafını fark ederek Fransızların Jandarma üzerindeki nüfuzunu kırmak istemişti. Fakat Fransızlar iddialarından vazgeçmemiş Foulon'un yerine Yarbay Viet'i atadıklarını açıklamışlardı. Osmanlı Hükümeti bu kararı tanımamış olsa da Viet jandarma

³⁵³ 21 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 124445.

³⁵⁴ "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Hükümeti'ne 31 Mart 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4165**, 50584.

³⁵⁵ "İngiliz Hükümeti'nden İngiliz Savaş Bakanlığı'na 31 Mart 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4165**, 50585.

³⁵⁶ "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 19 Şubat 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6482**, E 2328

hakkında emirler yayınlamaya devam etmişti³⁵⁷. Bununla birlikte Fransızlar Jandarma konusundaki emellerine ulaşamamışlar, jandarma hakkındaki kararları da Yüksek Komiserler almışlardı.

Osmanlı Hükümeti, İstanbul içerisinde bir bölgeye jandarma göndermek istediği zaman Yüksek Komiserlerden izin almak zorundaydı. 1921 yılı başlarında Şile ve çevresinde yaşanan asayişsizlik nedeniyle Hükümet, bölgeye jandarma gönderebilmek için Yüksek Komiserlere müracaat etmişti. Bu meseleyi bir askeri mesele olarak değerlendiren Yüksek Komiserler meseleyi Başkumandan Harington'a havale etmişlerdi³⁵⁸. Ancak Harington bu konuda herhangi bir adım atmamış, Hükümet de bölgeye jandarma gönderememişti.

Çatalca ve çevresinde faaliyet gösteren Türk jandarmasının eskiyen tüfeklerinin değiştirilmesi çalışmaları da Yüksek Komiserler tarafından engellenmişti³⁵⁹. İşgal döneminde Fransızların teşebbüslerine rağmen, jandarma hakkındaki idari kararlar Yüksek Komiserler tarafından alınmış ve uygulanmıştı.

8. Kır Bekçiliği (Polisi) Sisteminin Uygulanması

İşgal sürecinde haber kaynağı olarak genellikle Rum ve Ermenileri kullanan İtilaf Devletleri istihbarat görevlileri İstanbul, Marmara Denizi ve yakın çevresindeki halkın Türk zabıta kuvvetlerine itimat etmediğine dair raporlar hazırlamışlardı. İstanbul'da kent merkezine hakim olarak Osmanlı polisi üzerinde bir müttefik polisi oluşturan işgal yönetimi, kırsal bölgelerde görev yapan jandarmanın yerine o bölgelerde yaşayan ahaliden oluşacak kır bekçilerinin görevlendirilmesi için bir çalışma başlatmıştı. Bazı köylerde ahalinin çabalarıyla bekçiler istihdam edilmiş, bu bekçilerin maaş ve masrafları ahali tarafından karşılanmıştı. Bu şekilde Ermeni köylerinde Ermeni, Rum köylerine Rum, Türk köylerine Türk bekçiler vazife yapmaktaydı. Bekçilerin maaş ve masraflarının ahali tarafından karşılanması³⁶⁰

³⁵⁷ “Sevr Antlaşması’na göre Jandarma hakkında hazırlanan muhtıra”, FO, 371/6482, E 9109.

³⁵⁸ “8 Nisan 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, FO, 371/6494, E 4607.

³⁵⁹ “29 Nisan 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, FO, 371/6495, E5443.

³⁶⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 9 Kasım 1919 tarihli telgraf”, FO, 371/4160, 154462.

nedeniyle maliyeye yük binmiyordu. Bu yönüyle olumlu gibi görünen sistem sivil toplumun hızla silahlanmasına neden oluyordu.

İstanbul İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb özellikle İstanbul ve İzmit civarındaki köylerde Hıristiyanlarla Türkler arasında yaşanan sorunların kır bekçiliği sisteminin yeniden tesis edilmesiyle çözülebileceğini düşünüyordu³⁶¹. Fakat çözüm olması beklenen bu sistem tam tersi bir etki yaratabilir, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki sorunları daha da arttırabilirdi.

25 Nisan 1919 tarihinde Sadrazam ile yaptığı görüşmede Webb, kır bekçiliği sistemi ile kırsal kesimlerde yaşanan asayiş sorunlarının azalacağını ileri sürmüştü. Sadrazamla yaptığı görüşme hakkında hükümetine bilgi veren Webb; köylülerin istihdam edecekleri bekçileri silahlandırılacaklarını ifade ettikten sonra, kafasında özellikle Hıristiyan köylerinin bulunduğunu itiraf etmişti. Sadrazam'ın bu sisteme sıcak bakmadığını sezen Webb, kır bekçilerinin bölge jandarma kumandanının emrine verilmesini önermişti. Kendilerine Hükümet tarafından üniforma sağlanacak olan kır bekçileri köylerin ileri gelenlerine danışarak görevlerini yapacaklardı. Sadrazam'ın da yeşil ışık yaktığı anlaşılan³⁶² bu öneri Jandarma teşkilatının yapısında da değişikliğe yol açacaktı. Webb'in sözlerinden anlaşılacağı üzere esas amaç; Rum ve Ermenileri meşru yollardan, üstelik hükümet eliyle silahlandırmaktı.

Webb'in, Sadrazamla görüşmesinden sonra kır bekçiliği sessiz sedasız yaygınlaşmaya başlamıştı³⁶³. Sadrazam ile varılan uzlaşma gereği kır bekçilerine Osmanlı Hükümeti tarafından üniforma veriliyor, silah dağıtılıyordu. Bu durum özellikle Hıristiyanları silahlandırmak isteyen İtilaf Devletlerinin işine gelmemişti. Çünkü Hükümet Müslüman bekçilere de silah dağıtıyordu. Aradan uzun bir süre geçtikten sonra işgal yönetimi, Türk yetkililer tarafından silah dağıtılmasının ateşkes ile bağdaşmadığını savunmaya başlamışlardı. Müttefik Karadeniz Orduları Başkumandanı Milne, 31 Temmuz 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, daha fazla silah dağıtılmamasını bildirilmişti. Oysa kendi önerdikleri

³⁶¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 9 Kasım 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4162**, 177624.

³⁶² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 25 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4162**, 72741.

³⁶³ “Müttefik Karadeniz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 29 Eylül 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4162**, 72741.

sisteme göre silah dağıtılıyordu. İstanbul ve çevresinde yaşayan Hıristiyanlarla, Müslümanlar arasındaki sorunlar giderek artıyordu. Bu durum işgal kuvvetlerinin yeterli korumayı sağlayamadığına dair izlenim yaratmaktaydı. Bu nedenle Karadeniz Müttefik Orduları Başkumandanlığı kır bekçiliği sisteminin yürürlükten kaldırılmasını önermişti. Bu öneriye karşın Türk Jandarmasının “lisanslı eşkıyadan başka bir şey olmadığını” düşünen Webb’in bu konudaki kararı değişmemişti³⁶⁴.

İngiliz Hükümeti de askeri açıdan çok önemli bir sorun yaratmadıkça kır bekçiliği sisteminin devamından yanaydı³⁶⁵. Milne, kır bekçilerine dağıtılacağı gerekçesiyle Osmanlı Hükümeti’ne teslim edilen silahların, Hükümet tarafından Rum ve Ermenilerden daha çok Müslümanlara dağıtıldığını iddia etmekteydi. Milne, Müslümanlara dağıtılan silahların Kuva-yı Milliye’nin eline geçmesinden endişe ediyordu. Bu nedenle Milne kır bekçiliği yerine Jandarma’nın teşkilatlandırılmasının daha yararlı olacağını düşünüyordu³⁶⁶. İngiliz Savaş Bakanlığı da Milne ile aynı görüşte idi³⁶⁷. Osmanlı Hükümeti’nin silahları dağıtma vazifesini üstlenmesi nedeniyle hedeflerine ulaşamayan İtilaf Devletleri kır bekçiliği sistemine sırt çevirmişlerdi.

Sevr Antlaşması’nda kır bekçileri meselesi, gümrük muhafaza, yerel kent polisi ve orman bekçileri meselesi ile birlikte ele alınmış, bunların sayısının savaş öncesinde Türkiye sınırları içerisinde çalışanların sayısını geçmemesine karar verilmişti³⁶⁸. Böylece İtilaf Devletleri kır bekçiliği sistemini yaygınlaştırmaktan vazgeçmişlerdi.

9. İstanbul’da İaşe Sıkıntısı ve Müttefiklerarası İaşe Komisyonu

Trablusgarp Savaşıyla birlikte yaklaşık sekiz yıl savaş ekonomisinin uygulandığı Osmanlı Devleti’nde I. Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru kaynaklar

³⁶⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 13 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4162**, 144386.

³⁶⁵ “İngiliz Hükümeti’nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 12 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4162**, 155753.

³⁶⁶ “Karadeniz İtilaf Ordusu Başkumandanlığı’ndan İngiliz Savaş Bakanlığı’na 18 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4162**, 155753.

³⁶⁷ “İngiliz Savaş Bakanlığı’ndan İngiliz Hükümeti’ne 25 Kasım 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4162**, 155753.

³⁶⁸ **Sevr Antlaşması**, md. 170.

tükenme noktasına gelmiş, halkın iâşesini temin etmek önemli bir sorun haline gelmişti. Nüfusunun iâşesini ülke içerisinde temin eden İstanbul'da savaş yıllarında çok büyük sıkıntılar yaşanmıştı.

Kaynakların tükenmeye başlaması temel tüketim maddelerinin fiyatlarının yükselmesine neden olmuştu. Paranın değer kaybetmesine karşın temel tüketim maddelerinin fiyatları sürekli artmış, spekülasyon ve karaborsacılık yaygınlaşmıştı³⁶⁹. Bu nedenle ülkenin iâşesi giderek daha ciddi bir mesele haline gelmişti. İttihad ve Terakki Cemiyeti bu meseleye çözüm bulabilmek amacıyla iâşe teşkilatında düzenlemeler yapmaya çalışmıştı.

18 Ağustos 1917'de çıkarılan bir kararname ile ihtiyaç sahibi mahallerin ve ordunun gereksinim duyduğu hububatı satın almak, gerekli yerlere sevk etmek ve ya yurtdışından ithal etmek amacıyla İâşe-i Umumi'ye Müdüriyeti kurulmuştu. Harbiye Nezareti'ne bağlı bu müdüriyet 30 Temmuz 1918 tarihinde İâşe Nezareti'ne dönüştürülmüş, nazırlığına da Esnaf Cemiyeti Başkanı Kara Kemal atanmıştı. İâşe Nezareti; ithal ve ihraç edilecek ürünleri belirleme yetkisine sahipti. Nezaret, gıda ve ihtiyaç maddeleri üreten fabrika, değirmen, fırın, imalathane gibi tesislerin vesait sorununu çözmekle de mükellefti. Ancak yapılan bu düzenlemeler beklenen başarıyı sağlayamamış, İâşe Nazırı Kara Kemal dahi vurgunculuk ve karaborsacılıkla itham edilmekten kurtulamamıştı³⁷⁰.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin iâşe meselesini çözüme kavuşturmak amacıyla başvurduğu yöntemlerden biri de İTC tarafından kurulan milli şirketlerin iâşe meselesi ile doğrudan ilgilenmesi idi. Bu şirketlerin faaliyetlerini organize eden şahsın da Kara Kemal olması vurgunculuk ve karaborsacılık söylentilerini daha da arttırmıştı. Savaşın sonunda Evkaf Nezareti bu işe el atmış, evkaf ve kamu haklarının muhafaza etmek gerekçesiyle milli şirketlerin müdür ve muhasebecileri görevlerinden alınmıştı³⁷¹.

İşgal kuvvetlerinin geldiği ilk günlerde İstanbul'da ciddi bir şekilde iâşe sıkıntısı yaşanmaktaydı. En temel tüketim maddesi olan ekmek başlı başına bir

³⁶⁹ Arzu T. Terzi, "Ateşkes Dönemi İstanbul'unda Rekabet Piyasası (Amerikan-Fransız Satış Barakalarının Açılması)", **T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S.6, 2004, s.88-89.

³⁷⁰ Temel, **a.g.e.**,s.38-39.

³⁷¹ "Han-ı Yağmanın Tasfiyesi", **Sabah Gazetesi**, 31Aralık 1918.

problemdi. İstanbul'da günlük olarak dağıtılan vesika ekmeğin gramajı 250 dirhemden 150 dirheme çekilmişti. İaşe Nezareti ekmeğin sıkıntısını bir nebze olsun giderebilmek amacıyla ambarlarda bekletilen patatesi halka dağıtmaya karar vermişti³⁷². Öte yandan Hükümet 27 Mayıs 1919 tarihinde bazı temel gıda maddelerinin ihracını yasaklayarak iaşe sıkıntısını önlemeye çalışmıştı³⁷³.

İstanbul'a gelen işgal kuvvetleri de iaşenin sağlanmasına önem vermişlerdi. Müttefik temsilcileri öncelikle İstanbul'a getirdikleri birliklerinin iaşelerini temin etmek zorundaydılar. Ayrıca işgal kuvvetleri İstanbul'a "gayrimüslimleri koruma" sloganıyla geldiklerinden onların iaşesini sağlamak da işgal kuvvetlerinin vazifesi idi. Aksi halde işgal bir skandala dönüşecek, İtilaf Devletleri dünya kamuoyunda büyük prestij kaybedeceklerdi. İtilaf Devletlerinin iaşe işlerine el atmalarının sebepleri sadece bunlar değildi. İaşe işlerinde dönen büyük paralar her şeyden çıkar sağlamayı alışkanlık haline getiren İtilaf Devletlerini cezp etmekteydi.

Diğer konularda olduğu gibi İstanbul'un iaşesinin sağlanmasında da İngilizler başrolü oynamışlardı. Anadolu'dan İstanbul'a iaşe nakli hakkında tahkikat yapan Tuğgeneral H.E.C Whittall tarafından hazırlanan raporda, ateşkesin, İtilaf Devletlerine Osmanlı İaşe Nezareti'nde bir temsilci bulundurma hakkı tanıdığını ileri sürülmüştü. Whittall, organizasyon ve ulaşım sorunlarının çözülmesi halinde İstanbul'un iaşesinin temin edilebileceğini düşünmekteydi. Whittall, "kendi işlerini organize etme kabiliyetleri olmayan" Türklerin İaşe Nezareti'ne müttefik temsilcisi atanana kadar ciddi tedbirler alamayacaklarını ve organizasyon sorunlarını çözemeyeceklerin de iddia etmişti. Whittall'a göre kömür sıkıntısından kaynaklanan ulaşım sorunu yalnızca İtilaf Devletleri çözebilirdi³⁷⁴.

Savaş yıllarında İtilaf Devletleri ordularının buldukları bölgelerde, iaşe sorunlarını çözebilmek amacıyla Müttefiklerarası İaşe Temsilciler Komisyonu adı verilen bir komisyon kurulmuştu. Londra'da toplantılar yapan bu komisyon savaş

³⁷² Temel, **a.g.e.**, s.40.

³⁷³ Buğday, arpa, un ve mamulleri, irmik, nişasta, bulgur, patates, mısır, fasulye, peynir, et, yağ, zeytin, zeytinyağı, bitkisel yağlar, şeker, şekerleme, pekmez, bal, saman, yulaf, ot, diğer hayvan yemleri, canlı hayvan, deri, kereste, her türlü inşaat malzemesi, maden, odun kömürü, kok, ispirto, petrol mamulleri, yün, halı dışındaki yünlü dokumalar, haşhaş tohumu, haşhaş yağı, çay, kahve ve kibrit gibi maddelerin İhracı yasaklanmıştı. Temel, **a.g.e.**, s.41.

³⁷⁴ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 22 Aralık 1918 tarihli telgraf", FO, **371/4178**, 3403.

sonrasında yenilen ülkelerdeki iâşe sorunlarıyla da ilgilenmeye başlamıştı. Komisyon, İstanbul Yüksek Komiserliğinin yaptığı öneri doğrultusunda Osmanlı İaşe Nezareti'ne o sıralarda Kahire'de atama işlerini düzenleyen Harold Woods'u atamayı uygun görmüştü³⁷⁵.

İtilaf Devletlerinin iâşe meselesine nasıl yaklaştıklarını görebilmek adına H.E.C Whittall tarafından hazırlanan raporu tahlil etmekte yarar vardır. Yaptığı araştırmalar neticesinde Whittall, Anadolu ve Trakya'da tüccar, çiftçi ve resmi dairelerin elinde ne kadar hububat olduğunu tespit etmiş, yurdun iç kesimlerinde bulunan tahılın İstanbul'a getirilmesine Anadolu Demiryolu Şirketi'nin engel olduğunu belirtmişti.

Bu nedenle Whittall, Demiryolu hattının teftiş edilmesini istiyordu. Ulaşımında karşılaşılan diğer bir sorun, iâşe sağlanacak mekânların demiryolu istasyonlarına uzak olmasıydı. Ulaşım sorunlarının çözülebilmesi için ek tren seferlerine, istasyonlara gereken nakliyatın yapılabilmesi için ise ulaşım vasıtalarına ihtiyaç var idi. Savaş yıllarında istikrarsız bir seyir izleyen ve aşırı bir şekilde yükselen hububat fiyatları Boğazların açılmasıyla yapılan ithalat sayesinde düşmeye başlamıştı. Ateşkesten önce 25/26 kuruş olan buğday fiyatları 11 Kuruşa, 13/15 Kuruş civarında olan arpa fiyatları 9 Kuruşa kadar gerilemişti. Yapılan ithalat fiyatlarda %50 oranında bir azalma sağlamıştı. Aynı azalmayı bakliyat fiyatlarında da görmek mümkündü. Buna rağmen İstanbul'daki tahıl ve bakliyat fiyatları Anadolu'ya oranla %50 daha pahalıydı. Bu sadece kömür sıkıntısı ve ulaşım maliyetinin yüksekliğinden değil İstanbul'a iâşe sağlayan stokçu, karaborsacı tüccar ve spekülâtorlerden kaynaklanıyordu. Whittall'ın tüccar ve spekülâtorleri yola getirmek için iki önerisi vardı. Birincisi, onlara trenlerde vagon verilmemesi Anadolu'da satın alma komisyonları kurulması idi. İkincisi ise yurtdışından iâşe ithal etmektir³⁷⁶. Yapılan önerilerin ikisi de İtilaf Devletlerinin menfaatlerine hizmet edecekti. Birinci önerinin kabul edilmesi halinde İtilaf Devletleri kurulacak olan satın alma komisyonlarını kendi kontrollerine alacaklar ve bunu kazanca dönüştüreceklerdi. İkinci önerinin

³⁷⁵ Müttefiklerarası İaşe Temsilciler Komisyonu'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Ocak 1919, tarihli telgraf; **FO, 371/4178**, 1945.

³⁷⁶ "H.E.C Whittall tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 21 Aralık 1918 tarihli rapor", **FO, 371/4178**, 1945, 3403.

gerçekleşmesi halinde ise, İtilaf Devletlerinden ve ya onların uygun göreceği ülkelerden yapılacak ithalatla müttefik şirketler kazanç sağlayacaklardı.

Whittall'ın yaptığı önerileri destekleyen İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, iaşe sıkıntısının İaşe Nezareti'ne Müttefik temsilcisinin atanmasıyla çözülebileceğini ve durumun bu şekilde iyileştirilebileceğini düşünüyordu. Calthorpe, müttefik çıkarlarını korumak üzere maaş ve masrafları ordu fonlarından karşılanacak olan Binbaşı Woods'un İaşe Nezareti'ne müttefik temsilcisi olarak atanmasını teklif etmişti³⁷⁷. Bu teklifi kabul eden İngiliz Hükümeti, bu göreve müttefiklerinin temsilci atamasının önlemesi için Yüksek Komiserine talimat vermişti³⁷⁸. Bu talimat Müttefikler arasında iaşe alanında da kendisini hissettirecek rekabetin habercisi idi.

20 Ocak 1919 tarihinde Woods'un önerileri doğrultusunda İaşe Nezareti, İaşe-i Umumiye Müdürlüğü'ne dönüştürülerek, Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlanmıştı. Bu amaçla hazırlanan taslakta personel İaşe Nezareti'nde istihdam edilmiş olan personel sayısının azaltılması öngörülmüştü. Woods bu sayede masrafların azalacağını iddia etmişti. Fakat İngilizlerin asıl hedefi; nezarete çalışan İttihad ve Terakki Cemiyeti taraftarlarını temizlemektir. Osmanlı Hükümeti İaşe Müdüriyeti'ni, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden bağımsız bir kuruluş haline getirmeyi düşünüyordu. Ancak Woods buna karşı çıkmış, müdürlüğün Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlı kalmasında ısrar etmişti. Osmanlı Hükümeti ise ara bir yöntem bularak İaşe Müdüriyeti'ni Şehremaneti'ne bağlamıştı³⁷⁹. Hükümet bu düzenlemeyle iaşe alanında yapılan müdahaleleri yerel düzeye indirmek istemişti. Buna rağmen sonuç değişmeyecekti.

İngiliz Savaş Bakanlığı Woods'un sivil olarak atanması konusunda ısrar etmekteydi³⁸⁰. İtilaf Devletleri bir idareye el koymak ya da o idareyi kontrol etmek istediklerinde mazeret olarak askeri gerekçeler üretiyor ve asker kökenli personeli bu

³⁷⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 7 Ocak 1919 tarihli telgraf”, FO, **371/4178**, 3817.

³⁷⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 8 Ocak 1919 tarihli telgraf” ve “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 15 Ocak 1919 tarihli telgraf”, FO, **371/4178**, 4969.

³⁷⁹ “Woods tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 5 Şubat 1919 tarihli rapor P.2”, FO, **371/4178**, 20748.

³⁸⁰ “İngiliz Savaş Bakanlığı'nın İngiliz Hükümeti'ne 25 Ocak 1919 tarihli telgrafı”, FO, **371/4178**, 14824.

kurumlarda görevlendiriyorlardı. Çünkü İtilaf Devletlerinin yapılan Mondros Ateşkes Antlaşması'na göre yalnız askeri gerekçelerle idareye el koymaya ve gerekli tedbirleri almaya hakları vardı. İaşe Nezareti'ne yapılan atama bu kritere uymuyordu.

Calthorpe İngiliz temsilcisinin askeri sıfatla atanmasında ısrar etmesinin başka bir nedeni daha vardı. İngiliz temsilcisinin atanmasının gündeme geldiği sıralarda Fransız ve İtalyanlar da harekete geçerek İaşe Nezareti'nde müttefik temsilcilerinin katıldığı bir komisyon kurulmasını sağlamışlardı. Tamamı subay olan bu temsilcilerin en kıdemlisi Albay rütbesine sahip Woods olduğu için toplantılara o başkanlık yapmaktaydı. İngiliz Yüksek Komiseri de temsilcisinin rahatça elde ettiği bu haktan vazgeçmek istemiyordu³⁸¹. Yüksek Komiserin bu uyarısını dikkate alan İngiliz Hükümeti Woods'un maaşının sivil idareci olarak ödenmesine ancak kendisine bahşedilen Albay rütbesinin devamına karar vermişti³⁸². Böylece ortada herhangi bir pürüz kalmamış, Woods'un askeri gerekçelerle atandığı Osmanlı Hükümeti'ne bildirilmişti.

Bu sıralarda İstanbul çok ciddi bir şekilde iaşe sıkıntısı çekiyordu. 5 Şubat 1919 tarihinde edinilen bilgilere göre İstanbul'un aşağı yukarı 20 günlük iaşesi kalmıştı. İaşe sağlamak için acilen para gerekiyordu. Aksi takdirde İstanbul halkının ekmek bulması dahi zor olacaktı. Woods ve meslektaşlarının incelemeleri sonucunda şu tedbirlerin alınmasına karar verilmişti. Buna göre;

- (1) İaşe Nezaretine ait olup ülke içerisinde bulunan tahılın tamamı İstanbul'a getirilecek,
- (2) Haydarpaşa ve değirmenler arasındaki kaçağa karşı kontrol sistemi kurulacak,
- (3) Standart ekmek vesikaları arttırılacak
- (4) Değirmen ve fırınlarda gerekli kontroller yapılacak,
- (5) Karşı çıkanlara ceza verilecek,
- (6) Bakanlık un fiyatlarının azaltılmasında serbest olacak,
- (7) Yoksullar hariç ekmek vesikası feshedilecek,
- (8) Genel müdürlük harcamalarında denge sağlanacaktı.

³⁸¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 30 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4178**, 17517.

³⁸² “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 5 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4178**, 18052.

Limanlarda, Anadolu Demiryolu üzerindeki istasyonlarda ve depolarda bulunan ürünlerin İstanbul'a getirilmesi için Demiryolu Müdürü Albay Rhodes'la uzlaşmaya varılmıştı. Buna göre; stokların bulunduğu istasyonlara vagon gönderilecek, öncelikle buğday daha sonra diğer ürünler İstanbul'a getirilecekti. Genel müdürlüğe ait olanlar toplanmadan, tüccardan ürün alınmayacaktı. Değişik hükümet dairelerinden yapılan talepler Woods'un kontrolü altındaki İaşe Umumi Müdürlüğü'ne yapılacak, onun aracılığıyla Anadolu Demiryolu'na iletilecekti. Woods ile görüşen eski İaşe Nazırı Abdurrahman Bey'in kabul ettiği bu prosedür Hükümet tarafından yürürlüğe konmuştu³⁸³. Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere yeni kurulan İaşe Umumi Müdürlüğü İngilizlerin oldukça etkili olduğu Müttefiklerarası İaşe Komisyonu'nun denetimine girecekti. Bundan sonra işgal yönetimi, Müttefiklerarası İaşe Komisyonu vasıtasıyla iaşe meselesinde de hakimiyeti ele geçirecekti.

Müttefiklerarası İaşe Komisyonu yurdun değişik bölgelerinde bulunan iaşenin İstanbul'a getirilmesi amacıyla Anadolu demiryolu kontrolü ile düzenlemeler yapacaktı. Bundan sonra Müttefiklerarası İaşe Komisyonu, Haydarpaşa'ya tahılların geliş tarihini, vagon sayılarını, her bir vagonun numaralarını, her bir vagon için Haydarpaşa'dan yüklenen miktarı kısacası her şeyi organize edecekti³⁸⁴.

Müttefiklerarası İaşe Komisyonu, unun değirmen ve fırınlara makbuzla verilmesini sağlayarak gerekli kontrolleri yapacaktı. Buna karşı çıkanlar Divan-ı Harb'de yargılanacaklardı³⁸⁵. O günlerde karşı iaşe ile ilgili düzenlemelere karşı çıkanlar sivil mahkemelerde yargılanmakta delil yetersizliğinden dolayı neredeyse hiçbir vaka kesin olarak karara bağlanamamaktaydı. Bundan sonra iaşe ile ilgili düzenlemelere riayet etmeyenler Divan-ı Harbler önünde yargılanacaktı.

Tedbirler bununla da bitmiyordu. Yolsuzluğu durdurmak amacıyla standart ekmek vesikası çıkarılacak, değirmenlerden çıkarılan un ile üretilen ekmeğin denetlenmesi sağlanacaktı³⁸⁶.

³⁸³ "Woods tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 5 Şubat 1919 tarihli rapor P.3", **FO, 371/4178**, 20748.

³⁸⁴ "Woods tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 5 Şubat 1919 tarihli rapor P.4", **FO, 371/4178**, 20748.

³⁸⁵ **a.g.a;** P.5.

³⁸⁶ **a.g.b.;** P.6.

Taslakta, ihtiyaç duyulan durumlarda İaşe Nezareti'nin buğday, un ve ekmek fiyatlarını ayarlayabileceği yazılmış ama bu gerçekleşmemiştir. Hükümet ileride un ve tahıl'a belirlenen fiyatla el koymak durumunda kalabilecekti.

O sıralarda vesika ile verilen ekmekler zengin ve yoksullar için aynıydı. Yapılan düzenlemeyle zenginlerin hükümetin belirlediği fiyattan ödeme yapmaları sağlanacaktı³⁸⁷.

Woods'un tavsiyelerini değerlendiren Yüksek Komiserler 20 Şubat 1919 tarihinde yaptıkları toplantıda Müttefiklerarası İaşe Komisyonu'nu kurmaya karar vermişlerdi³⁸⁸. Böylece Osmanlı İaşe Umum Müdürlüğü tamamen Müttefiklerarası İaşe Komisyonu'nun denetimine geçmişti.

İaşe Umumi Müdürlüğü'nün tamamen İtilaf Devletlerinin eline geçtiğini gören Osmanlı Hükümeti, bu müdürlüğün vazifelerini diğer dairelere devretmeye çalışsa da işgal yönetimi buna müsaade etmemiştir³⁸⁹. Hükümet, İaşe Nezareti'nin lağvederek yerine İaşe Umumi Müdürlüğü'nü kurarken personel sayısını azaltarak müdürlüğün bütçesini arttırmayı ve daha fazla iaşe sağlamayı hedeflemiştir. İaşe Umumi Müdürlüğü'nün çabasıyla İstanbul'a yeterince iaşe nakledilmiştir. Ancak, Fırıncıların, değirmencilerin, hamalların vs. engelleyici taktikleri nedeniyle iaşe meselesi tam anlamıyla çözülememiştir. Bunun üzerine işgal yönetimi, Osmanlı Hükümeti'nden sorumluların bir an önce cezalandırmasını talep etmişti³⁹⁰.

İaşe Umumi Müdürlüğü'nde çalışmalarına başlayan Müttefiklerarası İaşe komisyonu öncelikle Karadeniz, Ege ve Marmara sahillerinde bulunan İaşe Nezareti depolardan tahıl sağlanmaya çalışmıştır. Bu çabalar sonuç vermiş, depolardan İstanbul'a yeterince ürün nakledilmeye başlanmıştır. Woods, 1919 Nisan ayında yaşanabilecek olası bir krize karşı Türkiye Milli Bankası ile müzakerelerde bulunarak³⁹¹, önceden belirlenecek tarifelere göre iaşe ithal etmeleri ve dağıtmaları için antlaşma teklif etmiştir. Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti ile de temasa geçen

³⁸⁷ "Woods tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 5 Şubat 1919 tarihli rapor P.7", **FO, 371/4178**, 20748.

³⁸⁸ "20 Şubat 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 47313.

³⁸⁹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 26 Şubat 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4178**, 47299.

³⁹⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükümeti'ne 24 Şubat 1919 tarihli Nota"; **FO, 371/4178**, 47299.

³⁹¹ Hissedarlarının kimler olduğu tespit edilemedi.

Woods bu heyetten Howard Heinz ile görüşmüştü. Bu görüşmede Heinz, ekmek fiyatlarının düşürülebilmesi için İstanbul'a ucuz Amerikan unu getirmeyi teklif etmişti. Ancak Woods ihtiyacı öncelikle İngiliz-Fransız hissedarların hakim olduğu Türkiye Milli Bankası'ndan karşılamayı düşündüğünden bu teklifi beklemeye almıştı³⁹².

İstanbul'un iaaesi ile ilgilenen sadece Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti değildi. İstanbul'daki Amerikan Ticaret Odası fahri başkanı Ravndal'ın da aralarında bulunduğu bazı Amerikalı yetkililer İstanbul'da ticari faaliyetlerini arttırmak üzere harekete geçmişlerdi. Savaş sonrasında Amerikalı yetkililer yardım ve destek adı altında Osmanlı Devleti ile ticari ve kültürel ilişkileri geliştirilmeye çalışıyorlardı. Amerikalıların kurduğu Şarkı Karib Yurdu, İstanbul Şehri Tetkikat-ı İçtimaiye Amerikan Heyeti, Dersaadet Amerikan İaae Heyeti adlı kuruluşların faaliyetleri benzer eğilime sahipti. Woods'un beklemeye aldığı Dersaadet Amerikan İaae Heyeti Müdürü Howard Heinz, İstanbul'un iaae gereksinimini üstlendiğini açıklayarak, İstanbul'da un fiyatlarının düşürülmesi amacıyla şehre bol miktarda un getirmeyi vaat etmişti³⁹³. Heinz gerçekten de vaadini yerine getirmiş, İstanbul'a getirilen unu piyasanın altındaki fiyatlarla sattırarak un fiyatlarının düşmesini sağlamıştı³⁹⁴. Bu yetkiyi kimden aldığını açıklamasa da işgal yönetiminin Heinz'in faaliyetlerini desteklediği ya da en azından göz yumduğu ortaya çıkmıştı.

Yüksek Komiserlerin telkinleri sonucunda Osmanlı Hükümeti ticari birer müessese gibi çalışan Amerikan yardım heyetlerinin İstanbul'a getirdikleri un ve bazı temel tüketim maddelerinden gümrük vergisi almıyordu. Fakat Amerikalı yetkililer bununla yetinmemişler, getirdikleri ürünlerin tamamının gümrük vergisinden muaf tutulması amacıyla Osmanlı Hükümeti'ne ve Yüksek Komiserlere müracaat etmişlerdi³⁹⁵. Amerikan ununun ucuz olmasının ve kısa sürede piyasalara hakim olmasının sebeplerinden bir tanesi de bu idi. Amerikalılar aynı taktiklerle diğer ürünlerde de piyasanın hakimi olmaya çalışıyorlardı.

³⁹² "Woods tarafından İstanbul İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserliklerine ve İngiliz Hükümeti'ne sunulan 9 Mart 1919 tarihli rapor", **FO, 371/4178**, 53122.

³⁹³ Temel, **a.g.e.**, s.56.

³⁹⁴ Metin Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, Ankara, Atatürk, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004, s. 138.

³⁹⁵ "27 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429.

Amerikalıların ticari hayatta hakimiyeti ele geçirmelerinden endişelenen ve zarara uğrayan bazı tüccarlar ithalatın durdurulması için Hükümete müracaat etmişlerdi. Hükümet, yaptığı açıklama ile ithalatın yardım amaçlı olup ticarete zarar vermediğini ileri sürerek ithalatın devamına izin vermişti³⁹⁶. Yaptığı bu açıklamayla birlikte Yüksek Komiserlere müracaat eden Osmanlı Hükümeti, Osmanlı İthalat Heyeti'ne müttefik temsilcileri katılmasını talep etmişti. Hükümet müttefik temsilcinin heyete katılması halinde Yüksek Komiserlerin, İtilaf Devletlerinden ithalata müsaade edeceklerini düşünüyordu. Fakat her yüksek komiser, ithalat ve ihracat üzerinde kendi ülkesinin hakimiyet kurmasını istediğinden bu öneri kabul edilmemişti. Sadece Woods'un Müttefiklerarası İlaş Kontrol Komisyonu ile Osmanlı Heyeti arasında irtibat sağlanmasına karar verilmişti³⁹⁷. Bundan sonra İşgal yönetimi, ithalat ve ihracat üzerinde tam anlamıyla hakim olmaya yönelik tedbirler alacaktı.

Yüksek Komiserlerin yaptığı telkinler neticesinde Hükümet, İstanbul'da fiyat artışlarının önlenmesi ve zaruri ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti tarafından yapılacak ithalattan temettü vergisi alınmamasını kararlaştırmıştı³⁹⁸. Bu heyet, yardım iddiasında olduğundan gümrük vergisinden de muafı³⁹⁹. Yakındoğu'ya yardım iddiasını sürekli canlı tutan Amerikan Heyeti'nin ticari hedeflerinin de olduğu ortaya çıkmıştı. Üstelik heyet sağladığı muafiyetlerle kapitülasyonlarla sağlanandan daha fazla ayrıcalığa sahip olmuştu.

İstanbul'un resmen işgalinden sonra Hükümetin ihracat konusundaki etkisi azalmış, ihracat konusundaki kararı işgal yönetimi vermeye başlamıştı. Komisyonun ihracat yasağı ve bu yasakların kaldırılması konusunda aldığı kararlar işgal kuvvetlerinin etkili olduğu her yerde uygulanır hale gelmişti⁴⁰⁰.

İtilaf Devletleri kontrolündeki İlaş Umum Müdürlüğü Haydarpaşa'ya getirilen unun kaybını önleyebilmek amacıyla unu değirmen sahiplerine Haydarpaşa'dan

³⁹⁶ Criss, **a.g.e.**, s. 59.

³⁹⁷ "27 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429.

³⁹⁸ **BOA, MV**, 217/53, 20 Muharrem 1338 (15 Ekim 1919).

³⁹⁹ **BOA, MV**, 219/70, 24 Ramazan 1338 (11 Haziran 1920).

⁴⁰⁰ Halk yiyecek ekme ve pirinç bulamazken, çayı şeker yerine kuru üzüm ile içerken Yüksek Komiserler un, pirinç ve şeker ihracatını serbest bırakmakta sakınca görmemişlerdi. Yerasimos, **a.g.e.**, s.12; Ağustos 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/6495**, E 9547.

dağıtmaya başlamıştı. Bundan sonra yaşanan kayıpların sorumluluğu değirmen sahiplerine yüklenmişti. Vesika ekmeği standardı tespit edilmiş halk basın aracılığıyla bilgilendirilmiş, fırıncılara karşı sert tedbirler alınmıştı. Kurallara uymayarak yolsuzluk yapanlar Osmanlı Divan-ı Harblerinde yargılanmaya başlamıştı. Yoksullar hariç vesika ekmeği uygulaması kaldırılmış, sokaklarda ekmek satışı yasaklanmıştı.

1919 Mart ayı geldiğinde 1918 Aralık ayındaki un fiyatları hemen hemen yarı fiyatına inmişti⁴⁰¹. Bu düşüşte Müttefiklerarası İaşe Komisyonu'nun aldığı tedbirlerden çok Amerikan Heyeti tarafından piyasaya sürülen Amerikan ununun etkisi vardı. Woods bunu kabul etmekle birlikte piyasaya çıkmadan önce fiyatların %21 azaltılmasını sağladığını ileri sürmekteydi. Woods, karaborsacı ve fırsatçılar için, "Türkler bir atasözüne sahiptir bal tutan parmağını yalar, üzüntü ile söylemek isterim ki, un satışları üzerinden birçok insan parmağını yalamaktadır" değerlendirmesini yapmıştı⁴⁰².

İtilaf Devletlerinin talimatı doğrultusunda çalışmak mecburiyetinde kalan İaşe Umumi Müdürlüğü'nün birkaç ay içerisinde aldığı tedbirler sonucunda un tüccarları ve İTC' ne bağlı yerli şirketler büyük kayıplara uğratılmışlardı⁴⁰³. Yerli tüccara vurulan bu darbeye karşın Türkiye Milli Bankası ve Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti ithal ettikleri unlarla hatırı sayılır miktarda kazanç başarmışlardı.

İngiliz Yüksek Komiserinden aldığı yetkiyle 14 Mart 1919 tarihinde Sadrazamla görüşen Albay Woods, Sadrazama bir muhtıra vermişti. Woods bu muhtırada temin edilen tahılların istasyon depolarına ulaştırılması için vilayet idarecilerine talimat yayınlamasını istemiş bu isteği derhal yerine getirilmişti. Yine Woods'un tavsiyesi ile İaşe Umum Müdürü Melek Bey görevden alınmıştı. Woods bununla yetinmemiş, vesika ekmeğin düşüşü nedeniyle, İaşe Umum Müdüriyeti'nde çalışan bazı şahısların görevden alınmasını istemiş, vurguncuların provokasyonları ile yapılabilecek greve karşı Sadrazam'ı uyarmış, Sadrazam'dan nüfuzunu kullanarak

⁴⁰¹ 37.5 kuruş olan buğdayın okkası kalitesine göre 14–17 kuruş, 25 kuruş olan arpanın okkası 11 kuruş, 20 kuruş olan mısırın okkası 9 kuruş seviyesine inmişti.

⁴⁰² "Woods tarafından İstanbul İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserliklerine ve İngiliz Hükümeti'ne sunulan 9 Mart 1919 tarihli rapor", **FO, 371/4178**, 53122.

⁴⁰³ "Woods tarafından İstanbul İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserliklerine ve İngiliz Hükümeti'ne sunulan 20 Mart 1919 tarihli rapor", **FO, 371/4178**, 55123.

kömür ulaşımı için gerekli gemileri temin etmesini istemiş, zayıf noktaları işaret ederek yapılması gerekenleri kısaca anlatmıştı. Woods muhtırasını sunduktan sonra önemli gördüğü noktalar hakkında Sadrazamla müzakerelerde bulunmuştu.

Sadrazam, Woods'a İngiltere'ye yakınlığını göstermek amacıyla Müttefiklerarası İaşe Komisyonunda çalışan bir ya da iki İngiliz personelin Osmanlı Hükümeti tarafından iaşe işlerinde istihdam edilmek üzere atanmasını teklif etmişti. Buna karşılık Woods yapılan teklifi, atanacak personelin kendisi ile irtibat halinde olmaları, Anadolu ve çevresinde gerekli teftişleri yapmalarına izin verilmesi koşuluyla kabul edeceğini açıklamış, Sadrazam Damat Ferid Paşa, Woods'un bu talebini de düşünmeden kabul etmişti⁴⁰⁴. Dikkat edileceği üzere Damat Ferid Paşa, yine bir İngiliz temsilcisinin taleplerine itiraz etmemiş, ona istediğinden fazlasını vermişti. Ferid Paşa verdiği tavizle İngiliz görevlilerin Anadolu'da rahat rahat dolaşabilmelerine olanak sağlamıştı.

Ferid Paşa'nın onayıyla Anadolu'ya gönderilen İngiliz görevlilerin verdiği raporlar doğrultusunda harekete geçen Müttefiklerarası İaşe Komisyonu, 6 Nisan 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, İzmit, Bilecik, Eskişehir, Kütahya, Konya, Afyonkarahisar, Ankara ve çevresinde iaşe ambarlarında bulunan hububatın İstanbul'a sevk edilmesini talep etmişti. Komisyon bahsedilen hububatın sevki halinde İstanbul'un yaklaşık bir yıllık ekmek ihtiyacının karşılanabileceğini ileri sürmüştü. Bölge ihtiyacını düşünen bazı mülki ve askeri yetkililer bu hububatın İstanbul'a nakledilmek üzere demiryollarına gönderilmesine mani oluyorlardı⁴⁰⁵. Sorunlar sadece bunlardan ibaret değildi. İaşe Umum Müdürlüğü yurt içersinde bulunan iaşenin istasyonlara taşınması için gerekli vasıtaları tedarik etmekte büyük sıkıntı yaşamaktaydı. Yük hayvanlarının çoğunun köylüler tarafından tarlalarda kullanılması, yük hayvanı tedarik etme konusunda tüccarlar arasında yaşanan rekabet, köylülerin devlet görevlilerine yardımda isteksizliği gibi nedenlerle nakliye sorunları çözülemiyordu. Bu sorunların çözülebildiği bölgelerde ise nakliyat mutlaka İtilaf Devletlerine mensup müfettişlerin gözetiminde yapılıyordu. Müfettişler devlet

⁴⁰⁴ "Woods tarafından Osmanlı Sadrazamı'na sunulan 14 Mart 1919 tarihli muhtıra", **FO, 371/4178**, 55123

⁴⁰⁵ Temel, **a.g.e.**, s.49-50.

çalışanlara güvenmedikleri gerekçesiyle yapılan nakliyatı kontrol altında tutuyorlardı⁴⁰⁶.

İaş Komisyonu Raporlarına göre 1919 Mayıs ayına gelindiğinde ekmek fiyatı Avrupa'dan dahi aşağıya düşmüştü. Hükümet harcamaları azalmıştı. Woods bunun iyi bir organizasyon ve çalışmayla başarılı olduğunu iddia etmişti⁴⁰⁷. Esasında, fiyatların aşağı çekilmesi konusunda sağlanan nispi başarı, İtilaf Devletleri ve Amerikan müesseselerinin yaptığı ihracattan kaynaklanmıştı. Organizasyondan ve çalışmalardan kasıt bu ise söylenecek söz yoktur. Nitekim yurtiçindeki organizasyon için aynı şeyleri söylemek doğru olmaz.

15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'i işgalinden sonra olayın rengi tamamen değişmişti. Bundan sonra Yunanlılar çeşitli gerekçelerle işgal ettikleri bölgelerden İstanbul'a iaşe sevk edilmesine mani olacaklardı. Yunan işgalinden sonra Anadolu'da etkisini arttıran Kuva-yı Milliye de iaşe meselesinde önemli bir faktör olacaktı.

Dahiliye Nezareti Müttefiklerarası İaş Komisyonu'nun verdiği taktirdeki ithamları dikkate alarak iaşe ambarlarında bulunan hububatın İstanbul'a sevk edilmesi için mutasarrıflıklara birer telgraf göndermişti. Ancak, özellikle İzmir'in işgalinden sonra bu vilayetlerde Kuva-yı Milliye'nin etkisini arttırması nedeniyle telgraftan beklenen netice alınamamıştı⁴⁰⁸. Bundan sonra Anadolu'dan, İstanbul'a nakledilecek olan hububat daha da azalacaktı.

İstanbul'a sevk edilen iaşenin azaldığı bölgeler sadece Kuva-yı Milliye'nin etkisindeki bölgeler değildi. Yunanlılar da işgal ettikleri bölgelerdeki halkın ihtiyacını öne sürerek, İstanbul'a iaşe sevkine engel olmaya başlamışlardı⁴⁰⁹. Yüksek Komiserler başlangıçta Yunanlıların buna cesaret edebileceklerini akıllarına getirmemişlerse de Yunanlılar engelleyici faaliyetlerini giderek arttırmışlardı.

Yüksek Komiserler düzenledikleri toplantılarında, Yunanlıların iaşe ile ilgili engellemelerine karşı misilleme yapılmasını gündeme getirmişlerdi. Fakat İtalyan Yüksek Komiseri Marquis Garroni'nin, Yunanlıların buna karşı daha sert bir karşılık

⁴⁰⁶ "Woods tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 1-2 mayıs 1919 tarihli rapor", **FO, 371/4178**, 75844.

⁴⁰⁷ "Woods tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 17 Mayıs 1919 tarihli rapor", **FO, 371/4178**, 97142.

⁴⁰⁸ Temel, **a.g.e.**, s.50.

⁴⁰⁹ 23 Ekim 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4156**, 149602.

verebilecekleri yönündeki uyarılarından sonra misillemeden vazgeçilmiş, Yunan Yüksek Komiserine sunulmak üzere bir nota daha hazırlanmıştı⁴¹⁰.

İngiliz Hükümeti 1919 yılı Haziran ayı geldiğinde 6 aylık atama süresi dolan Woods'un çalışmalarından memnun olduğundan onun görev süresini 6 aylığına daha uzatmaya karar vermişti⁴¹¹. Daha sonra İngiliz Yüksek Komiserliğinin önerisi ile⁴¹² Woods'un görev süresi işgal sürecini kapsayacak şekilde uzatılmıştı⁴¹³. Woods'un görev süresinin uzatılması komisyon çalışmalarından da memnun kalındığının göstergesiydi.

Sunduğu teklifle İaşe Nezareti'nin, İaşe Umum Müdüriyeti'ne dönüştürülmesinde rolü olan Woods bir süre sonra bu müdüriyete verilen yetkilerin Dahiliye Nezareti bünyesinde yer alacak İaşe Encümeni'ne devredilmesini tavsiye etmişti. Woods'un tavsiyelerini de sorgusuz kabul eden Ferid Paşa Hükümeti, 19 Haziran 1919 tarihinde İaşe Umumi Müdürlüğü'nü lağvederek, bu müdüriyetin yetkilerini Dahiliye Nezareti bağlı İaşe Encümeni'ne devretmişti. Yeni kurulacak idarenin bağımsız çalışan bir idare olması hedefleniyordu. Bu nedenle atanacak Umumi Müdür'e geniş yetkiler verilecekti⁴¹⁴. Tabii bunlar farazi hedeflerdi. İaşe Encümeni hangi yetkiler verilirse verilsin bu müessesenin ne kadar bağımsız olacağı kuşkuluydu. Müttefiklerarası İaşe Komisyonu'nun hakimiyeti bu encümenin teknik olarak bağımsız olmasına izin vermeyecekti.

İaşe Encümeni'nden Hükümetin beklentileri yüksekti. Encümen, bir tahıl piyasası kurarak, tezgahlar açacak, depolar inşa edecek ve ulaşım sorunlarını sona erdirecekti. Ancak kurulmasını tavsiye etmiş olmasına karşın Woods'un "ekonomik sıkıntılar ve ehliyetsizlik" gerekçesiyle İaşe Encümeni'nden fazla bir beklentisi yoktu. Bununla birlikte Woods, Hükümete bir öneride daha bulunarak; ucuz ürünlerin satılacağı pazarların kurulmasıyla fiyatların aşağı çekileceğini ve yoksul halkın ihtiyaçlarının karşılanabileceğini ileri sürmüştü. Hükümet bu öneriyi de kabul

⁴¹⁰ "27 Mayıs 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/6495**, E 6780.

⁴¹¹ "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 5 Şubat 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4178**, 97142.

⁴¹² "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 26 Aralık 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4178**, 170728.

⁴¹³ "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 20 Ocak 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/4178**, 174997.

⁴¹⁴ "Woods tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 5 Şubat 1919 tarihli rapor", **FO, 371/4178**, 20748, Terzi, **a.g.m.**, s.89; Temel, **a.g.e.**, s.42-43.

ederek uygulamaya başlamıştı⁴¹⁵. Woods'un bu pazarlardan beklentisi; fiyatların aşağı çekilmesi ve yoksul halkın ihtiyaçlarının karşılanmasından çok bu pazarlarda müttefik ürünlerinin satılması idi.

Woods'un, şehrin değişik yerlerinde ucuz ürün satılabilmesi için pazarlar kurulması ile ilgili tavsiyeleri doğrultusunda hareken eden İaşe Encümeni, kış mevsiminin de yaklaşmasını göz önünde bulundurarak İstanbul'da barakalar inşa etmeye karar vermişti. Fakat "rekabet ortamı oluşacağından", fiyatları aşağı çekmek ve kazançlarından taviz vermek zorunda kalacak olan yerli tüccarlar bu fikre sıcak bakmamışlardı⁴¹⁶. Yerli tüccarların müracaatta bulunmadıklarını gören Woods asıl planını devreye koyarak Hükümet'ten bu barakaların Amerikan Yardım Heyeti'ne tahsis edilmesini talep etmişti. Woods'un talebi bununla da sınırlı değildi. Hükümet Amerikan Heyetine mallarını depolaması için bazı mekanlar tahsis edecek, heyetten temettü vergisi ya da başka adlar altında vergi almayacaktı. Buna karşılık Amerikan Heyeti İstanbul'a getirdiği malların üzerine gümrük vergisi⁴¹⁷ ile nakliye masrafını ekleyerek kar etmeden satacaktı⁴¹⁸. Neticede heyet Amerika ile birlikte İtilaf Devletlerinden ürün temin ettiği için müttefik malları satılmış olacak ve İstanbul'un ekonomisi dışa bağımlı hale gelecekti. Beklenen başarının sağlanması halinde Müttefiklerarası İaşe Komisyonu'nun nüfuzu daha da artacaktı. Bu arada Amerikan Yardım Heyeti de propagandasını yapacaktı.

Hükümet baraka inşasının yeni bir masraf kapısı açacağını ve inşanın zaman alacağını düşündüğünden baraka inşasından vazgeçmiş, şehrin farklı noktalarında kullanılmaz halde bulunan hamam, fabrika, imarethane, bazı kargır binaların depo ve satış merkezi olarak kullanılmasına karar vermişti⁴¹⁹. Bu mekanların bir kısmından kira bedeli alınmayacak bir kısmı ise çok düşük kira bedelleri karşılığında talep edenlerin hizmetine verilecekti. Yapılan düzenlemeler neticesinde 1 Ağustos 1919 tarihinde İaşe Encümeni şehrin muhtelif semtlerinde depo ve satış merkezleri

⁴¹⁵ "Woods tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 3 Eylül 1919 tarihli rapor", **FO, 371/4178**, 124410.

⁴¹⁶ Terzi, **a.g.m.**, s.90.

⁴¹⁷ Hükümet Amerikan Heyeti'nden üç aylığına gümrük vergisi alınmaması için karar almış, bu süre TBMM'nin İstanbul idaresinin fiilen devralmasına kadar defaten uzatılmıştı.

⁴¹⁸ Terzi, **a.g.m.**, s 91-92; Temel, **a.g.e.**, s. 46.

⁴¹⁹ Depo ve satış merkezi olarak düşünülen ve tahsis edilen barakalar hakkında bkz. Terzi, **a.g.m.**, s. 92-93.

açmıştı. Bu merkezlerde kahveden, reçele, tekstil ürünlerinden muma kadar çeşitli ürünler satılmıştı⁴²⁰.

Amerikan Heyeti tarafından kurulan iki satış barakasında piyasa fiyatının altında satışa başlanmıştı⁴²¹. Başlangıçta bu barakalardan herkesin istifade edebilmesine izin verilmişti. Bu nedenle satış barakaları yoğun ilgi görmüş, talepler karşılanamaz hale gelmişti. Bir süre sonra bazı “açıkgözlülerin” ihtiyaçlarından fazla ürün satın alarak bunları dışarıda satmaya başlamaları üzerine, bu barakalarda sadece yangın zede ve fakir ailelere -vesika karşılığında- satış yapılmasına izin verilmişti. Heyetin Beyoğlu’nda açtığı satış barakasında maaşı 2,000 kuruştan düşük olan memurlara da bir defaya mahsus olmak üzere beşer okkayı aşmayacak şekilde alış-veriş yapma hakkı tanınmıştı⁴²². Kısa bir süre sonra stoklarının tükendiği gerekçesiyle Amerikan Heyeti barakalardaki satışların geçici olarak durdurulduğunu açıklamıştı⁴²³. Bu düzenlemeler Amerikan Yardım Heyeti’nin satış yapmaktan çok gelir düzeyi düşük kalabalık halk yığınlarına yönelik propaganda faaliyetleri yürüttüğünü göstermişti.

Satış Barakaları ile Fransız Ticaret Nezareti’ne bağlı Fransız Ticaret Odası da yakından ilgilenmişti. Fransız Ticaret Odası, Şehreminliği’ne müracaat ederek bir Fransız şirketinin, İstanbul’un muhtelif semtlerinde ucuz eşya satmak istediğini bildirmişti. Fransız Şirketi, gıda maddelerini ve her türlü eşyayı piyasanın %25 altında satacağını iddia etmişti. Şirket, alış fiyatına gümrük vergisi, nakliye masrafı ve %7 kar payı ekleyerek satış yapılacağını da taahhüt etmişti. Ayrıca Amerikalılardan farklı olarak Fransız şirketi kendi satış barakalarını inşa edecekti. Bu konuda Şehremaneti ile şirket arasında antlaşmaya varılmış ve Fransız şirketi baraka inşa ederek satışlara başlamıştı. Şirket başlangıçta vaatlerini yerine getirerek düşük fiyattan satış yapmıştı. Ancak ilerleyen günlerde şirketin taahhütlerini yerine getirmeyerek yüksek fiyattan satış yaptığı tespit edilmiş ve şirketle yapılan mukavele askıya alınmıştı. Ancak Fransızların talepleri üzerine şirketle satış koşullarını tanzim

⁴²⁰ BOA, MV, 217/479, Dahiliye Nezareti’nin 13 Recep 1337 (14 Nisan 1919) tarihli talimatı, BOA, DH/KMS, Dosya no.51-1, no. 24, ,Shaw, a.g.e.,V.I., p. 229; Temel, a.g.e., s. 47.

⁴²¹ Satılacak ürünler ve bu ürünlerin fiyatları hakkında bkz. Terzi, a.g.m., s.100.

⁴²² Terzi, a.g.m., s 97-99.

⁴²³ Terzi, a.g.m., s 101.

eden yeni bir mukavele yapılmıştı⁴²⁴. Bu gelişmeler Fransızların barakaları oluşan rekabet ortamında piyasaya hakim olabilmek için basamak olarak kullandıklarını ortaya çıkarmıştı.

Müttefiklerarası İaşe Komisyonu, Osmanlı İaşe Encümeni üzerindeki nüfuzunu arttırmayı, Amerikan Yardım Heyeti propaganda yapmayı, Fransız Şirketleri ise ticari kazanç sağlamayı amaçladığından barakalar beklenen rekabet ortamını yaratamamıştı. Başlangıçta pazarlama politikası gereği satış barakalarında fiyatlar piyasaya göre daha ucuz tutulduğundan kısmi bir rahatlama olmuşsa da iaşe sorununa kesin bir çözüm bulunamamıştı.

İaşe Encümeni, yaşanan sorunlara daha köklü çözümler bulabilmek ve pahalılıkla mücadele edebilmek amacıyla 1919 yılı sonlarına doğru Mücadele-i İktasidiye Müdürlüğü'nü kurmuştu. Bunun dışında, eşya ve gıda maddelerinin üzerine fiyat etiketi koyma mecburiyeti getirilmiş, bu maddelerin hem imalat hem de pazarlama fiyatları kontrol edilmiş, karaborsacıların cezalandırılması amacıyla İaşe Encümeni'nde Divan-ı Harb-i Örfi teşkil edilmişti. Mücadele-i İktasidiye Müdürlüğü'nün çabalarıyla İstanbul'da bir zahire borsası ve sebze halleri, üretici-satıcı arasındaki aracılardan kaldırılması amacıyla numune bakkallar kurulması amacıyla çalışmalara başlanmıştı⁴²⁵.

Numune bakkallar, İaşe Encümeni adına Mücadele-i İktasidiye Müdürlüğü ile yapılan bir mukavele ile tesis edilmişlerdi. Numune bakkalların kuruluş amacı; toptancı ve perakendeci arasındaki aracıyı kaldırarak malın doğrudan toptancıdan, en uygun fiyatla temin edilmesi idi. Bu kararın alınmasından sonra İstanbul'un çeşitli semtlerinde numune bakkallar kurulmuştu⁴²⁶. Mücadele-i İktasidiye Müdürlüğü ile numune bakkallar arasında yapılan mukavele gereği, fiyatı saptanan ürünler için birer numune belirlemişti. Numune bakkalları üzerinde etkili bir denetimin sağlanabilmesi için, bu numunelerin bir örneği İaşe Encümeni çalışanlarına verilmişti. Toptancı ve perakendecilere de mühürlenmiş bir şekilde bu numunelerden verilmişti. Temel ihtiyaç maddelerinden almak isteyenler bu numune ile satın almak istedikleri ürünü

⁴²⁴ Terzi, **a.g.m.**, s 101-103.

⁴²⁵ Arzu T. Terzi, "İstanbul Piyasasında Pahalılığa Karşı Alınan Önlemlerden Biri: Numune Bakkallar Modeli", Tarih Dergisi, Prof.Dr. Işın Demirkent Hatıra Sayısı, Sayı 42, İstanbul 2006, s. s. 195-198.

⁴²⁶ İstanbul'un çeşitli semtlerinde kurulan numune bakkallar hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Terzi, **a.g.m.**, s. 198-199

karşılaştırabileceklerdi⁴²⁷. Esnaf, İaşe Encümeni tarafından belirlenen fiyata ilaveten beher okka başına 60 para nakliye ücreti ekleme⁴²⁸ hakkına sahipti. İaşe Encümeni, piyasa üzerinde tam bir denetim kurabilmek amacıyla hangi ürünün ne kadara satılacağını belirlemekle mükellefti. Ancak fiyatı tespit edilmeyen ürünler de vardı. Bu ürünleri de esnaf, toptan satış fiyatı üzerinden en fazla %10 karla satabilecekti. İaşe Encümeni'nin aldığı tedbirler bu kadar değildi. Esnafa, fatura alma, bulundurma ve fiyatlar üzerine etiket koyma mecburiyeti de getirilmişti. İaşe Encümeni memurları belediye memurlarından da yardım alarak esnafi denetlemekle de mükellefti. Komisyonun aldığı kararların uygulanmasına polis müdüriyetleri nezaret edecek, karara uymayanlar İaşe Encümeni bünyesinde kurulan Divan-ı Harb'e verilecekti⁴²⁹.

İaşe Encümeni tarafından yapılan denetimler neticesinde alınan kararlara uymadıkları tespit edilen esnaf ve tüccarlar divanı harbe verilmiş, yapılan mahkeme sonunda bu şahıslara para ve hapis cezaları verilmişti⁴³⁰. Divan-ı Harbiler, işgal yönetiminin izniyle Müslümanlarla birlikte gayrimüslimleri de yargılanma hakkına sahip olduğundan bu kategorideki tüccarlar kısmen de olsa kontrol altına alınmıştı. Ancak İtilaf Devletleri vatandaşlarını kontrol edecek bir mekanizma olmadığından İtilaf Devletleri vatandaşları yapılan denetimleri ciddiye almamışlardı⁴³¹. Dolayısıyla yapılan denetim İtilaf Devletleri ile Yunan vatandaşları üzerinde etkili olmamıştı.

1 Haziran 1920 tarihinden itibaren İaşe Encümeni kaldırılmış, bu Encümenin adli ve idari işlemlerini Şehremaneti'ne, iç ve dış ticaret ile ilgili işlemleri de İthalat ve İhracat Heyeti'ne havale edilmişti. Bu düzenlemeler numune bakkalları ile yapılan mukavelenin de kendiliğinden sona ermesine yol açmıştı⁴³². Piyasadaki sıkıntılara ve hayat pahalılığına çözüm olur düşüncesiyle kurulan Numune bakkalları da bir işgal dönemine mahsus bir uygulama olarak tarihteki yerini almıştı.

⁴²⁷ Temel, **a.g.e.**, s.43.

⁴²⁸ Alınan karara göre, İstanbul limanına yakın olan Eminönü, Galata, Asmalımescit gibi mahallerde esnaf bu ücreti alamayacaktı.

⁴²⁹ Terzi, **a.g.m.**, s.200-203.

⁴³⁰ Terzi, **a.g.m.**, s. 196

⁴³¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 10 Eylül 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4178**, 161857.

⁴³² Terzi, **a.g.m.**, s.202-203

Hükümet'in 19 Haziran 1919 tarihinde aldığı bir kararla vesika ile ekmek ve erzak dağıtma usulü kaldırılmıştı. Fakat bu tedbirler de ekmek ve gıda sıkıntısını gidermeye yetmemiş, aksine daha da arttırmıştı. Yurtdışından İstanbul'a temel ihtiyaç maddeleri geldiği halde vurguncular ve karaborsacılar nedeniyle sıkıntı bir türlü giderilememekteydi. Bu da doğal olarak fiyatların yükselmesine neden olmaktaydı. Hükümet, piyasa üzerinde denetimin sağlanması ve fiyatların düşürülmesi, gerektiğinde narh tespit edilebilmesi amacıyla bir Men-i İhtikar Komisyonu kurulmasına karar vermişti. Men-i İhtikar Komisyonu tarafından alınacak kararlar, Adliye, Nafia Nazırları ile Birinci Ferik Ali Rıza Paşa'dan oluşan bir encümen aracılığıyla Hükümete iletilecekti⁴³³.

Hükümet'in aldığı bir diğer tedbir; iç ve dış pazarlardan temin ettiği buğdayların öğütülmesi amacıyla İstanbul'da bulunan değirmen sahipleri ile bir sözleşme yapmaktı. Sözleşmeye göre yapılan iş karşılığında öğütülen buğdayın %20'si değirmen sahiplerine bırakılıyordu. Yapılan sözleşme hakkında çeşitli söylentiler ortaya çıkınca İaşe Nazırı Raşit Bey istifa etmişti. Bu söylentilerden sözleşmeyi hazırlayan Nafia Nazırı Ziya Paşa ve Maliye Nazırı Abdurrahman Efendi de nasibini almış, töhmet altında kalan Hükümet, yapılmış sözleşmeleri feshetmişti⁴³⁴. Bu uygulamadan da beklenen sonuç alınamamıştı.

Hasat mevsimi ve yapılan ithalat sayesinde 1919 Eylül ayına gelindiğinde piyasada günlük ihtiyacı karşılamak için bol miktarda yerli un, acil durumları karşılamak üzere stoklarda ise Amerikan unu bulunmaktaydı. Bu gelişme İngiliz Yüksek Komiseri tarafından da takdire şayan görülmüştü⁴³⁵.

Bu gelişmelerden memnun olan Hükümet mevcut hayat pahalılığını daha da düşürmek ve ekonomik sorunlar üzerinde çalışmak amacıyla yeni bir komisyon kurmuştu. Sadrazam bu komisyona bizzat Woods'un katılmasını teklif etmişti⁴³⁶.

İşler tam rayına girmişken Anadolu Demiryolundaki trafik geçici olarak askıya alınmıştı. Trafiğin ne zaman normale döneceği bilinmemekteydi. Tahılın gelmesi İstanbul için hayati önem taşımaktaydı. Woods ani bir krizle karşılaşılması için

⁴³³ **Sabah Gazetesi**, 31 Temmuz 1919; Temel, **a.g.e.**, s.42.

⁴³⁴ **Sabah Gazetesi**, 7, 12 Kanunu Sani 1335 (7,12 Ocak 1919).

⁴³⁵ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Woods'a 11 Eylül 1919 tarihli teşekkür mektubu", **FO, 371/4178**, 124410.

⁴³⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 10 Eylül 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4178**, 132281.

şehirde bulunan yabancı stoklara müracaat ediyordu. Tahıl ulaşımının askıya alınması ciddi sonuçlara yol açmakta ve yoksullar için ucuz fiyatların istikrarlı bir şekilde devamı ihtimalini yok etmekte idi.

Şehirde yaklaşık 3,000 ton yerli tahıl vardı. Bununla beraber Hükümete ait olup İstanbul'a sevk edilebilecek durumda 2,413 ton yerli un, 2114 ton Amerikan unu olmak üzere toplam 7,557 ton un vardı. Tahıl ulaşımının yeniden başlamaması halinde bu stoklarla İstanbul'un sadece 17 güne denk gelen ihtiyacı karşılanabilecekti. Woods, J.W. Whittall&Co. Ltd ile de anlaşmış ve şirketin deposunda bulunan 3000 ton Kanada ununun sevki için düzenleme yapmıştı. Bu miktar da 12 gün yetebilirdi. Bu düzenleme ile birlikte İstanbul'un yaklaşık bir aylık ihtiyacı karşılanabilecekti. Woods'un J.W. Whittall&Co. Ltd ile yaptığı düzenleme şirketin gelecekte İstanbul'un un ihtiyacını karşılamasına da olanak sağlıyordu. İştahı kabağan şirket Avustralya ve Romanya'dan un temin edip İstanbul'a nakletmek üzere çalışmalara başlamıştı.

Demiryolunda kesinti 19 Eylül'den itibaren 4 gün kadar sürmüş ve daha sonra yeniden başlamıştı. Fakat tüccarlar dahilden yapılan sevkıyatla fiyatların düşmesinden ve getirdikleri unun depolarda bozulmasından çekindiklerinden stok yapmaktan çekiniyorlardı. Ulaşımın yeniden kesilmesi ve J.W. Whittall&Co. Ltd'nin un nakledememesi halinde İstanbul'da çok ciddi sıkıntılar yaşanacaktı. Bu sıkıntıdan İstanbul halkı ile birlikte müttefik askerleri de nasibini alacaktı. Woods bu ihtimalleri de göz önünde bulundurarak depolarda Amerikan buğdayı stoklatmıştı⁴³⁷

İthalata rağmen İstanbul'un dahilden gelen una da ihtiyacı vardı. Sivas Kongresi'nden sonra Heyet-i Temsiliye'nin, İstanbul'la köprüleri atması, işgal yönetimini ve Damat Ferid Paşa Hükümeti'ni zor duruma düşürmüştü. Kuva-yı Milliye'nin engellemelerinden dolayı Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya'dan İstanbul'a tahıl nakledilemiyordu. Bu bölgedeki Müttefiklerarası İaşe Komisyonu temsilcisi John R. Nock, Kuva-yı Milliye'nin, köylüleri pazarlarından mahrum bırakmamak amacıyla henüz hükümet tahıllarına müdahale etmediğini bildirmişti⁴³⁸.

⁴³⁷ "Woods tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 20 Eylül 1919 tarihli rapor", **FO, 371/4178**, 144297.

⁴³⁸ "Woods tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 20 Eylül 1919 tarihli rapora ilaveten 27 Eylül 1919 tarihli ek rapor", **FO, 371/4178**, 144297.

Ancak, Heyet-i Temsiliye idari teşkilatlanmasını sağladıktan sonra Anadolu'dan İstanbul'a un nakledilmesine engel olacaktı.

Anadolu ile ilişkilerin kesilmesi sonrasında zor durumda kalan Damat Ferid Paşa, işgal yönetiminin tasvibi ile istifa etmek zorunda kalmıştı. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Anadolu ile uzlaşma çalışmaları sürerken Heyeti Temsiliye idari teşkilatlanmasını tamamlamaya çalışıyordu. Heyeti Temsiliye'nin teşkilatlanmasını sağladıktan sonra Anadolu'ya iaşe sevkine engel olması 1920 yılının iaşe sıkıntısıyla başlamasına neden olmuştu. İstanbul'un en fazla bir aylık ihtiyacını karşılayabilecek kadar buğday vardı. İthal edilen un miktarının yeterli olmaması nedeniyle İşgal Yönetimi, Ali Rıza Paşa Hükümeti'ne müşterek bir nota göndererek gerekli tedbirleri almasını istemişti⁴³⁹. Yunan işgal bölgesinden de İstanbul'a iaşe sevk edilmemesi nedeniyle Anadolu'dan İstanbul'a iaşe sevki neredeyse durma noktasına gelmişti. Anadolu üzerinde otoritesi kalmayan Hükümetin yaptığı teşebbüslerden netice alınması gibi bir ihtimal yoktu⁴⁴⁰. Bu durumun farkında olan İşgal yönetimi iaşe sorununu Ali Rıza Paşa Hükümeti'ni sıkıştırmak için kullanıyordu.

İstanbul'da başta un olmak üzere iaşe sıkıntısının yeniden başladığını gören J.W. Whittall Ltd. fırsattan yararlanmak istiyordu. J.W. Whittall Ltd, ancak yabancı buğdayın tükenmesi halinde İstanbul'a yerli buğdayın sevk edileceğine dair bir garanti verilmesi halinde istenen ithalatı yapabileceğini bildirmişti. Bunun üzerine işgal yönetimi, ithal edilecek buğday fiyatının en düşük seviyeye çekilmesi için çalışmalara başlamıştı. Yerli buğday, fiyatı düşen ithal un ile rekabet edemeyecek, İstanbul'da ithal buğday tüketilecekti⁴⁴¹. Halkın menfaatlerine uygun gibi görünen bu taktik, müttefik şirketleri lehine izlenecek bir politika olup yerli sermayeye büyük darbe vurmaya yönelikti. İşgal yönetimi, iaşe meselesinde de müttefik şirketlerini tekel haline getirmeyi amaçlıyordu.

İstanbul'un resmen işgal edilmesinden sonra Anadolu'dan İstanbul'a iaşe nakli tamamen durmuştu⁴⁴². Bu durum işgal yönetimi tarafından koz olarak kullanılacaktı

⁴³⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 29 Mart 1920 tarihli telgraf ve İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükümeti'ne 27 Mart 1920 tarihli müşterek nota”, **FO, 371/5235**, E 3231.

⁴⁴⁰ Temel, **a.g.e.**, s. 54-55.

⁴⁴¹ “23 Nisan 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5163**, E 5043.

⁴⁴² “Karadeniz İtilaf Orduları Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 10 Mayıs 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5235**, E 4613.

1920 Mart ayında Mesers. Whittall and Co. İstanbul limanına 4,000 ton buğday nakletmişti. Bu miktar, şehirde mevcut stoklarla birlikte şehrin 44 günlük un ve ekmek ihtiyacını karşılayabilecekti. Woods'un teşvikiyle neredeyse ihtiyacın tamamı ithal edilmekteydi. Ancak fiyatlar düşmemiş ithal buğdayda çeşit ve ücret farkı olmasından dolayı ekmek ücretleri artmaya başlamıştı⁴⁴³. Bunlar büyük şirketlerin pazarlama stratejileri idi. İstanbul'a önceleri düşük fiyattan un ve buğday getirilmiş, daha sonra getirilen un ve buğdayın kalite farkından dolayı pahalı olduğu iddia edilmiş, piyasaya Woods'un açık desteğiyle Whittall and Co. Şirketi hakim olmuştu. Bundan sonra şirket, fiyatları istediği gibi düzenlemeye başlamıştı.

Damat Ferid Paşa'nın yeniden iktidara gelmesiyle birlikte işgal yönetiminin desteğini alan Whittall Şirketi kısa süre içerisinde İstanbul'da işaşe alanında tekel kurmayı başarmıştı. Ticaret ve Ziraat Nazırı Hüseyin Remzi Paşa bu durumdan rahatsız olmuştu. Ateşkese atıfta bulunan Hüseyin Remzi Paşa, İtilaf Devletlerinin işaşe hakkındaki görevinin bir irtibat subayı vasıtasıyla bilgi edinmek olduğunu vurgulamıştı. Woods'un, Whittall'ın un ithal edebilmesi için sergilediği çabalardan da bahseden Hüseyin Remzi Paşa, Woods'un, talimatları hiçe saydığını izah etmişti. Paşa onun yerine başka bir temsilci atanmasını da önermişti⁴⁴⁴. Paşa açıkça ifade etmese de, Woods'un fiyat spekülasyonlarına bulaştığını ve yoksul İstanbul halkının ucuz un tüketmesine mani olduğunu ileri sürmüştü.

Hüseyin Remzi Paşa, ithal edilen unun İstanbul'a dağıtılması esnasında oluşabilecek haksız kazançlara engel olmak amacıyla bazı tedbirler almaya çalışmıştı. Woods buna şiddetle mukabele ederek alınan tedbirlerin İstanbul'a un getiren tüccarların cesaretini kırdığını iddia etmişti. İngilizler, Paşa'nın şikayetlerinin "olayları kavrayamamasından ve kabiliyetsizliğinden" ileri geldiğini savunuyorlardı. Mesele İtilaf Devletleri menfaatlerini ilgilendirdiğinden İngiliz Yüksek Komiseri meslektaşlarına birer nota göndererek onları bu konuda ortak hareket etmeye davet etmişti⁴⁴⁵.

⁴⁴³ "Woods tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 4 Nisan 1920 tarihli rapor", **FO, 371/5235**, E 4266.

⁴⁴⁴ "Hüseyin Remzi Paşa'nın Milne'e gönderdiği 9 Haziran 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5271**, E 8573.

⁴⁴⁵ "İngiliz Yüksek Komiserliğinden Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerine 16 Temmuz 1920 tarihli notalar", **FO, 371/5271**, 9303.

26 Haziran 1920’de Sadrazam İstanbul’da olmadığı için Hariciye Nazırına müracaat eden Robeck, bir müttefik subayını üstü kapalı olarak suçlayarak İtilaf Devletlerine saygısızlık ettiğini ileri sürdüğü Hüseyin Remzi Paşa’nın istifasını istemişti. Robeck, Paşa’nın “itici bir şahıs olduğunu ve cinnet getirdiğini” dahi iddia etmişti. Baskılara dayanamayan, Damat Ferid Paşa’dan da destek bulamayan Hüseyin Remzi Paşa, 27 Haziran 1920 tarihinde istifa etmek zorunda kalmıştı⁴⁴⁶. Müttefik menfaatleri karşısında İstanbul halkının menfaatlerini düşünen Hüseyin Remzi Paşa bunun bedelini istifası ile ödemişti.

Mehmet Sadık adlı bir Osmanlı vatandaşı Bulgaristan’dan İstanbul limanına tahıl getirdiği halde ona izin verilmemişti. Yüksek Komiserler toplantısında Fransız Yüksek Komiseri Mehmet Sadık’a izin verilmesi halinde bunun emsal teşkil edeceğini ve yapılan ithalatın müttefiklerin zararına olacağını açık bir şekilde ifade etmişti⁴⁴⁷.

İaşe konusunda da diğer meselelerde olduğu gibi İngiliz ve Fransızlardan geri kalan İtalyan Hükümeti Bulgaristan’dan iaşe ithal edilebilmesi amacıyla yüksek komiserine bir talimat vermişti. İtalyan Hükümeti, yüksek komiserinden meslektaşlarının bu konuda onayını almasını da istemişti⁴⁴⁸. Mehmet Sadık gibi Bulgaristan’dan un ithal etmek isteyenlerinin İtalya’nın bu şekilde hareket etmesinde etkili olup olmadığına dair bilgi sahibi olmasak ta İtalyan Hükümeti’nin yukarı da bahsedilen olaydan kısa bir süre sonra yaptığı bu teşebbüs bazı kuşuklara neden olmaktadır. Bununla birlikte Fransız Hükümeti nedenini sorgulamadan İtalya’nın önerisini kabul etmişti⁴⁴⁹. Bundan sonra İngiliz Hükümeti müttefikleri tarafından alınan karara uymak mecburiyetinde kalmıştı⁴⁵⁰. Böylece Osmanlı Hükümeti vurgunculuk ve karaborsacılık nedeniyle fiyatı yükselen şeker, pirinç, yağ, un ve makarna gibi temel gıda maddeleri maliyet fiyatından satılması koşuluyla

⁴⁴⁶ “İngiliz Yüksek Komiserliğinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 4 Temmuz 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5271**, E 8573.

⁴⁴⁷ “26 Mart 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5163**, E 3233.

⁴⁴⁸ “İngiltere’nin İtalya elçisi G. Buchanan’dan İngiliz Hükümeti’ne 15 Nisan 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5235**, E 3271.

⁴⁴⁹ “İngiltere’nin Fransa elçisi Derby’den İngiliz Hükümeti’ne 25 Nisan 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5235**, E 3748.

⁴⁵⁰ “İngiliz Hükümeti’nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 27 Nisan 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5235**, E 3748.

Bulgaristan'dan ithal edilebilecekti⁴⁵¹. Bu sayede İtilaf Devletleri “düşman” kabul ettikleri bir devletle alışveriş yapılmasına izin vermiş oluyordular.

Yaşanan gelişmeleri yakından takip edemeyen Osmanlı Hükümeti de Bulgaristan'dan tahıl ithal edebilmek amacıyla işgal yönetimine bir nota sunmuştu. Hükümet Mondros Ateşkes Antlaşması'nın “düşman” devletlerle ilişkilerin kesilmesine ilişkin 23. maddesinden taviz verilmesini istiyordu. Müttefik Yüksek Komiserleri buna 7 Mayıs 1920 tarihinde müşterek bir karşılık vererek Bulgaristan'dan tahıl ithali için yetki aldıklarını bildirmişlerdi⁴⁵². Bu durum da müttefik şirketlerinin işine gelecekti. Çünkü işgal İstanbul'unda ithalatta yabancı şirketlerin payı çok büyüktü.

İstanbul'un sadece una değil et ve et ürünlerine de fazlasıyla ihtiyacı vardı. Bu ürünlerin ithal edilmesi çok güçtü. İstanbul'un et ihtiyacı genellikle Marmara'nın güney kıyılarından⁴⁵³ sağlanmaktaydı. Bu bölgeleri işgal eden Yunanlılar, yaklaşan kış boyunca askerlerinin ihtiyacını karşılamak gerekçesiyle İstanbul'a et gönderilmesini yasaklamışlardı. Yunanlıların bu tutumu müttefiklerin siyasi ve ticari menfaatlerine aykırı olduğundan işgal yönetimi hemen harekete geçmişti. Yüksek Komiserler, Yunan Yüksek komiserine müşterek bir nota göndererek yapılan uygulamanın iptalini talep etmişlerdi. Ancak daha önce un ve buğday konusunda olduğu gibi kez de sonuç alamamışlardı. Bunun üzerine Yüksek Komiserler, hükümetlerine müracaat ederek, Yunanlıların yaptıkları haksız engellemeleri durdurmalarını istemişlerdi⁴⁵⁴. Bundan sonra Müttefik Hükümetleri, Yunanistan'dan bu haksız uygulamalara derhal son verilmesini istemişlerdi. Bu tepki üzerine, Yunan Hükümeti askeri yetkililerine mal ettiği bu uygulamanın yanlış olduğunu kabul etmiş, İzmir'e gidecek olan Venizelos'un bu meseleyle ilgileneneceğini bildirmişti⁴⁵⁵. İzmir'e giden Venizelos İstanbul'a et sevkine izin verilmesi için askeri yetkililere bir

⁴⁵¹ BOA, MV, 220-164. Temel, a.g.e., s. 60.

⁴⁵² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 14 Mayıs 1920 tarihli telgraf”, FO, 371/5235, E 5431.

⁴⁵³ Bandırma, Mudanya ve Marmara kıyıları.

⁴⁵⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 26 Ağustos 1920 tarihli telgraf”, FO, 371/5235, E 10518; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 20 Ağustos 1920 tarihli telgraf”, FO, 371/5235, E 10720.

⁴⁵⁵ “Yunanistan İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 3 Eylül 1920 tarihli telgraf”, FO, 371/5235, E 10881.

talimat vermişti⁴⁵⁶. Venizelos'un talimatından sonra birkaç İngiliz ve Yunan şirketinin İstanbul'a et sevk etmesine izin verilmiş, yasak tamamen kaldırılmamıştı. Bu kez Yüksek Komiserler, Hükümetlerinden Atina'ya daha sert bir müdahalede bulunulmasını talep etmişlerdi⁴⁵⁷. Bunun üzerine Müttefik Hükümetleri ikinci kez Yunanistan'dan bu uygulamayı durdurmasını istemişlerdi⁴⁵⁸. Ancak Yunan yetkilileri bu uyarıdan sonra da engellemelerine devam etmişlerdi.

Müttefik şirketlerinden sürekli şikayetleri karşısında bir tahkikat yaptıran Robeck, Yunan yetkililerin, Anadolu'daki işgal sahalarından Yunanistan'a et ve diğer hayvansal ürünleri sevk ettiklerini öğrenmişti.. Bundan sonra Robeck, İstanbul Yunanistan Yüksek Komiserine sert bir nota daha vererek bu uygulamadan vazgeçilmesini bildirmişti⁴⁵⁹.

İngiliz ve İtalyan şirketleri Yunan işgalindeki bölgelerden daha önce satın aldıkları başta et olmak üzere temel gıdaları İstanbul'a gönderememekteydiler. Yüksek Komiser yasağın kaldırılması amacıyla Yunan Yüksek Komiseri M. Canellopoulos'a bir nota daha vermişlerdi⁴⁶⁰. Ancak sonuç değişmemişti.

1920 Kasım ayına gelindiğinde Yunanlılar yapılan engellemeleri kaldırmadıkları gibi, Karesi ve Hüdavendigâr vilayetlerinden de İstanbul'a iase sevk edilmesini engellemeye başlamışlardı. Yunanlılar tarafından, Mudanya, Gemlik ve Bandırma limanlarından 20,000'den fazla büyükbaş hayvan toplatılmış, bunlar su ve yiyecek yetersizliğinden ve havasızlıktan helak olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardı⁴⁶¹.

Müttefik yetkililerin çabalarının sonuç vermediğini gören şirketler engellenin kaldırılması amacıyla doğrudan Yunan Hükümeti'ne başvurmaya başlamışlardı. Robeck'in yerine İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri olarak atanan

⁴⁵⁶ “Yunanistan İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 8 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5235**, E 11232.

⁴⁵⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 3 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5235**, E 12197.

⁴⁵⁸ “İngiliz Hükümeti'nden Yunanistan İngiliz Büyükelçiliği'ne 13 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5235**, E 12197.

⁴⁵⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 5 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5235**, E 12513.

⁴⁶⁰ “6 Ağustos 1920 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/5164**, E 10250.

⁴⁶¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 3 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5235**, E 14267.

Horace Rumbold da Yunan Yüksek Komiserini uyarma gereği duymuştu.⁴⁶² Yeni Yüksek Komiserin notası da bir işe yaramamıştı. Bunun üzerine Rumbold, 24 Kasım 1920 tarihinde İstanbul Yunan Yüksek Komiseri E. Canellopoulos'a çok sert bir nota vermişti. Bu notanın ardından bazı engellemeler kısmen kaldırılmışsa da bir süre sonra aynı olaylar tekrar yaşanmıştı⁴⁶³. 1920 yılı ortalarında başlayan engellemeler İtilaf Devletlerinin yaptıkları uyarılara ve verdikleri çok sayıda notaya rağmen 1920 yılının sonlarına gelindiğinde sona ermemişti⁴⁶⁴. Yüksek Komiserler 21 Ocak 1921 tarihinde düzenledikleri toplantıda, Yunan Yüksek Komiseri Canellopoulos'a verilmek üzere müşterek bir nota daha hazırlamışlardı⁴⁶⁵.

Yüksek Komiserlerin uyarısından sonra işgal ettikleri bölgelerde iase nakline yönelik engellemeleri azaltan Yunan yetkililer 1920 sonlarına doğru nakliyatı tamamen yasaklamışlardı. Müttefik şirketlerinin ve Osmanlı Hükümeti'nin şikayetlerini değerlendiren Yüksek Komiserler Yunan Yüksek Komiserine bir nota daha vererek engellerin kaldırılması için gerekli önlemlerin alınmasını talep etmişlerdi⁴⁶⁶. Fakat Yunanlılar yine bildiklerini okumaya devam edeceklerdi.

Başlangıçta Yüksek Komiserler tarafından alınan kararlara riayet etmeye dikkat eden Yunanlılar 1921 yılı başlarından itibaren yapılan uyarıları dikkate almamaya başlamışlardı. Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerden İstanbul'a nakliyat yapmak imkansız hale gelmişti⁴⁶⁷. Sert notalar kontrolden çıkan Yunan yetkililer üzerinde eskisi gibi etkili olmuyordu.

Yunanistan İstanbul Yüksek Komiseri işgal ettikleri bölgelerde pasaport, sağlık ve ihracatın kontrolü için gerekli tedbirleri aldıklarını ileri sürerek yapılan uygulamaları savunmaya başlamıştı⁴⁶⁸. Misal olarak, bir İngiliz şirketi olan Omer, Sons and Company, İstanbul'un tüketimi için gönderilmek üzere Bursa'dan 1,500 kadar koyun satın almış, fakat Yunan yetkililer şirketin satın aldığı koyunları Kazıklı

⁴⁶² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 6 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5235**, E 15526.

⁴⁶³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 10 Aralık 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5235**, E 15869.

⁴⁶⁴ “İngiliz Hükümeti'nden Yunanistan İngiliz Büyükelçiliği'ne 16 Aralık 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5235**, E 16074.

⁴⁶⁵ “21 Ocak 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 2009.

⁴⁶⁶ “24 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 339.

⁴⁶⁷ “4 Şubat 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 2020.

⁴⁶⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 4 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5235**, E 12799.

köyü yakınlarında alıkoymuşlardı. Bunu öğrenen Robeck Yunan Yüksek Komiserini farklı bir şekilde uyarılmış; yapılan engellemelerden dolayı bu şirketlerin ileride Yunan Hükümeti'nden tazminat talebinde bulunacağını ifade etmişti⁴⁶⁹. Bu uyarı İngiliz Yüksek Komiserinin dahi Yunan yetkililer üzerindeki etkisini kaybettiğinin göstergesiydi.

İtilaf Devletlerinin üst üste verdikleri notalara rağmen İstanbul'a iâşe gönderilmesine engel olan Yunanlıların gerçek niyeti Venizelos'un Yunanistan İngiliz Büyükelçiliğine gönderdiği bir temsilcinin sözleri ile açığa çıkmıştı. Temsilci, İzmir Yunan Yüksek Komiserinin askerleri ve yerel halkı besleme gerekliliğinden dolayı ihracatın ücretsiz bir şekilde yapılmasının mümkün olmadığını ifade etmişti. İngiliz Büyükelçisi ise Bu bölgedeki kaynakların doğal kaynaklar olduğunu ve Yunanlılara ait bölge içinde yer almadığını vurgulamıştı. Yunan temsilcisi bu kez bölge halkını beslemenin Yunanistan'ın öncelikli görevi olduğunu tekrarlamıştı⁴⁷⁰. Bu ifadeler Yunanlıların işgal ettikleri Marmara kıyılarından yapılacak nakliyattan gümrük vergisi alma niyetinde olduklarını açığa vurmuştu.

İstanbul'un hemen yanı başındaki İzmit'i işgal eden Yunanlılar İzmit körfezi ile İstanbul arasında ticaret yapılmasına dahi izin vermiyorlardı. Müttefik şirketlerinin Yüksek Komiserlerinin ve Hükümetlerinin şikayetlerine aldırmayan Yunanlılar müttefik menfaatleri önünde bir engel haline gelmişlerdi. İtilaf Devletlerinin bunlara tahammül etmesi elbette mümkün değildi. Yüksek Komiserler, Yunan Yüksek Komiseri M. Votsis'e müşterek bir nota daha vererek bu tür engellemeleri kaldırmasını talep etmişlerse de⁴⁷¹ İtilaf Devletleri Yunanistan'dan umutlarını kesmişlerdi. Yunanistan üzerindeki otoritelerini kaybeden İtilaf Devletlerinde, Yunanistan'a yönelik bir tepki ortaya çıkmıştı. Yunanistan'ın Anadolu topraklarını işgalinde büyük rol oynayan İngiltere de dahi bu tepki bariz bir şekilde görülüyordu.

Müttefiklerarası İaşe Komisyonu'nun masrafları önemli bir sorun teşkil etmekteydi. İleride Osmanlı Hükümeti'nden tahsil edilmesi planlanan bu masrafların

⁴⁶⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 14 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5235**, E 13037.

⁴⁷⁰ “Yunanistan İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5235**, E 14207.

⁴⁷¹ “23 Eylül 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, 10964.

bir kısmının acilen ödenmesi gerekiyordu. İşgal yönetimi iaşe sıkıntısına yol açmaması için bu masrafların Müttefiklerarası Polis Komisyonu tarafından kesilen cezaların toplandığı fonlardan ödenmesine karar vermişti⁴⁷².

İşgal döneminde iaşe konusunda yaşanan diğer bir sıkıntı da bazı iaşe işlerinde çalışan ekmekçi ve fırıncı gibi esnafların İstanbul'dan Anadolu'ya geçerek Milli Mücadeleye katılmalarıydı. 1921 yılı içerisinde bu durum İstanbul için sıkıntı yaratmıştı. Osmanlı Hükümeti 14 Mart 1921 tarihinde aldığı bir kararla Anadolu'ya geçmek isteyen fırıncı ve ekmekçi amelesine vesika verilmeyeceğini, buna rağmen gitmek isteyenlere Polis Müdüriyeti ile Müttefik zabıta kuvvetlerinin engel olacağını ilan etmişse de⁴⁷³ kaçak geçişlere mani olunamamıştı.

İşgal yönetimi altında sürekli iaşe sıkıntısı yaşayan İstanbul, Milli Mücadelenin kazanılmasından sonra TBMM temsilcisinin şehrin idaresini fiilen teslim almasından sonra rahatlamıştı. Anadolu'daki Yunan varlığı sona erdiğinden Anadolu'dan İstanbul'a iaşe sevkinin önünde bir engel kalmamıştı.

10. Müttefiklerarası Pasaport Bürosu ve Pasaport Kontrolü

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde seyahat ve ikamet edeceklerle ilgili düzenlemeler yapılmıştı. 2 Mart 1915 tarihinde çıkarılan "Pasaport Kanun-u Muvakkati ve Ecnebilerin Memalik-i Osmaniye'de seyahat ve ikametleri hakkındaki kanun-u muvakkat" ile ülkeye giriş çıkışlarda pasaport bulundurma mecburiyeti getirilmişti⁴⁷⁴.

Hükümetinden aldığı talimatla Fransız Yüksek Komiseri Amiral Amet, meslektaşlarına İstanbul ve İzmir'de birer Pasaport Bürosu kurulması gerektiğini ileri sürmüştü. Bu konuda İngiliz Hükümeti de Fransızlarla aynı görüşe sahipti⁴⁷⁵. Amet, 5 Aralık 1918 tarihinde yapılan Yüksek Komiserler toplantısında bu konuyu gündeme getirerek, Osmanlı İmparatorluğunun ve işgalci pozisyonundaki İtilaf Devletlerinin güvenliğinin sağlanması gerekçesiyle İstanbul'da Müttefiklerarası

⁴⁷² "18 Mart 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", FO, 371/6494, E 3766.

⁴⁷³ Temel, a.g.e., s. 48.

⁴⁷⁴ Elmacı, a.g.e., s. 119-120.

⁴⁷⁵ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 30 Kasım 1918 tarihli telgraf", FO, 371/3418, 194596.

Pasaport Bürosu kurulmasını önermişti. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb bu teklife karşı tepki vermemiş, İtalyan Yüksek Komiseri Sforza ise uygulamada bazı güçlükler yaşanacağını dile getirirse de yapılan teklife karşı çıkmamıştı. Bu müzakere Amet'in teklifine sıcak bakıldığını göstermişti. Ancak pasaport meselesi çok önemli bir mesele olduğundan Müttefik Hükümetlerden onay alınması gerekiyordu⁴⁷⁶. İngiliz Savaş Bakanlığı, Fransız görüşünü desteklemekle birlikte, İstanbul'da tahkikat yapmadan hareket etmemiş, tahkikatı yürütecek heyetten gelecek rapor doğrultusunda hareket etme kararı almıştı⁴⁷⁷. Tahkikatı yürüten heyetin hazırladığı raporda İstanbul'a giriş çıkışlar üzerinde yeterli bir kontrol sağlamanın zorluna dikkat çekilmişti. İngiliz Savaş Bakanlığı bu nedenle Müttefiklerarası bir pasaport kontrolü kurmak yerine İngiliz vatandaşının İngiliz vizesi olmadan İstanbul'a ayak basmasına izin verilmemesini esas alan bir öneri sunmuştu⁴⁷⁸. Bu görüşü benimseyen İngiliz Hükümeti, müttefiklerinin de kendi vatandaşlarının seyahatlerini düzenlemelerine dayalı bir kontrol mekanizması kurmalarını önermişti. İstanbul'a dönmesine izin verilecek olan Türk vatandaşları da İstanbul'daki Müttefik temsilciler tarafından onaylandıktan sonra İstanbul'a girebileceklerdi⁴⁷⁹. İngiliz teklifi Osmanlı vatandaşlarının kendi ülkelerine giriş çıkışlarında İtilaf Devletleri vizesi gerektirecekti.

İngiliz önerisini dikkate almayan Amet, Müttefiklerarası Pasaport Kontrol Bürosu kurulması için bir taslak hazırlatmıştı. Bu taslağa göre; Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bölgelere gidecek olan şahısların, pasaportlarını İtilaf Devletleri konsoloslarına vize ettirmelerinin zorunlu tutulacaktı. İtilaf Devletleri bu uygulama ile İmparatorluk dahili seyahat edecek olan şahısların güvenliğini sağlamayı hedeflediklerini iddia etmişlerdi. Oysa hedef gayet açıktı. Asıl hedef İtilaf Devletlerinin işgal ettikleri toprakları antlaşma yapılmadan Osmanlı Devleti'nden koparmaktı. Ülkeye, Ege kıyıları, Çanakkale Boğazı, Çeşme, Akdeniz Kıyıları, İskenderun, Filistin ve İstanbul'dan girmek isteyenler Fransızlardan, Karadeniz

⁴⁷⁶ "5 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 510.

⁴⁷⁷ "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 7 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3418**, 204431.

⁴⁷⁸ "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 20 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3418**, 210894.

⁴⁷⁹ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 4 Ocak 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/3418**, 210894.

kıyıları, Marmara, Boğazlar, Filistin kıyılarından girecek olanlar İngilizlerden, Filistin'den İskenderun'a oradan İstanbul'a gitmek isteyenler İtalyanlardan izin almak zorundaydı. Ateşkes bu ve benzeri bir kontrol mekanizmasına yetki vermemekte idi. Webb ateşkesi aykırı olması hasebiyle böyle bir girişimin ciddi itirazlara neden olacağını savunmaktaydı. Webb, İstanbul'a gelecek yolcular üzerinde denetim kurulmasını sağlayabilecek böyle bir uygulamanın, yararlı bir amaca hizmet edip etmemesi konusunda kararsızdı⁴⁸⁰. İtilaf Devletlerinin bu fikri tatbik etmelerinin önündeki en büyük engel, işgal edilen bölgelerin çoğunda bu fikri uygulamaya geçirecek yeterli personel bulunmasıydı. Bu nedenle işgal döneminin başlarında pasaportu olmayanların İstanbul'a girişlerine -askeri yetkililere müracaat etmek koşuluyla- müsaade edilmişti⁴⁸¹.

Sonunda Yüksek Komiserler İstanbul'a giriş çıkışlar esnasında gerekli işlemleri yapabilmek maksadıyla Müttefiklerarası Pasaport Bürosunu kurmaya karar vermişlerdi. Müttefiklerarası Pasaport Bürosu İngiliz, Fransız ve İtalyan şubelerine ayrılarak çalışmalarını sürdürecekti. Gerektiğinde bu şubeler arasında irtibat kurulacaktı. Deniz yolu ile İstanbul'a gelen yolculara karşı da tedbir alınmış, bu şekilde gelen yolcular hakkında gerekli işlemleri yapmak maksadıyla Müttefiklerarası Liman Kontrol Komisyonu kurulmuştu. Bu komisyon da Pasaport bürosu gibi İngiliz, Fransız ve İtalyan şubelerine ayrılarak çalışmalarını sürdürecekti⁴⁸². İtilaf Devletleri tarafından verilecek vizeler belli bir ücrete tabii olup, bu ücretleri ödemek mecburi idi⁴⁸³. Böylece Osmanlı Hükümeti, başta İstanbul'a giriş çıkışlar üzerindeki denetimini kaybetmişti. Bundan sonra İstanbul'a sadece işgal yönetiminin izin verdiği şahıslar girebilecekti.

İstanbul'da bir pasaport bürosu kurulduğuna dair duyumlar alan Yunan Hükümeti de büroya İngiliz, Fransız ve İtalyan üye ile aynı haklara sahip Yunanlı bir üye seçilmesi için teklifte bulunmuştu.⁴⁸⁴ Calthorpe böyle bir büro

⁴⁸⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 7 Aralık 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/3418**, 202013.

⁴⁸¹ "12 Aralık 1918 tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

⁴⁸² "Karadeniz Müttefik Ordusu Başkumandanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliğine 18 Ekim 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4235**, 151981.

⁴⁸³ 13 Şubat 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/5162**, E 1360.

⁴⁸⁴ "Yunanistan İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 31 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/4162**, 694.

kurulmadığını, İtilaf Devletleri yüksek komiserliklerinin kendi vatandaşlarının Türkiye'ye giriş çıkışlarını kontrol etmelerine yönelik bir sistem kurulduğunu açıklasa da⁴⁸⁵. Yunan Hükümeti, müttefiklerle aynı yetkilere sahip olmak için çaba sarf edecek⁴⁸⁶ bu yetkilere sahip olamayınca kendi başına pasaport ve vize işlemleri yapmaya çalışacaktı.

Yüksek Komiserler, 4 Aralık 1919 tarihinde hazırladıkları bir muhtıra ile üç müttefik askeri ve ya konsolosluk temsilcisinden daha önceden alınmış izni olmadıkça yabancı ülke vatandaşlarının, Karadeniz ve Ege'den Türkiye'ye girişlere izin vermeyeceklerini ilan etmişlerdi. Kanun hükmündeki bu memorandumu uygulama yetkisi Müttefiklerarası pasaport bürosu sorumlu olacaktı⁴⁸⁷.

İstanbul'a girmek isteyen şahıslar İngiltere, Fransa ve ya İtalya Hükümetlerinin herhangi birinden vize almak mecburiyetindeydi. Bu mecburiyet resmi görevliler için de geçerliydi. Örneğin, İsveç Hükümeti'nin eşi ve çocuğuyla birlikte İstanbul'a göndermek istediği İsveç Askeri ataşesi Binbaşı Devirson'un vize işlemleri İngiltere'nin İsveç Büyükelçiliğinde yapılmıştı⁴⁸⁸.

20 Mayıs 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti Yüksek Komiserlere bir nota vererek ülke içerisinde seyahat edecek bütün yolcuların, Osmanlı Hükümeti'nin vereceği pasaportu taşıma mecburiyeti getirdiğini bildirmişti⁴⁸⁹. Ülke dışından gelen yolcular üzerindeki egemenliğini işgal yönetimine kaptıran Hükümet, İtilaf Devletlerinin memleket içerisinde gerçekleştirmek istedikleri demografik değişikliklere engel olmak istemişse de bu teşebbüs sonuç vermemişti.

Doğu ve ya Batı Trakya'dan İstanbul'a giriş yapmak isteyenlerin pasaportlarını Edirne'de bulunan İtilaf Devletleri siyasi mümessilliklerinden birine vize ettirmeleri gerekiyordu. Trakya Fransa'nın nüfuz alanı kabul edildiğinden bu bölgede gerekli tedbirleri Fransızlar almışlardı. Fransızların Sinekli'de kurdukları Pasaport Çavuşluğu, pasaportlarını vize ettirmeden ya da seyahat varakası almadan İstanbul'a

⁴⁸⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 8 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4162**, 4970.

⁴⁸⁶ “Yunanistan İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 9 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4162**, 5688.

⁴⁸⁷ “Üç Müttefik Yüksek Komiseri tarafından göçmenlerin Türkiye'ye gönderilmesi hakkında hazırlanan 4 Aralık 1919 tarihli muhtıra”, **FO, 371/4197**, 165692.

⁴⁸⁸ “İngiltere'nin İsveç Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 29 Kasım 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3419**, 198069.

⁴⁸⁹ “29 Mayıs 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 88771.

gelip gitmek isteyenlere engel olmaktadır. Sinekli Pasaport çavuşluğu sadece kara yolları üzerinde değil demiryolu hattında da denetim yapmakta idi⁴⁹⁰. Sofya ve Edirne'den İstanbul'a seyahat eden tren yolcuları Sirkeci istasyonuna geldiklerinde, istasyonda bulunan Fransız memurları tarafından pasaportları ve seyahat varakaları kontrol edilmekteydi. Pasaportunu vize ettirmemiş olan ve ya seyahat vesikası almayanlar geldikleri yerlere gönderiliyordu⁴⁹¹. Böylece Osmanlı Devleti'nin İstanbul'a gelip gitmek isteyenler üzerinde herhangi bir yetkisi kalmamıştı.

Müttefiklerarası Pasaport Bürosu, İngiliz, Fransız ve İtalyan olmak üzere üç şubeye ayrılmıştı. İstanbul'dan Trakya'ya gidecek yolcular Galata Pasaport Bürosu Fransız Şubesinden, Anadolu'nun İngiliz işgali altındaki bölgelere gidecek yolcular İngiliz şubesinden, İtalyan bölgesine gidecek yolcular ise İtalyan şubesinden seyahat vesikası almak ya da pasaportlarını vize ettirmek zorundaydı. 1920 yılı Haziran ayı sonlarına doğru Yunanlılar Trakya'yı işgal etmişlerdi. Fransız yetkililer 29 Haziran 1920 tarihinden itibaren Trakya'ya gidecek yolculara, Yunan Yüksek Komiserliğinden seyahat vesikası almalarını ve pasaportlarını vize ettirmelerini tavsiye etmişti⁴⁹². Yunanlıların Türk toprakları üzerinde seyahat eden halka vize vermesi Türk halkın tepkisine neden olmuştu⁴⁹³.

Osmanlı Devleti'ne Sevr Antlaşması'nı imzalatabilmek amacıyla Yunan faktörünü devreye koyan İtilaf Devletleri Trakya'da Fransızlarla birlikte, Yunan işgal noktaları tesis edilmesini sağlamışlardı. Yüksek Komiserlerin verdiği yetki ile Hadımköy'de bulunan Yunan Bölüğü Trakya'dan İstanbul'a giriş yapmak isteyenleri ya da sevk edilen malzemeleri kontrol etmekteydi⁴⁹⁴. İstanbul'a giriş çıkışlarda Sinekli'deki Fransız kontrol noktasında ve Hadımköy'deki Yunan kontrol noktasında olmak üzere iki defa kontrol yapıyordu.

⁴⁹⁰ **BOA, DH.EUM.SSM**. Dosya No: 47, Gömlek No:43, 1340 R 09, **BOA, DH.EUM.SSM**. Dosya No: 49 Gömlek No:4, 1340 Ş 04, **BOA, DH.EUM.SSM**. Dosya No: 49 Gömlek No:5, 1340 Ş 04,

⁴⁹¹ **BOA, DH.EUM.SSM**. Dosya No: 37, Gömlek No: 27,

⁴⁹² "Dahiliye Nezareti Kalemi Mahsus Müdüriyeti'nden Hariciye Nezareti'ne 3 Temmuz 1336 (1920) tarihli tezkire", **BOA, DH.KMS**, 59-1/40.

⁴⁹³ Temel, **a.g.e.**, s. 24.

⁴⁹⁴ "İngiliz Yüksek Komiserliğinden Yunan Yüksek Komiseri'ne 5 Temmuz 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5271**, E 8556.

Amerikan yardım ve ticaret kuruluşlarının İstanbul'da etkinliklerini arttırmalarından sonra İstanbul'a gelmek isteyenlere Amerikalıların verdiği vizenin de geçerli olmasına karar verilmişti⁴⁹⁵.

Müttefik vizesi olmadan hiçbir sivilin oturmasına izin verilmeyeceği açıklanmasına rağmen gerekli düzenlemeler yapılamadığı için İstanbul'a özellikle Yunanistan'dan gelen çok sayıda Rum kaçak yollardan girmeye başlamıştı⁴⁹⁶. Londra'da bulunan Yunan heyeti de savaş yıllarında İstanbul'dan giden ya da gönderilen Rum göçmenlerin şehre geri dönmesi için çalışmalar yapmaktaydı. Yunan Heyeti, içerisinde Yunan temsilcinin de bulunacağı komisyonların bu göçmenlerin İstanbul'a girmelerini organize etmelerini talep etmekteydi⁴⁹⁷. İşgal döneminde Yunanlılar İstanbul'da demografik anlamda üstünlük sağlamak istiyorlardı.

Yunan pasaportuna sahip bazı şahıslar Yunan askerlerinin desteğiyle müttefik devletlerden vize olmadan İstanbul'a serbest bir şekilde girebilmekteydiler. 31 Temmuz 1919'da yapılan Yüksek Komiserler toplantısında İtalyan temsilcisi Lodife, bunun yapılan düzenlemelere aykırı olduğunu belirterek bu konuda Yunan Yüksek Komiserliğine ihtar verilmesini önermişti. Neticede bu öneri kabul edilmiş yaşananlar hakkında Yunan Yüksek Komiserliği M. Canellopoulos'un dikkati çekilmişti. Yüksek Komiserler, Yunan meslektaşlarından bu tür olayların tekrarlanmaması için gerekeni yapmasını gayet yumuşak bir lisanla talep etmişlerdi⁴⁹⁸. Fakat Yunanlılara engel olmak mümkün olmamıştı. En sonunda Yüksek Komiserler, Atinadan vize alan şahısların isimlerinin Müttefiklerarası Pasaport Bürosuna bildirerek İstanbul'a gelmelerine razı olmuşlardı⁴⁹⁹.

Yüksek Komiserlerin verdiği tavizler sonucu Yunanlılar Osmanlı vatandaşı olan Rumlara da pasaport temin etmeye başlamışlardı. Bu noktada devreye giren Yüksek Komiserler, Yunan Yüksek komiserine kısa aralıklarla iki nota vermişlerdi. Yunan Yüksek Komiseri işgal yönetiminin, Ermenilere karşı yaklaşımı ile Rumlara yaklaşımı arasında çifte standart olduğunu ileri sürmüştü; Ermeni Patriği tarafından

⁴⁹⁵ "8 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 79397.

⁴⁹⁶ "Yunanistan İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 22 Ocak 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4162**, 13742.

⁴⁹⁷ "Londra'da bulunan Yunan Heyeti'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Ocak 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4162**, 7475.

⁴⁹⁸ "31 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4156**, 115576.

⁴⁹⁹ "7 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4156**, 121945.

Ermenilerine verilen kimlik belgelerinin pasaport amaçlı kullanılmasına müsaade edildiği halde Yunanistan tarafından verilenlerin neden kabul edilmediğini sorgulamıştı⁵⁰⁰. Yunan Yüksek Komiseri yapılan yanlışı kabul etmiyor bilakis yaptığı davranışı savunmaya çalışıyordu. Onun bu tutumu Yunanlılara bakış açısının yavaş yavaş değişmesine neden olacaktı.

İstanbul'da bulunan Rumlar Osmanlı vatandaşı olarak Yunanistan'a gitmek üzere vize alıyor, dönüşlerinde Yunan Pasaportu ve vizesi alarak rahat bir şekilde İstanbul'a giriş yapabiliyorlardı. Müttefik Pasaport bürosu bunları tespit etse de hukuki olarak hiçbir muamele yapılamıyordu⁵⁰¹. Misal olarak Yunanistan'da yapılacak seçimlerde oy kullanmak üzere Müttefik Yüksek Komiserlerinin onayıyla Yunanistan'a giden Osmanlı vatandaşı Rumlar, seçimlerden sonra Albatros ve Amphitriti adlı gemilerle İstanbul'a dönmüş, bu yolcuların pasaport ve vize almadıklarını fark eden Müttefiklerarası Pasaport Bürosu'nun İtalyan şubesi sorumluların cezalandırılması için harekete geçmişti⁵⁰². Ancak herhangi bir muamele yapmak mümkün olmayacaktı. Çünkü Osmanlı vatandaşı olarak, Müttefiklerden izin alarak İstanbul'dan giden Rumlar, Yunan vatandaşı olarak İstanbul'a dönmüşlerdi. Bu şekilde Yunanistan pasaportu çıkartan Rumlar, işlerine geldiğinde Osmanlı Devleti, gelmediğinde Yunan vatandaşı oluyor, hem Osmanlı Devleti hem de İtilaf Devletleri vatandaşlarının istifade ettiği hak ve hukuktan istifade etmeye çalışıyorlardı.

Yunan yetkililer sadece Yunanistan'dan değil Güney Rusya'dan getirdikleri Rumları başta İstanbul olmak üzere Trakya, İzmir ve Trabzon'a yerleştirerek bu bölgelerde Rum nüfusunu arttırmak istiyorlardı. Bu konuda Yüksek Komiserlere bir nota veren Bab-ı Ali, bu hareketlerin önlenmesini talep etmişti. Yüksek Komiserler Yunan Hükümeti nezdinde gerekenlerin yapılacağına dair teminat vermiş⁵⁰³ olsalar da bu konuda bir şey yapmamışlardı.

⁵⁰⁰ “13 Kasım 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 156726.

⁵⁰¹ “2 Temmuz 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5163**, E 8549.

⁵⁰² “3 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5164**, E 15924.

⁵⁰³ “13 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 126407.

Yunanlıların yaptığı suiistimallerin artması üzerine Yüksek Komiserler, Yunanlılardan yapacakları askeri hareketler için dahi önceden Müttefiklerarası Pasaport bürosuna, malumat istemişlerdi⁵⁰⁴.

Pasaport Bürosu'nun karşılaştığı bir diğer önemli mesele de Rus göçmenlerdi. Bolşeviklerden kaçan Rus göçmenlerin İstanbul'a yerleştirilmesi düşünülüyordu. İtilaf Devletleri İstanbul'a gelecek göçmenlerle birlikte Bolşevik propagandası yapabilecek ajanların İstanbul'a sızmasından endişe ediliyorlardı. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerinin Pasaport Bürosu kurulmasını istemelerinin bir nedeni de buydu⁵⁰⁵.

Yüksek Komiserler Rus göçmenlerin İstanbul'a gönderilmesine karşı oldukları halde 1920 yılı başlarında Bolşeviklerin ilerlemesi karşısında zor durumda kalan göçmenler, Bulgaristan, Romanya ve İstanbul'a gitme taleplerini dile getirmeye başlamışlardı. Rusya'daki durumu yakından görmek üzere Novorossisk'e giden Amiral Robeck, Milne ile birlikte 470 Rus göçmenin İstanbul'a gönderilmesi için vasıta temin etmişti. 1200 göçmenin de Büyükkada'ya sevk edilmesi düşünülüyordu. Ancak vesait bulunamıyordu. Fransız Hükümeti göçmenlerin Rusya'dan çıkarılmasına itiraz ediyordu. Ancak Fransız Yüksek Komiseri Defrance İstanbul'a gönderilecek olanların kadın ve çocuklardan seçilmesini rica etmişti⁵⁰⁶. Fransız Hükümeti Bolşeviklerle yapılan mücadelenin sürdürülebilmesi için erkeklerin Rusya'dan çıkarılmasına itiraz etmişti.

Bolşeviklerin zafere doğru ilerlemesi karşısında zor durumda kalan Çar taraftarları Yüksek Komiserlere müracaat ederek aralarında 10,000'e yakın hasta ve yaralının bulunduğu 40,000 civarında göçmenin Bulgaristan, Sırbistan ve Osmanlı Devleti'ne kabul edilmeleri için düzenleme yapılmasını talep etmişlerdi. İlk etapta Lukornski'den İstanbul'a Wangel'in başında olduğu 4,000 göçmen gönderilecekti. Rusya'da bulunan Robeck buna itiraz etmişse de koşulları bildiğinden nihai kararı meslektaşlarına bırakmıştı. Yüksek Komiserler daha önce, göçmenlerin İtilaf Devletlerine gönderilmesine vize verilmemesi için daha önceden talimat

⁵⁰⁴ “14 Ocak 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 1300.

⁵⁰⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 11 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4162**, 6780.

⁵⁰⁶ 23 Ocak 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 177920.

almışlardı⁵⁰⁷. Rus göçmenler siyasi, iktisadi ve sosyal çalkantıların yaşandığı İstanbul'da kalacaklardı.

Durumu değerlendiren Yüksek Komiserler, Rus vatandaşlarının İstanbul'a girişlerine izin vermişlerdi. Siyasi amaçla geldiklerinden şüphe edilen Rus vatandaşlarına vize verilmiyordu. Müttefik Pasaport bürosunu atlatarak ya da yasadışı yollardan İstanbul'a gelip Bolşevik propagandası yapan Rus vatandaşları sınır dışı ediliyordu. Bolşeviklerin Rusya'da idareyi ele geçirmesinden sonra İstanbul'a gelmek isteyen hiçbir Rus vatandaşına izin verilmemesi Pasaport bürosuna bildirilmişti. Sadece Bolşeviklere karşı siyasi mücadele eden Ruslar İstanbul'a kabul edileceklerdi⁵⁰⁸.

Müttefiklerarası Pasaport Bürosu ve Polis Komisyonu, İstanbul'a girişine izin verilen ancak sonradan İstanbul'da kalması arzulanmayan şahısları Yüksek Komiserlerin onayı ile İstanbul'dan çıkarma yetkisine de sahipti⁵⁰⁹. İşgal döneminde özellikle Bolşevik propagandası yapanlara göz açtırılmıyor, zanlılar haklarındaki suçlamaların doğru olup olmadığı tahkik ettirilmeksizin derhal İstanbul'dan çıkarılıyordu⁵¹⁰. Rus göçmenlerinden mesul olan Fransızlar komünist takibatı konusunda uzmanlaşmışlardı. Fransız Yüksek Komiserliği tarafından komünist propagandası yaptığı tespit edilen şahısların Yüksek Komiserler toplantısında alınan onayla İstanbul dışına çıkarılmalarına karar verilmekteydi⁵¹¹. Böylece işgal yönetimi, arzulamadığı şahısları sınır dışı etme hakkına da sahip olmuştu.

Üç müttefik dışındaki, İtilaf Devletleri ya da tarafsız devletler yetkilileri tarafından pasaport ve vize verilen şahısların İstanbul'a girişlerinde kolaylık gösterilmesi için İstanbul'daki yetkililere sıkı talimatlar verilmişti⁵¹².

Müttefiklerarası Pasaport Bürosu, vize vermekte kararsız kaldığı şahısların vize işlemlerini Müttefik Yüksek Komiserleri'nin takdirine bırakmıştı⁵¹³. Özellikle

⁵⁰⁷ “23 Nisan 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5163**, E 5043.

⁵⁰⁸ “10 Mart 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 3292.

⁵⁰⁹ “23 Eylül 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 10964.

⁵¹⁰ “14 Ekim 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 11661.

⁵¹¹ “5 Mayıs 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7935**, E 4986.

⁵¹² “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığına 30 Aralık 1920 tarihli talimat”, **WO, 33/1000**.

⁵¹³ Yüksek Komiserler toplantı tutanaklarında adı verilmeyen Ukrayna temsilcisine vize verilmesinde sakınca olmadığı kanaatine varmışlardı. “6 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından” **FO, 371/4155**, 47772.

İstanbul'a gelmek isteyen diplomatik temsilciler hakkında verilecek son karar Yüksek Komiserler tarafından veriliyordu. Misal olarak; Norveç Konsolosu Reppen'in İstanbul'a dönüşüne Yüksek Komiserlerin onayından sonra izin verilmiş, işlemler Müttefiklerarası pasaport bürosu tarafından yapılmıştı⁵¹⁴. Yabancı temsilcilerin İstanbul'a gelişinden gidişlerine kadar bağlı buldukları devletlerle Osmanlı Hükümeti arasında sürdürülmesi gereken diplomatik ilişkiler işgal yönetiminin takdirine kalmıştı.

Yurtdışında bulunan Türklerin İstanbul'a dönmelerine de kolay kolay vize verilmiyordu⁵¹⁵. Bu durum resmi yetkililer için de geçerli idi. İtilaf Devletlerinin istekleri doğrultusunda diplomatik çalışmalarına son veren Berlin, Viyana gibi başkentlerde bulunan büyükelçilik personelinin İstanbul'a dönüşlerine dahi, defalarca müracaat etmelerine rağmen Ateşkes Antlaşması'ndan yaklaşık sekiz ay sonra izin verilmişti⁵¹⁶.

Osmanlı vatandaşı üst düzey dahi yetkililer dahi İstanbul'dan ayrılmak istediklerinde Pasaport ve vize dışında Müttefik Yüksek Komiserlerinden izin almak mecburiyetinde idiler. Muhtelit Mütareke Komisyonu Reisi Galip Kemali Bey riyasette bulunduğu bir dönemde Almanya'da bulunan zevcesini İstanbul'a getirmek için izin istediği halde Yüksek Komiserlerden izin alamamıştı⁵¹⁷. Zira Yüksek Komiserler Galip Kemali Bey'in hanımının İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından Kızılay'da görevlendirilmiş olmasından şüpheleniyorlardı⁵¹⁸. Aradan uzun bir süre geçtikten sonra Galip Kemali Bey'in, İstanbul'dan İtalya yoluyla Almanya'ya gitmesine izin verilmişti. Yüksek Komiserler ondan ve eşinden ciddi bir şekilde şüphelenmiş olacaklar ki onu gittiği yerlerde izletmişlerdi. Galip Kemali Bey İtalya'ya vardığı zaman bile Yüksek Komiserler ateşkes ile ilgili işlerin bitmediği gerekçesi ile onu geri çağırmaya teşebbüs etmişlerdi⁵¹⁹.

⁵¹⁴ 8 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 79397.

⁵¹⁵ Almanya'da Türkiye'ye dönmeyi bekleyen yaklaşık 1,200 şahıs bulunmaktaydı. Ancak Müttefik Yüksek Komiserleri aralarında Bolşeviklerin bulunacağı gerekçesiyle bu şahısların dönüşlerine izin vermemişlerdi. "24 Nisan 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 90004.

⁵¹⁶ **FO, 371/4224**, 71852, 104559, Akşin, **a.g.e.**, C.I, s.247.

⁵¹⁷ "12 Aralık 1918 tarihli Müttefik Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

⁵¹⁸ 17 Nisan 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 68099.

⁵¹⁹ "8 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 79397.

Muhallif olduğu için yurt dışında bulunan Osmanlı vatandaşları da işgal döneminde İstanbul'a dönmek amacıyla başta İngiltere olmak üzere Fransa ve İtalya temsilcilerine müracaat etmeye başlamışlardı. İstanbul işgal yönetimi bu müracaatları incelemek üzere inceleme komisyonları kurmuşlardı.yapılan incelemelerden sonra müracaat sahiplerine cevap veriliyordu⁵²⁰.

Müttefiklerarası Pasaport Bürosu ülke içerisinde de duruma tamamen hakimdi. Büro, pasaportunda vizesi olmayanların İstanbul'a girmesi bir yana, İstanbul boğazında karşıdan karşıya geçmelerine dahi izin vermemeye başlamıştı. İstanbul'dan çıkışlar da sıkı bir şekilde kontrol edilmekteydi. Müttefik Pasaport Bürosu İstanbul'un resmen işgalinden bir gün sonra aldığı bir kararla müttefik vizesi olmayanların İstanbul'un Asya yakasında karada Pendik'ten, denizde ise Anadolu Feneri'nden öteye yolculuk yapmalarına yasak getirmişti⁵²¹. Ülke içi seyahat bir yana, İstanbul'da şehir içi ulaşım için dahi pasaport taşımak ve müttefik vizesi almak şart olmuştu.

Pasaport bürosunda siviller değil askerler istihdam edilmişti. Dolayısıyla büro askeri hüviyete sahipti⁵²² Müttefiklerarası Pasaport Bürosu etkili bir şekilde çalışmadığı için İstanbul'a gizlice gelen Bolşeviklerin sayısında artış olmuştu. 2 Ekim 1919 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında Müttefiklerarası pasaport bürosunun hantal yapısı ve verimsiz çalışmaları İtalyan Yüksek Komiseri Maissa tarafından tenkit edilmişti. Meslektaşlarının da onunla aynı görüşü paylaşması sebebiyle Müttefiklerarası pasaport bürosunun yapısında değişiklik yapmak amacıyla çalışmalar başlatılmıştı⁵²³.

İstanbul'da bulunan Siyonist temsilcileri Romanya ve Rusya'dan gelen Yahudiler için pasaport çıkarmaktaydı. İtalyan Yüksek Komiseri Maissa meslektaşları adına Dr. Caleb'i kabul ederek önceki toplantıda alınan kararı bildirmişti⁵²⁴. Buna rağmen Siyonistlerin İstanbul'a gelişlerinde ve İstanbul'dan transit geçişlerinde kolaylık gösterilmişti.

⁵²⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 6 Mayıs 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4162**, 69468.

⁵²¹ Temel, **a.g.e.**, s. 24.

⁵²² "4 Haziran 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/5163**, E 6931.

⁵²³ "2 Ekim 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4156**, 144274.

⁵²⁴ "30 Aralık 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4156**, 174125.

Müslüman vatandaşların, İstanbul'a girişlerinde büyük sorunlar çıkaran Müttefiklerarası Pasaport bürosu Ermeni, Rum, Yahudi ve Rusların İstanbul'a girişlerine müsaade etmiş, 1921 yılına ortalarına gelindiğinde İstanbul bir göçmenler şehri haline gelmiş, kapasitesinin üzerinde bir nüfusa sahip olmuştu. Ancak bu noktadan sonra Müttefik yetkililer, daha fazla göçmenin İstanbul'a girmesine karşı çıkmaya başlamışlardı.

İstanbul'un resmen işgalinden sonra Müttefiklerarası Pasaport Bürosu tarafından alınan tedbirler daha da sertleştirmiş, üst düzey memurların hatta nazırların İstanbul'a giriş çıkışlarını katı bir şekilde kontrol etmeye başlamıştı. Osmanlı Hükümeti, hiç değilse nüfuzlu şahıslara bu konuda kolaylık gösterilmesini talep etmek zorunda kalmıştı. Bu talebi görüşen Yüksek Komiserler, Harbiye Nezareti'ni kontrol eden müttefik komisyonunun bu şahıslara mahsus birer kimlik kartı hazırlamasına karar vermişti. Nüfuzlu şahıslar bu kartları göstermek suretiyle müttefik pasaport kontrolünün sıkı denetiminden kurtulabileceklerdi⁵²⁵.

İstanbul'a insani amaçlarla gelmek isteyen Müslümanlara dahi vize verilmemekteydi. Mesela Hindistan Müslümanlarından Şeyh M. H. Kidvai Hindistan Müslümanlarının dindaşlarına yardım işlerinde Hıristiyan misyonerlere pek güvenmediğini bu nedenle İstanbul'a heyetin başına kendisinin ya da güvenilir bir Müslüman'ın gönderilmesi için müracaat etmişti. Ancak, yardım işlerini İngiliz Kızılay'ının organize ettiği gerekçe gösterilmiş bu müracaat geri çevrilmişti⁵²⁶. İngiliz Kızılay'ında çalışan Hıristiyan misyonerlere izin verildiği halde Müslümanlara pasaport dahi verilmemesi İngiltere'nin Kızılay çatısı altında yürüttüğü faaliyetlerin hedefleri hakkında şüpheler bırakmıştı.

İstanbul'a girme ayrıcalığını kolaylıkla elde edenler ise Müttefiklerin yararına çalışanlardı. Ermeni subaylarının İstanbul'a girmelerine hiçbir engel çıkarılmıyordu⁵²⁷.

İstanbul'a gelen ya da geçen Ermeni ve Rumlara vize konusunda esneklik gösterilmekteydi. Onlara Müttefik personeline verilen geçici olarak pasaport yerine

⁵²⁵ “26 Ağustos 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 10019.

⁵²⁶ “Şeyh M. H. Kidvai'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 21 Ekim 1920 tarihli mektup ve Dışişleri Bakanlığı'nın 29 Ekim 1920 tarihli cevabı”, **FO, 371/5289**, E 13254.

⁵²⁷ “15 Haziran 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 8499.

kullanılabilen bir seyahat vesikası⁵²⁸ verilmekteydi. Bu uygulama 18 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında kaldırılmıştı. Bundan sonra ayrıcalık verilecek olanlar Yüksek Komiserler tarafından belirlenerek Müttefiklerarası Pasaport Bürosu'na bildirilecekti. Bu arada Mısır'a gitmek isteyen Ermeniler için de İngiliz temsilcisi Waugh gerekli tedbirleri alacak ve onların gitmelerini sağlayacaktı⁵²⁹.

Fransızların güney cephesindeki yenilgisinden sonra onlarla işbirliği yapan Rum ve Ermeniler endişeye kapılarak İstanbul'a gitmek üzere Fransız yetkililere müracaat etmişlerdi. Fransız yetkililerin verdiği vize ile Rum ve Ermeniler Fransız gemileriyle İstanbul'a nakledilmişlerdi. Harington, Sakarya Savaşı'ndan sonra Rum ve Ermenilerin İngilizler tarafından işgal edilmiş topraklardan İstanbul'a gelmelerini yasaklamak zorunda kalmıştı. Müttefiklerinden de aynısını yapmasını bekleyen Harington, buna engel olamamıştı⁵³⁰. Bilhassa mesele Ermeniler olduğunda İtilaf Devletleri aldıkları bu kararı uygulamayacaklardı. Harington dahi aldığı kararı unutacaktı.

1921 yılı sonlarına doğru 1400 Ermeni Fransız gemileri ile güney illerinden yola çıkarak Çanakkale Boğazını geçmiş, İstanbul önlerine gelmişlerdi. 21 gün geldikleri gemilerde bekletilen bu göçmenlerin İstanbul'a inmelerine Yüksek Komiserlerin isteği üzerine Harington müsaade etmişti. İngiliz yetkililer, Fransız birliklerinin kontrolünde bulunan Çanakkale'den Ermeni göçmenleri taşıyan gemilerin geçişine izin verilmemesi için Fransız yetkililere protesto çekmişlerdi⁵³¹. İstanbul'da duruma hakim olan İngilizlerin Ermenilere sağladığı kolaylıklar göz önüne alındığında, İngilizlerin, müttefiklerinin Ermeniler üzerinde etkinliklerini arttırmalarından rahatsız oldukları bariz bir şekilde anlaşılacaktır. İngilizlerin bu konudaki kaygıları Fransızların, Ermenilere yaptıkları yardımları, dünya kamuoyunda ve Ermeniler arasında propaganda malzemesi olarak kullanmalarıydı.

Yüksek Komiserlerin talimatları doğrultusunda savaş öncesinde İstanbul'da yaşadığını iddia eden Rum ve Ermenilerin hepsine belge ya da kanıt istemeksizin İstanbul'a giriş izni verilmişti. Bu şekilde daha önce hayatında İstanbul'u görmemiş

⁵²⁸ Laissez passez.

⁵²⁹ "18 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", FO, 371/6496, E 13053.

⁵³⁰ "Harington'dan 7 Aralık 1921 tarihli telgraf", T, 161/89.

⁵³¹ "Harington'dan 8 Aralık 1921 tarihli telgraf", T, 161/89.

olanlar dahi İstanbul'da yaşadığını iddia ederek vize almıştı. İstanbul'a gelen Rum ve Ermeni göçmenlerin sayısında büyük artış görülmüştü. İtilaf Devletleri temsilcileri ve gönüllü kuruluşları, bu göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmişlerdi. 1921 yılı sonlarına askeri ataşeler bu konuda gerekli tedbirin alınmaması halinde işlerin kötüye gideceği konusunda işgal yönetimini uyarılmışlardı. Yüksek Komiserler, bu uyarıları dikkate almak zorunda kalmış, suiistimallerin önlenmesi için Müttefiklerarası Pasaport Bürosu'na talimat vermişti.⁵³² Sakarya Savaşı'ndan sonra alınan bu karar, Ermenilerden çok Rumları ilgilendiriyordu. Kararın alınmasında Yunanlıların İstanbul'u işgal etmek üzere hazırlık yaptıklarına dair söylentiler ve hazırlanan raporlar etkili olmuştu. Bu tedbirler 1922 yılı başlarından itibaren daha da arttırılacaktı.

Ateşkesten sonra pasaport bürosu tarafından yapılan sözde bir kontrolden sonra adeta ellerini kollarını sallayarak İstanbul'a giren Rumlar 1922 yılı başlarından itibaren İstanbul'a eskisi gibi rahat giremez hale gelmişlerdi. Yunan Yüksek Komiseri, Müttefik Yüksek Komiserlerine müracaat ederek Atina'dan gelen Yunan vatandaşlarının pasaportları kontrol edilmeden İstanbul'a girmelerine izin verilmesini talep etmişti. Ancak Harington'un uyarılarını dikkate alan Yüksek Komiserler pasaport kontrolünün kaldırılmayacağını açıklamışlardı⁵³³. İtilaf Devletleri pasaport kontrolünü TBMM kuvvetleri İstanbul'a gelene kadar devam ettireceklerdi.

İstanbul'a gelecek ya da Karadeniz Limanlarına gidecek olan gemiler Liman Kaptanların görevlendirdiği yetkililer tarafından önce Çanakkale'de ardından Kavak'ta olmak üzere iki defa kontrol edilmemekteydi⁵³⁴. Ancak bu daha çok sıhhi amaçlı bir kontrol idi. Sadece şüpheli bir durum olduğunda güvenlik amaçlı arama yapılmaktaydı. 30 Aralık 1921'den itibaren Çanakkale Boğazı'ndan içeri giren bütün gemilerin sıkı bir güvenlik kontrolünden geçirilmesine karar verilmişti. Bundan sonra gemilerin geliş ve gidişlerinde limanlarda görevlendirilen Pasaport Bürosu görevlileri tarafından pasaport kontrol işlemleri yapılacaktı⁵³⁵.

İtilaf Devletlerine mensup olup diplomatik pasaport taşıyanlar İstanbul'a doğrudan giriş yapabiliyorlardı. Ancak yine de bu şahıslar İstanbul'a girerken

⁵³² “25 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 13332.

⁵³³ “10 Şubat 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 1904.

⁵³⁴ “30 Aralık 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7933**, E 304.

⁵³⁵ “17 Mart 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **371/7934**, E 3548.

formaliteden de olsa bir kontrol yapıyordu. Yüksek Komiserler pasaportlarında İtilaf Devletlerine ait vize bulunanların bu formalitelerden de muaf tutulmalarına dair bir talimat hazırlayarak Müttefiklerarası Pasaport Bürosu'na göndermişlerdi⁵³⁶.

21 Ocak 1922 tarihinde Yüksek Komiserlere bir nota veren Osmanlı Hükümeti, Türkiye'ye giriş yapacak olan İtilaf Devletleri vatandaşları pasaportlarının Osmanlı Hükümeti tarafından vize edileceğini bildirmişti. Ancak Yüksek Komiserler karşı bir nota göndererek “ateşkes döneminde” buna izin vermeyeceklerini bildirmişlerdi⁵³⁷. Hükümetin Sakarya Savaşı sonrasına denk gelen bu teşebbüsünden de sonuç alınamamıştı.

İşgal altındaki bütün limanlarda Bolşevik istilasına karşı yolcu trafiğini denetlemek amacıyla İtilaf Devletleri mümessillerinden bir heyet kurulmuştu⁵³⁸. İtilaf Devletlerinin yolcuları denetlemekteki tek amacı elbette Bolşevizm'in yayılmasına engel olmak değildi. Onlar için Türk topraklarına ayak basan her yolcu potansiyel bir tehlike oluşturmaktaydı. Müttefiklerarası Pasaport Bürosu sadece İzmir ve İstanbul'a gelen yolcular üzerinde denetim kurabilmekteydi. Yolcu denetim Heyeti'nin kurulması ile Müttefiklerin işgali altındaki Türk topraklarına ayak basan herkes denetime tabi tutulmuş oluyordu.

Yalnız limanlarda denetim karadaki kadar sıkı değildi. İtilaf Devletleri yolcu ve yük üzerinde yeterli denetimi sağlayamamışlardı. Bu zaafı müzakere ederken Yüksek Komiserler motorlardan gemilere kadar daha ciddi tedbirler alınmasını liman kontrol memurlarına emretmişlerdi⁵³⁹. Ancak liman kontrol memurları beklenen başarıyı sağlayamamışlardı. Deniz pasaport kontrol servisinin karmaşık yapısı beklenen gelişmenin sağlanamamasının başlıca sebebiydi. Yüksek Komiserler bu sorunları giderebilmek amacıyla; Deniz Meclisi (Chambre Maritime)'ni donanma ataşelerinden, Sağlık ve Polis Komisyonu üyelerinden oluşan bir komisyon kurmuşlardı⁵⁴⁰. Bu komisyonun tavsiyeleri doğrultusunda donanmadan görevlendirilecek subayların yardımıyla Haydarpaşa limanında pasaport kontrolü yapılacak, deniz yolu ile gelecek yolcular daha iyi bir şekilde denetime tabi tutulmuş

⁵³⁶ “31 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 1098.

⁵³⁷ “27 Ocak 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 1312.

⁵³⁸ “2 Ocak 1919 tarihli Müttefik Yüksek Komiserleri Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 11449.

⁵³⁹ “7 Ocak 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 1307.

⁵⁴⁰ “24 Haziran 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 7937.

olacaklardı. İstanbul pasaport kontrolü tarafından görevlendirilen subayların Savaş gemilerinde bulunan ve rütbece kendilerinden daha yüksek olan subaylar üzerinde etkili olmaları askeri kurallara göre mümkün değildi. Bu nedenle denetimin gemi güvertelerinde değil de limanlar da yapılmasına ve denetimden liman kaptanlarının mesul tutulmuşlardı⁵⁴¹.

1922 yılında Milli Mücadele Hareketi'nin ve Bolşeviklerin kazandığı başarılar, Yüksek Komiserlerin Karadeniz'den gelen yolculara karşı alarma geçirmişti. Yüksek Komiserler sadece İstanbul'da değil denetimleri altında olan her yerde Müttefiklerarası Pasaport Bürosu'nun izni olmadan bir yerden başka bir yere gitmeyi yasaklamışlardı. Bu yasağın daha önce ayrıcalık tanınan gayrimüslimlere de uygulanması esas olarak belirlenmişti. Ayrıca pasaport kontrolü konusunda tahkikat yapmak üzere Pasaport Kontrolü Tahkikat Komisyonu kurulmuştu⁵⁴². Bu komisyon hazırladığı raporunda Boğazlardan transit geçen gemilerin de kontrole tabi tutulması önermişti. Bu görevi Müttefiklerarası Pasaport Bürosu'nun yapması uygun görülmemiş, görev Liman Sağlık Komisyonu ile Hudut Sağlık Komisyonlarına verilmişti⁵⁴³.

İtilaf Devletleri İstanbul'a gitmek isteyen vatandaşlarına her türlü kolaylığı gösteriyorlardı. Ülkelerinde ve sömürgelerinde bulunan yetkililere talimat vermişlerdi. Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından sonra İstanbul'a gitmek için acil nedeni olmayanlar dışındaki vatandaşlarına pasaport verilmesi konusunda bazı sınırlamalar getirmişlerdi⁵⁴⁴. General Harington Yüksek Komiserlerle yaptığı görüşmelerden sonra İstanbul'a sadece ticari amaçla gelmek

⁵⁴¹ “23 Eylül 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 10964.

⁵⁴² “21 Nisan 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 4692.

⁵⁴³ “12 Mayıs 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7935**, E 5484.

⁵⁴⁴ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 15 Eylül 1922 tarihli telgraf”, **FO, 371/7951**, E 9415; İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Eylül 1922 tarihli telgraf”, **FO, 371/7951**, E 9416; “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Sömürgeler Bakanlığı'na 22 Eylül 1922 tarihli mektup”, **FO, 371/7951**, E 9416; “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 23 Eylül 1922 tarihli mektup”; **FO, 371/7951**, E 9984; “Sömürgeler Bakanlığı'ndan Malta, Gibrartar, Kıbrıs Valiliklerine 23 Eylül 1922 tarihli mektuplar”, **FO, 371/7951**, E 10664.

isteyen şahısların İstanbul'a kabul edilmesi konusunda karara varmışlardı⁵⁴⁵. Bundan sonra İstanbul'a sadece ticari amaçlarla gelmek isteyen şahıslar kabul edilecekti.

11. Hukuki Sorunlar ve Muvakkat Düzenlemeler

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte İtilaf Devletleri ile bağlantı koptuğundan yerli ve yabancı vatandaşlar arasındaki ticari işlemler yarım kalmış, alacak verecek meseleleri ortaya çıkmıştı. Savaşın uzun sürmesi, para piyasalarındaki değişim gibi sebeplerle alacaklılar savaştan sonra yeni taleplerde bulunmaya başlamışlardı. Müttefik şirketleri Türkiye'deki alacaklarını toplayabilmek amacıyla İtilaf Devletlerine müracaatta bulunuyorlardı. Bazı yerli tüccarlar yabancı firmalara ödeme yapmak istemiyorlardı. Bazı Yabancı firmalar da işgalin sağladığı avantajlardan istifade ederek, hak ettiklerinden fazla taleplerde bulunuyorlardı. Konsolosluk mahkemeleri kapatıldığından ve İtilaf Devletleri, Osmanlı mahkemelerinin yargılama yetkisini kabul etmediğinden bu sorunların hemen hemen tamamı çözümsüz kalmıştı⁵⁴⁶. İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu durumda olan vatandaşlarına alacaklarını Türkiye'deki güvenilir acenteler vasıtasıyla toplamalarını tavsiye etmekteydi⁵⁴⁷.

İtilaf Devletleri temsilcileri, yapılan talepleri fırsat bilerek Osmanlı Mahkemelerinde devam eden muamelata da müdahale etmekteydiler. Misal olarak; Haydarizade İbrahim Paşa, eski Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya 15,000 liraya sattığı çiftliğinin bedelini alamadığı iddiasıyla Beyoğlu bidayet hukuk mahkemesine dava açmış, dava sonuçlanmadan İngiliz Yüksek Komiserliğine müracaat ederek bu konuda yardım talep etmişti. Enver Paşa ülkeyi terk etmiş olduğundan İngiliz Yüksek Komiserliği Enver Paşa'nın Hanımı Naciye Sultan'ı ifade vermek üzere İngiliz Yüksek Komiserliğine davet etmişti. Bu meseleyi görüşen Hükümet yapılan

⁵⁴⁵ “General Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 19 Kasım 1922 tarihli telgraf”, “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Sömürgeler Bakanlığı'na 5 Aralık 1922 tarihli mektup”, **FO, 371/7951**, E 12986.

⁵⁴⁶ “Britanya İmparatorluk ligi'nden İngiliz Hükümeti'ne 7 Mayıs 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5102**, E 4385; İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 12 Nisan 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5102**, E 4273.

⁵⁴⁷ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 11 Mayıs 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5102**, E 4273.

davetin hukuk ve devlet geleneklerine muhalif olduğunu İngiliz Yüksek Komiserliğine bildirmişti⁵⁴⁸. Bundan sonra İngiliz Yüksek Komiserliği ısrarcı olmamıştı. Burada İngiliz Yüksek Komiserliğinin teşebbüsü kadar şahsi menfaati uğruna bağlı bulunduğu devleti ve kanunlarını hiçe sayan Haydarizade İbrahim Paşa'nın yaptığı onursuz müracaat da irdelenmelidir.

İngiltere'nin farklı bir uygulaması da İstanbul'da yaşanan bir davada İngiliz vatandaşları ile sorun yaşayan Osmanlı vatandaşlarının İngiliz mahkemelerinde dava açmalarına müsaade etmesiydi. Emsal dava şu şekilde gelişmişti; Yüksek Komiserlerin izni ile ithalat ve ihracat yapabilme ayrıcalığı kazanan bir Türk firması ile bir İngiliz firması⁵⁴⁹ bir mukavele yaparak ticaret yapmaya başlamışlardı. Ancak Türk firması İngiliz firmasının mukaveleyi ihlal ettiğini ileri sürerek Londra'da avukatlık yapan Gordon Cuming Whadcoat'a müracaat etmişti. Türk firmasının İngiliz mahkemelerine müracaat edip edemeyeceğini soran Whadcoat'a⁵⁵⁰ İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Osmanlı Devleti ile savaşın devam ettiğini fakat müttefik Devletlerinin müsaadesiyle ticaret yapma hakkı kazanan Türk firmasının istemesi halinde -takter hakkı İngiliz mahkemelerinde olmak kaydıyla- İngiliz mahkemelerine müracaat edebileceğini bildirmişti⁵⁵¹.

Yüksek Komiserler I. Dünya Savaşı sırasında ve Ateşkesten sonra Osmanlı mahkemelerinde vatandaşları aleyhine verilen hükümlerin feshi için de çareler aramaya başlamışlardı. İngilizler, savaş sırasında Osmanlı mahkemelerinde İtilaf Devletleri vatandaşları hakkında verilen bütün hükümlerin feshedilmesini savunurken, İtalyan ve Fransızlar bu durumda Osmanlı mahkemelerinin vermiş olduğu hükümlerden menfaat sağlayanların zarara uğrayacaklarını bu nedenle sadece dileyen vatandaşların Yüksek Komiserlere müracaat etmelerine karar vermişlerdi⁵⁵². Bu durumda savaş sırasında suç ayırımı yapmaksızın mağdur olduğunu ileri sürecek olan herkese Yüksek Komiserler nezdinde itirazda bulunma hakkı tanınmıştı. Başka

⁵⁴⁸ **BOA, MV**, 216/31, 10 Ramazan 1337 (9 Haziran 1919).

⁵⁴⁹ Belgede iki firmanın da isimlerine yer verilmemiş.

⁵⁵⁰ "Avukat Gordon Cuming Whadcoat'tan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Temmuz 1921 tarihli mektup", **FO, 371/6576**, E 7763.

⁵⁵¹ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Avukat Gordon Cuming Whadcoat'a 18 Temmuz 1921 tarihli mektup", **FO, 371/6576**, E 9103.

⁵⁵² "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 28 Ocak 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5162**, E 247.

bir deyişle Osmanlı mahkemelerinde davaları görülen ve hatta davaları temyiz edilmiş olan İtilaf Devletleri vatandaşlarının davalarını ikinci kez hem de işgalci pozisyonunda olan temsilcilere müracaat ederek temyiz etme imkanı sağlanmıştı. Bir başka husus da dava ayırımı yapılmamasıydı. Yani emlak davasından cinayete, hırsızlıktan ticari davalara kadar her konuda İtilaf Devletleri vatandaşları verilen hükmün feshi için kendi temsilcilerine müracaat edebileceklerdi. Osmanlı kanunlarını bilmeyen, ülke şartlarından habersiz ve yeterince hukuki personele sahip olmayan hepsinden önemlisi Osmanlı mahkemelerinde vatandaşlarına karşı haksızlık yapıldığı konusunda önyargılara sahip Yüksek Komiserlerin ne şekilde hüküm verecekleri malumdur. Ateşkesten sonra işgal edilen topraklarda İtilaf Devletleri vatandaşları üzerinde hukuki bir hükmü kalmayan ve itibarı sarsılan Osmanlı mahkemelerinin geçmişte verdiği kararların da feshi ile itibarı bir kez daha sarsılmıştı.

a. Konsolosluk Mahkemelerinin Yeniden Kurulması

Osmanlı Devleti'nde çok uluslu yapı ve kapitülasyonların etkisiyle yargı sahaları farklı mahkemeler kurulmuştu. Bu mahkemeler; Şeriat, Cemaat, Konsolosluk, Ticaret ve Nizamiye Mahkemeleri idi. Gerekli görülmesi halinde Divan-ı Harbiler de kurulmaktaydı.

Şeriat Mahkemeleri'nin yargı sahası; Müslüman ahaliye ait evlenme, boşanma, miras gibi medeni hukukla ilgili davalardı. Bu mahkemeler gelen davaları İslami akidelere uygun bir şekilde çözmekle mükellefti.

Cemaat Mahkemeleri; Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin bağlı oldukları cemaatlere ait mahkemelerdi. Aynı cemaate bağlı şahıslar arasında medeni hukuk sahasına giren davalar bu mahkemelerin yargı sahası içerisindeydi.

Nizamiye Mahkemeleri; Müslüman ve gayrimüslimlerin davalarına bakan mahkemelerdi. Bu mahkemeler Şeriat ve Cemaat mahkemelerin yargı sahasına girmeyen hukuk ve cinayet davaları ile Ticaret Mahkemelerinin yetki sahası dışındaki, Osmanlı vatandaşları ile yabancılar arasındaki davalara bakardı. Kapitülasyonlardan istifade eden devletlerin vatandaşlarına ait davalarda o

devletlerin temsilcileri ve ya baş tercümanları hazır bulunur, mahkemeler konsolosluklar aracılığıyla ilam çıkarırdı.

Konsolosluk Mahkemeleri; kapitülasyonlardan istifade eden yabancı Devletlere mensup şahıslar arasında yaşanan ticari davalara bakmakla mükellefti. Bu mahkemeler tarafından cezaya çarptırılan şahıslar konsolosluk hapisanelerine gönderiliyordu.

Karma Ticaret Mahkemeleri, 1840 yılında yabancı Devletlerin talepleri doğrultusunda Ticaret Nazırı'nın başkanlığında kurulan Ticaret Meclisi adı verilen mahkemelerdi. Sadece Ticari davalara bakan bu mahkemelerin üyeleri başlangıçta Lonca temsilcilerinden ve tüccarlardan oluşmaktaydı. Ticaret Meclisi 1848 yılında yabancı Devletlerin baskısıyla "Karma Ticaret Mahkemesi'ne" dönüştürülmüştü. Ticaret Nazırı ya da yardımcısının başkanlık yaptığı Karma Ticaret Mahkemesi'nin yedisi Osmanlı tabiiyetinde bulunan tüccarlardan, yedisi de Osmanlı topraklarına yerleşmiş bulunan yabancı tüccarlardan mürekkep on dört üyesi vardı. Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa yabancı uyruklular Adliye teşkilatına üye de olsa katılma hakkı elde etmişlerdi. Başkent dışında ticari davalara bakmak üzere kurulan mahkemeler kara ve deniz olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştı. İstanbul dışındaki Karma Ticaret Mahkemelerinde Osmanlı Hükümeti tarafından tayin edilen üç hakim ile birlikte Osmanlı ve Avrupa tüccarlarını temsil eden dört üye bulunuyordu. Osmanlı vatandaşları ile yabancı vatandaşlar arasındaki davalar görüşülürken yabancılar, dört üyeden ikisini kendi ülkelerinden seçebiliyorlardı. Karma Ticaret Mahkemelerinin olmadığı yerlerde ticari davalara, ticaret mahkemeleri mevzuatına uygun olmak kaydıyla Nizamiye mahkemeleri bakıyordu⁵⁵³.

Osmanlı Devleti I.Dünya Savaşı'nın başlangıcında çıkardığı bir kanunla kapitülasyonları kaldırmıştı. Bundan sonra çıkarılan "Kavanin-i Mevcudedede Uhud-ı Atikaya Müstenid Ahkamın Lağvı Hakkında Kanun-u Muvakkat" (15 Ekim 1914) ile Osmanlı yasalarında kapitülasyonlardan kaynaklanan tüm hükümler feshedilmişti. "Tebaa-yı Osmaniye Tebaa-yı Ecnebiye Arasında Mütemekkin Olup 18 Eylül 1914 tarihinde Derdest-i Rüyet Olan Devainin Faslı Hasmında Takip Edilecek Usul-ü Muhakemeye Dair Kanun-u Muvakkat" ile 1 Ekim 1914'ten önce görülen davaların

⁵⁵³ Ali Arslan, "Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli", s. 585-588.

aynen devam edeceği ancak bu tarihten sonrakiler hakkındaki muamelelerin Osmanlı mahkemelerinde görülmesi kararlaştırılmıştı⁵⁵⁴. Bu düzenlemeler, Konsolosluk Mahkemelerinin kapatılmasını gerektiriyordu. Ayrıca bu tarihten itibaren, Osmanlı mahkemelerinde kapitülasyonlardan istifade eden devletlerin vatandaşlarına ait davalarda yabancı devlet temsilcileri ve ya baş tercümanları yer alamayacak, Ticaret mahkemelerindeki yabancı üyelerin görevlerine son verilerek bu mahkemeler kapatılacaktı. Savaş sırasında İttifak Devletleri dışında taraf devletler bu kararları tanımamış olsalar da Osmanlı Devleti alınmış olan kararları fiilen uygulamıştı. Böylece yargı bağımsızlığı yolunda önemli adımlar atılmıştı. İtilaf Devletleri tanımadıkları bu düzenlemeleri ateşkes sonrasında ortadan kaldırmak için harekete geçeceklerdi.

Ateşkes uygulamalarını izlemek ve denetlemek gerekçesiyle İstanbul'a gelen İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri, ilk günlerden itibaren savaş sırasında İtilaf Devletleri aleyhine alınan kararların değiştirilmesi amacıyla Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapmaya başlamışlardı. Osmanlı Devleti tarafından alınan kararlar İttifak Devletlerinin şartlı kabulü dışında muhatap İtilaf Devletleri tarafından tanımamış olsa da kapitülasyonlar savaş sırasında fiilen kaldırılmıştı.

Yüksek Komiserler İstanbul'a geldikleri ilk günlerden itibaren Osmanlı Hükümeti'nden kapitülasyonları yeniden yürürlüğe koymasını talep etmişlerdi. Osmanlı Hükümeti'nin isteksizliğini gören Yüksek Komiserler kapitülasyonlara müstenit ahkamı kendiliğinden yürürlüğe koymaya çalışacaklardı. Konsolosluk Mahkemelerinin açılması da bu aşamada gündeme gelecekti. Sadece kapitülasyondan istifade eden ülkenin vatandaşlarının kendi aralarında yaşadıkları sorunlarla ilgilenme hakkına sahip olan bu mahkemeler, savaş sırasında kapitülasyonların kaldırılmasına paralel olarak kapanmışlardı. Dolayısıyla savaş esnasında yabancı vatandaşların davalarına Osmanlı Mahkemeleri bakmıştı. İstanbul'u fiilen işgalinden sonra İstanbul'da yaşayan müttefik vatandaşları, Osmanlı mahkemelerinin yargılama yetkisini tanımayarak Müttefik temsilcilerine müracaat etmeye başlamışlardı. İşgalin ilk günlerinde kurulan muhtelif komisyonlar arasında hukuki meselelerle ilgilenecek bir bölüme yer verilmediğinden Müttefik temsilcileri yapılan bu müracaatlara

⁵⁵⁴ M. Emin Elmacı, **İttihad ve Terakki ve Kapitülasyonlar**, İstanbul, Homer Yayınları, 2005, s. 99-111

karşılık verememişlerdi. İşte bu nedenle Yüksek Komiserler işgalin nimetlerinden yararlanarak Konsolosluk Mahkemelerini yeniden tesis etmek ve vatandaşlarının yaşadıkları sorunlara çözüm getirmek isteyeceklerdi⁵⁵⁵. Osmanlı Hükümeti ise yıllarca başına bela olan ve I. Dünya Savaşı esnasında oluşan siyasi atmosfer sayesinde kaldırılan kapitülasyonları yeniden hayata geçirmek niyetinde değildi. Bu nedenle kapitülasyonların yeniden yürürlüğe girmesi amacıyla verilen notalara karşı Osmanlı Hükümeti gayet ihtiyatlı davranacak, meselenin müsalaha sonrasına ertelenmesi için çaba gösterecekti.

Yüksek Komiserler arasında yapılan toplantılarda İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri, İstanbul'daki müttefik vatandaşlarının, Osmanlı Devleti'nin uygulamalarından dolayı sıkıntı yaşadıklarını iddia etmişlerdi. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe İngiliz vatandaşlarının çektiği sıkıntılardan haberdar değildi. Bu nedenle meseleyi araştıracağını ifade etmişti⁵⁵⁶. Calthorpe, hükümetinin Kapitülasyonlar hakkında vereceği kararı beklemekteydi. Bu arada Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, Calthorpe'un cevabını beklemeden, vatandaşlarının sıkıntılarını dile getiren ve kapitülasyonların hemen yürürlüğe geçirilmesini talep eden bir nota hazırlamışlardı. İki Yüksek Komiser oldukça kararlıydı. Calthorpe imzalarsa da imzalamasa da bu notayı Osmanlı Hükümeti'ne sunacaklardı. Devre dışı kalmak istemeyen Calthorpe bu konuda Hükümetinden bir talimat almadan hazırlanan notayı imzalamak mecburiyetinde kalmıştı⁵⁵⁷. İstanbul'da en gelişmiş Yüksek Komiserlik ağına sahip İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un, vatandaşlarının çektiği sıkıntılardan haberdar olmadığını bildirmesi, yaşananların abartıldığının deliliydi. Üstelik kapitülasyonların yeniden yürürlüğe geçirilmesi konusunda Yüksek Komiserlere herhangi bir yetki verilmemişti. Hukuki bir mesele hakkında Yüksek Komiserler hukuki olmayan bir karar almışlardı. İngiliz Yüksek Komiserinin farklı tutumuna rağmen ilerleyen günlerde onun da tutumu değişecek Barış Konferansı bu konuda bir karara varmadan önce, Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'ne baskı yaparak amaçlarına ulaşmak isteyeceklerdi.

⁵⁵⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 4 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 3567.

⁵⁵⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 2 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 9524.

⁵⁵⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 6 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 11455.

İngiliz Hükümeti ve Paris'te bulunan İngiliz Heyeti kapitülasyonların geleceği konusunda çok ince hesaplar yapmaktaydı. İngiliz Heyeti, Calthorpe'un meslektaşlarının hazırladığı notayı imzalamak istememesine hak vermişti. Çünkü İngilizlere göre; kapitülasyonların yeniden yürürlüğe girmesini talep etmek, kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmek, dolayısıyla savaş dönemi ile ilgili taleplerden vazgeçmek demektir. İngilizler kapitülasyonların kaldırılmamış gibi devam etmesinden yanaydılar. İngilizlerin asıl beklentisi ise Paris Barış Konferansı'nda kapitülasyonların yeniden düzenlemesiydi⁵⁵⁸. Osmanlı Hükümeti'nin hazırlanan notayı kabul etmesi halinde kapitülasyonlar hakkında yeniden düzenleme yapmak zorlaşacaktı. İngilizler savaş öncesindeki haliyle kapitülasyonların hayata geçirilmesine razı değillerdi. Onlar yapılacak düzenlemelerle kapitülasyonların kapsamının daha da genişletilmesini hedefliyorlardı.

Konferansın beklenen antlaşmayı hazırlayamaması ve sürecin uzaması İngilizlerin kapitülasyonların yeniden yürürlüğe girmesi konusunda müttefikleri ile aynı çizgiye gelmelerine neden olmuştu. 19 Ocak 1919 tarihinde Yüksek Komiserler, kapitülasyonların yeniden tesis edilmesi amacıyla Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota vermişlerdi. Osmanlı Hükümeti'nin bu notaya cevap vermemesi üzerine 30 Ocak 1919 tarihinde hükümete yeni bir nota verilmişti. Bu notalarda Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında İtilaf Devletleri aleyhine aldığı kararların geçersiz olduğu vurgulanmakta, artırılan gümrük vergilerinin ve alınmak istenen yeni vergilerin meşru olmadığı dile getirilmekteydi. Yüksek Komiserler bununla yetinmemiş, söz konusu vergiler nedeniyle kayba uğrayan vatandaşlarının kayıplarının da tazmin edilmesini talep etmişlerdi⁵⁵⁹. 15 Şubat 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti, kapitülasyonların kendileri ile taraf devletler arasında savaşın başlamasıyla fesholdüğünü bildiren bir nota ile karşılık vermişti. Bu cevaptan sonra Paris'te bulunan İngiliz Heyeti dahi Türklerin iddialarının mantıklı nedenlere dayandığını kabul etmişti⁵⁶⁰. Osmanlı Hükümeti haklı olmasına rağmen Yüksek Komiserler 6 Mart 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bir nota daha vererek kapitülasyonların

⁵⁵⁸ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 6 Ocak 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4190**, 11455.

⁵⁵⁹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 3 Şubat 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4190**, 23452.

⁵⁶⁰ "Paris Konferansı İngiliz Heyeti'nden İngiliz Hükümeti'ne 7 Nisan 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4190**, 55010.

yeniden yürürlüğe girmesi konusundaki ısrarlarını sürdürmüşlerdi. Mevzubahis notada Osmanlı Devleti'nde İtilaf Devletlerinin denetimi altında bir yargı reformu yapılması da teklif edilmişti⁵⁶¹.

1 Mart 1919'da Hariciye Nazırı Yusuf Franco Paşa ile görüşen Webb, İstanbul'da ziyaret ettiği hapishanelerde bulunan zanlıların çoğu hakkında hazırlık soruşturması dahi yapılmadan davalarının aylarca sürdüğünü iddia ederek, ayırım gözetilmeksizin hepsinin bırakılmasında ısrar etmişti⁵⁶². Webb'in iddiaları doğru olsa bile talepleri hukuk dışı idi. Bütün bunlar İtilaf Devletlerinin alternatif bir hukuk sistemi üzerinde çalıştıklarını göstermişti..

I. Dünya Savaşı sırasında müttefik vatandaşlarının büyük bir kısmı İstanbul'u terk etmişti. Savaşın sona ermesi ile birlikte bu vatandaşlar yavaş yavaş İstanbul'a dönmeye başlamışlardı. Ticari kaygı taşıyan bazı şahısların da İtilaf Devletleri tabiiyetine geçmeleri yada buna dair belgeler temin etmeleri ile İstanbul'daki İtilaf Devletleri vatandaşlarının sayısı hızla artmıştı. Buna paralel olarak bazı hukuki sorunlar yaşanmaktaydı. Bu sorunların bir kısmı savaş yıllarına, bir kısmı da savaş öncesine kadar uzanıyordu. Mondros Ateşkes Antlaşması'nda, İtilaf Devletleri vatandaşları hakkında yapılacak hukuki muamelelere dair herhangi bir hüküm yer almadığından bundan sonraki süreç oldukça sancılı geçecekti.

Hukuki muameleler konusunda başlangıçtaki tedirginliğini atlatan işgal yönetimi, İtilaf Devletleri vatandaşları üzerinde Osmanlı mahkemelerinin yargılama yetkisini kabul etmeyeceğini açıklamakta bir sakınca görmemişti⁵⁶³.

Mondros Ateşkes Antlaşması hapishanelerde bulunan bütün Müttefik vatandaşlarının serbest bırakılmasını öngörmekteydi. İşgal kuvvetlerin İstanbul'a gelişi ile hapishanelerde bulunan bütün Müttefik vatandaşları suçlu suçsuz demeden serbest bırakılmıştı. Konu bu şekilde kapatılmıştı. Fakat İstanbul'da hayat devam ediyordu. Dolayısıyla müttefik vatandaşlarının da müdahil olduğu hukuki sorunların

⁵⁶¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 9 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 47768.

⁵⁶² “İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 4 Mart 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4173**, 42789.

⁵⁶³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Selanik İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'na 2 Nisan 1919 tarihli mektup”, **WO, 32/5778**.

meydana gelmesi kaçınılmazdı⁵⁶⁴. İşgal yönetimi, müttefik vatandaşlarının müdahil olduğu davalarda, Osmanlı inzibat kuvvetleri ve mahkemelerinin hukuki muamele yapmasına izin vermediğinden Osmanlı Hükümeti, İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika tabiiyetinde bulunan vatandaşlar aleyhine açılan davaların tehir edilmesine karar vermişti⁵⁶⁵. Fiiliyatta İtilaf Devletleri vatandaşları üzerinde yargı gücü kalmayan Osmanlı Hükümeti davaları erteleyerek mevcut durumu kabullense de tehir suretiyle gelecekteki hukuki haklarını saklı tutmaya çalışıyordu. Öte yandan İtilaf Devletleri Konsolosluk Mahkemelerinin kurulması ile ilgili çalışmalarına hız vermişlerdi.

Savaşın ardından kapitülasyonların Osmanlı Devleti'ne yapılacak bir emrivaki ile yürürlüğe girmesinden yana olan İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri Konsolosluk Mahkemelerini açmak üzere çalışmalarına başlamışlardı. Bunu fark eden İngiliz Yüksek Komiserliği de, Konsolosluk Mahkemesi kurmak üzere çalışmalarına başlamıştı⁵⁶⁶. Adı muvakkat mahkemede görevlendirilecek yargıçlar arasında da geçen Yargıç Peter Grain, 1919 Ekim ayı başlarında Mısır'dan geçici bir süreliğine İstanbul'a gönderilmişti. Peter Grain'e öncelikle Konsolosluk Mahkemesinin kuruluşu için talimat verilmişti. Savaş yıllarında bu mahkeme kapalı olduğundan savaştan sonra İngiliz Yüksek Komiserliğine -büyük bir kısmı emlak ve miras konusunda olmak üzere- çok sayıda müracaat yapılmıştı. Eski İngiliz mahkemesinin bulunduğu binada çalışmalarına başlayan Grain, günlük oturumlar yaparak dilekçe ve başvuru sahiplerinin taleplerine üç hafta içerisinde karşılık vermeyi ve daha sonra Mısır'a geçerek oradan İngiltere'ye dönmeyi planlıyordu⁵⁶⁷. Böylece İngiliz Konsolosluk Mahkemesi resmi olmasa da gayri resmi olarak yeniden açılmıştı. Ancak mahkeme kısa bir süre sonra İngiliz Hükümeti'nden gelen talimatla oturumlarına son vermişti⁵⁶⁸.

⁵⁶⁴ “Beyoğlu Sulh Mahkemesinden Polis Müdüriyeti Umumiyesi'ne 25 Eylül 1335(1919) tarihli tezkire”, **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 23/71.

⁵⁶⁵ **BOA, MV**, 218/16, 23 Rebiulahir 1338 (16 Aralık 1919).

⁵⁶⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 6 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4191**, 138194.

⁵⁶⁷ “Yargıç Peter Grain'den İngiliz Hükümeti'ne 6 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4191**, 141662.

⁵⁶⁸ “İngiliz Hükümeti'nden Adalet Bakanlığı'na 10 Aralık 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4191**, 172545.

İngiliz Konsolosluk Mahkemesi'nin gayri resmi olarak faaliyete başladığını gören Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri de kendi mahkemelerini yeniden açmak için sürdürdükleri çalışmalarına hız vermişlerdi. Neticede Yüksek Komiserler bu mahkemeleri kurabilmek amacıyla Hükümetlerinden yetki istemeye karar vermişlerdi⁵⁶⁹.

Hükümetlerinden gelen onay sonrasında Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, Konsolosluk Mahkemelerini yeniden kurmuşlardı. 31 Ocak 1920 tarihinde Fransız Yüksek Komiseri M. Defrance, 1 Şubat 1920'de de İtalyan Yüksek Komiseri Maissa Konsolosluk mahkemelerini yeniden açtıklarını İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e bildirmişlerdi⁵⁷⁰. İngiliz Hükümeti, müttefiklerinden daha temkinli davranmıştı. Savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırması ile kapatılan bu mahkemelerin kendiliğinden faaliyete başlamalarının gelecekte tazminat taleplerini gündeme getirmesinden endişelene İngiliz Hükümeti Robeck aracılığıyla müttefiklerini uyarıyordu. Müttefiklerinin bu uyarıları dikkate almadığını gören Robeck, İngiliz Konsolosluk mahkemesinde daimi olarak görev verilmesi düşünülen Grain'in yeniden İstanbul'a gönderilmesini rica etmişti⁵⁷¹. İngilizler savaş halinin devam ettiği düşüncesiyle Konsolosluk Mahkemelerinin bir oldubittiyle açılmasında sakınca görmüşlerdi. Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları yeniden faaliyete geçirmesi halinde mahkemeler meşru bir şekilde açılabilirdi. İngilizlerin bunu beklemişlerdi. Osmanlı Hükümeti'nin kapitülasyonların ilgası hakkındaki kararı iptal etmediğini, müttefiklerinin de konsolosluk mahkemelerini tesis ettiklerini gören İngilizler kendilerine göre bir ara formül bularak konsolosluk mahkemelerini açacaklardı.

Fransa ve İtalya Konsolosluk mahkemelerini açarak faaliyete geçirdiğini gören İngiliz Hükümeti, bu mahkemelerin geçici olarak açılacağını açıklamıştı. Ancak yargıç sıkıntısı yaşandığından İngiliz Konsolosluk mahkemeleri tam anlamıyla

⁵⁶⁹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Ekim 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4191**, 143094.

⁵⁷⁰ Fransız Yüksek Komiseri M. Defrance tarafından İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderilen 31 Ocak 1920 tarihli mektup, İtalyan Yüksek Komiseri Maissa tarafından İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderilen 1 Şubat 1920 tarihli mektup, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.87 Ek 1 ve Ek 2, **FO, 406/43**.

⁵⁷¹ "Robeck'ten Curzon'a 6 Şubat 1920 tarihli telgraf", F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.63, **FO, 406/43**.

işlevini sürdüremeyecekti. Dava açmak isteyenler müracaat edecek, bu mahkemelere ileride bir yargıç atanacak ve bu şekilde çalışmalarına başlayacaktı⁵⁷². Böylece üç müttefik bir oldubitti ile Konsolosluk Mahkemelerini açmıştı.

Konsolosluk Mahkemelerinin açılması konusunda İngilizlere oranla, Fransız ve İtalyanlar daha aceleci davranarak mahkemelerini kurmuşlardı. Fransız ve İtalyan Konsolosluk Mahkemeleri savaş öncesinde olduğu gibi faaliyetlerini sürdürürken İngiliz Konsolosluk Mahkemesinin işleyişinde bazı aksaklıklar ortaya çıkıyordu. İngiliz Konsolosluk Mahkemelerinde dava açmak isteyen şahıslar kayıt memurlarına müracaat ediyor, İstanbul'a gelen konsolosluk yargıçları davalarla ilgilendikten sonra İstanbul'dan ayrılıyorlardı. İngiliz Konsolosluk mahkemesinde görev yapan yargıç Grain aynı zamanda Mısır ve Çin'de de görev yapıyordu. Bu durum İngiliz mahkemelerinde davaların birikmesine neden oluyordu⁵⁷³. Diğer konularda müttefiklerinden atik davranan İngilizler yargı konusunda müttefiklerinden geri kalmışlardı. Neticede, İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler normale dönmeden, kapitülasyonlar yeniden yürürlüğe girmeden ve Konsolosluklar kurulmadan önce mahkemeleri faaliyetlerine başlamışlardı.

Konsolosluk Mahkemelerinin masrafları mahkemelere ödenen harçlardan ve bu mahkemelerin verdiği cezalardan karşılanmaktaydı. Masraflar arttıkça harçlara ve cezalara zam yapılıyordu⁵⁷⁴. Bu anlamda Konsolosluk Mahkemeleri İtilaf Devletleri açısından maddi bir külfete sebep olmamaktaydı.

Savaşın ardından Rus Konsolosluk mahkemeleri yeniden kurulmuştu. Yüksek Komiserler bu mahkemelerin kuruluşunu onaylamadıkları halde Müttefik Polisine Rus Konsolosluk mahkemeleri tarafından verilen kararların uygulanmasına yardımcı olmaları yönünde talimat vermişlerdi. Başlangıçta Rus mahkemelerine yardımcı olan Müttefik polisi zamanla bu yardımı kesmişti. Rus diplomatik temsilcisi Heratov, Yüksek Komiserlere bir mektup göndererek kendilerine verilen yardımın sürmesini talep etmişti. Yüksek Komiserler, Rus temsilcisi ile meseleyi görüşmüşlerse de bu

⁵⁷² “Curzon’dan Robeck’e 4 Mart 1920 tarihli telgraf”, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.92, **FO, 406/43**.

⁵⁷³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 8 Ocak 1921 tarihli telgraf”, İngiliz Hükümeti’nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 2 Mart 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6562**, E 839.

⁵⁷⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 13 Kasım 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6562**, E 12610.

mahkemelerin gayrimeşru olduğu yönündeki kararlarından vazgeçmemişlerdi⁵⁷⁵. Bundan sonra işgal yönetimi, müttefik polisinin Rus Konsolosluk mahkemelerine yardım etmemesi için karar almıştı. Fakat Rus mahkemelerin kapatılması için herhangi bir adım atmamışlardı⁵⁷⁶. Rus Konsolosluk mahkemelerine yapılan yardımın kesilmesinde, Çarlık Rusya'sının ayakta kalmasına dair umutların tükenmesi son derece etkili olmuştu. Diğer bir husus da Yüksek Komiserlerin konsolosluk mahkemelerinin yabancılar için gayrimeşru olduğunu kabul etmeleri idi. İtilaf Devletleri herhalde işgalci durumunda olduklarından böyle bir durumun kendileri için geçerli olmadığını düşünmüşlerdi.

b. Cemaat Mahkemeleri

Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin medeni hukuk sahasına giren davalarına bakan cemaat mahkemeleri Osmanlı hoşgörüsünün bahşettiği müesseselerdi. Ancak zamanla gayrimüslimler bu hoşgörüyü istismar etmeye başlamışlardı. Çağdaş hukuk anlayışı içerisinde de dini nitelikli⁵⁷⁷ bu mahkemelere yer yoktu. I. Dünya Savaşı öncesinde yabancı devletlerin müdahaleleri nedeniyle bu konuda herhangi bir düzenleme yapılmamıştı.

I. Dünya Savaşı başlarında “Mehakim-i Şeriye ve Nizamiyenin Tefrik-i Vezaifi Hakkındaki Nizamname” (13 Ekim 1914) ile imtiyazat, mukavelat, ticaret, ceza ve gayrimenkul davalarının Nizamiye Mahkemeleri'nde, bunların dışında kalanların ise Şeriye Mahkemelerinde görülmesi kararlaştırılmıştı. Bundan sonraki aşamada “Bilumum Mehakim-i Şeriye ile Merbutatı'nın Adliye Nezareti'ne Tahvili İrtibatı” hakkındaki kanun ile (12 Mart 1917) Şeriye Mahkemeleri Adliye Nezareti'ne

⁵⁷⁵ “15 Haziran 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 8499.

⁵⁷⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İstanbul Müttefik İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington'a 6 Temmuz 1921 tarihli mektup”, **WO, 158/778**.

⁵⁷⁷ 1922 yılında Ziya Gökalp'ın Almanya'da yayınlamış olduğu manzume son derece dikkat çekici idi;

Hep ikidir teşrii, kaza, mahkeme, ilam;
Devlet dine kanun yapar, din ise devlete.
Sarıklılar memur olur, feshiler imam;
Devlet benzer meşihate, din hükümete,
Bir devlet ile bir meşihat anlaşılır ama!
Bir ülkede iki devlet mukarin olmaz.
Bir vicdanda ilim ile din kaynaşır ama,
İki ilim, iki hukuk, iki din olmaz. Elmacı, **a.g.e.**, s.110.

bağlanmış, Hukuk-u Aile Kararnamesi (25 Ekim 1917) ile gayrimüslimlerle ilgili tüm davaların Şer'i Mahkemelerde görülmesi kararlaştırılmış, ruhani liderlerin yargı yetkileri ellerinden alınmıştı. Son olarak “Usul-ü Muhakeme-i Şeriye Kararnamesi” (7 Kasım 1917) ile Şer'iyeye ve Nizamiye Mahkemeleri Adliye Nazırlığı'na bağlanmıştı⁵⁷⁸. Yıllarca yabancıların müdahaleleri nedeniyle içinden çıkılmaz hale gelen yargı sistemindeki bu değişiklikler yargı birliği, bağımsızlığı ve laikliği konusunda atılmış önemli adımlardı. İtilaf Devletleri bu düzenlemelerden rahatsızlıklarını ateşkes sonrasında gündeme getireceklerdi.

Damat Ferid Paşa'nın ilk Hükümeti döneminde Şer'iyeye Mahkemelerinin yeniden Meşihata bağlanması için çalışmalara başlanmıştı. Yüksek Komiserlerin Osmanlı Hükümeti'ne müracaat ederek Hukuk-u Aile Kararnamesinin kaldırılmasını talep etmeleri üzerine, Sadrazam'a vekalet eden Mustafa Sabri Efendi döneminde Hukuku Aile Kararnamesi feshedilmişti (9 Haziran 1919). 4 Mayıs 1920'de çıkarılan bir kanunla ise Şer'iyeye Mahkemeleri yeniden Meşihata bağlanmış⁵⁷⁹, yargı birliği, bağımsızlığı ve laikliği konusundaki gelişmelere büyük bir darbe vurulmuştu.

Daha önce belirtildiği gibi Rum Patrikhanesi Osmanlı Devleti ile irtibatını kestiğinden Cemaat mahkemelerinin yeniden açmışlardı. Ermeni ve Yahudiler de fırsattan istifade mahkemelerini açmışlardı.

c. Müttefik Polis Mahkemeleri

İşgal İstanbul'unda, müttefik polisi tarafından tutuklanan yabancı şahıslarla ilgilenecek mahkeme olmadığından bu şahıslar hakkında farklı kararlar verilebiliyordu. İstanbul'un muhtelif mahallerinde kalpazanlık, dolandırıcılık, sahtekarlık, silah taşıma gibi suçlardan dolayı tutuklanan yabancı uyruklu şahıslar hakkında herhangi bir hukuki muamele yapılamıyordu. Bu şahıslar müttefik polisinin takdirine göre, kapasitesi sınırlı olan Müttefiklerarası polisin hapisanelerinde bekletiliyorlar, yine müttefik polisinin takdirine uygun bir şekilde tahliye ediliyorlardı. Karadeniz Müttefik Orduları Başkumandanlığı bu kategoriye giren

⁵⁷⁸ Elmacı, **a.g.e.**, s. 111-113.

⁵⁷⁹ Elmacı, **a.g.e.**, s. 114-115.

şahısların mensup oldukları ülkelere iadelerine karar vermişti⁵⁸⁰. Kısacası, Osmanlı mahkemelerinden bu şahıslar üzerinde de yargı yetkisi kalmamıştı.

Farklı kategorideki davalarla hangi mahkemenin ilgileneceğinin tartışıldığı sıralarda kurulan Müttefiklerarası Polis Komisyonu bu meseleye yeni bir boyut kazandırmıştı. 17 Ocak 1919 tarihinde kurulan Müttefiklerarası Polis Komisyonu'na asayiş sağlama dışında yargılamaya dair bazı yetkiler verilmişti. Bu yetkiler İstanbul'da yaşanan hukuki tartışmaları içinden çıkılmaz bir hale getirmişti. Müttefiklerarası Polis Komisyonu'na; işgal kuvvetlerine karşı yapılan hareketlerde, kamu düzenini ve sükuneti bozma ve belediye kanunlarına muhalefet gibi konularında yargı yetkisi verilmişti.

Müttefik kıtalarına alkollü ürün satmak, müttefik kıtalarının sağlığını tehlikeye atmak, müttefik kıtaları arasında fuhuş yapmak, müttefik üniforması kullanmak, müttefik polisine karşı gelmek işgal kuvvetlerine karşı yapılan hareketler arasındaydı.

Ateşli silah kullanmak, silah satmak, halkı kışkırtmak, müttefik çıkarlarına aykırı propaganda yapmak birinci dereceden, saldırı, yankesicilik, kumar oynatmak, Motorlu taşıtlarla tehlike yaratmak, sahte pasaport taşımak ve ayyaş dolaşmak ikinci dereceden kamu düzenini ve sükuneti bozmak olarak kabul edilecekti.

Kaçakçılık, istenen saatlerde kahvelerin kapatılmaması, şehrin sağlığını tehdit, iaşe ile ilgili kanunlara muhalefet ve vergilerin ödenmesini engellemek belediye kanunlarına muhalefet olarak kabul edilmişti.

Bu konularda Müttefiklerarası Polis Komisyonu'na yargılama yetkisi verilmişti. Cezai müeyyide olarak 50 TL ve ya 28 gün hapis cezası verebilme hakkı tanınmıştı. Bu müeyyide daha sonra 3 ay 100 lira olmuş ve en son 6 ay 400 liraya kadar çıkarılmıştı⁵⁸¹.

Polis Komisyonunda bir subayın yer aldığı “Magisterial Courts” ve bir ya da iki subayın bulunduğu “Provost Courts” olmak üzere iki Polis Mahkemesi kurulmuştu. Magisterial Courts hafif denebilecek suç işleyenlerle, suça karışmış olan şahısların davaları ile ilgilenerek, çalışma yükümlülüğünün olduğu ve ya olmadığı 28

⁵⁸⁰ “Karadeniz Müttefik Orduları Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 4 Şubat 1921 tarihli mektup”, **FO**, 371/6571, E 3326.

⁵⁸¹ “Polis komisyonu hakkında muhtıra”, **WO**, 158/778.

gün hapis cezası ya da 50 TL para cezası verebilme yetkisine sahipti⁵⁸². “Provost Courts” ise; daha ağır suçları işleyen şahısların davaları ile ilgilenerek, çalışma yükümlülüğünün olduğu ve ya olmadığı 6 ay hapis cezası ya da 400 TL para cezası verebilme yetkisine sahipti⁵⁸³. Bunlardan daha ağır suçlarla İtilaf Devletleri Divan-ı Harbleri ilgilenmekteydi.

Kurucu devletlerin yasalarıyla, Osmanlı ceza yasalarının tatbik edildiği Polis Mahkemeleri, İtilaf Devletlerinin İstanbul’daki kendi vatandaşları, kapitülasyonlardan istifade edemeyen ve kapitülasyon Mahkemesi bulunmayan bütün tarafsız devletler vatandaşları, Müttefiklerarası Polis Komisyonu kararlarını çiğneyen bütün Osmanlı vatandaşları ile İtilaf Devletleri vatandaşları üzerinde yargılama yetkisine sahipti. Yalnız uygulama bu şekilde olmamış, İtilaf Devletleri menfaatlerine zarar verdiği ileri sürülen Osmanlı vatandaşları ve “ayrıcalıklı” gayrimüslimler⁵⁸⁴ de İtilaf Devletleri yetkilileri tarafından Osmanlı zabıtasından alınarak Polis Mahkemelerinde ve Divan-ı Harblerde yargılanmışlardı. Bu mahkemelerin bir özelliği de mahkemelerin izni dışındaki durumlarda temyize gitme imkanının olmamasıydı. Yine bu mahkemelerden İngiliz bölgesinde bulunanların, Fransız ve İtalyan, Fransız bölgesinde bulunanların İtalyan ve İngiliz, İtalyan

⁵⁸² 1920 yılında bıçak taşıyanlara 10 lira, ateşli silah taşıyanlara 50 lira ceza kesilmekteydi. Peet, **a.g.e.**, s 103.

⁵⁸³ “İstanbul Müttefik İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington tarafından hazırlanan 22 Eylül 1921 tarihli bildiri”, “İstanbul Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy tarafından hazırlanan 10 Ekim 1921 tarihli bildiri”, ve “İstanbul İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Ernesto Mombelli tarafından hazırlanan 13 Ekim 1921 tarihli bildiri”, **FO, 371/6553**, 12221, **WO, 93/34, WO,158/778**.

⁵⁸⁴ Bu durumdaki şahısların yargılamaları hakkında Torlakyan Davasına bakılabilir. İşgal döneminde İstanbul’da bir otelde kalan Azerbaycan eski Dahiliye Nazırı Behbud Han Cevanşir, hanımı ve iki kardeşi ile birlikte Beyoğlu’nda kaldığı otele dönerken yolda Ermeni asıllı Misak Torlakyan tarafından öldürülmüş, Cevanşir’in hanımı ve kardeşi tarafından yakalanan katil, silah sesini duyarak olay mahalline gelen Osmanlı Polisi Ali Efendi tarafından tutuklanmıştı. Nasıl bir tesadüf eseri ise; katil anında bölgeye gelen İngiliz Polisleri tarafından teslim alınarak İngiliz Divan-ı Harbine teslim edilmişti. Bundan sonra İngiliz Divan-ı Harbi’nde yapılan yargılama tam bir komediye dönüşmüştü. Bulunan sahte şahitler, Cevanşir’in Ermenilerin katledilmesinden sorumlu olduğunu ileri sürerek katili mazur göstermeye çalışmışlardı. Cinayetin Misak Torlakyan tarafından işlendiğinin anlaşılması üzerine başka bir taktiğe müracaat edilmiş, bu kez katilin sara hastası olduğu ve cinayeti bilinci dışında işlediği iddia edilmişti. Dönemin ruh ve sinir sağlığı konusunda uzmanı Mazhar Osman ve İtilaf Devletleri doktorları tarafından yapılan muayenede katilin böyle bir hastalığının bulunmadığına dair raporlar hazırlanmışsa da İngiliz Divan-ı Harbi Misak Torlakyan’ın “şuuru yerinde olmadığı halde cinayeti işlediğine” hükmederek katili serbest bırakmıştı. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Cemaleddin (Saraçoğlu), **Torlakyan Davası Behbud Han Cevanşir’in Katli**”, Arap alfabesinden Latin alfabesine aktaran Azad Agayef, Yom yayınları, Azerbaycan, 2007.

bölgesinde bulunanların ise İngiliz ve Fransızlar üzerinde yargılama yetkisi olmayacaktı⁵⁸⁵.

d. Müttefik Divan-ı Harbleri

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarını işgal eden İtilaf Devletleri işgal ettikleri bölgelerde, kamu düzenini bozduğu ve İtilaf Devletleri menfaatlerine tecavüz ettiği öne sürülen şahısları yargılamak üzere Divan-ı Harbler kurmuşlardı. Savaşın ardından İstanbul'u fiilen işgal eden İtilaf Devletleri, İstanbul ve çevresinde de Divan-ı Harbler kurmak üzere harekete geçmişlerdi.

Calthorpe'a gönderilen ilk talimatlarda adli vakalar hakkında nasıl bir muamele yapılacağına dair açık bir izahatta bulunulmamıştı. Bu nedenle Calthorpe, Hükümetinden adli suç işleyen vatandaşlarına karşı nasıl bir muamele yapılacağına dair bilgi istemişti⁵⁸⁶. İngiliz Hükümeti, askeri aciliyetinden dolayı bu tür davalarla Divan-ı Harblerin ilgilenmesi gerektiğini bildirmişti⁵⁸⁷. Bunun için de İtilaf Devletlerinin İstanbul'da örfi idare ilan etmesi gerekecekti.

İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon Savaş Bakanlığı'na gönderdiği mektupta; "İstanbul ve çevresinin işgalinin ateşkes koşullarına uygun olmadığını" farkında olduğunu, fakat yargılama yapabilmek için İstanbul'da örfi idare ilan edilmesi gerektiğini ifade etmişti. Bundan sonra Curzon, İstanbul'da işgal askeri bulunmasının yeterli olduğunu bu nedenle sıkıyönetim ilan etmeye gerek kalmadığını bildirmiş, Savaş Bakanlığı'ndan askeri yetkililere bu minval üzere talimat vermesini istemişti⁵⁸⁸. Curzon, İstanbul'u haksız bir şekilde işgal ettiklerini açık bir şekilde itiraf etmişti. Ancak bu itiraf yapılan haksızlığın düzeltilmesi için değildi. Haksız yere yapılan işgal, gayrı kanuni uygulamalarının dayanağı olacaktı.

⁵⁸⁵ Charpy, Mombelli ve Harington tarafından yayınlanan talimatlar, **WO, 158/778**.

⁵⁸⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Selanik Müttefik Orduları Başkumandanlığı'na 2 Nisan 1919 tarihli mektup, "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Nisan 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4216**, 53274.

⁵⁸⁷ "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 12 Nisan 1919 tarihli telgraf", **WO, 32/5778, FO, 371/4216**, 53274.

⁵⁸⁸ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 30 Mayıs 1919 tarihli telgraf", **WO, 32/5778, FO, 371/4216**, 74296.

İngiliz Savaş Bakanlığı İstanbul dahil işgal altındaki bölgelerde bulunan yetkililere, Barış Konferansı tarafından bir karara varılıncaya kadar Curzon'un mektubundaki ilkeler doğrultusunda yargılama yapılması konusunda talimat vermişti. İngiliz Savaş Bakanlığı örfi idarenin ilan edilmemesini şart koşmuştu⁵⁸⁹.

Calthorpe savaş alanlarında uygulanacak savaş gelenekleri hakkındaki 18 Ekim 1909 tarihli Uluslararası antlaşmanın 42. maddesine atıfta bulunarak, "bir bölge fiilen "düşman" ordularının otoritesi altına girdiği zaman" o bölgenin işgal edilmiş kabul edileceğini ileri sürmekteydi. İngiliz Askeri Hukuk Kılavuzunun 14. bölümünün 346. paragrafında da iki koşul yerine getirildiğinde bir bölgenin işgal altında olduğu kabul edilmişti. İlk koşul; meşru hükümetin işgalci tarafından otoritesini açıkça kullanmaktan mahrum edilmesi, ikinci koşul ise; hükümetin yerine istilacının kendi otoritesini koyması idi. Calthorpe, İstanbul'da bu iki koşulun yerine getirilmediğinin farkındaydı. Diğer Yüksek Komiserler de onunla aynı görüşü paylamışlardı⁵⁹⁰. Yüksek Komiserler yaptıklarının meşruiyet kazanabilmesi için fiili işgalin yeterli olmadığını İstanbul'un resmen işgal edilmesi gerektiğini ima etmişlerdi. Hukuki dayanağı olmamasına rağmen İtilaf Devletleri İstanbul'da Divan-ı Harbiler kuracaklardı.

İngiltere Şile'de, Fransa Hadımköy'de, İtalya Üsküdar'da bir Divan-ı Harb kurmuştu. İngiltere'nin Türkiye'deki tutukluları yargılamak üzere kurduğu Divan-ı Harbelerden biri de Batum'da idi. İtilaf Devletleri menfaatlerine karşı işlendiği tespit edilen askeri karakterdeki suçlarla bu mahkemeler ilgilenmekteydi. Divan-ı Harblerde, zanlının milliyetine bakılmamakta, Osmanlı vatandaşları da bu mahkemeler tarafından yargılanmaktaydı⁵⁹¹. Bu uygulama bazı tartışmaları beraberinde getirmişti. İngiliz Başkumandanlığı, Müttefiklerarası Polis Komisyonu'na, İngiliz askerlerine ve ya üniforması giyen şahıslara karşı hangi koşulda olursa olsun, ateşli silah kullananların, onları öldürmeye ve ya yaralamaya teşebbüs edenlerin İngiliz Divan-ı Harbi'nde yargılanacaklarını, bu durumlarda

⁵⁸⁹ "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 24 Haziran 1919 tarihli telgraf", **WO, 32/5778, FO, 371/4216**, 95083.

⁵⁹⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 6 Eylül 1919 tarihli telgraf", **WO, 32/5778; FO, 371/4216**, 130707.

⁵⁹¹ **BOA, MV**, 219/106, 13 Şevval 1338 (30 Haziran 1920); **BOA, MV**, 223/21, 19 Cemaziyevvel 1340 (18 Ocak 1922); "Milne adına Tümgeneral M. Rycroft tarafından Müttefiklerarası Polis Komisyonu'na verilen 5 Şubat 1920 tarihli talimat", **FO, 371/5045**, E 2812.

Divan-ı Harbin suçluları ölüm cezası ile cezalandırma kuvvetine sahip olduğunu bildirmişti⁵⁹². Robeck de bu kararı 10 Şubat 1920 tarihinde bir nota ile Hariciye Nazırına bildirmişti⁵⁹³. Hariciye Nazırı, 25 Şubat 1920 tarihinde verdiği cevabi notada; “Askeri operasyon sonucu yapılan işgal ile ortak uzlaşma ve ya antlaşmaya bağlı işgal” arasında fark olduğunu vurgulamış, İstanbul’un işgalinin ikinci kategoriye girdiğini ileri sürmüştü, İtilaf Devletlerinin Ateşkes Antlaşması’ndan sonra işgal edilen topraklarda yargılama hakkına olmadığını savunmuştu. Buna karşılık Robeck, Fransa’nın 1863’te Meksika’yı işgali ve Almanya’nın Birinci Versay antlaşmasından sonra çeşitli Fransız şehirlerini işgali sırasında yaşananları emsal göstererek, İtilaf Devletlerinin işgal ettikleri topraklarda yargılama yetkisine sahip olduğunu ileri sürmüştü, daha önceki iddialarını tekrarlamıştı⁵⁹⁴. Hariciye Nazırının hukuki temellere dayanarak yaptığı savunmaya Robeck hukuk dışı uygulamaları örnek göstererek karşılık vermişti.

Bağlı bulunduğu ordunun kurallarına ve uyguladığı prosedüre göre yargılama yapan Divan-ı Harblerde 3 subay görev yapmaktaydı. İşgal kuvvetleri arasında birbirinden bağımsız olarak tesis edilmiş bu mahkemeler; genel olarak İtilaf Devletleri menfaatlerine ve vatandaşlarına karşı suç işleyenlerle İtilaf Devletleri vatandaşları tarafından Osmanlı vatandaşlarına karşı suç işleyenleri yargılamışlardı. Divan-ı Harbler genel olarak, saldırı, yaralama, cinayet, hırsızlık, çalınan malları satın alma, Sağlık Komisyonu talimatları ile Belediye kanunlarını ihlal, gıda maddelerinin Müttefiklerarası iase kontrol heyeti tarafından yayınlanan listede izin verilenden fazla fiyattan satışı gibi meselelere bakmaktaydı. Ticari dolandırıcılık davalarına bu mahkemeler bakamıyordu. Bu mahkemeler normal ya da ağır cezalı hapis cezaları ile Başkumandanın onayıyla idam cezası verebiliyorlardı⁵⁹⁵. I. Dünya Savaşı öncesinde bu tür davalarla kapitülasyonlardan istifade eden devletlerin temsilcileri ve ya baş tercümanlarının hazır bulunduğu Osmanlı mahkemeleri ilgilenmekteydi. Divan-ı Harbler Osmanlı mahkemelerinin sahip olduğu bu yetkiyi ele geçirmişlerdi

⁵⁹² “Milne adına Tümgeneral M. Rycroft tarafından Müttefiklerarası Polis Komisyonu’na verilen 5 Şubat 1920 tarihli talimat”, **FO, 371/5045**, E 2812.

⁵⁹³ “Robeck tarafından Hariciye Nazırına verilen 10 Şubat 1920 tarihli nota”, **FO, 371/5045**, E 2812.

⁵⁹⁴ “İngiliz Yüksek Komiserliği’nden Hariciye Nezareti’ne 24 Mart 1920 tarihli nota”, **FO, 371/5045**, E 2812.

⁵⁹⁵ “Harington’dan Savaş Bakanlığı’na 3 Ağustos 1921 tarihli mektup”, **WO, 32/5780**.

Divan-ı Harbiler tarafından verilen kararların bir yılı aşması halinde itiraz hakkı tanınmıştı⁵⁹⁶.

Divan-ı Harblerin kurulmasından kısa bir süre sonra Milne, Fransız Divan-ı Harblerinin Fransız ceza kanununa göre İngiliz vatandaşlarını yargılamasının yasa ve düzeni tehlikeye attığını ileri sürmüştü, İngiliz vatandaşlarının Fransız ve İtalyan Divan-ı Harblerinde yargılanmalarına itiraz etmişti⁵⁹⁷. Milne'nin bu itirazı dikkate alınmış, üç devlete tabii vatandaşların müttefiklerine ait Divan-ı Harblerde yargılanmaması kararlaştırılmıştı. Bu şahıslar Müttefik Polisi ya da askeri yetkilileri tarafından tespit edildiğinde mensup olduğu ülkenin Divan-ı Harbi'ne teslim edilecekti. Bunun dışında kalan Osmanlı vatandaşları dahil bütün şahıslar Divan-ı Harblerde yargılanabilecekti. Savcının olmadığı üç subaydan oluşan Divan-ı Harbler Müttefik İşgal Orduları Başkumandanının onayıyla ağır cezalarla birlikte ölüm cezası verebileceklerdi⁵⁹⁸. Yalnız üç müttefik Divan-ı Harbi birbirinden bağımsız olduğundan ve kendi ülkesine göre muamele yaptığından bir bölgede işlenen suçta verilen ceza ile diğer bir bölgede işlenen aynı suçta farklı cezalar verilebiliyordu. Bu da uygulamada bazı sıkıntılar doğuruyordu.

İngiliz bölgesi dışında, işlediği suç ne olursa olsun İngiliz vatandaşları hakkında Müttefik Polisi sadece tahkikat yaparak delil toplayabiliyor, bundan sonra sorumluları İngiliz askeri yetkililerine teslim ediyordu. Bu uygulama Müttefik Polisi tarafından tutuklanan İtalyan ve Fransız vatandaşlarının da kendi askeri yetkililerine teslim edilmesi mecburiyetini beraberinde getirmişti⁵⁹⁹. Beyoğlu çevresinde suç işleyen müttefik vatandaşları, İngiliz Divan-ı Harbi'nde, Sultanahmet çevresinde suç işleyenler Fransız Divan-ı Harbi'nde, Üsküdar çevresinde suç işleyenler İtalyan Divan-ı Harbi'nde yargılanacaklardı⁶⁰⁰.

⁵⁹⁶ “16 Şubat 1921 tarihli Adli Komisyon Toplantısından”, **WO, 158/778**.

⁵⁹⁷ “Milne'den İngiliz Yüksek Komiserliğine ve Müttefiklerarası Polis Komisyonu'na 24 Aralık 1919 tarihli mektuplar”, **WO, 158/778**.

⁵⁹⁸ “İstanbul Müttefik İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington tarafından hazırlanan 22 Eylül 1921 tarihli bildiri”, “İstanbul Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy tarafından hazırlanan 10 Ekim 1921 tarihli bildiri”, ve “İstanbul İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Ernesto Mombelli tarafından hazırlanan 13 Ekim 1921 tarihli bildiri”, **FO, 371/6553**, 12221, **WO 93/34, WO,158/778**.

⁵⁹⁹ “Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan Müttefiklerarası Polis Komisyonu'na 23 Aralık 1919 tarihli mektup”, **WO, 158/778**.

⁶⁰⁰ “Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 24 Aralık 1919, tarihli mektup, **WO, 158/778**.

Konsolosluk mahkemeleri bütün davalara bakmadığından Müttefik Polisi tarafından tutuklanan vatandaşların davaları ile Polis Mahkemeleri ve İtilaf Devletleri Divan-ı Harbleri ilgileniyordu. Polis Mahkemeleri, hem para cezası hem de hapis cezası verebilme salahiyetine sahipti. Divan-ı Harbiler ise hapis cezası ve idam cezası verebiliyordu⁶⁰¹. İtilaf Devletleri vatandaşları üzerinde Osmanlı polis ve mahkemelerinin yargı yetkisi tamamen sona erdirilmiş, hiçbir konuda Osmanlı zabıtası, İtilaf Devletleri vatandaşları hakkında kanuni muamele yapamaz hale getirilmişti. Üstelik müttefik menfaatlerine aykırı hareket etmekle ya da kamu düzenini tehdit etmekle itham edilen Osmanlı vatandaşlarının dahi Osmanlı mahkemelerinde yargılanması imkansız hale gelmişti.

İstanbul'un fiili işgalinden sonra, İşgal yönetiminin izni dışında, kanun ve kamu düzenini bozan yerli yabancı hiçbir şahıs hakkında Osmanlı Devleti kanuni bir muamele yapamaz hale gelmişti. 28 Ocak 1920'de Adli Komisyon'da bulunan İngiliz üye, Divan-ı Harblerin kaldırılmasını ve bunların yerini halen faaliyette olan polis mahkemelerinin almasını önermişti. Fakat diğer üyeler bu teklife cevap vermemiş, Divan-ı Harplerle birlikte Polis Mahkemeleri yargılamaya devam etmişlerdi⁶⁰². Savaş halinin devam ettiğinden hareketle işgal kuvveti olduklarını ileri süren İtilaf Devletleri, Divan-ı Harblerde sava kanunlarını uyguluyorlardı. Ancak Polis Mahkemelerinin kurulması için herhangi bir gerekçe dahi ileri sürülemedi. Polis mahkemelerinin kurulabilmesi için İtilaf Devletlerinin mantıklı ya da mantıksız bir dayanağı yoktu. Bu ahval içerisinde Polis Mahkemeleri işgal yönetiminin aldığı kararlar doğrultusunda ceza veriyorlardı. Ayrıca bu mahkemelerin İşgal kuvvetlerinin gelmesinden sonra İstanbul'da İtilaf Devletlerine tabi vatandaşların karıştığı yaralama, cinayet, hırsızlık gibi adli vakalarda artış görülmüştü. Yüksek Komiserler, Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Osmanlı mahkemelerinin bu tür davalara bakmasına müsaade etmemişlerdi. Calthorpe, askeri yetkililerle bu tür şahısları

⁶⁰¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Haziran 1920 tarihli telgraf”, İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 9 Ağustos 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5242**, E 6450; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Haziran 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5242**, E 9186; İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 26 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5242**, E 9186, E 13387.

⁶⁰² “Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 24 Aralık 1919 tarihli mektup”, **WO, 158/778**.

gözetiminde tutmalarını rica etmişse de⁶⁰³ Savaş Bakanlığı'ndan böyle bir talimat almayan askeri yetkililer bu tür davalara ilgilenmeyi reddetmişlerdi⁶⁰⁴. Bu süre zarfında askeri yetkililer Osmanlı mahkemelerinin de vatandaşları ile ilgili davalara bakmalarına müsaade etmediğinden İtilaf Devletlerine tabi olup, suç işleyen şahıslar suçüstü yakalanmış olsalar dahi serbest kalacaklardı. Bu durum olumsuz bir emsal teşkil ettiğinden bu tür vakaların sayısında artış yaşanması, ciddi asayiş sorunlarını beraberinde getirmesi kuvvetle muhtemeldi.

Başlangıçta Örfi idare ilan edilmeden asayiş sorunları ile ilgilenmelerinin doğru olmadığını bildiren Milne, Calthorpe'un ısrarları neticesinde, müttefik vatandaşlarından kaynaklanan asayiş sorunları ile ilgilenmeye razı olmuştu⁶⁰⁵. Yapılan bu tür muameleler, ateşkese ve uluslararası hukuka aykırı idi. Böylece sivilleri yargılama yetkisi Divan-ı Harblere verilmiş, İstanbul'un askeri işgal altında olduğu tescil edilmişti⁶⁰⁶.

e. Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adli

Savaş sonrası İstanbul'a Müttefik temsilcilerinin gelmesi ile beraber hukuki alanda da tam anlamıyla bir kaos ortaya çıkmıştı. Osmanlı kanunları ve mahkemelerini muhatap kabul etmek istemeyen gayrimüslimler, müttefik ve tarafsız Devletler vatandaşları yaşadıkları sorunlar için Osmanlı Hükümeti'ne değil müttefik temsilcilerine müracaat etmeye başlamışlardı. Müttefik temsilcileri, bu müracaatlara karşılık verebilmek üzere yeterli hazırlıkları yapmamışlardı. İşte bu aşamada işgal yönetimi, Müttefiklerarası muvakkat muhtelit bir mahkeme kurarak bu sorunlarla ilgilenmeye çalışacaktı. 2 Aralık 1918 tarihinde Tevfik Paşa ile Robeck arasında yapılan görüşme sırasında bu mesele gündeme gelmişti. İtilaf Devletlerinin muvakkat bir mahkeme kurma yönündeki fikrini desteklediğini ifade eden Tevfik

⁶⁰³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Selanik Müttefik Orduları Başkumandanlığı'na 2 Nisan 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4216**, 53274.

⁶⁰⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 12 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **WO, 32/5778**.

⁶⁰⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 12 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4216**, 74296.

⁶⁰⁶ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 20 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **WO, 32/5778**.

Paşa, kurulmak istenen mahkeme ile ilgili daha detaylı bilgi almak istemişti. Paşa Mahkemenin ateşkes süreci için mi yoksa tamamen geçici olarak mı kurulacağını bu mahkemede İngiliz, Fransız, İtalyan ve Türk temsilciler dışında temsilci bulunup bulunmayacağını merak ediyordu. Mahkemelerin kurulması henüz teori aşamasında olduğundan Robeck, Tevfik Paşa'nın sorularına net bir cevap verememişti⁶⁰⁷. Bu görüşmeden sonra Tevfik Paşa hata yaptığını anlayacak ve bu hatadan dönecekti.

İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri, İtalyan Yüksek Komiserine haber vermeden, Osmanlı Devleti'nde yapılacak yargı reformu konusunda çalışmalara başlamışlardı. Bu konuda Adli Komisyon üyeleri İngiliz Waugh ve Fransız M. Cilliére tarafından bir rapor hazırlanarak Paris'e gönderilmişti. Bu raporda; kapitülasyonlardan gönüllü olarak feragat eden Almanya dışındaki bütün yabancı Devlet vatandaşlarının kapitülasyonlardan sürekli faydalanması ilkesine dayanan bir değişikliğin Türkiye'de uygulanmasının barış koşullarından biri olması önerilmişti. Raporda, Osmanlı Devleti'ndeki "hantal yargı sisteminin" Mısır modelinde olduğu gibi muhtelit mahkeme kurumlarıyla yer değiştirmesi ve yargılama alanlarının genişletilmesi de önerilmişti. Buna göre tesis edilecek mahkemelerde yerel hukuk uygulanacak, bu mahkemelerin yargılama yetkisi Osmanlı vatandaşları ve yabancılar arasındaki sivil ve ticari davaları kapsayacaktı. Mahkeme kararları kesin olacak, cezalar Müttefiklerarası müşterek kuvvetler tarafından uygulanacaktı. Yargı dili Türkiye'de en yaygın yabancı dil olan Fransızca olacaktı. İngiliz Yüksek Komiserliği raporun bu kısmına muhalefet etmiş bunun kendi dillerinin dışlanması anlamına geldiğinin altını çizmişti⁶⁰⁸.

İngiliz ve Fransız temsilciler tarafından hazırlanan rapor Paris'te görüşülürken, Fransız Yüksek Komiseri Amet, Yabancılar ve Osmanlılar arasında artmaya başlayan davaları görüşmek üzere bir Osmanlı ve üç müttefik devletin birer temsilcisinden oluşacak Müttefiklerarası bir mahkeme kurulmasını önermişti. Böylece İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri tarafından yürütülen gizli görüşmelerin içeriği hakkında İtalyan Yüksek Komiseri Sforza'ya da haber verilmişti. Amet, barışın sonuçlanmasının ardından kurulacak yeni sistem için

⁶⁰⁷ "Paris Konferansı İngiliz Heyeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 1 Şubat 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4190**, 8736.

⁶⁰⁸ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Paris Konferansı İngiliz Heyeti'ne ve İngiliz Hükümeti'ne 19 Mart 1919 tarihli telgraflar", **FO, 371/4190**, 52446.

oluşturulacak mahkemenin değerli bir çekirdek ve öz oluşturacağını düşünüyordu. İngiliz Yüksek Komiser vekili R. Webb ise böyle bir mahkemenin çok büyük ayrılıklar ve büyük fraksiyonlar çıkarabileceğini ileri sürmüştü⁶⁰⁹. Aslında Webb, kurulacak yargı sisteminin, gelecekte manda idaresine alınacak Türk topraklarında tatbik edilmesinden endişe etmekteydi. Bu nedenle muhtelit mahkemelerin kurulmasına sakınca görüyor⁶¹⁰ manda idarelerine verilecek topraklardaki yargılama konusunda boş bir saha bırakmak istiyorlardı.

Amet, Müttefiklerarası muvakkat bir mahkeme kurulması konusunda meslektaşlarından daha istekliydi. Amet bu mahkemenin kurulabilmesi için Hükümeti'nden kolay bir şekilde onay almıştı. Gelişmeleri diğer meslektaşlarından daha sonra öğrenen İtalyan Yüksek Komiseri Sforza da bu mahkemenin kuruluşuna sıcak bakıyordu. Hükümeti'nden onay almadığı halde Hükümeti'nin kendisine bu konuda onay vereceğinden emindi. Meslektaşlarından daha temkinli davranan İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe ise son sözü Hükümeti'nin vereceği karara bırakmıştı⁶¹¹.

Amet, İngilizlerin cevabını beklemeden Osmanlı vatandaşları ile İtilaf Devletleri vatandaşları arasındaki davalara bakacak olan Müttefiklerarası muvakkat mahkemenin kuruluş amaçlarını hazırladığı iki muhtıra ile açıklığa kavuşturmuştu. Ancak bunlar da İngilizleri tatmin etmemişti. Webb ateşkes ile barış antlaşması arasındaki süreçte çalışması öngörülen mahkemeye ihtiyaç bulunmadığını, zira bu sürecin tamamlanmak üzere olduğunu, gelecek hakkındaki kararı da Barış Konferansının vermesi gerektiğini ileri sürmüştü. Webb, bu süreçte vatandaşlarının yaşadığı sıkıntıların yeterince ciddi olmadığını düşünen Webb kurulması düşünülen mahkemenin yeni karışıklıklara yol açacağını iddia etmekteydi. Kendisinin dahi yerel hukuktan ne kastedildiğini anlamadığını ifade eden Webb, bu mahkemelerde yerel hukuk kurallarının uygulanmasına dair önerinin karışıklık için yeterli olacağını

⁶⁰⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 73146.

⁶¹⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Karadeniz Müttefik Orduları Başkumandanlığı'na 26 Haziran 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4216**, 102558.

⁶¹¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 25 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 79017.

ileri sürmüştü⁶¹², İngilizler kapitülasyonlar ve kurulacak mahkeme işini aceleye getirmek istemiyorlardı. İngiliz Hükümeti adli ve ekonomik konularda Türkiye'yi çok iyi tanıyan Adam Block'a⁶¹³ kapitülasyonlar konusunda bir rapor hazırlatmıştı. Block, kapitülasyonların Paris Konferansı'nda alınacak kararlar doğrultusunda meşru bir şekilde yeniden canlandırılmasının daha yararlı olacağı kanısındaydı. Block, Türk topraklarının geleceğinin belirsiz olduğunu, bu topraklarında manda yönetimi kurulduğu takdirde meselenin daha karmaşık bir hal alacağını ancak manda kurulmayacaksa yeni bir sistem kurulana kadar kapitülasyonların yerine geçici ve meşru bir sistemin tesis edilmesi gerektiğini belirtmişti. Block, bu vazifeyi uzmanlardan oluşan Müttefiklerarası bir komisyonun deruhte etmesini tavsiye etmişti. Son olarak Block, gelinen aşamada kapitülasyonların yeniden yürürlüğe geçirilmesi için Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapılmamasını, Türklerin kendi inisiyatifleri ile bunu yapmalarının daha doğru olacağını altını çizmişti. Block'un bu görüşleri Paris'te bulunan İngiliz Heyeti tarafından da desteklenmiş ve benimsenmişti⁶¹⁴. Block ve ikna ettiği İngiliz Heyeti, kapitülasyonların tarihi misyonunu tamamladığını düşünüyordu. Savaş öncesinde kapitülasyonlardan yararlanan devletlerin sahip olduğu çok geniş haklar düşünüldüğünde İngilizlerin zihinlerindeki yeni sistemi tahayyül edebilmek dahi oldukça zor görünmektedir. İngilizler, kapitülasyonların kapsamını genişletmek ve konsolosluk mahkemelerin yetkilerini arttırmayı düşünürken Fransızlar, önerdikleri muvakkat mahkemeler aracılığıyla İstanbul'da yeni bir hukuk sisteminin temellerini atmaya çalışıyorlardı.

Fransız Yüksek Komiserinin muhtelit mahkeme kurulması konusunda yoğunlaşan çalışmaları, İngilizler tarafından yakından takip ediliyordu. Bu konuda tekeli Fransızlara bırakmak istemeyen İngilizler, Fransız Yüksek Komiserliği tarafından hazırlanan raporu tartışmaya açmışlardı. Calthorpe, mahkemelerde Fransızca ile birlikte İngilizcenin kullanılması için taslakta değişiklik yapılmasını ve mahkemelerde uygulanacak ceza kanununun, Mısır'da uygulanan kanunlara benzeyecek şekilde değiştirilmesini önermişti. Calthorpe, mahkemelerde İngiliz,

⁶¹² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 12 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 80096.

⁶¹³ “Adam Block tarafından “Paris Konferansı İngiliz Heyeti'ne sunulan 26 Mayıs 1919 tarihli rapor”, **FO, 371/4190**, 86644.

⁶¹⁴ “Paris Konferansı İngiliz Heyeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 9 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 86644.

Fransız, İtalyan ve Türk yargıçlarla birlikte Amerikalı bir yargıcın da bulunabileceğini, fakat mevcut koşullar nedeniyle mahkemelerde Yunanlı yargıç bulunmasının mümkün olamayacağını vurgulamıştı. Bununla beraber Calthorpe, Türk yargıçlarından bazılarının Rum kökenli Osmanlı vatandaşlarından seçilmesi halinde Yunanlıların da hoşnut edilebileceğini düşünmekteydi⁶¹⁵. İngilizler detaylara üzerinde düşünürken Fransızlar düşündükleri adli sistemi bir an evvel yürürlüğe koymak istiyorlardı.

Fransız Yüksek Komiseri DeFrance, Adli Komisyon tarafından hazırlanan raporda yapılan önerilerinin uygulanması için harekete geçmişti. Bu raporda en çok göze çarpan, yaşanan karışıklıkların giderilmesi ve adaletin sağlanması amacıyla Müttefiklerarası muvakkat bir mahkeme kurulması idi. Fransız Yüksek Komiseri rapordaki bu öneriyi benimseyerek 12 Haziran 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında dile getirmişti. Paris Konferansına sunulan bu rapordan habersiz olan İtalyan Yüksek Komiseri Sforza, eski sistemin yani konsolosluk mahkemelerinin olduğu gibi devamından yana bir tavır sergilemişti. Calthorpe da Sforza ile aynı fikri savunmuştu⁶¹⁶. Calthorpe, İstanbul'un gelecekteki durumunun belirsiz olduğunu ileri sürerek yeni sisteme karşı tavır almıştı⁶¹⁷.

DeFrance, barış antlaşması imzalanırsa dahi yeni rejimin kurulabilmesi için en az bir yıllık bir zamana ihtiyaç olduğunu vurgulayarak bu süre zarfında muvakkat mahkemelerin kurulmasında ısrar etmekteydi. Muvakkat mahkeme önerisini ilk duyduğunda Konsolosluk mahkemelerinin yeniden tesis edilmesini öneren İtalyan Yüksek Komiseri Sforza'nın fikirleri zamanla değişmeye başlamıştı. Sforza İtalyan ve Fransız vatandaşlarının diğer müttefik ve Osmanlı vatandaşları ile yüksek ticari ve finansal menfaatleri içeren çok sayıda davası bulunduğunu öğrenmiş, bunun için mahkeme kurulmasının gerekli olduğunu savunur hale gelmişti⁶¹⁸. Fransızların Müttefiklerarası geçici mahkeme kurulması önerisine İtalyanların da destek vermesi, İstanbul'un işgal planında başrolü oynayan İngilizleri bir emrivaki ile karşı karşıya bırakmıştı.

⁶¹⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 12 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 94635.

⁶¹⁶ “12 Haziran 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 96985.

⁶¹⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 26 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **WO, 32/5778**.

⁶¹⁸ “19 Haziran 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 96988.

İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserlerinin ısrarı sonucunda İngiliz Yüksek Komiseri de muhtelit mahkemelerin kurulmaması konusundaki fikirleri kabul etmek mecburiyetinde kalmıştı. Diğer müttefiklerinin ve tarafsız devletlerin muvakkat mahkemelerin kurulmasına karşı nasıl bir reaksiyon verecekleri o kadar önemsenmiyordu⁶¹⁹. Meslektaşlarının kararlılığını gören Calthorpe muvakkat mahkemelerin kuruluşunu prensipte kabul etmişti. İş bundan sonra İngiliz yetkililerin resmi olarak bu mahkemelerin kuruluşunu onaylamalarına kalmıştı. Önerilen mahkemelerde üç müttefike karşın bir Türk yargıç olacak bu mahkemeler sadece sivil ve ticari meselelerle ilgilenecek, mahkemelerde “yerel hukuk kuralları” uygulanacaktı⁶²⁰. Yerel Hukuk’tan kastedilen Osmanlı Hukuk sistemi olup bunun nasıl uygulanacağı merak konusuydu.

Fransız ve İtalyan Hükümetleri Barış Konferansı görüşmelerinin devam ettiği süreç içerisinde İstanbul’da yabancı siviller ve tüccarlar ile Osmanlılar arasındaki davalara bakmak üzere muvakkat bir mahkeme kurulması gerektiğini İngiliz Hükümeti’ne bildirmişlerdi. Yalnız kurulacak mahkemelerin muvakkat olacağı önemle vurgulanmıştı⁶²¹. Ateşkesten sonra işgal edilen bölgelerdeki menfaatleri müttefiklerine oranla daha az olan İngiliz Hükümeti’ne yapılan önerileri kabul etmekten başka çıkar yol kalmamıştı. Bu aşamadan sonra İngilizler menfaat dengesi kurana kadar yeni rejimin uygulanmasını geciktirmeye çalışacaklardı.

Kurulacak mahkemelerin işlevleri ve yetki sahaları konusunda da bazı sorunlar bulunmaktaydı. Yüksek Komiserler barış antlaşması hemen imzalanırsa dahi yeni sistemin kurulmasının uzun zaman alacağını, kurulacak mahkemelerin yeni sistem için bir ön hazırlık olabileceğini ve halkın bu mahkemelere tepkisinin gelecekte kurulacak sistem açısından yararlı olacağını savunuyorlardı. Ayrıca bu mahkemelerde sadece müttefik vatandaşların değil tarafsız devlet vatandaşlarının davalarının görülmesi de kabul edilmişti⁶²². Esasında bu mahkemeler müttefiklerin

⁶¹⁹ “19 Haziran 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 96988.

⁶²⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı’na 9 Kasım 1919 tarihli mektup”, **WO, 158/778** ve “İngiliz Savaş Bakanlığı’ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 9 Eylül 1919 tarihli telgraf”, **WO, 32/5778**.

⁶²¹ “Londra İtalyan büyükelçiliğinden Osmanlı Hükümeti’ne 28 Haziran 1919 tarihli nota”, **FO, 371/4190**, 95375.

⁶²² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 20 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 92280.

gelecekte kurmayı planladığı sistem için bir laboratuvar olacak bu vesile ile bir kamuoyu araştırması yapılmış olacaktı.

Kanun taslağında üç müttefik ve bir Türk yargıçtan oluşacak muhtelit mahkemelerde başkanlık konusu tam anlamıyla açıklığa kavuşturulmamıştı. İngiliz Hükümeti başkanlığın Türk yargıca bırakılmamasından yanaydı. Eşitlik durumunda mahkeme başkanına son sözü söyleme yetkisi verilmiş olduğundan bu mesele İtilaf Devletleri için hayati önem taşımaktaydı. İngiliz Hükümeti Amerikalı bir yargıcın da mahkemelere seçilmesini istiyordu. Bu sayede mahkemelerde İngilizce konuşan yargıç sayısı iki olacağından mahkeme dilinin İngilizce olması için elleri güçlenecekti⁶²³. Mahkemeler adından da anlaşılacağı üzere Müttefiklerarası bir statüye göre kurulmuş olduğundan duruşmalarda bulunan Türk yargıcı sembolik olacaktı.

İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri ikna olmuş ve meslektaşları ile kurulacak mahkemeler hakkında müzakereler yürütmeye başlamıştı. İngiliz Hükümeti ise mahkemelerin kurulmamasını hala kabul etmemişti. İngiliz Hükümeti meşruluğu tartışılacak olsa bile konsolosluk mahkemelerinin işlevlerini sürdürmesinin yeni mahkemeler kurulmasından daha uygun olduğunu savunmaktaydı. İngiliz Hükümeti önerilen mahkemelerin sadece müttefik vatandaşlarını değil Osmanlı vatandaşlarını da yargılayacağını bu durumda mahkemelerin meşru bir temele sahip olmayacağı görüşünde idi⁶²⁴. Bundan sonra İngilizler önerilen mahkemelerin meşrulaşabilmesi için Osmanlı Hükümeti'nin onayının alınmasını şart koşacaklardı.

İngiliz Hükümeti kurulmak istenen mahkemelerin uluslararası hukuka uygun olmadığına farkında idi. Muvakkat mahkemelerin resmi taleplerle İtilaf Devletleri tarafından kurulması yerine, Osmanlı Hükümeti'nin tasarrufuyla kurulmasının daha uygun olacağını düşünen İngiliz Hükümeti meselenin sözlü olarak Türklere telkin edilmesini önermişti. Yapılan plana göre üç müttefik adına Ledoux, Ryan ve Galli Hariciye Nazırı ziyaret ederek, Osmanlı Hükümeti'nin de temsil edildiği muvakkat mahkemelerin kurulması halinde hukuki sorunların çözülebileceğini telkin

⁶²³ “İngiliz Hükümeti’nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine ve Paris Konferansı İngiliz Heyeti’ne 16 Temmuz 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 94635.

⁶²⁴ “İngiliz Hükümeti’nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 4 Temmuz 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4191**, 99068.

edeceklerdi. Müttefik temsilcileri bu ziyareti ve önerileri Yüksek Komiserler adına yapmadıklarını özellikle vurgulayacaklardı⁶²⁵. Sinsi İngiliz diplomasisinin tezahürü olan bu planın işe yaraması ve Osmanlı Hükümeti'nin kendiliğinden bu mahkemeleri açmaya karar vermesi halinde muvakkat mahkemelerin kuruluş tarzı hakkında ileride hiçbir sıkıntı yaşanmayacaktı.

İtilaf Devletleri adına Hariciye Nazırı Safa Bey'i ziyaret eden Galli Yüksek Komiserlerin aldığı kararı kendi fikriymiş gibi nazırla müzakere etmiş, Osmanlı Hükümeti'nin nabzını yoklamıştı. Safa Bey ise Sadrazam'ın olmaması nedeniyle böyle bir teklife cevap veremeyeceklerini ifade ederek teklifi bir süreliğine geçiştirmişti⁶²⁶. İşgal yönetimi bu ilk görüşmeden beklenen cevabı alamamıştı.

İşin peşini bırakmayan Galli bu kez de Sadrazam ve Adliye Nazırı ile yaptığı görüşmede muvakkat mahkemelerden bahsetmişti. Adliye Nazırı önerilen mahkemelerin meşruti idare ve Osmanlı Devleti'nin yapısı ile bağdaşmayacağına altını çizmiş, muvakkat mahkemelerin kurulmasına itiraz etmişti. Adliye Nazırını destekleyen Sadrazam da bu fikre sıcak bakmamıştı. Bu kez Defrance, gayri resmi telkinler yerine Galli'nin Sadrazama baskı yaparak bu fikri kabul ettirmesini önermişti. İngilizler Londra'dan cevap gelmediği gerekçesiyle bu tartışmalara müdahil olmak istememişlerdi. Buna rağmen Yüksek Komiserler Galli'nin Sadrazama baskı yaparak bu fikri kabul ettirmesinin en iyi yöntem olduğu kanaatine varmışlardı⁶²⁷.

İngiliz Hükümeti'nin fikrini değiştirmeye iten en önemli etken Yüksek Komiserleri Calthorpe'un 25 Temmuz 1919 tarihli telgrafında öne sürdüğü gerekçeler olmuştu. Bu telgrafında Calthorpe, Konsolosluk Mahkemelerinin işlevini yitirdiğini, İstanbul'da sadece Osmanlı vatandaşları ile ilgili davalara bakan Osmanlı mahkemeleri dışında mahkeme bulunmadığını, İngiliz vatandaşlarının Türk mahkemelerinde yargılamasının kabul edilemeyeceğini, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın belirsiz bir şekilde uzamasının durumu hızla tahammül edilemez bir hale getirdiğini belirtmişti. İstanbul'da yabancı vatandaşların sorunları ile bir İngiliz subayının kontrolünde bulunan Polis Mahkemeleri ilgilenmekteydi. Bu Mahkemeler

⁶²⁵ "10 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", FO, 371/4156, 107169.

⁶²⁶ "17 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", FO, 371/4156, 113180; 24 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", FO, 371/4156, 115588.

⁶²⁷ "7 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", FO, 371/4156, 121945.

ortaya çıkan karışık problemlerin üstesinden gelememekteydi⁶²⁸. Orduda görevli subay ve askerlerden oluşan ve içerisinde hukuki konularda yetkin üyelerin bulunmadığı Polis Mahkemelerinin, ulusal ve uluslararası hukuk kurallarına göre karar vermesi beklenemezdi.

İngiliz Hükümeti Calthorpe'tan gelen uyarı ve telkinlerle bu muvakkat mahkemenin kurulması konusunda ikna olmaya başlamışsa da 1919 Ağustos ayına kadar son sözü Paris Konferansı'na bırakmıştı⁶²⁹. Bu süreçte Fransız Hükümeti ile İngiliz Hükümeti arasındaki müzakereler sürmüş, neticede İngiliz Hükümeti üç şartla muvakkat mahkemelerin kurulmasını kabul etmişti. Birincisi; muvakkat mahkeme kararlarının uygulanacağına dair bazı teminatlar olması, ikincisi; Osmanlı Hükümeti'nin rızasının sağlanması ve nihayet üçüncüsü; mahkemelerin geçici olacağının kesinlikle belirtilmesiydi. Osmanlı Hükümeti ile gayri resmi temaslarda bulunan Galli, muvakkat mahkeme önerisini kabul etmeye hazır olan Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın, Adliye Nazırı'nın itirazının üstesinden gelmeye çalıştığına dair görüş bildirmişti. Bunu yeterli bulmayan Yüksek Komiserler, Galli'ye temalarını sürdürmesini ve Sadrazam'dan önerilen mahkemelerin kuruluşunu müzakere etmek üzere bir temsilci atmasını rica etmesini emretmişlerdi. Buna göre müttefikler tarafından atanacak yargıçlardan oluşacak bir komisyon Sadrazam'ın atayacağı temsilci ile müzakerelerde bulunarak mahkemelerle ilgili esasları belirleyecekti⁶³⁰. Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükümeti'ne gayri resmi olarak ilettikleri tekliflerini resmi hale getirmişlerdi. Yapılacak müzakerelerle gayrimeşru bir şekilde kurulacak mahkemelere Osmanlı Hükümeti de ortak olacak ilerde herhangi bir talepte bulunamayacaktı.

Galli'nin verdiği raporlar, Fransız temsilcileri ile yapılan görüşmeler neticesinde, Paris Konferansı'nda görevli İngiliz Heyeti de muvakkat mahkemelerin kurulmasını kabul ettiğini açıklamıştı. Yapılan açıklamada İngilizler, Osmanlı Hükümeti'nin Osmanlı vatandaşları üzerinde yargılama yetkisi dahil, muvakkat mahkemenin kurulmasına razı olduğunu, bu nedenle kendilerinin de bunu kabul

⁶²⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 25 Temmuz 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4191**, 108469.

⁶²⁹ “İngiliz Hükümeti'nden Fransız Hükümeti'ne 11 Ağustos 1919 tarihli nota”, **FO, 371/4191**, 114072.

⁶³⁰ “13 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 126407; “21 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 124445.

etmelerinde bir sakınca görmediklerini belirtmişlerdi⁶³¹. Bu sıralarda Osmanlı Hükümeti teklifi henüz kabul etmiş değildi. Galli'nin Yüksek Komiserlere verdiği raporlar ve yaptığı yorumlar böyle yanlış bir kanaate varılmasına neden olmuştu.

İstanbul'da işgal yönetimi ve Osmanlı Hükümeti arasında muvakkat mahkemelerin kurulması ile ilgili müzakereler başladığı halde İngiliz Hükümeti mahkemelerin kurulması konusundaki kararını kesinleştirmiş değildi. Bu çalışmaları yakından izleyen ve müttefiklerinin oldukça istekli olduğunu anlayan İngiliz Hükümeti, 13 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul Yüksek Komiser Vekili Webb'e bir talimat vererek daha önce yaptıkları yazışmalar çerçevesinde Müttefiklerarası muvakkat bir mahkeme kurulmasına razı olduğunu bildirmiş⁶³², sonunda müttefikleri ile şartlı olarak antlaşmaya varmıştı⁶³³. İşgal yönetiminin, önerilen mahkemenin yargı yetkisini kullanmasında hiçbir zorluk çıkmayacağına dair garanti vermesi, Osmanlı Hükümeti, vatandaşları üzerinde bu mahkemenin yargılama yetkisini kullanmasına Osmanlı vatandaşları üzerinde bu mahkemenin yargılama yetkisini kullanmasına razı olduğunu bildirmesi halinde İngiliz Hükümeti mahkemelerin kurulmasını kesin olarak kabul edecekti⁶³⁴. Bu kararın alınmasında Fransız ve İtalyanların ısrarları kadar Osmanlı Hükümeti'nin muvakkat mahkeme kurulmasını kabul etme eğiliminde olması, en azından Fransız ve İtalyan temsilciler tarafından öyle bir izlenim yaratılması etkili olmuştu.

İngiliz Hükümeti'nin talimatından sonra Webb kurulacak mahkemelerde kendilerini temsil edecek yargıçların atanabilmesi için çalışmalara başlamıştı. İstanbul'da bu konuda görevlendirilecek uygun personel bulunmadığından İngiltere ve kolonilerinden ehliyetli yargıçlarla bu açık kapatılacaktı⁶³⁵. Yapılan yazışmalar neticesinde Yargıç Peter Grain ve Yargıç R.B.P Cator bu vazife için uygun oldukları

⁶³¹ “Paris Konferansı'nda görevli İngiliz Heyeti'nden İngiliz Hükümeti'ne 8 Ağustos 1919 tarihli nota”, **FO, 371/4191**, 114090.

⁶³² “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 13 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4191**, 114090.

⁶³³ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 29 Ağustos 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4216**, 119721.

⁶³⁴ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Londra'da bulunan İtalyan ve Fransız Büyükelçilerine 13 Ağustos 1919 tarihli mektuplar”, **WO, 158/778**.

⁶³⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 25 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4191**, 120560.

kanaatine varılmış bu yargılara İstanbul'da kurulacak muvakkat mahkemelerde görevlendirildikleri bildirilmişti⁶³⁶.

Müttefik temsilciler Tevfik Paşa'nın ifadeleri doğrultusunda Osmanlı Hükümeti'nin muvakkat mahkeme kurulmasını kolayca kabul edeceğini düşünmüşlerdi. Osmanlı Hükümeti'ne bu mahkemelerin kurulması için resmen başvurduklarında durumun düşündükleri gibi olmadığını anlamışlardı. Damat Ferid Paşa Hükümeti döneminde de sonuç değişmemişti. Her iki hükümet de kurulması planlanan muvakkat mahkemelerin yetkilerini fazla bulmuştu⁶³⁷.

Zaman geçtikçe Osmanlı Hükümeti'nin muvakkat mahkemeler kurulması konusunda isteksiz olduğunu düşünen İtilaf Devletleri, Osmanlı Hükümeti'nin kendilerini oyaladığını ve bunun da gecikmelere neden olduğunu fark etmişlerdi. Bunun üzerine bir emrivaki ile mahkemeleri kurmayı kararlaştırmışlardı. İşgal yönetimi bu emrivaki karşısında Osmanlı Hükümeti'nin direnemeyeceğini ve er geç bu mahkemelerin kuruluşuna onay vermek zorunda kalacağını sanmıştı⁶³⁸. 22 Kasım 1919 sabahı Robeck'i ziyaret eden Tevfik Paşa, artık bir klişe haline gelmiş olan İngiliz Türk dostluğundan ve Türklerin sadece İngilizlere güvendiklerinden bahsettikten sonra sözü muvakkat mahkemelerin kurulmasına getirmişti. Tevfik Paşa bu mahkemelerin kurulması fikrinden yana olduğunu fakat hükümet üyelerinin bu mahkemelerin ateşkes sürecine mahsus olup olmadığı ve bu mahkemelerin İngiliz, Fransız, İtalyan ve Türk üyelerle mi sınırlı kalacağına dair endişeler taşıdığını bildirmişti. Robeck mahkemelerin ateşkes sürecine münhasır olacağını vurgulayarak Tevfik Paşa'nın desteğini talep etmişti. Yüksek Komiserler işlerin çıkmaza girdiğini sandıkları bir anda Tevfik Paşa'nın açıklamaları ile yeniden umutlanmışlardı⁶³⁹. İktidarda Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin olduğu bir sırada Tevfik Paşa'nın yaptığı ziyaret ve sözleri oldukça ilginçti. Tevfik Paşa'nın yeniden Hükümeti kurmak için bu sözleri sarf etmiş olması muhtemeldi.

⁶³⁶ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 26 Eylül 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4191**, 131824.

⁶³⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 26 Eylül 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4191**, 134623.

⁶³⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4191**, 143094.

⁶³⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 22 Kasım 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4161**, 159188.

Ali Rıza Paşa Hükümeti, muvakkat mahkemelerin kurulmasına yönelik talepleri kabul etmediği gibi savaş öncesindeki Konsolosluk Mahkemelerinin yeniden kurulmasını da engellemeye çalışmıştı⁶⁴⁰.

Yaptıkları teşebbüslerin ardından Osmanlı Hükümeti'ni ikna edemeyen Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükümeti kabul etsin ya da etmesin muvakkat mahkemeleri kurma kararı almışlardı. Fakat Yüksek Komiserlerin hukuki danışmanları istenmeyen karışıklıklar yaşanabileceğini ve illegal bir hukuki kuruluşun ileride kendilerine sorun çıkarabileceğini savunarak bu karara itiraz etmişlerdi⁶⁴¹. Aynı günlerde İngiliz Hükümeti, İngiliz Adalet Bakanlığı'ndan bu konuda bir rapor hazırlamasını istemişti. Adalet Bakanlığı hazırladığı raporunda Müttefiklerarası muvakkat mahkemenin kuruluş izninin Osmanlı Hükümeti tarafından verilmesinin daha uygun olacağını bildirmiş, bu mahkemelerin kurulabilmesi için Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapılmasını önermişti. Buna göre; Adalet Bakanlığı, Osmanlı Hükümeti mahkemenin kurulmasını kabul etmediği takdirde, müttefik vatandaşlarının mallarının ve güvenliğinin sağlanmadığı, dolayısıyla Osmanlı Hükümeti'nin düzeni sağlayamadığı ileri sürülecek, bundan sonra İtilaf Devletleri İstanbul'u işgaline dair bir tehdit yönelteceklerdi. Bu tehdidin ardından hükümeti muvakkat mahkemelerin kuruluşuna onay vermektan başka çaresi kalmayacaktı⁶⁴². Osmanlı Hükümeti'nin muvakkat mahkemelerin kurulmasına izin vermesi halinde yapılan hareket meşru olacak, ileride yapılabilecek suçlamalar da bu sayede bertaraf edilecekti. Gelecekteki hak ve tazminat taleplerinden endişe eden İtilaf Devletleri savaş sonrası alışlageldiği üzere baskı, tehdit ve şantajla isteklerini kabul ettirme yolunu seçeceklerdi.

17 Aralık 1919 tarihinde iş başında bulunan Ali Rıza Paşa Hükümeti, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinin katılımıyla Muhtelit bir mahkeme kurulabileceğini açıklamıştı⁶⁴³. Bu karar konsolosluk mahkemelerini yeniden açılmasını önlemek için alınmıştı. Çünkü Konsolosluk Mahkemelerinin açılması kapitülasyonların resmen

⁶⁴⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 14 Aralık 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4191**, 161591.

⁶⁴¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 24 Aralık 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4191**, 169416.

⁶⁴² “İngiliz Adalet Bakanlığı'ndan İngiliz Hükümeti için hazırlanan 24 Aralık 1919 tarihli rapor”, **FO, 371/4191**, 165349.

⁶⁴³ **BOA, MV**, 217/189, 24 Rebiulahir 1338 (17 Aralık 1919).

uygulanması anlamına gelecekti. Bu da kapitülasyonlardan istifade eden diğer devletlerin Konsolosluk Mahkemesi açmasına zemin hazırlayacaktı. Muhtelit mahkemeler ise sadece üç müttefik temsilcisi ile Osmanlı temsilcisinden mürekkep olacaktı. Hükümet kuruluşuna razı olsa da Osmanlı Egemenlik anlayışı ve hukuki bağımsızlıkla bağdaşmayan bu mahkemenin kuruluşu konusundaki tartışmalar sürüp gidecekti.

1920 yılı başlarında dahi, İtilaf Devletleri muvakkat mahkemelerin kurulması konusunda Osmanlı Hükümeti'ni ikna edebileceklerine inanıyorlardı. Bu nedenle İngiliz Hükümeti, İstanbul Yüksek Komiseri'ne son koz olmak üzere "İstanbul'un işgal edilebileceği tehdidi" hakkında bilgi vermişti. Fakat politik sorunlar doğabileceğinden Londra'ya danışılmadan bu son koz kullanılmayacaktı⁶⁴⁴. Çünkü o günlerde İstanbul'un resmen işgali bir tehdit olmaktan çıkmış, ciddiyet kazanmaya başlamıştı.

Bu noktada Adalet Bakanlığı'nın önerilerine karşılık İngiliz Hükümeti'nin verdiği cevaptan bahsetmekte fayda vardır. İngiliz Hükümeti verdiği cevapta; Mondros Ateşkes Antlaşması'nda, İstanbul ve çevresini işgal etme hakkının olmadığını, 7. maddenin "İtilaf Devletlerinin güvenliklerini tehdit edebilecek bir durumun oluşması halinde stratejik öneme sahip bir bölgeyi işgal etme" şeklinde formüle edildiğini bildirmişti. Antlaşmayı imzalayan Calthorpe'un da o tarihlerde gönderdiği telgrafta, "İtilaf Devletlerinin güvenliği tehdit edilmedikçe, bu maddenin hiçbir yerinde ve Mondros Ateşkes Antlaşması'nın başka herhangi bir yerinde İstanbul'un işgaline izin verebilecek bir şey yoktur" ifadelerine yer verdiğini belirten İngiliz Hükümeti, İstanbul'da işgali gerektirebilecek bir vaziyet olmadığını itiraf etmişti. Hükümet Milne Komutasındaki İngiliz ordusunun bulunduğu İstanbul'da, Yüksek Komiserlik teşkilatının kurulmuş olmasını da esasında fiili işgal olarak değerlendirmişti. Türkler hala "düşman" kabul edildiklerinden Osmanlı mahkemelerinin İngiliz vatandaşları hakkında verdikleri kararlar kabul edilmemekteydi. İngiliz Hükümeti, davalarla Müttefiklerarası polisin "kaba ve hazır yöntemlerle ilgilendiğini" bunun da meşru olmadığını itiraf etmişti. İngiliz Hükümeti'nin itirafları bununla sınırlı değildi. Hükümet, Müttefiklerarası polisin

⁶⁴⁴ "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 10 Ocak 1920 tarihli telgraf", FO, 371/4191, 165349.

suçluları sık sık tutukladığını ancak hapisane olmadığından ve onlara bakacak mahkeme bulunmadığından birkaç gün sonra serbest bıraktıklarını ve meselenin günden güne daha zararlı bir hale geldiğini de itiraf etmişti⁶⁴⁵. İngiliz Hükümeti'nin yaptığı bu itiraflar mevcut durumu gösterdiğinden büyük önem arz etmektedir. Bunlardan hareketle İngiliz Hükümeti'nin başlangıçta olumlu bakmadığı Müttefiklerarası muvakkat mahkeme kurulması fikrini benimsediğini ve bu mahkemelerin kurulmasından başka çıkar yol bulamadığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Uzun süren görüşmelerden sonra İtilaf Devletleri arasında Muvakkat Muhtelit Mahkemelerin kurulması konusunda anlaşmaya varılmış olmasına rağmen Damat Ferid Paşa Hükümetleri dahil Geçici mahkemelerin kurulması amacıyla tartışmaların başladığı 1919 yılı başlarından 1920 yılı sonlarına kadar iktidara gelen Osmanlı Hükümetlerinin hiç biri bu mahkemelerin kuruluşunu kabul etmemişlerdi.

İstanbul'un resmen işgalinden bir ay kadar önce Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'nin kabul etmesi halinde bir yargıç atamasıyla kurulacak olan Müttefiklerarası ticari ve sivil Mahkemelerin kuruluşu hakkında Osmanlı Hükümeti'ne sunulmak üzere bir nota ve basında yayınlanmak üzere bir bildiri taslağı hazırlamışlardı. Bunları değerlendiren Osmanlı Hükümeti, mahkemenin adı konusunda değişiklik yapılmasını istemişti. Hükümet mahkemeye Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli adının verilmesini talep etmiş, işgal yönetimi bunda sakınca görmemişti⁶⁴⁶. Bu sıralarda Fransız Hükümeti, Türkiye'de yapılması planlanan adli reform hakkında Barış Konferansına bir nota sunmuştu⁶⁴⁷. İtilaf Devletleri bu nota ile ilgili müzakerelere başladıklarından Yüksek Komiserler tarafından hazırlanan ve basında ilan edilmesi düşünülen taslak rafa kaldırılmıştı.

Fransızlar tarafından hazırlanan Adli Reform projesinde Osmanlı Hükümeti tarafından tek taraflı olarak feshedilen kapitülasyonların yürürlüğe geçirilmesi şart koşulmuştu⁶⁴⁸. Zaten Ateşkesten sonra İtilaf Devletleri Kapitülasyonları fiilen

⁶⁴⁵ “İngiliz Hükümeti'nden Adalet Bakanlığı'na 10 Aralık 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4191, 172545.**

⁶⁴⁶ “Robeck'ten Curzon'a 19 Şubat 1920 tarihli telgraf”, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.71, **FO, 406/43.**

⁶⁴⁷ “Curzon'dan Robeck'e 21 Şubat 1920 tarihli telgraf”, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.75, **FO, 406/43.**

⁶⁴⁸ “Fransa tarafından hazırlanan Adli Reform Taslağı I. Bölüm Madde 1, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.76, **FO, 406/43.**

yeniden yürürlüğe geçirmişlerdi. Yapılacak reformla bu uygulama resmi hale getirilmiş olacaktı.

Öncelikle İstanbul'da bir muvakkat muhtelit bir mahkeme kurulacak, bundan sonra temyiz ve diğer mahkemeler kurulacaktı⁶⁴⁹.

Mahkemelerde yabancı üyelerin, Türk unsurlar üzerinde hakimiyeti sağlanacaktı⁶⁵⁰. Kısaca Osmanlı Devleti adli bağımsızlığını kaybedecekti.

Yerli ve yabancı yargıçlar -Hükümetleri tarafından aday gösterilmek şartıyla- Osmanlı Hükümeti tarafından atanacaktı. Yabancı yargıçların sayısı ve makamlarının dağıtılması Uluslararası antlaşmalara göre belirlenecekti⁶⁵¹. Yargıçlar ve yetkileri, kendi Hükümetleri tarafından uluslararası antlaşmalara göre belirleneceğinden Osmanlı Hükümeti'nin atama yetkisi sembolik olacaktı.

Türk ya da yabancı hiçbir yargıç değiştirilemeyecekti⁶⁵². Türk yargıçlar küçük ya da büyük mahkemelerde başkanlık yapsalar da gerçek başkan her zaman yabancılardan biri olacaktı⁶⁵³.

Muvakkat Muhtelit mahkeme ile temyiz mahkemelerinde bulunacak dava vekilleri kesinlikle yabancı olacak, diğer mahkemelerde Türkler de olabilecekti⁶⁵⁴.

Mahkemelere uygun adli polis ve hapisaneler teşkil edilecek, bunların başkanları kesinlikle yabancı olacaktı. Bunlar, Başsavcıya bağlı olacak, başsavcı, mahkeme onayıyla, polis ve hapisane için personel atayabilecek ya da görevli personeli görevden alabilecekti⁶⁵⁵. Ateşkesten sonra İtilaf Devletleri gayri kanuni yöntemlerle İstanbul'da bir Polis Teşkilatı kurmuş ve Hapishaneler açmışlardı. Bu taslakta tesis edilmesi düşünülen polis ve hapisane sistemi içerisine Türk personel alınması tavsiye edilmekle beraber, kurulan mahkemelerde ve hapisanelerde karar

⁶⁴⁹ “Fransa tarafından hazırlanan Adli Reform Taslağı II. Bölüm Madde 1, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.76, **FO, 406/43**.

⁶⁵⁰ “Fransa tarafından hazırlanan Adli Reform Taslağı II. Bölüm Madde 2, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.76, **FO, 406/43**.

⁶⁵¹ “Fransa tarafından hazırlanan Adli Reform Taslağı II. Bölüm Madde 3, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.76, **FO, 406/43**.

⁶⁵² “Fransa tarafından hazırlanan Adli Reform Taslağı II. Bölüm Madde 4, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.76, **FO, 406/43**.

⁶⁵³ “Fransa tarafından hazırlanan Adli Reform Taslağı II. Bölüm Madde 5, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.76, **FO, 406/43**.

⁶⁵⁴ “Fransa tarafından hazırlanan Adli Reform Taslağı II. Bölüm Madde 6, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.76, **FO, 406/43**.

⁶⁵⁵ “Fransa tarafından hazırlanan Adli Reform Taslağı II. Bölüm Madde 6, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.76, **FO, 406/43**.

merciinin yine yabancılardan seçileceği, Osmanlı Hükümeti'nin polis ve hapisaneler üzerinde hiçbir idari ya da hukuki yetkisinin olmaması dikkat çekmişti.

Sivil ve ticari vakalarda muvakkat muhtelit mahkemeler; Türklerle yabancılar arasındaki bazı davaları, yabancılarla diğer milletler arasındaki davaları ve aynı ülke vatandaşlarının birbirleri ile olan davalarını yargılama yetkisine sahip olacaktı. Türk vatandaşlarının aralarındaki davaların müttefik menfaatlerini ilgilendirmesi halinde bu tür davalara da muhtelit mahkemeler bakacaktı. Müttefik menfaatlerini ilgilendirmese de bu mahkemelerin yargılama yetkisine razı olan Türk vatandaşlarının davalarına da bakılacaktı. Osmanlı Hükümeti ile Türk kamu hizmetleri şubeleri ya da yabancılar arasındaki davalara da muhtelit mahkemeler bakabilecekti⁶⁵⁶.

Türkiye'de ticari ya da endüstriyel faaliyette bulunan, mal, mülk sahibi konsolosluk görevlileri ya da diplomatlar ile aynı durumda olan Eğitim ve din görevlileri bu mahkemelerin yargılama yetkisi içerisindeydi⁶⁵⁷.

Yabancıların taşınır taşınmaz malları ile ilgili bütün davalarla muhtelit mahkeme ilgilenecekti⁶⁵⁸.

Muhtelit mahkemeler yabancılar tarafından Osmanlı kanunlarına karşı işlenen bazı suçlara da bakacaktı. Yabancıların Türklere ve birbirlerine karşı ya da Türklerin yabancılara karşı işledikleri suçları bu mahkemeler inceleyeceklerdi⁶⁵⁹.

Hapis ya da ölüm cezaları mahkemenin denetiminde uygulanacaktı⁶⁶⁰.

Mahkemelerde uygulanacak kanunları tespit üzere bir komisyon kurulacaktı. Bu komisyon, Fransız, Mısır, Türk kanunları ve Uluslararası hukuk kurallar çerçevesinde kanunlar hazırlayacaktı⁶⁶¹.

⁶⁵⁶ “Fransa tarafından hazırlanan Adli Reform Taslağı II. Bölüm Madde 7, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.76, **FO, 406/43**.

⁶⁵⁷ **A.b.**

⁶⁵⁸ **A.b.**

⁶⁵⁹ “Fransa tarafından hazırlanan Adli Reform Taslağı II. Bölüm Madde 9, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.76, **FO, 406/43**.

⁶⁶⁰ “Fransa tarafından hazırlanan Adli Reform Taslağı II. Bölüm Madde 10, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.76, **FO, 406/43**.

⁶⁶¹ “Fransa tarafından hazırlanan Adli Reform Taslağı II. Bölüm Madde 11, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.76, **FO, 406/43**.

Osmanlı Devleti tarafından yabancıların haklarını ihlal edecek bir karar alınması halinde muhtelit mahkeme bu kararı durdurabilecekti⁶⁶². Bu yönüyle mahkeme aynı zamanda Osmanlı Devleti'ndeki en üst idari mahkeme olacaktı.

Muhtelit mahkemeler, Yabancılardan oluşan bir heyet tarafından değerinin 1,000 kuruşu aştığına karar verilen davalarla ilgilenecekti⁶⁶³.

İngiliz Yüksek Komiserliği hukuki danışmanı Waugh ve Fransız Yüksek Komiserliği hukuki danışmanı M. Cilliére taslağı inceledikten sonra bu düzenlemelerin yapılabilmesi için Türklerle yapılacak barış antlaşması içerisine alınmasını önermişlerdi. Böylece yapılması planlanan adli revizyon daha kolay gerçekleştirilecekti. İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri de aynı kanaatte idi. Yüksek Komiserler “şovenist” olarak nitelendirdikleri Milli Mücadele taraftarlarının muhtelit mahkemelere karşı mücadele edeceğini, ılımlıların ise bu mahkemeleri kabul edebileceklerini düşünüyorlardı⁶⁶⁴. Artık işler değişmişti. Ateşkes sonrasındaki Türkiye ile 1920 Türkiye'si arasında fark vardı. İtilaf Devletleri bu farkı hissetmelerine karşın yanlış değerlendirmeler yapıyorlardı.

İngiliz Hükümeti kurulmasına onay verdiği halde muhtelit mahkemelerin kurulması konusunda hukuki sıkıntılar olduğunu ve ileride bazı sorunlarla karşılaşılacağını biliyordu⁶⁶⁵. Bu mahkemelerin kurulması ile Fransız ve İtalyanların daha fazla ilgilendiklerini fark eden İngiliz Hükümeti onların vereceği nihai kararı beklemeye başlamıştı. Bu sıralarda İstanbul'un resmen işgali gündeme gelmiş, bir süre sonra da Sevr Antlaşması imzalanmış, muvakkat mahkemelerin kurulması hakkındaki çalışmalar askıya alınmıştı.

Sevr Antlaşması'nın meşruiyeti ve onaylama aşamasındaki tartışmalar, iç ve dış politikadaki gelişmeler bu antlaşmanın yürürlüğe geçirilmesi noktasında sıkıntılar yaşanabileceğini göstermişti. Antlaşma onaylanmadığından İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında olağan ilişkiler başlamamış, Yüksek Komiserler diplomatik sahadaki faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. Bunun üzerine Yüksek Komiserler Adli

⁶⁶² “Fransa tarafından hazırlanan Adli Reform Taslağı II. Bölüm Madde 12, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.76, **FO, 406/43**.

⁶⁶³ “Fransa tarafından hazırlanan Adli Reform Taslağı III. Bölüm Madde 14a; F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.76, **FO, 406/43**.

⁶⁶⁴ “Robeck'ten Curzon'a 2 Mart 1920 tarihli telgraf”, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.85, **FO, 406/43**.

⁶⁶⁵ “Curzon'dan Robeck'e 4 Mart 1920 tarihli telgraf”, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.92, **FO, 406/43**.

Komisyon'dan yeni bir öneri talep etmişlerdi. Adli Komisyon 7 Şubat 1921 tarihinde İtilaf Devletlerinin kurdukları muvakkat muhtelit mahkemelerin kurulmasını bir kez daha önermişti. Geline aşamada bu öneriyi son derece mantıklı bulan Yüksek Komiserler meseleyi, hükümetleri ve İstanbul'da bulunan müttefik askeri yetkilileriyle yeniden müzakere etmeye karar vermişlerdi⁶⁶⁶. Adli Danışmanların bilgilendirdiği askeri yetkililer muvakkat mahkemelere dair öneriyi destekleme kararı almışlardı. Uzlaşmanın sağlanmasından sonra Adli Danışmanlardan M. Cilliere Müttefiklerarası Muvakkat mahkemelerin kurulması konusunda bir proje hazırlamıştı⁶⁶⁷. Yalnız projenin sadece İstanbul'da kabul edilmesi yeterli değildi. İtilaf Devletleri Hükümetlerinin de projeye destek vermesi gerekiyordu.

Adli Komisyon, İstanbul'da yargılama yapabilmek için iki çeşit özel mahkeme kurulmasını önermişti. Bu mahkemeler, genel olarak müttefik vatandaşlarına karşı işlenecek adli suçlara bakacak olan Müttefiklerarası Divan-ı Harbiler ile Rusların da dahil olduğu ticari ve sivil meselelere bakacak olan bir Müttefiklerarası muvakkat mahkemelerdi.

Adli Komisyon, Divan-ı Harblerin yapılacak değişikliklerle varlığını devam ettirmesini bu mahkemelerin yanında Rusları da kapsayacak sivil ve ticari tartışmalarda yargılama yapmak üzere Müttefiklerarası muvakkat mahkemelerin kurulmasını önermişti. Yüksek Komiserler başlangıçta bu önerilerden yana uzlaşmaya varmışken; İngiliz Yüksek Komiseri ve askeri yetkililer bu öneriye verdikleri desteği çekmeye başlamışlardı. İngilizler görünürde mahkeme masrafları ve mahkemelerde istihdam edilecek ehliyetli şahıslar bulunamayacağı gerekçesiyle bu mahkemelerin kurulmasına itiraz ediyorlardı. Esasında ise İngilizler antlaşmanın onaylanmasından sonra Türkiye'de adli bir reform yapılmasını planlıyorlardı. Adli reform yapılana kadar Galata ve Pera'da etkili bir şekilde faaliyet gösteren İngiliz Divan-ı Harbi İngiltere'nin itibarını arttıracak⁶⁶⁸ ve İngiltere'nin istediği tarzda bir adli reform yapılmasının yolunu açacaktı. İngilizlerin sivil davalara bakacak olsa da genel olarak ticari davalarla ilgilenecek olan muvakkat Divan-ı Harblerin kurulmasını kabul etmemelerinin bir sebebi de, İngiltere'nin İstanbul'da ticaretin

⁶⁶⁶ "11 Şubat 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", FO, 371/6494, E 2990

⁶⁶⁷ "18 Şubat 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", FO, 371/6494, E 2996.

⁶⁶⁸ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 9 Mart 1921 tarihli telgraf", FO, 371/6552, E 3299.

kalbi durumunda olan Pera ve Galata bölgelerini denetiminde tutması ve buradaki sorunları kendi menfaatleri doğrultusunda çözüme bağlamasıydı. İngiliz işgal bölgesinde gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşaması da İngiltere'nin İstanbul'da siyasi etkinliğini arttırmasına ve İngiltere'nin istediği gibi propaganda yapmasına imkan sağlıyordu. Söz konusu mahkemelerin kurulması halinde bu bölgede İtalya ve Fransa da söz hakkına sahip olacaktı.

Sevr Antlaşması'na göre; Konsolosluk mahkemelerinin yetkilerinin arttırılması ile savaş öncesindeki sistemin daha da genişletilmesi öngörülmekte idi. Dolayısıyla Muvakkat mahkemelerin Sevr Antlaşması'na dayandırılması mümkün değildi. Muvakkat mahkemelerin kurulabilmesi ve işlemlerinin geçerli olabilmesi, Sevr Antlaşması'na özel bir madde ilave etmeyi gerekli kılıyordu. Oldukça zor olan bu ilavenin yapılamaması halinde antlaşmanın onaylanmasına kadar faaliyet gösterecek mahkemeler yeni bir masraf kapısı demektir. Bu masrafı ödemek istemeyen İngiliz Hükümeti, Divan-ı Harblerin antlaşma onaylanıncaya kadar yeterli olacağını ileri sürerek muvakkat mahkemelerin kurulmasına itiraz etmeye başlamıştı⁶⁶⁹.

Zamanla İtalyan Hükümeti de muvakkat mahkemelerin kurulmasına soğuk bakmaya başlamıştı. Londra'da İngiliz Dışişleri Bakanı ile görüşen İtalyan Büyükelçisi muvakkat mahkemelerin işgal kuvvetlerinin İstanbul'dan çekilmeleri halinde yararsız hale geleceğini ileri sürmüştü, bu mahkemelerin meşru noktalardan birçok sıkıntı doğurabileceğini beyan etmişti⁶⁷⁰. İtalyan Hükümeti'nin fikrini değiştirmesinde, büyükelçinin görüşme sırasında sarf ettiği sözlerden anlaşılacağı üzere İtalyanların işgal ettikleri topraklardan çekilmeye başlamaları da etkili olmuştu.

Müttefik Orduları Başkumandanı sıfatıyla atanan Harington da siviller arasında kanun ve düzeni sürdürebilmek açısından olağan Divan-ı Harblerin yeterli olduğunu, yeni Divan-ı Harbiler ve muvakkat mahkemelerin kurulabilmesi için para ve eğitilmiş personele ihtiyaç duyulacağını ileri sürmüştü, %90'ı suçlamalardan ibaret, karmaşık ticari davalarla muvakkat mahkemelerin gerektiği gibi ilgilenemeyeceğini

⁶⁶⁹ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 6 Nisan 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6552**, E 3299.

⁶⁷⁰ “İtalya'nın İngiliz Büyükelçisi'nin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndaki Beyanattı”, **FO, 371/6552**, E 3503.

savunmuştu. Bütün bunları savunması onun Osmanlı Hukukuna saygı duyduğu anlamına gelmez. Nitekim Harington, İngiliz işgal bölgesinde bulunan Divan-ı Harblerde, İngiliz yöntemlerine göre cezalandırma talimatı vermekte herhangi bir sakınca görmemişti. İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, Harington ile aynı fikirde olmakla birlikte yeni mahkemeler konusunda kararsızdı⁶⁷¹. Kesin bir kanaate varamayan İngiliz Hükümeti, bu mahkemelerin zaruri olup olmadığı hakkında Rumbold'un düşüncelerini öğrenmek istemişti⁶⁷². Dışişleri Bakanlığı da Savaş Bakanlığı ile birlikte muvakkat mahkemelere yargıç olarak kimin atanabileceğini araştırmaya başlamıştı⁶⁷³. Bu yazışmalar mahkemelerin kurulması fikrini İngilizlerin yeniden benimsemeye başladığının işareti idi.

Kurulması planlanan Müttefiklerarası Muvakkat mahkemeler İstanbul'da Müttefik milletler kabul edilen İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Belçika, Romanya, Polonya, Yugoslavya, Çekoslovakya ve Bolşevik olmayan (Çarlık) Rusya vatandaşları ile Osmanlı vatandaşlarının birbirlerine kaşı işledikleri suçlarla ilgileneceklerdi. İstanbul'da konsolosluk mahkemesi bulunmayan Rusya, Polonya, Yugoslavya ve Çekoslovakya vatandaşları da İtilaf Devletlerinden sayılmıştı. Çok sayıda Rus Komünist, Fransız askeri yetkilileri tarafından Bolşevik propagandası yapmaktan dolayı tutuklanmıştı. Sakıncalı olacağı için ülkelere iade edilmeyen bu şahısları yargılayabilecek bir mahkeme bulunmaması sıkıntılara yol açmaktaydı⁶⁷⁴. Bu durum muvakkat mahkemelerin kurulması konusunda Fransızların eline koz vermişti. Bundan sonra Fransız Hükümeti ve İstanbul Yüksek Komiserinin çabaları daha da yoğunlaşmış İngilizler beklemedikleri bir şekilde köşeye sıkışmışlardı.

Kapitülasyonların devamı halinde, Osmanlı mahkemeleri eskiden olduğu gibi bazı davalarda İtilaf Devletleri vatandaşları üzerinde yargılama yetkisine sahip olacaktı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin hiçbir şekilde kendi vatandaşları üzerinde yargılama yetkisine sahip olmasını kabul etmek

⁶⁷¹ “Adli Komisyonun Muvakkat mahkemelerin kurulması konusunda hazırladığı Taslak hakkında Harington'un düşünceleri; İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 14 Nisan 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6552**, E 4478.

⁶⁷² “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 6 Nisan 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6552**, E 4478.

⁶⁷³ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 11 Haziran 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6552**, E 6331.

⁶⁷⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 1 Haziran 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6552**, E 6330.

istemiyorlardı⁶⁷⁵. İngilizleri, muvakkat mahkemelerin kurulmasına razı olmaya icbar eden sebeplerden bir tanesi de bu olmuştu. Fakat bundan sonra İtilaf Devletlerinin karşısında yalnız İstanbul Hükümeti yoktu. İtilaf Devletleri, TBMM Hükümeti'ni de hesaba katmak zorunda kalacaklardı.

Türkiye'de yaşanan siyasi gelişmeler üzerine İngiliz Yüksek Komiser Vekili Rattigan, Ankara'nın onayı olmadan mevcut İstanbul Hükümeti'nin istenenleri kabul etmesinin mümkün olmadığını Londra'ya bildirmişti⁶⁷⁶. 1921 yılı ortalarından itibaren TBMM İtilaf Devletleri açısından çok ciddi bir tehdit unsuru haline gelmiş, İtilaf Devletleri temsilcileri muvakkat mahkemelerin kurulması noktasında TBMM'nin gösterebileceği tepkiyi de dikkate almak mecburiyetinde kalmışlardı.

Sevr Antlaşması'nın 306. ve 426. maddelerinde Konsolosluk mahkemelerinin kurulmasından bahsedilirken muvakkat mahkemelerin kurulmasına dair herhangi bir hükme yer verilmemişti. Yalnız 426. madde de muhtelif davalarla da konsolosluk mahkemelerin ilgilenebileceğinden bahsedilmişti. Osmanlı Hükümeti'nin kabul etmemesi halinde muvakkat mahkemelerin meşru temeli olmayacaktı. İtilaf Devletleri bunu aşmanın da yolunu bulmuşlardı. Muvakkat mahkemelere verilmesi düşünülen yetkiler, yapılacak değişikliklerle Konsolosluk Mahkemeleri'ne de verilecekti. Osmanlı Hükümeti böyle bir yapı kurulacağı tehdidi ile karşı karşıya kaldığında önerilen muvakkat mahkemelerin kurulmasına razı olacaktı⁶⁷⁷.

Muvakkat Muhtelit mahkemelerde uygulanacak kanunlar meselesi 1921 yılı içerisinde hala tartışılmaktaydı. İngilizler, Osmanlı ceza kanunlarının uygulanmasının güçlükler doğuracağını ileri sürüyorlardı. Teknik olarak bakıldığında haksız da sayılmazlardı. Fransız Yüksek Komiseri Pelle'nin önerisi doğrultusunda mesele incelenmek üzere yeniden özel komisyona iade edilmişti⁶⁷⁸. Muvakkat Mahkemelerin kurulması aşamasında yaşanan bu tartışmalar süreci uzatıyor, bu mahkemelerin kurulmasının önünde engel teşkil ediyordu.

⁶⁷⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 1 Haziran 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6552**, E 6331.

⁶⁷⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 7 Haziran 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6552**, E 6783

⁶⁷⁷ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Paris ve Roma Büyükelçilerine 1 Temmuz 1921 tarihli telgraflar”, **FO, 371/6552**, E 6783.

⁶⁷⁸ “15 Haziran 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 8499.

İtilaf Devletlerinin ticari ve hukuki meselelerle ilgilenecek bir Muhtelit mahkeme kurmak için faaliyetlerine hız verdikleri sıralarda Osmanlı Hükümeti faaliyete geçen Konsolosluk mahkemelerinin yetki sahalarına ilişkin ciddi bir tepki göstermişti. Olay şu şekilde gelişmişti; bir İngiliz vatandaşı olduğunu iddia eden Ernest Mill, bir Osmanlı şirketi olan Ases& Merdikian firmasına karşı dava açmış ve İngiliz Konsolosluk mahkemesi bu davayı görüşmeye başlamıştı. Osmanlı Hükümeti haklı olarak Konsolosluk mahkemesinin bu yetkiye sahip olmadığına dair bir nota göndererek İngiliz Yüksek Komiserini uyarılmıştı⁶⁷⁹. İngilizlerin neden böyle bir uygulama yaptıkları İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından Osmanlı Hükümeti'ne gönderilen cevabi nota ile açıklığa kavuşturulmuştu. söz konusu notada; savaştan önce var olan muhtelit ticari mahkemelerin, Osmanlı Hükümeti tarafından gayrimeşru bir şekilde feshedilmesinin ve ateşkes boyunca yeni Muvakkat muhtelit mahkemelerin kurulması önerisinin Osmanlı Hükümeti tarafından reddedilmesinin bu uygulamanın gerekçesi olduğu izah edilmişti. Notada Sevr Antlaşması'nın 308 ve 309. maddelerinin de böyle bir yargılamaya izin verdiği savunulmaktaydı⁶⁸⁰. Rumbold da bu iddianın Muvakkat muhtelit mahkemelerin kurulması amacıyla Osmanlı Hükümeti ile yapılan görüşmelerdeki gelişmelere katkıda bulunduğunu düşünmekteydi⁶⁸¹. İngilizler, Osmanlı Hükümeti'nin muvakkat mahkemelerin kurulmasını kabul etmediği takdirde, istediklerini Divan-ı Harbiler ve konsolosluk mahkemeleri aracılığıyla yapacaklarını göstermek istemişlerdi. Bunu gören Osmanlı Hükümeti İtilaf Devletlerine olumlu cevap vermek zorunda kalacaktı.

Tartışmaların başından beri Muvakkat mahkemeler konusunda arka planda kalan İtalyan Hükümeti daha aktif bir politika izleyerek bu mahkemelerin kurulması amacıyla Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapmaya başlamıştı. Bu maksatla İtalyan Hükümeti Yüksek Komiserine talimat vermişti⁶⁸².

⁶⁷⁹ “Osmanlı Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 19 Temmuz 1921 tarihli nota”, **FO, 371/6553**, E 8931; Ernest Mill -Ases& Merkidien Davası, **FO, 371/6553**, E 10708.

⁶⁸⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükümeti'ne t.y. Temmuz 1921 tarihli nota”, **FO, 371/6553**, E 8931.

⁶⁸¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 14 Kasım 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6553**, E 12804.

⁶⁸² “İngiltere'nin Roma Büyükelçisinden İngiliz Hükümeti'ne 12 Ekim 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6553**, E 11402.

İtilaf Devletlerinin baskıları, gönderdikleri notalar ve yönelttikleri tehditler Osmanlı Hükümetlerinin Muvakkat muhtelit mahkemelerin kuruluşuna onay vermesini sağlayamamıştı. Bunun üzerine işgal yönetimi yeni bir planı uygulamaya karar vermişlerdi. Plana göre Osmanlı Hükümeti'ne, İstanbul'da Osmanlı vatandaşlarını da yargılama yetkisine sahip olacak bir Müttefiklerarası muvakkat Divan-ı Harb kurulacağı bildirilecekti. Hükümet de muvakkat Divan-ı Harb yerine daha önce teklif edilen muvakkat mahkemeyi kabul edecekti. Nitekim işgal yönetimi, İstanbul'da Müttefiklerarası bir muvakkat Divan-ı Harb kurulacağını 21 Haziran 1921 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bildirmişti⁶⁸³. Ancak bu uyarı da hükümet üzerinde beklenen etkiyi yaratamamıştı.

Ateşkesten sonra kurdukları müşterek işgal mekanizmasını işletebilmek amacıyla müşterek katılıma dayalı müesseseler tesis eden İtilaf Devletleri hukuki alanda bunu başaramamış, kendi kurdukları sivil ve askeri müesseselerle bu alanda faaliyet göstermişlerdi. İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne tabi vatandaşlar üzerinde yargı yetkisine sahip olmadıkları halde suç işlediği iddia edilen Osmanlı vatandaşları gayrimeşru bir şekilde müttefik mahkemelerinde yargılanmış ve bu mahkemeler tarafından cezalandırılmışlardı. Bu mahkemeler, üç müttefik devlete tabi vatandaşlar üzerinde yargı yetkisini kullanamamış, suç işlediği iddia edilen, İngiltere, Fransa ve İtalya vatandaşları bağlı buldukları devlet temsilcilerine teslim edilmişti. Bu durum nedeniyle ortak işgal mekanizmasının işleyişinde bazı sıkıntılar yaşanmıştı. İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin nispi olarak temsil edileceği, diğer müttefiklerin de eşit katılımına dayalı muhtelit bir hukuki müessese ile bu sıkıntıları giderebileceklerini düşünmekteydiler. Üstelik yeni mahkemeler, konsolosluk mahkemeleri ile Divan-ı Harblerin kapatılması anlamına gelmeyecekti. Onlar kendi alanlarında faaliyetlerini sürdürecektlerdi.

Sonunda Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek Müttefiklerarası Muvakkat Mahkemelerin kurulmasını resmen talep etmişlerdi⁶⁸⁴. Bu nota ile tam anlamıyla kısıpaca alınan Hükümet, muvakkat muhtelit mahkemelerin kurulması amacıyla İtilaf Devletleri temsilcileri ile müzakerede bulunmayı kabul

⁶⁸³ “12 Ağustos 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 9547; “26 Ağustos 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 10019.

⁶⁸⁴ “12 Ağustos 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 9547; “9 Eylül 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, 10497.

etmişti. Mevzubahis mahkemelerin kurulabilmesi için İtilaf Devletleri temsilcileri ile Osmanlı temsilcileri arasında muhtelit bir komisyon teşkil edilecek, bu komisyon İstanbul'da muvakkat bir mahkeme tesis edilip edilemeyeceği konusunda tahkikat yapacaktı⁶⁸⁵.

Osmanlı Hükümeti'nin yaptığı teklif Yüksek Komiserler tarafından uygun görüşmüştü. Bundan sonra İtilaf Devletleri temsilcileri ile Osmanlı Hükümeti temsilcileri arasında üç toplantı yapılmış ve bazı noktalarda antlaşmaya ulaşılmıştı. Türk temsilciler ilk olarak mahkemelerin ismine itiraz etmiş ve kurulacak müessesenin Muvakkat muhtelit mahkeme yerine Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli olarak adlandırılmasını talep etmişlerdi. İsim değişikliğinin, kurulması planlanan müessesenin gücünü etkilemeyeceğini düşünen İtilaf Devletleri temsilcileri bu teklifi kabul etmişlerdi. Ancak Türk temsilcilerin Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'nin, Padişah adına yargılama yapmasını istemeleri ve encümen başkanının Türk olmasını talep etmeleri üzerine görüşmeler tıkanma noktasına gelmişti. Adli Komisyon üyeleri, bir Avrupa mahkemesine bir Türk yargıcın başkanlık etmesinin işgal kuvvetlerinin egemenliğine ters olduğu ve Türklerin muhtelit mahkemede hakim duruma gelmeye başlamaları halinde mahkemenin bir Türk mahkemesi karakteri tanıyacağını ileri sürerek bu teklifi kabul etmemişlerdi⁶⁸⁶. Görüşmeler kesilmek üzereyken Yüksek Komiserler, temsilcileri M. Cilliére'e, mahkeme başkanının Osmanlı olmaması ancak Osmanlı Hükümeti ile temas halinde olması koşuluyla yeniden müzakerede buluna görevi vermişlerdi⁶⁸⁷. Bu arada 23 Eylül 1921 tarihinde Yüksek Komiserler muvakkat mahkemelerin kurulması için konusunda kararlı olduklarını Osmanlı Hükümeti'ne bir kez daha bildirmişlerdi⁶⁸⁸. Kurulmak istenen mahkeme Adli Komisyon temsilcilerinin de belirttiği gibi İstanbul'da bir Avrupa mahkemesiydi. İtilaf Devletlerinin bu mahkemede Türk temsilcinin başkanlığını kabul etmeleri çok küçük bir ihtimaldi. Kaldı ki kabul etseler bile oy çokluğunun esas alınacağı Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'de Türk başkan, üç müttefik aktör karşısında, figüran konumunda olacaktı.

⁶⁸⁵ **BOA, MV**, 221/269, 24 Zilhicce 1339 (29 Ağustos 1921).

⁶⁸⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 21 Eylül 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6553**, E 10708.

⁶⁸⁷ "23 Eylül 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, 10964; "7 Ekim 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 11410.

⁶⁸⁸ "23 Eylül 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, 10964.

Adli Komisyon temsilcileri ile yaptığı görüşmeler tıkanmak üzere iken Osmanlı temsilcileri de hiç beklenmedik bir şekilde üç müttefik Devlete tabi olmayan devletlerin vatandaşları ile Osmanlı Devleti'ne tabi vatandaşlar arasındaki davaların da muhtelit mahkemelerde görülmesini önermişlerdi⁶⁸⁹. Bunun üzerine yeniden antlaşma zemini oluşmuş, Adli Komisyon, Osmanlı Hükümeti ile Muvakkat muhtelit mahkemelerin kurulması konusunda antlaşmaya varmıştı. Yüksek Komiserler bu gelişmeler hakkında Amerikan Yüksek Komiseri Bristol'e sadece bilgi vermekle yetinmişlerdi⁶⁹⁰. Bundan sonra Yüksek Komiserler kurulacak mahkemelere Osmanlı Hükümeti'nin yetkin bir hakim atamasını sağlamaya çalışmışlardı⁶⁹¹.

Fransız Yüksek Komiserliği Baştercümanı, Osmanlı temsilcisi Arif Bey'le görüşerek Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'nin faaliyete başlaması konusundaki pürüzleri ortadan kaldırmıştı⁶⁹². Bundan sonra Osmanlı Hükümeti'nin bahsedilen mahkemeyi kurmaktan başka çaresi kalmamıştı.

Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli, 8 Aralık 1921'de "Meclis-i Umumi'nin içtimasında kanuniyeti teklif olunmak şartıyla hazırlanan bir kararname ile mevk'-i mer'iyete konulmuştu. Padişah iradesi ile de bu kararname tasdik edilmişti. Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri temsilcileri arasında varılan bir uzlaşmanın mahsulü gibi görünse de İtilaf Devletleri temsilcileri Osmanlı Hükümeti'ne başka çıkar yol bırakmamış ve adeta "dikte ettirircesine" bu mahkemenin kuruluşunu kabul ettirmişlerdi⁶⁹³.

Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli konusunda İtilaf Devletleri temsilcileri ile Osmanlı temsilcileri arasında önemli bir fark vardı. Osmanlı Hükümeti Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'nin ticaret mahkemeleri usulüne uygun olmasında ısrar etmekteydiler. İtilaf devletleri ise bu mahkemenin ticari ve hukuki niteliğe sahip olmasını amaçlamaktaydılar. Yapılan baskılar sonucunda yine İtilaf Devletlerinin

⁶⁸⁹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 12 Ekim 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6553**, E 11309.

⁶⁹⁰ "14 Ekim 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 11661.

⁶⁹¹ "5 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/6496**, E 12808.

⁶⁹² "23 Aralık 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7933**, E 303.

⁶⁹³ Arslan, **a.g.m.**, s.588-589; "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1921 Yılı Raporu, md. 191", **FO, 371/7947**, E 4988.

istediği olmuş yapılan değişikliklerle mahkeme hukuki niteliğe de kavuşturulmuştu⁶⁹⁴.

TBMM kendisinden beklendiği gibi bir tavır sergilemiş, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, 18 Ocak 1922’de Yüksek Komiserlere gönderdiği bir telgrafla Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli’nin kuruluşunu protesto etmişti⁶⁹⁵.

Osmanlı Hükümeti daha mahkemelerin kurulmasını kabul etmemişken İtilaf Devletleri mahkemelerde görevlendirecekleri yargıçları belirlemek üzere çalışmalarına başlamışlardı⁶⁹⁶. 30 Aralık 1921’de Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti’ne bir nota vererek Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli’de görevlendikleri 6 personelin maaşlarının ödenmesini talep etmişlerdi⁶⁹⁷. Komisyon adı verilen bu mahkeme; üç müttefik bir Osmanlı yargıcından oluşacak, kararlar oy çokluğu ile verilecek, Ticaret mahkemelerindeki prosedürün değiştirilmesi ile yapılacak değişikliklerle yerel Osmanlı kanunları uygulanacaktı. Komisyon masrafları için çıkarılanlar dışında kalan mahkeme ücretleri hasılatı Osmanlı Hazinesine ödenecekti. Komisyon Adliye nezaretinde toplanacak, komisyonda Fransızca ve Türkçe kullanılacak, komisyon, başta ticari vakalar olmak üzere sivil davalarla o tarihe kadar müttefik askeri ve polis yetkilileri tarafından ilgilenilen denizcilik ile ilgili meseleleri de ele alacaktı⁶⁹⁸.

Yapılan hazırlıkların ardından Hükümet 4 Mart 1922 tarihinde Osmanlı vatandaşları ile üç müttefik devlete tabi vatandaşları arasındaki hukuk ve ticaret davalarından acil olanların barış antlaşmasının geçerlilik kazanmasına kadar görülebilmesi amacıyla Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli’nin teşkil edilmesine karar vermişti⁶⁹⁹. Böylece Osmanlı Hükümeti, Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli’nin hukuki yetkilerini de kabul etmişti.

Mahkemelerin kuruluşu ve işleyişi hakkında İtilaf Devletleri kendi menfaatleri doğrultusunda kararlar alarak Osmanlı Hükümeti’ne kabul ettirmişlerdi. Hükümet de bu mahkemelerde Osmanlı menfaatlerin de korunabilmesi için bir tahkikat yaptırma

⁶⁹⁴ Arslan, **a.g.m.**, s.589; **BOA, MV**, 256/21, 24 Cemaziyelevvel 1340 (22 Şubat 1922).

⁶⁹⁵ “Yusuf Kemal Bey tarafından Yüksek Komiserlere gönderilen 18 Ocak 1922 tarihli telgraf”, **WO**, 32/5780.

⁶⁹⁶ “30 Aralık 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO**, 371/7933, E 304.

⁶⁹⁷ “4 Ağustos 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO**, 371/7935, E 8054.

⁶⁹⁸ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1921 Yılı Raporu, md. 192”, **371/7947**, E 4988.

⁶⁹⁹ **BOA, MV**, 255/144, 5 Rebiulevvel 1340 (4 Mart 1922).

arayışı içine girmişti⁷⁰⁰. Ancak çok geçti. Yapılan düzenlemeler tamamen İtilaf Devletlerinin lehine idi.

Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli için Daire-yi Adliye’de bir yer ayrılmıştı. Komisyonun acil masrafları da Adliye Nezareti bütçesinden karşılanacaktı⁷⁰¹. Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli’nin kurulduğunu gören diğer yabancı temsilciler bağlı oldukları ülke vatandaşlarının bu komisyonlara müracaat edebilmesi ve kendilerinin de bu komisyonda temsil edilebilmesi için harekete geçeceklerdi.

İşgal yönetimine müracaat eden Çekoslovak temsilcisi vatandaşlarının bu mahkemelere kabul edilmesini talep etmişti. İşgal yönetimi bu talebi olumlu karşılayarak uygulanmak üzere Osmanlı Hükümeti’ne bildirilmişti⁷⁰². Böylece Osmanlı Hükümeti’nin Çekoslovak vatandaşları üzerinde de yargılama yetkisi kalmamıştı. BU aynı zamanda komisyonun yetki sahasına giren devletlerin zamanla arttırılacağını göstermişti.

Rus vatandaşları da bu mahkemeler müracaat edebilmek amacıyla İşgal Yönetimine müracaat etmişlerdi. Bu konudaki tartışmalar sürerken Adli Komisyon, İstanbul’da Rus vatandaşlarını yargılamak üzere özel muvakkat bir mahkeme kurulmasını önermişti. Yüksek Komiserler bu öneriyi kabul etmişlerdi⁷⁰³. 21 Nisan 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında bu mahkemede uygulanacak kanunları hazırlama görevi Adli Komisyona verilmişti⁷⁰⁴. Adli Komisyon hazırlayacağı projeye yardımcı olması için bir Rus diplomatik temsilcisi tayin edilmesini önermişti⁷⁰⁵. Yüksek Komiserler, Adli Komisyonun önerisi doğrultusunda Rusları yargılayacak mahkemenin kurulması görevini Rus diplomatik temsilcisine vermişlerdi⁷⁰⁶. Rus temsilcisinin katkısıyla Adli Komisyon projeyi hazırlamıştı. Başlangıçta bu projeye itiraz eden Harington’da fikrini değiştirmişti. Bunun üzerine Yüksek Komiserler projeyi kendi Hükümetlerine sunmuşlardı⁷⁰⁷. Ancak kendi sorunlarını çözen İtilaf

⁷⁰⁰ **BOA, MV**, 223/170, 25 Ramazan 1340 (22 Mayıs 1922). **BOA, MV**, 256/70, 24 Şevval 1340 (20 Haziran 1922).

⁷⁰¹ **BOA, MV**, 256/4, 9 Cemaziyelahir 1340 (8 Ocak 1922).

⁷⁰² “4 Ağustos 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7935**, E 8054.

⁷⁰³ “25 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 13332.

⁷⁰⁴ “21 Nisan 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 4692.

⁷⁰⁵ “28 Nisan 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7935**, E 4981.

⁷⁰⁶ “19 Mayıs 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7935**, E 5693.

⁷⁰⁷ “26 Mayıs 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7935**, E 5684.

Devletleri Ruslara ait sorunlarla pek ilgilenmemişler, Rusların Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'ye kabulü meselesi sürüncemede kalmıştı.

Mahkemelerin kurulması konusunda alınan karar hakkında Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'e haber verildiği⁷⁰⁸ halde Japon Yüksek Komiseri olarak atanan Uchida'ya haber verilmemişti. Uchida'nın bu durum karşısında sitemde bulunması üzerine Rumbold, Japonya'nın dikkatsizlik sonucu haberdar edilmediğini beyan ederek üzüntüsünü dile getirmişti⁷⁰⁹. Fakat bu sözler samimi değildi. İtilaf Devletleri fiili işgalin başından beri hemen hemen hiçbir konuda Japonya'yı bilgilendirmeye dahi gerek duymamışlardı.

Muvakkat mahkemelerin kurulması fikrinden haberdar edilen Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, Amerikalıların müdahil oldukları davalarda üç müttefik Devlet yargıcı ile birlikte bir Amerikalı yargıcında mahkemede yer almasını teklif etmişti. Yüksek Komiserler bu konuyu Adli Komisyona havale etmişlerdi⁷¹⁰. Adli Komisyonun sunduğu raporu değerlendiren Yüksek Komiserler Japonlardan ve Yunanlılardan benzer talepler gelebileceğini düşünerek bu teklifi kabul etmemişlerdi. Üstelik İtilaf Devletleri, Sevr Antlaşması'nı imzalamadığı gerekçesiyle Amerika'nın kurulacak mahkemede temsilci bulunduramayacağını iddia ediyorlardı. Oysa bu mahkemenin Sevr Antlaşması ile yakından uzaktan ilgisi yoktu. Bunları göz önünde bulunduran Yüksek Komiserler, Amerika'yı ilgilendiren konularda müttefik hükümetlerin Amerika'yı temsil edeceği garantisini vererek Amerika'nın muvakkat mahkemelerde temsilci bulundurmasını kabul etmemişlerdi⁷¹¹. Amerika'nın geleceğe yönelik hesaplarla Sevr Antlaşması'nı imzalamaması 1920 yılından sonra İtilaf Devletlerinin Amerika'ya yönelik tutumlarında değişiklik olmasına neden olmuştu.

Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'de Amerikan temsilcisinin yer alması teklifinin reddedilmesi esnasında meslektaşları ile ortak hareket eden Rumbold, İngiliz görüşü noktasından, mahkemede Amerikan temsilcisinin bulunmasının, Anglo-Sakson unsurlarının güçlenmesi açısından avantaj sağlayacağını

⁷⁰⁸ “Yüksek Komiserler tarafından Amiral Bristol'e gönderilen (gün belirtilmemiş) Eylül 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6553**, 12221.

⁷⁰⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Kasım 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6553**, E 12527.

⁷¹⁰ “12 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 13047.

⁷¹¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 29 Kasım 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6553**, E 13175.

düşünmekteydi. Bu sıralarda Amerikalılar istihlak vergilerinin tahsilatına karşı çıkıyorlardı⁷¹². Rumbold, Amerikalıların gereken fedakarlıkları yapmadan üç müttefikle eşit menfaat sağlamaya çalıştıklarını belirttikten sonra, bunun pazarlık konusu yapılmasını teklif etmişti. Buna göre Amerika'ya, işgalin yükünü paylaşım teklifinde bulunulacak, bunu kabul etmeleri halinde kurulacak mahkemelerde Amerika'nın temsilci bulundurmasına izin verilecekti⁷¹³. Yaptığı değerlendirmenin ardından Rumbold'un önerisini dikkate almayan İngiliz Hükümeti, müttefikleri ile ortak hareket etme kararı almış, Amerikan temsilcisinin muvakkat mahkemelerde temsil edilmesine geçit verilmemişti⁷¹⁴. Amerikan Yüksek Komiseri'nin bundan sonraki tavrı Yüksek Komiserlerin verilen karar üzerinde bir kez daha düşünmelerine neden olacaktı.

Amerikan üyesinin Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'de temsil edilmesi konusu 7 Ocak 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında bir kez daha gündeme gelmiş, İtalyan Yüksek Komiseri Marquis Garroni'nin önerisi ile bu mesele yeniden Adli Komisyona havale edilmişti⁷¹⁵.

Bristol Amerikan temsilcisinin Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'de bulunması konusunda ısrarlarını daha da arttırmıştı. Yüksek Komiserler, Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'ye Amerikan temsilcisi kabul edilmesi halinde Yunanlıların da benzer taleplerde bulunmasından endişe etmekteydiler⁷¹⁶. Osmanlı Hükümeti bu mahkemeye Amerikan temsilcisi katılmasını kabul edebilirdi. Fakat Osmanlı Hükümeti'nin Yunan temsilcisini kabul etme ihtimali neredeyse hiç yoktu. Böyle bir teklif dahi varılan uzlaşmanın yeniden bozulmasına neden olabilirdi. Bu nedenle İtilaf Devletleri Hükümetleri'nin verecekleri kararı beklemekten başka seçenek kalmamıştı.

Bristol, Amerikan temsilcisinin Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'de bulunması konusunda Yüksek Komiserlere yaptığı yazılı ve sözlü müracaatları

⁷¹³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 29 Kasım 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6553**, E 13188.

⁷¹⁴ “İtalya'nın Londra Büyükelçiliği tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na verilen 19 Aralık 1921 tarihli memorandum ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın 2 Ocak 1922 tarihli cevabı”, **FO, 371/6553**, E 14129.

⁷¹⁵ “7 Ocak 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7933**, E 610.

⁷¹⁶ “13 Ocak 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 1096.

sürdürmekteydi. Yüksek Komiserler ise Adli Komisyonun meseleyi incelediğini ileri sürerek⁷¹⁷ onu açıkça oyalıyorlardı.

Bristol Amerikalılarla ilgili davalara Amerikalı yargıçların katılması konusundaki ısrarından vazgeçmiyordu. Adli Komisyon Başkanı Cilliére, Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'nin kuruluşu için Osmanlı Hükümeti ile uzlaşmaya varıldığını, bu konuda padişah iradesinin hazırlanmakta olduğunu dolayısıyla değişiklik talebinin sakıncalı olduğu yönünde görüş bildirmişti. Yüksek Komiserler de Bristol'un teklifini değerlendirmeye almayarak uzlaşıldığı şekliyle iradenin yayınlanmasını beklemeye karar vermişlerdi⁷¹⁸.

Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'ye Amerikan temsilcisinin kabul edilmeyeceğini anlayan Bristol, hiç değilse Adli komisyon'da Amerikan temsilcisi bulunmasını önermişti. Bu teklifi değerlendiren Yüksek Komiserler, Amerikan menfaatlerini ilgilendiren meselelerde Amerikan temsilcisinin yardımcı olmak üzere komisyona davet edileceğini açıklamışlardı⁷¹⁹. Üç Müttefik tüm meselelerde söz hakkına sahipken Amerika, Yunanistan ya da Japonya sadece kendi menfaatlerini ilgilendiren meselelerde söz hakkına sahip olabiliyordu. Üç Müttefik devlet Türkiye ile ilgili meselelere dördüncü bir devletin karıştırılmaması konusunda tam bir uzlaşma içerisindediler.

Amerika'nın talebinden sonra Romanya temsilcisi de Yüksek Komiserlere müracaat ederek Romanyalı bir yargıcın Muvakkat Muhtelit Encümeni Adlide bulunmasını talep etmişti. Yüksek Komiserler bu talebe hemen olumsuz cevap vermişlerdi⁷²⁰.

Polonya temsilcisi de kendi temsilcilerinin Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'ye kabul edilmemesi nedeniyle Yüksek Komiserlere protesto göndermişti⁷²¹. Ancak bunun herhangi bir etkisi olmamıştı.

Belçika'nın Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'ye katılma talebi de uygun görülmemişti⁷²².

⁷¹⁷ “3 Mart 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 2749.

⁷¹⁸ “25 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 13332.

⁷¹⁹ “3 Mart 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 2749.

⁷²⁰ “7 Nisan 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 4224.

⁷²¹ “17 Mart 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 3548; “7 Nisan 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 4224.

⁷²² “7 Nisan 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 4224.

Nihayet beklenen olmuş, Yunan Yüksek Komiseri de Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'ye bir temsilcisinin kabul edilmesi için Yüksek Komiserlere müracaat etmişti. Ancak onlara da olumsuz cevap verilmişti⁷²³.

Geçici Mali Kontrol Komisyonu 20 Mart 1922 tarihinde Yüksek Komiserlere bir mektup yazarak Maliye Nezareti'nin, Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'ye kıdemliler listesinden gerekli personeli atayacağını bildirdiğini açıklamıştı. Yüksek Komiserler Sadrazama hitaben bir mektup yazarak atanacak personelin maaşının da Osmanlı Hükümeti tarafından verilmesini talep etmişlerdi⁷²⁴.

Yapılan talepler karşısında mahkemeye başka temsilci katılmasını kabul etmeyen işgal yönetimi, üç müttefik devletin müttefikleri bulunan diğer Avrupa devletleri vatandaşlarına ait davalara da Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'de bakılmasını kabul etmişti. Bu karar Osmanlı Hükümeti'ne bildirilmiş, Osmanlı Hükümeti 22 Haziran 1922 tarihinde yapılan zeyl ile bu kararı kabul etmişti⁷²⁵.

Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli, altı üyeden meydana gelecekti. Bu üyelerin üçü İtilaf Devletleri vatandaşlarından üçü de Osmanlı vatandaşlarından seçilecekti. Üyelerin bulunamaması halinde üyelerle aynı uyuğu tabi mülazımlar görev alacaklardı. Mahkeme başkanı Osmanlı üyelerinden biri olacaktı. Davalar görülürken encümen üyelerinin tamamı değil, encümenin başkanı olan Osmanlı üye dava ile alakadar ülkenin üyesi ve diğer İtilaf Devletinin bir azası hazır bulunacaktı. Mahkemede hazır bulunan üç üyeden ikisi yabancı biri Osmanlı olacaktı. Kararlar oy çokluğu ile alınacaktı. Osmanlı temsilcisi başkan olmasına karşın her halükarda azınlıkta kalacaktı⁷²⁶.

Kararnamede Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'nin idari yapısı ile ilgili düzenleme de yapılmıştı. Bir Osmanlı üyesinin reisliğini yapacağı idari yapı içerisinde; Zabıt Kitabeti Dairesi, Tercümanlık Dairesi ve İcra Dairesi bulunacaktı. Bu dairelerin her birinin başında Osmanlı vatandaşı bir amir ile İtilaf Devletleri vatandaşlarından birer muavin bulunacaktı⁷²⁷.

⁷²³ “28 Nisan 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7935**, E 4981.

⁷²⁴ “24 Mart 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 3547.

⁷²⁵ Arslan, **a.g.m.**, s.589, **BOA, MV**, 256/70. 21 Haziran 1922.

⁷²⁶ Arslan, **a.g.m.**, s.590-591.

⁷²⁷ Arslan, **a.g.m.**, s.591

İşgal yönetiminin uygulamaları Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'ye bağlı bir zabıta kuvveti oluşturulmasını engellemiştir. Bir daire Osmanlı vatandaşı hakkında muamele yapacaksa Osmanlı zabıtasından, İtilaf Devletleri vatandaşı hakkında muamele yapacaksa Müttefiklerarası polisten yardım alacaktı. İtilaf Devletleri vatandaşları aleyhine alınan kararların uygulanabilmesi için hazırlanan talimatta, mahkemeye iştirak eden İtilaf Devletleri üyelerinden bir tanesinin imzasının bulunması şarttı⁷²⁸.

Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli Osmanlı vatandaşları ile Fransa, İngiltere ve İtalya daha sonradan yapılan düzenlemelerle bu devletlerin müttefikleri arasındaki, hukuki, ticari, bahri meseleler ile gayrimenkul malların tasarruf hakları haricindeki icar meselelerine bakacaktı. Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'nin kuruluşundan itibaren İtilaf Devletleri Divan-ı Harbleri ile polis mahkemeleri Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'nin yargı sahası içerisine giren meseleleri bu mahkemeye sevk edecek ve bu tür davalarla uğraşmayı bırakacaktı⁷²⁹. Zaten Osmanlı Hükümeti'ni Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'nin kuruluşunu kabul etmeye iten en önemli neden de buydu. Çünkü Ateşkes Antlaşması'ndan sonra bir oldubitti şeklinde İtilaf Devletlerinin müdahil olduğu davalarda Osmanlı mahkemeleri yargı yetkilerini kaybetmişlerdi. Hükümet bunu önlemeye çalışırken oluşan fiili duruma geçici bir süreliğine de olsa resmiyet kazandırmıştı.

Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'ye müracaatlar, Türkçe ve Fransızca olarak yazılacak üçer nüsha dilekçe ile dava sahipleri ya da vekaletnamesi olan vekilleri tarafından yapılabilecekti. Vekiller Osmanlı ise baroya kayıtlı olması, yabancı ise Konsoloshaneler tarafından dava vekili olarak tanınması şarttı. Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli davalara önem sırasına göre bakacaktı. Bu mahkemede istihdam edilecek görevlilerin çalışma usulleri, mahkemenin bütçesinin tetkiki ve alınacak harçlarda yapılacak değişikliklerle ilgili düzenlemeler Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli tarafından ifa edilecekti⁷³⁰.

Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'ye müracaatta dava ile ilgili her türlü belge takdim edilecek ve zabıt kaleminde bir numaralı dosya açılacaktı. Hakkında dava

⁷²⁸ Arslan, **a.g.m.**, s.591.

⁷²⁹ Arslan, **a.g.m.**, s.591.

⁷³⁰ Arslan, **a.g.m.**, s.592-593.

açılan şahıs ya da şahıslar 15 gün içerisinde Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'ye bir lahiya ve varsa karşı delilleri sunacaktı. Şayet cevap verilmez ise edilmek suretiyle muhakemesi yapılacaktı. Mahkeme heyeti tarafından yemin teklif edilerek taraflar ve şahitler dinlenecek, bilirkişilere müracaat edilecek, gerekirse olay yerinde keşif yapılacak, gerekli değerlendirmeler yapıldıktan sonra dava karara bağlanacaktı. Davalılar kararın tebliğinden itibaren 30 gün içerisinde karara itiraz edebilecekti⁷³¹.

Mahkeme kararının tebliğinden itibaren sekiz gün içerisinde mahkum olan taraf borcunu ödemeye davet edilecek, ödemediği takdirde Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli İcra Dairesince haciz işlemleri başlatılacaktı. Hacz edilen mallar açık arttırma usulü ile satılacak, borcun tahsil edilmesine çalışılacaktı⁷³².

Mahkemede Türkçe ve Fransızca dillerinin kullanılması uygun görülümüşse de antlaşmazlık halinde Fransızca metinlerin muteber olması kararlaştırılmıştı. Yani mahkemenin nihai ve esas dili Türkçe değil Fransızca idi. Osmanlı tarihinde ilk defa bir mahkemenin esas dili Fransızca olmuştu⁷³³.

Usul-ı Muhakeme-i Ticariye Kanunu yürürlükte olmakla beraber 25 Şubat 1922'de mahkemede uygulanacak farklı hükümleri ihtiva eden bir kararname de hazırlanmıştı.

Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'ye İngilizler; Yargıç Limon Thorp ve Matthews'ı Fransızlar MM. De Lafarcade ve Cuinet'i, İtalyanlar ise MM. Tripopi ve Podesta'yı atamışlardı⁷³⁴. Osmanlı Hükümeti'nin rızası ile bu mahkemeye; Belçika ve Yunan vatandaşları kabul edilmiş, kapitülasyonlardan yararlanma hakkı olmayan Rus⁷³⁵, Sırp, Polonya ve Çekoslovakya vatandaşları kabul edilmemişlerdi. Kısa süre içerisinde Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'ye yapılan dava müracaatlarının sayısı 80'i aşmıştı⁷³⁶. Bir süre sonra Osmanlı Hükümeti karar değiştirmiş, 22 Haziran 1922'de yayınlanan bir irade ile komisyonda temsil edilen devletler dışındaki

⁷³¹ Arslan, **a.g.m.**, s.593.

⁷³² Arslan, **a.g.m.**, s.593-594.

⁷³³ Arslan, **a.g.m.**, s.594.

⁷³⁴ "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 268", **FO, 371/9176**, E 10937.

⁷³⁵ Bolşevik Rusya'dan bahsediliyor.

⁷³⁶ "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 269", **FO, 371/9176**, E 10937.

vatandaşların yargılanamayacakları bildirilmişti. Bu kararda Ankara'nın tazyiklerinin etkili olmuştu⁷³⁷. Bu karara Amerikalılar itiraz etmişlerdi⁷³⁸.

Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'nin, muvakkat bir mahkeme olacağı açıklanmıştı. Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşma ile bu mahkemenin görev süresi dolacaktı. Hazırlanan kararnamede, Osmanlı Devleti ile yapılan barış antlaşmasının onaylanmasından sonra yapılan müracaatların dikkate alınmayacağı ancak bu tarihten önceki davaların sonuçlandırılacağına dair hüküm yer almıştı. Meclis-i Mebusan kapanmış olduğundan Padişah hazırlanan kararnameleri tasdik ederken, iradelere "Meclis-i Umumi'nin içtimanda kanuniyeti teklif olunmak üzere işbu kararnamenin mevk'-i mer'iyete vazını irade eyledim" şeklinde bir ifade eklenmekteydi. Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli hakkındaki kararname de aynı şekilde tasdik edilmişti. Dolayısıyla toplanması muhtemel bir Mebusan Meclisi'nin hazırlanan kararnameyi kabul etmemesi halinde Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'nin görev süresi dolacaktı⁷³⁹.

Muvakkat muhtelit mahkemeler daimi bir karma yargı sisteminin kurulması için bir hazırlık çalışması olacaktı⁷⁴⁰. Bu mahkemelerin masrafları da ilgili hükümetler arasında paylaşılacak, herkes payına düşeni ödemekle mükellef olacaktı⁷⁴¹.

Refet Paşa İstanbul'a geldikten sonra Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'nin kapatılması için çalışmalarına başlamıştı. 6 Kasım 1922 tarihinde Yüksek Komiserlere bir mektup gönderen Refet Paşa, bu mahkemenin derhal kapatılmasını istemişti⁷⁴². Ancak Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümetlerinin kendilerine karşı uyguladığı yönteme başvurarak bu mektuba cevap vermemiş, Refet Paşa'yı oyalamaya başlamışlardı.

⁷³⁷ "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 270", **FO, 371/9176**, E 10937.

⁷³⁸ "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 271", **FO, 371/9176**, E 10937.

⁷³⁹ Arslan, **a.g.m.**, s.590.

⁷⁴⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 12 Ekim 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6553**, E 11309.

⁷⁴¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 12 Ekim 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6553**, E 11309; **BOA, MV**, 255/151, 19 Rebiulevvel, 1340 (18 Mart 1922).

⁷⁴² "6 Kasım 1922 tarihinde Müttefik Yüksek Komiserleri ile Generalleri arasında düzenlenen özel toplantıdan", **FO, 371/7935**, E 12658; "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 272", **FO, 371/9176**, E 10937.

1923 yılı Ocak ayı başlarında TBMM Yüksek Komiserlere gönderdiği bir telgrafla, Müttefik Divan-ı Harblerinin ve Muvakkat Mahkemelerin kuruluşunu protesto etmişti⁷⁴³. Yüksek Komiserler Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli konusunda net bir karar verememişlerdi. Divan-ı Harbiler konusunda ise TBMM ile Yüksek Komiserler uzlaşmaya varmış, bundan böyle Müttefik Divan-ı Harbleri Osmanlı vatandaşlarını yargılamayı bırakmışlardı⁷⁴⁴. Böylece işgal dönemi uygulamalarından bir tanesi daha sona ermiş, Türk vatandaşlarının İtilaf Devletleri Divan-ı Harblerinde yargılanmaları engellenmişti. Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli ise bir kararname ile kurulduğundan hukuki bir zemin kazanmıştı. Bu mahkemenin kapatılması için işgal kuvvetlerinin İstanbul'u tamamen terk etmesi gerekecekti.

Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli Osmanlı tarihinde yabancı devletlerin baskı ve talepleri ile tesis edilen ilk mahkeme idi. Yine Osmanlı tarihinde ilk defa Osmanlı temsilcileri bir mahkemede azınlıkta kalmışlardı. Kararlar çoğunluğa göre alındığından Osmanlı vatandaşlarının hakların korunması İtilaf Devletleri temsilcilerinin insafına terkedilmişti.

Lozan Antlaşması'na göre; 30 Ekim 1918 gününden başlayarak Lozan Antlaşmasının yürürlüğe konulmasına dek İstanbul'u işgal eden Devletlerin yargıçları, mahkemeleri ya da makamları ve 8 Aralık 1921 günü kurulan Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adli tarafından verilen kararlar ve emirler, uygulanmaya ilişkin önlemlerle birlikte, geçerli olacaktır. Yalnız işgal mahkemelerinin yargısal karar nedeniyle her hangi bir kişi, karşılaştığı bir zararın giderimi için bir istemde bulunursa, işbu istem Karma Hakem Mahkemesine sunulacak ve bu Mahkeme de, gerekiyorsa, bir zarar giderimi ödenmesine ya da iade işlemine karar verebilecekti⁷⁴⁵. Lozan Antlaşması'nda işgal dönemi adli müesseseleri tarafından verilen kararlar tanınmışsa da bu kararların temyizine ve tazminine imkan sağlamıştı. Yalnız dikkat çekici olan nokta; tazmin ve temyiz işlemlerinin İtilaf Devletleri ile TBMM

⁷⁴³ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 265-267”, **FO, 371/9176**, E 10937.

⁷⁴⁴ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 273”, **FO, 371/9176**, E 10937.

⁷⁴⁵ **Lozan Antlaşması**, md. 138.

temsilcilerinden oluşacak olan Karma Mahkemelere havale edilmesidir. Maalesef İtilaf Devletleri bu maddelerle kendilerini teminat altına almışlardır.

f. Müttefiklerarası Muvakkat Muhtelit Divan-ı Harbi

Daha önce bahsedildiği üzere, İşgal kuvvetlerinin İstanbul'a gelmesinden sonra Polis mahkemelerinin ilgilendiği meselelerin dışındaki daha ciddi meselelerle ilgilenmek üzere İngiliz, Fransız ve İtalyan Divan-ı Harbleri kurulmuştu.

26 Kasım 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, İstanbul'da İtilaf Devletleri vatandaşlarının kendi aralarında ve Osmanlı vatandaşları ile yaşadıkları sivil davalara bakmak üzere Müttefiklerarası Muvakkat bir Divan-ı Harb kurulmasını önermişti. Robeck bu önerisinin İstanbul'daki Yunan vatandaşlarının müdahil olduğu meselelerden kaynaklandığını da belirtmişti. Osmanlı mahkemelerinin Yunan vatandaşları üzerindeki yargı yetkisi kabul edilmediğinden tevkif edilen Yunan vatandaşları, İşgal yönetimine mensup görevliler tarafından Osmanlı zabıtasından alınarak Yunan yetkililere teslim ediliyorlardı. Müttefik Polisinin ve Divan-ı Harblerinin de Yunan vatandaşları üzerinde yargı yetkisi olmadığından ve İstanbul'da Yunanlılara ait Divan-ı Harb bulunmadığından bu şahıslar ifadeleri dahi alınmadan serbest bırakılıyordu. Diğer bir sorun da İtilaf Devletleri vatandaşlarının kendi aralarındaki davalarına bakacak mahkemeler bulunmaması idi⁷⁴⁶. Ancak Milne bu öneriyi hukuki dayanaklardan yoksun olduğu gerekçesiyle kabul etmemiştir⁷⁴⁷.

Sevr Antlaşması'nda Osmanlı Hükümeti, Müttefik Devletlere, savaş yasalarına aykırı eylemlerde bulunmakla itham edilen şahıslarla, Müttefik Devletlerden birinin uyruklarına karşı suç sayılacak bir eylemde bulunanları askerî mahkemelerinde yargılanmak üzere ilgili devletlere teslim etmekle mükellef kılınmıştır⁷⁴⁸. Sevr Antlaşması'ndaki bu maddelerle Mondros Ateşkes Antlaşmasındaki gayri resmi uygulamalar meşrulaştırılmış olacaktır.

⁷⁴⁶ “İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Karadeniz Orduları Başkumandanlığı'na 26 Kasım 1919 tarihli mektup”, **WO, 32/5780**.

⁷⁴⁷ “Karadeniz Orduları Başkumandanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliğine 13 Aralık 1919 tarihli mektup”, **WO, 32/5780**.

⁷⁴⁸ **Sevr Antlaşması**, md. 226-227.

Yine Sevr Antlaşması'na göre Osmanlı Hükümeti; 1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası bulunan topraklar üzerinde, savaş durumu sırasında işlenen topluca öldürmelerden sorumlu olan ve Müttefik Devletlerce istenen şahısları yargılanmak üzere İtilaf Devletlerine teslim edecekti. Müttefik Devletler tarafından kurulacak mahkemeyi Osmanlı Hükümeti tanıyacaktı. Uygun bir süre içinde, Milletler Cemiyeti'nin bu tür davalarla ilgilenmek üzere yetkili bir mahkeme kurması halinde Müttefik Devletler, sözü geçen sanıkları bu mahkemeye verme haklarını saklı tutuyorlardı. Osmanlı Hükümeti bu mahkemeyi tanımayı da taahhüt etmişti⁷⁴⁹.

Ayrıca Osmanlı Devleti, birden fazla müttefik devlet ya da vatandaşlarına karşı suç işlemekle itham edilen şahısların ise ilgili devletlerin askerî mahkeme üyelerinden kurulu muhtelit Divan-ı Harblerde yargılamaları öngörülümüştü⁷⁵⁰.

Osmanlı Hükümeti, suçlama konusu olan olayların tam bilinmesi, suçluların aranması ve sorumlulukların kesinlikle saptanması için ortaya konulması gerekli görülebilecek, her türlü bilgi ve belgeleri de sağlamakla da yükümlü kılınmıştı⁷⁵¹. İtilaf Devletleri temsilcileri Sevr Antlaşması'ndaki bu maddelerden hareketle İstanbul'da muhtelit askeri mahkemeler kurmak üzere harekete geçmişlerdi.

İstanbul ve çevresinde sayıları on binleri bulan Rus göçmenleri hukuki sorunlar yaşanmasına neden olmaktaydı. Rus göçmenler İtilaf Devletlerinin himayesi altında olduklarından suç işleyen Rusları, Osmanlı Polisi'nin tutuklama yetkisi yoktu. Onlardan müttefik polisi sorumlu idi. Müttefik polisi de genellikle Bolşevizm'e bulaşan Ruslarla ilgileniyor, diğer suçlarla pek ilgilenmiyordu. Osmanlı Hükümeti 9 Mart 1921 tarihinde Müttefik Yüksek Komiserlerine bir nota vererek suç işleyen Ruslarla, Osmanlı Polisinin ilgilenmesine de izin verilmesini istemişti. Yüksek Komiserler ise onlarla sadece Müttefik polisinin ilgilenmeye devam etmesi yönünde bir karar almışlar ve meseleyi Adli Komisyona havale etmişlerdi⁷⁵². Bundan sonra Adli Komisyon, Rus vatandaşlarını da yargılama yetkisine sahip olacak, Müttefiklerarası bir Divan-ı Harb kurulmasını tavsiye etmişti. Yüksek Komiserler, polis mahkemelerinin ve Divan-ı Harblerin Rus vatandaşları üzerinde yeterli yetkiye

⁷⁴⁹ Sevr Antlaşması, md. 230.

⁷⁵⁰ Sevr Antlaşması, md. 227.

⁷⁵¹ Sevr Antlaşması, md. 228.

⁷⁵² "15 Nisan 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", FO, 371/6495, E 5227.

sahip olduğunu ileri sürerek bu fikre sıcak bakmamışlarsa da⁷⁵³ Müttefiklerarası bir Divan-ı Harb kurma fikri uzun bir aradan sonra yeniden gündeme oturmuştu.

Muvakkat Muhtelit Mahkemeleri kurma konusunda sıkıntı yaşayan Yüksek Komiserler, Adli Komisyon'un yapmış olduğu öneriyi bir kez daha düşünmeye karar vermişlerdi. Öte yandan Harington kurulması planlanan mekanizmayı işletecek paraya ve personele sahip olmadıklarını iddia ederek bu fikre karşı çıkmıştı. İtilaf Devletlerinin İstanbul çevresinde kurmuş oldukları Divan-ı Harblerin sadece kaçakçılık ve dolandırıcılık gibi davalarla ilgilenmediğini kamu düzenini ve güvenliğini bozacak davalarla da ilgilenebildiğini ifade eden Harington, bunun kendileri açısından yeterli olduğunu savunmuştu. Harington önerildiği gibi bir mekanizmanın kurulması halinde içeride ve dışarıda Yüksek Komiserlerin Türkiye'nin fiili idarecisi oldukları şeklinde bir anlayış ortaya çıkabileceğini, bunun da kendileri açısından olumlu sonuçlar doğurmayacağını da vurgulamıştı⁷⁵⁴. Harington'un Osmanlı Devleti ile ilgili tespitleri yerinde idi. Yapılan planın hayata geçirilmesi halinde Sevr Antlaşması ile sınırlandırılmış bir idare sahası kalan Osmanlı Devleti, adli saha üzerindeki etkisini de yitirmiş olacaktı. Tabii bu Harington'un kaygılarının asıl sebebi değildi. Onun kaygısı kurulması planlanan Muvakkat Muhtelit Divan-ı Harblerin kendi yetki alanını sınırlandırmasıydı. Türkiye'nin hala işgal altında olduğunun göstergesi olan Divan-ı Harblerin faaliyetlerine devam etmesi Harington'un otoritesi için bir sakınca oluşturmamaktaydı. Netice de bu mahkemeler Harington'a bağlıydı. Ancak Muhtelit Divan-ı Harbler bu otoriteyi Yüksek Komiserler lehine değiştirecekti.

Muhtelit Divan-ı Harbler konusundaki tartışmalar devam ederken Yüksek Komiserler ateşkesten sonra kurdukları Divan-ı Harblerin birbirinden farklı muamele yapmalarını ve hüküm vermelerini önlemek maksadıyla Divan-ı Harblerinin, kanun ve düzeni bozanlarla, müttefik menfaatlerine tecavüz edenleri yargılama hakkına sahip olduğunu basın yolu ile ilan etmeye karar vermişlerdi. İtalyanlar işgal bölgeleri Üsküdar'da Fransızlar İstanbul'da (Sur içi) bu karara ilişkin bir bildiri yayınladıkları halde Harington'un son dakikadaki uyarısı ile İngilizler işgal bölgeleri Pera ve

⁷⁵³ “22 Nisan 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 5446.

⁷⁵⁴ “İstanbul Müttefik Kuvvetler Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığına 27 Temmuz 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6553**, E 8299.

Beyoğlu'nda böyle bir bildiri yayınlamamışlardı⁷⁵⁵. İngilizler bir kez daha işgal konusundaki deneyimleri sayesinde müttefiklerini atlatarak ya da aldatarak böyle bir bildiri yayınlamaktan kaçınmışlardı⁷⁵⁶.

Yüksek Komiserlerin ısrarları sonucunda Harington da İstanbul'da hiç kimsenin yargılanmaktan muaf olmaması için Muhtelit Divan-ı Harbiler kurulmasını kabul etmişti. Yüksek Komiserler de bu meseleyi adli komisyona havale etmişlerdi⁷⁵⁷.

Müttefik Yüksek Komiserler ve askeri yetkililer arasında yapılan müzakerelerden sonra 22 Eylül 1921'de İstanbul'da askeri ceza mahkemesi kurulması amacıyla bir bildiri yayınlanmıştı. Bu mahkeme başkumandanın onayı ile ağır cezalar ve ölüm cezası verebilecekti⁷⁵⁸. Bu mahkemelerde; İtilaf Devletleri vatandaşları Osmanlı vatandaşları ile kapitülasyonlardan istifade eden devletlerin vatandaşları yargılanabileceklerdi. Kapitülasyona sahip olanlar dışında kalan tarafsız devletler vatandaşları da bu kapsamdaydı. Yalnız İtilaf Devletleri buldukları bölgelerde müttefiklerinin vatandaşlarını yargılamadan kendi bölgesinde bulunan mahkemeye teslim edecekti⁷⁵⁹. Osmanlı Hükümeti derhal bu kararı protesto etmişse de Yüksek Komiserler verdikleri karardan vazgeçmemişlerdi⁷⁶⁰.

Ateşkesten sonra bu tür davalarla genellikle müttefik polisi ya da asker mahkemeler ilgileniyordu. Askeri bir yapıya sahip olan Müttefik Polisi, hukuki anlamda bilgi, deneyim ve adli personele sahip olmadığından suçlular hakkında gerekli işlem yapılamıyordu. Suçlular para cezası ile kurtulabiliyor ve ya birkaç gün gözaltında kaldıktan sonra serbest bırakılıyorlardı⁷⁶¹.

Yüksek Komiserlerin onayıyla Harington bir bildiri yayınlayarak İstanbul'da sivillere, İngiliz ordusuna, kamu düzen ve asayişine karşı siviller tarafından işlenen

⁷⁵⁵ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 22 Temmuz 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6553**, E 8299.

⁷⁵⁶ “İstanbul Müttefik Orduları Başkumandanlığı’ndan İngiliz Savaş Bakanlığı’na 19 Ağustos 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6553**, E 9703.

⁷⁵⁷ “4 Ağustos 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7935**, E 8054.

⁷⁵⁸ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1921 Yılı Raporu, md. 188”, **FO, 371/7947**, E 4988.

⁷⁵⁹ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1921 Yılı Raporu, md. 189”, **FO, 371/7947**, E 4988.

⁷⁶⁰ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1921 Yılı Raporu, md. 190”, **FO, 371/7947**, E 4988.

⁷⁶¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 13 Ekim 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6553**, E 11675.

suçların işgal kuvvetleri tarafından yargılanacağını ve cezalandırılacağını duyurmuştu. Polis mahkemelerin eskiden olduğu gibi görevine devam edeceğini bildiren Harington, kurulacak İngiliz Divan-ı Harbinin;

- (a) Müttefik güvenliğine ve çıkarlarına karşı işgal edilmiş Türk topraklarında suç işleyen tüm İngiliz vatandaşlarını
- (b) İtalyan ve Fransızlar dışındaki tüm Müttefik vatandaşlarını
- (c) Konsolosluk mahkemesi olmayan ve ya kapitülasyonlardan yararlanamayan tüm tarafsız devletler vatandaşlarını
- (d) Müttefik vatandaşlarına karşı suç işleyen tüm Osmanlı vatandaşlarını
- (e) Müttefiklerarası Polis Komisyonu kanunlarını ihlal eden tüm Osmanlı vatandaşları'nı yargılama hakkına sahip olacağını ilan etmişti⁷⁶².

İtalyan ve Fransız vatandaşlarının bahsedilen suçları işlemeleri halinde bu şahısların davalarına tabi oldukları ülkenin İstanbul'da yetkili Divan-ı Harbleri bakacaktı. Nitekim İstanbul Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy ve İstanbul İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Ernesto Mombelli, Harington'un hazırladığı bildiriye uygun birer bildiriye basın yolu ile kamuoyuna ilan etmeye karar vermişlerdi. Üç Kumandan bunu 1 Kasım 1921 tarihinde basın yolu ile kamuoyuna duyuracaklardı⁷⁶³.

Savaş halinin devam ettiğinden hareketle Divan-ı Harb kararları temyiz edilemeyecek. Suçlu bulunanlar Osmanlı ceza kanunu ve ya Müttefiklerarası askeri yetkililerin ve ya Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nun kararnamelerine göre cezalandırılacaktı. Osmanlı ceza kanunlarına göre ceza verilmesi durumunda, ceza 10 katına kadar arttırılabilecek ve cezalar altın ile ödenecekti. Zanlının kendini savunacak ehliyetinde olmaması halinde, kendisini savunmasına izin verilecek, aksi takdirde Divan-ı Harbin tanıdığı avukat olma niteliklerine sahip bir şahıs tarafından zanlı savunulacaktı. Verilen bütün hapis cezalarının uygulanmasından Müttefiklerarası Polis Komisyonu sorumlu olup cezaya çarptırılanlar askeri yetkililerin uygun olduğunu düşündükleri hapisanelere gönderilecekti. Para

⁷⁶² “İstanbul Müttefik İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington tarafından hazırlanan 22 Eylül 1921 tarihli bildiri”, “İstanbul Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy tarafından hazırlanan 10 Ekim 1921 tarihli bildiri”, ve “İstanbul İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Ernesto Mombelli tarafından hazırlanan 13 Ekim 1921 tarihli bildiri”, **FO, 371/6553**, 12221, **WO 93/34, WO,158/778**.

⁷⁶³ **A.b.**

cezalarının tahsil edilmemesi halinde cezalar haciz yoluyla tahsil edilecekti. Mahkeme kararlarına karşı bütün müttefik işgal subaylarına dilekçe verilebilecek, ancak bu temyiz hakkı anlamına gelmeyecek işgal subaylarının uygun görmesi halinde işlem yapılacaktı⁷⁶⁴. 28 Ekim 1921 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bir nota veren Yüksek Komiserler 1 Kasım 1921 tarihinden itibaren kanun ve düzeni sağlayacak, müttefik menfaatlerine karşı yöneltilen tehditleri engelleyecek meşru bir Osmanlı mahkemesi bulunmadığından İtilaf Devletleri tarafından özel yetkili Divan-ı Harblerin kurulacağını bildirmişlerdi⁷⁶⁵. Aslında İstanbul'da Divan-ı Harbler Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen akabinde "ihtiyaç duyuldukça" İtilaf Devletleri askeri yetkililerin izniyle kurulmuşlardı⁷⁶⁶. Bu bildirimlerde bahsedilenlerin hemen hemen tamamı Ateşkes Antlaşması'ndan sonra yine ihtiyaç duyuldukça fiilen tatbik edilen alışlagelmiş uygulamalardı. Divan-ı Harblerin yetkilerinin arttırılması gündeme geldiğinde Harington buna gerek olmadığını, Divan-ı Harblerin Ruslar dahil istediklerini yargılama yetkisine sahip olduğunu beyan etmişti⁷⁶⁷. Üç Müttefik devletin Divan-ı Harbleri birbirinden bağımsız olduğundan farklı uygulamalar görülmüştü. Bu bildirimlerle uygulamada birlik sağlanmak istenmekteydi. İtilaf Devletleri temsilcileri ihtiyaç halinde kurulan Divan-ı Harblere, özel yetkili Divan-ı Harb statüsü vererek bunları sürekli hale getirmek istiyorlardı. Müttefik temsilcileri meşru mahkemeler bulunmadığı imasıyla Osmanlı Hükümeti'ni muvakkat muhtelit Encümen-i Adli'nin kurulması konusunda ikna etmeye çalışıyorlardı. Verilmek istenen mesaj şu idi; "biz zaten suçlu gördüklerimize gerekli cezayı veriyoruz, muvakkat muhtelit mahkemelerin kurulmasını kabul ederseniz siz de yargılamaya ortak olursunuz".

Özel yetkili Divan-ı Harblerin kurulması için gereken meblağın Müttefiklerarası polis tarafından kesilen cezaların toplandığı hasılatın karşılanması düşünülmekteydi⁷⁶⁸.

⁷⁶⁴ **A.b.**

⁷⁶⁵ "İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri tarafından Osmanlı Hükümeti'ne gönderilen 28 Ekim 1921 tarihli müşterek nota", **FO, 371/6553**, 12221.

⁷⁶⁶ "Muvakkat mahkeme Sorununun Geçmişi", **WO, 32/5779**.

⁷⁶⁷ "İstanbul Müttefik İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington'dan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 11 Temmuz 1921 tarihli mektup", **WO, 158/778**.

⁷⁶⁸ "28 Ekim 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/6496**, E 12227.

28 Ekim 1921 tarihinde toplanan Yüksek Komiserler muvakkat Divan-ı Harblerin kuruluşu hakkında Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vermişlerdi. Bu mahkemelerin kurulacağı basın yolu ile ve İstanbul'da yapıştırılacak ilanlarla halka bildirilecekti⁷⁶⁹.

31 Ekim 1921 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'u ziyaret eden Hariciye Nazırı İzzet Paşa, Divan-ı Harblerin kurulması hakkında 1 Kasım 1921 tarihinde basında ilan edilmesi düşünülen bildirin ertelenmesini rica etmişti. Ancak Rumbold, Divan-ı Harblerin bu tarihten itibaren işlevine başlaması için düzenleme yaptıklarını ileri sürerek bu talebin kabul edilemeyeceğini bildirmişti. Bunun üzerine İzzet Paşa, söz konusu bildirin ilan edilmesi halinde Milliyetçilerin gücendirebileceğini izah etmiş, İstanbul Hükümeti'nin Ankara Hükümeti'nin "düşmanlığı" ile başa çıkamayacağını bildirmişti⁷⁷⁰. Fakat bu ikaz ya da ima da İtilaf Devletlerini verdikleri karardan vazgeçirmemişti. Çünkü onlar bu saatten sonra, İstanbul Hükümeti'nin görevden çekilmesinin, Ankara'nın işine yaramayacağını düşünüyorlardı⁷⁷¹.

Osmanlı Hükümeti, İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri temsilcilerinin hukuki sahada yapmaya çalıştıkları gayrimeşru uygulamalardan rahatsızlığını Yüksek Komiserler nezdinde de dile getirmiş fakat bunlardan bir netice alınamamıştı. Osmanlı Hükümeti bir fayda sağlanır düşüncesiyle, Londra'da bulunan temsilcisi Mustafa Reşid Paşa vasıtasıyla İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na müracaat etmişti. 12 Aralık 1921 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bir muhtıra veren Reşid Paşa müttefik temsilcilerinin İstanbul'da kurmak istedikleri askeri yargı sisteminin, kapitülasyonlara ve yapılan antlaşmalara aykırı olduğunu izah etmeye çalışmıştı⁷⁷². Ancak İngiliz Dışişleri Bakanlığı İstanbul'u işgal ettiklerinden müttefik kumandanların sadece şehrin sükunet ve düzeninden değil aynı zamanda kendi kıtalarının güvenliğinden de sorumlu olduklarını, kumandanlar tarafından alınan

⁷⁶⁹ "28 Ekim 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/6496**, E 12227.

⁷⁷⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 1 Kasım 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6553**, 12231.

⁷⁷¹ "İngiliz Dışişlerinde Forbes Adam tarafından yazılan (gün belirtilmemiş) Kasım 1921 tarihli derkenar", **FO, 371/6553**, 12231.

⁷⁷² "Mustafa Reşid Paşa tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na verilen 12 Aralık 1921 tarihli muhtıra", **FO, 371/6553**, E 13680.

tedbirlerin etkili bir yargılama düzenini sağlamaya yönelik olduğunu düşünüyor, Yüksek Komiserler ve Kumandanlar tarafından alınan kararları destekliyordu⁷⁷³.

Muvakkat Muhtelit Divan-ı Harblerin kurulması hakkındaki kararı sadece Osmanlı Hükümeti protesto etmemişti. TBMM Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey de 18 Ocak 1922’de bu kararı protesto etmişti⁷⁷⁴.

Muhtelit Divan-ı Harblerin kurulması hakkında yayınlanan bildirimlerde eksik bir nokta vardı. O da İngiltere, Fransa ve İtalya vatandaşlarına karşı diğer vatandaşlar tarafından bir suçun işlendiği durumlarda dava ile hangi mahkemelerin ilgileneceği idi. Harington 7 Haziran 1922 tarihinde yayınladığı ek bildiri ile bu eksikliği telafi etmeye çalışmıştı. Buna göre mağdur müttefik vatandaşın tabii olduğu mahkeme dava ile ilgilenecekti⁷⁷⁵. Neticede Büyük Taarruz Başkumandanlık Meydan Savaşının kazanılması ve TBMM kuvvetlerinin İstanbul’a gelmesi Muvakkat Muhtelit Divan-ı Harblerin kuruluşunu önlemişti. Ancak bu süre zarfında müttefik Divan-ı Harbleri faaliyetlerine devam etmişlerdi.

Normal şartlarda İşgal döneminde bir Osmanlı vatandaşı, İtilaf Devletlerine tabii bir vatandaşa karşı herhangi bir suç işlediğinde suçun ağırlığına göre polis mahkemelerinde ya da Divan-ı Harblerde davaya bakılıyor, Osmanlı vatandaşı bu mahkemelerde takdir edilen cezaya çarptırılıyordu. Fakat bir müttefik vatandaşı bir Osmanlı vatandaşına karşı suç işlediğinde, suçun mahiyeti ne olursa olsun herhangi bir hukuki muamele yapılamıyordu. İtilaf Devletlerinin adalet anlayışı bundan ibaretti.

12. İstanbul Hapishaneleri ve Müttefiklerarası Hapishaneler Komisyonu

I. Dünya Savaşı öncesinde kapitülasyonlardan istifade eden devletler Osmanlı hapishanelerinde bulunan vatandaşlarının durumunu tespit etmek amacıyla hapishaneleri ziyaret edebiliyor ve hapishaneleri bir çeşit denetime tabii tutuyorlardı.

⁷⁷³ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından Mustafa Reşid Paşa’ya verilen 23 Aralık 1921 tarihli muhtıra”, **FO, 371/6553**, E 13680

⁷⁷⁴ “Yusuf Kemal Bey tarafından Yüksek Komiserlere gönderilen 18 Ocak 1922 tarihli telgraf”, **WO, 32/5780**.

⁷⁷⁵ “İstanbul Müttefik İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington tarafından yayınlanan 7 Haziran 1922 tarihli bildiri”, **WO 93/35**.

Savaşın başlarında Osmanlı yasalarında kapitülasyonlardan kaynaklanan tüm hükümler feshedildiğinden bu uygulamalar da sona ermişti.

İstanbul'a gelen işgal kuvvetleri Mondros Ateşkes Antlaşması'nın müttefik tutuklular konusundaki maddelerini de istedikleri gibi yorumlayarak İstanbul'da bulunan hapishaneleri denetimleri altına almaya çalışmışlardı. İtilaf yetkilileri bir müstemlekeye gelmiş gibi İstanbul hapishanelerini ziyaret etmiş, mevcut koşullar hakkında raporlar hazırlamışlardı.

İşgal kuvvetleri İngiliz kumandanlarından Kumandan C.E. Heathcote Smith, Dahiliye Nezareti'ne bağlı bir idari müfettiş gibi elini kolunu sallayarak İstanbul'da bulunan Merkez Hapishanesi'ne girmiş, hapishane koşullarını gözlemlemiş, yetkililerden bilgi aldıktan sonra hapishane koşulları hakkında mahkumlarla görüşerek bunları bir rapor halinde İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sunmuştu. Bu rapora geçmeden önce ziyaretin nasıl gerçekleştirildiğine dikkati çekmek gerekir. 7 Aralık 1919 tarihinde Kumandan C.E. Heathcote Smith, Tuğgeneral Wyndham Deedes ve Teğmen Palmer'dan oluşan bir heyet, Dahiliye Nazırını ziyaret ederek İstanbul merkez hapishanesine bir ziyaret yapma isteklerini iletmışlerdi. Dahiliye Nazırı, nezaret bürokratlarından Hamit Bey'i bu heyete refakatle görevlendirmiş, Hamit Bey'in refakat ettiği heyet, İstanbul Merkez Hapishanesi'ne ulaşmıştı. Heyet, hapishane koşullarını incelemiş, hapishane görevlileri ve mahkumlarla görüşmeler yapmıştı. Bu incelemeler ve görüşmeler neticesinde Heyet tarafından hazırlanan rapor İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sunulmuştu. Söz konusu raporda; hapishane koşullarının içler acısı bir durumda olduğu, beslenme ve temizlik konusunda ciddi problemler yaşandığı, bu problemler nedeniyle zaman zaman bulaşıcı hastalıklar görüldüğü, görevliler tarafından mahkumlara kötü muamele edildiğine dair çarpıcı bilgiler yer almıştı. Heyete refakat eden Hamit Bey'in kendi kendine "buradaki koşullar ne kadar kötü!" diye bağırdığı ve bu koşullardan dolayı haleflerini suçlayarak kendisinin bu berbat koşulları iyileştirmeyi taahhüt ettiği de raporda yer almıştı⁷⁷⁶. Dahiliye Nazırı'nın, Smith başkanlığındaki heyete hangi hak, yetki ve amaçla Merkez Hapishanesini ziyaret etmek istediklerini sormak yerine, heyetin teklifini sorgulamadan kabul etmesi ve yanlarına bir refakatçi vermesi

⁷⁷⁶ "C.E. Heathcote Smith'in 7 Aralık 1918 tarihinde İstanbul Merkez Hapishanesi koşulları hakkında yaptığı incelemeler", **FO, 371/3421**, 212210.

akıllarda bir çok soru işareti oluşmasına neden olmaktadır. Nazır böyle bir teklifi geri çevirmekten mi korkmuştu? Heyete izin vererek hapisanede işlerin yolunda olduğuna dair bir izlenim mi bırakmak istemişti? Ya da Hapishane koşullarından habersiz miydi? Şeklinde daha birçok soru akla gelebilir. Dahiliye Nazırının bu ziyareti reddetmek gibi bir seçeneği elbette vardı. Yalnız böyle bir hareketin nasıl bir sonuç doğurabileceği kestirilemezdi. Bu nedenle nazırın tutumuna saygı göstermek gerekir. Ancak Nazırın görevlendirdiği Hamit Bey'in hapisanede sergilediği tutum-rapordaki ifadeler doğru kabul edildiği takdirde- hapishane eski yönetimini, yetkililerini, ülkesini ve hatta kendisini Müttefik temsilcilerin önünde küçük düşürmüştü.

Smith'in raporunu değerlendiren İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral R. Webb rapor hakkında bir değerlendirme yapmamış, yalnızca hapishanelerde yapılması gereken idari reform hakkında Paris Konferansı'nın karar vermesi gerektiğini ifade etmişti⁷⁷⁷.

Heathcote Smith'in yaptığı incelemelerden sonra İstanbul Merkez Hapishanesini ziyaret eden Webb de hapishanelerdeki koşullar hakkında aşağı yukarı aynı değerlendirmeleri yapmıştı. Bundan sonra Webb niyetini açığa vurmuş, hapishanedeki kötü koşullara ve Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 4. maddesine dayanarak yargılama için uzun süre bekleyen tutuklularla, adi suçlar dışında hüküm giymiş olan bütün Ermenilerin, Rumların ve İngilizler adına casusluk yapmaktan hüküm giyen bir Türk'ün serbest bırakılmasını emretmişti. Onun emri ile aralarında üç kadının da bulunduğu on sekiz kişi serbest bırakılmıştı⁷⁷⁸. Oysa Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ilgili maddesi gayet açıktı. Sadece İtilaf Devletleri esirleri ile siyasi sebeplerden dolayı tutuklanan şahıslar tahliye edilecekti. Hükümet zaten bu maddenin uygulaması için gereğini yapmıştı⁷⁷⁹. Ancak İtilaf Devletlerinin amacı diğer maddelerde olduğu gibi maddeyi istedikleri şekilde yorumlayarak, tutuklanan ya da cezaya çarptırılan bütün İtilaf Devletleri vatandaşlarını, Ermenileri hatta Rumları tahliye ettirmektir. R. Webb, hüküm giyen adi suçluları bıraktırmamış olsa

⁷⁷⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 11 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3421**, 212210.

⁷⁷⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 22 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4206**, 30216.

⁷⁷⁹ **BOA, MV**, 214/28, 20 Rebiulahir 1337 (23 Ocak 1919).

da mahkemeye çıkarılmak için bekleyen, aralarında hırsızlık, gasp, tecavüz ve cinayet gibi adi suç zanlılarının bulunduğu tutukluları serbest bırakarak ulusal ve uluslararası teamülleri yok saymıştı. Webb, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 4. maddesini zorlayarak ve ateşkesi farklı bir şekilde yorumlayarak bütün Ermeni, Rum ve işbirlikçi Türk tutukluların tahliyesini sağlamıştı. Bundan sonraki hedef hüküm giymiş olan mahkumları tahliye ettirmek olacaktı.

İstanbul'da İşgal yönetiminin güçlenmesine paralel olarak hapishaneler üzerindeki baskı artmış, İtilaf Devletleri temsilcileri mevkuf, mahpus ayırmaksızın suçlu suçsuz demeden çok sayıda şahsın kendilerine teslim edilmesini talep etmiş neticede, hırsızlık⁷⁸⁰, gasp⁷⁸¹, evrakta sahtecilik⁷⁸² haraç almak⁷⁸³, yaralama⁷⁸⁴ ve cinayet⁷⁸⁵ gibi adi suçlardan zanlı ya da mahkum çok sayıda şahsı tahliye ettirmişlerdi.

⁷⁸⁰ 30 Haziran 1337 (1920) tarihinde düzenlenen bu zabıt varakası benzerleri arasından seçilmiş bir örnektir; "İtilaf zabıtasına mensup iki Fransız polisi bir tercüman ile memuriyetimize müracaat ederek sirkatten üçer seneye mahkum, Dimitri veledi Konstantin ile Andon veledi Dimitri namındaki mahkumu aradıklarını ve görmek istediklerini beyan eylemiş, yaptıkları tetkikat ile aradıkları kimselerin bunlar olduğunu ve kendilerinin tebaa-i Yunaniyeden bulunduğunu ve binaenaleyh alıp götürüleceklerini ifade eylemeleri üzerine bir emr-i sami olmadıkça bunların kendilerine verilmeyeceği bildirilmiş ise de söylenenleri itibara almayarak ve hilaf-ı rıza merkumunu alıp götürmüşlerdir", **BOA, DH.MBS.** 139/18, 30.

⁷⁸¹ Tevkifhane-İ Umumi Müdüriyeti tarafından 23 Ağustos 1337 (1921) tarihinde Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti'ne bildirilen bu olay benzerleri arasından seçilmiş bir örnektir; "Kadıköy İrtibat Komiserliğinin müzekkeresi ile ahz-ı gasp maddelerinden mevkuf bulunan Kıbrıslı Mihâl veledi Pandali ile Mihâl veledi Sava'nın tahliyeleri emir ve işar buyurulmakla ber muceb işar merkumanın mezkur komiserliğe teslim kılındıkları..." **BOA, DH.MBS.** 139/18, 27

⁷⁸² Tevkifhane-İ Umumi Müdüriyeti tarafından 11 Şubat 1337 (1921) tarihinde Dahiliye Nezaretine bildirilen bu olay benzerleri arasından seçilmiş bir örnektir; "Evrakta teaddi maddesinden dolayı taht-ı tevkife alınan Yunanistanlı Eftim veledi Konstan'ın İngiliz Polisleri tarafından alınarak mukabilinde bir ilmuhaber verdikleri", **BOA, DH.MBS.** 139/18, 66.

⁷⁸³ 27 Temmuz 1337 (1921) tarihinde düzenlenen bu zabıt varakası benzerleri arasından seçilmiş bir örnektir; Tevkifhane-İ Umumi Müdüriyeti tarafından 21 Mayıs 1337 (1921) tarihinde Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti'ne bildirilen bu olay benzerleri arasından seçilmiş bir örnektir; "Haraç maddesinden dolayı maznunen Beyoğlu tevkifhanesinde mevkuf İranlı Hasan İbrahim'in İngiliz yüzbaşısı mösyö Wilson'un tercümanı Karagözyan tarafından cebren alınarak mukabilinde ilmuhabere verildiği...", **BOA, DH.MBS.** 139/18, 23.

⁷⁸⁴ Fransız birinci mıntika polislerinden Mösyö Antonyani ile refiki Liporsi ve tercümanı Hapishane-i Umumiye müracaat ederek cerh maddesinden mahkum Simon oğlu Andon'u talep ile mahkumu merkumu alıp götürmüş olduklarından bu babda tanzim kılınan zabıt varakası. **BOA, DH.MBS.** 139/18,34.

⁷⁸⁵ Tevkifhane-İ Umumi Müdüriyeti tarafından 30 Eylül 1336 (1920) tarihinde Dahiliye Nezaretine bildirilen bu olay benzerleri arasından seçilmiş bir örnektir; "Müttefiklerarası Hapishaneler Komisyonu Müfettişi Yüzbaşı Wilson'un imzasını havi bir varaka ile mumaileyhin tercümanı Karagözyan bilmüracaat katl maddesinden dolayı tahtı tevkifte bulunan ve tebaiyet-i Osmaniye haiz olan Marmaralı Andon veledi Hacı Konstantin nam-ı kimesneyi talep ve ahz eylediği ve mukabilinde bir kıta makbuz ita kılındığı bildirilmiş olduğu...", **BOA, DH.MBS.** 139/18, 13.

İşgal kuvvetleri talep ve tahliye işlemlerini genellikle tatil günü olan Cuma gününe denk getiriyorlardı. Tatil günlerinde nöbetçi gardiyanlar dışında yetkili bulunmaması işgal kuvvetlerinin işini kolaylaştırmaktaydı. İşgal memur ve subaylarının talepleri karşısında ne yapacaklarını bilmeyen gardiyanlar merkezden de malumat alamadıklarından işgal kuvvetlerinin taleplerine boyun eğiyorlardı⁷⁸⁶.

Savaş yıllarında gündelik hayatta bile sağlık ve beslenme sorunlarının yaşandığı düşünüldüğünde, ziyaret edilen hapishanelerde bazı eksikler bulunması anlaşılabilir. Ancak Müttefik temsilcilerinin ziyaretleri esnasındaki tutumlarından, hazırlanan raporların da tam anlamıyla objektif olmadığı yargısına ulaşılabilir. Bu noktada müttefik temsilcilerin asıl kaygıları İstanbul hapishanelerindeki koşulların iyileştirilmesi değil, hapishanelerdeki gayrimüslimleri serbest bırakarak Hıristiyan kamuoyunun desteğini sağlamaktı.

İngiliz Hükümeti bu konuda İstanbul'daki temsilcilerini uyarmak yerine yaptıklarını onaylayarak onları teşvik etmekte idi⁷⁸⁷. Yapılan bu teşvik İstanbul'da bulunan Müttefik temsilcilerinin Osmanlı Hapishanelerinin idarelerini üstlenmeye teşebbüs etmelerine neden olmaktadır. Bu durumda İngiliz Savaş Bakanlığı devreye girerek Paris Konferansı'nda buna uygun bir karar alınmadan hapishane idarelerine el konulmaması gerektiğini tavsiye etmişti⁷⁸⁸. Bu süreçte işgal yönetimi taleplerini, Osmanlı Hükümeti'nin tepki göstermeden kabul etmesi için çaba sarf ediyordu.

Hapishanelerle daha çok İngiliz ve Fransızlar ilgilenmekteydi. Bu konuda başlangıçta İtalyanlar pek istekli olmamışlardı. İngiliz ve Fransız Hükümetlerinin, hapishane idarelerini üstlenme konusunda yaptıkları tartışmalar neticesinde, hapishanelerin Müttefik temsilcileri tarafından teftiş edilmesi yeterli görülmüştü. İstanbul'da Dr. F.G. Clemow başkanlığında kurulan Müttefiklerarası Osmanlı Hapishaneleri Teftiş Komisyonu Osmanlı Hapishanelerini ziyaret ederek teftişlerine başlamıştı. Müttefiklerarası Osmanlı Hapishaneleri Teftiş Komisyonu ziyaret ettiği hapishanelerde bulunan Ermeni ve Rumların tahliye edilmelerini tavsiye ediyor, tavsiyelere uyulmaması halinde hapishane idarelerine baskı uygulayarak hedefine

⁷⁸⁶ BOA, DH.MBS. 98/50, 1,9.

⁷⁸⁷ “İngiliz Hükümeti’nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 10 Mart 1919 tarihli telgraf”, FO, 371/4206, 30216.

⁷⁸⁸ “İngiliz Savaş Bakanlığı’ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 18 Mart 1919 tarihli telgraf”, FO, 371/4206, 43513.

ulaşıyordu⁷⁸⁹. Başlangıçta bilgi amaçlı yapılan ziyaretlerin gerçek hedefi kısa zaman içerisinde anlaşılmıştı.

Teftiş Komisyonu raporları doğrultusunda Müttefik Yüksek Komiserleri Osmanlı Hükümeti'ne sert notalar vermekte ve mevcut koşulların düzeltilmesini talep etmekteydiler. Bu maksatla Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'ne Galatasaray Hapishanesi⁷⁹⁰, İstanbul Merkez Hapishanesi ve Seraskerat Hapishanesi'ndeki⁷⁹¹ kötü koşullarının iyileştirilmesi konusunda sert notalar vermişlerdi⁷⁹².

Daha önce yapılan ziyaretlerde Osmanlı Hapishanelerinde sağlık ve temizlik sorunlarının yaşandığı iddiaları gündeme getirilmişti. Ancak zamanla Osmanlı idarecileri bu sorunların üstesinden gelmeyi başarmışlardı. Üsküdar hapishanesini ziyaret eden Müttefiklerarası Osmanlı Hapishaneleri Teftiş Komisyonu, mekan konusunda sıkıntı yaşanan hapishanenin yanına mahkumlar için yeni bir bina yapıldığını gözlemlemiş, bunun dışında herhangi bir eksiklik tespit edememişti⁷⁹³. Anlaşılan yetkililer işgal yönetiminin niyetini sezerek gerekli tedbirleri almışlardı.

Yüksek Komiserler 7 Mart 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne müracaat ederek, gayrimüslimlerden siyasi ve firar gibi cürümlerden dolayı mevkuf olanların tahliyesini talep etmişlerdi. Yine gayrimüslimlerden katl ve ya cerh suçları dışında üç aydan fazla hastanelerde kalmış olup henüz mahkumiyetleri kesinleşmemiş olanlar ile beş ay ve daha fazla hapishanede kalıp henüz mahkumiyetleri neticeleşmemiş bulunanların tahliyelerini talep etmişlerdi. Ayrıca hasta olup ta hastanelerde bulunanlar İtilaf Devletleri doktorlarının uygun görecekları hastanelere sevk edileceklerdi⁷⁹⁴. Yüksek Komiserlerin bu talepleri Mondros Ateşkes Antlaşması'nın

⁷⁸⁹ “Müttefiklerarası Osmanlı Hapishaneleri Teftiş Komisyonu'nun İstanbul Merkez Hapishanesi ve Harbiye Nezareti Hapishanesine yaptığı ziyaret neticesinde hazırlanmış olduğu 9 Mayıs 1919 tarihli rapor”, **FO, 371/4206**, 79408.

⁷⁹⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 28 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4206**, 89999.

⁷⁹¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4206**, 94642.

⁷⁹² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 6 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4206**, 92720, 12 Haziran 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 96985.

⁷⁹³ “Müttefiklerarası Osmanlı Hapishaneleri Teftiş Komisyonu'nun Üsküdar Hapishanesine yaptığı ziyaret neticesinde hazırlanmış olduğu 13 Mayıs 1919 tarihli rapor”, **FO, 371/4206**, 80112.

⁷⁹⁴ “Dahiliye nazırı Cemal Bey Efendiden Hariciye Nazırı Ferid Paşa'ya 8 Nisan 1335 (1919)Tarihli Tezkireler”, **DH.EUM.AYŞ.** 3/46,

4. maddesine tamamen aykırı idi. Ateşkes Antlaşması'nda siyasi ve firar gibi cürüm işleyen İtilaf Devletleri vatandaşları ve Ermenilerin tahliye edilecekleri öngörülmüştü. Tevfik Paşa Hükümeti 23 Aralık 1918 tarihinde siyasi suçlardan dolayı mevkuf ve mahpus olanları affetmişti. Sevk ve iskandan dolayı mesul tutulacak olanlarla, “düşman” ordusuna ilhak ya da yardım edenler af kapsamı dışında bırakılmıştı⁷⁹⁵. 23 Mart 1919 tarihinde ise Damat Ferid Paşa Hükümeti sevk ve iskandan dolayı mesul tutulanlar, seferberlik esnasında karaborsacılık yapanlar, milli gelirleri gayrimeşru emellerine alet edenler, ahaliyi birbirine karşı tahrik edenler, dahili ve harici emniyetin bozulmasına vesile olanlar ile idam cezasını gerektiren suçları işleyenlerle ceza kanununun 174, 180, 197, 198, 199 ve 206. maddelerindeki suçları işleyenler ve Hukuk-ı Şahsiye'den sayılan nakdi cezaya mahkum olanlar dışında kalan suçluların cezalarının tecil⁷⁹⁶ edildiğini açıklamıştı⁷⁹⁷.

İtilaf Devletleri temsilcileri İstanbul'daki siyasi ortamdan istifade ederek İtilaf Devletleri vatandaşları ile Ermenilerle birlikte suç ayırımı gözetilmeksizin bütün gayrimüslimlerin tahliye edilmesi için teşebbüste bulunmuşlardı⁷⁹⁸. Ateşkes, İtilaf Devletleri temsilcilerine hastane ve hapisanelerde yargılanmayı bekleyenlerin tahliye edilmesine dair herhangi bir yetki vermemişti. Ateşkestten sonra işlenecek cürümler hakkında da herhangi bir hükme yer verilmemişti. Oysa Yüksek Komiserleri ayırım yapmaksızın savaştan sonra işlenen cürümleri de ateşkes kapsamına almaya çalışmışlardı.

Baskılar neticesinde Osmanlı Hükümeti, af kapsamını genişleterek, cinayet, tecavüz, cinsel sapıklık ve siyasi suçlardan tevkif edilip mahkemeye çıkarılmayı bekleyenlerle, mahkum edilen hükümlüler dışında kalanların tahliye edilmesini içeren yeni bir af kanunu hazırlamıştı⁷⁹⁹. Ancak mesele tutuklanan şahısların tahliye edilmesinden ibaret değildi. İtilaf Devletlerinin hedefi; Osmanlı Devleti'nin önce

⁷⁹⁵ **Düstur**, Tertip II, c.1, s.73, no. 20.

⁷⁹⁶ Tecil esasına göre hafif derecede suçları işleyenler üç, ağır derecede suç işleyenler on sene zarfında yeni bir suç işledikleri takdirde yeni cezaları ile birlikte eskisini de çekeceklerdi.

⁷⁹⁷ “Mücazat-ı Kanuniyenin Tecil-i İnfazına Dair Karamame”, **BOA, MV**, 250/62. 20 Cemaziyelahir 1337 (23 Mart 1919); Yıldıztaş, **a.g.e.**, s.83.

⁷⁹⁸ “Dahiliye Nezareti Mebani-İ Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdiriyeti'nden Sadaret'e 18 Nisan 1335 (1919) tarihli tezkire, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdiriyeti (**BOA, DH.MB.HBS**), 79/39.

⁷⁹⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 3 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4206**, 88129.

kendi vatandaşları daha sonra da bütün gayrimüslimler üzerindeki yargı yetkisini sona erdirmektir

İngiliz Yüksek Komiserliği, Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek ceraimi adiyeden dolayı Osmanlı zabıtası tarafından tevkif edilmiş olan İtilaf Devletleri vatandaşlarının haklarında icab eden kanuni muameleyi ifa etmek üzere 12 saat içerisinde İtilaf Devletleri memurlarına teslimini talep etmişti. Hükümet de bu durumda olanların davalarının tehir edilmesine ve tevkiflerini mucip vesika⁸⁰⁰ ile birlikte müttefik yetkililere teslim edilmesine karar vermişti⁸⁰¹. İki taraf arasında bir uzlaşma sağlanmış gibi görünse de, İtilaf Devletleri temsilcileri ile Osmanlı temsilcileri arasında bir antlaşmazlık vardı. İtilaf Devletleri temsilcileri alınan kararın tevkif edilen Yunan vatandaşlarını da kapsamasını istiyorlardı. Osmanlı temsilcileri ise bu taleplere karşılık vermiyorlardı. Bundan sonraki dönemde Yunan vatandaşlarının müdahil olduğu vakalarda İtilaf Devletleri temsilcileri araya girerek onları Osmanlı zabıtasının elinden almışlardı⁸⁰². Osmanlı Hükümeti, kapitülasyonların cari olduğu zamanlarda bile Yunanistan vatandaşlarının, İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika devletleri vatandaşlarının istifade ettikleri imtiyazlardan müstefid olmadıklarını beyan ederek bu kararlara muhalefet etmişti. Sonunda Hükümet, işgal yönetiminin, Yunan vatandaşlarının kendilerine teslim edilmesi ile ilgili taleplerinin reddedilmese, bu taleplerle başa çıkılamaması halinde aynı prosedürün Yunan vatandaşlarına da uygulanmasına karar vermişti⁸⁰³. Bu kararın alındığı tarihlerde İstanbul hapishanelerinde İtilaf Devletlerine tabii şahıs neredeyse hiç kalmamıştı. Karar 11 Haziran 1919 tarihinden itibaren, tutuklanacak olan İtilaf Devletleri vatandaşları üzerinde Osmanlı Devleti'nin egemenliğinin kalmadığının göstergesiydi. Bundan sonra Osmanlı Polisi İtilaf Devletleri vatandaşlarını en adi suçtan suçüstü yakalasa dahi hakkında dosya hazırlayıp İtilaf Devletleri

⁸⁰⁰ İtilaf Devletleri temsilcileri Amerikan vatandaşlarına ait vesikaları talep etmedikleri için Hükümet onlar hakkındaki vesikaların teslim edilmemesine karar vermişti. "Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 25 Temmuz 1336 (1920) tarihli tezkire", **DH.EUM.AYŞ**, 45/27, 9.

⁸⁰¹ **BOA, MV**, 216/33, 12 Ramazan 1337 (11 Haziran 1919); Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 26 Teşrinisani 1335 (26 Kasım 1919), **DH.EUM.AYŞ**, 37/51, 5-6.

⁸⁰² "Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 8 Nisan 1336 (1920) tarihli tezkire", **DH.EUM.AYŞ**, 37/51, 1.

⁸⁰³ "Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti'nden Polis Müdüriyeti Umumiyesine 17 Ağustos 1336 (1920) tarihli tezkire, **DH.EUM.AYŞ**, 45/27, 4.

temsilcilerine teslim edecek, gerisine onlar karar verecekti. Onlar ister tutuklayacak isterse serbest bırakacaklardı. İkinci seçeneğin tercih edilmesi çok büyük bir olasılıktı. Çünkü bahsedilen davalarla Osmanlı mahkemelerinin ilgilenmesine izin verilmiyordu. Müttefik Polis mahkemeleri ve Divan-ı Harbleri de bu davalara bakamıyordu.

Müttefik Teftiş Heyeti, Osmanlı Divan-ı Harbi'nde yargılanmalarına devam edilen gayrimüslimlerin davalarına dahi müdahale etmiş, bu davaların on beş gün içerisinde neticelendirilmesini talep etmişti. Talepleri yerine getirilmediği takdirde, söz konusu şahısların tahliyelerini isteyeceklerdi. Alelacele yapılan yargılamalardan sonra cinayetten zanlı tutuklular dışında kalan tutuklular tahliye edilmişti⁸⁰⁴.

Hükümet, mecburiyet karşısında Yunan vatandaşlarının İtilaf Devletleri yetkililerine teslimine razı olmuş ancak bu durumu hazmedememişti. Osmanlı Polisi tarafından tevkif edilen Yunan vatandaşlarının işlemlerinin gizli yapılmasına dikkat edilmekte İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından talep edilmedikçe teslim edilmemekteydiler⁸⁰⁵.

Yüksek Komiserlik personelinin ve Müttefiklerarası Osmanlı Hapishaneleri Teftiş Komisyonu'nun, Osmanlı Hapishaneleri üzerinde uyguladığı denetim ve yaptıkları baskılar sonucunda suç ayrımı gözetilmeksizin, İtilaf Devletleri vatandaşları, Ermeni ve Rum mahkumların neredeyse tamamı birkaç ay içerisinde tahliye edilmiş hapishaneler de sadece Müslüman mahkumlar kalmıştı⁸⁰⁶.

Osmanlı Hapishanelerindeki Hıristiyan mahkumların neredeyse tamamı tahliye edilmiş olmasına ve hapishanelerdeki koşullar genel olarak düzelmeye başlamasına rağmen İtilaf Devletleri temsilcileri, Osmanlı Hapishanelerinin durumu hakkında bir

⁸⁰⁴ Mümin Yıldıztaş, **Ateşkes Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri**, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997, s. 32-33.

⁸⁰⁵ Bir bahriye neferini katl etmiş iken İstanbul'da derdest olunan Erdekli Yani namı diğer Yorgi Veledi Hristo, Yunan Devleti tebaasından olduğunu beyan ederek İtilaf Devletleri zabitasına müracaat etmiş, İtilaf Devletleri zabitası da baskı yaparak suçluyu almış ve Yunan Yüksek Komiserliğine teslim etmişti. Yunan Yüksek Komiserliği de herhangi bir kanuni muamele yapmaksızın suçluyu serbest bırakmıştı. Dahiliye Nezareti ilk fırsatta mezkur suçlunun tevkif edilerek İtilaf Devletleri zabitasına sezdirelmeksizin Yalova'ya sevkini ve orada bilmuhakeme cezasının tayinini uygun görmüştü. "Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 25 Temmuz 1336 (1920) tarihli tezkire", **BOA, DHEUM.AYŞ**, 45/27, 9.

⁸⁰⁶ "Müttefiklerarası Osmanlı Hapishaneleri Teftiş Komisyonu'nun Osmanlı Hapishanelerine yaptığı ziyaret neticesinde hazırlanmış olduğu 29 Mayıs 1919 tarihli rapor", **FO**, 371/4206, 88124; Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 15 Haziran 1333 (1919) tarihli tezkire", **BOA, DH.MBS**, 80/70.

kitap hazırlamaya karar vermişlerdi. İtilaf Devletleri “White Book (Beyaz Kitap)”⁸⁰⁷ adı verilecek bu kitap ile bir yandan Hıristiyanları kurtarmak için propagandalarını yapacaklar diğer yandan da Osmanlı Devleti’ni dünya kamuoyu önünde küçük düşüreceklerdi. Yani savaş sırasında izlenen strateji, savaştan sonra da izlenecekti.

Adi suç işleyenler dışındaki Hıristiyan mahkumların ve suç ayrımı yapılmaksızın Hıristiyan tutukluların tamamını tahliye ettirmek isteyen müttefik yetkilileri, İstanbul’da kendileri için tehlike arz eden mahkum ve tutukluların firarlarının artması ile rahatsızlık duymaya başlamışlardı. Halil Paşa ve Talat Bey’in kaçışları Müttefik temsilcilerinde bazı şüpheler uyandırmıştı. Bu konu ile İstanbul müttefik orduları Kumandanı Korgeneral Wilson bizzat ilgilenmişti. İstanbul Merkez Hapishanesini ziyaret eden Wilson son zamanlardaki firarlardan dolayı hapishane çalışanlarının bir kısmının suçlu olduğuna kanaat getirmişti. Wilson bunların değiştirilmelerini ve diğerlerinin de maaş ve hayat standartlarının arttırılmasını Osmanlı Hükümeti’nden talep edilmesini önermişti⁸⁰⁸. Yüksek Komiserler bu firarların Mondros Ateşkes Antlaşması’na aykırı olduğunu düşündüklerinden meseleyi Müttefiklerarası Muhtelit Mütareke Komisyonu’na havale etmişlerdi. Bu komisyonun hazırladığı rapor sonucunda, gerekli önlemlerin alınabilmesi için Osmanlı Hükümeti’ne bir nota verilmişti. Osmanlı Hükümeti bu firarlarda kasıt olmadığını bildirirse de⁸⁰⁹ müttefik temsilcileri ikna edememişti.

Zamanla firarlar azalmış hapishane koşullarında önemli gelişmeler olmuştu. Bu gelişmeler “Müttefiklerarası Osmanlı Hapishaneleri Teftiş Komisyonu’nun vermiş olduğu raporlarda da açık bir şekilde izah edilmişti⁸¹⁰.

İstanbul Hapishanelerindeki koşullarda yaşanan gelişmeler nedeniyle, “Müttefiklerarası Osmanlı Hapishaneleri Teftiş Komisyonu’nun yaptığı ziyaretler rutin bir hal almaya başlamıştı. Komisyon’da görevli Fransız ve İtalyan üyeler komisyon işleri ile ilgilenmeyi bırakmışlar, işlerle genelde İngiliz üye Teğmen A.J. Wilson ilgilenmişti. Başlangıçtaki kuruluş amacından uzaklaşan Teftiş komisyonu,

⁸⁰⁷ “Londra İtalyan Büyükelçisinden İngiliz Hükümeti’ne verilen 8 Temmuz 1919 tarihli nota”, **FO, 371/4206**, 101882.

⁸⁰⁸ “Korgeneral Wilson’un 8 Temmuz 1919 tarihli raporu”, **FO, 371/4206**, 132278.

⁸⁰⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 7 Eylül 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4206**, 132278.

⁸¹⁰ “Müttefiklerarası Osmanlı Hapishaneleri Teftiş Komisyonu’nun 21 Ekim 1919 tarihli raporu”, **FO, 371/4206**, 151999.

keyfi uygulamalar sergilemeye başlamıştı. Misal olarak, Teftiş Komisyonu hapishaneleri ziyaretinde İranlı Mehdi adlı bir şahıs komisyona bir dilekçe ile başvurmuş, savaş zamanında nefsi müdafaa amacıyla Alman gemisi Goben personelinen bir Alman askerini öldürdüğünü, 7 yıl sürgün cezası aldığını fakat bunun uygulanmadığını, iki yıldır hapishanede olduğunu belirterek serbest bırakılmayı talep etmişti. Teftiş Komisyonu'ndaki İngiliz üye Teğmen Wilson tarafından mesele Yüksek Komiserlere havale edilmişti. Yüksek Komiser de bu şahsın affedilmesi için Teğmen Wilson'a talimat vermişlerdi. Bundan sonra Wilson, Adliye Nezareti'nden, bu şahsın tahliyesini talep etmişti. Bunun için zamanın erken olduğunu ifade eden Adliye Nezareti üç hafta sonra mahkumu affederek tahliye etmişti. Bu vakıdan sonra yaptığı değerlendirmede R. Webb meseleyi Türk yetkililerle görüşmenin ve uygulamayı onların takdirlerine bırakmanın çok iyi sonuçlar verdiğini ifade etmiş, bundan sonra da aynı yöntemin kullanılması gerektiğini anlatmaya çalışmıştı⁸¹¹. Bu yöntem bundan sonraki vakalar için emsal oluşturmuştu.

Wilson, hapishane meselelerinden artan zamanını Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu için harcamaktaydı. Hapishane idaresinde reform yapılmasını sağlamak için geçici olarak Kıbrıs'tan getirilen Wilson, yaptığı çalışmalarla İngiliz Yüksek Komiserliğinde vazgeçilmez bir personel olmuştu. İngiliz Hükümeti de bunu fark etmiş, onu İngiliz Polis Teşkilatı'nda istihdam etmek üzere Londra'ya çağırmış, fakat Rumbold ve Henderson, Wilson terfi ettiği halde onu ikna ederek maaşına zam yaptırmak suretiyle onun İstanbul'da kalmasını sağlamışlardı. Fransızca, Rumca ve Türkçeye son derece hakim olan Wilson⁸¹² ülkesinin menfaatlerine hizmet etmiş, iki işgal müessesesine işlerlik kazandırmıştı.

1919 Yılı sonlarına gelindiğinde İstanbul hapishanelerindeki koşullarda hatırı sayılır derecede iyileşme ve gelişme yaşandığı, temizlik, beslenme ve mekan

⁸¹¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 15 Kasım 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4206**, 156714.

⁸¹² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 4 Şubat 1921 tarihli telgraf”, Dışişleri Bakanlığı'ndan Koloni Bakanlığı'na 10 Şubat 1921 Koloni Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 22 Şubat 1921 tarihli mektuplar”, **FO, 371/6567**, E 1658.

sorunlarının büyük ölçüde giderildiği Müttefiklerarası Osmanlı Hapishaneleri Teftiş Komisyonu raporuyla tescillenmişti⁸¹³.

Teftiş Komisyonundan başka Sıhhi Tahkikat Komisyonu da hapishaneleri ziyaret ederek hapishanelerdeki koşulları denetliyordu. Bu komisyon, Seraskerlik Hapishanesini ziyaret etmek istediğinde ellerinde hapishaneye giriş için izin belgesi bulunmadığından içeri alınmamışlardı. Yüksek Komiserler, General Fuller'e komisyon üyeleri için daimi izin belgesi çıkarma talimatı vermiş⁸¹⁴ komisyon üyeleri bundan sonra rahat bir şekilde hapishanelere girebilmişlerdi.

Savaş sonrasında harap olmuş bir devletin hapishanelerindeki koşulların normal olmasını beklemek mantığa aykırıdır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 4. maddesi ile hedeflediklerini tam anlamıyla yapamayacaklarını anlayan İtilaf Devletleri, Osmanlı Hapishanelerindeki bu koşulları Hıristiyan mahkum ve tutukluların tahliyesini gerçekleştirmek için bir gerekçe olarak kullanmışlardı. Bu açıdan bakıldığında başarılı da olmuşlardı.

Asıl hedeflerine ulaşan İtilaf Devletlerinin hapishanelere verdiği önem de azalmış, Teftiş Komisyonu işlevini yitirmeye başlamıştı. Bununla birlikte İtilaf Devletleri bu süreçte İstanbul hapishaneleri üzerinde idari bir güce sahip olmamalarına karşın, yaşanan gelişmeleri kendilerine mal etmeye çalışacaklardı.

İşgal yönetimi hapishanelerde yapılan yazışmalarda sadece Türkçe kullanılmasına mani olmuş, Türkçe ile birlikte İngilizce, Fransızca ve İtalyanca yazışma yapılmasına müsaade etmişti⁸¹⁵.

Savaş sırasında işgal ettikleri topraklarda Türk hakimiyetine darbe vurarak gayrimüslim gayrimüslimleri hapishanelerden çıkaran İtilaf Devletleri İstanbul'dan ayrılmadan önce İstiklal Savaşı sırasında tutuklanan gayrimüslimleri kurtarmaya çalışmışlardı. Adnan Bey ile görüşen Henderson son bir kez şansını deneyerek, Türk Hapishanelerinde bulunan suçlu suçsuz bütün gayrimüslimlerin tahliyesini sağlamaya çalışmıştı. Adnan Bey bütün mahkumların serbest bırakılmasının mümkün olamayacağını bildirerek, yine de tahkikat yaptıracağını ifade etmişti. İtilaf Devletleri, Müttefik polisinin gücü azaldığından hapishanelere doğrudan müdahalede

⁸¹³ “Müttefiklerarası Osmanlı Hapishaneleri Teftiş Komisyonu'nun 9 Aralık 1919 tarihli raporu”, **FO, 371/4206**, 177626.

⁸¹⁴ “21 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 124445.

⁸¹⁵ “3 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 109752.

bulunamaz hale gelmişti. Bu durumu dile getiren Henderson, hapisanelere “müdahale edecek vasıtamız yoktur. Bizim tek silahımız manevi nüfuzumuzu kullanmaktır”⁸¹⁶ sözleri ile gayrimüslimlerin tahliyesi konusunda, TBMM üzerinde baskı kuramayacaklarını bildirmişti.

İstanbul’un resmen işgalinden sonra İtilaf Devletleri temsilcileri hapisanelere yaptıkları ziyaretleri ve müdahaleleri daha da arttırmışlardı. Hükümet Yüksek Komiserler nezdinde teşebbüste bulunarak bu tür müdahalelere son verilmesini talep etmişti⁸¹⁷. Bundan sonra Hükümet, mevkuf ve mahkumların teslim edilmesi yanlı da olsa sadece Müttefiklerarası Hapisaneler Komisyonu tarafından onay verilen şahısların İtilaf Devletleri zabıtasına teslim edilmesi kararlaştırılmıştı⁸¹⁸. Hapisaneler üzerinde Osmanlı hapishane idaresinden daha fazla yetkiye sahip bu komisyon Refet Paşa’nın İstanbul’a gelmesinden sonra hareketlerini sınırlandıracaktı.

İstanbul’da, Pera, Üsküdar ve Sur içi’nde olmak üzere üç aynı zamanda tevkifhane olarak da kullanılan üç hapishane vardı. Bunlar, Sultanahmet Merkez, Galatasaray ve Üsküdar hapisaneleriydi⁸¹⁹.

İstanbul’da Müttefiklerarası Polis Komisyonu tarafından, Fransızların idare ettiği bir hapishane açılmıştı. 100 kişilik kapasiteye sahip bu hapishanede “saygıdeğer” şahısların bekletilmemesi tavsiye edilmişti. Zaten onlar para cezası ile serbest bırakılıyordu. Parası olmayanlar da bir ay kadar bekletildikten sonra tahliye ediliyorlardı. “Saygıdeğer” şahısların haklarındaki tahkikat bitene kadar beklemeleri amacıyla Galata’daki polis merkezinin bulunduğu Arabian (Araphan) Han’da hücreler yapılmıştı⁸²⁰.

İşgal İstanbul’unda çocuk yaştaki Rumlar arasında hırsızlık vakaları son derece yaygındı. İtilaf Devletleri yetkilileri bu çocukların Osmanlı hapisanelerine gönderilmemeleri için Müttefik Polisine talimat vermişlerdi. Yunan askeri yetkilileri de Patrik’e müracaat ederek bu tür çocuklar için bir ıslahevi ayarlamasını rica

⁸¹⁶ “İngiliz Yüksek Komiserliği’nden Arnavutköy Constantinople Koleji’nden Dr. L.P. Chambers’a 6 Ocak 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9092**, E 1445

⁸¹⁷ **BOA, MV**, 221/63, 12 Ceziyyelevvel 1339, (22 Ocak 1921).

⁸¹⁸ **BOA, MV**, 224/108, 4 Safer 1341 (26 Eylül 1922).

⁸¹⁹ Riggs, **a.g.e.**, s. 289-301.

⁸²⁰ “İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı tarafından hazırlanan 17 Eylül 1919 tarihli rapor, md.13”, **FO, 371/4165**, 141445.

etmişlerdi. Bunun üzerine harekete geçen Patrik İstanbul’da ıslahevi açmak amacıyla bir bina ayarlamıştı⁸²¹.

İşgal döneminde yapılan tüm müdahalelere rağmen Osmanlı Hapishaneleri varlığını korumakla birlikte, işgal yönetimi bazı binaları hapishane olarak tesis etmişti. Bunlardan biri sur içinde Düyun-u Umumiye binası karşısındaki Hapishane idi. Bu bina müttefik polis karakol binası içerisinde idi. Bu hapishane tüm müttefik kuvvetleri tarafından kullanılmakta idi. Bunun dışında Fransızlar Kumkapı’da⁸²² bir hapishane kurmuşlardı. İngilizler Galata Kulesi ve Galata gümrüğü yakınındaki Arap Han’da belli yerleri hapishane olarak kullanmaktaydılar. Bunların dışında İngilizler Müttefik Polis Merkezi’nin bulunduğu Kroecker Otelinde⁸²³ bir hapishane kurmuşlardı⁸²⁴.

Karaköy’de inşa edilen Merkez Rıhtım Han’ın bazı bölümleri ve Bahçekapı’daki Sansaryan Han işgal yönetimi tarafından hapishane olarak kullanılmıştı⁸²⁵. Daha önce bahsedildiği üzere Refet Paşa’nın İstanbul’a gelmesinden sonra işgal yönetim müesseselerinin Osmanlı vatandaşları üzerindeki hakimiyetine son verilmişti. Bundan sonra işgal yönetimi tarafından hapishane olarak kullanılan mekanlar, sadece İtilaf Devletleri vatandaşları için kullanılmıştı. İşgal kuvvetlerinin İstanbul’dan çekilmesi ile bu hapishaneler kapanmıştı.

13. Müttefiklerarası “düşman” (İttifak) Bankaları Umumi Kontrol Komisyonu

Müttefik Kuvvetleri İstanbul’a geldiğinde şehirde çok sayıda yabancı ortaklı banka faaliyet gösteriyordu. Bunlar arasında İttifak Devletleri vatandaşlarına ait olanlar olduğu gibi İtilaf Devletleri vatandaşları hisselerinin bulunduğu bankalar da vardı. Ateşkes sonrasında İttifak Devletleri vatandaşlarının büyük bir bölümü İstanbul’dan ayrılmadan önce tarafsız veya İtilaf Devletleri vatandaşları ile

⁸²¹ “İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı tarafından hazırlanan 17 Eylül 1919 tarihli rapor, md.14”, **FO, 371/4165**, 141445.

⁸²² Günümüzde Necip Fazıl Kültür Merkezi olarak kullanılmaktadır.

⁸²³ Günümüzde Beyoğlu Öğretmenevi olarak kullanılmaktadır.

⁸²⁴ Riggs, **a.g.e.**, s. 303-304

⁸²⁵ İngiliz işgal Kuvvetleri Komutanlığı, işkence merkezi olarak da kullanılan ve günümüzde Emniyet Müdürlüğü binası olan bu binada konumlanmıştır.

uzlaşmaya varmışlar, bankalardaki hisselerini onlara devretmeye çalışmışlardı⁸²⁶. İşgal yönetiminin bir hedefi de bu operasyonları engellemek ve maddi kaynakları İtilaf Devletleri lehine yönlendirmektir.

İtilaf Devletleri 2 Ocak 1919 tarihinde yapılan Müttefik Yüksek Komiserler Toplantısında “düşman” bankalarının kontrol edilmesi amacıyla tahkikat yaptırmaya karar vermişlerdi. Bu iş için Düyun-u Umumiye’de görevli, İngiliz temsilcisi, A. Block, Fransız temsilcisi M. Sallamouy ve İtalyan temsilcisi N. Nogara’dan mürekkep bir heyet kurulmuştu. Bu heyet yapacağı tahkikattan sonra yabancı bankalar hakkında bir rapor hazırlayacaktı⁸²⁷. Tahkikat devam ederken Yüksek Komiserler yabancı bankalarda bulunan paranın dışarıya çıkarılmaması için bu bankalara, müdahalede bulunmadan işlemleri takip edecek birer denetçi yerleştirmişlerdi⁸²⁸. Yabancı bankalar hakkında karar alınmasına rağmen işgal yönetiminin hedefinde Osmanlı Devleti’nin de dahil olduğu İttifak Devletleri ve vatandaşlarına ait bankalar vardı. İşgal yönetiminin aldığı tedbir ile bu bankalar kuşatılmıştı.

İşgal yönetiminin “düşman” bankaları” olarak niteledikleri İttifak Devletleri ve vatandaşlarına ait bankalar kuşatıldıktan sonra bu bankalara birbirlerinden bağımsız olarak denetçiler yerleştirmişlerdi. Bu denetçilerin görevi bankaların yapmış olduğu devir işlemleri ile hesap hareketlerini denetlemektir. İngilizler bu konuda İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserlerinden geri kalmışlardı. İngiliz Yüksek Komiserliği, bu işten anlayan personel bulmakta sıkıntı yaşamaktaydı. Calthorpe çareyi Türkiye Milli Bankası’ndan bu iş için personel istemekte bulmuş, bankanın yardımı sayesinde bir İngiliz vatandaşı olan Wyatt bankalarda görevlendirilmek üzere geçici olarak İngiliz Yüksek komiserliği hizmetine alınmıştı. Daha sonra Calthorpe, Mısır’da bulunan İngiliz personeli arasından bu işe uygun şahısların İstanbul’a gönderilmelerini talep etmişti⁸²⁹.

İşgal yönetimi, denetçilerin bankalara yerleştirilmesinden önce yapılan devir işlemleriyle, bu devirler sonrasında bankaların yapmış olduğu işlemlere müdahale

⁸²⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 11 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 6490.

⁸²⁷ “2 Ocak 1919 tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 11449.

⁸²⁸ “30 Ocak 1919 Tarihli Müttefik Yüksek Komiserleri Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 29152.

⁸²⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 11 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 6490.

etmek istiyordu. Ancak Fransız ve İtalyan yetkililer onunla uzlaşmaya yanaşmıyordu⁸³⁰. Meslektaşlarının bankalar hakkında isteksiz olduğunu gören Calthorpe, alınacak askeri tedbirlerle İttifak Devletlerine ait bankalara acilen el konulması için harekete geçmişti⁸³¹. Zaten Calthorpe'dan önce İngiliz Savaş Bakanlığı, ordudan bankalarda görevlendirilecek personel temin edebilmek için inceleme başlatmıştı⁸³². İngiliz Savaş Bakanlığı'nın talimatıyla 25 Ocak 1919 sabahı İstanbul'da bulunan Müttefik Kuvvetler İngiliz Kumandanı Korgeneral Wilson'un kumandasında yapılan bir operasyonla İttifak Devletlerine ait bankalara el konulmuştu⁸³³. Osmanlı Devleti de bir İttifak devleti kabul edildiğinden Osmanlı Bankalarına da el konulmuştu⁸³⁴.

Operasyon, İngiliz denetçisi Wyatt'ın hazırladığı plan doğrultusunda şu şekilde gerçekleştirilmişti. Wilson'a bağlı, asker ve denetçiler 25 Ocak 1919 Cumartesi günü sabahı İstanbul'da bulunan bankaların, İstanbul, Pera ve Haydarpaşa'daki şubelerindeki idare ofislerine giderek, kendilerine verilen yetki mektuplarını göstermiş, önemli masa, çekmece, kasa ve odaların anahtarlarından birer tanesini almışlardı. Banka idarelerini bilgilendirerek, değerli varlık ve belgelerin saklanmamasını ve tahrip edilmemesini bunun yapılması halinde müdürün sorumlu tutulacağını bildirmişlerdi. Bundan sonra ertesi gün açılana kadar bankaların kapıları kapatılmıştı. Banka'dan herhangi bir şeyin götürülmemesi için kapılara ve başka yerlere nöbetçiler yerleştirilmişti Banka yetkililerinden bir önceki güne ait kapanış durumu ve nakit dengesi istenmiş, veznedarların ellerindeki nakitler hesaplanmış bunların yapılan işlemlere uygun olup olmadığı kontrol edilmişti. Veznedarların yaptıkları işlemler denetçiler tarafından kontrol edilmişti. Miktar hakkında tutulan tutanak banka sorumlusu ve denetçiler tarafından imzalanmış, para odaları ve kasalar koruma altına alınmıştı. Veznedar tarafından toplanan nakitler onaylanıp kasalara

⁸³⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 22 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 13675.

⁸³¹ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 28 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 13675.

⁸³² “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 24 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 14541.

⁸³³ “İstanbul İtilaf Orduları Kumandanı Wilson'dan İngiliz Yüksek Komiserliğine 26 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 17049.

⁸³⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 30 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 17489.

kilitlenmişti. Bazı bankalarda bu işlemler Cumartesi günü bitmediğinden işlemlere Pazar günü de devam edilmişti. Nakitlerin ardından bankalardaki defterler, makbuzlar ve faturalar kontrol edilmişti. Bankalardaki bütün malvarlıklarını kontrol eden denetçiler son birkaç haftada yapılan muameleleri ve savaş süresince yapılan faaliyetleri de incelenmeye başlamışlardı. Denetçilerin imzası olmadan kimseye ödeme yapılmaması banka personeline yazılı ve sözlü talimatla bildirmişti. Bundan sonra da kayıtların ve bütün yazışmaların her gün denetçilerin onayına sunulacağı banka yetkililerine bildirmişti⁸³⁵. Böylece İttifak Devletlerine ait bankalar bütün malvarlıklarıyla birlikte İngilizlerin tasarrufuna geçmişti.

25 Ocak 1919'da İngiliz askeri yetkilileri Galata, İstanbul, Pera ve Haydarpaşa'daki Deutshe Bank, Deutshe Orient Bank, Wiener Bankverein, Banque Hongroise (Societe Anonyme Hongroise de Banque et de commerce), Union Bank of Vienna, Türkiye'de kayıtlı bir Macar bankası olan Bank General de Turquie ve birkaç gün sonra İTC tarafından kurulmuş olan The Credit National Otoman Bankalarını (Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası) tasarruflarına almışlardı.

Deutshe Bank'a Mr. Charles Ferguson, Deutshe Orient Bank Önyüzbaşı Harold Thomson, Wiener Bankverein'e Binbaşı Stock, Banque Hongroise'ye Kumandan Griffin Eady, Union Bank of Vienna'ya Yüzbaşı John Thomson, Bank General de Turquie'ye James Gatheral, The Credit National Otoman'a Lt. Blair & Gatheral Deutshe Orient Bank İstanbul Şubesine Lt Howland, Banque Hongroise İstanbul Şubesine Lt Dawes denetçi olarak tayin edilmişlerdi. Bu denetçilerin başına umumi denetçi olarak Wyatt atanmıştı. Deutshe Bank, Deutshe Orient Bank, Hungarian Bank, Union Bank ve Wiener Bankverein Doğrudan Wyatt'ın sorumluluğuna verilmişlerdi. Diğer bankalarda görevli denetçiler hazırladıkları raporları Wyatt'a gönderecekler, o da gelen raporları değerlendirip Yüksek Komiserliğe sunacaktı. Bu arada müttefik menfaatlerine aykırı faaliyet yürüttüklerinden şüphe edilen Union Bank kapatılmıştı⁸³⁶.

Müttefik ve tarafsız ülke vatandaşlarının bankalardan istedikleri miktarda para çekebilmelerine izin verilirken İttifak Devletler vatandaşlarının aylık en fazla 100

⁸³⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 22 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 38724.

⁸³⁶ “22 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 88769.

lira çekmelerine izin verilmişti. Osmanlı vatandaşları ise yapılan tahkikattan sonra paralarını çekebiliyorlardı. Denetçiler başta İttihatçılar olmak üzere şüphelendikleri vatandaşların para çekmelerine izin vermiyor, yapılan incelemenin ardından normal olduğu anlaşılan işlemler gerçekleştirilebiliyordu. Parasının tamamını bir müttefik bankasına geçirmek isteyenlere kim olursa olsun izin verilmişti⁸³⁷.

Operasyon sonrasında İstanbul'da bulunan bankaların neredeyse tamamı kapatılmış, denetçiler bu bankalara ait defterleri ve hesapları incelemeye başlamışlardı. Yapılan incelemeler sırasında, İtilaf Devletlerinin kontrolü devralmasından iki gün önce, Alman Askeri heyetinin hesabından yaklaşık yarım milyon Sterlinin Almanya'ya havale edildiği ortaya çıkmıştı. İşgal yönetimi yurtdışına bu şekilde yüklü miktarda havale yapıldığından şüpheleniyordu⁸³⁸. Operasyonlar İngilizlerin kontrolünde gizli bir şekilde gerçekleştirilmişti. Milne'nin bankacılık konusunda tecrübe sahibi denetçiler atanması için Yüksek Komiserlere yaptığı müracaattan sonra, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri yapılan müdahaleden haberdar olmuşlardı⁸³⁹. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri böylesine önemli bir konu hakkında kendilerinden habersiz yapılan bu işlemlere tepki göstereceklerdi.

İstanbul Fransız Yüksek Komiseri Amiral Amet, 26 Ocak 1919 tarihinde gönderdiği bir nota ile operasyonun kendilerine haber verilmeden yapılmasından dolayı İngilizleri protesto etmişti. Korgeneral Wilson, yabancı bankalarda bulunan Fransız korumalar yetersiz olduğundan onlara yardım için böyle bir operasyon yapıldığını, operasyon sırasında bankaların işgal edilmesine karar verildiğini ileri sürmüştü⁸⁴⁰. Aslında bu daha önceden bağımsız olarak görevlendirilen banka denetçilerinin İngiliz Başkumandanının emrine verilmesi için yapılan bir müdahale idi. Wilson, Fransız Yüksek Komiserini teskin edebilmek amacıyla bu şekilde yanılıcı bir karşılık vermişti.

⁸³⁷ “Yabancı Bankalardaki İngiliz denetçi Wyatt tarafından İngiliz Yüksek Komiserliğine verilen 3 Şubat 1919 tarihli rapor”, **FO, 371/4202**, 38724.

⁸³⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 30 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 17489.

⁸³⁹ “İstanbul İtilaf Orduları Kumandanı Wilson'dan İngiliz Yüksek Komiserliğine 26 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 17049.

⁸⁴⁰ “Müttefik Kuvvetler Kumandanlarından Korgeneral Wilson'dan İngiliz Yüksek Komiserliğine 29 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 31320.

İstanbul'da bulunan Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri verilen bu tutarsız cevaptan tatmin olmamışlar, memnuniyetsizliklerini 6 Şubat 1919 tarihinde yapılan Yüksek Komiserler toplantısında bir kez daha dile getirmişlerdi. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, bu bankaların bir an önce sivillerin denetimine bırakılacağını ifade etmiş, İngiliz askeri yetkililerinin de kendisi ile aynı fikirde olduğunu vurgulamıştı. Calthorpe yapılan operasyonla bankalarda kurulan kontrol sistemini desteklemeyi düşündüklerini başka bir niyetlerinin olmadığını da açıklamaya çalışmıştı. Meslektaşları tarafından sıkıştırılan Calthorpe, kontrolün Müttefik Yüksek Komiserleri temsilcilerinden oluşan bir komisyona emanet edilmesini teklif etmekten başka çıkar yol bulamamıştı⁸⁴¹. Calthorpe'un yaptığı bu teklif İngilizlerin gerçek niyetini açığa vurmuştu. Daha önce belirtildiği gibi İngilizler bankalara denetçi yerleştirmekte Fransız ve İtalyanlardan geri kalmışlar, yabancı bankalar üzerindeki üstünlüğü müttefiklerine kaptırmışlardı. İngilizler bu operasyon sayesinde birbirinden bağımsız kurulan kontrol idaresini organize hale getirerek ele geçirmeyi amaçlamışlardı.

Müttefik denetçiler “düşman” bankalarını” tasfiye etmeye yönelik bir kontrol kurmuşlardı. Yapılacak olan barış antlaşması ile bu bankalar kapatılacağından kontrol idaresini ele geçiren İngilizler bankaları bir an önce tasfiye etmek istemekteydi⁸⁴². İstanbul'da bulunan İngiliz yetkililer başlangıçta bu konuda geç kalmış olsalar da hemen toparlanmışlar ve ani bir manevrayla hem İttifak Devletlerine hem de Türklere ait bankalarda askeri bir kontrol kurmuşlardı. Başka bir deyişle bankaları işgal etmişlerdi.

İngilizlerin yabancı bankaları bu şekilde kendi egemenlikleri altına aldıklarının farkında olan Fransızlar tepki göstermeye devam etmişlerdi. Gelen tepkiler üzerine Calthorpe, bankalara el konulmasında bir rolü olmadığını, askeri gereklilikler dolayısıyla bu bankalara el konulduğunu iddia etmişti. Calthorpe bankalardaki paralarıyla vurguncuların ve spekülâtörlerin karışıklık yaratmak istediklerini hatta Anadolu demiryolundaki köprüleri havaya uçurmak için plan yaptıklarını işittiklerini

⁸⁴¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlikleri'ne 7 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 31320.

⁸⁴² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 12 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 25292.

bu nedenle bankalara el koyduklarını da ileri sürmüştü⁸⁴³. Daha önceki yazışmalarda yer almayan ve aslı olmayan bu gerekçeler büyük bir olasılıkla Fransızları ikna edebilmek amacıyla Calthorpe tarafından uydurulmuştu.

Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, İngiliz yetkililerden aldıkları cevaplardan tatmin olmasalar da bu oldubittiği kabul etmek zorunda kalmışlardı. Fransız ve İtalyanlar bankaların kontrolünü tamamen İngilizlere kaptırmaktansa yapılan teklifi kabul ederek, yabancı bankalarda Müttefiklerarası kontrol kurulmasına razı olmuşlardı.

İstanbul'da “düşman” bankaları dışında İtilaf Devletleri ve yandaşlarına ait bankalar da bulunmaktaydı⁸⁴⁴. Wyatt'ın hazırladığı rapor doğrultusunda Yüksek Komiserler bu banka idarelerine bir talimat göndererek “düşman” vatandaşları ile şüphelendikleri Osmanlı vatandaşlarına karşı sıkı tedbirler alınmasını istemişlerdi⁸⁴⁵. Bu, ittifak Devletleri vatandaşlarına ait hesapların dondurulması anlamına geliyordu.

Bankalarda bu şekilde bir Müttefiklerarası kontrol kuran İtilaf Devletleri yeni bir banka ve kontrol kanununun hazırlanmasını Osmanlı Sadrazam'ından talep etmişlerdi⁸⁴⁶.

İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri İstanbul'daki yabancı bankaları bir an evvel tasfiye etme kararı almışlar, hükümetleri de alınan bu kararı desteklemişti⁸⁴⁷.

Askerlerin işgal ettiği bankaların tam anlamıyla kontrol edilebilmesi için çok sayıda denetçiye ihtiyaç vardı. Müttefik Yüksek Komiserleri bu konuda hükümetlerine başvururken, özel şirket çalışanlarını da bu amaçla istihdam etmek için çaba sarf ediyorlardı⁸⁴⁸.

İşgal edilen bankalarda görevli denetçiler paralarını bu bankalardan çekip, İtilaf Devletlerine ait bankalara yatıran müşterilere müsamaha gösteriyor hatta onları teşvik ediyorlardı. 8 Mart 1919 tarihinde özel ve gizli bir toplantı yapan Fransız

⁸⁴³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 15 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 26592

⁸⁴⁴ Banque Impériale Ottomane, Credit Lyonnais, Banco di Roma, Banque d'Athènes, Banque Nationale de Turquis, Banque Russe pour le Commerce Rtrager, Banque de Salonique gibi...

⁸⁴⁵ 13 Şubat 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 35137.

⁸⁴⁶ **A.b.**

⁸⁴⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 17 Şubat 1919 tarihli telgraf ve İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 22 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 27285.

⁸⁴⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 6 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 21647.

denetçiler yabancı banka müşterilerinin hesaplarını Fransız Credit Lyonnais Bankası'na geçirmeleri için çalışma kararı almışlardı. Bunu öğrenen İngiliz yetkililer Fransızları Paris Konferansı'na şikayet etmişlerdi⁸⁴⁹.

Yabancı bankalardaki işlemler, Türkiye Milli Bankası tarafından geçici olarak Yüksek komiserlik hizmetine verilen Wyatt'ın denetiminde yapılıyordu. Denetçilerin lideri konumuna gelen, Wyatt'ın görev süresi sürekli uzatılmıştı⁸⁵⁰. Bankalarda görevlendirecek denetçiler genelde İngiliz Ordusundan seçiliyor, Savaş Bakanlığı'nın onayı alındıktan sonra Yüksek Komiserlik hizmeti'ne veriliyordu⁸⁵¹. İngiliz Dışişleri Bakanlığı bir süre sonra İstanbul bankalarında görevlendireceği personel sayısını arttırmıştı⁸⁵².

Müttefik Yüksek Komiserleri İstanbul'da yabancı bankalara uygulanan denetimin İzmir ve diğer vilayetleri de kapsayacak şekilde genişletilmesine yönelik çalışmalar da yapmışlardı⁸⁵³.

Banka hesaplarına, nakit ve bütün malvarlıklarına el koyan denetçiler Osmanlı Bankası'ndan savaş yıllarında yüklü miktarda altın ve paranın Almanya'daki bankalara havale edildiğini, savaş sonrasında da Türkiye'deki Alman diplomatik ilişkilerini üstlenen İsviçre Heyeti'ne ödeme yapıldığını tespit etmişlerdi⁸⁵⁴. Bundan sonra Müttefik yetkililer yurtdışına gönderilen bu para ve altınları ele geçirmek için çalışacaklardı.

Müttefiklerarası banka denetçileri, Bank General de Turquie'nin, Macarlara ait hisselerinin İtilaf Devletleri, tarafsız devletler ve ya Osmanlı vatandaşlarına devredilmesi halinde denetim altında olmak kaydıyla işlemlerini sürdürmesine izin vereceklerdi⁸⁵⁵.

⁸⁴⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Paris Konferansı İngiliz Heyeti'ne 11 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 48119.

⁸⁵⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 26 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 50627.

⁸⁵¹ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 3 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 50627.

⁸⁵² “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Hazine Bakanlığı'na 24 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 59677.

⁸⁵³ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Hazine Bakanlığı'na 25 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 59677.

⁸⁵⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Paris Konferansı İngiliz Heyeti'ne 16 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 52445.

⁸⁵⁵ **A.b.**

Fransızların tepkilerinden sonra, el konulan bankalarda denetim yapmak üzere Fransız ve İtalyan denetçiler de görevlendirilmiş, bu denetçiler Wyatt'ın önderliğindeki Müttefiklerarası "Düşman" (İttifak) Bankaları Umumi Kontrol Komisyonu'na bağlanmışlardı. "Düşman" (İttifak) Bankaları Umumi Kontrol Komisyonu'nda, Wyatt'la birlikte Fransız Lt. Lebrond ve İtalyan Yüzbaşı Joel bulunuyordu. İşgal edilen bankalara ise şu denetçiler yerleştirilmişti;

Deutsche Bank

İngiliz D. Ferguson

Lt Fustier Fransız

Fransız Sous Lt. Glavany

Fransız Sous Lt. Keller

Deutsche Orient Bank

İngiliz; Yüzbaşı H. Thomson

Fransız; Sous Lt. Mercurin

İngiliz; Lt. Howland (İstanbul)

Wiener bankverein

İngiliz; Binbaşı Stock R.M.

Fransız; Sous Lt. de Curnien

İtalyan; Lt. Zanardi

Banque Hongroise

İngiliz; Lt. Callender

Fransız; Sous Lt. Du Chalard

İngiliz; Lt. Dawes (İstanbul)

Credit National Otoman

İngiliz; J. La Gontaine

İtalyan; Lt. d' Ayello

Fransız; Salins (Almanca tercüman)

İzmir

Wiener bankverein

Fransız Lt. Voegli

Banque Hongroise

İngiliz; Lt. Pulyenne

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası

İtalyan; Lt. Concadore

Bu denetçiler seçilirken bankacılık tecrübeleri, bölge hakkındaki bilgileri ve lisana hakimiyetleri dikkate alınmıştı. Değişik bankalardaki denetçilerin tutumları arasında birliği sağlamak üzere zaman zaman toplantılar düzenlenecekti. Verilen talimatta sadece banka muamelelerinin kontrol edilmesi istenmişti. Yeni muameleler yasaklandığı halde, bir süre sonra bankaların eski idarelerine iade edilecekler, “böylece değer kaybından korunmaları” hedefleniyordu. Union Bank of Vienna, The Banque General de Turquie ve Banque Hongroise gibi küçük bankaların varlıklarının kısa sürede alacaklılara dağıtılması düşünülüyordu.

Fakat Deutcshe Bank gibi büyük bankalar hakkındaki muameleler, hesapların ve defterlerin çokluğundan dolayı daha uzun sürecekti. Yabancı bankalara vurulan bu darbe ile ortada kalan müşterilerin muamelelerini müttefiklere ait bankalar yürütecekti. Böylece çifte kazanç sağlanacaktı.

Müttefik bankaları, el konulan banka ve onlara ait malvarlıklarını ele geçirmek üzere hemen harekete geçmişlerdi. İstanbul ve İzmir’deki Banque Hongroise’nin mülk ve mağazalarını İtalyan Banco di Roma almak istiyordu. Bankaların Türkiye’deki şube müdürleri arasında yapılan görüşmelerden sonra Banque Hongroise’nin mülk ve mağazaları Banco di Roma’ya satılmıştı. Ancak Müttefiklerarası “Düşman” (İttifak) Bankaları Umumi Kontrol Komisyonu’ndaki İngiliz ve Fransız denetçiler bu satışın “düşman” bankasının zararına yol açtığını iddia ederek satışı iptal etmişlerdi. Bunun üzerine doğrudan Budapeşte’ye giderek

Banque Hongroise'nin genel müdürlüğü ile anlaşılan İtalyan yetkililer yeni bir mukavele yaparak hedeflerine ulaşmışlardı⁸⁵⁶.

Banque Hongroise'nin Galata mağazasının kira kontratı ve mobilyaları iki banka müdürü arasında yapılan mukaveleden sonra National Bank of Turkey'e (Türkiye Milli Bankası) devredilmişti. Banque Hongroise'a ait depoya Osmanlı Bankası talipti. Deutsche Orientalische Handelsgesellschaft'dan Türkiye'de kalan bütün stoklarına el koyan denetçiler Deutsche Bank'a ait olanlarla birlikte bu stokları banka hesabına satmışlardı. Bu bankalara ait Depolarının kontratları ise Whittall&Co'ya devredilmişti. Yine bu bankalara ait bazı malvarlıkları İngiliz Posta ofisinin kullanımına verilmişti. Union Bank of Vienna- Galata ve Deutsche Orient Bank İstanbul şubelerinin mal varlıklarına da Fransız askeri yetkilileri tarafından el konulmuştu⁸⁵⁷. İşgal yönetimi İttifak Devletleri vatandaşlarına ait banka ve malvarlıklarının bir kısmını müttefik şirketleri arasında paylaşmıştı. Ancak daha kapsamlı bir paylaşım için bu bankaların tasfiyesi gerekiyordu.

“Düşman” bankaları kasalarında bulunan nakit paralar üç müttefik Yüksek Komiser adına açılan ortak hesaplara yatırılmıştı. Yüksek Komiserlerin ortak kararı olmadan bu paralara dokunulamayacaktı⁸⁵⁸. Bir süre sonra alınan ortak kararlar bu paralar, bir müttefik bankası olan Osmanlı Bankası'na havale edilmiş, havale masrafları da anaparadan kesilmişti⁸⁵⁹. Yüksek Komiserler toplantılarında miktarı belirtilmeyen bu paralardan bir daha bahsedilmeyecek, bu para İtilaf Devletlerinin tasarrufuna geçecekti.

Bankalarda görevlendirilen denetçilerin maaşları, başlangıçta kendi hükümetleri tarafından ödenmekteydi. Kısa süre sonra yapılan bir düzenleme ile bu maaşların denetçilerin akredite edildikleri bankalara ait fonlardan ödenmesine karar verilmişti⁸⁶⁰.

⁸⁵⁶ “Wyatt tarafından İngiliz Hükümeti'ne sunulan 13 Ekim 1919 tarihli rapor”, **FO, 371/4203**, 144485.

⁸⁵⁷ **A.b.**

⁸⁵⁸ “Düşman” Bankaları Umumi Denetçi yardımcısı Jolly, Deutsche Bank'ta 356 kasada 1,778,500 markı Müttefik Yüksek Komiserlerin hesabına aktarıldığını ifade etmişti. 13 Şubat 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 35137.

⁸⁵⁹ “27 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 58429.

⁸⁶⁰ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 7 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 68561.

9 Nisan 1919 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında, el konulan bankalarda uyulması gereken genel kaideler belirleyerek bu bankalarının tasfiyesine karar vermişlerdi. Tasfiye sürecinden önce denetçiler, “düşman” bankalarındaki hesap ve paraların müttefik bankalarına aktarılması için teşvikte bulunacak ve kolaylık sağlayacaklardı⁸⁶¹. Yüksek Komiserler, kendi hükümetlerine danışmadan bu şekilde karar almışlardı. Bu karar İngiliz Hazine Bakanlığı tarafından dahi endişe ile karşılanmıştı. Hazine, denetimin gerekli olduğunu düşünmekle birlikte, “düşman” bankalarının tasfiyesinin ateşkes koşullarına uygun olup olmadığını tartışmaya açmıştı⁸⁶². Hazineye hak veren İngiliz Dışişleri Bakanlığı da İstanbul Yüksek Komiserine tasfiye konusundaki kararlarını askıya almalarını ve kendilerine talimat verilmeden bu konuda adım atmamalarını bildirmişti⁸⁶³. Fransız Hükümeti de kontrolün sürmesini desteklemiş fakat tasfiye kararını eleştirerek bu kararın barış antlaşması sonrasına bırakılmasını tavsiye etmişti⁸⁶⁴.

Hükümetlerinden gelen uyarılara rağmen İşgal yönetimi “düşman” bankalarını tasfiye etme konusunda kararlıydı. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Londra’ya gönderdiği raporunda, “düşman” kuruluşları ve bunların itibarı üzerinde “onarılmaz bir hasar bırakmak” istediklerini, verilen karardan geri dönmenin kamuoyunda kendilerini yaralayacağını ileri sürmüştü. Hükümetinden gelen talimatı göz ardı eden Calthorpe, sigorta şirketleri için de aynı prosedürün uygulanmasını teklif etmişti⁸⁶⁵. Bunun ne anlama geleceğini ve ileride nasıl bir sonuca yol açacağını bilen İngiliz Hükümeti Calthorpe’a olumsuz yanıt vermişti. İtalya ve Fransa’nın tavrı da aynı idi⁸⁶⁶. Müttefik Hükümetleri tasfiye kararının ileride tazminat taleplerini de beraberinde getireceğini hesapladıklarından açık ve genel bir karar almaktan kaçınıyorlardı. El konulan “düşman” bankaları büyük itibar kaybetmiş, değerli

⁸⁶¹ “İtilaf Devletleri Yüksek Komiserler tarafından banka denetçilerine verilen 9 Nisan 1919 tarihli bildiri”, **FO, 371/4202**, 72537.

⁸⁶² “İngiliz Hazine Bakanlığı’ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 15 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 74435.

⁸⁶³ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 26 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 74435.

⁸⁶⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 1 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 75871.

⁸⁶⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 7 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 85954.

⁸⁶⁶ “İngiliz Hükümeti’nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 13 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 86642.

malvarlıkları müttefik bankalara devredilmiş, kasalarında bulunan paralara el konulmuş, yapılan teşviklerle hesapların müttefik bankalarına aktarılması sağlanmıştı. El konulan bankalar ileri de bu uygulamalardan dolayı tazminat talebinde bulunsalar dahi, ellerinde somut deliller olmayacaktı. Ancak tasfiye kararının alınması halinde bu bankalar ileri de iddialarını belgelendirebileceklerdi.

İtilaf Devletlerin “düşman” bankalara” bu şekilde el koyması bu bankalarda hesabı bulunan üçüncü şahıslara karşı kimin sorumlu olduğu meselesini de gündeme getirmişti. Yüksek Komiserler bu bankalara el koymalarının üçüncü şahıslara karşı sorumlu oldukları anlamına gelmediğini⁸⁶⁷ iddia etseler de hukuki açıdan sorumlu hale gelmişlerdi.

Yüksek Komiserlerin, İttifak Devletlerine ait oldukları gerekçesiyle el koydukları bankaların bazılarında tarafsız Devletler vatandaşlarının hisseleri ve hesapları bulunmaktaydı. Bazı bankalarda İtilaf Devletleri vatandaşlarının da hesap ve hisseleri bulunuyordu. Bu nedenle el konulan bankaların iadesi için İttifak Devletler vatandaşları ile birlikte tarafsız Devletler ve İtilaf Devletleri vatandaşları da Paris Konferansı’na müracaatta bulunuyorlardı. Bu konuda bir araştırma yapan H.W. Malkin hazırladığı raporunda Paris Konferansı’na Mondros Ateşkes Antlaşması’nın Türkiye’deki “düşman” bankalarının tasfiye edilmesi hakkını İtilaf Devletlerine vermediğinin altını çizmişti. Raporda İttifak Devletleri ile yapılacak antlaşmalara engelleyici maddelerin eklenmesi ile ileride gelebilecek taleplerin önüne geçilebileceği vurgulanmıştı⁸⁶⁸. Bankaların tasfiye edilmesine zaten karşı olan Müttefik Hükümetleri bu rapordan sonra Yüksek Komiserlerine kapatma konusundaki kararlarını uygulamamaları yönünde bir talimatlar göndermişlerdi⁸⁶⁹. Yüksek Komiserler bu talimatla bildirilenleri uygulamadan önce yaptıkları kanunsuz işlemlerin masraflarını tahsil etme tasasına düşmüşlerdi⁸⁷⁰. Bundan sonra Yüksek Komiserler aldıkları kapatma kararını askıya alarak, yapılacak barış antlaşmalarını bekleyeceklerdi.

⁸⁶⁷ “17 Nisan 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 68099.

⁸⁶⁸ “H.W. Malkin tarafından Paris Barış Konferansı’na sunulan 2 Haziran 1919 tarihli rapor”, **FO, 371/4202**, 87577.

⁸⁶⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 7 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 89?31.

⁸⁷⁰ “10 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 107169.

İtilaf Devletlerinin Paris Barış Konferansı'ndaki gündem maddelerinden bir tanesi de Türkiye'de bulunan "düşman" bankaları idi. Türkiye'de Bulgaristan vatandaşlarına ait bankası yoktu. Avusturya- Macaristan'ın Türkiye'deki bankaları ve malvarlıkları ise oldukça sınırlıydı. Dolayısıyla İtilaf Devletlerinin asıl hedefi Türkiye'deki Alman bankaları ve malvarlıklarıydı. Bu malvarlıklarını elde edebilmek amacıyla Almanya ile yapılacak antlaşmaya İtilaf Devletleri lehine maddeler eklenmişti. Almanya ile yapılan antlaşmaya göre Müttefiklerarası Tazminat Komisyonu'nun iki yıl içinde istemesi halinde yurtdışındaki "düşman" mal varlıklarını talep etme hakkı vardı. Yine antlaşmada aynı komisyona kamu yararı çerçevesinde Alman vatandaşlarının ülke dışındaki tüm haklarını devralabilme hakkı vermişti. İtilaf Devletleri bu madde ile Almanların Türkiye'deki bütün hak ve ayrıcalıklarını bahsedilen komisyona aktarmayı amaçlamışlardı. Hepsinden ötesi Almanlarla yapılan antlaşma, İtilaf Devletlerine savaş tedbiri kabilinden Alman mallarına el koyma hakkı veriyordu⁸⁷¹. İşte bu nedenle Müttefik Hükümetleri ateşkes sürecinde Alman malvarlıklarına kanunsuz bir şekilde el koymaktansa, yapılacak antlaşma maddelerine dayanarak kanuni bir şekilde el koymayı daha uygun görüyorlardı.

İtilaf Devletleri tarafından yapılan operasyonlarla büyük kayıplara uğrayan "düşman" bankaları temsilcileri, ait oldukları ülkelerin imzaladıkları antlaşmalardan sonra İstanbul'a temsilcilerini göndererek kayıplarının hesabını sormuşlardı. Yüksek Komiserler bu talepleri de karşılıksız bırakmışlardı⁸⁷².

İtilaf Devletleri bir süre sonra düşman bankalarına müttefiklerin güvenliğini tehdit edici ve siyasi menfaatlerine zarar verici mahiyetteki faaliyetlerinden dolayı el koyduklarını açıklamışlardı. İleride tazminat taleplerini geri çevirmek amacıyla yapıldığı anlaşılan bu açıklamadan sonra "düşman" bankaları üzerindeki denetimin devam edeceği ilan edilmişti. Fakat bu denetim acımasızca gelişip, düşman bankalarının fiilen tasfiyesi şekline dönüşmüştü. Ancak bu uygulamada ileride sıkıntı yaratabilirdi. Bu nedenle müttefik uzmanlar ateşkes koşullarını inceleyerek ve yeni içtihatlar yapmış savunma mekanizmalarını peşinen oluşturmuşlardı. Ateşkese göre

⁸⁷¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 15 Temmuz 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4202**, 103660.

⁸⁷² "7 Ekim 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 11410.

Türkiye’de bulunan İttifak vatandaşlarının ülkeyi terk etmeleri gerekiyordu. İtilaf Devletleri bu bankalarda çalışan personel ayrıldığı zaman bankaları idare edecek kimse kalmayacağından bankalar üzerinde denetim kurduklarını, ülkelerine gönderilecek personelin İstanbul’a dönüp dönmeyeceği belli olmadığı için de bankalara el koyduklarını iddia edeceklerdi⁸⁷³.

Hükümetlerinden gelen talimata rağmen Yüksek Komiserler çeşitli gerekçeler ileri sürerek bazı bankaları tasfiye etmeye devam ediyorlardı. Müttefik denetimi kurulmadan önce, çok miktarda varlığın “düşman” ülkelere gönderildiğini ileri süren Yüksek Komiserler, İstanbul Banque Générale de Turquie’nin tasfiye sürecini başlatmışlardı⁸⁷⁴.

Bankaların tasfiye edilmesi kararı doğrultusunda 5 Haziran 1919 tarihinde Deutsche Orient Bank Edirne şubesinin kapatılması amacıyla Yüksek Komiserler banka denetçilerine ortak bir mektup göndermişlerdi. Bu şubenin de tasfiye işlemleri başlatılmıştı⁸⁷⁵.

İtilaf Devletleri ile İstanbul Yüksek Komiserleri arasındaki iletişimsizlik el konulan bankaların durumunu içinden çıkılmaz bir hale getirmişti. Tasfiyesine başlanılan bankalar hakkında işlemlere devam edilirken, yeni talimatlar nedeniyle bazı bankaların tasfiyesine başlanamıyordu. Bu durumda devreye giren İtilaf Devletleri tasfiyesine başlanan bankalar için işlemlerin devam ettirilmesini yeni operasyonların ise askıya alınmasını emretmişlerdi⁸⁷⁶.

Bankaları tasfiye etmekte sıkıntı yaşayan denetçiler, bu kez bankalarda bulunan malvarlıklarına ve hisselerine bazı bahaneler üretmekle el koymuşlardı. Bu işlemlerden zaman zaman Osmanlı Devleti de etkileniyordu. Deutsche Orient Bank’ta bulunan eski Hicaz Demiryolları idaresine ait Devlet fonlarına denetçiler tarafından el konulması üzerine Osmanlı Hariciye Nezareti, Yüksek Komiserlere bir mektup göndererek bu uygulamayı protesto etmişti⁸⁷⁷. Ancak bu protesto etkili olmamış,

⁸⁷³ “Paris Konferansı İngiliz Heyeti’nden İngiliz Hükümeti’ne 30 Eylül 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4203**, 136230.

⁸⁷⁴ “Wyatt tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 25 Haziran t 1919 tarihli rapor, **FO, 371/4203**, 104603.

⁸⁷⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 12 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 94637.

⁸⁷⁶ “İngiliz Hükümeti’nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 9 Eylül 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4203**, 126333.

⁸⁷⁷ “19 Haziran 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından, **FO, 371/4156**, 96988.

Yüksek Komiserler 27 Haziran 1919 tarihinde sundukları bir nota ile geri adım atmayacaklarını bildirmişlerdi⁸⁷⁸.

Alman ve Avusturya ile yapılan antlaşmaların onaylanmasından sonra bu Devletlere ait bankalar üzerinde kurulan denetimin nasıl bir vaziyet alacağı tartışma konusuydu. İtilaf Devletleri, Yüksek Komiserlerine verdikleri talimatlarla “düşman” bankaları hakkında değişiklik yapılmasını istemişlerdi. Yüksek Komiserler, de bu iş için umumi banka denetçilerini görevlendirmişlerdi. Onların alacağı karar doğrultusunda bankacılık hizmetlerinde değişiklik yapılacaktı⁸⁷⁹. Dikkat edileceği üzere hedef bu bankalardaki denetimi kaldırmak değil, banka işlemleri hakkında değişiklik yapmaktı.

4 Aralık 1919 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında Almanya ile ticari işlemlerin yeniden başlaması gündeme gelmişti. Yüksek Komiserler bu yönde bir karar vermemiş olsalar da özel işlemlerin daha önce alınan karardan müstesna tutulmasına hükmetmişlerdi⁸⁸⁰. Bunun sebebi; müttefik şirketlerinin gayrimeşru yollardan Almanya ile kurdukları ticari ilişkilerinde İstanbul’da bulunan bankalara gereksinim duyulması idi.

İttifak Devletleri ile yapılan antlaşmalardan sonra da Müttefik Yüksek Komiserleri İstanbul’da İttifak Devletleri’ne tabi vatandaşlara ait banka idareleri üzerinde söz sahibi olmayı başarmışlardı. Société Anonyme Hongroise de Banque et de Commerce’in Tauber’i atama teklifine Yüksek Komiserler itiraz etmemiş ama onun İstanbul’a girmesine vize vermemişlerdi⁸⁸¹. Dışarıdan söz konusu bankalara Yüksek Komiserlerin uygun görmediği herhangi bir atama yapıldığında böyle bir prosedür uygulanıyor, istenmeyen şahsın İstanbul’a girmesine kesinlikle izin verilmiyordu.

İtilaf Devletleri ile yaptığı antlaşmadan sonra Almanya da Türkiye’deki malvarlıklarına sahip çıkmak için harekete geçmişti. Berlin Deutsche Bank, İsviçre Heyeti aracılığıyla Yüksek Komiserlere bir telgraf göndererek, İstanbul’da bankalarına karşı yapılan uygulamaları protesto etmişti. Yüksek Komiserler bu

⁸⁷⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 6 Temmuz 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4203**, 104616.

⁸⁷⁹ “13 Kasım 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 156726.

⁸⁸⁰ “4 Aralık 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 163702.

⁸⁸¹ “8 Nisan 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 4607.

protestoya cevap dahi vermemişlerdi⁸⁸². İtilaf Devletleri, Deutsche Bank'ı denetim altına aldıkları gibi bu bankada bulunan altınlara da denetçiler vasıtasıyla el koymuşlardı. Banka yapılan işlemleri de protesto etmişti. Yüksek Komiserler bu protestoları da, daha önceden yapılan hareketleri değiştirme yetkisine sahip olmadıklarını ileri sürerek geçiştirmişlerdi⁸⁸³. Oysa daha önceden yapıldığını söyledikleri hareketi yaptıran yine Yüksek Komiserlerdi.

Denetçiler sadece bankacılık işlemleri ile değil, bankanın idari yapısına da müdahale ediyorlardı. 1920 yılı başlarında Wiener Bank'ın İstanbul Şubesine müdürlüğe atadığı M. Gassner banka denetçilerinin itirazı, Yüksek Komiserlerin de atamayı kabul etmemesi üzerine görevine başlayamamıştı⁸⁸⁴. İstanbul'da bir yabancı kuruluşa çalışmak için işgal yönetiminin onayı şarttı.

Müttefiklerarası “düşman” (İttifak) Bankaları Umumi Kontrol Komisyonu, İstanbul'daki İttifak bankalarına büyük darbe vurmuştu. Bu durum İttifak Devletleri ile yapılan antlaşmalarla, bu bankalardan çıkar sağlamayı planlayan İtilaf Devletleri açısından pek yararlı olmayacaktı. Bunu geç de olsa fark eden İtilaf Devletleri, söz konusu kuruluşların prestijinin daha fazla incitilmemesi için Yüksek Komiserlerine talimat vermişlerdi⁸⁸⁵.

“Düşman” bankalarındaki muamelelerin durdurulması, borçlarını ödemek istemeyen kötü niyetli borçluların işine gelmişti. İstanbul'da ödenmeyen çeklerin sayısı hızla artmıştı. Bu durum el konular bankaların zararlarını daha da arttıracaktı. Bu zarar düşman bankalarından kazanç sağlamayı düşünen İtilaf Devletlerinin de dolaylı olarak kaybı demektir. Yüksek Komiserler çek dahil ödenmeyen tartışmalı ticari belgelerin bir an önce tahsil edilerek el konulan hesaplara eklenmesine karar vermişlerdi⁸⁸⁶.

İşgal yönetimi “düşman” bankaları ile birlikte hala bir düşman devlet olarak gördükleri Osmanlı bankalarına el koymuşlardı. Bu bağlamda Osmanlı İtibarı Milli

⁸⁸² “10 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 107169; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 12 Temmuz 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4203**, 105811.

⁸⁸³ 4 Aralık 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 163702.

⁸⁸⁴ 13 Şubat 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5162**, E 1360; “5 Mart 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5163**, E 2144.

⁸⁸⁵ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 13 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4203**, 114614.

⁸⁸⁶ “29 Mayıs 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 88771.

Bankası'na (Credit National Ottoman)⁸⁸⁷, İttihatçılarla bağlantısı olduğu ve savaş yıllarında haksız kazanç sağladığı gerekçesiyle el konulmuştu. O sıralarda Osmanlı topraklarında bulunan Türkiye Milli Bankası, the Banque General de Turquie ve Osmanlı Commercial -ki tamamen Ermeni sermayesi ile kurulmuş- bankalarının hissedarları arasında yabancılar da vardı Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın, ayrıcalıkları 1925'te dolacak olan Osmanlı Bankası'nın yerini alacağı daha önce ilan edilmişti. Banka demiryolları, ticaret, kamu işleri, yollar, sulama gibi işler yapmak istiyordu. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, Alman ve Avusturya sermayesini davet etmek suretiyle, bu işleri yapacak şirketlere yardımcı olacaklardı. Özel bir uygulama olarak ilk on yıl bankanın idari direktörün bir yabancı olması kararlaştırılmış, kasa mobilya vs eşyaları vergiden muaf tutulmuş, yazışmaları havale, posta, telgraf vs. ücretsiz yapılmıştı. Banka şirketler kurarak, Ticaret, sanayi, madencilik vs alanlarda etkili olmak istemiş şeker, pamuk, tütün tekel, kibrit, pamuk, yün vs. alımı yapmış, hükümete bunları satarak muazzam para kazanmıştı. İTC, İtilaf Devletlerine karşı ekonomik bağıllığı olmayan ekonomik yönden bağımsız bir Türkiye kurmak istiyordu. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası bu hedeflere ulaşmak için kullanan İttihatçılar iktidarda oldukları müddetçe bu bankayı desteklemişlerdi. Bu banka Devletten ayrıcalıklar alarak sermaye biriktirmiş ve çok sayıda müşteriye ulaşmayı başarmıştı. Galata, İstanbul, İzmir ve işgalden sonra kapatılan Batum şubelerini açan banka kısa sürede büyük ilerleme kaydetmişti. Diğer vilayetlerde ise Ziraat bankası aracılığıyla halk aidat vererek bu bankaya destek sağlamıştı. Ziraat bankasının olmadığı yerlerde aidat yerel hükümet tarafından sağlanmış kaymakam ve müdürler katkı için nüfuzlarını kullanmış askeri yetkililer de bankaya destek sağlamışlardı. Credit National Ottoman'ın bu şekilde büyümesinden rahatsız olan İtilaf Devletleri bu bankanın idaresine 29 Ocak 1919 tarihinde el koymuşlardı. Bu bankada İngiliz denetçiler J.E. Gatheral, Lt. Blair ve James La Fontaine görevlendirilmişti. Banka devraldıktan sonra yabancı bankalarda yapılan işlemler gerçekleştirilmiş, bankadaki bütün anahtarlar, defter, belge, hesaplar, ödemeler ve faturalar alınarak incelenmeye başlanmıştı. İtibarı Milli Bankası'nın Galata'daki merkez şubesi ancak 4 Şubat 1919 tarihinde, İstanbul şubesi ise 9 Şubat 1919 tarihinde yeniden

⁸⁸⁷ Cavit Bey'in önderliğinde 1917 Ocak ayında kurulan Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, 1917 Mayıs ayında tamamen Osmanlı sermaye ve idaresi ile hareket etme hedefiyle işlemlere başlamıştı.

işlemlerine başlayabilmişti. İtibarı Milli Bankası'nın ve savaş yıllarında haksız kazanç sağladığı ve savaş sonrasında da İttihatçılarla bağlantıları olduğu hakkındaki iddiaları araştıran Wyatt, bu iddialarla ilgili bir kanıt bulamamıştı⁸⁸⁸. Bankanın savaşın son yıllarında Hükümet ve yetkililerin desteğiyle kısa süre de çok büyük kazanç sağladığı aşikardı. Mesele bu kazancın haksız kazanç olup olmadığıydı. İddiaların mesnetsiz olduğu müddeilerin temsilcisi olan Wyatt tarafından açığa çıkarılmıştı.

13 Nisan 1919 tarihinde Yüksek Komiserlere bir nota veren Bab-ı Ali, Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası üzerindeki denetimin kaldırılmasını ve bankanın bir an önce ticari işlemlere başlamasını talep etmişti. Fakat Yüksek Komiserler Osmanlı Devleti'nin taleplerini sözlü olarak reddetmişlerdi⁸⁸⁹.

İtibar-ı Milli Bankası Osmanlı maliyesi için önemli bir kuruluştur. İtilaf Devletleri bu bankanın tamamen tasfiyesine izin vermemişlerse de bu banka işgal yönetiminin denetimi altındaydı⁸⁹⁰. Osmanlı Hükümeti, İtibar-ı Milli Bankasının kendi idarelerine verilmesi için işgal yönetimine bir nota daha vermişti. Ancak Osmanlı Hükümeti'nin talebi bu kez yazılı olarak reddedilmişti⁸⁹¹.

Osmanlı Devleti'nin talepleri karşısında zor durumda kalan Yüksek Komiserler bir süre sonra Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın “zararlı faaliyetlerinin” önlenmesini içeren taleplerini Osmanlı Hükümeti'ne bildirmişlerdi⁸⁹². Bu Osmanlı Devleti'nin denetimin kaldırılması talebine verilmiş bir karşılık idi. Zira Wyatt bu iddiaların doğru olmadığını açığa çıkarmıştı. Wyatt'ın hazırladığı rapordan habersiz olan Osmanlı Hükümeti de, Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın geçmişteki “yasa dışı” hareketlerini araştırmak üzere özel bir komisyon kurmuştu. Ancak gerçeklerin ortaya çıkmasını, değil menfaatlerini düşünen Yüksek Komiserler bu teşebbüsü dikkate değer bulmamışlardı⁸⁹³.

⁸⁸⁸ “Wyatt tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 15 Mart 1919 tarihli rapor, **FO, 371/4202**, 62443.

⁸⁸⁹ “8 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 79397.

⁸⁹⁰ “İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22 Mayıs 1919 tarihli telgraf, **FO, 371/4202**, 77841.

⁸⁹¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 15 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 80099.

⁸⁹² “5 Haziran 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 90537.

⁸⁹³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 14 Temmuz 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4203**, 109757.

Banka denetçilerinden gelen raporlarda savaş döneminde Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'na verilmiş ayrıcalıkların kaldırılması önemle vurgulanmaktaydı. İşgal yönetimi de Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota vererek Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'na verilmiş olan ayrıcalıkların feshedilmesini istemişlerdi. Bu ayrıcalıkların kaldırılmasından sonra bankadan denetçileri çekilecekti. Ancak kontrol yerine mezkur bankanın periyodik olarak teftişine devam edilecekti⁸⁹⁴. İşgal Yönetimi bu kararları temsilcileri aracılığıyla değil, banka denetçileri aracılığıyla Osmanlı Hükümeti'ne bildirmişlerdi⁸⁹⁵. Savaş döneminde, yerli sermayeyi geliştirmek amacıyla İtibar-ı Milli Bankası'na bazı vergilerden, pul vergisinden, gümrük vergisinden, posta ve telgraf ücretlerinden vs. muafiyet tanınmıştı. İttifak Devletleri vatandaşlarına ait bankalara el konulduğuna göre müttefik bankaların tek rakibi İtibar-ı Milli Bankası idi. Hükümet bu ayrıcalıkları kaldırdığında hakimiyet tamamen müttefik bankalarına geçecekti.

Defrance İtibarı Milli Bankası'nın pul vergisinden muaf tutulmasının yabancı tahvil sahiplerine büyük zarar verdiğini ileri sürmekteydi. Defrance bankanın kuruluşunun dahi bir ayrıcalık olduğunu iddia etmekteydi. İtibarı Milli Bankası ayrıcalıklarının kaldırılmasına yönelik talepleri Osmanlı Hükümeti geri çevirmişti. İtibarı Milli Bankası Müdürü, İngiliz yetkililere müracaat ederek banka işlemlerine izin verilmesi halinde ayrıcalıklarından vazgeçebileceklerini bildirmişti. Defrance, ayrıcalıkların kaldırılmamasını, İtibarı Milli Bankası'nın kapatılması için gerekçe kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüştü. Neticede bu görüş ağır basmış Yüksek Komiserler bankanın kapatılmasına karar vermişlerdi⁸⁹⁶. İstanbul'daki "Düşman" bankalarına dahi belli oranda müsamaha gösterilirken İtibarı Milli Bankası'nın kapatılmasına karar verilmesinde bu bankanın milli vasıfları etkili olmuştu.

İşgal yönetimi, İtibar-ı Milli Bankası'na el koyduktan sonra banka idaresi kontrol altında tutulmuş ve bankaya yeni bir statü kazandırılmıştı. Müttefik Yüksek Komiserleri yeni statünün kabul edilmesi için Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota vermişlerdi. Yeni statü gereği, İtibar-ı Milli Bankası savaşın son yıllarında

⁸⁹⁴ "10 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4156**, 107169.

⁸⁹⁵ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 14 Temmuz 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4203**, 109757.

⁸⁹⁶ "23 Ocak 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4156**, 177920.

tanınmış ayrıcalıklardan yararlanamayacaktı.⁸⁹⁷ Bu kararlar işgal yönetimi hedefine ulaşmıştı. İşgal dönemi boyunca İstanbul bankacılık piyasasının hakimi müttefiklere ait bankalar olmuştu.

İtilaf Devletleri denetçilerinin onayıyla İtibarı Milli Bankası ticari muamele yapabilir hale gelmişti. Denetçiler; Evkaf Nezareti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Baron von Grudel gibi kuruluş ve şahıslara hiçbir şekilde ödeme yapılmamasına onay vermemiş, bazı şahıslara ise aylık olarak sadece 300 lira ödeme yapılmasına onay vermişlerdi. Denetçiler bazı hesaplar hakkında herhangi bir işlem yapılmasına onay vermeyeceklerini bildirmişlerdi. Aralarında Talat Paşa, Enver Paşa, Fethi Bey, Kibaroglu Süreyya Bey, Men'i İhtikar Komisyonu gibi şahıs ve kuruluşla ait hesaplar bu kategoride olup, bu tür hesaplar tamamen dondurulmuştu⁸⁹⁸. Credit National Ottoman'ın, savaş yıllarında Osmanlı bankasının yerini almaya çalışması, bu amaçla bazı ayrıcalıklar elde etmesi ve her şeyden önemlisi milli bir banka olması savaş sonrasında bu bankayı İtilaf Devletlerinin gazabına maruz bırakmıştı.

İtilaf Devletlerinin el koyduğu diğer bir banka da 1918 Mayıs'ında yayınlanan İrade ile açılan ve 2 Mayıs 1919'da da ticari işlemlere başlayan Türkiye Umumi Bankası (Banque Generale de Turquie) idi. Böylece Türkiye Umumi Bankası da bankacılık işlemleri ile birlikte diğer ticari faaliyetleri yürütebilecek hale gelmişti. Bulgaristan'da da bir şubesi olan bu bankanın kurucuları, Budapeşteli Banque Commercial Hongroise de Pest Şirketi ile Eski sadrazam Prens Said Halim Paşa ve Reşat Fuat Beylerdi. 25 Ocak 1919 tarihinde James Gatheral'ın denetçi olarak atandığı banka incelemelerden sonra 27 Ocak 1919 tarihinde olağan bir şekilde halka açılmıştı. Türk yetkililer bankanın Osmanlı kanunlarına göre kurulmuş bir banka olduğunu belirtmişse de denetçi olarak atanan James Gatheral, banka hisselerinin %65'inin Macar bankalarına, %25'inin Avusturyalılara ait olduğunu bankadaki Türkler ait hisselerinin yalnız %10 olduğunu tespit etmişlerdi. Bundan sonra Gatheral, Türkiye Umumi Bankası'nın, bir Osmanlı Bankası değil bir Macar Bankası

⁸⁹⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 27 Temmuz 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4203**, 113179.

⁸⁹⁸ Mehmet Tevfik (Biren), **Bir Devlet Adamının" Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdühamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, Cilt 1, yayma haz; F. Rezan Hürnen, İstanbul, Arma Yayınları, 1993, s. 157-158.

olduğunu ileri sürmüştü⁸⁹⁹. Banka ve Osmanlı Hükümeti ise Macarlara ait hisselerin Türk sermayesi tarafından satın aldığına dikkat çekerek, işgal yönetimi tarafından yapılan hareketin gayrimeşru olduğunu ileri sürmüşlerdi. Hariciye Nezareti, Yüksek Komiserlere bir mektup göndererek Türkiye Umumi Bankası'nın yeniden Türk kontrolüne verilmesini talep etmişse de Yüksek Komiserler müşterek bir nota ile kontrolü kaldırmayacaklarını bildirmişlerdi⁹⁰⁰. Böylece Türk sermayesine ait ikinci banka da İtilaf Devletlerinin denetimine geçmişti

Ülkelerinin yaptığı antlaşmalardan sonra el konulan yabancı bankalar da Yüksek Komiserlere müracaat ederek zararlarının tazmin edilmesini talep etmişlerdi. Zor durumda kalan Yüksek Komiserler talepler doğrultusunda tahkikat yaptıracaklarını bildirmekten başka bir şey yapmamışlardı⁹⁰¹.

Banka denetimi için Yüksek Komiserler kurdukları idarenin ve denetçilerin yaptıkların masrafların tamamını ilgili bankalardan tahsil etmişlerdi. Denetimin kurulduğu 25 Ocak 1919 tarihinden 30 Haziran 1919'a kadar olan ilk altı aylık dönemde toplam 7744,82 Lirayı⁹⁰² bulan bu masraflar bankalar için yeni bir gider kapısı olmuştu.

“Düşman” bankalarının ekonomik getirisi beklenenden fazla olmuştu. Bu durum, paylaşım konusunda üç müttefik arasında bazı antlaşmazlıkları kaçınılmaz hale getirmişti. Müttefik Hükümetlerin Yüksek Komiserlerine verdiği talimatlar birbirleri ile doğrudan çelişmekteydi. Bu talimatlarla denetçilerin, tasfiyesine başladıkları “düşman” bankalarının tasfiyesine kaldıkları yerlerden devam etmeleri imkansız hale gelmişti. İşlemlerin yeniden başlaması için müttefik hükümetler arasında bir an önce antlaşmaya varılması gerekiyordu⁹⁰³.

Almanya ve Avusturya-Macaristan ile yapılan antlaşmalar yürürlüğe girdikten sonra İtalyan Hükümeti, bu ülke vatandaşları için savaş tedbirlerinin sürdürülemeyeceğini vurgulayarak, onlara ait bankalardaki denetimin kaldırılmasını

⁸⁹⁹ “Wyatt tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 15 Nisan 1919 tarihli rapor”, **FO, 371/4202**, 75864.

⁹⁰⁰ “13 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 52444; 27 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 58429; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 7 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4202**, 64442.

⁹⁰¹ “21 Temmuz 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7935**, E 7826.

⁹⁰² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 7 Eylül 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4203**, 130716.

⁹⁰³ “21 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 124445.

önermişti. Ancak İngiliz ve Fransız Hükümetleri aynı kanaatte değillerdi. Onlar Türkiye ile ateşkes sürecinin devam ettiğini gerekçe göstererek Almanya ve Avusturya-Macaristan vatandaşlarına ait bankalardaki denetimin devam edeceğini açıklamışlardı⁹⁰⁴. İtalyan Hükümeti'nin önerisi hukuk kaygısından kaynaklanmamıştı. İtalyan sermayesi, İstanbul'da el konulan bankalarla ciddi bir şekilde ilgilenmeye başlamıştı.

İtilaf Devletlerinin el koyduğu güçlü bankalardan Deutsche Bank'la, Banca İtaliana di Sconto arasında antlaşmaya varılmış ve Deutsche Bank İstanbul şubesi İtalyanlara devredilmişti. Deutsche Bank'ın bankadaki denetçilerden habersiz imzaladığı bu antlaşmaya denetçiler tepki göstermişlerdi⁹⁰⁵. Hatta denetçiler yapılan antlaşmanın iki taraf arasında varılan gizli bir uzlaşmaya dayandığını, şartların normale dönmesiyle Almanların bankalarını yeniden devralacaklarını iddia etmişlerdi. Müttefik denetçileri, Banca İtaliana di Sconto Galata şubesi Müdürü Rossi'nin bu düzmece antlaşmayı ayarlamış olmasından şüphelenmişlerdi. Rossi, Deutsche Bank İstanbul şubesinin eski müdürü idi. Wyatt'ın hazırladığı bir rapor doğrultusunda, müttefik denetiminin kurulmasından önce “engelleyci” çalışmalar yaptığı gerekçesiyle görevinden alınmıştı. İtalyan vatandaşı olduğundan İtalya'ya giden Rossi, Banca İtaliana di Sconto Galata şubesi Müdürü olarak İstanbul'a dönmüştü. Bundan bir süre sonra Berlin'e giderek Deutsche Bank yetkilileri ile görüşen Rossi bahsedilen antlaşmayı imzalamıştı. İngiliz ve Fransızlar Rossi'nin eski bankası Deutsche Bank adına çalıştığını ve Banca İtaliana di Sconto Galata şubesi Müdürü kisvesiyle Türkiye'deki Alman menfaatlerini koruduğunu ileri sürüyorlardı. Banco di Roma'nın İstanbul ve İzmir'deki Banque Hongroise'nin malvarlıklarını satın alması ve Wiener Bankverein'in son müdürünün de Banca Commerciale Italiano'nun müdürlüğüne atanmasını da bu olayla ilişkilendiren İngiliz ve Fransızlar, İtalyanların, bankacılık konusunda İttifak Devletleri ile işbirliği yaptıklarından şüpheleniyorlardı⁹⁰⁶. İngilizler, İtalya'da yaptırdıkları araştırmalar neticesinde İtalyanların, Alman bankalarıyla doğrudan ilgilerinin olmadığını

⁹⁰⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 23 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4203**, 145281.

⁹⁰⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 22 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4203**, 149580.

⁹⁰⁶ “G.E. Wiles tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 18 Ekim 1919 tarihli rapor”, **FO, 371/4203**, 149580.

öğrenmişlerdi. Ancak İngilizlerin, bir Katolik bankası olan Banco di Roma'nın “düşman” Devletlerinin Katolik kuruluşlarıyla yakın temas halinde olduğuna dair ciddi şüpheleri vardı⁹⁰⁷.

İtalyanların Deutsche Bank'ı alması meselesi Müttefik Yüksek Komiserleri toplantısında da müzakere edilmişti. İtalyan Yüksek Komiseri Banco di Sconto ile Almanlar arasında bir bağ olmadığını anlatmaya çalışmışsa da meslektaşlarını ikna edememişti⁹⁰⁸. İngiliz ve Fransızlar Deutsche Bank gibi önemli bir bankayı İtalyanların almasını elbette kolaylıkla kabul edecek değillerdi. Bu nedenle öne sürdükleri gerekçelerle bu bankanın İtalyanlara devrine engel olmuşlardı⁹⁰⁹. İtalyanların kararlı tutumu karşısında İngiliz ve Fransız yetkililer Paris Konferansı kararı olmadan yapılan işlemi onaylamayacaklarını bildirmişler ve bu konuda son sözlerini söylemişlerdi⁹¹⁰. Bundan sonra Deutsche Bank'da görevli müttefik denetçisi E.E. Wiles satış işlemi durdurmuştu⁹¹¹.

İngiliz ve Fransızların menfaatlerine engel olmaya çalıştıklarını gören İtalyan Yüksek Komiseri, 23 Ekim 1919 tarihinde Yüksek Komiserler arasında yapılan diğer bir toplantıda yabancı bankalardaki kontrolün kaldırılmasını teklif etmişti⁹¹². İttifak Devletleri vatandaşlarına ait bankalarındaki denetçi sayıları az olmasına karşın bankacılık konusunda yoğun bir çalışma yürüten İtalyanlar bu işten müttefiklerine oranla bayağı kazançlı çıkmışlardı. Denetimin kaldırılması halinde müttefikleri, İtalyanların çıkarlarını devam ettirmelerine engel olamayacaklardı.

Amerikan National City Bank ise Deutsche Orient Bank ile ilgileniyordu. National City Bank New York Şubesi, Deutsche Orient Bank'a gönderdiği yeni yıl mesajında; “yeni yılda ve ileride barış ve refah içinde iyi ilişkilerimizi devam ettirmeyi” dilemişti. Bu mesajdan haberdar olan Yüksek Komiserler, Amerikan

⁹⁰⁷ “İngiliz Roma Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 16 Ocak 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/4203**, 172854.

⁹⁰⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 16 Kasım 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4203**, 156710.

⁹⁰⁹ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 15 Kasım 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4203**, 149580.

⁹¹⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 25 Kasım 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4203**, 137713.

⁹¹¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 29 Aralık 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4203**, 165688.

⁹¹² “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 26 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4203**, 149606.

bankasına Türkiye’de ilişki kurabilecekleri bankaların listesini göndermişti. Buna göre Amerikalıların, İngiliz, Fransız ortaklı Osmanlı Bankası, İngiliz Türkiye Milli Bankası Fransız, Credit Lyonnais, Banque Générale pour le Commerce et le Credit İtalyan Banco di Roma, Banca Italiana di Sconto, Banca Commerciale Italiana ile Yunan Bank of Athens ve Bank of Selanique ile ilişki kurmaları tavsiye edilmişti⁹¹³. İstanbul’u işgal eden üç müttefik, el konulan bankalara dördüncü bir ortak istemediğini göstermişti.

Banka denetçileri sadece İttifak Devletlerine ait bankalarda değil, müttefik bankalarında da bazı operasyonlar yapmışlardı. Bu operasyonlarla Osmanlı Devleti’ne ait malvarlıklarına el konulması amaçlanmıştı. İşgal yönetimi, Osmanlı Devleti’nin banknot bastırmak üzere teminat bedeli olarak Osmanlı Bankası’na yatırdığı altınlara ileride el koymuştu. Bu altınların ileride tazminat taleplerine karşılık kullanılacağı açıklanmıştı⁹¹⁴. İşgal dönemi içerisinde Osmanlı Devleti, mali sıkıntı yaşadıkça bu altınlara karşılık avans alabilmek amacıyla İtilaf Devletlerinin kapısını çalacaktı.

İşgal yönetimi, Osmanlı Hükümeti tarafından çıkarılan devlet tahvillerini alan İttifak Devletleri vatandaşlarına ödeme yapılmasına da izin vermemişti. İtilaf Devletleri ve tarafsız Devletlere mensup vatandaşlara yapılan ödemelere ise devam edilmişti⁹¹⁵.

Sevr Antlaşması’ndan sonra Yüksek Komiserler müttefik şirketlerinin ticari taleplerine doğrudan yanıt vermeye başlamışlardı. Mesela Marine Manutention Co.’nun savaş öncesi borcunun, Wiener Bank tarafından ödenmesi için Yüksek Komiserler talimat hazırlamışlardı⁹¹⁶.

İttifak Devletleri’ne ait bankalar etkisiz hale getirildikten sonra İstanbul’da İngilizlerin büyük paya sahip olduğu Osmanlı Bankası⁹¹⁷ ve Türkiye Milli Bankası⁹¹⁸

⁹¹³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 31 Aralık 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4203**, 170753.

⁹¹⁴ “2 Ekim 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 144274.

⁹¹⁵ “23 Ekim 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4164**, 149602.

⁹¹⁶ “10 Eylül 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5164**, E 12263.

⁹¹⁷ Fransızların da paya sahip olduğu bu banka Zaman zaman Osmanlı Devleti’ne borç vermiş Banque Selanique kurulana kadar bankacılık işlerini tekeline almıştı.

⁹¹⁸ İstanbul’da tamamen İngiliz sermayeli olan tek banka İngiliz Ernest Cassel tarafından 1910’da kurulmuş savaş nedeniyle çok kısıtlı işlemler yapabilmiş, ateşkesten sonra işleri artmış önde gelen bankalardan biri olmuştu.

ateşkes sonrasında İstanbul'da bankacılık sektöründe yeniden piyasalara hakim olmuşlardı. 1919 yılında bu bankaların dışında;

The Anglo Levantine Banking Co.(İngiliz)

Credit Lyonnais (Fransız)

Banco di Roma (İtalyan)

Banco Cemmerce Italiano (son yıllarda açılmış) (İtalyan)

Banco di Sconto son yıl açılmış (İtalyan)

Bank of Athens (Yunan)

Bank of Salonica (Yunan)

Banque Russe pour le Commerce Etranger (Rus)

Marmarosh Blank & Co (Romanya)

Banque Commerciale Otoman (Ermeni)

İtibar-ı Milli Bankası (Osmanlı)

Türkiye Umumi Bankası (Osmanlı)

Baque Generale de Commerce et de Credit (Osmanlı)

Deutsche Bank (Alman)

Deutsche Orient Bank (Alman)

Wiener Bank Verein (Avusturya)

Union Bank (Avusturya)

Banque Hongroise (Macar)

Gibi bankaları faaliyette bulunmaktaydı⁹¹⁹.

Sevr Antlaşması, “düşman” bankalarının tasfiyesine izin vermektedir. Yüksek Komiserler daha Sevr Antlaşması imzalanmadan antlaşma taslağından hareketle 8 Ağustos 1920 tarihinde “düşman” bankalarının tasfiyesine başlamaları için banka denetçilerine talimat vermişlerdi⁹²⁰. Oysa bir antlaşma imzalanırsa dahi onaylanmadan hükümlerinin tatbik edilmesi devletlerarası hukuka aykırı idi.

I. Dünya Savaşı öncesinde “düşman” bankalarından alacağı olduğunu iddia eden şahıs ve şirketler Yüksek Komiserlere müracaat ederek bu borçların ödenmesini talep etmekteydiler. Bu taleplerin çoğunu İtilaf Devletleri vatandaşlarının talepleri

⁹¹⁹ “İstanbul Bankaları Hakkında Taslak”, **FO**, 371/5213, E 7781.

⁹²⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 17 Ağustos 1920, **FO**, 371/5213, E 10709.

oluşturmaktaydı. Bu aşamada Yüksek Komiserler “düşman” bankalarına baskı yapmamakta, söz konusu İtilaf Devletleri vatandaşları olduğunda borcun ödemesini tavsiye etmekteydiler⁹²¹. Yine de ödeyip ödememe inisiyatifi bankalara bırakılmıştı. İtilaf Devletleri nasılsa bu bankaları ellerinde tutuyorlardı. O gün ödenmese de gelecekte bu taleplerin karşılanması gerekecekti.

Refet Paşa İstanbul’a geldiğinde Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, Wienerbankverein, the Deutsche Bank, Deutsche Orient Bank ve Banque Hongroise üzerinde kurulan denetim devam etmekteydi. Refet Paşa 17 Aralık 1922 tarihinde Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası üzerindeki denetimin kaldırılması için Henderson’a müracaat etmişti. Henderson 19 Aralık 1922’de bu denetimin kaldırılması için Holmes’a talimat vermişti⁹²². Ancak “düşman” bankalar üzerindeki denetim işgal kuvvetlerinin çekilmesine kadar devam edecekti.

İşgal kuvvetlerinin İstanbul’dan ayrılmasından önce, İngiliz Ticaret ve Dışişleri Bakanlıkları, “düşman” bankalarında kurulan denetimin kaldırılması yönünde görüş bildirmişlerdi⁹²³. İngiliz Hazine Bakanlığı “düşman” bankalarının tasfiye edilmesi gerektiğini savunmuş, böyle bir uygulamanın Lozan Antlaşması’na uygun olduğunu da ileri sürmüştü⁹²⁴. Bundan sonra İtilaf Devletleri “düşman” bankalarındaki denetimin sona erdirilmesini için Yüksek Komiserlerine talimat vermişlerdi⁹²⁵.

30 Eylül 1923’te Müttefiklerarası “düşman” Bankaları Kontrol Komisyonu’na son verilmişti. Yalnız banka idareleri tarafından ateşkes sürecinde uygulanan denetimle ilgili İtilaf Devletlerinden ve komisyonlarından herhangi bir tazminat talebinde bulunulmayacağına dair yazılı bir teminat alındıktan sonra bankaların anahtarları teslim edilmişti⁹²⁶. İşgal dönemi boyunca, Osmanlı Devleti dahil İttifak Devletleri ve vatandaşlarına ait bankalar İtilaf Devletlerinin denetimi altında

⁹²¹ “İngiliz Hazine Bakanlığı’ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 14 Ekim 1920 tarihli mektup, İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 31 Aralık 1920 tarihli mektup, **FO, 371/5213**, E 16132.

⁹²² “İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 19 Aralık 1922 tarihli mektup”, **FO, 371/7938**, E 14505.

⁹²³ “İngiliz Ticaret Bakanlığı’ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 20 Ağustos 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9168**, E 846.

⁹²⁴ “İngiliz Hazine Bakanlığı’ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 21 Ağustos 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9168**, E 8485.

⁹²⁵ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan İngiliz Yüksek Komiserliğine 30 Ağustos 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9168**, E 8485.

⁹²⁶ “İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 2 Ekim 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9168**, E 9957.

tutulmuş, düşman bankalarına büyük bir darbe vurulmuştu. Bu bankalardaki hesapların İtilaf Devletlerine ait bankalara transfer edilmesi özendirilmiş, İtilaf Devletleri ve vatandaşlarına ait bankalar işgal İstanbul’unda piyasaya hakim olmuşlardı.

14. İstanbul’da Kömür Sorunu ve Müttefiklerarası Kömür Komisyonu

Osmanlı Devleti’nde 20. yüzyılın başlarında kömür, gaz ve petrol ürünleri yakıt ihtiyacını karşılamak için kullanılıyordu. Savaşın sonlarına değin Osmanlı Devleti bu ihtiyacını ülke içerisindeki, Ereğli, Zonguldak Batum, Musul ve Kerkük’ten karşılamış, zaman zaman da Romanya ve Almanya’dan ithalat yapmıştı. Ancak savaşın sonlarına doğru gelişen olaylar ve İtilaf Devletlerinin ablukası, İstanbul’a yakıt gönderilememesine neden olmuş, Hükümet sadece Ereğli ve Zonguldak’ta bulunan kömür madenlerinden İstanbul’un ihtiyacını karşılanmaya çalışmıştı⁹²⁷. Dolayısıyla İstanbul’da kullanılabilen en önemli enerji kaynağı kömür olmuştu.

Ereğli ve Zonguldak madenleri Alman subayların rehberliğinde iletiliyordu. Ateşkes Antlaşması’nda İttifak Devletleri vatandaşları hakkında alınan kararlar nedeniyle, bu subayların Osmanlı topraklarını terk etmesi gerekiyordu. Alman subayların kömür madenlerinin bulunduğu bölgeden ayrılmadan önce madenlerde bulunan makineleri bozmaları ciddi sorunlar yaşanmasına neden olmuştu. Sorun sadece bundan ibaret değildi. Maden işçileri ile ilgili sorunlar da önemli bir yer tutuyordu. Madenlerde çalışan işçilerinin bir kısmı maaşlarının düşük olduğu gerekçesiyle işten ayrılmıştı. Kalan işçiler de komünist ajitasyonların ve İstanbul kökenli işçi örgütlerinin etkisi altında kaldıklarından, grev yaparak işlerin aksamasına ve üretimin azalmasına yol açıyorlardı. Bu durum da İstanbul’a gönderilen kömür miktarının azalmasına neden oluyordu. Kömür sıkıntısı İstanbul’da Tramvay hizmetlerini durma noktasına gelmiş, vapur seferlerine de sınırlama getirilmişti. Yeterli kömür sağlanamadığından elektrik ve su sıkıntısı çekiliyor,

⁹²⁷ “Dahiliye Nezareti tarafından hazırlanan 12 Recep 1337 (13 Nisan 1919) tarihli dosya”, **BOA, DH-İUM** Dosya no.19/6, vesika no. 1/5, “Dahiliye Nezareti tarafından hazırlanan 9 Recep 1337/10 Nisan 1919 tarihli dosya”, **BOA, DH-İUM** Dosya no.19/5, vesika no. 1/90, Shaw, **a.g.e.**,V.I, s.223.

Şehrin aydınlatılmaması anarşik olaylara neden oluyordu⁹²⁸. İşgal döneminde devletin ve halkın ihtiyaçları ile birlikte İstanbul'da gelen işgal kuvvetlerinin gereksinimleri başkentteki kömür sıkıntısını daha da arttıracaktı.

Fransızlar Zonguldak'ı işgal ettiklerinde madenlerden çıkarılan kömürü Güney Rusya'da Bolşeviklere karşı savaşıyan müttefik kuvvetlerine göndermeye başlamışlardı⁹²⁹. Öncelik müttefik kuvvetlerine tanındığından İstanbul'daki halkın ihtiyacını karşılayabilmek iyiden iyiye güçleşmişti.

Hükümet bu koşullar altında kömür ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla Zonguldak Kömür Komisyonu'nu kurmuştu.⁹³⁰ Ancak bu komisyonun karşısında kömür madenlerini öncelikle kendi ihtiyaçları için kullanmayı amaçlayan İtilaf Devletleri vardı.

İstanbul işgalinin ilk günlerinden itibaren kömür sıkıntısı ciddi bir boyuta ulaşmıştı. İtilaf Devletleri, Türklerin madenleri iyi bir şekilde işletemediklerini⁹³¹, İstanbul'daki kömür stoklarının israf ettiklerini ileri sürerek madenlerin kötü idare edildiğini iddia etmekteydiler. Hariciye Nazırı ile temas kuran Milne, İstanbul'da kömür ile çalışan suni ışıkların 22 Kasım 1919 gecesinden itibaren tamamen söndürülmesini talep etmişti. Hariciye Nazırı da fırsattan istifade ederek kumandanın İtilaf Devletlerinden kömür temin edilmesini rica etmişti. Ancak Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasındaki ticari münasebetler henüz başlamadığından bu talep kabul edilmemişti⁹³².

İşgal döneminde kömür, sanayi, ulaşım, elektrik ve su gibi hizmetlerin sağlanması açısından son derece önemli idi. Değirmenlerin dahi çoğu kömür ile çalışmakta idi. Kömür İstanbul için hayati önem taşımaktaydı. Kömür stokların tükenmesi İstanbul'da hayati hizmetlerin aksamasına ve müttefik kuvvetlerin hareket kabiliyetinin azalmasına yol açıyordu.

⁹²⁸ Shaw, **a.g.e.**, V.I, p.223-224; Duru, **a.g.e.**, s. 13-16; Topuzlu, **a.g.e.**, s.200, Temel, **a.g.e.**, s.29.

⁹²⁹ "Fransızların Zonguldak'ı işgali hakkında Dahiliye Nezareti'nin 28 Cemaziyülahir 1337 (31 Mart 1919) tarihli dosyası" **BOA, DH-İUM**, Dosya no.E/50 vesika no. 21.

⁹³⁰ "Zonguldak Kömür Komisyonu'nun kurulması hakkında Dahiliye Nezareti'nin 1 Cemaziyülevvel 1337/2 Şubat 1919 tarihli dosyası" **BOA, DH-İUM** Dosya no.19/4, vesika no. 1/30,,

⁹³¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 24 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3418**, 194067.

⁹³² "Akdeniz İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'ndan İngiliz Deniz Bakanlığı'na 21 Kasım 1918 tarihli mektup", **FO, 371/3418**, 194067.

Kömür sıkıntısı nedeniyle vapurlar, limanlarda ya da yol üzerinde uğradıkları noktalarda haftalarca beklemek zorunda kalıyor⁹³³ deniz trafiği ciddi bir şekilde aksıyordu.

Terhis edilen Osmanlı askerleri, yurda dönen göçmenleri, ve Müttefik askerlerini de taşımak zorunda olan demiryollarında da kömür sıkıntısı oldukça etkili olmakta idi⁹³⁴.

İstanbul'daki ev, işyeri ve fabrikaların çoğunun ısıtılmasında kömür kullanılıyordu. Yaşanan sıkıntılar, İstanbul'da kömürün karaborsaya düşmesine neden olmuş kömür maddi durumu iyi olanların temin edebildiği bir madde haline gelmişti. Maddi durumu iyi olmadığından kömür bulamayanlar ihtiyaçlarını odun kullanarak karşılamaya çalışıyorlardı⁹³⁵. Müttefik temsilcileri ormanlarda kesim yapmak isteyen bölge ahalisine bazı vesikalar veriyorlardı. İdareye yapılan bu müdahale, Belgrad Ormanlarının talan edilmesine neden olmaktadır. Hükümet bu talanın önlenmesi için işgal yönetimi nezdinde teşebbüste bulunmaya ve ormanlarda devriye gezmek üzere bölgeye bir askeri müfreze göndermeye karar vermişti⁹³⁶.

Belgrad Ormanları müttefik kuvvetlerinin odun ihtiyacını karşılamak amacıyla da kullanılmaktaydı. İşgal dönemi boyunca Kendros ve Cottereau Şirketleri, müttefik kuvvetlerinin ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla Belgrad Ormanlarından odun temin etmişti. Vatandaşların kesimine engel olmaya çalışan Osmanlı Hükümetleri, işgal kuvvetleri namına yapılan kesime müdahale edememişlerdi⁹³⁷.

Lozan Antlaşmasının onaylanmasından sonra İstanbul'da bulunan TBMM temsilcileri, Belgrad ormanlarından kesilen odunlara karşılık işgal kuvvetlerinden 92,250 Lira talepte bulunmuşlardı. Bu miktar beklediklerinden çok az olmasına karşın işgal kuvvetleri tarafından tek kuruş ödeme yapılmamıştı⁹³⁸.

⁹³³ “Dahiliye Nezareti’nden 20 Şevval 1337 (19 Temmuz 1919) tarihli dosyası”, **BOA,DH-İUM**, Dosya No:19-7, vesika no1-56.

⁹³⁴ “Dahiliye Nezareti’nden 1 Cemaziyyülahir 1337 (4 Mart 1919) tarihli dosyası”, **BOA,DH-İUM**, Dosya No:19-4, vesika no1-104.

⁹³⁵ “Dahiliye Nezareti’nden 22 Zilkadde 1337 (19 Ağustos 1919) tarihli dosyası”, **BOA,DH-İUM**, Dosya No:19-8, vesika no. 1/21.

⁹³⁶ **BOA, MV**, 217/79, 5 Safer1338 (30 Ekim 1919).

⁹³⁷ “Harington’dan Henderson’a 2 Ekim 1923 tarihli mektup ve Henderson’dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 20 Ekim 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9159**, E 10544.

⁹³⁸ “Harington’dan Savaş Bakanlığı’na 26 Eylül 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9164**, E 9639.

İtilaf Devletleri öncelikle kendi kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılamak istiyorlardı. Ama İstanbul nüfusunu da düşünmek zorundaydılar. Kömür yokluğu nedeniyle şehrin karanlıkta kalması ve un değirmenlerinin durması, İstanbul'da ciddi karışıklıklara yol açabilirdi. İşte bu nedenle Akdeniz Başkumandanlığı, İngiliz donanmasından yaklaşık 12,000 ton kömür temin etmek için harekete geçmişti⁹³⁹. Bu sıralarda İngiltere'de de kömür sıkıntısı yaşanmaktaydı. Bilhassa Mısır'da bulunan İngiliz kuvvetlerinin kömür sıkıntısı da had safhaya ulaşmıştı. Ancak öncelik Mısır'a değil, İstanbul'a verilmişti⁹⁴⁰. İtilaf Devletleri kendi birlikleri için temin edecekleri kömür dahil, İstanbul'a getirilecek kömür bedelinin tamamını işgal masrafı kabilinden Osmanlı Hükümeti'nden tahsil etmeye çalışacaklardı⁹⁴¹.

İtilaf Devletleri, Fransız Hükümeti temsilcisi M.Pichonun önerisi doğrultusunda İstanbul'da kömür sorununu çözmek üzere İngiliz Fransız ve İtalyan temsilcilerden oluşacak Müttefiklerarası bir kömür komisyonu kurulmasına karar vermişlerdi⁹⁴². Müttefiklerarası Kömür Komisyonu, İstanbul'a gönderilecek olan kömürün dengeli bir şekilde dağıtımını yapmakla mükellef olacaktı⁹⁴³. İşin aslı sadece İstanbul'a gönderilecek kömür değil madenlerdeki bütün kömür yatakları Müttefiklerarası Kömür Komisyonu'nun eline geçecekti. İşgal mekanizmasının küçük bir çarkı olan Müttefiklerarası Kömür Komisyonu sayesinde İtilaf Devletleri İstanbul'da kömür idaresini el geçirmekle kalmayacaklar kömüre ihtiyaç duyan şirket ve kuruluşları da kendilerine bağımlı hale getirmiş olacaklardı.

Kömür yatakları Müttefiklerarası Kömür Komisyonu'nun denetimine verilmekle birlikte, işgal yönetimi, kömür madenlerinin güvenliğinden Osmanlı Hükümeti'nin sorumlu olduğunu müşterek bir nota ile hatırlatmışlardı⁹⁴⁴. Kömür madenlerinin işleyişinden de Osmanlı Hükümeti mesul tutulmuştu. Müttefiklerarası

⁹³⁹ “Akdeniz İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'ndan İngiliz Deniz Bakanlığı'na 5 Aralık 1918 tarihli mektup”, **FO, 371/3418**, 200774.

⁹⁴⁰ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 11 Aralık 1918 tarihli mektup”, **FO, 371/3418**, 300774.

⁹⁴¹ “İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan İngiliz Hükümeti'ne 15 Aralık 1918 tarihli mektup”, **FO, 371/3418**, 206676.

⁹⁴² “İngiliz Hükümeti'nden İngiliz Deniz Bakanlığı'na 17 Aralık 1918 tarihli mektup”, **FO, 371/3418**, 207249 ve “İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan İngiliz Hükümeti'ne 30 Aralık 1918 tarihli mektup”, **FO, 371/3418**, 213074.

⁹⁴³ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 4 Ocak 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/3418**, 213074; “23 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 29842; 30 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 29152.

⁹⁴⁴ “30 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 29152.

kömür komisyonunun önerisi doğrultusunda Osmanlı Hükümeti, ordu içerisinde madende gönüllü çalışmak isteyenleri toplayarak madenlerde istihdam etmişti. Ancak Hükümet yine de müttefik temsilcilerine yaranamamış, bu kez de madenlerde görevli askerlerin sayısının fazlalığı şikayet konusu olmuştu⁹⁴⁵. Kömür madenlerin tamamen İtilaf Devletlerinin hakimiyetine girebilmesi için ilk aşama tamamlanmıştı.

Müttefiklerarası Kömür Komisyonu teşkilatlanmasını tamamladıktan sonra ikinci aşamaya gelinmiş, işgal yönetimi, Osmanlı Hükümeti tarafından işletilen Ereğli kömür madenlerinin işleyişini beğenmediklerini dile getirmeye başlamışlardı. Öte yandan İşgal yönetimi tarafından M. Picard'a madenlerin daha iyi işletilebilmesi amacıyla detaylı bir rapor hazırlama görevi verilmişti⁹⁴⁶.

Ereğli kömür madenleri Osmanlı Hükümeti tarafından işletiliyor gibi görünse de Müttefiklerarası Kömür Komisyonu, Osmanlı idaresi üzerinde bir güç haline gelmişti. Müttefiklerarası Kömür Komisyonu, madenlerdeki Türk işçileri işten çıkararak yerlerine genellikle yabancı ya da gayrimüslimleri işe almıştı. Bu durum Osmanlı Hükümeti'nin şikayetlerine neden olmuşsa da işgal yönetimi, yerel yetkililerin tutumu nedeniyle böyle bir karar aldıklarını açıklamışlardı⁹⁴⁷. Bu olay Müttefiklerarası Kömür Komisyonu'nun, kömür madenleri üzerinde hakimiyeti sağladığının kanıtı idi.

Müttefiklerarası Kömür Komisyonu gerektiğinde madenlerde bulunan kömüre el koyabiliyor, aldığı kararlara uymayanlara para cezaları dahi verebiliyordu⁹⁴⁸.

İngiltere'den getirilen kömür sayesinde biraz ferahlayan İstanbul 1920 yılı içerisinde yeniden kömür sıkıntısı ile karşı karşıya kalmıştı. Hem İtilaf Donanması hem de Osmanlı Hükümeti'nin acilen kömüre ihtiyaç duymaktaydı. Komisyon kömür temin etmek üzere yeniden Yüksek Komiserlere müracaat etmek zorunda kalmıştı⁹⁴⁹. İtilaf Devletleri söz konusu komisyonu kurarlarken Osmanlı Hükümeti'nin temin edilen kömürü yanlış ve kötü bir şekilde idare ettiğini savunmuşlardı. Fakat çok geçmeden kömür sorununu çözmek amacıyla kurdukları komisyonun kalıcı bir çözüm bulamadığını anlamışlardı.

⁹⁴⁵ “29 Mayıs 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 88771.

⁹⁴⁶ “21 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 124445.

⁹⁴⁷ “6 Ağustos 1920 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/5164**, E 10250.

⁹⁴⁸ “5 Mart 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5163**, E 2144.

⁹⁴⁹ “Müttefiklerarası Kömür Komisyonu tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine sunulan 2 Haziran 1920 tarihli nota”, **FO, 371/5272**, E 8939.

Ancak bu kez Müttefiklerarası komisyonun imdadına ülke içerisinde temin edilen kömür yetişmişti. Yerli kaynaklardan İstanbul'un ihtiyacı hemen hemen karşılanıyordu. Yüksek Komiserler 15 Kasım 1920 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, stokların iyi durumda olmasından dolayı İtilaf Devletlerine bir miktar kömür ihracına izin verilmesini talep etmişlerdi⁹⁵⁰. Yüksek Komiserlerin asayiş sorunlarına yol açmasına rağmen tasarruf yapılması konusunda neden ısrar ettikleri bu notadan sonra daha iyi anlaşılıyordu.

Müttefiklerarası Kömür Komisyonu sadece kömür havzasının bulunduğu bölgede değil, İstanbul'da kömürün tüketilmesinden de sorumlu idi. Kömür tüketimi ile gündelik yaşam arasında bağlantı olduğundan Müttefik Kömür Komisyonu tarafından alınan kararlar İstanbul'da sosyal yaşamı da etkiliyordu. Müttefiklerarası Kömür Komisyonu'nun önerilerini değerlendiren Yüksek Komiserler, gün ışığından daha fazla istifade edilebilmesi ve kömür tasarrufu sağlanabilmesi amacıyla yaz saatine geçilmesine karar vermişlerdi⁹⁵¹. Tasarruf sağlanabilmesi için yaz saati uygulamasından kış saatine geçilmesi gerekiyordu. Müttefiklerarası Kömür Komisyonu'nun önerdiği tarihlerde bu değişiklikler yapılıyordu. İşgal kuvvetleri İstanbul'da kaldığı müddetçe bu uygulama devam etmişti⁹⁵². En son 13 Ekim 1922 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında Kış saati uygulamasına geçme kararı alınmıştı⁹⁵³. Osmanlı Devleti'nde yaz saati uygulaması ilk kez işgal yönetimi tarafından başlatılmıştı. Bu uygulamaya geçilirken Osmanlı Hükümeti'nin fikri dahi alınmamıştı. Alınan kararın Osmanlı Hükümeti'ne bildirilmesi yeterli olacaktı.

Müttefiklerarası Kömür Komisyonu'nun İstanbul'da sosyal yaşama yaptığı müdahalelerden biri de eğlence hayatı ile ilgili idi. Müttefiklerarası Kömür Komisyonu, yaşanan kömür sıkıntısı nedeniyle, gece yarısı sinema, tiyatro ve bazı eğlence mekanlarının kapatılmasını önermiş, Yüksek Komiserler bu öneriyi de kabul etmişlerdi. Bu kararın uygulanabilmesi için müttefik polisine ve belediyeye talimat

⁹⁵⁰ “Müttefik Yüksek Komiserleri tarafından Osmanlı Hükümeti'ne sunulan 15 Kasım 1920 tarihli müşterek Nota”, **FO, 371/5293**, E 15432; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 27 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5293**, E 15432.

⁹⁵¹ “6 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 47772.

⁹⁵² “1 Ekim ve 14 Ekim 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantılarından”, **FO, 371/5164**, E 12516, **FO, 371/6496**, E 11661.

⁹⁵³ “18 Şubat 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 2996; “24 Şubat 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 2759; “13 Ekim 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7935**, E 11807.

gönderilmişti⁹⁵⁴. Sinema, tiyatro ve eğlence mekanlarının büyük bir kısmının yabancılara ve gayrimüslimlere ait olması alınan kararın uygulanması noktasında bazı sıkıntılar çıkarmaktaydı. Bazı işletmelerin alınan karara uymadıkları gözlemlenmiş, 2 Ekim 1919 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında her türlü sinema, tiyatro ve restoranın 15 Ekim 1919 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, gece yarısından sonra kapatılması için yeni bir talimat hazırlanmıştı⁹⁵⁵. Osmanlı Hükümeti bu meselede de tamamen devre dışı bırakılmış, işgal yönetimi doğrudan belediyeye talimat vermişti.

Yüksek Komiserler yapılan müracaatları dikkate alarak sosyal yaşamda yaptıkları düzenlemelerde esneklik gösterebiliyorlardı. Misal olarak İstanbul Rumları Noel ve yılbaşında restoran ve benzeri eğlence mekanlarının gece yarısından sonra açık kalması için Yüksek Komiserlere müracaat etmişlerdi. Rum basını, Yüksek Komiserlerin cevabını beklemeden ve bu mekanların Noel ve yılbaşı gece yarısı açılacaklarını duyurmuştu. Rumların kullandığı takvim ile batıların kullandığı takvimlerde bu günler ayrı tarihlere rastlamaktaydı. İznin verilmesi halinde verilen izin beş gecelik olacaktı. Bunu da dikkate alan Yüksek Komiserler, Rumların sadece istedikleri bir gece restoran vb. mekanları açabileceklerini bildirmişlerdi⁹⁵⁶. Dikkat edileceği üzere İstanbul Rumları, Osmanlı Hükümeti'ni muhatap almıyor, Yüksek Komiserler de Osmanlı Hükümeti'nin yetki alanına giren hemen her konuda karar verebilme hakkını kendilerinde bulabiliyorlardı.

Bene-Berith cemiyeti de Hahambaşı vasıtasıyla 22/23 Ocak 1921 gecesi “Petits Chams'da” yapılacak ve gece 2.00'a kadar izin verilen eğlencenin sabaha kadar sürmesi için Yüksek Komiserlerden izin talep etmişti. Yapılan müracaatı değerlendiren Yüksek Komiserler izni sabaha kadar olmasa da gece yarısı 04:00'a kadar uzatmışlardı⁹⁵⁷.

Artan talepler üzerine Yüksek Komiserler gece yarısı kurallarının yumuşatılmasına ve açık kalma süresinin 02.00 olarak değiştirilmesine ve bundan

⁹⁵⁴ “7 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, FO, 371/4156, 121945.

⁹⁵⁵ “2 Ekim 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, FO, 371/4156, 144274.

⁹⁵⁶ “17 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, FO, 371/6494, E 344; “30 Aralık 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, FO, 371/4156, 174125.

⁹⁵⁷ “14 Ocak 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, FO, 371/6494, E 1300.

başka tolerans gösterilmemesine karar vermişlerdi⁹⁵⁸. Rus Beyaz Haç Cemiyeti bu saati erken bulmuş, eğlence saatlerinin arttırılması hakkında Yüksek Komiserlere teklifte bulunmuş, ancak bu teklif reddedilmişti⁹⁵⁹.

Eğlence mekanı sahipleri gece boyunca açık kalma isteklerini Yüksek Komiserlere iletmişlerdi. 17 Mart 1922 tarihinde Yüksek Komiserler bu tür mekanların açık kalma süresini bir saat daha uzatmıştı⁹⁶⁰.

Sadece gayrimüslimlerin değil Müslümanların da özel gün ve gecelerde yapılacak etkinlikler için Yüksek Komiserlerden izin alması gerekiyordu. Ramazan geceleri yapılan faaliyetler için dahi Yüksek Komiserlerin iznine ihtiyaç vardı⁹⁶¹. Dini vecibelerin yerine getirilebilmesi ve dini geleneklerin yaşatılabilmesi için dahi işgal yönetiminden izin alınması son derece elem verici idi.

İşgal yönetimi kömür sıkıntısından dolayı İstanbul'da elektrik kullanımına kısıtlamalar getirmişlerdi. İstanbul'un gece yarısından sonra aydınlatılması işgal yönetimi tarafından yasaklanmıştı. Sokakların karanlıkta kalması bazı suçlarda artışa ve asayiş sorunlarına yol açmıştı. Bu nedenle Müttefiklerarası Kömür Komisyonu bu kısıtlamaların kaldırılmasını önermek zorunda kalmıştı. Bahsedilen kısıtlamalardan günlük olarak yaklaşık 20 ton kömür tasarruf ediliyordu. Bu sıralarda İngiltere'den kömür grevi başladığından İstanbul'a kömür getirilemiyordu. Bu koşullar altında işgal yönetimi kısıtlamalara devam etme kararı almıştı⁹⁶².

İngiltere'de kömür grevinin bitmesinden sonra İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, bazı suçların azalması için İstanbul'un aydınlatılması üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasını önermişti. Ancak meslektaşları bu öneriyi kabul etmemişlerdi⁹⁶³. Müttefiklerarası ticari rekabet nedeniyle bu önerinin reddedilmesi, asayiş sorunlarını daha da arttırmıştı.

İşgal döneminde alınan tedbirlerden biri de İstanbul'da gece yarısı sokağa çıkma yasağıdır. Müslümanlardan çok gayrimüslimler bu durumdan şikayetçiydi. Çünkü gayrimüslimlere ait eğlence mekanları genelde gece yarısı açıktı. Yüksek

⁹⁵⁸ “4 Şubat 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 2020.

⁹⁵⁹ “15 Haziran 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 8499.

⁹⁶⁰ “17 Mart 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 3548.

⁹⁶¹ “13 Mayıs 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 6210.

⁹⁶² “22 Ekim 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5164**, E13853.

⁹⁶³ “12 Kasım 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5164**, E 14881; “10 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 51.

Komiserler eğlence mekanı sahiplerinin talep ve şikayetlerden usandıklarından, bu tür taleplerin, Patrik, Piskopos, Hahambaşı gibi “diplomatik temsilciler” aracılığıyla yapılmasına karar vermişlerdi⁹⁶⁴. İşgal yönetimi nezdinde cemaat önderlerini diplomatik temsilci olarak kabul edilmişlerdi.

Kömür havzalarının TBMM'nin denetimine geçmesinden sonra Müttefiklerarası Kömür Komisyonu'nun bölgedeki rolü sona ermişti. Bundan sonra komisyon, yurtdışından getirilen kömürün dağıtılmasından ve tüketilmesi ile ilgilenmişti. TBMM temsilcilerinin İstanbul'da idareyi devralmasından sonra Müttefiklerarası Kömür Komisyonu'nun faaliyetleri sadece işgal kuvvetleri için temin edilen kömür ve kullanımı ile sınırlandırılmıştı.

15.Müttefiklerarası Demiryolları Komisyonu

19. Yüzyılın ikinci yarısında yapımına karar verilen Osmanlı demiryolları bir ulaşım vasıtası olmasının dışında büyük devletlerin, Osmanlı Devleti üzerinde nüfuzlarını arttırmalarını sağlayan bir vasıta haline gelmişti. I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı demiryolları yabancı yatırımcıların ilgi odağı haline gelmiş, savaş sırasında Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasındaki ilişkilerin kesilmesi, Almanların demiryolları üzerinde nüfuz kazanmasını sağlamıştı. İtilaf Devletleri askeri ve ticari açıdan büyük öneme sahip demiryollarına Mondros Ateşkes Antlaşması'nda özel bir yer ayırmışlardı. Ateşkes Antlaşması'nda demiryollarının İtilaf Devletlerinin denetimine bırakılması ön görülmüştü. Antlaşmada geçen “denetim” kelimesi İtilaf Devletlerinin, Osmanlı demiryollarına el koymaları için bir gerekçe olacaktı. Oysa aynı Antlaşmasında, petrol, kömür ve diğer Türk kaynaklarından ülke ihtiyaçları karşılandıktan sonra bu kaynakların İtilaf Devletlerine satılabileceği öngörülmüş, sadece satın alma aşamasında kolaylık gösterilmesine dair bir hüküm yer almıştı. İtilaf Devletleri satın almak yerine, kuracakları kurumlarla kömür madenlerine doğrudan el koyacaklardı.

İstanbul'da bulunan Anadolu Demiryolları Umumi Müdürlüğü savaş sırasında teknik konulardan anlayan çok sayıda İttifak Devletleri vatandaşını istihdam etmişti.

⁹⁶⁴ “6 Ağustos 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO**, 371/5164, E 10250.

Bunlar arasında çoğunluğu Almanlar oluşturmaktaydı. Savaştan sonra müttefik kumandanları, işgalleri altındaki bölgelerden geçen demiryollarının denetimini üstlenmek üzere hemen harekete geçmişlerdi. Müttefik kumandanları öncelikle teknik bilgiye sahip askeri personel vasıtasıyla demiryollarında denetim kurmayı hedeflemişlerdi⁹⁶⁵. Demiryolları hakkındaki madde o kadar yoruma açıktı ki Mısır'da bulunan İngiliz kumandan Allenby dahi Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 15. Maddesinde geçen "Kontrol Memurlarından" ne kastedildiğini anlamamıştı. Hangi devletin nerede hangi demiryolu hattında kontrol kuracağı, bu kontrolün amacının ne olduğu da tam anlamıyla bir muammaydı⁹⁶⁶. İtilaf Devletleri bu sorunu, her devletin işgal ettiği topraklarında kalan demiryollarını kontrol etmesi fikri ile aşmaya çalışıyorlardı.

İngiltere ile Fransa arasında varılan uzlaşmaya göre Doğu Trakya Fransız nüfuz alanı kabul edildiğinden 9 Kasım 1918 tarihinde Uzunköprü'ye gelen Fransız alayı Uzunköprü-Sirkeci demiryolu idaresine el koymuştu. Ancak daha sonra bölgeye Yunan askerleri gelmiş ve bu hat Yunanlılara devredilmişti⁹⁶⁷. Yunanlılar bu hattı işgal ederek Osmanlı Devleti'ne değil de Yunanistan'a ait bir hat gibi kullanmışlardı.

Henüz işgal edilmemiş topraklarda bulunan demiryolları savaş sırasında yapılan antlaşmalara uygun olarak idare edilecekti. Fransızlarla aynı sıralarda İngilizler de işgal sahalarında bulunan Anadolu demiryollarının idaresini üstlenmek için harekete geçmişlerdi⁹⁶⁸. Demiryolları idaresi için gerekli personel işgal ordularından temin edildiğinden demiryolları askeri idarenin vesayeti altına girmişti.

İngiliz ve Fransızların İstanbul'a ulaşan demiryollarını denetim altına almaları da çok kolay olmuştu. Ateşkesten sonra karargahını İstanbul'a taşıyan Milne'nin talimatı ile İngilizler Anadolu'dan İstanbul'a gelen demiryolu hattının ulaştığı son istasyon olan Haydarpaşa İstasyonunu denetim altına almışlardı. Buna mukabil Fransızlar da Trakya'dan İstanbul'a gelen demiryolu hattının ulaştığı son istasyon

⁹⁶⁵ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 7 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3416**, 202014.

⁹⁶⁶ "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 7 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3416**, 202662.

⁹⁶⁷ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, C.I, Ankara, 1955, s.145.

⁹⁶⁸ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 27 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3420**, 212878.

olan Sirkeci İstasyonunu denetim altına almışlardı⁹⁶⁹. İtilaf Devletlerinin istasyonlara işgal askerleri yerleştirerek kurdukları bu denetim ateşkeste öngörüldüğü şekilde gerçekleştirildiğinden Tevfik Paşa Hükümeti tepki gösterememişti. Ancak bir süre sonra kurulan denetim işgale dönüşmüştü.

Tevfik Paşa Hükümeti'nden sonra işbaşına gelen Damat Ferid Paşa Hükümeti demiryollarındaki denetimin işgale dönüşmesi üzerine, 12 Nisan 1919 tarihinde Yüksek Komiserlere ayrı ayrı notalar göndererek ateşkesin ilgili maddesine göre yalnız demiryollarının kontrolünden bahsedildiğini, İtilaf Devletlerinin, Osmanlı Hükümeti'nin yapmakla mükellef olduğu hizmeti üstlenemeyeceğini bildirmişti. Bu meselede de haksız olduklarının farkında olan Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'ne cevap vermemeyi kararlaştırmışlardı⁹⁷⁰.

İtilaf Devletleri temsilcileri, ateşkeste geçen kontrolü, demiryolları idaresinin tamamen Osmanlı Hükümeti'nden alınması şeklinde yorumlamaya başlamışlardı⁹⁷¹. Madde bunu gerektirmese de egemen güç İtilaf Devletleri olduğundan, bundan sonra maddenin kapsamını istedikleri yönde yorumlayacaklardı.

İtilaf Devletleri kumandanları kendi bölgelerinden geçen demiryolu hatlarında bulunan araç, gereç, taşıt ve malzemelere el koymuşlardı⁹⁷². İşgal altında olmayan bölgelerde ise bu malzemelere el koymak isteyen müttefik kumandanlarına, Osmanlı yetkililerinin çoğu olumsuz yanıt vermekteydi. Anadolu'nun nüfuz sahası olduğunu ilan eden İngiliz Hükümeti, Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapması için yüksek komiserine talimat vermişti⁹⁷³.

Anadolu'daki demiryollarında çalışan Osmanlı ve Alman personelin çekilmesi demiryolu hizmetlerinde karışıklık ve aksaklıkların yaşanmasına neden olmuştu. Demiryollarında düzen bozulduğundan önemli karışıklıklar yaşanmaktaydı. Bu sırada Türkiye'de bulunan İngiliz personeli düzeni yeniden sağlayacak kapasiteye

⁹⁶⁹ Tansel, **a.g.e.**, s. 56.

⁹⁷⁰ "17 Nisan 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 68099; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 26 Nisan 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4225**, 72764.

⁹⁷¹ "Karadeniz Müttefik Ordusu Başkumandalığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 13 Haziran 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4225**, 96964.

⁹⁷² "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22 Kasım 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3418**, 193518

⁹⁷³ "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 25 Kasım 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3418**, 193518

sahip değildi. İngilizler, demiryolundan anlayan Osmanlı vatandaşlarını işe almaya mecbur kalmışlardı⁹⁷⁴. Yalnız istihdam yapılırken gayrimüslimlere öncelik tanınıyordu. Gayrimüslimlerden müracaat edenlerin fazla olması durumunda Müslümanlar işten çıkarılıyor, yerlerine gayrimüslimler istihdam ediliyordu⁹⁷⁵.

Müttefik Yüksek Komiserlerin personel politikası nedeniyle Osmanlı Hükümeti henüz işgal edilmemiş bölgelerde yaşanan demiryolu personeli sıkıntısını, teknik bilgiye sahip subaylardan yararlanarak azaltmaya çalışmıştı⁹⁷⁶. Demiryollarını sömürgecilik planlarının önemli bir parçası olarak gören işgal yönetimi bundan rahatsız olmuştu İşgal yönetimi, demiryollarında gayrimüslimlerin istihdam edilmesi daha yararlı bulunmaktaydı. Ayrıca silahlı Türk subaylarının demiryollarını işletmesi halinde isteklerini kabul ettirme olasılıkları azalmış oluyordu. Ayrıca Türk subaylarının demiryolu işletmeciliği konusunda tecrübe kazanmaları da onların işlerine gelmemekteydi.

Personel sıkıntısından dolayı tek başlarına demiryollarını idare edemeyeceklerini anlayan İngilizler demiryollarının müttefik otoritelerinin müşterek tasarrufuna verilmesini kabul etmek zorunda kalmışlardı. Böylece demiryolları üzerinde Müttefiklerarası Demiryolu İdaresi kurulmuştu⁹⁷⁷. İngilizlerin sıkıntı yaşadıklarını gören Fransız Yüksek Komiseri, savaştan önce Türkiye'deki Fransız Demiryolları sisteminde yaklaşık dört yıl çalışan Albay Delauney'in demiryollarını idare etme işini üstlenmesini önermişti. İngilizler her alanda olduğu gibi demiryolları idaresinde de idarenin kendi tekellerinde olmasını, müttefiklerinin bu alanda kendilerine yardımcı olmasını istiyorlardı. Bu nedenle yapılan öneriyi kabul etmeleri mümkün değildi⁹⁷⁸. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Albay Delauney'in demiryolları için en iyi şahıs olduğunu kabul etse de, Fransızların Anadolu'daki demiryolları üzerinde müttefiklerine oranla daha büyük hisselere sahip olması onlar açısından endişe yaratıyordu. Anadolu'daki demiryollarının kontrolünün de Fransızlara verilmesi

⁹⁷⁴ “Mısır İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 20 Kasım 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 206357.

⁹⁷⁵ **Sabah Gazetesi**, 6 Şubat 1335 (1919).

⁹⁷⁶ “6 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 47772.

⁹⁷⁷ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Hükümeti'ne 14 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 206357.

⁹⁷⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 21 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 210059.

halinde Fransızlar duruma tamamen hakim olacaklardı. Bu nedenle İngilizler Trakya'daki demiryolları üzerinde Fransızların, Anadolu demiryolları üzerinde ise kendilerinin denetime devam etmelerini daha uygun buluyorlardı⁹⁷⁹.

İngilizlerin tutumu üzerine Fransız Hükümeti İstanbul Yüksek Komiseri aracılığıyla Paris'te bulunan Müttefiklerarası Maliye Komisyonu'na müracaat ederek Türkiye'de bulunan Alman Demiryollarını yönetmek üzere Albay Delauney'in atanmasını teklif etmişti⁹⁸⁰. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb, Delauney'in demiryolları konusundaki bilgi ve tecrübesine güvenmekle birlikte, Fransızların ateşkes periyodunda bu önemli meselede hakim duruma gelmelerine izin verilmemesini tavsiye etmişti. Webb, Fransızları ekonomik ve finansal meselelerde üstün ve ayrıcalıklı duruma getirebilecek herhangi bir tavizin sonradan sürtüşmelere neden olacağı konusunda da uyarılarda bulunmuştu. Bütün bunlardan sonra Webb, demiryolları idaresi için bir İngiliz'in aday gösterilmesini önermişti⁹⁸¹. İngiliz Dışişleri Bakanlığı da Delauney kadar yetenekli birini bulabilmek amacıyla çalışmalara başlamıştı⁹⁸². Bu çalışmalar sürerken yaşanan sorunlarla demiryollarını işgal eden subaylar ve İstanbul işgal yönetimi muhatap olacaktı.

Müttefiklerarası Demiryolu İdaresi, çalışanların maaşlarını ve yapılan masrafları Osmanlı Devleti'nden tahsil etmeye çalışıyordu. Osmanlı Hükümeti maaşları ödemeyince demiryolları çalışanları görevden ayrılmaya başlamıştı. Personel kaybının demiryollarının işleyişine zarar vereceğini bilen idare çalışanlara ödeme yapmışlardı. Ancak diğer alanlarda olduğu gibi, yapılacak ödemeler ve masraflar diğer işgal masrafları gibi kayıt altına alınacak, ileride Osmanlı Hükümeti'nden talep edilecekti⁹⁸³.

Müttefiklerarası Demiryolu İdaresi, demiryolu gelirlerini arttırmak amacıyla da teşebbüslerde bulunmuştu. İtilaf Devletlerinin denetimine giren Demiryolu İdaresi

⁹⁷⁹ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 26 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 210059.

⁹⁸⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 25 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 211798.

⁹⁸¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 26 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 212357.

⁹⁸² “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 4 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 212382.

⁹⁸³ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 18 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3418**, 206357.

1919 Şubat ve Mart aylarında çalışanların maaşlarına zam yapmıştı. İdare bu zamlarla birlikte, yakıt ve yükleme fiyatlarının yükselmesini gerekçe göstererek banliyö trenleri hariç yolcu ve yük taşıma ücretleri arttırmıştı. Yüksek Komiserler arttırılan tarifeleri Hükümete bildirmeyi düşünmüşlerse de sonradan Fouques Duparc'ın önerisi ile bundan vazgeçilmişler, Osmanlı Hükümeti'nin bu kararı basından öğrenmesini daha uygun bulmuşlardı⁹⁸⁴. Sonraki aşamada indirimli tarifeler kaldırılmıştı. Askerler, göçmenler ve hatta hayırsever cemiyetleri dahi sivillerle aynı ücreti ödemek zorunda kalmışlardı. Zarar ettiği iddia edilen idare bu sayede 1919 yılı Mayıs ayında 142,508 TL olan gelirini aynı yılın Eylül ayında 669,964 TL'ye çıkarmıştı⁹⁸⁵. Ancak işgalin nimetlerinden yararlanmak isteyen idare kazancını daha da arttırmak için elinden geleni yapacaktı.

Savaş sırasında nakledilen askerler dolayısıyla Osmanlı Hükümeti'nin idareye borcu bulunuyordu. İdare öncelikle bu alacakları Osmanlı Hükümeti'nden tahsil etmeye çalışmışsa da Osmanlı maliyesinin durumu buna imkan vermemişti. Savaştan sonra da terhis edilen askerlerin ve esirlerin nakli devam ediyordu. Savaş öncesinde buldukları bölgelere dönmeye çalışan, Rum ve Ermeni göçmenlerin nakil işlemleri de Osmanlı Hükümeti'nin sorumluluğundaydı. Hükümet bu göçmenlerin de indirimli tarifelerden yararlanmasına karar vermişti. Demiryolları idaresine el koyduktan sonra Müttefiklerarası Demiryolu İdaresi, ağır kayıplara uğradığını gerekçe göstererek indirimli ücret uygulamasına son verilmesini önermiş, Yüksek Komiserler bu öneriyi kabul ederek indirimli tarifeleri kaldırmış, keyfiyeti bir nota ile Osmanlı Hükümeti'ne bildirmişlerdi⁹⁸⁶. Buna göre Türk askerleri, işgal kuvvetleri ve göçmenler indirimden yararlanamayacaktı. İdare ayrıca, Osmanlı Hükümeti tarafından alacakları ödeninceye kadar nakil işlemlerini askıya almıştı. Ancak, Osmanlı Hükümeti'nin nakit ödeme yapması ya da borçların ödeneceğine dair İtilaf Devletlerinin teminat vermesi halinde sevkıyat yapabilecekti.⁹⁸⁷ Demiryollarından

⁹⁸⁴ “Demiryolları İdaresi, Kasım 1919 sonu itibarıyla demiryollarının 6 aylık işleyişi hakkında rapor”, **FO, 371/4176**, 112500; “17 Nisan 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 68099.

⁹⁸⁵ “Demiryolları İdaresi, Kasım 1919 sonu itibarıyla demiryollarının 6 aylık işleyişi hakkında rapor”, **FO, 371/4176**, 112500.

⁹⁸⁶ “19 Haziran 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 96988; 10 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 107169.

⁹⁸⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 19 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4176**, 91854.

yararlanan işgal kuvvetleri için İtilaf Devletleri tarafından herhangi bir ödeme yapılmamaktaydı. Bu askerlerin nakil masraflarına dair kayıtlar tutulmaktaydı. İtilaf Devletleri bu masrafları işgal masrafları bağlamında değerlendirip ileride Osmanlı Devleti'nden talep edeceklerdi. Bu nedenle İtilaf Devletleri askerlerine uygulanan indirimin kaldırılmasında bir sakınca görülmemişti. Osmanlı askerlerinin nakil işlemleri askıya alınırken işgal kuvvetlerinden bahsedilmemişti. Dolayısıyla onların naklinde bir engel yoktu.

Osmanlı Maliyesi nakit sıkıntısı çektiğinden demiryolu idaresine geçmişteki borçlarla ilgili ödeme yapacak durumda değildi. Bu nedenle askerler memleketlerine gönderilemiyor, göçmenlerin nakil işlemleri de yapılamıyordu. Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota vererek bu soruna acil çözüm bulunmasını talep etmişlerdi. Yüksek Komiserler, Osmanlı subayları tarafından ödenen temettü vergilerinin bulunduğu hesapları da Osmanlı Hükümeti Anadolu Demiryolu idaresine borçlarını ödeyene kadar askıya almışlardı⁹⁸⁸.

Yüksek Komiserlerin müşterek notasından sonra Hükümetin emriyle olacak, demiryollarına borcu olan daireler az da olsa ödeme yapmaya başlamışlardı. Fakat idare borçların tamamının ödenmesini istiyordu⁹⁸⁹. Bu da ekonomik sıkıntılar nedeniyle mümkün değildi. Osmanlı maliyesinin ne kadar zor durumda olduğunu çok iyi bildiği halde Webb, Osmanlı Hükümeti'ne bir mektup göndererek eski borçların ödenmesi gerektiğini bir kez daha hatırlatmıştı⁹⁹⁰.

Maliyenin içerisinde bulunduğu durum demiryollarına ödeme yapılmasına imkan vermediğinden göçmenlerin nakil işlemleri yapılamaz hale gelmişti. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, teminat karşılığında demiryolu ücretlerinin Osmanlı Devleti'nin hesabına borç olarak kaydedilmesine izin verilmesini önermişti⁹⁹¹. Aksi takdirde göçmenlerin nakli yapılamayacaktı.

⁹⁸⁸ “10 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 107169; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 17 Temmuz 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4176**, 109751.

⁹⁸⁹ “Karadeniz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 20 Aralık 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4176**, 174124.

⁹⁹⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 28 Ocak 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/4176**, 174124

⁹⁹¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 19 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4196**, 96928.

İndirimli tarifeleri kaldıran Yüksek Komiserler, 1921 yılı sonlarında 3-6 yaş arası çocukların demiryollarından yarı tarife ödeyerek yararlanabilmelerine imkan veren bir düzenleme yapmışlardı⁹⁹². Bu karar hakkında Osmanlı Hükümeti'ne sadece bilgi verilmişti.

Almanların ayrılmasından sonra Anadolu demiryollarında hakimiyet İngilizlere geçmişti. Türkiye'deki işgalin bitmesi halinde demiryollarının Türklerin ya da imtiyaz sahiplerinin denetimine girmesinden endişelenen İngiliz Hükümeti barış görüşmelerinde istihdam edilmiş olan teknik personelin demiryollarında, daimi statüde çalışabilmelerini sağlayacak değişiklikler yapmaya çalışmışlardı⁹⁹³.

1920 yılı başlarından itibaren Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin güç kazanması üzerine İngilizler demiryollarında istihdam ettikleri personeli geri çekmeye karar vermişlerdi. İstanbul'un iaşesi neredeyse tamamen Anadolu'dan sağlanıyordu. İngiliz personelin çekilmesi ile Kuva-yı Milliye demiryollarında daha kolay bir şekilde denetimi sağlayacaktı. Ayrıca, Fransızlar, Kuva-yı Milliye'nin denetimine geçmesini önleme gerekçesiyle demiryollarını denetim altına alabilirlerdi. Her halde İngilizlerin itibarına gölge düşürülmüş olacaktı. Bunları nazarı dikkate alan İngiliz Hükümeti demiryollarındaki denetimini barış antlaşması imzalanana kadar sürdürmeye karar vermişti⁹⁹⁴.

Demiryolları meselesi kökeni 19. yüzyıla dayanan çetrefilli bir mesele idi. Bu nedenle İtilaf Devletleri nüfuz bölgelerinde el koydukları demiryollarını idare etme konusunda bazı sıkıntılar yaşıyorlardı. Savaşın üzerinden iki yıl geçtiği halde İtilaf Devletleri, Osmanlı demiryolları üzerinde arzuladıkları denetimi kuramamışlardı. Sevr Antlaşması'na göre, Osmanlı Devleti'ne bırakılan topraklar üzerinde demiryolu imtiyazı bulunan herhangi bir ortaklığa ait işletmeler, malları, haklar ve çıkarlara İtilaf Devletlerinin isteği doğrultusunda Osmanlı Hükümeti tarafından el konulacak, bundan sonraki aşamada bunları İtilaf Devletleri devralacaklardı. Bu devir Milletler Cemiyeti Konseyi'nce atanacak bir hakemin saptayacağı fiyat üzerinden olacaktı. Bu tutar Maliye Komisyonuna yatırılacak, komisyon da bunu, diğer paralarla birlikte,

⁹⁹² 12 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/6496**, E 13047.

⁹⁹³ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 10 Şubat 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/4176**, 175133.

⁹⁹⁴ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Hazine Bakanlığı'na 10 Şubat 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/4176**, 175133.

ortaklıkla doğrudan ya da dolaylı ilgisi olabilecek kişiler arasında bölüştürecek⁹⁹⁵. İtilaf Devletleri, Türkiye’de yabancılara ait demiryolları ve malzemelerini ele geçirmek için Osmanlı Devleti’ni paravan olarak kullanacaklardı. İleride oluşabilecek tazminat taleplerine Osmanlı Hükümeti karşılık vermek durumunda olacaktı.

16 Ocak 1919 tarihinde Yüksek Komiserler Türk demiryollarının yüksek denetimini üstlenmek üzere Müttefiklerarası Demiryolu Komisyonu’nun kurulmasına karar vermişlerdi⁹⁹⁶. Bu karar Osmanlı Devleti’nin topraklarında bulunan demiryolları üzerindeki egemenliğini tamamen kaybetmesi anlamına geliyordu. Bab-ı Ali alınan bu karara itiraz etmiş fakat bu itirazı dikkate alınmamıştı. İtirazı görmezden gelinen Osmanlı Hükümeti ısrarla kurulan denetimin ateşkese aykırı olduğunu izah etmeye çalışmışsa da bu teşebbüslerden herhangi bir netice alınamamıştı⁹⁹⁷. İşin peşini bırakmayan Osmanlı Hükümeti 17 Mayıs 1920’de sorunu incelemek üzere karma bir komisyon kurulmasını önermiş, bu öneri de Yüksek Komiserler tarafından ciddiye alınmamıştı⁹⁹⁸. Bu arada İstanbul resmen işgal edilmişti. İtilaf Devletlerinin gelinen aşamada Osmanlı Hükümeti’ne kulak vermeleri mümkün değildi.

Demiryollarının işletilebilmesi amacıyla İngiliz donanmasında görevli teknik sınıfa mensup 104 asker ve subay bu yollarda işçi olarak istihdam edilmişti. Yalnız kurulan demiryolu komisyonunda istihdam edecek personel bulma konusunda sıkıntı yaşanıyordu. Yüksek Komiserler Osmanlı kurumlarını denetlemek amacıyla o kadar çok komisyon kurmuş, bu komisyonlara o kadar çok üye atamışlardı ki yüksek komiserlikler bünyesinde Müttefiklerarası Demiryolu Komisyonu gibi bir kuruma üst düzey idareci olarak atanacak personel kalmamıştı⁹⁹⁹. İstanbul’da işgal kuvvetlerinin güvenliği ile ilgili zafiyetler yaşandığından Milne, demiryollarında istihdam edilen askerleri görevden almak üzere harekete geçmiş, 31 Mayıs 1920 tarihinden itibaren

⁹⁹⁵ **Sevr Antlaşması**, md. 294.

⁹⁹⁶ “16 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 22094.

⁹⁹⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 29 Mart 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5 236**, E 3232; 17 Nisan 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 68099.

⁹⁹⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 23 Temmuz 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5 236**, E 3232.

⁹⁹⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 23 Mayıs 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5215**, E 5055.

demiryolları hakkında sorumluluk ve ya görev kabul etmeyeceğini bildirmişti. Böylece kurulan denetimin kaldırılması gündeme gelmişti. Bundan sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı devreye girerek denetimin kaldırılacağı tarihin uzatılmasını sağlamıştı¹⁰⁰⁰. Müttefiklerarası Demiryolu Komisyonu ciddi anlamda personel sıkıntısı ile karşı karşıya kalmıştı. Bu durumda İtilaf Devletlerinin imdadına demiryolları hakkında teknik donanıma sahip gayrimüslimler yetişmiş, sıkıntı bu şekilde giderilmişti.

İtilaf Devletlerinin el koyduğu Osmanlı demiryolları şu hatlardan oluşuyordu;

- (a) Anadolu demiryolu
- (b) Bağdat Demiryolu Konya'dan Pozantı'ya kadar
- (c) İzmir-Aydın Demiryolu
- (d) İzmir-Kasaba Demiryolu
- (e) Mudanya-Bursa Demiryolu

Anadolu ve Bağdat demiryolları savaş sırasında tamamen Almanların denetimine girmişti. İzmir-Aydın Demiryolu İngiliz, İzmir Kasaba ve Mudanya Bursa demiryolu hattı ise Fransız şirketleri tarafından işletiliyordu. I. Dünya Savaşı'nın başlarında Osmanlı Devleti, İtilaf Devletlerine tabi şirketlerle yapılan sözleşmeleri feshettiğinden İngiliz ve Fransız şirketleri ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlar, demiryolları Osmanlı Devleti'nin denetimine girmişti. Yeterli teknik personele sahip olmayan Osmanlı Devleti bu açığı müttefiki Almanya'dan ve kısmen Avusturya-Macaristan'dan temin etmeye çalışmış, Almanların demiryolları üzerindeki nüfuzu daha da artmıştı. Savaşın sonunda İtilaf Devletleri, Almanların demiryolları üzerindeki nüfuzunu kırabilmek amacıyla tedbirler almışlarsa da demiryollarında istihdam edilecek yeterli personel bulunamadığından Almanya ve Avusturya-Macaristan vatandaşı personelin bir kısmının kalmasına geçici olarak müsaade edilmişti. Müttefiklerarası demiryolu idaresi ilk iş olarak bu personelin tamamının işine son vermiş, gerekli personeli Türkiye ve çevresindeki müttefik ordularından temin etmişti. Müttefiklerarası Demiryolu Komisyonu'nun belirlediği

¹⁰⁰⁰ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 29 Mayıs 1920 tarihli telgraf”, FO, 371/5215, E 5055.

iki hedef vardı. Biri, ülkeyi politik olarak kontrol etmek maksadıyla demiryolu hizmetlerini yürütmek diğeri de bu hatlardan İstanbul'un iaşesini temin etmektir¹⁰⁰¹.

Demiryolları idaresine el koyan İtilaf Devletlerinin kendi aralarında karşılaşılabilecekleri üç önemli sorun vardı. Birincisi; Müttefiklerarası Demiryolu Komisyonu'nun, hak sahibi şirketlerin, işgal sürecindeki kayıplarını karşılayıp karşılayamayacağı idi. İkincisi; hatların işletilmesinden kaynaklanabilecek kayıpların nasıl karşılanacağı idi. Nihayet üçüncüsü de kazanç sağlanması halinde elde edilecek kazancın nasıl kullanılacağı idi. İlk iki sorununun cevabı gayet basitti. Her türlü tazminat talebini, kayıp ve zararlar işgal masrafları kabilinden Osmanlı Hükümeti'nden talep edilecekti. Üçüncü sorun ise çözülemeyecek gibi değildi. Kazanç sağlanması edilmesinde ise elde edilecek kazanç önce istihdam edilen personele dağıtılacak bundan sonra kalan kazanç hak sahibi şirketlere ödenecekti¹⁰⁰². Yalnız İngiliz Hükümeti'nin şirketlere ödeme yapmak gibi bir düşüncesi yoktu¹⁰⁰³. Son karar müttefik şirketlerinden gelebilecek talepleri önlemek amacıyla alınmış olup, ileride ödeme yapılması için herhangi bir çalışma yapılmamıştı.

Sevr Antlaşması'nda İtilaf Devletlerinin, Osmanlı demiryollarından, iç taşımada, ihracatta, ithalatta ya da transitte uygulanan en elverişli rejimden tam hakla yararlanmaları öngörülmüştü. Demiryollarında uygulanacak tarifelere de İtilaf Devletleri karar vereceklerdi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden ayrılan topraklar üzerinde bulunan, gerek Osmanlı

Hükümetine, gerek özel ortaklıklara ait demiryollarının başkasına geçirilmesine ilişkin özel hükümlerle, ayrıcalık sahiplerini ilgilendiren ve personelin emekliliğine ilişkin akçalı hükümler saklı kalmak üzere, demiryolları ve malzemeleri eksiksiz ve olabildiğince iyi durumda işgal kuvvetine bırakılacaktı. Bölünmüş demiryolları ve malzemeleri hakkında ise kurulacak hakem komisyonları karar verecekti¹⁰⁰⁴.

¹⁰⁰¹ "İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 23 Nisan 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5236**, E 3702.

¹⁰⁰² "İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 23 Nisan 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5236**, E 3702.

¹⁰⁰³ "İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 6 Ağustos tarihli telgraf ve Dışişleri Bakanlığı'nın 21 Ağustos tarihli cevabı", **FO, 371/5236**, E 9555.

¹⁰⁰⁴ Osmanlı Hükümeti, Hicaz demiryolunda sahip olduğu tüm haklardan vazgeçmiş, ilgili Hükümetlerce bunun işletilmesi ve bu demiryoluna bağlı ve bu demiryolu için kullanılan malların bölüştürülmesi için yapılan bütün düzenlemeleri kabul ettiğini bildirmişti Bu

İşletme koşulları, ilgili demiryolu yönetimleri arasında bir antlaşmayla düzenlenecekti. Bu yönetimler, bu antlaşma koşulları üzerinde anlaşamazlarsa hakem komisyonları sorunu çözecekti¹⁰⁰⁵. Sevr Antlaşması, işgal edilen bölgelerde bulunan demiryollarında hak sahibi şahıs ve şirketlerin hakları saklı kalmak koşuluyla, demiryollarını Osmanlı Devleti'nden tamamen koparmıştı. Antlaşmadan Osmanlı topraklarında kalan demiryollarının Osmanlı Devleti'ne bırakılması gibi bir sonuç çıkarmak mümkünse de bu demiryollarının işletme ve kullanım hakları konusunda Osmanlı Hükümeti tamamen etkisiz hale getirilmişti. Sevr Antlaşması'ndan sonra Müttefiklerarası Demiryolu Komisyonu işgal altında bulunan demiryolları üzerinde tam anlamıyla hakimiyet kurmak üzere harekete geçecekti.

Kısa süre içerisinde personel sıkıntısını gidermeyi başaran Müttefiklerarası Demiryolu Komisyonu, işgal altındaki bölgelerden geçen demiryolları üzerindeki etkisini arttırmıştı. Bu Komisyonun ilk icraatlarından bir tanesi demiryolu ücretlerine zam yapılmasını talep etmek olmuştu. Komisyon'un talepleri doğrultusunda Yüksek Komiserler tarafından onaylanan yeni ücretler belirlendikten sonra Osmanlı Hükümeti'ne bir nota ile bildiriliyordu. 1920 yılı sonlarına doğru komisyon, tarifelerin %25 oranında arttırılmasını talep etmiş, Yüksek Komiserler 3 Aralık 1920 tarihinde düzenledikleri toplantıda bu artışı onayladıktan sonra Osmanlı Hükümeti'ne 6 Aralık 1920 tarihinde müşterek bir nota göndererek bildirmişlerdi¹⁰⁰⁶. Bu aşamadan sonra Osmanlı Hükümeti'nin belirlenen tarifeleri kabul etmemek gibi bir alternatifi bulunmamaktaydı.

İşgal döneminde demiryollarında karşılaşılan sorunlardan bir tanesi de demiryolu biletlerinin karaborsaya düşmesi idi. Yapılan incelemeler sonucunda, özellikle İstanbul'da bulunan bazı Fransız askerlerinin, İstanbul-Sofya arasındaki trenler için biletleri erkenden satın aldıkları ve daha sonra bunları isteyenlere yüksek

düzenlemelerde, demiryolunun dinsel bakımdan özel durumu tam olarak tanınacak ve korunacaktı. **Sevr Antlaşması**, md. 353-360.

¹⁰⁰⁵ **Sevr Antlaşması**, md. 361.

¹⁰⁰⁶ “3 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5164**, E 15924; İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Aralık 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5294**, E 16067.

fiyatlarla satarak karaborsacılık yaptıkları anlaşılmıştı. Müttefiklerarası Demiryolları Komisyonu bu suiistimalleri önlemek istemişse de başarılı olamamıştı¹⁰⁰⁷.

Müttefiklerarası Demiryolları Komisyonu'nun diğer bir icraatı, işgal altında bulunan güzergahlarda bulunan malzemelere el koymak olmuştu. Bu malzemelere, gelecekte müttefik şirketlerinin zararlarına karşılık olarak talep edecekleri tazminatlara mahsup edilmek üzere el konulduğu açıklanmıştı. Düyun-u Umumiye bünyesinde kurulan Muvakkat Mali Komite dahi bu uygulamanın doğru olmadığına dair görüş bildirmişse de sonuç değişmemişti¹⁰⁰⁸. İtilaf Devletlerinin yaptıkları haksız uygulamalar farklı sebeplerle de olsa müttefik kurumları arasında da zaman zaman antlaşmazlıklara neden olabiliyordu. Bu durumlarda devreye giren Yüksek Komiserler nihai kararı veriyorlardı.

Müttefiklerarası Demiryolu Komisyonu denetimin bir sonucu olarak demiryolu gelirlerine ve malzemelerine el koymuştu. Ancak el konulan demiryollarında, muhtelif devletlere mensup şirket ve şahısların hisseleri vardı. Müttefiklerarası demiryolu Komisyonu'nun kurulmasından sonra bu şahıs ve şirketler kayıplarının karşılanması amacıyla İtilaf Devletlerine müracaat etmeye başlamışlardı¹⁰⁰⁹. İtilaf Devletleri bu müracaatlara cevap vermiyor, meseleyi İstanbul işgal yönetimine havale ediyorlardı¹⁰¹⁰. Yüksek Komiserlerin Hükümetlerinden bir talimat almadan hareket etmeleri mümkün olmadığından mesele çözümsüzlüğe mahkum kalıyordu.

Türkiye'de bulunan demiryollarındaki hisselerin sahiplerine iadesi üzerindeki tartışmalar Paris'te de devam etmişti. Paris'te bulunan İtilaf Devletleri Tazminat Komisyonu'na bağlı Fransız ve İtalyan üyeler bu hisselerin sahiplerine iade edilmesi doğrultusunda görüş bildirirken, İngiliz üye bu görüşe karşı çıkmıştı. İtalyan ve Fransız üyelerinin ısrarı neticesinde İngiliz üye de bu kararı kabul etmek zorunda

¹⁰⁰⁷ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı Doğu Departmanı 23 Aralık 1920 tarihli derkenar”, **FO, 371/5294**, E 16097.

¹⁰⁰⁸ “24 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 339.

¹⁰⁰⁹ “Londra İsviçre Maslahatgüzarından İngiliz Hükümeti'ne 17 Ağustos 1921 tarihli nota”, **FO, 371/6539**, E 9564; “Alman tazminat komisyonu'nun talebi”, **FO, 371/6539**, E 10190; Avusturya Macaristan tazminat komisyonu'nun talebi, **FO, 371/6540**, E 11313.

¹⁰¹⁰ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 18 Ekim 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6540**, E 11313; Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 2 Kasım 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6540**, E 12092; “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul Yüksek Komiserliğine 4 Kasım 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6540**, E 12092.

kalmıştı¹⁰¹¹. Ancak İngiliz üyenin kabul ettiği kararı, Hükümeti kabul etmemiş, hisselerin iadesi konusunda hangi karar alınır alınsın kararın uygulanması noktasında hiçbir adım atılmaması konusunda temsilcilerini uyarıyordu¹⁰¹². İtalya ve özellikle Fransa'yı, İngilizlerden ayrı karar almaya iten nedenler siyasi olmaktan öte ekonomik karakter taşımaktaydı. İtalya ve Fransız vatandaşlarının İngilizlere oranla demiryolları üzerindeki menfaatleri daha fazlaydı. İtalyan ve Fransız Hükümetleri vatandaşlarının menfaatlerini korumaya çalışırken, İngilizler işgal sahalarında bulunan demiryollarını eski sahiplerine teslim etmek istemiyorlardı.

Demiryollarında hissesi bulunan şahıs ve şirketleri kayıplarının peşinde koşarlarken, Fransız, İngiliz ve İtalyan ticari grupları, Anadolu Demiryollarını işletmek amacıyla yeni ticari ortaklıklar kurmaya çalışıyorlardı. İtalya'nın Londra Elçisi M. Imperiali bu grupların bir an önce toplantı yapabilmesi için nüfuzunu kullanmasını rica etmişti¹⁰¹³.

Büyük Taarruz'dan sonra TBMM Anadolu'dan geçen demiryollarını tamamen denetimi altına almıştı. Mudanya Konferansı'ndan sonra İstanbul ve Trakya'da bulunan Demiryolları da fiilen TBMM denetimine geçmişti. Lozan antlaşmasında; Osmanlı Devleti'nden ayrılan topraklar üzerinde bulunan, gerek Osmanlı Hükümeti'ne, gerek özel ortaklıklara ait demiryollarının başkasına geçirilmesine ilişkin özel hükümlerle, ayrıcalık sahiplerini ilgilendiren ve personelin emekliliğine ilişkin akçalı hükümler saklı kalmak üzere, demiryolları ve malzemelerinin eksiksiz ve olabildiğince iyi durumda bırakılması kararlaştırılmıştı¹⁰¹⁴. Bu yönüyle Sevr Antlaşması'ndaki hükümlerle benzerlik gösterse de Sevr'in diğer bağlayıcı hükümleri Lozan Antlaşması'nda yer almamıştı.

Neticede, Türk topraklarından geçen demiryolları Türkiye'ye bırakılmışsa da demiryolları ayrıcalıkları, malzemeleri ve hisseleri ile ilgili tartışmalar Lozan Antlaşmasından sonra da devam etmiştir.

¹⁰¹¹ “Türk demiryollarındaki Alman hisselerin teslim edilmesi hakkındaki derkenardan”, **FO, 371/6540**, E 12075.

¹⁰¹² “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Ticaret Bakanlığı'na 28 Kasım 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6540**, E 12075.

¹⁰¹³ “M. Imperiali'den Curzon'a 13 Ağustos 1920 tarihli mektup”, F.C.R.E.A, Part V; 1920, no. 81, **FO, 406/44**.

¹⁰¹⁴ **Lozan Antlaşması**, md. 108.

16. Liman ve Tersanelere El Konulması ve Müttefiklerarası Tersane Komisyonu

Mondros Ateşkes Antlaşması'nda İtilaf Devletlerinin, gemilerin tamiri için Türk liman ve tersanelerinden yararlanabilmesi, Türk kaynaklarından ülke ihtiyaçları karşılandıktan sonra petrol, kömür ve diğer donanma malzemelerinin satın alınmasında İtilaf Devletlerine kolaylık gösterilmesine dair bir hüküm yer almıştı. Fakat Müttefik donanmasının İstanbul'u fiilen işgal altına almasıyla birlikte İstanbul liman ve tersaneleri de tarafından işgal edilmişti.

13 Kasım 1918'den itibaren İstanbul Liman ve tersanelerini işgal eden İtilaf Devletleri donanması Türk gemilerinin hareketine engel olmaya başlamıştı. Goben ve Tuzla'da kalan diğer Osmanlı gemileri Haliç'te kontrol altına alınmıştı. İstinye ve Haliç'teki tersaneleri idare etmek üzere Müttefiklerarası Liman Kontrol Komisyonu kurulmuştu Ateşkesin donanma ile ilgili maddelerinin uygulanmasını kolaylaştırmak amacıyla küçük bir komisyonla beraber bir irtibat subayı Bahriye Nezareti'ne gönderilmişti. Bu komisyon görünürde İstanbul'a gelecek müttefik filosunun geçişi sırasında meydana gelebilecek engellemeleri bertaraf edecekti¹⁰¹⁵ Ancak asıl amacı Bahriye Nezareti'ni denetim altında tutmaktı.

Osmanlı Hükümeti limanların işgali konusunda kayıtsız kalmamış, İtilaf Devletlerinin, Haydarpaşa limanını herhangi bir gerekçe göstermeden işgal etmeleri üzerine Yüksek Komiserler nezdinde işgali protesto etmişti. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti'ne cevabi bir nota gönderen Yüksek Komiserler bu limanın Anadolu demiryoluna ait olduğunu iddia ederek kendilerini savunmaya çalışmışlardı¹⁰¹⁶. Demiryoluna ait olsa dahi Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ilgili hükümleri gereği İtilaf Devletlerinin bir limanı işgal etmeleri için herhangi bir gerekçe bulunmamaktaydı.

Fransız Yüksek Komiseri Amet ateşkesin, Türklere kendi limanlarını kullanma hakkı verdiğini fakat bir yerden bir yere gidecek olan gemilerin denetlenmesi gerektiği ifade etse de işgal yönetimi buna izin vermemekteydi. Yüksek Komiserler liman ve kıyıları tamamıyla kontrol altına almak ve bu konuda gerekli tahkikatı

¹⁰¹⁵ “1920 Türkiye Yıllık Raporu, md.70-71”, FO, 371/6469, E 5233.

¹⁰¹⁶ “7 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, FO, 371/4156, 121945.

yapmak üzere, başta İstanbul olmak üzere, İzmir ve Çanakkale’de Müttefiklerarası Tahkikat Komisyonu’nu kurmuşlardı. 12 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında su yollarından geçişin kontrol edilebilmesi amacıyla bir Donanma Kontrol Komisyonu tesis edilmişti¹⁰¹⁷. Boğazların kontrol edilebilmesi ve İstanbul’un iaşesinin karşılanabilmesi için geçiş sorununun bir an önce çözülmesi gerekiyordu. Bu amaçla kurulan komisyona İngilizler Yüzbaşı Staveley’i, İtalyanlar Kumandan Aymerik’i tayin etmişler, Fransızlar ise adını daha sonra bildirecekleri bir subayı tayin edecekleri taahhüdünde bulunmuşlardı¹⁰¹⁸. Bundan sonra bahsedilen limanlarda Türk gemileri kendi ülkelerinde müttefik devletlerin izni ile hareket edebileceklerdi. Oysa Ateşkes Antlaşması, İtilaf Devletlerine kesinlikle böyle bir hak ya da yetki vermemişti. Ateşkese göre İtilaf Devletleri donanması sadece limanlardan ve tersanelerden yararlanma hakkına sahip olabilecekken, İtilaf Devletleri İstanbul ve Çanakkale’yi işgal ederek Türk gemilerinin hareketine sınırlama getirmişlerdi. Deniz yolu ile taşınan bütün malzemeler de herhangi bir bedel ödemeksizin İtilaf Devletlerinin denetimine girmişti. İtilaf Devletleri ateşkes hükümlerine aykırı olarak herhangi bir bedel ödemeksizin limanlara gelen kaynak ve malzemelerden öncelikle kendi ihtiyaçlarını karşılayacaklardı.

2 Ocak 1919 tarihinde yapılan toplantıda Yüksek Komiserler, deniz trafiğinin nedensiz bir şekilde durdurulmayacağından hareketle, Boğazlardan her türlü geçişe izin vermeyi kararlaştırmışlardı. Bu toplantıda alınan karar gereği, Donanma Kontrol Komisyonu, yolcu, asker, silah, cephane ve bölge ahalisi hakkında rapor hazırlamak üzere işgal altındaki Osmanlı limanlarında bilgi servisi kuracaktı¹⁰¹⁹.

Müttefik Amirallerinin yer aldığı Tahkikat Komisyonu da yaptığı hazırlık çalışmaları sonucunda Müttefiklerarası Tersane Komisyonu’na dönüştürülmüştü¹⁰²⁰. Tersaneler görünürde Osmanlı Hükümeti’ne bağlı olduğundan masraflar Osmanlı Hükümeti tarafından karşılanmaktaydı. Ancak Asıl idare Müttefik Amirallerinden mürekkep Müttefiklerarası Tersane Komisyonu’nun elindeydi.

¹⁰¹⁷ “12 Aralık 1918 Tarihli Müttefik Yüksek Komiserleri Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 511.

¹⁰¹⁸ “19 Aralık 1918 Tarihli Müttefik Yüksek Komiserleri Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 3407.

¹⁰¹⁹ “2 Ocak 1919 Tarihli Müttefik Yüksek Komiserleri Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 11449.

¹⁰²⁰ “Müttefik Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford tarafından hazırlanan 18 Eylül 1923 tarihli rapor”, **FO, 371/9174**, E 9765.

Müttefik gemilerinin tamir ve bakımı için yapılan işlerden dolayı İtilaf Devletleri tarafından herhangi bir ödeme yapılmadığından Türk Tersane İdaresi işçi maaşlarını ödeyemeyecek duruma gelmişti. 28 Ağustos 1919'a kadar yapılan işlerden dolayı Tersaneye; İngilizlerin, 39,000 Fransızların 30,000 ve İtalyanların 4,000 lira ödemesi gerekiyordu. Türk Tersane İdaresi alacaklarını tahsil edebilmek amacıyla müttefik yetkililere müracaat etmişti. İtilaf Devletleri kendileri için yapılan işlere karşılık herhangi bir bedel ödemeyi düşünmüyorlardı. Oluşan masrafların İtilaf Devletleri hesabına borç olarak kaydedildiğini ve savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin ödeyeceği tazminata mahsup edileceğini açıklamıştı. İşçi maaşlarının ödenememesi tersanelerdeki işlerin durma noktasına getirmişti. Bu da hareketine sınırlandırma getirilen Osmanlı donanmasından çok, operasyonlarını sürdüren İtilaf Devletleri donanmasının tamir ve bakımının yapılamamasına yol açacaktı. İşgal donanmasında en fazla gemiye sahip İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, işçi maaşlarının ödenebilmesi işlerin aksamaması için biriken borçlarını ödeyeceklerini bildirmişti¹⁰²¹. Robeck'in bu beyanına rağmen İngiliz Hükümeti, Fransız Hükümeti'nin payına düşen masrafları ödemesi koşuluyla İngiltere'nin ödeme yapabileceğini açıklamıştı. Fransız Hükümeti ise İstinye ve Haliç tersanelerinde yapılan tamir masraflarından kendi payına düşeni ödeyeceğini açıklamıştı¹⁰²². Bu ödeme yapmamak için ileri sürülen bir bahane idi. Zaten Robeck de yapılan masraflar hakkında sadece bilgi almış ödeme için herhangi bir teşebbüste bulunmamıştı¹⁰²³. İleride tamir ve bakım masrafları işgal masrafı kabul edilerek Osmanlı Hükümeti'nden talep edilecekti. Kısacası İstanbul işgal altında bulunduğu müddetçe İtilaf Devletleri donanmasının bütün tamir ve bakım masrafları Osmanlı Hükümeti tarafından karşılanacaktı.

İşgal döneminde İtilaf Devletleri donanması ateşkes hükümlerine uygun olarak Türk tersanelerden istifade etmişse de, mecbur kalmadıkça yapılan tamir ve bakım

¹⁰²¹ “Müttefik Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford tarafından hazırlanan 18 Eylül 1923 tarihli rapor”, **FO, 371/9174**, E 9765; İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 20 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4239**, 144976.

¹⁰²² “Acil Donanma Harcamaları daimi komisyonu'ndan İngiliz Deniz Bakanlığı'na 17 Aralık 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4239**, 162702.

¹⁰²³ “İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 19 Aralık 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4239**, 165042.

bedellerini ödememişti¹⁰²⁴. Osmanlı Hükümeti, yaklaşık 400,000 lirayı bulan bu meblağın ödenmesi amacıyla teşebbüslerde bulunmuşsa da herhangi bir ödeme yapılmamıştı¹⁰²⁵.

Mali sıkıntı içerisinde olan Osmanlı Hükümetleri bir süre sonra 200'e yakın işgal gemisinin bakım ve masraflarını ödeyemeyecek duruma gelmişti. Tersane Komisyonu hükümetten gönderilen tahsisat kesilince tamir ve bakım yaptıran İtilaf Devletleri gemilerden nakit para almaya başlamıştı. Nakit olarak ödenen bu ücretler de işgal masrafı kabilinden Osmanlı Hükümeti hesabına borç kaydedilmişti¹⁰²⁶. İtilaf Devletlerini nakit ödeme yapmaya mecbur bırakan tersane işçilerinin maaşlarının ödenememesiydi. Maaşların ödenememesi hizmet kalitesini düşürmekteydi. Ayrıca maaşlarını alamayan tersane işçileri görevi bırakmaya başlamıştı. İşçilerin ayrılması tersanede yapılan çalışmaların durmasına yol açtığından, İtilaf Devletleri ödeme yapmaya başlamışlardı. Osmanlı Maliyesinin sıkıntısından dolayı işgal masrafları olarak kaydettikleri masrafları tahsil edemeyen İtilaf Devletleri bundan sonra yatıkları masraflar Osmanlı Hükümeti'nden tahsil etmeye çalışacaklardı.

Sakarya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri tersaneye ödedikleri paralarını tahsil edebilmek amacıyla temasa geçmişlerdi. Tahsil edilmek istenen para, işgal donanmasının masrafları için ödenen para olup bu masrafların Osmanlı Hükümeti ile yakından uzaktan alakası yoktu. Bu sırada İtalya Dışişleri Bakanı'nın önerisi ile sadece tersanelerde yapılan masrafların değil işgal dönemi boyunca yapılan bütün masrafların Osmanlı Hükümeti'nden tahsil edilebilmesi için ortak bir plan hazırlanmıştı¹⁰²⁷. Ancak hangi plan hazırlanırsa hazırlansın Osmanlı Hükümeti'nin bu masrafları ödeyecek mali gücü yoktu.

Gelen raporlar doğrultusunda maaşlarının düşük olmasından kaynaklı olarak tersane işçilerinin gelişigüzel iş yaptıklarını ileri süren Yüksek Komiserler tersane işçilerinin maaşlarına zam yapılmasını Osmanlı Hükümeti'nden talep etmişlerdi¹⁰²⁸.

¹⁰²⁴ Ateşkesten, A. Vickers Şirketi'nin idareyi devraldığı 11 Mayıs 1920 tarihine kadar Tersanede yapılan tamir ve bakım işlemleri karşılığında İngilizlerin ödemesi gereken meblağ 259,567, Fransızların 103,655, İtalyanların ise 39,986 olmak üzere toplam 403,204 liraydı. İtilaf donanması bu meblağı ödememişti.

¹⁰²⁵ BOA, MV, 221/228, 20 Zilkadde 1339 (26 Temmuz 1921).

¹⁰²⁶ "Müttefik Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford tarafından hazırlanan 18 Eylül 1923 tarihli rapor", FO, 371/9174, E 9765.

¹⁰²⁷ "İtalya Dışişleri Bakanlığının 9 Mart 1922 tarihli notası", FO, 371/7940, E 2773.

¹⁰²⁸ 27 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", FO, 371/4155, 58429.

İşgal döneminde, İstanbul limanları ve tersanelerine hakim olabilmek için müttefikler kıyasıya bir rekabete başlamışlardı. Fransız Yüksek Komiserliği'nin yürüttüğü temaslar neticesinde Osmanlı Hükümeti İstinye'deki gezici tersane ve imalathaneyi İstinye Şirketi'ne bahşetmişti¹⁰²⁹. Bu şirketin tersanecilik alanındaki işlerde tekel kurmaya çalışması üzerine İngilizler harekete geçmişlerdi.

Haliç Mühimmat deposu (Tophane) da İtilaf Devletleri Amiralleri tarafından işgal edilmişti. İtilaf Devletlerinin işgali üzerine harekete geçen Armstrong Vickers savaş öncesinde kazandığı fakat savaşın başlamasıyla kaybettiği ayrıcalıklarının yeniden kazanmak üzere çalışmalara başlamıştı. Armstrong Vickers yan şirketi olan Osmanlı Tersane Şirketi'nin bu ayrıcalıkları kendi adına üstlenmesini hedeflemişti¹⁰³⁰. A.Vickers 2 Aralık 1913'te Haliç'te Kasımpaşa limanının bir kısmını ve tophaneyi 50 yıllığına kiralamıştı. Bu şirketin görevi savaş gemilerinin kalabilmesi amacıyla İzmit Limanını modernleştirmek ve düzenlemektir. 15 Nisan 1914'te meclis kararı ile kiranın resmi başlangıç tarihi onaylanmıştı. Ancak 29 Ekim 1914'te İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında savaş ilan edilmişti Bundan sonra yapılan işlemler askıya alınarak, şirketin belgeleri mühürlenmiş, 24 Kasım 1914'te yayınlanan bir irade ile şirket sözleşmesi feshedilmişti¹⁰³¹. İngiltere'nin, Osmanlı Devleti ile savaş hali başlamadan önce Osmanlı Hükümeti tarafından satın alınan gemilerle ilgili işlemleri durdurması nazarı dikkate alındığında Osmanlı Hükümeti tarafından alınan kararın savaş gelenekleri ve hukukuna aykırı olmadığı daha iyi anlaşılacaktır.

5 Mart 1920'de toplanan Müttefik amiralleri Armstorng Vickers Şirketinin ayrıcalıklarının yan şirketi olan Osmanlı Tersane Şirketi'ne iadesine karar vermiş, Yüksek Komiserler keyfiyeti hazırladıkları bir nota ile Osmanlı Hükümeti'ne bildirmişlerdi¹⁰³². Bu notanın kabul edilmesi halinde Armstorng Vickers Şirketi, yan şirketi Osmanlı Tersane Şirketi vasıtasıyla hukuki bir dayanağı olmaksızın savaş öncesinde kazandığı ayrıcalıklarına yeniden sahip olacaktı.

¹⁰²⁹ “İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 14 Aralık 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4239**, 163947.

¹⁰³⁰ “4 Aralık 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 163702.

¹⁰³¹ “Müttefik Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford tarafından hazırlanan 18 Eylül 1923 tarihli rapor”, **FO, 371/9174**, E 9765.

¹⁰³² “26 Mart 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5163**, E 3233.

Osmanlı Hükümeti, İtilaf Devletlerinin de karşılıklı olarak Osmanlı Devleti ve şirketleri hakkında almış oldukları tedbirleri kaldırmaları halinde savaş öncesi statüye döneceğini bildirmişse¹⁰³³ de Yüksek Komiserler 10 Mayıs 1920’de verdikleri kararla Vickers’in ayrıcalıklarını iade etmişlerdi¹⁰³⁴. Bundan sonra Vickers Şirketi gayrimeşru olarak tersaneyi işgal etmişti. Bu işgalle, 13 Kasım 1918’den sonra sembolik hale gelen Türk idaresi de sona ermiş denetim tamamen şirkete ve Müttefiklerarası Tersane Komisyonu’na geçmişti. Bu kararın bir özelliği de savaş sırasında alınan kararların feshedilmesi açısından emsal teşkil etmesiydi. Bundan sonra sözleşmeleri feshedilen şirketler, barış antlaşmasını beklemeden eski hak ve ayrıcalıklarına yeniden sahip olmak amacıyla teşebbüslerde bulunacaklardı.

İşgal yönetimi yapılan işlerde müttefiklere öncelik verilmesi ve bu işlerinin uygun görülen ücretlerle yapılması şartıyla Vickers Şirketi’ne eski ayrıcalıklarını iade etmişti. Bununla beraber şirket yapacağı çalışmalar ve harcamalar hakkında Tersane Komisyonu’ndan onay almak zorundaydı¹⁰³⁵. Ateşkes antlaşması İtilaf Devletleri donanmasının Osmanlı tersanelerinden yararlanabilmesine ve Osmanlı Hükümeti’nin ihtiyaçları karşılandıktan sonra donanma malzemelerinin satın alınmasında İtilaf Devletlerine kolaylık gösterilmesine olanak sağlıyorken, Yüksek Komiserler aldıkları kararlarla kendi gemileri için öncelik hakkı kazanmışlardı. Bu tersane ve silahhane üzerinde Osmanlı idaresinin tamamen sona ermesine yol açmıştı.

Tersanede denetimi ele geçiren Vickers Şirketi, Müttefiklerarası Tersane Komisyonu’na gerek kalmadığı gerekçesiyle bu komisyon kontrolünün sona erdirilmesini teklif etmişse de Tersane Komisyonu’ndaki Fransız ve İtalyan üyelerin muhalefeti nedeniyle bu teklif kabul edilmemi¹⁰³⁶, şirket Tersane Komisyonunun denetiminde görevine devam etmişti.

¹⁰³³ BOA, MV, 219/2, 14 Şevval 1338 (3 Mayıs 1920)

¹⁰³⁴ “Müttefik Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford tarafından hazırlanan 18 Eylül 1923 tarihli rapor”, FO, 371/9174, E 9765.

¹⁰³⁵ “26 Şubat 1921 tarihli Müttefik Tersaneler Komisyonu Toplantı Tutanağı”, FO, 371/6485, E 3670.

¹⁰³⁶ “Müttefik Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford tarafından hazırlanan 18 Eylül 1923 tarihli rapor”, FO, 371/9174, E 9765.

Tersane Komisyonu ve Vickers arasında varılan uzlaşmaya göre Ateşkes sürecinde Türk tersanelerini kullanan gemilerden 1911 tarifelerini kullanmaları kararlaştırılmış ancak tamir ücretleri %100 arttırılmıştı¹⁰³⁷.

Tersane ve silahhanede Osmanlı İdaresine ait malzemeler bulunmaktaydı. Vickers Şirketi, bu malzemeleri kullanmak amacıyla Tersane Komisyonu'ndan izin almıştı. Şirket yapılan tamir, bakım ve yenileme çalışmaları sırasında bu malzemelerden yararlanmıştı. Şirket Malzemelerin kullanılması konusunda Osmanlı Hükümeti'nden izin almadığı, el koyduğu malzemelere karşılık olarak belirlediği 55,000 lirayı Osmanlı Hükümeti'ne ödemişti. Osmanlı Hükümeti'ne yapılan ödeme Fransız Yüksek Komiserinin tepkisine neden olmuştu. Yüksek Komiserler şirketin Osmanlı Hükümeti'ne ait malzeme, araç ve gereçlerden yararlanabileceğini fakat bu malzemeler için Osmanlı Hükümeti'ne herhangi bir ödeme yapmakla mükellef olmadığını açıklamışlardı¹⁰³⁸. Osmanlı Hükümeti'ne ödenen meblağ ise Hükümet hesabına borç olarak kaydedilmişti. Yüksek Komiserler şirketin ödeme yapmak istemesi halinde söz konusu ödemeyi müttefik devletlere ödemelerini de tavsiye etmişlerdi¹⁰³⁹. Şirket savaş öncesi ayrıcalıklarından daha fazlasını elde ederek Osmanlı malzemelerinden de yararlanmış ileri de oluşabilecek tazminat taleplerini önlemek maksadıyla kendisi tarafından belirlenen bir meblağı Osmanlı Hükümeti'ne ödemişti.

Fransız Yüksek Komiserinin teklifi üzerine 18 Ağustos 1921'de toplanan Müttefiklerarası Tersane Komisyonu tarafından işgal donanması için yapılan masrafların Osmanlı Hükümeti tarafından şirkete ödenmesi için teşebbüslerde bulunulmasına karar vermişti¹⁰⁴⁰. Meşru yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlanan Osmanlı Maliyesinin bu tür gayrimeşru talepleri karşılaması mümkün görünmüyordu.

¹⁰³⁷ “Müttefik Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford tarafından hazırlanan 18 Eylül 1923 tarihli rapor”, **FO, 371/9174**, E 9765.

¹⁰³⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 27 Nisan 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6485**, E 5234.

¹⁰³⁹ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul Yüksek Komiserliğine 5 Haziran 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6485**, E 6396.

¹⁰⁴⁰ “Müttefik Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford tarafından hazırlanan 18 Eylül 1923 tarihli rapor”, **FO, 371/9174**, E 9765.

İstanbul'un resmen işgali sırasında İtilaf Devletleri Bahriye Nezareti'ni işgal etmişlerdi. Bundan sonra işgal yönetimi, tersane, limanları daha sıkı bir şekilde denetim altında tutmak istediğinden Liman Kontrol Komisyonu'nun yapısında değişikliğe gitmişti. Yeni yapılanma çerçevesinde; İngiliz, Fransız ve İtalyan deniz subaylarından oluşan bir komisyon kurulmuş Bahriye Nezareti'ne İngiliz muhafızlar yerleştirilmişti. Müttefiklerarası Deniz Kuvvetleri Denetleme Komisyonu, depolardan sızıntıyı, cephanelerden yapılan kaçak satışları önleyecek, Bahriye Nezareti ile yapılan yazışmaları sansürleyecek, müttefik yetkililerle Bahriye Nezareti arasında irtibat sağlayacaktı¹⁰⁴¹. Sevr Antlaşması Müttefiklerarası Deniz Kuvvetleri Denetleme Komisyonu'na çok daha geniş yetkiler verecekti.

Sevr Antlaşması'nda, İstanbul'un işgalinden sonra İtilaf Devletlerinin gözetimi altında kalan bütün savaş gemilerine el konulduğu açıklanmıştı. Osmanlı Devleti'ne sadece balıkçılık ve polis hizmeti için kullanılmak üzere 7 gambot ve 6 torpidoyu geçmeyecek sayıda gemi bulundurma izni verilmişti. Müttefikler-Arası Deniz Kuvvetleri Denetleme Komisyonunca belirlenecek bu gemiler Osmanlı Deniz Kuvvetlerini oluşturacaktı¹⁰⁴². Bundan sonraki dönemde Osmanlı liman ve tersaneleri Osmanlı donanması ile birlikte tamamen Müttefikler-Arası Deniz Kuvvetleri Denetleme Komisyonu'nun tasarrufuna geçmişti.

Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a gelen Refet Paşa'nın uyarılarından sonra tersane ve silahhane fiilen TBMM'nin kontrolüne geçmişti. Bu arada Müttefiklerarası Müttefikler-Arası Deniz Kuvvetleri Denetleme Komisyonu ve Vickers varlığını sürdürmüştü. 1923 yılı ortalarında Selahattin Adil Paşa baskılarını arttırmış, 13 Haziran 1923'te tersane ve silahhane yeniden Türk idaresine girmişti. Böylece Müttefikler-Arası Deniz Kuvvetleri Denetleme Komisyonu'nun görevi sona ermişti. Bundan sonra tersanede çalışmaları sürdüren Vickers mevcut statüsünün tanınması amacıyla Selahattin Adil Paşa'ya müracaat etmişti. Selahattin Adil Paşa şirkete verdiği cevapta; TBMM tarafından genel olarak savaş öncesi ayrıcalıkları gözden geçirileceğini, 6 ay içerisinde daha önce verilmiş ayrıcalıklar konusunda

¹⁰⁴¹ "1920 Türkiye Yıllık Raporu, md.72", **FO, 371/6469**, E 5233.

¹⁰⁴² Gambotlar, 77 milimetreden daha küçük çapta iki top ile makineli tüfekten oluşan hafif silâhlar taşıyabilecek, Torpidolar ise çapı 77 milimetreden küçük bir toptan oluşan hafif silâhlar taşıyabileceklerdi. Bu gemilerde bulunan bütün torpillerle, torpil kovanları kaldırılacaktı. **Sevr Antlaşması**, md. 181.

değişiklik yapılacağını, antlaşmazlık durumunda meselenin hakeme havale edileceğini, hakemin de çözüm bulamaması halinde, meselenin TBMM tarafından seçilecek aralarında tarafsız devletler temsilcilerinden oluşacak hakemlere havale edileceğini bildirmişti. Bu arada Adil Paşa, TBMM'nin, İstanbul Hükümeti'nin Saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 tarihine kadar yapmış olduğu antlaşmaları nazarı dikkate alacağını ondan sonra yapılanları ise kesinlikle onaylamayacağını açıklamıştı¹⁰⁴³. TBMM'nin deniz gücü oldukça sınırlı olduğundan böyle bir yaklaşım sergilenmişti.

A. Vickers 19 Eylül 1923'te İsmet Paşa'ya bir mektup yazarak 1920'den sonra şirketin çok sayıda Türk personelini istihdam ettiğini hatırlatmış, ayrıcalıkların askıya alınması ve müzakere sürecinde tersane ve silahhanenin durumu hakkında TBMM Hükümeti'nin görüşünü sormuştu¹⁰⁴⁴. İsmet Paşa şirkete doğrudan cevap vermemiş, TBMM'nin görüşünü İstanbul'daki temsilcileri aracılığıyla iletmişti.

Selahattin Adil Paşa, 6 Ekim 1923'te İstanbul'da yapılacak devir teslim törenini beklemeden, Vickers Şirketi'nden tersane ve silahhaneyi hemen tahliye etmesini talep etmişti. Şirket, ayrıcalıklarından mahrum olmamak için İngiliz Hükümeti'nden yardım istemişse de sonuç alınmamıştı¹⁰⁴⁵. İşgal birliklerinin İstanbul'u resmen terk etmesinden sonra Türk Birlikleri tersaneye giderek şirketin çalışmalarına son vermişlerdi.

Londra'da bulunan Şark İnşa Komitesi¹⁰⁴⁶ de İngiliz Hükümeti'ne müracaat ederek Vickers şirketine yardımcı olunmasını, en azından verilen sürenin uzatılmasını rica etmişti. Fakat TBMM'nin kararlılığının gören şirket 4 Ekim 1923'te tersaneyi ve silahhaneyi tahliye etmek zorunda kalmıştı¹⁰⁴⁷.

Vickers, tahliyeye rağmen umudunu kesmemişti. Şirket temsilcileri Lander ve Shearer, İstanbul'da kalarak Osmanlı Hükümeti ve yabancı temsilciler nezdinde teşebbüslerde bulunmaya devam etmişlerdi. Henderson ile görüşen şirket temsilcileri

¹⁰⁴³ “Müttefik Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford tarafından hazırlanan 18 Eylül 1923 tarihli rapor”, **FO, 371/9174**, E 9765.

¹⁰⁴⁴ “Vickers Şirketi'nden İsmet Paşa'ya 19 Eylül 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9174**, E 10084.

¹⁰⁴⁵ “Vickers Şirketi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 5 Ekim 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9174**, E 10084.

¹⁰⁴⁶ Eastern Construction Comitte.

¹⁰⁴⁷ “İstanbul Tersanesi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Ekim 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9174**, E 9906.

Osmanlı Hükümeti'ne yaptıkları işlerden dolayı 40.000 lirayı bulan alacaklarının ödenmemesi halinde tersaneyi terk etme niyetinde olmadıklarını bildirmişlerdi. Henderson TBMM temsilcisi Adnan Bey ile görüşerek bu kararı iletmişse de Adnan Bey Ankara'nın şirket temsilcilerinin tersanede kalmasına itiraz etmeyeceğini yalnız şirketin faaliyette bulunmasına kesinlikle müsaade edilmeyeceğini bildirmişti¹⁰⁴⁸

17. Müttefiklerarası Deniz Taşımacılığı Kontrol Servisi

İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri, istemedikleri gemilerin yabancı ülkelere gidişini önlemek ve gerektiğinde Boğazları trafiğe kapatmak amacıyla Müttefiklerarası Deniz Taşımacılığı (Kabotaj) Kontrol Servisi'ni kurmuşlardı¹⁰⁴⁹. Bu servise İngiltere Yüzbaşı Vaisseau Staveley, Fransa Yüzbaşı Corvette Le Roch'u, İtalyanlar ise Yüzbaşı Corvette Arlotta'yı atamışlardı¹⁰⁵⁰. Bu komisyon kısa süre içerisinde Osmanlı limanlarında giriş çıkışları denetim altına almıştı. İtilaf Devletleri donanmasının Çanakkale Boğazına girmesi ile kurulan askeri denetim ile birlikte bu servis vasıtasıyla Osmanlı Devleti ticari yönden de denetim altına alınmış oluyordu. Bu uygulamanın da kesinlikle ateşkes ile yakından uzaktan bir alakası bulunmamaktaydı.

İthalat üzerinde gevşek bir denetim kuran Yüksek Komiserler, Deniz Taşımacılığı (Kabotaj) Kontrol Servisi'ne bağlı bir alt birim olarak Lisans Komitesi kurmuşlardı. Bu komitenin izni dışında İstanbul ve diğer limanlarla ticaretin yasaklandığı Osmanlı Hükümeti'ne de bildirilmişti¹⁰⁵¹. Osmanlı Hükümeti, ülke kaynakları yetersiz olduğundan ve ülkeden ihracatın tamamen yasaklanmasını teklif etmişse de Yüksek Komiserler bu teklifi reddetmişlerdi¹⁰⁵².

30 Mart 1919'da Müttefiklerarası Deniz Taşımacılığı Kontrol Servisinin yapısında değişikliğe gidilmiş, bu servisin yerine Müttefiklerarası Nakliye Kontrol Komisyonu kurulmuştu¹⁰⁵³. Bu komisyon üç müttefik devlet bayrağı taşıyan

¹⁰⁴⁸ "Henderson'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Ekim 1923 tarihli telgraf", FO, 371/9174, E

¹⁰⁴⁹ "2 Ocak 1919 Tarihli Müttefik Yüksek Komiserleri Toplantısından", FO, 371/4155, 11449.

¹⁰⁵⁰ 20 Şubat 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", FO, 371/4155, 47313.

¹⁰⁵¹ 27 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", FO, 371/4155, 58429.

¹⁰⁵² 24 Nisan 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", FO, 371/4155, 90004.

¹⁰⁵³ "Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen müşterek nota", FO, 371/4217, 64431.

gemilerin Çanakkale ve İstanbul'a girişlerine kısa bir incelemenin ardından izin veriyordu. Gemilerin gereken izni alabilmesi için Lisans komitesine bağlı sahil kontrol memurlarının, Kavak'ta gemilerde bulunan malları kontrol ederek mühür vurması ve lisans vermesi gerekiyordu. Rus limanları ile ticaret yapmak isteyen gemilerin Boğazlardan geçişine ise izin verilmemekteydi. Bu konuda İtalyan, Yunan ve Rus tüccarlar, Yüksek Komiserlere müracaat etmişlerdi. Konuyu müzakere eden Yüksek Komiserler, Bolşevizm'le mücadele etme hedefinin gerçekleşebilmesinin Rusların ihtiyaçlarının karşılanmasından geçtiği varsayımından hareketle, Rus limanları ile ticaret yapılmasına müsaade etmemişlerdi.¹⁰⁵⁴ Bu uygulama ile Boğazlar tamamen Osmanlı Hükümeti'nin denetiminden çıkarak, İtilaf Devletlerinin denetimine girmişti.

Müttefiklerarası Nakliye Kontrol Komisyonu, kaçakçılık meselesinde de oldukça hassas idi. Gayrimeşru yollardan İstanbul'a girmesi muhtemel ürünler konusunda Servise tam yetki verilmişti. Ancak komisyon bu yetkileri kullanabilecek teşkilata sahip olamamıştı. Yüksek Komiserler de bu nedenle yeni bir Müttefiklerarası organizma üzerinde çalışmaya başlamışlardı¹⁰⁵⁵.

Müttefiklerarası Nakliye Kontrol Komisyonu, personel yetersizliğinden kendisinden bekleneni verememiş, ithalat ve ihracat üzerinde etkili bir kontrol sağlayamamış, kaçakçılığı önleyememişti. Yüksek Komiserler bu kurulu feshederek kurulun vazifelerini aralarında Amerikan ve Yunan Amiralinin de bulunduğu Müttefik Liman Kontrol Komisyonu'na devretmişlerdi¹⁰⁵⁶. Dolayısıyla Türk liman ve tersanelerini kontrol vazifesi müttefik donanmasına emanet edilmişti.

Müttefik Liman Kontrol Komisyonu, yürüttüğü faaliyetlerle kısa süre içerisinde Müttefik Yüksek Komiserlerinin takdirini kazanmıştı¹⁰⁵⁷. Bu komisyon dışında İngilizler, Hükümet'in vereceği kararları etkilemek üzere Osmanlı Ticaret Nezareti'nde bir temsilci bulunduruyorlardı. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerinin de temsilci bulundurma arzusu üzerine Osmanlı Ticaret Nezareti

¹⁰⁵⁴ “23 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 29842.

¹⁰⁵⁵ “27 Mart 1919 tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 58429.

¹⁰⁵⁶ “29 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 88771.

¹⁰⁵⁷ “19 Haziran 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 96988.

bünyesinde görev yapacak olan Müttefiklerarası İthalat ve İhracat Komisyonu teşkil edilmişti¹⁰⁵⁸.

Sevr Antlaşması'nda Yeşilköy'den Dolmabahçe'ye kadar bütün limanlarla birlikte Haydarpaşa limanının uluslararası statüye kavuturulmuştu. Buna göre İstanbul limanlarında serbest bölgeler¹⁰⁵⁹ kurulacak¹⁰⁶⁰, uluslararası önem taşıdıkları bildirilen limanlarda, Milletler Cemiyeti'ne üye olan bütün devletlerin uyrukları, malları ve gemileri, limanı kullanmakta tüm özgürlükten yararlanacaklardı. Milletler Cemiyeti'ne üye olan bütün devletlerin uyrukları, malları ve gemileri, durma, yükleme ve boşaltma kolaylıkları, tonilato, rıhtım, kılavuzluk, fener, karantina ve benzeri konularda tüm liman ve rıhtım kolaylıkları ve yükümlülüklerinden yararlanma hakkına sahip hale getirilmişlerdi. Türk sularında dolaşım haklı bir neden olmadıkça engellemeyecekti¹⁰⁶¹. Limandan ya da limana girişlerinden, ya da limanda gösterilen kolaylıklardan yararlanma karşılığı tüm vergiler ve parasal yükümlülükler, eşitlik ilkeleri içinde alınabilecekti¹⁰⁶². Kısaca, bir Osmanlı vatandaşının istifade ettiği tüm hak ve ayrıcalıklardan müttefik devletler vatandaşları da istifade edebilecekti.

İstanbul limanını işgal eden İtilaf Devletleri, Osmanlı limanlarından istifade etme hakkı kazanmış olan şirketlerin talepleri ile karşı karşıya kalmışlardı. Bu şirketler arasında liman kontrol komisyonunun en çok uğraştıran şirket İstanbul Quay Company idi. Bu şirket kontrol idaresi tarafından işgal edilen bina ve depolarına

¹⁰⁵⁸ “29 Mayıs 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 88771.

¹⁰⁵⁹ Serbest bir bölgede ambarların yapımı ya da kullanılması ve malların denkleme ya da denklemlerin çözülmesi için sağlanan kolaylıklar, o sıradaki ticaretin gereksinmelerini karşılamalıdır. Serbest bölgede tüketimine izin verilen her çeşit nesne, 342. Maddede öngörülen istatistik vergisi dışında, gümrük, tüketim vergileriyle başka her türlü vergiden bağımsız olacaktır, Sevr Antlaşması'nda tersine hükümler yoksa liman egemenliğini ya da yetkesini [otoritesini] elinde bulunduran Devlet, serbest bölgede yapım izni tanımak ya da yasağı koymak yetkisine sahip olacaktır, işbu Madde hükümlerinden herhangi birisi için, çeşitli uyruklulardan olan kişiler arasında olduğu gibi, çıktığı ya da gideceği yerleri değişik olan ürünler arasında da hiçbir ayırım gözetilmeyecekti. Geldikleri ya da gidecekleri yabancı ülke hangisi olursa olsun, serbest bölgeye giren ya da bu bölgeden çıkan mallardan, 336. Maddede öngörülenlerden başka, değer üzerinden [advalorem] binde biri geçmeyecek bir istatistik vergisi dışında, hiçbir vergi ya da harç alınmayacaktır. Bu istatistik vergisinden elde edilen gelirin tutarı, yalnız ticaret ve deniz ulaşımı hareketlerinin hesaplarını tutmakla görevli hizmetin sürdürülmesi için kullanılacaktır. (**Sevr Antlaşması**, md. 341-342).

¹⁰⁶⁰ **Sevr Antlaşması**, md. 335.

¹⁰⁶¹ **Sevr Antlaşması**, md. 336.

¹⁰⁶² **Sevr Antlaşması**, md. 337.

karşılık kira ödenmesini talep etmişti¹⁰⁶³. Buna karşılık limana hakim olan İngiliz Hükümeti taleplerin bir süreliğine ertelenmesini tavsiye edince¹⁰⁶⁴ şirket baskılarını arttırmış¹⁰⁶⁵, Fransız Yüksek komiseri A. Defrance, depoların şirketin isteği doğrultusunda boşaltılmasını talep etmişti. Ancak İtilaf Devletleri tarafından askeri malzeme adı altında İstanbul'a gönderilen malzemeler nedeniyle bu depoların boşaltılması mümkün değildi¹⁰⁶⁶. Hiç şüphesiz, Fransız Yüksek Komiseri İngiliz ortaklı olsa da Fransız sermayesi ağırlıklı olduğundan bu şirkete destek vermişti.

Şirkete ödeme yapma konusunda isteksiz davranan İngiliz yetkililer şirketin talep ettiği kira bedelini ve liman işgaliye aidatlarını Osmanlı Hükümeti'nden tahsil edebilmek amacıyla harekete geçmişlerdi¹⁰⁶⁷. Yanlış anlamaları önlemek için şunu belirtmekte yarar vardır; İtilaf Devletleri askeri malzeme adı altında İstanbul'a getirdikleri malzemeler için katıyen gümrük vergisi ödememekteydiler. Kaldı ki; ödense bile değişen bir şey olmayacaktı. Çünkü söz konusu malzemeler işgal ordusunun ihtiyacı kabul edildiğinden bunların bedeli işgal masrafları arasında Osmanlı Hükümeti'nden talep edilecekti. Yani bu malzemelerin işgal ordularına teslimine kadar oluşan bütün masrafları Osmanlı Hükümeti ödeyecekti. Osmanlı Hükümeti İşgal masraflarını karşılayamadığından bu konu Sevr Antlaşması'ndan sonra kurulacak Maliye Komisyonu'na havale edilecekti¹⁰⁶⁸.

Yeni gelen malzemelere yer açabilmek amacıyla komisyon, İstanbul gümrüğünde bir yıl, bir günden fazla kalan malların listesini hazırlatarak bu malların satışa çıkarılacağını açıklamıştı. Satışa çıkarılacak eşyalar arasında; kamyon, otomobil, ray, çimento gibi eşyalar vardı.¹⁰⁶⁹ Osmanlı İlaşe Komisyonu müttefik temsilcisi H.Woods Sadrazamla görüşerek bu karar hakkında bilgi vermiş, Sadrazam

¹⁰⁶³ “İstanbul Quay Company Başkanı C. Lubbock'tan Hardinge'e 24 Şubat 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5130**, E 978.

¹⁰⁶⁴ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul Quay Company Başkanı C. Lubbock'a 2 Mart 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5130**, E 978.

¹⁰⁶⁵ “Robeck'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 31 Mart 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5130**, E 264

¹⁰⁶⁶ “Fransız Yüksek komiseri A. Defrance tarafından İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'e gönderilen 28 Ocak 1920 tarihli mektup ve İngiliz Yüksek Komiser Robeck'ten Fransız Yüksek komiserliğine 10 Şubat 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5130**, E 2783

¹⁰⁶⁷ “Fransa'nın Londra Büyükelçisi Cambon'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 10 Temmuz 1920 tarihli mektup ve Dışişleri Bakanlığı'nın 19 Temmuz 1920 tarihli cevabı”, **FO, 371/5131**, E 8197.

¹⁰⁶⁸ “Robeck'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 28 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5131**, E 15418.

¹⁰⁶⁹ “Robeck'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 29 Mart ve 10 Nisan 1920 tarihli telgraflar”, **FO, 371/5130**, E 2487 ve E 3029.

bu satışa mani olamayacağını anlayınca hiç değilse yapılan satıştan vergi ödenmesini talep etmişti. Neticede H.Woods ile Sadrazam yapılan satış üzerinden %6 vergi ödenmesi konusunda mutabakata varmışlardı¹⁰⁷⁰. Fakat müttefik yetkililer Hükümet defalarca müracaat etmesine rağmen bu verginin Osmanlı maliyesine ödenmesine mani olmuşlardı¹⁰⁷¹.

İşgal döneminde müttefik kuvvetleri namına gümrüklere gelen malzemelerden gümrük vergisi alınmamaktaydı. İstanbul'da bulunan bazı Yunan askerleri, dışarıdan askeri amaçlarla getirdiklerini beyan ederek gümrük vergisi ödemedikleri eşyaları, yüksek fiyatla tüccarlara satarak kaçakçılık yapmaya başlamışlardı. Bu meseleye el atan Yüksek Komiserler gemilerden indirilen eşyaların bir depoda toplanmasına ve denetlenmesine karar vermişlerdi. Ama her defasında Yunanlı yetkililer bu malzemeleri askeri ihtiyaçtan getirdiklerini iddia etmişlerdi¹⁰⁷². Bu iddialar karşısında Yüksek Komiserler sözlü uyarıdan başka herhangi bir müeyyide uygulayamamışlardı.

İstanbul'un resmen işgalinden ve Sevr Antlaşması'ndan sonra Yunan denizcileri namına gümrüklere gelen kolilerde artış görülmüş, Yüksek Komiserler buna torelans göstermişlerdi. Ancak 1922 yılı ortalarından itibaren Osmanlı Hükümeti buna tepki göstermiş, Yunan denizcilerine gelen her türlü eşyadan vergi alınması için harekete geçmişti. Yüksek Komiserler de bu kez yapılan teklifi kabul etmişlerdi¹⁰⁷³.

Müttefik Liman Kontrol Komisyonu'na, İngiltere, Fransa, İtalya, temsilcileri ile birlikte Yunan temsilci de alınmıştı. Bu komisyonun, personel maaşlarını, kömür, yakıt petrol ücretleri, tamir masrafları, gemilerin kira masrafları, kırtasiye ve diğer masraflar İngiliz fonlarından karşılanıyordu. Bu durum İngiliz Hazine Bakanlığı'nın tepkisine neden olmaktadır¹⁰⁷⁴. İtilaf Devletleri bu masrafları da işgal masrafları da Osmanlı Hükümeti'nden tahsil etmek istemişlerdi. Osmanlı maliyesi ödeme yapacak

¹⁰⁷⁰ “Osmanlı İaşe Komisyonu müttefik temsilcisi H.Woods'dan İngiliz Umumi Karargahı'na 18 Şubat 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5131**, E 3239.

¹⁰⁷¹ “İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Mayıs 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5131**, E 5361; **BOA, MV**, 222/33, 14 Muharrem 1340 (17 Eylül 1921).

¹⁰⁷² “13 Şubat 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 35137.

¹⁰⁷³ “1 Eylül 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7935**, E 9873.

¹⁰⁷⁴ “İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Deniz Bakanlığı'na 9 Şubat 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6574**, E 4206.

durumda olmadığından limanlara hakim olan İngilizler bu masrafları ödemek zorunda kalmışlardı. İngiliz yetkililer 1921 yılı Ekim ayına kadar 30,000 Pound'u aştığını iddia ettikleri bu masrafları dörde bölerek, müttefiklerinin payına düşeni tahsil etmek üzere harekete geçmişlerdi. 26 Ekim 1921'de müttefiklerine birer nota veren İngiliz Hükümeti her devletin payına düşeni ödemesini talep etmişti¹⁰⁷⁵. Ancak bu teşebbüslerden bir sonuç alınamamıştı.

24 Kasım 1921 tarihinde, yapılan masraflar konusunda İngiliz Hükümeti'ne bir nota veren Fransız Hükümeti, yapılan askeri harcamaların da henüz gündemlerinde olmadığını açıklamıştı¹⁰⁷⁶. Fransız Hükümeti'nin bu açıklaması gerekli düzenlemeler yapılmadan söz konusu masrafları geri ödemeyeceklerini göstermişti. Yunan ve İtalyanlar ise yapılan taleplere karşılık dahi vermemişlerdi. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali sırasında başrolü oynayan ve bu rolün gereği yapılan masrafları karşılayan İngiltere'nin bu masrafları tahsil etmesi zora girmişti.

Müttefik Liman Kontrol Komisyonu, masraflarını görüşmek üzere 8 Ağustos 1922'de müttefik Amiralleri; İngiliz Robeck, İtalyan C. Pepe ve Fransız Le Vavasseur bir araya gelmişlerdi. Bu toplantıda Fransız ve İtalyan Amiralleri ortak menfaat sağlayamadıkları gerekçesiyle İngilizler tarafından yapılan masrafları paylaşmak istemediklerini açıklamışlardı¹⁰⁷⁷. Fransız ve İtalyan Amiralleri kendilerine göre haklıydılar. Çünkü liman kontrolünün kurulmasından sonra İngiltere, kurulan komisyona hakim olmuş, müttefikleri katılımcı durumuna düşmüşlerdi.

Müttefik Liman Kontrol Komisyonu'na, 1 Eylül 1919'dan itibaren liman kanunlarını çiğneyenlere para cezası kesme, 15 Ekim 1921'den itibaren de şamandıra ve demir atma vergisi toplama yetkisi verilmişti. 31 Mart 1923 tarihine kadar toplanan cezalar Osmanlı Bankası Londra şubesindeki hesaba¹⁰⁷⁸, vergiler ise Türkiye Milli Bankası Londra ve Galata Şubelerindeki hesaplara¹⁰⁷⁹ yatırılmıştı¹⁰⁸⁰.

¹⁰⁷⁵ “İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ekim 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6574**, E 11388.

¹⁰⁷⁶ “Fransız Hükümeti tarafından İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Hardinge'e verilen 24 Kasım 1921 tarihli nota, **FO, 371/6574**, E 12931.

¹⁰⁷⁷ “8 Ağustos 1922 tarihli Müttefik Amiralleri Toplantısından”, **FO, 371/7940**, E 11361.

¹⁰⁷⁸ “31 Mart 1923 tarihi itibarıyla bu hesapta yaklaşık 4,600 Pound bulunmaktaydı. Bu tarihten sonra Türk idaresi toplamaya başlamıştı.

¹⁰⁷⁹ “31 Mart 1923 tarihi itibarıyla bu hesaplarda yaklaşık 3,100 Pound bulunmaktaydı.

Para cezaları ve vergilerden oluşan bu fonlar kontrolün aylık harcamalarının karşılanmasından sonra elde kalan bakiyelerden ibaretti.

Müttefik Amiralleri B. Brock, G. Pepe ve Vindry 11 Haziran 1923’de yaptıkları toplantıda vergi ve ceza fonlarının Müttefikler arasında paylaşılmasını teklif etmişlerdi¹⁰⁸¹. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson bu fonların Türklere teslim edilmesini önerirken¹⁰⁸², Fransız Hükümeti, toplanan vergilerin Türklere teslim edilmesini, cezaların ise edilmemesini¹⁰⁸³ önermişti. İtalyan Hükümeti ise vergilerin ve cezaların iade edilmemesi gerektiğini savunmaktaydı¹⁰⁸⁴. Bu görüş farklarına karşın ağırlıklı olarak Londra bankalarında bulunan bu fonlar tahliye süreci tamamlanmadan önce İngiliz Yüksek Komiserliği hesabına geçirilmişti¹⁰⁸⁵. Dolayısıyla İngilizler kontrol süresince yaptıkları masrafları karşılamışlardı.

Limanlara hakim İngilizler, Lozan Antlaşmasından sonra limanların TBMM temsilcilerine teslimi amacıyla gerekli düzenlemeleri yapmaya başlamışlardı. Ankara tarafından antlaşma onaylanır onaylanmaz limanlar teslim edilecekti¹⁰⁸⁶. İngiliz Yetkililer de ödedikleri ortak masraflardan kurtulmuş olacaklardı.

18. Müttefiklerarası Maliye Komisyonu

Arka arkaya gelen savaşlar nedeniyle önemli sıkıntılar yaşayan Osmanlı maliyesi savaş sonrasında eldeki kıt kaynaklarla ayakta durmaya çalışmıştı. Savaşın ardından Osmanlı maliyesi eldeki kaynaklarla 1919 Şubat ayı ortalarına ya da sonuna

¹⁰⁸⁰ “İstanbul İngiliz Liman Kontrol Bürosu tarafından hazırlanan 25 Nisan 1923 tarihli rapor”, **FO, 371/9157**, E 6018.

¹⁰⁸¹ “Akdeniz Başkumandanlığı’ndan Deniz Bakanlığı’na 11 Haziran 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9157**, E 6391.

¹⁰⁸² “İngiliz Yüksek Komiserliğinden Dışişleri Bakanlığı’na 18 Haziran 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9157**, E 6574.

¹⁰⁸³ “Fransız Dışişleri Bakanlığı’nın 10 Ağustos 1922 tarihli notası”, **FO, 371/9157**, E 8258.

¹⁰⁸⁴ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 13 Eylül 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9157**, E 9055.

¹⁰⁸⁵ “İngiliz Yüksek Komiserliğinden Dışişleri Bakanlığı’na 12 Eylül ve 26 Ekim 1923 tarihli mektuplar”, **FO, 371/9157**, E 9254, E 10533.

¹⁰⁸⁶ “İngiliz Deniz Bakanlığı’ndan Akdeniz Başkumandanlığı’na 27 Temmuz 1923 tarihli telgraf ve Akdeniz Başkumandanlığı’ndan İngiliz Deniz Bakanlığına 29 Temmuz 1923 tarihli telgraf, **FO, 371/9164**, E 7781 ve E 7826.

kadar idare edebilecek durumdaydı¹⁰⁸⁷. Maliyenin bu durumu savaşlar sırasında yaşanan sıkıntılar dikkate alındığında hiç de fena sayılmazdı.

Daha önce belirtildiği gibi, İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri işgal masraflarını karşılayabilmek ve ileride Osmanlı Devleti'nden tahsil edilecek meblağa karşılık olmak üzere Osmanlı Hükümeti'ne ait malvarlıklarına el koymuşlardı. Bu operasyon Osmanlı maliyesi için büyük bir darbe olmuştu. Bundan sonra Hükümet kendine ait malvarlıklarına karşı İtilaf Devletlerinden avans talep etmek zorunda kalacaktı. İlerleyen süreçte İstanbul işgal yönetimi, İtilaf Devletleri vatandaşları ile gayrimüslimleri ilgilendiren yeni vergilerin tahsil edilmesine de imkan vermeyecekti.

I. Dünya Savaşı'nın ardından, Osmanlı Hükümeti'nin İstanbul ve yakın çevresi dışında vergi toplaması oldukça zorlaşmıştı. Tahmini bir bütçe dahi yapılamıyordu. Personel ve emekli maaşları ile jandarma, polis, askerlerin maaşları ve masrafları önemli bir gider olduğundan ödemede ciddi sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştı. Bunların dışında Müttefik temsilciler, Hükümetin yeni vergi toplama konusundaki taleplerini de geri çevirmekteydiler. Bu da yetmezmiş gibi savaş sırasında arttırılan ve vatandaşlarını etkileyen bazı vergilerin savaş öncesi oranlarına çekilmesi için sürekli baskı yapıyorlardı. Bu baskı Müttefik vatandaşları bir yana Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimlerden vergi toplamayı da giderek zorlaştırıyordu¹⁰⁸⁸. Osmanlı Hükümeti giderek ağırlaşan koşullarla birlikte Yüksek Komiserlerin engelleyici tutumları ve talepleri ile de mücadele etmek zorundaydı.

Politik sorunlar ve Müttefik Yüksek Komiserlerinin tutumları, zorla ayakta durmaya çalışan Osmanlı maliyesinin geleceği için tehlike çanlarının çalmasına neden olmuştu. Osmanlı Hükümeti bu tehlikeyi önleyebilmek amacıyla klasik bir çare olarak borç bulmaya çalışmıştı. Osmanlı Devlet adamları bu maksatla ilk olarak Fransız Yüksek Komiserine müracaat etmiş ekonomik yardım sağlanması konusundaki dileklerini dile getirmişlerdi. Fransızlarla yapılan görüşmelerde maliyenin zor durumda olduğu vurgulamış, yardım beklentileri dile getirilmişti¹⁰⁸⁹. İtilaf Devletlerinin ise savaşın hemen ertesinde Osmanlı Devleti'ne mali yardım

¹⁰⁸⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 28 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3421**, 212905.

¹⁰⁸⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği mali danışmanı R.W. Graves'in Maliye Nazırı Tevfik Bey ile 27 Mayıs 1919 tarihli mülakatı”, **FO, 371/4170**, 92710.

¹⁰⁸⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 28 Aralık 1918 tarihli telgraf”, **FO, 371/3421**, 212905.

yapmak gibi bir düşünceleri asla yoktu¹⁰⁹⁰. 2 Ocak 1919 tarihinde yapılan yüksek komiserler toplantısında Osmanlı Hükümeti'nin yardım talepleri müzakere edilmiş ve bu taleplere cevap dahi verilmemesi karara bağlanmıştı¹⁰⁹¹. İtilaf Devletlerinden cevap alamayan Hükümet yerli ve yabancı şirketlerden borç bulmaya çalışacaktı.

İtilaf Devletlerinden beklediği desteği bulamayan Osmanlı Hükümeti, borç bulmak amacıyla Osmanlı Bankası ve Reji İdaresi'nin kapısını çalmıştı¹⁰⁹². İtilaf Devletlerinden icazet almadan hareket etmeyen Osmanlı Bankası borç vermeye yanaşmazken, Reji borç verme yönünde bir eğilim sergilemişti. Bu nedenle Yüksek Komiserler Reji idaresine karşı psikolojik bir yıldırma hareketi başlatacaklardı.

Yüksek Komiserler bir Osmanlı şirketi olan Reji'nin, İtilaf Devletlerinin hala savaşta olduğu Türkiye'ye borç vermeyi tercih etmesi halinde bunun Reji İdaresi'nin sorumluluğunda olacağını, geri ödeme konusunda yaşanması muhtemel sıkıntılar konusunda hiçbir yardım yapmayacaklarını bildirmişlerdi¹⁰⁹³. Bununla beraber şirketin Osmanlı Hükümeti'ne borç vermekte ısrar etmesi halinde yapılacak işleme müdahale edilmeyecekti¹⁰⁹⁴. Yüksek Komiserlerin bu kararından sonra Reji geri adım atmış, hükümetin yerli ve yabancı şirketlerinden borç bulma ümidi de yok olmuştu. İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti ile savaş halinin devam ettiği konusunda ısrar etmekteydiler. Savaş halinin olduğu devletlerarasında borç alış verişi söz konusu olamazdı. Osmanlı Hükümetleri bu noktada stratejik bir hata yapmışlardı. Çünkü İtilaf Devletleri savaş yıllarında ve Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a geldiklerinde Osmanlı Devleti'ne ait bazı malvarlıklarını bloke etmişlerdi. Osmanlı Hükümetleri öncelikle borç bulmayı denemiş, bu malvarlıklarını geri almayı ya da bunlara karşılık avans talep etmeyi düşünmemişlerdi. Ancak borç taleplerinin reddedilmesinden sonra hükümetler bloke edilen malvarlıklarına karşılık avans talep etmeyi düşünebilmişlerdi.

¹⁰⁹⁰ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 1 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/3421**, 212905.

¹⁰⁹¹ “2 Ocak 1919 tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 11449.

¹⁰⁹² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 19 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4170**, 60843.

¹⁰⁹³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 25 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4170**, 64959.

¹⁰⁹⁴ “Paris Konferansı İngiliz Heyeti'nden İngiliz Hükümeti'ne 30 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4170**, 66278.

Yüksek Komiserler, Osmanlı Maliyesi hakkında incelemeler yapmak üzere Mali İnceleme Komisyonu'nu kurmuşlardı¹⁰⁹⁵. Sevr Antlaşması'nda daha çok incelemeye yönelik bu komisyonun yerine Osmanlı Maliyesini tamamen denetim altına alabilecek bir Maliye Komisyonu kurulması planlanmıştı. Sevr Antlaşması'nda Türkiye'nin gelirleri üzerinde konan ipoteklerin kaldırılması öngörülmüştü. Bu madde Osmanlı Devleti'nin lehine gibi görünse de el konulan malvarlıkları Osmanlı Hükümeti'nin değil Maliye Komisyonu'nun tasarrufuna verilecekti¹⁰⁹⁶.

Sevr Antlaşması imzalandıktan kısa bir süre sonra Damat Ferid Paşa, Yüksek Komiserlere müracaat ederek İtilaf Devletleri tarafından el konulan ya da bloke edilen malvarlıkları üzerindeki kararının kaldırılmasını ve bunlara karşılık Osmanlı Devleti'ne avans verilmesini talep etmişti. Bu malvarlıkları arasında bazı hammadde, eşya ve malzeme stokları, çeşitli hesaplar bulunduğu gibi, Deutsche Bank'da bulunan ve Alman Hükümeti'ne ait olduğu gerekçesiyle Osmanlı Bankası tarafından el konulan 446,000 altın da bulunuyordu¹⁰⁹⁷. Yüksek Komiserler İstanbul'a geldikten sonra ileride talep edecekleri tazminatlara ve işgal masraflarına karşılık olmak üzere bunlara el koymuşlardı. Osmanlı Maliyesinin büyük bir sıkıntı içerisinde olması nedeniyle Yüksek Komiserler el koydukları malvarlıklarının Osmanlı Hükümeti'ne devredilmesi için hükümetlerinden izin istemişlerdi. Yüksek Komiserler bunun dışında Seyr-i Sefain idaresine ait gemilerin teminat alınması ve İtilaf Devletlerinin denetinde olması koşuluyla, Osmanlı Hükümeti'ne zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadar borç verilmesini dahi önermişlerdi. İstanbul'da mali durumun daha da kötüleşmesi, karışıklıkların yaşanmasına ve ülkenin tahrip olmasına yol açabilirdi. Bu durum Türkiye'den uzun yıllar yararlanmayı düşünen İtilaf Devletlerinin işine gelmeyecekti¹⁰⁹⁸. İtilaf Devletleri menfaatleri gereği Osmanlı maliyesinin tamamen çökmesine razı değillerdi. Bu nedenle Yüksek Komiserlerin önerilerini kabul etmişlerdi. Yalnız ülkedeki siyasi vaziyete göre Yüksek Komiserler gerekli adımları

¹⁰⁹⁵ “23 Ocak 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 177920.

¹⁰⁹⁶ **Sevr Antlaşması**, md. 237.

¹⁰⁹⁷ Adam Block'un yaptığı tahkikat neticesinde; Deutsche Bank'da bulunan ve Alman Hükümeti'ne ait olduğu gerekçesiyle Osmanlı Bankası tarafından el konulan 446,000 altının 194.220 altınlık kısmının Almanya'ya geri kalan 251,780 altının ise Osmanlı Hükümeti'ne ait olduğunu tespit etmişti. Yuvarlanarak 252,000 altın kabul edilen bu meblağı İtilaf Devletleri bloke etmişlerdi; Adam Block'tan Robeck'e 30 Haziran 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5281**, E 11614.

¹⁰⁹⁸ “Robeck'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 28 Ağustos 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5280**, E 10576.

atacaklardı¹⁰⁹⁹. Bundan sonra İtilaf Devletlerinin öncelikli hedefi Sevr Antlaşması'nda öngörülen Maliye Komisyonu'nun kurulması olacaktı. Bunun için Sevr Antlaşması'nın en azından Osmanlı Devleti tarafından onaylanması gerekiyordu. Osmanlı Devleti'ne verilecek borç da Sevr Antlaşması'nın onaylanmasına bağlıydı. Sevr Antlaşması'nın onaylanması ile Osmanlı Devleti'nin siyasi, hukuki ve mali varlığı İtilaf Devletlerinin vesayetine girecekti.

Ferid Paşa 7 Eylül 1920 tarihinde Yüksek Komiserlere bir nota daha vererek mali sıkıntılardan bahsetmiş ve Osmanlı Bankasında bulunan 252,000 altının Osmanlı Hükümeti hizmetine sunulmasını talep etmişti. Yüksek Komiserler bu teklife sıcak baktıklarından teklifi Hükümetlerinin onayına sunmuşlardı¹¹⁰⁰. Ancak İtilaf Devletleri ilk etapta bunu kabul etmeye yanaşmamışlardı.

Damat Ferid Paşa'nın teşebbüslerine ve Yüksek Komiserlerin önerilerine karşın İtilaf Devletleri, el konulan malvarlıklarının Osmanlı Hükümeti'ne iadesi ya da bunlara karşılık Osmanlı Hükümeti'ne avans verilmesi gibi tartışmalara son noktayı koyarak bu meselelerin kurulması planlanan Maliye Komisyonu'nun tasarrufunda olduğunu açıklamışlardı. İtilaf Devletleri bu komisyonunun kurulabilmesi için Sevr Antlaşması'nın onaylanması şartını da kaldırmışlardı. Osmanlı Hükümeti'nin kabul etmesi halinde Maliye Komisyonu hemen kurulacaktı¹¹⁰¹. İtilaf Devletleri Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra aldıkları tedbirlerle krize sürükledikleri Osmanlı Maliyesini idare edecek olan Maliye Komisyonu'nun kurulmasını kendi menfaatleri açısından elzem görmekteydiler. Sevr Antlaşması'nın onayı ile ilgili koşulun kaldırılması hakkındaki karar, işgal yönetiminin maliyeyi tamamen ele geçirme konusundaki sabırsızlıklarının tezahürü idi.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından bir ay kadar sonra İtalya ve Fransa Yüksek Komiserleri, Düyun-u Umumiye'de bulunan temsilcilerini gelecekte kurulacak Maliye Komisyonu'na üye olarak atadıklarını Sadrazama

¹⁰⁹⁹ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine ve Ticaret Bakanlıklarına 4 Eylül 1920 tarihli mektuplar”, **FO, 371/5280**, 10576.

¹¹⁰⁰ “Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 19 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5281**, E 11614.

¹¹⁰¹ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Robeck'e 27 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5280**, E 11810.

bildirmişlerdi¹¹⁰². Müttefiklerinin bu atamaları üzerine İngiliz Hükümeti de Düyun-u Umumiye'deki temsilci Adam Block'u Maliye Komisyonu'na üye olarak atamıştı¹¹⁰³. Sevr Antlaşması onaylanmadan Maliye Komisyonu'na atamalar yapılmış, sıra bu komisyonun kurulmasına gelmişti. Fakat Osmanlı Maliyesinin, bu komisyonun kurulmasını bekleyecek hali kalmamıştı.

Sevr Antlaşması'nın imzalandığı sıralarda Osmanlı Maliyesi aylık olarak yaklaşık 1,200,000 lira açık veriyordu¹¹⁰⁴. Yüksek Komiserler, idari mekanizmanın çöküşünün İtilaf Devletlerinde “felaket etkisi” yaratacağını düşünüyorlardı. Bu nedenle Yüksek Komiserler Osmanlı Maliyesinin hiç değilse ayakta kalabilmesi için yeni bir teklif hazırlamışlardı. Buna göre Osmanlı Hükümeti'ne ait olup İtilaf Devletleri tarafından el konulan ya da bloke edilen malvarlıklarına karşılık Osmanlı Hükümeti'ne avans verilecekti. Müttefik temsilcileri, mezkur malvarlıklarının satışa çıkarılması halinde değerinin altındaki fiyatlara satılacağını düşünerek böyle bir teklif hazırladıklarını iddia etmişlerdi¹¹⁰⁵. Bu iddia elbette gerçeği yansıtmıyordu. İtilaf Devletleri, Osmanlı Hükümeti'ne ait malvarlıklarına el koyarlarken ileride bunları nakde çevirerek maddi taleplerinin bir kısmını karşılamayı düşünmüşlerdi. Bunların satılması halinde İtilaf Devletleri gelir bekledikleri kaynakları kaybedeceklerdi.

Osmanlı Maliyesi o denli zor durumda idi ki; Hükümet 1920 Eylül ayında yetim fonlarında bulunan 600,000 liraya el koyarak tehlikeyi bir süreliğine geçiştirebilmişti¹¹⁰⁶. Osmanlı Hükümeti'nin tasarrufunda olan bu fondan yararlanması o kadar kolay değildi. İtilaf Devletleri, Osmanlı Hükümeti'nin bu fonun önce Düyun-u Umumiye'nin, daha sonra da kurulması planlanan Maliye Komisyonu'nun kontrolü altında kullanılmasına izin vereceklerini bildirmişlerdi.

¹¹⁰² “Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 10 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5280**, E 11207.

¹¹⁰³ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Robeck'e 15 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5280**, E11246.

¹¹⁰⁴ Adam Block'un tespitlerine göre 23 Eylül 1920 tarihinde Maliye Nezaretinin elinde nakit 408,112 lira bulunmaktaydı. Ayın geri kalanında 448,712 lira daha gelir beklenmekteydi. Ay sonunda Osmanlı Maliyesinin tasarrufunda toplam 856,824 lira olacaktı. Hükümetin ödemek zorunda olduğu 281,816 lira ve Eylül ayı maaşlarına denk gelen 1,796,983 lira ile birlikte toplam 2,078,799 lira gider olacak ay sonunda 1,221,975 açık oluşacaktı. “Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 7 Ekim 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5281**, E 13133.

¹¹⁰⁵ “Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 10 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5281**, E 11266

¹¹⁰⁶ “Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 16 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5281**, E 11598.

Ancak Hükümet başka kaynak bulamadığından bu fonu kullanmıştı¹¹⁰⁷. Yüksek Komiserlerin vermiş olduğu karar Maliye Komisyonu kurulana kadar Osmanlı maliyesinin Düyun-u Umumiye tarafından idare edilmek istendiğinin göstergesiydi.

29 Eylül 1920 tarihinde işgal yönetimi, Maliye Komisyonu kurulana kadar Osmanlı maliyesinin Düyun-u Umumiye tarafından kontrol edilmesi konusunda antlaşmaya varmışlardı. Savaş malzemeleri dışındaki Osmanlı stokları Duyumu Umumiye denetiminde satışa çıkarılabilecekti. Osmanlı Hükümeti aynı gün denetim için Duyumu Umumiye'ye davette bulunmuştu. İstanbul işgal yönetiminin aldığı kararı kabul etmeyen İtilaf Devletleri, Osmanlı maliyesinin kısa süreliğine de olsa Düyun-u Umumiye denetimine girmesine taraftar değillerdi. Bu nedenle Müttefik Hükümetleri, Yüksek Komiserlerini uyarma ihtiyacı hissetmişlerdi. 2 Ekim 1920'de Düyun-u Umumiye temsilcileri ile bir toplantı yapan Yüksek Komiserler, Maliye Komisyonu'nun acilen kurulması konusunda antlaşmaya varmışlardı. Bu toplantıda, Düyun-u Umumiye'nin İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerine, Osmanlı Maliyesi ile ilgili eleştirel ve tetkik amaçlı tartışmalara katılmaları, idari konulara müdahale etmemeleri tavsiye edilmişti¹¹⁰⁸. Düyun-u Umumiye'nin, Osmanlı maliyesi üzerinde idari bir kuvvet olması engellenmişti. İtilaf Devletlerinin uyarıları sonucunda Yüksek Komiserler tarafından alınan karar, üç müttefik dışındaki devlet temsilcilerinin de bulunacağı Düyun-u Umumiye'nin geçici de olsa Osmanlı Maliyesi'ne hakim olmasını önlemeye yönelikti. İtilaf Devletleri bu alanda yeni ortaklara tahammül edemezlerdi. Yüksek Komiserler bundan sonra Osmanlı Hükümeti'nin Sevr Antlaşması'nı onaylaması için yaptıkları baskılarını arttıracaklardı.

Osmanlı Hükümeti el konulan malvarlıkları üzerindeki bloke kararının kaldırılması ile ilgili taleplerini Sevr Antlaşması'nda imzası bulunan ve Paris'te temaslarda bulunan Reşat Halis Bey aracılığıyla bir kez daha İtilaf Devletlerine bildirmişti. Bundan başka Halis Bey yabancı sigorta şirketlerinin müşterilerinden topladıkları temettü vergilerini¹¹⁰⁹ Osmanlı Hükümeti'nin tasarrufuna vermeleri için İtilaf Devletlerinden yardım istemişti. Ancak ona olumlu bir cevap verilmemişti¹¹¹⁰.

¹¹⁰⁷ “İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 28 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5281**, E 11982.

¹¹⁰⁸ “Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 4 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5281**, E 12282.

¹¹⁰⁹ Türkiye'de faaliyette bulunan Sigorta Şirketleri Osmanlı kanunlarına göre yaptıkları poliçeler için müşterilerden temettü vergisi alıyor, daha sonra ödeyecekleri vergilerle birlikte bu vergileri

İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'ne ait kağıt, pirinç ve muhtelif madenlerin bulunduğu depolardaki malzemelerin satışını da yasaklamışlardı. Hükümet 24 Ağustos 1920'de Dahiliye Nezareti vasıtasıyla Yüksek Komiserlere müracaat ederek bu malzemelerin satışına izin verilmesini talep etmişti¹¹¹¹. Fakat Yüksek Komiserler bu talebe de olumsuz yanıt vermişlerdi¹¹¹².

Osmanlı maliyesi hakkında tahkikat yapan Block hazırladığı raporunda maliyenin son derece kritik bir durumda olduğunu etraflıca izah etmişti. Block ve Yüksek Komiserler, sıkı bir kontrol kurulmaması ve gerekli tedbirlerin alınmaması halinde, Osmanlı maliyesinin ciddi olaylarla karşı karşıya geleceğini Osmanlı Hükümeti'ne gönderdikleri bir nota ile izah etmeye çalışmışlardı¹¹¹³. İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması'nı onaylanmasını sağlamak amacıyla Osmanlı maliyesinin bu durumundan istifade etmeye çalışıyorlardı.

Osmanlı Hükümeti zor durumda kaldığından, işgal yönetiminin onayını almadan, savaş malzemeleri dışındaki stokların satışına başlamıştı. Yüksek Komiserler 1 Ekim 1920'de Sadrazama müşterek bir nota vererek işgal yönetiminin onayından sonra malzemelerin satılabileceğini bildirmişlerdi¹¹¹⁴. İtilaf Devletleri Maliye Komisyonu'nun kurulmasını kabul ettirebilmek için Osmanlı Hükümeti'ni bu şekilde baskı altında tutuyorlardı.

İtilaf Devletleri tarafından kurulacak Maliye Komisyonu; tahmini bütçe hazırlayarak uygulanmasını ve denetlenmesini sağlayacak, kur düzenlemesi yapacaktı. Yeni borç alınması, ayrıcalıklar verilmesi de Maliye Komisyonu'na bağlı olacaktı. Maliye Komisyonu, gümrük idaresi gibi umumi mali meselelerden de

Osmanlı Hükümeti'ne ödüyorlardı. İstanbul'un işgalinden sonra İtilaf Devletlerinden aldıkları destekle Sigorta Şirketleri Osmanlı Devleti'ne karşı yükümlülüklerini yerine getirmemişler, Osmanlı Hükümeti hesabına topladıkları temettü vergisini de ödemişlerdi. Reşad Halis Bey'in talep ettiği vergi bu idi. Bu konu yaklaşık iki yıl sonra yeniden gündeme gelecek Yüksek Komiserler sigorta şirketlerinin, müttefik müşterilerden topladıkları vergilerin, poliçe sahiplerine iadesine, Türk müşterilerden alınanların ise kurulmuş olan Geçici Maliye Komisyonu'na devredilmesine karar vereceklerdi. İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 5 Temmuz 1922 tarihli mektup", **FO, 371/7936**, E 7062.

¹¹¹⁰ "Reşad Halis Bey'den Paris Konferansı İngiliz Heyeti'ne 14 Eylül 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5281**, E 12048.

¹¹¹¹ "Dahiliye Nazırı İbrahim Halil'den Yüksek Komiserlere 24 Ağustos 1920 tarihli nota", **FO, 371/5281**, E 12226.

¹¹¹² "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 15 Eylül 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5281**, E 12232.

¹¹¹³ "10 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/6494**, E 51.

¹¹¹⁴ "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 4 Ekim 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5281**, E 12283.

sorumlu olacaktı. Muharrem Kararnamesi ile alacaklı devletlere verilen haklar aynen korunacaktı. Maliye Komisyonu'nda kararlar oy çokluğu ile alınacaktı¹¹¹⁵. Planlananların gerçekleştirilmesi halinde Maliye Komisyonu, Osmanlı Maliyesini idare edebilecek hale gelecekti.

İngiliz kaynakları müttefiklerinin Maliye Komisyonu'na Düyun-u Umumiye'deki temsilcilerini atadıklarını haber verdiğinden, İngiltere de Düyun-u Umumiye'deki temsilcisi A. Block'u, Maliye Komisyonu'na temsilci olarak atamıştı. Ancak İtalyan ve Fransızlar Maliye Komisyonu'na üye atanması konusunda resmi bir açıklama yapmamışlardı. Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından önce Maliye Komisyonu'nun kurulmasını hedefleyen İngiliz Hükümeti müttefiklerinden Maliye Komisyonu'na derhal bir üye atamalarını talep etmişti¹¹¹⁶. İngiliz Hükümeti'nin baskıları neticesinde Fransız hükümeti ikna olmamış, antlaşmanın onaylanmasından sonra Maliye Komisyonu'na temsilci atayacağını açıklamıştı¹¹¹⁷.

Osmanlı maliyesinin 1920 yılı Eylül ayından itibaren 1,200,000 lira civarında bir açık vermesi nedeniyle Hükümet memur maaşlarını zamanında ödeyememişti. Ekim ayı maaşlarının ancak %75'i ödenebilmiş, Kasım ve Aralık ayı maaşları ise ödenememişti. Hükümet yeniden Osmanlı Bankası tarafından el konulan 252,000 altına yoğunlaşmıştı. Hükümet bu kez avans için İtilaf Devletlerine değil doğrudan Osmanlı Bankası'na müracaat etmişti. İtilaf Devletlerinden izinsiz adım atmayan Osmanlı Bankası bu talebi geri çevirmişti. Bu sıralarda işbaşında bulunan Tevfik Paşa Hükümeti Ankara'ya bir Heyet göndermişti. Yüksek Komiserler de, bu heyetin dönüşü sonrasında Sevr Antlaşması'nın onaylanacağına dair umutlar belirmişti. Antlaşmayı onaylanması beklenen hükümetin mali kriz sonrasında iktidardan düşmesi İtilaf Devletlerinin işine gelmezdi. Yüksek Komiserler Tevfik Paşa Hükümetinin iktidardan düşmemesi için talep edilen avansın verilmesini uygun görmüşlerdi. Rumbold'un "bir sonraki ayda da aynı sıkıntıların çıkacağı doğrudur. Ancak antlaşma onaylanacağından bu bizim için çok ciddi olmayacaktır."¹¹¹⁸ Sözleri Yüksek Komiserlerin gerçek niyetini göstermekteydi

¹¹¹⁵ "İngiliz Parlamentosunda 23 Ekim 1920 tarihli toplantı tutanakları", **FO, 371/5281**, E 13413

¹¹¹⁶ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Roma ve Paris Büyükelçiliklerine 8 ve 25 Ekim 1920 tarihli telgraflar", **FO, 371/5281**, E 12282 ve E 13076

¹¹¹⁷ "Fransız Hükümeti'nin 3 Kasım 1920 tarihli notası", **FO, 371/5281**, E 13759.

¹¹¹⁸ "Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 1 Aralık 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5281**, E 15082.

Mali krizin artması sonucu Düyun-u Umumiye temsilcileri el konulan malzeme stoklarına karşılık Osmanlı Hükümeti'ne avans verilmesini tavsiye etmişlerdi. Bunun üzerine Osmanlı Bankası, Hükümete 800,000 lira avans vermişti¹¹¹⁹. Hükümet 2,000,000 lira civarında tutan stoklarına karşılık açığı kapatabilmek amacıyla 1,200,000 lira daha istemiş fakat banka bu talebi reddetmişti. Yüksek Komiserlerin önerisinden sonra, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Osmanlı Bankası Londra şubesinden, Osmanlı Hükümeti'nin avans talebinin karşılanmasını rica etmişti¹¹²⁰. Bu talebin karşılanması halinde Hükümet açığı kapatabilecekti. Lakin güvendiği kaynaklarını da tamamen tüketmiş olacaktı.

Geçici olarak Maliye Nezareti'nde danışmanlık görevini üstlenen Düyun-u Umumiye temsilcileri, Osmanlı Hükümeti'nin emrindeki bürokrat sayısını azaltarak 6.500 liralık aylık masrafları 3,000 liraya düşürmüşlerdi. Düyun-u Umumiye hükümetin tasarrufunda bulunan depolardaki stokları tespit etmiş ve stokların tahmini değerini tespit etmişti. Yapılan satışlar sonucunda geçici bir başarılı sağlanmıştı. Sonuçta bu malzemeler rehin gösterilerek 800,000 lira avans alınmıştı¹¹²¹. Tabii bunlar geçici başarılar ve geçici çözümlerdi. Bu kaynaklar birkaç ay içerisinde tükenecek, Osmanlı maliyesi yeniden bunalımın içine düşecekti.

Düyun-u Umumiye denetiminin sağladığı başarının geçici olduğu kısa bir süre içerisinde anlaşılmıştı. Düyun-u Umumiye, Yüksek Komiserler tarafından verilen yetkileri aşarak Osmanlı Maliyesine müdahale etmeye kalkışmış, Maliye Nazırı buna izin vermemişti. Block'un yaptığı hesaplara göre Aralık sonu itibarıyla tahmini bütçe açığının 4,500,000 Lirayı bulması beklenmekteydi. Asker ve polisin maaşlarının ödenememesi nedeniyle Hükümet ciddi bir tehdit altında kalmıştı¹¹²².

Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu durumdan dolayı Yüksek Komiserler sonunda, stoklardaki bazı malzemelerin satışına, Düyun-u Umumiye denetiminde olmak kaydıyla izin vermişlerdi. Yalnız bu stoklardan beklenen getiri elde edilememişti. İki aydan fazla bir süre geçmesine karşın yapılan satışlardan sadece

¹¹¹⁹ “Rumbold’dan Dışişleri Bakanlığı’na 28 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5281**, E 15124.

¹¹²⁰ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan Osmanlı Bankası Londra şubesine 7 Aralık 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5281**, E 15082.

¹¹²¹ “Düyun-u Umumiye tarafından hazırlanan 4 Kasım 1920 tarihli raporlar”, **FO, 371/5281**, E 15126.

¹¹²² “Rumbold’dan Dışişleri Bakanlığı’na 10 Aralık 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5281**, E 15475.

117,000 lira elde edilebilmişti¹¹²³. Bundan sonra Osmanlı Bankası, bu malzemelerin satışının değerinin tam anlamıyla tespit edilmediğini ileri sürerek Hükümete 1,200,000 lira avans vermeyi reddetmişti. Yalnız İngiliz Hükümeti'ni kırmamak için Hükümete 100,000 lira daha avans vermişti¹¹²⁴.

Osmanlı Bankası'nın gerekli avansı vermemesi üzerine Fransız Hükümeti el konulan altınların teminat olarak kabul edilmesi ile Osmanlı Hükümeti'ne yeni avans verilmesini önermişti¹¹²⁵. Osmanlı Hükümeti'nin İtilaf Devletlerine olan bağımlılığı günden güne artmıştı. Maliye Nezareti aylık bütçelerle günü kurtarmaya çalışmaktaydı. İtilaf Devletleri açısından ise her şey yolundaydı. Osmanlı Hükümeti'nin mali bağımlılığı hakkındaki program daha önce planlandığı şekilde yürüyordu.

İngiliz Hükümeti'nden sonra Fransız Hükümeti de Declausiées'i kurulması planlanan Maliye Komisyonu'na atamıştı¹¹²⁶. İngilizler, Fransız temsilcisinin İstanbul'a varır varmaz Maliye Komisyonu başkanlığını talep edeceğine dair duyumlar almışlardı¹¹²⁷. Diğer komisyonlarda olduğu gibi daha komisyon kurulmadan başkanlık sorunu ortaya çıkmıştı. Her defasında Türkiye'de mali çıkarlarının müttefiklerinden daha fazla olduğunu ileri süren Fransız Hükümeti'nin Maliye Komisyonu başkanlığına aday olması gayet doğaldı.

İtalyan Hükümeti'nin Nagora'yı kurulması planlanan Maliye Komisyonu'na ataması¹¹²⁸ bu komisyonun kuruluşu ile ilgili çalışmaları hızlandırmıştı.

İtilaf Devletleri İstanbul'da izledikleri mali politikalarla Sevr Antlaşması'nın onaylamasını sağlamaya çalışırken antlaşmada değişiklik yapılması düşüncesi ortaya çıkmıştı. Fransız resmi çevrelerinde antlaşmanın olduğu haliyle onaylanmasına karşı bir hava ortaya çıkmıştı. Fransız Dışişleri üzerinde son derece

¹¹²³ “Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 6 Aralık 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5281**, E 15534.

¹¹²⁴ “Osmanlı Bankası Londra Şubesi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Aralık 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5281**, E 15379.

¹¹²⁵ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na 13 Aralık 1920 tarihli mektup ve “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Osmanlı Bankası Londra Şubesi'ne 15 Aralık 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5281**, E 15497.

¹¹²⁶ “İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 10 Aralık 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5281**, E 15452.

¹¹²⁷ “İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 12 Aralık 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5281**, E 15587.

¹¹²⁸ “İngiltere'nin Roma Büyükelçisi G. Buchanan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 21 Aralık 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5282**, E 15960.

etkili olan Layques; “Şimdi olduğu gibi antlaşmayı onaylaması için kimse Fransız Hükümeti’ni ikna edemez. Birbiri ardına on iki hükümet gelse de Fransız meclis bunların hiçbirine antlaşmayı onaylama izni vermez” sözleri ile Fransız Hükümetinin antlaşmanın uyarlanması ve ya değiştirilmesinden yana olduğunu anlatmaya çalışmıştı. Fransızlara göre, olaylar İtilaf Devletlerini değişikliğe zorlamadan bir an önce değişiklik yapılmalıydı. Fransızlar, İtilaf Devletleri tarafından izlenen politikaların Bolşeviklerle katılma niyeti olmayan Mustafa Kemal Paşa’yı, Bolşeviklerle antlaşmaya mecbur bıraktığını da anlamışlardı. 1920 yılı sonlarında Fransa, İzmir konusunda verilecek tavizlerle Mustafa Kemal Paşa ile antlaşmayı ciddi olarak düşünmeye başlamıştı¹¹²⁹. İtalya’nın politikaları da bu doğrultuda olduğundan İngiltere değişikliğe ihtimali düşünmek zorunda kalacaktı.

Mali sıkıntılarının atlatılamaması Türk Parasının hızla değer kaybetmesine neden olmuştu. 1920 yılı başlarında Türk lirasının yaklaşık 4 katı olan sterlin yılsonunda 6 katına ulaşmıştı¹¹³⁰. Yüksek Komiserlerin Düyun-u Umumiye denetiminde almaya çalıştıkları tedbirlerin işe yaramadığı ortaya çıkmıştı.

Yüksek Komiserler kurulması planlanan Maliye Komisyonu’nun Osmanlı maliyesinin derterine deva olacağını sürekli tekrarlıyorlardı. Göreve başladıktan sonra Yüksek Komiserlerle görüşen Tefik Paşa, Maliye Komisyonu’nun görevleri konusundaki açıklamaların memnuniyet verici olduğunu vurguladıktan sonra hazır paraya ihtiyaç duyulduğundan bu komisyonun sıkıntıyı gidermesinin mümkün olmadığını dile getirmiş, komisyonun kurulmasından yana olmadığını göstermişti¹¹³¹. Yüksek Komiserlerin aksine işgal döneminde kurulan bütün Osmanlı Hükümetleri el konulan kaynaklarının satışına izin verilmesi halinde mali sıkıntılarının giderilebileceğine inanmışlardı. Hükümetler bu konuda haksız sayılmazlardı. İşgal altındaki Yunan bölgesinden ve TBMM’nin denetimde bulunan bölgelerden gelir sağlayamayan Osmanlı Devleti’nin bu bölgelerle ilgili giderleri de azalmıştı. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti hakimiyeti altında kalan bölgelerde kendi kendine yetebilen bir maliyeye sahip olabilirdi. Fakat İtilaf Devletleri, hükümet stoklarına el

¹¹²⁹ “İngiltere’nin Paris Büyükelçiliği’nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 12 Aralık 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5281**, E 15587.

¹¹³⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 18 Aralık 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5282**, E 16078.

¹¹³¹ “Robeck’ten Dışişleri Bakanlığı’na 20 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5281**, E 13076.

koymak ve toplanan vergileri sınırlandırmak suretiyle buna izin vermemişlerdi. Bu hareketler elbette bilinçli olarak yapılmıştı. Kendi kendine yetemeyen ve mali sıkıntı içerisinde olan Hükümet, İtilaf Devletlerinin yardımına muhtaç olacaktı. Yardıma muhtaç duruma gelen Hükümet ise İtilaf Devletlerinin istediklerini yapmak zorunda kalacaktı.

İstanbul Hükümeti'nin, İstanbul vilayet gelirleri ile gümrüklerden gelen vergilerden başka gelir kaynağı kalmamıştı. Türk parasının değer kaybetmesiyle bu gelirler daha da azalmıştı. 1921 yılına girilmesine rağmen Osmanlı Hükümeti, memurların büyük bir kısmına 1920 yılı Ekim ayı maaşlarının %75'ini ödeyebilmişti. 1920 Ekim ayı bakiyeleri, Kasım ve Aralık ayı memur maaşları ekonomik sıkıntıdan ödenememişti. Yüksek Komiserler temel hizmetlerin aksamaması için; polis, gümrük, hapisane ve hastane gibi öncelikli hizmetlerde çalışanların maaşlarının zamanında ödenmesini, diğerlerinin maaşlarının ise ertelenmesini tavsiye etmişlerdi. Diğer hizmetlerin aksamasına neden olacak bu tavsiye, Osmanlı Maliye Nezareti tarafından uygun bulunmamıştı. Bundan sonra Yüksek Komiserler başka bir planı daha sahneye koymuşlardı. Yüksek Komiserler, Sevr Antlaşması'nın onaylanması halinde kurulacak Maliye Komisyonu'nun; İtilaf Devletleri tarafından el konulan 252,000 altın üzerindeki bloke kararını kaldırabileceğini açıklamışlardı¹¹³². Osmanlı Devleti'nin kendi parasını kullanabilmesi için tarihteki en ağır antlaşmalardan biri olan Sevr Antlaşması'nı onaylaması ve Osmanlı Maliyesinin yabancılardan oluşacak Maliye Komisyonu'nun denetimine bırakılması şart koşulmuştu. Kaldı ki, bu denetim kurulsu bile tedbir konulan malvarlıklarının iadesi için son kararı yine kurulması planlanan Maliye Komisyonu verecekti. Ankara'ya gönderdiği heyetin gelmesini bekleyen Tevfik Paşa Hükümeti bu teklifi kabul etmemişti.

Hükümet 7 Ocak 1921 tarihinde Londra'da bulunan Mustafa Reşid Paşa aracılığıyla İngiltere'ye bir muhtıra vererek İtilaf Devletlerinin mali yardım konusunda Osmanlı Devleti'ne verdikleri sözleri hatırlatmış ve geçici Maliye Komisyonu tarafından uygulanmak istenen kontrolden yakınmıştı. Yüksek Komiserler Geçici Maliye Komisyonu'nun kurulabilmesi için Sevr Antlaşması'nın onaylanması şartından vazgeçerek Osmanlı Hükümeti'nin mezkur komisyonun

¹¹³² “Rumbold’dan Curzon’a 31 Aralık 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/6464**, E 346.

kuruluşunu kabul etmesini yeterli bulacaklarını açıklamışlardı. Osmanlı Bankası tarafından el konulan altınlara karşılık verilecek avans ise öncelikle komisyonun tanınmasına bağlı olacaktı¹¹³³. Osmanlı Hükümeti'nin Geçici Maliye Komisyonu tanınması bu komisyonun çalışmalarına hukuki zemin kazandıracaktı.

Verdiği muhtıranın dikkate alınmaması üzerine Mustafa Reşid Paşa 12 Ocak 1921'de İngiltere'ye bir muhtıra daha vererek Geçici Maliye Komisyonu tarafından kurulmak istenen kontrolü protesto etmişti¹¹³⁴. Bu protestosuna da cevap alamayan Paşa, 15 Ocak 1921'de İngiltere'ye bir muhtıra daha vererek daha önceki taleplerini tekrarlamıştı¹¹³⁵. Bunun üzerine İngiliz Hükümeti Paşa'ya meselenin İstanbul'da bulunan Yüksek Komiserlerle Osmanlı Hükümeti arasında müzakere edildiğini, Avrupa'daki faaliyetlerin hiçbir yararlı amaca hizmet etmeyeceği bildirmişti¹¹³⁶. Bu cevapla Mustafa Reşid Paşa'dan kibar bir şekilde aradan çekilmesi istenmişti.

Başlangıçta Geçici Maliye Komisyonu'nu tanımayı düşünmeyen Hükümet 17 Ocak 1921'de Yüksek Komiserlerle uzlaşmaya varmıştı. Komisyonun tanınması karşılığında Osmanlı Bankası'nın bloke ettiği 252.000 altın liranın teminat kabul edilerek Hükümete 1.200.000 lira avans ödenecekti¹¹³⁷. Mustafa Reşid Paşa aracılığıyla yürütülen faaliyetlerden bir sonuç alınamamış olması, mali sıkıntılar ve Ankara'ya gönderilen heyetin başarılı olamaması Hükümeti uzlaşmaya mecbur bırakmıştı. Bu uzlaşma yazılı bir taahhüde dayanmadığından Geçici Maliye Komisyonu tarafından uygulanacak kontrol tartışmaları da beraberinde getirecekti.

Geçici Maliye Komisyonu işe hızlı başlamış, Maliye Nezareti'ne bir mektup göndererek harcamalar ve yapılacak ödemeler hakkında bilgi istemişti. Maliye Nezareti'nin bu mektuba cevap vermemesi nedeniyle Osmanlı Bankası'nda bulunan altınlar üzerindeki bloke kararı kaldırılmamıştı¹¹³⁸. Yüksek Komiserler daha önce komisyonun tanınması koşuluyla tedbiri kaldıracaklarını açıklamışlardı. Komisyon tanındıktan sonra faaliyetlerine izin verilmesi koşulu getirilmişti.

¹¹³³ “Mustafa Reşid Paşa'nın 7 Ocak 1921 tarihli muhtırası”, **FO, 371/6540**, E 418.

¹¹³⁴ “Mustafa Reşid Paşa'nın 12 Ocak 1921 tarihli muhtırası”, **FO, 371/6540**, E 660.

¹¹³⁵ “Mustafa Reşid Paşa'nın 15 Ocak 1921 tarihli muhtırası”, **FO, 371/6540**, E 896.

¹¹³⁶ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Mustafa Reşid Paşa'ya 26 Ocak 1921 tarihli cevap”, **FO, 371/6540**, E 896.

¹¹³⁷ “Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 17 Ocak 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6540**, E 860.

¹¹³⁸ “Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 19 Ocak 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6540**, E 1019.

Osmanlı Hükümeti Osmanlı Bankası'ndan temin edilecek avans için çaba sarf ederken mali sıkıntılar devam ediyordu. 1921 yılı Ocak ayına gelindiği halde 1920 Ekim ayı memur maaşlarının %25'i ödenememişti. Bunun için 400,000 lira gerekiyordu. 1920 Kasım ve Aralık ayı maaşlarının ödenebilmesi için gereken meblağ da eklendiğinde Hükümetin acilen 6,000,000 lira'ya ihtiyacı vardı. Mecburi giderler de hesaplandığında 1 Mart 1921 Mali yılında açığın 13 ila 15,000,000 lira arasında olması bekleniyordu¹¹³⁹. Osmanlı Maliyesinin tek umudu Osmanlı Bankası'ndaki altınlara karşılık alınacak avanstı. Geçici Maliye Komisyonu'nun taleplerine karşılık verilmedikçe bu avansın alınmasının mümkün olmadığını gören Maliye Nazırı mali yılının sona ereceği Şubat ayı sonunda yapılacak denetimin sona erdirilmesi koşuluyla Geçici Maliye Komisyonu'nu tanıyacağını bildirmişse de bu koşulu kabul edilmemişti. Maliye Komisyonu, devamlı surette Maliye Nezareti'ni denetim altında tutmak istiyordu. Çaresiz kalan Maliye Nazırı 22 Ocak 1921'de bir mektup kaleme alarak, Geçici Maliye Komisyonu'nun tanındığını ve taleplerinin karşılanacağını bildirmişti. Maliye Nazırı bu mektuptan sonra istifa etmişti. Rumbold, Maliye Nazırının taleplerini kabul etmesinde padişaha göndermiş olduğu mesajların, nazırın istifasında ise Ankara baskısının etkili olduğunu ileri sürmüştü¹¹⁴⁰.

1921 Mali yılı başlarken Osmanlı Maliyesi çok ciddi bir kriz ile karşı karşıya kalmıştı. Geçici Maliye Komisyonu Osmanlı Bankasındaki altınların kullanılmasına izin vermemişti. Gerçi, komisyon altınların tamamının kullanılmasına izin verse bile ancak bir aylık giderler karşılanabilecekti. Yüksek Komiserler tehlikenin giderek yaklaştığını anlamış olduklarından Geçici Maliye Komisyonu üyeleri ile bir toplantı yaparak Osmanlı maliyesinin krizden kurtarılması için alınabilecek tedbirleri tartışmışlardı. Bu toplantıda alınan kararlara göre; İtilaf Devletleri vatandaşlarından meşru olarak üzerlerine düşen vergiyi ödemelerinin talep edilecek ve müttefik polisine kabul edilen vergilerin toplanması sırasında Türk memurlarına yardım etmeleri için talimat verilecekti. Ödeme yapmayan Müttefik vatandaşlarına verilen diplomatik destek kesilecek ve bu vatandaşlar kanunun öngördüğü cezaları ödemekle

¹¹³⁹ "Mali durum hakkında A. Block tarafından hazırlanan 10 Ocak 1921 tarihli muhtıra", **FO, 371/6540**, E 1294.

¹¹⁴⁰ "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 25 Ocak 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6540**, E 1223.

yükümlü olacaklardı. Yüksek Komiserler %11 olan gümrük vergilerinin ya da istihlak vergilerinin arttırılması için hükümetlerine tavsiyede bulunmayı da kararlaştırmışlardı¹¹⁴¹. İtilaf Devletlerinin kapitülasyonlardan taviz verme anlamına gelecek gümrük vergilerinin değiştirilmesini kabul etme ihtimali oldukça zayıftı. İstihlak vergilerinin arttırılmasına ise Amerika muhalefet ediyordu. Bunlara rağmen işgal yönetimi ilk defa müttefik vatandaşlarının dokunulmazlıklarını etkileyecek bir karar almıştı.

Hükümete bağlı çalışanların maaşlarını alamamaları İstanbul'da grev söylentilerinin yayılmasına neden olmuştu. İtilaf Devletleri sosyalist fikirlerle bağlantılı olabileceğini düşündükleri bu söylentiler nedeniyle endişeye kapılmışlardı. Maliyenin acilen kaynak bulması için A. Block büyük bir enerji sarf etmekteydi. Block, Fransızların işgal kuvvetlerinin masrafı olarak el koydukları 320,000 lirayı Osmanlı Hükümeti'ne teslim etmesi için teşebbüste bulunulmasını önermişti. İngilizlerin aynı şekilde el koydukları 40,000 lirayı daha önce iade etmiş olmaları nedeniyle Block'un önerisini desteklemekteydi. Bunun dışında işgal döneminde İtilaf Devletleri tarafından müsamaha gösterilen Reji ve bazı Müttefik şirketlerinin Osmanlı Hükümeti'ne ödemedikleri vergileri ödemeleri için çalışmalar başlatılmıştı. Geçici Maliye Komisyonu'nun masrafların azaltılmasına yönelik uyarıları neticesinde az da olsa tasarruf sağlanabilmişti¹¹⁴².

Kriz tehlikesi nedeniyle Düyun-u Umumiye, Osmanlı Bankasındaki altınlar karşılığında Hükümete 1,200,000 lira avans vermişti. Fakat bu avans maliyede neredeyse hiç rahatlama sağlamamış ve kısa süre içerisinde tükenmişti¹¹⁴³. Yeni kaynaklar bulunmadıkça Osmanlı maliyesinin kurtuluşuna imkan yoktu.

Osmanlı Maliyesi için kaynak bulabilmek amacıyla eski yeni demeden bütün hesapları inceleyen A. Block, maliyeyi sıkıntıdan kurtarabilecek bir kaynak üzerinde çalışmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti, Almanya'da bastırıldığı paralara karşılık olmak üzere Alman Bankalarına teminat olarak 6,000,000 civarında altın yatırmıştı. Değeri o gün için 40,000,000 lirayı bulan bu altınlara da İtilaf Devletleri el

¹¹⁴¹ "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Şubat 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6540**, E 2043.

¹¹⁴² "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Mart 1921 tarihli mektup", **FO, 371/6541**, E 3559

¹¹⁴³ "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Şubat 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6540**, E 2365.

koymuşlardı. Bu altınların Osmanlı Hükümeti'ne verilmesi halinde mali sıkıntı atlatılacaktı¹¹⁴⁴. Normal şartlarda bu kaynakla piyasada bulunan para toplanacaktı. Bunun yapılmaması halinde piyasalarda teminatsız paralar dolaşımında olacağından enflasyon yükselecekti. Kaldı ki, İtilaf Devletlerinin böyle büyük bir meblağı Osmanlı Hükümeti'ne verme ihtimalleri de çok zayıftı.

Osmanlı Bankası tarafından el konulan altınların teminat alınmasıyla Osmanlı Hükümeti'ne avans verilmesini kabul eden Fransa bir süre sonra bu kararından vazgeçmişti¹¹⁴⁵.

Geçici Maliye Komisyonu, Osmanlı maliyesinin yönetimini üstlenmiş, Türk yetkililerinin muhalefetine rağmen savaş stoklarını satmaya başlamıştı. Yerli sermaye olmadığından bu stoklar yabancı şirketlere, Geçici Maliye Komisyonu'nun belirlediği fiyatlarla satılmıştı¹¹⁴⁶. Hükümet bazı stokların satışına onay vermediği halde komisyon üyelerinin baskısı nedeniyle satışa izin vermek zorunda kalıyordu¹¹⁴⁷.

Geçici Maliye Komisyonu'nun aldığı karar doğrultusunda tehlikeleri bilinmesine rağmen polis, jandarma ve maliye çalışanlarının maaşlarının ödenmesine öncelik verilmişti. 1921 Mart ayında Ziraat Bankası'nın Hükümete 100,000 lira borç vermesi ve Reji'nin Osmanlı Hükümeti'ne ait hisseyi ödemeye razı olmasıyla birikmiş olan 1,951,700 lirayı ödemesi neticesinde çalışanlara az da olsa ödeme yapılabiliyordu¹¹⁴⁸. Beklenmeyen gelirler Osmanlı Maliyesini iflasın eşiğinden döndürmüş olsa da tehlike henüz geçmemişti.

1921 yılı ortalarında maliye hasılatı azalmıştı. Memur maaşları ortalama iki ya da üç ay gecikmeli olarak ödenebiliyordu¹¹⁴⁹.

¹¹⁴⁴ “A. Block tarafından hazırlanan 23 Şubat 1921 tarihli muhtıra ve Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Mart 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6541**, E 3559.

¹¹⁴⁵ “Rumbold'dan Curzon'a 8 Ocak 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6540**, E 398.

¹¹⁴⁶ “Geçici Maliye Komisyonu Raporu”, **FO, 371/6541**, E 4061.

¹¹⁴⁷ Mesela Hükümet Bakırköy barut fabrikasında bulunan 10 ton pamuğun satışına izin vermediği halde Yüksek Komiserlik baş tercümanlarının ısrarları sonucunda izin vermek zorunda kalmıştı. “Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 26 Mart 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6541**, E 4065.

¹¹⁴⁸ 1921 yılı Mart ve Nisan aylarında; Polis, Jandarma ve maliyecilere Şubat ayı maaşları ödenmişken diğer çalışanların Ocak ayı maaşlarının yarısı ödenebiliyordu. “Rumbold'dan Curzon'a 23 Nisan 1921 tarihli mektup ve ekleri”, **FO, 371/6541**, E 4776.

¹¹⁴⁹ “Rattigan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 20 Temmuz 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6543**, E 8508.

Rumbold, Osmanlı Hükümeti'nin, Ankara'nın etkisiyle maliye üzerinde kurulmak istenen denetime karşı pasif direniş gösterdiğini düşünüyordu. Bu nedenle Yüksek Komiserler Ankara Hükümeti ile TBMM Hükümeti arasında neler olup bittiğini öğrenmeye çalışıyorlardı¹¹⁵⁰. Gelecek raporlar doğrultusunda Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'nin karşısına yeni bir önerilerle çıkacaklardı.

22 Temmuz 1921'de Yüksek Komiserler, Geçici Maliye Komisyonu üyeleri arasında yapılan toplantıda; bloke edilen stokların bulunduğu depolara müttefik askeri yetkilileri tarafından el konulmasına ve bu depoların Geçici Maliye Komisyonu'nun tasarrufuna bırakılmasına karar verilmişti¹¹⁵¹. Başlangıçta kendini kabul ettirmek için Maliye idaresine müdahale etmeyen Geçici Maliye Komisyonu, Osmanlı Maliye Nezareti üzerindeki nüfuzunu yavaş yavaş arttıracaktı.

5 Ağustos 1921'de Yüksek Komiserler, Geçici Maliye Komisyonu üyeleri arasında yapılan toplantıda ise; bütün maliye müfettişlerinin Geçici Maliye Komisyonu'nun emri altına verilmesini kararlaştırılmıştı. Ayrıca Geçici Maliye Komisyonu ile Maliye nezareti tarafından atanacak delegelerden oluşacak karma bir komisyon kurulacak, bu komisyon 1 Eylül 1921'den itibaren Hükümete bağlı bütün dairelere verilen bütçeyi inceleyerek İstanbul ve vilayetlerde bütün gelir ve vergilerin toplanmasını ve idaresini sağlayacaktı¹¹⁵². Osmanlı Hükümeti'ne ise sadece alınan kararlar doğrultusunda kanun çıkarmak ve uygulamak kalıyordu.

23 Ağustos 1921'de Yüksek Komiserler Geçici Maliye Komisyonu ve askeri temsilcilerinin katıldığı daha geniş çaplı bir toplantıda; Osmanlı Hükümeti'ne ait cephane ve silah dahil tüm savaş malzemeleri ile ticari stokların müttefiklerin müşterek malı sayılmasına karar vermişlerdi Yüksek Komiserlerin uygun görmesi halinde bu malzemelerin tasarrufu Geçici Maliye Komisyonu'na verilecekti. Savaş malzemelerinin satışından müttefik askeri yetkilileri ticari stokların satışından Geçici Maliye Komisyonu emri altında bulunan ve Türk temsilcisinin de yer aldığı satış komisyonu sorumlu olacaktı. Askeri yetkililer, Geçici Maliye Komisyonu ve Satış Komisyonu arasında muhtelif depolardaki malzemelerin satışında kolaylık

¹¹⁵⁰ “Rumbold’dan Curzon’a 3 Ocak 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6464**, E 220.

¹¹⁵¹ “Rattigan’dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 26 Temmuz 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6543**, E 8785.

¹¹⁵² “Rattigan’dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 26 Temmuz 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6543**, E 9237.

sağlanması amacıyla uygun bir prosedür bulunacaktı. Bu bağlamda alınacak karar Yüksek Komiserlere bildirilecek, onlarda yeni düzenleme hakkında Osmanlı Hükümeti'ne bilgi vereceklerdi¹¹⁵³.

Yüksek Komiserler, Geçici Maliye Komisyonu'nun sekiz dokuz aylık çalışmaları neticesinde bazı zorlayıcı tedbirler dışında misyonunu yerine getiremediğini düşünseler de komisyonun çalışmalarına izin vermişlerdi¹¹⁵⁴.

Ankara'ya giden Osmanlı heyetinden umduğunu bulamayan İtilaf Devletleri, maliyenin kontrolüne izin verilmesi koşuluyla, maliyeyi iflastan kurtarabilmek ve maaşların ödenmesini sağlamak amacıyla Osmanlı Hükümeti'ne yeterli mali yardımda bulunacaklarını açıklamışlardı¹¹⁵⁵. 1921 yılında gelişen iç ve dış olaylar İngiltere ve Fransa'nın bu kararı almasında etkili olmuştu. TBMM, Osmanlı Hükümeti karşısında her geçen gün güç kazanmaktaydı. Maaşlarını alamayan memurlar için TBMM alternatif olabilirdi. Bütün bunlardan öte Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi İtilaf Devletleri açısından sorunları çözecekti. Osmanlı maliyesinin iflas etmesi halinde İtilaf Devletleri alacaklarını ve tahsil etmeyi planladıkları işgal masraflarını tahsil etme imkanını kaybedeceklerdi. İngiliz ve Fransız temsilcileri Osmanlı maliyesini kontrol etme hakkını, Osmanlı Hükümeti'nin rızasıyla elde etmiş olacaktı. Böylece Osmanlı maliyesi resmi olarak İngiltere ve Fransa'nın denetimine tabi hale gelecekti. Bu uygulama Sevr Antlaşması'nda tasarlanan mali model için son derece uygundu.

1921 yılı başlarında müttefik temsilciler Osmanlı Hükümeti'ne mali sorunlara bir çözüm olmak üzere müzelerdeki tarihi eserler dahil Osmanlı Hükümeti'nin sahip olduğu bütün malvarlıklarını satmasını önermişlerdi¹¹⁵⁶.

1921 yazında Osmanlı Hükümeti maliye üzerinde müttefik kontrolünü kabul etmişti. Bundan sonra Müttefik temsilcilerin denetimi altında harcamalar yapılmış, Hükümet malları Londra'daki müzayedelerde satışa çıkarılmış, çok sayıda Devlet

¹¹⁵³ “Yüksek Komiserler, Geçici Maliye Komisyonu üyeleri ve askeri temsilciler arasında yapılan 23 Ağustos 1921 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/6544**, E 10709.

¹¹⁵⁴ “Rumbold'dan Curzon'a 17 Ağustos 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6543**, E 9551.

¹¹⁵⁵ Gilbert, **a.g.e.**, s.231. Shaw, **a.g.e.**, s.276.

¹¹⁵⁶ “Rumbold'dan Curzon'a 16 Şubat 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/5224, E 2365**; “Osmanlı Hükümeti'nin mali durumu hakkında Adam Block tarafından hazırlanan 23 Nisan 1921 tarihli rapor”, **FO, 371/5224**, E 201; Rattigan'dan Curzon'a 28 Mayıs 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/5224**, E 6440, Shaw, **a.g.e.**, V.I., s.277.

memuru görevden alınmıştı. Ayrıca Osmanlı Hükümeti, Yüksek Komiserlere mali bir reform yapacağına dair söz vermişti¹¹⁵⁷.

İtilaf Devletleri %11 oranındaki gümrük vergilerinin arttırması konusundaki tavsiye üzerinde düşünmeye dahi gerek duymamışlardı. Ancak bu vergilerle birlikte istihlak vergilerinin alınabileceğini açıklamışlardı¹¹⁵⁸. Çünkü bu vergiden İtilaf Devletleri vatandaşları değil daha çok Amerikan vatandaşları etkilenecekti.

İtilaf Devletleri Amerika'dan gelebilecek tepkileri göze alarak gümrük vergileri ile istihlak vergilerinin birlikte tahsil edilmesine karar vermişlerdi. Bundan sonra Osmanlı Hükümeti, Yüksek Komiserlere müracaat ederek istihlak vergilerinin beş kat arttırılmasını teklif etmişti¹¹⁵⁹. Türk parasının değer kaybı ve mevcut koşullar dikkate alındığında bu talep gayet doğaldı. Ancak istihlak vergileri ve gümrük vergilerinden sadece birini ödemeyi uygun bulan Amerikalıların bu talebi kabul etme ihtimali oldukça düşüktü.

Amerikan Yüksek Komiseri M. Bristol, gümrük vergilerinin İstihlak vergileri ile birlikte tahsili konusunda karar verilmeden önce meslektaşları ile yaptığı yazışmalarda istihlak vergilerinin ağır olduğunu buna gümrük vergilerinin eklenmesi ile fiyatların artacağını ve bunun yoksul insanlara yansıtılacağını ileri sürmüştü. Bristol bu vergilerin birlikte tahsilinin gayrimeşru olacağını da iddia etmişti¹¹⁶⁰. Amerikan Yüksek Komiseri elbette yoksul insanları düşündüğünden değil, ürün satışlarının düşmesinden ve Amerika'nın Türkiye'deki ticaret hacminin küçülmesinden endişe etmekteydi.

Yüksek Komiserler 14 Mart 1921'de Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota vererek "ateşkes sürecinde" kökenine bakılmasızın bütün milletlerden istihlak vergisi alınacağını ve %11'lik gümrük tarifesinin yeniden uygulanacağını bildirmişlerdi¹¹⁶¹. Bu nota istihlak vergilerinin arttırılmasına dair talebin kabul edilmediğini göstermişti. Uygulama ihtimali çok zayıf olan bu kararlar acilen sıcak paraya ihtiyaç

¹¹⁵⁷ "Rattigan'dan Curzon'a 5 Haziran 1921 tarihli telgraf", **DBFP**, p. 330; "Rattigan'dan Curzon'a 26 Temmuz 1921 tarihli telgraf", **DBFP**, p. 327-328.

¹¹⁵⁸ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na 12 Mart 1921 tarihli mektup", **FO**, **371/6541**, E 2924; "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 5 Mart 1921 tarihli mektup", "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Rumbold'a 7 Mart 1921 tarihli mektup, ve Kammerer ile yapılan görüşme tutanağı", **FO**, **371/6541**, E 2985

¹¹⁵⁹ "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Mart 1921 tarihli telgraf", **FO**, **371/6541**, E 3064.

¹¹⁶⁰ "Mark Bristol'dan Yüksek Komiserlere 29 Ocak 1921 tarihli mektup", **FO**, **371/6541**, E 3768.

¹¹⁶¹ "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 18 Mart 1921 tarihli telgraf", **FO**, **371/6541**, E 3453.

duyan Osmanlı maliyesi için çare olamayacaktı. Çünkü Amerikan temsilcileri iki verginin birlikte tahsil edilmesini kabul etmeyeceklerini önceden bildirmişlerdi. Amerika'nın şerhi bulunduğu müddetçe kararın uygulanması mümkün değildi.

Ticari Danışma Komitesinde bulunan Amerikan temsilcisi gümrük tarifelerinin uygulanmasını kabul edeceklerini fakat bu vergilerle birlikte istihlak vergilerinin alınmasını kabul etmeyeceklerini beyan etmişti. Amerika'nın muhalefeti Yüksek Komiserlerin almış oldukları karardan vazgeçmelerine neden olmuştu. Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota vererek gümrük vergilerinin tahsil edilebileceğini bildirmişlerdi. Bu notada istihlak vergilerinden bahsedilmemişti¹¹⁶². İki verginin birlikte toplanabilmesi konusunda Osmanlı Hükümeti serbest bırakılmıştı. Yalnız Osmanlı Hükümeti'nin bu vergileri ödemek istemeyen yabancılardan tahsil edebilecek kudreti yoktu.

Yüksek Komiserlerin Amerikanın muhalefeti nedeniyle gümrük ve istihlak vergilerinin birlikte tahsilinden vazgeçmek üzere olduğu sıralarda Hükümet hala istihlak vergilerinin beş katına çıkarılabilmesi için onay almaya çalışmaktaydı. Ayrıca Hükümet savaş öncesi sistemin yeniden uygulanması anlamına gelen %11'lik sistemi kabul etmek istemediğini de açıklamıştı¹¹⁶³.

3 Haziran 1921'de Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota daha veren Yüksek Komiserler gümrüklerden sadece %11'lik bir vergi alınabileceğini dikte etmişlerdi¹¹⁶⁴. Böylece istihlak vergilerinin tahsil edilmesinin yolu tamamen kapatılmıştı.

Gümrüklerden alınan verginin %8'i doğrudan Osmanlı Maliyesine aktarılmakta, geri kalan kısmı dış borçlara karşılık Düyun-u Umumiye İdaresine aktarılmaktaydı. İstihlak vergilerinden umudunu kesen Hükümet hiç değilse bu verginin %15'e çıkarılmasını ve tahsil edilecek verginin tamamının maliyeye aktarılmasını talep etmişti¹¹⁶⁵. Fakat bu teklif dikkate alınmamıştı. Bunun üzerine

¹¹⁶² "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Mayıs 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6541**, E 5240.

¹¹⁶³ "Osmanlı Hükümeti'nden Yüksek Komiserlere 3 ve 22 Mayıs 1921 tarihli notalar", **FO, 371/6542**, E 5701 ve 6218.

¹¹⁶⁴ "Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen 3 Haziran 1921 tarihli nota **FO, 371/6542**, E 7076

¹¹⁶⁵ "Rattigan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 20 Temmuz 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6543**, E 8387.

Yüksek Komiserlere bir nota veren İzzet Paşa hiç değilse barış antlaşması yapılana kadar “geçici bir tedbir” olmak üzere gümrük vergilerinin %15’e çıkarılmasını ve bu vergilerin tamamının hazineye aktarılmasını teklif etmişti¹¹⁶⁶. Amerikan Yüksek Komiseri Bristol bu teklifi kabul edilmesinden yana görüş bildirse de¹¹⁶⁷ Yüksek Komiserler bu teklife de sıcak bakmamışlardı.

Osmanlı Hükümeti’nin arttırmayı düşündüğü gümrük vergilerini Yüksek Komiserler resmen savaş öncesi oranlara çekmekte kararlıydılar. Geçici Maliye Komisyonu’nun ısrarlarına daha fazla dayanamayan Hükümet %11 oranındaki gümrük tarifelerinin 14 Eylül 1921 tarihinden itibaren uygulanacağını ilan etmişti. Bunun dışında Osmanlı Hükümeti savaş öncesi sistemden farklı bir şekilde yabancıların temsil edilmeyeceği bir komisyon tarafından gümrüklerde değer tespiti yapılacağını açıklamıştı¹¹⁶⁸. Yüksek Komiserler kanunun tarifelerle ilgili kısımdan memnun olmuşlarsa da değer tespiti konusundaki kararı beğenmemişlerdi. Bu nedenle yeni bir çözüm önermişlerdi. Buna göre; ithal edilen ürünlerin değeri konusunda bir ihtilaf yaşanması halinde; Osmanlı gümrük, Geçici Maliye Komisyonu, Konsolosluk ve İthalatçılar Ticari Meclislerinden birer temsilciden oluşacak bir komisyon tarafından, çoğunluğa göre değer tespiti yapılacaktı¹¹⁶⁹. Savaş öncesinde vergiler fatura değerleri esas alınarak ödeniyordu. Bu sistem fırsatçı tüccarlara düşük fatura ile düşük vergi ödeme imkanı sağlamıştı. Hükümet bunları önlemek amacıyla hiç değilse Osmanlı memurları tarafından değer tespiti yapılmasını kararlaştırmıştı. Yüksek Komiserler ise bu değişiklikleri müttefik menfaatlerine aykırı olduğu gerekçesiyle kabul etmeyerek değer tespiti konusunda da Osmanlı temsilcisinin azınlıkta kalacağı bir komisyon kurulmasını sağlamışlardı.

Çabalarının sonuç vermediğini gören Osmanlı Hükümeti önerilen yöntemi kabul etmek sorunda kalmıştı. Belirsizlik gümrük vergilerini ödemek istemeyen “açıkgözlülerin” işine yarıyordu. Yalnız Hükümet değişikliklerin uygulanabilmesi

¹¹⁶⁶ “A. İzzet Paşa tarafından Yüksek Komiserlere verilen 17 Ağustos 1921 tarihli nota”, **FO, 371/6543**, 9786; **BOA, MV**, 221/250, 6 Zilkadde 1339 (11 Ağustos 1921); **BOA, MV**, 221/260, 19 Zilkadde 1339 (24 Ağustos 1921).

¹¹⁶⁷ “Bristol tarafından Yüksek Komiserlere verilen 22 Temmuz 1921 tarihli nota”, **FO, 371/6543**, 9786.

¹¹⁶⁸ “Rumbold’dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 15 Eylül 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6543**, E 10423, E 10701.

¹¹⁶⁹ “Rumbold’dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 8 Ekim 1921 tarihli telgraf ve Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti’ne verilen 8 Ekim 1921 tarihli nota”, **FO, 371/6544**, E 11137.

için bir aylık bir süre talep etmişti¹¹⁷⁰. Yüksek Komiserler bunu da kabul etmeyerek değişikliklerin 18 Ekim 1921'den itibaren geçerli olduğunu ilan etmişlerdi¹¹⁷¹.

1921 yılı Ekim ayında Türk parasının değer kaybı sürmüştü, 1 Sterlin, 8,70 liraya kadar yükselmişti. Bankalar Türk parasının değerinin daha da aşağı düşmemesi için çaba sarf etmekteydi. Maliye'de sadece 27 lira nakit kalmıştı. Bütün bunlara rağmen Hükümetin varlığını sürdürmesine Yüksek Komiserler dahi anlam verememişlerdi¹¹⁷².

1921 yılı sonlarında çalışanların yaklaşık üç buçuk aylık maaşlarını ödemeyen Osmanlı Maliyesinin 6 milyon lira civarında açığı vardı¹¹⁷³. Yeni kaynak bulamayan Hükümet, Yüksek Komiserlere müracaat ederek bloke edilen altınlara karşılık bir kez daha avans istemişti¹¹⁷⁴. Ancak Yüksek Komiserler bu talebi yine reddetmişlerdi¹¹⁷⁵. Osmanlı Devleti ömrünün son yılına bu halde girmişti.

1922 yılında İstanbul'da bulunan Hükümetin varlığını sürdürmesi İtilaf Devletleri açısından son derece önemli hale gelmişti. Siyasi ve mali vaziyet İstanbul Hükümeti'nin sonunu getirmek üzereydi. Hükümetin çökmesini istemeyen Yüksek Komiserler, el konulan altınlara karşılık Osmanlı Bankası'nın Hükümete 1,500,000 liraya yakın avans vermesine razı olmuşlardı¹¹⁷⁶. Ankara Hükümeti'nin mali politikaları nedeniyle endişeye kapılan İtilaf Devletleri, Osmanlı Hükümeti'nin ayakta kalabilmesi için Osmanlı Bankası'nın, hükümete 500,000 lira daha avans vermesini kabul etmişlerdi. Bu işlemler karşılığında Osmanlı Bankası %1 oranında işlem ücreti tahsil etmişti¹¹⁷⁷. 1919 yılında İtilaf Devletleri bahsedilen altınlara el koyduğunda söz konusu altınların değeri 2,000,000 lira idi. Banka, Osmanlı

¹¹⁷⁰ "A. İzzet Paşa tarafından Yüksek Komiserlere verilen 18 Ekim 1921 tarihli nota", **FO, 371/6544**, E 11926.

¹¹⁷¹ "Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen 20 Ekim 1921 tarihli nota", **FO, 371/6544**, E 11926.

¹¹⁷² "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 24 Ekim 1921 tarihli mektup", **FO, 371/6544**, E 11933.

¹¹⁷³ "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 17 Kasım 1921 tarihli mektup", **FO, 371/6544**, E 13049.

¹¹⁷⁴ "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 18 Aralık 1921 tarihli mektup, A. Şevki Bey tarafından Yüksek Komiserlere verilen 10 Kasım 1921 tarihli nota", **FO, 371/6544**, E 14190.

¹¹⁷⁵ Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen 10 Aralık 1921 tarihli nota", **FO, 371/6544**, E 14190.

¹¹⁷⁶ "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Ekim 1922 tarihli telgraf", **FO, 371/7938**, E 10514.

¹¹⁷⁷ "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Kasım 1922 tarihli mektup", **FO, 371/7938**, E 12615.

Hükümeti'ne aşağı yukarı bu miktarı ödemişti. Bu süre zarfında Türk parası yarıdan fazla değer kaybetmişti. Dolayısıyla Osmanlı Bankası el konulan altınlar üzerinden yarıdan fazla kar elde etmişti. Bunun üstüne bir de işlem ücreti almıştı.

1922 yılı ortalarında maliye yine sıkıntı içerisinde olduğundan Osmanlı Hükümeti Yüksek Komiserlere müracaat ederek mali yardım talebinde bulunmuştu. Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'nin öncelikle verdiği ekonomik reform sözünü tutmasını istemişlerdi. Maliye Nazırı, Fransız Yüksek Komiseri Pelle'ye müracaat ederek verdikleri sözü tutacaklarını hatta bu konuda birlikte çalışabileceklerini iletmişti. Fakat Yüksek Komiserler öncelikle verilen sözlerin yerine getirilmesini talep ederek yardımda bulunmayı kabul etmemişlerdi¹¹⁷⁸.

Son Tevfik Paşa Hükümeti istifa ettiğinde Osmanlı maliyesinin bütçe açığı yaklaşık 11,500,000 lira gibi büyük bir rakama ulaşmıştı¹¹⁷⁹.

Refet Paşa'nın İstanbul'a gelmesinden sonra doğrudan Ankara Hükümeti'nin etkisi altında kalan İstanbul Hükümeti işgal kurumlarına karşı tavrını sertleştirmişti. Geçici Maliye Komisyonu da işlevini yapamaz hale gelmişti¹¹⁸⁰. TBMM Hükümeti'nin İstanbul'da idareyi resmen devralmasından sonra bu işgal müessesesi de tarihe karışacaktı. Bundan sonra İtilaf Devletleri işgal döneminde kazandıkları ayrıcalıkları Lozan Antlaşmasında teminat altına almaya çalışacaklardı.

TBMM Hükümeti, İstanbul'un resmen işgal edildiği Mart 1920'den itibaren aralarında mali işlemlerin de bulunduğu muameleleri tanımayacağını açıklamıştı. Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İtilaf Devletleri işgal döneminde yapılan muamelelerin kabul edilmesi için TBMM'ne protesto çekmişlerse de bundan bir netice alamamışlardı¹¹⁸¹. Bu şekilde amaçlarına ulaşamayan İtilaf Devletleri Lozan Antlaşması sırasında, işgal döneminde yapılan işlemlerin Ankara tarafından kabul edilmesi için yoğun çaba sarf etmişlerdi¹¹⁸². Ancak Lozan Antlaşması ile yeni bir statüko belirlenmiş, TBMM ile İtilaf Devletleri arasında ara formüller geliştirilmiş ve böylece uzlaşma sağlanmıştı.

¹¹⁷⁸ “7 Temmuz 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7935**, E 7276.

¹¹⁷⁹ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1921 Yılı Raporu, md. 1”, **371/7947**, E 4988.

¹¹⁸⁰ “Adam Block'tan Yüksek Komiserlere 14 Kasım 1922 tarihli rapor”, **FO, 371/7938**, E 13259.

¹¹⁸¹ “Yüksek Komiserler tarafından Hamid Bey'e verilen 24 Ekim 1922 tarihli nota ve Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 24 Ekim 1922 tarihli telgraf”, **FO, 371/7953**, E 11824.

¹¹⁸² “İngiliz Ticaret Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 23 Ekim 1922 tarihli mektup”, **FO, 371/7938**, E 11530.

19. Türk Diline karşı Yapılan Çalışmalar

1915 yılında Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyyetinin aldığı kararla bütün ticari müesseselerle yapılan yazışmalarda resmi dil olarak Türkçenin kullanılacağını açıklamış, 23 Mart 1916'da çıkarılan “Müessesat-ı Nafia ile İmtiyazsız Şirketler Muhaberat ve Muamelatında Türkçe İstimali Hakkındaki Kanun” ile Türkçe kullanılması yönünde kesin bir karar alınmıştı¹¹⁸³. İşgal döneminde ise Türkiye’de faaliyette bulunan yabancı şirketler yazışmalarını kendi dillerinde yapmakla birlikte ağırlıklı olarak Fransızca yapmışlardı. Osmanlı Hükümetleri Türkçenin ikinci bir yazışma dili olarak kullanılmasını dahi İşgal yönetimine kabul ettirememişlerdi¹¹⁸⁴. Bu dönemde yabancılara ait kurumlarda Türk dili nadiren kullanılmıştı. TBMM İstanbul’da idareyi fiilen üstlendikten sonra bir talimat yayınlayarak yapılacak yazışmaların sadece Türkçe kullanılmasını emretmişti. Yabancı şirketler birçok kavramın Türkçe karşılığının dahi olmadığını, bu konuda yapılacak tercümenin karışıklığa neden olacağını ileri sürerek Türkçenin yanında kendi dillerini de kullanmalarına izin verilmesini talep etmişlerdi. Yüksek Komiserlerin araya girmesi ile TBMM temsilcileri bu talebi sözlü ve geçici olarak kabul etmişlerdi¹¹⁸⁵. Ancak bu sürecin sonunda Türk dili resmi dil olarak kabul edilmiştir.

20. Kapitülasyon ve Ayrıcalıkların Yeniden Düzenlenmesi

Osmanlı Devleti I.Dünya Savaşı’nın başlangıcında çıkardığı bir kanunla kapitülasyonları kaldırmıştı (9 Eylül 1914). Bu kanunu “gümrük resminin tadili” (20 Eylül 1914), “temettü vergisinin yabancılara da uygulanması” (24 Eylül 1914) ve “Mehakim-i Şeriye ve Nizamiyenin Tefrik-i Vezaifi Hakkındaki Nizamname” (13 Ekim 1914) izlemişti. “Kavanin-i Mevcudedede Uhud-u Atıkaya Müstenid Ahkâmın Lağvı Hakkında Kanun-u Muvakkat” (15 Ekim 1914) ile Osmanlı yasalarında kapitülasyonlardan kaynaklanan tüm hükümlerin feshedildiği açıklanmıştı. İttifak

¹¹⁸³ Elmacı, **a.g.e.**, s.130.

¹¹⁸⁴ **BOA, MV**, 213/47, 29 Safer 1337 (2 Ocak 1919), 214/61; 4 Cemaziyevvel 1337 (5 Şubat 1337).

¹¹⁸⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na 18 Nisan 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9114**, E 4115.

Devletleri savaş sonrasında diğer devletlerle yapılacak düzenlemelerde hakları saklı kalmak koşuluyla bu kararı kabul etmişlerdi. İttifak Devletleri dışında kapitülasyonlardan istifade eden devletler alınan kararları kabul etmemiş ve bu kararı protesto etmiş olsalar da savaş yıllarında Osmanlı Devleti yabancı devletlerin kapitülasyonlardan yararlanmalarına müsaade etmemişti¹¹⁸⁶. Mondros Ateşkes Antlaşması'nda haliyle kapitülasyonları düzenleyen bir madde bulunmamaktaydı. Bu mesele Osmanlı Devleti ile yapılacak asıl antlaşmaya bırakılmıştı. Ancak antlaşmanın kısa sürede yapılamayacağını anlaşılmaya üzerine İtilaf Devletleri kendileri, işbirlikçileri ve tarafsız Devletler için kapitülasyonları yeniden düzenlemeye çalışacaklardı.

Yüksek Komiserler ilk toplantılarında meselenin olgunlaşmadığını gerekçesiyle kapitülasyonları sonraki seanslarda müzakere etmeye karar vermişlerdi¹¹⁸⁷. Fakat Fransız Hükümeti İstanbul'da bulunan Yüksek Komiseri aracılığıyla antlaşma yürürlüğe girene kadar kapitülasyonlarla ilgili bir düzenleme yapılması için harekete geçmişti. Bu konuda İngilizler biraz daha temkinli davranmış kapitülasyonlar meselesinin barış görüşmelerinde çözülmesini beklemeye karar vermişlerdi. İngilizleri kapitülasyonların yeniden yürürlüğe girmesi bile tatmin etmiyordu. Fransızlar kaldırılmasını kabul etmedikleri kapitülasyonların hala geçerli olduğunu ileri sürerlerken, İngilizler kapitülasyonların yerine geçebilecek daha iyi bir sistem kurulacağı gerekçesiyle bir süre daha beklemeyi tercih etmişlerdi¹¹⁸⁸. İtilaf Devletleri açısından düşünüldüğünde, Fransız tezinin yeni kurulacak sisteme bir zarar verme ihtimali çok zayıftı. İtilaf Devletlerinin galip devlet olmaları hasebiyle yapacakları düzenlemeleri Osmanlı Devleti'ne kabul ettirme ihtimalleri ise gayet yüksekti. Bu nedenle İngilizlerin ileri sürdüğü gerekçelerin arkasında başka nedenler yattığı akıllara gelmektedir. Fransızlar Türkiye'de ticari alanda İngilizlere oranla daha etkili durumda idiler. İngilizler böyle bir dönemde Fransızların ticari kazançlarını arttırmalarından endişe etmiş olabilirler. İtalyanların da devreye girmesi ve İngiliz şirketlerinin talepleri bu konuda müttefik yetkililerin ortak bir çözüm bulmalarını sağlayacaktı

¹¹⁸⁶ Elmacı, **a.g.e.**, s. 99.

¹¹⁸⁷ "12 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

¹¹⁸⁸ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 11 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371 /3420**, 205090.

Müttefik temsilciler doğrudan olmasa da dolaylı yollardan yaptıkları sözlü uyarılarla Osmanlı yetkililerinden, savaş sırasında İtilaf Devletleri aleyhine alınan “düşmanca tedbirlerin” kaldırılmasını talep etmişlerdi. Osmanlı Hükümeti haklı olarak, savaş sırasında İtilaf Devletlerinin de Osmanlı menfaatlerine aykırı tedbirler aldıklarını belirterek, karşılıklı olarak bu tedbirlerin kaldırılması yönünde bir teklifte bulunmuştu. Fakat Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti’nin bu teklifini kabul etmemişlerdi¹¹⁸⁹. 19 Aralık 1918 tarihinde düzenlenen toplantıda Yüksek Komiserlerinin ayrı ayrı mektuplar yazarak Osmanlı Hükümeti’nden, İtilaf Devletleri aleyhine alınan “düşmanca tedbirlerin” kaldırılmasını talep etmeleri kararlaştırılmıştı¹¹⁹⁰. “düşmanca tedbirler” yoruma açık bir ifade olmakla birlikte Yüksek Komiserler ilk olarak, Osmanlı Hükümeti’nin kapitülasyonların kaldırılmasını ve ona bağlı olarak alınan kararların hükümsüz kalmasını sağlamaya çalışıyorlardı. Osmanlı Hükümeti’nin yapılan sözlü talep ve telkinlerle böyle bir karar alması halinde Yüksek Komiserler herhangi bir sorumluluk almamış olacaktı.

Osmanlı Hükümeti’nin kapitülasyonları yeniden hayata geçirmemesi nedeniyle Yüksek Komiserler 19 ve 20 Ocak 1919 tarihlerinde Osmanlı Hükümeti’ne birer nota göndererek kapitülasyonların kaldırılmasından kaynaklanan zararlarını talep etme hakları saklı kalmak kaydıyla, vatandaşlarının daha fazla zarara girmemesi için kapitülasyonlarla ilgili mevzuatın yeniden yürürlüğe girmesini talep etmişlerdi¹¹⁹¹. Osmanlı Hükümeti ise barış antlaşması yapılanaya kadar kapitülasyonlarla ilgili düzeltme yapmama kararı almıştı¹¹⁹². Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti’ne hitaben müşterek bir nota hazırlayan Yüksek Komiserler İtilaf Devletleri vatandaşlarının kapitülasyonlardan, Belçika, Yunanistan, Romanya Sırbistan ve Karadağ vatandaşlarının ise savaş öncesi imtiyazlarından yararlanacaklarını bildirmişlerdi¹¹⁹³.

Yüksek Komiserlerin taleplerini değerlendiren Tevfik Paşa Hükümeti, savaş sırasındaki fevkalade koşulların kapitülasyonların ilgasını gerekli kıldığına kanaat

¹¹⁸⁹ “12 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 511.

¹¹⁹⁰ “19 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 3407.

¹¹⁹¹ “23 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 29842; Elmacı, **a.g.e.**, s166-167.

¹¹⁹² **BOA, MV**, 214/32, 23 Rebiulahir 1337 (26 Ocak 1919).

¹¹⁹³ “Müttefik Yüksek Komiserleri tarafından Osmanlı Hükümeti’ne verilen 30 Ocak 1919 tarihli müşterek nota”, **FO, 371/4190**, 23452.

getirmiş, Yüksek Komiserler tarafından yapılan taleplerin vakitsiz ve uygunsuz olduğuna hükmetmiş, meselenin barış görüşmeleri sonrasında düzenlenmesinden yana bir karar almıştı¹¹⁹⁴. Meclisi Vükela tarafından alınan bu karar 15 Şubat 1919 tarihinde bir nota ile Yüksek Komiserlere bildirilmişti¹¹⁹⁵. Böyle bir tepki beklemeyen Yüksek Komiserler notadan sonra bir süre sessiz kalmışlar, 6 Mart 1919 tarihinde hazırladıkları yeni bir müşterek nota ile kapitülasyonların savaşın başında resmen değil, sözde kaldırıldığını ileri sürerek kapitülasyonların yeniden yürürlüğe girmesi yönündeki taleplerini tekrarlamışlardı. Bu notada kapitülasyonlara aykırı işlem yapılması halinde İtilaf Devletlerinin derhal müeyyide uygulayacaklarına dair bir tehditte bulunulmuştu¹¹⁹⁶.

Tehditler karşısında Osmanlı Hükümeti kapitülasyonlar hakkında savaş sırasında alınmış olan kararların barış antlaşması yapılana kadar uygulanmasını önermişti. Hükümetin önerisine İtalyan Yüksek Komiseri Sforza hak vermiş, Osmanlı Devleti tarafından savaşta yeni bir rejim kurulduğunu ve taraflar arasında savaş hali devam ettiğinden bu rejimin devam edebileceğini ifade etmişti¹¹⁹⁷. Hukuki olan da buydu. Çünkü İtilaf Devletleri tarafından İttifak Devletleri aleyhine alınan kararlar olduğu gibi duruyordu. İşgal yönetimi Osmanlı Hükümeti kabul etse de etmese de kapitülasyonları işgal sürecinde uygulamaya devam edeceklerdi. Osmanlı Hükümetleri, önleyici bir tepki gösteremediklerinden İtilaf Devletlerine mensup vatandaşlar kapitülasyonlardan yararlanabileceklerdi.

Yüksek Komiserlerin sadece İngiltere, Fransa ve İtalya için kapitülasyon talebinde bulunmaları üzerine harekete geçen Yunan Yüksek Komiseri M. Canelopoulos, Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek Yunan vatandaşlarının da kapitülasyonlardan yararlanmasını talep etmişti. Osmanlı Hükümeti'nin bu notayı kabul etmeyerek iade etmesi üzerine Canelopoulos, Yüksek Komiserlere müracaat etmişti. Bu müracaatın ardından Yüksek Komiserler notadaki şartlardan bütün müttefiklerin yararlanması gerektiğini Osmanlı Hükümeti'ne şifahi olarak

¹¹⁹⁴ **BOA, MV**, 214/32, 26 Ocak 1335 (1919).

¹¹⁹⁵ “Osmanlı Hükümeti’nden Müttefik Yüksek Komiserlerine 15 Şubat 1919 tarihli nota”, **FO**, **371/4190**, 47768.

¹¹⁹⁶ Akşin, **a.g.e.**, C.I, s.164-165.

¹¹⁹⁷ “8 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO**, **371/4155**, 79397.

bildirmişlerdi¹¹⁹⁸. Bu talebi de Osmanlı Hükümeti kabul etmemiş, gerekenin müsalaha sonrasında yapılacağını bildirmişti¹¹⁹⁹. Ancak bu karar İtilaf Devletleri açısından herhangi bir anlam ifade etmemekteydi.

Bütün çabalarına rağmen Osmanlı Hükümeti'nden kapitülasyonlardan yararlanma hakkını elde edemeyince, çareyi emrivaki yaparak Yüksek Komiserler toplantısına katılmakta bulan Yunan Yüksek Komiseri M. Canelopoulos, taleplerini bir kez daha tekrarlamıştı. Bunun üzerine Yüksek Komiserler, baş tercümanlarının Osmanlı Hükümeti nezdinde bir kez daha teşebbüste bulunmalarına karar vermişlerdi¹²⁰⁰. Bu teşebbüslerden de bir sonuç alınamamış, Osmanlı Devleti Yunan vatandaşlarının kapitülasyonlardan yararlanmasına müsaade edecek düzenlemeleri yapmamıştı.

İstanbul'da bulunan Polonyalı temsilciler de Yüksek Komiserlere müracaat ederek kapitülasyonlardan doğan haklardan yararlanmayı talep etmişlerdi. Polonya'yı da müttefik kabul eden Yüksek Komiserler, onlarında kapitülasyonlardan yararlanabilmeleri amacıyla Osmanlı Hükümeti nezdinde teşebbüslerde bulunmuşlardı¹²⁰¹.

İtilaf Devletlerinin kapitülasyonları yeniden hayata geçirmeye çalıştığını gören İstanbul'daki Sırp Heyeti de kapitülasyonlardan faydalanmak amacıyla İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaat etmişti¹²⁰². Ancak İngiliz Yüksek Komiserliği, Sırp Heyetine verdiği cevapta var olan şartlarda Sırp'ların kapitülasyonlardan yararlanmayacaklarını bildirmişti¹²⁰³. 10 Eylül 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında kapitülasyonlar meselesi bir kez daha ele alınmıştı. Yüksek Komiserler kapitülasyonların savaş öncesindeki statüsünün kesin bir şekilde yeniden kurulmasına karar vererek bu kararı Osmanlı Hükümeti'ne bildirmişlerdi. Buna göre İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan, aslen Romanya arazisinden olan Romen ve daha önce Rus tebaası olan Polonya vatandaşları kapitülasyonlardan yararlanma hakkına

¹¹⁹⁸ “23 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 29842.

¹¹⁹⁹ **BOA, MV**, 214/64, 5 Cemaziyelevvel 1337 (6 Şubat 1919).

¹²⁰⁰ “7 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 121945.

¹²⁰¹ 7 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 121945.

¹²⁰² “Kraliyet Sırp Heyeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 9 Ağustos 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4191**, 121930.

¹²⁰³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Kraliyet Sırp Heyeti'ne 16 Ağustos 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4191**, 121930.

sahip olacaklardı. Savaş ertesinde İttifak Devletleri topraklarından ayrılarak bağımsızlığına kavuşan ve İtilaf Devletleri tarafından dost kabul edilen Çekoslovakya ve Yugoslavya vatandaşları ise Almanya ve Avusturya antlaşmaları yürürlüğe girdikten sonra kapitülasyonların bahsettiği hukuktan müstefid olacaklardı¹²⁰⁴. Çekoslovakya ve Yugoslavya vatandaşları barış antlaşması yapılana kadar kapitülasyonlardan yararlanamaları da bu devletlere tabii vatandaşlara Avrupa Devletler Hukuku ahkâmına göre muamele edilecekti¹²⁰⁵. Çekoslovakya ve Yugoslavya vatandaşlarına antlaşmalar yürürlüğe girene kadar özel imtiyazlar verilecekti.

Yüksek Komiserlerden aldığı talimatla müttefik polisi Sırlara Kapitülasyonlardan yararlanıyormuş gibi muamele etmekteydi. Müttefik polisi Sırların Türk mahkemelerinde yargılanmaması için elinden geleni yapmaktaydı. Bu durum Osmanlı Hükümeti'nin şikâyetlerine neden olsa da¹²⁰⁶ müttefik polisinin tutumunda değişiklik olmamıştı

Yüksek Komiserler yeni kurulan Devlet vatandaşlarına esnek bir muamelede bulunulmasına karşın bu Devletlerin İstanbul'da temsilcilikleri olmadığından vatandaşlarına ait sertifikaların tanımayacaklarını açıklamış onlar hakkında Paris Konferansı bir karar varıncaya kadar resmi bir muamele yapılmayacağı açıklanmıştı¹²⁰⁷.

Savaş öncesinde Romanya ve Yunanistan vatandaşları kapitülasyonlardan yararlanma hakkına sahip değillerdi. Çekoslovakya ve Yugoslavya devletlerini ise Osmanlı Hükümeti henüz tanımış değildi¹²⁰⁸. İşgal yönetimi, Osmanlı Devleti'nden müttefik devletlerarasında yer alan devlet vatandaşları ile yeni kurulan devletlerin vatandaşlarına da ayrıcalık vermesi talep etmişti. Yüksek Komiserlerin bu talepleri hem uluslararası hukuka hem de kapitülasyonlarla ilgili ahkama da aykırı idi.

¹²⁰⁴ Kastedilenler Polonya, Yugoslavya ve Bolşevik olmayan Ruslardı. "10 Eylül 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne verilen nota", **FO, 371/4156**, 135241; "Düvel-i İtilafiye Polis komisyonu'nun 18 Ağustos 1919 tarihli takririni", **BOA, DH.KMS**, 56-2/31, 4.

¹²⁰⁵ "Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 22 Teşrin-ievvel 1335 (22 Ekim 1919) tarihli tezkire", **DH.EUM.AYŞ**, 24/82.

¹²⁰⁶ "14 Mayıs 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/5163**, E 5750.

¹²⁰⁷ "27 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429.

¹²⁰⁸ Elmacı, **a.g.e.**, s169-171.

İngiliz Siyasi Temsilcisi Hohler savaş öncesinde Kapitülasyonlardan yararlanma hakkı olmayan Sırbistan ve Karadağ vatandaşlarının da kapitülasyonlardan yararlanmaya hakları olduğunu düşünüyordu. İtalyan Yüksek Komiseri Maissa bu düşüncüyü benimsemediğinden mesele Müttefik Hükümetlerine havale edilmişti. Bu sıralarda Paris Konferansı da kimlerin kapitülasyonlardan yararlanıp yararlanamayacağı konusunda ciddi bir mesai harcamaktaydı¹²⁰⁹.

Bu arada İtalyan Yüksek Komiseri Barış Konferansı'nın Sırlara kapitülasyon verme yönünde karar almaya hazırlandığına dair duyumlar almıştı¹²¹⁰. Sırlara kapitülasyonlardan yararlanma hakkının verilmesi ileri de Avrupa'daki bütün Devletlere bu imkanın verilmesi demektir.

Sırlardan başka yeni kurulan devletler de kapitülasyonlardan yararlanmak için Yüksek Komiserlere müracaat etmeyi sürdürüyorlardı. İstanbul'da bulunan Çekoslovak Cumhuriyeti Heyeti de, vatandaşlarının kapitülasyonlardan yararlanması için İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e müracaat etmiş, onlara da bu konunun Barış Konferansına havale edildiği ifade edilmişti¹²¹¹. Dr. Svetlik başkanlığındaki Çekoslovak Heyeti Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra da Yüksek Komiserlere bir mektup yazarak kapitülasyonlardan yararlanma hakkının vatandaşlarına tanınmasını talep etmişti. Ancak onlara Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe girmesini beklemeleri tavsiye edilmişti¹²¹².

Kapitülasyonlardan istifade edebilmek amacıyla Avrupa başkentlerinde faaliyette bulunan Sırp- Hırvat- Sloven milletleri temsilcileri hedeflerine ulaşmayı başarmışlardı. İstanbul'un resmen işgalinden sonra Müttefik Hükümetleri Yüksek Komiserlere talimat göndererek bu milletlerin de kapitülasyonlardan yararlanabilmeleri için gerekli çalışmaların yapılmasını emretmişlerdi. Yüksek Komiserler 18 Mayıs 1920 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek bu milletlerin kapitülasyonlardan istifade etmelerine izin verildiğini bildirmişlerdi¹²¹³.

¹²⁰⁹ 10 Eylül 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 135226; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 13 Eylül 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4191**, 129081.

¹²¹⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 10 Ekim 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4191**, 142972

¹²¹¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 20 Ekim 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4191**, 146650.

¹²¹² "21 Ocak 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2009

¹²¹³ "Robeck'ten Curzon'a 4 Hazi 1920 tarihli mektup", F.C.R.E.A, Part IV; 1920, 284. **FO, 406/43**.

Yunanistan'ın sürekli ısrarları karşısında, Fransız siyasi temsilcisi M. Cilliére'e Yunan vatandaşlarının kapitülasyonlardan yararlanması konusunda tahkikat yapma görevi verilmişti. Cilliére hazırladığı raporunda, Yunanlıların ancak savaştan önceki şekliyle kapitülasyonlardan yararlanabileceklerini belirtmişti. Yunanlıların bu ayrıcalıklardan yararlanabilmeleri için Yunan Dışişleri Bakanlığı'ndan vize edilmiş bir kimliğe sahip olmaları ön koşul kabul edilmişti. Yunan Yüksek Komiseri, bu koşulu kabul etmiş, fakat bu koşuldan Osmanlı Hükümeti'ne bahsedilmemesini sadece Müttefiklerarası polisine haber verilmesini istemişti. Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne gönderilen 10 Eylül 1919 tarihli notada Dışişleri vizesinden bahsedilmemiş, Yunan vatandaşlarının kapitülasyonlardan yararlanacakları bildirilmişti. Müttefiklerarası polise ve Müttefik ordusu başkumandanlığına da bu konuda bilgi verilmişti¹²¹⁴.

İtilaf Devletlerinin Yunanlılara kapitülasyonlardan yararlanma hakkı talebine karşılık Osmanlı Hükümeti 20 Aralık 1919 tarihinde Yüksek Komiserlere bir nota vererek, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında savaş halinin devam ettiğinin kabul edilmesini istemişti. Osmanlı Hükümeti'nin tezi Yunanlılara kapitülasyon verilmemesi için gayet geçerli bir gerekçe idi¹²¹⁵. Osmanlı Hükümeti'nin, ret gerekçesi olarak Yunanistan ile savaş halinde olduğunu beyan etmesi oldukça ilgi çekicidir. Osmanlı notasında İtilaf Devletleri ile genel olarak savaş halinin devam ettiği mi, yoksa Yunanlıların İzmir'i işgalinden sonra süregelen çatışmaların mı kastedildiği net değildi.

Osmanlı notasına karşılık bir nota daha hazırlayan Yüksek Komiserler savaş sırasında kapitülasyonların feshedilmediğini, askıya alınmış olduğunu savunarak Yunanlılara, kapitülasyon verilmesinde ısrar etmişlerdi¹²¹⁶.

İstanbul'da bulunan Rus vatandaşları da kapitülasyonlardan yararlanmak istiyorlardı. Adli Komisyon tarafından hazırlanan rapor doğrultusunda Osmanlı Hükümeti'ne bir nota gönderen Yüksek Komiserler Osmanlı Devleti'nin tek taraflı

¹²¹⁴ “10 Eylül 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne verilen nota”, **FO, 371/4156**, 135241; “10 Eylül 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 135226.

¹²¹⁵ “Osmanlı Hükümeti tarafından Yüksek Komiserlere verilen 20 Aralık 1919 tarihli nota”;; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 10 Şubat 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/4191**, 177607, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.61, ek 1, **FO, 406/43**.

¹²¹⁶ “Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı hükümeti'ne verilen 9 Ocak 1920 tarihli nota”, **FO, 371/4191**, 177607, F.C.R.E.A. Part IV, 1920, No.61, ek 2, **FO, 406/43**.

olarak kapitülasyonları kaldırma kararını tanımadıklarını eski Rus Çarlığı vatandaşlarının kapitülasyonlardan yararlanma hakkına sahip olduğunu bildirmişlerdi. Rus Çarlığı İstanbul'da etkili bir şekilde temsil edilmediğinden Rus vatandaşlarının hakları İtilaf Devletleri tarafından korunacaktı¹²¹⁷.

İspanyollar da İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla Osmanlı Hükümeti'nden kapitülasyon istemişlerdi. Osmanlı Hükümeti'nin bu talebe sıcak bakmaması nedeniyle İspanya Elçisi, Yüksek Komiserlerin ve Müttefiklerarası Polis'ten destek istemişti. Ancak onlara cevap olarak bu konuda Osmanlı Hükümeti ile aralarına girmeyecekleri söylenmişti¹²¹⁸. İspanyollar Osmanlı Hükümeti kapitülasyon vermese de Yüksek Komiserlerin inayeti ve müttefik polisinin desteğiyle gayrimeşru yollardan kapitülasyonlardan istifade etmeye çalışmışlardı. Fakat işgal yönetimi, İspanya gibi tarafsız bir devletin kapitülasyonlardan istifade etmesine sıcak bakmamıştı.

Sevr Antlaşması'nda kapitülasyonlar rejiminin 1 Ağustos 1914'den önce, bu rejimden doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak yararlanan Müttefik Devletler yararına yeniden tesis edilmesine ve 1 Ağustos 1914'de bu rejimden yararlanmayan müttefik devletler yararına genişletilmesine karar verilmişti¹²¹⁹. Halihazırda İtilaf Devletleri başta İstanbul olmak üzere işgal ettikleri topraklarda bu kararı fiilen ve cebren uyguluyorlardı. Sevr Antlaşması'nda verilen hüküm yapılmakta olan uygulamaya destek sağlamış, işgal sürecinde kapitülasyonlar savaş döneminde kaldırılmamış gibi fiilen sürdürülmüştü.

Lozan Antlaşması sırasında İtilaf Devletleri kapitülasyonlardan kolay kolay vazgeçmeyeceklerini göstermişlerse de neticede kapitülasyonlar kaldırılmıştı¹²²⁰.

İşgal döneminde kapitülasyonlarla bağlantılı diğer bir mesele de yabancı şirketlerin Osmanlı topraklarında savaş öncesinde elde ettikleri ayrıcalıklardı. 30 Kasım 1914'ten sonra Türkiye'de kapanmaya başlayan müttefik şirketleri yurtdışında faaliyetlerini devam ettirmişlerdi. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla başta İstanbul olmak üzere İtilaf Devletlerinin işgal ettikleri

¹²¹⁷ “10 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 51; “17 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 344.

¹²¹⁸ “20 Mayıs 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 6203

¹²¹⁹ **Sevr Antlaşması**, md. 261.

¹²²⁰ **Lozan Antlaşması**, md. 28

bölgelere dönerek faaliyetlerine kaldıkları yerden devam etmişlerdi. Osmanlı Hükümeti Yüksek Komiserlere sözlü bir nota vererek bu şirketlerin faaliyetlerini protesto etmişti. Bunun üzerine Yüksek Komiserler, ayrı ayrı temsilciler göndererek Osmanlı Hükümeti'ni etkilemeye çalışmışlardı¹²²¹.

Savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı topraklarında İtilaf Devletleri vatandaşlarının ticari faaliyetleri azalmış, ticari üstünlük İttifak Devletleri vatandaşlarına ait şirketlere geçmişti. Ateşkes antlaşması gereği İttifak Devletleri vatandaşlarının Türkiye'den ayrılmaya başlamasıyla birlikte İtilaf Devletlerine ait şirketler yeniden faaliyetlerine başlamışlardı. Osmanlı topraklarında daha önce çalışmış olanlar, eski hak ve malvarlıkları nedeniyle Osmanlı Devleti'nden tazminat talebinde bulunurken, yeni faaliyete başlayanlar ise ülkede oluşan müsait ortamdan istifade ederek bazı ayrıcalıklar kazanmaya çalışmışlardı. Bu durumda İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan şirketleri arasında rekabet ve çıkar çatışmaları yaşanması kaçınılmazdı. Bu rekabete İstanbul'da bulunan Yüksek Komiserlerin ve ilgili Hükümetlerin de müdahil olmasıyla hesapta olmayan sorunlar yaşanacaktı.

Osmanlı devlet adamlarının müttefik şirketler arasındaki rekabeti sezmesi ve araya girmesiyle mesele daha karmaşık bir vaziyet almaya başlamıştı. Diğer taraftan da Osmanlı Hükümetleri, İttifak Devletleri şirketlerinin ülkeyi terk etmesinden doğan boşluğu kapatabilmek amacıyla, müttefik şirketleriyle yeni sözleşmeler yapmaya başlamışlardı. Savaş hali devam ettiğinden bu sözleşmelerin geçerliliği tartışma konusu haline gelmişti¹²²². Savaş öncesinde sözleşmeleri bulunan ve ateşkesten sonra Türkiye'ye dönen şirketlerin savaş nedeniyle kesilen işlerine devam edip etmeyecekleri de tartışma konusuydu.

Savaşın ilan edilmesinden 4 ay kadar önce liman ve tophanede çalışmalara başlayan ancak savaşın başlamasıyla çalışmalarına son verilen İngiliz şirketi "Messrs Vickers and Armstrong" bu şirketlerden biriydi. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından İstanbul'a gelen şirket temsilcileri yarım kalan işlerine devam etmek istiyorlardı. Bunun için Yüksek Komiserlere müracaat eden şirket temsilcilerine garanti verilmemiş, riski göze almaları halinde çalışmalarını sürdürebilecekleri

¹²²¹ 21 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", FO, 371/4156, 124445.

¹²²² "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 28 Mart 1919 tarihli telgraf", FO, 371/4211, 50780.

açıklanmıştı¹²²³. Bu açıklamaları yeterli bulmayan şirket temsilcileri İngiltere Hükümeti ve Paris Konferansı nezdinde teşebbüslerde bulunmuşlarsa da istedikleri cevabı alamamışlardı¹²²⁴.

Savaş sırasında sözleşmeleri iptal edilen şirketler hakkında tam manasıyla bir karara varılamamış olmasına karşın, Yüksek Komiserler Savaş boyunca Osmanlı Hükümeti'nin “düşman” (İttifak Devletleri) şirketlerine ve vatandaşlarına bahsettiği ayrıcalıkları iptal etmek için hazırlıklara başlamışlardı. Bu şirket ve vatandaşların bir kısmı ülkelerine dönmüş olmakla birlikte Türkiye’de hala İttifak Devletleri vatandaşlarına ait çok sayıda şirket bulunuyordu. Yüksek Komiserler bu şirketlerin üstlendiği işleri müttefik şirketlerine devretmek üzere Osmanlı Hükümeti ile görüşmelere başlamışlardı¹²²⁵. Buna uygun olarak 8 Mayıs 1919 tarihinde yapılan Yüksek Komiserler toplantısında ayrıcalıklar; 1914’ten sonra Osmanlı Devleti tarafından tarafsız devlet vatandaşlarına verilenler, “düşman” devlet vatandaşlarına verilenler ve ateşkesten sonra müttefiklerle tarafsız devlet vatandaşlarına verilenler olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştı. Savaş sırasında tarafsız devlet vatandaşlarına verilenler, kabul, “düşman” Devlet vatandaşlarına verilenler¹²²⁶ fesh, Ateşkesten sonra müttefik ve tarafsız devlet vatandaşlarına verilenler geçersiz sayılmıştı¹²²⁷. Savaş sırasında verilen ayrıcalıklar hakkındaki karar uygulanırken, Ateşkesten sonra verilen ayrıcalıkların fiilen devam etmesine Yüksek Komiserler göz yummuşlardı.

M. Picard’ın yaptığı incelemeler sonrasında Yüksek Komiserler 19 Temmuz 1919 tarihinde savaş sırasında ve “ateşkes döneminde” döneminde bahsedilen ayrıcalıkların geçerliliği hakkında Osmanlı Hükümeti’ne bir nota daha vermişlerdi. Yalnız bu notada sadece madenlerle ilgili ayrıcalıklardan bahsedildiğinden 30 Ekim 1919’da daha geniş çerçeveli yeni bir nota hazırlanmıştı. İtilaf Devletleri verdikleri notalara karşın kendi vatandaşlarına verilen ayrıcalıklara müsamaha

¹²²³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 27 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4211**, 52501.

¹²²⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 16 Nisan 1919 tarihli telgraf” , **FO, 371/4211**, 52501.

¹²²⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 5 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4211**, 55493.

¹²²⁶ “Fransız Yüksek Komiserliği, Savaş Sırasında Alman Vatandaşlarına bahsedilen ayrıcalıkların listesi”, **FO, 371/4211**, 136065.

¹²²⁷ “8 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 79397; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 22 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4211**, 78234.

göstermekteydiler. Var olan ayrıcalıklarına son verilen İttifak Devletleri vatandaşlarına yeni ayrıcalıklar bahşedilmesi zaten imkansızdı. Tarafsız devletler vatandaşlarının İttifak Devletleri vatandaşları ile gizli ortaklık kurabileceklerine dair kuşklar bulunuyordu. Bu nedenle onların da işgal döneminde yeni ayrıcalık elde etmeleri çok zordu¹²²⁸.

Yüksek Komiserler tarafından verilen notalara rağmen basında Osmanlı Hükümetlerinin yabancı şirketlere ayrıcalıklar bahşetmeye devam ettiğine dair haberler yayınlandığını gören Yüksek Komiserler 31 Ocak 1920’de Osmanlı Hükümeti’ne bir nota vererek, “savaş ve ateşkes dönemlerinde” bahşedilen ayrıcalıkların geçersiz olduğunu vurgulayarak ortaya çıkabilecek zararlardan Osmanlı Devleti’nin sorumlu olacağını hatırlatmışlardı¹²²⁹. İstanbul fiilen işgal altında olduğundan “ateşkes döneminde” bahşedilen ayrıcalıkların geçerli olmaması için hukuki gerekçeler bulunabilirdi. Ancak savaş döneminde bahşedilen ayrıcalıkların feshedilebilmesi için hukuki bir gerekçe bulunması söz konusu değildi.

25 Şubat 1920’de Yüksek Komiserlere bir mektup gönderen Osmanlı Hükümeti, 13 Ekim 1919 tarihinde çıkarılan bir yasa ile maden ayrıcalıklarının yasaklandığını ancak eski ayrıcalıkların, hangi milletten olursa olsun feshedilemeyeceğini bildirmişti. Fakat İtilaf Devletleri kendi vatandaşlarına bahşedilenler dışında, savaş ve ateşkes dönemlerinde bahşedilen ayrıcalıkların sürdürülmesine izin vermiyorlardı. Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti’ne gönderilen 19 Mart 1920 tarihli nota da bu hislerle kaleme alınmıştı¹²³⁰. Önceki Hükümetlerin aksine Ali Rıza Paşa Hükümeti savaş ve ateşkes döneminde bahşedilen ayrıcalıkların geçerliliğini savunarak Osmanlı hukukunu korumaya çalışmıştı. Ancak kısa bir süre sonra İstanbul’un resmen işgal edilmesi ve Damat Ferid Paşa’nın yeniden iktidara yükselişi İtilaf Devletlerinin taleplerini Osmanlı Devleti’ne kolay bir şekilde kabul ettirmelerini sağlayacaktı.

Sevr Antlaşması’nda ise Osmanlı Hükümeti tarafından 30 Ekim 1918’den itibaren verilen tüm ayrıcalık ve ayrıcalık içindeki haklarla, 1 Ağustos 1914’den beri

¹²²⁸ “21 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 124445.

¹²²⁹ “Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti’ne verilen 31 Ocak 1920 tarihli müşterek nota”, **FO, 371/5212**, E 1331.

¹²³⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 26 Mart 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5212**, E 2792.

Almanya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan, Osmanlı vatandaşları ya da bunların denetimindeki ortaklıklar yararına verilen tüm ayrıcalıklarla, ayrıcalık içindeki hakların sona erdiği bildirilmişti¹²³¹. Bu hükümlerle Osmanlı Devleti'ne tabi vatandaşlar dahi kendi ülkelerinde elde ettikleri haklarından vazgeçmek zorunda kalacaklardı.

Bu arada Amerikalı şirketler hiç tereddüt etmeden Osmanlı Devleti ile yeni sözleşmeler yapmaya ve eski sözleşmelerini yenilemeye başlamışlardı. İtalyan şirketleri de yeni ayrıcalıklar elde etmek için çaba sarf ediyorlardı¹²³². İngiliz ve Fransız şirketleri ise savaş öncesi ayrıcalıklarını sürdürmeye çalışırken, işgal döneminin nimetlerinden sonuna kadar istifade etmeyi amaçlıyorlardı. 30 Ekim 1918 tarihinden sonra Osmanlı Hükümeti ile müttefik ve tarafsız devletlere tabii şirketler arasında yapılan sözleşmeler hakkında tam bir belirsizlik vardı. İşgal yönetimi müttefik şirketlerine karşı son derece esnek bir tutum sergiliyordu, özellikle mali alanlarda aldığı kararlarla müttefik şirketlerini teşvik ediyordu. Seyrüsefain Vapur Şirketi ayrıcalığını elde etmek için bir Fransız şirketi, Mezbaha ve diğer belediye işlerindeki ayrıcalık elde etmek için İtalyan ve Fransız Şirketleri, Ergani maden yatakları için yine başka bir Fransız gurubu çaba sarf etmekteydi¹²³³. Osmanlı Devlet adamları da bir yandan İttifak Devletleri vatandaşlarının gönderilmesinden kaynaklanan boşluğu doldurmak diğer yandan da İtilaf Devletleri ile yakınlık kurmayı hedefliyordu.

Ayrıcalıklar konusundaki belirsizlik, yapılacak antlaşmada hangi devletin nerelerde manda idaresi kuracağına tespit edilememiş olmasından kaynaklanıyordu. Osmanlı Hükümeti'nin yapacağı sözleşmeler ileride Müttefikler arasında sıkıntılar yaratabilecekti. Bu safhada ayrıcalıklarla ilgili bütün sorunları askıya almak ya da ertelemek en iyi çözüm yolu olarak görülmüştü¹²³⁴.

İttifak Devletleri'nden bazı şirketlerin Türkiye'den ayrılmak istememeleri nedeniyle Yüksek Komiserler 21 Ağustos 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne

¹²³¹ **Sevr Antlaşması**, md. 314-315.

¹²³² "Paris Konferansı'nda bulunan İngiliz Heyeti'nden Dışişleri Bakanlığı'na 23 Nisan 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4211**, 63171.

¹²³³ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 22 Ağustos 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4211**, 119687.

¹²³⁴ "Paris Konferansı'nda bulunan İngiliz Heyeti'nden Dışişleri Bakanlığı'na 26 Mayıs 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4211**, 79982.

savaşın ilanından beri bahşedilen ayrıcalıkların geçersizliğine dair bir nota daha göndermişlerdi¹²³⁵. Hazırlanan nota müttefik hükümetleri ve Paris Konferansı tarafından da tatmin edici bulunmuştu¹²³⁶. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nde bulunan maden, Orman, Liman, Tersane, Demiryolu gibi ayrıcalıkları İtilaf Devletleri şirketleri alabilmek için sıraya girmişlerdi.

İngiliz, Fransız ve az da olsa İtalyan şirketleri Zonguldak ve Ereğli havzalarında bulunan kömür sahaları için kıyasıya bir yarış içine girmişlerdi. Fransız şirketlerinin Ereğli madenini elde etmek için Osmanlı Hükümeti ile görüşmeler yaptığını öğrenen İngiliz şirketleri İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiserliğinin iltimasıyla İtalyan ve Fransızları etkisiz hale getirmeyi amaçlamışlardı¹²³⁷. Bu çabalar neticesinde Ereğli'de bulunan 82 ve 87 nolu hisselerin yarıya yakın hisselerini satın alan İngiliz Marine Manutention LTD Şirketi, askeri ihtiyaçlar nedeniyle madeni teslim etmek istemeyen Harbiye Nezareti ile karşı karşıya gelmiş, nezaretten madenin kendilerine teslimini talep etmişti¹²³⁸. Ancak şirket İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen bir haberle sarsılmıştı. Gelen habere göre İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetleri temsilcileri arasında yapılan üçlü Antlaşma ile Zonguldak ve çevresinde bulunan kömür sahalarının İtalyan şirketlerine bırakıldığı ve satın alınan hisselerin onlara devredilmesi bildirilmişti. Bu durumda Osmanlı Hükümeti ve ayrıcalık sahibi şahıslar da paylarını İtalyan şirketlere devredecekti¹²³⁹. Ayrıca antlaşma ile 30 Ekim 1918 tarihinden sonra bu bölgede elde edilen bütün ayrıcalıklar fesholmuştu¹²⁴⁰. Bu kararla özellikle ulaşım için son derece gerekli olan kömür madenleri Osmanlı Hükümeti'nin kontrolünden çıkmıştı. Birbirleriyle amansızca mücadele eden İngiliz ve Fransız şirketlerine de alınan karara razı olmaktan başka çare kalmamıştı. İngiltere ve Fransa, İzmir'in Yunanistan'a verilmesi nedeniyle müttefiklerinden ayrı politikalar izleyen İtalyanları kazanmak

¹²³⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 26 Ağustos 1919 tarihli telgraf” **FO, 371/4211**, 128279.

¹²³⁶ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul Yüksek Komiserliğine 26 Eylül 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4211**, 131678.

¹²³⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 26 Şubat 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5219**, E 1772.

¹²³⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 25 Mart 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5219**, E 3234.

¹²³⁹ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 27 Ağustos 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5219**, E 9652.

¹²⁴⁰ “İngiliz Hükümeti'nin 16 Aralık 1920 tarihli bildirisi”, **FO, 371/5219**, E 15686.

uğruna böyle bir teşebbüste bulunmuşlarsa da bu teşebbüs İtalyanlar üzerinde beklenen etkiyi yaratamayacaktı.

Demiryolları ve bayındırlık alanlarında da İngilizler, Fransız Hükümeti'nin doğrudan Osmanlı Hükümeti ile gizli antlaşmalar yapmış olmasından şüpheleniyorlardı¹²⁴¹. Suriye ve Filistin'i işgal etmiş olan İngilizler, Osmanlı topraklarında bulunan madenler ve demiryolları ile özel olarak ilgileniyorlardı. İngiliz Yüksek Komiserliği emrindeki uzmanlar gelir getirebilecek her türlü kaynak için yurdun değişik bölgelerinde araştırmalar yapıyor, araştırma sonuçlarını rapor halinde Yüksek Komiserliğe sunuyorlardı. Bu raporları alan Yüksek Komiserler raporlara kendi değerlendirmelerini de ekleyerek Dışişleri Bakanlığı'na iletiyorlardı. Bundan sonra yapılan müzakerelerle nasıl bir yol izleneceğine karar veriliyordu. İtalyan ve Fransızlar da aynı prosedürü uyguluyorlardı¹²⁴².

Eski ayrıcalıkların devam edebilmesi için işgal yönetiminin onayına ihtiyaç vardı. Yeni ayrıcalık almak isteyenler de durumu fark ettiklerinden zamanla Osmanlı Hükümeti'ne müracaat etmek yerine doğrudan Yüksek Komiserlere müracaat etmeye başlamışlardı. İttifak Devletleri'ne tabi vatandaşlar ve şirketler dahi Yüksek Komiserlere müracaat ederek eski ayrıcalıklarının devam etmesini ve kendilerine yeni ayrıcalıklar verilmesini talep etmişlerdi. Bu meyanda Deutsche Bank'ın müracaatı reddedilmişti¹²⁴³.

Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a gelen TBMM temsilcileri Refet Paşa ve Adnan Bey, işgal döneminde İtilaf Devletleri temsilcilerinden sınırsız müsamaha gören yabancı şirketler hakkında tedbirler almaya çalışmışlardı. TBMM temsilcileri yabancı şirketlerden öncelikle tescil edilmek üzere müracaatta bulunmalarını talep etmişti. Tescil işlemini yapmayan şirketlerin faaliyetlerine müsaade edilmeyecekti. İtilaf Devletleri temsilcileri bu tedbirlerin "savaş sırasındaki tedbirlere" benzediğini iddia ederek itiraz etmişlerse de TBMM temsilcileri yapılan itirazları dikkate almamışlardı¹²⁴⁴. Lozan müzakereleri ile aynı sıralarda alınan bu

¹²⁴¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 4 Eylül 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4229**, 130692.

¹²⁴² "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 21 Eylül 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4229**, 136070.

¹²⁴³ "23 Nisan 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/5163**, E 5043.

¹²⁴⁴ "Henderson'dan Curzon'a 15 Ocak 1923 tarihli mektup", **FO, 371/9113**, E 891.

tedbirler, yabancı şirketler tarafından haksız bir şekilde elde edilen ayrıcalıkların kaldırılması için yapılan hazırlık çalışmalarıydı.

Lozan Antlaşması'na göre 30 Ekim 1918'den sonra Müttefikler uyrukları ile Türk uyrukları arasında yapılan sözleşmeler geçerli sayılıp, genel hukuk hükümlerine bağlı olacaklardı. Yalnız bu sözleşmelerin süreleri 16 Mart 1930 tarihinde dolacaktı. İstanbul Hükümeti ile usulüne uygun bir şekilde yapılan sözleşmeler de geçerli sayılacak, genel hukuk hükümlerine bağlı olacaktı. Yalnız İstanbul'un resmen işgal edilmesinden sonra İstanbul Hükümeti ile yapılmış tüm sözleşmeler ve antlaşmalar, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konulmasından başlayarak üç aylık bir süre içinde ilgililerin istemleri üzerine, TBMM'nin onayına sunulacaktı. Sözleşmelerin onaylanması halinde işlemler devam edecek, onaylanmaması halinde, taraflar anlaşarak kayıp ve zararlarını tazmin edeceklerdi. Antlaşma yolu ile bir çözüm bulunamaması halinde Karma Hakem Mahkemesi¹²⁴⁵ çözüm bulacaktı¹²⁴⁶.

21. Müttefiklerarası Teknik Komisyon

İşgal yönetimi İstanbul'da kurduğu çeşitli birim ve komisyonlarla İstanbul'da idareyi ele geçirmişti. Osmanlı Hükümeti'nin aldığı kararların, İtilaf Devletleri temsilcilerinin onayı olmaksızın uygulanması imkansız hale gelmişti. İtilaf Devletleri

¹²⁴⁵ Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konulduğu günden itibaren üç ay içerisinde, İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti ya da vatandaşları arasındaki sorunları çözüme kavuşturabilmek amacıyla Karma Hakem Mahkemeleri kurulacaktı. Bu Mahkemelerden her biri, ikisi ilgili Hükümetlerin her birince atanmak üzere, üç üyeden oluşacaktı. Bu Hükümetler birden fazla kişiyi atamak yetkisine sahip olacaklar ve mahkemede üye sıfatıyla bulunacak kişiyi, duruma göre, bunlar arasından, seçeceklerdi. Başkan ilgili iki Hükümet arasında anlaşarak atanacaktı. Üyelerinin çoğunluğunun verdiği karar Mahkemenin kararı olacaktı. Lozan Antlaşmasının yürürlüğe konulduğu günden başlayarak iki aylık süre içinde bu antlaşma gerçekleştirilemezse, söz konusu Başkan, ilgili Hükümetlerden birisinin istemi üzerine, Lahey Uluslararası Daimi Adalet Mahkemesi Başkanınca, Savaş sırasında tarafsız kalmış olan Devletler uyrukluğundaki kişiler arasından atanacaktı. Eğer bu iki ay içinde ilgili Hükümetlerden biri kendisini Mahkemede temsil edecek üyeyi seçemeyecek olursa, öteki ilgili Hükümetin istemi üzerine, söz konusu üyenin atanması Milletler Cemiyeti Meclisince yapılacaktı. Karma Hakem Mahkemelerinin merkezi İstanbul olacaktı. Eğer sorunların nicelik ve niteliği gerekli kılırsa, ilgili Hükümetler her Mahkemede bir ya da birkaç şube kurma yetkisine sahip olacaklardı. Bu şubelerden, her birinin toplanması için duruma göre, her hangi bir yer saptanabilecekti. Her mahkeme, önünde kullanılacak dili saptayacak ve sorunları iyice anlayabilmek üzere, gerekli çevirileri yaptıracak, izlenecek yargılama yöntemleri ile ilgili kuralları ve sürelerini belirleyebilecekti. Yalnız Japonya ile Türkiye arasında ortaya çıkan sorunlar bu mahkemelerde görüşülmeyecek, bu sorunlar iki ülke arasında antlaşma yolu ile çözümlenecekti. (**Lozan Antlaşması**, md. 92-98).

¹²⁴⁶ **Lozan Antlaşması**, md. 77.

temsilcilerinden habersiz yapılan işlemlere başlanmış olsa dahi, müttefik menfaatlerine aykırı olması halinde derhal son veriliyordu. Osmanlı Hükümeti, Yüksek Komiserlerin izin verdiği sınırlı bir sahada faaliyet gösterebiliyordu.

İşgal yönetimine gelince; her ne kadar dışarıdan bakıldığında bir bütün olarak görünse de üç devletin kurduğu ortak bir yönetim olması hasebiyle yetkinin hangi devlete ait olduğu konusunda pratikte bazı aksaklıklar yaşanmaktaydı. Yüksek Komiserler 1 Mayıs 1919 tarihinde yaptıkları toplantıda mali, ticari endüstriyel, idari, adli, sıhhi vs. sahalarda yaşanan bu yetki karmaşasını önlemek maksadıyla Müttefiklerarası Teknik Komisyon kurulmasına karar vermişlerdi. Bu komisyon yetkinin kime ait olduğu konusunda inceleme yaptıktan sonra görüş bildirecekti. Müttefiklerarası Teknik Komisyon şu üyelere oluşacaktı;

Fransa;

Tam yetkili temsilci Cillere'nin başkanlığında

Mali umumi müfettiş Jolly

Reji idaresi Umumi Müdürü Weyl

Mühendis Picard

Konsolos General Barthelemey

Osman Jandarması Umumi Müfettişi Albay Foulon

“Cervette” Kaptanı Ct. le Roch

İngiltere;

Tam Yetkili temsilci, Hohler

Adli uzman Waugh

Sağlık ve Mali Sorunlar; Albay Woods

İtalya;

Mali sorunlar, De MM. Lodifé

Ticari, Melia

Adli, konsolosluk, Galli

Sağlık, Dr. Zeri

Polis; Albay Caprini

Geçiş hariç kontrol Binbaşı Ceresole.

Bu komisyon Yüksek Komiserlerden önce toplanarak teknik anlaşmazlıkların vuku bulması halinde seçenekleri belirleyecek ve bu konuda görüş bildirecekti¹²⁴⁷. Yüksek Komiserler aksaklıklarla ilgili teferruatlardan kurtulmuş olacaklar, nihai kararı yine onlar verecekti.

Yüksek Komiserler, İstanbul'da uygulanacak genel politikalarla ilgili talimatları hükümetlerinden temin etmekle beraber, genel politikaların uygulanması esnasında karşılaşılan sorunlar ve bazı özel durumlar hakkında teknik komisyon üyelerinin görüşlerine sık sık müracaat etmişlerdi.

22. Müttefiklerarası Talep Kayıt Komisyonu

13 Kasım 1918'de Boğazlardaki tahkimatlara yerleşmeleri gerekirken Beyoğlu'na doğru harekete geçen işgal kuvvetleri, İstanbul'un muhtelif semtlerinde bulunan bina ve mekanların boşaltılarak kendilerine tahsis edilmesini talep etmişlerdi.

13 Kasım 1918 günü İstanbul'a gelen Müttefik Donanması 3,626 efraddan oluşuyordu. Dolayısıyla ilk etapta bu birliklerin konaklayabilmeleri için bazı bina ve mekanların tahsis edilmesi icab etmişti. İşgal kuvvetlerine tahsis edilen mekanlar arasında kamu binaları olduğu gibi, vakıflara ve özel şahıslara ait olanlar da vardı¹²⁴⁸. Bundan sonra İstanbul'a yeni birlikler sevk edildikçe bazı bina ve mekanlara el konulmuştu.

El koyma aşamasında pervasızca taleplerde bulunmuşlar, ileri gelen devlet adamlarına hatta Şehzade ve Padişahlara ait konakların kendilerine teslim edilmesini talep edebilmişlerdi. İngilizler 1918 Yılı Kasım ayında Harp Okulu Binasını, 13 Aralık 1918 tarihinde Mekatib-i Askeriye Müdüriyet-i Umumiyesini, 1919 yılı başlarında da Pendik ve Maltepe'deki Türk talimgahlarını, Süleymaniye Kışlası'nı,

¹²⁴⁷ “1 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, FO, 371/4155, 79394.

¹²⁴⁸ 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelen işgal kuvvetlerinin yerleştiği bina ve mekanlar için I. Bölüm 62 nolu dipnota bakılabilir.

eski Jandarma Dairesi'ni, Kilyos Tahlisiye Hastanesi'ni ve Medrset'ül Kudat binalarını talep etmekte herhangi bir sakınca görmemişlerdi. Fransızlar ise; Saraçhane Ambarı, Ahırkapı İnşaat Fabrikası, Otomobil Taburu ve Müze-i Humayun'un kendilerine teslim edilmesini talep etmişlerdi¹²⁴⁹. Fransız askerleri yatakhane olarak kullanılmak üzere Beyoğlu'nda Frengi ile mücadele için kurulan hastaneyi dahi işgal etmekte tereddüt etmemişlerdi¹²⁵⁰. Fransızların işgali nedeniyle hastane hizmet veremez duruma gelmiş, İstanbul halkının hatta müttetik birliklerinin sağlığı tehlikeye girmişti.

İşgal kuvvetleri, özel mülkiyete ait bazı bina ve mekanların da tahliye edilerek kendilerine teslimini talep edebilmişlerdi. Özel mekanlara girmelerine izin verilmeyen işgal kuvvetleri cebre müracaat edebiliyorlardı. 24 Kasım 1918'de İaşe Müfettişi Kurmay Albay Nasuhi Bey'in olmadığı bir esnada hanesine gelen iki Fransız subayı ve birkaç asker iskan ve iaşelerinin sağlanmasını talep etmişler, hane halkının olumsuz yanıtı karşısında kapıyı kırarak içeri girmişlerdi. Bu sırada hanesine gelen Nasuhi Bey'den de aynı talepte bulunan subaylar onun da olumsuz yanıt vermesi üzerine haneyi terk etmişlerdi¹²⁵¹. Farklı taleplerde bulunan işgal güçleri olumsuz bir yanıt aldıklarında ya da herhangi bir direnişle karşılaştıklarında üstelemekte ama fazla da ileri gidememekteydiler. Kendilerine herhangi bir tepki gösterilmediğinde ise pervasızca hareket ediyor, sınır tanımıyorlardı.

15 Kasım 1918'de Zeytinburnu'nda bir ekmek fırınına giden bir Fransız Yarbayı ve emrindeki askerler fırından odun talep etmiş, bu talebin reddedilmesi üzerine top ve mitralyöz getirterek çalışanları tehdit etmişlerdi. Zor durumda kalan fırın çalışanları İstanbul Muhafızlığı'ndan telefonla talimat istemişlerdi. İstanbul muhafızlığı senet mukabilinde istenen odunun verilmesini bildirmişse de Fransız yetkililer herhangi bir belge vermeksizin istediklerini alıp gitmişlerdi. Süvari Küçük Zabıt Mektebi'ne ait hayvan yemlerinin bulunduğu Ayestefanos deposuna giden başka bir Fransız birliği 10 tona yakın samanı müsadere etmişti. Safra Köyünde (Sefaköy) bulunan ahırdan da 300 kiloya yakın saman yine Fransız birlikleri tarafından müsadere edilmişti. Fransız askerleri Fenerbahçe Hastanesi ve malzeme

¹²⁴⁹ Tansel, **a.g.e.**, C.I, s. 61; Himmetoğlu, **a.g.e.**, C.I, s.438, Temel, **a.g.e.**, s.13..

¹²⁵⁰ "Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne 24 Zilkadde 1337 (21 Ağustos 1919)", **BOA, DH/İUM** Dosya no.19/8, vesika no. 1/31.

¹²⁵¹ Fidan, **a.g.e.**, s. 26.

deposuna ait nakliye araçlarına da herhangi bir direnişle karşılaşmadan el koymuşlardı¹²⁵². Osmanlı Hükümeti'ne ve halka ait emlak ve emtiaya el koyma konusunda Fransızlar müttefiklerinden farklı bir tutum sergilemekteydi. Birkaç münferit vaka dışında İngilizler ve İtalyanlar genellikle Osmanlı Hükümeti ve mahalli yetkililer nezdinde teşebbüslerde bulunarak taleplerini elde etmeye çalışırken, Fransızlar önceden bildirmeksizin istediklerini ele geçirmeyi tercih etmişlerdi. Bu durumda Osmanlı Hükümeti ve halkın nezdinde Fransızlara karşı içten bir antipati oluşmaktaydı.

İşgal kuvvetleri sadece kendileri için değil Rum ve Ermeni yetimlerini yerleştirmek üzere bazı binaların kendilerine teslim edilmesini talep etmişlerdi. Bu meyanda Ermeni yetimhanesi yapılmak üzere Nakliye Müfettiş-i Umumiliği Otomobil Şubesi Müdürü Ahmet Esad Bey'e ait ev İngilizler tarafından işgal edilmişti. Bu evden sağladığı kira geliri ile geçimini sağladığını ifade eden Ahmet Esad Bey, Sadarete müracaat ederek hiç değilse kira bedelini tahsil etmek istemişti. Esad Bey, söz konusu kira bedelini işgal kuvvetlerinin mi yoksa Hükümetin mi ödeyeceğini öğrenmek istemişti. Fakat bu tür müracaatlara cevap verilmediğinden Esad Bey'in müracaatına da herhangi bir cevap verilmemişti¹²⁵³.

İşgal kuvvetlerinin bina taleplerini mümkün olduğunca karşılamaya çalışan Tevfik Paşa Hükümeti, giderek artan talepler karşısında tepki göstermeye çalışmıştı. İngilizlerin Beşiktaş Barbaros'ta bulunan Zükür Mektebini işgal etmeleri üzerine Yüksek Komiserlere bir nota veren Hükümet, mektebin iade edilmesini talep etmişse de İngilizler bu mektebi teslim etmemişlerdi¹²⁵⁴.

İşgal kuvvetleri bu bina, mekan ve emtiayı keyfi talep ve uygulamalarla işgal etmişlerdi. Bina ve mekanların boşaltılması için bazen Hükümete doğrudan müracaat edilmiş, bazen mülki ve askeri yetkililerden bu mekanların teslimi talep edilmiş, bazen de doğrudan binada ikamet eden şahıslara müracaat edilmişti. İşgal kuvvetlerinin farklı uygulamaları yerel düzeyde farklı tepkilerin oluşmasına neden olmuştu. Başlangıçta işgal kuvvetlerinin taleplerinin karşılanmasından yana bir

¹²⁵² Fidan, **a.g.e.**, s. 26-30.

¹²⁵³ **BOA, DH, KMS**, Dosya no: 51-1, nr; 11; Temel, **a.g.e.**, s.14.

¹²⁵⁴ "Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 16 şubat 1335 (1919) tarihli tezkire", **BOA, DH, KMS**, Dosya no: 49-2, nr; 72, 4

eğilim gösteren Hükümet de sınır tanımayan talepler karşısında tepki göstermeye başlamıştı.

Müttefik İşgal kuvvetleri birbirlerinden habersiz bir şekilde işgal ettikleri binaları paylaşmakta zaman zaman sorun yaşamaktaydılar. Bir İngiliz subayının el koyduğu ve ya el koymak istediği bir binaya bir Fransız ya da İtalyan subayı el koymak isteyebiliyordu. Bu durumda zaman zaman bazı tatsızlıklar yaşanmaktaydı. Müttefikler bu soruna çözüm bulabilmek amacıyla Müttefiklerarası Talep Komisyonu'nu tesis etmeye karar vermişlerdi. Buna göre 11 Kasım 1918 tarihinden sonra milliyetini değiştiren Osmanlı vatandaşları muaf tutulmamak üzere sadece Osmanlı vatandaşlarının mülklerine el konulabilecek, Osmanlı vatandaşlarına ait olduğu halde müttefik vatandaşlar tarafından kiralanmış ya da Osmanlı vatandaşları kiralamış halde müttefik vatandaşlarına ait mülklere el konulmayacaktı. Bundan başka işgal kuvvetleri mensuplarının barındıkları mülklere acil askeri durumlar dışında el konulamayacaktı. Bir süre sonra müttefik el koyma bürosu Ateşkesten sonra milliyetini değiştirerek İtilaf Devletlerinden herhangi birinin tabiiyetine geçen Osmanlı vatandaşlarının mülklerinin de el koymadan muaf tutulmasına karar vermişti. bundan sonra sadece Osmanlı vatandaşlarının mülklerine el konulmuştu¹²⁵⁵.

İşgal kuvvetlerinin genel teşkilatlanması içinde el koyma işlemlerini Müttefiklerarası Talep Kayıt Komisyonu gerçekleştirecekti. Müttefiklerarası Talep Komisyonu, üç müttefik devletin birer temsilciden oluşmaktaydı. Bu komisyon askeri açıdan gerekli olduğunu ileri sürdüğü, bina, askeri depolar, demiryolu malzemesi ve diğer malzemeler hakkında bilgi toplayacak ardından ilgili mercilere müracaat ederek bunlara el konulmasını sağlayacaktı¹²⁵⁶. İlgili mercilere yapılan müracaat formaliteden ibaret olsa da bu şekilde oluşabilecek tepkilerin önüne geçilecekti.

Sevr Antlaşması'ndan sonra İstanbul'da bulunan müttefik askerleri tedrici olarak azaltılmıştı. İtalyan Yüksek Komiseri Maissa'nın önerisi ile el konulacak binaların azaltılması amacıyla müttefik askeri yetkililerine talimat verilmişti¹²⁵⁷.

¹²⁵⁵ Criss, **a.g.e.**, s.117.

¹²⁵⁶ W.W. Peet, **Kent Yönetimi**, İstanbul 1920, yay.haz. C. R. Johnson, Türk Tarih Vakfı, İstanbul. s. 106.

¹²⁵⁷ "1 Ekim 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO**, 371/5164, E 12516.

İşgal İstanbul’unda sosyal hayatta yaşanan en önemli sıkıntılardan bir tanesi göçlerdi. Daha önce İstanbul’da ikamet eden Ermeni ve Rumlar işgal yönetiminin desteğiyle İstanbul’a dönmeye başlamışlardı. Onlarla birlikte daha önce İstanbul’da yaşamamış, hatta hayatında İstanbul’u hiç görmemiş olanlar da İstanbul’a geliyorlardı. Bu durumda olan göçmenler genellikle kamplara yerleştiriliyordu. Müttefiklerarası Talep Komisyonu, hükümetten bu göçmenlerin mesken ihtiyacının karşılanmasını talep ediyordu. Ancak İstanbul’a gelenlerin sayısının giderek artması ve şehirdeki mesken sıkıntısı nedeniyle bu talepler karşılanamaz hale gelmişti. Yüksek Komiserler, gelen göçmenlere kalacak yer bulunması için askeri yetkililere talimat vermişlerdi. Haydarpaşa Kışlası gibi önemli bir mekan bu maksatla işgal edilmiş ve göçmenlere tahsis edilmişti¹²⁵⁸. Müttefiklerarası Pasaport Bürosu’nun aldığı tedbirler nedeniyle İstanbul’a pasaportsuz ve vizesiz girmek imkansız gibiydi. Daha önce devletin en üst kademelerinde görev yapmış Osmanlı vatandaşlarının İstanbul’a girmelerine dahi pasaport bürosu engel oluyordu. Kalacakları yeri olmayan bu göçmenler pasaport bürosundan özel izni ile ellerini kollarını sallayarak İstanbul’a girebiliyorlardı. Bu çifte standardın bedelini de Osmanlı Devleti ödemek zorunda kalıyordu.

1920 yılı başlarında sadece Haydarpaşa kampında 1,500’e yakın Ermeni göçmen bulunuyordu. Richard Webb, Sadrazam ve Hariciye Nazırı’ndan bu göçmenlerin kalmaları için derhal müsait bir yer bulunmasını istemişti. Her ikisi de söz vermesine rağmen, göçmenler için yer bulunamamıştı. Bunun üzerine Webb, ikmal deposu olarak kullanılan Ortaköy Kışlasının teslim edilmesini istemiş, bu kışla 26 Aralık 1919’da Türk yetkilileri tarafından göçmenlere tahsis edilmişti. Yapılan talepler de genellikle Türklere ait binalar tercih edilmekteydi. Webb’in, "davranışları savaş boyunca merhametsiz olan Türklerin mülklerinin daha az düşman ve daha az vicdansız olanlarınkine göre tercih edilmesi" şeklindeki tavsiyesi bunun delilidir¹²⁵⁹. Bu, yandaşların mülklerine dokunulmaması şeklinde yorumlanabilir. Çünkü savaş sırasında kimin dost kimin düşman olduğu belli değildi.

¹²⁵⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 29 Ocak 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5087**, E 703.

¹²⁵⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 17 Ocak 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/4162**, 177617.

İtilaf Devletlerinin Osmanlı yetkililerinden sürekli olarak bina talebinde bulunmaları üzerine Damat Ferid Paşa Hükümeti Yüksek Komiserlere bir nota vererek el konulan yapıların iadesini istemişti. İtilaf Devletleri söz konusu yapılara savaş hukukuna uygun olarak el koyduklarını iddia ettiklerinden cevap vermeye dahi tenezzül etmemişlerdi. Hükümet tarafından verilen nota Yüksek Komiserler tarafından dikkate alınmamış aynen iade edilmişti¹²⁶⁰.

İşgal Yönetimi tarafından el konulan binalar o kadar artmıştı ki 1919 yılı sonlarına doğru İstanbul'da konut sorunu ciddi bir boyuta ulaşmıştı. İstanbul'da çıkan yangınlar konut sorununu had safhaya çıkarmıştı. Buna rağmen Müttefiklerarası Talep Komisyonu'nun talepleri devam ediyordu. Ali Rıza Paşa Hükümeti, Yüksek Komiserlere bir nota vererek daha fazla binaya el konulmamasını rica etmişse de Yüksek Komiserler askeri ihtiyaçların devam ettiği gerekçesiyle bu notaya da cevap vermemişler¹²⁶¹, bildiklerini yapmaya devam etmişlerdi.

İtilaf Devletlerinin taleplerine engel olmayan Ali Rıza Paşa Hükümeti, Yüksek Komiserlere bir nota vererek, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilen binaların kira bedellerinin ödenmesini ve hususi binaların işgallerine son verilmesini talep etmekte¹²⁶². Bu teşebbüsün sonuçsuz kalması üzerine Paris Barış Konferansı'na müracaat eden Hükümet, konferanstan da beklediği cevabı alamamıştı¹²⁶³.

Müttefiklerarası Talep Komisyonu'ndan rağmen işgal kuvvetleri keyfi uygulamalarını sürdürmüşlerdi. İstanbul'un resmen işgalinden sonra keyfi talepler daha da artmıştı. İşgal kuvvetleri gazetelerde yayınladıkları ilanlarla bazı binalara el koymaya çalışmışlardı. Misal olarak 4 Eylül 1920 tarihinde The Orient News¹²⁶⁴ gazetesinde çıkan bir ilanda; Timoni ve Derviş Sokaklarına ve bu sokaklarda bulunan, kafe, lokanta, bar, dükkân, ve konutlar dahil tüm binalara el konulduğu, bu binaların en kısa zamanda boşaltılması gerektiği ve bu binalara İngiliz ve Hintli askerlerin yerleştirileceği bildirilmişti¹²⁶⁵.

¹²⁶⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 23 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4235**, 124435.

¹²⁶¹ “23 Ekim 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 149602.

¹²⁶² **BOA, MV**, 217/65, 24 Muharrem 1338 (19 Ekim 1919).

¹²⁶³ **BOA, MV**, 217/65, 24 Rebiulevvel 1338 (8 Ocak 1920).

¹²⁶⁴ İstanbul'da 17 Haziran 1919'da İngilizler tarafından yayınlanmaya başlayan bu gazete 1922'ye kadar yayınlarını sürdürmüştü.

¹²⁶⁵ Ar, **a.g.e.**, s. 51-52.

Müttefiklerarası Talep Komisyonu'nun varlığına rağmen, İşgal kuvvetleri sadece binaları değil binalarda bulunan her türlü malzeme, araç gereç ve gıda malzemelerine el koyabiliyorlardı. 11 Kasım 1919 tarihinde Makriköy'de aşar ambarı olarak kullanılan Emlak-ı Emiriyye Hamamı'nın kendilerine teslimini isteyen Fransızlar ambarda bulunan 8,800 kilo zahireye de el koymuşlardı¹²⁶⁶.

İşgal kuvvetlerinin el koyduğu malzemeler arasında tıbbi malzemeler de vardı. Müttefik ordu ve donanma yetkilileri ileride istenecek tazminata mahsuben Yüksek Komiserlerden bu malzemelerin bulunduğu depolara el konulmasını istemekteydiler. Yüksek Komiserler 13 Şubat 1920 tarihinde aldıkları kararla bu depolara el konulmasına hükmetmişlerdi¹²⁶⁷. Sağlık vergilerinin kaldırılmasından sonra alınan bu kararla, Osmanlı Sağlık İdaresine bir darbe daha vurulmuştu. Müttefik askerlerin tıbbi malzeme ihtiyacını karşılamaya yönelik bu karar Yüksek Komiserlerin İstanbul'da yaşayan halkın sağlığını nasıl hiçe saydıklarını açıkça göstermekteydi. Üzerinde durulması gereken diğer bir husus da bu malzemelere gelecekteki tazminat taleplerine karşılık el konulduğunun açıklanmasıydı. İstanbul halkı için hayati öneme sahip bu ilaçlara tamamen insan haklarına yakışmayacak yöntemlerle el konulmuştu.

Osmanlı Hükümeti'ne ait malzemeleri yavaş yavaş müsadere eden işgal yönetimi, Osmanlı Hükümeti'nin malzeme satışına engel olmaya çalışmaktaydılar. Limanlarda bekletilen gemilerinden uzun süre yararlanamayacağını anlayan Osmanlı Hükümeti, Barika-i Zafer, Stambul ve Malatia adlı üç küçük savaş gemisini satma kararı almış, satış muameleleri başlatılmıştı. Satışa çıkarılan gemiler silahsız bir şekilde teslim edilecek olup askeri amaçlar dışında kullanılacaktı. Buna rağmen Yüksek Komiserler 14 Mayıs 1920'de Hükümete müşterek bir nota¹²⁶⁸ vererek, bu satışın iptalini istemişlerdi.

5 Haziran 1920 tarihinde Yüksek Komiserlere karşı bir nota gönderen Osmanlı Hükümeti, Barika-i Zafer'in satıldığını, fakat Stambul ve Malatia'nın satışına henüz

¹²⁶⁶ Temel, **a.g.e.**, s.14.

¹²⁶⁷ "13 Şubat 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/5162**, E 1360.

¹²⁶⁸ "Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen 14 Mayıs 1920 tarihli müşterek nota", "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 17 Mayıs 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5259**, E 5751.

başlanmadığını bildirmişti¹²⁶⁹. 12 Haziran 1920’de Osmanlı Hükümeti’ne bir nota daha veren Yüksek Komiserler Barika-i Zafer’in satışının iptalini istemişlerdi¹²⁷⁰.

Akdeniz Müttefik Donanması Başkumandanı J.M. de Robeck, Barika-i Zafer adlı geminin Osmanlı Hükümeti tarafından Rum Doktor Makares’e satıldığını, ticaret gemisine dönüştürülen geminin Marmara Limanlarında Yunan bayrağı ile ticaret yaptığını izah ettikten sonra, Ateşkes Antlaşması’na aykırı olmasına rağmen, bu satışta kötü niyet olmadığını beyan etmişti. Robeck, iptal kararı vermekle teknik bir hata yaptıklarını, satışın iptali halinde iki tarafın da önemli kayıplar yaşayacaklarını belirtmişti. Son olarak Robeck satış işleminin bir defaya mahsus olmak üzere bu şekilde kabul edilmesini tavsiye etmişti. Bundan sonra satış işlemi onaylamıştı¹²⁷¹. Robeck’in ve Yüksek Komiserlerin kararını değiştiren, iki tarafın zarar etmesi düşüncesi değil bu geminin Yunan bayrağı ile ticarete başlamasıydı. Diğer gemilerin satışı hakkındaki yasak kaldırılmamıştı. Bu gemilerin ticari amaçla satışı hakkında ateşkese aykırı bir durum yoktu. İtilaf Devletleri, Mondros Ateşkes Antlaşması’nın hemen her maddesinden kendi lehlerine bir sonuç çıkararak, ateşkese bir barış antlaşması kimliği kazandırmışlardı. Sevr Antlaşması imzalandıktan sonra işleri daha da kolaylaşan İşgal yönetimi bu kez onaylanmayan antlaşmadaki maddeleri yürürlüğe geçirmeye çalışacaklardı.

Osmanlı Devleti’nin kendine ait gemileri satmasına izin vermeyen İtilaf Devletleri el koydukları Bahriye Nezareti’ne ait malları satışa çıkarmışlardı. Hem de bu malları Seyri Sefain idaresine satıyorlardı¹²⁷². Yani Türkün malını yine Türk’e satıyorlardı.

Paris Konferansı’nda, Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşma yürürlüğe girene kadar Osmanlı Devleti’ne ait gemiler hakkında nasıl bir prosedür uygulanacağı kararlaştırılmamıştı. Bununla birlikte devriye ve emniyet çalışmalarında kullanılmak üzere 7 şilebin (ya da gambot) ve 2 torpido gambotun Osmanlı Hükümeti’ne tahsis

¹²⁶⁹ Osmanlı Hükümeti tarafından Yüksek Komiserlere verilen 5 Haziran 1920 tarihli nota”; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 20 Haziran 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5259, E7557**.

¹²⁷⁰ “Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti’ne verilen 12 Haziran 1920 tarihli müşterek nota”, **FO, 371/5259, E 7557**.

¹²⁷¹ “Akdeniz Müttefik Donanması Başkumandanı J.M. de Robeck’den İngiliz Deniz Bakanlığı’na 13 Kasım 1920 tarihli mektup”, “İngiliz Deniz Bakanlığı’ndan Dışişleri Bakanlığı’na 7 Aralık 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5259, E15334**.

¹²⁷² “10 Mart 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7934, E 3292**.

edilmesine karar vermişlerdi. Bunun dışında Osmanlı Devleti'ne ait bütün gemiler İstanbul'da kurulan Müttefiklerarası Deniz Kuvvetleri Kontrol Komisyonu tarafından denetim altında tutulacaktı. Biri Portekiz'e verilmek üzere İngilizler tarafından el konulan iki küçük gemi de İngiltere'ye bırakılacaktı¹²⁷³.

Sevr Antlaşması'nda Türkiye'deki deniz ve donanma meseleleri ile İstanbul'da kurulması planlanan Büyükelçiler Konseyinin ilgilenmesi karar verilmişti. Büyükelçiler Konseyi hangi gemilerin Boğazlar Komisyonuna hangilerinin Gümrüklerin Kontrol edilmesi için kurulacak komisyona ve hangilerin Osmanlı Devleti'ne bırakılacağı konusunda karar mekanizması olacaktı¹²⁷⁴.

Dört ana müttefik kabul edilen İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya temsilcilerinden oluşan, Deniz Kuvvetleri Danışmanları, Osmanlı Donanmasına ait olup İngilizler tarafından el konulan Peyk-i Satvet ve Peyki Şevket torpido gambotlarından birinin yapılan antlaşma ile Portekiz'e teslim edilmesini önermişlerdi. Bunların dışında kalan küçük gemilerin Müttefiklerarası Deniz Kuvvetleri Kontrol Komisyonu tarafından alıkonulacak, Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından sonra kurulacak Boğazlar Komisyonu'na ve ya gümrüklerin kontrol edilmesi için tayin edilecek yetkilere teslim edilecekti¹²⁷⁵. Bu karardan sonra Osmanlı Hükümeti'ne sahil emniyetini sağlamak üzere 2 si torpido gambot olmak üzere toplam 9 küçük gemi bırakılmış onun dışındakiler Müttefiklerarası Deniz Kuvvetleri Kontrol Komisyonu'nun denetimine bırakılmıştı.

İşgal yönetimi, Osmanlı Devleti'ne ait arazileri de atabilme yetkisini kendisinde bulmuştu. Müttefik bir şirketin petrol deposu yapmak amacıyla Lazburnu'nda satın almak istediği arazinin satışı İşgal yönetimi tarafından gerçekleştirilmişti¹²⁷⁶.

¹²⁷³ “Paris Konferansı İngiliz Donanma Bölümü Başkanı M.W. Consett'ten İngiliz Deniz Bakanlığı'na 2 Kasım 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5259**, E 15334; “İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 7 Aralık 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5259**, E 15334.

¹²⁷⁴ “İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 7 Aralık 1920 tarihli mektup”, “Donanma Danışmanları tarafından Büyükelçiler Konferansı'na sunulan 16 Kasım 1920 tarihli muhtıra”, **FO, 371/5259**, E 15334.

¹²⁷⁵ “Donanma Danışmanları tarafından Büyükelçiler Konferansı'na sunulan 16 Kasım 1920 tarihli muhtıra”, **FO, 371/5259**, E 15334; “15 Aralık 1920 tarihli Büyükelçiler Konferansı tutanağı”, **FO, 371/5259**, E 16145.

¹²⁷⁶ “10 Haziran 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 7075.

İşgal kuvvetleri zamanla el koydukları malzemeleri satışa çıkarmışlardı. Mesela, Mali İnceleme Komisyonu kararı ile Reşit Paşa vapurundan el konulan 3, Gülcemal Vapurundan el konulan 183 kutu malzeme satılmış, elde edilen hasılat müttefiklerin ortak hesabına geçirilmişti. Satıştan iyi bir kazanç¹²⁷⁷ elde edilmiş olacak ki, bu malzemelere el konulmasında emeği geçenlere ödül dahi verilmişti¹²⁷⁸.

İşgal kuvvetleri eğitim kurumlarındaki malzemelere de el koymuşlardı. Misal olarak, sanat ve el sanatları okulu için savaş döneminde Almanya'dan ithal edilen 5 elektrikli motora el konulmuştu. Okulda işlerin aksamasını önlemek istemeyen Osmanlı Hükümeti motorların iadesini istemişse de bu motorlar iade edilmemişti¹²⁷⁹.

Medeni ve insani gayelerle bazı binaları Ermeni yetimhanesi yapmak üzere işgal eden İtilaf Devletleri söz konusu Müslümanlar olduğunda medeni ve insani sayılamayacak bir hareket tarzı sergilemişlerdi. Müslüman muhacirlerin yerleştirildiği Memurin Lokantası'nı işgal eden Fransızlar, lokanta da bulunan muhacirleri sokağa atmışlardı. Zor durumda kalan muhacirler bazı camilere yerleştirilmişti. Muhacirlerin camilerde konaklamaları sağlıklı olmadığından bir süre sonra bu muhacirler Mercan'da inşa edilen barakalara nakledilmişlerdi¹²⁸⁰.

İşgal kuvvetleri istedikleri bina ve malzemelere el koymakta günden güne taleplerini arttırmaktaydılar. Müttefik Yüksek Komiserleri bu işlemleri meşrulaştırmak amacıyla kendi aralarında çözüm yolları aramışlardı. Yüksek Komiserler, savaş yıllarında Osmanlı Hükümeti'nin İtilaf Devletleri vatandaşlarına ait mal ve mülklere el koymasını emsal göstererek kendilerinin de aynı muameleyi yapabileceklerini iddia etmişlerdi. Bundan sonra ihtiyaç hissedilmesi halinde Mondros Ateşkes Antlaşması'ndaki 7. maddenin İtilaf Devletlerinin istedikleri bina ve malzemelere el koymalarına izin verdiği ileri sürülecekti¹²⁸¹. Oysa 7. maddede böyle bir kanaatin oluşmasına sebep olabilecek herhangi bir ibare bulunmuyordu. Ayrıca Osmanlı Hükümeti savaş sırasında kendi ülkesinde kendi vatandaşlarına ve İtilaf Devletleri vatandaşlarına ait malvarlıklarını savaş gelenek, görenek ve kanunları dahilinde el koymuştu. İtilaf Devletleri de kendi topraklarında, İttifak

¹²⁷⁷ Bu malzemelerin satışından ne kadar kazanç elde edildiği tutanaklarda belirtilmemişti.

¹²⁷⁸ “23 Ocak 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 177920; “13 Şubat 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5162**, E 1360.

¹²⁷⁹ 13 Şubat 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5162**, E 1360.

¹²⁸⁰ Temel, **a.g.e.**, s.15.

¹²⁸¹ “12 Aralık 1918 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 511.

Devletleri vatandaşlarına karşı aynı uygulamalarda bulunmuşlardı. Osmanlı Devleti'nin İngiliz tersanelerinden satın aldığı iki gemi daha savaş başlamadan İngiltere tarafından müsadere edilmişti.

Yabancı temsilciler İstanbul'da İttifak Devletlerine ait bina ve yapılara el koyma konusunda adeta birbirleri ile yarışmışlardı. Tarabya'da bulunan Alman elçiliğine ait bazı binalar İsviçre elçisi Carlin tarafından kullanılmaktaydı. Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanı Milne, Alman elçiliği bahçesinde bulunan ve ahır olarak kullanılan binanın İngiliz ordusunda bulunan atlar için tahsis edilmesini talep etmişti. Başlangıçta buna itiraz eden İsviçre elçisi, Milne'nin ısrarı karşısında ahırın kullanılmasını kabul etmek durumunda kalmıştı¹²⁸².

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Amasya Mebusu olarak seçilen Ahmet Rüstem (Bilinski) Bey'in evde olmadığı sıralarda 3 İngiliz Subayı Nişantaşı Harbiye Caddesi Dr. Yakup Apartmanında bulunan dairesine giderek işgal etme niyetlerini açıklamışlardı. Ateşkes sonrasında Müslüman ailelerin sistematik olarak "majestelerinin" üniformalı şahısları tarafından özel mülklerinden atıldıklarını ifade eden Rüstem Bey birkaç ay önce üç İngiliz subayı tarafından Yunus Nadi Bey 'in aynı şekilde dairesini tahliye etmeye zorlandığı, İngiliz subaylarının Nadi Bey'in eşyalarına dahi geçici olarak! el koyduklarını izah ettikten kendisinin aynı kaderle kışın ortasında kızıyla ve karısıyla sokağa atılmakla tehdit edildiğini ifade etmişti. Rüstem Bey, böyle bir muamele'nin şahsi haklarının çiğnenmesi olacağını, politik gerekçelerle ve üç İngiliz'in rahatı için kendisine haksızlık yapıldığını bunun İngiliz geleneklerine ihanet olduğunun altını çizmişti. Rüstem Bey bu haksızlığın temsil için geldiği Anadolu'da yankı yaratacağını da vurgulamıştı. İngiliz Yüksek Komiseri, konu "önemsiz de olsa" Rüstem Bey'in kullandığı kelimeler ve lisanının Milliyetçilerin o andaki tavrını göstermesi açısından örnek teşkil ettiğini bildirmişti. Rüstem Bey'in "İstanbul'da bize köpek gibi muamele edilmektedir. Buna daha fazla katlanamayız. Bizi öldürün ve işi bitirin. Bu daha merhametli ve erkekçe olacaktır." şeklindeki sözleri yaşanan durumun vahametini göstermekteydi¹²⁸³. Mebusan

¹²⁸² "Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 18 Mayıs 1919 tarihli mektup", **FO, 371/4215**, 70071.

¹²⁸³ "Ahmet Rüstem (Bilinski) Bey'in 29 Ocak 1920 tarihli mektubu ve İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 11 Şubat 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5214**, E 1359.

Meclisine seçilen bir mebusun şahsi haklarına yöneltlen bir saldırıya karşı bu şekilde haklarını savunması İtilaf Devletleri temsilcileri için rahatsızlık kaynağıydı.

El koyma konusunda, işgal kuvvetleri görgü kurallarını da hiçe sayıyorlardı. Bazı subaylarla birlikte Hazine-i Humayun'u ziyaret eden Binbaşı Maksvel'e murassa zarflarla kakuleli kahveler ikram edilmiş, Maksvel tarihi eser hüviyetinde olan zarflardan birini hatıra diye alıp götürmüştü. Hazine-i Humayun Kethüdası Refik Bey yaşananları şaka zannetmiş, İngiliz subaylarının gitmesinden sonra gerçeği anlayarak telaşa kapılmış Galip Kemali Bey'in, Poolet nezdinde yaptığı teşebbüsten sonra müzeye ait zarf iade edilmişti¹²⁸⁴.

25 Eylül 1919'da Savaş Bakanlığına bir mektup yazan Milne, Kumandasındaki askerlere kalacak yer temin etmek amacıyla kuvvet kullandığını kabul etmiş, Türklerle yapılacak antlaşmada bu konunun güvence altına alınmaması halinde ileride ciddi güçlüklerle karşı karşıya kalacağını bildirmişti. Milne antlaşma sonrası için dahi müsadere hakkının saklı tutulmasını talep etmişti¹²⁸⁵. Bundan sonra İngiliz Hükümeti, Milne'nin talepleri doğrultusunda yapılacak antlaşmaya şart konulması için harekete geçmişti¹²⁸⁶. Antlaşmada yer alacak askeri talepler arasında bu talepler yer alacaktı¹²⁸⁷. İşgal Yönetiminin geçmişte yaptığı işlemler antlaşmaya eklenecek maddelerle meşrulaştırılmış! olacaktı.

Sevr Antlaşması'nda İtilaf Devletleri işgal dönemi boyunca el koydukları bina ve malzemeler hakkında ileride karşılaşılabilecekleri taleplerin önünü kesmişlerdi. Sevr Antlaşması'na göre; 1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı egemenliği altındaki bir toprakta, savaş sırasında Osmanlı uyrukluğunda bulunmayan Müttefik Devletler uyruklarının ya da onların denetimi altındaki ortaklıkların malları, hakları ve çıkarları, Osmanlı Hükümeti'nce ya da Osmanlı makamlarınca, ya da onların adına kapitülasyonlar gereğince uygulanabilecek olanların dışında- hiçbir vergi alınmaksızın, hak sahiplerine derhal geri verilecekti. Mallara savaş sırasında el konulmuş ya da sahipleri bunlardan hiç yararlanamadan müsadere uygulanmışsa, bu mallar her çeşit vergiden bağışık olacaktı. Bu koşullar yerine getirilmez, ya da

¹²⁸⁴ Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s.90-91.

¹²⁸⁵ "Milne'nin 25 Eylül 1919 tarihli mektubu", **FO, 371/5 216**, E 1589.

¹²⁸⁶ "Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 13 Mart 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5 216**, E 1589.

¹²⁸⁷ "Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 28 Mart 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5 216**, E 2181.

mallar, haklar ve çıkarlar, el konmuş olsun ya da olmasın zarar ya da hasar görmüş olursa, sahibinin tazminat talep etme hakkı olacaktı¹²⁸⁸. İtilaf Devletleri ya da sömürgelerinde yaşayan Osmanlı vatandaşlarının ise buna benzer hakları olmayacaktı.

İtilaf Devletleri Osmanlı egemenliği altında bulunan topraklar dışında, kendi topraklarında, sömürgelerinde, mülkiyetleri ya da korumaları altındaki ülkelerde bulunan Osmanlı uyruklarının ya da onların denetimi altındaki ortaklıkların bütün mallarına, haklarına ve çıkarlarına el koyarak, bunları tasfiye edebileceklerdi. Tasfiye, ilgili Müttefik Devletin yasaları gereğince yapılacak ve Osmanlı Devleti, mal hak ya vatandaşları ilgili devletin izni olmaksızın, bu malları, hakları ve çıkarları dilediği gibi kullanamayacak ve bunlara hiçbir yükümlülük koyamayacaktı¹²⁸⁹. Üstelik Osmanlı Hükümeti, kendi vatandaşlarının, Müttefik ülkelerdeki mallarının, haklarının ya da çıkarlarının tasfiyesi, ya da bunlara el konulması yüzünden doğacak zararlarını karşılayacaktı¹²⁹⁰.

Sevr Antlaşması'nın diğer bir özelliği de Osmanlı Devleti'ne ya da vatandaşlarına ait olup savaş ve sonrası dönemde İtilaf Devletleri tarafından el konulan malvarlıklarının ganimet olarak kabul edilmesi idi. Osmanlı Devleti tarafından el konulan mallar ise ganimet kabul edilmeyip İtilaf Devletlerine kayıp ve zararları tazmin edilmek koşuluyla iade edilecekti¹²⁹¹.

I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da kurulan Polonya, Yugoslavya, Çekoslovakya ve Macaristan gibi yeni devletleri “dost” olarak nitelendiren İtilaf Devletleri bu devletlere mensup vatandaşlara karşı ayrı bir muamele göstermekte, onlarla yakından ilgilenmekteydiler. Ancak el konulan binalar arasında yeni “dost” devletlere ait olanlar da vardı. Bu devletlerin İstanbul'daki temsilcileri el konulan bina ve mallarını geri alabilmek amacıyla Yüksek Komiserlere müracaat etmişlerdi. Misal olarak, Fransızlar tarafından işgal edilen Avusturya-Macaristan Hastanesi'nde, hak ya da ayrıcalık sahibi olduklarını ileri süren Sırp temsilcisi, bu binanın kendilerine iade edilmesi için Calthorpe'a müracaat etmiş, Calthorpe'un bu konu ile

¹²⁸⁸ Sevr Antlaşması, md. 287.

¹²⁸⁹ Sevr Antlaşması, md. 289.

¹²⁹⁰ Sevr Antlaşması, md. 292-293.

¹²⁹¹ Sevr Antlaşması, md. 418-420.

ilgilenmesi üzerine Fransız Yüksek Komiseri Amet bunun askeri bir işgal olduğunu vurgulayarak Sırp temsilcinin talebini reddetmişti¹²⁹².

İstanbul'da az da olsa İtilaf Devletlerinin dost kabul ettiği milletlere ya da İtilaf Devletleri vatandaşlarına ait yapılar bulunmaktaydı. Bu durum işgal kuvvetlerinin kullanımı için el konulan yapılara karşılık ödeme yapılıp yapılmayacağı konusunu gündeme getirmişti. İtilaf Devletleri İstanbul'da müsadere ettikleri yapıları işgal etmeye başladıklarında bunlara karşılık herhangi bir ödeme yapmayı düşünmemişlerdi. İşgal edilen yapılar arasında İtilaf Devletleri vatandaşlarına ve gayrimüslimlere ait olanlar da bulunmaktaydı. Mal sahiplerinin bir kısmı işgal edilen yapıların kendilerine teslim edilmesini talep ederken bir kısmı da bunlara karşılık için ödeme yapılmasını talep etmişlerdi.

İngiliz Savaş Bakanlığı İstanbul'da İngiliz kuvvetlerinin kullanımı için el konulan binalar hakkında Askeri kanun kılavuzunun açık olduğu bu nedenle ödeme yapılmaması gerektiğini savunmaktaydı. “düşman” vatandaşı dahi olsa dost milletlerden olanlar için de aynı prosedür uygulanacaktı¹²⁹³.

Mallarının iadesini ya da kira bedelinin ödenmesini isteyenler sadece Ermeni ve Rumlar değildi. Müslümanlar da bu tür taleplerde bulunmaya başlamışlardı Osmanlı Hariciye Nezareti bu konuda İngiliz Yüksek Komiserliği'nin dikkatini çekmişti¹²⁹⁴.

Milne el konulan binalar konusunda İtilaf Devletlerin Ermeni ve Rumlara karşı “düşman” gibi muamele etmelerinin zorluk ve yanlış anlaşılmalara neden olacağını ileri sürerek onlara ödeme yapılması konusunda yetki istemişti¹²⁹⁵. Milne'nin teklifleri ve İngiliz Hükümeti'nin beyanları doğrultusunda Savaş Bakanlığı da İtilaf

¹²⁹² “2 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 11449.

¹²⁹³ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22 Mart 1919 tarihli telgraf” ve “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 28 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4215**, 45764.

¹²⁹⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 23 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4215**, 47306.

¹²⁹⁵ “Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 1 Nisan 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4215**, 59885.

Devletleri vatandaşları ile Ermeni ve Rumlara ödeme yapılmasını kabul etmişti¹²⁹⁶. Fakat Milne'e verilen talimatlara göre ordu fonlarından ödeme yapılamıyordu¹²⁹⁷.

İşgal sırasında İstanbul'da yaşayan İtilaf Devletleri vatandaşlarına ait yapı ve malzemelere de el konulmuştu. İşgal yönetiminin üçüncü gücü İtalya vatandaşlarına ait yapı ve malzemeler müttefiklerine oranla daha fazla müsadere edilmişti. Şişli'de Dafat adlı bir İtalyan vatandaşa ait garaj, yine bir İtalyan Papaza ait Galati Han ile yine bir İtalyan vatandaşa ait Pera Caddesinde Krockers Hotel ve Galata'da Dominik misyonerlerine ait bir kız okulu bu yapılar arasındaydı. İtalyan Hükümeti 17 Kasım 1920'de Londra Büyükelçisi Martino aracılığıyla İngiliz Hükümeti'ne bir nota vererek İstanbul'da İtalyan vatandaşlarına ait olup herhangi bir kira bedeli ödenmeksizin el konulan binalar hakkında izahat istemişti¹²⁹⁸. İngiliz Hükümeti bu notaya gecikmeli olarak 22 Ocak 1921 tarihinde cevap vererek, İstanbul'da bina sıkıntısından sadece İtalyan vatandaşlarına ait binalara değil müttefik vatandaşlarının tamamına ait binalara el konulduğunu ileri sürmüştü¹²⁹⁹. Bu cevap İtalyan Hükümeti'ni teskin etmeye yönelikti. Çünkü İtalyan vatandaşları ile kıyaslandığında diğer müttefiklere ait olup el konulan bina sayısı yok denilecek kadar azdı.

İngiltere'nin verdiği cevaptan tatmin olmayan İtalyan Hükümeti 25 Şubat 1921'de Martino aracılığıyla İngiltere'ye bir muhtıra vererek İstanbul'da müttefik vatandaşlarının mallarının işgalden muaf tutulmasını teklif etmişti¹³⁰⁰. Aynı sıralarda İtalyan Yüksek Komiseri Garroni'nin teklifi ile müttefik vatandaşlarına ait emlakın istimlaktan muaf tutulmasına ve zorunlu olmadıkça müttefik vatandaşlarına ait yapılara el konulmamasına karar verilmişti¹³⁰¹.

Osmanlı Devleti'ne ve vatandaşlarına ait yapıların işgaline karşılık herhangi bir ödeme yapmayan işgal yönetimi müttefik vatandaşlarına ait yapılara karşılık muayyen miktarda kira bedelleri ödenmekteydi. İtalyan Hükümeti'nin tepkisinden

¹²⁹⁶ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4215**, 59885.

¹²⁹⁷ “Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliğine 13 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4235**, 140461.

¹²⁹⁸ “Harington'dan İngiliz Yüksek Komiserliğine 23 Aralık 1920 ve Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Ocak 1921 tarihli mektuplar”, **FO, 371/6562**, E 844.

¹²⁹⁹ “İngiliz Hükümeti'nden İtalya'nın Londra Büyükelçisi Martino'ya 22 Ocak 1921 tarihli nota”, **FO, 371/6562**, E 844.

¹³⁰⁰ “İtalya'nın Londra Büyükelçisi Martino tarafından İngiliz Hükümeti'ne verilen 25 Şubat 1921 tarihli muhtıra”, **FO, 371/6562**, E 2716.

¹³⁰¹ “25 Şubat 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 2994.

sonra bazı vatandaşlara ve müesseselerine ait yapıların sahiplerine iadesine başlanmıřtı¹³⁰². Bundan sonra müttefik vatandaşlarına ait binalara zorunlu olmadıkça el konulmayacaktı.

Bu arada el konulmak istenen binalardan bir tanesi de Ateşkesten sonra Trablusgarp doğumlu olmasını gerekçe göstererek İtalyan vatandaşlığına geçen Karasu'ya aitti. Onun evine de İngiliz askeri yetkilileri tarafından el konulmak istenmiş, Karasu, İtalyan Yüksek Komiserliğinden yardım istemişti. 30 Mayıs 1921'de Rattigan'ı ziyaret eden M. Garroni, bir İtalyan vatandaşı olması hasebiyle Karasu'nun evine el konulamayacağını ileri sürmüştü. Buna karşılık Rattigan, Ateşkesten sonra milliyetini değiştirenlerin istimlakten muaf tutulamayacağını bildirmişti. Mesele Karasu olunca Fransız Yüksek Komiseri de İtalyan Yüksek Komiserini desteklemiş, Karasu'ya ait eve el konulamayacağı yönünde görüş bildirmiřti¹³⁰³. İtalya ve Fransa'nın Karasu konusundaki hassasiyetleri İngiltere'nin fikrini değiştirmiş, milliyeti belirleninceye kadar ona ait eve el konulmamasına karar verilmişti. İngiliz Dışışleri Bakanlığı bu olaydan şüphelenmiş, ona İtalyan vatandaşlığı verilmesinin sebeplerinin araştırılması amacıyla Rattigan'a talimat vermiřti¹³⁰⁴.

2/3'ü müttefik polisi 1/3'ü askeri yetkililer tarafından işgal edilen Krocke's Hotel de ayrı bir tartışma konusu olmuştu. Dominio Corpi adlı bir İtalyan vatandaş binanın kendisine ait olduğunu iddia etmiş, ancak yapılan tahkikat sonucunda Corpi'nin binanın eski sahibi olduğu, bir süre önce binayı İtalyan M. Antoine Ralli ve Fransız Compte Calix'e sattığı anlaşılmıştı. İşgal yönetimi bu otele el koymadan önce bina sahipleri ile aylık 600 lira karşılığı bir kontrat yapmıřtı¹³⁰⁵. İşgal yönetimi, müttefik vatandaşlarının hukukuna saygı göstererek onlarla antlaşma yoluna gittiğı halde, Müslümanların haklarını alenen çiğnemişti.

¹³⁰² “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışışleri Bakanlığı'na 30 Nisan 1921 Dışışleri Bakanlığı'ndan Martino'ya 4 Mayıs 1921 tarihli mektuplar”, **FO, 371/6562**, E 5121.

¹³⁰³ “Rattigan'dan Curzon'a 31 Mayıs 1921 tarihli mektup ve Dışışleri Bakanlığı'ndan Rattigan'a 24 Haziran 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6562**, E 6444.

¹³⁰⁴ “Rattigan'dan Curzon'a 19 Temmuz 1921 tarihli mektup Dışışleri Bakanlığı'ndan Rattigan'a 27 Temmuz 1921 tarihli mektup ve Dışışleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Kennard'a 27 Temmuz 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6562**, E 8502.

¹³⁰⁵ “İtalya'nın Londra Büyükelçisi Martino tarafından İngiliz Hükümeti'ne 13 Ağustos 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6562**, E 9332; İstanbul Müttefik Orduları Başkumandanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliğine 12 Eylül 1921 tarihli mektup ve Dışışleri Bakanlığı'ndan Martino'ya 28 Eylül 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6562**, E 10696.

İngiliz işgali altında bulunan Filistin’de de özel şahıslara ait evlere ihtiyaç duyulması halinde Başkumandanlık tarafından el konulmakta, ancak mallara hasar verilmesi, kazayla yaralama halinde gelecekte tazminat talebinde bulunulmasını önlemek için ödeme yapılmaktaydı. İngiliz Savaş Bankalığı aynı prosedürün İstanbul’da da uygulanmasını teklif etmişti. Fakat İngiliz Hazine Bakanlığı kazayla yaralanan siviller hariç şikayetçilerin doğrudan Osmanlı Hükümeti’ne havale edilmesini uygun bulmuştu.¹³⁰⁶ İngilizler, Türk milleti kendilerini davet etmiş gibi yapılan işgal masraflarını Osmanlı Devleti’nden tahsil etme yolları arıyorlardı.

Yapılan yazışmalar neticesinde İngiliz Hükümeti “düşman kabul edilen vatandaşlar” dışında kalanlara ödeme yapılmasına kanaat getirmişti. Osmanlı Devleti de “düşman” devlet kabul edildiğinden karar Osmanlı vatandaşlarını ilgilendirmeyecekti¹³⁰⁷. Sonunda işgal yönetimi de bu fikri benimsemişti¹³⁰⁸. Ermeni, Rum ve Müttefik vatandaşları hakkında tahkikat yapılacak, Osmanlı Devleti ile bağı olmayan ve ya bağı koparmış olan Ermeni ve Rum vatandaşları ile İtilaf Devletleri vatandaşlarına ödeme yapılacak, kendisini Osmanlı vatandaşı olarak kabul edenlere ise hiçbir şekilde ödeme yapılmayacaktı.

Başta Müttefik vatandaşları olmak üzere Ermeni ve Rumlara ödeme yapılması konusunda uzlaşmaya varılmış olmasına rağmen 1919 yılı Ağustos ayı geldiği halde hiç kimseye tek kuruş ödeme yapılmamıştı¹³⁰⁹.

İtilaf Devletleri genel olarak kendi vatandaşları ile Ermeni ve Rumlara ait emlake el konulması halinde kira bedelinin ilgili vatandaşlara ödenmesinde hemfikir olmakla birlikte zaman zaman bir takım sorunlar ortaya çıkmaktaydı. Örneğin İngiliz askeri yetkilileri tarafından İtalyan vatandaşı D.G. Corpi’ye ait üç adet binaya el konulmuştu. İtalyan Yüksek komiseri 20 Eylül 1919 tarihinde İngiliz yetkililere müracaat ederek geçmişe dönük kira bedellerinin tazminini talep etmişti. İngiliz yetkililer ise verdikleri cevapta bu konuya açıklık getirilmediğini ve kendilerine

¹³⁰⁶ “İngiliz Savaş Bakanlığı’ndan İngiliz Hazine Bakanlığı’na 2 Haziran 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4215**, 94409.

¹³⁰⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 30 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4215**, 65954.

¹³⁰⁸ “İngiliz Hükümeti’nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 6 Mayıs 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4215**, 70071.

¹³⁰⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 8 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4215**, 114294.

ödeme yapılması konusunda bir talimat gönderilmediğini ileri sürerek ödeme yapamayacaklarını ifade etmişlerdi¹³¹⁰. Oysa İngiliz Savaş Bakanlığı ile İngiliz Hükümeti bu kategoriye giren binalara ödeme yapılması için takdiri İstanbul'daki yetkililere bırakmışlardı.

İngiliz Hükümeti'nin ısrarını sürdürmesi üzerine İngiliz Savaş Bakanlığı müttefik ve tarafsız devlet vatandaşları ile “düşman” devlet vatandaşı dahi olsa yandaş milletlere ordu fonlarından ödeme yapılmasını kabul etmişti. Fakat bu konuda İngiliz Hazine Bakanlığı'nın görüşü gayet açıktı. Ödeme yapılması halinde ödenen miktar Yüksek Komiserler aracılığıyla Osmanlı Hükümeti'nden tahsil edilecekti¹³¹¹.

Yapılan müzakerelerden sonra İtilaf Devletleri, müttefik, işbirlikçi ve tarafsız devletler vatandaşlarına ödeme yapılmasına ve ödenen miktarın Sevr Antlaşması'na göre Osmanlı Hükümeti'nden tahsil edilmesine karar vermişlerdi. Osmanlı tebaasından olanlara ise kesinlikle ödeme yapılmayacak bu durumda olanlar ödeme yapılması amacıyla Osmanlı Hükümeti'ne müracaat edeceklerdi. Osmanlı Devleti'ne tabii gayrimüslimlere de bu kategoride yer alıyordu¹³¹².

Bilindiği üzere İtilaf Devletleri İstanbul'u Mondros Ateşkes Antlaşması'na dayanarak işgal ettiklerini ileri sürmüşler, İstanbul'daki yapılara da bu antlaşma maddelerine göre el koyduklarını iddia etmişlerdi. Barış Antlaşmasının imzalanması ve ateşkes sürecinin sona ermesi ile el konulan binalar hakkında gelecekte nasıl bir muamele yapılacağı tam bir muammaydı. İstanbul İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb yapılacak barış antlaşmasına özel bir madde eklenmesi halinde sorunun çözüleceğini aksi takdirde el konulan bina ve malların teslim edilmesi gerektiğini düşünmekteydi¹³¹³.

İngilizler işgal ettikleri binaları üç kategoriye ayırmışlardı. Birinci kategoridekiler devlete ait yapılarla kendisini hala Osmanlı vatandaşı olarak görenlere ait yapılardı. Bunlar arasında Ermeni ve Rumlar olsa da herhangi bir

¹³¹⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 1 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4235**, 140461.

¹³¹¹ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 30 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4235**, 147326.

¹³¹² “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22 Ağustos 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6570**, E 4783.

¹³¹³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'na 10 Eylül 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4235**, 140461.

ödeme yapılması söz konusu değildi. İkinci kategoridekiler ise yandaş kabul edilen Ermeni ve Rumlara ait olan binalardı. Bunlar için bir bedel tespit edilmiş, sahipleri ile kontrat dahi yapılmıştı. İngilizler bu binalar için Osmanlı Hükümeti'nden tahsil edecekleri para ile ödeme yapmayı düşünüyorlardı. Üçüncü kategoridekiler ise aralarında Yunanistan'ın da bulunduğu İtilaf Devletleri vatandaşları ile İsviçre gibi tarafsız devlet vatandaşları ve yandaş devlet vatandaşlarına ait olanlardı. Bu kategoridekiler için de ikinci kategoride olduğu gibi Osmanlı Hükümeti'nden kira bedelleri tahsil edildiği zaman ödeme yapılacaktı¹³¹⁴. Fakat Osmanlı maliyesinin sürekli açık vermesi dolayısıyla bu kira bedellerinin tahsil edilmesi mümkün olmamıştı. Bu durum ellerinde kontratı olan ve binaları işgal edilen şahısların şikayetlerine yol açmaktaydı. İşgal yönetimi, ödeme bir yana bu şikayetlere cevap dahi vermemekteydi¹³¹⁵. Zor durumda kalan İngilizler bundan sonra daha çok bedel ödemek zorunda olmadıkları Osmanlı vatandaşlarına ait binaları işgal etmişlerdi.

Osmanlı vatandaşlarına ait yapıların işgal edilmesi karşılığında İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından katiyen ödeme yapılmamaktaydı. Resmi mülkler bir yana özel şahıslara ait mülklerin işgal edilmesi mülk sahiplerinin şikayetlerine neden olmaktaydı. Hükümet bu meselenin Barış konferansında gündeme getirmesine karar vermişti. Bu amaçla özel şahıslara ait mülk ve sahipleri hakkında çizelgeler hazırlanarak konferansa katılacak olan Osmanlı Heyeti'ne verilmişti¹³¹⁶. Resmi bina ve mülkler ile tahmini kira bedelleri hakkında da defterler hazırlanarak aynı heyete verilmişti¹³¹⁷. Osmanlı Hükümeti mülklerin işgaline engel olamasa da en azından kira bedelini tahsile çalışmıştı. Ancak bilindiği gibi konferans sırasında Osmanlı temsilcilerine doğru dürüst söz hakkı verilmemiş, bu meselenin tartışılmasına dahi sıra gelmemişti.

¹³¹⁴ “Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 31 Ekim 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4235**, 154448.

¹³¹⁵ Sinyor Nasle Corinaldi'nin Grande Rue Pera (Beyoğlu İstiklal Caddesi) 191 nodaki evine Almanlardan sonra İngiliz Kumandan tarafından el konulmuş, kontrat yapılarak ödeme yapılacağı taahhüt edildiği halde bir türlü ödeme yapılmamıştı. Adı geçen şahıs ödeme yapılması için vatanışı oldu İtalyan Hükümetine müracaat etmişti. İtalyan Hükümeti'nin İngiliz Hükümeti nezdinde yaptığı teşebbüslerden sonuç alınamamıştı. “İtalya'nın İngiltere Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 28 Aralık 1919 tarihli nota”, **FO, 371/4235**, 167887.

¹³¹⁶ **BOA, DH;KMS**; Dosya no: 37-2, nr.32. Temel, **a.g.e.**, s.17.

¹³¹⁷ **BOA, MV**, 217-65. Temel, **a.g.e.**, s. 18

İşgal kuvvetleri ihtiyaçlarından başka beğendikleri binaları da işgal etmişlerdi. Yangınlar ve İstanbul'a gelen göçmenler İstanbul'da konut ihtiyacını azami dereceye çıkarmış 25 Mayıs 1921 günü Meclis-i Vükela'da yapılan müzakerelerin ardından işgal edilen binaların iade edilmesi için İtilaf Devletlerine bir kez daha müracaat edilmesine karar verilmişti¹³¹⁸. Ancak yapılan müracaatlardan bir netice alınamamıştı.

25 Aralık 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında İtilaf Devletleri askeri yetkilileri tarafından el konulan binalar için ödeme yapılması gündeme gelmişti. Yüksek Komiserler meseleyi ileride görüşmek üzere ertelemişlerse de¹³¹⁹ bir daha bu meseleyi gündeme getirmemişlerdi.

Lozan Antlaşması ile hem Türkiye hem de Yunanistan dışındaki müttefik devletler, gerek Türkiye ile bu Devletlerin, gerek (tüzel kişiler de kapsamı içine girmek üzere) onların uyruklarının 1 Ağustos 1914 günü ile Lozan Antlaşmasının yürürlüğe konulacağı gün arasında geçen süre içinde, gerek savaş eylemleri, el koyma, kullanım ya da zorluluk önlemleri yüzünden doğan, kayıp, zarar ve ziyanlar nedeniyle her türlü para istemlerinden, karşılıklı olarak vazgeçmişlerdi. Bunun gibi Türkiye, Osmanlı Hükümeti tarafından İngiltere'ye ısmarlanmış olup İngiliz Hükümeti tarafından 1914 yılında müsadere edilmiş savaş gemileri için ödenmiş bulunan paraların geri verilmesini, istememeği kabul etmişti¹³²⁰. Türkiye gerekse İtilaf Devletleri, I. Dünya Savaşı ve sonrasında karşılıklı olarak birbirleri aleyhine aldıkları tedbirlerden mütevellit istemlerden karşılıklı olarak feragat etmişlerdi. Böylece, işgal döneminde maruz kalınan kayıpların telafisi olanaksız hale gelmişti.

1 Ekim 1923 tarihinde Galata Rıhtımında bekleyen Arabic Gemisinde “ateşkes gereğince” İtilaf Devletlerinin el koyduğu bütün savaş malzemeleri dahil bütün mühimmatın Türklere teslim edildiğine dair bir tutanak düzenlenmişti. Bu tutanağı İngiliz General Harington, İtalyan General Mombelli ve Fransız General Charpy ile birlikte TBMM adına Selahattin Adil Paşa imzalamıştı¹³²¹. Şunu belirtmekte yarar vardır ki; Selahattin Adil Paşa İşgal kuvvetleri tarafından el konulan malları sadece

¹³¹⁸ BOA, MV, 221-160, Temel, a.g.e., s. 15.

¹³¹⁹ “25 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, FO, 371/6496, E 13332.

¹³²⁰ Lozan Antlaşması, md. 58.

¹³²¹ “Harington’dan Savaş Bakanlığı’na 7 Ağustos 1923 tarihli telgraf”, FO, 371/9164, E 9814, “Selahi Sonyel, “İngiliz Belgelerinde İşgal Gücünün Türkiye’deki Son Günleri ve Cumhuriyetin Kuruluşu”, Bellekten, C. XLII, S.165, Ankara, 1978, s.114.

teslim aldığına dair imza atmıştı. Selahattin Adil Paşa resmi ve özel şahısların işgal döneminde maruz kaldığı kayıplardan vazgeçmediğini göstermek istemişse de Lozan Antlaşması'ndan sonra işgal dönemi uygulamaları ile ilgili hak talebinde bulunmak imkansız hale gelmişti.

2 Ekim 1923'te Harington'a bir mektup yazan Selahattin Adil Paşa İtilaf Devletlerinin işgal döneminde el koyduklarını, uluslararası teamüllere göre teslim etmediklerini vurgulayarak Türk Hükümeti'nin İtilaf Devletleri tarafından yapılan savunmaları kabul etmeyeceğini bildirmişti¹³²². Selahattin Adil Paşa'nın bu sözleri İngiliz Hükümeti'nin ağırına gitmiş olacak ki, işgal kuvvetlerinin ayrılmasından sonra Henderson'a bir talimat gönderen İngiliz Hükümeti, Fransız ve İtalyan meslektaşları ile uyum içerisinde Türk temsilcilerine cevap verilmesini emretmişti¹³²³. Ancak İngiliz belgelerinden böyle bir cevap verilmediği anlaşılmaktadır. Belki de İngilizler gerginliği arttıracak böyle bir cevaba gereksinim duymamışlardı. Zira Lozan Antlaşması, İtilaf Devletlerinin işgal dönemi uygulamalarının üzerine kırmızı bir çizgi çekmişti.

23. İşgal Yönetiminin Masrafları

İtilaf Devletleri 30 Ekim 1918'den sonra başta İstanbul olmak üzere tüm Türkiye'de yaptıkları masrafları son kuruşuna kadar Osmanlı Devleti'nden tahsil etmeyi planlamışlardı. Yapılan masraflar zaman zaman Osmanlı Devleti'nden talep edilmiş fakat ekonomik sıkıntılardan dolayı memur maaşlarını dahi ödeyemeyen Osmanlı Devleti bu masrafları ödeyememişti. Bunun üzerine Yüksek Komiserler yaptıkları masrafları birbirinden ayrı olarak belirlemiş ve işgal masrafları hesabı oluşturmuşlardı. İtilaf Devletleri, el koydukları malzemelerin satışından gelen parayı bu hesaba mahsuben ayırmışlardı.

Sevr Antlaşması'nın 236. maddesinde işgal ordusu masraflarının Osmanlı Hükümeti tarafından ödeneceği yer almıştı. İtilaf Devletleri Osmanlı Hükümeti'nin, maliyenin içinde bulunduğu durumdan dolayı tek kuruş ödeyebilecek durumda

¹³²² “Selahattin Adil Paşa'dan Harington'a 2 Ekim 1923 tarihli mektup”, FO, 371/9174, E 10367.

¹³²³ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Henderson'a 25 Ekim 1923 tarihli mektup”, FO, 371/9174, E 10367.

olmadığını anlamışlardı. Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra çalışmalarına başlayacak Maliye Komisyonu'nun bu harcamalar için Türk Hükümet gelirlerinin bir kısmını tahsis etmesi düşünülmüştü¹³²⁴.

Lahey Antlaşması'na göre işgal orduları işgalleri süresince yaptıkları masrafları işgal ettikleri devletlerden tahsil edebiliyorlardı. Fransız Hükümeti de bu antlaşmaya istinaden Fransız askerlerinin işgal masrafı olarak Osmanlı Hükümeti'nden 350,000 Türk lirası talep edilmesine karar vermişti. Bu amaçla İstanbul Fransız Yüksek Komiseri Amet'e talimat verilmişti¹³²⁵. Amet'in talepleri doğrultusunda Osmanlı Hükümeti 1919 yılı Ocak ayı içerisinde Fransız Yüksek Komiserliğine 320,000 lira ödeme yapmıştı¹³²⁶. Maliye Nazırı, mezkur meblağı almaya gelen Fransız memura, "iki hükümet arasında ekonomik ilişkilerin kurulmuş olduğundan haberdar olmadığını" ifade ettikten sonra ödeme yapmıştı. Hükümet bu ödemeyi iki taraf arasında mali ilişkilerin başlatılması beklentisiyle yapmıştı. Fransızlar da yapılan hatayı fark etmiş olacaklar ki bundan sonra kendilerine doğrudan ödeme yapılmasına dair taleplerde bulunmamışlardı¹³²⁷. Fransızlara yapılan ödeme, ekonomik ilişkilerin yeniden başlamasını temin edemediğinden Osmanlı Hükümetleri mali krizi gerekçe göstererek bir daha ödeme yapmamışlardı. Hatta son Osmanlı Hükümeti döneminde işgal masrafı kabilinden Fransız Yüksek Komiserliğine yapılan ödemenin iadesi için teşebbüslerde bulunulmuştu¹³²⁸. Osmanlı Devleti ile Fransa ateşkes ilan edilmiş olmasına rağmen hukuki olarak halen savaş halinde idi. Bu nedenle diplomatik ilişkiler kesilmişti. İtilaf Devletlerinin büyükelçi ya da diplomat seviyesinde bir temsilci yerine İstanbul'a Yüksek Komiser göndermelerinin sebebi de buydu. Osmanlı Maliye Nazırı maliyenin sıkıntı yaşadığı günlerde mezkur ödemeyi yaparken, Fransızlara nazik bir üslupla diplomasi dersi vermişti. Çünkü Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri ile diplomatik ilişkilerin bir an önce başlamasını istiyordu. Bu işlem, diplomatik ilişkilerin asgari seviyede başlaması

¹³²⁴ "Kabine Ekonomik Heyetinin 21 Aralık 1920 tarihli toplantısında aldığı kararlar", ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Roma ve Paris Büyükelçiliklerine 20 Aralık 1920 tarihli telgraflar", **FO, 371/5294**, E 15991.

¹³²⁵ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 30 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/4170**, 1036.

¹³²⁶ **BOA, MV, 221/228**, 20 Zilkadde 1339 (26 Temmuz 1921).

¹³²⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 30 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/4170**, 1037.

¹³²⁸ **BOA, MV, 221/228**, 20 Zilkadde 1339 (26 Temmuz 1921).

anlamına geliyordu. Bir diğere cepheden bakacak olursak, Fransızlar haksız işgallerinin masraflarını haksız bir şekilde tahsil ederek işgallerini tescillemişlerdi.

İngilizler de Osmanlı Hükümeti'ne ait 40,000 liraya işgal masraflarına karşılık el koymuşlardı. Ancak İngilizler yaptıkları hatayı fark ederek bu meblağı iade etmişlerdi¹³²⁹.

Sevr Antlaşması'na göre Osmanlı kaynaklarından ilk olarak Maliye Komisyonu'nun aylıkları, günlük giderleri ödenecekti. Bundan sonra Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe konmasından önce ve sonra Osmanlı toprakları üzerinde bulunan işgal kuvvetlerinin masrafları ödenecekti. Hatta devlet yararına yapıldığına kanaat getirilmesi halinde Türkiye'den ayrılmış olan topraklar üzerindeki Müttefik işgal kuvvetlerinin giderlerini dahi Osmanlı Devleti tarafından ödenecekti¹³³⁰.

24. İşgal Yönetiminin Vergi Politikaları

Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında belirlediği vergileri tanımayan işgal yönetimi ithalat ve ihracat için yeni gümrük vergileri tespit edebilmek amacıyla çalışmalar başlatmıştı¹³³¹. Osmanlı Hükümeti ihracattan %1 gibi cüzi oranda bir vergi almakta idi. Müttefiklerarası iae Komisyonu üyesi Woods, ihracatı teşvik etmek amacıyla Osmanlı Hükümeti'ne ihracat üzerindeki tüm vergilerin kaldırılmasını önermişti. Woods'un önerilerinden sonra bu vergilerin kaldırıldığına dair irade çıkarılmıştı. Bu karar Fransız Yüksek Komiseri DeFrance'ı rahatsız etmiş, Türk maliyesi üzerinde bir denetim kurmanın elzem olduğunu ifade etmişti. Bu meseleyi incelemek üzere Woods, Weill ve Lodi-fé'den oluşan bir komisyon kurulmasına karar verilmişti. Mali İnceleme Komisyonu adı verilen bu komisyon mali konularda gerekli incelemeleri yaptıktan sonra Yüksek Komiserlere görüş bildirecekti¹³³².

19 Mayıs 1919 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler Toplantısında Mali İnceleme Komisyonu'nun görüşleri doğrultusunda Türkiye ile müttefik ve tarafsız

¹³²⁹ “Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Mart 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6541**, E 3559

¹³³⁰ **Sevr Antlaşması**, md. 235-236.

¹³³¹ “27 Şubat 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 47771.

¹³³² “8 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 79397.

devletlerden ithalat yapılmasına İtilaf Devletlerinden onay almak koşuluyla izin verilmişti. İhracata gelince, Müttefiklerin menfaatlerine uygun olarak bazı Rus limanlarına ihracat yapılabilecekti. Bunun dışında bazı maddelerin ithalat ve ihracatının yasaklanmıştı¹³³³. İşgal yönetimi İttihad ve Terakki'nin yürütmeye çalıştığı bağımsız mali politikalara büyük bir darbe vurmuş, İtilaf Devletlerine bağlı bir mali yapının temellerini atmaya çalışmışlardı.

Osmanlı Devleti ve İttifak Devletleri arasındaki ithalat ve ihracatı yasaklayan Yüksek Komiserler, Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan kendi vatandaşlarına ait şirket ve kuruluşların bu ülkelerle ticaretine onay alınması koşuluyla izin veriyorlardı. Mesela Gilchrist&Walker Şirketi'nin için Almanyadan, Ereğli Şirketi'nin de Bulgaristan'dan malzeme ithal etmesine izin verilmişti¹³³⁴. Aynı şekilde bazı müttefik şirketleri Bulgaristan'dan tuzlu balık ithal etme ayrıcalığını almışlardı¹³³⁵

Ticaretin yeniden başlaması üzerine Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'ne 8 Haziran 1919 tarihinde müşterek bir nota vererek savaş sürecinde arttırılan gümrük tarifelerini geçici olarak kabul edeceklerini fakat vatandaşlarından istihlak resmi alınamayacağını bildirmişlerdi. Osmanlı Hükümeti 24 Haziran 1919 tarihinde Yüksek Komiserlere ayrı ayrı müracaat ederek savaş sırasında belirlenen oranlarla beraber istihlak resimlerinin de kabul edilmesini talep etmişti¹³³⁶. Savaş sırasında yeni tarifeleri kabul etmeyen İtilaf Devletlerinin işgal ettikleri topraklarda bu vergileri kabul etmeleri hiç de kolay değildi.

Meseleyi müzakere eden Yüksek Komiserler bir sonraki bildiriye kadar arttırılan gümrük tarifelerinin devam edebileceğini fakat istihlak resmi sorununun ilgili hükümetlere havale edildiğini, dolayısıyla istihlak resmi alınamayacağını Osmanlı Hükümeti'ne bildirmişlerdi¹³³⁷. Yüksek Komiserlerin bu kararı kapitülasyonların tek taraflı kaldırılması sonucunda arttırılan vergilerin geçici bir süreliğine kabul edilmesi anlamına gelmekteydi. İşte bu noktada Yüksek Komiserler

¹³³³ “19 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 82890

¹³³⁴ “13 Kasım 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 156726.

¹³³⁵ “13 Şubat 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5162**, E 1360.

¹³³⁶ “Osmanlı Hükümeti'nden İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerine verilen 24 Haziran 1919 tarihli notalar”, **FO, 371/4228**, 105810.

¹³³⁷ “İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerinden Osmanlı Hükümeti'ne verilen 26 Haziran 1919 tarihli müşterek nota”, **FO, 371/4228**, 105810.

kendi Hükümetlerinin itirazı ile karşılaşmışlardı. Çünkü savaşın hemen ertesinde Paris'te toplanan Maliye Komisyonu savaştan sonra tarifelerin savaşın başlangıcındaki gibi %11 oranında uygulanmasına karar vermişti. Savaş sırasında doğrudan işgal edilen Irak, Suriye, Filistin gibi Osmanlı topraklarında ise bu vergiler tamamen askıya alınmıştı. Bu nedenle Yüksek Komiserlerin aldığı karar kendi Hükümetlerince şaşkınlıkla karşılanmıştı¹³³⁸. İtilaf Devletleri Ateşkesten sonra işgal ettikleri bölgelerde de savaş sırasında işgal ettikleri bölgelerde uyguladıkları sistemi uygulamak yani antlaşma imzalanıncaya kadar gümrük vergilerini tamamen kaldırmak istemekteydiler.

Osmanlı Hükümeti'nin gümrük vergileri ile birlikte istihlak resmini toplamakta ısrar etmesi üzerine İşgal yönetimi, iki verginin birlikte tahsiline izin vermeyeceklerini açıklamışlardı. Buna göre Hükümet gümrük vergileri ya da istihlak resimlerinden birini tercih ederek tahsil edebilecekti. Öte yandan Wyatt bu vergilerden hangisinin İtilaf Devletleri için daha avantajlı olduğuna dair bir rapor hazırlayacaktı¹³³⁹. Neticede hangi verginin tahsil edileceğine işgal yönetimi karar verecekti.

Maddi kaynakları tükenmeye başlayan Osmanlı Hükümeti Yüksek Komiserlerin ikazlarına rağmen arttırılan gümrük vergileriyle beraber istihlak vergilerini tahsil etmeye çalışmaktaydı. Bunun üzerine Yüksek Komiserler bir nota daha vererek Hükümete aldıkları kararları hatırlatmışlardı¹³⁴⁰. Bazı meselelerde tepki göstermekte geciken Hükümet bu meselede tepkisini açıkça ortaya koymuş, İtilaf Devletleri tarafından alınan kararın kabul edilemeyeceğini ilan etmişti¹³⁴¹.

18 Ağustos 1919 tarihinde bir bildiri yayınlayan Osmanlı Hükümeti o tarihte uygulanan özel tarifelerde yapılan önemli bir artışı Yüksek Komiserlerin kabul etmesini istemişti. Fransız Yüksek Komiseri DeFrance 21 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında İtilaf Devletlerinin hiçbir zaman kabul etmediği özel vergileri Osmanlı Hükümeti'nin zorla tahsil ettiği halde müttefiklerin ithalat ticareti için bir ölçü belirlediğinden bu vergilere izin verdiklerini, eski ad valorem

¹³³⁸ “İngiliz Ticaret Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişlerine 31 Temmuz 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4228**, 110542.

¹³³⁹ 17 Nisan 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 68099.

¹³⁴⁰ 19 Haziran tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından, **FO, 371/4156**, 96988.

¹³⁴¹ **BOA, MV**, 216/52, 22 Ramazan 1337 (21 Haziran 1919).

sistemine dönmek isteyen de yine Osmanlı Hükümeti olduğunu dile getirmişti. Bundan sonra Defrance bir yandan istihlak resimleri devam ederken diğer yandan Osmanlı Hükümeti'nin özel vergileri arttırmak istediğini bunu kabul etmelerinin mümkün olmadığını vurgulamıştı. Sadrazamla görüşmesinde de bu fikirlerini dile getiren Defrance Osmanlı Hükümeti'nin ayakta kalabilmesi için kaynaklara sahip olmasını istediklerini fakat son talepleri aşırı bulduklarını iletmışti. Sadrazam da taleplerine karşılık verilinceye kadar Yüksek Komiserlerin 10 Ağustos 1919 tarihli notalarına herhangi bir cevap vermeyeceklerini belirtmişti. Bunun üzerine Yüksek Komiserler meseleyi Mali İnceleme Komisyonuna havale etmişlerdi¹³⁴².

Amerika savaş öncesi tarifelere göre vergi alınması gerektiği fikrinde idi. Yani onlar da kapitülasyonlara göre vergi alınması konusunda İtilaf Devletleri ile uyum içerisindeydiler¹³⁴³.

Osmanlı maliyesinin giderek daha da kötüye gitmesi İtilaf Devletlerinin gümrük oranları ve istihlak resimleri konusundaki tutumlarını yeniden gözden geçirmelerini sağlamıştı. İngiliz Hükümeti gelirlerin artması ve günlük ihtiyaçların karşılanabilmesi amacıyla çayın kilogramından alınan verginin 20 kuruştan 15 kuruşa indirilmesi şartıyla Osmanlı Hükümeti'nin belirlenen oranlarda vergi toplamasına geçici olarak izin verilmesini onaylamıştı¹³⁴⁴. İngiliz Hükümeti'nin onay verdiği bu karar Amerikan Hükümeti tarafından tepkiyle karşılanmıştı.

a. Gümrük Vergileri

I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nde gümrüklerden geçen her türlü ticari malın değeri üzerinden¹³⁴⁵ %11 oranında gümrük vergisi alınmaktaydı. 20 Eylül 1914 tarihinde çıkarılan “Gümrük Resminin Tadili Hakkında Kanun-u Muvakkat” ile 30 Eylül 1914 tarihinden itibaren gümrüklerden geçecek her türlü

¹³⁴² 21 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 124445.

¹³⁴³ “Amerikan Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderilen 20 Ekim 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/4228**, 156702.

¹³⁴⁴ “İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 13 Aralık 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4228**, 159516.

¹³⁴⁵ “Ad valorem sistemi” adı da verilen bu sistemde tüccarlar ülkeye getirdikleri malların değerini bildiriyor, buna göre %11 vergi ödüyorlardı. Bu sistem nedeniyle yanlış, ya da eksik beyanda bulunanlar çok düşük vergiler ödeyerek devleti zarara uğratorlardı.

ticari maldan %15 oranında vergi alınmasına karar verilmişti. Tekalif-i Harbiye karşılığı olarak tahsil edilen %15 oranında vergi de buna eklendiğinde gümrüklerden alınan vergi %30'u buluyordu¹³⁴⁶. Bu karar gelirlerin arttırılmasında olduğu kadar uzun yıllar kapitülasyonlar nedeniyle gümrük vergilerini dışa bağlı olarak tespit eden Osmanlı Devleti'nde mali bağımsızlığın sağlanması yolunda atılan önemli bir adımdı.

31 Mayıs 1915 tarihinde alınan bir kararla Tekalif-i Harbiye'nin tahsilinden vazgeçilmişse de yapılan düzenlemeyle yurtdışından gelecek eşyadan alınacak gümrük vergilerinin yüzde yüz fazlasıyla tahsiline karar verilmişti¹³⁴⁷. Kısacası Tekalif-i Harbiye kaldırılmışsa da gümrük vergilerinin %30 oranında tahsiline devam edilmişti.

23 Mart 1916 tarihinde çıkarılan “Gümrüklerce Sıklet-i Eşya Üzerinden Resm-i Ahzı Hakkında Kanun ve Merbut Tarifeyi Umumiye” ile Osmanlı Devleti'nin gümrük sisteminde önemli değişiklikler yapılmıştı. Buna göre gümrüklerden geçen eşyanın değeri üzerinden vergi alınmasından vazgeçilerek ağırlık üzerinden¹³⁴⁸ vergi alınmasına karar verilmiş, 30 Eylül 1916 tarihinde çıkarılan irade ile İtilaf Devletlerinden gelecek eşyadan alınan gümrük vergilerinin iki katına çıkarılması kararlaştırılmıştı. Yeni gümrük tarifesi ile getirilen ağır vergilerle, hammaddesi ülkede bulunan ve üretimi kolay olan malların korunması ve gelişmeye başlayan sanayi kollarının dış rekabetten kurtarılması hedeflenmişti¹³⁴⁹. Savaş, mali alanda kapitülasyonların müsaade etmediği himayeci politikaların uygulanmasına imkan sağlamıştı.

İtilaf Devletleri elbette bu kararları kabul etmeyerek Osmanlı Devleti ile ticari ilişkilerine son vermişlerdi. Savaş sonunda Osmanlı Hükümeti, müttefik vatandaşları hakkında alınan kararın ilgasına ve onlardan tahsil edilecek vergi oranının da %15'e çekilmesine karar vermişti¹³⁵⁰. İtilaf Devletleri bu düzenlemeyi yeterli bulmayacaklardı. İtilaf Devletleri savaş öncesinde uygulanan %11'lik tarifeye geri dönülmesini isteyeceklerdi.

¹³⁴⁶ Elmacı, **a.g.e.**, s. 120-121.

¹³⁴⁷ Elmacı, **a.g.e.**, s. 122-123.

¹³⁴⁸ “Spesifik tarifeler adı verilen bu sistemde gelen eşyanın ağırlığına göre vergi alınıyor. Kayıt dışı vergiler azaltılmış oluyordu.

¹³⁴⁹ Elmacı, **a.g.e.**, s. 124-125.

¹³⁵⁰ **BOA, MV**, 249/222, 4 Rebiulevvel 1337 (8 Aralık 1918).

İstanbul'da düzenlenen ilk Yüksek Komiserler toplantısında İtilaf Devletleri temsilcileri savaş tedbiri olarak arttırılan gümrük vergilerinin hemen eski seviyesine çekilmesi amacıyla Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapma konusunda uzlaşmaya varmışlardı¹³⁵¹. Bu tür kararlar Mondros Ateşkes Antlaşması'nın özü ile bağdaşmamaktaydı. Kaldı ki, İtilaf Devletleri de savaş döneminde Osmanlı Devleti aleyhine kararlar almışlardı. İtilaf Devletleri bu tedbirlerin kaldırılması ve ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda en küçük bir adım atmazken Osmanlı Devleti'nden alınan tüm tedbirlerin kaldırmasını talep etmekte sakınca görmeyeceklerdi.

19 Ocak 1919 tarihinde Yüksek Komiserler kapitülasyonların yeniden tesis edilmesi için Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota vermişlerdi. Osmanlı Hükümeti'nin bu notaya cevap vermemesi üzerine 30 Ocak 1919 tarihinde bu konuda yeni bir nota verilmişti. Bu notalarda Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında İtilaf Devletleri aleyhine aldığı kararların geçersiz olduğu vurgulanmakta arttırılan gümrük vergilerinin ve alınmak istenen yeni vergilerin meşru olmadığı dile getirilmekteydi. Yüksek Komiserler bununla yetinmiyor söz konusu vergiler nedeniyle kayba uğrayan vatandaşlarının kayıplarının da tazmin edilmesini talep ediyorlardı¹³⁵². Osmanlı Hükümeti gönderilen notalara, 15 Şubat 1919 tarihinde kapitülasyonların kendileri ile taraf devletlerarasında savaşın başlamasıyla fesholdüğünü bildiren bir nota ile karşılık vermişti. Paris'te bulunan İngiliz Heyeti dahi Türklerin iddialarının mantıklı nedenlere dayandığını kabul etmekteydi¹³⁵³. Osmanlı Hükümeti'nin haklı olduğunu bilmelerine rağmen Yüksek Komiserler 6 Mart 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bir nota daha vererek kapitülasyonların yeniden yürürlüğe girmesi ve eski vergi rejimine dönülmesi konusundaki ısrarlarını sürdürmüşlerdi¹³⁵⁴. Zor durumda olan Osmanlı maliyesinin yeni kaynaklara ihtiyacı varken Yüksek Komiserlerin taleplerini karşılaması sıkıntıları bir kat daha arttıracaktı.

¹³⁵¹ “28 Kasım 1918 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/3416**, 210546.

¹³⁵² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 3 Şubat 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 23452.

¹³⁵³ “Paris Konferansı İngiliz Heyeti'nden İngiliz Hükümeti'ne 7 Nisan 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 55010.

¹³⁵⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 9 Mart 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 47768.

Yüksek Komiserler Osmanlı maliyesinin durumunu çok iyi bilmelerine rağmen kendi menfaatlerini korumayı ve işgalin nimetlerinden yararlanarak daha da arttırmayı amaçlıyorlardı. Öyle ki İtilaf Devletleri Arap toprakları dahil işgal ettikleri topraklarında yaptıkları işgal masraflarının tamamını faiziyle birlikte Osmanlı Devleti'nden talep etmekte hiçbir mahsur görmemişlerdi¹³⁵⁵. Gelirlerini azalttıkları Osmanlı Devleti'nin bu masrafları ödemeyeceğini müttefik temsilcileri biliyorlardı. Onların yapmak istediği bu masrafları borç olarak Osmanlı Devleti'nin hanesine yazmak ve Osmanlı Devleti'ni sürekli olarak kendilerine bağımlı hale getirmektir.

İşgal döneminin ilk hükümetleri savaş sırasında arttırılan gümrük vergilerini en azından barış antlaşması yapılanaya kadar devam ettirmek için çaba sarf etmişlerdi. 6 Mayıs 1919 tarihinde Damat Ferid Paşa Hükümeti, Müttefik Yüksek Komiserlerine bir nota vererek vergi meselesinin devletin bir iç meselesi olduğunun altını çizerek hükümetin vergi oranlarını istediği şekilde belirleyebileceğini bildirmişti. Bu notadan sonra Hükümet ile yapılan müzakereler neticesinde Yüksek Komiserler buna karşı bir nota hazırlayarak savaş sırasında yapılan artışın meşru olmadığını ileri sürmüş, sadece savaş öncesinde uygulanan %11'lik gümrük vergilerinin kabul edilebileceğini açıklamışlardı¹³⁵⁶. Gümrük vergileri ile ilgili yeni bir düzenleme yapılamaması müttefik şirketlerin işine gelmiş bu süreçte müttefik şirketlerinin hemen hemen tamamı gümrüklerden ücretsiz olarak istifade etmişlerdi.

Sevr Antlaşması'nda, savaş öncesi gümrük tarifelerine dönüleceği dikte edilmişti. Gümrük vergileri dışındaki vergilerin tarh ve tahsiline Osmanlı temsilcisinin sadece gözlemci olarak katılacağı Müttefik Maliye Komisyonu karar verecekti¹³⁵⁷.

Sevr Antlaşması'ndan sonra yaşanan siyasi ve mali gelişmeler Osmanlı Hükümetlerinin işgal yönetimi ile münasebetlerinde yeni bir dönem başlatmıştı. 24 Ocak 1921 tarihinde Tefik Paşa Hükümeti maliyenin çok büyük sıkıntı içerisinde olması ve Türk parasının değer kaybı nedeniyle gümrük vergilerinin beş kat arttırılması amacıyla Yüksek Komiserlere müracaat etmişti. Yüksek Komiserler bu

¹³⁵⁵ “İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'ten Dışişleri Bakanı Curzon'a 23 Eylül 1919 tarihli telgraf no.1854; **DBFB IV**, s. 779-780.

¹³⁵⁶ “27 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO**, 371/88771.

¹³⁵⁷ **Sevr Antlaşması**, md. 263-264.

artıya sıcak bakmamakla birlikte bu teklif üzerinde düşünecekleri yönünde bir cevapla geçiřtirmişlerdi¹³⁵⁸.

Yüksek Komiserler vergi oranlarında herhangi bir değişiklik yapmamış, Osmanlı Devleti; Yüksek Komiserlerin aldığı kararla savaş öncesi gümrük sistemine dönülmüştü. Osmanlı Hükümeti Yüksek Komiserlere bir nota daha göndererek alınan kararı protesto etmişti. Ancak Yüksek Komiserlerin kararında bir değişiklik olmamıştı. Yüksek Komiserler tarafından alınan karar eksiksiz olarak uygulanacaktı¹³⁵⁹. Geçmişe yönelik tartışmaların önlenmesi amacıyla bu karar 15 Mayıs 1921 tarihinden itibaren geçerli olacaktı¹³⁶⁰. Neticede gümrük vergileri işgal döneminin sonuna kadar savaş öncesi sisteme ve orana göre tahsil edilebilecekti.

İşgal yönetimi eski gümrük sistemini tesis etmekle birlikte yardım amaçlı gönderilen paketlerden gümrük vergisi alınıp alınmayacağına da karar verebilmişti. Osmanlı Hükümeti alınan kararlara riayet etmek zorunda kalmıştı¹³⁶¹.

b. İstihlak Resmi

Osmanlı Hükümeti 16 Eylül 1916 yılında çıkarılan bir kanunla gümrük vergilerinin yanında şeker, kahve ve petrol gibi bazı ürünlerden istihlak resmi¹³⁶² alınmasına karar verilmişti.

İstihlak resminin tahsili, İstanbul'a yurtdışından getirilen şeker, kahve ve petrolde önemli bir payı bulunan Amerika'nın menfaatlerine aykırı idi. Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, istihlak resminin tahsiline izin vermeyeceklerini açıklamıştı. Yüksek Komiserler bu konuda kesin bir karar vermemekle birlikte meseleyi Adli Komisyona havale etmişlerdi¹³⁶³. Amerikan Yüksek Komiserinin

¹³⁵⁸ “28 Ocak 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 2366.

¹³⁵⁹ 13 Mayıs 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 6210; “27 Mayıs 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 6780;

¹³⁶⁰ “13 Mayıs 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 6210.

¹³⁶¹ “18 Şubat 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 2996.

¹³⁶² “İstihlak resmi, her kilogram başına çayda 20 kuruş, kahvede 10 kuruş, şekerde 10 kuruş ve petrolde 3 kuruş olarak alınmaktaydı.” “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 6 Ağustos 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/6575**, 113197; **BOA, MV**, 250/69, 20 Cemaziyyülahir 1337 (23 Mart 1919).

¹³⁶³ “14 Mayıs 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5163**, E 5750

açıklamaları istihlak resmini ödemek istemeyen yabancı şirketlerin bu vergileri ödememesine neden olmuştu.

2 Temmuz 1920 tarihinde düzenlenen toplantıda Yüksek Komiserler istihlak resminin gayrimeşru olduğuna hükmetmişlerdi¹³⁶⁴. İstihlak resimlerine karşı çıkan Yüksek Komiserler Sevr Antlaşması'ndan sonra bu vergilerin ödenmesinden yana bir tutum sergilemeye başlamışlardı. İstihlak resimlerinin devamına karar verilmesi Amerikan Yüksek Komiserliğinin tepkisine neden olmuştu. Yüksek Komiserlere bir mektup gönderen Amerikan Yüksek Komiseri Bristol bu kararın iptalini talep etmişti. Ancak Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'nin mali sıkıntılarından dolayı böyle bir karar almak zorunda kaldıklarını açıklayarak bu vergilerin ödenmesi gerektiğini bildirmişlerdi¹³⁶⁵. 11 Mart 1921 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında istihlak resminin geçici olduğu vurgulanmış ve bu karar Osmanlı Hükümeti'ne bir nota ile bildirilmişti¹³⁶⁶. Meseleyi inceleyen Maliye Komisyonu Amerikan talepleri doğrultusunda bir tavsiyede bulunarak savaş öncesi gümrük vergileri ile birlikte istihlak resminin alınamayacağını bildirmişti. Osmanlı Hükümeti iki vergiden birini tercih etmek zorunda kalacaktı¹³⁶⁷. Tabii istihlak resmi eski oranına çekilecek Osmanlı Hükümeti'nin savaş yıllarında yaptığı beş katlık artış kabul edilmeyecekti¹³⁶⁸.

Yüksek Komiserler istihlak resmi hakkında aldıkları kararın Amerikalılar tarafından kabul edilme ihtimalinin olmadığını gayet iyi biliyorlardı. Çünkü Osmanlı Devleti'ne petrol ve alkol ihraç eden ülkelerin başında Amerika geliyordu. Amerikanın Ticari Danışma Komitesi'ndeki temsilcisi alınan artış kararına muhalefet etmişti. Amerikan Yüksek Komiserliği bir adım daha ileri giderek İstanbul ve İzmir'de yaşayan vatandaşlarına, arttırılan vergilerin ödenmemesi için talimat dahi vermişti¹³⁶⁹. İngiliz Büyükelçisi Geddes'in Amerikan Hükümeti nezdinde yapmış olduğu birçok müracaat karşılıksız bırakılmıştı. Geddes, Amerikan Hükümeti'nin bu vergileri kabul etme ihtimalinin olmadığını anlamış ve bu aşamada sergilenen

¹³⁶⁴ “2 Temmuz 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5163**, E 8549.

¹³⁶⁵ “4 Şubat 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 2020.

¹³⁶⁶ “11 Mart 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 3762.

¹³⁶⁷ “6 Mayıs 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 5931.

¹³⁶⁸ “27 Mayıs 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 6780.

¹³⁶⁹ “İngiliz Hükümeti'nden Amerika'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne 9 Mayıs 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6574**, E 5260.

çabanın nafiye olduğunu Londra'ya bildirmişti¹³⁷⁰. İngiliz Hükümeti'nin ısrarları üzerine Amerikan Hükümeti bu artışın kendilerine danışılmadan yapıldığını ve doğrudan kendi vatandaşlarını hedef aldığını iddia ederek¹³⁷¹ daha şiddetli bir biçimde tepki göstermeye başlamıştı¹³⁷². İstanbul Yüksek Komiserleri, Türkiye ile hiçbir zaman savaşta olmayan ve Sevr Antlaşması'nı imzalamayan Amerikan Yüksek Komiserine danışmak mecburiyetinde olmadıklarını düşünüyorlardı. Üç müttefik bu düşünceleri Amerikan Yüksek Komiserine hiçbir zaman açıkça ifade etmemişlerdi. Fakat davranışları ve eylemleri ile bunu Amerikalılara hissettirmişlerdi.

Amerikalıların istihlak resimlerini kabul etmemekte direnmelerine karşılık Yüksek Komiserler de bu vergilerin kabul edilmesi için teşebbüslerde bulunmaya devam etmişlerdi. Yüksek Komiserlik ticari danışmanları bu vergilerin kabul edilmesi için Amerikan temsilcileri ikna etmeye çalışmışlarsa da bir netice alınamamıştı¹³⁷³.

Sonunda Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, Yüksek Komiserlere bir mektup göndererek Türkiye ile ilgili bütün ticari meseleler hakkında karar alınmadan önce kendilerine mutlaka danışılması gerektiğini hatırlatmıştı. Daha önceki kararlar kendilerine danışılmadan alındığı için vatandaşlarının bu kararlara riayet etmek mecburiyetinde olmadıklarının altını çizen Bristol, Türkiye'nin mali yapısına ilişkin kararlarda Amerikanın da söz sahibi olması gerektiğini hatırlatmıştı¹³⁷⁴.

Bristol arttırılan vergileri ödememeleri konusunda vatandaşlarını daha uyarılmıştı. Yüksek Komiserler ise Bristol'den mezkur vergilerin ödenmesine onay

¹³⁷⁰ “Amerika'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 19 Temmuz 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6575**, E 8301.

¹³⁷¹ Amerikan Hükümeti bu konuda haksız sayılmazdı. Çünkü Osmanlı Devleti'ne ithal edilen alkolün önemli bir kısmı Amerika'dan gelmekteydi. Vergi artışının yapıldığı 5 Şubat 1921 ile 25 Kasım 1921 tarihleri arasında yapılan alkol ithalatı incelendiğinde; Amerika'dan 1,179,445 kilogram, Hollanda'dan 290,941 Kilogram, Bulgaristan'dan 110,293 kilogram, Yunanistan'dan 8,059 kilogram olmak üzere toplam 1,585,736 kilogram alkol ithal edildiği görülmektedir. Bu rakamlara göre Amerika'nın alkol ithalatındaki payı %74.24, Hollanda'nın %18.3, Bulgaristan'ın %6.94 ve Yunanistan'ın %0.5'tir. Başka bir deyişle Amerika Osmanlı Devleti'ne ithal edilen alkolün neredeyse ¾'ünü karşılamakta idi. “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 25 Kasım 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6575**, E 13322.

¹³⁷² “Amerika'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 6 Ağustos 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6575**, E 8996.

¹³⁷³ “5 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 12808; 12 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 13047.

¹³⁷⁴ “25 Şubat 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 2994.

vermesini talep etmişlerdi.¹³⁷⁵. Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükümeti'ni ya da maliyesini düşündükleri için bu konuda ısrar etmiyorlardı. Artırılan vergiler neticede tüketicilere yansıtılacak ve doğrudan Düyun-u Umumiye gönderilecekti Amerikalılar ise düşük fiyatla daha fazla ürün satabilme kaygısı yanında Türkiye ile ilgili mali konularda söz sahibi olmak için alınan kararları kabul etmiyorlardı.

5 Şubat 1921'de alınan karardan sonra İngiliz, Fransız ve İtalyan şirketleri yapılan artışa göre vergilerini ödedikleri halde Amerikan şirketleri bu vergileri ödememişlerdi. Mali İnceleme Komisyonu, Düyun-u Umumiye'ye bir mektup göndererek Amerikalıların istihlak resimlerine karşı çıkmayı sürdürmesi halinde müttefik devletler vatandaşları tarafından ödenen vergilerin iadesini talep edeceklerini bildirmişlerdi. Yüksek Komiserler de bu kararı uygun bulmuşlardı¹³⁷⁶. Nitekim beklenen olmuş Amerikalılar bu vergilerin ödenmesini bir türlü kabul etmemişlerdi. Yüksek Komiserler de Osmanlı Hükümeti tarafından tahsil edilen vergileri geri alabilmek üzere harekete geçmişlerdi¹³⁷⁷.

Yüksek Komiserler, sözde zor durumda olan Osmanlı maliyesini rahatlatmak üzere ithal edilen petrol ve sanayide kullanılan alkolden alınan istihlak resminin tahsiline onay vermişlerdi. Bu kararın Osmanlı Maliyesine doğrudan bir katkısı olmayacaktı. Çünkü bu vergi Düyun-u Umumiye'ye bırakılan altı vergiden biri idi¹³⁷⁸. Dolayısıyla söz konusu vergi Osmanlı maliyesini hemen rahatlaması mevzubahis değildi. Vergi borçların daha hızlı bir şekilde tahsil edilmesini sağlayacak, çökmek üzere olan Osmanlı maliyesine doğrudan bir katkı sağlamayacaktı. Müttefik Yüksek Komiserlerin tek kaygısı Düyun-u Umumiye İdaresine hizmet etmektir.

1921 Ağustos ayında Amerikalıları ikna edemeyeceklerini anlayan Yüksek Komiserler istihlak resimleri ile ilgili kararın iptaline karar vermişlerdi. Haksızlık yaşanmaması için 5 Şubat 1921'den itibaren alınan karara uygun olarak vergilerini ödeyen vatandaşlara ödedikleri paralar Düyun-u Umumiye tarafından iade

¹³⁷⁵ “29 Nisan 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E5443.

¹³⁷⁶ “20 Mayıs 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 6203

¹³⁷⁷ “2 Aralık 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 13899.

¹³⁷⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 3 Mayıs 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6574**, E 5260.

edilecekti¹³⁷⁹. Neticede Düyun-u Umumiye vergilerini ödemeyenlerden vergi alamadığı gibi tahsil ettiği vergileri de ödemek zorunda kalmıştı.

Düyun-u Umumiye idaresi kasasına giren parayı iade etmek niyetinde değildi. Bu nedenle idare, paraların iadesi konusunda sorunlar çıkarmıştı. Yüksek Komiserler iade kararından bahsetmedikleri Amerikalılardan mezkur vergilerin tahsil edilebilmesi için Hükümetlerinden Amerikan Hükümeti'ne baskı yapmasını istemişlerse de Amerika'nın tavrında herhangi bir değişiklik olmamıştı¹³⁸⁰. Kaldı ki müttefik hükümetler Amerika'ya baskı yapacak durumda değillerdi.

Amerika'dan umudunu kesen Yüksek Komiserler ödenen vergileri iade etmek istemeyen Düyun-u Umumiye İdaresi'ne protesto çekmek zorunda kalmışlardı. Ancak bu protestodan sonra idare paraları iade etmeye başlamıştı¹³⁸¹. Osmanlı Hükümeti'nin tasarrufu ile değil tamamen Yüksek Komiserlerin tasarrufu ve inisiyatifiyle tahsil edilen vergiler dahi İtilaf Devletleri arasındaki menfaat çatışmalarından dolayı toplanamamıştı. Üç müttefik, Amerika'nın direnişi karşısında geri adım atmak zorunda kalmıştı

Maliye Komisyonu ile aynı doğrultuda bir rapor hazırlayan Ticari Danışma Komisyonu da savaş öncesi sisteme dönülmesini tavsiye etmişti. Yüksek Komiserler Bab-ı Ali'ye bir nota vererek savaş öncesi sistemin yeniden tesis edildiğini ve bundan böyle gümrüklerden sadece %11 gümrük vergisi alınabileceğini açıklamışlardı. Bu sistemin yeniden kurulması için de müttefik ve Osmanlı temsilcilerinden oluşacak özel bir komisyon teşkil edilecekti. İtalyan Yüksek Komiseri Garroni hiç değilse İthalatçıların Konsolosluklardaki temsilcilerinin de bu komisyona dahil edilmesini önermiş ve bu öneri kabul edilmiş, geçici bir kontrol komisyonu kurulmuştu¹³⁸².

Geçici Kontrol Komisyonu 7 Kasım 1921 tarihinde Yüksek Komiserlere bir mektup göndererek istihlak vergilerinin tahsil edilebileceğini bildirmişti. Yüksek

¹³⁷⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 31 Ağustos 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6575**, E 10013.

¹³⁸⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 12 Ekim 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6575**, E 11297.

¹³⁸¹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 25 Kasım 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6575**, E 11306.

¹³⁸² “23 Eylül 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, 10964; “7 Ekim 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 11410.

Komiserler, Geçici Kontrol Komisyonu tarafından gönderilen mektubu Ticari Danışma Komitesine havale etmişlerdi¹³⁸³. Ticari Danışma Komitesi birkaç denemeden sonra Amerikalıların bu vergileri kabul etme ihtimali olmadığını anladığından yeni bir vergi üzerinde çalışmalara başlamıştı¹³⁸⁴. Ancak Amiral Bristol 1830 yılında yapılan antlaşmada, belirlenen vergiler dışında vergi alınmayacağına kararlaştırıldığını dolayısıyla Amerika'nın yeni hiçbir vergiyi kabul etmeyeceğini bildirmişti¹³⁸⁵. Yüksek Komiserler de gümrük vergileri dışında yeni bir vergi belirleme çalışmalarından vazgeçmişlerdi.

Yüksek Komiserler Osmanlı Gümrüklerinden sadece gümrük vergisi tahsil edilmesi konusunda noktayı koymuşlardı¹³⁸⁶. Yüksek Komiserler cephesinde bunlar yaşanırken Osmanlı Hükümeti hesapta olmayan bir talepte bulunacaktı.

Yüksek Komiserlere müracaat eden Osmanlı Maliye Nezareti 382,000 lira borç verilmesini talep etmişti. Daha önce bu tür talepleri reddeden Yüksek Komiserler savaş öncesi gümrük rejimine dönülmesi taleplerine karşılık Osmanlı Hükümeti'nin böyle bir talepte bulunduğunu tahmin etmişlerdi. Bu nedenle Geçici Maliye Komisyonu'na Osmanlı Hükümeti'nin teklifi üzerinde değerlendirme yapma görevi verilmişti¹³⁸⁷. Geçici Komisyonun olumsuz yanıtı üzerine Yüksek Komiserler bu talebi reddetmişlerdi¹³⁸⁸.

İstanbul'a geldiğinde Refet Paşa'nın öncelikli taleplerinden bir tanesi de gümrük vergileri ile birlikte istihlak vergilerinin tahsiline izin verilmesi idi. Harington bu tür taleplerin gayrimeşru olduğunun ilan edilmesini önermişti. Fakat neticede Refet Paşa'ya bir telgraf gönderilmesin ve onun Yüksek Komiserlerle işbirliğine davet edilmesine karar verilmişti.

¹³⁸³ “18 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 13053

¹³⁸⁴ “25 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 13332.

¹³⁸⁵ “23 Aralık 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7933**, E 303.

¹³⁸⁶ “27 Ocak 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 1312.

¹³⁸⁷ “7 Ekim 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 11410.

¹³⁸⁸ “7 Ekim 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 11410; “7 Ocak 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7933**, E 610.

c. Emlak Vergileri

Osmanlı maliyesi savaş yıllarında sıkıntı yaşadığından klasik bir yöntemle müracaat edilmiş; başta arazi ve emlak vergileri olmak üzere bazı vergi oranlarında artış yapılmıştı. Savaş yıllarındaki harcamalar bu artışı elzem kılmakta idi. Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek eski vergileri kabul etmekle birlikte savaş yıllarında yapılan artışı kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdi¹³⁸⁹. Balta Limanı Ticaret Antlaşması'ndan sonra gümrük vergilerini yabancı devletlerin vereceği ortak karara göre belirleyen Osmanlı Devleti Yüksek Komiserlerin bu kararından sonra ülke dahilindeki vergileri de müttefiklerin rızası olmadan tahsil edemeyecek hale getirilmişti.

İşgal döneminde İtilaf Devletlerine mensup şahıslar emlak vergilerini dahi ödemekten muaf olmaya çalışmışlardı. 1921 yılı başlarında İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri vatandaşlarından ileri gelenler Yüksek Komiserlere müracaat ederek emlak vergileri ödememek için bir düzenleme yapılmasını talep etmişlerdi. Yüksek Komiserler "Osmanlı Hazinesine zararı olur" düşüncesiyle bu talebi reddetmişlerdi¹³⁹⁰. Yüksek Komiserler, müttefik menfaatleri adına İstanbul Hükümeti'nin içinde bulunduğu mali durumu da bir nebze olsun düşünmek zorundaydılar. Bu sıralarda Osmanlı Hükümeti, İstanbul ve çevresi dışındaki bölgelerden vergi tahsil edemiyordu Müttefik vatandaşların ödemekle mükellef olduğu emlak vergilerinin kesilmesi hazineye bir darbe daha vuracaktı. TBMM İstanbul Hükümetinin alternatifini haline geldiğinden İtilaf Devletleri Osmanlı hazinesinin bir darbe daha yemesini istemiyorlardı. Daha önce gayrimüslimlerin bazı vergileri ödememesi için çalışan Yüksek Komiserler oluşan yeni siyasi ortam içerisinde kendi vatandaşlarına büyük zararı dokunmayacak vergilerin tahsilinde taviz vermek zorunda kalmışlardı.

Müttefik vatandaşları üzerinde Osmanlı Mahkemeleri ve inzibat kuvvetlerinin yetkisini kullanmasına Yüksek Komiserler engel olmaktaydı. Dolayısıyla vergisini ödemek istemeyen müttefik vatandaşları hakkında da Osmanlı mercileri hiçbir işlem yapamıyorlardı. Osmanlı Hükümeti sadece müttefik polisi aracılığıyla verginin

¹³⁸⁹ "31 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/4156**, 115576.

¹³⁹⁰ "18 Şubat 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2996.

ödenmesini talep edebiliyordu. Müttefik polisinin bu konuda ihmalleri Osmanlı Hükümetlerinin sık sık şikayetlerine neden olmaktaydı. Yüksek Komiserler emlak vergilerinin ödenmesi konusunda karar almışlarsa¹³⁹¹ da herhangi bir müeyyide uygulanmadığından bazı müttefik vatandaşları bu vergileri ödememeye devam etmişlerdi.

d. Temettü vergisi

İşgal ortamını fırsat bilen bazı yabancı kuruluşlar bu ortamdan azami derecede istifade ederek vergi muafiyeti sağlamaya çalışmışlardı. Bu vergilerden bir tanesi temettü vergisi idi. Savaş öncesinde İran ve Yunanistan vatandaşları dışındaki yabancı vatandaşlar bu vergileri ödememekteydi. 1907 yılında çıkarılan bir kanun ile İstanbul dışındaki yabancı vatandaşlarından da bu verginin tahsil edilmesine karar verilmişti¹³⁹².

Savaş tedbirleri çerçevesinde 24 Eylül 1914 tarihinde çıkarılan “16 Zilkade 1325 (21 Aralık 1907) tarihli Temettü Nizamnamesinin Bazı Ahkâmını Muadel Kanun-u Muvakkat” ve 13 Aralık 1914 tarihinde çıkarılan “Temettü Vergisi Hakkındaki Kanunname” ile temettü vergisinin bütün yabancı vatandaşlarından tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı¹³⁹³. Böylece yerli sermayenin yabancı sermaye ile rekabetinde önemli bir engel daha ortadan kaldırılmıştı.

Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra müttefik temsilcileri, müttefik vatandaşlarından kapitülasyonlar ilga edilmemiş gibi temettü vergisini ödememelerini tavsiye etmişlerdi¹³⁹⁴. Bundan bir süre sonra Osmanlı Hükümeti’ne müşterek bir nota veren Yüksek Komiserler, Düyun-u Umumiye, Osmanlı Bankası, Reji gibi kurumlarda çalışan müttefik devletlere tabi memurların maaşlarından temettü vergisi kesilemeyeceğini bildirmişlerdi. Yüksek Komiserler bu notada temettü vergisi ile beraber kapitülasyonlara aykırı bir şekilde alınan bütün kararların ve 1914 yılından sonra tarh edilen bütün vergilerin kaldırılmasını istemişlerdi. Bu

¹³⁹¹ “1 Eylül 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7935**, E 9873.

¹³⁹² Elmacı, **a.g.e.**, s.125-126.

¹³⁹³ Elmacı, **a.g.e.**, s.126.

¹³⁹⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 2 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4190**, 9524.

karar İngiliz, Fransız ve İtalyan vatandaşlarıyla birlikte, Belçika, Yunanistan, Karadağ, Romanya ve Sırbistan vatandaşlarını da kapsamaktaydı¹³⁹⁵. Müttefik Yüksek Komiserlerin aldığı kararlar zaten sıkıntı içerisinde olan Osmanlı maliyesinin gelirlerinde azalmaya yol açacaktı.

İtilaf Devletlerinin gönderdiği notalardan sonra temettü vergilerinin tahsili konusunda bir süre karar veremeyen Maliye Nezareti 17 Ağustos 1335 (1919) tarihinde memuriyetlere gönderdiği tezkire ile müttefik vatandaşlarından alınması gereken temettü vergilerinin tecil edildiğini, mezkur verginin Yunan vatandaşlarından tahsiline devam edilmesini bildirmişti. Maliye Nezareti mevzubahis vergileri ödemeyenlere karşı zabitanadan yardım alınması da tavsiye etmişti. İstanbul'un resmen işgalinden sonra İtilaf Devletleri, Osmanlı Hükümeti üzerindeki tazyiklerini arttırdınca Yunan vatandaşlarından alınacak vergiler de tecil edilmişti¹³⁹⁶. Tecil kelimesi ile ileride bu vergilerin tahsil edilebilmesi için kapı aralık bırakılmıştı.

Yunan Yüksek Komiseri M. Cannelopoulos alınan kararın Osmanlı Devleti'ne bağlı Rumlara da teşmili ve onlardan da temettü vergisi alınmaması için Yüksek Komiserlere müracaat etmişti. Yüksek Komiserler bu gayrimeşru talep hakkında inceleme yaptırmışlardı¹³⁹⁷. Yüksek Komiserler Rumların temettü vergisi ödemeleri meselesine müdahale etmeyeceklerini ilan etmişlerdi¹³⁹⁸. Hal böyle olunca Osmanlı Hükümeti sadece kendi rızası ile vergi ödeyen gayrimüslimlerden bu vergiyi tahsil edebilmişti. Osmanlı Hükümeti kendi vatandaşlarından tahsil edemediği vergiler için Yüksek Komiserlerden destek istemişse de bu teşebbüslerden herhangi bir netice alınamamış¹³⁹⁹, işgal sürecinde gayrimüslimlerin büyük bir kısmı da İtilaf Devletleri vatandaşları gibi temettü vergilerini ödemeyi reddetmişlerdi.

1920 ve 1921 yıllarında yoğun olarak İstanbul'a gelen Ruslar da temettü vergisinden muaf olma taleplerini Yüksek Komiserlere iletmışlerdi. Yüksek Komiserler daha önce kapitülasyonlardan yararlandıkları gerekçesiyle Rus

¹³⁹⁵ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 2 Ocak 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4155**, 38735; **BOA, MV**, 3 Şubat 1334 (1918), 214/54; “13 Şubat 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 35137.

¹³⁹⁶ “Maliye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 17 Nisan 1336 (1920) tarihli tezkire”, **BOA, DH.EUM.AYŞ**; 38-41.

¹³⁹⁷ “10 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 107169.

¹³⁹⁸ “10 Eylül 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 135226.

¹³⁹⁹ **BOA, MV**, 12 Safer 1341 (4 Ekim 1922).

vatandaşlarından temettü vergisi alınamayacağını Osmanlı Hükümeti'ne bildirmişlerdi¹⁴⁰⁰. Osmanlı Hükümeti'nin Ruslardan bu vergileri tahsil etmeye devam etmesi üzerine Hükümete bir nota daha veren Yüksek Komiserler, müttefik devletlerarasında yer almaları hasebiyle Ruslardan temettü vergisi alınamayacağını tekrar etmişlerdi. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, Sovyet Hükümeti'ni tanımalarında bir sakınca olup olmadığını Yüksek Komiserlerden sormuştu¹⁴⁰¹. Ruslarla ilgili talepleri kabul ettiği anlaşılan Osmanlı Hükümeti ileride Sovyet vatandaşlarından bu vergileri tahsil edebilmek için böyle bir soru yöneltmişti. Hükümet temettü vergilerini tahsil edebilmek gayesiyle yeni bir devleti tanıyabilmek için İtilaf Devletleri temsilcilerinden icazet almaya çalışmış, devletin egemenliğinin zedelemişti.

Sakarya Savaşı'ndan sonra Osmanlı yetkilileri, işgal yönetimi tarafından alınan kararları görmezden gelerek çalışmaya başlamışlardı. Yüksek Komiserler ve Müttefiklerarası Polis Komisyonu Rus vatandaşlarının temettü vergisinden muaf olduğunu ilan etmelerine karşın yetkililer üretici durumundaki Rus vatandaşlarından bu vergiyi tahsil ediyorlardı. Vergi vermek istemeyenlere de ödemeleri için baskı yapılıyordu. Bazı Rus vatandaşları Yüksek Komiserlere müracaat ederek kendilerinden zorla temettü vergisi alındığını ileri sürmüşlerdi. Bu mesele hakkında tahkikat yaptıran Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota göndererek Rus vatandaşlarından temettü vergisi tahsil edilmesini protesto etmişlerdi¹⁴⁰².

Çarlık Rusya'nın yeniden kurulması ile ilgili umutların yok olması üzerine işgal yönetiminin İstanbul'da bulunan Ruslara karşı tutumunda değişiklikler görülmüştü. Müttefik yetkililer Rus vatandaşlarından temettü vergisinin tahsiline müsaade etmeye başlamışlardı. Varlık sahibi bazı Rus vatandaşları eski alışkanlıklarının etkisiyle temettü vergisini ödemiyorlardı. Osmanlı Hükümeti, vergi ödemeyenlerden, güç kullanılarak tahsil yoluna gidileceğini bildirmiş, Yüksek Komiserler de bunu kabul etmişlerdi¹⁴⁰³.

¹⁴⁰⁰ “26 Ağustos 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 10019.

¹⁴⁰¹ “28 Ekim 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 12227.

¹⁴⁰² “13 Ocak 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 1096.

¹⁴⁰³ “24 Şubat 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 2759.

Temettü vergisinden muafiyet sağlayan Müttefik şirketleri bununla yetinmemiş, savaş sırasında ödedikleri temettü vergisini Osmanlı Hükümeti'nden geri almaya çalışmışlardı¹⁴⁰⁴. Fakat Osmanlı Devleti'nin mali durumu buna imkan sağlamamıştı.

e. Fukara vergisi

Mali durumun bozulmasına paralel olarak yeni kaynak arayışına başlayan Osmanlı Hükümeti sinema, tiyatro ve diğer eğlence mekanlarından cüzi miktarda fukara vergisi toplamaya kararı alınca da işletme sahipleri Yüksek Komiserlere şikayette bulunmuşlardı. Yüksek Komiserler Galli, Cilliere ve Waugh'dan oluşan komisyonun bu meseleyi tahkik etmesine karar vermişlerdi¹⁴⁰⁵. Komisyonun hazırladığı rapor doğrultusunda Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota veren Yüksek Komiserler söz konusu verginin tahsili protesto etmişlerdi¹⁴⁰⁶. Yüksek Komiserlerin bu tür işletme sahiplerini himaye etmelerinde bu mekanları işletenlerin çoğunun gayrimüslim olmasının büyük rolü bulunmaktaydı. Osmanlı Hükümeti, acil kaynak arayışı içerisinde olduğundan fukara vergisi hakkında bir kez daha düşünülmesi için Yüksek Komiserlere birer mektup göndermişti. Mektupta Hükümetin fukara vergisi gibi vergilere muhtaç olduğu önemle belirtilmişti. Ancak Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükümeti'nin taleplerini geri çevirmişlerdi¹⁴⁰⁷. Osmanlı Hükümeti bu defa kaderine razı olmamış, yeni vergilere muhtaç olduğunu tekrarlamıştı. Osmanlı Hükümeti'nin ısrarı üzerine yeniden toplanan Yüksek Komiserler fukara vergisinin tahsiline müsaade etmişler, fakat başka bir vergiye onay vermeyeceklerini vurgulamışlardı¹⁴⁰⁸. Hükümet gerekliliğini savunarak Yüksek Komiserleri ikna edebilmişti. Osmanlı Devleti kendi vatandaşlarından dahi vergi alacağı zaman Yüksek Komiserlerin onayını almak zorundaydı.

¹⁴⁰⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 9 Şubat 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/4241**, 169415.

¹⁴⁰⁵ “7 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 121945.

¹⁴⁰⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 19 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4236**, 130676.

¹⁴⁰⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 2 Eylül 1919 tarihli telgraf”, **FO, 371/4236**, 146645.

¹⁴⁰⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 15 Ocak 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/4236**, 173654.

Tiyatro ve Sinema sahipleri yeni vergileri kabul etmek istemedikleri gibi eskilerden de kurtulmaya çalışmışlardı. Çoğu gayrimüslimlere ait sinema ve tiyatro sahipleri, bilet ücretlerinden ödedikleri hicaz ilmühaberini ödememek maksadıyla Yüksek Komiserlere müracaat etmişlerdi¹⁴⁰⁹. Yüksek Komiserler eski vergilerle ilgili bir karar almamışlarsa işgal döneminde müttefik polisinin himayesinde bulunan gayrimüslimlerden vergi tahsil etme konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmıştı.

f. Belediye Vergileri

İşgal yıllarında İtilaf Devletlerine tabi vatandaşların ödemedikleri vergiler arasında belediye vergileri de bulunmaktaydı. Savaş öncesinde de bu vergilerin kapitülasyonlardan yararlanan devletlere tabi vatandaşlar tarafından ödenip ödenmeyeceği konusunda taraflar arasında bir antlaşmaya varılamamıştı. Savaş sırasında kapitülasyonları kaldıran Osmanlı Devleti bu vergileri tahsil etmişti. Savaş sonrasında Yüksek Komiserler bu vergiler hakkında tahkikat yapmak üzere Adli Komisyon'u görevlendirmişlerdi¹⁴¹⁰. Belediye vergilerinin müttefik vatandaşları ve gayrimüslimler tarafından ödenmemesinden yana olan Yüksek Komiserler Osmanlı maliyesinin temel gereksinimleri karşılayamaması nedeniyle ikilemde kalmışlardı.

8 Aralık 1919 tarihinde Yüksek Komiserlere bir taktir gönderen Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu durumdan bahisle belediye vergilerinin müttefik vatandaşlarından tahsil edilebilmesi için yardım talep etmişti. Bunun üzerine Hariciye Nazırı'na müşterek bir nota gönderen Yüksek Komiserler meşruiyetini hiçbir zaman kabul etmedikleri belediye vergilerinin müttefik vatandaşlarından tahsiline müsaade etmeyeceklerini bildirmişlerdi¹⁴¹¹. Yüksek Komiserlerin verdikleri notayla belediye vergileri müttefik vatandaşlarından tahsil edilemez hale gelmişti. Ancak tartışmalar bitmeyecek mesele bundan sonra yeniden gündeme gelecekti.

Osmanlı maliyesinin sıkıntı içerisinde olduğu 1920 yılı başlarında Yüksek Komiserler Osmanlı maliyesinin tamamen iflas etmemesi amacıyla belediye

¹⁴⁰⁹ “24 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 115588.

¹⁴¹⁰ “10 Eylül 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 135226.

¹⁴¹¹ “İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri tarafından Hariciye Nazırına verilen 8 Ocak 1920 tarihli nota”, **BOA, DH.UMVM**, Dosya No: 113, Gömlek No. 7, 7.

vergilerinin bazılarının ödenmesine yeşil ışık yakmışlardı. Bunun için Amerikan Yüksek Komiserinin fikrine de müracaat edilmesi gerekecekti. Onun onayında sonra uygun değişikliklerin yapılabilmesi için mesele müttefik hükümetlere havale edilecekti¹⁴¹².

Ateşkesten sonra Osmanlı Hükümeti, sadece müttefik vatandaşlarından değil, diğer yabancı şirket ve şahıslardan da belediye vergilerini tahsil edemez hale gelmişti. Mali açıdan sıkıntı içerisinde olan İstanbul Belediyesi de Yüksek Komiserlere müracaat ederek temel ihtiyaçların karşılanması için bu vergilerin tahsilinin zaruri olduğunu izah etmeye çalışmıştı. Fakat Yüksek Komiserler Belediye'ye bir nota göndererek uygun bir bütçe sunulmadıkça bu vergilerin tahsil edilemeyeceğini bildirmişlerdi¹⁴¹³. Belediye vergilerinin tahsil edilebilmesi için belediye bütçesinin Yüksek Komiserler tarafından onaylanması şart koşulmuştu.

Sevr Antlaşması'ndan sonra Yüksek Komiserler yabancı vatandaşların kullandığı taşıtlardan bir şartla belediye vergisi alınmasını kabul etmişlerdi. O şart şehir trafiğini müttefik polisinin düzenlemesi ve trafiğin müttefik polisi tarafından kontrol edilmesi idi¹⁴¹⁴. İşgal yıllarında İstanbul'daki araç sayısı sınırlı olduğundan bu vergi maliyenin içinde bulunduğu sıkıntıya çare olmayacaktı. Belediye'ye çok cüzi miktarda katkı sağlayacak olan taşıt vergileri karşılığında İstanbul trafiği işgal yönetiminin kontrolüne geçecekti.

İstanbul Belediyesi 20 Ocak 1921 tarihinde Yüksek Komiserlere takdim ettiği takririnde sıhhi hizmetlerin aksamadan yürütebilmesi için belediye vergilerinin tahsil edilmesinin şart olduğunu vurgulamıştı. Belediyenin, vergilerin tahsili için ileri sürdüğü gerekçe son derece mantıklı idi. Sıhhi hizmetlerin aksaması işgal kuvvetleri için de tehlike oluşturacaktı. Bu durumu dikkat alan Yüksek Komiserler belediye maliyesini tetkik etmek üzere bir komisyon teşkil edilmesine karar vermişlerdi. Belediye Maliyesini tetkik Komisyonu'nun yapacağı tetkiklerden sonra vergilerin tahsil edilip edilmemesine karar verilecekti¹⁴¹⁵. Yüksek Komiserler İstanbul'un sıhhi durumu hakkında gerekli tedbirleri almak üzere Müttefiklerarası Sağlık

¹⁴¹² “23 Ocak 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 177920.

¹⁴¹³ 23 Nisan 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5163**, E 5043.

¹⁴¹⁴ “6 Ağustos 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5164** E 10250

¹⁴¹⁵ İngiliz Yüksek Komiserliğinden 24 Ocak 1921 Tarihli ve 768/222 Numaralı Takrir”, **BOA, DH.UMVM**; Dosya No: 113, Gömlek No. 7, 9-2.

Komisyonu'nu kurmuşlardı. Ancak bu komisyon İstanbul'u ile ilgili sıhhi tedbirleri almaktan öte sağlık idaresini ele geçirmeye yönelik bir komisyon idi. İstanbul'daki sıhhi çalışmalarda belediyenin rolü daha fazlaydı. Kurulan komisyon belediyenin yürüttüğü sıhhi hizmetlerin denetim altına alınması için kullanılacaktı.

1921 yılı başlarından itibaren belediye vergileri toplanamadığından sıhhi hizmetlerde aksamalar görülmeye başlamıştı. İstanbul'un sıhhi tehdit altında kalması nedeniyle Yüksek Komiserler belediye vergilerinin tahsiline kısmen müsaade edeceklerini açıklamışlardı. Meşrubattan, birahane, kabare, tiyatro, sirk, sinema, lunapark, bar, kafe gibi bilimum işletmelerde alınan vergilerle, kaldırım ve caddelerden alınan işgaliye vergileri, umumi müzayedelerden, umumi mahallerde satılan hayvanlardan¹⁴¹⁶, yük hayvanlarından, otomobil ve motosikletlerden, müteahhitlerden alınan vergilerle birlikte arazi vergilerinin tahsiline müsaade edilecekti. Yüksek Komiserlerin bu vergilerin tahsil edilebilmesi için bazı şartları vardı. Vergiler hakkaniyetle toplanacak, vergileri ödemeyenler hakkında gerekli tedbirler Müttefiklerarası Polis Komisyonu ile birlikte alınacaktı. Toplanacak vergiler özel bir hesapta toplanacak, bu hesap Belediye Maliyesini tetkik Komisyonu tarafından denetlenecekti. Bu arada Belediye Maliyesini tetkik Komisyonu, fenni işleri de kontrol edecek şekilde yeniden yapılandırılmış, Teftiş-i Hıfzıssıhha Komisyonu adını almıştı. Bu komisyonun yapacağı tespitler neticesinde Yüksek Komiserler sıhhi hizmetlerin aksadığına kanaat getirdikleri takdirde gerekli teşebbüsatta bulunulacaktı¹⁴¹⁷. Osmanlı Hükümeti Yüksek Komiserlerin bu teklifi ile iktifa edilmesine karar vermişti¹⁴¹⁸. Yüksek Komiserler kısmen de olsa belediye vergilerinin tahsiline müsaade etmişlerdi. Ancak müttefik vatandaşları tarafından belediye vergilerinin ödenip ödenmeyeceği konusunda hala bir açıklama yapmış değillerdi. Buna rağmen belediye hizmetleri işgal yönetiminin denetimi altına alınmıştı. Belediye vergilerini ödemeyenler üzerinde belediyenin ya da hükümetin uygulayabileceği herhangi bir müeyyide yoktu. Gerekli tedbirleri alma yetkisi Müttefiklerarası Polis Komisyonu'na verilmişti. Hükümet de bunları kabul etmek zorunda kalmıştı.

¹⁴¹⁶ İşgal kuvvetlerinin ihtiyacını temin maksadıyla kesilen hayvanlar dışında olanlardan.

¹⁴¹⁷ "İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserlerinin 4 Mart 1921 tarihli müşterek notası", **BOA, DH.UMVM**, Dosya No: 113, Gömlek No. 7, 1.

¹⁴¹⁸ **BOA, MV**, 222/193, 13 Rebiulahir 1340 (14 Aralık 1921).

Yapılan düzenlemelere karşın Amerikan şirketleri gayrimeşru olduğu gerekçesiyle belediye vergilerini ödemiyorlardı. Bu meseleyi görüşen Yüksek Komiserler müttefik vatandaşlarının belediye vergilerini ödemekle mükellef olmadıklarını açıklamışlardı¹⁴¹⁹. Yüksek Komiserlerin açıklamalarından sonra Osmanlı Hükümeti belediyeye herhangi bir talimat vermediğinden belediye vergilerinin tahsiline vatandaş ayrımı yapılmaksızın devam edilmekteydi. Bunun üzerine Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti'ne bir nota daha göndererek belediye vergilerinin yabancılardan zorla tahsil edilemeyeceğini bildirmişlerdi¹⁴²⁰. Bu notanın ardından Osmanlı Hükümeti müttefik vatandaşlarından belediye vergilerinin toplanması meselesini müsalaha sonrasına ertelemişti¹⁴²¹. Diğer devletlere tabi vatandaşlardan belediye vergilerinin tahsiline ise müttefik temsilcilerinin denetimi altında devam edilmişti¹⁴²².

1922 yılında bu kez Yüksek Komiserler, İtilaf Devletlerinin kuracağı kontrol idaresi tarafından belediye vergilerinin toplanmasını önermişlerdi. Ancak Hükümet böyle bir kontrolü kabul etmeyeceğini bildirmişti. Yüksek Komiserler “Ankara’dan korkusundan” Hükümetin kontrole izin vermediğini düşünmüşlerdi. Neticede İtilaf Devletleri menfaatlerini korumuş 1922 yılı sonlarına kadar belediye vergilerinin müttefik vatandaşlarından toplanamamıştı¹⁴²³. Refet Paşa İstanbul’a geldikten sonra bu meseleye de el atacaktı.

Belediye bütçesini denetim altına alan Yüksek Komiserler Osmanlı maliyesini de denetim altına almak için yoğun bir çaba sarf etmişlerdi¹⁴²⁴. Belediye vergileri işgal yönetiminin denetiminde toplanabiliyordu. Ancak Belediye Maliyesini tetkik Komisyonu belediye çalışanlarının vergilerin toplanması konusunda kendileri ile işbirliği yapmamasından şikayetçi idiler. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti'ne bir nota veren Yüksek Komiserler sorumlu olarak gördükleri defterdarın görevden

¹⁴¹⁹ “6 Mayıs 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 5931.

¹⁴²⁰ “18 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 13053.

¹⁴²¹ **BOA, MV**, 221/138, 29 Şubat 1339 (8 Mayıs 1921).

¹⁴²² **BOA, MV**, 222/88, 6 Safer 1340 (9 Ekim 1921).

¹⁴²³ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 203”, **FO, 371/9176**, E 10937.

¹⁴²⁴ “12 Ağustos 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 9547.

alınmasını talep etmişlerdi. Yüksek Komiserlik tercümanları da sözlü olarak belediye başkanını uyarmakla görevlendirilmişlerdi¹⁴²⁵.

Yüksek Komiserler hazırladıkları yeni proje ile Defterdarlıkta teftiş ve kılavuzluk yapmak amacıyla bir memur görevlendirmişti¹⁴²⁶. Bu karar hakkında bilgilendirilen İzzet Paşa, öncelikle belediye vergilerinin müttefiklerden tahsiline izin verilmesini talep etmişti¹⁴²⁷.

1922 yılına gelindiğinde vergi belirleme yetkisi Osmanlı Hükümeti'nin elinden tamamen alınmıştı. Hükümetin ya da Yüksek Komiserlerin alınmasını düşündükleri vergiler Hariciye Nazırının başkanlığında toplanan Yüksek Komiserler ve Düyun-u Umumiye temsilcilerinden oluşan karma bir komisyon tarafından inceleniyor ve alınacak vergiler tespit ediliyordu. Muhtelit komisyon Nisan 1922'den itibaren; Kahve, bar, restoran¹⁴²⁸, pastane ve lokantaların kira kazançlarından %15, opera, dans, salon ve bazı kulüplerin kira kazançlarından %30, genelev kira kazançlarından %100, tiyatro biletleri ve benzeri eğlence mekanlarının giriş ücretleri üzerinden %10 lüks vergisi alınmasına karar vermişti. Müttefik vatandaşları pasif direniş gösterdiklerinden bu vergilerin toplanmasında bazı zorluklar yaşanmış, Yüksek Komiserler, Müttefik Polisinin bu vergilerin toplanmasına yardım etmesi için bazı düzenlemeler yapmışlardı¹⁴²⁹.

Muhtelit komisyon'da bulunan Düyun-u Umumiye temsilcilerinin talebiyle Düyun-u Umumiye gelirlerinde de çeşitli düzenlemeler yapılmıştı. Buna göre; İstanbul ve çevresinde balık avlama ruhsatları ücretlerinde, İstakoz ve midye avlama ruhsatları ücretlerinde, tütün ve sigara satışlarında beş kat artış yapılmış, deri satışlarından %10, pul satışlarında da %5 vergi alınmasına karar verilmişti¹⁴³⁰.

¹⁴²⁵ “3 Mart 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 2749.

¹⁴²⁶ “21 Nisan 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 4692.

¹⁴²⁷ “12 Mayıs 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7935**, E 5484.

¹⁴²⁸ Karar taslağında hem restoran hem de lokanta adları geçmektedir.

¹⁴²⁹ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 203”, **FO, 371/9176**, E 10937.

¹⁴³⁰ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 203”, **FO, 371/9176**, E 10937.

g. Kira artışları

Sadece vergileri değil Osmanlı Hükümeti kira artışlarını dahi Yüksek Komiserlerin onayı olmadan arttıramaz hale gelmişti. 1919 yılı ortalarında Hükümet kira oranlarını hayat pahalılığına bağlı olarak %50 oranında arttırmaya karar vermiş fakat Yüksek Komiserler bu meseleyi müzakere etme vazifesini tercümanlarına havale etmişlerdi¹⁴³¹. Bir süre sonra da bu konu Mali İnceleme Komisyonuna havale edilmişti¹⁴³². Mali İnceleme Komisyonu'nun meseleyi düzene koymak için incelemelerini tamamladığı sıralarda kira artışı ile ilgili yeni bir ferman yayınlandığı haber alındığından kesin bir karar verilememişti¹⁴³³.

1920 yılına gelindiğinde paranın değer kaybına bağlı olarak Osmanlı Hükümeti kiraların özel evlerde beş kat işyerlerinde on kat arttırılması için bir kanun hazırlamıştı. Yüksek Komiserler bu artışın kiracıları aşırı derecede zorlayacağını ileri sürerek artışa karşı çıkmışlardı. Ledoux, Ryan ve Galli'den oluşan komisyon, Yüksek Komiserlerin onayı olmadan bu kanunun yayınlanmasını protesto etmişler ancak düşük şekliyle belirlenecek bir artışa izin verilebileceğini Hükümete iletmişlerdi¹⁴³⁴.

Ledoux, Ryan ve Galli'den oluşan komisyon kira artış oranları üzerinde de inceleme yapmaktaydı. Komisyonun tavsiyelerini doğrultusunda müttefik Devletlere tabi vatandaşlara sadece aylığı 20 lira olanların %400 arttırılmasına izin verilebileceği Hükümete bildirilmişti¹⁴³⁵. Bu karar pek önem taşııyordu. Çünkü kira bedellerinin çoğu bu miktarın üzerindeydi.

27 Şubat 1921'de Yüksek Komiserlere bir mektup gönderen Osmanlı Hükümeti müttefik devletlere mensup vatandaşlar hakkında bir kira kanunu yapma talebini iletmişti. Yüksek Komiserler daha önce alınan kararın değişmesini gerektirecek bir neden olmadığını dolayısıyla Osmanlı Hükümeti'nin böyle bir kanun hazırlayamayacağını bildirmişlerdi¹⁴³⁶. Kira artışı meselesi üzerinde Yüksek Komiserlere bağlı Adli Komisyon ve Ticari Danışma Komisyonları çalışmaktaydı.

¹⁴³¹ “31 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 115576.

¹⁴³² “7 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 121945.

¹⁴³³ “21 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 124445.

¹⁴³⁴ “14 Mayıs 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5163**, E 5750

¹⁴³⁵ “2 Temmuz 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5163**, E 8549.

¹⁴³⁶ “11 Mart 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 3762.

Bu iki komisyonun yaptığı tespitlere göre kira fiyatlarının düşük kaldığı tespit edilmişti. Bu nedenle ev kiralarının dört, işyeri kiralarının yedi kat artırılması düşünülüyordu. Yüksek Komiserler kira artış oranlarını belirlemek amacıyla Adli Komisyon'a Osmanlı Hükümeti ile görüşme görevi vermişlerdi¹⁴³⁷.

Müttefik Yüksek Komiserleri kiracılara belli bir kira oranı belirlenmeksizin devir yetkisi vermişlerdi. Mülk sahipleri bu haksız uygulamadan dolayı rahatsızlıklarını Yüksek Komiserlere iletmışlerdi. Çünkü ev sahiplerinin alacakları kira oranı kanunlar belirlenmişti. Bazı kiracılar kiraladıkları mülkü başkasına daha yüksek bir bedel karşılığında kiralayarak ev sahiplerinden daha kazançlı çıkıyorlardı. Ev sahiplerin iddialarını mantıklı bulan Yüksek Komiserler bu meseleyi Mali İnceleme Komisyonu'na havale etseler de¹⁴³⁸ işgal dönemi boyunca müttefik vatandaşlarının kazandığı gayrimeşru haklar korunmuştu.

25. Müttefiklerarası Veteriner Kontrol Komisyonu

Doğrudan Osmanlı Devleti ile ilgili olmasa da işgal yönetiminin kurdukları idarenin bir uzvu olan Müttefiklerarası Veteriner Kontrol Komisyonu; İstanbul'da bulunan müttefik ordularına ait binek hayvanları ile kesim için getirilen hayvanların sıhhi yönden denetim altında tutulmaları için kurulmuştu. Yalnız İstanbul'da hemen hemen hiç hayvanı olmayan İtalyanlar bu komisyonla fazla ilgilenmemişlerdi. Komisyon Müttefiklerarası denilmesine rağmen İngiliz ve Fransızların hakimiyetinde kalmış, İngilizler de komisyon masraflarını ödemek istememişlerdi. Ancak Fransızların ısrarından sonra İngilizler masrafları ödeyeceklerini bildirmişlerdi¹⁴³⁹.

26. Müttefik Devletler ve Yabancı Postaneleri

Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlardan istifade eden bazı devletlere Türkiye'de Postane açma izni verilmişti. Bu postaneler Türkiye'de ticaret yapan yabancıların menfaatlerini korumak ya da menfaatlerine menfaat katmaları için

¹⁴³⁷ “13 Ocak 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, FO, 371/7934, E 1096.

¹⁴³⁸ “2 Ekim 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, FO, 371/4156, 144274.

¹⁴³⁹ “20 Mayıs 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, FO, 371/6495, E 6203.

kurulmuşlardı¹⁴⁴⁰. Osmanlı Hükümeti 19 Eylül 1914 tarihinde Türkiye’de posta teşkilatı bulunan yabancı devlet temsilcilerine ve posta müdürlerine bir talimat göndererek, kapitülasyonların kaldırılmasına istinaden yabancı postanelerinin 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren kapatılacağını bildirmişti. Belirlenen tarihte yabancı postaneler kapatılmış, onlar tarafından yapılan posta işlemlerini Osmanlı postaneleri üstlenmişti¹⁴⁴¹. İşgal yönetimi ilk icraatlarından bir tanesi bu postanelerin yeniden açılmasına izin vermek olmuştur.

İngilizler Beyoğlu’nda bulunan Alman telgraf bürosunu işgal ederek burada İngiliz İletişim Kontrol Bürosu’nu kurmuşlardı. Burası aynı zamanda İngiliz postanesi olarak da kullanılıyordu. İtalyan ve Fransızlar ise askeri posta servisleriyle kendi tebaalarına yeniden hizmet vermeye başlamışlardı. İstanbul’da müttefik devlet vatandaşlarının sayısı çok az olduğundan bu postaneler başlangıçta ordu ve donanma mensuplarına hizmet vermekteydi¹⁴⁴². Bu yönüyle askeri hüviyete sahip postaneler İstanbul’da müttefik vatandaşlarının sayısının artması ile birlikte sivillere de hizmet vermeye başlamışlardı. Savaş sırasında kapatılan postanelerin açılabilmesi için antlaşma ile yeni bir düzenleme yapılması gerekiyordu. Ancak İtilaf Devletleri menfaatlerinin bulunduğu alanlarda antlaşmayı bekleyecek kadar sabırlı değillerdi.

Sevr Antlaşması’nda 1 Ağustos 1914’den önce, Osmanlı Devleti’nde posta büroları bulunan müttefik devletlerin, posta bürolarını yeniden açmaları öngörülmüştü¹⁴⁴³.

İstanbul’da gelen Yunan askerleri İtilaf Devletlerine bilgi vermeden Galata’da kurdukları Yunan askeri postanesi aracılığıyla serbest bir şekilde iletişim kurmaya başlamışlardı. Yüksek Komiserler İstanbul’da yapılan tüm yazışmaların müttefiklerin denetimine tabi olduğu gerekçesiyle Yunan askeri postanesinin kapatılmasına karar vermişlerdi. Bu kararın Yunanlıları incitmesini önlemek amacıyla kurulan posta sansür idaresine Yunanlı bir üyenin katılmasına müsaade edilmişti¹⁴⁴⁴. Bu kararın üzerinden iki yıl geçtiği halde Yunanlılar postaneyi kapatmamışlardı. Yüksek Komiserlerin kararına rağmen Yunan Yüksek Komiseri M. Votsis postanelerinin

¹⁴⁴⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 9 Şubat 1921 tarihli telgraf, **FO, 371/6569**, E 2487.

¹⁴⁴¹ Elmacı, **a.g.e.**, s.132-136.

¹⁴⁴² “2 Ocak 1919 Tarihli Müttefik Yüksek Komiserleri Toplantısından”, **FO, 371/4155**, 11449.

¹⁴⁴³ **Sevr Antlaşması**, md. 262.

¹⁴⁴⁴ “27 Mart 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 58429.

faaliyete devam etmesi gerektiğini alenen beyan etmişti. Yüksek Komiserler buna karşılık bir nota daha hazırlamışlardı¹⁴⁴⁵. Ancak bu notanın da bir faydası olmamıştı. Osmanlı Hükümeti de Yunan askeri postanesinin faaliyetlerinden dolayı Yüksek Komiserlere şikayette bulunmuş fakat bundan da bir netice alınmamıştı¹⁴⁴⁶.

Romanyalılar da savaş ertesinde İstanbul'da sivil posta servisi kurmuşlardı. Yüksek Komiserler postaya sansür uygulandığından bu servise itiraz etmişlerdi¹⁴⁴⁷. Ancak onlara Yunanlılara gösterilen müsamaha gösterilmemişti.

Romanyalılar da Yunanlılara ayrıcalık tanındığını düşündüklerinden postanelerini kapatmamışlardı. Bunun üzerine Yüksek Komiserler İstanbul'da Romanya, Yunanistan ve izin verilmemiş bütün postanelerinin kapatılmasına karar vermişlerdi¹⁴⁴⁸. Yüksek Komiserler bütün müttefiklerine eşit muamele ettiklerini göstermek için böyle bir karar almışlarsa da asıl hedefleri posta işlemlerinin kendi postaneleri vasıtasıyla yürütülmesini sağlamaktı. Böylece bir yandan İtilaf Devletleri postaneleri kazanç elde ederken diğer yandan İstanbul'a gönderilen mektup ve posta paketleri İtilaf Devletleri tarafından kontrol edilecekti.

Yüksek Komiserlerin kararına rağmen İstanbul'da Yunanistan, Polonya, Romanya ve Rus postaneleri faaliyetlerine devam ediyorlardı. Yüksek Komiserler 25 Şubat 1921 tarihinde aldıkları bir kararla bu postanelerin kapatılmasına karar vermişlerdi. Gerekli işlemlerin yapılması için müttefik polisine talimat verilmişti¹⁴⁴⁹. Ancak bu talimatın da yeterli olmadığı Yüksek Komiserlerin de bu konuda fazla ısrarcı olmadığı yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Romanya temsilcisinin pasaport kontrolü sırasında posta gemilerine öncelik tanınması konusundaki müracaatı üzerine Yüksek Komiserler meselenin pasaport kontrol personelinin takdirine bırakıldığını ifade etmişlerdi¹⁴⁵⁰. Bu cevap posta işlemleri yapan Romanyalı yetkililerin hala muhatap alındığını göstermekteydi.

¹⁴⁴⁵ “25 Mart 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 4371; 1 Nisan 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 4606.

¹⁴⁴⁶ “13 Mayıs 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 6210,

¹⁴⁴⁷ “10 Eylül 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/4156**, 135226.

¹⁴⁴⁸ “26 Mart 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5163**, E 3233.

¹⁴⁴⁹ “25 Şubat 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 2994.

¹⁴⁵⁰ “29 Nisan 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6495**, E 5443.

1921 yılı sonlarına doğru Yüksek Komiserler İstanbul'daki Romanya temsilcisine bir nota göndererek Galata'da bulunan Romanya Postanesi'nin faaliyetlerini protesto etmişlerdi¹⁴⁵¹.

Postanelerin kapatılması hakkındaki karardan sonra, Yunanistan, Polonya, Romanya ve Rus temsilcileri Yüksek Komiserlere müracaat ederek İstanbul'da postane kurmak için izin istemişlerdi. Yüksek Komiserler ise postanelerin kapatılması konusunda kararlı olduklarını ilgililere bir kez daha bildirilmişlerdi¹⁴⁵².

Polonya, Romanya ve Rus Postaneleri Yüksek Komiserlerin uyarılarını dikkate almadan sessizce faaliyetlerine devam ederlerken Yunanlılar askeri gerekliliklerden dolayı postaneye ihtiyaç duyduklarını dile getirerek, Yüksek Komiserlerin kararlarına uymayacaklarını göstermişlerdi. İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold dahi, Yunan postanesinin faaliyetlerini yasaklamaktan ve bu postanelerin kapatılmasında ısrar etmekten başka bir şey yapamadıklarını itiraf etmişti¹⁴⁵³.

Yüksek Komiserlerden postanelerinin faaliyetine izin verilmesini bir kez daha talep eden Rus temsilcisi, Osmanlı Hükümeti'nin protestosunu sürdürmesi halinde Postaneyi kapatacaklarını dile getirmişti¹⁴⁵⁴. Rus temsilcisinin anlayamadığı bir husus vardı. Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükümeti postanelerin faaliyette bulunmasını istemediğinden değil, müttefik menfaatlerine binaen bu postanelerin kapatılmasını istiyorlardı.

Kullandıkları teknik imkanlar ve uyguladıkları fiyat politikaları nedeniyle müttefik postaneleri Osmanlı postanesine oranla daha ucuz işlem yapıyorlardı. Osmanlı Posta Umumi Müdürü yabancı postanelerden dolayı Türk postanesinin aylık 50,000 lira kayba uğradığını açıklamıştı¹⁴⁵⁵. Ucuz posta hizmeti veren müttefik postaneleri bir süre sonra zarar ettikleri gerekçesiyle ücretlerine zam yapmaya

¹⁴⁵¹ “9 Eylül 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, 10497.

¹⁴⁵² “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Mart 1921 tarihli telgraf, **FO, 371/6569**, E 3295.

¹⁴⁵³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Mart 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6569**, E 3295.

¹⁴⁵⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 30 Mart 1921 tarihli telgraf, **FO, 371/6569**, E 4070.

¹⁴⁵⁵ “Adam Block'un 13 Aralık 1921 tarihli raporu”, **FO, 371/6579**, E 14188.

başlamışlardı¹⁴⁵⁶. Adam Block bu konuda hazırladığı raporunda yabancı postanelerin fiyatlarını arttırması halinde Türk postasına rağbetin artacağını, Türklerin de tarifelerini yükseltmeleri için ikna edilmelerini önermişti¹⁴⁵⁷. Müttefik temsilcileri gelirlerinin artacağını telkin ederek Osmanlı Hükümeti'nin posta ücretlerine zam yapmasını sağlayacaklardı¹⁴⁵⁸. Bu düşünceler ve uygulamalar emperyalist devletlerin yerel kuruluşları rekabet edemez hale getirmek için başvurdukları acımasız yöntemlerden bir tanesi olup çoğu zaman işe yarıyordu.

3 Kasım 1921 tarihinde Yüksek Komiserlere bir nota veren Osmanlı Hükümeti başkentte faaliyet gösteren Yunan, Polonya, Romanya ve Rus postanelerinin faaliyetlerine devam etmesini bir kez daha protesto etmişti¹⁴⁵⁹. Osmanlı Hükümeti'ne isteklerini her türlü baskı ve tehditle kabul ettiren Yüksek Komiserler bu postanelerin kapatılması için protestodan başka müeyyide uygulamıyorlardı.

İstanbul'da postane açan ve ya açmak isteyen devletler Yüksek Komiserlerden izin almaya çalışırken, Yunanlılar böyle bir izne gerek duymuyor, İstanbul'da postaneye kurma haklarının olduğunu iddia ediyorlardı. Yüksek Komiserlere müracaat eden Yunan Maslahatgüzarı, postanelerinin kapatılması halinde, Anadolu'da savaşıyan Yunan askerlerinin aileleri ile irtibatlarının kesileceği, İstanbul'daki Yunan yetkililerinin itibarının sarsılacağı ve İstanbul'daki Rum cemaatinin zor durumda kalacağı gerekçesiyle postanelerini kapatmayacaklarını açıkça ifade etmişti¹⁴⁶⁰.

Sonunda İngilizler pes etmiş Londra'dan gelen talimatla askeri amaçlarla sınırlandırılmak koşuluyla Yunan postanesinin faaliyetlerine geçici olarak izin verilmişti. İngiliz Hükümeti, Anadolu'da Yunan ordusu bulunmasının, Yunan isteklerini haklı çıkardığı görüşündeydi¹⁴⁶¹. Ama Yunan maslahatgüzarının da

¹⁴⁵⁶ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 23 Kasım 1921 tarihli telgraf”; “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Umumi Postanesi'ne 24 Kasım 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6569**, 12625.

¹⁴⁵⁷ “Adam Block'un 13 Aralık 1921 tarihli raporu”, **FO, 371/6579**, E 14188.

¹⁴⁵⁸ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Umumi Postanesi'ne 3 Ocak 1922 tarihli telgraf”, **FO, 371/6579**, E 14188.

¹⁴⁵⁹ “5 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 12808.

¹⁴⁶⁰ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 19 Kasım 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6569**, E 12771.

¹⁴⁶¹ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 29 Kasım 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6569**, E 12771.

belirttiği gibi postane sadece Yunan askerlerine değil Rum cemaatine hizmet ediyordu.

İngilizlerin Yunan postanesinin faaliyetlerine izin vermesine İtalyanlar inanmamışlardı. Bu nedenle İngilizlerin postane konusundaki tutumunu öğrenmek istemişlerdi¹⁴⁶². İngiliz Hükümeti ise Yunan postanesine askeri amaçlı olarak izin verdiğini açıklamıştı¹⁴⁶³.

Bu sıralarda nakliye için İtilaf Devletlerinin denetimindeki Şark Demiryolu'ndan istifade eden Yunan postanesi demiryolu idaresine yapılacak ödemeleri geciktiriyordu. 2 Aralık 1921 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında hem bu ödemelerin yapılması hem de postanelerini hemen kapatmaları için Yunan Yüksek Komiserine bir nota verilmesi kararlaştırılmıştı¹⁴⁶⁴. İtilaf Devletleri demiryollarından istifade etmesine izin vererek Yunan Postanesinin faaliyetlerine göz yummuşlardı.

Yunan yetkililerin Demiryollarına olan nakliye borçlarını ödemekte gecikmeleri üzerine Yüksek Komiserler Yunan Postanesinin kapatılması ile ilgili daha önceki kararlarını hatırlatarak, postaneyi kapatma tehdidinde bulunmuşlardı¹⁴⁶⁵. Bundan sonra Yüksek Komiserler, hem borcu tahsil etmek hem de postaneyi kapatabilmek amacıyla Yunan yetkilileri sıkıştırmaya başlamışlardı.

Yüksek Komiserlerin baskılarının arttırmaları üzerine Yunan Yüksek Komiseri postanenin bir ay daha çalışmasına izin verilmesini talep etmişti. Yüksek Komiserler bu talebi kabul ederek Yunan Postanesinin 1922 yılı Şubat ayı sonuna kadar faaliyette bulunmasına müsaade etmişlerdi¹⁴⁶⁶. Fakat Yunanlıların bu süreyi kapatma işlemlerini tamamlamak için değil zaman kazanmak ve Yüksek Komiserleri oyalamak için istedikleri kısa süre içerisinde anlaşılacaktı.

Büyük Taarruzdan sonra başlayan Mudanya Ateşkes Antlaşması Sinekli-Sirkeci arasında kurye servisine dayalı olarak faaliyette bulunan Yunan Postanesinin

¹⁴⁶² “İtalya'nın Londra Büyükelçisi Taliani'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11 Aralık 1921 tarihli muhtıra”, **FO, 371/6569**, E 13896.

¹⁴⁶³ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İtalya'nın Londra Büyükelçisi Taliani'ye 22 Aralık 1921 tarihli cevap”, **FO, 371/6569**, E 13896.

¹⁴⁶⁴ “2 Aralık 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 13899; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 Aralık 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6569**, E 13980.

¹⁴⁶⁵ “13 Ocak 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 1096.

¹⁴⁶⁶ “3 Şubat 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 1902.

faaliyetlerine devam etmesini imkansız hale getirinceye kadar Yunan Postanesi kapatılmamıştı. En sonunda Yunan postanesinin faaliyetleri kendiliğinden durmuştu¹⁴⁶⁷.

İşgal döneminde Polonya da İstanbul'da bir postane açmıştı. İşgal yönetiminin İstanbul'da müttefik postaneleri dışındaki postaneleri kapatma kararı almasından sonra Polonya temsilcisi Baranowski'nin kapatma kararını kabul edecek gibi bir izlenim bırakmıştı. Fakat bunun Yüksek Komiserlerin baskılarını azaltabilmek için bir taktik olduğu zamanla anlaşılmıştı¹⁴⁶⁸.

Sevr Antlaşması'nın 262. maddesi Türkiye'de İtilaf Devletleri postanelerinin yeniden kurulması kararlaştırılmıştı¹⁴⁶⁹. İtilaf Devletleri postaneleri Sevr Antlaşması'ndan önce herhangi bir kanuni dayanak olmaksızın açılmıştı.

İtilaf Devletleri temsilcilerinin kapatamadıkları Yunan, Polonya, Romanya ve Rus postaneleri Refet Paşa emrindeki Türk birliklerinin İstanbul'a gelmesi üzerine faaliyetlerine son vermişlerdi. İstanbul'da sadece İngiliz, Fransız ve İtalyan postaneleri kalmıştı. Bu postanelerin kapatılması meselesi Lozan'da görüşülmekteydi.

Lozan görüşmeleri esnasında TBMM temsilcileri İtilaf Devletleri postanelerinin kapatılmasını talep etmişlerdi¹⁴⁷⁰. Lozan Antlaşması'nda İstanbul'daki yabancı postanelerin kapatılmasına karar verilmişti¹⁴⁷¹. Lozan Antlaşmasının onaylanmasından sonra müttefik postaneleri kapatılacaktı. Bundan sonra Türkiye ile yurtdışı arasında iletişim Türk Postanesi ve yabancı postaneler arasında yapılacak düzenlemelere göre kurulacaktı¹⁴⁷².

¹⁴⁶⁷ “13 Ekim 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7935**, E 11807.

¹⁴⁶⁸ “25 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 13332.

¹⁴⁶⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 Şubat 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6569**, E 2487.

¹⁴⁷⁰ “İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Şubat 1923 tarihli mektup ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na 7 Şubat 1923 tarihli mektup **FO, 371/9142**, E 1480; “İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 7 Şubat 1923 tarihli mektup ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 12 Şubat 1923 tarihli telgraf ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Lozan Konferansı'nda bulunan İngiliz Temsilcisi Rumbold'a 30 Mayıs 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9142**, E 1567; Lozan Konferansı'nda bulunan İngiliz Temsilcisi Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 31 Mayıs 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9142**, E 5674.

¹⁴⁷¹ **Lozan Antlaşması**, md. 113.

¹⁴⁷² “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Umumi Postanesi'ne 6 Haziran 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9142**, E 5674; İngiliz Umumi Postanesi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 5 Temmuz 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9142**, E 6990; İngiliz Umumi Postanesi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 26 Temmuz 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9142**, E 7752; İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ağustos 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9142**, E

Lozan Antlaşmasının onaylanmasından sonra TBMM adına Yüksek Komiserlere bir nota gönderen Adnan Bey Lozan Antlaşması'nın 113. maddesine göre; İtilaf Devletleri postanelerin hemen kapatılmasını talep etmişti¹⁴⁷³. Yüksek Komiserler, TBMM ile karşı karşıya gelmeden, kapatma sürecini İstanbul'dan ayrılacakları tarihe kadar uzatmak istiyorlardı.

İngiliz Hükümeti, İstanbul'un tahliyesi ile birlikte İngiliz Postanesi'nin kapatılması için Hendersen'e talimat vermişti. Bu konuda İtalyanlar da İngilizlerle birlikte hareket etmeye karar vermişlerdi. Fakat Fransız Hükümeti, İstanbul'daki postanesini kapatmak için herhangi bir adım atmamıştı¹⁴⁷⁴. İngiliz ve İtalyan yetkililer İstanbul'un tahliyesinden sonra Fransız postanesinin ayrıcalıklı bir şekilde faaliyetlerine devam etmesinden endişe etmekteydiler¹⁴⁷⁵. Müttetikleri Fransa'nın TBMM ile ticari alanda gizli antlaşmalar yapmış olmalarından şüpheleniyorlardı.

İtalya ve İngiltere'nin İstanbul'daki Postanelerini kapatma kararı almalarından sonra Fransa gecikmeli olsa da aynı doğrultuda bir karar almış¹⁴⁷⁶ kapitülasyonların uzantısı olan bu sorun çözülmüştü.

a. Posta Pulları

Savaş öncesinde İngiltere'den posta pulu temin eden Osmanlı Devleti savaş sırasında pul ihtiyacını Avusturya'dan karşılanmıştı. Savaştan sonra posta pulları tükenmeye başlayınca Osmanlı Posta Nazırı posta pulu siparişi verebilmek için İngiltere'ye bir temsilci göndermek istemişti¹⁴⁷⁷. Savaş öncesinde Osmanlı Devleti, Bradbury Wilkinson & Company Limited adlı şirket'ten posta pulu satın alıyordu. Osmanlı Posta Umumi Müdürü, Bradbury Wilkinson & Company Limited şirketinin

8395; İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 22 Ağustos 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9142**, E 8395.

¹⁴⁷³ "TBMM temsilcisi Adnan Bey tarafından İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine verilen 26 Eylül 1923 tarihli nota", **FO, 371/9142**, E 9951.

¹⁴⁷⁴ "İtalya'nın Londra Büyükelçisi ile İngiliz Dışişleri Bakanlığı Yetkilileri arasında yapılan Mülakat", **FO, 371/9142**, E 8518; İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 24 Ağustos 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9142**, E 8602.

¹⁴⁷⁵ "İngiliz Umumi Postanesi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 24 Ağustos 1923 tarihli mektup", **FO, 371/9142**, E8585

¹⁴⁷⁶ İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 25 Ağustos 1923 tarihli telgraf, **FO, 371/9142**, E 8606.

¹⁴⁷⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 7 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3420**, 202545.

İstanbul'daki acentesi A.Yarendji ile görüşerek, acilen kırk milyon kadar posta pulu satın almak istediklerinin bildirmişti. Yakınoğu ile ticaretini genişletmeyi arzulayan Bradbury Wilkinson & Company Limited, İngiliz Dışışleri Bakanlığı'na müracaat ederek böyle bir alış verişin siyasi açıdan mahsurunun olup olmadığını sormuştu¹⁴⁷⁸.

İngiliz Dışışleri Bakanlığı, Osmanlı Devleti'ne satılacak pullar hakkında öncelikle İngiltere Posta Umumi Müdürü'nün görüşüne müracaat etmişti. Posta Umumi Müdürü, Osmanlı temsilcisinin İngiltere'yi ziyaretine ve posta pulu alış verişine bir itirazı olmadığını beyan etmişse de¹⁴⁷⁹ İngiliz Dışışleri Bakanlığı Osmanlı temsilcisinin Londra'ya kabulüne sıcak bakmıyordu.

Savaş sırasında İtilaf Devletleri ile İttifak Devletleri birbirlerinin malvarlıklarını karşılıklı olarak bloke etmişlerdi. İtilaf Devletleri bloke edilen malvarlıkları hakkında tahkikat yapabilmek amacıyla Müttefiklerarası Blokaj Komisyonu'nu kurmuşlardı. İngiliz Dışışleri Bakanlığı'nın görüşüne müracaat ettiği Müttefiklerarası Blokaj Komisyonu, Bradbury & Wilkinson şirketi ile Osmanlı Hükümeti arasında yapılacak ticari sözleşmenin, az da olsa devletlerarasında resmi temasların başlaması anlamına geleceğini beyan etmişti. Komisyon bu durumda umumi menfaatler açısından istisna uygulanabileceğini vurgulayarak ilgili şirkete ticaret yapabilmesi için izin verilmesini tavsiye etmişti¹⁴⁸⁰. Buna rağmen İngiliz Hükümeti Türk temsilcisinin Londra'ya gelmesine izin verilemeyeceğini, Bradbury & Wilkinson'a İstanbul acenteleri aracılığıyla sözleşme için görüşme yapma yetkisi verildiğini bildirmişti¹⁴⁸¹.

Osmanlı temsilcisi devletlerarasındaki ilişkilerin normale dönmemesi nedeniyle İngiltere'ye kabul edilmemişti¹⁴⁸². Şirket bu cevabı yeterli bularak Osmanlı Hükümeti ile 30,000 Pound değerinde bir sözleşme yapmıştı¹⁴⁸³. Yapılan işlem işgal döneminin tipik uygulamalarından bir tanesi idi. İngiliz Dışışleri

¹⁴⁷⁸ "BRADBURY WILKINSON & COMPANY LİMİTED' ten İngiliz Hükümeti'ne 7 ve 31 Aralık 1918 tarihli mektuplar", **FO, 371/3420**, 202989 ve 213794.

¹⁴⁷⁹ "İngiliz Umumi Posta Ofisi'nden İngiliz Dışışleri Bakanlığı'na 18 Aralık 1918 tarihli telgraf, **FO, 371/3420**, 208704.

¹⁴⁸⁰ "İtilaf Blokaj Komisyonu'ndan 3 Ocak 1919 tarihli muhtıra", **FO, 371/3420**, 202545.

¹⁴⁸¹ "İngiliz Hükümeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 8 Ocak 1919 tarihli mektup", **FO, 371/3420**, 213794.

¹⁴⁸² "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışışleri Bakanlığı'na 3 Şubat 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4201**, 9020.

¹⁴⁸³ "BRADBURY, WILKINSON&COMPANY'den İngiliz Hükümeti'ne 10 Ocak 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4201**, 5979.

Bakanlığı devletlerarası ilişkilerin başlamadığını kabul etse de İngiliz menfaatlerini ilgilendiren bir konuda işlem yapılmasına izin verebilmişti. İşgal döneminin hemen başlarında alınan bu karar müttefik şirketlerinin işgal altındaki topraklarda menfaatleri doğrultusunda ticaret yapmalarının yolunu açmıştı.

27. İşgal Yönetiminin Yerel Faaliyetleri

a. Karayolları ve Köprülerle ilgili Faaliyetler

İşgal kuvvetleri İstanbul'da yeni yollar yapılması, mevcut yolların tamir ve bakımı konusunda da önemli faaliyetlerde bulunmuşlardı. İşgal kuvvetleri genellikle Taksim, Şişli, Beşiktaş, Maslak, Şişli Şişhane ve Osmaniye'de bulunan binaları müsadere etmişlerdi. Bu semtler arasındaki yollar motorlu araç trafiğine müsait değildi. Kış mevsiminin etkisi ile yollar daha da bozulmuştu. İşgal kuvvelerine ait araçlar bozuk yollar nedeniyle hasar görmeye ve bozulmaya başlamışlardı. Müttefik temsilciler yeni yollar yapılması, mevcut yolların tamir edilmesi amacıyla Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vermişlerdi¹⁴⁸⁴. Fakat bu notaya cevap alamamışlardı. Bunun üzerine harekete geçen Müttefik temsilcileri yolları tamir etmeye karar vermişlerdi. Tamir masrafları işgal masraflarına dahil edilerek Osmanlı Hükümeti hesabına borç olarak kaydedilecekti¹⁴⁸⁵.

1919 yılı içerisinde müttefik kuvvetleri tarafından bakımı yapılan Şişli- Maslak arasındaki yol için 29,939 lira ve Şişli- Şişhane- Osmaniye güzergahı için 18,658 lira harcadığını iddia eden İngiliz Yüksek Komiser Vekili R. Webb bu parayı Osmanlı Hükümeti'nden talep etmişti. Osmanlı Hükümeti bu ödemeyi yapacak durumda olmadığından bu miktar borç olarak Osmanlı Hükümeti hesabına kaydedilmişti. Osmanlı Hükümeti ödeme yapmamasına karşın Müttefik temsilcileri yolların bakımı ile ilgilenmeye devam etmişlerdi. Müttefik temsilcileri yolların bakımı için aylık olarak 5,000 TL gibi bir harcama yaptıklarını ileri sürmekteydiler. Osmanlı Hükümeti ödeme yapamadığından İngiliz Yüksek Komiserliği 1 Şubat 1920'den

¹⁴⁸⁴ “4 Aralık 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, FO, 371/4156, 163702.

¹⁴⁸⁵ “İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri'ne 20 Kasım 1919 tarihli mektup”, FO, 371/4241, 174165.

itibaren bu yolların bakımı için ödeme yapmamaya karar vermişlerdi. Müttefik temsilciler bu tarihten sonra yolların bakımı için Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapacaklardı¹⁴⁸⁶. Yolların bakımı tamamen Osmanlı Hükümeti'nin ve İstanbul belediyesinin tasarrufunda idi. Ateşkes Antlaşması'nda işgal kuvvetlerinin yolların bakımı ile ilgili taleplerde bulunmalarını gerektirecek hiç bir hüküm bulunmamaktaydı. Zaten müttefik temsilcileri de talepte bulunurken sadece araçların bozulmasını gerekçe olarak göstermişlerdi.

İngiliz Hükümeti de İstanbul "teknik olarak işgal edilmediğinden" böyle az öneme sahip taleplerde bulunmak için yasal bir dayanak olmadığına farkındaydı¹⁴⁸⁷. Müttefik temsilciler Osmanlı Hükümeti'nden yolların bakımı konusunda taleplerde bulunmaya devam etmişlerdi. Israr ve hatta baskılar üzerine Osmanlı Hükümeti yolların bakımı ile ilgili gerekli düzenlemeleri yapacağına dair taahhüt vermek zorunda kalmıştı. İngilizler 1 Şubat 1920'den sonra ödeme yapmayacaklarını açıklamalarına rağmen Osmanlı Hükümeti'nin meseleyle ilgilenmemesi nedeniyle yolların bakımı ile ilgilenmeye devam etmişlerdi. İngilizler bu iş için 1920 Ekim ayı sonuna kadar 18,423 Pound masraf yapmışlardı. Bu masraflar da işgal masrafı için tutulan hesaba kaydedilmişti¹⁴⁸⁸.

İşgal döneminin sonlarına doğru Yüksek Komiserler taktik değiştirmek zorunda kalmışlardı. Bu dönemde Yüksek Komiserler daha önce yaptıkları gibi yolların tamiri için Osmanlı Devleti'ne direktif vermek yerine, Osmanlı Hükümeti ile birlikte uzlaşarak yolları tamir ettirmeye çalışmışlardı¹⁴⁸⁹. Bu değişikliğin sebebi yol masraflarını Osmanlı Hükümeti'nden tahsil edebilmektir.

İtilaf Devletlerinin talepleri doğrultusunda İstanbul dahilindeki yolların tamiri için 400,000 lira gibi önemli bir meblağa ihtiyaç vardı. Yüksek Komiserlerin teklifi Hükümetin de onayıyla yollar hakkında gerekli çalışmaları yapmak üzere Nafia ve Maliye Nazırları ile Müttefik generallerinden oluşacak bir komisyon kurulmuştu¹⁴⁹⁰.

¹⁴⁸⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 10 Ocak 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/4241**, 174165

¹⁴⁸⁷ "İngiliz Hükümeti'nden İngiliz Savaş Bakanlığı'na 4 Şubat 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/4241**, 174165

¹⁴⁸⁸ "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Hükümeti'ne 28 Ekim 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5289**, E 13424.

¹⁴⁸⁹ "9 Eylül 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, 10497.

¹⁴⁹⁰ **BOA, MV**, 223/136, 19 Şaban 1340 (17 Nisan 1922)

Bu komisyonun yaptığı tahkikat neticesinde Yüksek Komiserler yol masraflarının “tarik-i bedeli nakdi” şeklinde İstanbul ahalisinden toplanmasına razı olmuşlardı. Ancak her zamanki gibi bazı şartları vardı. Evvela “vesaiti harbiye-i berriye hasılatından” ayrılacak meblağ ile toplanacak vergiler Osmanlı Bankası’nda açılacak bir hesaba yatırılacak, kurulan komisyondan onay alınmadan bu hesaptan herhangi bir ödeme yapılamayacaktı. Şehremaneti mevzubahis olan vergi hasılatı mukabilinde mali bir müessese ile borç ya da avans sözleşmesi yaparken komisyonun muvafakatini alacaktı. Ayrıca, yapılacak çalışmalar Müttefiklerarası Fen Komisyonu ile Şehremaneti Heyet-i Fenniyesi tarafından müşterek olarak tanzim edilecekti¹⁴⁹¹. Hükümet bu şartların tamamını kabul etmek zorunda kalmıştı¹⁴⁹².

Yüksek Komiserler “tarik-i bedeli nakdinin” maddi durumu iyi olmayan müttefik ve işbirlikçi devlet vatandaşlarından alınmamasını talep etmişler, Hükümet de maddi durumu iyi olmayan yerli ve yabancıların tamamından bu bedelin tahsil edilmemesine karar vermişti¹⁴⁹³.

Karaköy köprüsünün onarımı için de Yüksek Komiserler Osmanlı Hükümeti’ne müracaat etmişler, bu işi Türkiye Milli Bankası’ndan verilecek borçla köprü şirketinin üstlenmesini talep etmişlerdi¹⁴⁹⁴. İki hafta sonra yapılan Yüksek Komiserler toplantısında bu fikirden vazgeçilmiş, görüşmeleri süren yol vergisinin tahsis edilmesi halinde Karaköy ve Unkapanı köprülerinin tamir masraflarının da bu vergiden karşılanması kararlaştırılmıştı. Bu karar bir nota ile Osmanlı Hükümeti’ne bildirilmişti¹⁴⁹⁵.

İstanbul’da bulunan köprülerle ilgili düzenlemeler de işgal kuvvetleri tarafından yapılmıştı. Misal olarak; Haliç’te bulunan açılır köprünün sisin yoğun olduğu zamanlarda saat 14,00’da açılmasını kararlaştıran işgal yönetimi bu kararı Osmanlı Hükümeti’ne ya da belediye ye haber vermeye gerek duymamıştı¹⁴⁹⁶.

¹⁴⁹¹ “Yüksek Komiserler tarafından verilen 20 Temmuz 1922 tarihli müşterek tahrir”, **BOA, DH. UMUVM**, 110/71, 1.

¹⁴⁹² “Sadaretten Dahiliye Nezareti’ne 22 Ağustos 1338 (1922) tarihli tezkire”, **BOA, DH. UMUVM**, 110/71, 2.

¹⁴⁹³ **BOA, MV**, 224/39, 15 Zilhicce 1340 (9 Ağustos 1922).

¹⁴⁹⁴ “1 Eylül 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7935**, E 9873.

¹⁴⁹⁵ “15 Eylül 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7935**, E 9879.

¹⁴⁹⁶ “7 Ocak 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7933**, E 610.

Boğaziçi'nde petrol tesisatı kurmak isteyen Yüksek Komiserler İstanbul Belediyesi'ne bir nota vererek antlaşmanın onaylanmasından sonra kurulacak olan Boğazlar ve Maliye Komisyonu'nun izni olmadan böyle bir tesisat kurulamayacağını bildirmişlerdi¹⁴⁹⁷. Sevr Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Hükümeti ve İstanbul Belediyesi, işgal yönetimi kurumlarının izin verdiği ölçüde hareket edebilecek hale getirilmişlerdi

b.Deniz Taşımacılığı ile ilgili Faaliyetler

İstanbul'a gelen işgal kuvvetleri toplu taşıma araçlarından ücretsiz istifade edebilmenin yollarını aramışlardı. Fransız Askeri Heyeti Kumandanlığı, neferlerinin Boğaziçi'nde Seyri Sefain vapurları, Tramvay ve Tren gibi toplu taşıma araçlarından ücretsiz yararlanması için Osmanlı Hükümeti'ne bir mektup göndermişti. Bu vasıtalar hususi şirketlere ait olduğundan Osmanlı askerleri dahi bu vasıtalarından ücretsiz yararlanamamaktaydı. Bu hususun altını çizen Osmanlı Hükümeti Fransızların talebini geri çevirmişti¹⁴⁹⁸. İstanbul'da idari teşkilatlanmasını tamamlamaya çalışan işgal yönetimi bu süreç içerisinde toplu taşıma araçlarını ele geçirmek için çalışmalar yapmışlardı. Seyri Sefain İdaresi de bu çalışmalardan nasibini almıştı.

Seyri Sefain İdaresi şehir hatlarıyla ve şehirlerarası hatlarda hizmet veriyordu. Şehir hatları Galata, Kadıköy, Haydarpaşa, Adalar, Moda, Pendik Kumkapı, Bakırköy ve Yeşilköy arasında seferler yapmaktaydı. Şehirlerarası hatlar Marmara ve Karadeniz olmak üzere iki hattan oluşuyordu. Marmara hattı, İstanbul, Darıca, Yalova, İzmit, Bandırma, Bergama Tekirdağ, Şarköy Gelibolu, Gemlik, Mudanya gibi Marmara Denizi limanlarında, Karadeniz hattı ise, İstanbul, Zonguldak, Ereğli, Sinop, Samsun, Giresun ve Trabzon arasında seferler yapmaktaydı. Şehirlerarası hatlarda yolcularla birlikte yük ve hayvan da taşınıyordu. Bu yönleriyle şirket İngiliz Hükümeti'nin iştahını kabartmıştı. İngiliz Hükümeti Seyri Sefain hakkında bir rapor hazırlamak üzere Maitland Chairman'ı görevlendirmişti. Chairman hazırladığı raporunda; Seyri Sefain Şirketi'nin iyi bir kazanca sahip olduğunu ve bu kazancın

¹⁴⁹⁷ “12 Kasım 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5164**, E 14881.

¹⁴⁹⁸ **BOA, MV**, 213-19, 16 Eylül 1337 (1921).

daha da arttırılabileceğini ileri sürmüştü. Chairman raporuna İngilizlerin bu şirketi devralması halinde çok faydalı sonuçlar elde edilebileceğini de eklemişti¹⁴⁹⁹. Raporu inceleyen İngiliz Hükümeti'nin planına göre ilk aşamada Osmanlı Devleti'nden talep edilecek tazminata karşı teminat olarak bu idareye el konulacak, bundan sonra da bir İngiliz şirketi'nin idareyi ele geçirmesi sağlanacaktı¹⁵⁰⁰.

Seyri Sefain İdaresi'nin Londra Osmanlı Bankası hesabında bulunan 3,000 Pound'a İngiliz Hükümeti tüm Osmanlı malvarlıklarına olduğu gibi tedbir koydurmuştu. Bahriye Nezareti'nin Seyri Sefain ile bağlantıları olmasına karşın bu şirket bir hükümet şirketi değildi. İdare Chilchrist Walker şirketinden kömür satın almış ancak mali sıkıntılarından ve İngilizlerin hesaplarına el koymasından dolayı borcunu ödeyememişti. Chilchrist Walker Şirketi, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a müracaat ederek alacaklarını bahsedilen hesaptan tahsil etmeye çalışmışsa da bundan bir netice alınamamıştı¹⁵⁰¹. İngiliz Hükümeti yıllarca bir Osmanlı şirketi olarak bilinen Seyri Sefain İdaresine ait hesaplardan işgal masraflarının karşılanacağını belirterek ödeme yapılmasına müsaade etmemişti¹⁵⁰².

Yüksek Komiserler Seyri Sefain İdaresi tarafından yapılan ticari muamelelere de engel olmuşlardı. Seyri Sefain İdaresi, Marmara isimli gemiyi satmak istediğinde Yüksek Komiserlerin tepkisi ile karşılaşmıştı. Seyri Sefain İdaresi geminin satışıyla ilgili sözleşmeyi yapmış, bu satıştan dolayı idarenin Osmanlı Bankası'ndaki hesabına bir miktar avans yatırılmıştı. Yüksek Komiserler satıştan elde edilen hasılat kendilerine verilmesini, aksi takdirde bu satışın kabul edilmeyeceğini açıklamışlardı¹⁵⁰³. Bu durumda satışın idare için bir anlamı kalmıyordu. Satıştan kazanç elde edemeyeceğini anlayan Seyri Sefain idaresi satıştan vazgeçmiş gemiyi

¹⁴⁹⁹ “Seyri Sefain İdaresi hakkında Maitland Chairman tarafından İngiliz Hükümeti'ne sunulan 16 Ekim 1919 tarihli rapor”, **FO, 608/115/12**.

¹⁵⁰⁰ “İngiliz Hükümeti'nden İngiliz Yüksek Komiserliğine 28 Ekim 1919 tarihli telgraf”, **FO, 608/115/12**.

¹⁵⁰¹ “İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 30 Aralık 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/E 4**; “İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 1 Nisan 1922 tarihli mektup”, **FO, 371/E 3784**.

¹⁵⁰² “İngiliz Hükümeti'nden İngiliz Yüksek Komiserliğine 29 Nisan 1922 tarihli telgraf”, **FO, 371/E 4327**, “İngiliz Ticaret Bakanlığı'ndan İngiliz Hükümeti'ne 3 Mayıs 1922 tarihli mektup”, **FO, 371/E 4540**.

¹⁵⁰³ “6 Ağustos 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5164**, E 10250.

teslim etmemeye karar vermişti. Ancak Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, Marmara'nın derhal alıcılara teslim edilmesini istemişlerdi¹⁵⁰⁴.

İşgal yönetimi İstanbul'da toplu taşıma araçlarının ücretlerinin belirlenmesinde de son derece etkili olmuştu. Şirketi Hayriye Feribot Servisi ücretlerinin arttırılması amacıyla yaptığı müracaatın Osmanlı Hükümeti tarafından reddedilmesinden sonra çareyi Yüksek Komiserlere müracaatta bulmuş, onların desteğiyle artış gerçekleştirilmişti¹⁵⁰⁵. Şirket idaresinin kazanç uğruna kendi Hükümeti'nin verdiği kararı hiçe sayarak Yüksek Komiserlere müracaat etmesi esef vericiydi.

1922 yılında kömür fiyatlarının azalması nedeniyle Yüksek Komiserler, Seyri Sefain idaresinden vapur bileti fiyatlarında indirim yapmasını talep etmişlerdi. Şirketin zarara uğrayacağı ve hizmetlerin aksayacağı gerekçesiyle bu talebe olumsuz yanıt vermesi hiçbir şeyi değiştirmemiş, Yüksek Komiserler indirim yapılması için liman kaptanlarına talimat vermişlerdi¹⁵⁰⁶.

İstanbul'da kara trafiğini denetim altına alan işgal yönetimi deniz trafiğini de kontrol altına almıştı. Şirketi Hayriye'nin iki gemisine kurallara uymadıkları gerekçesiyle Liman kaptanları tarafından para cezası kesilmişti. Osmanlı Hükümeti bu uygulamayı protesto etmişse de sonuç yine değişmemişti¹⁵⁰⁷.

Yüksek Komiserlerin izni olmadan Seyri Sefain Vapurlarının Karadeniz'e açılmalarına müsaade edilmemekteydi. 1922 yılında Müttefik idaresinin gevşemeye başlamasıyla birlikte bu vapurlar Yüksek Komiserlere müracaat etmeden yolcu ve yük taşımaya başlamışlardı. Yüksek Komiserler bu vapurların Milliyetçilere iletilmek üzere Karadeniz limanlarına malzeme taşıdıklarından şüpheleniyorlardı. Bu nedenle 17 Mart 1922 tarihinde verdikleri bir nota ile Osmanlı Hükümeti'ni uyarılmışlardı. Osmanlı Hükümeti bunun Karadeniz'de bağımsız ticaret ilkesine ters olduğunu ileri sürmüş, Yüksek Komiserler ise Seyri Sefain vapurlarıyla Anadolu'ya

¹⁵⁰⁴ “1 Ekim 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5164**, E 12516.

¹⁵⁰⁵ “3 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/5164**, E 15924.

¹⁵⁰⁶ “7 Nisan 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/7934**, E 4224.

¹⁵⁰⁷ “7 Ocak 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/7933**, E 610.

savaş malzemesi kaçırıldığı gerekçesiyle gemilerin kendilerinden habersiz hareketine izin vermeyeceklerini bildirmişlerdi¹⁵⁰⁸.

c. İtfaiye ve Yangınlarla İlgili Faaliyetler

İstanbul'daki ahşap yapılaşma kültürü tarihte büyük yangınlara sebebiyet vermişti. İşgal döneminde de İstanbul'da zaman zaman yangınlar çıkmıştı. 8 Haziran 1919 Pazar günü erken saatlerde Padişah'ın bulunduğu Yıldız Sarayı'nın bir bölümünde yangın çıkmıştı. Padişah yangından zar zor kurtulabilmişti. Bu sırada çevrede bulunan İngiliz askerleri yangının söndürülmesine yardım etmişlerdi. Padişah aynı sabah yaverini göndererek yangının söndürülmesi için yapılan yardım dolayısıyla İngiliz yetkililere teşekkürlerini sunmuştu. Bu yangının suikasttan kaynaklandığına dair söylentiler yayılsa da¹⁵⁰⁹ somut verilere ulaşılammıştı.

1919 yılı Temmuz ayında İstanbul'da çıkan bir diğer yangın şehirde çok önemli kayıplar yaşanmasına neden olmuştu. Yapılan yardımlar ve bağışlarla yangının açtığı maddi yaraların sarılmasına çalışılmaktaydı. Hayırseverler, toplanan bağışları ihtiyaç sahiplerine dağıtmak amacıyla "Harikzedegana Yardım Komisyonu'nu" kurmuşlardı. Bu arada İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri de yangın zedeler için 8,000 TL bağış yapmıştı. Diğer bağışlarla birlikte toplanan yardım 250,000 lirayı aşmıştı. Yüksek Komiserler 6 Kasım 1919 tarihinde, toplanan paraları dağıtmak amacıyla kurulan komisyona Holmes atandığını Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota ile bildirmişlerdi¹⁵¹⁰. Bu sıralarda işbaşında bulunan Ali Rıza Paşa Hükümeti, komisyonun insani amaçlarla kurulduğunu, dolayısıyla bu komisyona yapılan atamanın kabul edilemeyeceğini bildirmişti¹⁵¹¹. Bunun üzerine Yüksek Komiserler 19 Aralık 1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bir müşterek nota daha vererek isteklerinin yerine getirilmemesi nedeniyle yaptıkları yardımın

¹⁵⁰⁸ "5 Mayıs 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/7935**, E 4986. "19 Mayıs 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından", **FO, 371/7935**, E 5693; "4 Ağustos 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 8054.

¹⁵⁰⁹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 10 Haziran 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4142**, 87757.

¹⁵¹⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 10 Kasım 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4240**, 154463.

¹⁵¹¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 24 Aralık 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4240**, 169417.

kendilerine iade edilmesini talep etmişlerdi¹⁵¹². Yüksek Komiserlerin insani amaçlarla yardımda bulunmadıkları, 8,000 Liralık bir katkı yaparak toplanan paranın tamamı üzerinde hakimiyet kurmayı tasarladıkları ortaya çıkmıştı.

Kısa bir süre sonra Yüksek Komiserler yangın zedelere yardım amacıyla toplanan bağışların tamamına, İstanbul'da savaştan zarar gören vatandaşlarına dağıtmak gerekçesiyle el koymuşlardı. Dönemin Şehremini Cemil Bey (Topuzlu), Fransız General Fuller'e müracaat ederek, "yoksul ve biçare insanlar için toplanan paralarla bu insanlara küçük evler yapmayı düşündüklerini" açıklamış¹⁵¹³, insaniyet namına paranın geri verilmesini talep etmişti. Fuller yangın zedelerin içler acısı halini gördükten sonra el konulan 250,000 liranın sadece 50,000 lirasının iade edilmesine karar vermişti¹⁵¹⁴. Medeni olduklarını her fırsatta tekrarlayan müttetikler yangın zedeler için toplanan bağışlara el koyacak kadar insafsız davranmışlardı.

İşgal döneminde yaşanan sorunlardan bir tanesi de kaçak yapılaşma idi. İşgal yönetiminin desteğine güvenen müttetik vatandaşları İstanbul'da belediyeden ruhsat almadan nizama aykırı olarak, kaçak yapılar inşa etmeye başlamışlardı. İnşaatları yapanlar belediye yetkililerinin müdahalesini önlemek için bandıra keşidesi nizamına aykırı olarak bu yapılara İtilaf Devletleri bayrakları asmışlardı. Osmanlı zabıtası ne bu bayrakları indirebilmiş, ne de kaçak yapılaşmayı önlemek amacıyla müdahale edebilmişti. Hükümet ve İstanbul Belediyesi kaçak yapılaşmayı önleyebilmek amacıyla Yüksek Komiserler nezdinde teşebbüslerde bulunmuşlarsa da bu teşebbüslerden bir sonuç alınamamıştı. İşgal döneminde artan ve genellikle ahşap barakalar şeklinde inşa edilen bu kaçak yapılar yangınlara sebebiyet vermekteydi¹⁵¹⁵.

İstanbul yangınları barınma sorununu ön plana çıkarmıştı. İşgal Yönetimi Osmanlı Hükümeti'ne baskı yaparak en azından yangın zedelerin konut sorununun çözülebilmesi için konut inşa edilmesini talep etmişlerdi. Bu girişimler sonucunda "belki de İstanbul'daki ilk toplu konut uygulaması" denilebilecek olan küçük dairesel

¹⁵¹² "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 12 Ocak 1920 tarihli telgraf", **FO**, 371/4240, 174160.

¹⁵¹³ Sözü edilen daireler Tayyare Apartmanları'nda yer alan dairelerdi. Yangın zedeler için yapılan bu apartmanlar sonraki yıllarda Tayyare Cemiyeti tarafından kullanılmıştır.

¹⁵¹⁴ Cemil Topuzlu, **80 Yıllık Hatıralarım**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1982, s. 165-166.

¹⁵¹⁵ "Şehremaneti'nden Dahiliye Nezaretine 2 Mart ve 15 Eylül 1337 (1921) tarihli müzekkereler", **BOA, DH. UMVM**, 101/36, 1-4 ve 101/50, 1-6.

apartmanların yapımına başlanmıştı. İstanbul Belediyesi Laleli’de inşa edilmesi düşünülen apartmanlar için finansal tetkikleri yaptırdıktan sonra bir ihale açılmasına karar vermişti. Bu ihalenin sonucunda 1920’de Harikzedegana Apartmanlarının (Tayyare Apartmanları) inşasına başlanmıştı¹⁵¹⁶. yangın zedeler için toplanan bağışlara dahi el koyan işgal yönetiminin yangın zedeleri düşündüğü için bu apartmanların inşasını talep ettiği söylenemez. İşgal yönetimi yüksek bir ihtimalle Avrupa yaşam tarzını İstanbul’da yerleştirmek ve özendirmek için bu apartmanların inşasını talep etmişti.

d. İstanbul’un Su ve Aydınlatma Sorunları

Savaş yıllarında İstanbul’un Avrupa yakasının su ihtiyacının büyük bir kısmı Terkos’ta bulunan pompa istasyonundan, Asya yakasının su ihtiyacı ise, Göksu Barajı’ndan karşılanmaktaydı. İşgal döneminde mali sıkıntılar ve teknik yetersizlikler nedeniyle Terkos Gölü’nün İstanbul’a su sağlayan kanalları bozulmaya başlamıştı. Müttefik Yüksek Komiserleri Osmanlı Hükümeti’ne verdikleri müşterek bir nota ile yeni kanallar yapılmasını ve bozulan kanalların tamir ettirmesini talep etmişlerdi¹⁵¹⁷.

İşgal döneminde İstanbul’da faaliyet sürdüren yabancı kuruluşlar yapmak istedikleri değişiklikler için Osmanlı Hükümeti yerine kendilerine yakın gördükleri Yüksek Komiserlere müracaat etmeye başlamışlardı. Mesela Kadıköy Su Şirketi, artan kömür ve eşya fiyatlarını gerekçe göstererek suyun metreküpünü 6,3 kuruştan 10,5 kuruşa yükseltme kararı aldıkları halde bu kararı Osmanlı Hükümeti yerine Fransız Yüksek Komiseri’nin onayına sunmuşlardı. Şirket ayrıca Göksu Barajı’ndaki su seviyesinin düşmesi nedeniyle Kadıköy ve Üsküdar sokakların yıkanmasının da mümkün olduğunca azaltılmasını Fransız Yüksek Komiserinden talep etmişti¹⁵¹⁸. Fransız Yüksek Komiserinin desteğiyle su şirketinin uygulamak istediği yeni tarifeler Yüksek Komiserler tarafından onaylanmıştı¹⁵¹⁹.

¹⁵¹⁶ Laleli’de, Ordu Caddesi, Fethi Bey Caddesi, Kurultay Sokağı ve Harikzedeler Sokağı’nın çevrelediği alanda bulunan Tayyare Apartmanlarının tasarımı Mimar Kemalettin Bey tarafından yapılmış ve inşa faaliyetleri 1922 yılı içerisinde tamamlanmıştı. Günümüzde Merit Oteli bu binalarda faaliyetini sürdürmektedir. Ar, **a.g.e.**, s. 37-38.

¹⁵¹⁷ “12 Aralık 1918 Tarihli Müttefik Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4155**, 511.

¹⁵¹⁸ “31 Temmuz 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 115576.

¹⁵¹⁹ “7 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/4156**, 121945.

Kadıköy Elektrik Şirketi'nin tarifeleri arttırma talebi de Yüksek Komiserler tarafından uygun bulunarak Osmanlı Hükümeti'ne bildirilmişti¹⁵²⁰. Bu ve benzeri vakalarda da Yüksek Komiserlerin onayı yeterli olmuş, Osmanlı Devleti tamamen devre dışı bırakılmıştı.

Savaş yıllarında su işlerinde de çok sayıda Alman vatandaşı istihdam edilmişti. Savaştan sonra Alman vatandaşlarının ülkeyi terk etmek zorunda kalmaları İstanbul'da bir su sorunu ortaya çıkarmıştı. Sorun sadece Almanların gidişinden kaynaklanmıyordu. Pompa istasyonları kömür ile çalışıyordu. Kömür sıkıntısı nedeniyle ciddi sorunlar ortaya çıkmaktaydı. Kış ayları nedeniyle suyolları ve kanalları da bozulmuştu. Bunların da tamir ettirilmesi gerekiyordu. İtilaf Devletleri su meselesini de el atmışlardı. Su meselesinin çözülebilmesi için, gerekli kömürün temin edilmesi, bu kömürün pompa istasyonlarına nakli, mühendisler tarafından su işlerinde çalışan personelin denetlenmesi ve yerel bir işçi taburun suyollarının tamirinde görevlendirilmesi gerekiyordu. İtilaf Devletleri bu görevi bir Fransız şirketi olan İstanbul Water (Derkos) Supply'a vermişlerdi. Bu şirketin yapacağı masraflar Osmanlı Hükümeti'nden talep edilecekti. Osmanlı Hükümeti ödeme yapmadığı takdirde üçüncü bir seçenek olarak masraflar Müttefikler arasında uygun bir şekilde bölünerek ödenecekti. Hemen işe başlayan şirket yaptığı hesaplara göre İstanbul'a su ihtiyacını karşılamak için 67,686,91 lira harcadığını bildirmişti. Bu bedele karşılık İngiliz ordu fonlarından şirkete 6,268,69.TL ödeme yapılmıştı¹⁵²¹. Şirketin su temin etmek için yaptığı masraflar İngilizler tarafından ödenecek, bu masraflar işgal masraflarına eklenip Osmanlı Hükümeti'nden tahsil edilecekti. Şirketin görevi sadece su temin etmek değildi. Şirket temin ettiği suyu İstanbul'da dağıtma ayrıcalığını da elde etmişti.

1920 yılı başlarında İngilizler şirkete ödeme yapmayı askıya almışlardı. Çünkü şirket halk için sağladığı su fiyatını 1919 yılı içerisinde önce metreküp başına 3,50 kuruştan 7,80 kuruşa, yılsonuna doğru ise 11,70 kuruşa çıkarmıştı. İşgal yönetiminden %60 indirimli ücret alınıyordu. Fakat şirket 1 Temmuz 1919'a kadar 3,95 Kuruş olan metreküp fiyatını önce 7,80 kuruşa çıkarmış, yılsonuna doğru ise

¹⁵²⁰ “5 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 12808.

¹⁵²¹ “Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 21 Ekim 1919 tarihli mektup”, **FO, 371/5265**, E 7332.

11,70 kuruşa çıkarmıştı¹⁵²². İngilizlerin ve müttefikleri kızdıran da bu olmuştu. Çünkü halka verilen su fiyatı ile işgal yönetimine verilen su fiyatı aynı seviyeye çekilmişti. Üstelik yapılan masraflara karşılık yapılan ödemenin Osmanlı Hükümeti'nden tahsil edilip edilemeyeceği belli değildi.

Şirket yapılan masrafların ödenmemesi halinde İstanbul'un susuz kalacağını ileri sürmekteydi. İngilizler şehrin susuz kalmaması için haksız da olsa bu ödemeyi yapmayı ve daha sonra işgal masrafı olarak Osmanlı Hükümeti'nden tahsil etmeyi düşünmüşlerdi. Aksi takdirde İstanbul ahalisinin ve işgal kuvvetleri için yeterli ve kaliteli su temin edilemeyecekti¹⁵²³.

İstanbul Water (Derkos) Supply kömür ihtiyacını İngiliz şirketlerinden karşılamaktaydı. Şirketin İngiliz şirketlerinden satın aldığı kömür bedeli 10,471,29 TL'yi bulmuştu. İngilizlerden talep edilen su bedeli bu miktardan daha azdı. İngilizler bu miktarı tahsil edene kadar ödeme yapmamaya, bu bedelin tahsil edilmesinden sonra oluşacak borçlarını ödemeye karar vermişlerdi¹⁵²⁴.

Milne, kamu sağlığı ve işgal kuvvetlerinin sağlığı açısından gerekli suyun temin edilebilmesi için yeni çalışmalar yapılmasının zaruri olduğunu ileri sürerek Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu ile işbirliği içinde çalışacak bir komite kurulmasını önermişti. Bir İngiliz ve bir Fransız mühendisten oluşacak bu komite İstanbul'un su sorunları ile ilgilenecekti¹⁵²⁵. Elde edebildiğimiz kaynaklara göre bu öneri hayata geçirilememiş, işgal döneminde su işleri Fransız şirketi İstanbul Water (Derkos) Supply'ın tekeline girmişti.

¹⁵²² “Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 19 Ocak 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5265**, E 7332.

¹⁵²³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İstanbul Fransız Yüksek Komiserliğine 22 Ocak 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5265**, E 7332.

¹⁵²⁴ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İstanbul Fransız Yüksek Komiserliğine 11 Mart 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5265**, E 7332.

¹⁵²⁵ “Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 5 Mart 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5265**, E 7332.

e. Belgrad Ormanları

Osmanlı Devleti belli durumlarda vergilendirilmek koşuluyla Belgrad Ormanlarından kesim yapılmasına izin verebiliyordu. İstanbul'un işgalinden sonra işgal yönetimi de bu izni verme hakkını kendisinde bulmuştu.

Kurulduğu günlerden itibaren çevreye ve doğaya önem veren Osmanlı Devleti, ormanların tahrip edilmesini önlemek için Belgrad ormanlarındaki yaş ağaçların ve fidanların kesilmesine izin vermiyordu. İşgal yönetimi bu meseleye de el atarak Belgrad Ormanlarında kesim yapmak isteyen müttefik şirketlerine ve gayrimüslimlere ormanlara giriş vesikası vermesi dağıttıkları tespit edilmişti. İşgal yönetimi tarafından Bahçeköy Rumlarına ormanlardan kuru ağaçları kesmek üzere izin verilmişti¹⁵²⁶. Hükümet ormanlar üzerindeki egemenliğini de yitirmiş, ayrıca orman vergisinden de olmuştu.

Belgrad Ormanlarının tahrip edilmesini önlemek isteyen Osmanlı Hükümeti, giriş vesikası dağıtmalarını önlemek amacıyla İtilaf Devletleri temsilcilerine müracaat edilmesine karar vermişti. Yalnız bu müracaat “münasip bir şekilde” yapılacaktı. Ayrıca, ormanlarda devamlı olarak denetim yapmak üzere bir müfreze bulundurulacak, İstanbul ve çevre illerdeki mahkemelerde görülen orman tecavüzü hakkındaki davalar bir an önce sonuçlandırılacaktı¹⁵²⁷. Fakat bu tedbirler başarılı olmamıştı.

Ormanların bulunduğu bölgede yaşayan Rum ahali ve İstanbul'a gelen Yunan askerleri, hiç kimseden izin almaya gerek duymadan Belgrad Ormanlarından kaçak odun kesiyorlardı. Hükümet ruhsat verilmeksizin odun kesilmemesi konusunda ısrarlı olsa da¹⁵²⁸ İngiliz kuvvetlerinin desteğiyle Rum ahalinin ve Yunan askerlerinin kaçak kesime mani olamamaktaydı. İşgal dönemi boyunca bu mesele çözülememişti.

¹⁵²⁶ “İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patriği, Rum Patriği, “Asuri Milli Meclisi” ve “Keldani Milli Meclisi” temsilcileri arasında yapılan 1 Ekim 1919 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/4196**, 144294.

¹⁵²⁷ **BOA, MV**, 217/79. 5 Safer 1338 (1 Kasım 1919)..

¹⁵²⁸ **BOA, MV**, 221/43, 27 Cemaziyevvel 1339 (6 Şubat 1921),

g. Hava Sahası

I. Dünya Savaşı hava kuvvetlerinin yoğun olarak kullanıldığı bir savaş olmasa da bu savaş sırasında hava kuvvetlerinin önemi çok iyi bir şekilde anlaşılmıştı. II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'nde havacılık alanında çalışmalar başlatılmış, az sayıda hava aracı ithal edilmişti. İstanbul Yeşilköy'de (San Stefano) hava araçlarının bakım ve ikmali için bir hava sahası açılmıştı.

İstanbul'a donanma ağırlıklı kuvvetlerle gelerek İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri, denetleme gerekçesiyle Yeşilköy Hava Sahasını da işgal etmişlerdi. İşgalden sonra Osmanlı hava araçlarının hareketi İtilaf Devletlerinin vereceği izne bağlı hale gelmişti.

Sevr Antlaşması'nda, Osmanlı hava araçlarının tamamına el konulmasına ve İtilaf Devletleri uçaklarının Osmanlı kara ve karasuları üzerinde hareketleri bakımından tamamen serbest olmalarına karar verilmişti. Sevr Antlaşması ile İtilaf Devletleri uçakları karada ya da denizde kaza durumunda Osmanlı uçakları ile aynı kolaylıklardan yararlanma hakkını da elde etmişlerdi¹⁵²⁹.

Anadolu'daki savaşın giderek kızışması üzerine bir araya gelen Yüksek Komiserler; Pelle, Rattigan, Garroni ile Müttefik Kuvvetler Başkumandanı Harington 31 Temmuz 1921 tarihinde Türk hava araçları hakkında bir bildiri yayınlamışlardı. Buna göre; öncelikle İtilaf Devletlerinin işgali altında bulunan İstanbul, Çanakkale ve Trakya'da hava araçlarının inilebilecekleri bölgeler tespit edilecekti. Fransa, İtalya ve İngiltere'ye ait olmayan uçak, helikopter, uçak gemisi, balon gibi hava araçları işgal kuvvetlerinin izni olmadan uçamayacak veya yere inemeyecekti. İtilaf Devletlerine ait olan hava araçları belirgin bir şekilde işaretlenecekti. İşaretlenen hava araçları hakkında Müttefik Yüksek Komiserlerine de bilgi verilecekti. Bundan sonra İşgal bölgesinde uçmalarına izin verilen tüm hava araçları ilk olarak inceleme ve kontrol amacıyla San Stefano'ya getirileceklerdi. İngiltere, Fransa ve İtalya'ya ait olanlar dışındaki hava araçları ise en yakın müttefik

¹⁵²⁹ Sevr Antlaşması, md. 318-327.

kumandanına teslim edilecekti. Bu bildiriye karşı çıkanlar Divan-ı Harb'te yargılanacak mahkemenin uygun göreceği cezaya çarptırılacaklardı¹⁵³⁰.

29 Eylül 1921 tarihinde İngiliz Hükümeti hava araçları hakkında alınan kararları, Belçika, Mısır, Yunanistan, Romanya, İsviçre, Yugoslavya, Macaristan gibi ülkelerin diplomatik temsilcilerine bildirmişti¹⁵³¹. Bu tedbirleri yeterli görmeyen Yüksek Komiserler Harington'dan uçuş yasağına dair ek beyannameler yayınlamasını rica etmişlerdi¹⁵³². Ancak bu bildirilere gerek kalmamıştı. İşgal kuvvetlerinin İstanbul ve Boğazlar bölgesini işgali ile Osmanlı Hükümeti'nin bölge hava sahası üzerindeki hakimiyeti fiilen sona ermişti. İşgal yönetimi tarafından alınan kararlarla Osmanlı Hükümeti'nin hava sahası üzerindeki hakimiyeti resmen sona ermişti. Bu karar sadece Osmanlı Hükümeti'ni ilgilendirmiyordu. Bütün yabancı hava araçlarının işgal yönetiminden izin almadan bölgeye girmesi yasaklanmıştı. Söz konusu bildiri ile henüz onaylanmadığı halde Sevri Antlaşması'nın havacılık ile ilgili maddeleri yürürlüğe geçirilmişti.

28. Boğazlar Komisyonu

Kıtalar arası ticarete özel bir yeri bulunan Boğazlar bölgesi tarihin her döneminde bölgede rol oynamak isteyen büyük devletlerin ilgisini çekmişti. I. Dünya Savaşı sırasında yapılan Çanakkale Savaşları, I. Dünya Savaşı'nın kaderini değiştirmekle kalmamış, devletlerarası dinamiklerin değişmesinde önemli bir rol oynamıştı. Bu gelişmeler, daha önce İstanbul ve Boğazlar bölgesinin geleceği hakkında uzlaşmaya varmış olan İtilaf Devletlerinin planlarında büyük değişikliklere neden olmuştu.

31 Ekim 1918 günü öğleden sonra yürürlüğe giren Mondros Ateşkes Antlaşması'nın üzerinden henüz 24 saat geçmeden bölgede bulunan Müttefik Donanması Boğazlar bölgesine doğru harekete geçmişti. Ateşkes, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki tahkimatların işgaline izin verdiğinden bu hareket ateşkes

¹⁵³⁰ Müttefik Yüksek Komiserleri ve İşgal Kuvvetleri Kumandanı Harington imzasıyla 31 Temmuz 1921'de yayımlanan "Uçaklar hakkında bildiri", **FO, 371/6578**, E 10692.

¹⁵³¹ "İngiliz Hükümeti'nden Belçika, Mısır, Yunanistan, Romanya, İsviçre, Yugoslavya, Macaristan gibi ülkelerin diplomatik temsilcilerine 29 Eylül 1921 tarihli bildiri", **FO, 371/6578**, E 10692.

¹⁵³² "24 Şubat 1922 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 2759.

şartlarının bir tezahürü gibi gelişmekteydi. Ancak, tahkimatların kim tarafından ve nasıl işgal edileceği belirlenmemiş olduğundan İtilaf Devletleri arasında ayrılıklar baş göstermeye başlamıştı.

Fransız Yüksek Komiseri Amet, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'la yaptığı görüşmede, Boğazlar bölgesinin Süveyş Kanalı'ndakine benzer şekilde Fransa'nın muhafızlığına verilmesini talep etmişti¹⁵³³. İngiltere'nin bölgeye tek başına hakim olma çabaları karşısında yapılan bu talep İtilaf Devletleri bloğunun çatlamaya başladığının göstergesi idi.

İtilaf Devletleri Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan birkaç gün sonra Boğazlarda bulunan tahkimatları işgal etmişlerdi. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul resmen işgal edildiğinde, Bahriye Nezareti'nde Müttefiklerarası bir kontrol idaresi kurulmuştu. Bu kontrol idaresi, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasına göre Boğazlar bölgesinde denetimi sağlayacaktı.

İstanbul'un resmen işgalinden sonra yaşanan gelişmeler, Mebusan Meclisinin kapatılması ve TBMM'nin açılması süreci Kuva-yı Milliye'nin güçlenerek Boğazlar bölgesine ve dolayısıyla İstanbul'a doğru ilerlemesini kolaylaştırmıştı. Kuva-yı Milliye'nin ilerleyişi Salih Paşa Hükümeti'nden sonra iktidara gelen Damat Ferid Paşa Hükümeti ve İstanbul'a hakim olan İtilaf Devletleri tarafından tehdit olarak algılanıyordu. Bu anlayış Damat Ferid Paşa ile müttefik politikalarının belirlenmesinde başrolü oynayan İngilizler arasındaki bağları daha da kuvvetlendirmişti.

Damat Ferid Paşa ve İngilizler ilk etapta, Geyve'yi üs haline getiren Kuva-yı Milliye'ye karşı Kocaeli yarımadasında bir "tampon bölge" oluşturarak bu bölgede bir savunma hattı kurmayı tasarlamışlardı¹⁵³⁴. İngiliz-Damat Ferid Paşa ortaklığının ikinci aşamadaki hedefi Milli Mücadele karşıtı güçlerden istifade etmek suretiyle TBMM'nin faaliyetlerine son vermektir. Bu maksatla çıkarılan ayaklanmaların bastırılmasından sonra Kuva-yı Milliye'nin Boğazlar bölgesine ilerlemesi an

¹⁵³³ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 28 Aralık 1918 tarihli telgraf", **FO, 371/3421**, 212904.

¹⁵³⁴ Ali Arslan, "Milli Mücadelede Geyve Muharebeleri Ve Geyve'nin Önemi", **I. Sakarya Ve Çevresi Tarih Ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)**, Adapazarı, 1999, s. 161-174.

meselesi haline gelmişti¹⁵³⁵. Bu noktada müttefiklerini ikna etmeyi başaran İngilizler Kuva-yı Milliye'ye karşı Yunan birlikleri ile beraber Kocaeli yarımadasında yeni bir savunma hattı kurmayı başarmışlardı. Kuva-yı Milliye zaman zaman bölgeyi zorlasa da öncelikli hedef bu bölge olmadığından iki taraf da mevcut duruma razı olmuştu. Bu şartlar içerisinde Sevr Antlaşması imzalanmıştı.

Sevr Antlaşması'nda Boğazlar bölgesi idari bakımdan bağımsız ve özel bir statüye kavuşturulmuştu. Marmara Denizi'ni içine alacak şekilde sınırları tespit edilen¹⁵³⁶ bu bölge, Boğazlar Komisyonu tarafından yönetilecekti. Boğazlar Komisyonu İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, komisyona katılmak isterse ABD, Cemiyet-i Akvam'a üye olmaları halinde Rusya, Bulgaristan ve Türkiye tarafından atanacak delegelerden meydana gelecekti. İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, ABD ve Rusya delegelerinden her biri iki; Yunanistan, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye delegelerinin ise birer oy hakkı bulunacaktı. Boğazlar bölgesi İngiltere, Fransa ve İtalya'nın garantisi altında olacaktı. Boğazlar Komisyonu'nun bayrağı, bütçesi, silahlı kuvvetleri, adliye, maliye ve sağlık teşkilatı olacaktı¹⁵³⁷.

Milne, Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından üç gün sonra, Boğazlar Komisyonu'na İngiliz temsilcisi olarak Kumandan F.H. West'in atanmasını önermişti. F.H. West'in her türlü talebi karşılayabileceğini, tecrübeli, samimi, enerjik, iyi niyetli, ticari konularda teknik bilgiye sahip olduğunu vurgulayan Milne

¹⁵³⁵ Ali Arslan, "Millî Mücadele Dönemi'nde Savunma Stratejisi Açısından Yolların Kullanılması", **Anadolu'da Tarihî Yollar ve Şehirler(21 Mayıs 2001)**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2002, s. 230-249.

¹⁵³⁶ Buna göre Boğazlar bölgesinin sınırları, Avrupa yakasında, Saros Körfezi'nde Karaçalı mevkisinden başlayıp Kuzey-Doğu istikametinde bir hattı takip ederek, Beğlikdere Havzası güney hududu Kurudağ zirvesine ulaşacak, oradan dağ tepelerini izleyip Tekirdağ-Malkara yolundaki Ayrancık'ın 3 kilometre batısından geçecek, Tekirdağ'ın 18 kilometre kuzeybatısından, Çatalca-Çorlu demiryolunun 2 kilometre kuzeyinden Istranca'nın batısından, Yeniköy içeride bırakılmak üzere bir noktada Karadeniz'e ulaşacaktı. Asya yakasında ise; Edremit Körfezindeki Dahlina Burnu ile Kemeriskele arasındaki bir mevkidenden, galip devletler tarafından belirlenecek bir noktadan başlamak üzere; Manyas Gölü'nün güney sahilinden Ulubat(Apolyont) Gölü'nün güney sahilinden, Bursa'nın takriben altı kilometre batısından, İznik Gölü'nün güney noktasından Sapanca Gölü'nün batı noktasından Akabedir'in 2 kilometre doğusunda Karadeniz'e ulaşacak bir hat ile sınırlanmıştı. Boğazlar bölgesi'nin bu kara sınırlarına Marmara Denizi'ndeki adalar ile Çanakkale Boğazı önündeki Limni, İmroz(Gökçeada), ve Bozcaada adaları da dahildi. Daha detaylı bilgi için bkz. Ali Arslan, "Sevr Antlaşması'na Göre Boğazların Statüsü", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi **Denizcilik Semineri**, (17-18 Mayıs 2004), İstanbul 2006.

¹⁵³⁷ **A.e.**

bu atamanın bir an evvel yapılmasını da tavsiye etmişti¹⁵³⁸. Antlaşmadan sonra kurulacak komisyonlarda görev almak isteyen çok sayıda şahıs İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaatta bulunmuştu¹⁵³⁹ Ancak İngiliz Hükümeti bu komisyona Tümamiral James C. Ley'i atamayı uygun görmüştü¹⁵⁴⁰. Bu talepler ve yapılan atama bölgeyi fiilen işgal altında tutan İtilaf Devletlerinin, bölgede resmi bir güç haline gelmeyi ne kadar arzuladıklarını göstermişti.

Yüksek Komiserler ise oluşabilecek masrafları Osmanlı Hükümeti'nin ödeyecek durumda olmadığı ileri sürerek antlaşmanın onaylanmasından önce Boğazlar Komisyonu'nun kurulmasına karşı çıkmışlardı¹⁵⁴¹.

Mudanya Ateşkes Antlaşması'nda İstanbul, Trakya ve Boğazlar bölgesi'nin TBMM temsilcilerine teslim edilmesine karar vermişse de Lozan Antlaşmasında Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme hazırlanmıştı. Bu sözleşme ile Boğazlar bölgesi Türkiye'ye bırakılmakla birlikte bölgenin idaresi, başkanlığını Türk temsilcisinin yapacağı Boğazlar Komisyonu'na bırakılmıştı¹⁵⁴². Lozan Antlaşması'nda yapılan stratejik bir hata sonucu kurulan ve Türkiye'nin egemenlik haklarına aykırı Boğazlar Komisyonu'nun varlığına II. Dünya Savaşı öncesinde oluşan müsait ortamdan istifade edilerek imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile son verilebilmiştir.

B. SEVR ANTLAŞMASI'DAN SONRA İSTANBUL ve BOĞAZLAR BÖLGESİNDE KURULMAK İSTENEN İDARİ SİSTEM

İşgal yönetimi Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı tarihten Sevr Antlaşması'nın imzalandığı iki yıla yakın süreçte İstanbul'da ateşkes tedbirleri adı altında idari kararlar alarak işgal kurumları vücuda getirmişti. Sevr Antlaşması işgal yönetimi ve kurumlarıyla ilgili değişiklikleri ihtiva ediyordu.

¹⁵³⁸ “Karadeniz Ordusu Başkumandanı Milne'den İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 13 Ağustos 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5100**, E 11067.

¹⁵³⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 23 Ağustos 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5100**, E 11871; “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 6 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5100**, E 11647.

¹⁵⁴⁰ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Rumbold'a 21 Ocak 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6482**, E 472.

¹⁵⁴¹ “24 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 339.

¹⁵⁴² **Lozan Antlaşması**, md. 23.

İstanbul'da Meclis, Hükümet ve Padişah'ın üstünde üç devlet Yüksek Komiserlik temsilcilerinden oluşan bir idari yapılanma söz konusuydu. Savaş sonrasında İtilaf Devletlerinin daha önce yaptıkları antlaşmalardaki emellerinin ve ateşkesten sonra almayı düşündükleri tedbirlerin pratiğe dönüştürülmesi ile İstanbul'da sömürgecilik tarihinde emsali görülmemiş bir işgal yönetimi teşkil edilmişti. Karar alma ve alınan kararların uygulanması aşamasında yetki konusunda bazı sıkıntıları olmakla birlikte bu yönetim Sevr Antlaşması'na kadar varlığını muhafaza etmişti. Sevr Antlaşması'nda İstanbul ve Boğazlar bölgesi hakkında verilecek karar bu idarenin geleceğini belirleyecekti.

Yüksek Komiserler Hükümetlerinden aksi bir talimat gelmedikçe Sevr Antlaşması'nın onaylanmasına kadar kurdukları idarenin devam etmesinden yana bir karar almışlardı. Bu idari teşkilatta önemli bir rol oynayan kurumlar, Sevr Antlaşması ile gerçekleştirilmek istenen yapı kurulana kadar varlığını sürdürecekti. Sevr Antlaşması'nda İstanbul ve Boğazlar bölgesinde dört temel komisyon kurulması öngörülmüştü. Bunlar; Boğazlar, maliye, ordu ve deniz kuvvetleri komisyonlarıydı. Osmanlı Ordusu; kara¹⁵⁴³, deniz¹⁵⁴⁴ ve havacılık¹⁵⁴⁵ denetim ve organizasyon komisyonları tarafından yapılandırılacaktı.

¹⁵⁴³ Müttefiklerarası Kara Kuvvetleri Denetleme Komisyonu'nun görevleri şunlardı;
a) Türkiye'nin, 170. Madde uyarınca elinde bulundurmasına izin verilecek gümrük polisi, yerel kent ve kır polisi görevlilerinin, orman bekçilerinin ve benzeri görevlilerinin sayısını saptamak,
b) Osmanlı Hükümeti'nden, cephane stoklarının ve depolarının yerlerine, berkitilmiş [müstahkem] yapıların, kalelerin ve berkitilmiş yerlerin silâhlarına, silâh, cephane ve savaş gereçleri fabrikalarının ya da yapımevlerinin yerlerine ve işleyişlerine ilişkin bildirimleri almak;
c) Silâh, cephane, savaş gereçleri ve bunların yapımına yarayacak aygıtları teslim almak, bu teslimin nerelerde yapılacağını saptamak ve işbu Antlaşma ile öngörülen işe yaramaz duruma getirme ya da biçim değiştirme işlerini denetim altında tutmak.
Müttefiklerarası Kara Kuvvetleri Örgütlenme Komisyonu olarak görevleri özellikle şunlar olacaktır:
a) Osmanlı Hükümeti ile işbirliği ederek, antlaşmada öngörülen temeller üzerinde Osmanlı kara kuvvetlerini düzenlemek ve öngörülen yersel bölgeleri sınırlandırmak ve, son olarak, çeşitli yersel bölgeler arasında jandarma birliklerinin dağıtımını sağlamak,
b) 156. ve 157. Maddelerde öngörüldüğü üzere, bu jandarma birlikleri ile özel birliklerin kullanılmasını ve sözü edilen Maddeler uyarınca saptanmış olan bu kuvvetlerin olağan dağıtımında Osmanlı Hükümeti'nin geçici değişiklikler getirilmesi yönündeki istekleri konusunu karara bağlamak;
c) 159. Maddede öngörülen koşullar altında Osmanlı jandarmanında göreve kabul edilecek Müttefik ya da tarafsız Devletler subaylarının uyruklarına göre oranını saptamak ve sözü edilen Maddede bunların çeşitli görevlere katılmaları koşullarını düzenlemektir. **Sevr Antlaşması**, md. 200.

¹⁵⁴⁴ Müttefiklerarası Deniz Kuvvetleri Denetleme Komisyonu'nun görevi, özellikle, tersanelere giderek gemilerin yıkımını denetlemek, deniz savaşı silâhlarını, cephaneyi ve gereçlerini teslim almak ve bunların yok edilmesini ya yıkımını denetlemektir. Osmanlı Hükümeti, Müttefiklerarası

Sevr Antlaşması'nda öngörülen denetim ve organizasyon komisyonların süresi beş yıldır. Ancak Müttefik Devletler, bu sürenin bitiminde, adı geçen komisyonun bir bölümünün ya da tamamının varlığını sürdürmesinin ya da sona erdirmesinin uygun olup olmayacağını değerlendirme hakkını saklı tutmuşlardı¹⁵⁴⁶.

Yüksek Komiserler, Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından sonra antlaşmada öngörülen komisyonların, ön hazırlık yaparak bir çalışma programı yapabilmeleri için bir an önce kurulmalarını önermişlerdi. Müttefik menfaatleri gereği bu komisyonların vakit kaybetmeden faaliyetlerine başlaması gerekiyordu. Boğazlar Komisyonu, Boğazlar bölgesinin İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri tarafından işgalini ve bu kuvvetlerin bölgede kalabilmeleri için gereken çalışmaları organize edecekti. Maliye Komisyonu; Osmanlı Hükümeti'nin, Anadolu'da nüfuzunu ve düzenini yeniden tesis etmek, güvenliği sağlamak amacıyla mali kaynakların idare edilmesi için çalışacaktı. Ordu ve Deniz Kuvvetleri Komisyonları da; Osmanlı Hükümeti'nin Sevr Antlaşması ile üstlendiği yükümlülükleri yerine getirmesini sağlamak amacıyla belirlenen şekil ve koşullarda silahlı kuvvetlerin oluşturulması için çalışacaktı¹⁵⁴⁷.

İtilaf Devletleri İstanbul'da kurdukları gayri kanuni işgal yönetimine yeni bir şekil vermek suretiyle kanuni hale getirerek antlaşmadan sonra da devam ettirmeyi düşünüyorlardı. İstanbul'a atanacak İtilaf Devletleri Büyükelçilerinden oluşacak özel konsey Sevr Antlaşması'na göre kurulacak komisyonların faaliyetlerini düzenleyecek

Deniz Kuvvetlerini Denetleme Komisyonuna, Komisyonun, deniz kuvvetlerine ilişkin hükümlerin tam yerine getirilmesini sağlamak için, gerekli göreceği bütün bilgileri ve belgeleri ve özellikle, savaş gemilerinin plânlarını, silâhlarının nelerden oluştuğunu, top, cephaneyi, torpil, mayın, patlayıcı madde, telsiz telgraf aygıtlarının ayrıntılarını ve modellerini ve genellikle deniz savaş gereçlerine ilişkin her şeyle, yasal ya da yönetsel belgeleri ve yönetmelikleri verecekti. **Sevr Antlaşması**, md. 201.

¹⁵⁴⁵ Müttefiklerarası Havacılık Denetleme Komisyonunun görevi, özellikle, Osmanlı Hükümeti'nin elinde bulunan mevcut havacılık gereçlerinin sayımını yapmak, uçak, balon, uçak motoru fabrikaların ve uçakların kullanabilecekleri silâhları, cephaneyi ve patlayıcı maddeleri yapan fabrikaları denetlemek, Osmanlı ülkesi üzerindeki tüm hava alanlarını, hangarları, iniş alanlarını, parkları ve depoları gezmek ve gerektiğinde, öngörülen gereçlerin taşınmasını ve teslim alınmasını sağlamaktır. Osmanlı Hükümeti, Müttefiklerarası Havacılık Denetleme Komisyonuna, havacılık hükümlerinin tam olarak yerine getirilmesini sağlamak için gerekli göreceği bütün bilgilerle, yasal, yönetsel ya da başka belgeleri ve özellikle, Türkiye'deki bütün havacılık hizmetlerinde çalışan personelin sayısı ile, var olan, yapılmakta ya da ısmarlanmış bulunan gereçlerin sayısını ve havacılık için çalışan bütün kurumların yerlerinin, bütün hangarların ve iniş alanlarının tam bir dizelgesini listesini sağlayacaktı. **Sevr Antlaşması**, md. 202.

¹⁵⁴⁶ **Sevr Antlaşması**, md. 205.

¹⁵⁴⁷ "Robeck'ten Curzon'a 30 Temmuz 1920 tarihli telgraf", "Robeck'ten Curzon'a 31 Temmuz 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5054, E 9170; F.C.R.E.A Part V, 1920, No. 60, **FO**, 406/44.

ve antlaşmanın uygulanmasını sağlayacaktı¹⁵⁴⁸. İngiltere hazırlanan bu planı kısa bir süre içerisinde müttefiklerinin onayına sunacaktı.

Sevr Antlaşması'nda İtilaf Devletleri, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın birer temsilcisinin yer alacağı bir Maliye Komisyonu kurulmasını kararlaştırmıştı. Osmanlı Devleti tarafından Maliye Komisyonu'na gerekli durumda danışma niteliğine sahip bir komiser atanacaktı¹⁵⁴⁹. Maliye Komisyonu, Türkiye'nin kaynaklarını korumak ve arttırmak amacıyla gerekli gördüğü önlemleri alacaktı. Maliye Nazırı'nca, her yıl, Osmanlı Meclisine sunulacak bütçe, ilk önce, Maliye Komisyonu'na havale edilecek ardından komisyonunun uygun göreceği biçimde meclise sunulacaktı. Maliye Komisyonu uygun bulmadıkça meclisin önereceği hiçbir değişiklik yürürlüğe giremeyecekti. Maliye Komisyonu, Osmanlı Devleti'nin bütçeleriyle mali yasalarının ve yönetmeliklerin uygulanmasını da denetleyecekti. Bu denetim, Maliye Komisyonunun doğrudan doğruya buyruğu altında bulunacak ve üyeleri bu komisyonun onayıyla atanabilecek olan Osmanlı Maliye Müfettişliği aracılığıyla yapılacaktı. Osmanlı Hükümeti, bu müfettişlere, görevlerini yapabilmeleri için gerekli bütün kolaylıkları sağlamakla ve komisyonun önerebileceği önlemleri almakla mükellef olacaktı¹⁵⁵⁰. Maliye Komisyonu, ayrıca, Düyun-u Umumiye İdaresi ve Osmanlı Bankası ile anlaşarak Türkiye'de para sürümünü düzenleyecek, uygun ve hak gözetir görülecek bütün yollarla, bunu sağlıklı bir duruma sokmakla görevli olacaktı¹⁵⁵¹.

Osmanlı Hükümeti, Maliye Komisyonunun izni olmadıkça, hiçbir iç ya da dış borçlanmaya teşebbüs etmeyecekti¹⁵⁵².

Düyun-u Umumiye'nin faiz ve anapara ödemelerinin güvencesi olarak ayrılmış ya da verilmiş gelirler dışındaki tüm kaynaklar Maliye Komisyonu'nun buyruğu altında olacaktı. Bu kaynaklardan ilk olarak Maliye Komisyonu'nun aylıkları, günlük giderleri ile Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe konmasından önce ve sonra Osmanlı toprakları üzerinde bulunan işgal kuvvetlerinin masrafları ödenecekti. Hatta devlet yararına yapıldığına kanaat getirilmesi halinde Türkiye'den ayrılmış olan topraklar

¹⁵⁴⁸ “Derby'den Curzon'a 17 Eylül 1920 tarihli mektup”, F.C.R.E.A, Part V; 1920, no. 122; **FO, 406/44.**

¹⁵⁴⁹ **Sevr Antlaşması**, md. 231.

¹⁵⁵⁰ **Sevr Antlaşması**, md. 232.

¹⁵⁵¹ **Sevr Antlaşması**, md. 233.

¹⁵⁵² **Sevr Antlaşması**, md. 234.

üzerindeki Müttefik işgal kuvvetlerinin giderlerini dahi Osmanlı Devleti tarafından ödenecekti. Bu giderlerin tutarı ile yıllık taksit tutarları Maliye Komisyonu'na saptanacaktı. İkinci sırada, Türkiye'nin malî durumu ve yönetiminin temel giderlerinin karşılanması zorunluluğu göz önünde tutulmak koşuluyla, 1 Ağustos 1914'den sonra yabancıların maruz kaldığı kayıplar ya da zararlar yüzünden ödenmesi gereken olan tazminatlar gelecekti. Maliye Komisyonu, kişisel zarar yüzünden öne sürülen istemlerin tüm tutarını saptayacak ve bunların ödenmelerini sağlayacaktı¹⁵⁵³.

Maliye Komisyonu uygun bulmadıkça, Osmanlı Hükümeti, kendi vatandaşlarına ya da yabancılara hiçbir yeni ayrıcalık verilmeyecekti¹⁵⁵⁴.

Maliye Komisyonu, Düyun-u Umumiye'nin gelirlerini ülke genelinde toplayabilmesi için gerekli düzenlemeleri yapacaktı¹⁵⁵⁵.

Osmanlı Gümrük Yönetimi de Maliye Komisyonu'na atanacak ve görevden alınabilecekti. Gümrük vergileri tarifesi, ancak Maliye Komisyonu'nun onayıyla değiştirilebilecekti¹⁵⁵⁶.

Maliye Komisyonu'na gelecekte Düyun-u Umumiye'nin haklarının korunması ve genişletilmesi için gerekli yetkiler de verilmişti. Maliye Komisyonu sayesinde ileride Düyun-u Umumiye'nin varlığına dahi gerek kalmayacaktı. Düyun-u Umumiye'nin görev süresi sonunda, bu Konsey'in devamına ya da yerini Maliye Komisyonu'nun almasına Fransa, İngiltere ve İtalya Hükümetleri, hisse senedi sahiplerine danıştıktan sonra, oyçokluğuyla karar vereceklerdi¹⁵⁵⁷.

Maliye Komisyonu, ileride borçlanma senetleri taşıyıcılarına antlaşmaları ya da mevcut kararnameler gereğince verilmiş güvenceler yerine yeterli başka güvenceler ya da Türkiye'nin genel gelirleri üzerinden bir ipotek konmasını önerme yetkisine de sahip olacaktı¹⁵⁵⁸.

¹⁵⁵³ **Sevr Antlaşması**, md. 235-236.

¹⁵⁵⁴ **Sevr Antlaşması**, md. 240.

¹⁵⁵⁵ **Sevr Antlaşması**, md. 246.

¹⁵⁵⁶ **Sevr Antlaşması**, md. 246.

¹⁵⁵⁷ **Sevr Antlaşması**, md. 246-252

¹⁵⁵⁸ **Sevr Antlaşması**, md. 247.

Maliye Komisyonu'nun görev süresi, Müttefik Devletlerin Osmanlı Hükümeti'nden olan talepleri karşılanır karşılanmaz ve savaş öncesi borçlar ödenir ödenmez son bulacaktı¹⁵⁵⁹.

Osmanlı maliyesini denetleme, yönlendirme ve idare vasfına sahip olacak Maliye Komisyonu, I. Dünya Savaşı sırasında mali bağımsızlık yolunda kaydedilen gelişmelerin sona ermesine neden olacaktı. Maliye Komisyonu'na verilen yetkiler, Osmanlı mali bağımsızlığının tamamen sona erdirecek, Osmanlı Devleti'ni müttefik devletlere bağımlı hale getirecekti.

İstanbul işgal yönetimi de Sevr Antlaşması doğrultusunda Osmanlı yönetim birimlerini, organize, kontrol ve denetlemek amacıyla kurulacak komisyonların kuruluş sürecini çabuklaştırmak amacıyla çalışmalar başlatmıştı. Müttefik yetkilileri önceden yapılacak hazırlıklarla daha etkili bir organizasyon tesis edilebileceğini düşünüyorlardı. Kurulması planlanan komisyonlar arasında en acil olanları antlaşma taslağındaki Askeri Komisyonlarla Boğazlar bölgesinde kurulacak olan Polis Komisyonu idi. Çünkü İtilaf Devletleri açısından TBMM Hükümeti'nin faaliyetleri birinci dereceden tehlike haline gelmişti. İtilaf Devletleri bu komisyonlarla Anadolu'daki "Milliyetçi çeteleri" bastırmayı ve kamu güvenliğini sağlamayı hedefliyorlardı¹⁵⁶⁰. Aslında kullanılan milliyetçi çeteler tabiri bile Müttefik mümessillerinin Milli Mücadele Hareketi'nin ciddiyetini kavrayamadıklarını göstermekteydi. Ordu, donanma, Boğazlar ve maliye alanlardaki komisyonlar müttefiklerin ilk etapta kurmayı planladıkları komisyonlardı. Müttefik mümessilleri henüz Sevr Antlaşması imzalanmadan ve onay aşamasına gelinmeden bu komisyonlar için atama yapılmasını tavsiye ediyorlardı¹⁵⁶¹.

İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması üzerinde uzlaşmaya varmış olsalar da kurulacak komisyonlar konusunda büyük devletlerarasında bazı ihtilafların yaşanması kaçınılmazdı. Kurulacak komisyonlar arasında Boğazlar Komisyonu'nun

¹⁵⁵⁹ **Sevr Antlaşması**, md. 257.

¹⁵⁶⁰ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 28 Temmuz 1920 Tarihli çok acil telgraf", **FO, 371/5272**, E 9075.

¹⁵⁶¹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 28 Temmuz 1920 Tarihli çok acil telgraf", **FO, 371/5272**, E 9075.

ayrı bir yeri vardı. Bu nedenle uzlaşma sağlamada öncelik Boğazlar Komisyonu'na verilmişti¹⁵⁶².

Boğazlar Komisyonu dahil bütün komisyon üyelerinin maaşlarının ve komisyonların masraflarının Osmanlı Hükümeti tarafından ödenmesi öngörülmüştü¹⁵⁶³.

İtilaf Devletleri bu komisyonların İstanbul'daki müttefik Yüksek Komiserlerin ve ya resmi ilişkilerin başlamasından sonra atanacak Büyükelçilerin denetimi altında olması için plan yapmışlardı¹⁵⁶⁴. Bu durumda Osmanlı yönetimine bırakılan İstanbul ile Uluslararası statü verilen Boğazlar bölgesi arasında bağlantı kurulacak ve eşgüdüm sağlanacaktı.

Sevr Antlaşması'nda kurulması planlanan komisyonlara hangi devlet temsilcilerinin başkanlık yapacağı ve hangi devletlerin bu komisyonlarda nasıl temsil edilecekleri önemli bir mesele haline gelmişti. İngilizler organizasyon komisyonlarında üç büyük müttefikin eşit temsil edilmesini, kontrol komisyonlarında ise İngiliz, Fransız ve İtalyanların her biri için katılım oranının %25 Amerika için %15 Japonya için %10 olmasından yana idiler. İngilizler açısından Askeri Komisyon başkanlığı hayati önem taşımaktaydı. Onlara göre en büyük Müslüman kuvvet İngiltere olduğundan Osmanlı Devleti ile yapılan antlaşmanın uygun bir şekilde yürütülmesinden İngiltere birinci derecede sorumlu olmalıydı. İngiliz tezleri şu esaslara dayanmaktaydı; Müttefikler arasında doğuda menfaatleri ağır bastığından Osmanlı Devleti'ndeki rahatsızlıklar diğer müttefiklerinden daha çok İngiltere'yi ilgilendirmekte idi. Türkiye ile savaşın yükü neredeyse tamamen İngiltere'ye binmişti. Savaş sonrasında yapılan antlaşmalara göre kurulan kontrol komisyonlarının başkanı genelde İngiliz olmuştu. İşte bu nedenlerle İngiltere, Askeri Komisyon başkanlığına son derece ehemmiyet vermekte idi. İngilizler Askeri Komisyon başkanlığına talip olmaları halinde müttefiklerinin de deniz ve hava komisyonlarının başkanlıklarına talip olacaklarını biliyorlardı. İngiltere, Askeri Komisyon başkanlığının kendilerine verilmesi şartıyla diğer iki komisyon

¹⁵⁶² “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Deniz Bakanlığı'na 14 Ağustos 1920 Tarihli telgraf”, **FO, 371/5272**, E 9621.

¹⁵⁶³ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na 14 Ağustos 1920 Tarihli telgraf”, **FO, 371/5272**, E 9621.

¹⁵⁶⁴ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine, Savaş, Deniz ve Hava Bakanlıklarına 30 Ağustos 1920 Tarihli telgraf”, **FO, 371/5272**, E 9621.

başkanlığının müttefikleri arasında paylaşılmasına razı idi¹⁵⁶⁵. Bu konuda İngiliz yetkililer arasında tam bir uyum söz konusu idi¹⁵⁶⁶.

İngilizler emir komuta zinciri içerisinde temsilcilerinin saygı görmelerini sağlamak için temsilcilerini yüksek rütbeliler arasından seçmeyi tercih ediyorlardı¹⁵⁶⁷. Boğazlar Komisyonu'ndaki konumundan dolayı İngiltere temsilcisinin en az Tuğamiral rütbesine sahip olanlar arasından seçilmesi düşünülüyordu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, atanacak üyenin donanma ataşeliği yapmış ve uluslararası komisyonlarda çalışmış, tecrübe sahibi olanlar arasından seçilmesini ve Fransızcaya hakim birisi olmasını önermişti¹⁵⁶⁸. Boğazlar Komisyonu da İngilizler için en az Askeri Komisyon kadar önemli idi.

23 Ağustos 1920 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda, Max Muller başkanlığında, Savaş Bakanlığı'ndan Tümgeneral Thwaites, Donanma Bakanlığı'ndan Yüzbaşı G.C. Dickens, Havacılık Bakanlığı'ndan pilot kumandan Wyan, Hazine'den Fass ve Dışişleri Bakanlığı'ndan Fitzmaurice, İstanbul'da kurulacak Müttefiklerarası kontrol ve organizasyon komisyonları sorununu müzakere etmişlerdi. Kontrol komisyonu formatında kurulacak olan Askeri Komisyon altı aylık sınırlı bir süre için faaliyet gösterecekti. Organizasyon komisyonları ise antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren beş yıl faaliyet gösterecek bu sürenin sonunda İtilaf Devletleri bunların devamına ve ya kaldırılmasına karar vereceklerdi. Bu komisyonlarda İngiltere, Fransa ve İtalya dışında yer alan müttefiklerin temsil edilip edilmeyeceği de görüşmeler esnasında ele alınmıştı. Muller Sevr Antlaşması'na göre bu komisyonların esas müttefikler tarafından atanacağını ifade etmişti. Antlaşma esas müttefikleri İngiltere Fransa, İtalya ve Japonya olarak tarif etmişti. Japonya işgal kuvvetlerinde bir paya sahip olmamasına ve uzak olmasına rağmen kontrol komisyonunda temsil edilme hakkına sahip olmuştu. Ancak İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Japonya'yı aralarına almak gibi bir düşünceleri bulunmuyordu. İngilizlerin

¹⁵⁶⁵ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ağustos 1920 Tarihli telgraf”, **FO, 371/5272**, E 9938.

¹⁵⁶⁶ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 20 Ağustos 1920 Tarihli telgraf”, **FO, 371/5272**, E 9938.

¹⁵⁶⁷ “İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 24 Ağustos 1920 Tarihli telgraf”, **FO, 371/5272**, E 10370.

¹⁵⁶⁸ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Deniz Bakanlığı'na 30 Ağustos 1920 Tarihli telgraf”, **FO, 371/5272**, E 10370.

öncelikli hedefi Askeri Komisyon başkanlığını ele geçirmektir. Bu koşulla Fransızların Maliye Komisyonu başkanı atamaları kabul edilecekti. İngilizler, Fransız başkan bir yıl görevde kaldıktan sonra İtalyanların desteğiyle A. Block'u başkan seçtirmeyi planlıyorlardı. Askeri Komisyon kısa ömürlü olacağından İngilizler bu süre zarfında Askeri Komisyon başkanlığını ele geçirmeyi tasarlıyorlardı. Almanya ve Bulgaristan'daki Askeri Komisyonlar Fransız, Avusturya-Macaristan'dakiler İtalyan başkanlığında olduğundan Türkiye'deki Askeri Komisyon başkanının İngiliz olmasına diğer müttefiklerin de tepki vermemesi bekleniyordu. İngilizler Paris'te toplanacak Büyükelçiler konferansında bu tezi savunacaklardı. Fransızlar ise başkumandanın büyükelçiler konseyine karşı sorumlu olması için bastırıyorlardı. Muller işgalin daha statik bir hal alması bakımından başkumandanın İstanbul'daki müttefik Yüksek Komiserlerine ve ya Büyükelçilerine karşı sorumlu olmasının daha pratik olacağını ileri sürmüştü. İngilizler işgal tecrübelerinin verdiği ustalıktan olacak her türlü olasılığı düşünüyorlardı. Wyan başkanın görevdeyken ölmesi halinde kalan süresi için kendi milletinden bir başkan atanmasının uygun olacağını beyan etmiş, bu fikir kabul edilmişti. Dickens da Deniz Kuvvetleri Komisyonu'nun başına bir İtalyan, Havacılık Komisyonu'na da bir Fransız başkan getirilebileceğini, bunların başkanlığının dönüşümlü olması gibi bir sorun olmadığını, çünkü ömürlerinin antlaşmanın onaylanmasından sonra altı ay olduğunu açıklığa kavuşturmuştu¹⁵⁶⁹.

İngilizlerin bir planı da Askeri Kontrol Komisyonu Başkanlığı'nı silahsızlandırılmış bölgedeki müttefik kumandası ile birleştirmekti. Yapılan müzakerelerden sonra Fransız Hükümeti de bu görüşü prensipte kabul etmişti¹⁵⁷⁰. İtalyan Hükümeti'nin de yapılan öneriyi sıcak bakması üzerine¹⁵⁷¹ İtilaf Devletleri İstanbul ve Boğazları içine alan silahsızlandırılmış bölgeyi tek elden yönetmek üzere harekete geçmişlerdi.

¹⁵⁶⁹ “23 Ağustos 1920 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan Departmanlar arası konferans'tan”, **FO, 371/5272**, E 10493.

¹⁵⁷⁰ “İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 7 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5273**, E 11278, Ek 1; “İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 29 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5273**, E 11573.

¹⁵⁷¹ “İngiltere'nin Roma Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5273**, E 11433.

19 Haziran 1921’de toplanan Büyükelçiler Konferansında, Harington’un Askeri Komisyon Başkanlığı konusunda Fransa ve İngiltere arasında anlaşmaya varılmıştı. Harington’un, Askeri Komisyon Başkanı olması karşılığında; Kontrol Alt Komisyonu (silahsızlandırma Alt Komisyonu) Başkanı, İtalyan, Jandarma Alt Komisyonu Başkanı, Fransız ve Özel Birlikler Alt Komisyonu Başkanı, İngiliz olacaktır. Maliye Komisyonu Daimi Umumi Sekreteri, Fransız, Gümrük Daimi Umumi Müfettişi İngiliz olacak eşit dağılım esasları doğrultusunda bu görevlere eş üçüncü bir görev, bir İtalyan subayına verilecekti¹⁵⁷². Bu esasları birkaç gün içerisinde İtalya da kabul ettiğini açıklamıştı¹⁵⁷³. Ancak bir süre sonra İtalyan Hükümeti Maliye Komisyonu Daimi Umumi Sekreterliğinin bir İtalyan subayına verilmesini talep etmişti¹⁵⁷⁴. Bundan sonra İtalya Hükümeti, imtiyaz sözleşmelerinin tamamı üzerinde kontrol yetkisine sahip bir memur atamayı talep etmişti. Müttefikleri ise böyle geniş yetkiye sahip bir memuriyeti İtalya’ya vermeye razı olmamışlar¹⁵⁷⁵, Osmanlı Hükümeti ile Maliye Komisyonu arasında İrtibat görevinin bir İtalyan memuruna verilmesini uygun görmüşlerdi¹⁵⁷⁶. İtalyan ve Fransızların talepleri neticesinde varılan anlaşmaya göre olası bir tepki oluşmaması için İngiliz Başkumandanı Harington’un başkumandanlığı Türk ve dünya kamuoyuna ilan edilmeyecekti. İngilizler, müttefiklerinin İngiltere’nin itibarının artmasını önlemek için böyle bir tutum sergilediklerini düşünseler de bu isteği kabul etmişlerdi¹⁵⁷⁷.

Başkumandanlığı tanındıktan sonra Harington, İstanbul’da Bolşeviklere yönelik geniş çaplı bir operasyon başlatmıştı. Bu operasyonda 59 kişi tutuklanmış, 29’u sürülmüş, gerisi serbest bırakılmıştı. Operasyon hazırlıkları büyük bir gizlilik içerisinde yürütülmüş Harington, Yüksek Komiserlere önceden bilgi vermemişti. Öyle ki, İngiliz Yüksek Komiseri dahi gelişmeler hakkında haberdar edilmemişti. İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri Harington’un bu tutumuna tepki göstermiş,

¹⁵⁷² “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan Cheetham’a 23 Mayıs 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6483**, E 5586; Curzon’dan E. Crowe’a 19 Haziran 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6483**, E 7013.

¹⁵⁷³ “Lord Hardinge’den İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 20 Haziran 1921 tarihli telgraf ”, **FO, 371/6483**, E 7090.

¹⁵⁷⁴ “İtalya’nın Londra Büyükelçiliği’nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 11 Temmuz 1921 tarihli muhtıra”, **FO, 371/6483**, E 8233.

¹⁵⁷⁵ “Curzon’dan Martino’ya 3 Ekim 1921 tarihli mektup ”, **FO, 371/6484**, E 10739.

¹⁵⁷⁶ “İtalya’nın Londra Büyükelçiliği’nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 19 Aralık 1921 tarihli muhtıra”, **FO, 371/6485**, E 14240.

¹⁵⁷⁷ “Rattigan’dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 27 Haziran 1921 tarihli telgraf ”, **FO, 371/6483**, E 7375.

onun Yüksek Komiserlere karşı sorumlu olduğunu belirterek bu tür vakaların tekrarlanması halinde Harington'un başkumandanlığını tanımayacaklarını açıklamışlardı¹⁵⁷⁸. Aslında Harington basın yoluyla duyuramadığı Başkumandanlığını bu tür vakalarla dolaylı olarak ilan etmek istemişti. Ancak müttefik Yüksek Komiserlerinin büyük bir tepkisi ile karşılaşmıştı. Bundan sonra hakimiyet mücadelesi Fransız ve İtalyan askeri yetkilileri ile Harington arasında değil, İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri ile Harington arasında olacaktı.

Harington başkumandanlığını ilan etmek için her yolu denemişti. İstanbul'da ve çevresinde uçuş yasağı hakkında bir bildiri hazırlatan Harington bu bildirin altına İstanbul Müttefik Orduları Başkumandanı sıfatını yazdırmıştı. İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri buna hemen tepki göstermişlerdi¹⁵⁷⁹. Çünkü Harington dolaylı yoldan da olsa Başkumandanlığını ilan etmişti.

Harington müttefik hükümetlerin emri altındaki kuvvetlerin güvenliğinden sorumlu olduğunu, bu nedenle Yüksek Komiserlere danışmadan hareket edebilme hakkına sahip olduğunu iddia etmeye başlamıştı¹⁵⁸⁰. Bu konuda bir anlaşma sağlanamadığından Başkumandanla Yüksek Komiserler arasındaki yetki tartışmaları işgal sonuna kadar devam edecekti.

Fransız basın ve kamuoyunda İstanbul'daki askeri kontrolün İngilizlere emanet edilmesinden dolayı Fransız hükümeti sert bir şekilde eleştirilmişti¹⁵⁸¹. Fransız Hükümeti, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra üç yıla yakın bir süre İstanbul'un kumandası ile ilgili iddiasından vazgeçmemişti. Ancak İngilizlerin yaptığı son teklifte, Fransa'ya Maliye ve Jandarma üzerinde hakimiyet kurma hakkı tanındığından, Fransız Hükümeti, zaten fiili hale gelen Harington'un başkumandanlığını tanımayı kabul etmişti.

İngiliz Hükümeti, Harington'un Yüksek Komiserlerle yakın temas halinde olduğunu ve sadece istişare anlamda onlarla temasta bulunduğunu, bunun dışında onlara karşı hiçbir şekilde sorumlu olmadığını açıklamıştı. Harington'un kumandası

¹⁵⁷⁸ "Rattigan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 1 ve 2 Temmuz 1921 tarihli telgraflar ", **FO, 371/6483**, E 7554 ve E 7555.

¹⁵⁷⁹ "Rattigan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Temmuz 1921 tarihli telgraflar ", **FO, 371/6483**, E 7555.

¹⁵⁸⁰ "Rattigan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 4 Temmuz 1921 tarihli telgraflar ", **FO, 371/6483**, E 7626.

¹⁵⁸¹ "Cheetham' dan Dışişleri Bakanlığı'na 8 Şubat 1921 tarihli mektup", **FO, 371/6484**, E 8295.

altındaki bölgede Divan-ı Harb kurma, düzeni sağlama, müttefik askerlerinin güvenliğini sağlama ve diğer tüm askeri sorunlarda kendi inisiyatifi ile hareket edebilme yetkisi de vardı¹⁵⁸². Mesele Yüksek Komiserlik teşkilatlarının farklı şekilde yapılandırılmasından kaynaklanmıştı.

İngiltere İstanbul Yüksek Komiserlik teşkilatını kurarken diplomatik meseleleri Yüksek Komisere askeri meseleleri Başkumandana emanet etmiş, iki görevliye ortak meselelerde eşgüdüm halinde, birbirinden farklı meselelerde ise bağımsız hareket edebilme imkanı tanımıştı. Fransız ve İtalyanlar da aynı şekilde görev dağılımı yapmakla birlikte İstanbul Yüksek Komiserlerini, askeri yetkililerin üstü olarak kabul etmişlerdi. Bu nedenle İtalya ve Fransa Hükümetleri, Yüksek Komiserlerinin rütbe olarak İstanbul'daki askeri yetkililerden yüksek olmasına dikkat etmişler, atamaları bu şekilde yapmışlardı¹⁵⁸³.

Harington'un Yüksek Komiserlere karşı sorumluluğunu görüşmek üzere bir araya gelen Yüksek Komiserler anlaşma sağlayamamışlardı. İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri, Harington'un askeri meselelerde kendi inisiyatifi ile hareket etmesi ilkesini benimserlerken, düzenin korunması ve askeri mahkeme kurulması konusunda Harington'un Yüksek Komiserlere bağlı olmasında ısrar etmişlerdi¹⁵⁸⁴.

Başkumandanın yetkileri ile ilgili tartışmalar sürerken tam adı Askeri Organizasyon ve Kontrol Komisyonu olan komisyonun Umumi İdari Komitesine İngiliz Korgeneral Charles H. Harington, İtalyan General E. Mombelli, Fransız Tümgeneral C. Charpy'i atanmıştı. Umumi İdari Komite ilk toplantısını 6 Eylül 1921 tarihinde yaparak çalışmalarına başlamıştı. Müttefik generalleri alt komisyonların çalışma yöntemleri üzerinde tamamen anlaşmaya varmış,¹⁵⁸⁵ bir iki hafta içerisinde askeri komisyona bağlı alt komisyonlar kurulmuş¹⁵⁸⁶ bu komisyonların hangi

¹⁵⁸² “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan Rattigan’a 2 Ağustos 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6484**, E 8697.

¹⁵⁸³ “Rumbold’dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 9 Ağustos 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6484**, E 9084.

¹⁵⁸⁴ “Rumbold’dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 17 Ağustos 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6484**, E 9473.

¹⁵⁸⁵ “Harington’dan Savaş Bakanlığı’na 6 Eylül 1921 tarihli telgraf”, **WO, 32/5774**.

“Rumbold’dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 26 Eylül 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6484**, E 10957

¹⁵⁸⁶ Askeri Komisyon ve Alt Komisyonları şu şekilde kurulmuştu;

alanlarda çalışacakları tespit edilmişti. Buna göre; Müttefiklerarası Silahsızlanma Alt Komisyonu; Osmanlı savaş malzemelerinin tasarrufu ve kontrolü hakkındaki sorunlarla ilgilenecekti. Müttefiklerarası Jandarma Alt Komisyonu, Özel Birlikler Alt Komisyonu; üç müttefik üyeden oluşacak bir İngiliz subayının başkanlığında olacak bu komisyon; Osmanlı Harbiye Nezareti'nin yeniden organizasyonunu sağlayacak ve Harbiye Nezareti tarafından verilen talimatları denetleyecekti. Merkezi Hükümetin emri altında istihdam edilecek yeni birlikleri de bu komisyon denetleyecekti. Harbiye Nezareti diğer komisyonlarla Müttefiklerarası irtibat bölümü aracılığıyla temas kurabilecekti. Ayrıca İrtibat personeli, İdari Umumi Komite ve ya herhangi bir alt komisyon tarafından verilen emir ve talimatların Harbiye Nezareti içerisinde uygulanışını denetleyecekti¹⁵⁸⁷.

Müttefiklerarası Jandarma Alt Komisyonu; Osmanlı Jandarmasını organize ve kontrol edecekti. Bu komisyonlar sadece Boğazlar bölgesinde değil Türkiye'nin tamamı hakkında kararlar alacaklardı. Böylece yürürlüğe girmediği iddia edilen Sevr Antlaşması'nın, en önemli maddelerinden bir tanesi, İstanbul'da ve işgal edilen bölgelerde yürürlüğe girmişti. İtilaf Devletleri tarafından kurulan komisyonların bundan sonraki hedefi; Sevr Antlaşması'nın İşgal edilmeyen bölgelerde de uygulanmasını sağlamaktı. Bunun için Milli Mücadele Hareketi'nin etkisiz hale getirilmesi gerekiyordu.

Osmanlı Hükümeti, Sevr Antlaşması'nın henüz onaylanmamış olmasını gerekçe göstererek Askeri Komisyon ve Alt komisyonları tanımadığını açıklamıştı.

Nişantaşı Müttefik İşgal Orduları Umumi Karargahı'nda faaliyette bulunacak olan Umumi İdari Komite; Başkanı; İngiliz üye Korgeneral Charles H. Harington, İtalyan üye; General E. Mombelli, Fransız üye; Tümgeneral C. Charpy, Sekreter; Yarbay T.G.G. Heywood.

Osmanlı Harbiye Nezareti'nde faaliyette bulunacak olan Müttefiklerarası Silahsızlanma Alt Komisyonu; Başkanı; İtalyan üye Tümgeneral Bassingnano, Fransız üye; Yarbay Chatel, İngiliz üye; Yarbay W.C.E. Twidake, Sekreter; Teğmen Martinengo.

Osmanlı Jandarma Genel Karargahı'nda faaliyette bulunacak olan Müttefiklerarası Jandarma Alt Komisyonu; Başkanı; Fransız üye tümgeneral Fillonneau, İtalyan üye; Albay Caprini, İngiliz üye; Yarbay J.A.W. Spencer, Sekreter; Teğmen Wurtz.

Osmanlı Harbiye Nezareti'nde faaliyette bulunacak olan Müttefiklerarası Özel Unsurlar Alt Komisyonu; Başkanı; İngiliz üye Tümgeneral G. McK. Franks, İtalyan üye; Albay Montagano, Fransız üye; Kumandan Genin.

Osmanlı Harbiye Nezareti'nde faaliyette bulunacak olan irtibat bölümü; Başkanı; İngiliz üye Albay A.T. Beckwith; İtalyan üye; Albay Montagano, Fransız üye; Kumandan Layer, Sekreter; G;E. Wheeler, Diyagram 40 nolu resim, **WO 32/5774**.

¹⁵⁸⁷ "Müttefiklerarası Askeri Kontrol ve Organizasyon Komisyonları Hakkında 24 Mart 1922 Tarihli Genelge", **WO 32/5774**.

Harington, Ankara Hükümeti'nin yapmış olduğu uyarı nedeniyle Hükümetin komisyonları tanımadığını düşünmekteydi. Harington ilk etapta, bu komisyonların Osmanlı Devleti açısından fayda sağlayacaklarını iddia ederek Harbiye Nazırını ikna etmeye çalışmıştı. İkna çalışmaları sonuç vermeyince İtilaf Devletleri temsilcileri Komisyonların tanınması amacıyla baskılarını arttırmışlardı¹⁵⁸⁸.

Müttefik Generalleri, Sevr Antlaşması'ndan sonra kurulacak mekanizmanın işleyişi ile ilgili kararlar almaya başlamışlardı. Müttefik Generalleri, Askeri Komisyon ve diğer alt komisyonların işleyişinde birliği sağlamak için ödemeler ve harcırahların eşit olması prensibine dayanan bir taslak üzerinde anlaşmaya varmışlardı¹⁵⁸⁹. Yüksek Komiserler arasında İstanbul'un işgalinin hemen ertesinde sağlanan uzlaşma Müttefik Generalleri arasında çok geç sağlanabilmişti.

İngilizler bir buçuk aydan fazla bir süre düşündükten sonra Maliye Komisyonu ve Boğazlar Komisyonu hariç tutulmak kaydıyla kurulacak komisyonların İstanbul'daki müttefik temsilcilerine ve ya sonradan atanacak Büyükelçilere bağlı olmalarını Fransızlara önermişlerdi. Bunun sebebi atanacak diplomatik temsilcilerin mali konularda ehliyet sahibi olmayabilecekleri idi. İtilaf Devletleri açısından Sevr Antlaşması'nın temelini oluşturan mali meseleler ve dünyanın en önemli meselelerinden biri haline gelen Boğazlar meselesi diğer meselelerden ayrı ehemmiyete sahipti. Mali konularda bir paylaşım söz konusu olabilirdi. Fakat Boğazlar konusunda böyle bir paylaşım söz etmek mümkün değildi. Bu nedenle İngilizler, Boğazlar Komisyonu'nu Milletler Cemiyeti'nin atayacağı bir tarafsız hakem komisyonun idare etmesini önermişlerdi¹⁵⁹⁰.

Maliye ve Boğazlar Komisyonları dışındaki komisyonlar Yüksek Komiserlere¹⁵⁹¹ bağlı olacaklardı. Bu bağlamda Askeri Komisyon Başkanı olacak Müttefik Kuvvetler Başkumandanı Yüksek Komiserlere bağlanmış olacaktı. Bu durum İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından şüpheyle karşılanmıştı¹⁵⁹². İngilizler işgal

¹⁵⁸⁸ “Osmanlı Hükümeti'nin Alt komisyonları tanımayı reddetmesi Kasım 1921”, **WO**, 32/5774.

¹⁵⁸⁹ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişlerine 21 Aralık 1921 tarihli mektup”, **FO**, 371/6485, E 14041.

¹⁵⁹⁰ “İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon'dan İngiliz Paris Büyükelçisi Derby'e 30 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO**, 371/5272, E 10924.

¹⁵⁹¹ Devletlerarası ilişkiler normale döndükten sonra Büyükelçi unvanı kullanılacaktı.

¹⁵⁹² “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO**, 371/5273, E 11270.

boyunca başkumandanın Yüksek Komiserlerin ortak kararlarıyla uyum içerisinde faaliyette bulunmasını, ancak gerektiğinde bağımsız hareket etmesini savunmuşlardı. Başkumandanın Yüksek Komiserlere bağlı olması halinde kurulacak yeni yönetim içerisinde üç müttefik aynı paya sahip olacaktı. İşgal yönetimi içerisinde kendisini her zaman büyük ortak olarak gören İngiltere'nin bu statükoyu kabul etmesi oldukça zordu.

Sevr Antlaşması'ndan sonra Paris'te İtilaf Devletleri temsilcileri arasında kurulacak komisyonların başkanlıkları konusunda kıyasıya bir pazarlık yaşanmıştı. Yapılan toplantılardan sonra Askeri Komisyon başkanlığına dönüşümlü bir şekilde ilk olarak bir İngiliz subayın getirilmesi kabul edilmişti. Yalnız başkanlık periyotları iki yıl olmayacaktı. Bu komisyonlar için beş yıllık bir süre öngörüldüğünden üçüncü olarak başkanlığı devralacak üye bir yıl görevde kalabilecekti. Yapılan düzenlemeyle Askeri Komisyon başkanlığı beş yıl yani altmış ay süreceğinden her bir başkanın yirmi ay görevde kalacaktı. Askeri Komisyondan sonra ikinci öneme sahip Deniz Kuvvetleri Komisyonu'na Fransız üçüncü öneme sahip olan Havacılık Komisyonu'na ise bir İtalyan başkan seçilmesi kabul edilmişti¹⁵⁹³. Böylece İngilizler istediklerini almışlardı. Donanma ve Havacılık komisyonları kısa süreli olacağından ve Askeri Komisyon kadar ehemmiyete sahip olmadıklarından yine en kazançlı çıkan devlet İngiltere olacaktı.

Komisyonların kurulması konusunda İngiliz Donanma Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı arasında yapılan yazışmalar oldukça ilginçtir. Deniz Bakanlığı'nın Boğazlar Komisyonu'nun İstanbul'daki müttefik temsilcilerine bağlı olmasına antlaşmanın izin vermediği şeklindeki izahatına karşın¹⁵⁹⁴ Dışişleri Bakanlığı, Paris Büyükelçiler Konferansı'nın antlaşmayı uygulamayacağı şeklinde bir cevap vermişti¹⁵⁹⁵. Bu yazışmalar İngilizlerin dünya tarihinin en ağır antlaşmalardan bir tanesini dahi yeterli bulmadıklarını göstermekteydi.

Komisyonların kuruluş ve idare tarzı ile ilgili müzakereler devam ederken İngiliz Hükümeti, Düyun-u Umumiye'deki temsilcisi Adam Block'u Maliye

¹⁵⁹³ “Paris'te bulunan İngiliz temsilcisi Henderson'dan İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon'a 10 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5273**, E 11278.

¹⁵⁹⁴ “İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 13 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5273**, E 11296.

¹⁵⁹⁵ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Deniz Bakanlığı'na 23 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5273**, E 11296.

Komisyonu'na üye olarak atamıştı¹⁵⁹⁶. İngiliz Dışışleri Bakanlığı bu atamayı 28 Eylül 1920'de Block'a tebliğ etmiş ve ona diğer müttefiklerle yapılacak müzakerelerden sonra tafsilatlı izahatta bulunulacağı bildirilmişti¹⁵⁹⁷. Buradan da İngilizlerin yine müttefiklerinden habersiz olarak komisyonlara üye atadıkları sonucuna varılmaktadır. İngilizler atamayı yaptıktan sonra müttefikleri ile görüşmelere başlıyor ve müttefiklerini emrivaki ile karşı karşıya bırakıyorlardı.

Müttefik temsilcileri, Sevr Antlaşması'na göre kurulacak komisyonların rahat çalışabilmeleri için İstanbul'da müsait mekan aramaya başlamışlardı. Osmanlı Hükümeti kabul etse de etmese de Maliye Komisyonu'nu kurma kararlılığında olan Yüksek Komiserler bu komisyonun çalışmalarını sürdürebileceği uygun bir mekan aramaya başlamış¹⁵⁹⁸ komisyon üyelerinin maaşlarını dahi belirlemişlerdi¹⁵⁹⁹. İngiliz Hükümeti, komisyonlar kurulduktan sonra bu tür konuların komisyonlara bırakılmasını önermişti¹⁶⁰⁰.

İstanbul'da kurdukları işgal kurumlarının masraflarını Osmanlı Devleti'nin hesabına borç olarak kaydeden Yüksek Komiserler, Yunan işgal bölgesinden ve TBMM'nin denetimindeki bölgeden gelir toplayamayan Osmanlı Hükümeti'nden bu masrafları tahsil etme ümitlerini kaybetmeye başlamışlardı. Bu durumda masraflara karşılık para cezası kesme yetkisi verilen işgal kurumlarının, ceza kesmek suretiyle topladıkları paralar kullanılacaktı. Bu bağlamda Maliye Komisyonu'nun masrafları Müttefiklerarası Kömür Komisyonu tarafından kesilen cezaların toplandığı fondan karşılanacaktı¹⁶⁰¹.

¹⁵⁹⁶ “İngiliz Dışışleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 23 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5273**, E 11573.

¹⁵⁹⁷ “İngiliz Dışışleri Bakanlığı'ndan Adam Block'a 23 Eylül 1920 tarihli talimat, **FO, 371/5273**, E 11573.

¹⁵⁹⁸ “31 Aralık 1920 tarihli Yüksek Komiserler toplantısından”, **FO, 371/6494**, E 1098.

¹⁵⁹⁹ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 31 Aralık 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/6482**, E 22; “İngiliz Dışışleri Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na 21 Ocak 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6482**, E 274.

¹⁶⁰⁰ “İngiliz Dışışleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 5 Ocak 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6482**, E 22.

¹⁶⁰¹ “23 Eylül 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, 10964.

İngilizlerin İstanbul'da başrolü oynama arzularına karşın müttefikleri kurulacak komisyonlardaki görev dağılımı ve başkanlık sürelerini olabildiğince eşit dağıtabilmek için çaba sarf ediyorlardı¹⁶⁰².

Sevr Antlaşması'nda Müttefiklerarası komisyonlara antlaşmanın önsözünde esas müttefikler olarak tarif edilen İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın atama yapacakları öngörülmüştü. Daha önceden sadece ilk üçünün yapacağı atamalarla komisyonların şekilleneceği düşünülmüştü. Fakat dördüncü büyük müttefik olarak Japonya'nın da müzakerelere katılması gerekiyordu. Antlaşma metninde bunu kabul eden İngiliz Hükümeti, Japonya'nın kendi delegesini ataması konusunda Fransız Hükümeti'nin nabzını yoklamıştı¹⁶⁰³. İngilizler Japonya'nın komisyonlarda temsil edilme hakkı bulunduğunu bilmekle birlikte onları saf dışı bırakma hesapları yapıyorlardı.

Her şeye rağmen İngiltere, komisyonlara üye ataması için Japonya'ya davette bulunmaya karar vermişti. Ancak İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby, diğer müttefiklere böyle bir davette bulunulmadığını gerekçe göstererek bu karara itiraz etmişti. Derby meselenin Büyükelçiler Konferansı'nda diplomatik yollardan halledilmesinin daha faydalı olacağı kanaatindeydi¹⁶⁰⁴.

Paris'te Büyükelçiler Konferansı dışında Marshall Foch başkanlığında toplanan Müttefiklerarası Askeri Komisyon da Sevr Antlaşması'nın tatbikata geçirilmesi konusunda müzakereler yürütmekteydi. Askeri Komisyon, Japonya'nın bahsedilen komisyonlarda diğer müttefiklere göre daha az sayıda temsilci bulundurması kanaatinde idi. Askeri Komisyon bu komisyonlarda üç müttefikin %30'ar, Japonya'nın %10 üye ile katılmasını teklif etmişti¹⁶⁰⁵. Bu teklifin sebebi Japonya'nın savaşın kazanılmasında ve Mondros Ateşkes Antlaşması'nın uygulanmasındaki katkısının diğer müttefiklere göre az olması idi.

¹⁶⁰² “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ekim tarihli telgraf”, **FO, 371/5273**, E 12152.

¹⁶⁰³ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Derby'e 29 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5273**, 11971.

¹⁶⁰⁴ “İngiltere'nin Paris Büyücekçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 1 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5273**, E 12182.

¹⁶⁰⁵ “İngiltere'nin Paris Büyücekçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 1 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5273**, E 12182.

İstanbul'da bulunan İngiliz temsilcileri Sevr Antlaşması'nın imzalanması ve nihayetinde onaylanmasından kaynaklanan sorunlar hakkında inceleme yapmak üzere daimi bir komite görevlendirmişlerdi¹⁶⁰⁶. İngiliz Yüksek Komiserliği, donanma ve ordu temsilcilerinden oluşan komisyonda, İngiliz Yüksek Komiserliğini temsilen Graves, Kumandan Brock Birkett, İngiliz Donanmasını temsilen Binbaşı H. Browne İngiliz Ordusu'nu temsilen Sekreter Helm yer almıştı. Bu komisyon, Antlaşmanın imzalanması ve onaylanması esnasında çıkabilecek çeşitli sorunları inceleyerek, ateşkes sonrasında kurulan komisyonlarından hangilerinin yenileri ile yer değiştireceğine hangilerinin kaldırılması gerektiğini inceleyecekti.

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra kurulan başlıca komisyonlar şunlardı;

Bahriye Nezaretinde bulunan Müttefiklerarası Deniz Kuvvetleri Kontrol Komisyonu

Müttefiklerarası Tersane Komisyonu

Müttefiklerarası Liman Kontrol Komisyonu

Harbiye Nezareti'ndeki Müttefiklerarası Kontrol Komisyonu

Müttefiklerarası demiryolu Kontrol Komisyonu

Müttefiklerarası Polis Komisyonu

Müttefiklerarası Pasaport Bürosu

Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu

Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu

Müttefiklerarası Posta ve Telgraf Kontrol Komisyonu

Müttefiklerarası "düşman" Bankaları Kontrol Komisyonu

Müttefiklerarası Talep Komisyonu

Bunların dışında, Müttefik posta büroları ve Konsolosluk Mahkemeleri gibi kurumlar tesis edilmişti. Gayrimeşru bir şekilde el konulduğu iddia edilen Hıristiyanların mallarının iade edilmesini sağlamak amacıyla İngiliz Yüksek Komisyonu'na bağlı Ermeni Rum Bölümü oluşturulmuştu¹⁶⁰⁷. İstanbul'a işgal kuvvetlerinin gelmesinden sonra kurulan ve geçici mahiyette oldukları açıklanan

¹⁶⁰⁶ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 17 Eylül 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5273**, E 12246.

¹⁶⁰⁷ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 17 Eylül 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5273**, E 12246.

komisyonlar Sevr Antlaşması'ndan sonra daha sistemli ve etkili bir hale getirileceklerdi.

Fransız ve İtalyanlar daimi komiteye benzer bir çalışma yapmamışlardı. İngilizler onların da istemeleri halinde böyle bir komite kurabileceklerini açıklamışlardı¹⁶⁰⁸.

Daimi Komite üyesi Graves, antlaşma imzalanırsa ve onaylanmış olsa dahi var olan sorunların ortadan kalkmayacağını, başkentin dışında savaş halinin devam edeceğini ifade ederek¹⁶⁰⁹ Sevr Antlaşması'nın kolaylıkla uygulanamayacağını farkına varmıştı.

Daimi komite bir danışma komitesi olduğundan kararları tavsiye niteliğinde idi. Komite tavsiyelerinin bağlayıcılığı olmasa da İstanbul'daki yetkin İngiliz temsilcilerinden oluşan komitenin tavsiyeleri önem taşımaktaydı¹⁶¹⁰. Bu nedenle Sevr Antlaşması'na göre kurulacak komisyonlar hakkında önemli değerlendirmeler yapan bu komitenin tavsiyeleri üzerinde durmak gerekir.

Komite, Boğazlar Komisyonu'nun etki sahası içerisinde kalan bölgede yetki sahalarının üst üste gelmesinin ve çakışmasının kaçınılmaz olduğu kanaatine varmıştı. Çünkü bahsedilen bölgede Türk ordusu, İşgal Kuvvetleri ve Yunan ordusu bulunacaktı. Boğazlar Komisyonu bu bölgenin tamamında egemenlik hakkına sahip olacak en üst icra makamı olacaktı.

Bahriye Nezaretinde bulunan Müttefiklerarası Deniz Kuvvetleri Kontrol Komisyonu ve Müttefiklerarası Tersane Komisyonları Sevr Antlaşması'na göre kurulacak Deniz Kuvvetleri Komisyonu göreve başlayana kadar faaliyetlerini sürdürecekti.

Müttefiklerarası Liman Kontrol komisyonu antlaşmaya göre kurulacak olan Boğazlar komisyonunun içine alınabilecekti. Bu komisyon tarafından uygulanan kontrol hiçbir şekilde gevşetilmeyecekti. Zaten bu bölgede Osmanlı Hükümeti'ne de Yunan Hükümeti'ne herhangi bir limanın bırakılmamıştı.

¹⁶⁰⁸ "İstanbul İngiliz Daimi Komitesi'nin 26 Ağustos 1920 tarihinde düzenlenen ilk toplantısından", **FO, 371/5273**, E 12246.

¹⁶⁰⁹ "İstanbul İngiliz Daimi Komitesi'nin 26 Ağustos 1920 tarihinde düzenlenen ilk toplantısından", **FO, 371/5273**, E 12246.

¹⁶¹⁰ "İstanbul İngiliz Daimi Komitesi'nin 26 Ağustos 1920 tarihinde düzenlenen ilk toplantısından", **FO, 371/5273**, E 12246.

Müttefiklerarası Pasaport Kontrolü de devam edecekti. Ehliyetli yetkililer vaziyetin geliştiği fikrinde olmadıkça pasaport kontrolü mevcut çizgisinde faaliyetlerine devam edecek, durum düzelirse yolculara uygulanan sınırlamalar gevşetilecekti. Sevr Antlaşması'nda ayrı bir statü verilen Boğazlar bölgesi, ayrı bir idareye emanet edildiğinden İstanbul ile Anadolu'daki Türk toprakları arasında gerek kara ve gerekse deniz yolu bağlantısı kalmayacaktı. Karadan ya da denizden İstanbul'a giriş çıkış yapmak isteyen bir şahıs mutlaka Boğazlar bölgesinden geçmek zorunda kalacaktı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti başkent ve Anadolu olmak üzere ikiye ayrılmış olacaktı.

Antlaşmaya göre kapitülasyonların yeniden tesis edilmesi tasarlanmaktaydı. Bu konuyla bağlantılı olarak askeri posta yetkilileri tarafından yürütülen posta işleri de İstanbul'daki müttefik Postaneleri tarafından devralınacaktı.

Polis ve Jandarma üzerinde kurulan idare, Müttefiklerarası askeri organizasyon ve kontrol komisyonu tarafından devam ettirilecekti¹⁶¹¹.

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İstanbul'da Müttefiklerarası polis teşkilatı kurulmuştu. Bu teşkilat içerisinde Boğazlarda görev yapmak üzere deniz polisi de oluşturulmuştu. Sevr Antlaşması'nda Müttefiklerarası polisten bahsedilmemekle birlikte Boğazlar bölgesinde, deniz polisi kurulacağı belirtilmişti. Dolayısıyla Müttefiklerarası Polis Komisyonu'na bağlı deniz polisinin varlığı yeni formatıyla devam edecekti. Ancak İstanbul'da Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nun görevi sona erecekti. Müttefiklerarası Polis Komisyonu Başkanı Ballard, müttefik polisinin aniden çekilmesi halinde şehirde kaos yaşanabileceğine, düzeni sağlamak için Osmanlı polisinin yeterli olmayacağına dair bir rapor hazırlamıştı. Ballard, antlaşmanın yürürlüğe girmesi halinde dahi merkezi Hükümet ile Anadolu arasında fiili savaş durumunun devam edeceğini göz önünde bulundurarak böyle bir rapor hazırlamıştı. Bu raporu dikkate alacak olan Askeri Komisyon başkanının yani Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı'nın takdiri ile Türkiye'de işler normale dönüncüye kadar Müttefiklerarası Polis Komisyonu varlığını sürdürecekti¹⁶¹².

¹⁶¹¹ “İstanbul İngiliz Daimi Komitesi'nin 26 Ağustos 1920 tarihinde düzenlenen ilk toplantısından”, **FO, 371/5273**, E 12246.

¹⁶¹² “İstanbul İngiliz Daimi Komitesi'nin 30 Ağustos 1920 tarihinde düzenlenen ikinci toplantısından”, **FO, 371/5273**, E 12246.

Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu için de polis teşkilatına benzer bir durum söz konusuydu. Ateşkesten sonra biri karada biri denizde faaliyette bulunan iki sağlık komisyonu tesis edilmişti. Sevr Antlaşması'nda Boğazlar Komisyonu'na bağlı bir deniz sağlık komisyonu tesis edilmesi öngörülüyüştü. Fakat İstanbul için böyle bir durum söz konusu değildi. Müttefiklerarası kontrolün aniden çekilmesi şehirde bulunan müttefik işgal kuvvetleri ve şehir halkının sağlığı için ciddi tehlikeler yaşanmasına neden olacağından bu komisyon da yeni teşkilat kurulana dek varlığını sürdürecekti.

Sevr Antlaşması'nda bahsedilmemesine rağmen Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu da başkumandanın gerekli görmesi halinde Sevr Antlaşması yürürlüğe girinceye kadar varlığını sürdürecekti. Bunun da gerekçesi diğerleri ile aynı idi. İstanbul dışında fiili savaş hali devam ettiğinden matbuatın milliyetçi yanlısı ve müttefik karşıtı yayınlarından dolayı müttefik kuvvetlerinin güvenliği tehlikeye girebilirdi. Olası bir tehlikeyi önlemek amacıyla Müttefiklerarası sansür mekanizması işlemeye devam edecekti.

Müttefiklerarası Posta ve Telgraf Kontrolüne gelince; Posta sansürü daha önce kaldırılmıştı. Posta sansürü kaldırıldıktan sonra dahi insanlar güven içerisinde yazışma yapamadıklarından sadece özel bazı yazışmalar yapılr hale gelmişti. Telgraf hizmetlerinin denetim altında yürütülebiliyordu. Bu organ da aynı şekilde; Başkumandanlık gerekli olduğunu düşündüğü müddetçe devam edecekti¹⁶¹³.

Müttefiklerarası “Düşman” Bankaları kontrolü ile “düşman” bankalarının faaliyetleri üzerinde etkili bir kontrol mekanizması kurulmuştu. Sevr Antlaşması'na göre müttefiklerin denetimi altındaki bu bankalar Osmanlı Hükümeti tarafından tasfiye edilecekti. Bundan sonra bütün yabancı bankalar kurulacak Maliye Komisyonu'nun denetimi altında olacaktı. İtilaf Devletleri, ileride “düşman” bankalarının tazminat talepleri ile karşı karşıya kalmamak için Osmanlı Hükümeti'ni “tetikçi” olarak kullanacaklardı.

Zamanla işlemez hale Muhtelit Mütareke Komisyonunun yetkileri Sevr Antlaşması'ndan sonra Müttefiklerarası Pasaport Bürosuna devredilecekti

¹⁶¹³ “İstanbul İngiliz Daimi Komitesi'nin 30 Ağustos 1920 tarihinde düzenlenen ikinci toplantısından”, **FO, 371/5273**, E 12246.

Müttefiklerarası kömür Komisyonu'nun geleceği hakkındaki kararı da İstanbul'daki Müttefik temsilcileri verecekti.

Mezarlık Komisyonu; antlaşmada ihtiyaç duyulan işlerinin değişmeden devam edebilmesi amacıyla aynen devam edecekti.

Ateşkesin ardından; savaş boyunca Türkler tarafından el konulan müttefik malvarlıklarının geri alınması ve bu süre zarfında verilen hasarları karşılayacak tedbirler almak amacıyla Talep Kayıt Komisyonu kurulmuştu. Yüksek Komiserlerin desteğiyle haklı haksız bakılmaksızın müttefik vatandaşlarına malvarlıkları iade edilmişti. Savaş döneminde verilen hasarlar için de taleplerde bulunmuş bunların bir kısmı karşılanmış, bir kısmı da beklemeye alınmıştı. Sevr Antlaşması'nda bu taleplerin karşılanması öngörülmüştü. Talep sahipleri için belli bir süre verilecek, yapılan talepler doğrultusunda Osmanlı Hükümeti bu talepleri karşılayacaktı¹⁶¹⁴.

İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü; Bu kuruluş ateşkestten kısa bir süre sonra “Tehcir ve sürgünden kurtulabilen Ermeni ve Rumları korumak, özellikle el konulan mallarını geri almak, Müslümanların evlerinde bulunan Müslümanlaştırılan kadın ve çocukları geri almak amacıyla kurulmuştu”. Osmanlı Hükümeti'nin de onayıyla vilayetlerde Dahiliye Nezareti'ne bağlı müfettişlerle birlikte bu çalışmaları denetlemek üzere yardım personeli atanmıştı. Vilayetlerde ve İstanbul'da Hıristiyanların mallarını geri alabilmek amacıyla muhtelit komisyonlar kurulmuş, Osmanlı Hükümeti bu komisyonlar tarafından alınan kararları uygulayacağına teminat vermişti. Zamanla Ermeni Rum bölümünün faaliyetleri ve personel sayısı azalmıştı. Sevr Antlaşması'nda azınlık haklarını korumak amacıyla Milletler Cemiyeti Konseyi'ne bağlı hakem komisyonları kurulması kararlaştırılmıştı. İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Bölümü Milletler Cemiyeti tarafından gerekli düzenlemeler yapılana kadar görevine devam edecekti.

Antlaşmada kurulacak komisyonların nerede konaklayacaklarından bahsedilmemişti. Bu komisyonların konaklayabilmesi için Osmanlı Hükümeti'nden uygun mekanlar talep edilecekti. Bundan sonra en kısa sürede görevlendirilecek

¹⁶¹⁴ “İstanbul İngiliz Daimi Komitesi'nin 6 Eylül 1920 tarihinde düzenlenen üçüncü toplantısından”, **FO, 371/5273**, E 12246.

komisyonlara atanan temsilcilerin adları bildirilecekti¹⁶¹⁵. İtilaf Devletleri Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İstanbul'da kurdukları işgal yönetimin bir benzerini Boğazlar bölgesinde kuracaklardı. Bunun için de İstanbul'da kurulan kurumlar model alınarak geliştirilecekti. Boğazlar bölgesi dışında kalan başkentte kurulacak Askeri Komisyon, ateşkes sonrasında tesis edilen işgal mekanizmasının yeni formatında devam etmesine yardımcı olacaktı. İtilaf Devletleri, İstanbul Türk Yönetimi, Anadolu'ya hakim oluncaya kadar bu mekanizmayı devam ettireceklerdi. İstanbul Yönetimi Anadolu'ya hakim olduktan sonra mesele yeniden değerlendirilecekti. Bu hedeflerin gerçekleşmesi halinde İstanbul'da kurulan işgal yönetimi bütün Türkiye'yi kapsayacak şekilde genişletilmiş olacaktı. Hedeflerin gerçekleşmemesi halinde ise zaten Boğazlar bölgesinden mahrum bırakılmış olan İstanbul, Anadolu'dan tamamen ayrılmış olacaktı.

Etki sahaları İstanbul dışına uzanan komisyonların çalışmasına TBMM var gücüyle engel olmaya çalışmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen talimatla Zonguldak'taki yerel Kömür komisyonunun feshedilmişti. Müttefik yetkililer TBMM idareyi ele geçirinçeye kadar komisyon üyelerinin görevine devam etmesini kararlaştırmışsa da Sevr'in uygulanmasına dair ümitlerin azalmasına neden olmuştu.¹⁶¹⁶

Sevr Antlaşması'nda imzası olan her devlet antlaşma maddelerini kendine göre yorumlamaya çalışmaktaydı. Antlaşmanın yapılmasının üzerinden iki ay geçtiği halde neredeyse hiçbir konuda tam anlamıyla bir uzlaşma sağlanamamıştı¹⁶¹⁷. İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması maddelerini öyle bir hazırlamışlardı ki, Antlaşmanın imzalanmasından sonra yapılan antlaşmayı uygulamak için yeni bir konferans toplanması gerekli hale gelmişti.

¹⁶¹⁵ “İstanbul İngiliz Daimi Komitesi'nin 9 Eylül 1920 tarihinde düzenlenen üçüncü toplantısından”, **FO, 371/5273**, E 12250.

¹⁶¹⁶ “İstanbul İngiliz Daimi Komitesi'nin 9 Eylül 1920 tarihinde düzenlenen üçüncü toplantısından”, **FO, 371/5273**, E 12250.

¹⁶¹⁷ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 9 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5273**, E12438.

İngilizler, İstanbul'da yüksek kumandanın kendilerine verilmesinde ısrar ediyorlardı İstanbul'da kontrol ve organizasyon komisyonlarına da başkanlık yapacak bu başkan, antlaşmanın onaylanmasından sonra göreve başlayacaktı¹⁶¹⁸.

Sevr Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti'nin bulundurabileceği kara kuvvetleri;

1. Padişah'ın özel Muhafız Alayı (Hassa Kıtıaati);

2. İçeride düzen ve güvenliği sağlamakla ve gayrimüslimlerin korunmasını güvence altına almakla görevli, jandarma birlikleri;

3. Karışıklık durumunda, jandarma birliklerini destekleyecek ve gerektiğinde sınırların denetlenmesini sağlayacak özel birliklerden (unsurlardan) ibaret olacaktı.

Personeli, kurmay kurulları, subayları, eğitim personeli ve donatım birlikleri de dahil olmak üzere Padişah'ın özel Muhafız Alayı [Hassa Kıtıaati] 700, jandarma birlikleri 35,000, özel birlikler ise 15,000 kişiyi geçmeyecekti. Kesin sayıları Müttefiklerarası Komisyonlar belirleyecekti.¹⁶¹⁹ Hava ve deniz kuvvetlerine sahip olmayacak Osmanlı Devleti'nin sahip olacağı kara kuvvetlerinin sayısı subaylar dahil 50,700 kişiyi geçmeyecekti.

Sevr Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti yersel bölgelere ayrıldıktan sonra Jandarma bu bölgelere dağıtılacaktı. Muhtelif Müttefik ya da tarafsız devletlerin verecekleri subaylar, Osmanlı Hükümeti'nin yönetiminde, jandarmanın komutasına, örgütlenmesine ve eğitimine katılacaklardı¹⁶²⁰. Muhtelif müttefik ve tarafsız devletlerin katılması öngörülmesine rağmen İstanbul'da işgal yönetimi kuran İngiltere, Fransa ve İtalya yapılacak düzenlemelere müttefiklerini ve tarafsız devletleri almamak için yoğun bir çaba sergileyeceklerdi.

Antlaşmada izin verilen jandarma sayısı azami 35.000 kişi idi. İngiliz Savaş Bakanlığı bu sayının İngiltere, Fransa ve İtalya'nın nüfuz alanları arasında paylaştırılmasını önermişti. Buna göre her bir nüfuz alanına yaklaşık olarak 11,500 jandarma düşecekti. Bunlar İtilaf Devletlerinin belirleyeceği şekilde nüfuz bölgelerine dağıtılacaktı. Her bir bölgede jandarmaya eklenecek müttefik subayı

¹⁶¹⁸ “İngiliz Savaş Bakanlığı'nda tümgeneral Harington'un başkanlığında yapılan 8 Ekim 1920 tarihli toplantı”, **FO, 371/5273**, E 12438.

¹⁶¹⁹ **Sevr Antlaşması**, md. 152-156.

¹⁶²⁰ Boğazlar ve adalar bölgesinde bulunan jandarma kuvvetleri, bu bölgedeki Müttefiklerarası İşgal Komutanlığına bağlı olacaklardı. **Sevr Antlaşması**, md.156-161.

sayısı 88 idi¹⁶²¹. Sevr Antlaşması idari ve denetim yönünden tamamen üç müttefik devlete bağlı bir jandarma teşkilatı kurmayı öngörüyordu. Osmanlı jandaromasında görev alacak subaylar Osmanlı jandaroması ile ilgili kararları doğrudan vereceklerdi.

Antlaşmaya göre; Jandarma Organizasyon Komisyonu beş yıl görev yapacaktı. Jandarma organizasyonunda görev yapacak bu komisyon üyelerinin maaşları ve masrafları Osmanlı Hükümeti'nden tahsil edilecekti¹⁶²².

Sevr Antlaşması'nda jandarma dışında 15,000 kişilik özel unsurlar adı altında özel kuvvetlerin kurulmasına izin verilmişti. Buna göre İstanbul ve Boğazlar bölgesi dışında faaliyet gösterecek bu kuvvetler doğrudan İstanbul'a atanacak büyükelçiler konseyine tabi olacaklardı.

Boğazlar Komisyonu'nda İtalyan temsilcisi başkan olmak üzere İngiltere, Fransa, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Türkiye, istemesi halinde Amerika, Milletler Cemiyeti'ne üye olması halinde Rusya temsilcileri bulunacaktı.

Osmanlı Harbiye Nezareti'nde görevli Müttefik Başkumandanlığı Genelkurmay "A" ve Genelkurmay "B" olmak üzere iki sınıfa ayrılacaktı.

Genel kurmay "A"; Deniz Kuvvetleri ile irtibat ve Kumanda olmak üzere iki bölüme ayrılacaktı. Bir Fransız subayı başkanlığında olacak Deniz Kuvvetleri ile irtibat bölümünde İtalyan, İngiliz ve Yunan üyeler bulunacaktı. Kumanda bölümü ise Boğazlar bölgesinde yer alacak olan Osmanlı ve Yunan Jandaroması ile ilgilenecek, Yunan başkumandanlığıyla İrtibat sağlayacaktı.

Genelkurmay "B" ise; Kontrol alt komisyonları ve Organizasyon alt komisyonları olmak üzere iki bölüme ayrılmıştı.

Bir İtalyan subayın başkan olacağı Kontrol alt komisyonlarında İngiliz, Fransız ve İtalyan üyelerle, her bir nüfuz bölgesindeki ilgili müttefik denetim subayları bulunacaktı.

Başkanlığını bir İngiliz subayının yapacağı Organizasyon alt komisyonları Jandarma ve Özel Birlikler ve Türk kumandanı emrindeki Padişah'ın Muhafız Alayı olmak üzere üç bölüme ayrılmıştı. Jandarma birliklerine denetim yetkisine de haiz

¹⁶²¹ "İngiliz Savaş Bakanlığı'nda tümgeneral Harington'un başkanlığında yapılan 8 Ekim 1920 tarihli toplantı", **FO, 371/5273**, E 12438.

¹⁶²² "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na 13 Kasım 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5274**, E 14642.

müttefik subaylar ilave edilecekti. Özel Birlikler gerekli görülmeleri halinde oluşturulacaklardı.

Başkumandanlık müdahale gerektiren askeri meseleler hakkında Harbiye Nezareti ile doğrudan ilişki kurabilecekti. Osmanlı jandarinasında istihdam edilecek müttefik jandarmalar Osmanlı Hükümeti'ne hizmet etmiş sayılacaklardı¹⁶²³. Bu ibarenin gerçekte yakından uzaktan bir alakası olmayıp, görevlendirilecek subayların maaş ve her türlü masraflarını Osmanlı Hükümeti'nden tahsil edebilmek amacıyla eklenmişti.

İngiltere Sevr Antlaşması'na göre kurulacak komisyonların İstanbul'daki temsilciler ve ya Müttefik Büyükelçilerine bağlı olması konusunda Fransa'ya bir nota vermişti. Versay, Nöyyi, ve Saint Germain Antlaşmalarının uygulanması ile ilgili benzer uygulamalar yapılmıştı. Ancak bu antlaşmaları Paris'te bulunan Büyükelçiler Konseyi yürütmüştü. İngiltere'nin teklifi Sevr Antlaşması'nı uygulamak üzere İstanbul'da özel bir Büyükelçiler Konseyi kurulması şeklinde formüle edilmişti. İşgal döneminde Yüksek Komiserlerin yaptığı gibi ilişkilerin normale dönmesinden sonra Büyükelçi unvanıyla atanacak müttefik temsilcileri bir karar mekanizması oluşturacaklardı.¹⁶²⁴ Fransızlar bu konuda net bir tavır belirlememekle birlikte yine İngiltere'nin hakim olacağı İstanbul Büyükelçiler Konseyi'nin böylesine yüksek bir yargılama yetkisine sahip olmasına pek olumlu yaklaşmamışlardı¹⁶²⁵. İngiliz teklifi işgal yıllarında kurulan fiili idareyi resmi bir hüviyete kavuşturmaya yönelikti. Böyle bir sistem Osmanlı Devleti'ni başta İngiltere olmak üzere müttefik devletlere tabi bir devlet haline getirecekti.

Fransızların tekliflerine olumlu yaklaşmaması üzerine İngilizler Büyükelçiler Konseyi'nin yetki sahası konusunda Fransızları ikna etmeye çalışmışlardı. Büyükelçiler Konseyi, antlaşmanın öngördüğü muhtelif komisyonlar sınırlarını aştıklarında, tıkanma ile karşı karşıya geldiklerinde, işlevlerini yerine getirmediğinde ya da buna benzer birçok acil vakada Müttefik Hükümetleri adına

¹⁶²³ “İngiliz Savaş Bakanlığı'nda tümgeneral Harington'un başkanlığında yapılan 8 Ekim 1920 tarihli toplantı”, **FO, 371/5273**, E12438.

¹⁶²⁴ “İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby'den İngiliz Dışişleri Bakanlığına 10 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5273**, E 12479.

¹⁶²⁵ “Fransız Hükümeti'nden İngiliz Hükümeti'ne 9 Ekim 1920 tarihli nota”, **FO, 371/5273**, E 12479.

duruma müdahale edecekti¹⁶²⁶. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra kurulan işgal yönetimi de buna benzer durumlarda devreye girerek Hükümet üstü bir sistem tesis etmişti. İngiliz teklifi, antlaşmanın onaylanmasından sonra atanacak Büyükelçilerden kurulacak yönetimin kurulan sistemi devam ettirmesini esas almaktaydı.

Fransızlar İngiliz teklifine olumlu bakmadıklarını açıklamakla birlikte karşı da çıkmamışlardı. İtalyanlar ise İngiliz teklifine açıkça karşı çıkmışlardı. İtalyan Hükümeti, askeri fonksiyonların mümkün olduğunca azaltılması ve İstanbul'un işgalinin bir an önce sona erdirilmesi koşuluyla İşgal Kuvvetleri Başkumandanı ile Askeri Kontrol Komisyonu başkanlığının aynı şahsın uhdesine verilmesini kabul etmişti. İtalyanlar, İstanbul'un işgalinin sona erdirilmesi halinde "Milliyetçi ajitasyonun" halka nüfuz etmesinde kullanılan bir bahanenin önüne geçileceğini düşünmüşlerdi¹⁶²⁷.

Müttefikler arasında Sevr Antlaşması'nda öngörülen komisyonların ve bu komisyonlarda görev verilecek personelin yetki sahaları ile ilgili uzlaşma sağlanamadığından İstanbul'da yeni sistem tesis edilmesinde bazı sıkıntılar yaşanıyordu¹⁶²⁸. İtilaf Devletlerini çıkmaza sürükleyen bu durum hadiselerin Türk milleti lehine gelişmesini sağlayacaktı.

Bu arada İngilizler Harington'u müttefiklerinden habersiz bir şekilde Askeri Kontrol ve Organizasyon Komisyonu Başkanı olarak atamışlardı. Harington düzenli birlikler ve Türk jandarmasının yeniden organizasyonu ile ilgilenecekti. Ortalarda türlü söylentiler dolaştığından Harington meseleye açıklık getirmek istiyordu¹⁶²⁹.

Söylentilerin giderek yayılması üzerine İngiliz Hükümeti müttefiklerini Harington'un pozisyonu hakkında bilgilendirmeye karar vermişti. İngiliz Hükümeti Harington'un İstanbul'da kurulacak yeni sistem ve yapılacak yeni organizasyon hakkında düzenlemeler yapmak üzere atandığını açıklamıştı¹⁶³⁰. Harington, Fransız

¹⁶²⁶ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby'e 15 Ekim 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5273**, E 12479.

¹⁶²⁷ "İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Kennard'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığına 6 Ekim 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5273**, E 12481.

¹⁶²⁸ "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 26 Ekim 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5273**, E 13260.

¹⁶²⁹ "Harington'dan Eyre Crowe'a 26 Ekim 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5273**, E 13365.

¹⁶³⁰ "Harington'dan İngiltere'nin Roma ve Paris Büyükelçiliklerine 26 Ekim 1920 tarihli telgraflar", **FO, 371/5273**, E 13370.

ve İtalyan askeri ataşeleri ile toplantılar yaparak askeri meselelerde tatbikatta karşılaşılan güçlükleri aşmaya çalışırken, Sevr Antlaşması'nın hazırlanmasında emeği geçen Müttefiklerarası Askeri Komite ve Büyükelçiler Konferansı yeniden devreye girmişti. İngilizler komisyonların bir an evvel kurulması için çaba sarf ediyorlardı. İstanbul'da faaliyette bulunacak olan Müttefiklerarası Deniz Komisyonu'nun İngiliz bölümü oluşturulmuş ve Londra'da göreve hazır şekilde bekletilmekteydi. İngilizler Phillimore'un başkanlığındaki bu bölümünü göndermek için sabırsızlanıyorlardı. İngiliz bölümü İstanbul'a giderek diğer komisyonlar kurulana kadar gerekli hazırlıkları yapacaklardı¹⁶³¹. Bu nokta da Fransızların fikirleri oldukça önemli idi. Çünkü onların muhalefet etmesi halinde tasarlananların hayata geçirilmesi hukuken mümkün değildi¹⁶³².

Londra'ya giden Harington, İstanbul'da kurulacak sistem hakkında İtalyan ve Fransız askeri ataşeleri ile birebir müzakerelerde bulunsa da bir sonuç elde edilememişti¹⁶³³. Harington'un çabaları nafileydi. Çünkü askeri ataşeler böylesine önemli meseleleri müzakere edebilmek için Hükümetlerinden yetki almamışlardı¹⁶³⁴.

Fransız ve İtalyanların sergiledikleri tutum nedeniyle İngiltere Japonya'yı olayların içine çekmeye çalışmıştı. İngiliz Hükümeti Müttefiklerarası organizasyon ve kontrol komisyonları hakkında hazırlanan taslaklardan Japonya'yı haberdar etmişti¹⁶³⁵. Bundan sonra İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Japonya'nın komisyonlarda temsilci bulundurmaması konusunda antlaşmaya varılmıştı. Japonlara sadece yapılan düzenlemeler hakkında bilgi verilecekti¹⁶³⁶.

Üçlü antlaşmadan sonra İngiliz Hükümeti Türk jandarmanında görev verilecek subayları seçmeye başlamıştı. Bu subayların maaş ve her türlü masrafları İngiliz Savaş Bakanlığı fonlarından karşılanacak, sonradan da Osmanlı

¹⁶³¹ “İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 25 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5273**, E 13396.

¹⁶³² “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby'e 3 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5273**, E 13396.

¹⁶³³ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 30 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5273**, E 13436

¹⁶³⁴ “Harington ile Fransız ve İtalyan askeri ataşeleri arasında yapılan 1 Kasım 1920 tarihli toplantıdan”, **FO, 371/5273**, E 13551.

¹⁶³⁵ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Tokyo Büyükelçisi Sir Eliot'a 2 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5274**, E 13583.

¹⁶³⁶ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Lord Hardinge'e 21 Aralık 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5274**, E 15978.

Hükümeti'nden tahsil edilecekti¹⁶³⁷. Hemen tahsilat yapılmamasının sebebi Sevr Antlaşması'nın henüz onaylanmaması idi.

Sevr Antlaşması onaylanmadan önce kurulan komisyonların masraflarını Osmanlı Hükümeti'nden tahsil edebilmek mümkün değildi¹⁶³⁸. Bu nedenle İtilaf Devletleri antlaşmanın onaylanması konusundaki baskılarını arttırmışlardı.

İtalyanlar İstanbul'un işgalinin kaldırılmasını ve meselenin diplomatik yollardan çözülmesinde ısrar ediyorlardı¹⁶³⁹. Hakikaten de mesele Derby'nin söylediği gibi "karmakarışık" bir vaziyet almıştı. İtilaf Devletleri Türk milletinin bütün değerlerini ele geçirmeyi planlarken hiçbir şey yapamaz hale gelmişlerdi.

İngilizler komisyonların kurulması için bu hamleleri yaparlarken önemli bir hususu göz ardı ediyorlardı. Sevr Antlaşması onaylanmadığı müddetçe kurulacak komisyonlar hukuki nitelik taşımayacaklardı.

İtalyanlar işgal edilmemiş Osmanlı topraklarının İngiliz nüfuz bölgesi haline getirilmesi yerine bu toprakların da İngiliz, Fransız ve İtalyanlar arasında üç bölgeye ayrılmasını teklif etmişlerdi¹⁶⁴⁰. Bu konuda Fransızlar da İtalyanlarla aynı fikirde idi. Müttefiklerinin savaştan en büyük payı almış olan İngiltere'nin paylaşılmamış topraklarda tek başına egemenlik kurmasına göz yummaları beklenemezdi¹⁶⁴¹.

İngilizler sonunda müttefiklerinden habersiz hareket etmenin bir fayda sağlamadığını anladıklarından İtalyan ve Fransız Hükümetleriyle komisyonların kurulması hakkında daha açık bir şekilde temas kurmaya karar vermişlerdi. İngiltere, müttefiklerinden kurulacak komisyonlar için gecikmeden temsilcilerini seçmelerini ve İstanbul'a göndermelerini talep etmişti. Gidecek olan temsilciler teknik konular ve detaylar üzerinde antlaşmaya vararak öncelikli tedbirleri alacak, antlaşma onaylanır

¹⁶³⁷ "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 23 Aralık 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5275**, E 16043.

¹⁶³⁸ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş ve Hazine Bakanlıklarına 27 Kasım 1920 tarihli telgraflar", **FO, 371/5275**, E 16114

¹⁶³⁹ "İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby'den İngiliz Dışişleri Bakanlığına 31 Ekim 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5273**, E 13500.

¹⁶⁴⁰ "İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Buchanan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığına 22 Kasım 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5274**, E 14536.

¹⁶⁴¹ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığına 25 Kasım 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5274**, E 14536.

onaylanmaz resmen görevlerine başlayacaklardı¹⁶⁴². Fakat bu komisyonlarda kimin, nasıl temsil edileceği konusunda henüz bir uzlaşma sağlanmış değildi.

Askeri Kontrol ve Organizasyon Komisyonu Başkanlığı Müttefik İşgal Kuvvetler Başkumandanlığı ile birleştirilecek ve kumandan İngiliz olacaktır. Organizasyon Alt Komisyon Başkanı İngiliz, Kontrol Alt Komisyon Başkanı İtalyan olacaktır.

Maliye Komisyonu Başkanı ve Deniz Kuvvetleri Komisyon Başkanı Fransız, Boğazlar ve Havacılık Komisyonları başkanları İtalyan olacaktır. Bunların görev süreleri belirlenen tarihten itibaren iki yıl olacak; bu varsayımla Boğazlar Komisyonu Başkanlığı ile ilgili antlaşmadaki güçlükler kendiliğinden aşılmış olacaktır. Her bir başkan dönüşümlü olarak iki yıl başkanlık yapacağından toplam süre beş yıldan altı yıla çıkmış olacaktır. Bu da Sevr Antlaşması'nın ihlali demektir. Çünkü Sevr'e göre komisyonlar beş yıllığına faaliyette bulunacak, beş yıl sonra müttefik devletler uzatma konusunda karar vereceklerdi. Komisyonların antlaşmanın onaylanmasından önce kurulmaları halinde başkanlık süresi komisyonun işe başladığı tarih olacaktır. Bu da uluslararası teamüllerin yok sayılması anlamına geliyordu. Çünkü bir antlaşma onaylanmadan yürürlüğe girmesi uluslararası teamüllere aykırı idi.

Antlaşma uygulanana kadar İstanbul'da müttefik işgali devam edecekti. Bu konuda Müttefikler arasında fikir birliği sağlanmıştı. Gereksiz bir şekilde ilgili hükümetlere yapılan müracaatları ve zaman kaybını önlemek için kurulacak muhtelif komisyonlar İstanbul'daki diplomatik temsilcilerin emri altında olacaktır. Boğazlar Komisyonu gibi kendi idari teşkilatına kuracak olan komisyonlar İstanbul'daki diplomatik temsilcilerden bağımsız hareket edebileceklerdi.

Her Hükümet komisyonlardaki delegelerinin işlev sürelerini ve birbirleri ile ilişkilerini düzenleyebilecekti. Komisyon üyelerine eşit maaş verilecekti. Bununla birlikte, askeri konularda Müttefik Başkumandanı tarafından yayınlanan talimatlara itaat edilecekti...

İngiltere, Fransa ve İtalya arasında varılan üçlü antlaşmaya göre İtalya ve Fransa'ya bırakılan topraklarda jandarmayı organize edecek subayların dağılımı

¹⁶⁴² “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby'e ve Roma Büyükelçisi Buchanan'a 20 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO**, 371/5274, E 14557.

yapıldıktan sonra, Türkiye'nin kalan kısımları uluslararası kontrol altına bırakılacak Askeri Komisyon tarafından üç müttefik ülke subaylarının dağıtılacağı üç bölgeye bölünecekti¹⁶⁴³.

Kurulan temaslar neticesinde yanlış anlamaların önüne geçmek bir türlü mümkün olmuyordu. Müttefikler arasında Deniz Kuvvetleri Komisyonu Başkanı'nın Fransa'ya verilmesi kararlaştırılmış olmasına rağmen¹⁶⁴⁴ İtalyanlar bu komisyona başkan atamışlardı¹⁶⁴⁵.

Komisyonların kurulması ve işlevleri konusunda İngiltere ile Fransa Hükümetleri arasında başlayan yakınlaşma üzerine Fransız Hükümeti İstanbul'daki askeri temsilcisine General Harington ile işbirliği yapması için talimat göndermişti¹⁶⁴⁶. Buna rağmen Fransızlar sadece işbirliği yapmayı tercih ediyorlardı Harington'un kumandasını kabul etmeye yanaşmıyorlardı¹⁶⁴⁷. Fransızlar üç müttefik tarafından yeni bir rejim kurulana kadar müttefik kıtalarının hareketi ve kullanılması ile ilgili tüm önemli askeri kararlarda Harington'un General Charpy'e danışmasını istiyorlardı¹⁶⁴⁸.

İngiliz Hükümeti'nin yoğun ısrarları karşısında Fransız Hükümeti bütün komisyonların çalışmaya başlaması halinde Harington'un kumandayı üstlenmesini teklif etmişlerdi¹⁶⁴⁹. Ancak Fransız Hükümeti yine bu konuda herhangi bir garanti vermemişti.

İtalyanlar kurulacak komisyon başkanlıklarının dönüşümlü ve eşit dağıtılmasına önem veriyorlardı. Komisyonların beş yıl sürmesi ve her bir üyenin iki yıl başkanlık yapması halinde son üye bir yıl başkanlık yapacaktı. Önemli komisyonlarda başkanlık önceliği İngiliz ve Fransızlar arasında paylaşıldığından bu

¹⁶⁴³ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan Lord Hardinge’e 21 Aralık 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5274**, E 15978.

¹⁶⁴⁴ “İngiliz Deniz Bakanlığı’ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 22 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5274**, E 14561.

¹⁶⁴⁵ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan İngiliz Deniz Bakanlığı’na 30 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5274**, E 14561.

¹⁶⁴⁶ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan İngiltere’nin Paris Büyükelçisi Lindsay’a 23 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5274**, E 14599.

¹⁶⁴⁷ “İngiliz Savaş Bakanlığı’ndan Dışişleri Bakanlığı’na 24 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5274**, E 14663.

¹⁶⁴⁸ “Fransız Dışişleri tarafından İngiltere’nin Paris Büyükelçisine verilen 2 Aralık 1920 tarihli Nota”, **FO, 371/5274**, E 15103; “Lord Hardinge’den İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na 2 Aralık 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5274**, E 15083.

¹⁶⁴⁹ “Fransa’nın Londra Büyükelçisinden İngiliz Hükümeti’ne verilen 20 Aralık 1920 tarihli nota”, **FO, 371/5274**, E 15934.

komisyonlardaki son başkanın İtalyan olması muhtemeldi. İtalyan Hükümeti Komisyonların faaliyet sürelerinin altı yıla çıkarılması, başkanlık süresinin dönüşümlü ve iki yıllık olması, Türkiye'nin paylaşılmayan kısımlarının da üç müttefik devlet arasında paylaşılması koşuluyla Harington'un İstanbul'daki kumandasını tanımaya hazırdı¹⁶⁵⁰.

İtilaf Devletlerinin öncelikle kurmak istedikleri komisyonlardan bir tanesi Maliye Komisyonu idi. Bilindiği gibi Türkiye'nin bazı gelirleri Muharrem Kararnamesiyle dış borçlara tahsis edilmişti. İtilaf Devletleri Türkiye'nin geriye kalan kaynaklarından ilk olarak Müttefik işgal kuvvetlerinin masraflarını daha sonra da müttefiklerin hasarlarını ve ya kayıplarını karşılayacaklardı. Bu görev Maliye Komisyonu'na verilecekti. Öncelikli olarak bu iki ödeme yapıldıktan sonra müttefik kontrol komisyonlarının masrafları tahsil edilecekti¹⁶⁵¹. Osmanlı Devleti'nin ve halkın temel ihtiyaçları müttefik menfaatlerinden sonra gelecekti.

İtilaf Devletlerinin bir amacı da kuracakları komisyonlarla Türk Devlet adamlarını ve Türk kamuoyunu kendi yanlarına çekmekti. Komisyonlarda, denetmen, gözetmen, idareci ya da eğitmen olarak çalışacak müttefik yetkililer Türkiye'de Müttefik Devletleri aleyhine bazı akımların cereyan etmesini önlemiş olacaklardı¹⁶⁵². Türkiye'de müttefik menfaatlerine karşı riskler ortadan kaldırılmış olacaktı.

İtilaf Devletleri arzuladıkları şekilde Türkiye'nin yeniden yapılandırılmasına ve güvenliğinin sağlanmasına da önem veriyorlardı. Türkiye'deki dahili koşullar özellikle İngiltere için hayati önem taşımaktaydı. Çünkü Türkiye'deki yeni koşullar ister istemez Türkiye dışındaki Müslümanları da etkileyecekti. Bu da sonuçta doğudaki İngiliz çıkarlarının tehlike ile karşı karşıya kalması anlamına geliyordu¹⁶⁵³. İtilaf Devletleri Boğazlar Komisyonu'nun kurulması noktasında diğer komisyonlarda olduğu gibi aceleci davranmamışlardı.

¹⁶⁵⁰ “Müttefiklerarası yüksek komisyonların işlevi hakkında İtalyan Dışişleri Bakanlığı tarafından İngiltere'nin Roma Büyükelçisi'ne verilen 20 Kasım 1920 tarihli nota”, **FO, 371/5274**, E 14689.

¹⁶⁵¹ “İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığına 23 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5274**, E 14642.

¹⁶⁵² “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığına 29 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5274**, E 14642.

¹⁶⁵³ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığına 29 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5274**, E 14642.

Boğazlar Komisyonunun görevi, Boğazlardan serbest geçişi sağlamak, Çanakkale ve Boğaziçi arasındaki suları denetlemek, liman, aydınlatma, şamandıra, kılavuzluk ve demir atma işlemlerini denetlemek, İstanbul ve Haydarpaşa'da serbest bölge kurulmasını temin etmektir. Yerel yetkililer, kendi organizasyonlarını kurmada, polis, bütçe ve bayrak gelir belirlemede ve toplamada ve ücret almada bağımsızlardı¹⁶⁵⁴. İtalyan ve Fransızların Boğazlar Komisyonu'na üye atamadıkları halde İngilizler Tümamiral James Loy'un Boğazlar Komisyonu'na üye olarak atamışlardı. Yine de İngiliz Dışişleri Bakanlığı Antlaşmanın onaylanmasından önce bu komisyonun toplanması niyetinde değildi¹⁶⁵⁵. İngilizler için Boğazlar aciliyet taşıyan bir mesele değildi. Çanakkale ve İstanbul İtilaf Devletlerinin denetimi altında idi. Onlardan habersiz Boğazlardan geçiş mümkün değildi.

Bazı komisyonların antlaşmanın onaylanmasından sonra kurulmasını isteyen İtilaf Devletleri kendi menfaatlerini yakından ilgilendiren komisyonların hemen kurulması amacıyla atamalar yapmışlardı. İngiliz savaş Bakanlığı askeri organizasyon alt komisyonunu başkanı olarak Tümgeneral G.McK. Franks'ı 16 Aralık 1920 tarihinde İstanbul'a göndermişlerdi¹⁶⁵⁶. İngiltere bu atamanın üzerinden bir aydan fazla süre geçtikten sonra müttefiklerini bilgilendirmişti¹⁶⁵⁷. İngiltere'nin müttefiklerinden daha fazla çıkar sağlamak amacıyla sergilediği bu tavrı komisyonların kurulması aşamasında koordinasyon eksikliğine neden olmaktadır.

İtilaf Devletleri yaklaşık dört ay süren müzakerelerden sonra Türkiye'de faaliyette bulunacak komisyon başkanlıkları konusunda uzlaşmaya varabilmişlerdi. Buna göre Askeri Komisyon Başkanı İngiliz, Maliye Komisyonu ve Deniz Kuvvetleri Komisyonu Başkanı Fransız, Boğazlar ve Havacılık Komisyonları Başkanları İtalyan olacaktır. Yalnız Komisyon başkanlıkları değil komisyonlardaki görev dağılımının eşit olması, komisyon üyelerinin maaşları, konaklayacakları mekanlar ve yol masrafları da son derece önemli idi. Komisyonlardaki benzer

¹⁶⁵⁴ “İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 6 Aralık 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5274**, E 15370.

¹⁶⁵⁵ “İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 23 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5274**, E 14755; “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Deniz Bakanlığı'na 30 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5274**, E 14755.

¹⁶⁵⁶ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 13 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5274**, E 15581.

¹⁶⁵⁷ “İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Paris, Roma ve Tokyo Büyükelçilerine 17 Aralık 1920 tarihli telgraflar”, **FO, 371/5274**, E 15581.

görevlere hemen hemen aynı statüye sahip personel atanmaması tartışmalara sebebiyet veriyordu. Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından öte bu tür tartışmalar komisyonların göreve başlayamamasının en önemli sebebi idi. Fransızlar komisyonlar kurulmadan önce bu meselelerin Müttefikler arasında çözülmesini önermişlerdi. İngilizler ise komisyonlar kurulduktan sonra komisyon üyelerinin bu meseleleri çözüme kavuşturmasının daha yararlı olacağını ileri sürüyorlardı¹⁶⁵⁸.

İngiltere, Fransa ve İtalya arasında yürütülen temaslarda komisyonların kurulması için çalışmalarını sürdürürlerken, Japonya Londra'da bulunan maslahatgüzarı aracılığıyla yapılan çalışmalar hakkında malumat almaya çalışıyordu. Bu sıralarda Japonya'nın komisyonların kuruluşuna katılma yönünde bir talebi olmamıştı¹⁶⁵⁹. Ancak ilerleyen aşamada Japonya özellikle Boğazlar Komisyonu'nda aktif bir rol üstlenmek isteyecekti.

Fransa ve İtalya Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından sonra Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerin yeniden başlatacaklardı¹⁶⁶⁰. İngilizler bu yöndeki eğilimleri şaşkınlıkla karşılamış, İtilaf Devletlerinin İstanbul'a büyükelçi atamaları halinde Osmanlı Devleti'nin de müttefik ülkelere büyükelçi atama hakkının doğacağını, Büyükelçi, Osmanlı Devleti'nin bunu yapmak için "çok zayıf bir ülke" olduğunu beyan etmişlerdi¹⁶⁶¹. Bu yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla İngilizler Türkiye ile ilişkilerini iletibeet Yüksek Komiserler aracılığıyla tek taraflı olarak sürdürme niyetindeydiler.

17 Ağustos 1920'de Ryan ile gayri resmi bir görüşme yapan Damat Ferid Paşa, Sevr Antlaşması yürürlüğe girmeden önce İtilaf Devletleri başkentlerine maslahatgüzar seviyesinde temsilci gönderme teklifinde bulunmuştu¹⁶⁶².

¹⁶⁵⁸ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Lord Hardinge'e 21 Aralık 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5274**, E 15978.

¹⁶⁵⁹ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 26 Ağustos 1920 tarihli tutanak", **FO, 371/5278**, E 10489.

¹⁶⁶⁰ "İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Hendersen'den İngiliz Dışişleri Bakanlığına 27 Ağustos 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5278**, E 10572; "İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Buchanan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığına 27 Ağustos 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5278**, E 10572.

¹⁶⁶¹ "İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Buchanan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığına 27 Ağustos 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5278**, E 10572; "İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Hendersen'den İngiliz Dışişleri Bakanlığına 28 Ağustos 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5278**, E 10585.

¹⁶⁶² "Robeck'den Curzon'a 18 Ağustos 1920 tarihli telgraf", F.C.R.E.A, Part V; 1920, no. 83; **FO, 406/44**.

Sevr Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı heyetinde bulunan Reşad Halis Bey sanki matah bir antlaşma yapılmış gibi İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby'yi ziyaret ederek İngiltere'nin bu antlaşmayı ne zaman onaylayacağını sormuştu. Derby ona İngiliz Parlamentosu yeniden toplanıncaya kadar bunun mümkün olmayacağını, en iyi ihtimalle 1920 yılı sonlarına doğru onay verilebileceğini ifade ettikten sonra Osmanlı Hükümeti'nin ne zaman onaylayabileceğini sormuştu. Halis Bey onayın Padişah tarafından yapılmasına karar verildiğini ifade ederek Padişah'ın onay verme noktasındaki endişelerini dile getirmişti. Bundan sonra Halis Bey'in Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkilerin ne zaman normale döneceği konusundaki ısrarlarını sürdürmesi üzerine Derby bunun en iyi ihtimalle antlaşmanın 1920 yılı sonlarına doğru onaylanmasından sonra mümkün olabileceğini ifade etmişti. Son olarak Halis Bey sadede gelerek İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında gayri resmi ilişkiler başlatıp başlatamayacaklarını öğrenmek istemişti. Ancak Derby'nin bu sorulara verecek olumlu bir cevabı yoktu. Halis Bey konuşma sırasında Kilikya Ermenilerinin *Matin* gazetesinde yayınladıkları bağımsızlık bildirisini hakkında da İngiltere'nin tutumunu öğrenmek istemiş ama net bir cevap alamamıştı. Son olarak Halis Bey milli hareketi bastırmak amacıyla ordunun sınırlandırılması ile ilgili maddelerin kaldırılmasını teklif etmişti¹⁶⁶³. Osmanlı tarihinin en ağır antlaşmalarından birini imzalayan Ferid Paşa Hükümeti'nin gündeminde öncelikli olarak İtilaf Devletleri ile resmi ilişkilerin başlaması ve Milli Hareketin bastırılması vardı. Sanki bunlar gerçekleştiğinde her şey yoluna girecek, İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması'ndaki kazanımlarından vazgeçeceklerdi. Diğer bir husus da; Osmanlı Mebusan Meclisinin kapatılması ile hukuki açıdan tartışmalı hale gelen onay sürecinde Damat Ferid Paşa ve temsilcisinin akıl almaz tavrıdır. Ferid Paşa antlaşmanın sorumluluğunu Padişaha mı yüklemek istemekteydi, yoksa halkın kabul etmesi için antlaşmanın Padişah tarafından onaylanması gerektiğini mi düşünmekteydi ya da Padişah'ın onay konusunda isteksiz olduğunu ileri sürerek bir yerlere mi varmaya çalışmaktaydı bilinmez ama bu öneriler gerek stratejik açıdan gerekse taktiksel olarak affedilemez hatalardı.

¹⁶⁶³ “Derby’den Curzon’a 20 Ağustos 1920 tarihli mektup”, FO, 371/5055, E 10230; **F.C.R.E.A**, Part V; 1920, no. 87; **FO**, 406/44.

Padişah'ın tek başına vereceği onayın yeterli olmayacağını düşünen Fransız Hükümeti Mebusan Meclisi'nin yeniden toplanmasının da güç olduğunu dikkate alarak antlaşmayı Saltanat Şurasının onaylamasından yana olduğunu açıklamıştı. İtalyan Hükümeti bu konuda çekimser kalmıştı¹⁶⁶⁴. İngiliz Hükümeti ise antlaşmanın Mebusan Meclisi tarafından onaylanmasına gerek olmadığına, Padişah'ın vereceği onayın gayet etkili olacağına kanaat getirmişti¹⁶⁶⁵. Neticede demokrasinin öncüsü olduğunu ileri süren müttefikler, onay için Saltanat Şurasının ya da Padişah'ın tek başına vereceği kararın yeterli olduğuna karar vermişlerdi.

İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması'nı yürürlüğe geçirmeye çalışırken Ferid Paşa yine gereksiz ve hukuken gerçekleştirilmesi zor bir hedefe odaklanmıştı. Ferid Paşa Hükümeti'nin önceliği İtilaf Devletleri ile diplomatik ilişkilerin yeniden başlaması olmuştu. Ferid Paşa'nın bu teşebbüslerine, müttefiklerinden farklı politikalar izleyen İtalya olumlu yaklaşmış, Madrid Maslahatgüzarı Nureddin Ferah Bey Roma'ya Maslahatgüzar olarak atanmıştı¹⁶⁶⁶. Bundan sonra Fransızlar da Maslahatgüzar seviyesinde Osmanlı temsilcisi kabul edebileceklerini açıklamışlardı¹⁶⁶⁷. Ancak kısa bir süre sonra Maslahatgüzar unvanı askıya alınmıştı. Paris'te bulunan Türk temsilcileri Fransız Dışişleri Bakanlığı ile sadece gayri resmi ve dolaylı yollardan temas kurabileceklerdi¹⁶⁶⁸. Bu gelişmelerden sonra İngiltere de Osmanlı temsilcisinin gayri resmi olarak maslahatgüzar seviyesinde kabul edebileceğini bildirmişti¹⁶⁶⁹. Ferid Paşa Hükümeti'nin tüm çabalarına rağmen İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden tesis edilememiş, Paris, Londra ve Roma'ya gayri resmi sıfatla temsilciler gönderilebilmişti.

¹⁶⁶⁴ “İtalya'nın Londra Büyükelçisi M. İmperiali'den 9 Ekim 1920 tarihli muhtra”, **FO, 371/5056**, E 12597.

¹⁶⁶⁵ “İngiliz Hükümeti'nden İtalya'nın Londra Büyükelçisi M. İmperiali'ye 19 Ekim 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5056**, E 12597.

¹⁶⁶⁶ “Robeck'den Curzon'a 21 Ağustos 1920 tarihli telgraf”, F.C.R.E.A, Part V; 1920, no. 86; **FO, 406/44**.

¹⁶⁶⁷ “Henderson'dan Curzon'a 27 Ağustos 1920 tarihli telgraf”, F.C.R.E.A, Part V; 1920, no. 91; **FO, 406/44**.

¹⁶⁶⁸ “Henderson'dan Curzon'a 31 Ağustos 1920 tarihli telgraf”, F.C.R.E.A, Part V; 1920, no. 99; **FO, 406/44**, **FO, 371/5278**, E 10724.

¹⁶⁶⁹ “Curzon'dan İngiltere'nin Paris, Roma ve Tokyo temsilcilerine 25 Ağustos 1920 tarihli telgraflar”, F.C.R.E.A, Part V; 1920, no. 90; **FO, 406/44**.

İtilaf Devletleri başkentlerine Osmanlı Devleti'nin gayri resmi temsilciler atamasına izin vermişlerse de atanacak temsilciler İtilaf Devletlerinin onayından sonra kabul edilebileceklerdi. Bu meyanda Fransa, Reşad Halis Bey'i, İngiltere de Ali Kemal Bey'in gayri resmi temsilci olarak kabul etmişlerdi¹⁶⁷⁰.

Fransızlar ve İngilizler başkentlerinde Osmanlı Devleti'nin maslahatgüzar seviyesinde temsilci bulundurmasına izin vermezken İtalyan Dışişleri Bakanlığı Osmanlı Hükümeti'nin maslahatgüzar seviyesinde temsilci bulundurmasında sakınca olmadığını açıklamıştı¹⁶⁷¹. Bu açıklamadan sonra İngiltere maslahatgüzarlığın resmi ilişkilerin yeniden başlaması anlamına geldiğini vurgulayarak İtalya'yı uyarıyordu¹⁶⁷². Osmanlı Hükümeti vakit kaybetmeksizin Nureddin Ferah Bey'i Roma maslahatgüzarı olarak atamıştı¹⁶⁷³. Böylece Osmanlı Devleti ile İtalya arasındaki ilişkiler alt seviyede de olsa yeniden başlamıştı. İtalya bu tutumu ile müttefiklerine tepkisini göstermeye çalışıyordu.

Müttefikleri gibi Sevr Antlaşması'ndan toprak kazanamayan İtalyan Hükümeti, sadece korunması ve sürdürülmesi gereken ekonomik ayrıcalıklara sahip olabildiklerini bunları yapabilmek için de İtalyan temsilcinin otoritesinin ve prestijinin korunması gerektiğini düşünmekte idi. Bu da ancak Osmanlı temsilcisinin maslahatgüzar olarak kabul edilmesi ile mümkün olabilirdi. Bundan başka İtalyan Hükümeti Osmanlı toprakları üzerindeki egemenliği oldukça azalmasına rağmen Padişah'ın halife olarak dini otoritesinin sürdürmesi gerektiğini savunmaktaydı¹⁶⁷⁴. İtalyan Hükümeti daha da ileri giderek Garroni'nin İstanbul'a büyükelçi olarak atadığını bildirmişti¹⁶⁷⁵. Osmanlı temsilcisini kabul etmesi ve İstanbul'a büyükelçi ataması İtalya ile Osmanlı Devleti arasındaki resmi ilişkilerin başlaması demektir. İngiltere ve Fransa antlaşma onaylanıncaya kadar resmi ilişkileri başlatmama kararı

¹⁶⁷⁰ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 4 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5278**, E10771.

¹⁶⁷¹ “İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Buchanan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığına 6 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5278**, E 10985.

¹⁶⁷² “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Buchanan'a 7 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5278**, E 10985.

¹⁶⁷³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 1 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5278**, E 10204.

¹⁶⁷⁴ “İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Buchanan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığına 7 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5278**, E 11041?.

¹⁶⁷⁵ “İtalya Dışişleri Bakanından t.y.Eylül 1920 tarihli sözlü nota”, F.C.R.E.A, Part V; 1920, no. 120, ek.1, **FO, 406/44**.

almışlardı. Bu noktada İtalya aldığı kararla Sevr Antlaşması'ndan memnuniyetsizliğini göstermiş oluyor, üstü kapalı olarak Sevr Antlaşması'nda İtalya lehine düzenleme yapılmasını istiyordu.

İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, müttefikleri ile temasa gerçek antlaşmanın onaylanmasından önce gayri resmi temsilci kabul edilebileceğini ancak, İstanbul'a büyükelçi tayin etmelerinin yanlış olacağını bildirmişti¹⁶⁷⁶. İngiltere ile ortak hareket eden Fransa ve Japonya bu uyarıları dikkate alırken, İtalya görmezden gelmişti.

Curzon İtalya'nın Londra Büyükelçisi Marquis İmperiali ile görüşmesinde de İtalya'nın tutumundan dolayı şaşkınlığını dile getirmiş, İtalyan Hükümeti'nin tutumunun İtilaf Devletleri arasındaki "işbirliği ruhuna aykırı" olduğunu belirtmişti¹⁶⁷⁷.

İtalyanların bu tavrından sonra Fransızlar da İstanbul'a komisyonlar üzerinde yetki sahibi olabilecek üst rütbeli bir temsilcinin atanması dileğini dışa vurmaya başlamışlardı. Onlar doğrudan büyükelçi unvanını kullanmamışlardı. Ama ifadelerinden buna meyilli oldukları anlaşılmaktaydı. İngilizler buna şiddetle itiraz ederek, Fransızlarla birlikte İtalya'ya baskı yapmaya karar vermişlerdi¹⁶⁷⁸. Nasıl bir baskı yapılacağı ise tam olarak belirlenememişti.

İngiltere ve Fransa Hükümetlerinin İtalya'ya baskı yapmayı planladıkları sıralarda İtalya tavrını değiştirmişti. İtalyan Dışişleri Bakanı, Sevr Antlaşması onaylanıncaya kadar Roma'daki Türk maslahatgüzarının resmen tanınmayacağını, İstanbul'a büyükelçi olarak atandığı ilan edilen M. Garroni'nin de antlaşmanın onaylanmasından sonra bu unvanı kullanacağını açıklamıştı¹⁶⁷⁹. İtalyanlar geri adım atmış olsalar da Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerin başlaması noktasında İtilaf Devletleri anlaşmazlığa düşmüşlerdi.

Osmanlı Devleti ile ilişkilerini sınırlı bir seviyede tutmayı ve antlaşmanın onaylanmasından sonra dahi tek taraflı ilişkiler kurmayı planlayan İngiltere,

¹⁶⁷⁶ "Curzon'dan Paris, Roma ve Tokyo Büyükelçilerine 25 Ağustos 1920 tarihli telgraflar", **FO, 371/5055**, E 10230.

¹⁶⁷⁷ "İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon ile İtalya'nın Londra Büyükelçisi Marquis İmperiali arasındaki 25 Ağustos 1920 görüşmeden, **FO, 371/5278**, E 11114.

¹⁶⁷⁸ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Hendersen'e 27 Ağustos 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5278**, E 11114.

¹⁶⁷⁹ "İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Kennard'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığına 14 Eylül 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5278**, E 11407.

müttefiklerinin tutumundan sonra izlediği politikaları gözden geçirmişti. Robeck'in yerine Yüksek Komiser olarak atanan Horace George Montagu Rumbold, Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından sonra diplomatik ilişkiler yeniden başlayınca Büyükelçi olarak atanacaktı¹⁶⁸⁰. İngilizlerin politika değişikliğinde İtalyanların son derece etkili oldukları Rumbold'un İstanbul'a varışından birkaç gün sonra Londra'ya çektiği telgrafından anlaşılmaktadır. Rumbold, antlaşmadan sonra İtalyan Büyükelçisi olarak atanacak Garroni'ye Hükümeti tarafından padişaha sunulmak üzere bir itimat mektubu verildiğini bildirerek, kendisine de böyle bir itimat mektubu verilmesini talep etmişti¹⁶⁸¹. Rumbold'un bu talebine karşılık olarak Padişah'a sunulmak üzere bir itimat mektubu gönderilmişti¹⁶⁸².

General Harington 22 ve 24 Kasım 1921 tarihlerinde Yüksek Komiserlere mektuplar göndererek Türk Yetkililerin Askeri Alt Komisyonların faaliyete geçmesi konusunda güçlükler çıkarmasından şikayet etmişti. Yüksek Komiserler de Osmanlı Hükümeti'ne bir nota yazarak bu engellemelerin kaldırılmasını istemişlerdi¹⁶⁸³.

¹⁶⁸⁰ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine 14 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5278**, E 12674.

¹⁶⁸¹ “Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5278**, E 14804.

¹⁶⁸² “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Horace Rumbold'a 20 Aralık 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5278**, E 12674.

¹⁶⁸³ “25 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından”, **FO, 371/6496**, E 13332.

IV. BÖLÜM

İŞGAL YÖNETİMİ TBMM İLİŞKİLERİ

A. İŞGAL YÖNETİMİNİN İSTANBUL VE ANKARA HÜKÜMETLERİNİ UZLAŞTIRMA ARAYIŞLARI

TBMM'nin Yunanlılar karşısında kazandığı başarılar İstanbul Hükümeti eksenli politikalar geliştirmeye çalışan İtilaf Devletlerinin Ankara eksenli politikalar geliştirmelerine sebep olmuştu. Bu konuda Fransızlar ve İtalyanlar İngiltere'nin bir adım önünde yer alıyordu. İngiltere'nin buna razı olması mümkün değildi. Fransa, Franklin Bouillon gibi siyasiler, Claude Farrère, Piyer Loti gibi yazarlar aracılığıyla Türk kamuoyunu etkilemeyi başarmışlardı. İtalyanlar Milli Mücadele Hareketi ile sürekli yakın temas kurmuşlardı. Buna karşılık İngilizler Mondros Ateşkes Antlaşması'nda arabuluculuk yapan General Townshend'i gayri resmi de olsa Ankara'ya göndererek müttefiklerini takip etmeye çalışmışlardı. Ankara'da yaptığı temaslardan sonra Townshend, Yunanlıların çekilmesi halinde her şeyin yoluna gireceğini iddia etmişti¹. Yunanlıların müttefik karşıtı faaliyetlerinden rahatsız olan İngilizler Yunanistan'dan uzaklaşmaya başlamışlardı. Malum sebeplerden dolayı İtalya zaten başından beri Yunanlılara karşı politikalar geliştirmekte idi. Fransızlar da Kuva-yı Milliye ile çatışmalarından sonra Milli Mücadele Hareketi ile uzlaşma yolları aramışlardı. Bu durumda İngiltere'ye politikalarını değiştirmekten başka seçenek kalmamıştı.

Yüksek Komiserler daha Sevr Antlaşması imzalanmadan önce Milli Mücadele Hareketi'ni bastırmak için iki yol bulunduğunu; bunlardan birinin kuvvet kullanarak bu hareketi bastırmak, diğerrinin ise Milliyetçi unsurlarla uzlaşarak barışı sağlamak olduğunu tespit etmişlerdi².

¹ Ryan, a.g.e., s.166-167.

² "M. İmperiali'den Curzon'a 17 Eylül 1920 tarihli mektup", F.C.R.E.A., Part V., 1920, no. 123, FO, 406/44.

19 Eylül 1920 tarihinde Şeyhülislam ve Ticaret Nazırı'nın istifaları Damat Ferid Paşa Hükümeti için tehlike çanlarının çalmaya başladığının göstergesiydi³. Ferid Paşa kısa bir bildiri yayınlarak müstevfileri Milliyetçi liderler dışında kalan şahıslar için çıkarılmak istenen affa engel olmakla ve Anadolu'da düzeni sağlamak amacıyla alınmak istenen tedbirleri geciktirmekle suçlamıştı. Ferid Paşa genel affın yenilendiğini ve on gün içerisinde ilan edileceğini de açıklamıştı. Yüksek Komiserlere de bir mektup gönderen Ferid Paşa bazı taleplerde bulunmuştu. Mektupta; Yunanlıların Osmanlı Devleti'ne terk edeceği bölgeler dahil Türkiye genelinden 15,000 asker, 35,000 jandarmanın askere alınması, Ateşkesten sonra İtilaf Devletleri tarafından el konulan harp mühimmatının bu kuvvetlere verilmesi, bu kıtaların ulaşımında kullanılmak üzere bir filoya izin verilmesi, antlaşmada tasarlandığı gibi jandarma ve diğer hizmetler için yabancı subaylar tahsis edilmesi ve yapılacak operasyonların üç aylık masrafına binaen Osmanlı Hükümeti'ne 25,000,000 lira borç verilmesi gibi İtilaf Devletlerinin asla yanaşmayacağı teklifler yer almıştı. 21 Eylül 1920 tarihinde bu notayı görüşen Yüksek Komiserler taleplerin pratik olmadığına karar vermişler, Damat Ferid Paşa'ya ise taleplerini, Hükümetlerinin onayına sunduklarını söylemişlerdi. Yüksek Komiserler bu sıralarda uzlaşma sağlamak amacıyla Anadolu'ya bir heyet gönderme fikri üzerinde çalışıyorlardı. Fransız Yüksek Komiseri, Damat Ferid Paşa ile görüşmesinde ayrıntılarına inmeden bu fikirden sözlü olarak bahsetmişti. İtalyan Yüksek Komiseri gönderilmesi planlanan heyetin resmi sığa haiz olmasını savunurken Fransız Yüksek Komiseri bu fikre karşı çıkmıştı. İngiliz Yüksek Komiseri de Fransız meslektaşın desteklemişti⁴.

26 Temmuz 1920 tarihinde görüştüğü Robeck'e Anadolu'ya müttefik subaylarının da bulunduğu özel bir heyet gönderilmesini teklif eden⁵ Ferid Paşa birkaç gün içinde fikir değiştirerek, Anadolu'ya bir heyet gönderilmesi fikrinden vazgeçmiş, müttefik temsilcilerinin bulunması halinde bu teklifi kabul edebileceğini bildirmişti. Onun asıl isteği; asker toplayarak, İtilaf Devletlerinden silah, mühimmat

³ “Robeck'ten Curzon'a 23 Eylül 1920 tarihli telgraf”, F.C.R.E.A., Part V., 1920, no. 129, **FO, 406/44**.

⁴ “Ferid Paşa tarafından Yüksek Komiserlere gönderilen tarihsiz mektup” ve “Robeck'ten Curzon'a 24 Eylül 1920 tarihli telgraf”, FO, 371/5056, E 11837, E 12260, F.C.R.E.A., Part V., 1920, no. 130, **FO, 406/44**.

⁵ “Robeck'ten Curzon'a 30 Temmuz 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5054**, E 9666.

ve borç para temin ederek Milli Mücadeleyi bastırmaktı⁶. Ferid Paşa, Sevr Antlaşması temel alınarak TBMM ile uzlaşamayacağını çok iyi anlamıştı. Bu nedenle iktidarı için her geçen gün daha tehlikeli hale gelen Milli Mücadele Hareketi'ni yok etmeyi amaçlıyordu. İtilaf Devletleri Ferid Paşa'ya güvenmekle beraber silah altına alınacak askerlere güvenmiyor, onların depolardan alacakları silahlarla birlikte Milli Mücadele'ye katılmasından endişe ediyorlardı. İtilaf Devletleri el koydukları silahları Osmanlı Devleti'ne bedelsiz olarak vermek istemezken, Damat Ferid Paşa onlardan borç para istemişti. İtilaf Devletleri Milli Mücadele'nin amacını anlamakla birlikte gücünü tam anlamıyla idrak edememişlerdi. Onlar Sevr Antlaşması'nı temel alarak TBMM ile uzlaşma sağlanabileceğini düşünmüşlerdi.

Fransız Yüksek Komiserinin teklifi doğrultusunda Anadolu'ya gönderilecek Osmanlı Heyeti'nin, Padişah adına gönderilmesine karar verilmişti. Fransız Yüksek Komiseri, Damat Ferid Paşa'nın istifasının Milliyetçiler üzerinde olumlu etki yaratacağını savunmuşsa da Ferid Paşa'dan daha iyisini bulamayacaklarını düşünen İngiliz Yüksek Komiseri bu teklife karşı çıkmıştı⁷.

İtilaf Devletleri temsilcilerinin de katılacağı uzlaşma heyetinin gönderilmesi için hazırlıkların yapıldığı sıralarda İngiliz Hükümeti, Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından önce böyle bir heyetin gönderilmesini uygun olmadığına hükmetmişti. Fransa Hükümeti daha önce bu fikre sıcak bakmamıştı. Teklifin baş savunucusu olan İtalyanların da ısrarlarından vazgeçmesi üzerine İtilaf Devletleri temsilcilerini yer alacağı bir heyet gönderilmesi fikri askıya alınmıştı. Ancak Hükümet isterse kendi adında bir heyet gönderebilecekti⁸. Bundan sonra İtilaf Devletlerinin öncelikli hedefi İstanbul Hükümeti'ne baskı yaparak Sevr Antlaşması'nın bir an önce onaylanmasını sağlamak olacaktı.

Robeck, baskı yapılmadıkça yakın gelecekte Türkiye'nin barış antlaşmasını imzalama ihtimalinin bulunmadığını düşünmekteydi. 7 Ekim 1920 tarihinde toplanan Yüksek Komiserler, Anadolu'ya bir heyet gönderilmesi konusunda Osmanlı

⁶ Ferid Paşa tarafından İngiliz yüksek Komiseri Robeck'e gönderilen mektup ve Robeck'ten Curzon'a 24 Eylül 1920 tarihli telgraf", F.C.R.E.A., Part V., 1920, no. 142, ek.1, **FO, 406/44**.

⁷ "Robeck'ten Curzon'a 25 Eylül 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5056, E 11862., F.C.R.E.A., Part V., 1920, no. 132, **FO, 406/44**.

⁸ "Curzon'dan Robeck'e 30 Eylül 1920 tarihli telgraf", F.C.R.E.A., Part V., 1920, no. 135, **FO, 406/44**.

Hükümeti'ne tavsiyede bulunma kararı almışlardı. Bu sıralarda Padişah Yüksek Komiserlerle görüşme dileğini iletmişti. Fransız Yüksek Komiserinin önerisi ile görüşmenin özel olmasına karar verilmişti. Ancak bu görüşmelere Damat Ferid Paşa katılmayacaktı. Yüksek Komiserler Padişah'la 11 Ekim 1920 tarihinde ayrı ayrı uzun görüşmeler yapmışlardı⁹. Padişah'la görüşmesinde Fransız Yüksek Komiseri, Hükümetin değişmesi gerektiğini ifade etmiş, İngiliz Yüksek Komiseri de bazı çevrelerde Ferid Paşa'nın Anadolu'ya gönderilecek heyetin başarısının önünde bir engel olarak görüldüğünü, Padişah'ın hükümetin değişmesine tek başına karar vereceğini ifade ettikten sonra ileride Milliyetçilerin koşul olarak Ferid Paşa'nın çekilmesini talep edebileceklerini vurgulamıştı. Gönderilecek heyet Milliyetçilerden taleplerini değil, Padişah'a bağlılıklarını bildirmelerini isteyecekti. Bu görüşmeden sonra Yüksek Komiserler, Padişah'ın Ferid Paşa'yı değiştirmeye sıcak bakmadığı ve kendisini tamamen ona "adadığı" şeklinde bir değerlendirme yapmışlardı. Antlaşmanın onaylanması halinde Milliyetçilerin Hükümeti suçlayacaklarını ve Anadolu'nun tamamen tutuşacağını ileri süren Padişah, İtilaf Devletleri meclislerinin çoğu tarafından kabul edilmeden antlaşmanın hemen Osmanlı Hükümeti tarafından onaylanmasına karşı olduğunu ifade etmişti. Anadolu'ya gönderilecek heyet konusunda Padişah tam destek verebileceğini ifade ettikten sonra verebileceği desteğin maddi değil manevi olacağını altını çizmişti. Padişah gidecek heyete nasihatlerde bulunarak manevi destek vereceğini de sözlerine eklemişti. Kendi ülkesinde yalnız olduğunu ve kimseyi tanımadığını vurgulayan Padişah, heyete atanacak üyeler hakkında Yüksek Komiserlerden isim tavsiye etmelerini talep etmişti. Yüksek Komiserler daha önce hazırlık yapmadıklarından Padişah'ın bu teklifi karşısında herhangi bir tavsiyede bulunmamışlardı. Yüksek Komiserler gönderilecek heyete sivil ya da askeri bir temsilci atamayı da yeniden düşünmeye başlamışlardı¹⁰. Yüksek Komiserler, Padişah'a Hükümetin değiştirilmesi konusunda takdir hakkının bulunduğunu bildirseler de Padişah, bu görüşmeden sonra İtilaf Devletlerinin de desteğini kaybeden Ferid Paşa ile işlerin yürümeyeceğini anlamıştı.

⁹ İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri Padişah'la 1 saat 15'er dakika, İngiliz Yüksek Komiseri ise 2 saat 15 dakika görüşmüştü.

¹⁰ "Robeck'ten Curzon'a 13 Ekim 1920 tarihli telgraf ve 14 Ekim 1920 tarihli mektup", **FO**, 371/5056, E 12658 ve FO, 371/5056, E 13038, F.C.R.E.A., Part V., 1920, no. 146, **FO**, 406/44.

Ferid Paşa'nın Milliyetçilerle mücadelede kullandığı yöntemler onun sonunu hazırlamıştı.

Robeck'le yaptığı gizli ve şahsi görüşmede Padişah, “onurunu ve prensiplerini feda etmeden çalışamayacağı İttihatçıların evrim geçirmiş hali olan Milliyetçilerin” iktidara gelme talepleri karşısında kaldığını beyan ettikten sonra, milli bir hükümetin iktidara gelmesi halinde tahttan çekileceğini açık bir şekilde ifade etmişti. Milliyetçilerin kendisine bağlı insanlara zulüm yaptığını, bu suçlara hak ettikleri cezaları veremediğini dile getiren Padişah, maaşların ödenememesine ve kısa doğru başlayan sıkıntılara atıfta bulunarak maddi yardım talep etmişti. Robeck, Ferid Paşa'ya verdiği cevabın aynısını vererek bu meselenin antlaşmaya göre kurulacak Maliye Komisyonu'na havale edileceğini izah etmişti. Tabii bunun için öncelikle antlaşmanın onaylanması gerekiyordu. Padişah mevcut koşullar içinde bir kabine değişikliğinde ısrar etmenin er ya da geç bunu gerektireceğini de sözlerine eklemişti. Buna karşılık Robeck, Padişah'ı bu kararından vazgeçmesi için ikna etmeye çalışmıştı. Fakat Padişah çekilmekten yana ısrar edeceğini göstermiş, şartların kendisini bu noktaya getirmesinden sonra durumunun ne olacağını sormuştu¹¹. İngiliz Hükümeti Robeck'in bu görüşmedeki tavrını tasdik etmiş, “ülkesine zarar verecek hareketlerden” Padişah'ı vazgeçirmesini istemişti¹². savaş sonrası İngiliz politikaları Padişah eksenli olarak geliştirilmişti. Padişah'ın çekilmesi bütün planları alt üst edecekti. Bu nedenle İngilizler Padişah'ın tahtta kalmasında ısrar etmişlerdi.

Padişah'la görüşmeye gitmeden önce mutabakata varan Yüksek Komiserler Padişah'la yapacakları görüşmeden sonra ona bir nota vermeyi kararlaştırmışlardı. Yüksek Komiserler hazırladıkları notada, Anadolu'ya heyet gönderilmeden önce imzalanan antlaşmanın onaylanmasını arzuladıklarını, bunun tek yolunun antlaşmanın Padişah tarafından onaylanması olduğunu izah etmişlerdi. İtilaf Devletleri meclisleri yeniden toplanamadığı için antlaşmayı onaylamamışlardı. Yüksek Komiserler notada Türkiye'nin aynı nedenlere sahip olmadığını ileri sürmüşlerdi. Oysa antlaşmayı onaylaması gereken, Mebusan Meclisinden eser kalmamıştı.

¹¹ “Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ekim 1920 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/5056**, E 12824.

¹² “Dışişleri Bakanlığı'ndan Robeck'e 20 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5056**, E 12824.

Türkiye'nin kurtuluşu için başka yol olmadığını ileri süren Yüksek Komiserler seçilmiş nazırların görevden alınması için üst üste notalar veren kendileri değilmiş gibi, iktidar ve nazırların değişiminde ve seçiminde etkide bulunmaktan her zaman kaçındıklarını iddia etmişlerdi. Bundan sonra Yüksek Komiserler, zor bir dönemden geçen Türkiye için rehberlik yapacak uygun adamlar bulunmasını tavsiye etmişlerdi. Mevcut Sadrazam ve Hükümetin, Padişah'ın emriyle İtilaf Devletlerine bağlı olarak çalıştığını da ileri süren Yüksek Komiserler, ülkenin kaderini garanti altına alma ve halkının refahını sağlama vazifesinin Padişah'a ait olduğunu hatırlatmışlardı¹³. Bu sözler, başta İngiliz olmak üzere müttefik Yüksek Komiserlerinin bir dediğini iki etmeyen Ferid Paşa ve Hükümeti'nin sonu anlamına geliyordu.

Fransız Hükümeti, müttefiklerin ortak hareketi ile Padişah'ın antlaşmayı onaylanmasını, Antlaşmanın onaylanmasından sonra mevcut Hükümetin istifasını, bu hükümette Yüksek Komiserler tarafından seçilecek Milliyetçilerle uyuşacak yeni bakanların görevlendirilmesini, yeni Hükümetin Anadolu'ya göndereceği heyetin Yüksek Komiserler tarafından sadık kişiler arasından seçilmesini ve Hükümet mallarının satışından elde edilecek gelirin teminat alınmasıyla Osmanlı Hükümeti'ne borç verilmesini önermişti. Bunlar yapıldığı takdirde hem müttefikler hem de Türkiye lehine komisyonlar kurulacak ve 15,000 kişilik kuvvetin oluşturulmasına izin verilecekti¹⁴. İngiliz Hükümeti de mali yardım yapmak dışındaki Fransız programını genel olarak kabul etmişti¹⁵. Bu programın uygulanabilmesi için Osmanlı Devleti'nde Anayasal değişiklik yapılması gerekiyordu. Çünkü Kanuni Esasi'ye göre Antlaşmaları onaylama yetkisi Meclis-i Mebusan'a, nazırları seçme yetkisi de Sadrazamla birlikte Padişaha verilmişti.

28 Ağustos 1920'de Robeck'i bir kez daha ziyaret eden Ferid Paşa, Fransızların Sevr Antlaşması'ndan sonra Paris'te kalan Reşat Halis Bey'i Osmanlı temsilcisi olarak kabul ettiklerini ima ederek Londra'ya temsilci gönderme isteğinden bahsetmiş fakat Robeck'den olumlu bir cevap alamamıştı. Bu kez sözü kurmak istediği 15,000 kişilik kuvvete getiren Ferid Paşa, Robeck'ten somut bir

¹³ “Yüksek Komiserler Tarafından Padişah'a sunulan 11 Ekim 1920 tarihli notalar”, **FO, 371/5056**, E 13038.

¹⁴ “Robeck'ten Curzon'a 14 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5056**, E 12741. F.C.R.E.A., Part V., 1920, no. 148, **FO, 406/44**.

¹⁵ “Curzon'dan Robeck'e 23 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5056**, E 12741.

cevap alamamıştı. Bundan sonra sinirlenen Ferid Paşa, son günlerde Yüksek Komiserler tarafından yapılan tutuklamalardan bahsederek kendisinin bile tutuklanma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını iddia etmişti. Ferid Paşa'nın bu şikayetlerinden rahatsız olan Robeck, Yüksek Komiserlerin eleştirilmesinin ayrı bir vaka olduğunu ve buna izin vermeyeceğini vurgulamıştı. Bunun üzerine Ferid Paşa antlaşmayı onaylamaya hazır olduğunu ve bunun Padişah'ın kutsal yetkisi ile olacağını dile getirmişse¹⁶de Robeck, Ferid Paşa'dan uzaklaşmaya başlamıştı. Sevr Antlaşması'ndan sonra Anadolu'ya heyet gönderilmesi fikrinden vazgeçilmesi ve Milli Mücadele Hareketi'ni bastırmak üzere yaptığı tekliflerin geri çevrilmesi Damat Ferid Paşa ile Yüksek Komiserlerin arasını açmıştı. Yüksek Komiserler 25 Eylül 1920 tarihinde siyasi temsilcilerini Damat Ferid Paşa'ya göndererek ona yeni öneriler sunmaya karar vermişlerdi. Ancak Damat Ferid Paşa siyasi temsilciler ile yaptığı görüşmede "beklenmedik saldırgan bir hat" takip etmişti. Ferid Paşa, Anadolu'daki hareketi bastırmak maksadıyla bir teşkilat kurulmadıkça uzlaşma metodunun işe yaramayacağını düşünmekteydi. 27 Eylül 1920'de Robeck'i ziyaret eden Ferid Paşa aynı tutumunu sürdürmüştü. Robeck dahi Ferid Paşa ile uzlaşamayacağını düşünmeye başlamıştı. Ferid Paşa'nın bu tutumu üzerine bir araya gelen Yüksek Komiserler, Anadolu'ya bir heyet göndermesi için Hükümete baskı yapacaklardı. Onlara göre bu heyetin başarılı olması halinde mevcut Hükümetin iktidarda kalma şansı artacaktı. Yüksek Komiserler son olarak Sadrazamlık için en uygun aday olarak düşündükleri Tevfik Paşa aracılığıyla Padişah'a bu fikirlerini iletceklerdi. Yüksek Komiserler öncelikli olarak Sevr Antlaşması'nın onaylanmasını düşündüklerinden bu kararları kısa bir süreliğine askıya almışlardı¹⁷. Milli Mücadele Hareketi'nin bastırılması için asker toplamak üzere İtilaf Devletlerinden izin isteyen, onlardan silah ve para yardımı bekleyen Damat Ferid Paşa ile Yüksek Komiserler arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmişti. Yüksek Komiserler, Milli Mücadele Hareketi ile uzlaşma sağlayacağını düşündükleri Tevfik Paşa'yı Sadrazamlık için düşünmeye başlamışlardı.

¹⁶ "Robeck'ten Curzon'a 1 Eylül 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5055**, E 11336.

¹⁷ "Robeck'ten Curzon'a 1 Ekim 1920 tarihli telgraf", F.C.R.E.A., Part V., 1920, no. 139, **FO, 406/44**.

Ferid Paşa da yavaş yavaş yaşananları sezdiğinden, kendi hayatı ve Padişah'ın hayatından endişe duymaya başlamıştı. Ferid Paşa ile uzun süre kader birliği yapan Robeck, Ferid Paşa ve Padişah'a karşı herhangi bir harekete müsaade etmeyeceklerine dair teminat vermek için Hükümetinden talimat istemişti¹⁸. Robeck, Ferid Paşa ile yol ayrımına gelse de onu tamamen gözden çıkarmış değildi. Ferid Paşa'nın istifasından sonra ülkeden ayrılmak istemesi halinde ona her türlü yardım yapılacak, Padişah ve Ferid'in hayatlarına yönelik tehditler İngilizler tarafından önlenecek, Padişah'a tahtından feragat etmesinin ülkeyi daha da karışık bir hale getireceğini nasihat edilecek ve son olarak Padişah'ın tahttan çekilmesi halinde onun yurtdışına çıkmasına yardım edilecekti¹⁹. İngiliz Hükümeti Robeck'e bu konuda her türlü teminatta bulunabileceğini ancak tahttan çekilmemesi konusunda Padişahı güçlü bir şekilde etki altına bırakmasını emretmişti²⁰.

Bu arada İtilaf Devletleri temsilcileri bazı çevrelerde, Ferid Paşa'nın hemen ya da anlaşmanın onaylamasından sonra görevden alınması, onun yerine Tevfik Paşa ya da İzzet Paşa'nın getirilmesine dair fikirler tartışmaya açılmıştı. Fransız Yüksek Komiseri DeFrance Anadolu ve Merkezi hükümetin birleşmesini istediğinden Ferid Paşa'yı engel olarak görüyordu. Robeck başlangıçta bu fikre karşı çıkacak ancak daha fazla dayanamayarak Ferid Paşa'nın istifasına razı olacaktı²¹. Ondan sonra da planlandığı gibi Tevfik Paşa Hükümeti kurulacaktı.

Robeck, İstanbul'a geldiklerinden beri Hükümetin kuruluşuna müdahalede bulunmadıklarını, önerilen programın uygulanması halinde benimsenen hareket tarzının terk edileceğini ileri sürmüştü. Robeck öncelikle Osmanlı Hükümeti'nin antlaşmayı onaylamasını, ardından da Padişah'ın Hükümeti görevden almasını daha uygun görmekteydi. Padişah'ın tahttan feragat etmesi ise yerine geçecek Velihaht'ın antlaşmaya karşı olması nedeniyle arzulanmamaktaydı²². İngiliz teklifi mantıklı

¹⁸ “Robeck'ten Curzon'a 1 Ekim 1920 tarihli telgraf”, F.C.R.E.A., Part V., 1920, no. 140, **FO, 406/44**.

¹⁹ “Robeck'ten Curzon'a 4 Ekim 1920 tarihli çok gizli ve şahsi telgraf”, F.C.R.E.A., Part V., 1920, no. 141, **FO, 406/44**.

²⁰ “Curzon'dan Robeck'e 6 Ekim 1920 tarihli telgraf”, F.C.R.E.A., Part V., 1920, no. 143, **FO, 406/44**.

²¹ “Robeck'ten Curzon'a 10 Eylül 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5055**, E 11247.

²² “Robeck'ten Curzon'a 14 Ekim 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5056**, E 12832 F.C.R.E.A., Part V., 1920, no. 149, **FO, 406/44**.

görünmekle beraber Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından sonra hangi hükümet işbaşına gelirse gelsin, TBMM'nin İstanbul'la uzlaşma ihtimali yoktu.

İngiliz Hükümeti, Yüksek Komiseri'nin aksine Fransız programını mantıklı bulmuştu. Meclisin onayı alınmaksızın Padişah'ın onayı ile antlaşmanın yürürlüğe girmesi fikri İngiliz Hükümeti tarafından beğenilmişti²³. Fakat Padişah'ın tahttan çekilme ihtimali daha fazla baskı yapılmasını önlemişti.

Ferid Paşa 16 Ekim 1920'de istifa etmişti. İstifa nedeni hemen açıklanmamış daha sonradan Ferid Paşa'nın sağlık nedenlerinden dolayı istifa ettiği açıklanmıştı²⁴. Padişah'ın 11 Ekim 1920 tarihinde Yüksek Komiserlerle yaptığı toplantıdan ve onların hükümet değişikliği taleplerinden çok kısa süre sonra bu istifanın gerçekleşmiş olması istifanın asıl nedeninin bu görüşme olduğuna dair izlenim bırakmıştı. Bu istifadan sonra Padişah'ın son umudu Tevfik Paşa olacaktı.

17 Ekim 1920'de Padişah, Hükümeti kurma görevini Tevfik Paşa'ya vermişti. Tevfik Paşa Hükümet kurma çalışmalarına başlamadan önce 18 Ekim 1920'de Fransız ve İngiliz Yüksek Komiserlerini ziyaret etmişti. Bu görüşmelerde Anadolu'ya gönderilecek heyet mevzubahis olmuştu. Tevfik Paşa, Osmanlı temsilcisinin bulunacağı bir müttefik heyetinin Anadolu'ya gönderilmesinden yana olduğunu ifade etmiş, Yüksek Komiserler ise müttefik temsilcilerinin yer alacağı Osmanlı heyetinin daha uygun olacağını ileri sürmüşlerdi. Görüşmeler sırasında Tevfik Paşa da maddi yardım talebinde bulunmuş, ancak kendisine net bir cevap verilmemişti. Tevfik Paşa birkaç devletin onayından sonra meclis onayı yerine hükümetin onayının antlaşmanın yürürlüğe girmesi için yeterli olacağını ileri sürmüştü²⁵.

Yunan askerlerinden daha fazla istifade edilmesi daha fazla masraf ve şikayet demektir. Osmanlı Hükümeti'nin düzenlemek istediği Askeri hareket için de paraya ihtiyaç vardı. Bu gerçekleşse bile uzun zaman alacaktı. Bundan başka tek seçenek

²³ “Curzon’dan M. İmperiali’ye 19 Ekim 1920 tarihli mektup”, F.C.R.E.A., Part V., 1920, no. 153, **FO, 406/44.**

²⁴ “Robeck’ten Curzon’a 17 Ekim 1920 tarihli telgraf”, F.C.R.E.A., Part V., 1920, no. 152, **FO, 406/44.**

²⁵ “Robeck’ten Curzon’a 19 Ekim 1920 tarihli telgraf”, FO, 371/5056, E 13012 F.C.R.E.A., Part V., 1920, no. 154, **FO, 406/44.**

kalmıştı. O da Milliyetçilerle uzlařmaydı²⁶. İtilaf Devletleri Tefvik Paşa Hükümeti'nin kuruluşunu bu maksatla desteklemişlerdi.

Tefvik Paşa 23 Ekim 1920'de Ryan ile görüşmesinde de gönderilecek heyete müttefik temsilcilerinin dahil edilmesi konusundaki ısrarını sürdürmüştü. Gönderilecek heyetin Milliyetçilerin şartlarını öğrenmekten öte onlardan İstanbul'a itaat etmelerini isteyecekti. Böyle bir heyetin uzlaşma imkanına sahip olmadığını Ryan da Robeck de gayet iyi biliyordu. Bu nedenle gönderilecek heyetlere resmi sıfata sahip olmayan müttefik temsilcilerinin dahil edilmeleri daha uygun bulunmuştu²⁷.

Bu arada Yüksek Komiserler Sevr Antlaşması'nın imzalanması amacıyla 25 Ekim 1920'de Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota sunmuşlardı. Aynı gün Hükümet daha önceden hazırlandığı anlaşılan bir bildiri yayınlayarak bu konuya açıklık getirmeye çalışmıştı. Bildiride; Meşrutiyete uygun olarak birliğin sağlanması amacıyla meclisin toplantıya çağrılacağı ve meşru bir şekilde Sevr Antlaşması'nı onaylamaya davet edileceğini bildirilmişti. Hariciye Nazırı da 27 Ekim 1920'de Robeck'i ziyaretinde, Padişah ve Hükümet tarafından antlaşmanın hemen onaylanmasının Milliyetçileri kızdıracağını bunun Milliyetçilerle hükümeti aynı barış çizgisi etrafında toplama şansını yok edeceğini ileri sürmüştü. Buna karşılık Robeck, taktik değiştirerek Hükümeti mali yardım vaadiyle ikna etmeye çalışmıştı. Antlaşmanın onaylanması halinde kurulacak Maliye Komisyonu'nun, Hükümetin istediği mali desteği verebileceğini ifade eden Robeck, yaşanabilecek gecikmenin ekonomik krize neden olabileceğini, bunun ötesinde Türkiye'nin tehlikelerle karşılaşabileceğini öne sürmüştü. Bu görüşmeden sonra Robeck "bütün tezlerini tükettiğini, fakat bunların en küçük bir etki yaratamadığını" anlamıştı²⁸. Yüksek Komiserler Tefvik Paşa Hükümeti'nden de umudu keserek yeniden Padişah eksenli politikalar geliştirmeye karar vereceklerdi.

Mali yardım vaadi ile Tefvik Paşa Hükümeti'nin de antlaşmayı onaylamayacağını gören İtilaf Devletleri antlaşma onaylanıncaya kadar Anadolu'ya

²⁶ "Robeck'ten Curzon'a 22 Ekim 1920 tarihli mektup", FO, 371/5057, E 13852.

²⁷ "Robeck'ten Dışışleri Bakanlığı'na 24 Ekim 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5057, E 13152.

²⁸ "Robeck'ten Dışışleri Bakanlığı'na 28 Ekim 1920 tarihli telgraf ve Ekim 1920 tarihli mektup", FO, 371/5057, E 13499 ve E 13857.

gönderilecek heyete temsilci tayin etme planını askıya almışlardı²⁹. İtilaf Devletlerine göre önce antlaşma onaylanmalı daha sonra Anadolu'ya gönderilecek heyet, Milliyetçileri itaate davet etmeliydi.

Tevfik Paşa işbaşına geldikten sonra Yüksek Komiserler her fırsatta anlaşmanın onaylanmasının ne kadar önemli olduğunu anlatmaya çalışmışlardı. Yüksek Komiserler görüştikleri Sadrazam ve Nazırları etkileyerek antlaşmanın onaylanması için telkinlerde bulunmuşlardı. Hariciye Nazırı Safa Bey, Yüksek Komiserlerle yaptığı görüşmelerinde heyetin öncelikli amacının Milliyetçileri yatıştırmak olduğunu açıklamıştı. Safa Bey, heyete temsilci atamaktan vazgeçen Yüksek Komiserlerden de üç talepte bulunmuştu. İlk talep; anlaşmanın iyi bir tercümesinin yapılması, ikinci talep; Yunanlıların antlaşma ile kendilerine verilmeyen topraklardan çekilmesi ve nihayet üçüncü talep Ermeni sınırının Türkiye aleyhine belirlenmemesi idi³⁰. Tevfik Paşa Hükümeti antlaşma onaylanmadan önce müttefik temsilcileri olsun ya da olmasın Anadolu'ya bir heyet gönderme kararlılığında idi.

Yüksek Komiserler Müttefik temsilcilerinin katılımı için onay koşulunu yerine getirmediklerini ileri sürerek temsilci tayin etmekten vazgeçmişlerdi. Tevfik Paşa ve Hariciye Nazırı ne olursa olsun Hükümetin antlaşmanın mutlaka onaylanacağını belirterek göndermek istedikleri heyetin Anadolu ile antlaşma maksadıyla değil, onayın neden gerekli olduğunu Ankara'ya açıklama amacıyla gönderilmek istendiğini anlatmaya çalışmışlardı. Hükümet bu süre zarfında onayın gündeminden kaldıracaktı³¹. Tevfik Paşa, heyetin gönderilmesinden önce Sevr Antlaşması'nın onaylanmasının Hükümetin zayıflamasına ve otoritesinin yok olmasına neden olacağını düşünmekteydi.

Bu arada iç ve dış gelişmeler tamamen İtilaf Devletlerinin aleyhine dönmüştü. General Wrangel ordusu Bolşeviklere yenilerek geri çekilmiş, ağır kayıplar vermişti. Aynı sıralarda Milliyetçiler Ermenistan'a doğru ilerlemeye başlamışlardı. Bolşeviklerle Milliyetçiler arasında bir birleşme yaşanabileceği düşüncesi İtilaf Devletlerinin İstanbul ile Ankara'yı uzlaştırmaya yönelik politikalarından

²⁹ “Curzon’dan Derby’ye 3 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5057**, E 13499.

³⁰ “Robeck’ten Curzon’a 8 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5057**, E 13897.

³¹ “Robeck’ten Curzon’a 8 Kasım 1920 tarihli telgraf”, **FO, 371/5057**, E 13906.

vazgeçmelerine neden olmuştu. Bu noktadan sonra ılımlı Milliyetçilerin dahi antlaşmayı kabul etme ihtimalinin olmadığını düşünen İngilizler antlaşmanın kuvvet kullanılarak kabul ettirilmesi şeklindeki eski politikalarına dönmüşlerdi. İtalya bu politikanın uygulanması noktasında daha önce destek vermeyeceğini açıklamış, Fransızlar ise çekimser kalmışlardı. Plana göre, takviye edilecek İngiliz ve Yunan birlikleri ile Milli Mücadele Hareketi bastırılacak, Türkler antlaşmayı zorla kabul edeceklerdi³². Ortadoğu'daki menfaatlerini sürdürmek adına bu bölgede asker bulundurmaya zorunda olan İngiltere, arka planda kalarak savunma pozisyonu alacak, Yunanlılar ise Milli Mücadeleyi yok etmek üzere harekete geçeceklerdi. Fransa ve İtalya bu harekete açıktan destek vermemiş olsalar da Ortadoğu'daki menfaatleri gereği, oluşabilecek her türlü sonuca karşı hazırlık yapmaya çalışacaklardı.

İngiliz, Fransız ve Yunan istihbarat servisleri İtalya'nın Ankara ile yakın ilişkilerine dair duyular almışlardı. İtalyanların Antalya'dan Milliyetçilere, petrol ve silah gönderdiklerine dair ciddi söylentiler ortalarda dolaşmaktaydı. H. Rumbold, İtalyan yetkililer tarafından kabul edilmese de, İtalyanların Milliyetçilerle görüşerek onlara savaş malzemesi sağladıklarını, buna karşılık ticari ayrıcalıklar talep ettiklerini iddia etmişti³³.

İtalyan Dışişleri Bakanı Signor Contarini, Ankara'ya bir heyet gönderdikleri ve Milliyetçilere silah sağladıkları konusundaki iddiaların Yunanlıların vermiş olduğu yanlış bilgilerden kaynaklandığını ileri sürerek bu iddiaların "lekeleyici" olduğunu açıklamışsa da³⁴, bu açıklama karşılıklı güvensizliği daha da arttırmıştı.

İtalya'dan sonra Fransa da Milli Mücadele'nin kuvvet kullanılarak bastırılması politikasının uygulanamayacağını anlamıştı. Fransız Hükümeti, kullanılacak kuvvetin ve yapılacak baskının, antlaşmanın onaylanmasını sağlayamayacağını, bu baskının mevcut Hükümetin düşmesine neden olacağını düşündüğünden Anadolu'ya heyet gönderilmesini tercih etmekteydiler. Fransızlar gönderilecek heyete müttefik temsilcilerinin katılmasına da karşı çıkmışlardı. Bu düşüncelerinden sonra bir teklifte bulunan Fransız Hükümeti sonuç ne olursa olsun Tevfik Paşa Hükümeti'ne antlaşmayı onaylaması için bir ay daha süre verilmesini

³² "Robeck'ten Curzon'a 10 Kasım 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5057, E 14008.

³³ "Savaş bakanlığı'ndan Curzon'a 19 Kasım 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5057, E 14436; "H. Rumbold'dan Curzon'a 22 Kasım 1920 tarihli telgraf", E 14577.

³⁴ "G. Buchanan'dan Curzon'a 26 Kasım 1920 tarihli mektup", FO, 371/5058, E 14993.

önermişti. İtalyan Yüksek Komiseri İstanbul'da olmadığından bu süre Osmanlı Hükümeti'ne daha sonra bildirilecekti³⁵. İtilaf Devletleri Ferid Paşa'yı gözden çıkarmışlardı. Tevfik Paşa'nın da görevden ayrılması halinde yerine kimin geleceği belli değildi. Bu düşünceler müttefik temsilcilerinin yer almadığı bir heyetin Anadolu'ya gönderilmesi düşüncesini ön plana çıkaracaktı.

İtalyan Yüksek Komiserinin İstanbul'a gelmesinden sonra Yüksek Komiserler daha önce kararlaştırıldığı üzere Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota vererek Sevr Antlaşması'nın bir ay içerisinde onaylamasını talep etmişlerdi³⁶. Anadolu'ya gönderilecek heyete bel bağlayan Hükümet, İtilaf Devletlerinin engellemeleri nedeniyle heyeti zamanında gönderemediğini belirterek³⁷ verilen sürenin heyetin dönüşüne kadar uzatılması için anlayış beklemişti. İtilaf Devletleri ise baskı yaparak imzalattıkları Sevr Antlaşması'nı, yine baskı yaparak onaylatmaya çalışıyorlardı.

3 Aralık 1920 tarihinde Dahiliye Nazırı İzzet Paşa Başkanlığında, Bahriye Nazırı Salih Paşa, Ticaret ve Ziraat nazırı Hüseyin Kazım Bey, Ulemadan Fatin Efendi, Eski Stokolm elçisi Cevad Bey ve Bab-ı Ali danışmanlarından Münir Efendi'den oluşan Heyet Haydarpaşa'dan yola çıkmıştı. Hükümete verilen teminat gereği Yunan işgal noktalarında müdahale edilmesini engellemek üzere, Haydarpaşa İstasyonu'na kadar heyete İngiliz askerleri eşlik etmişti. Daha önce varılan anlaşma gereği heyeti Bilecik'te Milliyetçi temsilcisi karşılayacaktı. Rumbold, Milliyetçi liderlerin, heyetin Ankara'ya gitmesine izin vermeyeceklerine ve görüşmeyi Bilecik'te yapmak isteyeceklerine dair raporlar almıştı. Hükümetle Yüksek Komiserler arasında yapılan plan gereği heyetin Ankara'ya ulaşması halinde İzzet Paşa ılımlı Milliyetçilerle temas kurarak, Mustafa Kemal Paşa'yı bir seçim darbesiyle yerinden indirecekti. İngilizlerin heyetten bir beklentileri de Anadolu'da alıkonulan İngiliz sivil ve asker esirlerin serbest bırakılmasını sağlaması idi³⁸. Heyetin Milliyetçilere antlaşmayı kabul ettirebilme ihtimalinin olmadığını bilen İtilaf

³⁵ "Rumbold'dan Curzon'a 22 Kasım 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5058**, E 14655.

³⁶ "Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen 24 Kasım 1920 tarihli müşterek nota", **FO, 371/5058**, E 15417.

³⁷ "Osmanlı Hükümeti tarafından Yüksek Komiserlere verilen 2 Aralık 1920 tarihli nota", **FO, 371/5058**, E 15928, "Rumbold'dan Curzon'a 2 Aralık 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5058**, E 15204

³⁸ "Rumbold'dan Curzon'a 6 Aralık 1920 tarihli mektup", **FO, 371/5058**, E 15535.

Devletlerinin beklentileri, muhalifleri harekete geçirerek Mustafa Kemal Paşa'yı etkisiz hale getirmek ve İngiliz esirlerin serbest bırakılmasını sağlamaktı. Beklendiği gibi Milliyetçilerin antlaşmayı kabul etmemesi, İngiltere'nin kuvvet kullanarak antlaşmanın kabul ettirilmesi yönündeki görüşünü haklı çıkaracak, bu noktadan sonra Fransızlar, Yunan birliklerinin Milli Mücadeleyi bastırmak üzere harekete geçirilmesine yeşil ışık yakacaklardı.

Osmanlı Heyeti, Anadolu'ya gitmeye hazırlandığı sıralarda İngiliz İstihbarat görevlileri İzzet Paşa'yı yakın takibe almıştı. İzzet Paşa'nın Milliyetçilerle yakın ilişkilerine dair duyular alan istihbarat görevlileri onun Ankara ile Naci Bey aracılığıyla gizli temaslarda bulunduğunu tespit etmişlerdi. Onlara göre İzzet Paşa'nın heyet hakkında Yüksek Komiserlere ve basına yaptığı açıklamaların gerçeklerle alakası yoktu. Meclis-i Vükela'da Kasım ayı içerisinde yapılan tartışma tutanaklarını da bir şekilde ele geçiren istihbarat görevlileri İzzet Paşa'nın söylemlerinden yola çıkarak onun Ankara ile yakın ilişki içerisinde olduğu sonucunu çıkarmışlardı³⁹. Bu raporları alan Yüksek Komiserler İzzet Paşa heyetinin Anadolu'ya zaman kazanmak amacıyla gönderildiğini düşüneceklerdi. Bu nedenle Yüksek Komiserler antlaşmanın onaylanması amacıyla Osmanlı Hükümeti'ne yaptıkları baskıyı sürdürecektlerdi. Anadolu'ya giden Heyetin İstanbul'la bağlantısı kesilmişti. Hariciye Nazırı Safa Bey, Yüksek Komiserlerden, heyetin, Milliyetçilere durumu açıklaması için bir kaç gün izin verilmesini talep ederek bundan sonra Milliyetçiler kabul etsin ve ya etmesin Hükümetin antlaşmayı onaylayacağına söz vermişti. Safa Bey'in bu teslimiyetçi tavrına karşın Tevfik Paşa yapılan baskılardan bunalmış, Hükümetin yükümlülüklerinin farkında olduğunu beyan ederek Yüksek Komiserlerden Hükümete daha sert baskı yapamayacaklarını bildirmişti⁴⁰.

1920 yılı sonlarında personel maaşlarını ödeyemeyecek durumda olan Osmanlı Hükümeti yeni kaynak bulma umudunu tamamen kaybetmişti. Osmanlı bütçesinin ne halde olduğunu en az hükümet kadar Yüksek Komiserler de biliyorlardı. Yüksek Komiserler, Tevfik Paşa'ya yeni bir teklifte bulunarak antlaşmanın onaylanması halinde Osmanlı Bankası'nın, Hükümete 250,000 lira borç

³⁹ "CX/1424 tarafından hazırlanan 29 Kasım 1920 tarihli rapor", **FO, 371/5058**, E15765.

⁴⁰ "Rumbold'dan Curzon'a 16 Aralık 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5058**, E 15765.

vereceğini bildirmişlerdi⁴¹. Osmanlı Bankası bu borcu Osmanlı Hükümeti'ne ait olup ateşkesten sonra İtilaf Devletleri tarafından el konulan malvarlıklarına karşılık verecekti. Ancak bütçe açığı o denli büyüktü ki tüm varlıkları Osmanlı Hükümeti'ne verilse bile birkaç ay içinde Osmanlı Hükümeti yeni bir krizle karşı karşıya kalacaktı.

Hariciye Nazırı Safa Bey ile Rumbold arasında gerçekleşen 16 Aralık 1920 tarihli görüşmede Rumbold sözü antlaşmanın onaylanmasına getirerek Hükümetin kendilerini oyaladığını öne sürmüştü. Rumbold, İtilaf Devletlerinin Sevr Antlaşması'ndan vazgeçmek gibi bir düşünce içerisinde olmadıklarını vurguladıktan sonra Hükümetin içinde bulunduğu "utanç verici" ekonomik vaziyetten kurtulabilmesinin tek yolunun antlaşmanın onaylanması olduğunu iddia etmişti⁴². İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ni tamamen dışa bağlı hale getirecek Sevr Antlaşması'nı bir kurtuluş ümidi olarak sunmaya çalışıyorlardı.

20 Aralık 1920 tarihinde Safa Bey ile bir kez daha görüşen Rumbold, sözü yine Sevr Antlaşması'nın onaylanmasına getirmişti. Safa Bey ise daha önceki cevaplarından farklı bir cevap vererek, Fransız Başbakanı ve İtalya Dışişleri Bakanı Sforza'nın verdikleri beyanatlardan antlaşmanın değişebileceğini öğrendiklerini, bu nedenle yapılacak değişikliklerden sonra antlaşmayı onaylayacaklarını bildirmişti. Rumbold ise antlaşmanın bir an önce onaylanması konusunda ısrarını sürdürmüştü. Safa Bey onay halinde kaçınılmaz felaketlerin yaşanacağını ileri sürerek onayın Milliyetçileri, Bolşeviklere daha da yakınlaştıracığını izah etmişti. Hükümeti'nin Anadolu'ya giden heyetle iletişim kuramamasını gerekçe göstererek zaman kazanmaya çalışıyordu. Bu cevaplardan sonra daha sert bir üslup kullanan Rumbold, Milliyetçilerin "çoktan gemilerini yaktıklarını" onların antlaşmayı imzalama ihtimallerinin bulunmadığını ifade ederek⁴³ onayı İstanbul'dan beklediklerinin altını çizmişti.

6 Aralık 1920'de Ryan, Padişahla⁴⁴ yaptığı görüşmede Osmanlı Hükümeti'ni İtilaf Devletleri karşısında açık olmaya davet etmişti⁴⁵. Ryan Hükümeti Padişaha şikayet etmişti.

⁴¹ "Rumbold'dan Curzon'a 12 Aralık 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5058, E 15872.

⁴² "Rumbold'dan Curzon'a 18 Aralık 1920 tarihli mektup", FO, 371/5059, E 15965.

⁴³ "Rumbold'dan Curzon'a 21 Aralık 1920 tarihli telgraf", FO, 371/5059, E16085.

⁴⁴ Padişah yine babası tarafından İngiliz dostu olarak yetiştirildiğini, kendisinin ve halkının İngiltere'ye güvendiğini dile getirmişti. Ayrıca geçmişte yaşananlara atıfta bulunarak İngiltere'ye

Milli Mücadele Hareketi'ni güç kullanarak bastırmaktan yana olan Damat Ferid Paşa uzlaşma amacıyla Anadolu'ya bir heyet gönderilmesi fikrine pek sıcak bakmamıştı. İtilaf Devletleri temsilcilerinin de bu heyetlerde resmi olarak yer almayacağını öğrendikten sonra bu fikirden iyice soğumuştur. Tevfik Paşa ise bu fikre daha olumlu yaklaşmıştı. Hazırlıklar yapıldıktan sonra İzzet Paşa başkanlığındaki bir heyet Anadolu'ya gönderilmişti. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla bu heyet Ankara'ya götürülmüş ve orada adeta göz hapsinde tutulmuştu. Bu heyetin çalışmalarından umutlu olan İtilaf Devletlerinin umutları zaman geçtikçe tükenmeye başlamıştı. İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri Tevfik Paşa ile görüşmelerinde bu heyet hakkında bilgi almaya çalışmışlarsa da heyet 1920 yılı sonlarında kendisine yüklenen misyonu yerine getiremeden İstanbul'a dönmüştü⁴⁶.

B. SEVR ANTLAŞMASI'NDA TADİLAT ARAYIŞLARI

İtilaf Devletleri temsilcileri Osmanlı Hükümeti'nin Sevr Antlaşması'nı onaylaması için yoğun bir mesai harcamış, İstanbul Hükümeti, Anadolu'ya gönderdiği İzzet Paşa Heyeti'nin dönüşünden sonra onay konusunda cevap verebileceğini açıklamıştı. Bir süre sonra Ankara'ya giden İzzet Paşa Heyeti ile İstanbul arasındaki bağlantı kesilmiş, Hariciye Nezareti Ankara'daki heyetle temas kurmak üzere on gün kadar önce İnebolu'ya bir personel göndererek bu heyetle temas kurmaya çalışmıştı. Bundan sonra Hariciye Nezareti Milliyetçilerle görüşmelerin ilerlediğini ve Heyetin bir süre daha Ankara'da kalacağını açıklamıştı. Bu sıralarda Yunanlılarla TBMM kuvvetleri arasında çatışmalar başlamıştı. Yunanlıların Eskişehir tarafından geriye doğru çekildiklerine dair haberler alınmaktaydı. Yüksek Komiserler bu haberlerin abartılı, TBMM kuvvetlerinin

güvenen Kamil Paşa'nın İngilizler tarafından yalnız bırakılması sonucunda Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yakınlaştığını da sözlerine eklemiştir. "Rumbold'dan Curzon'a 21 Aralık 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/5058**, E 15871.

⁴⁵ **FO, 371/5058**, E 15871.

⁴⁶ "Rumbold'dan Curzon'a 29 Aralık 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/6464**, E 12; Akdeniz Müttefik Donanması Başkumandanlığından Donanma Bakanlığı'na, Aralık 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/6464**, E 68; "Rumbold'dan Curzon'a 12 Ocak 1920 tarihli telgraf", **FO, 371/6464**, E 714.

İnönü’de kazandığı zaferin “kandırmaca” olduğunu düşünseler de⁴⁷ Sevr Antlaşması’nı olduğu haliyle kabul ettirmenin mümkün olmadığını anlamışlardı.

1920 sonlarında ve 1921 yılı başlarında yaşanan gelişmelerden sonra İtilaf Devletleri Londra’da düzenlemek istedikleri konferansa Osmanlı Hükümeti ile birlikte TBMM Hükümeti’ni de davet etmişlerdi. İtilaf Devletleri 12 Mart 1921’de Sevr Antlaşması’nda değişiklik yapılmasını öngören bir tasarıyı Türk ve Yunan Hükümetlerine sunmuşlardı. Buna göre; İzmit ve İstanbul hemen tahliye edilerek Türk idaresine verilecek, Türk askerleri İstanbul’da kalabilecekti. Boğazlarla ilgili silahsızlandırılmış bölge şu şekilde daraltılacaktı;

- (1) Gelibolu yarımadası ve Marmara sahillerinden Tekirdağ’a kadar
- (2) Tenedos ve Karabiga’dan Çanakkale Boğazı’nın Asya kıyısına kadar
- (3) Boğaziçi’nin her iki kıyısından 20-25 km. derinine kadar
- (4) Çanakkale’nin kumandası Marmara ve ya Ege’de olacaktı.

Buna karşılık Gelibolu ve Çanakkale, İtilaf Devletlerinin işgali altında olacak, Boğazların Asya ve Avrupa tarafında bulunan silahsızlandırılmış bölgede Türklere ücretsiz geçiş hakkı tanınacak, Türkiye’nin deniz kuvvetlerini arttırılabilecekti. İtilaf Devletleri; anlaşmayı uygulamaya hazır olduğunu kanıtlaması halinde Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne üyeliği için de kolaylık sağlayacak, Türkiye’ye Boğazlar Komisyonu Başkanlığını verecek, Türkiye bir oy yerine iki oya sahip olacaktı⁴⁸. İtilaf

⁴⁷ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Hükümeti’ne 19 Ocak 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6464**, E 1043.

⁴⁸ Diğer değişiklik önerileri ise şu şekilde sıralanmıştı; Kapitülasyonların yerine geçecek olan adli reform taslağını hazırlayacak komisyona Türkiye’nin üyeliğini kabul edecek, Padişah’ın muhafız alayının sayısı 30.000’e, jandarma sayısı 45.000’e çıkarılacak Jandarmanın dağılımı Türk Hükümeti ile Müttefiklerarası komisyon arasındaki anlaşma ile düzenlenecekti. Subay ve subay olmayanların sayısı Türk teklifine uygun olarak belirlenecekti. Yabancı subaylar azaltılacak dağılımı Türk Hükümeti ile askeri komisyon arasında düzenlenecekti. Türkiye’nin yurtdışına personel göndermesini sınırlayan ateşkesin bazı koşullarını kaldıracaktı. Maliye Komisyonu Başkanı Türk olabilecekti.

Osmanlı Hükümeti’ne ayrıcalık bahsetme yetkisi yeniden verilecekti. Müttefik postanelerinin kaldırılması düşünülecekti. Kürt, Asuri- Keldani menfaatlerinin korunması koşuluyla mevcut durumdaki koşullar kabul edilecekti. Anadolu’da Türkiye’nin doğu sınırında Ermenilerin milli yurdunda haklarını tanımak ve bu amaç için Ermenilere verilecek topraklar sorununu incelemek üzere Milletler Cemiyeti tarafından atanacak komisyonun kararını kabul etmek koşuluyla Ermenistan ile ilgili mevcut koşullar kabul edilecekti. İzmir hakkında barışın ve huzurun sağlanması amacıyla itilaf Devletleri tarafından dengeli bir plan hazırlanacaktı. Buna göre, İzmir vilayeti olarak adlandırılan vilayet Türk egemenliğinde kalacak, şehirde bir yunan kuvveti kalmaya devam edecekti. Müttefik jandarması tarafından atanan subayların şehirde düzeni sağlamasından sonra bir Müttefiklerarası komisyon tarafından nüfusun dağılımı ve sayı oranları belirlenecek, Komisyon raporuna doğrultusunda düzenleme yapılacaktı. İzmir’e Hıristiyan bir

Devletlerinin taleplerini kabul etmeyen Türk Heyeti, yaklaşık yedi ay önce Osmanlı Hükümeti'ne dikte edilen Sevr Antlaşması'nın değiştirilebileceğini görmüştü.

Bu gelişmelerin hemen akabinde İzzet Paşa ve Salih Paşa beklenmedik bir şekilde Ankara'dan İstanbul'a dönmüştü⁴⁹. Londra Konferansı'ndan bir süre önce Padişah da aktif bir şekilde devreye girmiş, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ile görüşmek istemişti. Padişah'ın Londra Konferansı için destek isteyeceğini düşünen Rumbold bu görüşmeyi Konferans sonrasına ertelemiş, 21 Mart 1921 tarihinde yanına Fransız ve İtalyan meslektaşlarını da alarak Padişah'ı ziyarete gitmişti. Böylece Padişah'ın istediği olmamış, görüşme özel bir mahiyet almıştı. Fakat görüşmede Rumbold'un beklediğinin aksine Padişah, iç meselelerden bahsetmişti. Padişah, Hükümeti ile birlikte, "İdare edilmesi zor çetelerin baskısından dolayı" Anadolu'daki sadık kitlelere ulaşmakta sıkıntı çektiklerini ifade etmişti. Ankara liderlerinin bulaştıkları Bolşevik tehlikesine de dikkat çeken Padişah onların kendi mevkilerine zarar vermelerinden endişe ettiğini de belirtmişti. Padişah son olarak Ankara liderlerinin halifeliği İstanbul'dan çıkarma tehlikesine karşı Avrupa'yı uyarılmıştı⁵⁰.

Padişah, Rumbold ile yaptığı uzun görüşmede; Ankara'nın kendi Halifeliğini kurmasına dair endişelerini dile getirerek, Ankara Hükümeti'nin Saltanat ailesinden bazılarını kendilerine katmayı başarabileceğini "Sultan, Şerif ya da benzeri bir şey" tesis edebileceğini ileri sürmüştü.

"Dünyadaki en büyük Müslüman güç" olarak nitelendirdiği İngiltere'den tahtını koruması için yardım isteyen Padişah, bunun kabul edilmemesi halinde olanaksız hale gelen görevini bırakacağını ifade etmişti. Padişah görevi bırakması halinde "şahsi özgürlüğü ve rahatı için yardım da istemişti. Bunun üzerine Rumbold, Padişah'a verilecek cevap hakkında Hükümeti'nden izahat istemişti⁵¹. Padişah

vali atanacak, seçilen bir meclis ve heyet ona yardımcı olacaktı. Vilayetten toplanan yıllık verginin Türk Hükümeti'ne ödenmesinden vali sorumlu olacaktı. Bu düzenlemeler MC tarafından şehir halkından gelebilecek talepler doğrultusunda beş yıl içinde değiştirilecekti. "Sevr Antlaşmasında değişiklik yapılması hakkında Türk ve Yunan Hükümetlerine sunulan 12 Mart 1921 tarihli değişiklik önerileri", **FO, 371/6467**, E 3343.

⁴⁹ "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 20 Mart 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6467**, E 3454.

⁵⁰ "Rumbold'dan İngiliz Hükümeti'ne 22 Mart 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6467**, E 3665.

⁵¹ "Rumbold'dan İngiliz Hükümeti'ne 23 Mart 1921 tarihli şahsi ve gizli telgraf", **FO, 371/6467**, E 3666; "Rumbold'dan İngiliz Hükümeti'ne 23 Mart 1921 tarihli mektup", **FO, 371/6468**, E 3765.

bilhassa TBMM'nin açılmasından sonra Milli Mücadele Hareketi'ni kendisi için bir tehdit olarak görmeye başlamıştı. Ankara'nın kurulacak yeni sistemde kendisini Padişah ve ya Halife olarak tanımayacağını düşünen Padişah isim vermeden Abdulmecid Efendi'nin tercih edilmesinden de şüphelendiğini göstermişti. İngiltere'den tahtını koruyabilmek amacıyla yardım isteyen Padişah, Londra Konferansı'ndan sonra tahttan feragat etmeye dahi razı olmuş, şahsi güvenliğinden endişe etmeye başlamıştı.

Rumbold'la yaptığı görüşmeden sonra yaşanan bir olay Padişah'ın vehmini biraz daha arttırmıştı. Veliht Abdulmecid'in oğlu Şehzade Ömer Faruk Anadolu'ya geçmişti. Bunu öğrenen Padişah Rumbold'a gizli bir mesaj göndererek Ömer Faruk'un Anadolu'ya kaçtığını bildirmişti⁵². Padişah bu olayı da tahtına karşı gerçekleştirilmek istenen komplonun bir parçası olarak görmüştü.

İngiliz Hükümeti, Rumbold'a gönderdiği telgrafta; Müslüman Halifesi ve Türkiye'nin hükümdarı olarak Padişah'ın mevkiini korumaya çalıştığını, fakat bundan fazlasını yapamayacağını vurguladıktan sonra değiştirilen şartları kabul edecek olan her rejime diplomatik olarak destek verileceğini ve etkili bir hükümetin kurulabilmesi için işbirliği yapılacağını bildirmişti⁵³. Londra Konferansı'ndan sonra İngiliz Hükümeti, Padişah'a ve İstanbul Hükümeti'ne verdiği desteği çekme kararı almıştı. Bu karar İngiltere'nin Türkiye'deki politikaları açısından bir dönüm noktasıydı. İngiltere, gelecekte yeniden yararlanabilme ihtimalini düşünerek Padişah'ın şahsi güvenliği konusunda teminat vermişti. Bununla birlikte İtilaf Devletleri ile anlaşmak kaydıyla TBMM'nin kuracağı rejimin kabul edileceği anlaşılmıştı.

İngiliz politikalarındaki değişim, İstanbul İşgal Yönetimine de aks etmişti. General Harington, maden işleri amacıyla Ankara'ya giden ve ordudan ayrılmış Subay M. Henry'e, Mustafa Kemal'in askeri niyeti ve İngiliz esirler hakkında bilgi edinmesi için talimat vermişti. İnebolu'ya giden M. Henry burada çok iyi karşılanmıştı. Kendisini Ankara'ya götürecek otomobil bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla ayarlanmıştı. Ancak şiddetli rüzgar nedeniyle yolar bozulmuş, Henry Ankara'ya gidememişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa kendi adına

⁵² “Rumbold'dan İngiliz Hükümeti'ne 29 Nisan 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6469**, E 5096.

⁵³ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Rumbold'a 29 Mart 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6467**, E 3666.

Henry'le görüşmek üzere Refet Paşa'ya talimat vermişti. Refet Paşa İngiliz esirlerinin iyi olduğunu Mustafa Kemal Paşa'nın, Harington'la temas kurmak istediğini bildirmişti. Bunun üzerine Henry ve Refet Paşa görüşmenin yapılacağı yer üzerinde konuşmuşlar, görüşme için İnebolu ya da Boğaziçi'nin uygun olacağını tartışırlarken Refet Paşa, Harington'la İnebolu'da kendisinin görüşebileceğini ifade etmişti. Bu görüşmeden hemen haberdar edilen Harington, İngiliz Savaş Bakanlığı'na Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi ile görüşmek istediğini bildirmişti⁵⁴. Gayri resmi gibi gösterilmek istense de Ankara ile temasa geçme konusunda ilk teşebbüs Harington tarafından yapılmıştı. Ankara ise bu teşebbüs karşısında kayıtsız kalmamakla birlikte kurulmak istenen teması resmi bir boyuta taşımaya çalışmıştı.

İngiliz Savaş Bakanlığı Harington ile Ankara arasında yapılacak görüşmeye olumlu yaklaşmış, yapılacak görüşmeye Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat katılması gerektiğini önemle vurgulamıştı. Plana göre, Harington, Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu kıyısında bir İngiliz savaş gemisinde bekleyecek ve görüşme güven içinde gerçekleştirilecekti⁵⁵.

Başlangıçta Harington'la Mustafa Kemal Paşa arasında yapılması tasarlanan görüşmeden İtalyan ve Fransızlara bahsedilmemesi düşünülmüştü. Rattigan, Mustafa Kemal Paşa ile yapılacak gizli görüşmelerden iyi bir sonuç çıkmamasından ve müttefiklerinde de arkalarından entrika çevrildiğine dair bir intiba uyanmasından endişe etmekteydi⁵⁶. Neticede İngiliz Hükümeti, görüşmeden Fransız Hükümeti'ne bahsetmiş fakat görüşme talebinin Ankara'dan geldiğini iddia etmişti. Fransız Hükümeti ve İtalyan Hükümeti de düşünülen görüşmeye olumlu yaklaşmışlardı. İki Hükümet de Dışişleri Bakanları aracılığıyla Harington'la beraber kendi temsilcilerinin de görüşmelere katılabileceğini açıklamıştı. Müttefikler Mustafa Kemal Paşa'nın katılması halinde görüşmenin anlamlı hale geleceğini de bildirmişlerdi⁵⁷. Ankara ile görüşmelere başlanması noktasında müttefiklerinin ortak olma çabası İngiltere'nin görüşmelere bakış açısını değiştirecekti.

⁵⁴ “Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 20 Haziran 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6471**, E 7174.

⁵⁵ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22 Haziran 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6471**, E 7174.

⁵⁶ “Rattigan'dan İngiliz Hükümeti'ne 23 Haziran 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6470**, E 7225.

⁵⁷ “Lord Hardinge'den İngiliz Hükümeti'ne 23 Haziran 1921 tarihli telgraf ve Buchanan'dan İngiliz Hükümeti'ne 25 Haziran 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6471**, E 7199 ve E 7282.

Görüşmelere müttefiklerinin katılmamasını amaçlayan İngiliz Hükümeti, Harington'un, Mustafa Kemal Paşa ile müzakerede bulunmayacağını, sadece onun görüşlerini dinlemek maksadıyla bu görüşmenin organize edildiğini savunmuştu. Buna karşılık görüşmelerin İstanbul'da yapılması konusunda ise ısrar edilmeyecek İnebolu'da görüşme yapılacaktı⁵⁸.

22 Haziran 1921 tarihinde yapılan İngiliz Kabine toplantısında; Ankara'ya kesin bir cevap verebilmek için henüz zamanın olgunlaşmadığı kanaatine varılmış, doğrudan Mustafa Kemal Paşa tarafından bir görüşme talebi gelmesi halinde İngiliz yetkililerin uygun bir sahilde Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi kabul edilmişti. Aynı toplantıda İngiliz kabinesi, Ankara ile öncelikli olarak resmi olmayan görüşmelerin yapılmasını önermişti. Kabinenin hesabına göre bu, daha sonraki resmi görüşmeler için "uygun bir atmosfer yaratacaktı". Resmi görüşmeler ise İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri ve Başkumandanı aracılığıyla yapılacak, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelmesi için ısrar edilecekti⁵⁹. Harington'un ordudan ayrılarak ticaretle ilgilenen M. Henry aracılığıyla başlatmaya çalıştığı temaslar bu kurgunun bir parçasıydı.

Avrupa'da bu gelişmeler yaşanırken İstanbul'da bulunan Rattigan, İzzet Paşa ile görüşerek Anadolu'nun taleplerini öğrenmeye çalışmıştı. Görüşmede Rattigan; "Kemalistlerin uzlaşma ve mantıklı bir şekilde anlaşmaya varma arzularını göstermeleri gerektiğini" önemle belirtmişti. İzzet Paşa'nın bu konuda teminat vermesi üzerine Rattigan Kemalistlerin istekleri hakkında ondan bilgi istemişti. İzzet Paşa temkinli davranarak Ankara ile resmi olarak görüşmediğini özellikle vurgulayarak, Kemalistlerin; Doğu Trakya ve İzmir'de halk oylamasını kabul edebileceklerini ileri sürmüştü. İzzet Paşa'ya göre, TBMM, İstanbul'un iadesi ve korunması şartıyla Boğazlar Komisyonu'na itiraz etmeyecek, gerekli görüldüğü takdirde uzatılması için kapitülasyonların on yıllığına yürürlükte kalmasına ve Türkiye'ye zarar vermeyecek şekilde mali denetimin değiştirilmesini temin edecek bir ara formül bulunmasına razı olacaktı. Bu sözlerden İzzet Paşa'nın Ankara'yı tam olarak anlayamadığı ortaya çıkmıştı. Zira Rattigan bile İzzet Paşa'nın ekonomik

⁵⁸ "İngiliz Hükümeti'nden Lord Hardinge ve Buchanan'a 2 Temmuz 1921 tarihli telgraflar", FO, 371/6471, E 7502.

⁵⁹ "22 Haziran 1921 tarihli İngiliz Kabine toplantısından", FO, 371/6471, E 7266.

kontrol ve kapitülasyonlar hakkındaki sözlerini inanılır bulmamıştı⁶⁰. Rattigan birkaç ay önce Anadolu'dan gelen İzzet Paşa'dan Ankara'nın son taleplerini öğrenmek istemişti. Sevr Antlaşması için yapılan baskıların arttığı bir dönemde Anadolu'ya gönderilen heyet ile İstanbul arasındaki bağlantının kesilmesi ve bu heyetin uzun süre İstanbul'a dönmemesi İtilaf Devletleri tarafından danışıklı dövüş olarak algılanmıştı. Bu açıdan bakıldığında Rattigan'ın Ankara ile mantıklı olmak kaydıyla uzlaşma sağlanabileceğine dair bir mesaj gönderdiği dikkatlerden kaçırılmamalıdır.

2 Temmuz 1921 tarihinde İngiliz Savaş Bakanlığı, Mustafa Kemal Paşa ile görüşebilmesi için Harington'a gereken talimatı vermişti. Görüşmenin iki asker arasında olmasına özen gösterilecekti⁶¹. Harington ise İzzet Paşa aracılığıyla bir davette bulunmayı düşünüyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilecek mesajda; görüşlerini dinlemek ve Hükümeti'ne iletmek üzere Harington'un İnebolu'da Ajax gemisinde olacağı bildirilecekti⁶².

4 Temmuz 1921'de Rattigan ve Harington arasında yapılan görüşmeden sonra Ryan, İzzet Paşa ile temasa geçerek Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini açıklaması için bir görüşme yapılmak istendiğinden bahsetmişti. Aynı gün Harington da İzzet Paşa'yı ziyaret ederek, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndermek istediğinden bahsetmişti. İzzet Paşa bu görevi, Ankara ile irtibat kurduğunu söylediği Kızılay'ın Başkanı Hamit Bey'e vereceğini ifade etmişti. Mesajı ulaştıracak Hamit Bey'in "Speedy" adlı İngiliz gemisi ile Zonguldak'a gönderilmesi için gerekli düzenleme de yapılmıştı. Harington'un yapacağı görüşmeye Yüksek Komiserler de katılmak istediklerini açıklamışlardı⁶³. Fakat İngiliz Hükümeti'nin yapmak istediği bu değildi. Yüksek Komiserlerin görüşmelere katılması halinde sorunları tartışma ortamı doğacaktı. Oysa Harington askeri sıfatla sadece Mustafa Kemal Paşa'yı dinleyecekti.

İzzet Paşa, Ankara'nın resmi olmayan temsilcisi Hamid Bey'e görevi verdikten sonra aradan çekilmiş, Hamid Bey Rattigan ile doğrudan görüşme imkanı bulmuştu. Bu görüşmede iki taraf görüşme ile ilgili detaylardan çok görüşme isteğinin ilk olarak kimden geldiği konusunda tartışmışlardı. Hamid Bey söze yapılan görüşme talebinden başlayınca, Rattigan bu talebinin ilk olarak Mustafa Kemal Paşa'dan

⁶⁰ "Rattigan'dan İngiliz Hükümeti'ne 1 Temmuz 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6471**, E 7552.

⁶¹ "Savaş Bakanlığı'ndan Harington'a 2 Temmuz 1921 tarihli talimat", **FO, 371/6471**, E 7656.

⁶² "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na Temmuz 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6471**, E 7656.

⁶³ "Rattigan'dan İngiliz Hükümeti'ne 5 Temmuz 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6471**, E 7713.

geldiğini iddia etmişti. Son derece önemli olan bu konuda taraflar arasında görüş birliğine varılamamıştı. Bundan sonra görüşmelerin özü hakkında Rattigan açıklamalarda bulunmuştu. Rattigan; Mustafa Kemal Paşa'dan mantıklı bir şekilde taleplerini sınırlandırmasını beklediklerini açıkladıktan sonra akıl vermeye kalkışmıştı. “Ben Mustafa Kemal Paşa'nın yerinde olsaydım, taleplerimin tamamını elde etmek için Bolşeviklere güvenerek müttefiklere meydan okuyarak mı, Müttefiklerle anlaşmaya varmak için mantıklı olan taleplerimin kabul edilmesini sağlamaya çalışarak mı amaçlarımı gerçekleştirmek arasında kalırdım.” Diyen Rattigan, birinci seçeneğin yanlış olacağını izah etmeye çalışmıştı. Bolşeviklerin gerçekten güçlü taraf olmadığını ve TBMM'nin hedefine ulaşması halinde dahi Bolşevik egemenliğinden kurtulamayacağını ileri süren Rattigan, mantıklı olanın İtilaf Devletleri ile anlaşmaya varmak olduğunu vurgulamıştı. Bu sözlere Hamid Bey, Misak-ı Milli'deki taleplerin gayet mantıklı olduğunu ve bunların değiştirilemeyeceğini ileri sürerek mukabele etmişti⁶⁴. İtilaf Devletlerinin beklentileri Misak-ı Milli'den taviz verilmesi idi. Misak-ı Milli sınırlandırıldıktan sonra anlaşmaya varmak kolay olacaktı.

Hamid Bey'in ulaştırdığı mesajı alan Mustafa Kemal Paşa bu mesaja hemen karşılık vermişti. Mustafa Kemal Paşa ilk olarak görüşme talebinin M. Henry aracılığıyla Harington'dan geldiğini açıklamıştı. Bundan sonra milli taleplerden bahseden Mustafa Kemal Paşa, bu taleplerin Harington tarafından bilindiğini; milli topraklarda mali, siyasi, askeri, adli ve eğitimin tamamen bağımsız olmasının öncelikle kabul edilmesi halinde, görüşmelere başlayabileceklerini bu görüşmelerin de İnebolu'da bir İngiliz gemisinde değil, karada yapılabileceğini bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa, Harington'la yapacağı görüşmenin bir fikir teatisi şeklinde geçmesini istemiyordu. Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletlerinin bunu amaçlaması halinde görüşmelere katılmayacağını, arkadaşlarından birini göndereceğini de bildirmişti. Bu sözlerden sonra Rattigan Henry'nin kendisine verilen talimatı aştığını ve ona böyle bir yetki verilmediğini iddia etmişti. Bir diğer sorun da, görüşme mekanı idi. Rattigan, görüşmenin gemide yapılmasında ısrar etmekteydi⁶⁵. Bütün

⁶⁴ “Rattigan'dan İngiliz Hükümeti'ne 5 Temmuz 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6471**, E 7728.

⁶⁵ “Mustafa Kemal Paşa'nın Harington'a 6 Temmuz 1921 tarihli cevabı”, **FO, 371/6472**, E 8220; “Rattigan'dan İngiliz Hükümeti'ne 7 Temmuz 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6471**, E 7808.

bunlar İngiliz diplomasisinin incelikleri idi. Görüşme talebi kendilerinden geldiği halde, karşı taraftan gelmiş gibi bir izlenim yaratarak, görüşmeyi işgal donanmasına ait bir gemide gerçekleştirerek ve karşı taraftan bilinen taleplerini sınırlandırmasını isteyerek, görüşmeler başlamadan önce avantaj sağlanacaktı. Yalnız karşılarında bu entrikaları çözmüş bir Mustafa Kemal Paşa vardı.

Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı karşısında İngiliz yetkililer bocalamışlardı. İstanbul'daki yetkililer ona cevap verebilmek için Londra'dan talimat istemişlerdi⁶⁶.

Londra'dan bir talimat gelmediği halde Rattigan, İzzet Paşa ve Hamid Bey'le bir görüşme yaparak durum değerlendirmesi yapmıştı. Rattigan bir yanlış anlaşılma sonucu Henry'nin Mustafa Kemal Paşa'nın Harington'la görüşmek istediğini bildirdiğini, kendilerinin de görüşmeye bu şekilde razı olduklarını iddia etmişti. İzzet Paşa bu noktanın önemli olmadığını ifade etse de bu önemli bir mesele idi. Rattigan; Mustafa Kemal Paşa'nın "herhangi bir tartışmaya girmeden bağımsız sınırlar içinde yaşama arzusundan" bahsederken araya giren İzzet Paşa, Hamid Bey'e dönerek; "görüyorsunuz bunun çocukça bir saçmalık olduğunu size söylemişim. Büyük bir devlet böyle bir şeyi nasıl kabul eder?" sözleri ile Rattigan'ı desteklemişti. İzzet Paşa'dan destek alan Rattigan, meseleye kapanmış olarak bakılabileceğini, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın tutumunu değiştirmesi halinde durum üzerinde yeniden düşünüleceğini ifade etmişti⁶⁷. İzzet Paşa sözleri ile Hamid Bey'i oldukça zor bir duruma düşürmüş, adeta İngilizlere hak vermişti. Paşa'nın bu tutumu herhalde içinde bulunduğu İstanbul Hükümeti'nin müzakerelerin dışında kalmış olmasından kaynaklanmış olsa gerektir.

Mustafa Kemal Paşa'nın taleplerini değerlendirmek üzere toplanan Yüksek Komiserler, bu taleplerin "inanılmaz ve saçma olduğunun ilan edilmesi" konusunda uzlaşma sağlamışlardı⁶⁸. Milli sınırlar içerisinde tam bağımsız yaşama hakkı modern Avrupalılara göre saçmalıktan ibaretti.

Harington, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mesajda; "Anladığım kadarıyla Major Henry aracılığıyla bir askerin diğeri ile konuşması şeklinde bazı görüşlerinizi benim önümde savunmayı istemektesiniz. Eğer bu doğru ise uygun bir tarihte sizinle

⁶⁶ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Rattigan'a 8 Temmuz 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6471**, E 7808.

⁶⁷ "Rattigan'dan İngiliz Hükümeti'ne 8 Temmuz 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6472**, E 7866.

⁶⁸ "Rattigan'dan İngiliz Hükümeti'ne 9 Temmuz 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6472**, E 7874.

görüşmek üzere Ajax gemisi ile İzmit ve ya İnebolu'ya gelmek, arzuladığınız takdirde açık ve dürüst olarak sizinle durumu müzakere etmek, sizi dinlemek ve görüşlerinizi Hükümetime bildirmek üzere talimatı aldım. İngiliz Yüksek Komiseri adına tartışma ve konuşma yetkisi almadım fakat ifade edeceğiniz her türlü görüşü dinlemek üzere talimat aldım. Görüşme İngiliz savaş gemisinde gerçekleşmelidir. Gerekli düzenlemenin yapılabilmesi için uygun gördüğünüz saat ve tarihi bildirin⁶⁹.” sözleri ile görüşme talebinin ilk olarak Mustafa Kemal Paşa'dan geldiğini iddia etse de bu iddia teyit istemişti. Mesajda Ankara'nın görüşlerinin alınacağı da özellikle belirtilmişti. Oysa kısa bir süre önce Ankara, taleplerini Londra Konferansı'nda resmi olarak açıklamıştı. Bu arada Harington'un, Mustafa Kemal Paşa'ya TBMM Başkanı değil de kendisinden rütbe olarak daha aşağıda bir subaymış gibi hitap ettiği görülmüştü. Görüşmelerden önce üstünlük sağlamaya yönelik böyle bir yaklaşımı Mustafa Kemal Paşa'nın kabul etmesi beklenemezdi.

1921 yılı ortalarında İngiltere ve Fransa antlaşma yapabilmek uğruna hiçbir fırsatın kaçırılmaması konusunda hemfikirdi. Fransız Hükümeti, taleplerinin Londra ve Paris'te tasarlananlardan farklı olduğunun hatırlatılması için de olsa Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme yapılması gerektiği kanaatindeydi⁷⁰.

İngiliz cephesinde enteresan gelişmeler yaşanmaya başlamıştı. Hamid Bey'le görüşen Binbaşı Van Millingen, İstanbul'daki en yüksek İngiliz yetkiliden aldığı talimatla Ankara Hükümeti'nin görüşmelere hazır olması halinde İngiliz Hükümeti'nin hemen barış yapmayı dilediğini bildirmişti. Harington ise bundan haberdar olmadığını kendisini ilgilendirmeyen bir meselede alt rütbeli bir subayın işleri karıştırdığını ileri sürmüştü⁷¹. Van Millingen, ismi verilmeyen bir Türk aracılığıyla daha 1920 yılı ortalarında, Kazım Paşa'nın kendisi ile görüşmek istediğine dair bilgi almıştı. Wilson ona resmi yetki vermeden, Sakarya Irmağı yakınlarında Kazım Paşa ile görüşme izni vermişse de bu görüşme gerçekleşmemişti⁷².

⁶⁹ “Harington'dan Mustafa Kemal'e gönderilen mesajın ekli olduğu Rattigan'dan İngiliz Hükümeti'ne 5 Temmuz 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6471**, E 7690.

⁷⁰ “M. Briand'dan gelen cevap; M. Cheetham'dan İngiliz Hükümeti'ne 15 Temmuz 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6472**, E 8155.

⁷¹ “Harington'un 7 Temmuz 1921 tarihli raporu”, **FO, 371/6472**, E 8227.

⁷² “Wilson'dan Savaş Bakanlığı'na 31 Ağustos 1920 tarihli telgraf”, **WO, 32/5773**.

Öte yandan basında çıkan haberlerde General Townshend'in⁷³ Ankara'ya gitmek üzere olduğu ileri sürülmüştü⁷⁴. Bütün bunların aynı döneme denk gelmesi tesadüf olmasa gerektir.

Türkiye ile İngiltere arasında anlaşma ümitlerinin doğduğu sıralarda Hindistan Müslümanlarından Aga Han yeniden devreye girerek, tutumlarından dolayı Yunanlıların yalnız bırakılmasını, adalet ve insaniyet temelinde Türkiye ile bir barış anlaşması yapılmasını talep etmişti⁷⁵. Rüzgarın yönü Ankara'ya doğru esmeye başlamıştı. Bu rüzgarı arkasına alan Mustafa Kemal Paşa mevcut şartlarda taleplerinin kabul edilmeyeceğinin farkındaydı. Hedefe varmak için İtilaf Devletlerinin ortak zaaflarından yararlanmak gerekiyordu. Bu bağlamda Bolşeviklerle kurulacak yakınlık İtilaf Devletlerini yeterince rahatsız ediyordu.

İngiliz istihbarat servisleri, aralarında Troçki'nin de bulunduğu 12 kişilik Rus Heyeti'nin Ankara'da müzakerelerde bulunduğunu Bolşeviklerin Milli Mücadele için Trabzon üzerinden silah, mühimmat ve cephane gönderdiklerine dair duyular almışlardı⁷⁶. Bütün bunlar İtilaf Devletlerini rahatsız etmek için fazlasıyla yeterli idi.

İngiltere'nin Anadolu ile uzlaşma çabaları içerisinde olduğunu gören Fransız Yüksek Komiseri Pelle, İkdam Gazetesine bir demeç vererek kendilerinin de işin içinde olduğunu hatırlatmıştı. Pelle, öncelikle Türklerin Padişah etrafında kenetlenmesini, ardından Türkiye'de idari, mali, adli ve diğer gerekli konularda reformlar yapılmasını, son olarak mali konularda yabancılarla işbirliğine gidilmesini şart koşmuştu. Türkiye'nin bağımsızlığı fikrinin asırlar önceki Fransız bağımsızlık devrimi ile ortaya çıkan fikir olduğunu vurgulayan Pelle, gelişme unsurlarından mahrum Türkiye'nin buna layık olmadığını ima etmişti. Pelle; "Fransa geçmişte olduğu gibi gelecekte de Türkiye'nin ekonomik olarak, manen ve bilimsel olarak ilerlemesi için hiçbir masraftan kaçınmayacaktır. Türkiye'nin gençliği Fransız okullarında Fransız, dili, kültürü ve medeniyetini özümseyecektir." Sözleri ile

⁷³ "TBMM açıldıktan sonra da özel bir görevle Ankara'ya gönderilen Townshend İngiliz Hükümeti'ne bir rapor sunmuş, İtalyan Yüksek Komiseri bunun doğru olup olmadığını sormuştu. Fakat İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu raporun yalanlanmasını istemişti. Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 24 Mayıs 1920 tarihli telgraf ve Dışişleri Bakanlığı'nın 27 Mayıs 1920 tarihli cevabı", **FO, 371/5256**, E5200.

⁷⁴ "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 15 Temmuz 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6472**, E 8328.

⁷⁵ "Aga Han'ın 8 Temmuz 1921 tarihli mektubu", **FO, 371/6472**, E 8345.

⁷⁶ "Ankara'da Bolşevik Heyeti", **FO, 371/6472**, E 8361.

gelecekte de Türkiye politikalarının değişmeyeceğini göstermişti. Rattigan bu sözlerin, Fransızların Türkiye ile ayrı bir anlaşma yapmaya isteksiz olmadığını gösterdiğini belirterek Fransız görüşü açısından dahi Pelle'nin teknik bir hata yaptığını düşünmüştü⁷⁷. Beyanatın zamanlaması, Fransa'nın menfaatlerine aykırı bir antlaşmayı kabul etmeyeceğini göstermişti.

Tam bu noktada Yunanlıların Kütahya ve Eskişehir üzerinden başlattıkları hareket görüşmelerin bir süreliğine ertelenmesine neden olmuştu.

İngiltere'nin Ankara ile uzlaşmaya çalışmasının asıl sebebi, TBMM kuvvetlerinin İzmit üzerinden İstanbul'u tehdit etmeleri idi. Uzlaşma çabaları sonuç vermeyince Harington, İtalyan kumandan Marden ve Fransız Kumandan Charpy ile bir toplantı yaparak milli kuvvetlere kaşı kurulacak savunma hattını oluşturmuştu. Buna göre Maltepe- Çubuklu hattının savunması için bölgeye üç müttefik kuvvetlerinin yer alacağı takviye kuvvetler gönderilecekti. İngilizlerin eğittiği TBMM karşıtı Osmanlı birlikleri, TBMM kuvvetlerinin tarafına geçtiklerinden Harington Türk süvari mangasını dağıtmıştı. İzmit'teki savunma hattı müttefik kuvvetlerle takviye edilse dahi yetersiz kalacaktı. Mısır'dan uçakların, Malta'dan bataryaların, İngiltere'den personel ve atların getirilmesi için ise zaman yoktu. Sadece İzmit için değil Çanakkale için de durum aynı idi. Geriye tek çare olarak yine Yunan taarruzu kalmıştı⁷⁸. Yunan taarruzunun başarılı olması uzlaşma arayışlarında kesinti yaratsa da Ankara'nın kısa süre içerisinde toparlanması, yeniden uzlaşma arayışlarını başlatacaktı

Sakarya Savaşı sırasında İtilaf Devletlerinin İstanbul ve Boğazlara yönelik bir Türk taarruzuna dair endişeleri daha da artmıştı. Müttefik donanması Marmara Denizi'nde bir tatbikat yaparak TBMM'ne gözdağı vermek istemişti. 10 Eylül 1921'de müttefik donanması tatbikatı tamamlayarak İstanbul'a dönmüştü⁷⁹.

TBMM kuvvetlerinin kazandığı başarılar İstanbul'da çeşitli söylentilerin yayılmasına neden olmuştu. İstanbul'da umumi bir isyan hazırlığı yapıldığı, savaş malzemelerinin depolardan kaçırılacağı, Harington'un kumandasındaki Hindistan

⁷⁷ “11 Temmuz 1921 tarihli İkdam Gazetesinde yayınlanan Pelle'nin Beyanati, İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 17 Temmuz 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6473**, E 8496.

⁷⁸ “Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 18 Temmuz 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6473**, E 8403.

⁷⁹ “Akdeniz Başkumandanlığı'ndan Deniz Bakanlığı'na 12 Eylül 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6474**, E 10261.

kıtaları arasında Türk propagandası yapıldığı ve Müttefiklerarası Polis Şefi Ballard, Harington, Mustafa Sabri Efendi ve diğer yüksek rütbeli şahıslara karşı bir suikast hazırlandığına dair ciddi duyurular alınmıştı. Bu duyurular üzerine Yüksek Komiserler ve kumandanlar alarma geçmişti. Harington, Yüksek Komiserlere bir liste vererek Hükümetten suikast düzenlemek üzere İstanbul'a gelen 17 fedaiyi tutuklanması için teşebbüslerde bulunulmasını istemişti⁸⁰. Alınan duyurular nedeniyle Harington harekete geçmek istediğinde, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri durumu tartışmaya açarak onun yetkilerini tartışmaya açarak⁸¹ ve desteklerini çekmişlerdi.

Suikast iddialarını araştıran İngilizlerin yaptığı aramalarda Halas-ı Vatan Cemiyeti'ne ait belgeler ele geçirilmişti. Bu belgelerden Ali Galip Paşa imzalı 10 Ağustos 1921 tarihli olanda; İstanbul'a gelen 17 fedainin adları yer almış, isyan günü halka dağıtılacak beyannameden bahsedilmişti⁸². Harington'un yetkilerini tartışmaya açan Yüksek Komiserler bu belgeleri inceledikten sonra olayın ciddiyetini daha iyi anlamışlardı. Harington, Osmanlı Hükümeti'ne bir muhtıra vererek, ilgili şahısların, yedi gün içerisinde tutuklanarak teslim edilmesini talep etmiş, bu şahısların ve onlara yataklık yapanların İtilaf Devletleri Tahkikat Mahkemelerinde ölüm cezasıyla yargılanacaklarını bildirmişti. Söz konusu muhtırada; izinsiz silah, cephane gibi askeri mühimmata sahip olanların, bunları 7 gün içerisinde teslim etmeleri gerektiği, etmedikleri takdirde müttefiklere karşı suç işlemiş sayılacakları yani onların da ölüm cezasıyla yargılanacakları bildirilmişti. Rumbold meslektaşlarına danışmadan bu muhtırayı Osmanlı Hükümeti'ne göndermişti⁸³. Fakat gelişmeler Rumbold'un söz konusu muhtırayı gönderirken müttefiklerinin onayını almadığını göstermişti.

⁸⁰ Yapılan tahkikat neticesinde bu söylentilerle ilgili olduğu tespit edilen bazı şahıslar yakalanmış, ancak yapılan sorgulamalardan bu söylentilerin gerçekte hiçbir alakasının olmadığı tespit edilmişti.. Tahkikat kapsamında Yüksek Ziraat Mektebi Muallimlerinden Cevad Rüştü de Osmanlı Polisi tarafından tutuklanarak İngiliz Polisine teslim edilmişti. Cevad Rüştü Cumhuriyetin ilanından sonra kaleme aldığı hatıratında bu iddiaların doğru olmadığını nakletmektedir. Bkz. Cevad Rüştü, **İstanbul'un İşgalinde İngiliz Hapishaneleri Hatıraları**", haz. Caner Özdemir, İstanbul, Sebil Yayınları, 2009, "Rumbold'dan İngiliz Hükümeti'ne 10 Eylül 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6474**, E 10312.

⁸¹ "Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 13 Eylül 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6474**, E 10328.

⁸² "Halas-ı Vatan Cemiyeti'ne ait olduğu iddia edilen Ali Galip Paşa imzalı 10 Ağustos 1921 tarihli belge", **FO, 371/6474**, E 10328.

⁸³ "Rumbold'dan İngiliz Hükümeti'ne 12 Eylül 1921 tarihli telgraf ve Harington tarafından hazırlanan beyanname", **FO, 371/6474**, E 10395 ve E 10503.

Fransız Yüksek Komiseri Pelle, söylentilerin doğruluğu konusunda şüpheler bulunduğunu ve mezkur muhtıranın Hükümetin düşmesine neden olabileceğini düşünüyordu. Rumbold böyle bir durumla karşılaşmadığını, Hükümetin “itaatkar” bir şekilde yedi kişiyi tutukladığını bildirmişti⁸⁴.

Harington’un muhtırasından sonra Osmanlı Polis Müdüriyeti tarafından 4 şahıs tutuklanarak müttefik yetkililere teslim edilmişti⁸⁵. 13 Eylül 1921 tarihli Tercüman-ı Hakikat gazetesine demeç veren Osmanlı Polis Müdürü Esad Bey, listede yer alan 13 şahsı tutukladıklarını açıklamıştı. Esad Bey; örgütün çalışmaları hakkında daha önceden bilgi sahibi olmadıklarını, olsalardı kendiliğinden tutuklamalara başlayacaklarını da ifade etmişti. Listedeki şahısları tutuklama gücüne sahip olduğu halde bu görevi Osmanlı Hükümeti’ne havale eden Harington’un kendilerine karşı iyi niyetini gösterdiğini de ifade eden Esad Bey⁸⁶ Türk egemenlik anlayışına yakışmayan, talihsiz bir açıklama yapmıştı.

Esad Bey’in teslimiyetçi açıklamalarından sonra Harington, tutuklamaların yapılması için Osmanlı Hükümeti’ne tanıdığı yedi günlük süreyi, kalan şahıslar için aramaların aktif bir şekilde sürdürülmesini salık vererek kaldırmıştı⁸⁷. Bundan sonra Hükümet kısa süre içerisinde Harington’un sonradan bildirdiği listeye birlikte 26 kişiye ulaşan zanlıların tamamını tutuklamıştı⁸⁸. Bundan son derece memnun olan Harington, yetkilileri takdir eden bir tezkire göndererek Hükümetten tahkikata devam edilmesini ve benzer teşkilatlar için de aynı çabanın sergilenmesini talep etmişti. Hükümet, işgal kuvvetlerine teslim ettiği şahıslar hakkında yürütülen tahkikat sürecine Osmanlı zabıtasının da katılmasını teklif etmişti⁸⁹. Hükümetin performansı Harington’u bile şaşırtmıştı. Bu performansın asıl sebebi, söz konusu isyan iddiaların Hükümeti de hedef alması olsa gerektir.

Sakarya Savaşı’ndan sonra TBMM ile uzlaşmaya varmak amacıyla Fransa F. Bouillon’u, İtalya ise Tuossi’yi Ankara’ya göndermişti. İngiltere’nin Hindistan

⁸⁴ “Rumbold’dan İngiliz Hükümeti’ne 12 ve 13 Eylül 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6474**, E10469 ve 10503.

⁸⁵ “Rumbold’dan İngiliz Hükümeti’ne 13 Eylül 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6474**, E 10503.

⁸⁶ “13 Eylül 1921 tarihli Tercüman-ı Hakikat Gazetesinden; Rumbold’dan İngiliz Hükümeti’ne 14 Eylül 1921 tarihli mektup”, **FO, 371/6475**, E 10504.

⁸⁷ “Rumbold’dan İngiliz Hükümeti’ne 18 Eylül 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6475**, E 10517.

⁸⁸ “Rumbold’dan İngiliz Hükümeti’ne 20 Eylül 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6475**, E 10705.

⁸⁹ **BOA, MV**, 222/78, 18 Muharrem 1336 (21 Eylül 1337).

Genel Valisi Montagu; İngiliz kabinesine sunduğu muhtıradaki; İngiltere'nin Ankara'ya temsilci göndermemesinin felaket getiren sonuçlara yol açacağını öne sürmüştü⁹⁰. Ankara ile İngiliz Hükümeti arasındaki ilişkileri değerlendiren Forbes Adam da Montagu'nun uyarılarının dikkate alınması ve Ankara ile gayri resmi ilişkilerin başlatılması yönünde görüş bildirmişti. Bu arada Ankara Hükümeti ile gayri resmi temaslarda bulunmak üzere Townshend Ankara'ya gitmişti. F. Adam, Türk Yunan Savaşında İngiltere'nin arabuluculuğu kabul edilmedikçe ve İngiliz esirleri serbest bırakılmadıkça Türkiye ile resmi ilişkilerin başlamaması gerektiğini de tavsiye etmişti⁹¹. Yunan galibiyetine dayalı planlar geliştiren İngiltere hala Ankara Hükümeti üzerinde üstünlük sağlamak istiyordu. Ancak gücünün zirvesinde olan Ankara Hükümeti bunlara prim vermeyecekti.

Fransa ve İtalya Hükümetleri Ankara ile ilişkilerin başlaması konusunda İngiltere kadar katı değillerdi. İngiltere Paris ve Roma'daki büyükelçileri aracılığıyla müttefiklerini Ankara'ya karşı daha katı davranma konusunda ikna etmeye çalışmaktaydı. Fransa Dışişleri Bakanı Briand, F. Bouillon'un *Matin* gazetesi ile bağlantıları olduğunu ve bağımsız hareket ettiğini iddia etse de ona Ankara Hükümeti ile esir değişimi konusunda müzakerede bulunmak için yetki verdiğini itiraf etmişti. Briand, Bouillon'un anlaşma ile ilgili geniş müzakereler yapamayacağını dahi ileri sürmüştü⁹². Oysa Fransa, bu sıralarda TBMM ile görüşmelere başlamıştı.

Ankara ile anlaşma yolunda önemli bir mesafe kat eden Fransa İstanbul'daki Yüksek Komiseri vasıtasıyla müttefiklerine TBMM ile Kilikya hakkında anlaşmaya çalıştıklarını açıklamıştı⁹³. Bu açıklamadan kısa bir süre sonra Fransa, Suriye ve Kilikya konusunda TBMM ile anlaşmaya varmıştı⁹⁴. Fransızların yapıkları antlaşmanın metnini müttefiklerine vermemeleri, Fransız-Ankara ilişkileri hakkında şüpheler yaratmıştı.

⁹⁰ “Montagu tarafından İngiliz Kabinesine sunulan 26 Eylül 1921 tarihli muhtıra”, **FO, 371/6475**, E 10940.

⁹¹ “Forbes Adam tarafından İngiliz Hükümeti- Ankara Hükümeti ilişkileri hakkında rapor”, **FO, 371/6475**, E 11051.

⁹² “M. Cheetham'dan İngiliz Hükümeti'ne 5 Ekim 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6475**, E 11053

⁹³ “Rumbold'dan İngiliz Hükümeti'ne 15 Ekim 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6475**, E 11378.

⁹⁴ “Rumbold'dan İngiliz Hükümeti'ne 20 Ekim 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6475**, E 11589

İngiliz Parlamentosunda Fransa'nın Ankara ile yaptığı antlaşmanın içeriği hakkında yapılan tartışmalarda, Fransa'nın antlaşma öncesinde ve sonrasında yapılan görüşmeler hakkında müttefiklerine bilgi vermemesi tepkilere yol açmıştı⁹⁵.

Fransa'nın Ankara ile yaptığı antlaşma hakkında müttefiklerine malumat vermemesi üzerine İngilizler, Ankara Hükümeti ile yeniden temasa geçme yollarını aramaya başlamışlardı. 23 Ekim 1921 tarihinde TBMM'nin İstanbul'daki gayri resmi temsilcisi Hamid Bey ile bir görüşme yapan Ryan, Ankara Hükümeti'nin Fransa ile yaptığı antlaşma hakkında malumat istemişti. Bu fırsatı kaçırmayan Hamid Bey yapılan antlaşma hakkında malumat vermiş, Ankara'nın İtilaf Devletleri ile uzlaşmadan yana olduğunu göstermişti⁹⁶. İngilizler, müttefiklerinin yaptığı antlaşma hakkında düşman kabul ettikleri TBMM temsilcisinden malumat almışlardı. İngilizler müttefiklerinden de elbette bilgi alabilirlerdi. Ancak bu vesile ile Ankara ile yakınlık kurma imkanı doğmuştu. Bu İngiliz politikalarının yeniden yumuşadığını göstermişti.

Fransız Hükümeti müttefiklerine, TBMM ile yaptığı 20 Ekim 1921 tarihli antlaşma metni hakkında ancak 29 Ekim 1921 tarihinde malumat vermişti⁹⁷.

Ankara'da bulunan İtalyan temsilcisi Tuczzi, TBMM ile özel bir anlaşma yapmaya çalışmaktaydı. TBMM Fransa ile yapılan antlaşma ile aynı koşullarda ve Misakı Milli'nin tanınması koşuluyla antlaşma yapmaya hazır⁹⁸. Ancak, İtalyan Yüksek Komiseri, Ankara Hükümeti ile İtalya arasında Fransa gibi bir Suriye ve ya Kilikya meselesi olmadığını, halihazırda savaş durumu da bulunmadığını ileri sürerek bir anlaşma ve ya uzlaşmaya gerek olmadığını beyan ederek son noktayı koymuştu⁹⁹. Geriye bir tek İngiltere kalmıştı.

Sakarya Savaşı öncesinde gündeme gelen fakat gerçekleşmeyen Harington-Mustafa Kemal Paşa görüşmesinde etkili bir rol oynayan eski Binbaşı J. Douglas Henry, 27 Kasım 1921'de Refet Paşa ile yeniden temasa geçmişti. Meydana gelen olaylar için kendisinin suçlanamayacağını anlatmaya çalışan Henry, Harington'un "kıskançlığı ve elçilik entrikalarından dolayı" görüşmelerin gerçekleşmediğini iddia

⁹⁵ "İngiliz Parlamentosunda 14 ve 26 Ekim 1921 tarihli tartışmalar", **FO, 371/6475**, E 11708 ve E 11809.

⁹⁶ "Rumbold'dan Curzon' a 26 Ekim 1921 tarihli mektup", **FO, 371/6475**, E 11937.

⁹⁷ "Fransız Hükümeti tarafından verilen 29 Ekim 1921 tarihli nota", **FO, 371/6475**, E 11970.

⁹⁸ "Rumbold'dan İngiliz Hükümeti'ne 24 Kasım 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6478**, E 12967.

⁹⁹ "Rumbold'dan İngiliz Hükümeti'ne 28 Kasım 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6478**, E 13129

ederek o dönemde Harington'a bağlı olduğu halde, onun kendisine yeterince destek sağlanmadığını ileri sürerek, Refet Paşa'dan Harington'la yeni bir görüşme için ilk adımı atmasını talep etmişti. Refet Paşa ise müzakere için Harington'a yetki verilip verilmediğini öğrenmek istemişti¹⁰⁰.

Harington, görünürde ticari amaçlarla faaliyette bulunan Henry'e yüklenen misyondan haberdar edilmemişti. O Henry'nin ticari çıkarlarını korumak amacıyla adını kullandığını düşünmüştü¹⁰¹. TBMM'nin beklentilerinin aksine İngiliz Hükümeti müzakere için Harington'a yetki ya da bilgi vermemişti. Bu şekilde görüşmelere başlamanın imkansız olduğunu anlayan Henry, Refet Paşa'nın İstanbul'a giderek temaslarda bulunmasını önermişse de TBMM Refet Paşa'ya böyle bir yetki vermemişti¹⁰². Görüşmelerin gerçekleşeceğine dair umutların tükenmeye başlaması üzerine taktik değiştiren Henry, TBMM'nin farklı talepleri konusunda Refet Paşa'dan malumat almıştı¹⁰³. Henry'nin sözleri ve teşebbüsleri hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı'na rapor sunması, onun gayri resmi görüşmeleri başlatmak üzere Londra'dan görevlendirildiğine dair kuşku bırakmamıştı.

13 Aralık 1921'de İngiliz Savaş Bakanlığı'nı ziyaret eden Henry yaptığı temaslarda hakkında bizzat bilgi vermişti¹⁰⁴. Fakat İngiliz Hükümeti müttefiklerine, arabulucu olarak Henry'e görev vermediklerini, Ankara ile en uygun iletişim kanalının İstanbul Yüksek Komiseri olduğunu bildirmişti¹⁰⁵.

Rumbold, "Sadrazam karşı koyma yeteneğine sahip olmakla birlikte reformları yürütemeyecek kadar yaşlıdır. Hariciye Nazırı zaten bir diplomat olmadığını asker olduğunu göstermiştir. Bu kişilerle müzakerede bulunmak kazançlı değildir, Yüksek Komiserler bu çılgın mekanizmanın daha ne kadar süreceğini merak etmektedir¹⁰⁶." Sözleri ile İtilaf Devletlerinin Tevfik Paşa Hükümeti'nden umutlarını tamamen kestiklerini göstermişti.

¹⁰⁰ "J. Douglas Henry tarafından hazırlanan 27 Kasım 1921 tarihli rapor", **FO, 371/6480**, E 13938.

¹⁰¹ Harington'ndan Savaş bakanlığına 4 Aralık 1921 tarihli görüşme", **FO, 371/6537**, E 13568.

¹⁰² "J. Douglas Henry tarafından hazırlanan 28 Kasım 1921 tarihli rapor", **FO, 371/6480**, E 13938.

¹⁰³ "J. Douglas Henry tarafından hazırlanan 29 Kasım 1921 tarihli rapor", **FO, 371/6480**, E 13938.

¹⁰⁴ "J. Douglas Henry ile Savaş Bakanlığı'nda yapılan 13 Aralık 1921 tarihli görüşme", **FO, 371/6480**, E 13938.

¹⁰⁵ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan M. Cheetham ve R. Graham'a 17 Aralık 1921 tarihli telgraflar", **FO, 371/6480**, E 13938.

¹⁰⁶ "Rumbold'dan İngiliz Hükümeti'ne 17 Ağustos 1921 tarihli telgraf", **FO, 371/6474**, E 9550.

Rumbold, İstanbul'dan ayrılmadan önce Padişahı son kez ziyaret etmiş, bu görüşme sırasında da Padişah; şahsi çıkarlarını düşünen Kemalistlerin Bolşevikler tarafından desteklediğini vurgulayarak bu konuyla ciddi bir şekilde ilgilenilmesi gerektiğini ifade etmişti¹⁰⁷.

Türkiye'de bu gelişmeler olurken Londra'dan Paris'e geçen TBMM Heyeti Başkanı Bekir Sami Bey, önerilen değişikliklerin yeterli olmadığını vurgulayarak Sevr'in diğer maddelerinde de değişiklik yapılmasını talep etmişti¹⁰⁸.

Londra'da sözü TBMM temsilcisi Bekir Sami Bey'e bırakan Tevfik Paşa, Anadolu ile daha fazla mücadele etmek için gerekli vasıtalara sahip olmadığını da ileri sürmekteydi. Her iki hükümetin arzuları arasında özde birlik olduğunu belirten Tevfik Paşa aradaki farklılığın bu arzuların sunulmuş şeklinde olduğunu¹⁰⁹ savunarak İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerini teskin etmeye çalışmıştı.

Londra Konferansı'ndan sonra İngiliz Parlamentosu'nda yapılan tartışmalar esnasında Lloyd George; Türklerin konferans kararlarını kabul edeceklerini ileri sürmüştü¹¹⁰. Fakat bilindiği gibi TBMM bu kararları kabul etmemişti.

TBMM'nin nabzının ölçmek için Ankara'ya giden İzzet ve Salih Paşalar, İstanbul'a döndüklerinde istifa etmek istemiş ancak Tevfik Paşa onları istifalarını geri çekmeleri için ikna etmişti. Hükümet 16 Mart 1921'de bir bildiri yayınlayarak bu istifa iddialarının asılsız olduğunu ilan etmişti¹¹¹. İzzet Paşa da Milliyetçilere İngiltere'ye yaslanmaları ve eski dostluğun yeniden tesis edilmesi konusunda tavsiyelerde bulunduğunu açıklamıştı¹¹². Bu tavsiyelerin ciddiye alınmadığını İzzet Paşa dahil herkes biliyordu.

Sakarya Savaşı'ndan sonra TBMM Hükümeti, İtilaf Devletlerinin İstanbul'da Sevr Antlaşması'nı zorla uygulamaya yönelik teşebbüslerine karşı harekete geçmişti. İtilaf Devletleri İstanbul'da aldıkları tedbirlerle Sevr'de öngörülen Müttefiklerarası organizasyon ve kontrol komisyonlarını teşkil etmeye başlamışlardı. TBMM Hükümeti 7 Kasım 1921'de İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine gönderdiği bir

¹⁰⁷ “Rumbold'dan İngiliz Hükümeti'ne 25 Mayıs 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6470**, E 6213.

¹⁰⁸ “Bekir Sami Bey'in 21 Mart 1921 tarihli cevabı”, **FO, 371/6468**, E 3719.

¹⁰⁹ “Rumbold'dan İngiliz Hükümeti'ne 17 Nisan 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6468**, E 4537.

¹¹⁰ “İngiliz Parlamentosu'nda yapılan 4 Nisan 1921 tarihli tartışmalar”, **FO, 371/6468**, E 4101.

¹¹¹ “Rumbold'dan İngiliz Hükümeti'ne 19 Nisan 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6468**, E 4670 ve E 4612.

¹¹² “Rumbold'dan İngiliz Hükümeti'ne 23 Mart 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6467**, E 3668.

telgraf ile bu uygulamaları protesto etmiş ve Sevr Antlaşması'na yönelik uygulamaların tamamının geri çekilmesini talep etmişti¹¹³. TBMM Hükümeti İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki uygulamaları hakkında ilk kez böyle ciddi bir tepki göstermişti. İtilaf Devletleri arasındaki bloğun çatlama başladığı sıralarda TBMM'nin gösterdiği tepki oldukça anlamlıydı.

Sakarya Savaşı'ndan sonra büyük bir endişeye kapılan müttefikler, TBMM'nin İstanbul'a olası bir taarruzuna karşı Çanakkale ve Kocaeli'de gerekli tedbirleri almışlardı¹¹⁴.

Yüksek Komiserler İstanbul'da TBMM'nin gayri resmi temsilcisi olduğunu bildikleri Kızılay Reisi Hamid Bey ile gayri resmi temaslarda bulunmaya başlamışlardı¹¹⁵. İstanbul Hükümeti ile resmi temaslarını sürdürseler de Yüksek Komiserler, TBMM'nin ciddi bir siyasi güç haline geldiğini anlamışlardı.

İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, 19 Ocak 1922 tarihinde Ankara temsilcisi Hamid Bey ile bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede TBMM'nin elindeki esirler, Trakya, kapitülasyonlar gibi meseleler ele alınmıştı. Rumbold TBMM'nin asgari barış koşullarını öğrenmek istemiş, Hamid Bey de TBMM'nin Misak-ı Milli çerçevesinde uzlaşabileceğini bildirmişti. Rumbold, Milliyetçilerin Anadolu'da bir başkent tesis etmek istediklerini düşündüğünü sorgulayarak, onların İstanbul'dan vazgeçmeye niyetlerinin olup olmadığını da öğrenmek istemişti. Ancak Hamid Bey İstanbul'un da Misak-ı Milli sınırları içerisinde olduğunu ve İstanbul'dan vazgeçilmeyeceğini gayet uygun bir lisanla izah etmişti¹¹⁶. İngiltere, TBMM'nin asgari barış koşullarını ve İstanbul hakkındaki planlarını öğrenmek amacıyla nabız yoklamıştı. Bundan sonra da İngiltere, TBMM ile uzlaşma arayışlarını sürdürecekti.

Sakarya Savaşı'ndan sonra çözülmeye başlayan İtilaf Devletleri temsilcileri Türkiye hakkında ortak politikalar belirlemek ve mutabakata varmak amacıyla 1922 Mart ayında yeniden bir araya gelmişlerdi. Yapılan görüşmelerin ardından İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması metninde kendilerine göre önemli bir tadilata gitmişlerdi. Buna göre; Yunanlıların Anadolu'yu tahliyesi ile Anadolu Türk egemenliğine

¹¹³ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 11 Kasım 1921 tarihli telgraf”, **FO, 371/6535**, E 12466 ve E 12467.

¹¹⁴ Ryan, **a.g.e.**, s.168.

¹¹⁵ Ryan, **a.g.e.**, s.164.

¹¹⁶ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne 21 Ocak 1922 tarihli mektup”, **FO, 371/7854**, E 1100

bırakılacak, Türkiye'deki gayrimüslimlerin korunması hakkındaki tedbirler Milletler Cemiyeti tarafından ele alınacak, Edirne Yunanistan'a, Tekirdağ Türkiye'ye bırakılacak, Edirne ve İzmir'de özel bir idare kurulacak, Türk ordusu için izin verilen asker miktarı 85,000 kişiye çıkarılacaktı. Buna karşılık Osmanlı Devleti, İtilaf Devletlerine finansal ayrıcalıklar bahşedecek, kapitülasyonların yenilenmesi için reform taslağı hazırlanacaktı. Boğazlar serbest ticarete açık olacak, antlaşmanın onaylanmasından sonra işgal kuvvetleri İstanbul'u Padişah ve Hükümeti'ne teslim ederek çekileceklerdi. Lordlar Kamarası'nda konuşan Curzon bu tadilatın adil, açık ve dengeli bir çözüm olduğunu iddia etmişti¹¹⁷. İtilaf Devletleri kendi menfaatlerini ilgilendiren hiçbir konuda tadilata gitmemiş, Yunanlılara verilen tavizlerde değişikliğe gitmişlerdi. Kurulacak özel idare ile İzmir'i Türk hakimiyetine bırakacaklarını bildiren İtilaf Devletleri aynı koşullarla Edirne'yi Yunan hakimiyetine bırakacaklarını açıklayarak sözüm ona denge sağlamışlardı.

İtilaf Devletleri 26 Mart 1922'de Paris'te alınan kararları Ankara'ya bildirerek Yunanlılarla yapılan savaşa son verilmesini tavsiye etmişlerdi. Ankara Hükümeti'nin bu tavsiyeleri dikkate almaması üzerine İtilaf Devletleri yaptıkları önerileri hazırladıkları bir nota ile 15 Nisan 1922'de bir kez daha Ankara Hükümeti'ne bildirmişler, savaşa son verilmesi halinde "özel noktaların" taraflar arasında çözüme kavuşturulabileceğini savunmuşlardı. Bu teklife Ankara Hükümeti, Hariciye Nazırı Yusuf Kemal Bey tarafından kaleme alınan 22 Nisan 1922 tarihli nota ile karşılık vermişti. Hamit Bey'in Yüksek Komiserlere sunduğu bu notada Ankara Hükümeti; Müslümanların güvenliğinin sağlanması ve Anadolu'nun tahliye edilmesi şartıyla, yapılan teklifleri görüşmek üzere İzmit'te bir konferans yapılabileceğini bildirmişti. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'e gideceği, tam yetkili devlet başkanı olarak TBMM'ne danışmadan yapılacak tekliflere cevap verebileceği vurgulanmış, Müttefik yetkililerin de aynı yetkiye sahip temsilciler atamaları talep edilmişti. İtalyan Yüksek Komiseri Ankara ile kapıların kapanmaması amacıyla İzmit'te görüşmelere başlanmasını kabul etmiş, ancak İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri ciddi tehlike ve tartışmalara yol açacağını ileri sürerek Ankara'nın teklifini kabul

¹¹⁷ "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 22-24", FO, 371/9176, E 10937.

etmemişlerdi¹¹⁸. İtilaf Devletlerinin yaşananları bir Türk-Yunan savaşı gibi lanse etmeye çalıştıklarını sezen Ankara karşı bir hamle yaparak meselenin muhatabının, Yunanlıların Türk topraklarını işgal etmesinden sorumlu olan İtilaf Devletleri olduğunu göstermişti. TBMM Kuva-yı Milliye ruhunun hakim olduğu İzmit'te bir konferans yapılmasını teklif ederek görüşmelere açık olduğunu bildirmişse de İtilaf Devletleri “ne olur ne olmaz” düşüncesiyle TBMM'nin son hamlesini bekleyeceklerdi.

C. MUDANYA ATEŞKES ANTLAŞMASI

Sakarya Savaşından sonra İtilaf Devletleri TBMM ile Yunan Orduları arasında bir ateşkesin yapılması için harekete geçmişlerdi. İtilaf Devletleri tüm yaşananlara rağmen Ankara'yı muhatap almak istememiş, Osmanlı Hükümeti üzerinden Ankara'yı ateşkes davet etmişti. 23 Mart 1922 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne müşterek bir nota veren Yüksek Komiserler Türk birlikleri ile Yunan birlikleri arasında ateşkes yapılması gerektiğini bildirmişlerdi. Yapılan teklife Tevfik Paşa 26 Mart 1922'de karşı bir nota vererek öncelikle Yunan birliklerinin Anadolu ve Trakya'yı tahliye etmesi gerektiğini beyan etmişti. Tevfik Paşa, İtilaf Devletlerinden, aynı öneriyi Ankara Hükümeti'ne de sunmalarını istemişti¹¹⁹. İstanbul'un Ankara üzerindeki etkisini kaybettiğini daha önce gören İtilaf Devletlerinin böyle bir teklifte bulunmalarının sebebi gayet açıktı. Bu teklif Ankara ve İstanbul'u birbirine düşürmekten öte, daha çok bir pazarlık stratejisinin mahsulüydü.

Tevfik Paşa, İtilaf Devletlerinin teklifine cevap vermeden bir gün önce Rumbold ile görüşmüştü. Bu görüşmede Tevfik Paşa, Padişah'ın İngiltere'ye resmi bir antlaşma önerdiğini bildirmişti. Öneriye göre; İngiltere, bütün devletler adına Boğazların serbestliğini sağlayacaktı. Boğazların güvenliğini sağlamak amacıyla İngiltere kendi askerlerini veya Türk jandarmasını görevlendirebilecekti. Buna karşılık İngiltere Doğu Trakya ve Edirne'nin Osmanlılara bırakılması konusundaki

¹¹⁸ “Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 25 Nisan 1922 tarihli telgraf ve mektup”, FO, 371/7862, E 4342 ve E 4430.

¹¹⁹ Rumbold'dan 26 Mart 1922 İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 27 Mart 1922 tarihli telgraf”, FO, 371/7860, E 3570.

“Tevfik Paşa tarafından Yüksek Komiserlere sunulan 26 Mart 1922 tarihli nota ve Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 28 Mart 1922 tarihli telgraf”, FO, 371/7860, 3552.

itirazını kaldıracaktı. Padişah, teklifin kabul edilmesi halinde Müslüman dünyasında İngiltere'nin, Halifeliğin düşmanı olduğu şeklindeki izlenimin yok olacağını da Tevfik Paşa aracılığıyla İngilizlere iletmişti. Tevfik Paşa, öneriyi desteklemek amacıyla 93 Harbine atıfta bulunmuş, İngiltere'nin o zaman müttefiklere haber vermeden Kıbrıs'ı himaye konusunda Osmanlı Hükümeti ile anlaşmaya vardığından bahsetmiş, önerinin gizli kalmasını istemişti. Gizliliğin sağlanması için, Padişah ve Tevfik Paşa, İzzet Paşa dışında kimseye bu öneriden bahsetmemişlerdi¹²⁰. Fakat İngiliz Hükümeti müttefiklerinden habersiz bir antlaşma yapmayacaklarını vurgulayarak bu teklifi reddetmişti¹²¹. İngiltere'nin bu öneriyi kabul etmesi müttefikleri ile pamuk ipliğine bağlı hale gelen ilişkilerinin sona ermesi anlamına gelecekti. İngiltere böyle bir riski göze alamazdı. Kaldı ki; İngilizler İstanbul'daki Osmanlı yönetiminin yeni bir antlaşma yapacak kudrete sahip olmadığını uzun süre önce fark etmişlerdi. Bu aşamadan sonra İtilaf Devletleri Türkiye'den bazı ayrıcalıklar elde etmeye çalışacaklardı. Bunun İstanbul ya da Ankara olması artık çok da önemli değildi.

Fransız Yüksek Komiseri doğrudan Padişah'la, İtalyan ve İngiliz Yüksek Komiserleri de Sadrazamla görüşmelerinde Milliyetçilere bazı ayrıcalıklar verilebileceğinden bahsetmişlerdi¹²². Türkiye'nin bağımlılık sürecini devam ettirecek ayrıcalıklar elde etmeden Türkiye'den ayrılmak istemeyen İtilaf Devletleri, lütufta bulunur gibi ayrıcalık bahşedeceklerini açıklamışlardı. TBMM'nin askeri ve siyasi başarıları İtilaf Devletlerini böyle davranmaya mecbur bırakmıştı. Ancak 1922 yılında TBMM'nin böyle bir yaklaşımı kabul etmesi imkansızdı.

4 Ağustos 1922 tarihinde Avam Kamarası'nda bir konuşma yapan Lloyd George, Yunanlıların yapılan anlaşma teklifini kabul ettiklerini belirterek, antlaşmayı kabul etmeyen Ankara Hükümeti'nin takip ettiği politikayı eleştirmişti. Lloyd George, bu konuşmasında Türk Ordusunun taarruz edecek durumda olmadığını da

¹²⁰ “Lord Hardinge'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 27 Mart 1922 tarihli telgraf”, **FO, 371/7859**, E 3443.

¹²¹ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Lord Hardinge'e 27 Mart 1922 tarihli telgraf”, **FO, 371/7859**, E 3443.

¹²² “Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 4 Nisan 1922 tarihli telgraf”, **FO, 371/7860**, E 3631.

iddia etmişti¹²³. Yunan yetkililerde rehavet yaratan bu konuşma Türk tarafına savaştan başka seçenek bırakmamıştı.

Büyük Taarruz'dan sonra İngilizler olayın ciddiyetini daha iyi anlamışlardı. İstanbul'a ya da Çanakkale üzerinden Trakya'ya yapılacak bir taarruza karşı İngilizler alarma geçmişti. Harington, Müttefik hattını Maltepe-Dudullu-Çubuklu hattına, boğazın 10 km ötesine kadar çekmişti. İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri de Boğazın Asya yakasındaki birliklerini tamamen çekmişlerdi. Bu Harington'u çok zor durumda bırakmıştı. Harington ciddi bir tehlikeye karşı İzmit ve Çanakkale'yi savunamayacak duruma gelmişti. Türk ordusu bunların bilincinde olduğundan iki tarafta toplanmaya başlamıştı. Harington elindeki kaynakları Çanakkale'yi takviye etmek amacıyla kullanmış, Çatalca hattına gönderdiği birlikleri İzmit ve Çanakkale'ye sevk etmişti.

9 Eylül 1922'de Çanakkale savunmasını organize etmek üzere D.I. Shuttleworth'ü bölgeye gönderen Harington, Malta'dan takviye kuvvet istemişse de çok az bir kuvvet temin edebilmişti. Harington, 26 Eylül 1922'de savunmaya yeniden şekil vermek üzere T.O. Marden'i Çanakkale'ye göndermişti. Bir taraftan İstanbul ve Boğazları savunmaya çalışan Harington diğer taraftan iki taraf arasında olası bir çatışmayı önlemek için birliklerine talimat göndermişti. Türk birliklerine de Ankara'dan benzer bir talimat verilmişti. Bu aşamada İtilaf Devletleri Mudanya Konferansı'nı toplamayı kararlaştırmışlardı. Harington bu süre içerisinde İngiliz çocuk ve kadınları tahliye ettirmişti¹²⁴.

Büyük Taarruz'dan sonra Harington, İstanbul'da yaşanması muhtemel bir çatışmayı önlemek amacıyla yeni tedbirler alma ihtiyacı hissetmişti. İşgal askerlerinin akşamın saat altısından sabahın altısına kadar kışlalarında alıkonulmalarına karar veren Harington, Osmanlı kuvvetlerinin de aynı saatlerde kışlalarında kalmalarını talep etmişti. Harbiye Nazırı da şehirde sükuneti sağlamaya

¹²³ İhsan Sabri Balkaya, "Büyük Taarruz Öncesi İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIX, 2003, S.57, s.1120-1121.

¹²⁴ "1920-23 periyodunda Türkiye'deki İngiliz kuvvetleri hakkında 20 Kasım 1923 tarihli rapor", WO 32/5743, **CAB 44/38**.

ve asayışı muhafazaya yönelik bu talebin uygulanması için ilgililere talimat vermişti¹²⁵.

3 Ekim 1922'de başlayan Mudanya Konferansı 11 Ekim 1922'de sonuçlanmıştı. Mudanya Ateşkes Antlaşması'nda İstanbul ve Boğazların Türk idaresine bırakılacağı taahhüt edilmişti.

D. TBMM TEMSİLCİSİ REFET PAŞA'NIN İSTANBUL'A GELİŞİ VE TBMM'NİN İSTANBUL'DA FİİLİ YÖNETİMİ

Mudanya Ateşkes Antlaşması, taraflar arasındaki güvensizliği sona erdirmemişti. Her iki taraf da savaşın yeniden başlama ihtimaline karşı gerekli tedbirleri almaya devam ediyordu. İtilaf Devletleri, İstanbul'un Anadolu yakası ile İzmit arasında kalan bölgede savunma hazırlıkları yaparken, Çanakkale üzerinden yapılacak bir taarruza karşı da gerekli tedbirleri almışlardı. TBMM ise bir yandan savunma hattını güçlendirmeye çalışırken diğer yandan taarruz için hazırlıklarını sürdürüyordu.

Mudanya Ateşkes Antlaşması İstanbul ve Trakya'nın TBMM'ne devredilmesine izin vermişti. Ancak İstanbul İşgal Yönetimi, Refet Paşa'nın emrindeki jandarmalarla İstanbul'a ve Trakya'ya geçişine izin vermeme kararı almıştı. TBMM İstanbul'daki temsilcisi Hamid Bey aracılığıyla bu kararı protesto etmişse de karar değişmemişti. Refet Paşa ise bu karara rağmen İstanbul'a doğru ilerlemiş, çatışmayı göze almayan İtilaf Devletleri temsilcileri Refet Paşa'nın şehre girişine izin vermek zorunda kalmışlardı¹²⁶. Adı jandarma olmasına rağmen Refet Paşa'nın emrindeki birlikler yalnız jandarmadan ibaret değildi. TBMM İstanbul'a, işgal yönetimine son verecek ve İstanbul'un yönetimi devralacak bir çekirdek kadro göndermişti. Refet Paşa'nın emrindeki bu kadro kısa süre içerisinde İstanbul'da milli bir yönetim kurmayı başaracaktı.

19 Ekim 1922 tarihinde Refet Paşa, Müslüman halkın sevinç gösterileri içerisinde İstanbul'a girmişti. Refet Paşa ilk görüşmesini Hilal-i Ahmer Reisi Hamid

¹²⁵ “Harington'dan alınan 11 EYLÜL 1922 tarihli mektubun tercümesi sureti ve Harbiye Nazırının aynı tarihli talimatı”, **BOA, DH.KMS**, 62, 44.

¹²⁶ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 105”, **FO, 371/9176**, E 10937.

Bey ile yaparak ondan TBMM adına siyasi temsilciliği devralmıştı¹²⁷. Bundan sonraki görüşme Sadrazam ile yapılacaktı. Refet Paşa; Sadrazam Tevfik Paşa ile görüşmesi esnasında, Padişah'ın kendisini görme talebini ileten yaverine “dini sadakatimle yüce Halifemize saygılarımı iletin şeklinde bir cevap vermiş, Dahiliye Nazırı ile görüşmesinde ise; “Hükümetim gücünü millet iradesinden alan demokratik bir Hükümettir. Hükümetim adına Hükümetinizi tanımıyorum” şeklinde bir cevap vermişti. Refet Paşa, İtilaf Devletleri temsilcileri ile yaptığı çeşitli konuşmalarda Saltanatı kaldıracaklarına ancak Müslümanların lideri konumundaki Halifelğe dokunulmayacağını vurgulamıştı¹²⁸. Refet Paşa, hiç şüphesiz Ankara'dan aldığı talimatlar doğrultusunda bu şekilde hareket etmişti. Bu sözlerden, İstanbul Hükümeti ile Saltanatın miadını tamamladığı anlaşılmıştı. Bu arada Padişahlığı tanınmasa da Vahdettin TBMM tarafından hala halife olarak tanınmaktaydı.

29 Ekim 1922'de Padişah'ı ziyaret eden Refet Paşa, Hükümeti'ni görevden almasını istemişti Padişah ise bunu reddederek Nazırlarına danışacağı ifade etmişti. Bu arada Tevfik Paşa, Lozan Antlaşması'na, Ankara ile uyum içinde müşterek bir heyet gönderilmesini teklif etmiş fakat bu teklifine cevap alamamıştı. Bunun üzerine Tevfik Paşa, eski günlerin alışkanlıklarından olacak Harington'a müracaat ederek yardımını talep etmişti. Harington, Tevfik Paşa'ya Hükümetin istifası ve Lozan'a heyet gönderilmesi meselesinin dahili bir mesele olduğu belirterek, buna Hükümetinin karar vermesi gerektiğini ifade etmişti¹²⁹. Gelinek noktada dahi, Tevfik Paşa'nın İstanbul İşgal Ordusu Başkumandanından medet umması ve onu dahili meselelere müdahale etmeye davet etmesi koltuk sevdasından başka bir şekilde açıklanamaz.

Refet Paşa'nın tutumu karşısında, Harington'dan dahi yardım isteyen Tevfik Paşa Hükümeti 4 Kasım 1922'de istifa etmiş, bundan sonra Refet Paşa İstanbul'un

¹²⁷ Erdal Aydoğan, “Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılama ve İstanbul'daki İlk Günleri”, **Atatürk Dergisi**, C.IV, S.2, 2004, s.152-154.

¹²⁸ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 107”, **FO, 371/9176**, E 10937.

¹²⁹ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 110”, **FO, 371/9176**, E 10937.

fiili yöneticisi olduğunu ilan etmişti¹³⁰. Böylece TBMM, İstanbul Hükümeti ve Saltanat hakkında gerçekleştirmek istediği programının ilk kısmını başarmıştı.

TBMM, 1 Kasım 1922’de Saltanat’ı kaldırmış, Halifeliğin Osmanlıların kazanılmış bir hakkı olduğunu, Halifenin TBMM tarafından seçileceğini açıklamıştı. TBMM tarafından başka bir Halife seçilmediğinden Vahdettin, Halifelik makamını kullanmaya devam etmişti. 15 Kasım 1922 tarihinde, daha önce himaye edileceğine dair İngiltere’den teminat alan Padişah adına Harington’a müracaat eden Zeki Bey, Padişah’ın kendisini güvende hissetmediğini ve İstanbul’u terk etmek istediğini bildirmişti. İstanbul’daki İngiliz temsilcileri gönderilen mesajın doğrulanması halinde bu talebi karşılayabileceklerini bildirmişlerdi. Baştercümanı Ryan, Harington’un yaveri ile birlikte Yıldız Sarayı’na giderek Zeki Bey ile görüşerek, Padişah’ın 17 Kasım 1922 tarihinde İstanbul’dan ayrılmasını organize etmişlerdi. 16 Kasım 1922’de Padişah, Harington’a özel bir mektup göndererek yaşamı tehlikede olduğundan bir an önce İngiltere’ye iltica etmek istediğini ve bir an evvel İstanbul’dan ayrılmak istediğini bildirmişti. 17 Kasım 1922 sabahı saat 8.00’de Padişah beraberindekilerle birlikte Albay Steel tarafından karşılanmıştı. Bunun ardından Harington ile görüşen Padişah “Malaya” gemisi ile Malta’ya doğru yola çıkmıştı. Türk basını olaya fazla ehemmiyet vermemiş, TBMM zaman kaybetmeyerek Müslüman olmayan bir ülkeye sığındığından Vahdettin’in yerine meşru veliaht Abdulmecid Efendiyi halife seçmişti. Veliyaht bütün Müslümanların halifesi olarak 24 Kasım 1922’de kılıç kuşanmıştı¹³¹. Padişah’ın ülkeyi terk etmesi önemli bir sorunun kendiliğinden çözülmesini sağlamıştı. TBMM’nin bundan sonraki hedefi İtilaf Devletlerinin İstanbul’da tesis ettiği işgal yönetimi olacaktır.

İstanbul’da ikili Türk yönetiminin sona ermesinin ardından daha rahat hareket eden Refet Paşa, 5 Kasım 1922’de Hamit Bey aracılığıyla Yüksek Komiserlere iki nota vererek İstanbul’dan ordu ve donanmalarını çekmelerini talep etmişti. Notalarında; “şahsi egemenliğin sona erdirilmesinden ve İstanbul halkının isteğinden dolayı” TBMM’nin yönetimi devraldığını vurgulayan Refet Paşa; bundan böyle İstanbul’da kanun ve düzenin sağlanmasından ve İstanbul vilayeti ile ilgili resmi

¹³⁰ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 111-113”, FO, 371/9176, E 10937.

¹³¹ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 121-124”, FO, 371/9176, E 10937.

işlerden kendisinin sorumlu olduğunu bu nedenle müttefik kuvvetlerin İstanbul'da bulunmasının gereksiz olduğunu bildirmişti. Bunlara karşılık Hamit Bey'e bir nota veren Yüksek Komiserler, Refet Paşa'nın taleplerinin Mudanya Ateşkes Antlaşması'na aykırı olduğu ileri sürerek İtilaf Devletlerinin bu talepleri kabul etmeyeceği bildirmişlerdi. Bu notayı dikkate almayan Hamit Bey; Türkiye'nin işlerine müdahale edilmesine izin vermeyeceklerini İstanbul'daki müttefik işgal yönetiminin bu konudaki herhangi bir kararını kabul etmeyeceklerini bununla birlikte işgal birlikleri İstanbul'dan ayrılana kadar şekli ne olursa olsun idarenin İtilaf Devletlerinin kontrolünde olacağını basın aracılığıyla yaptığı sözlü açıklama ile halka duyurmuştu¹³². TBMM gayri resmi bir şekilde İstanbul'da kurulan işgal yönetiminin sona erdiğini, fiili yönetimin TBMM'ne geçtiğini ilan etmişti.

Yüksek Komiserler Refet Paşa'nın işgal birliklerinin çekilmesi ile ilgili taleplerinin “tamamen blöften” ibaret olduğunu düşünseler de bundan sonra daha temkinli davranmaya başlamışlardı. Refet Paşa ilk olarak Müttefik Polis Komisyonu tarafından idare edilen Türk polisini kontrolü altına almıştı. Müttefikler tarafından belirlenen savaş öncesi gümrük vergileri yerine, Anadolu'da uygulanan tarife usulü gümrük uygulamasına geçilmişti. Refet Paşa, işgal döneminde önce %3'ü Düyun-u Umumiye'ye, Sevr Antlaşması'ndan sonra ise Geçici Maliye Komisyonu'na aktarılan gümrük vergilerinin Ankara'nın mali temsilcisine verilmesini emretmiş, Muhtelit Mahkemelerin ve Müttefik Sağlık Komisyonu'nun işlevine son vermişti. Refet Paşa, Pasaport ve vize işlerine de el atarak Türk polisinin vizesi olmadan hiçbir Osmanlı vatandaşının Türkiye'den ayrılmasına izin verilmeyeceğini bildirmişti. Bu uygulamalar İtilaf Devletlerine karşı açık bir “meydan okuma” idi¹³³. İtilaf Devletleri temsilcileri, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra kurdukları hukuk dışı işgal idaresini ortadan kaldırılmaya yönelik bu uygulamalara engel olmaya çalışacaklar, ancak TBMM idaresi onlara bu imkanı vermeyecekti.

Refet Paşa'nın idareyi ele geçirme çalışmaları işgal yönetiminde rahatsızlık yaratmış, İstanbul İşgal Yönetimi, Refet Paşa tarafından alınan tedbirlerin görmezden gelinmesi ve tepki olarak müttefik prestijinin devamı için İstanbul'da örfi idare ilan

¹³² “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 114”, FO, 371/9176, E 10937.

¹³³ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 115”, FO, 371/9176, E 10937.

edilmesini kararlaştırmışlardı. İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, Fransız meslektaşı Pelle ve İtalyan meslektaşı M. Garroni'yi örfi idare ilan etme konusunda ikna etmeyi başarmıştı. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için ilgili Hükümetlerden onay alınması gerekiyordu. İngiliz Hükümeti tarafından desteklenen örfi idare kararı, İtalyan ve Fransız Hükümetlerinin muhalefeti nedeniyle uygulanmamıştı. İtalyan ve Fransız Hükümetleri, İstanbul'da silahlandırılan Türk polisi ve jandarması ile çatışmayı göze almamışlardı. İngiliz Hükümeti de buna razı olmak zorunda kalmıştı. Örfi İdare'ye cesaret edemeyen Yüksek Komiserler bu kararı askıya almışlardı. Bundan sonra Yüksek komiserler, Türklerin dindaşlarını "katletmesi" halinde örfi idare ilan etmeye karar vermişlerdi.¹³⁴

Örfi idareye cesaret edemeyen İtilaf Devletleri muhtemel çatışmaları önlemek için İstanbul'dan çekilmeyi de düşünmüşlerdi. Bu teklif ilk olarak İtalya'dan gelmişti. M. Musolini, Mudanya Ateşkes Antlaşması kararlarına karşı yapılan hareketlerin sorumluluğunu Türklere bırakarak, İstanbul'dan çekilmeyi önermişti. Bu öneri de İngiltere'nin muhalefetine takılmıştı¹³⁵.

Refet Paşa'nın aldığı tedbirlerle İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki işgal yönetimi giderek zayıflamıştı. Refet Paşa, Müttefiklerin prestijine zarar verecek hiçbir şeyin gazetelerde yazılmayacağını garanti ederek Müttefik sansürüne de son verilmesini istemiş bundan sonra sansürü devralmıştı. Osmanlı Posta ve Telgrafi üzerindeki müttefik sansürü de kaldırılmış, Müttefik mahkemelerinin davaları askıya alınmıştı. Refet Paşa, sözlü olarak bütün müttefik vatandaşlarının, gayrimüslimler ve Yunanistan ve Rusya dahil vatandaşların Müttefiklerarası Polis Komisyonu'nun himayesi altında kalmaya devam edeceğini ifade etmişti¹³⁶. Bu himaye geçiş dönemine mahsus geçici bir mahiyet taşıyacak, işgal kuvvetlerinin İstanbul'u tahliyesi ile son bulacaktı.

Refet Paşa; İtilaf Devletlerinin belki de en fazla endişe duydukları mali konulara da el atmış, ilk olarak yabancı şirketlerin 1914 yılı kanunlarına göre tescil edilmeleri ve bu kanunlara uymaları hakkında bir bildiri hazırlamıştı. TBMM

¹³⁴ "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 116-119", **FO, 371/9176**, E 10937.

¹³⁵ "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 119", **FO, 371/9176**, E 10937.

¹³⁶ "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 126", **FO, 371/9176**, E 10937.

yetkilileri yabancılardan ödemedikleri belediye vergilerini talep etmiş, yabancı nakliyatçılardan sağlık vergileri farklarını almaya başlamıştı. İstanbul'a gelen ve giden yabancılar Türk vizesi almaya mecbur edilmiş, Türk kanunlarına uymadıkça yabancı savaş gemilerinin Türk limanlarına girmemesi talep edilmişti¹³⁷.

Yüksek Komiserler şirketlerin tescili ile ilgili kararın Lozan Antlaşması'nın¹³⁸ mali maddelerine aykırı olduğunu belirterek protesto etmişlerdi. Bu protesto karşısında İsmet Paşa alınan kararı uygulamayı üç ay sonrasına ertelediklerini açıklanmıştı¹³⁹.

1921'de Yüksek Komiserlerin baskısıyla kaldırılan tarifeleri rejimi 6 Kasım 1922'de herhangi bir uyarı yapılmadan tekrar yürürlüğe girmişti¹⁴⁰. İtilaf Devletleri ise hem geçiş döneminde hem de sonrasında, kapitülasyonlara mahsus rejimin uygulanması amacıyla ellerinden geleni yapacaklardı.

Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu'nun feshi; toplanan sağlık vergilerinin meşruiyetini tartışmaya açmıştı. Yüksek Komiserler, sağlık komisyonu kaldırıldığına göre sağlık vergilerinin geçerliliğini yitirdiğini ileri sürmüşlerdi¹⁴¹. Oysa Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu illegal bir kuruluştur. Bahsedilen vergiler ise 19. yüzyılda kurulan uluslararası sağlık komisyonunun almakla mükellef olduğu vergilerdi. Savaşın başlarında İtilaf Devletleri ile ilişkilerin kesilmesine paralel olarak Osmanlı Devleti ise savaş hukukuna uygun bir şekilde bu komisyondaki yabancı üyelerin görevlerine son vermişti. Ancak işgal yönetimi bu komisyonu tasfiye ettikleri gibi, komisyonun hak ve yetkileri ile malvarlıklarını illegal bir şekilde Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu'na devretmişlerdi. Dolayısıyla Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu tarafından toplanan vergilerin herhangi bir dayanağı yoktu. Zaten TBMM de bu düşünceden hareketle sağlık vergileri tahsil etmeye çalışacaktı.

¹³⁷ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 128”, **371/9176**, E 10937.

¹³⁸ Bu sıralarda Lozan Antlaşması henüz imzalanmamıştı. Lozan'daki görüşmeler hala devam ediyordu.

¹³⁹ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 211”, **371/9176**, E 10937.

¹⁴⁰ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 128, 227,228”, **FO, 371/9176**, E 10937.

¹⁴¹ “İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 128, 229-231”, **FO, 371/9176**, E 10937.

Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a gelen Refet Paşa'nın İstanbul'un yönetimini fiilen devralması ile işgal yönetimi etkisini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştı¹⁴². İşgal yönetiminin varlığına tamamen son verilmediğini gören Refet Paşa, öncelikle Türk egemenliğini sarsan işgal müesseselerinin faaliyetlerine son verilmesini sağlamıştı. Refet Paşa, ilk uygulamalarıyla, işgal yönetiminin etki sahasını olabildiğince sınırlandırmaya çalışıyordu.

İşgal döneminin sonlarına doğru İstanbul'daki işgal yönetiminin esas unsuru olduğu bariz bir şekilde ortaya çıkan İngilizler, olumlu olumsuz bütün ihtimalleri göz önünde bulundurarak gerekli planları yapmışlardı. İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından 31 Ekim 1922'de Harington'a gönderilen talimatta; Türklerle süren görüşmelerin kesilmesi ve Türk ordularının İstanbul'a doğru ilerlemesi halinde; Müttefik kıtalarının Gelibolu'yu elde tutmaya devam etmeleri, İstanbul'dan gitmek zorunda bırakılmaları ve ya tehlikenin yaklaştığının anlayıp kendi inisiyatifleri ile İstanbul'u tahliye etmeleri durumunda Çanakkale'de toplanmaları emredilmişti. İngilizler ileri bir karakol olarak Çanakkale'yi mutlaka elde tutacaklardı¹⁴³. 10 Kasım 1922 tarihinde Harington'a acil durumlarda tamamen serbest hareket edebilmesi için ek talimat verilmişti¹⁴⁴. Ek talimattan bir hafta sonra verilen yeni talimatta müttefik birliğinin son derece önemli olduğu ve korunması gerektiği¹⁴⁵, 9 Aralık 1922'de verilen talimatta ise Harington'dan tehlike durumunda elinden geleni yapması en son İstanbul'u tahliye etmesi istenmişti¹⁴⁶. Mudanya Ateşkes Antlaşması yapılmasına karşın İngilizler, TBMM kuvvetlerinin İstanbul'a doğru hareket etmesinden, böyle bir durumda TBMM ile uzlaşmaya varan müttefiklerinin kendilerine destek vermemesinden endişelenmişlerdi.

Harington kendisine gelen talimatlardan sonra, TBMM kuvvetlerinin olası taarruzuna karşı Fransızlarla bir antlaşmaya varmıştı. Buna göre; durumun ciddi olduğunun anlaşılması halinde donanmanın bir kısmı Malta'ya çekilecekti. Görüşmelerin kesilmesi ve TBMM kuvvetlerinin taarruzu halinde Üsküdar boşaltılacak, İtilaf Kuvvetleri İstanbul'u mümkün olduğunca savunmaya

¹⁴² Ryan, **a.g.e.**, s.169.

¹⁴³ "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Harington'a 31 Ekim 1922 tarihli talimat", **FO, 371/9120**, E 378.

¹⁴⁴ "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Harington'a 10 Kasım 1922 tarihli ek talimat", **FO, 371/9120**, E 378.

¹⁴⁵ "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Harington'a 17 Kasım 1922 tarihli talimat", **FO, 371/9120**, E 378.

¹⁴⁶ "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Harington'a 9 Aralık 1922 tarihli talimat", **FO, 371/9120**, E 378.

çalışacaklardı. Bu durumda Fransızlar İstanbul'u elde tutacak elçilikleri ve müttefik vatandaşlarını koruyarak Pera'ya bir tabur göndereceklerdi¹⁴⁷. Savunma planı İtalyanların üçlü bloktan kesin olarak ayrıldığını, İngiliz ve Fransızların ise İstanbul'u elde tutma konusundaki kararlılığını gösteriyordu.

Bu arada İstanbul'dan telgraf aldıklarını iddia eden Fransız Gazeteleri İngiliz askerlerinin İstanbul'u kısa sürede tahliye edeceklerini, iaşe depolarının, müttefik kıtalarının toplandığı Gelibolu'ya nakledileceğini yazmışlardı. Hendersen de bunu inkar etmemiş hazırlıkların yapıldığını anlaşmanın tamamlanması halinde İstanbul'un tahliye edileceğini bildirmişti¹⁴⁸. Lozan'da işlerin kötüye doğru gitmesi ve görüşmelerin kesilmesi bu kararın ertelenmesine neden olacaktı.

E. TBMM'İN TRAKYA'DA YÖNETİMİ DEVRALMASI SONRASINDA İSTANBUL YÖNETİMİNDE YAŞANAN DEĞİŞİM

Mudanya Ateşkes Antlaşması'nda Yunan birliklerinin çekilmesinden sonra Trakya'nın TBMM'ne teslim edilmesi kararlaştırılmıştı. TBMM Trakya idaresini devralmak üzere Refet Paşa'yı atamıştı. TBMM Refet Paşa'nın yerine temsilci olarak İstanbul'a Adnan Bey'i (Adıvar) atamıştı. Refet Paşa da Trakya'ya gitmek amacıyla hazırlıklara başlamış, Adnan Bey 13 Aralık 1922'de İstanbul'a gelerek görevine başlamıştı¹⁴⁹. Yalnız Refet Paşa'nın İstanbul'la ilgili sorumluluğu sona ermemiş, TBMM adına İstanbul'da yürütülecek askeri ilişkilerden Refet Paşa, Yüksek Komiserler ve diğer yabancı heyetlerle kurulacak diplomatik ilişkilerden Adnan Bey sorumlu tutulmuştu. Refet Paşa, Trakya'daki idareyi devralmak üzere ayrılacağından İstanbul'a kumandan olarak Selahattin Adil Paşa atanmıştı. Bundan sonra İstanbul'daki askeri yetkililerle o temas kuracaktı¹⁵⁰. Lozan müzakerelerinin kısa bir süre içerisinde sonuçlanmayacağını anlayan TBMM, İstanbul'un resmen Türk yönetimine devredileceği zamana kadar İstanbul'da geçici bir yönetim kurmaya çalışmıştı. Bu süreçte İtilaf Devletleri, İstanbul'u TBMM idaresine teslim etmek

¹⁴⁷ “Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 25 Aralık 1922 tarihli telgraf”, **FO, 371/9120**, E 378.

¹⁴⁸ “Hendersen'den Dışişleri Bakanlığı'na 8 Ocak 1923 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/9120**, E 486.

¹⁴⁹ “Henderson'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11 Aralık 1922 tarihli telgraf ve 13 Aralık 1922 tarihli mektup”, **FO, 371/7968**, E 13867, E 14193.

¹⁵⁰ “Henderson'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 18 Aralık 1922 tarihli telgraf ve 19 Aralık 1922 tarihli mektup”, **FO, 371/7968**, E 14499 ve E 14506.

istemediklerinden TBMM, İstanbul İşgal Yönetimi benzeri bir teşkilatlanmaya giderek karşılaşılabilecek güçlükleri aşmayı planlamıştı. Yapılan düzenlemeye göre; TBMM adına İstanbul kumandanı Selahattin Adil Paşa, TBMM'nin sivil temsilcisi ve bir nevi Yüksek Komiseri Adnan Bey olacaktır. Refet Paşa ise Trakya ve İstanbul üzerinde olağanüstü yetkiye sahip Başkumandan olacaktır.

22 Aralık 1922 tarihinde Refet Paşa, Harington ve Henderson arasında önemli bir görüşme yapılmıştı. Bu görüşme esnasında Refet Paşa, Rusya'dan hoşlanmadıklarını, oradan gelecek tehlikelerin farkında olduğunu vurguladıktan sonra Amerika'nın Anadolu'da gayrimüslimler arasında yaptığı propagandanın rahatsızlığını dile getirmişti. İngiltere'nin güçlüklerini çözmek için Türkiye'ye yardım edebilecek durumda olduğunu da belirten Refet Paşa, İtilaf Devletlerine karşı Rusya ile işbirliği yapma kozunu kullanarak, son tercihi İngiltere'ye bırakmıştı. Buna karşılık İngiliz temsilciler de Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile Rusya arasında tercih yapma zamanının geldiğini ifade etmişlerdi¹⁵¹. Bu sıralarda İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye ile Yunanistan arasında da bir tercih yapmaları gerekiyordu. 1921 Mayıs ayında tarafsızlık kararı alınmış olsa da Yunanistan özellikle İngiltere tarafından hala desteklenmekteydi. Refet Paşa, TBMM'nin isteksiz bir şekilde Rusya ile işbirliği yaptığını, İtilaf Devletlerinin makul politikalar geliştirmeleri halinde TBMM'nin, Rusya'dan kolaylıkla ayrılabilceğini anlatmak istemiş, Bolşevik kozunu denge unsuru olarak kullanmıştı. İtilaf Devletleri TBMM ile Bolşevikler arasında ideolojik açıdan bir bağlılık olmadığının farkındaydılar. Yapılan görüşmede bu durum tescil edilmiş, İngiltere ve Fransa ile TBMM arasında yakınlık başlamıştı.

Refet Bey'in Trakya'ya gitmesinden sonra Adnan Bey, müttefik temsilcileri ile TBMM arasında iletişim kanalı olmuş, Selahaddin Adil Paşa ise müttefik Generalleri ile irtibatı sağlamakla görevlendirilmişti. Refet Paşa'nın amacı sadece Trakya'da mülki idareyi ele geçirmek değildi. Bu sıralarda Meriç Irmağının batısında Yunan ordusu toplanmıştı. Bu ordunun Trakya ve İstanbul'a doğru bir hareket planladığına dair söylentiler ortalarda dolaşmaktaydı. Refet Paşa bölgede neler olup bittiğini

¹⁵¹ “Henderson'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22, 24 ve 26 Aralık 1922 tarihli mektuplar”, FO, 371/9120, E 60, FO, 371/7968, E 14375.

anlamak ve gerekli tedbirleri almak için de gidecekti¹⁵². Refet Paşa Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın verdiği meşru bir hakkı kullanarak Trakya'da da mülki idareyi ele geçirecekti. Yunan ordusunun yarattığı endişe de ortadan kalkacaktı

Trakya'da bulunan Yunanlıların Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın 3. ve 4. maddelerini çiğnemeleri üzerine Refet Paşa muhatap kabul ettiği Harington'a sert bir nota vermişti¹⁵³. Bu nota TBMM kuvvetlerinin İstanbul'a hareket edeceklerine dair endişeleri daha da arttırmıştı.

Harington, İzmit'teki İngiliz birliklerinin pozisyonunun saldırıya davetiye çıkardığını vurguladıktan sonra görüşmelerin kesilmesi halinde Türklerin bazı mekanları havaya uçurarak müttefik kıtalarını kuşatmaya yönelik planlarına dair güvenilir bilgilere ulaşmıştı. Harington, görüşmelerin kesilmesi halinde İzmit ve İstanbul'da kalmalarının askeri bir risk olacağını düşünmüş, buralardaki birliklerin Gelibolu'ya çekilmesini önermişti. Harington'un son önerisi de Türklerin Avrupa'dan temizlemesiydi¹⁵⁴. Bu düşünceyi Harington'a mal etmek haksızlık olur. O, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Avrupa'da yeniden yaygınlaşan genel kanıyı dile getirmişti. Anlaşılan o ki, Rönesans, Reform Hareketleri ve Aydınlanma Dönemi Avrupa'yı baştan aşağıya değiştirmiş ama klasik haçlı mantığını değiştirmemişti.

Henderson da Harington'la aynı fikirde idi. "İstanbul'da toz Boğazlarda kaya gibi" olacaklarını iddia eden Henderson, Gelibolu'ya çekilmeleri halinde müttefiklerinden bağımsız hareket edebileceklerini ve inisiyatifin ellerine geçmesiyle Türklere karşı iddialarını sürdürebileceklerini ifade etmişti¹⁵⁵. İstanbul'daki İngiliz yetkilileri, bağımsız harekete ederek, Boğazları ne pahasına olursa olsun elde tutmak istiyorlardı. İtalya zaten birlikten kopmuştu. Fransa'nın da kopmasıyla İngilizler, İstanbul'dan çekilecekler ama neticede Boğazlara da tek başına yerleşeceklerdi. Plan buydu. Fakat işlerin ters gitmesi halinde İngilizler TBMM'ye kaybeden bir müttefik de olabiliyorlardı. İngiliz Hükümeti bu riski de göz önünde bulundurmak zorundaydı.

¹⁵² "Henderson'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 26 Aralık 1922 tarihli mektup", **FO, 371/9120**, E 61.

¹⁵³ "Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 13 Ocak 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9120**, E 684.

¹⁵⁴ "Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 28 Ocak 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9120**, E 1147.

¹⁵⁵ "Hendersen'den Dışişleri Bakanlığı'na 28 Ocak 1923 tarihli şifre telgraf", **FO, 371/9120**, E 1147.

Selahaddin Adil Paşa'nın, Harington'la yaptığı görüşmede kullandığı ılımlı lisan da Harington'u tatmin etmemiş, Harington, gerektiğinde 24 saat içerisinde Amerikalılar dahil tüm müttefik vatandaşların tahliyesi için gerekli önlemleri almıştı¹⁵⁶.

Lozan'da bulunan Curzon, görüşmeler kesilse dahi Müttefikler arasındaki birliğin parçalanmaması için çalışıyordu¹⁵⁷. Bununla beraber İngilizler, İstanbul'da müttefik kıtalarının ve vatandaşlarının tahliyesi için bütün hazırlıkları tamamlamışlardı¹⁵⁸. Hareket için yaşanacak gelişmeler beklenmekteydi.

“İsmet Paşa'nın tutumu yüzünden” Lozan'daki görüşmelerin kesileceğini düşünen İngiliz Hükümeti'nin, Harington'un fikirlerini desteklemeye karar verdiği sıralarda, Fransız Hükümeti Londra Büyükelçisi aracılığıyla fikrini beyan etmişti. Fransız Hükümeti; Lozan görüşmelerinin kesilmesi halinde Türklerin İstanbul'un tahliyesini isteyebileceklerini, ancak askeri zeminde çekilmek mecburi olmadıkça ve müttefikleri çekilmedikçe İstanbul'da kalmaktan yana olduğunu açıklamıştı¹⁵⁹. Fransız Hükümeti'nin bu açıklaması İstanbul'dan ayrılmak istemeyen İngilizler için de dayanak olmuştu.

İstanbul'un tahliyesi meselesi İngiliz Parlamentosu'nda da gündeme gelmiş, Albay Edgwood'un İstanbul'dan çekilmenin düşünülüp düşünülmediği sorusuna, Başbakan kesin olarak karar verilmemekle birlikte bunun üzerinde düşünüldüğü şeklinde bir cevap vermişti¹⁶⁰.

Rumbold, TBMM'nin 1923 baharında İstanbul'a bir operasyon düzenleyebileceğini tahmin etmişti. TBMM ordusundaki disiplin İtilaf Devletlerini daha da endişelendirmişti¹⁶¹. Rumbold'un tahminleri gerçekleşmemiş, Lozan'da sağlanan antlaşmadan sonra İstanbul'da bulunan müttefik temsilcileri rahat bir nefes almışlardı.

¹⁵⁶ “Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 8 Ocak 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9120**, E 445.

¹⁵⁷ “Curzon'dan Henderson'a 30 Ocak 1923 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/9120**, E 1160.

¹⁵⁸ “Hendersen'den Dışişleri Bakanlığı'na 1 Şubat 1923 tarihli şifre telgraf”, **FO, 371/9120**, E 1358.

¹⁵⁹ “Fransa'nın Londra Büyükelçisi'nin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndaki 2 Şubat 1923 tarihli Beyanatı”, **FO, 371/9120**, E 1349.

¹⁶⁰ “İngiliz parlamentosunda 19 Şubat 1923 tarihli Görüşmeler”, **FO, 371/9120**, E 2027.

¹⁶¹ “Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22 Şubat 1922 tarihli telgraf”, **FO, 371/9120**, E 2121.

F. LOZAN ANTLAŞMASI

Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan sonra başlayacak Lozan görüşmelerinden önce İtalyan ve Fransız Yüksek Komiseri ile arası açık olan Harington, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ile de anlaşmazlığa düşmüştü. Anlaşmazlık Türk birlikleri ile müttefik birlikleri arasındaki mesafenin daraltılmasıyla ilgiliydi. Türk Ordusu ile mücadele edebilecek kadar müttefik birliği olmadığı bilincinde olan, savaştan bıktığını ve savaşın faydasız olduğunu düşünen Harington iki taraf arasında olası bir çatışmayı önlemeye çalışırken, birliklerin durumunu yeterince kavrayamayan Rumbold, Ryan'ın da telkinleri ile sert tedbirler alınmasında ısrar etmişti. Harington, “kendilerini eski hükümete adayın ve Milliyetçilerden nefret eden Rumbold ile Ryan'ı Lozan'a göndermenin çok kötü sonuçlara yol açacağı” konusunda Savaş Bakanlığı'nı uyarıyordu¹⁶².

Lozan görüşmelerinin kesilmesi, her halükarda İstanbul'da kalmaktan yana olan Fransız Hükümeti'nin de fikrini değiştirmesine neden olmuştu. İstanbul'da çok vatandaşı, az gemisi bulunan Fransız Hükümeti, Kuvvetlerinin geri çekilmesi için İngiliz donanma yetkililerinden yardım istemişlerdi¹⁶³. Ancak İngiliz ve Fransız Hükümetlerinin korktukları olmamış, Türk ordusu tahmin edildiği gibi bir harekate lüzum görmemiş ve Lozan görüşmelerine yeniden başlanmıştı.

Lozan'daki görüşmelerin olumlu bir mecrada sürdüğü sıralarda, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, antlaşmanın onaylanmasından altı ay sonra İstanbul'un tahliye edilmesine karar vermişti. Ancak Lozan'daki görüşmelerin kesilmesi üzerine İngilizler tahliye süresini olabildiğince uzatmaya karar vermişlerdi¹⁶⁴.

Harington, İtilaf Devletleri hak ve menfaatlerinin korunması amacıyla Lozan'da tahliye protokolünün iyi bir şekilde hazırlanmasını talep etmiş, Müttefik kuvvetlerinin ayrılmasından önce Türklerin zafer alayı düzenlemelerinin kendileri için felaket olacağına dikkat çekmişti¹⁶⁵. Müttefiklerin imdadına Lozan'da İsmet

¹⁶² “İstanbul İngiliz Umumi Karargahı'ndan Savaş Bakanlığı'na 12 Kasım 1922 tarihli telgraf”, **WO 106/6326**.

¹⁶³ “Fransa'nın Londra Büyükelçisi'nin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndaki 9 Nisan 1923 tarihli Beyanatı”, **FO, 371/9120**, E 3637.

¹⁶⁴ “Dışişleri Bakanlığı'ndan Rumbold'a 11 Temmuz 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9120**, E 7185.

¹⁶⁵ “Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 11 Temmuz 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9120**, E 7286

Paşa yetişmişti. İsmet Paşa, özel olarak düzenlenen bir toplantıda, tahliye kadar Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın geçerli olmasını önermişti. Mudanya Ateşkes Antlaşması, işgal edilmiş olan bölgelerin antlaşma yapılana kadar müttefiklerin denetimine bırakılması anlamına geliyordu¹⁶⁶. Bu da İtilaf Devletleri için tam anlamıyla bir nimetti. İsmet Paşa'nın önerisi TBMM'nin İstanbul'a yönelik bir harekate girişmeyeceğini göstermiş, İtilaf Devletlerini rahatlatmıştı. Bundan sonra İtilaf Devletleri, antlaşma onaylandıktan sonra İstanbul'dan çekilmeye karar vermişlerdi.

İtilaf Devletleri temsilcileri Lozan Antlaşması'ndan sonra Ankara'ya geçmek üzere İstanbul'a gelen İsmet Paşa ile tahliye sırasında karşılaşılabilecek sorunları önleyebilmek amacıyla temasa geçmişlerdi. İşgal yönetiminin bir amacı da ayrılmadan önce İstanbul'a getirilen ya da el koydukları malzemeleri Türkiye'de satmaktı. İtilaf Devletleri bu satışı vergi ödemededen gerçekleştirmeyi planlıyorlardı. Diğer bir sorun da işgal boyunca İtilaf Devletleri hizmetinde çalışan şahısların himaye edilmesi idi¹⁶⁷. İtilaf Devletlerinin İstanbul'dan ayrılmadan önceki bu son istekleri onların işgal felsefelerini anlatmak için yeterlidir. İlk istek İtilaf Devletlerinin maddiyata, ikinci istek ise işbirlikçilerine ve yandaşlara verdikleri önemin göstergesiydi.

G. İŞBİRLİKÇİ VE YANDAŞLARIN SONU

İstanbul'da İtilaf Devletlerinin işgali altında geçen beş buçuk yıllık dönemde; işgale karşı olanlar olduğu gibi İtilaf Devletlerine hizmet etmeyi, işbirliği yapmayı ve ya onlarla uzlaşmayı tercih eden insanlar da olmuştu. Hiç şüphesiz şahsi menfaatlerini gözeten hareket eden bu işbirlikçiler İstanbul'un TBMM idaresine geçmesi ile birlikte İstanbul'u terk etmeye karar vermişlerdi. İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine müracaat eden bu şahıslar İtilaf Devletlerinin güvencesi ya da himayesi altında İstanbul'dan ayrılmak istemişlerdi.

¹⁶⁶ “Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 13 Temmuz 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9120**, E 7294.

¹⁶⁷ “Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 7 Ağustos 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9164**, E 8137.

Şunu da söylemekte yarar vardır ki; İtilaf Devletleri baskısının en yoğun olduğu dönemlerde özellikle Ermeniler Amerika ve Avrupa'nın gelişmiş ülkelerine gidebilmek amacıyla teşebbüslerde bulunmuşlardı. Misal olarak 1 Haziran 10 Ağustos 1920 tarihleri arasında çoğunluğunu yoksulların oluşturduğu 1,728 Ermeni Amerika'ya gitmek amacıyla İngiliz Yüksek Komiserliğine müracaat etmiş, onlara bu izin verilmişti¹⁶⁸. Ekonomik sıkıntı içerisinde olup, daha müreffeh bir ülkede yaşayarak bu sıkıntılarından kurtulmak isteyen göçmenlerin gelişmiş ülkelere iltica edilebilmeleri için bir gerekçeye ihtiyaçları vardı. Bu durumdaki Ermeniler “Türk baskısı altında oldukları ve sistematik bir katliama tabi tutuldukları” iddiasıyla iltica talebinde bulunarak istedikleri izni rahat bir şekilde almışlardı. Bundan sonra da aynı durumdaki Ermeniler sık sık aynı taktiğe müracaat edecekler, gelişmiş ülkeler de çoğu zaman bu talepleri kabul ederek propaganda malzemesi olarak kullanacaklardı.

Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan sonra, özellikle Milli Mücadele döneminde İtilaf Devletleri ile işbirliği yapan Ermeniler Türkiye'den ayrılmak amacıyla harekete geçmişlerdi. İtilaf Devletleri temsilcileri bu taleplere karşılık vermez olmuşlardı. İngiltere Ticaret Bakanlığı'nın Türkiye'de bulunan 5,000'e yakın İngiliz vatandaşının ve gayrimüslimlerin ayrılma talepleri konusunda görüşüne müracaat ettiği Dışişleri Bakanlığı, gemilerinin İngiliz vatandaşlarından başkalarını tahliye kullanılmaması için talimat vermişti. Yalnız Ermeni gençleri bu kararın dışında tutulacaktı¹⁶⁹. Bu karar müttefik devletlerin Türkiye üzerindeki emellerini ileride gerçekleştirebilmeleri için alınmıştı. Büyük devletlerin sistematik olarak yetiştireceği bu gençler ileri de Türkiye'ye karşı kullanılacaklardı.

İtilaf Devletlerinin özellikle de İngilizlerin çabalarıyla 17-22 Yaş arasında bulunan binlerce Ermeni genci İstanbul'dan alınarak Kıbrıs'a götürülmüştü¹⁷⁰. Refet Paşa'nın Türk vatandaşlarının yurtdışına çıkarken Türk pasaportu ve vizesi alma konusundaki talimatı ihlal edilmişti. Amaç bu gençlerin Türk ordusuna hizmet etmemesi idi. Yaşlı, kadın ve çocukları yol açacakları masraflardan dolayı İstanbul'dan götürmeme kararı alan İngilizlerin Ermeni gençlerini Türkiye'nin yanı

¹⁶⁸ “İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Ağustos 1920 tarihli mektup”, **FO, 371/5263**, E 10713.

¹⁶⁹ “İngiliz Ticaret Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11 Kasım 1922 tarihli mektup ve Dışişleri Bakanlığı'nın 13 Kasım 1922 tarihli mektubu”, **FO, 371/7958**, E 12462.

¹⁷⁰ “Ermeni Göçmenler Fonu'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 6 Ocak 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9091**, E 454.

başındaki Kıbrıs'a nakletmeleri akıllarda bu gençleri Türkiye'deki çatışmalarda kullanmayı düşündüklerine dair şüpheler bırakmıştı.

İstanbul'un denetimini ele geçiren Refet Paşa, propaganda malzemesi olarak kullanılacağını bildiğinden Rum ve Ermenilerin ayrılışına müsaade etmemekteydi. Ancak bir süre sonra, Rumların Yunanistan'a, Ermenilerin de dünyanın değişik ülkelerine gitme konusundaki ısrarları, İtilaf Devletleri temsilcilerinin de talepleri doğrultusunda Refet Paşa bazı tedbirler alarak bu taleplere müsaade etmişti¹⁷¹. Milli Mücadelenin kazanılmasından sonra Rum ve Ermenilerin bir bölümü, üzerlerinde herhangi bir baskı olmadığı halde Türkiye'den ayrılmışlardı. TBMM Hükümeti her şeye rağmen gayrimüslimlerin ayrılmaları yönünde herhangi bir talepte bulunmamış, hatta propaganda malzemesi olarak kullanılmasını diye onların ayrılmamaları için elinden geleni yapmıştı.

İstanbul'dan ayrılmak isteyen işbirlikçilerin hemen hemen tamamı seyahat ve konaklama masraflarını karşılayamayacak durumdaydı. İlgili şahısların sayısı 1,830 olup, bunların sadece seyahat masrafları 5,000 pound civarında olacaktı. İtilaf Devletleri de bu masrafları kabul etmek istemiyorlardı. Çare olarak gereken meblağın tahsis edilmesi amacıyla Cemiyet-i Akvam'a müracaat edilmişti.¹⁷²

İstanbul'dan ayrılmak isteyenlerin çoğunluğunun İstanbul'un yerli halkı ya da Türk olmadığı anlaşılmaktaydı. Rumbold'un bildirdiğine göre bahsedilen 1,830 şahsın; 1,000'i Rus, 400'ü Kalmuk, 250'si Rum, Türk, Ermeni, 80'i Sırp, 70'i Arnavut, 30'u Arap'tı. Rumbold ayrılmak isteyenlerin bir kısmının başka bir yerde yaşamını sürdürme şansını kullanmak istediğini, Türklerin "intikam alacağı kişilerin oranının az olduğunu" bildirmişti¹⁷³. Anlaşılan, ayrılmak isteyen 1,830 şahsın çoğu işbirlikçi olmayıp daha müreffeh bir ülkede yaşamak amacıyla kendilerini yandaş olarak tanıtmışlardı.

Cemiyeti Akvam'ın seyahat masraflarını karşılamaya yanaşmaması üzerine Harington'un ve İngiliz Savaş Bakanlığı bir defaya mahsus olmak üzere bu

¹⁷¹ "İngiliz Yüksek Komiserliğinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Aralık 1922 tarihli mektup", **FO, 371/7961**, E 13865.

¹⁷² "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Hazine Bakanlığı'na 27 Şubat 1923 tarihli mektup"; "İngiliz Hazine Bakanlığı'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Mart 1923 tarihli mektup", **FO, 371/9125**, E 2363

¹⁷³ "Dışişlerinden Rumbold'a 6 Mart 1923 tarihli telgraf" **FO, 371/9125**, E 2363., Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 9 Mart 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9125**, 2600

masrafların İngiliz hazinesinden karşılanmasını önermiş, Hazine Bakanlığı da bunun ilk ve son olacağını, bir daha da bu şahıslar için ödenek ayırmayacağını bildirmişti¹⁷⁴. İngilizler bu işbirlikçileri ya da öyle olduğunu iddia edenleri İstanbul'dan İngiltere'ye ya da sömürgelerinden bir yere götürecek ve onları kaderleri ile baş başa bırakmışlardı.

TBMM İstanbul'da yönetime ortak olduktan sonra İstanbul'da asayişli sağlamak üzere tahkikata başlamıştı. İstanbul'un özellikle Anadolu yakasında yürütülen tahkikatlar esnasında işgal dönemi boyunca, cinayet, eşkıyalık ve tecavüz suçları işledikleri iddiası ile 50 zanlı tutuklanmıştı. İstanbul resmi olarak hala işgal altında olduğundan tutuklanan şahıslar İstanbul'dan İzmit'e sevk edilmiş, mahkemeleri burada yapılmıştı. Yunan temsilcisi Caclamanos, İsmet Paşa'ya müracaat ederek "siyasi" nedenlerle tutuklanan şahıslardan 17'sinin ölüm 2'sinin müebbet hapis cezasına çarptırıldığını iddia etmişti. İsmet Paşa iddiaların doğru olmadığını anlatmaya çalışmışsa da Caclamanos ikna olmamıştı¹⁷⁵. Yunan temsilcisinin siyasi nedenler olarak göstermeye çalıştığı suç; Yunan ordusuna hizmet etmektir. Bu şahıslar Osmanlı Tebaası oldukları halde savaş döneminde Yunan ordusuna hizmet ederek üzerinde doğdukları ve yaşadıkları ülkeye ihanet etmişlerdir. Buna rağmen İzmit Divan-ı Harbi'nin ihanetten değil diğer adi suçlardan ceza vermişti.

Yunan temsilcisi sadece İsmet Paşa'ya müracaat etmemiş, bu konuda İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson'dan yardım istemişti. Londra Yunan Heyeti'nden C. Collas da İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na müracaat ederek yardım istemişti¹⁷⁶. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, İstanbul Yüksek Komiser vekili aracılığıyla gerekenin yapılacağı konusunda Yunan temsilcilere teminat vermişti¹⁷⁷. 10 Temmuz 1923 tarihinde TBMM temsilcisi Adnan Bey ile görüşen Henderson, bu konuda gayri resmi olarak bile araya girmek istemediği halde, Yunan ordusunda hizmet nedeniyle

¹⁷⁴ Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na 13 Mart 1923 tarihli mektup ve Hazine Bakanlığı'nın 16 Mart 1923 tarihli cevabı", **FO, 371/9125**, E 2600 ve E 2689.

¹⁷⁵ "Lozan Görüşmelerinde bulunan Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 9 Temmuz 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9160**, E 7120.

¹⁷⁶ "Londra Yunan Heyeti'nden Const. Collas'ın 10 Temmuz 1923 tarihli İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na müracaatı", **FO, 371/9160**, E 7240.

¹⁷⁷ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Londra Yunan Heyeti'nden Const. Collas'a 10 Temmuz 1923 tarihli cevap", **FO, 371/9160**, E 7240.

cezaların verildiğini vurgulayarak, Lozan Barış Antlaşması arifesinde böyle olayların talihsiz sonuçlar doğurmasını istemediğini ifade etmişti. Adnan Bey bu iddiaların doğru olmadığını altını çizmiş, yapılan mahkeme sonucu cinayet, eşkıyalık ve tecavüz gibi suçları işleyen şahıslara ceza verildiğini izah etmişti¹⁷⁸.

Harington da Çanakkale İngiliz İşçi Taburu'nda görevli 6 Rum'un İstanbul'a döndüklerinde İngiliz hizmetinde çalıştıkları gerekçesiyle tutuklanıp Ankara'ya gönderildiklerini ileri sürmüştü. Bunun üzerine Henderson, Adnan Bey'e protesto çekmişti. Adnan Bey Ankara'dan aldığı bilgilere göre bu iddiaların da doğru olmadığını izah etmişti¹⁷⁹. Rumlar hukuken bağlı oldukları Osmanlı ordusunda görev almak istemedikleri halde Yunan ve İngiliz Ordularına gönüllü olarak hizmet etmişlerdi. Bu açık bir ihanetin göstergesiydi. İngiliz ve Yunan temsilciler bu durumu olağan bir olaymış gibi savunurlarken gerçekler ortaya çıkmıştı.

Lozan görüşmeleri sırasında da bu konu gündeme gelmiş, İtilaf Devletleri temsilcileri ile özel bir toplantı yapan Rıza Nur cezaların infaz edilmeyeceğine dair garanti vermişti¹⁸⁰. Bundan sonra tutuklanan şahısların kalan kısmı kefaletle serbest bırakılmış, ancak İstanbul dışında yaşayıp Türk vizesi almadan İstanbul'a girenlerin İstanbul'dan göndermelerine karar verilmişti¹⁸¹.

Lozan'da bulunan Rumbold ve Ryan, İngiliz ordusunda istihdam edilen Osmanlı vatandaşlarının ileride herhangi bir soruşturmaya tabi olmaması amacıyla İsmet Paşa'dan teminat almışlardı. İsmet Paşa da onlara bu konuda sözlü teminat vermişti¹⁸². İsmet Paşa bir süre sonra Harington'a bir mektup göndererek aynı teminatı vermiş, yanlış anlaşılmalara önlemek amacıyla 20 Kasım 1922 tarihinden sonra İngiltere hizmetine alınan ve Türk kuvvetlerine karşı savaşmayanların teminat kapsamında olduğunu bildirmişti. Adnan Bey de Henderson'u ziyaret ederek aynı doğrultuda izahatta bulunmuştu¹⁸³.

¹⁷⁸ "Henderson'dan Dışişleri Bakanlığı'na 10 Temmuz 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9160**, E 7183.

¹⁷⁹ "Henderson'dan Dışişleri Bakanlığı'na 11 Temmuz 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9160**, E 7184.

¹⁸⁰ "Lozan Görüşmelerinde bulunan Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 13 Temmuz 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9160**, E 7276.

¹⁸¹ "Henderson'dan Dışişleri Bakanlığı'na 15 Temmuz 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9160**, E 7307.

¹⁸² "Lozan Görüşmelerinde bulunan Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 23 Temmuz 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9161**, E 7629.

¹⁸³ "Henderson'dan Dışişleri Bakanlığı'na 15 Ağustos 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9160**, E 8329.

İtilaf Devletlerinin İstanbul'u tahliye etmeye hazırlandıkları sıralarda İngiliz Ordusu'nda istihdam edilen Ermeniler, İstanbul'da kalmaları halinde yaşamlarının tehlikeye gireceğini ileri sürerek İstanbul'dan Avrupa'ya geçmeye çalışmışlardı. Ancak İngiltere'de işsizlik ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle kamuoyundan tepkiler yükseleceğini hesaba katan İngiliz Hükümeti onların İngiltere'ye gitme taleplerine karşı çıkmıştı. Bu kategorideki Ermeniler ısrar etmeleri halinde İngiltere'nin mandasına giren Irak, Filistin, Kıbrıs ya da Mısır'a sevk edileceklerdi¹⁸⁴. Üstelik İngiliz Hükümeti, tahliye edildikten sonra Ermenilerin geçimlerini sürdürmeleri için yapılacak harcamalara da karışmama kararı almıştı¹⁸⁵. Hiç şüphesiz bu ülkelerdeki işsizlik ve ekonomik sıkıntılar İngiltere'den çok daha fazlaydı. Bu sıkıntıların daha da artması İngiltere için o kadar önemli değildi. O bölgelere gönderilecek olan Ermenilerin karşılaşacakları sorunlar bölge halkına göre çok daha fazla olacaktı. İngiltere savaşta kullandığı Ermenileri dahi kabul etmeyerek ve onları sıkıntı içerisinde bulunan bölgelere sevk ederek Ermenileri himaye konusundaki söylemlerinin hamasi sözlerden ibaret olduğunu göstermişti. Bütün bunlar Ermenilere kendilerini kullandırmamayı öğrenmeleri için bir ders olmalıydı.

İngiliz Koloni Bakanlığı, Filistin ve Irak'taki bölgesel koşulları gerekçe göstererek Ermenilerin bu bölgelere gönderilmesine karşı çıkmıştı¹⁸⁶. Bundan sonra Ermenilerin gidebileceği bölgeler daha da sınırlandırılmıştı.

Yunan Ordusu'nda ve İtilaf Devletleri hizmetinde çalışan Rumların Yunanistan'a götürülecekleri haberi ise Rumlar arasında memnuniyetle karşılanmıştı¹⁸⁷. Ancak bir süre sonra Yunan Hükümeti gitmek isteyenlerin tamamını değil bir kısmını kabul edebileceğini açıklayacaktı.

Fransız Hükümeti savaşta İtilaf Devletleri hizmetine alınan Osmanlı vatandaşları konusunda İngiltere ile aynı politikayı izlemişti¹⁸⁸. Fransa da

¹⁸⁴ “İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Koloni Bakanlığı'na 3 Eylül 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9161**, E 8901.

¹⁸⁵ “İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan Dışleri Bakanlığı'na 4 Eylül 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9161**, E 8918.

¹⁸⁶ “İngiliz Koloni Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 4 Eylül 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9161**, E 8930.

¹⁸⁷ “Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 5 Eylül 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9161**, E 8930.

¹⁸⁸ “İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 4 Eylül 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9160**, E 8917.

929menfaatlerine hizmet eden Ermenileri ülkesine kabul etmemiş, Suriye ve Fas'a gönderme kararı almıştı¹⁸⁹.

12 Eylül 1923 tarihinde İngiliz Savaş Bakanlığı, müttefik hizmetinde çalışan Ermenilerin geçici olarak Kıbrıs'a gönderilmeleri için Harington'a talimat vermişti¹⁹⁰. Aslında hiçbir müttefikin, kendilerine hizmet ederek suçlu durumuna düşmüş Ermenilere yardım elini uzatmaya niyeti yoktu. TBMM bunun farkında olmasına rağmen af kapsamını genişleterek bu durumdaki şahıslara bir şans daha verecekti.

Ermeni Patriği, İngilizlerin hizmetinde çalışan Ermenilerin Kıbrıs'a gönderilmelerine itiraz etmişti. Patrik, Kıbrıs'ta Ermeni cemaatinin az olmasını ve gönderilecek olanların içinde buldukları ekonomik sıkıntıları gerekçe göstererek, bu şahısların Mısır ve ya İngiltere'ye gönderilmelerini tavsiye etmişti¹⁹¹. İngiliz yetkililer Patriğin müracaatını dikkate alarak Ermenilerin Mısır'a göndermişlerdi¹⁹².

29 Eylül 1923 tarihinde gönderilmesi düşünülen 125 Ermeni Mısır'a (Hartum'a) gönderilmişti. Yalnız onları götüren gemiye 91 Ermeni kaçak olarak binmişti. Mısır Hükümeti de kaçak yolcuları kabul etmeyeceğini bildirmişti¹⁹³. Bunun üzerine İngiliz Savaş Bakanlığı kaçak Ermeni yolcuların masraflarını karşılamaksızın onların İstanbul'a iadelerine karar vermişti¹⁹⁴. Kendisini İngiltere'nin hizmetine adayan Ermenilerin sadece yol masrafları karşılanmıştı. Bundan ötesi gönderilen Ermenilere kalmıştı. Onlar, memleketlerinden uzakta geçimlerini sağlamak için bir varlık yokluk savaşına gireceklerdi.

10 Ağustos 1923 tarihinde İsmet Paşa ile bir araya gelen Müttefik Generalleri İtilaf Devletleri hizmetinde çalışan şahısların affedilmesi konusunda temaslarda bulunmuşlardı. Bu konuda Lozan'da bazı düzenlemeler yapılmıştı. Ancak,

¹⁸⁹ "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 5 Eylül 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9161**, E 8930

¹⁹⁰ "Savaş Bakanlığı'ndan Harington'a 12 ve 18 Eylül 1923 tarihli telgraflar", **FO, 371/9161**, E 9174, E 9429.

¹⁹¹ "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 5 Eylül 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9160**, E 8930.

¹⁹² "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 26 Eylül 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9164**, E 9639. "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 7 Ağustos 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9164**, E 9814; "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 21 Eylül 1923 tarihli telgraf ve Savaş Bakanlığı'ndan Harington'a 22 Eylül 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9161**, E 9516.

¹⁹³ "Mısır İngiliz Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 29 Eylül 1923 tarihli telgraf **FO, 371/9162**, E 9726.

¹⁹⁴ "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 5 Ekim 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9162**, E 9908.

TBMM'nin Lozan Konferansı'na davet edildiği 20 Kasım 1922 tarihinden sonra müttefik hesabına çalışan Türk vatandaşlarının durumu hakkında bir düzenleme yapılmamıştı. İtilaf Devletleri bu şahısların da af kapsamına alınmasını talep etmişlerdi. İsmet Paşa ise bu konuda Hükümeti'ne danışmadan müzakerede bulunma yetkisine sahip olmadığını bildirmiş, bu şahıslar hakkında gerekli bilgilerin ve isim listelerinin verilmesi halinde Hükümeti'nden gerekli izni alabileceğini ifade etmişti¹⁹⁵.

H. İŞGAL YÖNETİMİ TARAFINDAN EL KONULAN EMLAK VE EMTİA'NIN İADESİ

Yaklaşık beş buçuk yıllık işgal devresinde İtilaf Devletleri tarafından gayri meşru olarak el konulan emlak ve emtia karşılığında, İtilaf Devletleri vatandaşları dışında hiç kimseye ödeme yapılmamıştı. Hatta İtilaf Devletlerine tabi vatandaşlara yapılan ödemeler Osmanlı Hükümeti'nden tahsil edilmek üzere işgal masraflarına eklenmişti.

TBMM İstanbul'a gönderdiği temsilcilerinden, işgal yönetimi tarafından el konulan emlak ve emtia hakkında gerekli tedbirleri almasını istemişti¹⁹⁶. Başlangıçta işgal kuvvetleri zarara uğramış kişi ve kuruluşların ileride tazminat talebinde bulunmasını önlemek amacıyla el koydukları emlak ve emtiayı TBMM temsilcilerine teslim ettiklerine dair tutanak imzalatmak istemişlerdi. Selahaddin Adil Paşa ise doğal olarak bunlar için hesap sormuştu. İşgal yönetimi, mevzubahis emlak ve emtiaya askeri amaçlı olarak el konulduğunu açıklamıştı. Bu açıklama, İtilaf Devletleri tarafından yapılanların savunulabilmesi için adeta kalkan olmuştu. Ancak işgal döneminde öyle uygulamalar olmuştu ki zaman zaman bu cevap kifayetsiz kalmıştı. Misal olarak, müttefik subaylarından bir tanesi Bahriye Nezareti'nde bulunan tarihi kılıçları müsadere etmişti. Adil Paşa bu subayın Albay Bure olduğuna dair duyumlar almıştı. Ancak tam adı tespit edilemediğinden Harington, yapılan müsadereyi bir kenara bırakarak, işgal kuvvetleri arasında böyle bir subay olmadığını bildirerek soruyu geçiştirmişti. İtilaf Devletlerinin savunma yöntemlerinden bir

¹⁹⁵ "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 10 Ağustos 1923 tarihli telgraf", FO, 371/9164, E 8251.

¹⁹⁶ Fidan, a.g.e., s. 139

tanesi de suçu birbirlerine atmaktı. İngilizler hesabını veremedikleri müsaderelerin İtalyan ve Fransızlar tarafından yapıldığını iddia ediyorlardı. Fransız ve İtalyanlar da aynı şekilde sorumluluğu müttefiklerine atarak işin içinden sıyrılmaya çalışıyorlardı¹⁹⁷. Bu tür savunma ve geçiştirme taktiklerine rağmen İtilaf Devletleri ateşkes ve uluslararası hukuka aykırı bir şekilde yaptıkları müsaderenin hesabını hiçbir zaman veremeyeceklerdi.

1 Ekim 1923 tarihinde Galata Rıhtımında bekleyen Arabic Gemisinde Mütareke gereğince İtilaf Devletlerinin el koyduğu bütün savaş malzeme ve mühimmatının Türklere teslim edildiğine dair bir tutanak düzenlenmişti. Bu tutanağı İngiliz General Harington, İtalyan General Mombelli ve Fransız General Charpy ile birlikte TBMM adına Selahattin Adil Paşa imzalamıştı. Bu arada Müttefik Generalleri İstanbul'dan ayrılmadan bir gün önce yine İstanbul'da kalan malzemeleri Kızılay'a satmayı teklif etmişlerdi. Selahattin Adil Paşa teklifle ilgilenmemiş, bundan sonra işgal kuvvetlerinin İstanbul'dan ayrılacağı 2 Ekim 1923 tarihinde yapılacak törenle ilgili detaylar düzenlenmişti¹⁹⁸. Şunu belirtmekte yarar vardır ki; Selahattin Adil Paşa işgal kuvvetleri tarafından el konulan emtiayı sadece teslim aldığına dair imza atmıştı. TBMM, resmi ve özel şahısların işgal döneminde maruz kaldığı zararlardan vazgeçmiş değildi. Fakat Lozan Antlaşması'ndaki hükümler buna izin vermeyecekti.

2 Ekim 1923'te Harington'a bir mektup yazan Selahattin Adil Paşa, İtilaf Devletlerinin işgal döneminde el koyduklarını, uluslararası teamüllere göre teslim etmediğini vurgulayarak Türk Hükümeti'nin İtilaf Devletleri tarafından yapılan savunmaları kabul etmeyeceğini bildirmişti¹⁹⁹. Selahattin Adil Paşa'nın bu sözleri İngiliz Hükümeti'nin ağırına gitmiş olacak ki, işgal kuvvetlerinin ayrılmasından sonra Henderson'a bir talimat gönderen İngiliz Hükümeti, Fransız ve İtalyan

¹⁹⁷ “Türkiye'deki İngiliz Kuvvetleri Başkumandanı Harington'dan General Selahaddin Adil Paşa'ya 26 Eylül 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9174**, E 10367.

¹⁹⁸ “Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 7 Ağustos 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9164**, E 9814, “Selahi Sonyel, “İngiliz Belgelerinde İşgal Gücünün Türkiye'deki Son Günleri ve Cumhuriyetin Kuruluşu”, **Bellekten**, C. XLII, S.165, Ankara, 1978, s.114.

¹⁹⁹ “Selahattin Adil Paşa'dan Harington'a 2 Ekim 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9174**, E 10367.

meslektaşları ile uyum içerisinde Türk temsilcilerine cevap verilmesini emretmişti²⁰⁰. Ancak İngiliz belgelerinden böyle bir cevap verilmediği anlaşılmaktadır.

I. İŞGAL YÖNETİMİ'NE AİT EMTİANIN DURUMU

10 Ağustos 1923 tarihinde İsmet Paşa ile bir araya gelen Müttefik Generalleri savaş malzemelerinin ve cephanelerin satışında vergi alınmamasını talep etmişlerdi. İsmet Paşa tahliye için tanınacak süre içerisinde böyle bir vergi talebinde bulunmak gibi bir niyetlerinin olmadığını ifade etmişti²⁰¹. İtilaf Devletleri tahliye süresince kendilerine ait malzemeleri ülkelerine nakledebilecek ve ya bu malzemeleri vergi ödemedi satabileceklerdi.

İtilaf Devletleri tahliye süreci sonrasında ellerinde kalacak malzemeleri nakliye masraflarından dolayı ülkelere götürmek istemiyorlardı. Harington, tahliye süreci sonunda elde kalacak malzemelerin satışı için de %10 vergi ödemeyi teklif etmişti. Buna TBMM daha sonra karar verecekti. Görüşme sırasında İsmet Paşa, İtilaf Devletlerinin işgal döneminde el koydukları bina ve malzemelerin hasarsız bir şekilde kendilerine teslimini talep etmişti. Görüşme sona ermeden Harington sözü yine İtilaf Devletlerinin sahip olduğu malzemelere getirmiş, bu malzemeleri Türk Kızılay'ına düşük fiyatla satmayı teklif etmişti²⁰². Harington bir işgal subayı gibi değil kelepir malları elinden çıkarmaya çalışan bir tüccar gibi davranarak komik duruma düşmüştü. Bundan sonra İsmet Paşa tahliye ile ilgili detayları İngiliz ve Fransız subayları ile değil, tüccar zihniyetli İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Harington'la görüşecekti.

J. KURTULUŞ (6 EKİM 1923)

Lozan Antlaşması'nın 23 Ağustos 1923 tarihinde Türkiye tarafından onaylanmasının ardından Henderson'u ziyaret eden TBMM temsilcisi Adnan Bey antlaşmanın onaylandığına dair telgrafı takdim ederek İtilaf Devletlerinin Lozan

²⁰⁰ “İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Henderson'a 25 Ekim 1923 tarihli mektup”, **FO, 371/9174**, E 10367.

²⁰¹ “Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 10 Ağustos 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9164**, E 8251.

²⁰² “Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 11 Ağustos 1923 tarihli telgraf”, **FO, 371/9164**, E 8270.

Antlaşması'na uygun bir şekilde İzmir, İstanbul ve Çanakkale bölgesini tahliye etmelerini talep etmişti. Henderson, TBMM'nin engellemeleri nedeniyle İzmir'le telgraf iletişimi kuramamalarını gerekçe göstererek tahliyeyi geciktirmeye çalışmışsa da Adnan Bey bunların en kısa sürede giderileceğini bildirmiş, bu engeller kaldırılmıştı²⁰³. Dikkat edileceği üzere İtilaf Devletleri İstanbul'un tahliyesini daha sonraya bırakmışlardı.

Lozan Antlaşması'nın Türkiye tarafından onaylanmasından bir gün sonra Harington, İstanbul ve Çanakkale bölgesinin tahliye ve tesellümünü için gereken tertibatın alınması için askeri yetkililere talimat vermişti²⁰⁴. Türk birlikleri de İstanbul'a doğru harekete geçmişlerdi.

Lozan Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a gelen Türk birlikleri şerefine Harington 29 Ağustos 1923'te bir çay partisi düzenlemiş, İstanbul Komutanlığı ise buna 19 Eylül 1923'te Beykoz Pakı'nda bir "garden partı" düzenleyerek mukabele etmişti.

29 Eylül 1923'te provası geçilen Tören programı doğrultusunda 2 Ekim 1923 günü saat 11.30'da yapılacak törene işgal kuvvetlerini temsilen 100 İngiliz, 100 Fransız ve 100 İtalyan askeri ile birlikte İstanbul'un idaresini devralacak Türk Ordusu'nu temsilen 100 Türk asker katılmıştı. Kumandan J. Steele tören emrini vermesi ile tören düzeni alındıktan sonra;

- a. 11.15'te bütün kıtalar 1 Ekim 1923'te belirlendiği gibi yerlerini almış,
- b. Müttefik Generalleri, Harington, Mombelli ve Charpy saat 11.30'da yürüyerek tören alanına gelmiş,
- c. Müttefik Generaller gelmeden önce askerlere dikkat emri verilmiş,
- d. Generallerin gelişlerinde onları Selahaddin Adil Paşa karşılamış, Muhafız alayı bandosu selam marşını çalmış, İtalyan, Fransız ve İngiliz kumandanlar kendi birliklerine hazır ol emri vermiş.
- e. Askerler hazır oldu bekledikleri halde Generaller onları teftiş etmiş,
- f. Teftişin bitiminde tören kumandanı tarafından silah omza emri verilmiş ve dört Generalin görevi sona ermişti.
- g. İşgal kuvvetleri, Generallerin karşısında hazır ol da beklemiş,

²⁰³ "Henderson'dan Dışişleri Bakanlığı'na 24 Ağustos 1923 tarihli telgraf", FO, 371/9164, E 8571.

²⁰⁴ Fidan, a.g.e., s. 139

- h. Müttefik Generalleri üç kıtayı silah omuzda selamlamış,
- i. Bundan sonra işgal kuvvetleri komutla eski pozisyonlarını almış,
- j. Türk askerleri dört Generalin karşısında olduğu halde Türk bandosu milli marş için hazırlık yapmış,
- k. Türk bandosu milli marşı çalmış,
- l. Türk askerleri eski pozisyonunu almış,
- m. Müttefik Generalleri, Selahattin Adil Paşa ile birlikte Türk birliklerini selamlamış
- n. İşgal kuvvetleri gidecekleri gemilere doğru ilerlemeye başlamış,
- o. İşgal kuvvetleri töreni başlatan Kumandan J. Steele'in emrinde sırasıyla Fransız, İtalyan ve İngiliz birlikleri şeklinde harekete geçmişlerdi.
- p. Müttefik Generaller, Yüksek Komiserler ve Türk yetkililer Camiinin bulunduğu taraftan Türk bayrağını selamlayarak tören alanından ayrılmış,
- q. Müttefik Generaller emrindeki birliklerle kendilerini Dolmabahçe önlerinde bekleyen gemilerine binmişlerdi²⁰⁵.

2 Ekim 1923 günü öğleden sonra Müttefik Generallerden, Harington "Arabic", Mombelli "Grass", Charpy "Mudia II" adlı gemilerle, son işgal kuvvetleri ile birlikte Türk Bayrağını selamlayarak İstanbul'dan ayrılmışlardı. Grup Kaptanı Fellowes'un emrindeki Hava Kuvvetleri de aynı gün İstanbul'u terk etmişlerdi²⁰⁶. Bir gün önce hazırlanan tören programı doğrultusunda; Müttefik Generallerinin, Yüksek Komiserlerin, Türk askeri ve sivil temsilcilerinin, tarafsız devletlerin diplomatik temsilcilerinin ve kalabalık bir Türk topluluğunun katıldığı tören hiç bir kaza ve aksaklık olmadan sona ermiş tahliye tamamlanmıştı.

Bu arada, daha önce yapılan tahliye protokolü doğrultusunda az sayıda savaş gemisinin tedbir amaçlı olarak Boğaziçi'nde beklemesi kararlaştırılmıştı. Bu gemiler herhangi bir aksilik yaşanmaması halinde 31 Aralık 1923 tarihinde İstanbul'dan ayrılacaklardı²⁰⁷. İşgal kuvvetlerinin ayrılmasından sonra Yüksek Komiserler, Türkiye ile ilişkilerin devam etmesi amacıyla İstanbul'da kalmışlardı. İtilaf

²⁰⁵ "Selahattin Adil Paşa, "İstanbul'un Kurtuluşu", **Yakın Tarihimiz**, C.3, S.32, İstanbul 1962, s. 161-162, Sonyel, **a.g.m.**, s.116-117.

²⁰⁶ "Henderson'dan Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ekim 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9164**, E 9796.

²⁰⁷ "İngiliz Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 13 Kasım 1923 tarihli mektup", **FO, 371/9165**, E 11180.

Devletleri tarafından Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonra Yüksek Komiserlikler Büyükelçiliklere dönüştürülmüş ve olağan ilişkiler yeniden başlamıştı.

İşgal kuvvetleri İstanbul'dan çekilirken Boğaziçi'nde bırakılan gemiler Lozan Antlaşması'nın Boğazlarla ilgili maddesinin tatbik edilmesini sağlamak amacıyla bırakılmışlardı. Boğazlar Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesi halinde bu gemiler ülkelerine döneceklerdi²⁰⁸. Yalnız TBMM Hükümeti buna izin vermeyecekti.

TBMM'nin talepleri sonrasında İtilaf Devletleri Karadeniz ve Boğaziçi'nde kalan destroyerlerin ve hafif kruvazörlerin ise 15 Aralık 1923 tarihinde çekilmesine karar vermişlerdi²⁰⁹. Buna rağmen İtilaf Devletlerinin savaş gemilerini çekmediğini gören Türkiye Cumhuriyeti İtilaf Devletleri Hükümetlerine birer nota vererek onlardan Karadeniz ve Boğaziçi'nde kalan savaş gemilerini çekmelerini talep etmişti²¹⁰. Bu notadan sonra İtilaf Devletleri kalan gemilerini çekmeye başlamışlardı.

İşgal kuvvetlerinin İstanbul'dan ayrılmasından kısa bir süre önce İstanbul'un işgali hakkında Harington'un yaptığı değerlendirmeler oldukça dikkat çekici idi. Harington; işgal döneminde yaşananların kendileri için iyi bir tecrübe olduğunu, askeri ve diplomatik alanlarda yaşanan ilişkilerin bir örneğinin ileride yaşanacağını düşünmediğini ifade etmişti. Harington; karşılaşılan her sorunda müttefik hükümetleri, Yüksek Komiserler, Kumandan ve Amiraller arasında genel bir antlaşma sağlama mecburiyeti olmasına rağmen yine de durumu "iyi idare ettiklerini" iddia etmişti²¹¹. Esasında, işgal kuvvetleri planladıklarını yapamamış, tarihte ilk kez tecrübe ettikleri ortak işgal yönetimi; gerek İtilaf Devletleri arasındaki iç dinamiklerin ve gerekse işgal edilen Türk topraklarında yaşayanların reaksiyonları nedeniyle başarılı olamamıştı. Harington'un ifadesiyle işgal kuvvetleri beş yıl gibi azımsanamayacak bir dönemde sadece durumu idare edebilmişlerdi.

Harington'un sözleri karşısında Henderson'un yaptığı tespitler de en az Harington'un sözleri kadar dikkat çekici idi. Henderson'un; "birçokları tahliye

²⁰⁸ "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Donanma Bakanlığı'na 22 Kasım 1923 tarihli mektup", **FO, 371/9165**, E 11180.

²⁰⁹ "İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 11 Aralık 1923 tarihli telgraf ve İngiltere'nin Roma Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 24 Aralık 1923 tarihli telgraf", **FO, 371/9165**, E 11780 ve E 12218.

²¹⁰ "Türkiye Cumhuriyeti'nden İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanlarına 19 Aralık 1923 tarihli nota", **FO, 371/9176**, E 12262.

²¹¹ "Harington'dan Henderson'a 26 Eylül 1923 tarihli mektup", **FO, 371/9164**, E 9950.

nedeniyle üzüleceklerdir. Uzun süre bizi hatırlayacaklardır, kıtalarımızın İstanbul'da bulunmasını özleyeceklerdir"²¹². Şeklindeki sözleri ile kimleri kastettiğini tarif etmeye gerek yoktur.

4 Ekim 1923 tarihinde Şükrü Naili (Gökberk) Paşa komutasındaki 3. Kolordu 1. Tümen Birlikleri Gebze'den İstanbul'a doğru hareket ederek Bostancı'ya varmışlardı. O geceyi Bostancı'da geçiren birlikler 5 Ekim'de Bostancı'dan Göztepe, Kadıköy yolu ile Haydarpaşa'ya ilerlemişlerdi. O geceyi de Haydarpaşa'da geçiren Türk birlikleri 6 Ekim 1923 tarihinde Üsküdar arabalı vapuru ile karşıya geçerek Gülhane Parkı'nda toplanmıştı. Türk Birlikleri buradan Soğukçeşme, Köprü ve Bankalar Caddesi yolu ile Taksim'e varmışlardı. Gebze'den hareketinden Taksim'e varışına kadar yollarda halkın muazzam sevinç gösterileri ile karşılanan Türk ordusu, yine gösteriler arasında Taksim'de bir geçit töreni yapmıştı. Bundan sonra 1. Tümene bağlı 5. Alay Taşkılla'ya diğer birlikler ise Üsküdar'a yerleşmişlerdi"²¹³.

²¹² "Henderson'dan Harington'a 29 Eylül 1923 tarihli mektup", FO, 371/9164, E 9950.

²¹³ "Henderson'dan Dışişleri Bakanlığı'na 7 Ekim 1923 tarihli telgraf", FO, 371/9164, E 9814, Hüseyin Hüsnü Erkilet, "6 Ekim'de İstanbul'a Nasıl Girmiştik?!", **Yakın Tarihimiz**, C.3, S.32, İstanbul 1962, s. 163-164.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması'nda İstanbul'un işgali ile ilgili bir madde ya da ateşkesin yorumu açık 7. ve 24. maddelerine dayanak oluşturacak herhangi bir durum olmadığı halde İtilaf Devletleri Boğazlardaki tahkimatları işgal etme gerekçesiyle İstanbul'u ve çevresini işgal etmişlerdi.

Ateşkesin yürürlüğe girdiği günün hemen ertesi günü Çanakkale Boğazı'ndan İstanbul'a doğru ilerleyen öncü İtilaf Devletleri subayları İstanbul'a vardıklarında amaçlarının mütarekeyi uygulamak olduklarını açıklamışlardı. Bu açıklamalara aldanan Osmanlı Hükümeti 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul önlerine gelen İtilaf Devletlerinin şehri işgal edeceğini düşünmediğinden hazırlıksız yakalanmıştı. Hükümet tahkimatları işgal edecek kuvvetlerin İstanbul'da gayrimüslimlerin gösterileri eşliğinde bir güç gösterisi yapacağını sezmiş fakat bundan sonra müttefik kuvvetlerin işgal edecekleri tahkimatlarına çekileceğini sanmıştı. Ancak beklenen olmamış, karaya bastıkları andan itibaren İstanbul'un farklı bölgelerine yönelen müttefik kuvvetler İstanbul'u fiilen işgal etmişlerdi.

İşgal konusunda son derece deneyimli olan İtilaf Devletleri ilk günlerde İstanbul'un yönetimi ile ilgili amaçlarını sezdirmemeye çalışmışlar mevcut yönetim üzerindeki nüfuzlarını yavaş yavaş arttırmışlardı. İstanbul'un fiilen işgal edildiği sıralarda Osmanlı Devleti'nde yaşanan Hükümet krizi kendi aralarında sorunlar yaşamaya başlayan İtilaf Devletlerinin işlerini kolaylaştırmıştır.

İstanbul'a gelen müttefik donanması dışarıdan bakıldığında Calthorpe'un kumandası altında, tek elden yönetilen birleşik bir donanma gibi görünmesine rağmen gemilerden inen işgal kuvvetleri karaya ayak bastıkları andan itibaren birbirlerinden bağımsız hareket eden kuvvetler haline gelmişlerdi. Bu aşamadan sonra İtilaf Devletlerinin İstanbul'da uygulayacakları politikaların özdeş politikalar olmadığı anlaşılmıştı. Bu durum işgalin ilk günlerinde Müttefikler arasında güvensizlik ortamı yaratmıştı.

İngiltere'nin müttefiklerine haber vermeksizin, 13 Kasım 1918 tarihinde alelacele İstanbul'da Yüksek Komiserlik teşkilatını kurarak müttefikleri adına Osmanlı Hükümeti ile temasa geçmiş olması Müttefikler arasındaki güvensizliği daha da arttırmıştı.

İtilaf Devletleri arasındaki güvensizliğin bir işareti olarak; işgal edilen İstanbul'da bir kumanda meselesi yaşanmıştı. Fransız Kumandan d'Esperey Müttefikler arasında varılan antlaşmaya göre İstanbul'un da dahil olduğu Avrupa Türkiyesi kumandasının kendisine verildiğini iddia ederken, İngiliz Yüksek Komiseri Robeck ve Müttefik Akdeniz Orduları Başkumandanı Milne İstanbul'un özel bir bölge olduğunu ve Avrupa Türkiyesi'ne dahil olmadığını ileri sürmüşler, İstanbul'un kumandasının Wilson'da olduğunu savunmuşlardı. Wilson rütbe itibarıyla Milne'den düşük olduğundan İstanbul'un kumandası Milne'nin kontrolüne geçmişti. İstanbul'a müttefiklerine oranla daha az kuvvet gönderen İtalyanlar İstanbul'un kumandasını ele geçirme ümidi taşımadıklarından olacak bu rekabete müdahil olmamışlar, tarafsız kalmayı tercih etmişlerdi. Osmanlı devlet adamları İtilaf Devletleri arasındaki rekabeti sezmiş fakat bundan yeterince yararlanamamışlardı.

İtilaf Devletleri kısa bir süre sonra yaşanan çekişmelerin tehlikeli sonuçlar doğuracağını fark ettiklerinden Paris ve Londra'da yapılan görüşmelerde Kumanda meselesini bir kenara bırakarak İstanbul'da uygulanacak müşterek politikalar konusunda uzlaşmaya varmışlardı.

İtilaf Devletlerinin diplomatik vazifeleri ifa etmekle mükellef Yüksek Komiserleri de Hükümetlerinden aldıkları talimatlar neticesinde ortak hareket etmek amacıyla temasa geçmişlerdi. 28 Kasım 1918 tarihinden itibaren maiyetleri ile birlikte haftalık toplantılar düzenleyen Yüksek Komiserler, İstanbul'da gerçekleştirmek istediklerini müzakere etmeye başlamışlardı. Toplantılar eşitliğin timsali olmak üzere her hafta farklı bir devletin Yüksek Komiserlik binasında gerçekleştirilmiş, ev sahibi Yüksek Komiser toplantıya başkanlık yapmış, toplantılarda müzakere edilen ve karara bağlanan meseleler tutanaklarla tespit edilmişti. Bu tutanaklar da yine eşitliğin bir timsali olarak İngilizce, Fransızca ve İtalyanca düzenlenmişti. Yanlış anlaşılmalara önlemek amacıyla hazırlanan tutanaklar bir sonraki hafta Yüksek Komiserler tarafından incelenerek onaylanmıştı.

Yüksek Komiserler kendi aralarında yaptıkları toplantıları İşgal idaresinin yasama ve yürütme organı olmuştu. Bu toplantılarda Osmanlı Devleti'ni ilgilendirecek hemen hemen her konu masaya yatırılmış, üzerinde anlaşmaya varılanlar hakkında karar alınarak tatbik edilmek üzere Osmanlı Hükümeti'ne dikte edilmiştir. Yüksek Komiserlerin anlayamadığı ya da karar veremediği konular ertelenmiş, zamana bırakılmış, acil olanlar ise ilgili hükümetlere havale edilmişti.

Yüksek Komiserler aldıkları kararların hızlı bir şekilde tatbik edilebilmesi ve denetiminin yapılabilmesi amacıyla kontrol müesseseleri kurmuşlardı. İstanbul'da Padişah'ın ve Hükümetin sembolik varlığını ciddiye alan, bu işgal müesseselerinin birbirinden bağımsız, tesadüfi, ya da ayrı merkezlerden kurulduğunu düşünen bazı araştırmacılar yanlış çıkış noktasından hareketle yanlış sonuçlara varmış, söz konusu müesseselerin işgal idaresinin birer çarkı olduğunu anlayamamışlardır. Sınırlı sayıda araştırmacı dönemi algılayabilmiş, Üç Büyük devlet tarafından 13 Kasım 1918'de fiilen işgal edilen İstanbul'da bağımsız bir Türk idaresinden söz etmek; emperyalist devletlerin işgal ettikleri müstemlekelerinde varlığına izin verdikleri kukla idarecilerin bağımsız hareket ettiklerini savunmakla eşdeğerdir

Yüksek Komiserlerin aldıkları kararları uygulamak ve denetlemek üzere kurdukları işgal müesseseleri, sağlıktan; asayişe, hukuktan; basın yayın faaliyetlerine kadar farklı meselelerde idari kararlar almış, bu kararları tatbik etmiş ya da ettirmişlerdir. İtilaf Devletleri aynı vazifeleri yerine getirmekle mükellef Osmanlı müesseselerinin varlığına ise kendi denetimleri altında olmak koşuluyla izin vermişlerdir. Ancak bu nüansın fark edilmesi halinde; işgal mekanizmasının nasıl işlediğini anlamak mümkün olabilir.

Mesela, Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu; uyguladığı sansürle İtilaf Devletleri aleyhine yapılabilecek yayınları yasaklamış, verdiği para ve kapatma cezalarıyla İstanbul'daki milli matbuata nefes aldirmamıştı. Gösterilen müsamaha sayesinde, İstanbul'da yayın yapan Müttefik ve gayrimüslim matbuatı ise serbest hareket etme imkanı bulmuş, zaman zaman matbuat özgürlüğünün sınırlarını aşmıştı.

Müttefiklerarası Polis Komisyonu; kurduğu polis noktaları ve uygulamalarıyla Türklerin kabusu olmuştu. Osmanlı Polisi sadece müttefik polisinin varlığının olmadığı bölgelerde serbest hareket edebilmişti. Müttefik polisin olduğu yerlerde Osmanlı Polisi suçüstü yakaladığı zanlıları dahi adalete teslim edememişti.

Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu; karada ve denizde, eski karma komisyonun yerini almış hatta o komisyonun da yetkilerini aşarak tek otorite haline gelmişti.

Osmanlı Devleti'nin Hapishaneleri denetlemek üzere kurduğu teftiş heyetleri ciddiye alınmamış, Müttefikler kurdukları Müttefiklerarası Hapishane Teftiş Komisyonlarıyla İstanbul hapishanelerine kendi ülkelerindekinden daha rahat şekilde teftiş etme imkanı bulmuşlardı.

Müttefiklerarası Pasaport Bürosu; İstanbul'a giriş, çıkışlarda tek söz sahibi olmuş, aralarda önemli devlet adamlarının, subay ve hatta şehzadelerin bulunduğu şahıslar Müttefiklerin izni olmadan İstanbul'a giriş çıkış yapamamışlardı. Nitekim 3. Ordu Müfettişi olarak Mustafa Kemal Paşa Samsun'a atandığında, İstanbul'dan ayrılabilmek için İtilaf Devletleri vizesi almak zorunda kalmıştı.

Müttefik kuvvetlerinin ve İstanbul ahalisinin iâşesini temin etmek amacıyla kurulan Müttefiklerarası İâşe Komisyonu, şehre ucuz ürün getirme parolasıyla yola çıkmış ama İtilaf Devletlerinden ithalat yaparak, fiyat dengeleri ile oynamış spekülasyonların odağı haline gelmişti.

İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nden izin almadan Konsolosluk Mahkemelerini açmış, Müttefiklerarası polis teşkilatında Polis Mahkemeleri kurulmuş, tarihte nadir görülmüş bir şekilde kurulan Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli adli mahkeme ile mahkemede Türk hakimi azınlık durumuna düşmüştü. Yüksek Komiserler ileride sorumlu duruma düşmekten endişe ettikleri kararları ya da kanunları Osmanlı Hükümeti eliyle çıkarmışlardı.

Sadece İtilaf Devletleri değil, İstanbul'daki tüm yabancılar üzerinde Osmanlı Hükümeti'nin hiçbir etkisi kalmamıştı. Osmanlı topraklarında kalan İttifak Devletleri vatandaşları aleyhindeki kararlar doğrudan Yüksek Komiserler ya da kurdukları komisyonlar aracılığıyla alınmıştı. Alınan kararlarla; İttifak Devletleri vatandaşları İstanbul'dan çıkarılmış, mallarına, bankalarına, şirketlerine el konulmuş, çalışanların işlerine son verilmişti.

İtilaf Devletleri kurdukları çeşitli müesseselerle Demiryollarına, tersanelere, limanlara ve kömür madenlerine egemen olmuşlardı. Zaruri hallerde dahi Osmanlı Hükümetleri İtilaf Devletleri subayları tarafından alınan kararlara itaat etmek zorunda kalmışlardı.

İtilaf Devletleri mütarekede olmadığı halde Osmanlı ordusunun tamamen terhisini talep etmişler, silahlarına ve cephanelerine el koymuşlardı. El Koydukları bu silah ve cephaneleri Ferid Paşa döneminde Hükümete satmaya dahi teşebbüs etmişlerdi.

İttifak Devletlerinden aldıkları destekle pervasızca taleplerde ve iddialarda bulunan gayrimüslimler yüzyıllarca yaşadıkları Osmanlı tabiiyetinden çıktıklarını ilan etmişler, emperyalist emelleri belli olan İtilaf Devletlerine itaat etmeyi vazife bilmişlerdi.

Müttefik karşıtı olmak tutuklanma gerekçesi haline gelmiş, Savaş sırasında yaşanan olaylar hakkındaki iddiaları dikkate alan Yüksek Komiserler Türklere potansiyel suçlu gözüyle bakmışlardı. “Suçu ispatlanana kadar herkes suçsuzdur” sözüyle hukuk müptelası imajı çizen Müttefikler, hakkında herhangi bir hüküm verilmediği halde aranan zanlılar için “suçlu” tabirini kullanmakta sakınca görmemişlerdi. İstanbul’da tutuklanan ve ya Malta adasına sürgüne gönderilen bir çok örmekte olduğu gibi İtilaf Devletleri temsilcileri, hakkında hiçbir delil, şahit ya da belge olmayan şahısları tutuklamışlardı. Tutuklanan şahıslar hakkında hukuk tersten işletilmiş, önce “suçlu” bulunmuş ardından münasip bir suç aranmıştı. Tutuklanan şahısların kendilerini savunmalarına izin verilmemiş, insanlar haksız yere ailelerinden, işlerinden ve hatta hayatlarından olmuşlardı.

İşgal edilen vatanını müdafaa etmek amacıyla göreve koşan vatanseverler; İtilaf Devletleri tarafından “şaki, asi, terörist, hain ve hatta gangster” olarak nitelendirilmişlerdir.

16 Mart 1920’de İstanbul’un resmen işgali ve 10 Ağustos 1920’de Sevr Antlaşması’yla İstanbul’daki hakimiyetlerini perçinleyen İtilaf Devletlerinin hakimiyeti uzun sürmemiş, TBMM’nin kazandığı askeri ve siyasi başarılar sonucunda İtilaf Devletleri çözülmeye başlamışlardı. Yunanistan ile yakınlaşan İngiltere’ye karşı İtalya ve Fransa’nın Ankara’ya yakınlaşmaya başlaması gelişmiş bir istihbarat ağı olan İngiltere’nin dikkatinden kaçmamıştı. TBMM kuvvetleri karşısında maruz kaldığı yenilgilerden sonra İngilizler dahi tarafsızlıklarını ilan etmişlerdi. Bundan sonra İngilizler, Yunanlıları desteklemeye devam etmişse de tarafsızlık ilanı Yunanlılara büyük darbe vurmuş, TBMM’nin itibarını arttırmıştır.

İtilaf Devletleri aralarında farklı problemler yaşamalarına karşın Sevr Antlaşması'nı Türklere kabul ettirme noktasında uzlaşmaya varmışlardı. Fakat bu uğurda kullanacakları yöntemlerde İtilaf Devletleri anlaşmazlığa düşmüşlerdi. İngilizler Damat Ferid Paşanın akıllara zarar taktik ve tavsiyeleri sayesinde antlaşmayı Türklere zorla kabul ettirebilme yollarını aramışlardı. Bu noktada Fransa ve İngiltere müttefiklerinden ayrılmış, Padişah eksenli politikalar geliştirerek antlaşmayı kabul ettirebileceklerini sanmışlardı. Yapılan hesaplara göre; Padişah ve kurtuluş umudu olmayan "ılımlılardan" birleştirilmesi ile takip edilecek "blok politikası" ile Türk toplumuna antlaşma kabul ettirilecekti. Önce Ferid Paşa'dan daha sonra Yunanlılardan umudunu kesen İngilizler de yavaş yavaş "blok politikasını" benimsemeye hatta kendileri geliştirmiş gibi bu politikayı savunmaya başlamışlardı. Fakat bu süre zarfında TBMM gücüne güç katmış, "blok politikası" da işe yaramaz hale gelmişti.

İtilaf Devletleri başlangıçta Milli Mücadele Hareketi'ni ciddiye almamışlar, gerçekleri fark etmeye başladıklarında çok geç olduğunu görmüşlerdi. Buna rağmen Milli Mücadele Hareketi'ni bastırmak amacıyla idari hükmü kalmayan Osmanlı Hükümetlerine baskı yapmışlar, kendi ülkelerinden ve sömürgelerinden asker temin etmeye çalışmışlar ama istediklerinin gerçekleştirememişlerdi. Son olarak Yunan ordularını harekete geçiren İtilaf Devletleri, TBMM kuvvetlerinin başarıları karşısında çözülmeye başlamışlardı. Sakarya Savaşı'ndan sonra İtalya ve Fransa'nın TBMM ile kurduğu yakınlık İngiltere'yi de benzer politika izlemeye itmiş, büyük ortak yanlışından hemen dönmüştü. Bundan sonra İstanbul'da TBMM temsilcisi muhatap alınmış, işgal idaresi de etkisini yitirmiştir.

Malum olduğu üzere Mudanya Mütarekesi ile İstanbul ve Doğru Trakya'nın tedricen TBMM'ne teslim edilmesi kararlaştırılmış, Ateşkesin onaylanmasından sonra Saltanat kaldırılmış, İstanbul Hükümeti istifa etmişti. Padişah ve İstanbul Hükümeti zaten sembolik hale gelmiş olduğundan bu kararların çok fazla ehemmiyeti yoktu. Asıl önemli olan işgal idaresinin sona erdirilmesi idi. TBMM adına 6 Kasım 1922 tarihinde İstanbul'a gelen Refet Paşa'nın talebi de bu yönde olmuştu. Aynı gün bu talepleri görüşmek üzere son kez bir araya gelen Yüksek Komiserler ve Müttefik temsilcileri idareyi tedrici olarak TBMM temsilcisine devretmeye karar vermişlerdi. İtilaf Devletleri Karar organı haline gelen Yüksek

Komiserler toplantılarına son vermiş, ancak işgal müesseselerini Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına ve hatta onaylanmasına kadar sürdürmeyi planlamışlardı. TBMM buna razı olmamış, işgal müesseseleri adı var kendisi yok müesseseler haline gelmiş, TBMM idareyi fiilen ele geçirmişti.

2 Ekim 1923'te düzenlenen devir teslim protokolü ile işgal kuvvetleri idareyi TBMM Hükümeti'ne bırakmış, Türk Bayrağını selamlayarak İstanbul'u terk etmişlerdi. 4 Ekim 1923'te Gebze'den hareket eden TBMM kuvvetleri 5 Ekim'de İstanbul'un Anadolu yakasına varmış, geceyi burada geçirdikten sonra 6 Ekim 1923 tarihinde Üsküdar arabalı vapuru ile karşıya Avrupa yakasına geçmiş işgal idaresi kesin olarak tarihe karışmıştı.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî Belgeleri (BOA, DH.EUM.AYŞ)

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumye (BOA,DH-İUM)

Dahiliye Nezareti Kalemî Mahsus Müdüriyeti Belgeleri (BOA, DH/KMS)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (BOA, DH.MB.HBS)

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî (DH/ŞFR)

Meclis-i Vükela Mazbataları (BOA, MV)

PUBLIC RECORD OFFICE

FOREIGN OFFICE

1918 YILI İÇİN; FO, 371/ 3380-3420

1919 YILI İÇİN; FO, 371/4140-4221

1920 YILI İÇİN; FO, 371/5032-5294

1921YILI İÇİN; FO, 371/ 6464-6581

1922 İÇİN; FO, 371/7853-7969

1923 YILI İÇİN; FO, 371/ 9058-9176

1918-1923 YILLARI İÇİN; FO 608.

1918-1923 YILLARI İÇİN; FO 286

1918-1923 YILLARI İÇİN; **TREASURY (T)**

1918-1923 YILLARI İÇİN ; **HEADQUARTERS (HW),**

WAR OFFİCE

WO 32-5132-WO 32-5133

WO 32-5659

WO 32-5735

WO 32-5737- WO 32-5739

WO 32-5741

WO 32-5743

WO 32-5746

WO 32-5772-WO 32-5782

WO 32-9550-WO 32-9552

WO 32-9636

WO 33-974

WO 33-1000

WO 33-1016

WO 93-33-WO 93-37

WO 95-4957

WO 106-63

WO 106-6326

WO 106-64

WO 106-1571

WO 158-778-WO 158-779

WO 158-933

WO 301-239- WO 301-640

ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLER

Adivar, Halide, Edip: **The Turkish Ordeal**, Londra, 1928.

Ahmet Cemaleddin (Saraçoğlu), **Torlakyan Davası Behbud Han Cevanşir'in Katli**", Arap alfabesinden Latin alfabesine aktaran Azad Agayef, Yom yayınları, Azerbaycan, 2007.

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, İstanbul, 1980

Akşin, Sina: **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele(Mutlakiyete Dönüş 1918-1923)**, c.I., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.228.

Arslan, Ali: **Kutsal Ermeni Papalığı Eçmiyazin Kilisesi'nde Stratejik Savaşlar, Truva Yayınları, İstanbul, 2005**

Arslan, Ali: **Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü**, İstanbul, Truva Yayınları, 2006.

Ata, Ferudun: **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 2005

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Der. Nimet Arslan, Ankara, 1964.

Atalay, Bülent: **Fener Rum Patrikhane'sinin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)**, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı TATAV yayınları, 2001

Aybars, Ergun: **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İzmir, 1984.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1997.

Ayışığı, Metin: **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, Ankara, Atatürk, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.

Bebek, İlhami: **Milli Mücadelede Akbaş Cephaneliği Baskını**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994.

Türk İstiklal Harbi, C.I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1962.

Bayur, Y., H.: **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.3, K.1, Ankara, TTK Yay., 1955.

Bayur, Y., H.: **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.3, K.3, Ankara, TTK Yay., 1983.

Bayur, Y., H.: **Atatürk Hayatı ve Eserleri I**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, Yay., 1997.

Criss, Bilge: **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.

Dönmez, Cengiz: **Milli Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhipleri Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999,

Dumont, Paul-François Georgeon: **Bir İmparatorluğun Ölümü 1908–1923**, Çev.

Server Tanilli, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1997.

Elmacı, M. Emin: **İttihad ve Terakki ve Kapitülasyonlar**, İstanbul, Homer Yayınları, 2005.

Evans, Laurence: **Türkiye'nin Paylaşılması**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1992

Gilbert, Martin: **Sir Horace Rumbold: A Portrait of Diplomat, 1869-1941**, Londra, 1973.

Gilbert, Martin: **Winston S. Churchill**, Vol.III, Boston, Houghton Mifflin Company, 1971.

Gökbilgin, M. Tayyib: **Milli Mücadele Başlarken, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sivas Kongresi'ne**, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi,

Göztepe, Tarık Mümtaz: **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1969.

Halil Paşa: **İttihad ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş**, Haz. Taylan Sorgun, İstanbul, Kum Saati Yayıncılık, 2003.

Harington, Charles: **Tim Harington Looks Back**, Londra, 1940.

Helmreich, Paul: **Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996.

Hiçyılmaz, Ergun: **Osmanlıdan Cumhuriyete Gizli Teşkilatlar**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994.

Himmetoğlu, Hüsni **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları**, C.I., İstanbul, Ülkü Matbaası, 1975

Kemal İnal, İbnülemin Mahmud: **Son Sadrazamlar**, C.IV, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982

Jaeschke, Gotthard: **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara, TTK, 1991.

Karabekir, Kazım: **Birinci Dünya Harbine Neden Girdik?**, Haz. Faruk Özerengin, C.1, İstanbul, Emre Yay., 2000.

Karay, Refik, Halid: **Minelbab İlelmihrab**, İstanbul, 1964, s.70-73.

Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**: Yay. haz.Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2000

Kocahanoglu, Osman Selim: **İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919)**, İstanbul: Temel Yayınları, 1998.

Kocatürk, Utkan: **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi (1918-1938)**, Ankara, 1988.

Mehmet Tevfik (Biren) Bey; **II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Dönemi Hatıraları**,C.II., Yay. Hz. Fatma Rezzan Hürmen, İstanbul, 1993.

Meram, Ali, Kemal: **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, İstanbul, Kitap Yay., 1969.

Mevlan-zade Rıfat: **Türkiye İnkılabının İçyüzü**, Yay. Hz. Metin Hasırcı, İstanbul, 1992.

Okyar, Fethi: **Üç Devirde Bir Adam**, yay. haz., Cemal Kutay, İstanbul 1980.

Orbay, Rauf: **Cehennem Değirmeni –Siyasi Hatıralarım-**, C.I., İstanbul, Emre Yayınları, 1993.

Özalp, Kazım: **Milli Mücadele**, C.I., Ankara, TTK, 1982.

Öztoprak, İzzet: **Türk ve Batı Kamuoyu'nda Milli Mücadele**, Ankara, TTK, 1989.

Ryan, Andrew: **“The Last of The Dragomans”**, London, Geoffrey Bles, 1951.

Sonyel, Selahi: **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Ankara, TTK, 1973.

Shaw, Stanford, J.: **From Empire to Republic**, Volume I, Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

Simavi, Lütfi: **Osmanlı Sarayı’nın Son Günleri**, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2006.

Sabis, Ali İhsan: **İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri, C.V.**, İstanbul, Nehir Yayınları, 1993.

Söylemezoğlu, Galip, Kemali: **Başımıza Gelenler**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1939.

Söylemezoğlu, Galip, Kemali: **Hariciye Hizmetinde 30 Sene (1892-1922)**, İstanbul, 1955.

Şahingöz, Mehmet: **Ali Rıza Paşa Hükümetlerinin İstifası ve Tepkileri”**, Ankara, 1996.

Talat Paşa’nın Anıları: Haz. A. Kabacalı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2000.

Tansel, Selahattin: **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C.I., Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1973.

Türkgeldi, Ali, Fuad: **Görüp İşittiklerim**, TTK, Ankara, 1987.

Şimşir, Bilal: **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.I., Ankara, TTK, 1973.

Şimşir, Bilal: **Malta Sürgünleri**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1985.

Temel, Mehmet: **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Tepeyran, Ebubekir Hazım: **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1982.

Toynbee, Arnold, J.: **Osmanlı İmparatorluğu'na Batının Etkisi (1774-1919), Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900-1920)**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2005.

Türk geldi, Ali, Fuad: **Görüp İştittiklerim**, II. basılış, T.T.K., Yayınları, Ankara, 1951.

MAKALELER

Adnan Sofuoğlu, "Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi'nin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. X, 1994, S.23, s.229-237

Ali Arslan, "Milli Mücadelede Geyve Muharebeleri Ve Geyve'nin Önemi", **I. Sakarya Ve Çevresi Tarih Ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)**, Adapazarı, 1999, s. 161-174.

Ali Arslan, "'Millî Mücadele Dönemi'nde Savunma Stratejisi Açısından Yolların Kullanılması", **Anadolu'da Tarihî Yollar ve Şehirler(21 Mayıs 2001)**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2002, s. 230-249.

Ali Arslan, "Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umumiliği- IV. ve V. Damat Ferit Hükümetlerinin Anadolu'daki Yönetimi Büyük Millet Meclisi'nden Geri Alma Teşebbüsü (1920)", **Atatürk Yolu**, Ankara, Kasım 1995, Cilt: 4, Sayı: 16, s. 443.

Ali Arslan, “Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adli –Bir İşgal Dönemi Mahkemesi”
Tarih Enstitüsü Dergisi, S.15., **Edebiyat Fakültesi Basımevi**, 1997, s. 585-588

Ali Arslan, “Sevr Antlaşması’na Göre Boğazların Statüsü”, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi
Denizcilik Semineri, (17-18 Mayıs 2004), İstanbul 2006, s.

Ali Arslan, Ülkenin Kurtarılmasında Kuva-yı Milliye'nin Görüşü ve Yalnız Siyaseten
Müdafaanın İflası(1918-1920)" **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi**. Sayı: 36,
İstanbul 2000, s.7.

Arzu T. Terzi, “İstanbul Piyasasında Pahalılığa Karşı Alınan Önlemlerden Biri:
Numûne Bakkallar Modeli”, Tarih Dergisi, Prof.Dr. Işın Demirkent Hatıra Sayısı,
Sayı 42, İstanbul 2006, s. 195-202

Arzu T. Terzi, “Mütareke Dönemi İstanbul’unda Rekabet Piyasası (Amerikan-
Fransız Satış Barakalarının Açılması)”, **T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri
ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S.6,
2004, s.88-89.

Erdal Aydoğan, “Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi’nin Günlüğünde Refet Paşa’nın
İstanbul’a Gidişi, Karşılınması ve İstanbul’daki İlk Günleri”, **Atatürk Dergisi**, C.IV,
S.2, 2004, s.152-154.

Fahir Armaoğlu, “İngiliz Belgelerinde İstanbul’un İşgali (16 Mart 1920)”, **Bellekten**,
C. LXII, S.234, 1998, s.469.

Gwynne Dyer, “The Turkish Armistice of 1918: 2-A Lost Oportunity; The Armistice
Negotiations of Mondros”, **Middle Eastern Studies**, c.VIII, Ekim 1972,

Hüseyin Hüsnü Erkilet, “6 Ekim’de İstanbul’a Nasıl Girmiştik?!, **Yakın Tarihimiz**,
C.3, S.32, İstanbul 1962, s. 163-164.

K. Erdoğan, “Amiral Bristol Hemşirelik Okulu”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, cilt 1, s. 246

Mehmet Okur, “İngiliz Belgelerine Göre Padişah Vahidettin-İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck Görüşmesi”, **Atatürk Dergisi**, C.3, S.3., 2003. s.139.

Mustafa Budak, “I. Dünya Savaşı Sonrası Yeni Uluslararası Düzen Kurma Sürecinde Osmanlı Devleti’nin Tavrı, Paris Barış Konferansı’na Sunulan 23 Haziran 1919 tarihli Muhtıra”, **Divan İlmî Araştırmalar**, S.7., 1999, s.191-215.

Mustafa Gül, “Bir Telgraf Memurunun İfadesiyle Mütareke Döneminde İstanbul-Anadolu Haberleşmesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, 1997, S.38, s. 427-432.

Sabahattin Özel, “Milli Mücadele’de Yunanistan ve Fener Rum Patrikhanesi’nin İstanbul’daki Faaliyetleri ve Atatürk’ün Patrikhane Konusundaki Görüşleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, S. 40, 1996, s. 3-4.

Salahi R. Sonyel, “İngiltere Dışleri Bakanlığı Belgelerinin Işığında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması”, **Bellekten**, C. XXXIX, S.135, 1970, s. 437-438.

Selahattin Adil Paşa, “İstanbul’un Kurtuluşu”, **Yakın Tarihimiz**, C.3, S.32, İstanbul 1962, s. 161-162.

Selahi Sonyel, “İngiliz Belgelerinde İşgal Gücünün Türkiye’deki Son Günleri ve Cumhuriyetin Kuruluşu”, **Bellekten**, C. XLII, S.165, Ankara, 1978, s.114.

Süleyman Beyoğlu, "Mukaddes Emânetler", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, sayı: 56, Ağustos 1991, s. 44-51. ve "Lozan'da Mukaddes Emanetler Kavgası", **Tarih ve Medeniyet**, Sayı: 18,Ağustos 1995, s. 26-28.

Süleyman Beyoğlu, "Ravza-i Mutahhara Müdafii Fahreddin Paşa(1868-1948)", **Tarih ve Medeniyet**, Sayı: 38(Mayıs 1997), s. 29-32.

Süleyman Beyoğlu, "Ermeni Tehciri ve İhtida", **T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S.6, 2004, s. 1-5.

Zafer Toprak, "Mütareke Döneminde İstanbul", **İstanbul Ansiklopedisi**, Türkiye, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, cilt 6, s.19-23.

Zekeriya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuva-yı Milliye İlişkileri: Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın Kuva-yı Milliye'nin Desteklenmesi Yolundaki Gizli Emir ve Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XVI, S. 46, 2000, s. 37-87.

Zekeriya Türkmen, "Mütareke Döneminde (1918-1923), Ordu, Mütareke Döneminden Milli Mücadele'ye Geçişte Ordunun Yeniden Yapılanması", **Askeri Tarih Bülteni**, 1996, S.41, s.

TEZLER

Bilge Ar, "**İşgal Altındaki İstanbul'da Kentsel ve Mimari Ortam**", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006,

Mümin Yıldıztaş, **Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri**, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997

Nurcan Fidan, "**İstanbul'un İtilaf Devletleri Tarafından Resmen İşgali (16 Mart 1920)**", Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000,

GAZETE ve MECMUALAR

Sabah Gazetesi 1919-1922

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 1920-1923

ÖZGEÇMİŞ

1978 yılında Malatya ili Arapkir ilçesinde doğdu. İlköğrenimini Malatya’da orta öğrenimini İstanbul’da tamamladı. 2000 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Sosyal Bilgiler öğretmeni olarak atandı. 2000-2003 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yüksek Lisansını tamamladı. Aynı yıl Doktora eğitimine başladı. Halen İstanbul’da tarih öğretmeni olarak görev yapmaktadır.